

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ГАЛИЧЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

До 85-річчя академіка Володимира Грабовецького

22-23'2013

Івано-Франківськ

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)-8
Г15

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №5 від 28 травня 2013 р.)

Наукове видання підготовлене колегами й учнями довголітнього завідувача кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора історичних наук, професора, академіка АН Вищої школи України Володимира Васильовича Грабовецького з нагоди його 85-річчя.

Головний редактор: Микола Кугутяк

Редакційна рада: Микола Кугутяк, Олег Жерноклеєв, Леонід Зашкільняк (м. Львів), Петро Круль, Василь Марчук, Борис Савчук, Михайло Станкевич, Петро Федорчак, Олександр Козаренко (м. Львів), Ігор Цепенда, Людмила Троєльнікова (м. Київ), Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Ігор Райківський, Олег Єгрешій, Андрій Королько, Олександр Марущенко, Галина Стефанюк, Лілія Шологон

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис “Галичина” затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія, мистецтвознавство

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06.2009 р.

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2013. Ч. 22–23. 583 с.

На обкладинці – робота Василя Хомина “Володимир Грабовецький”, на звороті – робота Олега Чуйка “Монастирський спокій”.

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ’ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов’язкове

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2013
© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013

ЗМІСТ

85

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

<i>Ігор ЦЕПЕНДА</i> ДО 85-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО.....	19
<i>Михайло ПАНЬКІВ</i> ДОСЛІДНИК ОДНОГО З НАЙТРАГІЧНІШИХ ПЕРІОДІВ ІСТОРІЇ ПРИКАР- ПАТТЯ.....	24
<i>Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ</i> МОЇ НЕЗАБУТНІ ЗУСТРІЧІ З ДУХОВНОЮ І ТВОРЧОЮ ЕЛІТОЮ УКРАЇНИ.....	29
<i>Петро АРСЕНИЧ</i> СПОГАДИ ПРО СПІВПРАЦЮ З ПРОФЕСОРОМ ВОЛОДИМИРОМ ГРАБО- ВЕЦЬКИМ.....	89
БІБЛІОГРАФІЯ МОНОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО.....	91
КНИГИ ПРО ЖИТТЯ Й НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА В.В.ГРАБО- ВЕЦЬКОГО.....	94
ЛІТОПИС ЖИТТЯ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ Й ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО.....	96

MEDIUM AEVUM

<i>Мирослав ВОЛОЩУК</i> ВІЦЕ-ВОЄВОДА ТРАНСІЛЬВАНІЇ ПЕТРО, СИН МИКОЛИ, ПРОЗВАНИЙ РУСЬ- КИМ, З РОДУ БАЛОГ (VICEVAYUODA TRANSILVANIAE PETRUS DICTUS ORRUS FILIUS NICOLAI DE BALOGH).....	100
<i>Сергій ДУБЧАК</i> ТВОРЧІСТЬ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЛАТИНСЬКОЇ АФРИКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ V ст.	108
<i>Андрій ПАВЛЮК</i> ХАРАКТЕР ЛАНГОВАРДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ ІТАЛІЇ (568–584 pp.).....	115
<i>Андрій СТАСЮК</i> ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МІСІОНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ БРАТІВ МЕНШИХ НА РУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-х – НА ПОЧАТКУ 40-х pp. XIII ст. ...	122

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Світлана БОЯН</i> МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ В НАРОДНОМУ КАЛЕНДАРІ БОЙКІВ.....	132
<i>Христина АНДРЕЙКІВ</i> РОЗВИТОК ДЕРЕВООБРОБНИХ ПРОМИСЛІВ НА БОЙКІВЩИНІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX століть.....	137

ІСТОРІЯ

<i>Олександр КУЧИК, Олег ЦЕБЕНКО</i> ГЕРБУРТИ В ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ДИПЛОМАТІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст. ...	143
<i>Михайло СИГИДИН</i> ПОДІЛЛЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	149
<i>Мар'яна ЗАСИПКО</i> РОЗВИТОК МАНУФАКТУРНОГО ВИРОБНИЦТВА В ПЕРІОД ГЕТЬМАНУВАН- НЯ Д.АПОСТОЛА.....	154
<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> ПИТАННЯ ЄДНОСТІ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 pp.	159

<i>Любомир ІЛИН</i> ГАЛИЦЬКИЙ КРАЙОВИЙ СЕЙМ І ФОРМУВАННЯ ЗАСАД УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СТОСУНКІВ (1861–1914 рр.).....	168
<i>Іван ПАТЕР</i> МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (1914–1918 рр.).....	174
<i>Петро СІРЕДЖУК</i> ГУЦУЛИ В БОЯХ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ В 1918–1921 рр.	186
<i>Андрій БЕЗСМЕРТНИЙ</i> СТРУКТУРА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	194
<i>Ірина ОРЛЕВИЧ</i> РУСОФІЛЬСЬКА ТЕЧІЯ НА ПОЧАТКУ 1920-х років У ГАЛИЧИНІ.....	200
<i>Ярослав МАНДРИК</i> ФОРМУВАННЯ МАСОВИХ КАДРІВ ДЛЯ КОЛГОСПНОГО БУДІВНИЦТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ЗАВЕРШЕННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ.....	209
<i>Тетяна ХОДАК</i> ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В УНТП – УНДО НАВКОЛО ДЕРЖАВОТВОРЧИХ КОНЦЕПЦІЙ У 20–30-х рр. ХХ ст.	213
<i>Ігор СОЛЯР</i> УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИКУМ І МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В 1920–1930-х рр.: ФОРМАТ МІЖПАРЛАМЕНТСЬКОЇ УНІЇ.....	220
<i>Тетяна МОСІЙЧУК</i> СПІВПРАЦЯ УНДО Й ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА “РІДНА ШКОЛА” (20–30-ті рр. ХХ ст.).....	225
<i>Лев ДАВИБІДА</i> КАСИ ХВОРИХ У ГАЛИЧИНІ (1919–1933 рр.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	232
<i>Мар’яна МОСОРКО</i> ЗМІНИ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ПОЛЯКІВ ГАЛИЧИНИ ПІД ВПЛИВОМ НАСАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ МОДЕЛІ (1939–1941 рр.).....	237
<i>Микола ВІТЕНКО</i> КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.).....	245
<i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ</i> ВІЙСЬКОВЕ Й ІДЕОЛОГО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УПА ТА ОУН(б) І РАДЯНСЬКИХ КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР У 1944–1945 рр. (НА ПРИКЛАДІ СТАНИСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	252
<i>Іван ПЕНДЗЕЙ</i> ВІД “ЕПОХИ М.ГОРТ” ДО “ЕПОХИ Я.КАДАРА”: ПЕРЕДІСТОРІЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В УГОРЩИНІ.....	263
<i>Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА</i> ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У 1992 р.: ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ МІСТА В ПЕРШИЙ РІК УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	271
<i>Петро ФЕДОРЧАК, Тетяна ФЕДОРЧАК</i> УЧАСТЬ ПОКУТЯН У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	283

ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

<i>Віталій ЛОТОЦЬКИЙ</i> РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАНИСЛАВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.	288
<i>Ірина СТАСЮК</i> ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПЕРІОД 1939–1950 рр.	298
<i>Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ	

СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ГКЦ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1919–1925 рр.)..	311
<i>Ольга ВОЙТЮК</i>	
РОЗВИТОК ІКОНОПИСНОЇ ШКОЛИ У СВЯТО-ІВАНІВСЬКІЙ ЛАВРІ У 20–30-х рр. ХХ ст.	319
<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i>	
ПРОБЛЕМА ПОБУТУ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ – ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ДАЛЕКИЙ СХІД 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр.	324

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

<i>Лілія ШОЛОГОН</i>	
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ ст. НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА” (1848–1857 рр.).....	334
<i>Андрій КОРОЛЬКО</i>	
ТЕАТРАЛЬНЕ Й МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЖИТЕЛІВ ПОКУТТЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1880-ті–1919 рр.).....	338
<i>Любов СЛИВКА</i>	
УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ В ГАЛИЧИНІ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	354
<i>Анна ВАРНИЦЯ</i>	
НАРОДНА ВЧИТЕЛЬКА В ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. (ДО ПИТАННЯ ПРО ЕМАНСИПАЦІЮ ЖІНКИ).....	361
<i>Василь БУРДУЛАНЮК</i>	
УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ століття.....	370
<i>Петро ФЕДОРЧАК, Тетяна ФЕДОРЧАК</i>	
КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 1918–1939 рр.	383

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

<i>Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК</i>	
ЮЛІАН ЦЕЛЕВИЧ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	390
<i>Ігор ГРИНИК</i>	
ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ.....	396
<i>Наталія БУРАЧОК</i>	
УЧАСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА В ДІЯЛЬНОСТІ ФРОНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ.....	402
<i>Світлана КОБУТА</i>	
МОТИВ СВОБОДИ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ЛІРИЦІ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА Й ІВАНА БАГРЯНОГО.....	406
<i>Петро ХМЕЛЬОВСЬКИЙ</i>	
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЛИСЯКА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНИ ХХ ст.	411

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

<i>Віталій НАГІРНИЙ</i>	
ІНВЕНТАРНИЙ ОПИС ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1757 РОКУ	416
<i>Магда АРСЕНІЧ</i>	
ЧЕРНЕЛИЦЬКИЙ ЗАМОК У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939) У СВІТЛІ	

ВИБРАНИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	425
<i>Левко КВЯТКОВСЬКИЙ</i>	
ПРОЕКТ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1922 року.....	433

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Іван МОНОЛАТІЙ</i>	
НА ШЛЯХУ ДО ГАЛИЦЬКОГО МІЖЕТНІЧНОГО КОМПРОМІСУ: ПЕРЕГОВОРНІ ПРОЦЕСИ 1911–1912 рр.	439
<i>Микола ГЕНИК</i>	
РОЛЬ НАРОДНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ.....	446

ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Микола КУГУТЯК</i>	
ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО СКИТУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	455
<i>Василь ПЕДИЧ</i>	
УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ В ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ.....	471
<i>Уляна КЛИМ'ЮК</i>	
ІДЕЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОЦІНЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	481
<i>Ірина ГАЛАЙЧУК</i>	
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.).....	487
<i>Степан БОРЧУК</i>	
ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ І БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ.....	493
<i>Андрій КРЮКОВ</i>	
АГРАРНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В ГАЛИЧИНІ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	500
<i>Володимир КРОЙТОР</i>	
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	507
<i>Мар'яна ВОЛОШИН</i>	
НАУКОВИЙ ДОРОБОК ЛЮБОВІ СУХОЇ ТА ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ В 1940–1950-х рр.	514

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Зоряна РОСЬ</i>	
ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ДЖАЗОВИХ ФЕСТИВАЛІВ ЯК ПОКАЗНИК ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДЖАЗОВОГО ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД 1990–2012 рр.	523
<i>Юрій ВОЛОЩУК</i>	
НАРОДНО-АНСАМБЛЕВЕ ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ВИКОНАВСТВО ПРИКАРПАТТЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	530

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Юрій ЯКОВЛІСВ

БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК І.О.ЛЕВИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УРП У ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 534

Віра КОЧКОДАН

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОЧИХ ТОВАРИСТВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В УКРАЇНОМОВНІЙ ПЕРІОДИЦІ (1914–1939 рр.)..... 546

Галина СТЕФАНЮК

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ 1941–1944 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ..... 551

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Олег ЄГРЕШІЙ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ У МІЖВОЄННІЙ ГАЛИЧИНІ У ВИСВІТЛЕННІ МИРОСЛАВИ ДЯДЮК: НОВЕ БАЧЕННЯ..... 557

Олександр МАНУЩЕНКО

ЦІННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 30–50-х рр. ХХ ст. 560

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Андрій КОРОЛЬКО

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ (КАНДИДАТСЬКИХ) ДИСЕРТАЦІЙ У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ УЧЕНІЙ РАДІ Д 20.051.05 ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА” У 2010–2013 рр. 572

НАШІ АВТОРИ..... 577

СОДЕРЖАНИЕ

85

СЛОВО О ЮБИЛЯРЕ

<i>Игорь ЦЕПЕНДА</i> К 85-летию ПРОФЕССОРА ВЛАДИМИРА ГРАБОВЕЦКОГО.....	19
<i>Михаил ПАНЬКИВ</i> ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ОДНОГО ИЗ САМЫХ ТРАГИЧЕСКИХ ПЕРИОДОВ ИСТОРИИ ПРИКАРПАТЬЯ.....	24
<i>Владимир ГРАБОВЕЦКИЙ</i> МОИ НЕЗАБЫВАЕМЫЕ ВСТРЕЧИ С ДУХОВНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ ЭЛИТОЙ УКРАИНЫ.....	29
<i>Петр АРСЕНИЧ</i> ВОСПОМИНАНИЯ О СОТРУДНИЧЕСТВЕ С ПРОФЕССОРОМ ВЛАДИМИРОМ ГРАБОВЕЦКИМ.....	89
БИБЛИОГРАФИЯ МОНОГРАФИЧЕСКИХ ТРУДОВ ПРОФЕССОРА ВЛАДИМИРА ГРАБОВЕЦКОГО.....	91
КНИГИ О ЖИЗНИ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРА В.В.ГРАБОВЕЦКОГО.....	94
ЛЕТОПИСЬ ЖИЗНИ, НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯ- ТЕЛЬНОСТИ ВЛАДИМИРА ГРАБОВЕЦКОГО.....	96

MEDIUM AEVUM

<i>Мирослав ВОЛОЩУК</i> ВИЦЕ-ВОЕВОДА ТРАНСИЛЬВАНИИ ПЕТР, СЫН НИКОЛАЯ, ПРОЗВАННЫЙ РУССКИМ, ИЗ РОДА БАЛОГ (VICEVAYUODA TRANSILVANIAE PETRUS DISTUS ORRUS FILIUS NICOLAI DE BALOGH).....	100
<i>Сергей ДУБЧАК</i> ТВОРЧЕСТВО АВГУСТИНА АВРЕЛИЯ КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ИСТО- РИИ ЛАТИНСКОЙ АФРИКИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ V в.	108
<i>Андрей ПАВЛЮК</i> ХАРАКТЕР ЛАНГОВАРДСКОГО ЗАВОЕВАНИЯ ИТАЛИИ (568–584 гг.).....	115
<i>Андрей СТАСЮК</i> ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ МИССИОНЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРДЕНА БРАТЬЕВ МЕНЬШИХ НА РУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 30-х – НАЧАЛЕ 40-х гг. XIII в.	122

ЭТНОЛОГИЯ

<i>Светлана БОЯН</i> МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ В НАРОДНОМ КАЛЕНДАРЕ БОЙКОВ.....	132
<i>Христина АНДРЕЙКИВ</i> РАЗВИТИЕ ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩИХ ПРОМЫСЛОВ НА БОЙКОВЩИНЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX веков.....	137

ИСТОРИЯ

<i>Александр КУЧИК, Олег ЦЕБЕНКО</i> ГЕРБУРТЫ В ПОЛЬСКО-ТУРЕЦКОЙ ДИПЛОМАТИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XVI в. ...	143
<i>Михаил СЫГЫДЫН</i> ПОДОЛЬЕ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАНАХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО.....	149
<i>Марьяна ЗАСЬПКО</i> РАЗВИТИЕ МАНУФАКТУРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ Д.АПОСТОЛА.....	154

<i>Игорь РАЙКИВСКИЙ</i> ЕДИНСТВО РУССКО-УКРАИНСКОГО ПРОСТРАНСТВА В ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ ГАЛИЦИИ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ 1848–1849 гг.	159
<i>Любомир ИЛЫН</i> ГАЛИЦКИЙ КРАЕВОЙ СЕЙМ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ УКРАИНСКО- ПОЛЬСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1861–1914 гг.).....	168
<i>Иван ПАТЕР</i> МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА ОСВОБОЖДЕНИЯ УКРАИНЫ (1914–1918 гг.).....	174
<i>Петр СИРЕДЖУК</i> ГУЦУЛЫ В БОЯХ ЗА УКРАИНСКОЕ ГОСУДАРСТВО 1918–1921 гг.	186
<i>Андрей Безсмертный</i> СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОГО ВОЕВОДСТВА В МЕЖ- ДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД.....	194
<i>Ирина ОРЛЕВИЧ</i> РУСОФИЛЬСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В НАЧАЛЕ 1920-х годов В ГАЛИЦИИ.....	200
<i>Ярослав МАНДРИК</i> ФОРМИРОВАНИЕ МАССОВЫХ КАДРОВ ДЛЯ КОЛХОЗНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В ГОДЫ ЗАВЕРШЕНИЯ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ.....	209
<i>Татьяна ХОДАК</i> ПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА В УНТП–УНДО ВОКРУГ ГОСУДАРСТВООБРА- ЗУЮЩЕЙ КОНЦЕПЦИИ В 20–30-х гг. XX в.	213
<i>Игорь СОЛЯР</i> УКРАИНСКИЙ ПОЛИТИКУМ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В 1920– 1930-х гг.: ФОРМАТ МЕЖПАРЛАМЕНТСКОЙ УНИИ.....	220
<i>Татьяна МОСИЙЧУК</i> СОТРУДНИЧЕСТВО УНДО И ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА “РОДНАЯ ШКОЛА” (20–30-е гг. XX в.).....	225
<i>Лев ДАВЫБИДА</i> КАССЫ БОЛЬНЫХ В ГАЛИЦИИ (1919–1933 гг.): ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	232
<i>Марьяна МОСОРКО</i> ИЗМЕНЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-БЫТОВЫХ УСЛОВИЙ ЖИЗНИ ПОЛЬСКОГО НА- СЕЛЕНИЯ ГАЛИЦИИ ПОД ВЛИЯНИЕМ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВОЙ МОДЕЛИ (1939–1941 гг.)	237
<i>Николай ВИТЕНКО</i> КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР В НАЧАЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (17 сентября 1939 г. – 22 июня 1941 г.).....	245
<i>Тамара ГАЛИЦКАЯ-ДИДУХ</i> ВОЕННОЕ И ИДЕОЛОГО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ УПА И ОУН(б) И СОВЕТСКИХ КАРАТЕЛЬНЫХ СТРУКТУР 1944–1945 гг. (НА ПРИМЕРЕ СТА- НИСЛАВСКОЙ ОБЛАСТИ).....	252
<i>Иван Пендзей</i> ОТ “ЭПОХИ М.ГОРТИ” К “ЭПОХЕ Я.КАДАРА”: ПРЕДИСТОРИЯ КОММУ- НИСТИЧЕСКОГО ТОТАЛИТАРИЗМА В ВЕНГРИИ.....	263
<i>Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА</i> ИВАНО-ФРАНКОВСК В 1992 г.: ТЕНДЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ГОРОДА ПЕРВОГО ГОДА УКРАИНСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	271
<i>Петр ФЕДОРЧАК, Татьяна ФЕДОРЧАК</i> УЧАСТИЕ ПОКУТЯН В РАЗВИТИИ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ.....	283

ИСТОРИЯ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ В УКРАИНЕ

<i>Виталий ЛОТОЦКИЙ</i> РЕЛИГИОЗНАЯ ЖИЗНЬ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА СТАНИСЛАВОВА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ст.	288
--	-----

<i>Ирина СТАСЮК</i> ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЕ ЖЕНСКОЕ МОНАШЕСТВО СТАНИСЛАВОВСКОЙ ЕПАРХИИ В ПЕРИОД 1939–1950 гг.	298
<i>Игорь ПЫЛЬПИВ, Руслан ДЕЛЯТИНСКИЙ</i> ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СТРУК- ТУРЫ СТАНИСЛАВОВСКОЙ ЕПАРХИИ ГКЦ ВО ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ (1919–1925 гг.).....	311
<i>Ольга ВОЙТЮК</i> РАЗВИТИЕ ИКОНОПИСНОЙ ШКОЛЫ В СВЯТО-ИВАНОВСКОЙ ЛАВРЕ В 20– 30-х гг. ХХ в.	319
<i>Олег ЕГРЕШИЙ</i> ПРОБЛЕМА БЫТА И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СЕ- МЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКИХ СВЯЩЕННИКОВ – ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕСЕ- ЛЕНЦЕВ НА ДАЛЕКИЙ ВОСТОК 1950-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 1960-х гг.	324

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

<i>Лилия ШОЛОГОН</i> НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЦИИ СРЕ- ДИНЫ XIX в. НА СТРАНИЦАХ ПЕРИОДИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ “ЗОРЯ ГАЛИЦКАЯ” (1848–1857 гг.).....	334
<i>Андрей КОРОЛЬКО</i> ТЕАТРАЛЬНОЕ И МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ЖИТЕЛЕЙ ПОКУТЬЯ В КОН- ТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ (1880-е–1919 гг.)....	338
<i>Любовь СЛЫВКА</i> УЧАСТИЕ УКРАИНСКОЙ ШЛЯХТЫ В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОМ ДВИЖЕНИИ ГАЛИЦИИ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО ХХ в.).....	354
<i>Анна ВАРАНЬЦЯ</i> НАРОДНАЯ УЧИТЕЛЬНИЦА В ГАЛИЦИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX в. (К ВОПРОСУ ОБ ЭМАНСИПАЦИИ ЖЕНЩИНЫ).....	361
<i>Василий БУРДУЛАНЮК</i> УКРАИНСКОЕ ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ ГАЛИЦИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ века.....	370
<i>Петр ФЕДОРЧАК, Татьяна ФЕДОРЧАК</i> КУЛЬТУРНО-ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ УКРАИНСКОЙ ЭМИГРАЦИИ В ЧЕХО- СЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (1918–1939 гг.).....	383

ИСТОРИЧЕСКАЯ БИОГРАФИСТИКА

<i>Андрей МИЩУК, Марьяна МИЩУК</i> ЮЛИАН ЦЕЛЕВИЧ: КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....	390
<i>Игорь ГРЫНЬИК</i> ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВАСИЛИЯ ПАНЕЙКА НА ПАРИЖ- СКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ.....	396
<i>Наталья БУРАЧОК</i> УЧАСТИЕ НИКОЛАЯ ШЛЕМКЕВИЧА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФРОНТА НАЦИО- НАЛЬНОГО ЕДИНСТВА.....	402
<i>Светлана КОБУТА</i> МОТИВ СВОБОДЫ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЛИРИКЕ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА И ИВАНА БАГРЯНОГО.....	406

<i>Петр ХМЕЛЁВСКИЙ</i> ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАВЛА ЛЫСЯКА В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX в.	411
---	-----

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ

<i>Виталий НАГИРНЫЙ</i> ИНВЕНТАРНАЯ ОПИСЬ ЧЕРНЕЛИЦКОГО ЗАМКА 1757 ГОДА.....	416
<i>Магда АРСЕНИЧ</i> ЧЕРНЕЛИЦКИЙ ЗАМОК В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1918–1939) В СВЕТЕ ИЗБРАННЫХ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ.....	425
<i>Левко КВЯТКОВСКИЙ</i> ПРОЕКТ ПОСЛЕВОЕННОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ ЧЕРНЕЛИЦКОГО ЗАМКА 1922 г.	433

ПОЛИТОЛОГИЯ

<i>Иван МОНОЛАТИЙ</i> НА ПУТИ К ГАЛИЦКОМУ МЕЖЭТНИЧЕСКОМУ КОМПРОМИССУ: ПЕРЕГОВОРНЫЕ ПРОЦЕССЫ 1911–1912 гг.	439
<i>Николай ГЕНЬК</i> РОЛЬ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ В ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО ПРИМИРЕНИЯ.....	446

ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Николай КУГУТЯК</i> ИСТОРИЯ ВЕЛИКОГО СКИТА КАК НАУЧНАЯ ПРОБЛЕМА.....	455
<i>Василий ПЕДЫЧ</i> УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ В ГАЛИЦИИ XIX – НАЧАЛА XX в.: ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУЦИОННОГО СТАНОВЛЕНИЯ.....	471
<i>Ульяна КЛИМЮК</i> ИДЕЯ ПОЛЬСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ГАЛИЦИИ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В ОЦЕНКЕ ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	481
<i>Ирина ГАЛАЙЧУК</i> ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ В ГАЛИЦИИ В ГОДЫ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ (1941–1944 гг.).....	487
<i>Степан БОРЧУК</i> ПРОБЛЕМАТИКА УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ НА СТРАНИЦАХ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИХ И БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ.....	493
<i>Андрей КРЮКОВ</i> АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА ПОЛЬШИ В ГАЛИЦИИ В ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА.....	500
<i>Владимир КРОЙТОР</i> ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ УКРАИНСКОГО ВОПРОСА В ПОЛИТИКЕ РУМЫНИИ.....	507

Марьяна ВОЛОШИН

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЛЮБОВИ СУХОЙ И ЕЕ ВКЛАД В РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ЭТНОГРАФИИ В 1940–1950 гг. 514

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Зоряна РОСЬ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДЖАЗОВЫХ ФЕСТИВАЛЕЙ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ДЖАЗОВОГО ФЕСТИВАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ В ПЕРИОД 1990–2012 гг. 523

Юрий ВОЛОЩУК

НАРОДНО-АНСАМБЛЕВООЕ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО ПРИКАРПАТЬЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ..... 530

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Юрий ЯКОВЛЕВ

БИОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ И.О.ЛЕВИЦКОГО КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ УРП В ГАЛИЦИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в. 534

Вера КОЧКОДАН

ОТБРАЖЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНСКИХ ОБЩЕСТВ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В УКРАИНОЯЗЫЧНЫХ ИЗДАНИЯХ (1914–1939 гг.)..... 546

Галина СТЕФАНЮК

ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ 1941–1944 гг. КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГАЛИЦИИ В УСЛОВИЯХ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ..... 551

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Олег ЕГРЕШИЙ, Игорь РАЙКИВСКИЙ

УКРАИНСКИЙ ЖЕНСКИЙ РУХ В МЕЖДУВОЕННОЙ ГАЛИЦИИ В ТРАКТОВКЕ МИРОСЛАВЫ ДЯДЮК: НОВОЕ ВИДЕНИЕ..... 557

Александр МАНУЩЕНКО

ЦЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ 1940–1950-х гг. 560

ХРОНИКА НАУЧНОЙ ЖИЗНИ

Андрей КОРОЛЬКО

ИНФОРМАЦИЯ О ЗАЩИТЕ ДОКТОРСКИХ (КАНДИДАТСКИХ) ДИССЕРТАЦИЙ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОМ УЧЕНОМ СОВЕТЕ Д 20.051.05 ГВУЗ “ПРИКАРПАТСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ВАСИЛИЯ СТЕФАНИКА” У 2010–2013 гг. 572

НАШИ АВТОРА..... 577

CONTENTS

85

FEW WORDS ABOUT A JUBILEE

<i>Igor TSEPENDA</i>	
TO VOLODYMYR GRABOVETSKYY 85 ANNIVERSARY.....	19
<i>Mychaylo PANKIV</i>	
THE INVESTIGATOR OF ONE OF THE MOST TRAGIC PERIODS IN THE HISTO- RY OF PRECARPATHIA.....	24
<i>Volodymyr GRABOVETSKYJ</i>	
MY MEETINGS WITH FAMOUS PEOPLE. MEMOIRS.....	29
<i>Petro ARSENYCH</i>	
MEMOIRS ABOUT COLLABORATION WITH VOLODYMYR GRABOVETSKYJ... ..	89
THE BIBLIOGRAPHY OF VOLODYMYR GRABOVETSKYJ MONOGRAPHIC WORKS.	91
BOOKS ABOUT LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITY OF VOLODYMYR GRABO- VETSKYJ.....	94
CHRONICLE OF LIFE, SCIENTIFICALLY-PEDAGOGICAL AND PUBLIC ACTI- VITY OF VOLODYMYR GRABOVETSKYJ.....	96

MEDIUM AEVUM

<i>Myroslav VOLOSHCHUK</i>	
VICE-VOIEVODA OF TRANSYLVANIA PETER SON OF NICOLAS DICTUS ORRUS FROM BALOG FAMILY (VICEVAYUODA TRANSILVANIAE PETRUS DICTUS ORRUS FILIUS NICOLAI DE BALOGH).....	100
<i>Sergiy DUBCHAK</i>	
WORKS OF AURELIUS AUGUSTINE AS SOURCES OF STUDYING THE HISTORY OF LATIN AFRICA OF THE FIRST THIRD OF THE Vth CENTURY.....	108
<i>Andriy PAVLIUK</i>	
THE CHARACTER OF LOMBARDS CONQUEST OF ITALY (568–584 YEARS).....	115
<i>Andriy STASYUK</i>	
THE PROBLEM OF FORMATION THE MISSIONARY ACTIVITIES THE ORDER OF FRAIS MINOR IN THE RUTHENIA IN THE SECOND HALF OF 30's – EARLY 40's XIII CENTURY.....	122

ETHOLOGY

<i>Svitlana BOYAN</i>	
METEOROLOGICAE KNOWLEDGE IN FOLK CALENDAR OF BOYKS.....	132
<i>Christina ANDREYKIV</i>	
WOOD CRAFTS DEVELOPMENT ON BOYKIVSHCHINA IN THE LATE NINE- TEENTH-EARLY TWENTIES CENTURIES.....	137

HISTORY

<i>Oleksandr KUCHYK, Oleg TSEBENKO</i>	
THE HERBURTS IN POLISH-OTTOMAN DIPLOMACY IN THE SECOND HALF OF THE XVI CENTURY.....	143
<i>Mykchaylo SYHYDYN</i>	
PODILLYA IN THE POLITICAL PLANS OF BOHDAN KHMELNYTSKY.....	149
<i>Maryana ZASYPKO</i>	
DEVELOPMENT OF MANUFACTURING IN THE PERIOD OF HETMAN D.APOSTLE.....	154
<i>Igor RAYKIVSKYJ</i>	
THE UNITY OF RUSKO-UKRAINIAN SPASE IN THE MODERN THOUGHT IN GALICIA DURING THE REVOLUTION of 1848–1849.....	159

<i>Lyubomyr ILYN</i> GALICIAN REGIONAL SEYM AND FORMATION OF PRINCIPLES OF THE UKRAINIAN-POLISH POLITICAL RELATIONS (1861–1914).....	168
<i>Ivan PATER</i> THE INTERNATIONAL ACTIVITIES OF UNION OF LIBERATION OF UKRAINIAN (1914–1918).....	174
<i>Petro SIREDZHUK</i> THE HUTSUL IN THE BATTLES FOR THE UKRAINIAN STATE INDEPENDENCE IN 1918–1921.....	186
<i>Andriy BEZSMERTNYI</i> THE STRUCTURE OF EMPLOYMENT OF THE VOLYNIAN REGION POPULATION DURING THE INTERWAR PERIOD.....	194
<i>Iryna ORLEVYCH</i> RUSSOPHILE TREND IN THE EARLY OF THE 20-ies YEARS IN THE 20 th CENTURY IN GALICIA.....	200
<i>Yaroslav MANDRYK</i> DISCLOSED ACTIVITY PARTY AND GOVERNMENT ORGANS OF SOVIET UKRAINE IN PREPARATION OF MACHINE.....	209
<i>Tetyana KHODAK</i> THE POLITICAL STRUGGLE IN UNTP – UNDO AROUND THE CONCEPT OF THE STATE-FORMATIVE CONCEPT IN THE 20–30-ies YEARS OF THE XX CENTURY....	213
<i>Igor SOLYAR</i> UKRAINIAN POLITICS AND INTERNATIONAL ORGANIZATION 1920–1930: FORMATS OF INTERPARLIAMENTARY UNION.....	220
<i>Tetyana MOSIYCHUK</i> COOPERATION OF UNDO AND EDUCATIONAL SOCIETY “RIDNA SHKOLA” (20–30-ies YEARS OF THE XX CENTURY).....	225
<i>Lev DAVYBIDA</i> SIKNESS FUNDS IN GALICIA (1919–1933): THE HISTORICAL ASPECT.....	232
<i>Maryana MOSORKO</i> THE CHANGES OF MATERIAL AND DOMESTIC LIFE CONDITIONS OF THE POLISH POPULATION OF GALICIA 1939–1941.....	237
<i>Mykola VITENKO</i> COLLECTIVIZATION ON THE TERRITORY OF THE WESTERN REIONS OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR (ON SEPTEMBER, 17 1939 – ON JUNE, 22 1941).....	245
<i>Tamara HALYTSKA-DIDUKH</i> THE MILITARY AND IDEOLOGICAL AND POLITICAL CONFRONTATION OF UPA AND OUN (B) WITH THE SOVIET PUNITIVE INSTITUTIONS IN 1944–1945 (FOR EXAMPLE, STANISLAV REGION).....	252
<i>Ivan PENDZEY</i> FROM THE “AGE OF M.GORTI” TO THE “AGE OF Y.KADAR”: BACKGROUND OF THE COMMUNIST TOTALITARIANISM IN HUNGARY.....	263
<i>Stepan KOBUTA, Larysa KOBUTA</i> IVANO-FRANKIVSK IN 1992: THE SOCIO-ECONOMIC TENDENCIES OF THE TOWN LIFE DURING THE FIRST YEAR OF THE UKRAINIAN INDEPENDENCY.....	271
<i>Petro FEDORCHAK, Tetyana FEDORCHAK</i> POKUTYAN PARTICIPATION IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN- POLISH RELATIONS IN THE SPHERE OF CULTURE.....	283

HISTORY OF RELIGION AND CHURCH IN UKRAINE

<i>Vitalij LOTOCKYY</i> RELIGIOUS LIFE OF THE UKRAINIAN SOCIETY OF STANISLAVIV OF THE SECOND HALF OF THE XIX c.	288
--	-----

<i>Iryna STASYUK</i> GREEK-CATHOLIC WOMEN'S MONASTERY OF STANISLAVIV DIOCESE DURING THE PERIOD OF OCCUPATIONAL REGIMES 1939–1950 YEAS.....	298
<i>Igor PYLYPIV, Ruslan DELYATYNSKYI</i> PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF THE GREEK-CATHOLIC STANISLAVIV DIOCESE'S ORGANIZATIONAL-TERRITORIAL STRUCTURE IN THE SECOND RICH POSPOLITA (1919–1925).....	311
<i>Olga WOJTJUK</i> THE DEVELOPMENT OF THE ICON PAINTING SCHOOL AT ST. IVANOVO MONASTERY IN LVIV IN THE YEARS OF 1927–1939.....	319
<i>Oleg YEGRESHIY</i> THE PROBLEM OF THE MODE OF LIFE AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTA- BILITY OF GREEK-CATHOLIC PRIESTS' FAMILIES – THE POLITICAL MIG- RANTS TO THE FAR EAST IN 1950-s THE FIRST PART OF 1960-s.....	324

HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE

<i>Liliya SHOLOGON</i> NATIONAL AND CULTURAL MOVEMENT OF THE UKRAINIANS OF GALICHYNA IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY ON THE PAGES OF NEWSPAPER "ZORYA GALYTSKA" (1848–1857).....	334
<i>Andriy KOROLKO</i> MUSICAL AND CHORAL ART OF POKUTTYA POPULATION IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN NATIONAL REBIRTH (1880-ies– 1919).....	338
<i>Lyubov SLYVKA</i> PARTICIPATION OF THE UKRAINIAN NOBILITY IN THE DEVELOPMENT OF ENLIGHTENMENT MOVEMENT IN GALICIA IN THE PERIOD 19 th – EARLY 20 th CENTURY.....	354
<i>Anna VARANYTSYA</i> PRIMARY SCHOOL TEACHER IN GALICIA OF THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY (ON THE EMANCIPATION OF WOMAN).....	361
<i>Vasyl BURDULANYUK</i> UKRAINIAN LINGUISTIC IN HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE 19 th AND THE FIRST THIRD OF THE 20 th CENTURIES.....	370
<i>Petro FEDORCHAK, Tetyana FEDORCHAK</i> CULTURAL AND SOCIAL LIFE OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918–1939).....	383

HISTORICAL BIOGRAPHY

<i>Andrij MISHCHUK, Maryana MISHCHUK</i> JULIAN TSELEVYCH: CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK.....	390
<i>Igor GRYNKY</i> THE DIPLOMATIC MISSION OF VASYL PANAYKO ON THE PARIS PEACE CONFERENCE.....	396
<i>Nataliya BURACHOK</i> PARTICIPATION OF MYCHOLA SHLEMKEVYCH IN THE ACTIVITIES THE FRONT OF NATIONAL UNITY.....	402
<i>Svitlana KOBUTA</i> MOTIVE OF FREEDOM IN CIVIL LYRIC OF GEORGE ORWELL AND IVAN BAGRIANYI.....	406

<i>Petro CHMELYOVSKYY</i> SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY OF P. LYSYAK IN THE CONTEXT OF SOCIAL PROCESSES IN THE WESTERN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY.....	411
---	-----

HISTORICAL LANDSTUDY

<i>Vitaliy NAGIRNYI</i> CHERNELYTSYA CASTLE'S INVENTORY FROM 1757.....	416
<i>Magda ARSENICH</i> CHERNELYTSYA CASTLE DURING INTERBELLUM (1918–1939) IN SELECTION OF ARCHIVE DOCUMENTS.....	425
<i>Levko KVIATKOVSKYY</i> POST-WAR RESTORATION PROJECT OF THE CASTLE IN CHERNELYTSYA OF 1922.....	433

POLITOLOGY

<i>Ivan MONOLATIY</i> TOWARDS THE GALICIAN INTERETHNIC COMPROMISE: NEGOTIATION PRO- CESS IN 1911–1912.....	439
<i>Mykola GENYK</i> THE ROLE OF PEOPLE'S DIPLOMACY IN INSTITUTIONALIZATION OF THE PO- LISH-UKRAINIAN RECONCILIATION.....	446

HISTORIOGRAPHY

<i>Mykola KUHUTYAK</i> THE HISTORY OF THE GREAT SKYT AS THE SCIENTIFIC PROBLEM.....	455
<i>Vasyl PEDYCH</i> UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF GALICIA OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENT.: THE PROBLEM OF SYSTEMATIC STUDY.....	471
<i>Ulyana KLYMYUK</i> THE IDEA OF THE POLISH STATE IN SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT IN GALICIA DURING I WORLD WAR IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY.....	481
<i>Iryna HALAYCHUK</i> THE MAIN TENDENCIES OF NATIONAL CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY OF SOCIAL PROCESSES IN GALICIA IN THE YEARS OF NAZI OCCUPATION (1941–1944).....	487
<i>Stepan BORCHUK</i> THE PROBLEM OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT DURING THE WORLD WAR II OF THE PAGES OF ENCYCLOPAEDIAS AND BIBLIOGRAPHICAL WORKS.....	493
<i>Andriy KRYUKOV</i> AGRARIAN POLITICA OF POLAND IN GALICIA IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE INTERWAR PERIOD.....	500
<i>Volodymyr KROYTOR</i> HISTORIOGRAPHICAL CONTENT OF THE UKRAINIAN ISSUES IN POLITICS OF ROMANIA OF THE INTERWAR PERIOD.....	507
<i>Maryana VOLOSCHYN</i> SCIENTIFIC RESEARCH OF LUBOV SUKHA AND HER CONTRIBUTION IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ETHNOGRAPHY 1940–1950 y.	514

STUDY OF ART

Zoriana ROS

THE ACTIVITY OF THE INTERNATIONAL JAZZ FESTIVALS AS AN INDICATOR OF THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF JAZZ FESTIVAL MOVEMENT IN UKRAINE FROM THE PERIOD 1990 TO 2012..... 523

Yuriy VOLOSHCHUK

FOLK ENSEMBLE INSTRUMENTAL PERFORMANCE OF PRECARPATHIAN REGION: MODERN TRENDS FUNCTIONING..... 530

STUDY OF SOURCES

Yuriy YAKOVLEV

BIOGRAPHIC DICTIONARY BY I.O.LEVYTSKYI AS A SOURCE FOR STUDYING OF THE HISTORY OF URP IN GALICIA LATE XIX – EARLY XX CENTURY..... 534

Vira KOCHKODAN

THE DISPLAY OF WOMEN'S SOCIETIES ACTIVITY OF THE EARSTEN GALICIA IN THE UKRAINIAN PERIODICALS (1914–1939)..... 546

Galyna STEFANIUK

PERIODICALS IN 1941–1944 AS THE SOURCE FOR STUDYING OF SOCIAL AND LEGAL SITUATION OF HALYCH POPULATION UNDER THE NAZI OCCUPAT..... 551

REVIEWS

Oleg YEGRESHIY, Igor RAYKIVSKYY

FEMALE MOVEMENT IN GALICIA BETWEEN TWO WORLD WARS IN THE MYROSLAVA DIADYUK'S: NEW VISION..... 557

Oleksandr MARUSHCENKO

VALUABLE INVESTIGATION IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LIBERATING MOVEMENT OF 1940–1950s YEARS..... 560

SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Andriy Korolko

INFORMATION ABOUT DOCTORAL (CANDIDATAL) THESES AT SPECIALIZED ACADEMIC COUNCIL Д 20. 051 05 PRECARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY AFTER VASYL STEFANYK IN 2010–2013 s. YEARS..... 572

OUR AUTHORS..... 577

ДО 85-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО

Серед десятків талановитих учнів академіка Івана Петровича Крип'якевича особливе місце належить відомому українському історику, докторові історичних наук, професору, академіку Вищої школи України Володимирові Васильовичу Грабовецькому, заслуженому діячеві науки і техніки України.

Народився ювіляр 24 липня 1928 р. у містечку Печеніжин Коломийського району Івано-Франківської області в сім'ї Василя й Гафії Грабовецьких. Родина Грабовецьких мало чим відрізнялася від решти тодішніх селянських сімей Печеніжина – злидні й бідність постійно панували в сім'ї, до того ж Володимир був сьомою дитиною в родині. У рідному селі він закінчив початкову школу, а згодом навчався в Коломийській українській гімназії, Малій духовній греко-католицькій семінарії у Львові, у Винниківській середній школі робітничої молоді.

У школі Влодко, як його називали батьки й друзі, найбільшу прихильність виявив до історії. Зацікавлення історичним минулим він виніс із родини, що слугувала добрим прикладом невмирущості національної традиції, історичного досвіду попередніх поколінь. Розповіді батька, колишнього стрільця УГА, активного діяча Українського національно-демократичного об'єднання про козаків, карпатських опришків, визвольну боротьбу українців за свою незалежність у 1918–1920-х рр., ознайомлення з опублікованими в першій третині ХХ ст. у Львові й Коломії книгами з історичного минулого українського народу, рідної Гуцульщини, світової історії – усе це стало визначальним для вибору подальшого життєвого шляху.

Закінчивши в 1947 р. Винниківську середню школу робітничої молоді, В.Грабовецький вступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. І.Франка. Ще в студентські роки, спеціалізуючись у науковому гуртку кафедри історії України, він розпочав свої студії з історії опришківського руху, на чолі якого був знаменитий земляк Олекса Довбуш. По суті, ця тема стала основною “пожиттєвою” проблематикою наукових зацікавлень В.Грабовецького, його своєрідною “візитною карткою”.

Кінець 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст. був надзвичайно складним періодом у житті науковців і студентів Львова, особливо це стосувалося гуманітаріїв. Представники центральних органів партійно-комуністичної влади продовжували вважати місцевих учених “українськими буржуазними націоналістами”. Репресії проти національно свідомої інтелігенції посилилися після вбивства Я.Галана в 1949 р. Нещаслива доля не обминула й В.Грабовецького, якого також хотіли виключити з університету. Один із студентів якось заявив, що В.Грабовецький нібито поділяє ідеї “мюнхенської зради”, тобто українських емігрантів, відвідує церкву та є “сином попа”. За тих історичних умов у Львівському університеті проходили збори, на яких піддавалися анафемі так звані “українські буржуазні націоналісти”. І тільки коли університетські чиновники на свої запити не отримали з місця народження В.Грабовецького необхідного їм підтвердження, студента залишили в спокої.

Після закінчення історичного факультету в 1952 р. В.Грабовецький був направлений на роботу вчителем історії в Новоскварявську середню школу Жовківського району на Львівщині, де пропрацював до літа 1953 р. Учителюючи, він не полишав наукову роботу, студював праці видатних представників традиційної української історіографії, зокрема, учня М.Грушевського Івана Крип'якевича. Останній тоді очолював Інститут суспільних наук АН УРСР і мав визнання в європейській історичній науці. Знайомство з І.Крип'якевичем спонукало В.Грабовецького перейти працювати в наукову академічну установу. 19 вересня 1953 р. президія львівського філіалу АН УРСР затвердила його на посаді молодшого наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук. Від того часу почався шлях молодого вченого до вершин наукової слави.

1953–1975-ті рр. – так званий “львівський період” у науковій діяльності Володимира Грабовецького. Дослідження опришківського руху, що поступово стало провідною науковою темою молодого історика, в умовах неофіційного табу на вивчення козаччини, середньовічної історії загалом набувало особливого суспільного звучання. Перша стаття В.Грабовецького з'явилася на сторінках винниківської газети “Радянське життя” 24 грудня 1953 р. У центрі

дослідження молодого вченого був славний український гетьман Богдан Хмельницький. Після опублікування низки статей у місцевій пресі середини 1950-х рр. про першодрукаря Івана Федорова, селянського бунтаря Устима Кармелюка, українського письменника Івана Франка та інших усе більшу й більшу увагу В.Грабовецького привертала славнозвісна постать Олекси Довбуша. Одна за одною виходять його статті й монографічні видання “Народний проводир Олекса Довбуш”, “Народний герой Олекса Довбуш”, “Новий документ про загибель Олекси Довбуша”, “Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648–1654-х рр.”.

Починаючи з 1957 р., В.Грабовецький надрукував серію статей під рубрикою “Вивчай рідний край” на сторінках газети “Ленінська молодь”. Це були змістовні історичні нариси про Нестерів, Винники, Белз, Городок, Звенигород, Золочів, Буськ, Брюховичі, Сокаль, Бібрку, Великі Мости, Яворів тощо. У 1958 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР В.Грабовецький успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Селянський рух в Галицькому Прикарпатті в другій половині XVII ст.”. Починаючи із цього часу, чітко викристалізувалися проблеми, над якими працюватиме вчений упродовж багатьох років: історія вірменських поселень у Галичині, рух опришків, гайдамачина, вплив народно-визвольної війни Б.Хмельницького на західноукраїнські землі та ін. У 1962 р. була опублікована монографія В.Грабовецького “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.”, що стала помітною подією в розвитку вітчизняної історичної науки.

Львівський період був надзвичайно плідним у науковій роботі В.Грабовецького. Крім вищеназваних праць, історик видав ще одну ґрунтовну монографію “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.” (1966). Усього за період середини 1950-х – початку 1970-х рр. учений опублікував близько трьохсот наукових праць. Багаторічна плідна робота на науковій ниві мала своє логічне завершення. 30 вересня 1968 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Київського університету імені Тараса Шевченка дослідник успішно захистив докторську дисертацію на тему “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XVIII ст.”.

Працюючи у Львові, В.Грабовецький поряд із науковою діяльністю активно займався громадською роботою, був членом президії й головою секції історичних пам’яток Львівської організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури. Протягом 1968–1974-х рр. відомий учений вів на Львівській студії телебачення тележурнал “Скарби народу”, що користувався популярністю серед місцевих мешканців. У радянські часи в умовах потужної ідеологічної кампанії, яку проводили партійно-радянські органи, будь-яке незаідеологізоване слово про українських діячів, з історії України сприяло утвердженню української національної самосвідомості. Згадаймо, що в українських школах радянського періоду історія Української РСР висвітлювалася факультативно на тлі російської як сума місцевих подій.

У 1975 р. професор Володимир Грабовецький переходить на викладацьку роботу на історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В.Стефаніка, а в 1990 р. він очолив новостворену кафедру історії України. Приділяючи основну увагу викладацькій і науковій діяльності, учений займався громадською роботою, намагався підвищувати рівень вітчизняної історичної науки, інтерес до історичного краєзнавства. Так, він довгий час працював у складі Наукової ради в секції суспільних наук АН УРСР, був багатолітнім членом президії Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, пізніше вступив до Наукового товариства ім. Т.Шевченка, що відновило свою діяльність у Львові в 1990 р.

Становлення молодого української державності, більш сприятливі суспільно-політичні умови для наукової (у галузі історії) і громадської діяльності започаткували по-справжньому новий етап у житті та творчості відомого українського історика, дали змогу повною мірою розкритися його таланту як науковця, педагога, громадського діяча. За 60 років наукової діяльності з-під пера В.Грабовецького вийшло майже 1,5 тис. наукових і науково-популярних праць, у тому числі близько 60 монографій. Серед українських істориків-медієвістів, що працюють над вивченням цього досить складного періоду в українській історії ще із середини 1950-х рр., творчий доробок професора Володимира Грабовецького виявився найвагомим.

Попри різноманітність напрямів дослідницької діяльності предметом наукових зацікавлень В.Грабовецького завжди залишалася історія рідної України. Зокрема, він опублікував понад півсотні наукових праць з історії Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. В.Грабовецький уперше в українській історіографії дослідив одне з найбільших повстань в Україні та Європі під проводом Мухи в окремій монографії “Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492-х рр.” (1979), яку високо оцінили спеціалісти в Україні й діаспорі. В.Грабовецький відомий також як дослідник запорозького козацтва, на цю тематику написав близько 80-ти наукових і науково-популярних праць. Мабуть, найповніше вчений опрацював добу Хмельниччини, якій присвятив монографію “Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654-х рр.” (1972).

Однак основною проблематикою досліджень Володимира Грабовецького стала історія багатовікового визвольного руху карпатських опришків, зокрема, діяльність Олекси Довбуша. В архівах дослідник виявив сотні нових документів про опришків XVI–XVIII століть, з них десятки – безпосередньо про Олексу Довбуша, якому присвятив майже 170 наукових праць. Проблеми опришківського руху автор узагальнив у двох монографіях: “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.” (1966) і “Олекса Довбуш” (1994). Вони стали новим словом в українській історіографії. В умовах партійно-тоталітарної диктатури важко переоцінити їхнє національно-культурне й виховне значення. За тих історичних умов О.Довбуш, опришківський рух стали символом нескореності нації та її боротьби за свободу, загострювали почуття національної свідомості.

В.Грабовецький доклав багато зусиль для вивчення історії Прикарпаття, що стало продовженням давньої традиції історичних досліджень країв і регіонів України, біля джерел якої були такі видатні вчені, як Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Іван Крип'якевич, Степан Томашівський та ін. Сьогодні не можна собі уявити історії Прикарпаття XVII–XVIII ст. без таких книг, як “Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис”, “Нариси історії Івано-Франківська”, шеститомного видання “Нариси історії Прикарпаття”, тритомної “Ілюстрованої історії Прикарпаття”. На думку вченого, ґрунтовне вивчення історичної спадщини окремих регіонів має стати передумовою принципово нового концептуального осмислення історії України, її місця й ролі в минулому та сучасному геополітичному просторі.

Водночас у творчості В.Грабовецького нової динаміки набула українська історична урбаністика. Своїм історичним нарисом “Звенигород”, виданим ще в 1959 р., учений розпочав видання серії історико-краєзнавчих нарисів, які із часом переросли у фундаментальні монографії (“Історія Коломиї”, “Історія Калуша”, “Нариси історії Галича”, “Історія Івано-Франківська”), а також історії ряду сіл – Іванівці, Грабівка, Моринці, Підлисса та ін. Він є подвижником написання історії міст і сіл Прикарпаття, отримав звання почесного громадянина 13 населених пунктів України, як правило, у нашому краї. Є всі підстави стверджувати, що Володимир Васильович намагався гідно виконати заповіт свого вчителя Івана Крип'якевича щодо ґрунтовного дослідження історичного минулого краю на рівні окремих міст і сіл.

Академік Володимир Грабовецький зробив чимало для розвитку української наукової біографістики. У своїх працях він висвітлював життя й діяльність багатьох національних героїв України – Мухи, Северина Наливайка, Гната й Семена Височанів, Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Данила Нечая, Олекси Довбуша, Івана Капушчака, Івана Смищюка, Василя Баюрака, Івана Бойчука та багатьох інших. У науковому доробку вченого нараховується близько 50 наукових праць із проблематики спеціальних історичних дисциплін – історіографії, археографії, генеалогії, геральдики, хронології.

З початку 1990-х рр. В.Грабовецький виступив ініціатором й організатором ряду наукових конференцій. Після багатолітнього замовчування й фальсифікації історичного минулого України в умовах національно-державної незалежності важливо було зосередити зусилля науковців на найважливіших проблемах національної історіографії. У зв'язку із цим, уже в 1990 р. була проведена наукова конференція, присвячена 500-річчю селянського повстання під проводом Мухи. У 1991 р. організовано науково-теоретичні конференції, присвячені 125-річчю від дня народження визначного українського історика Михайла Грушевського, 105-річчю від дня народження академіка Івана Крип'якевича, у 1995 р. – наукова конференція

до 120-річчя від дня народження Степана Томашівського, у 1999 р. – міжвузівська наукова конференція, присвячена 150-річчю українського історика Юліана Целевича.

Важливою сторінкою наукової біографії Володимира Грабовецького стала краєзнавчо-пошукова та музеєзнавча діяльність. Протягом 60-ти років він постійно збирав матеріали, що стосуються визвольного руху опришків, зокрема, виявив майже тисячу одиниць різних відомостей про О.Довбуша. З ініціативи В.Грабовецького, за його старанням та активною участю в 1995 р. в Івано-Франківську відкрито історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, невеликий колектив якого веде значну патріотично-виховну роботу серед населення міста, у т. ч. підростаючого покоління. Уже не один рік учений докладає чимало зусиль для створення музею Івано-Франківська, але, на жаль, цю ідею поки що не вдалося до кінця зреалізувати.

Плідну дослідницьку працю він поєднує з підготовкою висококваліфікованих фахівців-істориків. Під його безпосереднім керівництвом із числа колишніх студентів виросла ціла історична школа, нове покоління українських науковців, які вивчають важливі проблеми історії України. Серед них уже відомі в краї та в Україні дослідники – Петро Сіреджук, Микола Вегеш, Василь Бурдуланюк, Василь Педич та багато інших. Не буде перебільшенням сказати, що практично кожен з прикарпатських істориків молодшої генерації так чи інакше формувався під впливом наукового доробку В.Грабовецького.

Громадська діяльність вченого з 1966 р. тісно пов'язана з українським Товариством охорони пам'яток історії та культури. Сьогодні він почесний голова Івано-Франківської обласної організації національної спілки краєзнавців України. Дослідник був ініціатором спорудження пам'ятника Олексі Довбушу в рідному Печеніжині, увіковічення пам'ятних місць, пов'язаних з життям і діяльністю народного героя і його послідовників в Івано-Франківську, Космачі, Яремчі, де були встановлені пам'ятні обеліски, художньо-меморіальні дошки, причому це робилося навіть ще в радянський період, попри опір відповідних структур.

У часи національно-державного відродження України В.Грабовецький усі свої сили спрямовує на висвітлення маловідомих сторінок історії України, повернення забутих героїв національно-визвольного руху, діячів науки й культури. Одночасно веде популяризаторську роботу серед учителів, студентів, громадськості краю, виступає з авторськими програмами по радіо й телебаченню. Його активна понад півстолітня наукова та культурно-громадська діяльність високо оцінена на державному рівні.

У 1989 р. В.Грабовецького було нагороджено орденом “Пошани”. Він лауреат обласних краєзнавчих премій ім. Івана Вагилевича (1991) та академіка Івана Крип'якевича (1998), нагороджений медаллю на відзнаку плідної роботи на ниві охорони пам'яток історії та культури України (1992). У 1995 р. Указом Президента України В.Грабовецькому присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України” за значний особистий внесок у розвиток національної освіти, запровадження сучасних форм навчання й виховання молоді. Того ж року Володимир Васильович був обраний академіком АН Вищої школи України по відділенню історії, філософії та права й затверджений загальними зборами Академії наук Вищої школи України 30 листопада 1995 р. У 1997 і 2001-му рр. вченого нагороджено почесним знаком Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти України”, у 1998 р. – орденом “За заслуги” III ступеня (з нагоди 70-річчя від дня народження, 50-річчя науково-педагогічної й громадської діяльності), а у 2008 р. – орденом “За заслуги” II ступеня. У 2000 р. з благословення Святейшого патріарха України Філарета В.Грабовецький отримав грамоту за заслуги перед Українською православною церквою Київського патріархату, а єпархія УГКЦ нагородила вченого ювілейною Золотою медаллю з нагоди 2000-ліття Різдва Христового. У 2003 р. Міністерство освіти і науки України відзначило Володимира Васильовича Почесною грамотою за багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність. З 2004 р. В.Грабовецький – почесний доктор Ужгородського національного університету. У 2007 р. ухвалою вченої ради Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника В.Грабовецькому присвоєно звання “Почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника”. Того ж року рішенням кафедри історії України цього вузу Володимирові Васильовичу Грабовецькому

присвоєно звання “Почесний завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника”.

До свого 85-річчя академік Володимир Грабовецький підійшов з вагомим за змістом і величиною доробком. У дослідженні історії краю його вклад неоціненний, а обсяг зробленого вражає масштабністю й багатогранністю. Шістдесят років своєї подвижницької праці він віддав на вівтар вивчення славного історичного минулого рідного народу, підготовку нової генерації українських науковців, виховання студентів у дусі українського патріотизму. Незважаючи на поважний вік, учений продовжує працювати, йому понад усе хочеться завершити написання й видання нових праць з історичної регіоналістики, місцевої урбаністики, які б стали в нагоді для науковців, учителів шкіл, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Якщо провідні історики традиційної української історіографії (Михайло Грушевський, Микола Аркас, Наталя Полонська-Василенко, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич і деякі інші) наприкінці XIX – у першій половині XX ст. написали фундаментальні узагальнюючі праці з історії України (ця традиція була продовжена наступниками, особливо в період сучасної незалежності України), то професор Володимир Грабовецький зумів на виявлених ним нових архівних документах періоду середньовіччя й нового часу значно доповнити своїх попередників. По суті, його творчий доробок можна розглядати як окрему книгу багатомістової історії України, до того ж доповнену різноманітними ілюстраціями, старовинними гравюрами, картами, творами відомих українських художників. Вченому пощастило протягом другої половини XX – початку XXI ст. зустрічатися з багатьма визнаними постатями, представниками еліти в Україні – від церковних ієрархів минулого до авторитетних сьогодні діячів науки й культури, що знайшло відображення в опублікованих спогадах ювіляра.

Наукова громадськість, колеги, учні та друзі сердечно вітають Володимира Васильовича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, щоб усе, за що взявся ювіляр, приносило тільки позитивні емоції й віру в майбутнє.

Ігор ЦЕПЕНДА,
доктор політичних наук, професор,
ректор Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ДОСЛІДНИК ОДНОГО З НАЙТРАГІЧНІШИХ ПЕРІОДІВ ІСТОРІЇ ПРИКАРПАТТЯ

Володимир Грабовецький присвятив своє життя вивченню історії України, зокрема, опришківського руху, запорозького козацтва, феодальних відносин XV–XVIII ст. Значний внесок він вніс у дослідження історії Прикарпаття, яке до нього висвітлювалося фрагментарно й тенденційно з позицій комуністичної ідеології. “Нариси історії Прикарпаття” В.Грабовецького стали першим узагальнюючим дослідженням з історії краю. Серед інших проблем у “Нарисах” та історіях окремих населених пунктів він висвітлює маловивчену тему про татарські напади на Прикарпаття протягом XV – початку XVIII ст. і про трагічні їхні наслідки для населення краю.

Ключові слова: татари, Прикарпаття, знищення сіл, В.Грабовецький, Роксолана, Д.Вишневецький.

Володимир Грабовецький присвятив своє життя вивченню історії України, зокрема, опришківському руху, козацтву, феодальним відносинам XV–XVIII ст. Значний внесок він вніс у дослідження історії Прикарпаття. До нього історія нашої області висвітлювалася фрагментарно, часто без зв'язку з подіями загальноукраїнської історії. Якщо не враховувати “Історію міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область”¹ і “Назустріч мрії”², матеріали яких подавалися вибірково й тенденційно, через призму марксистсько-ленінської ідеології, а основна увага акцентувалася на класову боротьбу, вихваляння успіхів у будівництві соціалізму й комунізму під керівництвом партії комуністів і значимості інтернаціоналізму (читай русифікації). Вихід у світ “Нарисів історії Прикарпаття” В.Грабовецького в п'яти томах став першим узагальнюючим дослідженням з історії краю. Їх почали публікувати із січня 1990 р. на сторінках “Прикарпатської правди” під рубрикою “Гомін віків”. Сам автор із цього приводу зазначив: “Такого роду книга була нами задумана ще у 60-х роках, але різні обставини, і в першу чергу негативне ставлення наших тодішніх чиновників до історії минувшини, не давали можливості здійснення наших задумів”³.

Так була вирішена проблема написання фундаментальної історії Прикарпаття, де було розкрито замовчувані події, ті, що нині називають “білими плямами”, і зроблено їхній об'єктивний аналіз. Таким чином, В.Грабовецький, опираючись на літописні дані, архівні матеріали, історичну літературу, зумів представити п'ятитомну історію Прикарпаття від найдавніших часів до XIX ст. Тепер його наступникам залишилося завершити її написання до сьогоденного дня. Причому події, що відбувалися в нашому краї, пов'язані із загальноукраїнськими та сусідніми державами. І не біда, що вийшли ці томи репринтним виданням, невеликим тиражем у 500 примірників. Вихід їх засвідчив про початок нового підходу до вивчення історії краю, якісного, об'єктивного та більш детального.

Заслугою Володимира Грабовецького є і вихід у світ ряду монографій з історії міст і сіл Івано-Франківщини. Сам автор зазначає, що проблемам історії окремих населених пунктів велику увагу надавали Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич. Такі історичні дослідження є тими цеглинами, з яких вибудовується історія України. Тут учений удаło пов'язує історію кожного написаного ним населеного пункту із загальноукраїнськими подіями.

У своїх наукових працях він не міг оминати трагічні події другої половини XV – початку XVIII ст. у нашому краї, а саме – татарсько-турецькі напади на Україну й, зокрема, на Прикарпаття. Фактично це була війна українців проти безжальних ординців за виживання. Інформацію про татарські лихоліття Галицької землі він вмістив у другому й третьому томах “Нарисів”. У них наводяться найтрагічніші події про татарські напади, що розпочалися з другої половини XV ст. Чимало їх відбулося в 1496, 1520, 1589, 1594 рр., коли повністю зруйнували багато міст і сіл на Прикарпатті. На початку XVI ст. було спалено й знищено 330 міст і сіл. Тринадцять міст татари спустошували по декілька разів: Снятин – десять, Коломию – вісім, Тисменицю – шість і т. д. Використовуючи територіальні незгоди Польщі й Молдавії, ординці через васальну залежність останньої без жодного опору вдиралися через Молдавію на При-

карпаття і своїми розпорошеними загонами проходили через його територію, знищуючи й забираючи в полон усіх на своєму шляху. Король і гетьмани Речі Посполитої, які не мали своєї постійної регулярної армії, могли лише своїми спеціальними універсалами повідомляти населення про загрозу “татарської небезпеки”. У таких випадках магнати й шляхта закривалися у своїх фортецях і замках, а селяни та міщани, які не були мобілізовані на оборону цих опорних пунктів, залишалися напризволяще й у першу чергу ставали жертвами ворожої навали. Як тільки ординці наближалися до кордонів етнічних польських земель, король оголошував посполите рушення проти агресорів і, таким чином, татар не впускали на цю територію. Натомість на українських етнічних землях руйнування були страшними.

Наприклад, галицька шляхта, зібравшись у 1615 р. на сеймик у Галичі, визнавала, що недавно “подільське воєводство і наша Галицька земля знищені татарами: одні через вогонь позбулись своєї маєтності, других самих з жінками, дітьми забрали в поганську неволю, воюючи вогнем і мечем, наш край перетворили в попіл і пустку, в’язнів до 100 тисяч, а звідси незліченну худобу забрали”. Унаслідок наступного татарського нападу в 1616 р., Покуття знову було знищене⁴.

Один із сучасників писав: “Страшно було дивитися, як горіли галицькі села від лютої і жорстокої татарщини, здавалося, що небо запалене вогнем, стовпи диму піднімалися над погорілими селами й містами, несамовитий крик і зойк поневолених глушив твоє вухо, а дорогами і стежками проходила безконечна товпа татар, які гнали великі стада худоби, а за ними підганяли ординці переляканих полонених. Господи, за що ти так покарав ту підгірську землю, коли її люд став нещасним від татар”⁵.

Так факт за фактом, дату за датою вчений розкриває страшні наслідки татарських нападів на Прикарпатську землю. Він зауважив, що ординці, у порівнянні з іншими українськими територіями, найчастіше нападали на Прикарпаття. Особливо великого спустошення зазнав наш край у XVII ст. під час турецько-польських війн у 1620 р. (битва під Цецорою), у 1621 р. (Хотинська битва), у 60–70-х рр. XVII ст. 26 травня 1671 р. на нараді шляхти в Галичі прямо говорилося, “що безперервно землю (Галицьку) нищить ворог і щоденно піддані наші стають біднішими”⁶. Особливо активно діяли татарські чамбули на Прикарпатті в 1676–1677 рр. У вересні 1676 р. турецька армія разом з татарськими ордами переправилися через Дністер і напали на наш край. Попереду турків завжди йшли татари, які все нищили та палили. У результаті цієї навали була спалена Тисмениця й села навколо Станіславова. В одному з тогочасних донесень писалося, що “татари і турки вогнем і мечем староства Галицьке і Стрийське, аж по Самбірщину, знищили”. Ворогом було здобуто й знищено Краснопіль (нині – Солотвино), Коломию, Скит Манявський та ін. Варшавський сейм у 1677 р. змушений був звільнити цю територію від податків, мотивуючи це тим, що землі Галицька й Жидачівська повністю зруйновані⁷.

Брали участь у татарсько-турецьких походах також молдавани. Вони разом із татарами або окремими загонами допомагали руйнувати наш край. Так, у 1657 р. на шляху, яким проходив семигородський князь Ракочі на Польщу, було Прикарпаття. Ці війська так само нищили міста й села краю. Літописець Величко зазначав, що Ракочій на своєму шляху “від Покуття і ріки Сяну плондрував і палив міста і села, шляхту і людей, гвалтуючи, нещадно убивав”. Тому галицький сеймик у травні 1661 р. повідомляв, що ці території (Прикарпаття) так спустошені, що подекуди знесений і сам ґрунт і “тільки на цьому місці попіл залишився, який кропивою заріс”⁸.

Значне місце в “Нарисах” відведено Роксолані. На початку розповіді про неї вчений зазначив: “Виносячи на суд читача своє дослідження, яке має понад 40-річну історію, хочу сказати, що опирався, у першу чергу, на першоджерела. Ними стали цінні повідомлення сучасників, венеціанських дипломатів, які тоді були послами в Стамбулі – столиці Турецької імперії. Це – Пієстро Бригадіно (1526), Доменіко Тревізано (1554), Бернардо Навіджено (1553), італійські історики першої половини XVI ст. П.Ж.Джовіо, німецький дипломат у Стамбулі І.Бусбак, німецький хроніст XVI ст. Лоніцерій”. Важливі дані про Роксолану наводить інший сучасник – Михайло Литвин, литовський дипломат у Криму, у першій половині XVI ст. у своїх нотатках, які були видані в 1615 р. у м. Базень під назвою “Про нрави татар, литавців і москвитян”. Саме він, як і тодішній польський поет-історик Самуїл Твардовський, уперше

вказав на українське походження Роксолани з родини рогатинського священника. У цілому до теми про Роксолану використано понад п'ятнадцять першоджерел сучасників⁹. Таким чином, В.Грабовецькому переконливо вдалося довести про її українське походження на противагу припущенням російських і французьких істориків, що вона було чи то росіянокою, чи то французенкою. Те, що Роксолана була українокою, визнають і турецькі дослідники. Можна вважати, що проблема її походження вирішена й немало зусиль до цього доклав В.Грабовецький разом із попередніми українськими вченими, видатним тюркологом і сходознавцем А.Ю.Кримським та львівським істориком Я.П.Кісем.

“Якщо в Туреччині її називали Хуррем Гасекі (Весела Султанша), то в Європі – Роксоланою. Так у період середньовіччя називали мешканців українських земель”, – зазначив учений¹⁰.

Розповідь про Роксолану в “Нарисах” складається із шести підрозділів, а саме: “Роксолана в історії і легендах”, “Невільничими шляхами”, “Прикарпатська бранка”, “Хто вона і як її звати?”, “Нев'януча красуня”, “Двірцеві інтриги і таємниці”, “Зв'язки з Україною”. Уже з їхніх назв можна судити про цю видатну жінку, яка відіграла немалу роль не лише в історії України, але й загальноєвропейській. Про це свідчить виявлене в різних архівах її листування з європейськими коронованими особами та документи, що підтверджують про зустріч із багатьма дипломатами різних країн. Підсумовуючи її роль у тогочасних міжнародних відносинах, автор зазначив: “Українська бранка, діставшись до гарему “значного достойника”, через силу волі й характеру легко змогла не тільки прихилити до себе душу свого пана – чоловіка, а й взяти над ним гору. Могла вона здобути, таким чином, великий політичний вплив”¹¹. Отже, завдяки роману А.Загребельного “Роксолана” і документальному дослідженню В.Грабовецького про Роксолану в “Нарисах історії Прикарпаття”, удалося відновити зацікавлення цією видатною жінкою не лише на Івано-Франківщині, а й в Україні загалом. Свідченням цього є поява в останнє двадцятиріччя великої кількості популярної та наукової літератури про Роксолану.

Учений зробив вагомий внесок у дослідження ролі українського князя Дмитра Івановича Вишневецького, активного борця проти турецько-татарських походів на нашу землю в першій половині XVI ст. Ще до 40-х років XX ст. вітчизняна та польська історіографія діяльність Дмитра Вишневецького оцінювала позитивно в історії України як засновника Запорізької Січі, активного борця проти турецько-татарських нападів на українські землі. Пізніше радянський історик В.О.Голобуцький, виходячи з класових марксистсько-ленінських позицій, заперечував будь-яку роль української шляхти у формуванні та становленні українського козацтва. Тим самим він відкинув участь Д.Вишневецького в організації Січі й ототожнення його з героєм народної думи – Байдою. Будучи черкаським і канівським старостою, він об'єднав розпорошені козацькі загони в одному місці за дніпровськими порогами в Січ. З ними штурмував турецькі укріплення та захищав українські землі від татарських нападів, чим викликав гнів у султана Сулеймана III Пишного. Десь у другій половині XVI ст. під час походу в Молдавію він був спійманий і жорстоко страчений турками, його й Пясецького було скинуто з башти на гаки, вмуровані в стіну біля морської затоки. Пясецький помер відразу, а Вишневецький, зачепившись ребром за гак, жив ще три дні, поки турки не вбили його з луків через те, що він лаяв їхню мусульманську віру¹². Народ оспівав цю постать у відомій думі про Байду.

Не обминув В.Грабовецький тему про напади татар на Прикарпаття у своїх монографіях про населені пункти. Більшість їх розташовані в передгірській і рівнинній частинах області. Саме ці території найчастіше піддавалися турецько-татарським нападам. Розпочав він з історії свого рідного села Печеніжина. Не обминула лиха доля це селище в XV–XVI ст. Лише протягом цього часу на Коломийщину й Печеніжин татарські загони вчинили понад 20 нападів. Страшним пљондруванням були піддані ординцями Печеніжин і його околиці. Зокрема, В.Грабовецький писав, що красзнавець Й.Шнайдер у праці “Народ”, третій том якої був опублікований у Львові 1906 р., описуючи про культуру й побут населення Печеніжина на основі розповідей старожилів, а їм розповідали їхні прадіди, зазначив, що ординці захопили містечко й навколишні села, довго тут господарювали, знищивши перед тим місцевий монастир, порубали ченців, а населення полонили¹³. Далі Й.Шнайдер писав, що про неодноразові відвідини цього села чужинцями свідчить назва лісу “Татарські звори” біля Слободи Рунгурської, де перехову-

валися татари перед тим, як нападати на навколишні села. Серед народних переказів є й згадки про “гостювання” тут турків¹⁴. Не обминув тему про татарсько-турецьке лихоліття XV–XVII ст. в історіях про такі міста й села, як Івано-Франківськ¹⁵, Коломия¹⁶, Галич¹⁷, Уторопи¹⁸, Іванівці¹⁹ та ін.

Таким чином, Володимир Грабовецький вніс вагомий внесок у дослідження історії Прикарпаття на базі величезного джерельного матеріалу в п’ятитомному виданні “Нарисів історії Прикарпаття”. До цього радянська історіографія зробила дві спроби написання такої історії, але розглядала цю проблему тенденційно, фальсифікуючи або замовчуючи багато історичних подій. У “Нарисах” і багатьох історіях населених пунктів учений чи не вперше за останні 50 років підняв проблему татарських і турецьких нападів на Прикарпаття та їхні трагічні наслідки.

На основі аналізу широкого кола історичних джерел XVI ст. В.Грабовецький “вносить на суд читача своє дослідження” про дружину Сулеймана II Роксолану, уродженку Рогатина, і її роль в історії Туреччини, України та Польщі. Також він допомагає суттєво розширити знання читача про Дмитра Вишневецького як засновника Запорізької Січі та його боротьбу проти агресії в Україні Кримського ханства й Османської імперії.

1. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К., 1971. – 626 с.
2. Назустріч мрії. – Ужгород, 1978. – 221 с.
3. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття з найдавніших часів до кінця XV ст. / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1992. – Т. 1. – 189 с.
4. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. XVI – перша половина XVII ст. / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – Т. 2. – 210 с.
5. Там само.
6. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – Т. 3. – С. 60.
7. Там само.
8. Там само.
9. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. XV – перша половина XVI ст. ... – С. 121–122.
10. Там само. – С. 31.
11. Там само. – С. 143.
12. Там само. – С. 143–144.
13. Грабовецький В. Історія Печеніжина / В. Грабовецький. – Коломия : Світ, 1993. – С. 44.
14. Там само. – С. 44–45.
15. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку XX ст. / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – Ч. I. – С. 303.
16. Грабовецький В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. / В. Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – Ч. I. – 172 с.
17. Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. / В. Грабовецький. – Галич, 1997. – 240 с.
18. Грабовецький В. Уторопи. Сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1997. – 223 с.
19. Грабовецький В. Іванівці. Літопис села над Прутом. До 485-річчя заснування / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 253 с.

Владимир Грабовецкий посвятил свою жизнь изучению истории Украины, в частности, опрышкского движения, запорожского казачества, феодальных отношений XV–XVIII вв. Значительный вклад он внес в исследование истории Прикарпатья, которое до него освещалось фрагментарно и тенденциозно с позиций коммунистической идеологии. “Очерки истории Прикарпатья” В.Грабовецкого стали первым обобщающим исследованием по истории края. Среди других проблем в “Очерках” и историях отдельных населенных пунктов автор освещает малоизученную проблему татарских набегов на Прикарпатье на протяжении XV – начала XVIII вв. и их трагические последствия для населения края.

Ключевые слова: татары, Прикарпатье, уничтожение деревень, В.Грабовецкий, Роксолана, Д.Вишневецкий.

Vladimir Hrabovetskiy devoted his life to studying of the history of Ukraine, in particular, opryshki movement, Zaporozhian Cossacks, feudal relations XV – XVIII centuries. He has made significant contribution

to the study of the history of the Precarpathia, which to him was covered with fragmented and biased position komunystyc ideology. "Essays on the history of Precarpathia" of V.Hrabovetskiy were the first study summarizing the history of the region. Other problems in the "Essays" and the history of individual settlement highlight neglected topic of Tatar attacks on the Precarpathia during the XV – beginning of the XVIII centuries. and the tragic implications for the country's population.

Key words: *Tatars, Precarpathion, destruction of villages, V.Hrabovetskiy, Roxolana, D.Vyshnevetskiy.*

Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ

МОЇ НЕЗАБУТНІ ЗУСТРІЧІ З ДУХОВНОЮ І ТВОРЧОЮ ЕЛІТОЮ УКРАЇНИ

За спогадами минулих літ

Спомини про славетних

У пору моєї юності й протягом півстолітньої науково-педагогічної та суспільно-громадської діяльності мені пощастило зустрітися з багатьма творчими особистостями, відомими церковними ієрархами, науковцями, представниками образотворчого й музичного мистецтва.

Були це короткі чи тривалі зустрічі, але вони залишилися в моїй пам'яті назавжди. Люди, про яких іде мова, у період Другої світової війни, а потім у час важких випробувань радянсько-комуністичної диктатури зуміли присвятити свій талант духовному й культурному розвитку. Роки їх діяльності були нелегкими – стелилися тернистими шляхами. Серед них назвемо окремі особистості, такі як патріархи української національної церкви Андрей Шептицький, Йосиф Сліпий; визначні науковці – академіки: літературознавець Михайло Возняк, історик Іван Крип'якевич; професори Іларіон Свенціцький, Михайло Марченко, Федір Шевченко, Тарас Франко; композитори Станіслав Людкевич, Анатолій Кос-Анатольський, Володимир Івасюк, Ігор Білозир; художники Василь Касян, Георгій Якутович, Стефанія Гебус-Баранецька, Олена Кульчицька, Валентин Борисенко, Григорій Смольський, Іван Севера; співаки Борис Гмиря, Іван Козловський та інші.

Ці величні постаті нашої культури наперекір тодішній радянській дійсності вкладали на п'єдестал свої таланти високої професійності.

Не випадково та влучно свого часу висловлювався про нашу багатовікову українську культуру великий митрополит, мовознавець й історик Іван Огієнко: "І не дивлячись на всі перешкоди, – писав він, – що завжди горою ставали йому на порозі, нарід український утворив власне життя, утворив своєрідну культуру. І можна тільки дивуватись і благовіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури".

Саме з вищеназваними світочами нашої української науки й культури усміхнулася доля зустрітися мені в 50–90-х роках минулого століття. І лише деякі округлини з життя й творчості цих подвижників, які спостерігав при зустрічах з ними, хочу нагадати нашому сучасникові, бо їх праця і вклад в ім'я України стають зразком для нових поколінь українців.

Дві незабутні години з митрополитом Андреем Шептицьким

*Всемогучий Боже і Царю всесвіту! Спасителю
наш Ісусе Христе, що всім серцем любили людський
рід і своїм безмежним промислом опікуєтья
кожним народом заосібно, споглянь милосердно і
наш нарід.*

З молитви митрополита
+ Андрей

*Я так люблю Вас, моїх любих українців,
що радо поклав би за Вас серце й душу*

+ Андрей, митрополит

Роки минають, а з ними й пам'ять про минулі стежки мого життя й творчості. Однак збереглося чимало різних споминів, і серед них чи не найбільш запам'яталася одна незабутня подія, коли я навчався в 1942–1944 рр. у Львівській малій духовній семінарії УГКЦ.

Перед святом Андрея, 13 грудня 1943 р., наставники семінарії сповістили, що ми ввечері підемо до собору св. Юри вітати з днем ангела митрополита Андрея Шептицького. Ми

всі зраділи. Дійсно, у день св. Андрія, ми парами прибули до митрополичої палати. Усі з нетерпінням чекали прибуття князя церкви, якого любив увесь наш український народ.

О 7 год вечора із сусідньої кімнати в колясці в'їхав митрополит. То було незабутнє враження. Перед нами, семінаристами, появився справжній український патріарх і благословив нас своєю рукою з благородною усмішкою.

Хор великої духовної академії співав урочисто “Многая літа”. Здавалося, що сам Бог витає над нами. Ми по черзі підходили й приймали благословення митрополита.

А оскільки я був одягнутий у гуцульський кептарик, то митрополит запитав мене з ласкавою й доброю усмішкою: *“Звідки ти, гуцулику?”* – *“З Печеніжсина, коло Коломиї”*, – відповів я. – *“Славно, синку, хай тебе Бог береже”*, – відповів кир Андрей, поклавши свою руку на моє праве плече.

З того незабутнього часу пройшло багато десятиліть у моєму житті. Під цим дотиком руки митрополита та його благословенням я ходжу понад вісім десятиліть на своїй життєвій і науково-педагогічній та громадській стежці й, переживши панування кількох іноземних окупаційних режимів, щасливо дожив до незалежності Української держави.

Спогади про архієпископа Йосифа Сліпого (1942–1944)

Український народо! Покажи свою силу і вдячність, бо, шануючи своє минуле, ти робиш у своїй могутності й слові.

Блаженніший Йосиф, Патріарх і Кардинал

Сьогодні в незалежній Україні повертаються забуті імена наших світочів, славетних діячів культури, науки й церкви. Серед них на особливу увагу заслуговує український патріарх Греко-католицької церкви, мученик більшовицьких гулагів кардинал Йосиф Сліпий. Про нього вже появляються статті в газетах, журналах, друкуються спогади сучасників великого отця нашої церкви.

І мені хочеться хоч коротко згадати про свої зустрічі з незабутнім владикою. Це було пам'ятного 1942 року. Я малим хлопчиком проживав у родинному містечку Печеніжин на Коломиїщині. Тоді були німці, почався голод, від якого гинули мої односельчани. Наша сім'я рятувалася як могла, але було тяжко.

Якось до нас завітала сестра Олена, яка працювала на тютюновій фабриці у Винниках під Львовом. Побачивши таке горе своєї багатодітної сім'ї, вона вирішила мене, худого, виснаженого хлопця, забрати до себе, щоб урятувати від голодної смерті.

Я виїхав до Винників і перебував у сестри. Вона, побачивши мої здібності до навчання, вирішила віддати мене до однієї з львівських гімназій. Але мене, надто виснаженого, там не прийняли. Тоді сестра, за порадою місцевого священника, привела мене в малу духовну семінарію у Львові. Після аудієнції ректор семінарії о. Сімович, батько відомого композитора Сімовича, зарахував мене в 5-й клас. Мене влаштували в семінарську бурсу, що була тоді на вул. Сикстутській. Там мене виховували отці Левенець, Карпінський, Фурикевич, Гуглевич та інші наставники – прекрасні педагоги.

Якось одного дня восени 1942 року до нас у бурсу завітав ректор великої Богословської академії архієпископ Йосиф Сліпий. Він побував у моїй кімнаті №25 і справив на мене сильне враження своєю постаттю, гарним обличчям з бородою. Звернувши увагу на те, що над моїм ліжком висить образ Гошівської Богоматері, похвалив мене за любов до Бога та погладив по голові.

Пізніше, пам'ятаю, він цікавився життям семінарських бурсаків, деколи обідав з нами в їдальні й благословив нас своїм хрестом.

Згодом я бачив архієпископа Сліпого в каплиці великої духовної академії, де він в оточенні дияконів, священників, каноніків правив архієрейську службу Богу. Запам'яталися в цій каплиці настінні художні розписи, які, як пізніше мені сказали, були розмальовані видатним українським художником Петром Холодним. Після руйнації каплиці радянською владою во-

сени 1944 року розписи були знищені. Жаль, що не запам'ятав тієї проповіді архієпископа Йосифа на цьому богослужінні, за винятком таких слів: *“Дорогі семінаристи, будьте ревними священиками, любіть свою українську церкву, бо вона пройшла тяжку хресну дорогу, але ніколи не покидала свого народу”*.

У березні 1944 р. наша мала духовна семінарія урочисто відзначала 130-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Відбувалася святочна академія, на якій мені пощастило декламувати два вірші Кобзаря – “Розрита могила” та уривок з поеми “Гайдамаки”. Після виступу мене ласкаво привітав архієпископ Сліпий словами: “Славно, синку” і вдруге погладив мою голову.

На цій академії схвилював мене величавий портрет Т.Шевченка, на якому художником з боку були зображені силуети січових стрільців. Згодом я довідався, що то був портрет видатного галицького художника Осипа Куриласа, який сьогодні зберігається у Львівському музеї народного мистецтва. Але в 50–60-х роках ці силуети були затерті, напевно, кимось з представників совітської влади.

Надійшла важка весна 1944 року. У Львові німці готувалися до відступу. Ми в семінарії постійно чули постріли й не знали, де вони. А потім нам сказали, що в тюрмі Лонського, неподалік нашого семінарського подвір'я, німці розстрілювали політичних в'язнів.

З кожним днем ставало важче, місто почали бомбардувати й нас, семінаристів, які залишилися, перевели в житлові приміщення Святоюрської катедри. Ми під час бомбардування ховалися в пивницях, разом з нами переховувалися владики й сам архієпископ Йосиф Сліпий.

Я не знав, що далі робити. Деякі товариші по семінарії роз'їхалися по домівках, а інші виїхали на захід, мотивуючи тим, що прийдуть совіти й почнуться арешти та розправи над семінаристами. Мені нічого не залишалось робити, як піти за порадою до благочинного Йосифа Сліпого, який заступав митрополита Андрея Шептицького. *“Ваша ексцеленціє, що мені робити?” – з такими словами я звернувся до архієпископа. Він уважно вислухав мене й сказав: “Синку, можливо, не треба відходити на захід і полишати рідний край. Може, тебе Бог охоронить від нещастя, я теж залишаюся. Де ти можеш піти, то йди, може, чимось прислужишся нашому народу, бо настали тяжкі хвилини. Така хресна дорога нашої України, але все в Божих руках”. Архієпископ поблагословив мене, а я вийшов з брами церкви св. Юра й пішов пішки до Винників, де й почався новий етап моїх життєвих нелегких доріг.*

Сьогодні, коли перенесли останки великого борця за українську незалежну церкву з Ватиканської криниці в заповітне підземелля церкви св. Юри, згадуємо ще раз великого мученика за христову віру й нашу національну українську церкву кардинала Йосифа Сліпого.

Хочеться закінчити свої скромні спогади про незабутнього й блаженного патріарха куплетом вірша поета Романа Завадовича, який він присвятив 85-м роковинам народження Йосифа Сліпого:

*Твої літа – як ниви плодovitі
Під шумом злив, під рокотами бур,
Не так квітками, як тернами вкриті
Отруйним зіллям смутків і зажур.
Твоє Господь із рук катівських вирвав,
Для церкви й люду рідного зберіг,
Щоб демон зла не кинув їх у прірву,
Не задавивши в зашморгах своїх,
А щоб з терпін'я і з тих мук безодні
їх вивів в сонця ясну сторону
їх, як Борець – Архистратиг Господній.*

Благословенний двома митрополитами.

Благословенне слово подяки єпископа-ординарія Івано-Франківської єпархії УГКЦ Софрона Мудрого до книги Володимира Грабовецького “Сторінки літопису Івано-Франківського собору Святого Воскресіння”

Чи світ побудований на випадковостях? Очевидно, що ні. І цьому вчить нас не лише Святе Письмо, а й переконують людські долі, а особливо – долі людей, обдарованих Богом особливими талантами: долі видатних учених, мистців, провідників націй.

Колишній учень греко-католицької духовної семінарії у Львові Володимир Грабовецький крізь усе своє творче й наукове життя проніс благословення двох князів нашої Української греко-католицької церкви – митрополитів Андрея Шептицького та Йосифа Сліпого. У незабутні 1942–1944 роки Господнє Провидіння звело юного Володимира з нашими видатними владиками і їхні напутні слова стали для нього найсвітлішим дороговказом у житті. Уже набагато пізніше, ставши одним з найавторитетніших українських істориків, в умовах незалежної України Володимир Грабовецький опише ці незабутні зустрічі у своїх спогадах та опублікує їх. Але перед тим, у моторошні брежнєвсько-сусловські 70-ті, торкаючись у своїх наукових працях історії Української церкви, він намагатиметься писати її неупереджено й об’єктивно, як вірний син свого народу та його християнської віри. Бо такий заповіт йому дали великі митрополити...

Доктор історичних наук, професор, академік АН вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Володимир Грабовецький плідно працює на науковій ниві вже понад сорок років. З-під його пера вийшло друком півтори тисячі наукових і науково-популярних праць, у тому числі десятки монографій, брошур, статей. Дослідження Грабовецького охоплюють важливі проблеми історії України від княжих часів до XIX століття, різних історичних дисциплін, але найбільшу увагу вчений приділив вивченню історії рідної Галичини й, зокрема, її церкви. Це простежується в таких його працях, як: *“Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.”* (1972), *“Скит Манявський”* (1971), *“Над Батерсом рікою”* (1976), *“Скільки років Скиту?”* (1985).

З нагоди 850-річчя створення Галицького Євангелія Володимир Грабовецький опублікував статтю про “Євангеліє на Прикарпатті” (1995), де звернув увагу дослідників на відомі галицькі й крилоські Євангелія з 1144, 1226, 1266–1304, 1565 років, які друкувалися в Галичі й Крилосі.

У монографіях з історії Печеніжина (1993), Коломиї (1996), Калуша (1997), Уторопів (1997) автор присвятив окремі параграфи висвітленню історії церков у цих населених пунктах. Особливо слід відзначити монографію *“Нарис історії Галича”*, видану з нагоди 1100-річчя Галича. У ній багато уваги приділено історії українських святинь, починаючи з княжого періоду й закінчуючи початком XX століття.

І ось у руках читача нова унікальна книга академіка Грабовецького про історію Івано-Франківського катедрального собору св. Воскресіння. На основі рідкісних архівних матеріалів, зібраних в Україні й за кордоном, автор прослідковує історію спорудження храму, момент його передачі для греко-католицької парафії Станіславова й, нарешті, його майже 115-літню історію як катедри станіславівських греко-католицьких єпископів. У це багаточінне дослідження Володимир Грабовецький уклав не тільки свій непересічний науковий хист, а й часточку свого доброго й щирого серця. Тому мимохіть згадуються слова академіка, мовлені ним під час відкриття барельєфа митрополитові Андрею Шептицькому на стіні катедрального собору:

“Наша Українська греко-католицька церква і її великий князь – незабутній митрополит Андрей Шептицький – пройшли складну хресну дорогу, але церква вистояла, бо нею керували такі святі владика, як кир Андрей і кир Йосиф. Вони захищали наші храми, нашу Христову віру, наші вікові національні й християнські традиції, нашу державність.

Воскресаять забуті імена наших владик, відновлюються й будуються наші храми, знищені ворогами Христа й українського народу, залишаються в історії літописи цих подій. Господня слава та подяка всім тим, хто боровся за наші святині”.

Слід із вдячністю наголосити, що в справі воскресіння історії нашої церкви є вагома частка праці й академіка Володимира Грабовецького. Яскраве свідчення цього – створений ним літопис Івано-Франківської катедри. Дякуючи п. Володимиру за цю його прецінну наукову працю, уділяємо йому Божого благословення та просимо для нього особливої опіки Пресвятої Богородиці, щоб його творчий і життєвий шлях стелився на многі і благі літа для добра Української церкви і народу, бо він – їх вірний і люблячий син.

**Софрон МУДРИЙ ЧСВВ,
Єпископ-ординарій Івано-Франківський.**

Храми Прикарпаття знайшли свого літописця

Так можна висловитися про відомого вченого, доктора історичних наук, професора, академіка, заслуженого діяча науки і техніки Володимира Грабовецького, якого його учні нагородили дипломом “Народний історик Прикарпаття” з нагоди 80-річчя уродин.

Наш допитливий читач і парафіянин Івано-Франківського собору Святого Воскресіння зачитується його книгою “Літопис Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння”, що був виданий з нагоди 2000-річчя Різдва Христового (2000).

А недавно невтомний дослідник опублікував унікальну монографію “*Андрей Шептицький і Прикарпаття*”, присвячену 110-річчю вступу кир Андрея на єпископський престол Станіславівської єпархії 24 вересня 1899 р.

Це була складена скромна пошана дослідника нашої церкви митрополитові Андрею Шептицькому, який ще в минулому столітті благословив тодішнього юного учня Львівської малої греко-католицької семінарії у Святоюрській палаті 13 грудня 1943 р. у день уродин владики.

І ось перед читачем лежить третій том його нової книги під назвою “*Українські святині Прикарпаття крізь століття*”, у якій подано глибокий і всесторонній літопис ряду храмів Прикарпаття, починаючи із середньовіччя, нового і новітнього часів. Це – півстолітня наполеглива праця вченого про історію українських храмів у Прикарпатському краю. Незважаючи на панування іноземних режимів, рідна церква гуртувала своїх прикарпатців у глибокій християнській вірі, оберігала церковні національні традиції, благословила мирян на світле майбутнє свого українського народу, який щасливою долею й за Божим проведінням отримав у кінці ХХ ст. вимріяну державну незалежність, хоч довелося йому та його церкві пережити неймовірне переслідування в катакомбних умовах, але вистояти й нескорено оберігати свою національну греко-католицьку церкву.

Перечитуючи сторінку за сторінкою зазначену книгу, ми маємо можливість бачити ту хресну дорогу нашого незборимого народу, його церковних пасторів і сьогодні відродити занедбані духовні, світські національні традиції та на їх основі виховувати нашу молодь у високій християнській моралі, у любові до свого краю, до його світлого майбуття.

Ураховуючи значний вклад професора Володимира Грабовецького в довголітнє дослідження історії Української церкви, починаючи з княжого періоду, періоду Галицько-Волинської держави та її подальших віків включно до нашого часу, парафіяни собору Святого Воскресіння нагородили Володимира Грабовецького званням “*Почесний парафіянин Івано-Франківського катедрального собору Святого Воскресіння*”. Нині складаємо щиру подяку вченому за цінну наукову працю на ниві церковного літопису й висловлюємо своє благословення на подальші дослідження історії України, нашого Прикарпаття в ім’я національного єднання для зміцнення нашої державності й вічної церкви. Хай Господь благословить Вас на многі літа!

Настоятель Івано-Франківського
катедрального собору Святого Воскресіння
отець-мітрат Ю.НОВИЦЬКИЙ

*Незабутні творчі зустрічі з львівськими й київськими істориками
в 50–70-х роках ХХ ст.*

**Спільна праця з науковцями Інституту суспільних наук у Львові під керівництвом директора Івана Крип'якевича
Із спогадів моєї 23-річної академічної науково-дослідницької діяльності в Інституті суспільних наук АН УРСР серед когорти львівських дослідників історії України під керівництвом академіка Івана Петровича Крип'якевича**

Після моїх історичних студій у Львівському державному університеті 1948–1953 рр. і дворічної педагогічної роботи мені пощастило працювати старшим науковим співробітником у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, коли цією науково-дослідною установою керував колишній учень школи академіка Михайла Грушевського, незабутній професор Іван Петрович Крип'якевич, *який у тих нелегких радянських часах фактично негласно формував свою наукову школу істориків України у відділі, який єдиний зберігав свою стару традиційну назву – відділ історії України.*

Перед тим як перейти до характеристики діяльності цієї Львівської академічної установи, де мені вдалося влаштуватися на посаді наукового працівника відділу історії України, у якому працював 23 творчих роки, подаємо науково-педагогічну діяльність професора І.Крип'якевича.

У той час, коли під тиском тодішнього преса радянської суспільної науки все строго контролювалося партійними постановами, професор *Іван Крип'якевич як відомий історик України зміг вести львівський науковий корабель, щоб якнайбільше досліджувати об'єктивно різні галузі української науки по окремих відділах, у тому числі й по відділу історії України, спрямовувати науковців на дослідження актуальних питань історії українського народу.* Його багатолітня наукова праця ставала прикладом для нас, академічних учених.

За всі мої скромні здобутки на посаді наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук я дякую тодішнім своїм колегам – Є.А.Яцкевичу, С.Т.Білецькому, М.К.Івасюті, Я.Д.Ісаєвичу. У науковому колективі важливе значення для молодого науковця має досвід старших за віком дослідників, які, працюючи роками, мають чіткий виклад думок, уміють аналізувати й синтезувати різні за своїм характером джерела та літературу. З перших днів моєї праці у відділі історії України я знаходив контакт з науковцями, намагався почерпнути в них усе, що було найкраще. Немаловажне значення мав той факт, що засідання відділу завжди проходили в дискусійному плані, висловлювалися найрізноманітніші думки та підходи.

Варто відмітити й те, що в Інституті суспільних наук АН УРСР працювала старша генерація науковців, праці яких друкувалися ще наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Вони були сучасниками Івана Франка, Михайла Павлика, Василя Щурата, Кирила Студинського, Володимира Гнатюка. Так, в одному з кабінетів трудився завідувач відділу української літератури, відомий український історик літератури, доктор філологічних наук, професор, академік Михайло Возняк (1881–1954).

Згадка про академіка Михайла Возняка

В українській літературі в першій половині ХХ століття одне з провідних місць займав відомий історик літератури Михайло Возняк.

Він народився 3 жовтня 1881 року в бідній селянській родині в селі Волиця (колишні Вульки Мазовецькі) Рава-Руського повіту на Львівщині. У 1906 році закінчив філософський факультет Львівського університету й деякий час учителював. Упродовж 20–30-х років працював над проблемами історії української літератури, відзначався надзвичайною скрупульозністю в опрацюванні й підборі фактів, джерел. Він активно співробітничав у тодішніх українських часописах, журналах. У 1929 році отримав звання академіка АН УРСР за видатні заслуги в галузі історії української літератури, а в 1959 році йому було присвоєно звання професора. У післявоєнний період, а точніше, з 1944 року, завідував кафедрою української літератури Львівського

університету. Одночасно з 1951 р. був завідуючим відділом української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, де працював до кінця свого життя.

З-під пера видатного вченого-літературознавця вийшло багато праць з історії української культури, а конкретніше, з історії давньої української літератури, мови, театру, міжслов'янських культурних взаємозв'язків.

Глибоко вивчав визначний учений літературну творчість Маркіяна Шашкевича, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, у буквальному розумінні він був одним з перших, хто вклав титанічну працю в дослідження життя і творчості Івана Франка. Усі дослідники української літератури відзначають, що академік Михайло Возняк заклав підвалини в розробку різних проблем наукової франкіани. Він, як ніхто інший, усебічно й досконало знав величезну літературну, письменницьку та наукову спадщину Каменяра.

Справедливо та влучно літературознавці писали, що дослідженню спадщини Івана Франка найбільше сил віддав Михайло Возняк. Він опублікував після війни ряд книг і багато статей, у яких докладно висвітлювалися біографія, громадська діяльність і творчість Каменяра.

Мені пощастило півтора року (1953–1954) працювати спільно з Михайлом Возняком в Інституті суспільних наук АН УРСР. Як сьогодні пам'ятаю середнього зросту сивого академіка з пильним поглядом очей, який сидів у своєму робочому кабінеті за столом, де, за розповідями очевидців, сидів колись Іван Франко, коли працював у Науковому товаристві імені Т.Шевченка. Ранком, прямуючи до інституту на роботу, закупував у кіоску всі газети, які виходили того дня, для поповнення своєї бібліотеки, котра вважалася найбільшою з приватних бібліотек у Львові.

Академік Михайло Возняк досконало знав фонди Львівської наукової бібліотеки АН УРСР. Якось я шукав книгу з творчості Івана Франка, але бібліотекар не зміг її виявити на полицях. Ми звернулися до академіка, і він на диво швидко прийшов і показав місце її знаходження. Учений працював без відпусток і перепочинку. Третього жовтня 1954 р. нас, науковців Інституту суспільних наук, повідомили, що в Михайла Возняка стався серцевий напад. Ми прибули, коли його з робочого місця забирала швидка допомога. Того ж таки дня Михайло Возняк помер у лікарні.

Увечері 3 жовтня 1954 року в конференц-залі інституту зібрався колектив науковців на траурне засідання. Зі вступним словом виступив директор інституту професор І.П.Крип'якевич.

“Українська наука, – сказав він, – зазнала важкої втрати, на 73 році життя відійшов від нас академік АН УРСР Михайло Возняк. Він чесно ходив по цій землі і вклав багато у вивчення історії української літератури. Земне життя закінчилося, зате його твори житимуть вічно”. Інші промовці говорили про доробок ученого й потребу видати його рукописну спадщину. Як уже було сказано, визначний учений залишив велику бібліотеку, яку формував понад 50 років. Вона поповнила фонди Львівської наукової бібліотеки АН УРСР. У рукописному відділі цієї бібліотеки збереглися особисті документи й рукописні праці Михайла Возняка, у тому числі з франкіани, зокрема, рукописи праць “Велетень думки і праці”, “Від дитинства до повноліття І.Франка”, розвідки, статті й рецензії на праці, присвячені Франкові. Тут й епістолярна спадщина вченого, автографи І.Франка, листування з видатними тодішніми діячами науки та культури М.Зубрицьким, В.Касіяном, О.Кульчицькою, І.Свенціцьким, І.Крип'якевичем та іншими, цікаве листування І.Франка з М.Драгомановим.

У цьому рукописному фонді знаходяться неопубліковані рукописи праць М.Возняка з історії літератури XVI–XIX ст. (“Два острозькі твори кінця XVI сторіччя і їх автор”, “Два відгуки 1650-х років про Богдана Хмельницького”, “Львівська братська школа в часи свого процвітання”, “Життя і творчість Марка Вовчка”, “Творчість Панаса Мирного”, “Шевченко і Гоголь” і присвячені М.Драгоманову, Н.Кобринській, В.Стефанику.

Цікава праця вченого “Зустрічі І.Франка з наддніпрянськими діячами” про зв'язки Каменяра з М.Коцюбинським, Лесею Українкою, Оленою Пчілкою.

У 1981 році громадськість Львова скромно відзначила 100-літній ювілей науковця, було дещо опубліковано з його спадщини й на батьківщині відкрито художньо-літературний музей М.Возняка.

Іларіон Свенціцький

Не всі знають відомого галицького філолога й мистецтвознавця Іларіона Семеновича Свенціцького, визначного дослідника порівняльної граматики слов'янських мов, невтомного збирача безцінних реліквій українського мистецтва, довголітнього організатора й директора передвоєнного Львівського музею українського мистецтва (сьогодні – національний музей Львова).

Я познайомився з І.Свенціцьким у 1953 р., коли він працював професором Львівського університету ім. І.Франка та завідувачем відділу українського мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР, де і я з 1953 р. працював науковим співробітником відділу історії України. Якось тодішній директор цієї наукової установи професор Іван Крип'якевич познайомив мене з відомим діячем нашої галицької культури Іларіоном Свенціцьким, підкреслюючи мою перспективу в дослідженні історії України. Працюючи над темою з історії селянського руху на Прикарпатті в другій половині XVII ст., я зіштовхнувся з проблемою Скиту Манявського – опорного центру боротьби поневолених мас Прикарпаття. Знаючи з літератури, що Іларіон Семенович раніше працював над мистецькою скитіяною, я звернувся до нього за консультацією. Старенький, із сивою бородою патріарх мистецтвознавства розповів мені про історію Скиту та побажав у майбутньому попрацювати в історичному плані, щоб, як він говорив, *“не забувати цей пам'ятник і оновити його не лише в історії, але й реставрувати для майбутніх поколінь, щоб частина застиглої в рештках мурів великої обителі скитської залишилася назавжди в пам'яті потомків”*.

Ці слова закарбувалися в моїй пам'яті. Я підбирав матеріали, підготував статтю *“Скит Манявський”*, яка була опублікована в журналі *“Жовтень”* (№9, 1977) саме тоді, коли проходила реставрація цієї визначної пам'ятки історії та культури. Мені дуже допомогли поради професора І.С.Свенціцького щодо з'ясування гіпотези відносно походження назви “опришок”. Він як чудовий лінгвіст, знавець мов підказав мені ряд слушних думок.

Як сьогодні пам'ятаю цього великого вченого з розкішною бородою, світлими очима й виглядом глибокого науковця. Перед його відходом у вічність я деколи заходив до нього в кабінет як в Інституті суспільних наук АН УРСР, так і музеї українського мистецтва на вулиці Драгоманова, де консультувався з проблем історії Скиту Манявського, опришківського руху. Учений дуже цікаво розповідав про австрійські й польські часи, як він організував національний музей і, що цікаво, згадував у ті роки радянщини про меценатство митрополита Андрея Шептицького, який так багато дбав про скарби українського мистецтва під час збору старовинних ікон, стародруків і рукописних церковних томів, які зберігалися з XVIII ст. у цьому національному музеї. Завдяки професорові, я багато почерпнув із цих рукописів про історію нашої галицької греко-католицької церкви й ці першоджерела використав у своїй довголітній праці з вивчення історії міст і сіл Прикарпаття. Моєю доповіддю цікавилися учасники науково-теоретичної конференції з питань вивчення пам'яток історії та культури 12 квітня 1971 р. у Києві, де я виступив на тему *“Поширення видань Києво-Печерської друкарні в Західній Україні”*. Ідучи в похоронній процесії на Личаківське кладовище 20 вересня 1956 р. за труною покійного професора й кидаючи грудку землі в могилу, не зміг стримати своїх сліз. Перебуваючи у Львові, я завжди покладав квіти до його могили й надгробного пам'ятника, виконаного на високому мистецькому рівні.

Спогади про вчителя й наставника

Багато води сплигло з того часу, коли не стало мого дорогого вчителя академіка Івана Крип'якевича – визначного історика України, учня львівської школи істориків Михайла Грушевського, але його образ завжди зберігається в моїй пам'яті. І досі згадую, як відбулася наша перша зустріч.

Після закінчення університетських студій, як уже було сказано, я працював учителем спочатку в сільській школі біля Жовкви, а потім, навесні 1953 року, переїхав у Винники біля Львова, де став директором вечірньої школи робітничої молоді. Але мене завжди цікавила красназнавча робота, й у вільний час я постійно їхав до Львівської наукової бібліотеки Академії наук на тодішній вулиці Радянській, 24. Тут колись містилося славнозвісне Наукове товариство

імені Шевченка, де працювали в кінці XIX – на початку XX ст. видатні діячі науки й культури України Іван Франко, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Михайло Возняк, Філарет Колесса, Іларіон Свенціцький. Сюди приїздили для творчих контактів Леся Українка, Василь Стефаник. Тут формувався і зростав талант Івана Крип'якевича.

Щаслива доля привела мене в цей історичний дім, у якому ще з XIX століття пульсувало українське національне життя. З 1951 року тут знаходилося приміщення Інституту суспільних наук АН УРСР, куди я одного разу й завітав для визначення теми мого дослідження. Мене відразу вразила ділова обстановка. По коридору та в приймальній ходили науковці, пристрасно про щось сперечались.

Тут я познайомився з Володимиром Бараном, майбутнім відомим археологом України, який тоді працював в архіві й мав намір влаштуватися в цьому інституті на посаду наукового працівника.

Мені порадили звернутися просто до директора – професора Івана Крип'якевича. Коли зайшов до кабінету, побачив інтелігентного сивочолого чоловіка середнього зросту, стриманого, коректного. Тоді я ще не знав, що цей видатний учений стане моїм учителем і під його керівництвом я працюватиму у відділі історії України 14 років. Не знаю чому, але з першого нашого знайомства професор повірив у мої наукові сили...

Я повернувся до родини у Винники й занурився в повсякденну шкільну роботу, яку завжди любив. Але й мрії про наукову працю не покидали мене. Тому я зовсім розгубився, коли 8 вересня 1953 р. отримав повідомлення про моє зарахування на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. Зробити нелегкий вибір мені допомогли добрі поради колег-учителів.

Отже, я приїхав до інституту, де мене вдруге радо прийняв професор І.П.Крип'якевич. Як завідувач відділу представив мене співробітникам і показав робочий стіл, за яким я й працював 22 роки.

У відділі історії України панувала творча наукова обстановка. Вивчення джерел і літератури, постановка питань, обґрунтування тих чи інших проблем завжди викликали цікаві дискусії. Звичайно це бувало на засіданнях, у яких брали участь співробітники, старші науковці.

Завжди цікавими були зауваження професора І.П.Крип'якевича – надзвичайно ерудованого знавця різних проблем історії України. Він ніколи не звертав увагу на посаду, а відкрито й об'єктивно рецензував праці своїх колег, указував на недоліки. Його слово повсякчас було повчальним, мудрим. Делікатно, коректно, але принципово аналізував роботи від структурно-проблемних планів і до посторінкових зауважень. Іван Петрович постійно дуже тактовно вказував авторам на недоліки – зайвий фактологізм і дріб'язковість досліджень, неухважність у посиланнях і т. ін. “Добре зібрати джерела, – говорив професор І.П.Крип'якевич, – але треба уміти їх використати, не бути їх слугою, необхідно, і то дуже важливо, вміти їх інтерпретувати, синтетично узагальнювати, щоб робота мала чіткий проблемний характер, тоді буде досягнута мета того чи іншого дослідження”.

Ці поради завжди були для мене дороговказом, хоч спочатку було важко вчитися наукового аналізу й синтезу, обминати повторення, чим постійно грішить молодий науковець. Коли я почав працювати над своєю першою дослідницькою темою, мій науковий керівник І.Крип'якевич не раз допомагав добрими порадами. Схваливши тему народних рухів на Прикарпатті XV–XVIII ст., замислився: “Цікаво, чи опришківський рух мав місце в другій половині XVII ст. Це, звичайно, нелегко дослідити, адже треба вивчати архівні документи, в першу чергу, акти гродські і земські Галицької, Перемишльської, Сяноцької земель, Жидачівського повіту, перебороти палеографічні особливості тогочасних актів”.

У цій роботі Іван Петрович мені дуже допоміг. Саме з ним я вперше прийшов до архіву й під його наглядом прочитав актову книгу старолатинською і старопольською мовами. Він контролював мої перші виписки, а часом і виправляв їх.

Професор був чудовим знавцем першоджерел з багаторічним досвідом архівної роботи. Він старанно, за особливою системою виписок, умів добирати найбільш цінні актові рукописні дані з будь-якої проблеми. І.П.Крип'якевич ніколи не обмежувався лише матеріалами до запланованої теми, а при нагоді фіксував усе для майбутніх проблем і тому радив спочатку виписувати

вати заголовки та вказувати сторінки першоджерела тієї чи іншої актової книги, а потім уже уважно вчитуватися й фіксувати найбільш цікаві факти. Цим методом я користуюся протягом усієї своєї наукової діяльності.

У зборі історичного матеріалу вчений був справжнім віртуозом і педантом. Він, досконало володіючи іноземними мовами, уважно перечитував складні тексти середньовічних актів гродських і земських латинською й старопольською мовами. Дослідник усе підкреслював: **“Не пропускати нічого найменшого з актів і фіксувати навіть те, що не по темі на час вивчення питання, але потім може знадобитися в наступних дослідженнях”**.

Іван Крип'якевич скрупульозно збирав бібліографію до історії міст і сіл Галичини на маленьких карточках, які були передані ним у відділ історії України, де всі могли ними користуватися. Не відомо чи збереглася сьогодні ця рукописна бібліографія вченого.

Уважний дослідник, Крип'якевич лише після збору архівного матеріалу й опрацювання літератури брався до написання запланованої розвідки чи статті. Особливо талант ученого виявлявся в інтерпретації першоджерел. Він уміло синтезував і, що найголовніше, ніколи не захоплювався одним історичним фактом з того чи іншого першоджерела. Критичність була основним правилом у його дослідженнях. Він постійно переглядав рукопис і виправляв хиби на полях. Ще й досі зберігаю такі рукописні правки, зроблені професором у моїй кандидатській дисертації.

Хочеться також згадати, як великий учений дбайливо ставився до актових документів. Якось, перечитуючи актову книгу, я раптом почув стривожений голос професора І.П.Крип'якевича: **“Що ви робите? Ви тримаєте над документом ручку, звідти може впасти крапля чорнила і закрити для майбутніх дослідників слово чи речення”**. Тоді я зрозумів, як обережно треба ставитися до документа, щоб не пошкодити його під час опрацювання. Повчальний приклад для дослідників-початківців.

Іван Петрович узагалі був надзвичайно пунктуальний та акуратний і як адміністратор, і як науковець. Якими б проблемами він не займався – чи то історія княжого періоду, козаччини (XV–XVIII ст.), Хмельниччини (1648–1656 рр.), історіографія, джерелознавство, як допоміжні історичні дисципліни, він завжди глибоко вивчав першоджерела й з педантичною точністю вмів їх науково застосувати до поставлених питань. Здається, немає такої теми з історії України періоду становлення, над якою б не працював учений. Основною його темою була історія Галицько-Волинського князівства XII–XIII століть. Але найбільше зусиль він доклав у дослідження Хмельниччини. Понад півстоліття напруженої праці завершилося виданням об'ємної монографії “Богдан Хмельницький”.

Але навіть завантажений керівництвом інституту, науковою та громадською роботою, професор усе ж знаходив час для підготовки молодих учених. Не раз його можна було побачити в колі істориків, яким він давав поради, допомагав формулювати плани наукових праць, диктував з пам'яті бібліографію. Він завжди знаходив контакт зі старшими за віком науковцями, згуртував колектив, з яким вирішував багато цікавих проблем.

У Львові Іван Крип'якевич мешкав на вулиці Островського, 7 і часто ходив до парку Кайзервальд (тепер – парк ім. Т.Шевченка). А в 1963–1965 роках ми разом щосуботи мандрували історичними місцями Львова. Я був зачарований розповідями про його старовинні куточки, про центральні вулиці та міські околиці. Тоді я зрозумів, як досконало, на основі першоджерел, вивчив Іван Петрович історію свого міста. Не випадково львів'яни так захоплювалися його книгою “Історичні проходи по Львову”, опублікованою ще в 1932 році (перевидано її в 1991 р.). Мені дуже дорогий примірник книги мого вчителя з дарчим написом від його сина Романа.

Професор вийшов на пенсію в 1962 році, але продовжував працювати над історією Галицько-Волинського князівства, джерелами з історії Галичини періоду феодалізму. Я часто бував у нього, і ми розмовляли в його домашньому кабінеті, де на стіні висіла картина, на якій була зображена середньовічна міська брама Жовкви (за Польщі він працював там учителем історії в місцевій гімназії).

Одного разу, коли я зайшов до академіка, побачив порожній робочий стіл і стосик з восьми журналів. “Іване Петровичу, що з Вами?” – вихопилось у мене. Він з тяжкою напругою відповів: “Скільки тут номерів журналу, стільки місяців я хворію”. Йому було важко говорити

після інсульту, тепер він більше слухав. Але потім якось сказав: *“Не покидайте досліджувати історію Прикарпаття. Коли ви закінчите свого улюбленого Довбуша, то не шкодуйте труду і підготуйте хоч кілька узагальнюючих книг з історії цього краю, про літописи міст Коломия, Галич, Рогатин, Товмач, Калуш”*.

Це був наче його заповіт, який я виконав у 1994 р., коли опублікував монографію про Олексу Довбуша й почав працювати над *“Нарисами історії Прикарпаття” у 10-ти томах*.

Увечері 21 квітня 1967 року родина Крип’якевичів сповістила мене про смерть мого духовного батька, незабутнього вчителя.

У цю ніч, з 21 на 22 квітня, я не спав, і сумні думки напливали на мене. Зранку пішов до знайомого довіреного греко-католицького священика, і він відправив заупокійну панахиду в хатині моїх друзів. У полудень ми, колеги по відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, склали некролог, який був опублікований у всіх основних республіканських газетах. А потім учні великого історика прибули до його помешкання, щоб попрощатися зі своїм наставником. Патріарх української національної історіографії лежав у своєму робочому кабінеті. Я вдивлявся в його заснуле навіки обличчя і, тамуючи біль, заспокоював сам себе: “Він пішов від нас, але його праці залишають нам те цінне, на чому зростала й зростає національна свідомість нашого народу”.

Незабутній день похорону академіка. Опівдні траурна процесія, після кількох промов, рушила по вулицях Личаківській і Мечникова до Личаківського кладовища. Я ніс попереду портрет академіка. Такий великий здвиг народу я бачив хіба що дитиною на похоронах письменника Андрія Чайківського 1935 року в Коломиї та митрополита Андрея Шептицького в листопаді 1944 року. Ми вже заходили у цвинтарну браму, коли я глянув на вулицю траурного ходу, яка добре проглядалася з долини вгору – кінця процесії не було видно, несли масу траурних вінків. Під час промов і захоронення якась жінка скрикнула крізь сльози: “Якого великого історика ховає Україна. Господи, прийми його душу на свою десницю”.

Після смерті академіка Крип’якевича в Інституті суспільних наук АН мінялися директори. І ось один із них, колишній партійний чиновник, прийшов директорувати. З метою “ідейного посилення марксистсько-ленінського впливу” він підганяв під визначені шаблони всю тематику науково-дослідницьких праць з історії, літератури, філософії. Зникали назви відділів – “Історії України”, “Української літератури”, “Українського мовознавства”, вони замінювалися іншими, більш актуальними тоді назвами. Зникали портрети й картини, наприклад, М.Івасюка “В’їзд Б.Хмельницького до Києва”. Зник з директорського кабінету портрет Івана Крип’якевича, намальований з натури художником Григорієм Смольським. А фотопортрет академіка я забрав до себе, і після переїзду до Івано-Франківська, з 1975 року, він висить у моєму помешканні як найдорожча пам’ятка про дорогого вчителя.

У когорті наукової еліти Львівського інституту суспільних наук АН УРСР 50–70-х років ХХ ст. виділялися й такі науковці цього академічного інституту – лінгвіст *А.Генсьорський*, археолог *О.П.Черниш*, *О.Смішко*, економіст *М.Герасименко*.

Антін Генсьорський – кандидат філологічних наук.

Досліджував “Галицько-Волинський літопис”, що згодом вийшов з друку.

Олександр Черниш – доктор історичних наук.

Плідні дослідження з історії палеоліту проводив відомий український археолог О.П.Черниш.

Маркіян Смішко – професор

Іншим визначним археологом був М.Ю.Смішко, який тоді працював завідувачем відділу археології та заступником директора з наукової роботи Інституту суспільних наук. Він розробляв проблеми походження та ранніх етапів розвитку східних слов’ян. Уперше всебічно дослідив групу пам’яток липицької культури та культури карпатських курганів. Свої багаторічні пошуки М.Ю.Смішко узагальнив у фундаментальній монографії “Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери” (Київ, 1960).

Михайло Герасименко – економіст

Згадаємо ще одного вченого-економіста М.П.Герасименка, який видав книгу “Аграрні реформи в Галичині в період кризи панщинного господарства” (Київ, 1959). Він передчасно пішов з життя, не встигнувши опублікувати наступні розділи книги. За редакцією Л.Л.Гумецької в 1977–1978 роках був надрукований двотомний “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.”. Можна назвати й інших дослідників старшого покоління, які нам показували приклад, як треба вивчати різноманітні проблеми історії України й були зразками для нас, молодих науковців 50–70-х років.

Співпраця з київськими академічними науковцями Інституту історії Академії наук УРСР (1953–1970 рр.)

Працюючи старшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, мені доводилося спілкуватися з багатьма істориками тодішніх українських вищих навчальних закладів і науковцями академічних установ.

Проте найбільше ми підтримували творчі зв'язки з дослідниками історії України періоду феодалізму Інституту історії АН УРСР щодо різних питань координації колективних монографій, які видавав київський академічний видавничий центр – “Наукова думка”. Особливо дружні наукові контакти встановилися з київськими істориками Оленою Апанович, Іваном Бойком, Володимиром Голобуцьким, Іваном Гуржієм, Оленою Луговою, Оленою Компан, Віталієм Сарбеем, Катериною Стецюк. Ці творчі взаємозв'язки віддзеркалені в нашому листуванні, яке зберігається в окремому фонді №268 відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України.

Дружні творчі зв'язки з професором В.Голобуцьким

Дружні наукові зв'язки ми підтримували з професором В.О.Голобуцьким – автором чотирьох солідних монографій з історії запорізького козацтва, який тоді очолював відділ феодалізму Інституту історії АН УРСР. Цей невеличкий на зріст, худорлявий і короткозорий дослідник був надзвичайно працездатним зі своєї тематики досліджень. Він був офіційним опонентом моєї кандидатської дисертації “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст.”, яка захищалася в Інституті історії АН УРСР 2 червня 1958 року. Хочеться при цьому нагадати, що мій науковий керівник професор І.П.Крип'якевич усіяко сприяв моєму захисту. Він письмово звернувся до київських науковців із проханням посприяти мені в захисті.

Професор В.О.Голобуцький був чудовим співрозмовником і консультантом з різних проблем історії України періоду середньовіччя та нового часу. Він неодноразово приїжджав до Львова, і ми здійснювали мандрівки по історичних місцях Львівщини, Волині, оглядали старовинні замки в Підгірках, Олеськові, Старому Селі, Вишнівці, Залогові, дискутуючи при цьому про ті чи інші проблеми історії України XV–XVIII ст. Незабутніми для мене були походи по місцях боїв Богдана Хмельницького з польською шляхтою в 1648–1654 роках. Так, рівно сорок років тому, я з Володимиром Олексійовичем побував на місці, де проходила переможна битва Богдана Хмельницького 1652 року з польськими коронними військами. Тоді ми оглянули місцевість колишніх боїв в урочищі під горою Батіг, яка розташована поблизу теперішнього села Четвертинівка Тростянецького району Вінницької області. Професор підтримав мою ідею про необхідність написання та публікації окремої розвідки про цю славетну подію – вінець військового мистецтва Богдана Хмельницького. На жаль, професор відійшов у вічність, і я вирішив з нагоди 350-річчя битви під Батогом провести окрему наукову конференцію в Прикарпатському університеті та видав окрему книгу “*Битва під Батогом 1652 р. – славна сторінка в історії Хмельниччини*” (2002), здійснивши задум ученого.

Олена Апанович – старший науковий співробітник

Тривалий час ми з київським науковцем Оленою Апанович підтримували творчі зв'язки. Вона глибоко вивчала основні центри Запорізьких Січей. Свого часу її книга “*Збройні сили України першої половини XVIII ст.*” (1969) викликала незадоволення столичних партій-

них ідеологів. Надзвичайно прихильно ставилася до львівських істориків О.Лугова, яка працювала над проблемами історії України XIX ст. й особливо підтримувала молодих науковців.

І.Гуржій – член-кореспондент АН України

Із всіх київських істориків 50–70-х років, з якими ми творчо спілкувалися при зустрічах чи листувалися, найбільш привабливими були відомі тодішні професори – члени-кореспонденти АН УРСР І.Гуржій, Олена Апанович, Ф.П.Шевченко та М.І.Марченко. Першому з них – Іванові Олександровичу Гуржію – мені пощастило видати до його 50-річчя “Бібліографічний покажчик” наукових праць (1965), що було тоді рідкістю. Учений був мені вдячний і значно сприяв захисту моєї докторської дисертації. Він планував виступити першим офіційним опонентом і вже підготував на неї рецензію, але передчасно пішов з життя.

Федір Шевченко – член-кореспондент АН України

З першої зустрічі на мене зробив велике враження професор Федір Павлович Шевченко – надзвичайно ерудований знавець різних проблем історії України, особливо в царині джерелознавства й історіографії. Учений сприяв публікації моїх статей в “Українському історичному журналі”, редактором якого він був тривалий час.

Незабутній професор Михайло Марченко та його внук Валерій Марченко – правозахисник-мученик сталінських гулагів, якого замордували в ленінградській в’язниці

Незабутнім у моїй пам’яті назавжди залишиться професор Київського університету Михайло Іванович Марченко. Він походив із селянського роду, одержав відповідну освіту ще до початку Другої світової війни, працював завідувачем відділу Інституту історії АН УРСР (1937–1939). З приходом радянської влади в Західну Україну став першим ректором Львівського університету. Однак пізніше його звинуватили в українському буржуазному націоналізмі та вислали в Мордовію. Повернувшись із заслання, він довго працював на кафедрі історії України Київського університету, читаючи курси історіографії та історії культури.

Я з професором М.І.Марченком познайомився в 1958 році, коли він прибув до Львова в Інститут суспільних наук у справі видання його монографії “Українська історіографія”, яка вийшла друком і була високо оцінена істориками. Професор з перших днів нашого знайомства довіряв мені в усьому. Він розповідав про високу культуру у Львові, коли був ректором Львівського університету. Дуже детально Михайло Іванович згадував про свою хресну дорогу в таборах репресованих у Мордовії, де він переніс, як висловився, “справжнє пекло сибірських гулагів” і тільки, дякуючи щасливій долі, уцілів, і про внука Валерія – високорозвинену в національному дусі особистість, який двічі був ув’язнений.

Коротка зустріч з Валерієм Марченком – правозахисником

Якось я відвідав професора на його квартирі й був здивований, що інтер’єр мав український характер, а на стінах висіли рушники. Тоді я зустрівся з Валерієм, який щойно повернувся з другого ув’язнення. Він довго зі мною бесідував, переконуючи мене, що Україна є звичайнісінькою колонією в складі Радянського Союзу. Шкодує, що не записав тоді ці патріотичні твердження, але достеменно зрозумів його непокірність комуністичному режиму.

Зустрівшись з професором, я застерігав його від небезпеки, яка може знову загрожувати Валерію. На це Михайло Іванович відповів так: “Мій внук Валерій нескорений і я ні в чому його переконати не можу, хоч це врятувало б йому життя”. І дійсно, Валерій Марченко залишився нескореним, загинувши в ленінградській в’язниці як справжній герой України. Михайло Іванович постійно підтримував зі мною творчі контакти, рецензував мої роботи, суттєво допоміг мені під час захисту докторської дисертації, виступивши офіційним опонентом. Він часто листувався зі мною. В одному листі писав, що хвилюється за загублений рукопис моєї монографії про повстання Мухи.

З вдячністю до професора я присвятив йому свою книгу *“Запорізьке козацтво в історії Західної України в XVI–XVIII ст.”* з такими словами: “Присвячую незабутній пам’яті Михайла Марченка – відомого історика України, що пройшов тернистими дорогами сталінських часів, а його внук Валерій за любов до України замучений в радянській в’язниці”.

Крім того, я вже після його трагічної смерті з нагоди 110-річчя уродин опублікував монографію *“Професор Михайло Марченко – історик України”* (2009), де й згадував його внука Валерія Марченка – довголітнього в’язня сталінських гулагів, де він загинув мученицькою смертю.

Довголітня творча дружба з професором Павлом Михайлиною

Недавно відійшов у вічність незабутній професор із Чернівців Павло Михайлина – один із когорти моїх колишніх колег з дослідження історії середньовіччя і нового часу України тих далеких років другої половини XX ст. Він усе своє життя присвятив вивченню історії України, у тому числі й літопису Буковини.

Працюючи тривалий час у відділі історії Буковини Інституту історії УРСР, дослідив ряд проблем з історії Буковини.

Будучи професором Чернівецького університету, крім науково-педагогічної діяльності, видав ряд праць з історії Хмельниччини, а точніше, про роль українських міст у період національно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Ми часто зустрічалися на різних форумах з історії України й обмінювалися своїми творчими планами. Збереглося в моєму домашньому архіві листування між нами 50–90-х років XX ст. Не забуваю свого друга професора й виражаю глибоку подяку покійному, який один із перших видав окрему книгу про мою науково-педагогічну діяльність з нагоди його 65-річчя *“Володимир Грабовецький. Історик України”*. До 65-річчя від дня народження (Івано-Франківськ, 1995. – 100 с.).

Пам’ятаю про нашу творчу дружбу з професором Іллею Шульгою

Уродженець Черкащини професор Ілля Шульга, починаючи із своїх студій у Львівському університеті починав свою науково-педагогічну діяльність спочатку в Ужгороді на Закарпатті, де очолював деякий час кафедру на історичному факультеті Ужгородського державного університету, а після переїзду до Вінниці керував кафедрою у Вінницькому педінституті. Поєднував викладацьку роботу з дослідженням історії Закарпаття XVIII ст. На жаль, цей відомий історик України відійшов у вічність, але залишив своє ім’я в наукових працях.

Відома його монографія *“Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.”* (1962). Перед відходом у вічність була опублікована ще одна його цікава книга про голодомор на Поділлі тих жахливих 1932–1933 років на основі скрупульозного зібрання історичних першоджерел.

Ми постійно підтримували творчі взаємозв’язки, часто зустрічалися на різних наукових конференціях, листовно обмінювалися нашими виданнями. Не забуваю його наукову передмову до моєї монографії *“Гуцульщина XIII–XIX ст. Історичний нарис”* (Львів, 1982. – С.5–8). Збереглися у моєму домашньому архіві листи покійного, у яких він ділився своїми науковими досягненнями.

*Їх творчим пером писалися поетичні, прозові,
літературознавчі й публіцистичні твори*

Зустрічі з Тарасом Франком

Дорогий Володимире Васильовичу! Дякую, що Ви підтримали мене в час відкриття пам'ятника мого батька Івана Франка у Львові та ще й перед Львівським університетом, у якому колись австріяки не хотіли дозволити йому читати лекції для студентів історико-філософського факультету. Щирий уклін Вам від мене і моєї Зені – дочки і всієї родини.

**З листа Тараса Франка
до Володимира Грабовецького. 1964 р.**

У моїй пам'яті збереглися назавжди дві урочисті дати – 100-річчя від дня народження геніального сина українського народу Івана Франка (1956) і відкриття йому у 1964 році монументального пам'ятника в старовинному Львові. Особливо дорогі вони мені не лише величавими урочистостями, які сколихнули широку громадськість України, а й тим, що пощастило особисто познайомитися із сином великого Каменяря, незабутнім Тарасом Івановичем. А потім ще раз зустрітися з ним у день відкриття пам'ятника, який сьогодні прикрашає парк навпроти приміщення Львівського державного університету, що носить ім'я Івана Франка.

Як тепер бачу благородне й скромне обличчя Тараса Івановича Франка, яке так нагадує образ свого славетного батька. Кажуть, що у великих батьків не такі талановиті діти. Можливо, що частково це й так. Але про Тараса Франка так не можна говорити. Він був високоосвіченою людиною, закінчив як форцук Львівську класичну гімназію, студіював філологію спочатку у Віденському університеті, а завершив її напередодні Першої світової війни у Львівському університеті.

Десять років ми підтримували щирі дружні стосунки із сином Каменяря Тарасом Івановичем Франком. У моїй пам'яті не згасав образ цієї чудової людини, щирого й привітного співбесідника, а найбільш те, що багато довідався від нього про життя і письменницьку та літературно-наукову діяльність великого генія українського народу.

Запам'яталася наша розмова про його ім'я. Якось я сказав Тарасові Івановичу, що він має цікаве ім'я, на що той відповів: “А хіба могло бути іншим? Адже я щасливий, бо народився 9 березня 1889 року в 75-ту річницю від дня народження Тараса Шевченка. І батько, який безмежно любив Кобзаря, дав мені при хрещенню це дороге ім'я. Не раз, коли я був неслухняний, то батько або мати говорили: «Не забувай, дитино, що ти носиш ім'я великого нашого поета»”.

А з якою любов'ю згадував Тарас Франко про свої недільні мандрівки з батьком на Чортову скелю, яка височить над селом Лисиничі під Львовом: “Ми нетерпеливо чекали неділі, – споминав він, – коли тато нас з братами і сестрою брав за руки та водив на мальовничі околиці Львова, в ліс біля села Пасіка Зубрицька, на Вульку, Високий Замок і, особливо, на Чортову скелю. Ми виходили рано і за Личаківською рогачкою повертали в ліс і мандрували до загадкової скелі, де проводили гарний відпочинок. Там наслухалися від батька і старожилів Лисиничів багато легенд про Чортову скелю, як чорти скинули її із злоби на дорогу, щоб мішала людям при переходах”.

Пригадую, як характеризував Тарас Іванович обстановку напередодні Першої світової війни в Галичині: “Відчувалося повсюди, – говорив він, – національне пробудження в Галицькому краю, особливо активізувалися студентські рухи після вбивства Адама Коцка. Ми, українська молодь, вірили в ідеал національного відродження, активізувалися прогресивні демократичні рухи. Хвороба батька дещо засмутила нашу сім'ю, але він вірив у силу духу і поновлення поїздки на Гуцульщину, де надіявся поправити стан свого здоров'я. В цьому його переконував друг нашої сім'ї, відомий український етнограф Володимир Гнатюк. Батько, хоч і з підірваним

здоров'ям, горів бажанням творити, творити якнайбільше, немов відчуваючи, що це останній лебединий злет у його багатолітній письменницькій і науковій творчості. Воєнні дії розлучили мене з батьком і я з болем в серці сприйняв в далечині смерть осиротілого свого отця, бо і матері не було тоді біля нього”.

Мене при кожній зустрічі з Тарасом Івановичем цікавила моя улюблена тема. Як Іван Франко, я захоплювався опришківським рухом і, зокрема, Олексою Довбушем. “Ця тема, – говорив Тарас Іванович, – завжди цікавила батька і особливо під час перебування на Гуцульщині. Пам'ятаю, як сьогодні, коли ми відпочивали в Криворівні, то батько постійно розповідав нам про життя і побут гуцулів та переповідав записані ним легенди про Олексу Довбуша. Часто він підспівував популярну пісню “Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький”. І не тільки розповідав нам, дітям, але водив нас до печер Довбуша і писаного Каменя біля Ясенова Горішнього. І тут ми, зачаровані розповіддю батька, слухали про заховані скарби славного вожака, який своєю барткою списав цей камінь, від чого люди і почали його так називати. При цьому батько викарбував на цьому камені і своє прізвище поруч написаного Юрієм Федьковичем”. До речі, про все це згодом згадували його сини, що й було опубліковано в 1956 році в книзі “Спогади про Івана Франка” (К., 1956. – С. 305–311).

Хочеться нині нагадати й про те, як незабутній Тарас Іванович хвилювався за збереження пам'ятників історії та культури. Якось я розповідав йому, що друкую з 1956 року у львівській молодіжній газеті “Ленінська молодь” серію нарисів з історії міст і сіл Львівщини під рубрикою “Вивчай рідний край”, а історико-краєзнавчим нарисом “Звенигород” розпочав публікації брошур у Львівському книжково-журнальному видавництві. Тарас Франко одразу ж гаряче підтримав мою ініціативу й сказав: “Нести світло історії рідного краю до жителів міст і сіл – це дуже патріотично. Народ, який не знає свого історичного кореня, блукає немов у пітьмі. Так говорив колись мій батько в мої юні роки”.

Уже пізніше я подарував йому свої історичні нариси про Олексу Довбуша, видані у Львові (1957) і Москві (1959). Тарас Франко не лише щиро подякував, а й згадав одного з перших дослідників історії опришківського руху Скиту Манявського й першого голову Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові Юліана Целевича, підкреслюючи, як то добре, що в “царині вивчення героїчних традицій українського народу є свої послідовники. Вони немов передають факел вивчення історичної правди про легендарних героїв, на яких так багатий український народ. Це благородно – виводити історичну постать Олекси Довбуша на ту висоту в історії, як він закріпився у фольклорі”.

Сьогодні, коли повсюди піднімається питання про збереження народних традицій і особливо української мови, не можна не згадати, з яким хвилюванням, трепетом душі ставився до нього син Каменяра Тарас. Мандруючи по визначних місцях столиці, де ми зустрічалися під час моїх наукових відряджень, він часто говорив про зменшення українських шкіл у містах України. “Так не може продовжуватися в майбутньому, на це зверне увагу наша громадськість”, – говорив Тарас Іванович. І це він часто повторював своїм знайомим. Дехто з наших київських інтелігентів тоді з іронією сприймав ці слова.

Хочеться згадати й часті спогади Тараса Івановича про літературну та громадську діяльність свого батька. Запам'яталися мені слова Тараса Франка про те, як наполегливо працював великий Каменяр: “Як сьогодні пам'ятаю, що батько майже не знав відпочинку, часто, а то і ніч просиджував за робочим столом, обкладений книгами, рукописами, пишучи свої твори і піднімаючись час від часу для короткого відпочинку. Цікавим є і такий штрих в його творчій біографії. Дорогою до Наукового товариства ім. Т.Шевченка виношував у голові новий вірш чи оповідання, а то й наукову розповідь, а прийшовши на місце тут же записував їх”.

На жаль, не можу тепер не згадати цікаві спогади Тараса Івановича про його педагогічну роботу в містах Станіслав і Львів. Тільки пригадую собі, що, у зв'язку з перейменуванням міста Станіслав в Івано-Франківськ у 1962 році, при нашій зустрічі привітав його, а він усміхнено із задоволенням сказав: “Все добре, але чому названо Івано-Франківськ, а не просто Франківськ, дивно і довго. О! Я пам'ятаю той старий Станіслав, коли під час вчителювання я мав кілька добрих приятелів, і взагалі, цікаве місто своїми українськими традиціями. Хоч за Австрії і Польщі було сильно колонізоване, як розповідав мій батько”. І тоді він мені повідомив

про кількаразовий приїзд Каменяра до Станіслава, де його тепло зустрічала українська громадськість на зборах Товариства руських жінок, Шевченкових річницях тощо.

Наші спогади були б неповними, коли б ми не згадали про вклад Тараса Івановича у створення літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові, директором якого він працював у 40-х роках. Він розповідав, як нелегко давався збір експонатів, які треба було уважно вивчати й розставляти на свої місця в колишньому батьківському домі. “Але добре, що я все чудово пам’ятав у нашій хаті”, – говорив він мені.

У 50–60-х роках Тарас Франко, працюючи в Києві, де він завідував батьківською бібліотекою, надавав фахові консультації дослідникам спадщини Каменяра. Хочу навести один цікавий факт. Яюсь, будучи в столиці, подзвонив Тарасові Івановичу на роботу й він запросив мене у свій кабінет. Ми фактично не могли поговорити, бо до нього постійно підходили науковці з різними запитаннями щодо Франкової проблематики. Він чемно вибачався переді мною, підкреслюючи: “Ось бачите, так майже кожного дня мені приходиться комусь відповідати, давати консультацію по літературній франкіані”. Цим він немов оправдувався. Ідучи додому, подумав про Тараса Івановича, що це справжня криниця знань про спадщину Франка.

Завдяки Тарасові Івановичу я багато почерпнув інформації з проблем історії селянства Прикарпаття, яку пізніше використав у своїх наукових працях.

Остання наша зустріч відбулася на відкритті пам’ятника Іванові Франку у Львові в 1964 році. Під час урочистого відкриття Тарас Іванович на моє запитання, яке враження робить на нього цей день, відповів зі сльозами радості: “Дорогий друже, хто міг подумати, що колись мого тата не допускали до університетської кафедри, а сьогодні перед Львівським університетом, цією святиною науки, так величаво у граніті стоїть його фігура. Господи, яка то історична справедливість. Здається, ось-ось він зійде з п’єдесталу і скаже нам: «Спасибі, дорогі мої земляки-львів’яни, що не забуваєте за своїх попередників, які несли вам слово правди, слово поступу і надії на краще майбутнє рідного українського народу»”.

Близько 30 років немає між нами незабутнього сина Каменяра Тараса Івановича, але його світлий образ не згасає в пам’яті тих, хто з ним знався, спілкувався.

І хай невеликі спогади про Тараса Івановича, сина славетного Каменяра, члена Спілки письменників України, і будуть віночком шани на незабутню пам’ять 100-літніх роковин його народження.

У гостях в Іванни Блажкевич

Шановний пане Володимире! Дякую Вам за відвідини, які були ясним променем в моїх життєвих сумерках. Не знаю чи говорила Вам у своїй хатині під час вашого візиту до старенької вчительки в с. Денисові на Тернопільщині, що на денисівських полях є козацька могила, де відбувалася битва козаків з поляками 1651 р.

З листа Іванни Блажкевич до Володимира Грабовецького з Денисова до Львова. 1972 р.

У дитинстві мені батько часто приносив різні дитячі книжечки з місцевої читальні “Просвіти”, а ми із замилюванням роздивлялися малюнки та по черзі читали. Особливо запам’яталися мені казки Івана Франка “Коли ще звірі говорили” і “Лис Микита”, дитячий щомісячник “Дзвіночок” та деякі інші видання тодішніх галицьких письменників. У середині 30-х років я захопився оповіданнями “Тарас у дяка” про юність Тараса Шевченка, “У мамин день” і “Святий Миколай”, які написала галицька письменниця Іванка Блажкевич. Однак тоді я не знав нічого про авторку оповідань.

Вона була вчителькою, народилася 1886 року в селі Денисів на Тернопільщині в учительській сім’ї. Отримавши освіту, викладала в Станіславі, Купчинцях і рідному селі. А познайомилися ми при таких обставинах.

Ішла підготовка до чергового серійного видання “Історія міст і сіл УРСР” і мене, старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР, голова редакційної комісії С.П.Нечай запросив до Тернополя, щоб посприяти з виданням окремого тому, присвяченого Тернопільській області. Проїздом у Тернопіль я відвідав у с. Денисів стареньку письменницю, яка щиро зраділа моему приходу, пригостивши філіжанкою кави. Учителька цікаво розповідала про пережите, особливо про події Першої світової війни й існування Західно-Української Народної Республіки, учасницею якої була. Пригадала польський період і горезвісну пацифікацію, наслідки польсько-жандармського терору. Цікаво оповідала про тодішні галицькі українські товариства, кооперативний рух та жіночі організації, у яких брала активну участь. Під час спілкування вона постійно заглядала у вікно, чи хтось не підслуховує.

Іванна Блажкевич виявилася чудовим знавцем і давнішої історії України. Вона із знанням справи розповідала про битву козаків біля сусіднього села Копачинці та могилу, де вони поховані. Просила мене розшукати в архівах більш достовірні відомості про цю подію. Я розповів їй про творчість львівських письменників і дослідження істориків, пообіцявши надіслати авторську монографію “Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.”.

Повернувшись до Львова, зробив спробу розшукати архівні документи про битву під Копичинцями, але нічого не знайшовши, повідомив про це вчительку.

Згодом Іванна Блажкевич надіслала мені два листи. Перший датувався 8 вересня 1972 року, а другий писаний у 1973 році. Листи І.Блажкевич були проникнуті любов’ю до рідної історії, пам’яток нашої культури. Вона неодноразово зверталася до чиновників від культури зберегти козацьку могилу в Копачинцях. У першому листі Іванна Блажкевич дякувала за мій візит до неї й знову нагадувала про козацьку могилу: “Дякую Вам за відвідини, які були ясным променем в моїх життєвих сумерках. Не знаю чи говорила Вам, що на денисівських полях є козацька могила, де відбулась битва козаків з поляками 1651 року. Близчі відомості про цю могилу є в музеї Осолінеум у Львові, де знаходиться “Щоденник” з точним її описом”. Вона писала, що свого часу зробила виписки із “Щоденника”, але комусь передала й вони загубилися. Тому знову делікатно просила мене зайнятися пошуками архівних джерел. У листі Іванна Блажкевич помістила свій екслібрис і фотографію на згадку про нашу зустріч у Денисові.

У 1973 році я одержав другого листа від Іванни Блажкевич, у якому письменниця скаржилася на болі в руках – наслідки побиття її польськими пацифікаторами. Не забула знову пригадати козацьку могилу, яку необхідно зберегти для наступних поколінь. “А мені, – писала вона, – легше буде вмирати, якщо відзначуть могилу борців за волю України”.

Нарікала, що всі за неї забули – учителі й учні школи, у якій працювала протягом десятиліть. Через три роки Іванна Блажкевич померла. Поховали її на місцевому цвинтарі. Я звернувся з листом до Денисівської школи й сільської управи, але ніхто мені не відписав. Із часу нашої зустрічі з Іванною Блажкевич пройшло сорок років, але в моїх споминах ця письменниця залишилася як народна вчителька, громадський діяч і щирий патріот України.

Ніколи не забуваю Романа Федоріва

Володя, мені попало за твоєю статейку до журналу “Жовтень”, але то нічого, пиши, бо ці твої дописи оперті на першоджерелах, цікаві для читачів, а чиновники від преси мусять якомсь говорити, бо сидять на своїх посадах і заробляють круглу копійку.

З листа редактора журналу “Жовтень” Романа Федоріва. 1972 р.

У моему творчому житті за піввіку зустрічалися різні посадовці – чи в органах влади, чи у видавництвах, але були й такі, які формально дивилися на чиновників культури й робили по-своєму, відстоювали правду, часом емоційним способом.

Таким був талановитий письменник-прозаїк Роман Федорів – довголітній головний редактор журналу “Жовтень”, який у 1989 р. перейменували на “Дзвін”. Його призначило на цю посаду київське партійне керівництво в середині 60-х нелегких років хрущовської “відлиги” після різних суперечок у редакції цього журналу. Перед тим керував журналом талановитий поет Ростислав Братунь, який щиро вболівав за долю України. Проте комуністичний фанатик Львівського обкому, горезвісний В.Маланчук постійно цькував його й неправдою домігся зняти з посади головного редактора.

Я за сприяння Романа Федоріва постійно друкував у цьому журналі свої невеличкі статті з історії України, Прикарпаття, літопису міст і сіл. Традицію, закладену Ростиславом Братунем, продовжував після свого приходу Роман Федорів у різних рубриках: “Вікно в історію”, “Студія одного твору” та інших. Так, завдяки головному редакторові мені вдалося опублікувати протягом 1960–1989 років понад 30 статей з історії рідного краю.

Деколи, повертаючись із відділу пропаганди Львівського обкому партії, Роман Федорів так мені казав: “Володя, мені попало за твою статейку, але то нічого, пиши, бо ці твої дописи оперті на першоджерелах, цікаві для читачів, а чиновники від преси мусять якось говорити, бо сидять на своїх посадах і заробляють круглу копіюку”. А було й таке: тому чи іншому обкомівському цензору чомусь не подобалося моє прізвище, тоді редактор Федорів викликав мене й примушував писати псевдонім, щоб не випала з номера стаття. Деколи своє прізвище я змінював на “Печеніжинський”, тобто на назву свого рідного селища Печеніжина.

А взагалі Роман Федорів цинив мою наукову працю з історії Прикарпаття, у своїх повістях використовував матеріали про Олексу Довбуша. Так, у повісті “Жбан вина”, що вийшла в Ужгородському видавництві 1968 р., користувався моїми матеріалами і як чесний письменник у дарчому автографі висловився так: **“Володимиру Грабовецькому, який вивчає історію Довбуша і допоміг мені в написанні цієї книжечки. Р.Федорів. 17.VI.71 р.”**

На одній із наукових конференцій, присвячених ювілею народження Івана Франка, він після мого виступу **“Олекса Довбуш у творчості Каменяра”** надіслав мені записку такого змісту: **“Великому Грабовецькому в дні Франкових іменин. Роман Федорів. 13.09.86 р.”**

Роман Федорів був кришталеву порядний інтелігент, доброзичливий до всіх, хто до нього звертався, і в будь-який час з усмішкою намагався підтримати, порадити, надати допомогу. Це я постійно відчував, особливо коли до мене чіплялися партійні функціонери за якусь підозрілу, на їхню думку, статтю в журналі, як, наприклад, про **“Гайдамацький рух”, “Скит Манявський”**. Він завжди мені говорив: **“Не звертай уваги на чиновників, вони приходять і відходять, а ти як історик вічно житимеш у своїх книгах”**. А деколи жартівливо заявляв: **“Не журися на цю чиновницьку напасть, за тебе на тому світі буде молитися твій Олекса Довбуш, якого ти прославив навіки і вивів цього печеніжинського опришка в історії нарівні з фольклором”**.

Коли почав розпадатися Радянський Союз, я з Романом Федорівим сидів у Богородчанах у президії на презентації якоїсь книги й хтось за нашими спинами виставив синьо-жовті прапори. Присутні чиновники негайно покинули залу, я схвилювався, а Роман усміхнувся й сказав до мене: **“Володя, хай вони втікають, бо задовго панували, зате ми залишаємося, бо відновлюється наша національна держава”**.

Жаль, що так раптово помер Роман Федорів, але його твори й праця в ім’я України будуть вічно жити в нашій пам’яті.

Незрозуміло, чому Романа поховали на Личаківському кладовищі у Львові, а не на його батьківщині в селі Братківцях біля Тисмениці, де він свого часу, побудував гарний особняк, у якому зберігалися різні експонати й де під грушею поховали, згідно з її заповітом, дружину Людмилу Михайлівну. Я часто гостював у Романа й Людмили в Братківцях і при наших розмовах запитував, чому він так дорожить своїм рідним обійстям. Він відповів: **“Володя, то все рідне, тут я родився, тут пройшло моє дитинство, тут мене поховать біля моїх рідних селян і батьків”**. Але чому так не сталося, для мене залишається таємницею. А про цього талановитого прозаїка й журналіста я ніколи не забуду й завжди згадуватиму його великий талант письменника та дружнє ставлення до мене.

Спогади про Михайла Івасюка

Мені приємно згадати, що мої наукові праці з історії України, у тому числі й Прикарпаття, ставали корисними для літераторів, які писали повісті про Олексу Довбуша. Роман Федорів у романі “Жбан вина” (1968) використав мої історичні дослідження про легендарного героя, за що мені подякував у дарчому примірникові свого твору. Моя наукова праця про побратима й наступника Довбуша Івана Бойчука послужила дрогобицькому письменникові Борису Загорульку під час написання історичного роману про цього народного ватажка опришків “Чорногора” (1971).

У моїй монографії “Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.” (1972) написано таке: «Зосередження на Буковині в 1649–1654 рр. значної кількості повсталих із Галичини й Буковини, які мали вже досвід боротьби з феодалами на Покутті, сприяло виникненню в 1654 р. у Чернівецькому й Хотинському повітах грізного антифеодального вогнища. Його очолив Дитинка. Молдавський літописець Мирон у своїм літописі коротко згадує про це велике повстання: “Піднявся в ті часи розбійник, а саме Дитинка, який на виду всіх явно без перешкоди ходив по Хотинському й Чернівецькому повітах і управляв селами”(с.174–175)». Здається, невеличка ця літописна згадка, але на ній чернівецький письменник Михайло Івасюк, батько відомого композитора Володимира Івасюка, зумів написати дві книги історичного роману під назвами “Балада про вершника на білому коні” (1980) і “Лицарі великої любові” (1987). Ще перед виходом першої книги автор переступив поріг моєї квартири й ми зустрілися після трагічної загибелі його сина Володимира Івасюка, талановитого композитора. Може уявити собі читач, як зі сльозами на очах розповідав він мені про обставини загибелі свого сина в розквіті його музичної творчості. Після цього Михайло Івасюк попросив мене, як спеціаліста з історії Хмельниччини, прочитати рукопис його роману й написати післямову, оскільки видавці хочуть заручитися спеціалістами з історії цих середньовічних подій.

Я уважно прочитав рукопис, дав йому позитивну оцінку й роман у 1986 р. побачив світ із моєю післямовою під назвою “Балада про нескорених предків”. Вдячний автор подарував мені примірник із таким дарчим автографом: *“Дорогому Володимиру Васильовичу Грабовецькому з глибокою шанною і любов’ю і вдячністю за те, що в надзвичайно важку хвилину в моєму житті Ви простягли мені руку друга, прихильно поставилися до мого героя, в якому є чимало портретних і психологічних рис мого сина. Бажаю Вам щастя і здоров’я, на добру пам’ять. Автор М.Івасюк. 29 січня 1981 р. Чернівці”*. Для мене цей автограф дуже дорогий, бо я завжди захоплювався талановитою творчістю Володимира Івасюка, з яким провів єдиний вечір у Львові, про що я писав у своєму спогаді, який був двічі надрукований (“Вечір з Володимиром Івасюком” – у книзі Володимир Грабовецький. На вітвар історії України. Спогади про незабутніх (Ужгород, 2003. – С. 28–30; Микола Вегеш. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України (Івано-Франківськ, 2006. – С. 238–239).

Після виходу другої книги роману Михайла Івасюка “Лицарі великої любові” (1987) автор гостинно завітав до мене й урочисто подарував свою нову книгу про опришківського ватажка Дитинку з таким дарчим автографом: *“Дорогій Людині, славному ученому, моєму другові Володимиру Васильовичу Грабовецькому з вдячністю, шанною і любов’ю. Автор М.Івасюк. 4.IX. 1987 р. м. Чернівці”*.

Ми ще кілька разів зустрічалися з талановитим письменником, який вручив мені й інші надруковані ним художні твори, такі як романи “Видок”, “Серце не камінь”, із теплими дружніми автографами. Ми ділилися спогадами зі свого життя й творчості. Думаю, як Бог дасть здоров’я, обов’язково напишу книгу “Батько і син: їх письменницька і музична творчість” про відомих Івасюків.

Пам’ятаю про Володимира Гжицького

Не раз під час роздумів із минулих днів мого життя й творчості згадую свої незабутні зустрічі з багатьма відомими особистостями. Серед них пам’ятаю про Володимира Гжицького – письменника від Бога, з яким я мав щастя зустрітись і спілкуватись після його повернення з ГУЛАГу.

Ще до нашої зустрічі я прочитав деякі художні твори письменника В.Гжицького, його трилогію “У світ широкий”, “Великі надії”. У 1960 р. Львівська телестудія готувалася до першого всесоюзного “Вогника” у Львові. Мене запросили виступити, розповісти про Олексу Довбуша. Коли я прийшов, то мені художній редактор сказав, що на цю тему мав виступати письменник В.Гжицький, але в останню мить його було знято з програми й вирішили дати можливість виступити мені. “Вогник” пройшов, і мені стало відомо, що Гжицький готує роман про народного героя. Я дозволив собі завітати на його квартиру, де він гостинно мене прийняв. Я вибачився, що його замінили мною на “Вогнику”, і спитав, як він сприйняв мою рецензію, яку я написав на замовлення Київського видавництва, на рукопис його роману “Довбуш”. Письменник зі всією щирістю подякував мені за рецензію і сказав, що книга буде виходити під назвою “Опришки” відповідно до моєї пропозиції, висловленої в рецензії.

За філіжанкою кави ми кілька годин говорили на різні теми. Пам’ятаю, як він розповідав зі сльозами на очах про свій арешт, підступне слідство й жахливі гулагівські дні та ночі, про які згодом написав у книзі “Ніч і день”, що вийшла друком у видавництві “Каменярь” 1989 р.

Відтоді ми часто зустрічалися з письменником, і він завжди мені говорив про свій роман про Олексу Довбуша, над яким почав працювати ще з 1932 р. Тоді в журналі “Західна Україна”, який виходив на Радянській Україні, уперше були опубліковані деякі розділи із задуманого твору. *“Дорогий Володимире Васильовичу! – говорив мені Володимир Зиновійович. – Я не забував про цього лицаря Карпат і навіть у страшних гулагівських умовах мріяв написати про цього героя та опублікувати роман. Як багато ви мені допомогли своєю історичною книгою “Народний герой Олекса Довбуш”. Можє, я забагато використав ваші історичні матеріали на великих і нових документах”.*

Коли в 1962 р. вийшов його роман “Опришки”, він запросив мене на вечерю у свою хату й з усією щирістю вручив книгу з авторським автографом: *“Дорогому Володимиру Грабовецькому, автору прекрасного історичного нарису про О.Довбуша на добру пам’ять і щастя. В.Гжицький. Львів, 4.ІІІ.1966 р.”.*

Сьогодні ця книга В.Гжицького з дарчим автографом зберігається в постійній експозиції Івано-Франківського історико-меморіального музею Олекси Довбуша й нагадує мені про великого й талановитого українського прозаїка. Хоч цей автограф зблід від часу, проте він залишається пам’ятною реліквією про незабутню літературну довбушіану.

Згадую ще один штрих із нашої останньої зустрічі, коли письменник прямував на Галицький ринок і ще раз нагадав про те, як його судила трійка, коли через віконця, без суду по черзі подали записку вироку.

І ще пам’ятаю останній день, коли із залу будинку редакції газети “Вільна Україна” на вулиці Підвальній поклали домовину письменника на вантажну машину й без великих похоронних процесій відвезли на Львівський цвинтар.

Незважаючи на все це, коли я працював у Львові, то постійно в день народження й смерті відвідував могилу Володимира Гжицького та покладав на неї квіти.

Зустріч із поетом Олександром Богачуком

У 1968 р. я, повертаючись із тривалої мандрівки по Правобережній Україні, а точніше, з гайдамацького краю, де перебував у зв’язку зі святкуванням 200-річчя Коліївщини, національно-визвольного змагання у вікопомному 1768 р., повернув у м. Луцьк, де проходила наукова конференція, присвячена пам’ятникам історії та культури, організована Волинською обласною організацією Українського товариства охорони пам’ятників історії та культури.

Після мого виступу до мене підійшов волинський поет Олександр Богачук і попросив написати йому дарчий автограф на моїй монографії про карпатських опришків, яку він недавно придбав в одному з книжкових магазинів Луцька. Після закінчення конференції ми за склянкою чаю обмінялися своїми думками про літопис Волині.

Мені сподобалося, як поет цікаво розповідав про пам’ятники старовинного Луцька й, зокрема, про місцевий замок Любарта та продекламував свій вірш “Замок Любарта у Луцьку”.

Я розповів йому про наукову конференцію в Умані та про відкриття пам'ятного обеліска керівникам Коліївщини Максимові Залізнику й Іванові Гонті, де має бути згодом встановлена групова скульптура цим героям за проектом скульптора Івана Гончара. Поет із недовір'ям говорив про можливість встановлення цього пам'ятника й висловився, що Івана Гончара недолюблюють вищі чини від культури за його багатющу колекцію експонатів, зібраних ним з усієї Наддніпрянської України.

Так і сталося. За радянського часу пам'ятник героям Коліївщини таки не встановили, хоч на відкритті обеліска чиновники, у тому числі Петро Тронько – тодішній заступник Голови Ради Міністрів УРСР з культури, переконував у “встановленні цього пам'ятника найближчим часом”.

Ми з поетом Олександром Богачуком тоді довго розмовляли на різні теми з питань культури України. Наостанок поет подарував мені свою збірку поезій “Ні”, що вийшла в 1967 р., із таким дарчим автографом: “*З щирістю і шаную Володимиру Васильовичу Грабовецькому. Хай Вам сіється, хай Вам родиться*”. Ця збірка зберігає пам'ять про талановитого поета Волині.

Поет передчасно відійшов у вічність у травні 1994 р., поховали Богачука в Луцьку на кладовищі на вулиці Рівненській. Земляки талановитого поета не забули й зберігають у своїй пам'яті. У його рідному селі Сокіл урочисто відкрили погруддя поета, про якого Борис Олійник у вступі до виданої після смерті збірки Олександра Богачука “А час не жде” (2003) влучно писав у 2003 р.: “Його перу підходили і мініатюра, і запашна гумореска, і гостра інвектива, і сонет, і широкомасштабні епічні полотна, зреалізовані в поемах”. Краще не скажеш про цей волинський поетичний талантик, який рано згас, але залишився в пам'яті нащадків, у тому числі в моїй.

Завжди пам'ятаю Григорія Нудьгу

У 1954 р. я проживав у м. Винники біля Львова. Напередодні Шевченкових днів до мене звернувся завідувач місцевого будинку культури з проханням узяти участь у відзначенні дня народження Кобзаря. Я погодився виступити перед концертом із вступним словом про поета й сказав, що ще може виступити працівник швейної фабрики, з яким я познайомився раніше й узнав, що він літературознавець і за походженням із Великої України. Після концерту ще довго ходили по місту й розмовляли на різні теми науки та культури. Я довідався тоді, що Григорій Антонович був політичним в'язнем і зазнав урядових переслідувань, а живе на квартирі у Винниках, оскільки йому заборонили після тюрми проживати у Львові.

На той час він влаштувався на роботу в редакцію журналу “Жовтень” і пообіцяв мені щось надрукувати на його сторінках. Тут були опубліковані мої перші рецензії-статті. Тоді не-легко було щось видавати, хоч я з 1953 р. працював науковим працівником відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові.

З тих пір ми подружилися й постійно зустрічалися та ділилися своїми науковими планами. Невдовзі Григорій Нудьга влаштувався у відділ української літератури того ж інституту, де працював я. Це був справжній науковець. Відомо, що він працював над проблемами української пісні. Пам'ятаю, який успіх мало видання двотомника “Пісні та романси українських поетів”, що випустило Київське видавництво “Радянський письменник” у 1956 р. і яке впорядкував Григорій Нудьга.

Уже з його вступної статті й приміток цього унікального видання видно його багатолітню працю зі збору українських народних пісень, які не були до того часу відомими в українській літературі. Він був не тільки справжній літературознавець, а й щирий український патріот, за що його не раз переслідували. Пам'ятаю, як у 1972 р. звільнили з посад багатьох працівників у Львівському університеті, історичному архіві, Львівській науковій бібліотеці та в нашому Інституті суспільних наук АН УРСР. Тоді був звільнений серед інших науковців і Григорій Нудьга.

Незважаючи на політичні переслідування, талановитий український літературознавець встиг видати чимало книг, які збагатили скарбницю української літератури.

Шанований багатьма тодішніми його сучасниками, Григорій Нудьга завжди ставився до мене й моєї історичної творчості з особливою повагою. Це видно хоч би з тих автографів його книг, які він дарував. Наведу кілька талановитих видань з його власноручним підписом. У книзі “Заповіт Т.Шевченка” (1962) мені присвячений такий його авторський автограф: *“Володимирі Грабовецькому дружньо – автор, карпатському опришку від придніпровського козака”*. В іншій книзі “Листування запорожців з турецьким султаном” він пише в дарчому автографі: *“Дорогому Володимирі Грабовецькому, чудесній людині і талановитому історикі моєї Вітчизни. Г.Нудьга”* (1963). У книзі “Думи” так звучить його автограф: *“Вельмишановному Володимирі Грабовецькому, ученому і добрій людині”*. *З сердечним новорічним вітанням. Г.Нудьга (1969)*.

На останню нашу зустріч я приїхав з Івано-Франківська привітати Григорія Антоновича з виходом, на мою думку, його найкращої книги “Українська пісня в світі” (1990). Ми сердечно поговорили про нашу науку та поділилися своїми новими творчими планами на майбутнє. Мій добрий учений на своїй останній книзі написав такий дарчий автограф: *“Вельмишановному Володимирі Васильовичу з побажанням ще більших успіхів на ниві рідної культури. Автор Г.Нудьга”*.

Це були немов прощальні слова визначного літературознавця, чий глибокі наукові праці збагатили нашу українську літературу, а в моїй пам’яті він назавжди залишився як відомий літературознавець.

Одна година з Олесем Бердником

Нещодавно відійшов у вічність відомий український письменник-фантаст Олесь Бердник. Він був не тільки письменником філософського спрямування, а й захоплювався малярством. З його талановитим твором “Зоряний керсар”, який перевидавався в багатьох країнах світу, я ознайомився ще в ті неспокійні часи, коли за знайомство із цією книгою карали радянською в’язницею. Олесем Бердником захоплювалися всі, особливо українська молодь, яка горнулася до нього, зворушливо слухала його філософські роздуми з містичним забарвленням. Моя дочка Оксана зі своїми подругами зустрічалася в Києві з О.Бердником, якого в 60–70-х роках переслідували, заарештовували та ув’язнювали. Проте він продовжував залишатися собою й вистояв. Олесь Бердник справедливо ввійшов в історію як яскравий представник шестидесятиництва.

Щаслива доля подарувала мені зустріч із славетним письменником одного серпневого дня 1991 року в Коломиї. Тоді, у місцевому Народному домі, відбувалася чергова презентація, на яку запросили й мене. Після її закінчення, коли ми вже виходили із залу, раптом я почув приємний голос: “Пане професоре, чи Ви ще досліджуєте легендарного Довбуша?” Я повернувся й не повірив, що до мене звертається сам Олесь Бердник. Ми привіталися й відійшли під будинок Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, провівши майже годину разом. Письменник розповідав про свою творчість, роки, проведені в ув’язненні. Він уважно вислухав мою бесіду про Олексу Довбуша, діяльність якого вивчав на основі моєї книги “Народний герой Олекса Довбуш”, виданої в далекому 1957 році.

Олесь Бердник захоплено переконував, що Олекса Довбуш двічі приходив на цей світ – спочатку із зброєю проти поневолювачів тодішньої України, а сьогодні він повідає словом про кращу долю рідного народу, який стоїть напередодні утвердження власної держави. Ці слова видатний письменник сказав у пам’ятному 1991 році, незадовго до історичного референдуму 1 грудня. Пророцтво Олеся Бердника справдилося.

Ми обмінялися візитними карточками. До цього часу зберігаю візитку письменника з дарчим автографом: *“Олекса перший раз прийшов з барткою, а нині – з словом. Так запові дано. Олесь Бердник. 17.8.1991”*. З того часу пройшло 22 роки, але в моїй пам’яті залишився незабутній образ відомого українського письменника-шестидесятника.

Незабутній Симоненків вечір

Проходять роки й десятиліття, але в моїй пам'яті не забувається один творчий вечір, який відбувся в Спілці письменників України в Києві в річницю смерті відомого поета із Черкащини Василя Симоненка.

Працюючи старшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, я часто їздив у Київ, де збирав матеріали до своєї тематичної роботи. Якось, повертаючись з архіву в готель, зустрів по дорозі старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР, доктора історичних наук Олену Компан і під час розмови довідався, що має відбутися вечір ушанування пам'яті черкаського поета Василя Симоненка, про якого вже широко лунала слава як про пристрасного й нескореного письменника, відомого своїми збірками “Тиша і грім” (1962), “Лебеді материнства” (1985), “Вино з троянд” (1965) та ін.

На мене зробив сильне враження сонет “Поет”, написаний ним ще в 1965 р., і особливо рядки, де відображене нелегке творче життя:

“Я жив не раз, хоч і не в одній оправі. Вмирав не раз і знову воскресав. Серцями людськими, мов кременем кресав, Втопивши біль у віковій заграві”. Зайшов до залу, а там повно присутніх. Вечір вів поет Дмитро Павличко. Він надав слово Іванові Дзюбі, який надзвичайно яскраво змалював творчий портрет черкаського поета Василя Симоненка. Майже кожну фразу виступаючого учасники приймали бурхливими оплесками. Слова Івана Дзюби викликали почуття гордості за поета, що своїм талантом підкорив усіх, хто читав його збірки. Я мимоволі згадав відомий його вірш “Лебеді материнства”, яким захоплювалися тоді в Україні й слухали пісню на слова Василя Симоненка: **“Можеш вибрати друзів і дружину, вибрати не можна тільки Батьківщину”**.

Заповнює серце почуття глибокої подяки й шани таким поетичним рядкам Симоненкової поезії. Його збірки ми читали захоплено. Коли я перебував у Черкасах у 1970 р. із нагоди республіканської конференції, присвяченої пам'ятникам історії та культури, з глибоким хвилюванням поклав квіти шани на могилу поета на місцевому цвинтарі з думкою, що Україна є й буде існувати, маючи такі таланти, які хоч недовго прожили, але сказали своє слово про рідний край і любов до нього.

Тарас Мельничук (1938–1995 рр.)

*Не снись мені
Кривавий сон,
Не сніться рани і руїни
Мені не треба
Десять сонць –
Живу тобою, Україно.*

Тарас Мельничук – поет-правозахисник

Тарас Мельничук – поет блискучого й неперевершеного таланту, людина розкутої, вільної вдачі, твердого гуцульського духу.

Народився він 20 серпня 1938 року в селі Уторопи Косівського району Івано-Франківської області. Після закінчення десятирічки працював коректором районної газети “Радянська Гуцульщина”, потім – у Комі АРСР лісорубом, валовідбійником на Донбасі, служив у лавах Радянської Армії.

У 1958 році вступає до Чернівецького держуніверситету. На третьому курсі покидає навчання, їде за комсомольською путівкою на будівництво Криворізького гірничо-збагачувального комбінату, упродовж двох років працює теслею на будовах Красноярського краю.

У 1964 році поновлюється в університеті, з якого через півтора року його, однак, відраховують. Після цього працює в редакціях районних газет Глибокої, Хотина, Косова, Верховини, Івано-Франківська.

У 1967 році у видавництві “Карпати” виходить перша збірка віршів “Несімо любов планеті”.

Паростки отчого вільного незалежного духу досить помітні в цій першій книжці Тараса Мельничука. Її вихід у світ припав якраз на період, коли з української літератури вилучались імена Василя Симоненка й Ліни Костенко.

Уже в першій збірці визначилася основна тема Мельничука – тема України, тема рідної землі:

*Певно, я син калини,
певно, я син пшеничного колоса;
де б не був –
пізнаю Україну,
мов кохану,
по голосу.
Мене люблять сади,
мене люблять луги
і кедрини зеленокосі.
Це, напевно, тому,
що я вмю з
медяного сіна
метати стоги.
Це, напевно, тому,
що я виріс під Косовом.*

У 1968 році Т.Мельничук вступає на заочне відділення Московського літературного інституту. З 1972 до 1975 років був несправедливо позбавлений волі. Але й за колочим дротом муза Тараса не змовкла. У 1983 році в США вийшла збірка його тюремних поезій “Із-за ґрат”.

У 1990 році в Україні, через 23 роки після першої, побачила світ друга збірка “Князь роси”, удостоєна Шевченківської премії (1992). Одночасно у Великобританії з’явилася книжка “Строфи із Голгофи”.

Перша книжка... далі тюрма. Після виходу з тюрми – типова доля-недоля – гнаний, без прописки, без засобів до існування, без роботи. Наприкінці 80-х рр. Т.Мельничук слюсарює на Одеській залізниці. А в день поетового народження в 1990 році йому спалюють рідну хату в селі Уторопи. Дві валізи рукописів пішли з вогнем.

Єдиною розрадою (чи мукою?) для Тараса Мельничука була поезія. У 1994 році виходить остання за життя поета книжка – “Чага”. Рукопис її був ув’язнений і перебував під недоступним спецзамком понад двадцять років.

29 березня 1995 року не стало Тараса Мельничука, поета-страдника, лауреата Державної премії України ім. Т.Шевченка та премії ім. В.Сосюри. З поетичного небосхилу України скотилася ще одна яскрава зірка, імення котрій Тарас.

У житті обох великих Тарасів – Кобзаря і Князя Роси було немало схожого: багаторічні поневіряння світами, величезна любов до матері-України, за яку й постраждали. А він любив своє рідне – національне й у цій любові був непохитним і незламним. Тарас писав:

*...ліпше свої землі
крупочок,
ніж чужої
горбочок.*

Працюючи над історією “Уторопи”, мені часто доводилось їхати в це гуцульське село вивчати літопис оселі. Тоді я зустрічався із цим талановитим поетом у його хатині. Він мені розповідав про свої страждання, перебуваючи політичним в’язнем у сибірських ґулагах. Жалівся, що деякі івано-франківські письменники зневажають його, просив лише, щоб один з них, не називаючи прізвища, не йшов за його труною. Я думаю, що саме через ці муки він часто заглядав у чарку, але творив, творив.

Зразковий педагог і вчений

Наближається 20-річчя як відійшов у вічність незабутній член кафедри історії України Прикарпатського університету, досвідчений педагог і вмільй вихователь студентської молоді, кандидат історичних наук, доцент Микола Феофанович Кучернюк.

Він народився в селянській родині на Поділлі, провівши свою юність, як й інші його ровесники, у нелегкі часи панування радянського тоталітарного режиму. Уперше ми познайомилися з Миколою Феофановичем у 1958 році, коли він, будучи вчителем Великоборовицької середньої школи, заочно студіював історію у Львівському університеті, де я тоді навчався на стаціонарному відділенні. Ми одночасно склали державні іспити півстоліття тому. Разом з Миколою Ковальським – сьогодні відомим ученим і вузівським педагогом, Микола Феофанович закінчив університет із червоним дипломом.

Незважаючи на надмірну педагогічну перевантаженість у школі рідного села, Микола наполегливо працював над кандидатською дисертацією з періоду Хмельниччини під керівництвом свого однокурсника, тоді доцента Дніпропетровського університету М.П.Ковальського. Переборовши всі труднощі, Микола Феофанович у 1975 році на засіданні вченої ради Дніпропетровського університету успішно захистив кандидатську дисертацію “Джерела про російсько-українські політичні зв’язки визвольної війни українського народу 1648–1654 років”. Так сталося, що саме я виступив першим офіційним опонентом цієї глибоконаукової дисертації.

Після захисту Микола звернувся до мене з проханням перевести його на педагогічну роботу в Івано-Франківський педінститут, де я вже працював професором кафедри історії СРСР історичного факультету. Ми довгі роки дружили, спільно керували студентськими науковими семінарами, видавали методичну літературу, організували екскурсії для своїх вихованців по історичних місцях Івано-Франківська, Львова, Києва. Особливо співпрацювали в дослідженні актуальних проблем середньовічної історії України, зокрема, Прикарпаття. Незабутніми залишаються в пам’яті засідання наших студентських гуртків, на яких заслуховувалися наукові реферати, велися жваві дискусії. Ряд наших вихованців, у т. ч. Володимир Пришляк, Віктор Ідзьо й Микола Вегеш, успішно захистили дисертації й працюють у різних вищих навчальних закладах.

Микола Феофанович користувався повагою серед студентів і професорсько-викладацького складу університету. Він з піднесенням зустрів проголошення незалежності України. “Володимире, – якось він висловився, – які ми щасливі, що дочекалися нашої Української держави. Ми все робили для того, щоб хоч частково подавати правду про історичну долю України у наших лекціях”. Проте в 1994 році Миколи Феофановича не стало. Цим спомином ми кладемо в знак шани квітку на його могилу в Чукалівському лузі, де спочив він із своєю вірною дружиною Таїсією.

Моя зустріч з поетом Миколою Бажаном

Ім’я радянського поета, ученого, громадського та державного діяча, академіка Миколи Бажана було широковідоме. Автор багатьох поетичних збірок, різного роду публікацій, поеми “Данило Галицький”, голова урядових комітетів із відзначення ювілеїв Івана Франка (1956), Тараса Шевченка (1961, 1964 рр.) тривалий час працював головним редактором УРЕ.

Саме в цей період під час якогось чергового мого візиту щодо видання 4-томної Радянської Енциклопедії історії України, де друкувалися мої історичні статті, відомий історик Іван Компанієць – професор, завідуючий редакцією історії УРСР познайомив мене з Миколою Бажаном. На першій нашій зустрічі Микола Платонович висловився: “То це Ви Володимир Грабовецький часто виступаєте в журналі “Жовтень” і так багато пишете з життя і діяльності легендарного героя Олекси Довбуша, що нашим київським історикам треба так писати про героїчних Северина Наливайка, Максима Кривоноса, Івана Богуна, Івана Сірка, Устима Кармелюка, а не обмежуватися маленькими статейками чи брошурами, що аж встидно для Інституту історії УРСР. І ще мені цікаво, коли прочитав вашу статтю в Українському Історичному журналі №3 за 1957 р., що Довбуша польська шляхетчина мертвого порубала на 12 кусків, хіба це можливо, такого по моему не було у всій світовій історії. Видно страшна була лють польсько-

магнатошляхетської влади до такого опришківського антикріпосника. Дивно, що англійці свого Робіна Гуда видумали, а ми українці мали історично-оправданого героя. Ось мені тепер стало ясно чому так широко народ оспівував діяльність Олекси Довбуша в багатющій літературі. Це мабуть на вас так впливає ваш академік Інституту Іван Крип'якевич. А чи не могли б ви перейти на роботу в наш республіканський інститут історії УРСР, таких нам треба науковців широкого профілю”.

Я відповів Миколі Платоновичу, що хочу працювати в прикарпатському регіоні, на якому спеціалізувався довгі роки.

При цьому Микола Платонович щиро подякував мені за дописи статей у багатотомних виданнях Української Радянської Енциклопедії та Радянської Енциклопедії України і вручив письмову подяку за своїм автографом – від головного редактора Української Радянської Енциклопедії. Це відбулося 25 лютого 1966 року.

Тільки такою може бути братська любов росіянина до українця як у Геннадія Бурнашова, який, вірно сповідуючи шану до незалежної України, написав свої твори, присвячені УПА

Кілька пам'ятних слів мого поклону на свіжу могилу на Лисецькому некрополі незабутнього мого довголітнього друга, талановитого письменника-публіциста Геннадія Бурнашова, автора багатьох творів, присвячених любові до України, у тому числі й героїці УПА, опертих виключно на скрупульозно зібраних матеріалах, які високо оцінили його рецензенти.

Після мого переїзду зі Львова до Івано-Франківська в 1975 році мені пощастило зустрітися з багатьма представниками міської інтелігенції у тодішньому Івано-Франківському педінституті, де я почав працювати на кафедрі СРСР, УРСР історичного факультету, читаючи курс історії України за скороченою програмою та лекції з історичного краєзнавства. Саме тоді мене познайомили з працівником обласної турбази Геннадієм Васильовичем Бурнашовим.

Мені стало відомо, що цей молодий інтелігент родом із Росії разом з батьками переїхав до тодішнього Станіслава, закінчив історико-літературний факультет і цікавиться історією не лише обласного центру, але всього Прикарпатського краю й уже встиг видати дещо з місцевого туризму.

У Геннадія Бурнашова проявився письменницький хист і це можна було побачити з виходу у світ його першої книги “Таран над Галичем” про радянського льотчика, який один із перших на початку радянсько-німецької війни протаранив німецький літак над Галичем.

Роки проходили й часто в місцевій пресі з'являлися окремі дописи не лише з туризму, а й із нашої історичної проблематики, серед якої окреме місце і вже в період проголошення історичного акта державної незалежності України. Цікаво, що Геннадій Бурнашов за походженням росіянин, але полюбив український край і його мальовниче Прикарпаття і як історик почав працювати над національно-визвольним рухом 40–50-х років ХХ ст., який проявився в славному літописі УПА.

Як видно з його біографічного покажчика наукових і науково-популярних праць з нагоди його 70-річчя, письменник Геннадій Бурнашов випустив 60 окремих видань, 10 з них було присвячено героїчній діяльності УПА. Починаючи з першого нариса “Постріли в Білогорші”, у якому автор на досить багатому, зібраному ним фактичному матеріалі, зумів розсекретити операції радянських чекістів із захоплення Головнокомандуючого УПА генерал-хорунжого Тараса Чупринки – Романа Шухевича та його бойового побратима Григорія Голяша. Про цього полководця УПА – Романа Шухевича Геннадій Бурнашов видав кілька книг і, що важливо, він поповнював ці перевидання новими цікавими документами, виявленими в архівах, з яких стало відомо з історії УПА тих героїчних 40–50-х років про всенародну визвольну боротьбу західно-українського народу за волю й незалежність України, у першу чергу, яка, завдяки Божому провидінню, здійснилася Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року на історичній сесії Верховної Ради.

Тільки справжній росіянин, такий як Геннадій Бурнашов, що проживав на нашій Україні, зміг по-братньому оцінити вікову дружбу двох народів – українського й російського, які

стали рівноправними державами; крім своїх історичних традицій, шанувати той народ, який його прийняв на проживання й спільно живе в мирі та дружбі й уміє цінувати як свою історію, так й історію свого сусіда.

Це виключно благородна риса гуманності й доброзичливості росіянина Геннадія Бурнашова – шанувати братній український народ, з яким ти розділяєш своє життя й спільну працю.

Усе це гідно оцінив колишній івано-франківський поет Ярослав Дорошенко в сонеті-присвяті ювілярові в його 60-ліття уродин:

*В казахстанськiм краю за Уралом
Материнське серце молоде
Нiжнiсть i любов переливало
У своє дитинство голосне.*

*Як вiйни затихли перегули,
Гена став як молоде орля,
I його з любов'ю пригорнула
Українська галицька земля.
Тут пiзнав вiн iсторичну долю
лицарiв, що билися за волю
i книжки з'явилися з-пiд пера
Хай i далi творча думка спиє,
Шлях життєвий ясним ранком мрiє,
Серце б'ється людям для добра!*

Мої зустрічі з відомими українськими композиторами

Незабутній Анатолій Кос-Анатольський

Творча діяльність А.Кос-Анатольського багатогранна й багата. Він композитор, музикознавець, поет, перекладач, редактор, педагог, музично-громадський діяч.

Володимир Полск, професор

Хто хоча б раз слухав задушевні хорові пісні “Гей, браття-опришки”, “Чотири воли пасу я”, “Ой ти дівчино, з горіха зерня”, не зможе забути ім’я відомого українського композитора, народного артиста УРСР, лауреата Державної премії СРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка, професора Анатолія Йосиповича Кос-Анатольського.

Та хіба лише ці пісні в доробку талановитого композитора! Понад 200 романсів, обробок народних пісень, опереток. Він писав також музику до балетів і різних вистав.

Уся його музична діяльність насичена чудовими перлами українського народного мелосу. Ось чому твори А.Кос-Анатольського успішно виконуються не лише в концертних залах, оперних театрах України, а й далеко за її межами, вони широковідомі за кордоном.

80 років тому в славній Коломиї в сім’ї лікаря Йосипа Коса народився син Анатолій. Мати Лідія, родом з Лемківщини, прищепила синові любов до музики. Від неї він навчився грати на фортепіано, а потім у Станіславі, куди переїхали батьки, й у Львові, де студіював юридичні науки, юнак не полишав навчатися музики.

Хто зустрічався з Анатолієм Йосиповичем, не міг не захоплюватися талановитим композитором, завжди оптимістично настроєним співбесідником, чудовим оратором. Признаюся, що кожного разу, слухаючи виступи А.Й.Кос-Анатольського, я дивувався його величезній ерудованості, емоційній спрямованості й високій національній самосвідомості. Композитор був закоханий в українську пісню й черпав із цілющої криниці народних мелодій ті музично-фольклорні зерна, які потім проросли в його творчості.

Щаслива доля звела мене з композитором у 1957 році, коли я, молодий учений, подарував йому свою першу книгу “Народний герой Олекса Довбуш”. Між нами зав’язалася розмова, з якої я зрозумів, що композитор хоче, як висловився, “щось музично створити про Довбуша”, і просив мене побільше розповідати про легендарного героя. Пам’ятаю як сьогодні, під час моєї розповіді він замріяно сказав: “А що, якби зробити обробку популярної пісні М.Устияновича “Гей, браття-опришки”, вона припала мені до душі ще в Коломиї”.

Через якийсь час композитор запросив мене до Львівської організації Спілки композиторів України й загравав на фортепіано у своїй обробці пісню “Гей, браття-опришки”. Я й досі щасливий, що був одним з перших слухачів цього твору, який дуже скоро став популярним.

Ми часто зустрічалися з композитором на ювілейних святах. Особливо запам’яталися мені виступи А.Кос-Анатольського на ювілейному вечорі, присвяченому 50-річчю композитора Євгена Козака, а також на відкритті пам’ятника Миколі Лисенку на його батьківщині, пам’ятника Василю Стефанику у Львові. Не забуваються слова композитора, сказані про Василя Стефаника: “...вийшов із землі Покуття і зрісся із замуленими та обездоленими селянами, зумів достеменно описати їх лихоліття в безсмертних новелах. Уклін Тобі, великий земляче, за слово правди про селян”.

Як відомо, Анатолія Йосиповича єднала багатолітня дружба з видатним композитором Станіславом Людкевичем. У 1962 році я читав лекцію для професорсько-викладацького складу Львівської консерваторії “Львівський некрополь”. Тоді Анатолій Кос-Анатольський особисто познайомив мене із С.Людкевичем. З розмови академіків АН УРСР І.П.Крип’якевича, М.С.Возняка, професора І.С.Свенціцького я знав, що на початку ХХ століття відомий український письменник і громадський діяч Михайло Павлик і видатний галицький етнограф Володимир Гнатюк показували С.П.Людкевичу точне місце того злопам’ятного порога хати Дзвінчука в Космачі, на якому ввечері 23 серпня 1745 року був смертельно поранений легендарний Олекса Довбуш. Використовуючи нагоду, я звернувся до С.Людкевича з проханням виїхати в Космач і показати те місце, де загинув народний герой. Композитор почав делікатно відмовлятися, посилаючись на свій вік. І тоді Анатолій Йосипович сказав: ***“Дорогий наш професоре, бажано знайти час і поїхати з істориком О.Довбуша, щоб не забути те місце і увіковічити його для нащадків. Прошу Вас ласкаво, зробіть це святе Діло”***.

Дійсно, через якийсь час ми виїхали на Гуцульщину. Дорогою С.Людкевич дуже багато згадував про видатних діячів України, з якими підтримував творчі зв’язки, тепло оцінював композиторську й громадську діяльність Анатолія Кос-Анатольського.

Ми приїхали в Космач і композитор показав те місце, на якому згодом мені вдалося з допомогою космачан установити пам’ятний обеліск з нагоди 235-річчя загибелі Довбуша. Велика заслуга в цьому й А.Кос-Анатольського. 24 серпня 1980 року мало відбутися урочисте відкриття обеліска під звуки трембіти й промови А.Кос-Анатольського, депутата Верховної Ради СРСР. Проте налякані функціонери від культури побоюлися масового сходу, тим більше, що з їх вини розвалилася Довбушева церква в Космачі, бо не дозволяли космацькій громаді відремонтувати її за свої кошти.

Особливо пам’ятні для мене дні, коли композитор разом з дружиною й сином прибув до нашого педінституту на ювілейний вечір, присвячений 70-річчю відомого скрипаля, доцента музично-педагогічного факультету Ю.Д.Криха, що відбувся 26 серпня 1977 року. Які гарні задушевні слова були ним сказані ювілярові! Наступного дня я повіз А.Кос-Анатольського в Манявський Скит, розповів історію цього славетного історико-культурного заповідника. Тоді ж Анатолій Йосипович згадував про те, як нелегко було йому в післявоєнні роки, коли чиновники перешкождали написанню музики, буквально переслідували композитора, але він продовжував творити й це, за словами самого композитора, були його “найкращі роки музичного злету”. Цей вечір спогадів продовжився в моїй квартирі. Тоді мені вдалося дізнатися про життєвий і творчий шлях А.Кос-Анатольського.

Оглянувши експонати культурно-мистецької літературної спадщини Олекси Довбуша, композитор у захопленні вигукнув: “Та це ж цілий історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, захований від масового глядача. Робіть, професоре, виставку по всій Україні, пишіть історію Гуцульщини”. Ці слова були для мене ніби дороговказом і я двічі організував вистав-

ки історико-літературної мистецької Довбушіани в 1980 і 1988 роках, написав історію Гуцульщини. У той березневий вечір я запитав композитора, як йому, крім великої громадської державної роботи (а був тоді А.Кос-Анатольський депутатом Верховної Ради СРСР), удалося створити так багато нових творів? Почув упевнену відповідь: “Крила для злету дала мені моя люба дружина Надія. Ви не можете собі уявити, яка це сила в моєму житті. Вона мені є натхненням разом з моїми синочками. Господи, яке це родинне щастя”.

Того пам’ятного дня композитор подарував мені книжку своїх хороших творів з написом: *“Шановному Володимиру Васильовичу Грабовецькому, ентузіасту історії рідного краю, історику опришків в знак щирої пошани. Анатолій Кос-Анатольський. Львів. 27.03.77”*. Цей дар бережу як дорогу реліквію, пам’ять про композитора.

З любов’ю зберігає багато зі спадщини Анатолія Йосиповича його дружина Надія Андріївна. У Львові у квартирі на вулиці Глібова вона організувала меморіальну кімнату. У Коломиї на будинку, де народився композитор, встановлено меморіальну дошку. Варто, на мою думку, встановити меморіальну дошку й в Івано-Франківську на вулиці Шевченка, на будинку колишньої гімназії, де навчався свого часу композитор. Настав також час громадськості Львова, Івано-Франківська, Коломиї подумати про видання спогадів і зібрання творів А.Й. Кос-Анатольського.

Вечір з композитором Володимиром Івасюком

Дорогому Володимиру Васильовичу з глибокою шаною і любов’ю і вдячністю за те, що в надзвичайно важку хвилину в моєму житті Ви простягли мені руку друга, прихильно поставилися до мого героя, в якому є чимало портретних і психологічних рис мого сина Володимира.

З автографа Михайла Івасюка, батька Володимира, до Володимира Грабовецького 1981 р. Чернівці.

Під час майже 30-річного перебування у Львові (1948–1975) я зустрічався й спілкувався з багатьма тодішніми відомими діячами науки та культури. Уже багато забулося, але не стирається з моєї пам’яті один вечір-зустріч з Володимиром Івасюком. Це було 10 жовтня 1974 року.

Якось після закінчення роботи у відділі історії України Інституту суспільних наук, де я працював старшим науковим співробітником, я пішов до міського кафетерію “Під левом” на чашку кави.

До мого столика підійшов юнак: **“Ви Володимир Грабовецький, так? А я Володимир Івасюк, якщо Ви про мене щось чули”**. Я зрадив, бо знав, що це славний композитор, пісні якого, особливо “Червона рута”, дзвеніли тоді в Україні й у світі.

“Шановний професоре, – продовжив Івасюк, – я давно хотів з вами особисто познайомитися, хоч заочно знаю вас з ваших книг “Народний герой Олекса Довбуш”, “Карпатське опришківство”. На Буковині всі захоплюються легендарним героєм, тому я задумав створити щось про Довбуша. Розкажіть мені про нього”.

Володимир Івасюк замовив дві чашки кави, і між нами зав’язалася кількагодинна бесіда. Я, захоплений таким знайомством, охоче розповів композиторові про життя й антикріпосницьку діяльність народного месника, а коли заговорив, як його мертвого порубали польські шляхтичі на 12 кусків, мій новий знайомий заплакав. Він витягнув записну книжку й уважно зафіксував усе почуте. Цікаво, чи збереглася ця книжка в спадщині Володимира Івасюка?

У кафетерії вже гасили світло, а ми все розмовляли. Та пора було йти додому. Володимир провів мене до вулиці В.Стефаніка, подякував за бесіду й пообіцяв зайти до інституту, щоб я написав йому автограф на книзі про Довбуша, яку він придбав у Чернівцях. На жаль, нам не судилося більше зустрітися. Він загинув трагічною смертю.

Квітка шани на могилу композитора Ігоря Білозіра

Якось так доля склалася, що мені в житті пощастило зустрічатися з відомими українськими співаками та композиторами Іваном Козловським, Борисом Гмирюю, Станіславом Людкевичем, Анатолієм Кос-Анатольським, Володимиром Івасюком.

Про мої зустрічі з деякими митцями я писав у своїх спогадах. Сьогодні, коли львів'яни, іванофранківці, усі, кому дороге ім'я славного композитора, сумують, схиляють голови на могилі незабутнього Ігоря Білозіра, хочеться нагадати про свої короткі зустрічі із цим композитором.

Це відбулося 12 червня 1986 року в місті Луцьк. Я тоді перебував там, будучи головою державної комісії на історичному факультеті державного пединституту. Того пам'ятного дня ми зустрілися з Ігорем в одному з міських готелів. Ігор Білозір зі своєю дружиною Оксаною гастролювали з львівським вокально-інструментальним ансамблем "Ватра". Між нами відбулася бесіда про славу цього ансамблю. А в 70–80-х роках широко славилися його пісні "Встань з колін, народе", "Мамина світлиця", "Чумацький шлях", "Пшеничне перевесло" та інші, які віртуозно виконувала Оксана Білозір.

Під час нашого діалогу порушувалося багато питань з історії музики тогочасної української естради. Я тоді зрозумів, що Ігор Білозір палкий патріот не лише музики, але й історії України, її національних героїв і на прохання Ігоря розповідав про багатостраждальну історію Галичини, у тому числі згадав про О.Довбуша й подарував родині Білозірів свою монографію "Олекса Довбуш".

Ігор, як колись і Володимир Івасюк, мріяв створити пісню про О.Довбуша, навіть запросив мене зайти у Львові до нього з історичними матеріалами про легендарного героя. Згадую цікавий штрих нашої тодішньої розмови в готелі. Я розповідав, що Довбуша, єдиного українця в історії, порубали на 12 частин і розвішали в 11 населених пунктах Прикарпаття. Ігор задумався, а потім сказав: *"Пане професоре, ось як нас вбивали вороги, рубали, але не змогли вбити наші вікові традиції, творіння наших талантів у культурі і науці"*.

Господи, як воно буває. Нині, у час незалежної України, згасла ще одна світла зоря, ще один неперевершений композиторський талант. Хочу словами незабутнього Ігоря сказати: "Не зможуть наші вороги вбити наші вікові традиції, творіння наших талантів". Одним із них був композитор І.Білозір.

На прощання Ігор Білозір дав мені свою візитну картку, яку я зберігаю як пам'ять про дуже талановитого композитора й палкого українського патріота.

Спи спокійно, дорогий Ігоре, славний композиторе, у Личаківському пантеоні Львова. Наступні покоління українців збережуть пам'ять про твою велику композиторську творчість.

Їх голос лунав в Україні, у багатьох країнах світу

На похороні Соломії Крушельницької

Одного листопадового дня 1952 року, під час мого вчителювання в Новоскварявській школі Нестерівського району на Львівщині, до мене звернувся викладач біології Микола Брусилло, запропонувавши поїхати до Львова на похорон української співачки Соломії Крушельницької. На жаль, про неї я в той час нічого не знав.

Ми підійшли до приміщення Львівської консерваторії саме тоді, коли траурна процесія наближалася до вулиці Пекарського в напрямку знаменитого Личаківського цвинтаря. Нам з колегою довелося спостерігати величавий здвиг львів'ян. По дорозі дізналися від учасників процесії, що Соломія Крушельницька – славетна співачка, яка неодноразово підкоряла оперні театри Європи своїм чудесним голосом, досконало виконуючи головні ролі опер визначних європейських композиторів. У її репертуарі було понад 60 партій, а ще у 20–30-ті роки, як камерна співачка, вона блискуче виконувала твори Миколи Лисенка, мелодійні українські народні пісні. Про її багатогранну творчість говорили всі виступаючі.

Серед тих, хто прийшов провести в останню путь славетну українську співачку, я впізнавав відомих львівських композиторів Станіслава Людкевича, Миколу Колессу, Анатолія Кос-Анатольського, Євгена Козака, з якими познайомився пізніше у 60–70-х роках.

Померла була тією панею, яку мені доводилося підводити до її помешкання на вул. Чернишевського. А було це так. У 1951 році, за рік до її смерті, я з містечка Винники біля Львова, де проживав, приходив на студії істфаку Львівського державного університету. Морозного січневого ранку біля парку перед університетом, чекаючи на заняття, побачив, як якась пані через ожеледицю ледве піднімалася по вулиці й ласкаво попросила її підвести. Я взяв її під руки й підвів до брами будинку. За цей короткий час вона встигла сказати кілька слів, попросила прийти на концерт у Львівську філармонію. І лише тоді, коли вона заспівала на сцені пісню *“Віщі мої, віщі, та барани, хто вас буде пасти, як мене не стане”*, я по голосу драматичного сопрано вперше довідався про всесвітньо відому українську співачку Соломію Крушельницьку.

Борис Гмиря й Петро Білинник у моїй пам’яті

У 50–60-х роках минулого століття надзвичайно популярними в Україні були відомі співаки Борис Романович Гмиря (баритон) і Петро Сергійович Білинник (тенор), їх приїзд на гастролі до Львова завжди викликав захоплення, а тому місцевий оперний театр постійно був переповнений глядачами. Овації не стихали після кожної оперної партії чи пісні, які вони виконували.

Десь на початку 60-х років відділ культури Львівського облвиконкому звернувся до мене з проханням провести екскурсію по місту для цих відомих співаків, які щойно приїхали на гастролі. Ми зустрілися в готелі “Інтурист” і гарної сонячної днини попрямували по відомих історичних місцях старовинного Львова. Піднялися на Високий Замок й оглядали панораму міста. Зачарований видовищем Львова, Борис Гмиря захоплено сказав: “Яке гарне старовинне місто Львів із своїми святинями і будовами. Здається, рівного йому нема. Наш Київ гарний, але Львів по своїй багатовіковій розбудові нічим не поступається жодному сучасному європейському місту. Вдало Данило Галицький вибрав місце для майбутнього міста”. Петро Білинник, посміхаючись, пожартував: “Ну що, Боря, може заспіваєш і твій голос покотиться по всьому місту...”

Пізніше ми багато бесідували, обмінювалися думками. Співаки були в захопленні від Львівської ратуші, “Чорної Камениці”. Я розповідав про багатовікову історію міста, його економічний і політичний розвиток, про середньовічні епідемії (мори), історію спорудження оперного театру. Борис Гмиря допитувався про долю архітектора, який будував театр, адже ходили чутки, що він покінчив життя самогубством. Дізнався він і про те, що театр поступово осідає, бо збудований на дерев’яних палях і річці Полтві. З великим захопленням оглядали славетні співаки львівський Личаківський некрополь і Янівський цвинтар, їх вражала надмогильна архітектура й старовинні написи на гробницях.

Не забуваю нашу поїздку з народним співаком Анатолієм Солов’яненком до Скиту Манявського

Здається, то недавно було, а вже проминуло понад 30 років з того часу, коли мене попросили з управління по туризму Івано-Франківського облвиконкому провести екскурсію до Скиту Манявського для відомого народного артиста Радянського Союзу Анатолія Солов’яненка, який співав українські народні пісні, хоч виконував також ролі оперного співака в Київському оперному театрі, де я деколи під час своїх наукових відряджень до Києва бував і слухав його неперевершений спів.

Ідучи до Скиту, ми ближче познайомилися й поділилися своїми думками про сучасну українську культуру і згадали колишніх наших славних співаків.

Вразило мене, що, споглядаючи крізь вікна машини, співак сказав: *“Яка краса вашого Прикарпаття у природі і, мабуть, ви багаті своєю історією”*. Я коротко дещо сказав з літопису Прикарпаття й наголосив, що протягом століть тут діяв рух народних героїв, а найбільше прославився легендарний Олекса в 30–40-х роках XVIII ст.

Ми приїхали до Скиту ще з одним жителем із села Манява, протягом двох годин оглянули всі об'єкти руїн колишнього православного монастиря XVII–XVIII ст., який, напевно, був “Протом”, здійснював верховенство над усіма монастирями Галичини й Правобережжя.

Під час моєї розповіді про Скит Солов'яненко постійно повторював: *“Яка красна історія цієї старожитньої обителі, а тепер вона в таких руїнах, дивно, що наші історико-культурні пам'ятки ні Австрія, ні Польща, не реставрували і все стало тасмницею”*. Я висловився, що йде мова про реставрацію Скиту, але вона чомусь затримується. Анатолій Солов'яненко ще додав такі слова: *“Яка мальовнича територія, в якій колись процвітав давній монастир, відправлялись богослужіння із чудовим співом монашого хору. Мабуть, були свої обдаровані голосом монахи, солісти”*. З пошани до нас у приміщенні колишньої трапезни нас пригостили давніми стравами.

Ми поверталися в Івано-Франківськ й артист постійно запитував про історію галицької церкви. Я попросив гостя заспівати хоч один куплет української пісні. І, на диво, Анатолій Солов'яненко блискуче виконав один церковний псалом. “Що це, шановний Анатолію, славний співаче!” – “А чому ви дивуєтесь – це наша віра, це наша пісня, їх сповідували наші предки на Україні з давніх-давен, пане Володимире!” (мене знову здивувало, що він назвав мене паном). *“Ми не можемо забувати нашої історії, яку ви пишете, і слава наша церква, а той атеїст із часом піде в забуття”*.

Прощаючись в Івано-Франківську, Анатолій Солов'яненко запропонував мені: *“Пане професоре, ви, як спостерігаю, професійний спеціаліст з історії як Скиту Манявського, так і всієї історії України. Напишіть книгу про цей Скит і ваші нащадки завжди згадуватимуть вас в історії нашої культури. Вишліть мені що-небудь з ваших праць”*. Я тоді пообіцяв артистові й виконав свою обіцянку, підготувавши на 400 сторінках монографію “Скит Манявський серед монастирів Прикарпаття XVII–XIX ст. в літописах та ілюстраціях” (2012) з нагоди 400-річчя заснування цієї монастирської обителі.

Моє знайомство з народними артистами – співаками Ніною Матвієнко та Василем Зінкевичем

Якби мене запитали, хто були мої улюблені співаки, я б довго не задумався. *Це, у першу чергу, наша слава співуча трійця – Анатолій Солов'яненко, Ніна Матвієнко та Василь Зінкевич. Дійсно, вони входять у когорту, а точніше, еліту нашої співучої України.*

Радію, що на схилі свого поважного 85-річного віку мав щастя не тільки слухати тих соловейків протягом багатьох десятиліть минулого ХХ ст., а й бути з ними хоч коротко знайомим. Не затримаюся на портреті співака Анатолія Солов'яненка, про нього йшла мова раніше в нашому тексті.

Моє знайомство з неперевершеною співачкою – українкою Ніною Матвієнко відбулося в середині минулого ХХ століття. Я любувався її особливим голосом, коли вона співала у славному республіканському хорі імені Верьовки, де віртуозно виконувала соло “Колискової”.

У 1970 році мені пощастило ближче познайомитися із дивовижною співачкою, коли зустрічався з талановитим скульптором Іваном Гончаром у Києві, у його помешканні, де мене зачарували різні дивовижні експонати, зібрані митцем протягом десятиліть, з історії і культури Великої України. Яке щастя, що унікальна збірка завдяки проголошенню незалежності, збереглася й сьогодні знаходиться в музеї-квартирі незабутнього Івана Гончара.

Після 70-х років ХХ ст. талант співачки Ніни Матвієнко ще більше розцвів, її виступи зачарували всіх, особливо виконання народних пісень.

Згадую, як ми відзначали якусь круглу дату возз'єднання України з Росією десь у 70-х роках минулого століття. У Москві Ніна заспівала українською давню пісню:

*“Ой біда, біда, чайці небозі,
Що вивела дітки
При битій дорозі,
Киги! Киги!
Прийшов втопитися в Чорному морі”*.

Мене як історика України це надзвичайно сколихнуло в моїй любові до знедоленого українського краю, який як та чайка, символічно мучився серед загарбаних імперій-сусідів. Ніна тоді в Москві так патрітично проспівала цю свого роду думу-пісню про чайку, що, можливо, це було ще одним поштовхом написати книгу про добу Мазепи, що я й здійснив у 2003 році, видавши її під назвою “Іван Мазепа – символ української державності”.

Востаннє ми зустрілися 26.09.1992 р. на спортивному стадіоні міста Івано-Франківськ, коли вся Україна широко відзначала виникнення українського козацтва.

Ніна приїхала тоді із своїми подругами, і вони чудово виконували пісні, присвячені ювілею. Хоч почалася велика злива, я підійшов до машини, де сиділа Ніна Матвієнко зі своїми співачками, і коротко нагадав про нашу зустріч на світлинах Івана Гончара в Києві та подякував щиро співочому тріо. Ніна ласкаво привітала мене із цим національним святом і записала автограф такого змісту: *“Поважному Панові професору Грабовецькому низький уклін і пісенне шанування. Н.Матвієнко”*, 26.09.92, Івано-Франківськ. Цим автографом я горджуся.

Ще одним моїм улюбленим народним артистом є, безперечно, Василь Зінкевич. Його унікальний голос запам’ятовується ще з того часу, коли він співав в ансамблі “Червона рута”, який засяяв на небосхилі музичної пісні, у першу чергу, завдяки вельми талановитому пісняреві й композитору Володимирові Івасюку, з яким я в свого часу зустрічався у Львові, коли він навчався у Львівській консерваторії. У цьому буковинському тріо тоді чарували своїм голосом Назарій Яремчук і Василь Зінкевич.

Уперше особисто я познайомився з Василем, коли він приїжджав до Івано-Франківська на гастролі. Збереглися в моєму домашньому архіві фото нашої зустрічі й той автограф, який він записав для мене. *“Щастя Вам, шановний Друже! З пошаною Вашого таланту В.Зінкевич, 84 р.”*.

Останній раз ми зустрілися в Луцьку, де проживав славний співак. Це було в червні 1986 року, коли я був головою екзаменаційної комісії на державних екзаменах історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту. Згадую про цікаві мої зустрічі з такими особистостями, як Ігор Білозір – львівський композитор, який із своєю чарівною Оксаною Білозір на той час були на гастролях і давали чудові концерти. Дорожу й досі цією зустріччю, коли обмінювалися своїми думками про стан тогочасної культури України й згадували про успіхи наших співаків як в Україні, так і в діаспорі, де вони гастролювали в різних країнах Європи й Америки. Тоді й Оксана написала свій автограф для мене: *“Люди зустрічаються і розходяться у цьому житті, лише пам’ять залишається з нами. Тож на добру пам’ять шановному Володимирі Васильовичу. З повагою О.Білозір. 12.06.86 р.”*.

Потім ми ще деколи зустрічалися із цією талановитою співачкою, у якої голос залишився неперевершеним, якого забути не можна. Це вона, крім чарівного й талановитого співу, як українка патріотично відстоювала в попередньому скликанні Верховної Ради України нашу національну гідність серед українофобів типу Колісніченка, Ківалова, Богословської та інших подібних депутатів нашого парламенту.

Поїздка з Іваном Козловським до Сосниці

У 1994 році сумна звістка облетіла Україну. На 94-му році життя помер славний український співак Іван Козловський, який так широко любив Україну. Його поховано в Москві.

Хоч тяжка доля закинула його в Москву в роки дикої сталінщини й застою, але він не забував ніколи свою Україну, рідну Мар’янівку й заповідав, аби його там поховали. Засвідчую це авторитетно.

У 1959 році пощастило мені зустрітися з Іваном Козловським. А було це так. У той час, у листопаді, я давав консультації в процесі зйомок історичного кінофільму “Олекса Довбуш”. Режисер Київської кіностудії ім. О.Довженка Віктор Іванов 25 листопада познайомив мене із славним співаком і з партизанським генералом Петром Вершигорою.

Був чудовий сонячний осінній день. Віктор Іванов запропонував поїздку на Чернігівщину, але не пояснив, з якої причини їдемо. Ми виїхали автомашиною. Моїм сусідом у подорожі виявився співак Іван Козловський. Під час кількогодінної поїздки велася між нами жвава роз-

мова. О, як шкода, що я її тоді не записав! Я розповідав співакові про нашого Довбуша, а він мені – про Україну, пригадував свої молоді літа. Незабутні слова говорив і про своє село, де почав уперше співати в церковному хорі. Я добре пам'ятаю його слова: **“Я так люблю свою Мар'янівку, що колись і спочину в ній навічно”**.

Я навіть попросив його заспівати просто в машині свою улюблену пісню “Ой у полі криниченька”, яку він віртуозно, з насолодою виконав та ще й подав мені руку й ласкаво усмінувся.

Увечері приїхали під якусь стареньку селянську хату. Іван Козловський став на порозі хати й заспівав пісню **“Чуєш, брате мій”**, і так мелодійно й чудово, що, здається, і досі його голос звучить у моїх вухах.

Було то селище Сосниця на Чернігівщині й у той пам'ятний день, 25 листопада, минало три роки з дня смерті славетного українського режисера, друга Івана Козловського Олександра Довженка. Тож товариш приїхав відвідати поріг рідної хатини-музею режисера світового значення. Боже, як тремтіло моє серце, коли Іван Козловський, тримаючи колицку, сказав: “Козаченьки мої, в цій колиці колисався наш великий Олександр Довженко”. Минуло з того часу 54 роки, але я не забуваю того пам'ятного вечора в Сосниці. Пригадую день, як 20 січня 1994 року республіканське радіо сповістило, що 29 січня відбудеться поминальна панахида наших київських владик у соборі св. Володимира за упокій душі українського співака Івана Козловського. 29 січня на його батьківщині встановлено пам'ятний камінь, на якому повідомлялося, що тут буде побудована хата-садиба Івана Козловського. Слово мав наш віце-прем'єр М. Жулинський. Але я не почув, на жаль, слів віце-прем'єра про те, що потрібно, згідно із заповітом покійного, поховати співака в рідній землі, яка народила цей великий талант.

Але я запам'ятав слова Івана Козловського про те, щоб поховати його в Мар'янівці, бо він завше належав до нашої України, любив її в часи розгулу більшовицької влади, своєю українською піснею як у Києві, так і в Москві нагадував нам, українцям, услід за Тарасом Шевченком, що “наша пісня, наша дума не вмере, не загине”.

Підтримайте, дорогі прикарпатці, мою пропозицію про перенесення останків співака Івана Козловського в Україну, яка розкрила, нарешті, свої незалежні крила.

Три години з кобзарем-лірником Василем Нечепю **(Про зустріч у козацькій Січі – Переяславському музеї під відкритим небом у дні роботи I Міжнародного Конгресу українців)**

Одна година часом замінює цілий вік – так кажуть старі люди. І дійсно, у нашому житті деколи бувають зустрічі, які ніколи не стираються в пам'яті.

А поведу я розмову про пам'ятний день 31 серпня 1990 року, коли з учасниками I Міжнародного Конгресу українців виїхав в історичний Переяслав-Хмельницький на екскурсію. Тут ми оглянули ряд музеїв і завітали до будинку першої діючої сьогодні в державі школи кобзарського мистецтва. Розглядаючи портрети видатних наших українських кобзарів та їх кобзи й бандури, зачарувалися прегарним співом і грою на бандурі відомого нині в Україні бандуриста й лірника Василя Нечепи. Він виконував думу про Байду.

Я здавна цікавився історією українських кобзарів і навіть підготував колись спеціальну розвідку про українських кобзарів XVI–XVIII ст. на основі історичних джерел і монографій – Михайла Максимовича, Дмитра Яворницького, Михайла Грушевського та послав до одного журналу. Але там вона лежала роками, так і не була опублікована й десь загубилася.

Ніколи не пропускав можливості послухати кобзарів. Якось, коли я був ще дитиною, до нашого села Печеніжина, що на Коломийщині, забрів бандурист із совітської України, як тоді говорили. На зарінку, недалеко від нашої хати, він виконував на бандурі козацьку думу про втечу трьох братів з турецької неволі. Мої батько й мати, схилившись, слухали й плакали. Батько, на моє запитання, звідки цей чоловік, відповів, що “він утік з Великої України переслідуваний сталінськими посіпаками”.

Пізніше в нас, у Львові, у 60-х роках виступали вже відомі тоді брати Литвини – бандуристи. Не пам'ятаю сьогодні дня й місяця, а було це в 1964 році в актовому залі Львівського політехнічного інституту. Кобзарі з усієї України давали концерти. Що то була за естетична насолода, коли вони спочатку поодиночі, а потім разом виконували козацькі думи! Зокрема, запам'яталась одна з них – “Ой полети ж, галко, та на Січ рибу їсти” – про зруйнування Запорізької Січі Катериною II 1775 року. Дивлячись і слухаючи цих віртуозів-кобзарів, я немов уявляв собі село козацької України XVI–XVIII ст., коли кобзарі своєю грою звеселяли або засмучували селян, а то й закликали на бій з панамі за волю рідної країни.

Тоді я почув уперше виконаний знаменитий Запорізький марш незабутнього й відомого старого кобзаря І.Адамцевича. Стає боляче, коли тепер виконують цей марш і не згадують ім'я автора, а говорять як про народну музику.

Після концерту я зайшов за куліси, щиро обняв старого й сліпого кобзаря, сказавши: **“Ви зачарували нас, львів'ян, своєю грою про славетну козацьку вольницю”**, на що бандурист заплакав, простягнув до мене руки й промовив: **“Юначе, спасибі за красні слова, я так вже співаю і граю про нашу славу козацьку шістдесят років, відколи я навчився гри у кобзарській школі ще у минулому столітті”**.

І, на диво, коли я почув у Переяславі спів бандуриста Василя Нечепи, то в моїй пам'яті воскресли згадки й про сліпця-кобзаря із совітської України, й про І.Адамцевича.

Наша група учасників Конгресу поїхала оглядати музей. Я не бачив нічого подібного. Перед нами серед мальовничої природи виринали українські хати, вітряки, млини, корчми – усе таке миле й традиційне, що годі передати словами.

А найбільше мене вразила козацька Січ, змонтована за зразком XV ст., коли в придніпровських степах оселялися в байраках, гаях перші ухадники-козаки. 500-річчя їхнього першого поселення минуло в 1990–1992 роках. Спасибі науковцям, працівникам музею, що вони за даними джерел і тогочасної архітектури зуміли вповні відтворити козацький осередок. Це ухадницьке двоповерхове дворище з кількома будинками всередині, у яких почали жити кілька козацьких сімей. Кругом на підвищеному штучному насипі обведена міні-січ частоколом з рублених або січених колод. Із цього й пішла назва січ. А далі видніється сторожова вежа в степу. Ось у такому козацькому дворищі-січі Василь Нечепи з бандурою й лірою сидів і співав та грав козацькі думи. Мені пощастило підійти до цієї вражаючої сцени й передати гостинний хліб бандуристові. Так почалася незабутня зустріч. Василь Нечепи виконував козацьку думу “Гомін, гомін по діброві”. Яюсь завелася розмова про козацтво, і я дещо пояснював з козацької бувальщини. Не знаю, хто попросив мене розповісти історію про виникнення й розвиток славного козацтва в Україні.

А учасники Конгресу українців усе підходили й зібрався чималий гурт, у тому числі гості – українці з діаспори. Я розповідав на основі джерел і літератури про те, що виникло історичне козацтво в степах України в кінці XV ст. як відповідь на дике поневолення селян польськими панамі. Я помітив, як В.Нечепи зацікавився моїми історичними розповідями про славні походи запорожців проти турків і татар у кінці XVI – на початку XVII ст., про їхню бойову діяльність у 30-літній війні, про участь у битві під Хотиним 1621 р. і Віднем 1683 р., про славетних кошових Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Сірка, Костя Гордієнка й останнього, замученого в Соловецьких казематах кошового, Петра Калнишевського.

Кожна моя розповідь супроводжувалася думою, яку виконував В.Нечепи. Так вийшов імпровізований концерт-розповідь про козаків у супроводі бандури. Враження було колосальне. Хтось з присутніх вигукнув: **“Професоре, і ви, кобзарю, організуйте такі концерти по Україні, це багато дасть для відродження традиції нашої незабутньої козащини”**.

Після того слухачі розійшлися, а ми ще годину сиділи й гомоніли з Василем Нечепи. Він розповів, що родом із Чернігівщини – батьківщини Остапа Вересая – легендарного кобзаря XIX ст. Любов до бандури прищепив Василеві дідусь, який був нащадком неперевершених кобзарів Терентія Пархоменка, Василя Шута та інших.

Одну з пісень він присвятив мені на подяку за розповідь про козаків, про Байду. Як це зворушило мене, як стало мило моему серцю за ту невмирущу славу нашої української козацької бувальщини. На жаль, ще так мало знають про неї, особливо в східних регіонах країни, де

десятиріччями замовчувалися славні сторінки нашої історії. Адже там, якщо навіть і читалась історія України, то обов'язково російською мовою, як у Кіровограді й Ворошиловграді на історичних факультетах педінститутів.

Ми прощалися, потискуючи руки. “Звідки ви?” – наостанку спитав мене Василь Нечепу. – “З рідного мого Прикарпаття, де я в педінституті читаю історію України на істфаці”. – “Ось воно що, тоді зрозуміло мені, чому ви так досконало володієте літописом козаччини. Мені здавалось, що коли ви розповідали про козаків, то немовби говорив сам незабутній знавець цієї проблеми Дмитро Яворницький. Дайте якийсь папірець, я напишу вам автограф”, – сказав до мене бандурист.

Я знайшов клаптик паперу. Василь написав кілька слів: *“Професурі Івано-Франківського педінституту і студентам найкращі побажання і щирий уклін від кобзаря-лірника Василя Нечепи. 31 серпня 1990 р. В.Нечепу”*. А я йому подарував на пам'ять свою брошуру “Скульптурна Франкіана Прикарпаття”.

З того часу пройшло немало років, але я не забуваю ці три пам'ятні години з кобзарем Василем Нечепу, який несе нашій Україні й діаспорі велич кобзарського мистецтва, віртуозно виконуючи козацькі пісні та думи.

Збирач наших народних пам'яток Олександр Феданко

Моє знайомство з відомим краєзнавцем Олександром Феданком почалося ще в кінці 60-х років. Якось у розмові із своїм учителем і наставником академіком І.Крип'якевичем ми обговорювали питання підготовки нарисів історії західноукраїнських земель в Інституті суспільних наук АН України, де я працював старшим науковим співробітником відділу історії України. Академік міркував, що було б добре включити до наших нарисів краєзнавців з галицького краю. Я, подаючи авторів до цих нарисів, включив і краєзнавця Феданка, про якого почув раніше, але не знав про нього щось більше.

Тільки в період роботи Першої Прикарпатської історико-краєзнавчої конференції, яка проходила в Івано-Франківську 19–20 вересня 1969 року, я особисто познайомився з Олександром Феданком після пленарного засідання. Це вже був у поважних літах краєзнавець, невеличкого росту, але цікавий співбесідник з питань історичного краєзнавства. *“Який я щасливий, – говорив О.Феданко, – що особисто зустрічався з вами на цьому форумі, хоч заочно знайомий з вами ще з 50-х років завдяки вашим цікавим працям, особливо з історії моєї Богородчаниці, в яку я закоханий здавна. Але найбільше цікавлюся руїнами нашої національної пам'ятки Скиту Манявського та історико-краєзнавчими експонатами Солотвина, де я своїми силами організував місцевий музей. З нагоди нашої зустрічі ласкаво запрошую вас особисто на Солотвинщину в час роботи цієї конференції”*.

І дійсно, ми, учасники конференції, виїхали на екскурсію до Скиту Манявського. Я вперше зустрів такого палкого екскурсовода, який з глибоким знанням історії та мистецтва розповідав нам про цю визначну пам'ятку нашої славетної минувшини, що вже 200 літ стояла в руїнах і занепаді. Пам'ятаю, як сьогодні, Олександр Феданко, стоячи з нами серед цих руїн, з такою пристрасстю розповідав про літопис колишньої великоскитівської обителі, її виникнення, розвиток і занепад. Ми слухали цю розповідь відомого знавця рідного краю, дивувалися, яким багатим фактичним матеріалом він володів. Хтось з присутніх запитав краєзнавця, як він міг вивчити ці матеріали, і ми почули відповідь: *“Не знаю, як я, але присутній тут професор Володимир Васильович Грабовецький – то наш основний літописець Прикарпаття, науково-краєзнавчі твори якого я вивчав і все це мені допомогло глибше пізнати середньовічну історію нашого краю”*. Я щось заперечив, але він стояв на своєму й запросив відвідати створений ним історико-краєзнавчий музей у Солотвині.

Коли ми побували в цьому музеї, то я побачив дивовижні експонати, зібрані краєзнавцем. Це були безцінні рукописи різних документів, стародруки, старовинні ікони, побутові речі, і про кожний із цих експонатів палкий співбесідник розповідав дуже детально. Він найбільше говорив про створення ним музею в ті нелегкі часи, коли проходив через митарства, натикався на бездушність місцевих чиновників. Що вражало мене – то це макети Скиту Манявського й

Краснопільського середньовічного замку, які він сам виготовив на основі скрупульозного вивчення історичних матеріалів. Наш діалог за тими чи іншими матеріалами музею тривав майже дві години, і я переконався, що цей знавець історії Солотвинщини багато знає, вивчив спеціальну літературу й особливо досконало знайомий з усною народною творчістю, місцевою топонімією, які вміло поєднував з історичними матеріалами. Його краєзнавчу обізнаність можна було порівняти хіба що з такими знавцями Прикарпатського краю, як Михайло Клапчук з Делятинщини, Роман Скворій з Болехівщини.

Багато розповідав Олександр Феданко про рогатинську Роксолану, життям якої я цікавився ще, студіюючи історію у Львівському університеті.

Прощаючись із цим надзвичайно ерудованим краєзнавцем, я подарував йому свою монографію “Карпатське опришківство”, а Олександр Феданко дав мені на спогад фотосвітліну з портрета Роксолани, на якій власноручно зафіксував короткий життєвий шлях цієї дивовижної рогатинської дівчини з підписом: “Феданко Олександр Антонович, директор історико-краєзнавчого народного музею в Солотвині Богородчанського району Івано-Франківської області”.

Внизу краєзнавець подав дарчий автограф: *“Сердечношановному і дорогому корифеєві, доктору історичних наук Грабовецькому В.В. на милий спогад присвячую. Феданко Олександр Антонович, збирач наших народних пам’яток. Солотвина. 18 січня 1970 р.”* Вислів краєзнавця “збирач наших народних пам’яток” – повністю відноситься до подвижницької діяльності Олександра Феданка, який у ті важкі застійні роки з любов’ю вивчав наш рідний край, Скит Манявський, Краснопільський замок.

Минають роки, десятиріччя, але пам’ять про наших істориків, краєзнавців зберігається серед вдячних сучасників.

До когорти таких знаців Прикарпаття й належить Олександр Феданко. Оцінюючи його діяльність, ми в 100-ті роковини його народження вшановуємо визначного краєзнавця.

Мої спомини про наші зустрічі з митцями образотворчого мистецтва

*Василь Касіян у моїй пам’яті
Красі і праці вічна слава.
Це нерозлучні дві сестри!
Горить душа твоя яскрава
Єдиним полум’ям: твори!
Що з серця йде, те вічним стане,
В століття переллється мить.
Служи народові, Касіяне,
Йому-бо тільки й варт служити!*

Миксим Рильський, поет.

Упродовж мого творчого життя мені доводилося зустрічатися з багатьма відомими діячами культури Львова, Києва, Дніпропетровська, Ужгорода, Чернівців. Серед них був відомий український художник Василь Касіян, наш земляк, народний художник України, лауреат Національної державної премії ім. Т.Шевченка, автор багатьох творів.

У 1956 р. широко відзначили 100-річчя з дня народження Івана Франка. Я був учасником ювілейного торжества у Львові. Тоді проходила наукова конференція, присвячена Каменяру. У президії конференції серед відомих тодішніх діячів культури сидів Василь Касіян, твори якого мені були знайомі ще із 40-х років минулого століття.

Під час перерви художник розмовляв із директором Інституту суспільних наук АН УРСР професором Іваном Крип’якевичем, який покликав мене до себе й познайомив із Василем Касіяном та сказав йому: “Василію Іллічу! Це молодий вчений і перспективний дослідник літопису прикарпатського краю, а точніше, закоханий у свого земляка, легендарного опришка Олексу Довбуша й хоче довести до кінця проблему – заради любові чи помсти опришківський герой підійшов до хати вбивці Степана Дзвінчука в Космачі ввечері 23 серпня 1745 р.”.

Це захопило художника, він розгорнув свій блокнот і показав замальовку мого портрета, яку зробив у президії, де я сидів у третьому ряді. Це був цікавий графічний рисунок. Художник ще пожартував, що я подібний на нього до самого Довбуша. Шкода, що я не попросив Василя Касіяна подарувати цю замальовку. Він кілька хвилин розмовляв зі мною й згадував, як оформив книгу письменника Леоніда Первомайського, де змалював Довбуша з коханою Дзвінкою. Тоді я встиг сказати художникові, що віднайшов нові документи про карпатських опришків і Олексу Довбуша та його бойових наступників.

Удруге ми зустрілися з ним у Львові на святкуванні 700-річчя Львова 1956 р. Під час перерви Василь Ілліч підійшов до мене й запитав, як працюється над історичною довбушіаною, чи вдалося виявити документи про лицаря Карпат. Я відповів художникові, що знайшов ряд нових документів у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР. Він попросив мене під час перебування в Києві зайти до його майстерні.

Відтоді я, інколи перебуваючи в Києві у відрядженні для збирання архівного матеріалу, час від часу заходив до художника, ми за склянкою чаю часто розмовляли про наукові справи, він згадував про свої молоді літа, навчання за кордоном і найбільше розповідав, як малював графічні твори. Тоді я зрозумів, що Касіян особливо захоплювався Кобзарем, якого полюбив ще з дитячих років. Я із захватом дивився на графічну довбушіану Касіяна й сказав митцеві: "Василь Ілліч! Як би ті всі ваші графічні твори гарно було б ілюструвати в новому виданні "Кобзаря". Митець задумався й мовив, що він уже давно мріє щось таке здійснити, однак це буде в майбутньому. Час проходив, але не встиг Василь Касіян ще за життя видати "Кобзар" зі своїми ліногравюрами. Тільки в 1986 р. появилася такий "Кобзар", ілюстрований народним художником В.І.Касіяном. Цей "Кобзар" я купив у Луцьку того ж року, коли був головою державної комісії на історичному факультеті Луцького педінституту. Якось зайшов до кімнати готелю, де поселилися Оксана й Ігор Білозіри, які перебували тоді в місті на гастролях. Завелася дружня розмова, і я розповів, як свого часу рекомендував художникові Касіяну видати "Кобзар" з його ілюстраціями й показав куплену книгу. Відразу ж Оксана Білозір на "Кобзарі" написала мені дарчий автограф.

Якось навесні я завітав на квартиру художника. По дорозі хтось із київських художників дав мені скромне запрошення, надруковане на машинці, узяти участь у вечорі, присвяченому видатному українському художникові Федору Кричевському, який мав відбутися ввечері того ж дня в якомусь неофіційному приміщенні. Я показав це запрошення Касіяну, він здивувався, що намічений такий творчий вечір без його відома. Василь Касіян був на той час головою республіканської Спілки художників.

Коли я прибув на місце проведення творчого й пам'ятного вечора, нікого не було. Я запитав якогось чоловіка, що знаходився біля цього приміщення, що сталося, почув таку відповідь: "Чоловіче! Хтось повідомив голову Спілки художників Касіяна, й він заборонив проводити неофіційний вечір про такого великого художника. Ходім, тут усе вистежують".

Тоді я зрозумів, що фактично вечір був зірваний через мене, бо я повідомив про це Касіяна. Довго я не міг отямитися від цього прикрого випадку. Мабуть, Василь Касіян зробив це, щоб застрахуватися як голова Спілки.

Під час кожного візиту до художника я розповідав про свої творчі успіхи й дарував йому свої друковані книги. Якось академік Василь Касіян сказав: "Як приємно мені, що Ви так багато зробили з історії опришківського руху та свого й мого земляка. Я не знаю, чи хтось із сучасних істориків України, в тому числі з Інституту історії АН УРСР, так багато написав із життя й діяльності наших національних героїв, починаючи від народного полководця Мухи, про якого ми фактично нічого не знаємо. Я хочу Вам подякувати за вклад в історичну довбушіану" і на книзі свого чергового видання каталога написав свій дарчий автограф: "*Ентузіасту життя і діяльності Олекси Довбуша, дорогому землякові від художника Василя Касіяна. Київ, 3 червня 1965 р.*" Після цього ми випили чай і заговорили про Шевченка. Я розповів художникові, що хотів би щось видати про гайдамаків Кобзаря. Художник підвівся й відразу приніс свій відомий твір і написав на ньому такий дарчий автограф: "*Авторський естамп. Дорогому землякові Володимирі Грабовецькому на добру згадку. Автор Василь Касіян. Київ, 3 червня 1965 р.*". Це була графічна робота, на якій Кобзар був зображений на фоні гайдамаків.

Ці два твори незабутнього Василя Касіяна виставлялися на всіх моїх ювілейних виставках у Львові – 1965, 1970, 1980, 1988, 1995, 2000 років із нагоди загибелі й уродин Олекси Довбуша. Я щасливий, що був особисто знайомий і спілкувався з великим художником.

Незабутня зустріч

Одна година з Оленою Кульчицькою

Ця видатна галицька художниця, живописець і графік, народна художниця України була широковідома не лише в Україні, але й у всьому світі. Її живописні графічні твори захоплювали мене ще з 50-х років минулого століття. Пам'ятаю, як на одному з ювілейних святкувань із нагоди 100-річчя Каменяра мене з визначною художницею познайомив львівський мистецтвознавець Іван Сенів, який тоді готував книгу про неї, що вийшла друком 1961 р. під назвою “Творчість Олени Львівни”.

При цій першій зустрічі художниця запитала мене, де я працюю й під чийм керівництвом. Я сказав, що захоплююся опришківським рухом, а точніше, діяльністю Олекси Довбуша. В Олени Кульчицької заяскравіли очі й вона почала розповідати про свої творчі роботи з графічної довбушіани. Під кінець розмови запропонувала зайти до її майстерні й вона може щось мені подарувати з графічних робіт про легендарного героя. На жаль, тоді я не скористався цим запрошенням. Тільки на початку січня 1967 року львівський мистецтвознавець Данило Фіголь сказав мені, що художниця важко хворіє. Я відвідав її, і мені пощастило одну годину порозмовляти з нею. Побачивши мене, вона всміхнулася й сказала, що хоче подарувати кілька своїх картин про Довбуша. Поплакала якусь хвилю й попросила принести дві її графічні роботи. Узяла ручку й тремтячою рукою на одній із картин спромоглася поставити свій автограф: “*Олена Кульчицька*”. Вона простягнула мені руку й подарувала цю картину. Це була відома гравюра про Олексу Довбуша, який із гори спостерігає за панською каретою. Крім цього, ще подарувала другу картину з написом “*Головач*”. Я щиро подякував художниці за такий цінний подарунок, поцілував востаннє її руку, яка так багато працювала над безсмертними живописними й графічними творами, які вона писала, починаючи з молодих років.

Подаровані мені талановитим митцем твори “Довбуш”, “Головач” із дарчими автографами були створені ще в 1940 р. Коли я йшов із цими творами Львівським академічним проспектом додому, то згадав про нашу першу зустріч, коли художниця запитала мене, чи був такий ватажок опришків, як Головач. Я тоді їй відповів, що гуцули у своїх легендах і досі розповідають про дуже сильного фізично ватажка опришків, який міг легко брати скелю й кидати на панські двори.

Ідучи за домовиною Олени Кульчицької березневого дня 1967 р. на Личаківське кладовище серед багатолюдної похоронної процесії, згадував великого митця, незабутню Олену Кульчицьку й зі сльозами на очах поклав квітку шани на її могилу. Талант художниці залишив по собі неоціненні скарби живописно-графічного мистецтва. Ці подаровані мені графічні твори постійно експонувалися на Довбушевих ювілейних відзначеннях у Львові в 1965 і 1970 роках із нагоди 220- і 225-річчя загибелі легендарного месника.

Твори художниці, прикрашаючи мою квартиру, завжди нагадують, який багатий на таланти наш український народ.

Працюючи над виявленням нових документів про опришків і Довбуша у Львівському державному історичному архіві в 50-х роках минулого століття, мені пощастило у фонді архіву А.Шептицького натрапити на окремі листи Олени Кульчицької до Андрея Шептицького перед приходом других совітів, у яких вона просила поради в митрополита, що робити зі своїми творами, які можуть бути ними знищені.

Серед багатой образотворчої спадщини Олени Кульчицької ряд картин були присвячені опришківській тематиці й серед них такі відомі шедеври, як “Довбуш – опікун бідних” (ліногравюра, 1935), “Головач” (дерево, 1940), “Довбуш і Ксеня” (ліногравюра, 1945), “Довбуш і його друзі” (олія, 1952).

Слово про незабутнього Михайла Фіголя

Ще працюючи у Львові в 1953–1975 рр. у науковій академічній установі, дружив із рядом місцевих художників старшого й молодшого покоління. Це були Г.Смольський, Р.Сельський, Я.Музика, А.Монастирський, О.Шатківський, В.Борисенко, Е.Мисько, В.Патик та інші. Уперше від них я почув про івано-франківського художника Михайла Фіголя, уродженця старовинного Галича, а точніше, Крилоса, який був столицею Галицько-Волинської княжої держави XI–XIV ст.

Після переїзду до Івано-Франківська в 1975 р. я вперше познайомився з Михайлом Фіголем, який, крім своєї творчої роботи, читав лекції на історичному факультеті з історії мистецтва. Він радів моїй появі в пединституті, запросив мене до своєї хати й, що дивно, показав усі мої львівські видання. Ми довго говорили про українську історичну науку, образотворче мистецтво й він тоді пророчо сказав: *“Шановний професоре, ми щасливі, що Ви повернулися у свій прикарпатський край і виховуєте нове покоління істориків і згодом створите свою Прикарпатську історичну школу”*.

З того часу ми постійно зустрічалися, ходили на виставки художників, ділилися своїми виданнями з дарчими автографами. Це був щирий друг, він став єдиним, хто під час відзначення мого 50-річчя намалював мій портрет олівцем і з дарчим написом вручив мені в мене вдома в той час, коли ректорат надіслану з обласного відділу культури ювілейну грамоту заховав і тільки новий ректор І.Васюта її мені повернув, але без підписів керівництва вузу. Досі не можу збагнути, чому так повелися зі мною керівники нашого вузу.

Я був радий, коли організувався новий художній факультет у нашому педвузі, на художника Фіголя було покладено всю відповідальність, і він справився зі своїми завданнями.

Михайло Павлович, керуючи новим факультетом і кафедрою, виховав ціле покоління художників, проводив наукові конференції, різні виставки. Його подвижницька робота з кожним роком зростала, а разом з нею й авторитет факультету, росли нові кадри художників.

Усі ці заслуги як колеги, так і керівництво вузу відзначали на ювілеях талановитого художника – з нагоди 50-річчя (1977), 60-річчя (1987), 70-річчя (1997).

Михайло радів не лише за свій факультет, але й за рідний Крилос, особливо під час святкування 1100-ліття Галича, коли проходила міжнародна конференція. Не раз заходив до мене додому й немов звітував про успіхи на факультеті. Він мріяв і таки створив біля своєї хати виставочний павільйон для майбутніх виставок. Однак підступна й тяжка хвороба перекреслила його блискучі та незавершені плани, він відійшов у вічність, але залишив велику художню спадщину, яку віддано сьогодні зберігає його дружина, шановна Тетяна Данилівна. На фасаді будинку, де працював Михайло Фіголь, встановлено художньо-меморіальну дошку, яку урочисто відкрили, де я у своєму слові згадав про свого друга й талановитого художника.

Помер видатний художник Михайло Фіголь і поховали його в рідному Крилосі, поставили надмогильний пам'ятник. Виступаючи в річницю смерті на його могилі, я висловився, що любителі й шанувальники назавжди збережуть пам'ять про свого вчителя й поборника великого українського мистецтва. Час від часу, проїжджаючи біля Крилоса, я піднімаюся на гору, приходжу до могили, кладу квіти до підніжжя пам'ятника й тихо молюся за упокій свого незабутнього друга.

Згадую про Дениса Іванцева

У когорті прикарпатських художників належне місце займав один із найстаріших українських художників Денис Іванцев, якого недавно поховали в Дем'яновому лазі в Івано-Франківську. Він отримав середню освіту й вибрав собі професію ще зі шкільного періоду. Одержав блискучу освіту художника, студював у Краківській академії мистецтв, знався з багатьма українськими діячами культури в Кракові, де познайомився з відомим українським письменником Богданом Лепким, автором тетралогії “Мазепа”, часто ділився із своїми спогадами про нього.

Повернувшись у рідний край, художник надовго оселився на правому березі ріки Дністер у мальовничому селі Делева, де директорував довгі роки в місцевій школі. Саме тут талановитий художник створив кращі живописні полотна, які чарували й чарують усіх, хто на них

глянув. Незабутні його пейзажі дністровських околиць. Про ці твори майстра пензля я знав ще в 60-х роках ХХ ст., працюючи у Львові.

Після переїзду в м. Івано-Франківськ мене познайомив із художником його син Ігор Іванцев, який працював тоді викладачем історії в педінституті. На мене зробили гарне враження картини Дениса Івановича, особливо його відомий триптих “Довбуш” і високомистецький портрет “Богдан Хмельницький”, що зберігається сьогодні в сина Ігоря Денисовича. Ми часто зустрічалися з художником, який багато розповідав про свої краківські студії, про відомих художників і галицьке мистецтво 20–30-х років ХХ ст. На жаль, у радянський час про цього талановитого художника забували й тільки у 80–90-х роках про нього заговорили й писали мистецтвознавці.

Художник широко ставився до мене як історика України, повторив свій портрет “Богдан Хмельницький” і подарував мені з автографом із нагоди 60-річчя моїх уродин. Особливо цінував відомий майстер пензля мій скромний вклад в історію дослідження запорозького козацтва та Хмельниччини й в одному з дарчих написів висловився так: *“Дорогому професору В.Грабовецькому з подякою за збереження і популяризацію скарбів нашої славної козацької бувальщини. На спомин. Денис Іванцев”*. Україна гордиться такими славними митцями нашої неперевершеної культури.

Вступне слово про незабутнього друга Валентина Борисенка

Дорогий наш Валентине з с. Озерян! Прийми від автора цієї скромної книги, колишнього друга Володимира Грабовецького, квітку шани і пам'яті, яку покладаю на твою могилу в Бойківському лузі Києва з нагоди твого 80-річчя уродин.

У житті кожної української людини, а тим більше в науковій творчості історика України, у тому числі рідного краю, залишаються в пам'яті ті чи інші незабутні події. У моєму творчому житті ніколи не забудуться 1960–1968 роки, коли я як дослідник свого великого земляка, легендарного національного героя після своїх попередніх досліджень і видання книг “Народний герой Олекса Довбуш” (Львів, 1957), “Олекса Довбуш легендарний герой українського народу” (Москва, 1959), “Як Довбуш карав панів: оповідання та легенди” (Київ, 1960), “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – половині XVIII ст.” (Київ, 1962), “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XVIII ст.” (Львів, 1966), на базі яких я захищав свої кандидатську (1958) і докторську (1968) дисертації, крім збору архівних матеріалів і різного роду ілюстративного матеріалу, загорівся великим бажанням не лише проводити різноманітні наукові конференції й виставки, як це мені вдалося здійснити в 1965 і 1970 рр. з нагоди загибелі легендарного героя Олекси Довбуша, а й відзначити пам'ятні місця з життя та національно-визвольного руху цього найвидатнішого керівника карпатського опришківства середини XVIII ст. і встановити йому вперше пам'ятник на його батьківщині, в селищі Печеніжин.

Проте це було нелегко здійснити в ті важкі часи радянщини, коли до тематики минувшини ідеологічні партійно-радянські верховоди ставилися неприхильно, бо чомусь у цих національно-визвольних рухах вбачали націоналістичні тенденції, ворожі радянській імперії.

Признаюся, після виходу цілої серії моїх книг і наукових статей про опришківських героїв не раз мені деякі заповзяті партійні чиновники закидали, що ніби довбушівці, – це свого роду колишні бандерівці, і завжди згадували, що діяв на Прикарпатті в 40-х роках бандерівський сотник під кличкою “Довбуш”. Коли я читав лекції про життя й діяльність Олекси Довбуша на Гуцульщині в 1957 році, ми вперше почули про цього легендарного сотника УПА під кличкою “Довбуш”, який своїми партизанськими діями наносив панічний страх на партійно-комуністичну верхівку на Коломийщині й Косівщині.

Незважаючи на всі перепони щодо встановлення пам'ятника Олексі Довбушу, мені вдалося ще в 1964 р. познайомитися з відомим на той час скульптором Валентином Борисенком, вихідцем із Чернігівщини, який студіював скульптуру під керівництвом відомого скульп-

тора Івана Васильовича Севери. Ми подружили, і мені вдалося заманити цього талановитого художника до створення ним серії портретів наших верховинців і Довбуша зокрема.

Я часто почав навідуватися до його майстерні у Львові на вулиці Зеленої. Саме тут, завдяки нашим зустрічам із незабутнім скульптором Валентином, визрів план створення образу Олекси Довбуша в скульптурі.

Сьогодні в Івано-Франківському державному історико-меморіальному музеї Олекси Довбуша в одній із вітрин зберігається цей первісний із глини ескіз, з якого вдосконалювався скульптурний образ народного месника, який пізніше був переведений у скульптурну фігуру пам'ятника.

Далі скульптор наполегливо працював на Львівській скульптурній фабриці з виготовлення пам'ятника. Збереглися кілька фотографій, на яких зображено Валентина Борисенка за роботою. Після того виготовлені частини пам'ятника були перевезені на місце встановлення перед в'їздом у селище в урочищі "Діброва". Протягом травня проходили роботи щодо підготовки самої площі. Це видно з фотографій. У цей час ми постійно зі скульптором слідували за станом спорудження монумента.

Для мене це була радість, що сповниться моя мрія возвеличити свого земляка, борця за волю рідного народу. Це помітив скульптор і висловився такими словами: *"Волею! Як мені приємно бачити твою радість за встановлення пам'ятника, та ще в своєму селі, де народився ти і твій Олекса Довбуш, якого ти так об'єктивно описав у своїх історичних працях на основі, в першу чергу, виявлених тобою достовірних документів. Здається, ні один народний герой середньовіччя і нового часу не описаний так українськими істориками. Я маю на увазі українських гетьманів Северина Наливайка, Григорія Лободу, Павлюка, Острицю, полковників Хмельницького, Максима Кривоноса, Морозенка, Івана Богуна, пізніших народних героїв Семена Палія, а далі Устима Кармелюка та інших. Чому київські історики і то з Інституту історії АН УРСР не працюють так, як ти?"* Признаюся, я не зміг дати відповідь на це питання Валентині Назаровичу, бо, дійсно, ці визначні історичні діячі майже не були вивчені тоді в українській історіографії й залишаються до сьогодні не досліджені повністю.

Приємно відзначити, що скульптор Валентин Борисенко, уродженець Великої України, – Чернігівщини, ще в часи студентських років і на початку своєї скульптурної творчості захопився Гуцульщиною, її мужніми жителями, яких він утілював у камені як: "Гірський орел", "Господар Верховини", у тому числі висвітлив серію портретів ватажка опришків Олекси Довбуша й підготував і створив цей пам'ятник без усяких гонорарів, що свідчать про справжнього безкорисного талановитого митця тих далеких років.

У своєму житті я зустрічався з багатьма діячами образотворчого мистецтва в другій половині ХХ століття – живописцями, графіками-скульпторами, але серед них найбільше дорожив творчою дружбою із скульптором Валентином Борисенком, не лише за його талант художника, живописця й скульптора, але і його високу моральність і любов до рідного мистецтва й узагалі української культури.

У моєму домашньому архіві збереглися рукописні статті із часів установа пам'ятника Олекси Довбуша – як згаданий первісний ескіз героя, "Умираючий Довбуш", так й інші фотографії, які відображають "гуцульських плотогонів". До речі, на цьому аркуші твору Валентин Назарович поставив мені такий авторський автограф: *"Дорогому Володимиру від автора. 19 червня 1971 р. Борисенко"*.

Після встановлення пам'ятника Олекси Довбуша в Печеніжині 29 травня 1971 р. автор хотів більш удосконалити свій твір, зробити його емоційнішим і не радив ставити ще один пам'ятник лицарю Карпат у Коломиї з причини перебування в ній колись польського патриціату й страти деяких колишніх ув'язнених опришків.

У спогадах згадуємо про те, у яких нелегких умовах тих 60-х років минулого століття ми зі скульптором намагалися переконати тодішніх партійно-радянських чиновників дати дозвіл на встановлення пам'ятника Олекси Довбуша на його батьківщині. Збереглося листування з урядовцями Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, нашого звернення до вищих владних установ. Дещо з тих матеріалів подаємо в додатках, як постанову від

30 вересня 1969 р., засідання Президії Івано-Франківського управління обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Відповідь Івано-Франківського управління культури виконкому від 10 травня 1960 р. в Станіславській області Ради депутатів, всякого роду листування, звернення активу селища Печеніжина до міністерства культури Української РСР, прохання освітян Печеніжина допомогти встановити пам'ятник народному герою.

Дні й роки проходять і пропливають, як та річка, але щира творча дружба не забувається.

Ще раз хочу сказати, що мені в довголітньому творчому житті довелося зустрічатися з відомими українськими культурними діячами в минулому ХХ ст. Серед них у моїй пам'яті залишається відома постать із середовища львівських художників, незабутній скульптор Валентин Борисенко. Із цим талановитим митцем ми познайомилися на відкритті пам'ятника Івана Франка у Львові 1964 співавтором цього великого монумента Каменяра. За що вся творча група авторів отримала заслужено найвищу, як на той час, нагороду лауреатів Державної премії імені Тараса Шевченка. Поздоровляючи Валентина із цією високою нагородою, зайшла бесіда про мою творчість із дослідження історії Прикарпаття. Ми згадали про Олексу Довбуша, скульптурний твір уже на той час виконав Валентин Назарович у своїй майстерні на вул. Зеленій. Можливо, з того часу зародилася в мене остаточна надія увіковічити легендарного героя – спорудити на його батьківщині скульптурний пам'ятник. Дякуючи Богу, завдяки нашим нелегким зусиллям, нам вдалося з Валентином Борисенком установити цей пам'ятник у сонячний травневий день 1971 р. То була довга стежина до здійснення нашого спільного задуму. Треба було перебороти всякі чиновницькі партійні перепони й завершити цю благородну патріотичну справу уродженцю Довбушевого села й уродженцю Великої України – мальовничої Чернігівщини.

Хочу сказати, що скульптор Валентин Борисенко, незважаючи на свою зайнятість, мистецьку творчість, викладацьку роботу у Львівському інституті прикладного і декоративного мистецтва, знаходив час і працював спочатку над ескізом пам'ятника, але справа дозволу й матеріальні витрати на побудову монумента затяглися надовго.

Тільки завдяки щасливому випадку – зустрічі з коломийськими партійними й урядовими чиновниками, а точніше, з Василем Івановичем Данищуком, Іваном Іликом, головою тодішнього Коломийського райвиконкому, справа була зрушена й Олекса Довбуш повернувся до свого рідного порога в камені. Приємно згадати, як незабутній Валентин Назарович з творчим піднесенням працював над виготовленням пам'ятника на Львівській скульптурній фабриці. Я постійно навідувався то в майстерню Борисенка, то на фабрику, вели діалоги як краще здійснити наші задуми, і особливо в ті дні, коли матеріали були перевезені в Печеніжин в урочище "Діброва", де печеніжинці день і ніч працювали, установлюючи пам'ятник і впорядковуючи площу. Ми з другом Валентином пережили справжню драму, коли при першій спробі встановити монумент розвалився на куски через недостатність цементу, украденого працівниками.

Найбільше раділи, коли 29 травня 1971 р. було всенародно відкрито пам'ятник. Це був найщасливіший день у моєму творчому житті. Тільки завдяки скульпторові Борисенку, його зусиллям стоїть і понині цей витвір великого митця.

З нагоди 80-річчя з дня народження скульптора Валентина Борисенка, якого сьогодні немає серед нас, ми увіковічуємо його ім'я з життя і творчості у цій книзі пам'яті, де не тільки згадаємо, як творилася скульптурна довбушіана талановитого художника в 60–70-х рр. минулого століття, коли проходила підготовка й урочисте відкриття монумента на батьківщині героя, пам'ятного 29 травня 1971 р. у селищі Печеніжин на Коломийщині.

Усі ці наші тривалі зусилля із скульптором Валентином Борисенком допомогли домогтися нарешті урядового дозволу на встановлення першого пам'ятника легендарному Олексі Довбушу, підготовлені митцем у камені виготовити погруддя героя, на Львівській скульптурній фабриці, перевести ті частини в Печеніжин, змайструвати монумент в урочищі "Діброва" і, нарешті, урочисто його відкрити пам'ятного 29 травня 1971 р. Усе це ми опублікували у наших попередніх виданнях (Грабовецький В.В. *"В пошуках Довбушевих скарбів. До 250-річчя загибелі національного героя України"*. – Івано-Франківськ, 1995; Володимир Грабовецький. *"З душою про Україну"*. – Ужгород, 2003; Микола Вегеш. *"Академік Володимир Грабовецький –*

визначний історик України". – Івано-Франківськ, 2006. – С. 144–214; Микола Вегеш. "Дослідник Олекси Довбуша. До 80-річчя від дня народження почесного доктора Ужгородського національного університету академіка Володимира Грабовецького". – Ужгород, 2007).

Сьогодні, коли стоїть пам'ятник легендарному герою України Олексі Довбушу, до якого не заростає стежка не лише жителів України, але й діаспори, ми згадуємо незабутнього професора, відомого українського скульптора, колишнього ректора Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва та пізніше ректора І Мінської академії мистецтв Валентина Назаровича Борисенка. Ми завдячуємо видатному авторові монумента і щиро покладаємо квіти з Довбушевого краю на його могилу в Байківському лузі в Києві з нагоди його 80-річчя з дня народження. У честь його шани плануємо щиро молитися за його душу на архієрейській панатиді в Івано-Франківському катедральному соборі Воскресіння Христового. Ми, колишні друзі зі скульптурної школи професора Валентина Борисенка, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата Державної премії імені Т.Г.Шевченка, о 17 годині в приміщенні Івано-Франківського історико-меморіального музею О.Довбуша при запалених свічках пом'янемо й згадаємо його як друга й учителя і пообіцяємо в майбутньому не забувати відомого українського скульптора в незалежній Україні.

З історії картини "Олекса Довбуш" Володимира Масютки

Образ Олекси Довбуша чи не найбільше відображений в образотворчому мистецтві, а почали художники змальовувати народного героя ще з кінця XVIII ст. Понад 40 років збираю твори живописців, графіків, скульпторів, а їх у моїй образотворчій колекції довбушіани вже понад 150 – оригінали, фотокопії. Хочу зупинитися на найцінніших, з моєї точки зору, експонатах, які, крім того, що мають мистецьку вартість, яскраво відображають життя й антифеодалну діяльність Олекси Довбуша. *По-перше, згадаю картину "Олекса Довбуш" львівського художника Володимира Масютки.* Передусім про картину Вадима Масюткіна "Олекса Довбуш", як вона творилась і як потрапила в мою колекцію. Це було в 1954 році, до мене звернувся за порадами студент Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва Вадим Масюткін. Він тоді малював картину "Олекса Довбуш" як дипломну роботу. Показав мені ескіз картини, який надзвичайно мене захопив. Олекса Довбуш у горах в оточенні бойових побратимів слухає скаргу старого гуцула на панський гніт. Вольова й рішуча постать героя: слухаючи покривджених, він задумує черговий антикріпосницький похід. Коли картина, а точніше декоративне панно (270x100), була виставлена перед державною екзаменаційною комісією, то справила значне враження на екзаменаторів. Будучи на захисті цієї дипломної роботи, я слухав позитивні відзиви рецензентів і мистецтвознавців. Робота в цілому дістала відмінну оцінку, а на молодого художника звернули увагу як на перспективного живописця.

Картину придбав Львівський історичний музей, вона потрапила в його фонди й про неї майже забули. Готуючи до друку свою першу книгу "Народний герой Олекса Довбуш", яка вийшла у Львівському книжково-журнальному видавництві 1957 р., я помістив фотоілюстрацію цієї картини. Згодом знімок було розміщено на обкладинці моєї другої книги про Довбуша, була опублікована в Москві 1960 р. ("Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу"). Оскільки картина зберігалась у фондах музею і її не виставляли, то на моє прохання історичний музей передав її в мою особисту колекцію (1970). Деякий час вона була в експозиції Історико-меморіального музею Олекси Довбуша в Печеніжині, але після реконструкції цього музею повернулася в мою колекцію й нині постійно виставляється. Сьогодні ця картина В.Масютки експонується в постійній експозиції в Історико-меморіальному музею Олекси Довбуша в м. Івано-Франківськ.

Образ Олекси Довбуша в живописі Володимира Патики

Цікавим, безумовно, є полотно львівського живописця Володимира Патики "Довбуш – наша слава" (у нашій колекції є лише фотоілюстрація картини). Вона виставлялася кілька разів у Львові, а потім у Києві й Москві на групових виставках львівських художників. Картина

активно обговорювалася. Вражала композиційна сміливість митця. Багато хто розцінював картину як звичайну стилізацію під модний у ті роки примітив.

Насправді ж усе було значно складнішим і далеким від моди. Я, починаючи із середини 50-х років, дружив з художником, часто заходив до його майстерні на вулиці Ломоносова, 2, де саме тоді працював Володя, як його я називав по-товариськи, над картиною. Я був свідком, як багато він робив ескізів до картини – десятки. Один, а саме – портретне вирішення Довбуша, подарував мені тоді з автографом другу й порадинику при створенні картини. Студія опришка до картини «*«Довбуш – наша слава»*. В.Патик”.

На ескізі обличчя героя спокійне, стримане, відчувається величезний внутрішній потенціал цієї людини з топірцем у правій руці, а загалом вражає глядача кольористика, така характерна для творчості художника. У 1987 році митець якось зайшов до мене й на фотокопії своєї картини поставив ще один автограф: *“Талановитому історикові, видатному вченому, співавцеві Гуцульщини, потомкові Довбуша на добру пам’ять і згадку. Твій друг Володимир Патик. 30.VII.1987”*. Сьогодні ескіз картини зберігається в постійно діючій експозиції Історико-меморіального музею Олекси Довбуша.

Установлення першого пам’ятника Довбуша на батьківщині героя в Печеніжині 1971 р.

Скульптурна довбушіана настільки багата творами й задумами авторів, що свого часу назріла була потреба увіковічити образ народного героя в пам’ятнику. Здійснив це відомий скульптор, народний художник УРСР, лауреат Державної премії УРСР професор Валентин Борисенко в пам’ятнику, установленому в Печеніжині (1971). Монументальне погруддя народного героя, зображене з топірцем, виростає із землі й символізує єднання борця з народом. Після урочистого відкриття пам’ятника В.Борисенко, вручаючи мені пам’ятну бронзову медаль з написом “Олекса Довбуш. Печеніжин. 1700–1971”, подарував первісний ескіз пам’ятника, заявляючи: *“Дорогий друже Володимире Васильовичу, тільки завдяки вашій наполегливості і справді опришківському завзяттю стоїть пам’ятник Довбушеві на батьківщині героя і вашій, то прийміть від мене на пам’ять про нашу довголітню дружбу цю медаль і первісний ескіз до створення пам’ятника. Вдячні нащадки Довбуша оцінять ваші заслуги щодо увіковічення пам’яті славетного героя”*. Невеличкий цей первісний ескіз до скульптури Довбуша в нашій колекції, але він особливо цінний мені як творче єднання художника й ученого-історика. Бо історик досліджує історичні факти, а скульптор увічніює події в мармурі, камені.

Ще один експонат В.Борисенка зберігається в нашій колекції. Це – ескіз у глині “Умираючий Довбуш”. У ньому яскраво підкреслена зламана ворогами богатырська постать Довбуша. Проте автор відмовився перевести ескіз у скульптурний твір, мотивуючи це тим, що такі богатырі не вмирають, а живуть у пам’яті народу, як і наш герой, у легендах і піснях. Експонуванням цього ескізу, який я майже перед ліквідацією вирвав в автора, завжди завершує композицію виставок з моєї колекції довбушіани.

Коли на початку 60-х років я перебував на Закарпатті, мені пощастило отримати від заслуженого діяча мистецтв УРСР, скульптора-різьбяра М.Бумби ескіз (у пластиліні) образу Довбуша, який і досі з невідомих причин не переведено у творчу фігуру. Вирішені в національному стилі, ці книжки привертають увагу цілісністю й ілюстративно-графічною побудовою. Саме так зроблена Г.Якутовичем книга М.Білого й В.Грабовецького “Як Довбуш карав панів”.

Моя опришкіана у творчості народного художника Георгія Якутовича

На виставках історико-літературної мистецької спадщини про Олексу Довбуша з моєї колекції увагу глядачів завжди привертала графічні роботи народного художника України, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата Державної премії ім. Т.Г.Шевченка Георгія Якутовича, відомого сьогодні київського художника.

Наше знайомство із цим оригінальним і вельми талановитим художником-графіком почалося ще в 1959 році. Тоді я із львівським журналістом Михайлом Білим підготував книжку для дітей “Як Довбуш карав панів”. В основі її лежали зібрані мною під час мандрівок по Карпатах народні оповідання, легенди й пісні про Довбуша. Цю збірку погодилося опублікувати

Державне видавництво дитячої літератури України, і вона вийшла друком 1960 року (Див.: Білий М., Грабовецький В. *Як Довбуш карав панів*: Оповідання та легенди / Гравюри Г. Якутовича. – К., 1960).

Видавництво запросило художньо оформити цю книгу саме Г. Якутовича, який зарекомендував себе як молодий перспективний художник і дуже вдало відображав у живописі й особливо в графіці гуцулів, Гуцульщину й узагалі типи й краєвиди Карпатських гір. Художник радо погодився й надзвичайно талановито оформив книгу, ілюструвавши її багатьма графічно-кольоровими рисунками. Це високо оцінила мистецтвознавча критика. Ю. В. Велічко в нарисі, присвяченому творчості Г. В. Якутовича, писав, що книга *“Як Довбуш карав панів”*, оформлена Якутовичем, увійшла до кращих п’ятдесяти видань 1960 року й одержала на всесоюзному конкурсі диплом першого ступеня (Див.: Велічко Ю. Георгій В’ячеславович Якутович. – К., 1968. – С. 17). І далі автор пише: “Художник часом виступав як співавтор письменників, в дечому розвиваючи і доповнюючи їхні задуми. Наприклад, на фронтисписі він подав сцену слухання лірника, що співає про Довбуша. Такої сцени в тексті немає. Ця композиція є варіацією станкового аркуша “Послухайте, люди добрі...”. Вона визначає легендарність змісту книги і в той час пов’язує його з сучасністю. Пропонуючи своє трактування образів, Якутович тим самим ніби нейтралізував певну жанровість, прозаїчність, надав їм героїчного зображення”.

Усього в книзі понад 17 ілюстрацій, і вони всі виконані з надзвичайною майстерністю – від сторінкових ілюстрацій до заставок і кінцівок кожного оповідання. Працюючи над ілюстраціями, Якутович чимало уваги приділяв побудові загального ансамблю книги, підпорядковував йому кожний елемент художнього оформлення; сторінкові ілюстрації – змістовні, заставки – оповідально-жанрові, кінцівки – суто декоративні.

Використовуючи образи й прийоми народної творчості, Якутович, за словами мистецтвознавця Ю. Велічка, створив книгу виразно національну за характером, яка помітно виділялася серед книжкової продукції інших республік. Це було відзначено в пресі. Саме відомий мистецтвознавець В. Попов у статті “О конкурсах на лучшие книги”, поміщеній у книзі “Искусство книги 1958–1960” (М., 1962), писав: *“Цікаві рішення є в дитячих книжках, випущених республіканськими видавництвами... Вирішені в національному стилі, ці книжки привертають увагу цілісністю ілюстративно-графічної побудови. Саме так зроблена Г. Якутовичем книга М. Білого і В. Грабовецького “Як Довбуш карав панів”*.

З того часу я став частим гостем у майстерні Г. Якутовича, вів з ним розмови про Гуцульщину й Олексу Довбуша та дякував йому за чудове оформлення книги *“Як Довбуш карав панів”*. *“Це не я, – говорив він мені, – а ви були винуватком такого поштовху щодо Довбушевого циклу. Таки правда, я раніше захоплювався Гуцульщиною, її жителями і досить вона мене зацікавила під час карпатської подорожі. А ваша книга ніби дала мені друге хрещення з цієї благородної теми, і Довбуш став для мене ідеалом в моїх творчих уявленнях. Я з любов’ю працював над ілюстраціями, все поринав у ваші тексти оповідань. Вам велике спасибі, що з такою відданістю працюєте над цією історичною постаттю. Ви вивели Довбуша на сторінки історії так, як народ оспівав його в піснях і легендах. Хочу вам щось подарувати з цього циклу ілюстрацій”*.

І він вибрав із цих малюнків “Аркан”, який був однією з ілюстрацій моєї книги. Дійсно, цей твір, що народився завдяки нашій книзі *“Як Довбуш карав панів”*, став помітним явищем у творчості Г. Якутовича, про нього заговорили, він прикрасив багато книг і потрапив до постійної експозиції в Ермітажі та Третьяковській галереї. Історія цього твору викристалізовувалася певний час. Спочатку він був виконаний у заставці до книги *“Як Довбуш карав панів”*, а потім композиція “Аркан” перейшла в станковий аркуш. На думку мистецтвознавців, автор зумів надати роботі монументальності, а групі танцюючих опришків Довбуша – емоційного напруження. Якщо у варіанті книги опришки танцювали на одному місці, то тут вони крутилися в нестримному вихорі танцю, саме тут виявився властивий Якутовичеві потяг до піднесення суворой романтичності, до напруженого динамізму, який втілюється як у зовнішніх діях героїв, так і в їх емоціях. Один з авторських експонатів був подарований мені з автографом: *“Вельмишановному Володимиру Грабовецькому з пошаною. Г. Якутович. 4.IV.1961 р.”*. Цей твір дорогий моєму серцю, бо зародився в задумі автора завдяки нашій книзі *“Як Довбуш карав*

панів”, про що не раз говорив художник. У моїй колекції образотворчої довбушіани він є одним з найкращих творів і викликає захоплення в глядачів на виставках.

Пізніше, коли я готував до друку монографію “Карпатське опришківство”, яка стала основою моєї докторської дисертації, я особисто попросив художника Г.Якутовича оформити обкладинку до цієї книги всупереч видавцям з видавництва Львівського університету. Усе робилося майже приватно, і коли художник вислав мені готовий матеріал обкладинки, то я не міг від радості отямитися. Це фактично був удалий твір, нова творча праця талановитого художника.

Я заніс літографію до видавництва, і художній редактор ахнув. Тут зображений ватаг опришків Олекса Довбуш, який із запаленим смолоскипом у супроводі побратимів іде в похід проти гнобителів. Гармонійна композиція, суворі обличчя опришків на тлі нічних сутінків створюють монументальність картини. Високохудожньо виконана обкладинка надала монографічній роботі привабливості.

Проте видавництво виявилось не на висоті, навіть не оплатило художникові гонорар, мотивуючи тим, що воно нічого не замовляло в автора, хоч неодноразово пропонувало мені знайти художника. Коли я хотів особисто заплатити художникові, то почув у відповідь: “Я виконав твір, щоб прикрасити вашу титанічну творчість на ниві історичної довбушіани”.

Видавництво після тривалої тяганини повернуло мені авторський оригінал, який зберігся в моїй колекції як ще один цінний твір з довбушівського циклу талановитого київського художника.

Графічні твори з “Довбушіани” Стефанії Гебус-Баранецької

У моїй колекції з образотворчої довбушіани зберігаються графічні роботи переважно львівських художників. Серед них однією з перших є робота заслуженої художниці України Стефанії Мефодіївни Гебус-Баранецької, учениці відомого західноукраїнського художника Олексія Новаківського.

З нею я познайомився на художній виставці Григорія Смольського в 1957 році. Тоді ми розмовляли на різні теми й, між іншим, порушили питання про Олексу Довбуша. “Маю бажання відтворити образ Довбуша в своїх творах, знаю, що ви багато працюєте над цим героєм і видали книгу про нього, порадьте, яку сторінку його життя можна змалювати. Я, до речі, запрошую вас у майстерню подивитися на мої мальовила”, – звернулася вона до мене. Через якийсь час я відвідав художницю, і вона показала мені картини, які створила протягом 30–50-х років. Ми довго розмовляли про Довбуша, і я зрозумів, що художниця захопилася моїми розповідями й серйозно задумала створити цикл з Довбушевої тематики.

Після деякого часу я знову завітав до майстерні художниці. Стефанія Мефодіївна дотримала слова. Вона показала мені три роботи (графіка), виконані в 60-х роках: “*Олекса Довбуш*” (1963), “*Танець Олекси Довбуша з побратимами*” (1966), “*Олекса Довбуш з М.Дзвінчук*” (1967). Ці твори цікаві художнім виконанням, яскраво виражають побут опришків, любов Довбуша до Дзвінки. Коли я захоплено розглядав їх, художниця відразу поставила на авторських експонатах автограф з дарчим написом: “*Шановному проф. д-ру Володимиру Грабовецькому на згадку від автора (Гебус-Баранецька, 3.IX.1970)*”. Про перший із цих творів я довідався ще 1965 року, коли готувався до наукового семінару в Центральному державному історичному архіві у Львові, присвяченому 220-річчю від дня загибелі народного героя. Тоді-то запрошення було ілюстроване графічним портретом Довбуша роботи Гебус-Баранецької, який і експонувався на виставці.

Довбушіана у творчій графіці Івана Остафійчука

Цікава графічна довбушіана стала певним здобутком у художника Івана Остафійчука. Він закінчив Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва й скоро показав себе талановитим майстром станкової та книжкової графіки.

Особливо вдалим твором Івана Остафійчука була графіка “*Аркан опришків Довбуша*”, надзвичайно талановито виконана (1965), яка одразу ж слугувала ілюстрацією до багатьох

книг. Сам автор, вручаючи мені авторський естамп з дарчим автографом (*“Моєму земляку Володимиру Грабовецькому, великому шанувальнику і досліднику Гуцульщини. Ів. Остафійчук, Львів, 1965”*), заявив, що “для натхнення до створення цього твору послужили вичитані у вашій книзі сторінки історії побуту опришків в горах”.

Про другу дуже вдалу графіку *“Ми – гуцули”* не треба багато говорити – вона одразу захопила глядачів, їй дали високу оцінку мистецтвознавці. Сьогодні цей твір експонується в музею Довбуша.

Останньою із черги вдалою роботою І.Остафійчука з Довбушевої тематики була віньєтка, виконана для запрошення на науковий семінар у Львівському центральному історичному архіві України, присвяченому 225-річчю від дня загибелі народного героя. У композиційному плані вона зображає коло, у якому намальований у народному одязі Олекса Довбуш на коні, і навколо написано: *“Олекса Довбуш. 1745–1970”*. Цей малюнок прикрашав запрошення на всіх наступних ювілейних датах, присвячених Олексі Довбушу (1970, 1980, 1988), а також є символічним і нині на відзначенні 250-річчя його загибелі.

Живописна довбушіана у творчості Михайла Ткаченка

У моїй колекції зберігаються три живописні картини львівського художника Михайла Ткаченка, присвячені Довбушеві епопеї. Перша з них – *“Довбуш пише маніфести проти панів”*. Під час пошуків архівних документів про Олексу Довбуша я виявив новий документ – конверт, у якому повідомлялося про існування *“Маніфесту Довбуша проти князів”*. Це ще раз свідчило про грізну силу антифеодального руху опришків Довбуша й дало можливість порівняти з маніфестами, які писав керівник селянської війни в Росії Омелян Пугачов. Про цю знахідку ми писали в окремій статті (Див.: Грабовецький В. Маніфест Олекси Довбуша // Жовтень. – 1964. – №4. – С. 149–157) і в наступних монографіях.

Це привернуло увагу художника Мирослава Ткаченка, з яким ми познайомилися й підтримували дружні й творчі зв'язки. Художник за цими архівними даними відтворив картину *“Олекса Довбуш пише маніфести проти панів”*. Картина була написана 1965 року, і на ній зображено, як ватажок у своєму опришківському центрі – на горі Стіг диктує слова маніфесту, який пише один із гуцулів. Унизу стоїть старий гуцул з хлопчиком, розповідає про сваволю панів. І цей твір експонується в музеї Довбуша.

У другій живописній картині художник змальовує страту першого побратима Довбуша Василя Баюрака в Станіславові у квітні 1754 року. Символічно виглядає картина: кат чекає, коли зітне голову засудженому, а народ, який зігнали пани на це жорстоке видовище, щоб залякати його, слухає жалібні верховинські думи, які в останній раз грає перед страшною смертю – четвертуванням Василь Баюрак. Картина написана 1966 року. Ця трагічна картина теж експонується в музею О.Довбуша.

Третя картина М.Ткаченка *“Іван Бойчук – соратник і наступник Довбуша на Запоріжжі в 1759 р.”* відображає перехід ватажка після боїв із шляхтою з Прикарпаття на Запорізьку Січ, де він закликає запорожців у похід проти панів, на допомогу гайдамацьким загонам, що діяли на Правобережжі. І ця картина сьогодні експонується в музею О.Довбуша.

Наша творча довбушіана в екслібрисах українських художників

Починаючи з кінця 40-х років минулого століття, над проблемою національно-визвольних рухів XV–XVIII ст. на Прикарпатті, присвячено багатовіковому виступу карпатського опришківства та його славетному національному герою Олексі Довбушу, його попередникам і наступникам, працювало багато українських художників в образотворчому мистецтві, а точніше, у графіці. Вони створили ряд екслібрисів із цієї проблематики.

Одним із перших був львівський графік Іван Крислач. Він закінчив Львівський поліграфічний інститут Івана Федорова, працював у галузі станкової та книжкової графіки, переважно в техніці ліногравюру, автор численних екслібрисів.

Ми з ним дружили, й Іван Крислач захоплювався моїми книгами, надрукованими в 1957–1970 рр. У своєму першому екслібрисі надзвичайно вдало відтворив образ Олекси Дов-

буша, який руками опирається на бойовий топір, зображений у першій букві мого прізвища. У другому екслібрисі графік символічно зобразив княжого воїна, опертого на бойовий меч, підкреслюючи в написі слова “гомін віків”, натякаючи цим на наші дослідження старожитностей княжих часів.

Третій екслібрис уміло композиційно й талановито виконала на нашу адресу відомий львівський графік, заслужена художниця України Стефанія Гебус-Баранецька із зображенням лицаря Карпат Олекси Довбуша після виданих кількох моїх монографій у Львові, Києві й Москві (1957, 1959, 1960, 1963 рр.), де історичний образ народного месника ми дослідили на основі нововиявлених архівних документів, що дало можливість вивести легендарного Олексу в історії на рівні багатющої народної творчості, старовинної балади “Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький” та інших народних оповідань і переказів.

Четвертий екслібрис творчо відтворив у 1989 році графік із міста Снятин Еммануїл Храпко, де також у своїй композиції відобразив героїчне богатирське погруддя Олекси Довбуша.

Незабутні 60-ті роки ХХ ст. у моїх пам’ятних зустрічах з відомими шестидесятниками

Сьогодні з висоти свого 85-річчя згадую ті незабутні зустрічі з рядом відомих львівських і київських діячів науки й культури. Це був нелегкий час у духовному житті львів’ян, киян і жителів інших обласних центрів тогочасної України.

Надто посилений прес радянської цензури, політичні процеси, постійні партійно-комуністичні настанови членів ЦК КПУ загострювали все на ідеологічному фронті. Незважаючи на це, у ті пам’ятні роки все-таки в усіх галузях науки й культури з’являються художні, публіцистичні й образотворчі роботи з новими прогресивними віяннями, які викликали жваві дискусії на частих зборах творчих спілок, презентаціях творів українських класиків і митців сьогодення.

Працюючи старшим науковим співробітником відділу історії України Львівського інституту суспільних наук АН УРСР й досліджуючи історію України, у тому числі й рідного Прикарпаття, мені пощастило не лише виявити нові документи в державних архівах і відділах наукових бібліотек, а й брати участь у різних наукових конференціях – чи то обласних, міжнародних, переважно ювілейних, форумах і в наукових учених радах із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Про це може довідатися читач з книги Віталія Скоморовського “**Академік Володимир Грабовецький – учасник наукових конференцій 1954–2004 рр.**” (Івано-Франківськ, 2004).

З утворенням Українського товариства охорони пам’яток історії і культури в 1960-х роках мені як голові Львівського обласного товариства пам’яток історії і культури доводилося мандрувати по обласних центрах України з метою обміну досвідом у цій благородній роботі.

Мені пощастило зустрічатися з багатьма тодішніми діячами української культури, і мої спогади частково були видані в ювілейних збірках, присвячених 65-, 70-, 75-, 80-річчю уродин (**Володимир Грабовецький. З думою про Україну. Автобіографічні замітки. Спогади, мандруючи історичними місцями України. Спогади про академіка Івана Крип’якевича. Спогади про незабутніх.** (Ужгород, 2003. – С. 34–69); **Володимир Грабовецький. На вітар історії України; Микола Вегеш. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. Спогади.** (Івано-Франківськ, 2006. – С. 97–245). **На вітар історії України. На пошану академіка Володимира Грабовецького. Ювілейний збірник на пошану академіка АН вищої школи України професора В.В.Грабовецького. Спогади про незабутніх.** (Івано-Франківськ, 2008. – С. 169–190).

На жаль, ми згадаємо тільки про деяких діячів науки й культури 60-х років минулого століття, зокрема, видатного українського скульптора й збирача наших унікальних експонатів старожитностей на Великій Україні Івана Гончара, правозахисників – в’язнів гулагів, а також українських діячів науки й культури в діаспорі, з якими ми зустрілися під час I Міжнародного конгресу українців у Києві пам’ятного 1990 року.

Незабутні зустрічі з тими багатостраждальними шістдесятниками минулого ХХ століття.

Дивовижні експонати у світлинах Івана Гончара в Києві

Незабутні 60-ті роки ХХ ст. Мені, голові тодішньої секції історичних пам'яток при Львівському обласному товаристві пам'яток історії і культури, доводилося часто бувати в багатьох містах України, у зв'язку з проведенням наукових конференцій товариства й обміном досвідом збереження народних скарбів з історії й культури в різних регіонах України.

Досі не забуваються зустрічі з київським скульптором Іваном Гончаром у його домашніх світлицях, де він зібрав дивовижні експонати з народного мистецтва й побуту народного життя з різних міст і сіл Великої України. Це – цілі скарби, стародавні ікони, рушники, різнобарвна з народним орнаментом кераміка, срібнострунні кобзи й бандури, килими, старовинний міщанський і селянський одяг, писанки.

Оглядаючи ці старовинні предмети побуту народу, чудові зразки прикладного й декоративного мистецтва під звуки включеного Іваном Макаровичем магнітофона, здається, що ми перенеслися в попередні десятиліття й віки того дивовижного побуту українців, який зберегли ці старовинні скарби. Запитую Івана, як удалося зібрати такі скарби. На що наш господар відповів: *“Нелегко, Володимире Васильовичу, це було мандрувати по Україні і збирати все це, що ви бачите, а хіба вам було легко збирати все про Олексу Довбуша. До того ж партійні чиновники чомусь ці мистецькі і побутові народні твори найменують непотребом, мало не націоналістичним і шкідницьким. Прочитайте у цих багатьох книгах відгуків”*. Листаємо й читаємо та бачимо, як численні відвідувачі захопили оцінюють цю збиральницьку роботу Івана Гончара. Сходимо на перший поверх і там зачаровуємося довершеними скульптурними творами І.Гончара, які зображають наших національних героїв – Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, і чудовим ескізом історичної зустрічі гайдамацьких керівників Максима Залізняка й Івана Гонти перед славетною Коліївщиною.

Щасливою долею ця багатюща збірка народних творів України збереглась і сьогодні заворожує всіх, хто оглядає їх у створеній у період незалежності України світлиці-музеї Івана Гончара в Києві. Радію, що десь там, у книзі відгуків, зберігається й мій щирий відзив про цю прецінну колекцію Івана Гончара – цього подвижника мистецтва, зафіксований мною ще в 1970 році.

Пройшов час, але всі, хто відвідує нині квартиру-музей Івана Гончара, не можуть не захоплюватися тими музейними скарбами, що зачаровують і викликають гордість за нашу незалежну Україну.

Незабутня роздольська мандрівка

З тих незабутніх 60-х років не згасає в пам'яті моя мандрівка в містечко Роздол на Львівщині, куди я був запрошений керівниками відомої тоді капели бандуристів на Роздольському сірчаному комбінаті братами Жаплинськими.

Відомий львівський композитор Анатолій Кос-Анатольський попросив мене, щоб я поїхав з ним на святкування 10-річчя капели бандуристів, оскільки його теж запросили.

Не знаю чому, але в останню мить композитор відмовився від цієї поїздки. Можливо, тому, що його попередили відповідні органи відмовитися від цього культурного заходу. Я виїхав у Роздол. У місцевому актовому залі комбінату зібралася велика кількість запрошених не лише місцевого комбінату, міста, а й багато представників львівської інтелігенції. Серед них були два брати Горині – відомий мистецтвознавець Богдан і Михайло – український літератор.

Згідно з програмою, перед виступом Роздольської капели бандуристів я виступив з доповіддю *“Роль кобзи і бандури в історії України”*. Опираючись на історичні документи, на конкретних подіях в історії середньовічної України показав, як давня кобза, а потім бандура сприяли національно-визвольним змаганням XVI–XVIII ст., коли за волю України активно й героїчно боролися козацько-гайдамацькі загони на Великій Україні, а опришківські повстанські – атакували окупаційну польсько-шляхетську владу на західноукраїнських землях.

Уже після мого виступу й виступу капели на гостинній трапезі мене попросили бути тамадою і я надав слово братам Гориням. Здається, то була остання така культурологічна зустріч творчої інтелігенції перед її арештами.

Проїшли роки з того далекого часу, і вже в період незалежності України ми зустрілися зі львівськими діячами Михайлом Горинем та Ігорем Калинцем.

Ми згадали ті страждальні часи арештів шістдесятників, і на спогад вони записали в мій домашній альбом кілька своїх авторських автографів про роздольську мандрівку й наші зустрічі у Львові.

Спомин про Опанаса Заливаха

*Найцікавішим своїм твором,
можливо, є я сам – адже я
віднайшовся...*

Опанас Заливаха

Наші сучасники добре пам'ятають про відомого українського художника й правозахисника, в'язня радянських таборів Опанаса Заливаха, який недавно відійшов у вічність, але залишив добру пам'ять про своє живописне мистецтво та вклад в українську культуру.

Він жив серед нас, іванофранківців. Ми зустрічалися на постійних образотворчих виставках не лише івано-франківських художників, на яких він так професійно аналізував полотна живописців, скульпторів, графіків. У кожному його реченні була глибока думка про експонований твір. Це був талант великого майстра пензля.

Я зустрівся з художником після його повернення з ГУЛАГу, а раніше ознайомився з мистецьким портретом, який він виконав свого часу івано-франківському мистецтвознавцю Володимирові Барану, що зберігається у квартирі останнього.

Ми часто зустрічалися не лише на виставках художників, а й деколи сиділи в сквері за будинком медінституту, і художник багато розповідав про українське мистецтво, про його хресну дорогу в радянські часи, про своїх друзів-правозахисників. Це був справжній український патріот, який розумівся на творчих особистостях, підтримував усіх тих, хто віддавав на вівтар України частку свого таланту – чи то художника, чи письменника, ученого й вірив у майбутнє нашого багатостраждального, але нескореного народу. Якось я побував у нього вдома, оглянув багатющу спадщину його картин. Ми розмовляли про Україну, про її майбутнє, і великий художник подарував мені чудову картину про Покрову Богородиці, а на окремому листку написав власноручно кілька теплих слів на мою адресу: *“Шановний добродію п. Грабовецький, вдячний Вам за Ваше замилювання до культури рідного народу, за вболівання про наше майбутнє. Будьмо. Слава Україні! Панас Заливаха. 27.2.91”*.

Світлий образ цього великого українця ніколи не забудеться в моїй пам'яті.

Моя зустріч із братами Горинями

Згадую 60-ті роки минулого століття, коли я працював в академічній науковій установі Львова. Хоч це був період хрущовської відлиги, але мені тоді пощастило зустрітися з багатьма відомими галичанами старшого й молодшого покоління. Це були письменники, художники, учителі, колишні професори гімназії, викладачі вузів.

Серед цієї групи подвижників національної культури Львова виділялися два брати Горині – Богдан і Михайло. Богдан був прекрасний мистецтвознавець. Як сьогодні пам'ятаю його блискучі виступи на виставках багатьох талановитих художників: Григорія Смольського, Олени Кульчицької, Леопольда Левицького, Антона Монастирського, Стефанії Гебус-Баранецької та ін.

Якось після чергового обговорення виставки художника я особисто познайомився з Богданом Горинем. Ми пройшлися вулицями й довго розмовляли про львівське мистецтво та культуру. Богдан тоді, між іншим, один із перших сказав мені, що наближаються важкі дні для української інтелігенції з боку пануючих партійних функціонерів. І справді, з приходом бреж-

невських часів почалися арешти української інтелігенції, у тому числі були арештовані брати Горині.

Але це було дещо пізніше. Перед тим я подружив із братами Жаплинськими з Роздола. Інженер Богдан Жаплинський створив при Роздольському сірчаному комбінаті капелу бандуристів. Не пам'ятаю, коли це було, Богдан Жаплинський запросив мене на відзначення якоїсь круглої дати капели в Роздолі, де я виступав в офіційній частині з промовою про українське кобзарське мистецтво часів козацтва й Хмельниччини, а потім був тамадою на вечорі в міському залі й надавав слово Богданові та його братові Михайлу. Причому у своєму вступі я охарактеризував їх як патріотів і високих фахівців своєї справи. Пізніше неодноразово мені тодішні чиновники про це нагадували. Незабутнім для мене був вечір відомої львівської художниці Стефи Шептури, де я вперше зустрівся із сім'єю Калинців – відомим поетом Ігорем і його дружиною – українськими патріотами, яких згодом арештували й вони перенесли гулагівські лихоліття, але залишилися нескореними. Після їхнього повернення я деколи з ними зустрічався як із правозахисниками й ми згадували ті нелегкі 60-ті роки ХХ ст.

З Михайлом Горинем я зустрівся вже в 1990 р. на I Міжнародному конгресі українців у Києві. Ми обнялися, заплакали, перекинулися кількома словами. Михайло на книзі Богдана Лепкого “Мазепа” зробив мені дарчий напис такого змісту: *“п. В.Грабовецькому на згадку про 60-річчя та роздольську прогулянку. З повагою М.Горинь. 22.01.92”*.

Година з легендарною Оленою Степанів

Це було десь на початку 70-х років минулого століття. Я працював в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові на посаді старшого наукового співробітника відділу історії України. Зі мною працював старший лаборант цього відділу Ярослав Романович Дашкевич, надзвичайно ерудований учений з історії України та великий знавець історії культури вірменських поселень в Україні періоду середньовіччя й нового часу. Мені пощастило виступати другим опонентом його кандидатської дисертації на вченій раді Інституту історії Вірменської АН в Єревані 1963 р. на тему “Вірменські поселення на Україні в джерелах і літературі XV–XIX ст.”. Зберігся в мене автореферат цієї дисертації Ярослава Дашкевича з його дарчим написом: *“Дорогому другу Володимирі Васильовичу Грабовецькому на добру згадку від Я.Дашкевича” (Львів, 9 січня 1963 р.)*.

З юних років мені було відомо про маму Ярослава – легендарного хорунжого Українських січових стрільців. Уперше я почув про Олену Степанів у 1938 р., коли в нашій печеніжинській читальні “Просвіти” відбувався урочистий вечір і незабутній концерт, присвячений 20-річчю Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). З рефератом виступив відомий громадсько-політичний діяч місцевої читальні Маркіян Степаняк. Тоді вперше я на сцені побачив серію портретів відомих січовиків, серед них і хорунжого Олени Степанів. З того часу пройшли роки, прогрімилла Друга світова війна, я працював у Львові в згаданому відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР.

Не пам'ятаю точно року, приблизно десь у кінці 60-х років ХХ ст., до нашого відділу історії завітала поважна й привітна пані. Це була Олена Степанів. Вона привіталася з приємною усмішкою, Славко Дашкевич підвівся з-за робочого столу й познайомив мене зі своєю мамою.

Я був вельми щасливий цим знайомством, якого ніколи не забуду. Ярослава покликали в канцелярію інституту в якихось наукових справах. Ми залишилися з Оленою Степанів у кімнаті. Поки повернувся Ярослав, ми коротко поспілкувалися між собою. Пані Олена поцікавилася, над чим я працюю. Я відповів, що завершую тематичні наукові запланування щодо відділу з історії вірменських поселень в Україні XI–XVIII ст. Вона подякувала за допомогу Славкові в захисті його дисертації у Вірменії.

З її слів мені стало відомо, що вона збирається в кінотеатр “Україна” на якийсь цікавий кінофільм. Наша бесіда відбувалася всього півгодини. Проте мені з висоти 85-річчя залишаються незабутні спомини про славу січовичку Олену Степанів, яка билася на славіній Маківці з російськими військами й увійшла в легенду нашого славного січового стрілецтва, про яку склали пісню “Ой там на Маківці...”.

Хоч це була коротка зустріч із легендарною Оленою Степанів, але я був тоді дуже щасливий, що побачив цього героїчного борця за волю України в тих вікопомних 1915–1920 роках. Як Олена Степанів, так і її син – талановитий історик, хоч і багато перетерпіли у своєму житті, але залишилися нескореними патріотами багатостраждальної України. Олена Степанів відійшла у вічність, а її син Ярослав Романович – сьогодні відомий історик, працями якого зачитується широке коло читачів у нашій незалежній державі.

Вони пропагували українську культуру в діаспорі

Коротка зустріч з Юрієм Шевельовим

Хто сьогодні не знає про Юрія Шевельова – відомого літературознавця й мовознавця в діаспорі. Його багатогранна й талановита творчість відома широкому загалу.

Мені пощастило влітку 1993 року зустрітися із цим всесвітньо відомим ученим, а 13 серпня на прохання професора нашого університету Василя Грещука я організував екскурсію по Івано-Франківську для Юрія Шевельова. Протягом двох годин учений оглядав пам'ятки історії та культури нашого міста. Його цікавили всі місця, де свого часу знаходилися освітні та наукові приміщення, старовинні храми, залишки давньої фортеці.

Ми відвідали колишній загальноміський цвинтар. Коли я розповідав про знищення цього кладовища органами радянської влади, то почув такі слова Ю.Шевельова: *“Це був чистий чиновницький вандалізм, бо знесення могил характеризує жорстокість тих правителів, які такими діями плямують свою гідність”*. Після екскурсії ми ще довго обмінювалися думками щодо перспективи міста. На аркуші своєї записної книжки вчений залишив лаконічні рядки: *“Проф. В.В.Грабовецькому з подякою за чудову переповідь історії Станіслава – Івано-Франківська. 13.8.1993. Ю.Шевельов”*.

З того часу минуло 20 років, але ця екскурсійна зустріч не забувається в моїй пам'яті.

Наші зустрічі з Богданом Ясінським

Богдан Ясінський працював для України і за стінами бібліотеки Конгресу США. Він був директором школи українознавства та очолював об'єднання українців у Вашингтоні.

З некролога групи відомих діячів України

Після проголошення незалежності України Прикарпаття почали відвідувати багато колишніх емігрантів, які покинули край напередодні та в роки Другої світової війни, обравши місцем свого осідку країни Європи, Америки й Австралії. Серед них був і уродженець Княгинина Богдан Ясінський – відомий науковець, бібліограф, меценат та культурно-громадський діяч діаспори.

Він народився в 1923 році, а після закінчення Станіславівської гімназії активно включився до націоналістичного руху. Змушений емігрувати за кордон, Богдан Ясінський навчався в Українському вільному університеті в Мюнхені, а в 1945 році переїхав до Сполучених Штатів, де закінчив Джорджтаунський університет і школу дипломатичної служби. Протягом двадцяти років очолював відділ мікрофільмування в бібліотеці Конгресу США у Вашингтоні. Він був одним з ініціаторів створення відділу україністики, до якого ввійшло 80 тисяч україномовних книг (усього в бібліотеці налічувалось 1,5 млн примірників слов'янської літератури). У відділі україністики представлені унікальні книги – перше видання галицького “Букваря”, прижиттєві публікації Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, твори відомих українських письменників, істориків, філософів, етнографів, фізиків тощо.

Богдан Ясінський – автор ряду наукових праць і популяризатор україністики не тільки в США, але й в Європі й Австралії. Він вклав немало сил і власних коштів у видання двотомника “Альманах Станіславівської землі” (1975, 1984).

Перебуваючи багато років у діаспорі, Б.Ясінський не забував про рідну Україну, виступаючи меценатом ряду українських видань. Зокрема, він профінансував мою монографію “Олекса Довбуш (1700–1745)” (1994), за що я йому безмежно вдячний. Незважаючи на поважний вік, Богдан Ясінський часто приїздив в Україну, зустрічався з державними діячами та представниками інтелігенції, навідувався до рідного Княгинина, де спочивають вічним сном його рідні.

Уперше я познайомився з Богданом Ясінським у 1991 році, коли він відвідав Прикарпатський університет (тоді ще Івано-Франківський державний педагогічний інститут). Незабутньою стала його зустріч з професорсько-викладацьким складом. Від імені історичного факультету я представив нашого гостя з діаспори. Богдан Ясінський не тільки цікаво розповідав про життя українців у діаспорі, а й зупинився на основних етапах пройденого ним шляху. У той час я підтримував дружні взаємини з Богданом Ясінським. Ми зустрічалися під час кожного його приїзду до Івано-Франківська та рідного Княгинина. Саме він попросив мене написати історичний нарис про село, який я опублікував у 2000 році під назвою “Нарис історії Княгинина”, за що громада кварталу міста присвоїла мені звання “Почесний громадянин Княгинина”.

Останній раз Богдан Ясінський приїхав до Івано-Франківська на початку липня 2002 року. Ми зустрілися в готелі “Україна” й обмінялися думками з приводу плану-проспекту третього тому “Альманаху Станіславівської землі”. Відчувалося, що сили поступово покидають цю мужню й жертвну людину. Богдан сидів у ліжку й скаржився на болі в ногах і загальну слабкість. Згадав він про свій рід, воєнні часи й участь у Першій українській дивізії, з хвилюванням висловлювався про запущеність місцевого княгининського кладовища, немов відчуваючи скору кончину. Ми попрощалися і я передав йому для конгресової бібліотеки кілька примірників моєї останньої опублікованої праці “*Ілюстрована історія Прикарпаття*” (2002).

28 липня 2002 року мене сповістили про раптову смерть Богдана Ясінського в Києві. Не хотілося вірити, що відійшов у вічність наш славетний земляк і щирий патріот України. Його тіло було перевезено в Івано-Франківськ і поховано на місцевому княгининському цвинтарі, де спочивають його близькі. Своє слово про незабутнього Богдана сказав на поминках і я як про великого поборника української культури в діаспорі, а точніше, у Вашингтоні, де він довгі роки працював у Конгресі бібліотеки США й був ініціатором і засновником у цій світовій американській бібліотеці окремого відділу україніки.

Мої зустрічі з українським істориком у діаспорі Любомиром Винаром

Ім'я українського історика Любомира Винара в діаспорі широковідоме. Він народився 1932 р. у Львові, отримав вищу освіту й переїхав спочатку в Німеччину, де студював в Українському вільному університеті політичну історію та історію України. Близкуче оволодів іноземними мовами, установив з українськими зарубіжними істориками тісні творчі контакти.

Переїхавши в США, Любомир Винар захистив докторську дисертацію й, працюючи професором Кентського університету, видав понад 600 наукових праць. Він, дійсний член НТШ й Української вільної академії наук, став організатором у діаспорі Українського історичного товариства й редактором українського журналу “Український історик”.

Уперше мені пощастило дізнатися про цього відомого українського історика в діаспорі, коли він опублікував позитивну рецензію на мою видану в 1979 році монографію в зарубіжному науковому журналі “Історик України”, (Мюнхен, 1884 р. – № 1. – С. 209–211). Тоді він так висловився про мою монографію “Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 рр.”: “Праця автора цінна своїм фактажем, зібранням відповідних і різних джерел, а також усталенням певної хронологічної канви та аналізу...” (Любомир Винар (Kent State University) Український історичний журнал українського історичного товариства. – Нью-Йорк – Париж – Торонто – Мюнхен. – 1984. – С. 209–211.

Після того час від часу професор Винар згадував мене в деяких своїх працях, а особисто ми з ним познайомилися лише після проголошення незалежності України, коли він завітав до Івано-Франківська і був учасником урочистого відкриття й посвяти музею кафедри історії України на історичному факультеті Прикарпатського університету. Після посвяти й відкриття

музею кафедри історії України, першого серед вузів України, з теплим словом привітав наш колектив кафедри й залишив свій автограф у книзі відгуків такого змісту: **“З великою приязністю і щирою подякою згадую мою зустріч з членами історичного факультету в приміщенні музею кафедри історії України, бажаю всім колегам якнайбільше успіхів у розбудові музею, зокрема велика признаність проф. В.Грабовецькому – засновникові музею. Щастя, Боже. 1 червня 2000 р. ваш Любомир Винар, професор Кентського університету США”**.

Вітаючи нашого українського історика в діаспорі, мені пощастило вручити дорогому гостю диплом “Почесного члена наукової Ради музею Олекси Довбуша”.

З тих пір ми ще кілька разів зустрічалися з українським відомим ученим Любомиром Винаром, обмінювалися своїми творчими планами щодо дослідження історії України.

Пам’ятаю його останню зустріч в Івано-Франківську в нашому колективі кафедри історії України Прикарпатського національного університету, де ми обмінялися спільними науковими виданнями з проблем історії України й Прикарпаття, після чого Любомир Винар подарував мені свою книгу “Силуети епох” (Дмитро Вишневецький і Михайло Грушевський. Історичні розвідки. Дрогобич, 1992), з таким автографом: **“Дорогому академікові, професорові Володимиру Васильовичу Грабовецькому на милу згадку зустрічі в Івано-Франківську (Кафедра історії) з сердечним побажанням дальших творчих успіхів в розбудові української національної культури. Любомир Винар”**.

Моя зустріч з Мирославом Січинським з діаспори – ліквідатором намісника Галичини Анджея Потоцького (12. 04. 1908 р.)

Без перебільшення, найрезонанснішою справою, пов’язаною з виборчим процесом на початку ХХ ст. стало вбивство студентом Львівського університету Мирославом Січинським галицького намісника А.Потоцького.

Про це в короткому викладі подає мій колишній аспірант Ігор Гурак, який під моїм науковим керівництвом успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Українське студентство у суспільно-політичному житті Галичини: 60-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.” (2005).

Він на основі опрацьованої літератури (Мирослав Січинський // Діло. – 1908. – 13 квітня; Весь світ в українській справі. Події 12-го квітня 1908 р. – Київ, 1908. – С. 5–6. В десяти роковини діла Мирослава Січинського 1908–1918. – Київ, 1918. – С. 7) подає коротку інформацію про цю голосну подію у Львові, що схвилювала весь світ, першопричиною якої були вибори до сейму.

Наприкінці 1907 р. Галицький крайовий сейм припинив свої повноваження. Нові вибори мали відбутися на початку 1908 року й проходити на основі старого виборчого закону, за яким голосування відбувалося за куріальною системою у два етапи. Спершу особи, які мали право голосу, обирали виборців, а згодом останні голосували за кандидатів до сейму. Уже на першому етапі спостерігалися масові порушення виборчого законодавства, про що свідчили телеграми, скарги та донесення в президію намісництва. А 6 лютого 1908 року на Бучаччині жандармами був убитий агітатор кандидата від УРП С.Даниловича, представник Народного комітету М.Каганець.

Член УСДП товариства соціалістичної молоді “Вільна Громада” (деякий час займав у ньому посаду голови) М.Січинський брав безпосередню участь у передвиборній агітації, тож на власні очі бачив численні зловживання представників польських владних структур. Головним винуватцем зловживань влади він вважав галицького намісника. Під приводом працевлаштування М.Січинський потрапив на прийом до А.Потоцького і, залишившись з ним наодинці, чотирма пострілами з пістолета смертельно його поранив.

Інформація про цю подію швидко поширилася по всій Європі. Убивство А.Потоцького, а поряд з ним і становище українців в Австро-Угорщині стали предметом обговорення в німецьких, румунських, французьких, бельгійських, англійських та італійських часописах. Що стосується українських політичних діячів та української преси, то вони, піддаючи критиці вчинок М.Січинського, зауважували, що він є наслідком тяжкого економічного й політичного становища українського народу в Галичині.

Убивство намісника спровокувало хвилю погромів, які почалися вже ввечері 12 квітня й тривали кілька днів, оскільки поліцією не було вжито достатньо запобіжних заходів для їх припинення.

У червні 1908 р. й у квітні 1909 р. у ході двох судових процесів М.Січинського двічі засуджували до смертної кари, однак у липні 1909 р. цісар прийняв рішення про помилування. Повішання було замінено 20 роками ув'язнення. Через деякий час ажіотаж навколо особи М.Січинського припинився. Знову про нього заговорили через півтора року, коли в ніч на 10 листопада 1911 р. він за допомогою студентів Д.Вітовського та М.Цеглинського втік із станіславівської в'язниці "Діброва". Після цього ще кілька місяців прізвище М.Січинського не сходило зі шпальт європейських газет.

Після цієї втечі Мирослав Січинський перебував у діаспорі довгі роки й тільки в 60-х роках ХХ ст. отримав змогу відвідати Україну. Мені пощастило зустрітися із цим колишнім юним студентом членом УСДП товариства соціалістичної львівської молоді "Вільна Громада". А відбулося це за таких обставин. Коли я працював старшим науковим співробітником відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, яким завідував Михайло Кирилович Івасюта, одного ранку він запросив мене до свого кабінету, де я побачив інтелігентного чоловіка старшого віку. Михайло Кирилович представив його як гостя з діаспори. Гість подав руку й сказав: "Мирослав Січинський". Я був здивований, що саме він був убивцею намісника Галичини.

Зав'язалася розмова. Михайло Івасюта відрекомендував мене як наукового співробітника з дослідження історії середньовічної Галичини, а точніше, дослідження життя й діяльності Олекси Довбуша.

Я коротко висловився про антикріпосницьку діяльність легендарного героя й коли розповів, як Олекса Довбуш з гір прийшов на Поділля в Борщів помститися шляхетському полковникові Костянтину Золотницькому за переслідування селян, той із страху кинув гроші до ніг героя, але він їх не прийняв, заявляючи: "Не по гроші я прийшов, а по твою душу". Убивши пана, спалив його маєток, щоб не мучив закріпачений люд.

Почувши ці мої слова, Мирослав Січинський радісно всміхнувся, піднявся з крісла й удруге подав мені руку, заявляючи: "Як цікаво і героїчно боролися наші славні герої за волю поневоленого люду".

Мій завідуючий попросив мене подарувати гостю книгу "Народний герой Олекса Довбуш", яка була видана в 1957 році Львівським книжковим видавництвом із своїм автографом: "*Шановному пану Мирославу Січинському на спогад про Львів та легендарного героя Олексу Довбуша*".

Колишній наш літературознавець Степан Трофимук, повернувшись якимось із США, сказав мені, що йому повідомили про те, що останні свої роки Мирослав Січинський перебував у притулку для перестарілих і біля нього знаходилася ця моя книга, подарована йому в 60-ті роки ХХ ст.

Давно це відбувалося, але в моїй пам'яті не забувається зустріч з колишнім патріотично настроєним львівським студентом Мирославом Січинським, який стискав мені з привітом свою праву руку, якою смертельно поранив намісника Львова в ті далекі австрійські часи пам'ятного 1908 року.

Завжди радий творчій зустрічі з академіком Миколою Мушинкою

Сьогодні академік Микола Мушинка, відомий український учений, проживає в Пряшеві в Словацькій Республіці й не забуває Україну.

Він постійно зустрічається з українськими вченими переважно на наукових конференціях, періодичних Конгресах українців, починаючи з 1990 року. Його наукові дослідження в більшості присвячені українсько-словацьким історико-літературним зв'язкам. Не випадково Микола Мушинка був обраний в Україні зборами Академії наук почесним академіком за свій вклад у наукову чехословацьку проблематику.

Уперше ми зустрілися на міжвузівській науковій конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження Юліана Целевича, яку організували й провели 26 березня 1993 року в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Після виступу на цьому форумі ми зустрілися на кафедрі історії України й обмінялися своїми творчими планами подальшої спільної діяльності.

У 1998 році ми знову зустрілися в м. Галич на Міжнародній ювілейній конференції, присвяченій 1100-річчю Галича, на якій блискуче виступив із своєю доповіддю цей відомий учений, з яким ми повели спільну мову про далішні творчі українсько-словацькі зустрічі, видання нових праць у цьому напрямі.

Збереглася між нами наукова епістолярна переписка, у якій були порушені питання з історії взаємозв'язків між прикарпатськими й словацькими істориками та продовження співпраці й обміну історичною літературою.

А виявлений Миколою Мушиною «Погрозливий лист опришків міста Бордієва з 1492 р.» як пам'ятка української мови й літератури, надрукована в матеріалах міжнародної наукової конференції «Наукового збірника музею української культури» у Свиднику (Свидник, 2007. – Т. 24. – С. 82–87). остаточно з'ясував мої погляди на перші письмові згадки про назву «опришки». Оскільки ми, опираючись на польського дослідника В.Оршанського, вважали, що вперше назва «опришки» появилася в 1529 р. на Покутті, а завдяки академікові М.Мушинці стало відомо, що перша письмова згадка про опришків з'явилася в 1490 році, майже на 100 років раніше, серед сяноцьких повстанців типу опришків. У зв'язку із цим, ми виправили свої погляди й уже в нашій монографії «Легендарні опришки – лицарі Карпат XVI–XIX ст. (Івано-Франківськ, 2008. – С. 21–29) подали до 1490 як першу письмову згадку.

Таким чином, ця дата є першою й найстарішою письмовою згадкою про опришків, а Федір Головатий – перший прикарпатський ватажок опришків.

Згадую українського історика з Братислави (Словачина)

Павла Гопака – професора

Моє знайомство з українським дослідником з проблем словацько-українських історичних зв'язків Павлом Гопаком із Братислави започаткувалося ще в 60-ті роки минулого століття. Ми переписувалися деякий час.

Він мене познайомив заочно із чеськими професорами Андреем Меліхерчиком й Еміліаном Ставровським, які досліджували народні рухи на північно-східному пограниччі Словачини й України, й у своїх виданнях посилалися на наші праці з історії покутських опришків та їх ватажків і, зокрема, на працю про легендарного героя Олексу Довбуша. Так, Андрей Меліхерчик у своїй монографії порівнює загін «чорних хлопців» з легендарним антифеодальним рухом Олекси Довбуша й, опираючись на дослідження, показує, як цей ватажок розправився з польсько-шляхетським полковником Костянтином Золотницьким.

На наш лист Андрей Меліхерчик радо відізався кількома листами й надіслав мені свою книгу з таким дарчим автографом: **«В.В.Грабовецькому на добру пам'ять, сердечно. Андрей Меліхерчик, Братислава, 17.01.1966 р.»**

Про смерть цього славетного професора мене сповістила його дружина, якій я письмово висловив співчуття й надіслав короткий некролог до Українського історичного журналу. На жаль, цей некролог редакція не помістила, указуючи у відписці на обтяженість чергового номера журналу. У річницю смерті Андрея Меліхерчика ми провели вечір пам'яті при запалених свічках і надіслали телеграму дружині покійного.

Наші листовні переписки з польськими та словацькими вченими з проблем спільної проблематики народних рухів продовжувалися протягом 60–70-х років минулого століття. Ми

обмінювалися своїми виданнями про національно-визвольні рухи XVI–XVIII ст. типу партизанської боротьби в ряді країн Центральної й Південної Європи не лише в Карпатах, тобто в Україні, у період середньовіччя й нового часу, коли спалахували повстанські партизанські виступи в Молдавії та Сербії, де діяли гайдуки, а й у Словаччині та Польщі, де збуйники виступали проти феодально-кріпосницької тиранії й іноземної окупації.

У моїй квартирі-музею збереглася надіслана свого часу книга Д. Драгнева “Гайдуки – народні мстителі” (Кишинів, 1962) з таким дарчим автографом: “Глибокоуважаемому Влади-миру Васильевичу Грабовецькому на память о работе над общими сюжетами. 20.X.64. Д. Драгнев”.

Подібний автограф на книзі Alois Sivek Ondras z Janon надіслав мені ще в 1958 році цей словацький учений від 19.12.1967 р.

Такі автографи були надіслані мені від польського історика Владислава Охманського на його книзі “Zbojnictwo goralskie” (Варшава, 1990), Тадеуша Квятковського “Janosik...” (Варшава, 1972), Здіслава Пясецького “Byli ehtoncy byli” (Краків, 1973), Дойни Дайнова “Белгарските хайдуки” (Софія, 1958).

Саме із цими молдавськими, польськими, болгарськими істориками ми постійно листувалися, обмінювалися публікаціями й планами подальшого опрацювання зазначених тем.

Усе це ми частково узагальнили в нашій книзі “Карпатське опришківство і Олекса Довбуш в європейському контексті національно-визвольних рухів XVI–XVIII ст.” (Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 14).

Моя незабутня зустріч з українськими істориками діаспори під час I Міжнародного конгресу українців у Києві в палаці “Україна” з нагоди проголошення державного суверенітету України 31.VIII. – 2.IX.1990 р.

Розкута з тоталітарного режиму Україна на своїй землі з діаспорською когортю провела 1990 р. Міжнародний конгрес українців на честь проголошення державного суверенітету України (31.08. – 02.09. 1990 р.)

Від автора

Під час роботи історичного Міжнародного конгресу українців у столиці України мені, як учасникові цього величного форуму, пощастило ввечері 2 вересня 1990 року зібратися в готелі “Україна” кілька українських діячів з діаспори, а точніше, професора Гарвардського університету (США) Омеляна Прицака, професора Лосальського університету у Філадельфії (США) Мирослава Лабуньку, професора з Торонтського університету (Канада) Едварда Бурштинського, Остапа Данка. В їх присутності за чашкою кави ми обмінялися з приводу стану на сучасному рівні вивчення історії України як на батьківщині, так і в зарубіжжі. Мені дозволили першому висловити свої думки у зв’язку з дослідженням проблематики рідної історії. Ми зупинили свою увагу на деяких питаннях вивчення історії середньовіччя, нового й новітнього часу, підкреслюючи не лише видання ряду монографій з актуальної проблематики ХХ ст. в Україні, а й виявлення в місцевих архівах багатьох нових документів, які дали б змогу ширше й повніше висвітлити літопис соціально-економічного й політичного розвитку історичної науки на рідній землі. Згадали про публікацію наукових збірників з виявлених нових архівних джерел, які підсумовувалися на багатьох наукових конференціях, ювілейних відзначеннях, хоч це проходило в нелегких умовах радянських ідеологічних настанов.

Мені, як представникові історичної науки на Прикарпатті, довелося сказати своє слово про утвердження в Івано-Франківському педінституті першої в Україні в системі педвузів окремої кафедри історії України, виділивши її із загального курсу історії СРСР.

Опираючись на вислови відомого українського кінематографіста Олександра Довженка, що “нема на земній кулі такої країни, де б не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним – це Україна”.

Ми зазначили, що після проголошення української державної незалежності переосмислюємо й робимо перші спроби переглянути вузівські плани курсів з історії України, українського історичного джерелознавства й краєзнавства. Свої погляди на ці питання ми публікуємо на сторінках преси.

Із свого боку, представники української історичної науки з діаспори у виступах зупинили свою увагу не лише на їх дослідженнях за рубежом, а закликали координувати спільними силами вивчення об'єктивної історії України на нових виявлених першоджерелах, позбутися старих ідеологічних нашарувань, які застосовували історики минулого під час окупації українських земель у XVIII–XIX ст.

На закінчення нашої зустрічі ми обмінялися виданими книгами з історії України, які вийшли друком як в Україні, так і за рубежом. Привітали мене із утворенням нової кафедри історії України в Івано-Франківському педінституті на історичному факультеті й закріпили особистим автографом на наших запрошеннях.

*Петро АРСЕНИЧ***СПОГАДИ ПРО СПІВПРАЦЮ З ПРОФЕСОРОМ ВОЛОДИМИРОМ
ГРАБОВЕЦЬКИМ**

З Володимиром Васильовичем Грабовецьким я вперше познайомився 1960 р. у Львові в Інституті суспільних наук АН УРСР. З того часу неодноразово приїжджав до нього як старшого наукового співробітника, автора багатьох статей і книг з історії західноукраїнських земель, наукових робіт про Олексу Довбуша. Я прагнув одержати консультацію щодо виявлення архівних джерел, книг, необхідних для написання краєзнавчої літератури.

У Львові Володимир Грабовецький познайомив мене зі своїм наставником – видатним істориком, академіком Іваном Петровичем Крип'якевичем, який дозволив мені ознайомитися з науковою картотекою про населені пункти Галичини. Тоді знаний учень І.Крип'якевича Володимир Грабовецький подарував мені книги про Олексу Довбуша, зокрема, свою працю “Народні музеї Львівщини”, що вийшла друком у Львові 1961 р. Наш славний земляк заохочував мене підготувати нарис про Галич, а він посприяє у виданні як співавтор. У 1964 р. у видавництві “Камінь” вийшла наша перша спільна книжка про Галич. Я був безмежно радий, бо це була моя перша книжечка в співавторстві з відомим істориком. Після схвальних рецензій про книгу Володимир Грабовецький відзначив, що ми будемо спільно готувати й наступну книгу про Гуцульщину, чому я був, зрозуміло, дуже радий. У 1968 р. Володимир Грабовецький захистив докторську дисертацію на тему “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.”.

Я в Інституті фольклору та етнографії АН УРСР у професора Костя Гуслистого здав кандидатський екзамен і мені затвердили тему дисертації “Володимир Шухевич – дослідник Гуцульщини”. Працюючи над цією темою, мав можливість відвідати бібліотеки й архіви Львова, Києва, Одеси, Москви, Ленінграда. Рукопис майбутньої книги передав В.Грабовецькому, який включив її у видавничі плани Львівського державного університету імені І.Франка. Це для мене був великий успіх.

Після мого звільнення в 1966 р. з посади викладача археології та етнографії Івано-Франківського педінституту “за підтримку ідеології українського буржуазного націоналізму, за зв'язь з націоналістом Морозом В.Я.” і різкої критики мене секретарем ЦК з ідеології Валентином Маланчуком Володимир Грабовецький, що відродно, не відцурався мене.

Наша співпраця стала більш тісною після переведення Володимира Васильовича на роботу до Івано-Франківська в 1975 р. Упродовж 1975–1990-х рр. учений працював на посаді професора кафедри історії СРСР і УРСР. У 1990 р. з ініціативи В.Грабовецького було створено кафедру історії України, яку професор успішно очолював 16 років. Того ж 1990 р. я повернувся на викладацьку роботу в педінститут, і моя співпраця з академіком поживалася. Я деякий час працював під його керівництвом, читав лекції з археології, етнографії й історії України. Крім того, часто виступав на наукових конференціях, організатором яких був Володимир Васильович Грабовецький.

Важливою сторінкою наукової біографії В.Грабовецького стала музеезнавча діяльність. Учений на основі своєї колекції добився відкриття в нашому місті історико-меморіального музею Олекси Довбуша (22 вересня 1995 року). Я спочатку був прихильником відкриття такого музею в Печеніжині чи Космачі, але Володимир Васильович переконав мене в потребі відкриття музею саме в обласному центрі. Я свого часу передав для музею ряд експонатів, зокрема, рідкісну фотографію церкви в с. Космач і книгу Кучурака “Олекса Довбуш – славний ватажок опришків”. Книга написана в жанрі історичної повісті й вийшла друком у Коломиї в 1900 р. У згаданому музеї я організував свою виставку “Олекса Довбуш у філокартії”. Згодом на цю тему я виголосив доповідь на міжнародній науково-практичній конференції 21–22 листопада 1996 р. у Прикарпатському національному університеті ім. Василя Стефаника. А моя стаття “Олекса Довбуш у філокартії” була опублікована в часописі “Гуцульщина” у 1998 р.

За ініціативою та за сприяння Володимира Грабовецького було відкрито пам'ятники Олексі Довбушу в Печеніжині й Космачі. Інформацію про вшанування пам'яті Олекси Довбуша в Печеніжині на прохання В.Грабовецького я висвітлив у статті “Пам'яті Олекси Довбуша”.

що вийшла друком в Українському історичному журналі 1971 р. З Володимиром Васильовичем Грабовецьким я ділився задумом про потребу створення музею народної шани Тараса Шевченка. Учений, зокрема, підтримав мою пропозицію заснувати такий музей і видати до 200-річчя від дня народження Кобзаря книгу “Тарас Шевченко і Прикарпаття”.

Громадська діяльність нашого славного земляка ще з 1966 р. тісно пов’язана з Українським товариством охорони пам’яток історії та культури. Упродовж 1960–1970-х рр. В.Грабовецький обирався членом президії правління й постійним головою секції історичних пам’яток. Сьогодні він є почесним головою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Ми з професором плідно співпрацювали як в обласному Товаристві охорони пам’яток історії та культури, так і в Івано-Франківській обласній організації національної Спілки краєзнавців України.

Володимир Грабовецький є головним редактором регіонального науково-методичного альманаху “Краєзнавець Прикарпаття”. На сторінках цього видання за редакцією В.Грабовецького було опубліковано чимало й моїх статей. Серед них – “Громадська діяльність Василя Стефаніка” (“Краєзнавець Прикарпаття”, 2011, № 17), статті про Українських січових стрільців та окремих краєзнавців.

Професор Володимир Грабовецький опублікував ряд книг і статей про Тараса Шевченка. Назвемо лише окремі з них: “Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття. Путівник”, 1989 р.; “Моринці. Сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря”, 2008 р.; “Кобзар Т.Шевченка – безсмертний у віках”, 2009 р.; “Історія встановлення першого скульптурного пам’ятника Тарасові Шевченкові у Винниках”, 2012 р. та ін. Володимир Васильович Грабовецький був членом редколегії колективної книги “Міста і села Галицького району: історія, пам’ятки і особистості”, авторами якої, крім мене, виступили також З.Федунків, Р.Гандзюк і деякі інші автори. Книга вийшла друком у 2001 р. Під час написання книги колектив авторів під моїм керівництвом використовував праці Володимира Грабовецького.

Володимир Грабовецький був головою редколегії краєзнавчого збірника на пошану відомого краєзнавця Богдана Гавриліва, що вийшов друком 2003 р. У цьому збірнику, до речі, була опублікована й моя стаття “З історії музеїв Галичини”. Володимир Васильович був рецензентом моїх книг “Криворівня” (Івано-Франківськ, 2000 р.), “Священничий рід Бурачинських” (Івано-Франківськ, 2004 р.) та ін. Рецензії відомого історика надавали моїм книгам особливого значення.

У 2006 р. Володимир Грабовецький опублікував велику статтю про мене в науковому збірнику “Історико-культурна спадщина Прикарпаття” з нагоди мого 70-річчя та 45-річчя моєї історико-краєзнавчої діяльності, докладно висвітлив мою наукову й громадсько-просвітню діяльність. Мені було дуже приємно, що знаний в Україні історик відгукнувся схвально про мій внесок у розвиток історичного краєзнавства. Я свого часу також написав спогади про співпрацю з професором і вмістив статті про нього в енциклопедичному словнику “Івано-Франківськ. 350-річчю міста Івано-Франківська присвячується” (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010 р.) та Енциклопедії сучасної України (К., 2006 р. Т. 6).

За прикладом професора Володимира Грабовецького я опублікував статті про археологічні пам’ятки краю, музеї Прикарпаття, про населені пункти Нижній Березів, Криворівню, Кобаки, Кути, Яворів, Снятин, Городенку, Тлумач, про відомих учених, письменників, етнографів, краєзнавців В.Гнатюка, Й.Кобринського, І.Франка, Лесю Українку, Ю.Федьковича, Г.Хоткевича, В.Шухевича, Б.Лепкого, К.Трильовського, про галицькі родини Заклинських, Бурачинських, Іванчуків. Позитивна оцінка моєї діяльності академіком В.Грабовецьким заохочувала мене до подальшої праці на ниві історичного краєзнавства.

Володимир Грабовецький нерідко дарував мені свої книги. Досі в моїй домашній бібліотеці в пошанівку зберігаються книги з його присвятою (автографами). Це – “Селянський рух на Прикарпатті другої половини XVII – першої половини XVIII ст.” з дарчим надписом: “Вельмишановному Петру Івановичу Арсеничу на спогад дружби і праці з історії Прикарпаття. В.Грабовецький. Львів, 23.03.1962 р.”.

Нині знаний прикарпатський учений відмічає славний 85-й ювілей. Хочеться побажати ювілярові міцного здоров’я, подальших успіхів на нелегкій ниві науки, творчих звершень, миру й добра.

**БІБЛІОГРАФІЯ МОНОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ
ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО**

1. Грабовецький В. В. Народний герой Олекса Довбуш : історичний нарис / В. В. Грабовецький. – Львів : Книж. журн. вид., 1957. – 152 с.
2. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу / В. В. Грабовецький. – М., 1959. – 89 с.
3. Грабовецький В. В. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 212 с.
4. Грабовецький В. В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. / В. В. Грабовецький. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 252 с.
5. Грабовецький В. В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. / В. В. Грабовецький. – К. : Наук. думка, 1972. – 192 с.
6. Грабовецький В. В. Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 років. З історії спільної антифеодальної боротьби селян України і Молдавії / В. В. Грабовецький. – Львів : Вища школа, 1979. – 124 с.
7. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII–XIX століть : історичний нарис / В. В. Грабовецький. – Львів : Вища школа, 1982. – 151 с.
8. Грабовецький В. В. Нариси історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку XX століття / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1989. – 101 с.
9. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до XV ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1992. – Т. 1. – 208 с.
10. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття XVI–XVII ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – Т. 2. – 210 с.
11. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – Т. 3. – 167 с.
12. Грабовецький В. В. Історія Печеніжина / В. В. Грабовецький. – Коломия : Світ, 1993. – 128 с.
13. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш (1700–1745) / В. В. Грабовецький. – Львів : Світ, 1994. – 271 с.
14. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька опозиція народних мас у XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1994. – Т. 4. – 188 с.
15. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV–XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1994. – Т. 5. – 174 с.
16. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1995. – Т. 8. – 222 с.
17. Грабовецький В. В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. / В. В. Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – 174 с.
18. Грабовецький В. В. Історичний атлас Галичини. З праісторичних часів до XX ст. : карти, схеми, автентичні гравюри, печатки / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1996. – 51 с.
19. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / В. В. Грабовецький. – Дрогобич ; Львів, 1997. – 221 с.
20. Грабовецький В. В. Уторопи. Сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1997. – 224 с.
21. Грабовецький В. В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. До 1100-річчя Галича / В. В. Грабовецький. – Галич, 1997. – 225 с.
22. Грабовецький В. В. Історія Івано-Франківська (Станиславова). З найдавніших часів до початку XX століття. – Т. 1 : Присвячується 337-й річниці виникнення міста Івано-Франківська / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 304 с.
23. Грабовецький В. В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. Присвячується 2000-літтю Різдва Христового / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 80 с.

24. Грабовецький В. В. Історичні знання в Західній Україні XVI–XVIII ст. : посібник-хрестоматія. Історичні записки Прикарпатської історичної школи / В. В. Грабовецький, В. В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2000. – 80 с.
25. Грабовецький В. В. Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький : етногенез, поширення, варіанти / В. Грабовецький, М. Козачок, О. Турянська. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 96 с.
26. Грабовецький В. В. Вірмени на Прикарпатті. З історії етнічних груп Галичини / В. В. Грабовецький, Б. Грабовецький. – Івано-Франківськ ; Торонто : Нова Зоря, 2000. – 156 с.
27. Грабовецький В. В. Нарис історії Княгинина. Присвячується 338-ій річниці виникнення міста / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2000. – 152 с.
28. Грабовецький В. В. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури. Присвячується 10-й річниці незалежності України та 340-й річниці заснування Івано-Франківська / В. В. Грабовецький, Б. М. Гаврилів, Г. В. Карась. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 136 с.
29. Грабовецький В. В. Іванівці. Літопис села над Прутом. До 485-річчя заснування / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 255 с.
30. Грабовецький В. В. Грабівка. Літопис села над Луквою. Присвячується 440-й річниці виникнення села / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 241 с.
31. Грабовецький В. В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до I половини XVII ст. / В. В. Грабовецький. – 2-ге вид., доповн. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. – Т. 1. – 427 с.
32. Грабовецький В. В. Долина над Дністром. Ілюстрована історія села / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – 271 с.
33. Грабовецький В. В. Запорізьке козацтво в історії Західної України XVI–XVII ст. : посібник для істориків України. Присвячується 510-річчю виникнення українського козацтва / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – 262 с.
34. Грабовецький В. В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга половина XVII–XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – 2-ге вид., доповн. – Івано-Франківськ, 2003. – 405 с.
35. Грабовецький В. В. Ілюстрована історія Львова. Слідами пам'яток історії та культури / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2004. – 160 с.
36. Грабовецький В. В. Історія села Росільна. Історичні нариси, спогади, публіцистика / В. В. Грабовецький, В. Бабій. – Івано-Франківськ, 2004. – 138 с.
37. Грабовецький В. В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 464 с.
38. Грабовецький В. В. Галичина. Проблеми середньовічної і нової історії / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2004. – 312 с.
39. Грабовецький В. В. Згадаймо праведних гетьманів і кошових; де їх могили? / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2005. – 131 с.
40. Грабовецький В. В. Літопис історії України. Штрихи до портретів визначних українських істориків XIX–XX ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2005. – 100 с.
41. Грабовецький В. В. Іван Крип'якевич – визначний історик України. До 120-річчя з дня народження / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2005. – 200 с.
42. Грабовецький В. В. Підлісся. Ілюстрований літопис оселі Маркіяна Шашкевича. Його життя, творчість та вшанування. До 195-річчя від дня народження / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2006. – 210 с.
43. Грабовецький В. В. Культура Печеніжина крізь століття / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ ; Печеніжин, 2008. – 371 с.
44. Грабовецький В. В. Легендарні опришки – лицарі Карпат XVI–XIX ст. в літописі та ілюстраціях / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2008. – 463 с.
45. Грабовецький В. В. Моринці. Сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря. До 200-річчя з дня уродин / В. В. Грабовецький, В. Неумитий. – Івано-Франківськ, 2008. – 183 с.
46. Грабовецький В. В. Національно-визвольні змагання на Долинщині і Калушині в XVI–XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2008. – 111 с.

47. Грабовецький В. В. Українські святині Прикарпаття крізь століття. Т. 3 / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2009. – 290 с.
48. Грабовецький В. В. Андрей Шептицький і Прикарпаття. До 110-ліття його вступу на єпископський престіл Станіславівської Єпархії. Т. 2 / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2009. – 227 с.
49. Грабовецький В. В. Запорізьке козацтво і українська гетьманська держава XVII–XVIII ст. в літописі та ілюстраціях. До 520-річчя українського козацтва / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2010. – 493 с.
50. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш – легендарний лицар Карпат. Збірник основних документів. До 310-річчя уродин національного героя / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2010. – 354 с.
51. Грабовецький В. В. Василь Грабовецький : життя, стрілецька, громадська, політична та культурна діяльність в першій половині XX ст. До 125-річчя уродин / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2010. – 163 с.
52. Грабовецький В. В. Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша : довідник-путівник / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2010. – 260 с.
54. Грабовецький В. В. Мої незабутні Винники в літописі та ілюстраціях. За спогадами минулих літ / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2011. – 283 с.
55. Грабовецький В. В. Історія Покутської землі XV–XVII ст. в літописі та ілюстраціях. До 600-річчя першої письмової згадки. Т. 1 / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2011. – 195 с.
56. Грабовецький В. В. Історія Покутської Хмельниччини 1648–1655 рр. в літописі та ілюстраціях. До 600-річчя першої письмової згадки. Т. 2 / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2011. – 180 с.
57. Грабовецький В. В. Покутська земля в XVII–XVIII ст. в літописі та ілюстраціях. До 600-річчя першої письмової згадки. Т. 3 / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2011. – 300 с.
58. Грабовецький В. В. 350 років крокує в історії місто Івана Франка / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2011. – 450 с.
59. Грабовецький В. В. Історія встановлення першого скульптурного пам'ятника Тарасові Шевченкові у Винниках в Україні і у світі 1913 р. та вшанування Кобзаря. До 100-річчя воздвиження першого скульптурного монумента Кобзаря / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2012. – 250 с.
60. Грабовецький В. В. Скит Манявський серед монастирів Прикарпаття XII–XIX ст. в літописі та ілюстраціях / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2012. – 350 с.

**КНИГИ ПРО ЖИТТЯ Й НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
В.В.ГРАБОВЕЦЬКОГО**

1. Академік Володимир Грабовецький у творчості українських художників / упоряд. Володимир Лукань. – Івано-Франківськ, 2000. – 23 с.
2. Академік Володимир Грабовецький. Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 2003. – 128 с.
3. Академік Володимир Грабовецький. Світлини з життя, науково-педагогічної та громадської діяльності / упоряд. Світлана Пронь, викладач історії. Присвячую 75-річчю мого вчителя і наставника академіка Володимира Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2004. – 147 с.
4. Академік Володимир Грабовецький в автографах відомих діячів науки і культури України. Присвячена 80-річчю з дня народження патріархові історичної школи Володимира Грабовецького / упоряд. М. М. Вегеш. – Івано-Франківськ, 2008. – 100 с.
5. Бурнашов Г. Академік Володимир Грабовецький. – Тернопіль, 2003. – 67 с.
6. Бурнашов Г. Лицар із роду опришків. – Івано-Франківськ, 1995. – 97 с.
7. Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. На пошану дорогому вчителю з нагоди 50-річчя виходу у світ його першої книги. Видання друге, доповнене. – Т. 1. – Івано-Франківськ, 2006. – 431 с.
8. Вегеш М. Володимир Грабовецький – видатний історик України. – Ужгород, 1996. – 38 с.
9. Вегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького. (До 70-річчя з дня народження). – Ужгород, 1998. – 99 с.
10. Виставка творів історико-літературно-мистецької спадщини про Олексу Довбуша, присвячена 250-річчю початку антифеодального руху селян-опришків під проводом легендарного героя. З колекції доктора історичних наук, професора В. В. Грабовецького. Каталог / упоряд. В. М. Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 27 с.
11. Виставка історико-літературно-мистецьких творів, присвячених 500-річчю початку селянського повстання на Прикарпатті під проводом національного героя України Мухи. З колекції доктора історичних наук, професора В.В. Грабовецького. Каталог / упоряд. В. Т. Полек. – Івано-Франківськ, 1990.
12. Виставка історико-культурних творів, присвячених 500-річчю виникнення Запорізького козацтва. З колекції доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького. Каталог / авт. вступної статті та упоряд. В. Полек. – Івано-Франківськ, 1991. – 54 с.
13. Володимир Грабовецький. З думою про Україну. (Автобіографічні замітки. Спогади). – Ужгород, 2003. – 128 с.
14. Володимир Грабовецький. На вітар історії України. Спомини про незабутніх. Колеги і учні про свого побратима. Увіковічення пам'яті Олекси Довбуша. – Ужгород, 2003. – 200 с.
15. Володимир Грабовецький – почесний громадянин десяти міст і сіл Прикарпаття і Львівщини. – Івано-Франківськ, 2006. – 44 с.
16. Вуянко М. Прикарпатська історична школа академіка Володимира Грабовецького. – Івано-Франківськ, 1997. – 29 с.
17. Вуянко М. В., Скоморовський В. Б. Прикарпатська історична школа академіка Володимира Грабовецького. Видання друге, доповнене. – Івано-Франківськ, 2006 – 96 с.
18. До 70-ти річчя з дня народження. Ювілейний збірник на пошану В. В. Грабовецького. – Ужгород, 1998. – 136 с.

19. Довбушіана Володимира Грабовецького. Збірка відгуків на вклад вченого в честь вшанування легендарного героя Карпат. Видання друге, доповнене / упоряд. і авт. передм. М. М. Вегеш. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 4. – 132 с.
20. Життя і творчість академіка Володимира Грабовецького в книгах його біографів. Присвячується 80-річчю з дня народження Патріарха Прикарпатської історичної школи. – Івано-Франківськ, 2008. – 55 с.
21. Життя і творчість Володимира Грабовецького в оцінці сучасників. Збірник відгуків. Видання друге, доповнене. Ч. 3. – Івано-Франківськ, 2007. – 88 с.
22. Історик України. Ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького. До 70-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1998. – 300 с.
23. Книги Володимира Грабовецького з історії Прикарпаття Х–XVIII ст. в оцінці українських істориків. Збірник рецензій. Видання друге, доповнене. Ч. 1. – Івано-Франківськ, 2007. – 155 с.
24. Книги Володимира Грабовецького з історії Прикарпаття Х–XIX ст. в оцінці українських істориків. Збірник рецензій. Видання друге, доповнене. Ч. 2 / упоряд. і авт. передм. М. М. Вегеш. – Івано-Франківськ, 2007. – 148 с.
25. Кугутяк М., Райківський І. Слово про ювіляра. До 80-річчя творчого злету академіка Володимира Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – 56 с.
26. Марчук В. Домашній музей академіка Володимира Грабовецького : путівник-довідник. – Івано-Франківськ, 2008. – 131 с.
27. Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький – історик України. До 65-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1993. – 97 с.
28. Музейна кімната історика Олекси Довбуша при Івано-Франківському історико-меморіальному музею Олекси Довбуша : довідник-путівник. – Івано-Франківськ, 2011. – 79 с.
29. На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України Володимира Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – 563 с.
30. Сигидин М. Володимир Грабовецький – дослідник історії українського козацтва XV–XVIII ст. Присвячується 80-річчю від дня народження професора В. Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – 30 с.
31. Скоморовський В. Музейна кімната академіка Володимира Грабовецького у Печеніжині : путівник-довідник. На допомогу викладачам історії України, студентам та краєзнавцям. – Івано-Франківськ, 2006. – 126 с.
32. Шашкевичіана і шевченкіана у творчості Володимира Грабовецького. До 200-річчя двох великих українців. – Івано-Франківськ, 2009. – 339 с.
33. Carpatika – Карпатика. Вип. 24. Історичні та історіографічні студії до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького. – Ужгород, 2003. – 344 с.

**ЛІТОПИС ЖИТТЯ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
Й ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО**

24.07.1928 – народився в селищі Печеніжин Коломийського району в бідній сім'ї селянина-ткача Василя Грабовецького.

1934–1938 – учень початкової Печеніжинської школи.

1939 – учень першого класу Коломийської української гімназії.

1940–1941 – учень Коломийської середньої школи № 2.

1942–1944 – учень 6–7-х класів Малої греко-католицької духовної семінарії в місті Львів.

1944–1946 – секретар міського споживчого товариства райспоживспілки в м. Винники Львівської області.

1946–1947 – учень 10-го класу середньої школи робітничої молоді в м. Винники Львівської області.

1947–1952 – навчався на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка.

1952–1953 – учитель історії 5–10-х класів Новоскварявської середньої школи Нестерівського району Львівської області.

1953–1961 – молодший науковий співробітник відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів).

1953 – опублікував першу статтю “Там, де проходив Богдан Хмельницький”.

1958 – захистив кандидатську дисертацію “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст.”.

1961–1975 – старший науковий співробітник відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів).

1962 – рішенням Президії Академії наук Української РСР отримав учене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю “Історія України”.

1967–1975 – член Президії, голова секції історичних пам'яток Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

1968–1974 – ведучий тележурналу “Скарби народу” Львівської студії телебачення.

1968 – захистив докторську дисертацію “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.”.

1970 – нагороджений медаллю “За доблесну працю”.

1975 – нагороджений нагрудним значком Президії правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури “За активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни”.

1975–1988 – професор кафедри історії СРСР і УРСР історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені В.Стефаніка.

1976–1988 – член Президії та правління, голова секції пам'яток історії, член науково-методичної ради Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

1977 – нагороджений Грамотою Міністерства освіти Української РСР та Українського республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ за сумлінну роботу з підготовки педагогічних кадрів для загальноосвітніх шкіл.

1978–1985 – член наукової ради “Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду” при секції суспільних наук АН УРСР.

1979 – нагороджений Почесною грамотою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР за багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність і підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів.

1980 – нагороджений Почесною грамотою Івано-Франківської міської ради народних депутатів трудящих за досягнуті успіхи в науковій діяльності й активну участь у громадсько-культурній роботі.

- 1981 – отримав учене звання професора кафедри історії СРСР і УРСР.
- 1982–1987 – член бюро Наукової координаційної ради з проблем “Історичного краєзнавства в Українській РСР” при відділі історії, філософії та права АН УРСР.
- 1985 – нагороджений медаллю “Ветеран праці”.
- 1987 – нагороджений нагрудним значком Президії правління Українського товариства охорони пам’яток історії та культури.
- 1988 – нагороджений срібною медаллю з нагоди відзначення тисячоліття християнства в Україні.
- 1988 – постановою колегії Міністерства освіти УРСР від 23 лютого 1988 р. нагороджений медаллю А.С.Макаренка за заслуги в галузі освіти й педагогічної науки.
- 1988–1989 – член республіканської Наукової ради АН УРСР із проблем історичної науки (секція історичного краєзнавства).
- 1989 – нагороджений орденом “Пошани” за досягнуті успіхи в праці.
- 1989–1992 – член комітету Республіканської асоціації українознавства.
- 1989–1993 – член Президії і заступник голови Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури.
- 1990–2007 – завідувач кафедри історії України історичного факультету (Інститут історії і політології) Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.
- 1990 – лауреат обласної краєзнавчої премії імені І.Вагилевича.
- 1991–1996 – голова правління Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Почесний Президент гімназійного історико-філологічного Товариства при Коломийській гімназії.
- 1992 – нагороджений медаллю за плідну роботу на ниві охорони пам’яток історії та культури України.
- 1993 – нагороджений грамотою управління культури Івано-Франківської облдержадміністрації за заслуги у вивченні й популяризації пам’яток історії та культури Прикарпаття з нагоди 65-річчя від дня народження.
- 1993 – нагороджений Почесною грамотою представника Президента України в Івано-Франківській області за вагомий особистий внесок у вивчення історії України, плідну роботу в справі національно-духовного відродження краю, значну працю на педагогічній ниві з підготовки фахівців і науковців та з нагоди презентації книги “Олекса Довбуш”.
- 1995 – Указом Президента України присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України” за значний особистий внесок у розвиток національної освіти, упровадження сучасних форм навчання й виховання молоді.
- 1995 – обраний академіком АН Вищої школи України по відділенню історії, філософії та права й затверджений загальними зборами Академії наук Вищої школи України 30 листопада 1995 року.
- 1996 – нагороджений медаллю-відзнакою як почесний громадянин Коломиї.
- 1996 – рішенням Коломийського виконкому міської ради народних депутатів присвоєно звання “Почесний громадянин Коломиї” за значні заслуги в науковій роботі.
- 1996 – правлінням Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців обрано почесним головою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців.
- 1997 – виконавчий комітет Калуської міської ради народних депутатів нагородив грамотою за значний внесок у популяризацію історичної спадщини калуського краю й написання монографії “Історія Калуша”.
- 1997 – нагороджений грамотою ректорату за багаторічну й добросовісну працю з нагоди 5-річчя Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.
- 1997 – нагороджений почесним знаком Міністерства освіти України “Відмінник освіти України”.
- 1998 – рішенням виконкому Уторопської сільської ради народних депутатів присвоєно звання “Почесний громадянин села Уторопи”.

1998 – Івано-Франківське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства “Просвіти” обрало “Почесним членом “Просвіти”.

1998 – постановою Президії правління Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини України присвоєно звання “Почесний член спілки краєзнавців Прикарпаття”.

1998 – лауреат премії імені академіка Івана Крип'якевича.

1998 – нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня з нагоди 70-річчя з дня народження, 50-річчя науково-педагогічної й громадської діяльності.

1998 – Галицька міська рада своєю ухвалою з нагоди відзначення 1100-літнього ювілею міста Галич і за значний особистий внесок у дослідження й популяризацію історії давнього Галича й галицької землі присвоїла звання “Почесний громадянин міста Галич”.

1999 – Калуська міська рада присвоїла звання “Почесний громадянин міста Калуша”.

2000 – з благословення Святійшого патріарха України Філарета нагороджений грамотою за заслуги перед Українською православною церквою Київського патріархату.

2000 – нагороджений Івано-Франківською єпархією УГКЦ ювілейною Золотою медаллю з нагоди 2000-ліття Різдва Христового.

2000 – за активну діяльність, спрямовану на утвердження християнських цінностей та формування духовних і національних засад суспільства з нагоди відзначення в Івано-Франківській області 2000-ліття Різдва Христового нагороджений “Почесним знаком” від голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації та голови Івано-Франківської обласної ради.

2000 – єпископ Коломийський і Косівський нагородив грамотою за заслуги перед Українською православною церквою Київського патріархату.

2000 – рішенням Печеніжинської селищної ради присвоєно звання “Почесний громадянин селища Печеніжин” за особливий внесок і вагомі досягнення в розвиток історичної науки.

2000 – почесний член Українського історичного клубу м. Москва.

2001 – нагороджений почесним знаком Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти України”.

2001 – міський голова Калуша Степан Різник нагородив відзнакою з нагоди 10-ї річниці незалежності України за вагомий особистий внесок у відродження й становлення державності, розвиток демократичних засад місцевого самоврядування, консолідації й зміцнення громади міста Калуш.

2001 – територіальний комітет міста Івано-Франківськ присвоїв звання “Почесний громадянин мікрорайону “Княгинин”.

2001 – присвоєно звання “Почесний громадянин села Іванівці” за особистий внесок і вагомі здобутки в розвитку науки та видання книги про село Іванівці.

2001 – Івано-Франківське обласне об'єднання ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка нагородило грамотою Володимира Грабовецького за плідну працю в ім'я утвердження незалежності України й зміцнення державної української мови.

2001 – за значні заслуги перед громадою с. Грабівка присвоєно звання “Почесний громадянин с. Грабівка”.

2002 – Долинська сільська рада присвоїла звання “Почесний громадянин с. Долина” за книгу “Долина над Дністром. Ілюстрована історія села”.

2003 – Міністерство освіти і науки України нагородило Почесною грамотою за багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність.

2003 – управління культури Івано-Франківської облдержадміністрації нагородило почесною відзнакою – медаллю “За подвижництво в культурі Прикарпаття” з нагоди 75-річчя з дня народження.

2004 – ухвалою президії АН Вищої школи за працю “Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини” (у 3-х томах) присуджена друга премія.

2004 – вчена рада Ужгородського національного університету присвоїла почесний ступінь “Почесного доктора Ужгородського національного університету” за особливий внесок у розвиток національної освіти й науки, утвердження високого міжнародного авторитету університету та плідну культурно-громадську діяльність.

2006 – Білокам’янська сільська рада присвоїла звання “Почесного громадянина села Підлисса” за книгу “Підлисса. Тисячолітній літопис села Маркіяна Шашкевича, його життя, творчість та вшанування”.

2007 – вчена рада Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника присвоїла звання “Почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника”.

2007 – присвоєно диплом і нагрудний значок лауреата премії ім. Дмитра Яворницького за вагомий внесок у розвиток краєзнавства.

2007 – ухвалою кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника присвоєно звання “Почесний завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника”.

2007 – присвоєно звання “Почесний громадянин села Моринці”.

2007 – Верховний архієпископ Києво-Галицький, кардинал УГКЦ Любомир з нагоди святкування 850-річчя посвячення Успенського собору в Крилосі нагородив почесною грамотою.

2008 – Патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет, ушановуючи заслуги перед Помісною Українською православною церквою та українським народом нагородив грамотою.

2008 – товариство “Просвіта” нагородило грамотою за вагомий особистий вклад у розвиток Української держави та з нагоди 140-річчя товариства “Просвіта”.

2008 – івано-франківська греко-католицька громадськість присвоїла храмове звання “Почесний парафіянин Кафедрального Собору Святого Воскресіння” за вагомі наукові здобутки в дослідженні історії української національної церкви на Прикарпатті XI–XXI ст., монографію “Сторінки літопису Івано-Франківського Кафедрального Собору Святого Воскресіння” і з нагоди його 80-річчя.

2008 – нагороджений орденом “За заслуги” II ступеня з нагоди 80-річчя з дня народження, 60-річчя науково-педагогічної й громадської діяльності.

2008 – правлячий архієрей Івано-Франківської єпархії УГКЦ Володимир нагородив почесною грамотою за збереження християнської віри в 1020-ту річницю Хрещення Русі-України.

2010 – нагороджений правлячим архієреєм Миколою Сімкайлом “З нагоди 20-річчя виходу з підпілля УГКЦ, і за значний вклад у розбудову та відродження Української греко-католицької церкви”

2010 – присвоєно диплом і нагрудний знак лауреата премії імені Володимира Полека.

2011 – присвоєно звання “Почесного громадянина м. Винники” за вагомий вклад у розвиток культури міста Винники.

2012 – присвоєно звання “Почесного громадянина міста Івано-Франківськ” з нагоди 350-річчя міста.

2013 – нагороджений орденом “За заслуги” I ступеня з нагоди 85-річчя з дня народження, 65-річчя науково-педагогічної й громадської діяльності.

УДК 371.214.114:94 (4)

Мирослав ВОЛОЩУК

**ВІЦЕ-ВОЄВОДА ТРАНСІЛЬВАНІЇ ПЕТРО, СИН МИКОЛИ, ПРОЗВАНИЙ
РУСЬКИМ, З РОДУ БАЛОГ
(Vicevayuada Transilvaniae Petrus dictus Orrus filius Nicolai de Balogh)***

Стаття присвячена персоні трансільванського віце-воєводи Петра, прозваного Руським, з роду Балог, його майновому та соціальному статусові. Okремо автор розглянув ряд версій, чому саме цей урядовець згадувався в офіційній документації як “прозваний Руським”. Відзначається роль вельможі на службі при дворі воєводи Фоми Сеченьї. Окреслюються завдання та обов’язки віце-воєводи. Саме Петро, прозваний Руським, заснував відгалуження роду Балог – рід Дренчен, до якого належали та з яким асоціювалися всі його нащадки.

Ключові слова: Петро, прозваний Руським, воєвода Трансільванії, віце-воєвода, династія Анжу, руські переселенці, рід Балог, рід Дренчен.

Тривала традиція заселення трансільванських комітатів Угорського королівства вихідцями з Русі ще від початку XIII ст. створила підстави не тільки для виникнення цілого ряду топонімів “русського” походження. У XIV ст. на сторінках актового матеріалу місцевого походження час від часу появляються особи, “прозвані Руськими”, соціальний статус яких був доволі високим. Серед найбільш престижних – інститут воєводи та віце-воєводи Трансільванії. Зазначене урядування в адміністративній практиці Угорського королівства з’явилося від початку XI ст. при Стефані I (Stephanus, 1000–1038 pp.) після остаточного приєднання ним земель у південно-східних околицях Карпатського хребта.

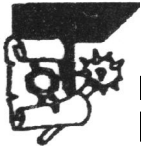
Сама Трансільванія (з латин. – *Transsilvania*, тобто “Залісся”; нім. варіант – *Siebenbürgen*, тобто “Семиграддя”; угор. варіант – *Erdély*) у межах Угорщини перебувала на особливих умовах, схожих до автономії. Упродовж кількох поколінь посада воєводи трансформувалася з посади комеса комітату Альба. Уперше *terminus vaiavoda* появився на сторінках джерел у 1199 р. У суспільній ієрархії країни ця особа займала високе місце, одразу ж після палатина, що можна побачити на прикладі укладення актів, серед свідків яких були також і воєводи. Нерідко воєводою ставали представники секейських або ж від XII ст. – саксонських знатних родів¹. Додаткове місце та вплив на етнічні групи в межах зазначених земель зберігали за собою католицький препозит міста Сібіу та трансільванський єпископ, що перебував у місті Алба Юлія (Alba Iulia, нім. варіант – *Karlsburg*, угор. – *Gyulafehérvár*, тепер – місто Алба Юлія, повіт Алба, Румунія). Від XII ст. тут традиційно отримували в користування свої пожалування духовно-рицарські Ордени, зокрема, іоаннітів і тевтонців².

У межах відведених володінь очільник Трансільванії володів повноваженнями головного військовокомандувача, зберігав право судочинства та збору податків.

В історії галицько-угорських стосунків воєводи не раз займали центральне місце. Зокрема, Бенедикт, відомий із літопису як Бенедикт Лисий, упродовж 1209–1210 pp. урядував у Галичі, заслуживши від місцевого нарратора за свої діяння прізвисько Антихриста. Він “**бѣ бо томитель бояромъ и гражаномъ и блоудъ творя и оускверняхоу жены же и черници и попадьи [...]**”³. Серед подій двосторонніх відносин середини – другої половини XIII ст. трансільванські воєводи більше не зустрічалися, хоча контакти між обома землями були доволі тісними. Зокрема, протягом 1230 та 1232 pp. молодший король Бела, котрий урядував у землях Трансільванії, двічі здійснював кампанії до Галицької землі, добре відомі з літописної традиції⁴.

Ми можемо лише здогадуватися, що в період правління воєводи Ласло Кана, що в межах відведених йому земель при Андрієві III (*Andreas*, 1290–1301 pp.) був цілком само-

* Дана публікація появилася завдяки всебічній підтримці Вишеградського міжнародного стипендіального фонду (Visegradfund) упродовж 2012–2013 pp. Особливу подяку за цінні поради висловлюю доцентіві Ференцові Шебьоку (Університет імені Йозефа Аттілі, Сегед, Угорщина).

достатнім, між 1297–1315 рр. частина вихідців із Русі, котрі мешкали в його володіннях, могли брати участь у виступах проти Карла Роберта з Анжуйської династії (*Carolus Robertus*, 1308–1342 рр.).

Посада ж віце-воєводи Трансільванії, як переконаний сучасний румунський дослідник Андраш Ковач, в адміністративній практиці Угорщини появилася не раніше початку XIV ст., серед яких першим може вважатися Микола з Вашару⁵. Особа, яка перебувала на цій безпосередній службі воєводи, будучи його прямим фаміліарієм, водночас вважалася комесом Феґера⁶. Віце-воєвода від імені свого сюзерена провадив судові слідства, вирішував земельні питання в межах власної компетенції, вочевидь, входив до складу військової знаті. Серед віце-воєвод, котрі певним чином могли бути пов'язані із землями Русі, відомий засновник роду Дренчен і фаміліарій воєводи Фоми Сеченьї – віце-воєвода Трансільванії Петро, прозваний Руським, з роду Балог (*vicevayouoda Transilvaniae Petrus dictus Orrus filius Nicolai de Balogh*).

Зокрема, уперше про персону *nomine Orrus dictus Peteu* саме як “прозваного Руським”, згадує диплом короля Карла Роберта від 13 січня 1338 р.⁷. Глибокий аналіз актового матеріалу, опублікованого останніми роками в Угорщині й Румунії, дає всі підстави для ототожнення зазначеної особи з віце-воєводою Трансільванії Петром, сином Миколи, що обіймав цю посаду впродовж 1323–1344 рр. у період правління воєводи Фоми з роду Сеченьї⁸. Кількість документів, що стосуються життя та діяльності досліджуваної особи, вимірюється десятками (серед них чимало таких, які були особисто укладені та скріплені печаткою віце-воєводи, зображення якої нам, на жаль, не відоме), однак лише кілька разів указаний чиновник був прозваний Руським, що вимагає прискіпливішої уваги до його біографії та визначення генези появи такого прізвища.

Так, аналогічна індивідуалізація стосовно нього вживалася у двох актах капітули міста Орадея (тепер – місто Орадя, повіт Біхор, Румунія) від 16 лютого 1338 р.⁹. У зверненні до Егерської капітули з боку Володислава, сина Миколи *de Scarus* (тепер – село Скерешово, округ Ревуца, Банськобистрицький край, Словаччина) і його брата Петра, датованому 22 лютого 1344 р., він згадується з прізвищем *dictus Orrus* востаннє. Відома також його родова приналежність – *magister Petew dictus Orrus filius Nicolai de Balogh et Derenchen*¹⁰.

Наведений вище документ засвідчував походження Петра, сина Миколи з роду Balogh (Балог), відомого від XI ст.¹¹. Ще на сторінках “Дінь Угорців” Шимона Кезаї наприкінці XIII ст. указувалося, що це сімейство в межах країни почало формуватися від часів правління короля Петера Орлеоло в 1038–1041, 1044–1046 рр. Засновником роду був рицар із Тюрингії Альтман (*Altmann*)¹². Упродовж XII–XIII ст. представники сімейства закріпили за собою ряд земельних пожалувань, зокрема, у комітаті Гемер, центром яких була фортеця Балог (тепер – Великий Блх, округ Рімавська субота, Банськобистрицький край, Словаччина), від назви якої отримав своє ім'я рід.

Представники сімейства воювали на боці угорських королів із династії Арпадів проти монголів у битві на ріці Шайо 11 квітня 1241 р., проти австрійського герцога Фрідріха Бабенберга, прозваного Сварливим (*Fredericus*, 1230–1246 рр.), на ріці Лейті 15 червня 1246 р., ходили походами (очевидно, під командуванням галицького короля Коломана) проти боснійських єретиків, будучи вшановані Белою IV (*Bela*, 1235–1270 рр.) і його наступниками відповідними земельними наділами¹³. Із часом володіння роду поширилися теж і на територію інших комітатів, зокрема, Бараньї¹⁴. Безумовно, представники роду Балог не раз пересікалися з вихідцями з руських земель, у тому числі серед оточення Коломана (*Colomannus*, 1208–1241 рр.) чи Бели IV, однак жоден із сімейства не ідентифікувався як *dictus Orrus*. На початку XIV ст. окремі представники роду Балог підтримували колишнього королівського палатина Матвія Тренчанського в протистоянні з новим королем Карлом Робертом¹⁵.

Досліджуваний нами магістр Петро був одним із синів Миколи, уперше постаючи на сторінках королівського документа від 29 березня 1323 р.¹⁶. Поряд з Петром відомі його рідні брати – магістр Володислав¹⁷, каштелян фортеці Hoznus (тепер – село Нові Бечей, Воєводина, Сербія), магістр Микола¹⁸ та каштелян фортець Muhad (тепер – комуна Мехадія повіту Караш-Северін, Румунія або ж неучілілий топонім Міхалд, медье Шомодь, Угорщина) і Sydowar (тепер – село Ждіоара, повіт Тіміш, Румунія), магістр Діонісій¹⁹. Батько Петра – комес Микола, син

Іванки, відомий з акта, виданого до 27 березня 1297 р.²⁰. Таким чином, урахувавши, що станом на 1323 р. у Миколи вже було чотири дорослих сини в поважному статусі *terminus post quem*, Петро міг народитися десь на рубежі XIII–XIV ст.*

Востаннє *magister Petew dictus Orrus filius Nicolai de Balogh et Derenche* постає в акті від 1 травня 1347 р.²¹. Ще кілька разів, як *olim vicevayuoda Transilvaniae*, Петро згаданий між 15 липня 1347 – 16 січня 1358 рр.²², однак зміст джерел не дає змоги зрозуміти, чи був він ще серед живих після 1355 р.** Таким чином, загальний вік досліджуваного вельможі міг становити близько 50–55 років.

Дослідження румунського історика Андраша Ковача показали, що *Petrus dictus Orrus* був четвертим віце-воєводою Фоми Сеченьї, обійнявши цю посаду *terminus post quem* після Симона з Жамбока 18 жовтня 1336 р.²³. Очевидно, що до цього часу магістр Петро виконував обов'язки комеса Новограда, засвідчені актом естергомського архієпископа Болеслава від 29 січня 1328 р.²⁴.

Однак королівська служба мала місце й раніше. Зокрема, документ Карла Роберта від 29 березня 1323 р. засвідчує, що представники роду *Balogh*, а саме – сини комеса Миколи сина Іванки – Петро, Володислав, Микола та Діонісій отримують за вірну службу фортецю *Balug*, яка належала іншим представникам цього ж роду, із часом конфісковану за їхнє відступництво²⁵. Обставини цієї служби залишаються невідомими за браком джерел.

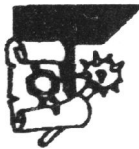
Заступивши на посаду віце-воєводи, *Petrus filius Nicolai de Balogh* не раз згадувався стосовно воєводи Фоми в статусі *officialis*²⁶. Проте повний спектр обов'язків, особливості служби, тонкощі субординації та ін. представлені документами 1337–1347 рр.²⁷.

Маючи у своєму розпорядженні штат урядовців, неодноразово відомих з актів, виданих між 3 травня 1338 – 15 липня 1347 рр.²⁸, Петро, прозваний Руським, головним чином займався вирішенням земельних питань між представниками трансільванської знаті, розв'язував судові суперечки, виконував різноманітні доручення воєводи Фоми Сеченьї. Його діяльність була зосереджена в поселеннях комітатів Альба (середньовічні поселення – *Feyereghaz**** *Sard*,

* При наступних згадках Петра та його братів він здебільшого постає поряд із Діонісієм (див., наприклад: CDH. – Т. 7. – V. 2. – S. 597; AKOkI. – Т. 7: 1323. – Old. 50, 203; AKOkI. – Т. 12: 1328. – Old. 30, 33), що дозволяє зробити обережний висновок про те, що саме Петро або Діонісій були найстаршими синами комеса Миколи. Малоімовірно, щоб Діонісій, який станом на 1323 р. обіймав посаду каштеляна фортець *Muhad* і *Sydowar*, був молодшим від своїх братів, згаданих лише в статусі магістрів.

** Очевидно, що Петро, прозваний Руським, ще міг бути серед живих станом на 26 серпня 1355 р. (див.: *Documenta Romaniae historica* / red. Ş. Pascu. – Bucureşti : Editura Academiei republicii socialiste România, 1977. – V. 10: Transilvania, 1351–1355. – S. 356; EOkm. – Т. 3: 1340–1359. – Old. 336–337). При цьому слід урахувати, що робота над пошуком та публікацією документів періоду правління династії Анжу в Угорщині триває. Тому в найближчий час можуть виявитися нові документи, що відобразатимуть невідомі аспекти життя та діяльності Петра, прозваного Руським, і таким чином внесуть зміни в описуваний нами образ.

*** Це поселення має певне “руське” історичне минуле. Зокрема, у період правління короля Гейзи II (*Geza*, 1141–1161 рр.) Церква святого Стефана з Альби отримала від королеви Єфросинії ряд пожалувань, періодично згадуваних і підтверджуваних включно до XV ст. (див.: CDH / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 4. – V. 2. – S. 125, 175–176; CDH / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1838. – Т. 11. – V. 1. – S. 67). Ця обставина цікава з огляду на те, що *Eufrozyna regina Vngarie* була донькою київського князя Мстислава Володимировича (1125–1132 рр.), до її оточення, безумовно, входила обслуга, яка прибула до Угорщини з Русі. Однак нам достеменно не відомо, чи серед *variis possessionibus*, які вона передала в користування церкви, мали місце села з руським населенням. Мабуть, саме в другій половині XII ст. у межах поселення *Feyereghaz* появилися представники Ордену Іоаннітів, яким король у 1193 р. надав низку пожалувань (див.: CDH / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 2. – V. 1. – S. 125–127). У 1211 р. межі володінь хрестоносців були описані згідно з розпорядженням Андрія II (CDH. / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1841. – Т. 7. – V. 5. – S. 202–203). Кілька згадок про поселення маємо також у другій половині XIII–XIV ст. (див.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (CDA) / ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1873. – V. 10 (1290–1300). – № 107, 159; EOkm. – Т. 3: 1340–1359. – Old. 88, 110, 379), однак жодних “руських” епізодів історії цього поселення більше не мала.

Woyasd etc.)²⁹, Добока (середньовічні поселення – *Bunye, Chamafaya, Chegue, Eus, Vizouloteluk/Wazzulteluk* etc.)³⁰, Клуж (середньовічні поселення – *Almas, Berch, Buch Chazartelke, Dudurerdey, Eghazbercy Kisteluk, Kuzeplak, Tamasfalva, Tupa, Vatahaza, Zenpal, Zenthmihalteluke* etc.)³¹, Кукульський (середньовічні поселення – *Egrestü, Koroth, Zenthmarton* etc.)³², Сольнок (середньовічні поселення – *Kepus, Kereu, Marceltelku, Sosay, Vrman, Zand* etc.)³³, Торда (середньовічні поселення – *Geresteleke, Zenthgyurg* etc.)³⁴ тощо.

Попри відносно високий статус досліджуваного персонажа, його особистий земельний фонд за наявними документами не був значним. Згідно з королівським розпорядженням від 23 березня 1323 р., *Petrus filius comitis Nicolai* серед інших отримував у користування фортецю *Balug* у комітаті Гемер (вочевидь, із прилеглими до неї землями³⁵). Земля *Balogh* залишалася спадковою власністю сімейства по генеалогічній лінії роду Атфі³⁶. Наскільки тривалим було перебування самого Петра в межах цієї землі, установити неможливо. Станом на 22 лютого та 31 травня 1344 р. він ідентифікувався як *Petew dictus Orrus de Balogh*³⁷, що засвідчувало тривалість держання навколорамкових територій. Розпорядження короля Людовіка I (*Lodovicus*, 1342–1382 рр.) від 19 травня 1347 р. зараховує його до числа знаті роду *Balogh*³⁸.

Однак свій родовий масток, а відтак і родовий предикат віце-воєвода здобув у результаті отримання в комітаті Гемер *possessio Derechen* (тепер – село Дренчани, округ Рімавська Субота, Банськобистрицький край, Словаччина), уперше згадане як його особисте приватновласницьке володіння 22 лютого 1344 р.³⁹. Із цим пожалуванням він і його нащадки асоціювалися серед угорської знаті, будучи, відповідно, досліджуваними на сторінках спеціальних генеалогічних розвідок⁴⁰ та персоніфікованих в індексах найновіших актових видань⁴¹.

Також Петро, прозваний Руським, у вже згадуваному акті Людовіка I від 19 травня 1347 р. відомий серед власників *possessio Zeech* (тепер – поселення Рімавська Сеч, округ Рімавська Субота, Банськобистрицький край, Словаччина)⁴², яке було родовим мастком щонайменше його діда, відомого з акта естергомського архієпископа Болеслава, виданого до 27 січня 1328 р., як *Iwanka de Zeech*⁴³. Упродовж наступних поколінь представники роду суттєво розширили межі власних маєтностей, що засвідчує дослідження Габор Балог⁴⁴.

Дренченський рід, як відгалуження сімейства Балог, заснований Петром, сином Миколи, активно розростався, про що свідчить низка документів. Віцевоєвода мав щонайменше семеро синів й одну доньку, почергово згаданих в актовому матеріалі між 1347–1369 рр. Зокрема, баном Славонії та Хорватії станом на 1347 р. був його син Микола⁴⁵, згаданий уже на посаді комеса Добоки в 1367–1372 рр.⁴⁶. Станом на 21 серпня 1355 р. він також відомий як *magister Nicolaus filius Peteu dictus Voyuoda de Derenchen*⁴⁷.

Посаду королівського стольника при Людовіку I у 1347 р. обіймав *Iwanka filius Petri*⁴⁸. У документі палатина Миколи, датованому 1350 р., поряд з уже згаданими Миколою та Іваном перераховані й інші сини досліджуваної персони – *magistros Emericus, Ladislaus, Jacobus, Andreas et Petrus*⁴⁹. Із документа капітули міста Алба Юлія від 1347 р. також відома *Elizabet filia Petri dicti Balogh*⁵⁰. Послідовність, наведена в документі, може бути тотожна часу появи на світ кожного із синів і доньок Петра, прозваного Руським. Теоретично більшість його дітей народилася у 20–30-х рр. XIV ст. Однак за браком свідчень нам важко підтвердити це припущення. Важливо, що жоден із нащадків колишнього віце-воєводи не вживав предиката *dictus Orrus*. Відтак проблема приналежності котрогось із попередників Петра до “руського світу” залишається відкритою.

На сторінках своєї статті “Про фаміліаріїв трансільванського воєводи Фоми Сеченї” А.Ковач висловив припущення, що *terminus dictus Orrus* закріпився за Петром випадково⁵¹. Ми не до кінця згодні з думкою румунського вченого, оскільки віце-воєвода щонайменше чотири рази на сторінках різних за походженням документів постає під таким предикатом, а тому принцип випадковості в даному випадку апіорі відпадає*. Нам видається можливим поява цього прізвиська з двох причин. Не виключено, що дружиною Миколи сина Іванки з роду Балог була якась невідома на ім'я жінка руського походження, від якої відповідний предикат було

* Випадковим, до прикладу, можна вважати казус, коли сам Петро, син Миколи, в документі, датованому 1341 р., називає себе воєводою (див.: ЕОКм. – Т. 3: 1340–1359. – Old. 61).

успадковано сином Миколи – віце-воєводою Петром. Подібні прецеденти, як ми переконані, мали місце в практиці двосторонніх відносин.

Крім того, у декількох угорських актах, датованих вереснем – жовтнем 1315 р., згадується королівський урядовець – *homo regis Orosz (Ruthenus) Iwanka*⁵², що, з огляду на наявний іменослов, свідчить про його ймовірно галицьке походження, де імена типу Іванко, Василько, Володимирко (пом'якшеного звучання) були доволі поширені.

Регести чотирьох документів, датовані напередодні та 22 вересня, 9 жовтня 1315 р., лаконічно повідомляють про наявність в околиці монастиря Агтон (тепер – поселення Айтонь-моноштора, медьє Чанад, Угорщина) земельної власності представника роду Агтон – Яноша сина Альберта, на користь якого згаданий Іванка, як королівський урядовець, провів затвердження меж цієї землі. Підтвердження про це відправлялося також до капітул міст Орадея та Чанад (тепер – місто Ценад, повіт Тіміш, Румунія) напередодні 22 вересня 1315 р.⁵³. Справа успадкування наділу фактично була завершена 9 жовтня 1315 р.⁵⁴.

При цьому ні шляхів потрапляння Іванки в оточення короля, ні його безпосередніх службових обов'язків і соціального статусу за браком джерел нам установити не вдалося. Невідомими є також сімейний стан, імовірні нащадки тощо. Ми лише можемо припускати, що досліджувана персона могла опинитися на службі короля в результаті його шлюбу з донькою галицького князя Лева – Марією, про що досі ведуться серйозні наукові дискусії⁵⁵.

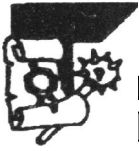
Відтак лише як припущення можна запропонувати версію про батьківство цього королівського урядовця щодо Миколи – батька віце-воєводи Петра. Успадкувати предикат *dictus Orrus* у третьому поколінні було реально. Однак залишається незрозумілим, чому інші діти комеса Миколи – Діонісій, Володислав і Микола у відомих нам документах не постають з аналогічною персоніфікацією. Таке могло відбутися, мабуть, лише за умови, що *Nicolaus filius Iwanka* мав двох дружин, з яких лише одна була руською за походженням, дочасно покинувши цей світ.

Друга причина появи терміна *dictus Orrus* у віце-воєводи Трансільванії, на наш погляд, може впливати з імовірності його тісних відносин із руськими мешканцями воєводства, погано висвітлених у джерелах. Нам відома лише одна конфліктна ситуація, що мала місце між колишнім віце-воєводою та комесом *nomine Johannus filius Vyniani de Vinch*, описана в документі конвенту Коложварського монастиря Пресвятої Діви Марії від 26 серпня 1355 р. Інтереси Іоанна представляв його слуга *Andreas dictus Orrus*⁵⁶. Однак не виключається, що за період його служби подібних випадків могло бути більше.

Таким чином, *persona nomine Petrus dictus Orrus filius Nicolai de Balogh* є непересічною серед переліку вельмож Угорського королівства першої половини XIV ст. у межах Трансільванського воєводства. Тривалість служби, обсяг виконуваних обов'язків, заснування нового роду підкреслюють знатність цієї особи, його особливе місце в курії Фоми Сеченьї та тісні зв'язки із королівським двором Карла Роберта й Людовіка I. Дискусійність появи й уживання в окремих випадках предиката “прозваний Руським” створює перспективу для подальшого поглибленого вивчення сімейства Балог, з якого походив віце-воєвода, і родини Дренчен, до заснування якої він був безпосередньо причетний.

У межах сучасного українського Закарпаття прізвище Балог доволі відоме й поширене.

1. На тему походження уряду трансільванського воєводи в XI–XIV ст., обов'язків, субординації див., зокрема: Про особливості посади каштеляна та віце-каштеляна: Fügedi E. Castle and society in medieval Hungary (1000–1437) / E. Fügedi. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1986. – P. 97; Kovács W. A. Voievozi și vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în Evul / W. A. Kovács // Annales Universitatis Apuliensis. – Series Historica. – 2011. – V. 15. – P. 7–41; Ibid. Remarks on the Careers of the Vice-voivodes of Transylvania in the Late Middle Ages (1458–1526) // Transylvanian Review. – 2012. – Vol. 21. – Supplement № 2 (Institutional Structures and Elites in Sălaj Region and in Transylvania in the 14th–18th Centuries, ed. by A. W. Kovács). – P. 103–137.
2. Див., зокрема: Kristó Gy. A korai Erdély (895–1324) / Gy. Kristó. – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2002. – Old. 260–272.
3. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – Стб. 722. Див. також про персону Бенедикта статтю словацького історика Марека Клати (Klatý M. Vojvoda Be-

- nedikt v kontexte uhorsko-haličských vzťahov prvej tretiny XIII. storočia / red. rada M. Demko // *Medea – Studia MEDiaevalia Et Antiqua*. – 1998. – T. 2. – S. 76–90).
4. Ипатьевская летопись. – Стб. 760–761, 764.
 5. Див., наприклад: Kovács W. A. Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája / W. A. Kovács. – Kolozsvár : Erdélyi Tudományok füzetek, 2010. – Old. 50.
 6. Rady M. Nobility, Land and Service in Medieval Hungary / M. Rady. – N.-Y. : Palgrave, 2000. – P. 114.
 7. Anjou-kori oklevéltár (далі – AKOkI) / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Alapprogramok, 2012. – T. 22 : 1338. – Old. 16.
 8. Про персону воєводи Фоми див. такі праці: Wertner M. Szécsényi Tamás erdélyi vajda / M. Wertner // Erdélyi Múzeum. – 1893. – Évf. 10. – Sz. 2. – Old. 119–134; Kovács W. A. Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól (Néhány kiegészítés az Archontológiához) / W. A. Kovács // Erdélyi Múzeum. – 2005. – № 67. – Füz. 3–4. – Old. 78–85 (в цій роботі Андраша Ковача міститься також коротка історіографія проблеми. – Old. 78–80); Ibid. Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. – Old. 50; Ibid. Voievozi și vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în Evul // *Annales Universitatis Apulienensis*. – Series Historica. – 2011. – V. 15. – P. 7–41 etc.
 9. AKOkI. – T. 22 : 1338. – Old. 54–55.
 10. AKOkI / Szer. F. Sebők. – Budapest ; Szeged : Az Oktatási Minisztérium támogatta a Nemzeti és Kutatási Fejlesztési Programok, 2010. – Old. 114.
 11. Див. останнє дослідження, присвячене роду Балог: Balogh G. A Balogh Nemzetség Eredetéről / G. Balogh. – [Б.м. ; Б.в.], 2012. – 31 l. Витоки роду представлені також на сторінках статті Мора Вертнера (див.: Wertner M. Az erdélyi németek bevándorlása és a szebeni prépostság a XIV. század végeig. Meghatározások és helyreigazítások (Első közlemény) / M. Wertner // Erdélyi Múzeum. – 1900. – K. XVII. – Füz. VI. – Old. 302–303). Найповніший аналіз роду провів Іван Нодь (див.: Nagy I. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal / I. Nagy. – Pest : Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1857. – K. 1 : A–B. – Old. 136–153), однак у нарисі про рід Деренчені автор жодним словом не обмовився про предикат Orros щодо віце-воєводи Петра (Nagy I. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal: 13-ban / I. Nagy. – Pest : Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1858. – K. 3–4 (C–Gy). – Old. 281–283).
 12. Simonis de Kéza. Gesta Hungarorum / A. Domanovszky // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*: In 2 v. (далі – SRH) / Edendo operi praefuit I. Szentpétery. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 189.
 13. Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica : In 3 t. (далі – RSA) / ed. I. Szentpétery. – Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1923. – T. 1 : 1001–1270. – S. 272, 295, 297–299, 310, 321.
 14. Ibid. – S. 445; RSA / ed. I. Szentpétery. – Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1943. – T. 2 : 1255, 1270–1301. – V. 1 : 1255–1272. – S. 73–75.
 15. Wertner M. Megjegyzések “A magyar nemzetség a XIII. század közepéig” című munkára / M. Wertner. – Old. 29; Kristó Gy. Csák Máté tartományúri hatalma / Gy. Kristó. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1973. – Old. 126, 135.
 16. AKOkI / Szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Kulturális és történelmi emlékek feltárása nyilvánartatása és kiadása, 1990. – T. 7 : 1323. – Old. 50. Див. також: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (далі – CDH) / Studio et opera G. Fejer. – Budaae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1832. – T. 7. – V. 2. – S. 597.
 17. Інша згадка про Володислава, сина Миколи, датована 1324 роком (див.: CDH / Studio et opera G. Fejer. – Budaae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1832. – T. 8. – V. 2. – S. 597).
 18. Інша згадка про Миколу, – сина Миколи, датована 1324 роком (див.: CDH. – T. 8. – V. 2. – S. 597).
 19. Порядок із рідним братом Петром Діонісій частіше від інших постає серед актової документації королівства, обіймаючи значні посади, зокрема, станом на 1347 р. Северинського бана (див.: CDH. – T. 8. – V. 2. – S. 597; AKOkI / Szer. T. Almási. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2001. – T. 12 : 1328. – Old. 30, 33; AKOkI / Szer. F. Sebők. – Budapest ; Szeged : Az Oktatási Minisztérium támogatta a Nemzeti és Kutatási Fejlesztési Programok, 2007. – T. 31 : 1347. – Old. 245).
 20. RSA / ed. I. Szentpétery, kézirat. I. Borsa. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. – T. 2 : 1290–1301. – V. 4. – S. 178. *Terminus post quem* Nicolaus filius Iwanka міг народитися на початку 80-х рр. XIII ст.
 21. A Wass család Cegei levéltára / Oklevélkivonatait felhasználva A. Valentiny, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszei A. W. Kovács. – Kolozsvár : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2006. – Old. 241–242; AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 201–202.

22. AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 363; Erdélyi okmánytár. Oklevelek levelek és más írások emlékek Erdély történetéhez: 3 k-ban (далі – EOkm) / Regeszták jegyzetekkel közzétesi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Zs. Jakó. – Budapest : Magyar Országos levéltár, 2008. – T. 3 : 1340–1359. – Old. 295, 337, 343.
23. Kovács W. A. Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól (Néhány kiegészítés az Archontológiához) / W. A. Kovács. – Old. 83; Натомість у своїй “Архонтології середньовічних комітатів Трансільванії” автор подав чіткіші рамки урядування Петра – 1337–1342 рр. Про статус, обов’язки та характер стосунків віце-воєводи з воєводою Трансільванії див. також: Janits I. Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatató és oklevéladó működése 1526-ig / I. Janits. – Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940. – Old. 85–87.
24. AKOkI. – T. 12 : 1328. – Old. 33.
25. AKOkI. – T. 7 : 1323. – Old. 50.
26. Див., наприклад: AKOkI / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Alapprogramok, 2012. – T. 22 : 1338. – Old. 49; AKOkI / Szer. F. Sebők. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2004. – T. 25 : 1341. – Old. 363–364 etc.
27. У цілому обов’язки та практична діяльність віце-воєвод Трансільванії останнім часом представлені на сторінках досліджень Пала Енгела та Андраша Ковача (Engel P. Néhány XIV. századi erdélyi alvajda származasa / P. Engel // Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. – Kolozsvár : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1996. – Old. 149–157; Kovács W. A. Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól (Néhány kiegészítés az Archontológiához) / W. Kovács. – Old. 78–81).
28. Серед персон, що перебували на службі віце-воєводи, згадувалися, зокрема: Andreas filius Iacobi, Iacobus filius Thomae, Petrus filius Laurencii, Petrus de Tuur (AKOkI. – T. 22 : 1338. – Old. 137, 367), Mika filius Nicolai, Iohannus filius Batta de Olffálva, notarius magister Peteu de Nema, Stephanus filius Dominici de Yztyen, Iohannus filius Dominici, Kapyon de Loona (AKOkI / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2001. – T. 24 : 1340. – Old. 9, 17, 129, 210; AKOkI / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2007. – T. 27 : 1343. – Old. 286; AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 363).
29. AKOkI. – T. 22 : 1338. – Old. 16, 54–55, 78–79; AKOkI / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged ; Országos Tudományos Kutatási Alap, 1999. – T. 23 : 1339. – Old. 146; AKOkI / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2007. – T. 26 : 1342. – Old. 149–150 etc.
30. AKOkI. – T. 22 : 1338. – Old. 49, 187–188; AKOkI. – T. 24 : 1340. – Old. 129–130; A Wass család Cegei levéltára. – Old. 237 etc.
31. AKOkI. – T. 26 : 1342. – Old. 444; AKOkI. – T. 27 : 1343. – Old. 286; AKOkI / Szer. F. Sebők. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2004. – T. 25 : 1341. – Old. 85–86 etc.
32. AKOkI. – T. 24 : 1340. – Old. 9 etc.
33. AKOkI. – T. 22 : 1338. – Old. 137, 157 etc.
34. Ibid. – Old. 367, 372.
35. AKOkI. – T. 7 : 1323. – Old. 50.
36. Balogh G. Op. cit. – Old. 14.
37. AKOkI / Szer. F. Sebők. – Budapest ; Szeged : Az Oktatási Miniszterium támogatta a Nemzeti és Kutatási Fejlesztési Programok, 2010. – T. 28 : 1344. – Old. 114, 242.
38. AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 245.
39. AKOkI. – T. 28 : 1344. – Old. 114.
40. Див., зокрема: Karácsonyi J. A magyar nemzetségék a XIV. század közepéig / J. Karácsonyi. – Budapest : Nap kiadó, 2004. – Old. 192; Engel P. Magyarország világi archontológiája 1301–1457: 2 k-ben / P. Engel. – Budapest, 1996. – K. 1. – Old. 271; Kovács W. A. Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól (Néhány kiegészítés az Archontológiához) / W. A. Kovács. – Old. 81 etc.
41. Див., наприклад: AKOkI. – T. 28 : 1344. – Old. 582; A Wass család Cegei levéltára. – Old. 478.
42. AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 245.
43. AKOkI. – T. 12 : 1328. – Old. 30.
44. Balogh G. Op. cit. – Old. 13–14.
45. AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 245.
46. A Wass család Cegei levéltára. – Old. 264–265, 267. Див. також: Kovács W. A. Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája / W. A. Kovács. – Old. 33.
47. EOkm. – T. 3 : 1340–1359. – Old. 295.
48. AKOkI. – T. 31 : 1347. – Old. 245. Він же, вочевидь, під 1370 р. відомий як комес Верхнього Сольнока (див.: Kovács W. A. Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája / W. A. Kovács. – Old. 25).
49. CDH. – S. 104 (нема тому).

- ^{50.} CDH / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1838. – Т. 9. – V. 6 : 1342–1382. – S. 24–39.
- ^{51.} Kovács W. A. Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól (Néhány kiegészítés az Archontológiához) / W. A. Kovács. – Old. 81.
- ^{52.} AKOkI / Szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Kutatási Alap, Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma, 1996. – Т. 4 : 1315–1317. – Old. 65, 69.
- ^{53.} Ibid. – Old. 65.
- ^{54.} Ibid. – Old. 65, 69.
- ^{55.} Про саме руське коріння Марії див.: Kristó Gy. Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól / Gy. Kristó // Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica. – Szeged : Hungariae, 1992. – Т. 96. – Old. 25–30; Ibid. Károly Róbert családja // AETAS – Journal of history and related disciplines. – 2005. – № 4. – S. 14–28; Ibid. Károly Róbert első felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae / Szer. Gy. Kristó. – Szeged : Hungaria, 1988. – Acta historica. – Т. 86. – Old. 27–30; Войтович Л. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: чи існувала королева Марія Львівна / Л. Войтович // А се его сребро : зб. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 161–164; його ж. Княжа доба на Русі. – С. 507–509. Думки про руське походження королеви Марії дотримуються львівський учений Ярослав Книш, однак про його оцінку досліджуваного питання ми мали змогу довідатися виключно на основі усного спілкування. У словацькій історіографії позицію Д. Криштова обережно прийняв М. Гомза (див.: Historia Scepusii / Vedecká redakcia M. Homza a St. A. Sroka. – Bratislava ; Kraków : ETC., 2009. – V. 1. – S. 341). Польську версію стосовно згадуваної Марії досі просуває краківський історик Станіслав Срока (див.: Sroka St. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? / St. Sroka // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge : Harvard Ukrainian research Institute, 1992. – № 16. – S. 261–268; Ibid. A magyar Anjouk családi története. – Kraków : Wydawnictwo PIT, 1998. – Old. 21–28 та ін. Останні підсумки із цієї дискусії викладені на сторінках статті автора: Срока С. Чи існувала руська дружина угорського короля Карла Роберта на початку XIV ст. / С. Срока // Княжа доба. Історія і культура. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 268–277.
- ^{56.} DRH. – V. 10 : Transilvania, 1351–1355. – S. 356; EOkm. – Т. 3 : 1340–1359. – Old. 336–337.

Статья посвящена персоне трансильванского вице-воеводы Петра, прозванного Русским, из рода Балог, его имущественному и социальному статусу. Отдельно автор рассмотрел несколько версий о путях происхождения понятия “прозванный Русским” и использования его относительно данного вельможи. Отмечается роль вице-воеводы на службе при дворе воеводы Фомы Сеченьи. Характеризуются задачи и обязанности данной персоны. Именно Петр, прозванный Русским, основал ответвление рода Балог – род Дренчен, к которому принадлежали и с которым ассоциировались все его наследники.

Ключевые слова: Петр, прозванный Русским, воевода Трансильвании, вице-воевода, династия Анжу, русские переселенцы, род Балог, род Дренчен.

The article is devoted to the person of Transylvanian vice-voievoda Peter dictus Orrus from the Balog family, his private and social status. There is one of the question in the article about the genesis of the predicate of Peter – dictus Orrus. The author presents some version of this. He notes the character of the service on the court of voievoda Thomas Szécsenyi, his tasks and obligations. Peter dictus Orrus founded a new branch of the Balog's family – Drenchen family. All his offsprings were Drenchen family members.

Keywords: Peter dictus Orrus, Transylvanian voievoda, vice-voievoda, Anjou dynasty, Ruthenian migrants, Balog family, Drenchen family.

УДК 94 (397)

Сергій ДУБЧАК

**ТВОРЧИСТЬ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
ЛАТИНСЬКОЇ АФРИКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ V ст.**

У статті здійснюється огляд творчої спадщини Аврелія Августина. Головна увага приділяється працям, що написані в період, коли він був єпископом Гіппони. Характеризуються основні видання творів Блаженного Августина. Визначається можливість використання цих творів як джерел щодо вивчення історії Північної Африки в останні десятиліття перед вандальським завоюванням. Указується на виняткову цінність полемічних творів, листів та особливо проповідей. Адже саме в цих творах найширше розкриваються найважливіші аспекти релігійного й соціополітичного життя регіону та місця церкви в ньому.

Ключові слова: Аврелій Августин, Латинська Африка, Гіппона, аріанство, донатизм, пелагіанство, *Patrologia Latina*, Посідій Каламський, вандалі.

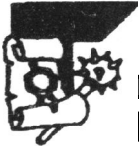
В історії людства є постаті, які стоять біля джерел цивілізації, визначаючи її рух. Для сучасної західної цивілізації такою особою є Аврелій Августин (*Aurelius Augustinus*), період життєдіяльності котрого припав на злам IV–V ст., суттєво вплинувши на історію та образ нішніх Європи й Америки. Його праці стосуються філософії та теології. Однак на них важливо поглянути також і як на історичне джерело.

Метою нашого огляду виступає поверхнева характеристика праць святого Августина, як історичних джерел. Серед наших завдань: охарактеризувати літературну спадщину Августина та вказати основні видання його творів; визначити їхню тематичну спрямованість і придатність до характеристики головних моментів інтелектуально-релігійного та суспільного життя Латинської Африки. При цьому до уваги будуть братися твори, які походять із першої третини V ст.*, тобто часу, коли Августин був єпископом (395–430) міста Гіппона (*Hippo Regius*, сучасне місто Аннаба, Алжир).

Обсяг надрукованої літератури про самого Августина виходить далеко за межі звичайного огляду, адже тільки перелік назв у систематизованих бібліографічних покажчиках займає понад 200 сторінок, притому їхня кількість постійно зростає¹. Серед найвідоміших дослідників – Марія Сергєєнко, яка у своєму виданні “Сповіді”² Августина подала дуже ґрунтовний та інформативний коментар³ з великою кількістю цитат з інших творів мислителя, що дозволяє читачеві скласти повніше, ніж читання “Сповіді”, враження про філософські погляди мислителя. У тому ж виданні представлено критичний огляд, присвячений “Сповіді” Августина⁴ та його життю⁵, автором яких є Олександр Столяров. Варто згадати Сергія Степанцова, котрий здійснив ряд перекладів⁶, опублікованих у “Віснику давньої історії”, а також провадить семінар, присвячений вивченню екзегетичних проповідей святого Августина на кафедрі класичної філології Московського державного університету імені Михайла Ломоносова⁷. Ще одним важливим дослідником Аврелія Августина є Олексій Сидоренко, котрий займається вивченням основних і найновіших видань творів святого Августина⁸. Певні елементи джерелознавчого аналізу окремих праць Августина (зокрема, “Проповідей”) здійснив радянський історик Герман Ділігенський у своїй монографії, присвяченій Північній Африці⁹. Доволі суттєву характеристику життя і творів надав у своїй “Патрології” Василь Лаба¹⁰.

Августин народився в 354 р. у місті Тагаста (*Tagasta*, сучасне місто Сук Ахрас, Алжир) у провінції Нумідія (*Numidia*)¹¹. Батько Патрикій (*Patricius*) належав до середнього міщанства (*curialis*), був язичником, а мати Моніка (*Monnica*, *Monica*) – християнкою. Найімовірніше його сім’я мала берберське походження¹², про що свідчить ім’я матері¹³, котре можна асоціювати з одним із місцевих божеств (*Monnae*)¹⁴. Ще одним опосередкованим свідченням берберського

* Датування творів Аврелія Августина вказується на основі матеріалів сайту <http://www02.homepage.villanova.edu/allan.fitzgerald/augustiniana.html>.

походження Августина (а також певною ілюстрацією самоідентифікації місцевого населення) можуть виступати його закиди язичницькому риторові Максимові (Maximus), котрий насміхався, указуючи на їх варварське походження, з берберських імен перших християнських святих (Miggin, Namphamo) Гіппони, де він нагадує йому про неприпустимість зради власного походження¹⁵. Вивчав, а пізніше викладав риторику в Тагасті, Карфагені (Carthago, Karthago, сучасне передмістя міста Туніс), Римі (Roma); пізніше був імператорським ритором у Мілані (Mediolanum), де в 387 р. був охрещений Амвросієм Медіоланським (Ambrosius Mediolanensis, 340–397). Наступного року повернувся до Африки, у 395/397 роках став єпископом м. Гіппона, де в 430 році помер під час облоги міста вандалами¹⁶. Таким чином, його діяльність як місцевого єпископа припала на першу третину V ст., а велика та різножанрова літературна спадщина (сьогодні відомо близько 100 творів у 232 книгах¹⁷) робить Августина ледь не головним джерелом до вивчення регіону в цей період.

Перше, ніж зробити огляд окремих праць Блаженного Августина, варто вказати на основні їх видання. Першу критичну роботу й систематизацію своїх творів здійснив сам Августин, учинивши наприкінці життя перегляд і коригування тих своїх творів, що були в його розпорядженні¹⁸. Ця робота отримала назву *Retractationes* (перегляди, ревізія)¹⁹ і була написана під кінець життя близько 427 р., де у двох книгах робить перегляд усіх творів, написаних від часу навернення, окрім листів і проповідей²⁰. Робота має унікальний характер, оскільки вперше у світовій літературі ми маємо ситуацію, коли сам автор проводить ґрунтовний критичний і хронологічний огляд своєї творчості. Досить сказати, що сучасна наукова хронологія творів Августина базується на вказівках, що містяться в цьому творі²¹. Тут автор нараховує 94 свої праці, 27 написаних до того часу, коли став єпископом, і 67 – опісля²².

Ще одним джерелом щодо творів Августина, а також головним джерелом стосовно його життя (окрім цього, вона ще є вагомим джерелом для історії вандалського вторгнення в Африку, яке відбувалося в останні роки життя Августина²³), виступає праця Поссідія Каламського (Possidus Calamensis, бл. 370 – бл. 437) “*Vita Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi*” (“Життя святого Аврелія Августина, єпископа Гіппони”)²⁴. А особливо “*Indiculus librorum, tractatorum et epistularum s. Augustini*” (“Малий перелік книг, трактатів та листів святого Августина”)²⁵, де зібрано перелік 1 030 творів, листів і бесід автора²⁶, складених на основі бібліотеки Гіппони, де Августин провів більшу частину свого свідомого життя та помер. Характерною рисою цієї систематизації є те, що Поссідій склав її за тематичним принципом (він виділив 13 окремих груп), у той час як Августин здійснив свою систематизацію на базі хронологічного принципу²⁷.

Від XVI ст. почали виходити багатотомні збірки церковних джерел з передмовою, упорядкуванням, коментарями та редактованими текстами²⁸. Не стали винятком також твори Августина, котрі з того ж таки XVI ст. почали видаватися як *omnia opera*. Але більшість перших видань ґрунтувалися на якомусь конкретному рукописі творів Августина, що знижувало їхню цінність. Особливим було видання, здійснене ченцями-бенедиктинцями з Конгрегації святого Мавра (фр. *Congrégation de St. Maur*) у 1679–1700 роках (налічувало 11 томів). Воно було зроблене на основі рукописів, що знаходилися у французьких зібраннях, і супроводжене текстологічною підготовкою. Хоча з погляду сучасних текстологічних можливостей видання бенедиктинців викликає не тільки похвалу, але й критику, проте до цього часу залишається останнім повним зібранням творів Августина. Саме воно було передруковано в Латинській Патрології (*Patrologia Latina*)²⁹ Жака-Поля Міня (Jacques Paul Migne, 1800–1875), у томах 32–47 його знаменитого зібрання патристичних текстів. Незважаючи на те, що ряд праць Августина сьогодні піддаються новим критичним виданням, воно залишається актуальним через те, що деякі твори є вміщені тільки тут³⁰.

З кінця XIX ст. починають виходити критичні видання праць Августина, що враховують усю досліджену рукописну традицію і є результатом кропіткої текстологічної роботи поколінь учених. Ці видання виходять у рамках патрологічних серій, серед яких варто назвати “*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*” (“Зібрання латинських церковних письменників”, CSEL), яке видається з 1866 року Віденською академією наук і в якому швидше за все було

здійснено найбільшу кількість критичних видань Августина*. У 1969 році при Віденській академії наук було відкрито супутній проект – “Рукописна традиція творів святого Августина” (“Die handschriftliche Überlieferung der Werke des Heiligen Augustinus”), у рамках якого здійснюються пошук і каталогізація всіх рукописних зібрань Європи на виявлення в них праць Августина. Унаслідок цієї роботи, було виявлено й опубліковано 29 не відомих раніше листів святого Августина³¹.

Завершуючи огляд головних видань Аврелія Августина, варто відзначити ще одну патрологічну серію, котра ставить за мету замінити Патрологію абата Міня (Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus*), якою виступає “Corpus christianorum. Series Latina” (“Зібрання християнських авторів. Латинська серія”, CCL (CCSL чи SL)).

Щодо найдоступніших варто відзначити український переклад “Сповіді”, виданий у 2008 р. на базі перекладу 1939 р.³², а також ряд російських видань творів Августина³³. Існують переклади й іншими європейськими мовами, котрі доволі широко представлені в мережі Інтернет**. Окрім цього, у всесвітній павутині також подані оригінальні латинські тексти на основі видання “Patrologia Latina” Жака-Поля Міня³⁴.

Августин є найпліднішим і найбільш усестороннім із західних староцерковних письменників. Його велику літературну спадщину прийнято ділити на десять груп: автобіографічні (“Confessiones” і “Retractationes”), філософські, апологетичні, полемічні, догматичні, етичні й пастирські, екзегетичні, “Quaestiones” (“Питання”) твори, проповіді та листи³⁵. Усі вони є не-оціненними для релігійної та інтелектуальної ситуації в тогочасній Африці. Водночас деякі твори дають можливість простежити окремі аспекти соціально-політичної історії (найперше це листи, проповіді та полемічні твори).

Так, радянські дослідники Олександр Дмитрев³⁶, Микола Машкін³⁷ і Герман Ділігенський³⁸, досліджуючи соціально-релігійний рух агоністиків*** (agonisticis) або циркумцеліонів (circumcelliones), опиралися в основному на праці Августина. Зокрема, наступні – “Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri duo” (“Проти Гауденція єпископа донатистів”, друга книга)³⁹, “Enarrationes in Psalmos” (“Тлумачення псалма”) 132⁴⁰, “Epistolae” (“Листи”) 6, 18, 23, 53, 88, 108, 185 etc.⁴¹, “Breviculus Collationis cum Donatistas” (“Коротке зіткнення з донатистами”)⁴².

У той самий час важливими є твори Августина, що вказують на розвиток чернецтва (“De opere monachorum”, “Про працю монахів”, 400)⁴³ у регіоні та поєднання останнього з кліром (у тому числі тісніший зв’язок з єпископом й активніша участь у суспільній діяльності)⁴⁴ і формацією духовенства⁴⁵, котре виражається у вживанні своєрідного формулювання “Monasterium clericorum”⁴⁶, його внутрішньої організації⁴⁷ та вибір кандидатів⁴⁸ досить широко представлені в його проповідях⁴⁹.

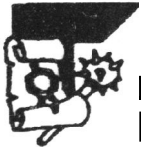
Августинівські проповіді складають дуже вагомe джерело щодо вивчення соціально-економічного становища в регіоні (найперше в Гіппоні). Зокрема, дані, які наведені в “Sermones” (“Проповіді”), дають цінну інформацію стосовно соціального розшарування населення (особливо міського)⁵⁰. Цінність “Sermones” визначається тим, що необхідні для ілюстрації висунутих ним тез приклади Августин черпає з умов життя своєї аудиторії. При цьому слід пам’ятати, що соціальні відносини в місті аж ніяк не знаходяться в центрі його уваги, але використовуються ним переважно як ілюстративний матеріал при тлумаченні тих чи інших місць Святого Писання⁵¹.

Окремої згадки заслуговують також матеріали, які Августин надавав для характеристики релігійного та релігійно-побутового аспекту життя мешканців Гіппони, що широко пред-

* Список виданих томів, серед них також праць святого Августина, можна переглянути за посиланням <http://www.csel.eu/?id=21>.

** Історія перекладів святого Августина російською мовою є доволі тривала (з кінця XVIII ст.), з їхнім переліком можна ознайомитися у всесвітній павутині https://ru.wikipedia.org/wiki/Аврелий_Августин, або з окремими текстами за адресою: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/.

*** Агоністики – соціально-релігійний рух у Північній Африці IV–V ст., послідовники радикального крила руху донатистів. Практикували аскетизм, мучеництво за віру, відмову від фізичної праці.

ставлені в проповідях і листах⁵², де висвітлюються рівень християнізації населення⁵³, а разом з тим синкретизм та збереження язичницьких традицій⁵⁴, і матеріальне становище духовенства⁵⁵. А головне – основні морально-етичні пріоритети Августина та християнський моральний ідеал у його інтерпретації. Щоб підкреслити значення його творів для змалювання соціально-економічного життя та побуту регіону, варто назвати працю Адальберта Гаммана (Adalbert-Gautier Hamman) “Щоденне життя в Північній Африці часів святого Августина” (назва оригіналу “La vie quotidienne en Afrique du Nord au temps de Saint Augustin, 1971” і польський переклад “Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna, 1989”, що був використаний автором)⁵⁶, у котрій саме отець церкви та його твори стали тим матеріалом, на якому була побудована вся робота⁵⁷.

Серед плодів творчості Августина варто також назвати його “Листи” (“Epistulae”), яких традиційно нараховується близько 270 (з них 53 написані до Августина). Абсолютна більшість із них пов’язана з душпастирською та загально-церковною діяльністю автора. Окремі листи виступають навіть цілими трактатами, де обговорюються питання філософії й теології⁵⁸. Багато документів було видано в серії “Patrologia Latina”⁵⁹, у той самий час окрему групу листів (усього їх 29) складають виявлені Віденською академією та видані окремо (про них ішла мова вище) у рамках серії “Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinoorum”.

Важливими джерелами для вивчення релігійної ситуації в північноафриканському регіоні виступають полемічні твори, які адресувалися тим релігійним групам, що діяли в першій третині V ст. в африканських провінціях Західної Римської імперії.

Першу групу полемічних творів складають антиманіхейські* трактати, серед яких варто назвати “Contra Faustum Manichaeum” (“Проти Фавста Маніхея”, 397–398)⁶⁰; “Contra adversarium legis et prophetarum” (“Проти супротивників закону і пророків”, 419/420)⁶¹ – твір став наслідком на проповідування в Гіппоні вчення про те, що Старий Завіт походить від Злого Бога**; “Contra Secundinum Manichaeum” (“Проти Секундія Маніхея”, 399)⁶² та інші. До цієї групи також входить праця, звернена проти присциліан*** “Contra Priscillianistas et Origenistas” (“Проти прихильників Присциліана й Орігена”, 415)⁶³. Ще одну групу складають протидонатистські**** твори: “Breviliculus collationis cum Donatistis” (“Коротке зіткнення з донатистами”, 412)⁶⁴; “Gesta cum Emerito” (“Діяння з Емерітом”, 418)⁶⁵; “Contra Gaudentium Donatistarum episcoporum” (“Проти Гауденція єпископа донатистів”, друга книга, 419–420)⁶⁶; “Contra litteras Petilianii” (“Проти писань Петіліана”, 401/405)⁶⁷; “Contra epistolam Parmeniani” (“Проти листів Парменіана”, 400)⁶⁸ та інші, більш ранні, твори. Ці дві групи полемічних творів написані проти рухів, які вже йшли на спад і втрачали масовість попри те, що ще залишалися й у наступні століття, але були позбавлені вже значної популярності. Якісно іншими є ересі, що якраз у цей період здійснюють спроби закріпитися в Латинській Африці.

Окрему групу становлять праці, звернені проти аріан****, що саме в цей період розпочали проникати в Африку. До них належать три твори – “Contra sermonem Arianorum” (“Проти аріанських проповідей”, 418/419)⁶⁹, котрий виник як реакція на проповідування аріанського вчення в Гіппоні, і два твори проти готського єпископа Максиміна (Maximin) – плід дискусії, що відбулася 428 року в Гіппоні – “Collatio cum Maximino Arianorum episcopo”

* Маніхейство – складене з вавилонсько-халдейських, юдейських, християнських, іранських (зороастризм) гностичних уявлень, синкретичне релігійне вчення, дуалістичне вчення про боротьбу добра й зла перса Мані, або Манеса.

** Злий Бог, або Цар Темряви – одне з божеств маніхейського пантеону, яке, згідно з їх ученням, було творцем матеріального світу.

*** Присциліанство – християнський етично-релігійний рух, що сформувався під впливом маніхейства та гностицизму наприкінці IV ст. в Іспанії (засновник – Priscillianus, бл. 345 – бл. 385).

**** Донатизм – розкол в Африканській церкві (IV–VII ст.), викликаний різним ставленням до об’єктивності значення церкви й незалежності дій благодаті від святості служителя.

***** Аріанство – одне з учень у християнстві (IV–VIII ст.), в основі якого лежала ідея про створену природу Бога-Сина.

(“Зіткнення з аріанським єпископом Максиміном”, 427/428)⁷⁰ і “Contra Maximinum” (“Проти Максиміна”, 428)⁷¹.

Наступну групу становлять твори, спрямовані проти пелагіан* і семіпелагіан**. Антипелагіанські твори є численнішими на відміну від протиаріанських, що пов’язано з тривалішою історією боротьби з пелагіанством у регіоні. Умовно цю боротьбу можна розділити на два етапи: 411–418 рр. – боротьба проти Пелагія (Pelagius, 354–420/440) і Целестія (Caelestius, IV/V ст.) і 419–430 рр. – оборона проти закидів Юліяна Екланумського (Iulianus Aecclanensis, 386–455) та проти семіпелагіанства⁷². Перший етап закінчився, завдяки наполегливості та ревності Августина – єпископа Гіппони й Аврелія (Aurelius, помер 430) – єпископа Карфагена (391–430), засудженням на Карфагенському соборі 418 року пелагіанства⁷³. Другий перервався із смертю Аврелія Августина та вандальським завоюванням Африки. Ця боротьба принесла Августину титул Doctor Gratiae (Доктор благодаті) і стала завершенням його полемічної діяльності⁷⁴. Серед головних творів варто назвати такі – “Contra secundam Iuliani” (“Друга проти Юліана”, 429–430)⁷⁵; “De praedestinatione sanctorum” (“Про визначення святих”, 428/429)⁷⁶ і “De dono perseverantiae” (“Про дар наполегливості”, 428/429)⁷⁷, адресовані прихильникам Августина в Галлії⁷⁸; “De correptione et gratia” (“Про виправлення і благодаті”, 426/427)⁷⁹ і “De gratia et libero arbitrio” (“Про благодаті та вибір”, 426/427)⁸⁰, адресований монахам у Гадрументі (Hadrumetum, сучасне місто Сус у Тунісі), де роз’яснював свої погляди щодо свободи волі людини⁸¹; “Contra duas epistulas Pelagianorum” (“Проти двох листів Пелагієві”, 420)⁸²; “De natura et gratia” (“Про природу й благодаті”, 414/415)⁸³ та інші.

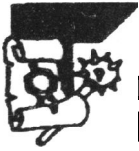
Історик і мистецтвознавець Олексій Джавілегов зазначає: “Потужний розум геніального варвара проклав шлях у найголовніших і найважливіших напрямках, по яких згодом пішов розвиток людської думки”⁸⁴, і саме цей геніальний варвар своїми багатосторонніми працями залишив пам’ять про початок перехідної епохи. Окрім того, що він заклав багато положень сучасної католицької догматики, також, принаймні опосередковано, залишив пам’ять про свою епоху.

Серед праць Августина немає спеціальних історичних хронік чи анналів, але в той самий час його твори передають дух епохи та прояснюють чимало аспектів складної історії африканських провінцій Західної Римської імперії. Беззаперечним є значення його творів для інтелектуальної історії та історії релігії. Воднораз, завдяки аналізу окремих праць чи їх фрагментів, можна побачити загальне тло досліджуваної епохи.

1. Здіорук С. “Сповідь” Аврелія Августина і сучасна українська духовність / С. Здіорук // Святий Августин. Сповідь ; пер. з лат. Ю. Мушака ; післямова С. Здіорука. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – С. 306.
2. Августин А. Исповедь / А. Августин ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. статья А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО–Сид, 1991. – 488 с.
3. Там само. – С. 401–484.
4. Столярова А. А. “Исповедь” : история создания, жанр, проблемы достоверности / Столярова А. А. // Августин А. Исповедь ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. статья А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО–Сид, 1991. – С. 377–383.
5. Столярова А. А. Аврелий Августин : жизнь, учение и его судьбы / Столярова А. А. // Августин А. Исповедь ; пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступит. статья А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО–Сид, 1991. – С. 5–50.
6. Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповедь 81 ; пер. С. А. Степанцова / Св. Августин // Вестник Древней Истории. – 2009. – № 1. – С. 260–267; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповеди 73 и 73А ; предисл., пер. с лат. и коммент. С. А. Степанцова (Москва) / Св. Августин // ВДИ. – 2007. – № 3.

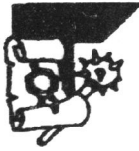
* Пелагіанство – християнська ересь (V ст.), котра стверджує, що перворідний гріх не впливає на людську природу й що людина здатна вибирати добро чи зло без спеціальної допомоги Божественного.

** Семіпелагіанство – учення монахів з Лерінських о-вів біля Марселя, що виникло внаслідок їхньої дискусії з Августином. Суть учення: початок віри й бажання спасіння походять від людини, але заверрене спасіння неможливе без Божої ласки; життя з вірою є справою вільної волі людини, тому для витримки в добрі не потрібна Божа ласка.

- С. 243–250; Августин. Слово о разорении города Рима / Св. Августин ; пер. С. А. Степанцова // ВДИ. – 2001. – № 2. – С. 245–250.
7. Степанцов Сергей Александрович. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~classic/persons/stepanov/>.
 8. Сидоренко А. К. Инструментарий современного исследователя философского наследия блаженного Августина / А. К. Сидоренко // Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. – 2007. – Вып. 7. – С. 126–133.
 9. Дилигенский Г. Г. Северная Африка в IV–V веках / Г. Г. Дилигенский. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 302 с.
 10. Лаба В. Патрологія : життя, письма і вчення Отців Церкви / В. Лаба. – Львів : Свічадо, 1998. – С. 363–390.
 11. Здіорук С. Указ. праця. – С. 297.
 12. Hamman Adalbert G. *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*; przełożyły M. Stafiej-Wróblewska, E. Sieradzińska / Hamman Adalbert G. – Warszawa : Pax, 1989. – S. 16.
 13. Gerald Bonner. *St. Augustine of Hippo. Life and Controversies* / Gerald Bonner. – Norwich, 1986. – S. 38.
 14. 14911 // *Inscriptionum Africae proconsularis latinarum supplementum* / ediderunt Renatus Cagnat et Iohannes Schmidt; commentariis instruxit Iohannes Schmidt. Pars. prima : Provincia Tripolitana. – Pars secunda: Provincia Byzacena. – Pars tertia: Provincia proconsularis. – Berolini : apud G. Reimerum, 1891. – P. 1451.
 15. Augustinus. *Epistola 16, 2* / Augustinus // *Patrologia cursus completes seu Bibliotheca universalis omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorum que ecclesiasticorum. Series Latina* / ed. J.-P. Migne. – T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 82.
 16. Августин // *Католическая Энциклопедия* / председатель редакционно-издательского совета о. Григорий Цёрох [ОФМConv]. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – Т. 1. – С. 21.
 17. Здіорук С. Указ. праця. – С. 297.
 18. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 126.
 19. Augustinus. *Retractiones* / Augustinus // PL T. 32 – Parisiis, 1841. – P. 583–656.
 20. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 21. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 126.
 22. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 23. Копылов И. А. Реконструкция биографии автора “Истории вандалских гонений” / И. А. Копылов // *Вопросы истории*. – 2008. – № 4. – С. 160.
 24. Possidius. *Vita Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi* / Possidius // PL. – T. 32. – Parisiis, 1841. – P. 31–66.
 25. Possidius. *Indiculus librorum, tractatorum et epistularum s. Augustini* // PL. T. 46. – Parisiis, 1842. – P. 5–22.
 26. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 27. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 127.
 28. Боднарюк Б. М. Харизма пустелі : витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. / Боднарюк Б. М. – Чернівці : Прут, 2012. – С. 50.
 29. *Patrologia cursus completes seu Bibliotheca universalis omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorum que ecclesiasticorum. Series Latina* / ed. J.-P. Migne. – Parisiis, 1844–1856. – T. 1–221.
 30. Сидоренко А. К. Указ. сочинение. – С. 127.
 31. Там само. – С. 128.
 32. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин ; пер. з лат. Ю. Мушака ; післямова С. Здіорука. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 319 с.; Святий Августин. Сповідь / Святий Августин ; пер. з лат. Ю. Мушака. – Львів : Свічадо, 2008. – 356 с.
 33. Блаженный Августин. Творения : в 4 т. / Блаженный Августин. – С. Пб. : Алатейя ; К. : УЦИММ-Прес, 1998–2000; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповедь 81; пер. С. А. Степанцова / Св. Августин // ВДИ. – 2009. – № 1. – С. 260–267; Св. Августин, епископ Гиппонский. Проповеди 73 и 73А ; предисл., пер. с лат. и коммент. С. А. Степанцова / Св. Августин // ВДИ. – 2007. – № 3. – С. 243–250; Августин. Слово о разорении города Рима / Св. Августин ; пер. С. А. Степанцова // ВДИ. – 2001. – № 2. – С. 245–250; Августин А. Исповедь / А. Августин ; пер. с лат. М. Е. Сергеевко ; вступит. статья А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО – Сид, 1991. – 488 с.
 34. *Documenta Catholica Omnia. Sanctus Augustinus*. – Режим доступа : http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0354-0430-_Augustinus,_Sanctus.html.
 35. Лаба В. Указ. праця. – С. 370.
 36. Дмитрев А. Д. К вопросу об агонистиках и циркумцеллионах / Дмитрев А. Д. // ВДИ. – 1948. – № 3. – С. 66–78.

37. Машкин Н. А. К вопросу о революционном движении рабов и колонов в Римской Африке / Н. А. Машкин // ВДИ. – 1949. – № 4. – С. 51–61; Машкин Н. А. Агонистики, или циркумцеллионы в Кодексе Феодосия / Н. А. Машкин // ВДИ. – 1938. – № 1. – С. 82–92.
38. Дилигенский Г. Г. Указ. праця. – 302 с.; його ж. Вопросы истории народных движений в поздней римской Африке // ВДИ. – 1957. – № 2. – С. 85–105.
39. Augustinus. Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri duo / Augustinus // PL.T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 707–752.
40. Augustinus. Enarrationes in Psalmos 132 / Augustinus // PL T. 37. – Parisiis, 1865. – P. 1729–1736.
41. Augustinus. Epistolae / Augustinus // PL.T. 33. – Parisiis, 1845. – 1176 p.
42. Augustinus. Breviculus Collationis cum Donatistas / Augustinus // PL.T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 613–690.
43. Augustinus. De opere monachorum / Augustinus // PL.T. 40. – Parisiis, 1845. – P. 547–582; Augustinus. De sancta virginate / Augustinus // PL.T. 40. – Parisiis, 1845. – P. 397–428.
44. Kłoczowski J. Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku / Kłoczowski Jerzy. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 1964. – S. 70.
45. Śrutwa J. Przygotowanie do kapłaństwa w Afryce Rzymskiej na podstawie pism św. Augustyna / J. Śrutwa // Vox Patrum. – 1993–1995. – Z. 24–29. – S. 267–273.
46. Augustinus. Sermo 355 / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1568–1569.
47. Augustinus. Sermo 356 / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1368–1381; Augustinus. De moribus ecclesiae / Augustinus // PL. T. 32. – Parisiis, 1845. – P. 1338–1339.
48. Augustinus. Sermo 104 / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 617–618.
49. Augustinus. Sermones / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – 1484 p.; Augustinus. Sermones / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – 2440 p.
50. Дилигенский Г. Г. Северная Африка в IV–V веках / Дилигенский Г. Г. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 54.
51. Там само. – С. 49.
52. Augustinus. Epistula 199 / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 922; Augustinus. Contra epistolam Parmeniani / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – P. 334.
53. Augustinus. Sermo 302 / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 1385–1393.
54. Augustinus. Sermo 196 / Augustinus // PL. T. 38. – Parisiis, 1863. – P. 1019–1021.
55. Augustinus. Sermo 356 / Augustinus // PL. T. 39. – Parisiis, 1863. – P. 1574–1581.
56. Hamman Adalbert G. Op. cit. – 453 s.
57. Ibidem. – S. 7–8.
58. Лаба В. Указ. праця. – С. 383.
59. Augustinus. Epistolae / Augustinus // PL. T. 33. – Parisiis, 1845. – 1176 p.
60. Augustinus. Contra Faustum Manichaeum / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 207–518.
61. Augustinus. Contra adversarium legis et prophetarum / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 603–666.
62. Augustinus. Contra Secundinum Manichaeum / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 577–602.
63. Augustinus. Contra Priscillianistas et Origenistas / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 669–678.
64. Augustinus. Breviculus collationis cum Donatistis / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 613–690.
65. Augustinus. Gesta cum Emerito / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 697–706.
66. Augustinus. Contra Gaudentium Donatistarum episcopum / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 707–758.
67. Augustinus. Contra litteras Petiliani / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 245–383.
68. Augustinus. Contra epistolam Parmeniani / Augustinus // PL. T. 43. – Parisiis, 1865. – P. 33–108.
69. Augustinus. Contra sermonem Arianorum / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 683–708.
70. Augustinus. Collatio cum Maximino Arianorum episcopo / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 709–742.
71. Augustinus. Contra Maximinum / Augustinus // PL. T. 42. – Parisiis, 1845. – P. 743–814.
72. Лаба В. Указ. праця. – С. 376.
73. Burczak K. Biskupi Afrykańscy wobec herezji pelegianizmu / Burczak K. // Vox Patrum. – 2002. – T. 42–43. – S. 444.
74. Лаба В. Указ. праця. – С. 377.
75. Augustinus. Contra secundam Iuliani: responsionem opus imperfectum / Augustinus // PL. T. 45. – Parisiis, 1865. – P. 1049–1608.
76. Augustinus. De praedestinatione sanctorum / Augustinus // PL. T. 44. – Parisiis, 1865. – P. 959–992.
77. Augustinus. De dono perseverantiae / Augustinus // PL. T. 45. – Parisiis, 1865. – P. 993–1034.
78. Лаба В. Указ. праця. – С. 378.

79. Augustinus. De correptione et gratia / Augustinus // PL. T. 44. – Parisii, 1865. – P. 915–946.
80. Augustinus. De gratia et libero arbitrio / Augustinus // PL. T. 44. – Parisii, 1865. – P. 881–912.
81. Лаба В. Указ. праця. – С. 378.
82. Augustinus. Contra duas epistulas Pelagianorum / Augustinus // PL. T. 40. – Parisii, 1845. – P. 517–638.
83. Augustinus. De natura et gratia / Augustinus // PL. T. 44. – Parisii, 1865. – P. 247–290.
84. Джавилегов А. К. Блаженный Августин / Джавилегов А. К. // Блаженный Августин. Творения : в 4 т. – С. Пб. : Алатейя ; К. : УЦИММ-Прес, 2000. – Т. 1. – С. 4.

В статье осуществляется обзор творческого наследия Аврелия Августина. Основное внимание уделяется работам, происходящим из периода, когда он был епископом города Гиппона. Характеризуются основные издания сочинений Блаженного Августина. Определяется возможность использования этих произведений как источников по изучению истории Северной Африки в последние десятилетия перед вандалским завоеванием. Отмечается исключительная ценность полемических произведений, писем и особенно проповедей. Ведь именно в этих произведениях широко раскрываются основные аспекты религиозной и социополитической жизни региона и места церкви в нем.

Ключевые слова: Аврелий Августин, Латинская Африка, Гиппон, арианство, донатизм, пелагианство, *Patrologia Latina*, Поссидий Каламский, вандалы.

The article reviews the creative heritage of Aurelius Augustine. The main attention is paid to the works that originate from the period when he was the bishop of Hippo. Characterized by major publication of Saint Augustine. Is defined possibility of using these works as sources for the study of history North Africa in the last decades earlier Vandals conquest. Marked the exceptional value of polemical works, letters and especially sermons. It is in these works the most widely disclosed key aspects of religious and socio-political life of the region and the place Church there.

Keywords: Augustine of Hippo, Latin Africa, Hippo Regius, Arianism, Donatism, Pelagianism, *Patrologia Latina*, Saint Possidius, Vandals.

УДК 94 (450)

Андрій ПАВЛЮК

ХАРАКТЕР ЛАНГОБАРДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ ІТАЛІЇ (568–584 рр.)

У статті проаналізовано еволюцію розвитку Лангобардського королівства впродовж VI ст. Здійснено дослідження першого етапу лангобардського завоювання візантійської Італії. Досліджено характер завоювання Апеннін і його особливості. Прослідковано еволюцію й етапи завоювання, розширення територіальних меж. Висвітлено ставлення завойовників до місцевого населення. Проаналізовано місце Лангобардського королівства на Апеннінському півострові та серед інших варварських династій Європи.

Ключові слова: лангобарди, Альбоїн, Клеф, правління герцогів, Північна Італія, Сполето, Беневент, Равеннський екзархат, Візантійська імперія.

Епоха Великого переселення народів займає в медієвістиці вагоме місце. Лангобардська Італія на цьому фоні являла собою “етнічний” котел, з якого згодом з’явився новий *gens* із характерною для себе культурою, ментальністю, системою світосприйняття та світобачення, часто не схожими на інші споріднені. Не випадково серед сучасних італійських істориків вивчення цього періоду виокремилася в особливу галузь – “лангобардистику”, яка знайшла своїх послідовників в інших європейських державах. Тому, безумовно, дослідження першого етапу завоювання лангобардами візантійської Італії є актуальним. Адже період з 568–584 рр. дуже важливий для розуміння майбутнього міжнародного становища Лангобардського королівства на Апеннінському півострові.

Перші розвідки в цьому напрямі були здійснені відомим російським дослідником П.Кудрявцевим¹ ще в середині XIX ст. Подальшу розробку проблематики, а саме – дослідження ранньосередньовічної Італії на початку XX ст. здійснив Е.Тарле², який дослідив політичну історію Італії від падіння Західної Римської імперії до її відновлення Карлом Великим. Окрему увагу дослідник приділив економічним відносинам у лангобардській Італії та еволюції папства. Дослідженню суспільного устрою лангобардів присвятив свої роботи радянський медієвіст О.Неусихін³. У другій половині XX – на початку XXI ст. коло проблем розширилося й стало об'єктом вивчення російських учених І.Дворецької^{4, 5}, О.Бородіна⁶ та європейських – Р.Гюнтера⁷, Л.Мюссе⁸, Дж.Уоллес-Хедрілла⁹.

Мета публікації полягає в спробі на основі відповідних джерел та наукової літератури комплексного та наукового аналізу характеру лангобардського завоювання Італії (568–584 рр.).

Серед “варварських королівств”^{*} найпізніше сформувалося Лангобардське королівство (568–774 рр.). Визначення етноніму “лангобарди” чи не вперше дав Павло Диякон (Paulus Diaconus, 720–800 рр.) у своїй праці “Історія лангобардів”¹⁰ (“Historia Langobardorum”¹¹). Він стверджував, що лангобарди отримали свою назву від довгих борід, адже на їхній мові слово “lang” означає “довгий”, а “bart” – “борода”¹².

Перші згадки про “довгобородих” містяться ще в Страбона¹³, Валлея Патеркула¹⁴, Тацита¹⁵. За даними античних авторів і згідно з результатами археологічних розкопок, лангобарди розселилися по обох берегах нижньої Ельби вже в останні десятиліття I ст. до н. е. Ця область, на думку німецького медієвіста Рігоберта Гюнтера (Rigobert Günther, 1928–2000 рр.), була їхньою батьківщиною¹⁶. Однак нарративні джерела раннього середньовіччя, зокрема, анонімна хроніка про “Походження народу лангобардів” (“Origo gentis Langobardorum”)¹⁷ та “Історія лангобардів” П.Диякона переконували, що батьківщиною *langobardorum* була Скандинавія¹⁸. Французький медієвіст Люсьєн Муссе (Lucien Musset, 1922–2004 рр.) зазначав, що скандинавське походження лангобардів відкидати некоректно. Адже, на думку вченого, лангобардське право має скандинавські паралелі¹⁹. Отже, питання походження племені залишається дискусійним.

Протягом першої половини I тис. лангобарди мігрували в верх по Ельбі або між Ельбою та Одером на південний схід. У 488–489 рр. “довгобороди” зайняли територію племені ругів, розташовану напроти римської провінції *Noricum* (Норик^{**}) на лівому березі Дунаю²⁰. Згодом вони вирушили на південний схід і наштовхнулися на сильний супротив герулів, яким вдалося ненадовго підпорядкувати лангобардів. Однак у 510 р. лангобардський король Тато (Tato, 500–510 рр.) наніс вирішальну поразку герулам, унаслідок чого їхнє королівство було знищене. Очевидно, тоді під впливом герулів й остготів лангобарди прийняли аріанство^{***21}. Однак, поза всяким сумнівом, багато лангобардів залишилися вірними своїм традиційним культурам, частина перейшла в ортодоксальне^{****} християнство, адже, за повідомленням візантійського пізньоантичного історика Прокопія з Кесарії (Procopius, 500–562 рр.), у 458 р. лангобардські посланики при візантійському дворі аргументували необхідність спільних дій проти аріан-гепідів тим, що лангобарди й візантійці сповідують єдину віру²².

Одразу після знищення королівства герулів лангобардами зацікавилася Візантія. Імператор Юстиніан (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus, 527–565 рр.²³) планував використати лангобардів проти остготів, гепідів і франків²⁴, тому в 535–536 або 539 рр. уклав foedus з королем

* “Варварські королівства” – держави, створені на території Західної Римської імперії.

** Норик (лат. *Noricum*) – давньоримська провінція між верхньою течією Драви й Дунаєм. Провінція Норик межувала на сході й південному сході з Паннонією, на заході – з Рецією і Віндолікою та Італією (*Venetia et Histria*) на півдні. Ця територія приблизно відповідає сучасним Штирії і Каринтії (Австрія) і прилеглим районам Баварії на схід від річки Інн (Німеччина) і Словенії.

*** Аріанство – одна з ересей ранньої християнської церкви. Назва походить від імені священика з Александрії – Арія (256–336 рр.). Заперечуючи церковне вчення про єдину суть Трійці, вони твердили, що Христос – Син Божий – нижчий за Бога-Отця. На Нікейському соборі в 325 р. аріанство було визнане за єресь й остаточно засуджене християнською церквою в 381 р.

**** Ортодоксія (від грец. – “пряма думка”, “правильне вчення”). Ортодоксами називають прихильників Нікейського символу віри, який був прийнятий на Першому Нікейському соборі в 325 р.

Вахо* (Wacho, 510–539 pp.)²⁵. Лангобарди, на правах федератів, отримали для проживання Паннонію** й Норик і стали союзниками Візантії імперії²⁶. У 552 р. візантійський полководець Нарцес (Narses, 478–573 pp.) під час завоювання Остготського королівства залучив нових “союзників” (5 500 осіб²⁷) до активних військових дій в Італії. Однак після перемоги над ворогом Нарцес, поспіхом винагородивши лангобардів, відразу відправив їх за Альпи. Причиною такого вчинку, за повідомленням Прокопія з Кесарії, стала надмірна жорстокість лангобардських воїнів, які палили будинки та гвалтували жінок²⁸.

У 567 р. свого апогею сягнуло гепідсько-лангобардське протистояння, котре тривало з 548 р. У вирішальній битві, за словами Павла Диякона, де лангобардів підтримували також авари, загинув король гепідів Кунімунд (Cunimundus, 560–567 pp.), із черепа якого Альбоїн (Alboin, 526–572/573 pp.) наказав зробити собі чашу²⁹, що водночас було символом падіння гепідського королівства.

Однак у результаті своєї перемоги лангобарди відчули зростання тиску з боку аварів і візантійців. За повідомленням Павла Диякона, саме в цей час Нарцес запросив Альбоїна вступити в Італію, мотивуючи це своєю відставкою з посади *praefectus**** Італії в 567 р. Наступником полководця, за наказом імператора Юстина II (Flavius Iustinus Iunior Augustus, 565–578 pp.), було призначено Лонгіна (Longinus, 569–574 pp.) з резиденцією в Равенні³⁰. Останній факт досі залишається дискусійним. Зокрема, російський учений Юліан Кулаковський (1855–1919 pp.) зазначав, що імператорський уряд насправді був безпомічним щодо лангобардського завоювання Італії, котре підсилювали також чутки про зраду Нарцеса. А основним мотивом заміни Нарцеса, на думку вченого, був поважний вік полководця, що досяг 89 років³¹.

Готуючись до походу в Італію, управління землями в Паннонії та Норикі лангобарди передали аварам, з умовою її повернення в разі невдачі. Весною 568 р. лангобардський король Альбоїн очолив племінний союз, куди входили сакси, паннонці, норіки, сармати, слов'яни, болгари, тюринги, гепіди, герули, сілінги, свеви, ругії і вирушив до Італії³². Очевидно, їх було не більше 200 тисяч осіб, разом з дружинами та дітьми³³. Таким чином, лангобардське завоювання Італії було численнішим, ніж остготське (100 тисяч, з яких 20 тисяч були здатні носити зброю³⁴) чи франкське завоювання Північної Галлії (салічних франків було не більше 150 тисяч³⁵).

На відміну від остготів, яких Теодоріх I (Theodoricus, 451–526 pp.) привів до Італії як союзників імперії³⁶, лангобарди прийшли на Апеннінський півострів як завойовники³⁷. Тому для них основною метою було утвердження своєї влади на півострові. Навіть через століття після завоювання Апеннін (згідно з прологом³⁸ до едикту короля Ротарі³⁹ – середина VII ст.) подальше утвердження лангобардської влади над Апеннінським півостровом залишалося актуальним⁴⁰.

Завоювання Італії Альбоїн розпочав з *provincia Venetiae* (провінція Венеція). Першим підкореним містом стало *Foroiulani* (суч. Чівідале-дель-Фріулі – провінція Удіне). Альбоїн вирішив зробити герцогом (*dux*) провінції свого племінника Гізульфа (Gisulfus, 568–590 pp.), однак той оголосив, що прийме владу над містом і народом не раніше ніж йому будуть передані лангобардські *fara*, тобто роди або клани, які він вибере собі сам. Король погодився, і Гізульф прийняв титул герцога⁴¹. Таким чином, було засноване перше лангобардське герцогство – Фріульське [2, с.77].

* Своїх дочок Візегарду (Wisegarda) і Вальдерату (Walderada) видав заміж за франкських королів Теодоберта (Theodoberthus, 534–548 pp.) і Теодобальда (Theodovaldus, 548–555 pp.) відповідно.

** Паннонія (лат. Pannonia) – давня провінція Римської імперії, обмежена з північного сходу Дунаєм, на заході межувала з Нориком і верхньою Італією, на півдні – з Далмацією і верхньою Мезією. Паннонія була розташована на території сучасних західної частини Угорщини, частини Австрії, Хорватії, Сербії, Словенії, Словаччини й Боснії і Герцеговини.

*** Префект (лат. praefectus – начальник, командувач) – верховний правитель великої провінції в ранній Візантії.

Пізніше, за П.Дияконом, Альбоїн завоював: “*Vincentiam Veronamque et reliquas Venetiae civitates, exceptis Patavium et Montemsilicis et Mantuam, cepit*”⁴². Захопивши більшу частину провінції, він на початку вересня 569 р. вступив у *provincia Liguria* (провінцію Лігурія – суч. північно-західна Італія), а вже 5 вересня 569 р. захопив основний римський центр Північної Італії – *Mediolanum* (Мілан) і за Павлом Дияконом, усі міста провінції⁴³. Єдиним містом, яке чинило серйозний супротив завойовникам, стала *Ticinensis* (Павія). Вона витримала більш ніж трирічну облогу й захищалася мужньо. Військо лангобардів було розташоване табором неподалік від міста. Протягом цього часу Альбоїн оволодів усіма містами аж до Тусції⁴⁴, за винятком Рима, Равенни та ще деяких приморських укріплень. Усе ж таки після важкої облоги в 572 р. Павія здалася⁴⁵ і стала столицею Лангобардського королівства в Італії⁴⁶.

Легкість, з якою лангобарди на чолі з Альбоїном завойовували Італію, пояснюється тим, що, по-перше, весь регіон був виснажений жахливою кількадесятилітньою війною з готами⁴⁵; по-друге, незадовго до приходу “довгобородих” велика частина населення загинула від чуми⁴⁶; по-третє, Італію захищало регулярне імперське військо, основу якого склали підрозділи (нумери) чисельністю від 200 до 500 солдат, розквартированих по містах і замках. Тому невеликі грецькі військові загони не могли нічого вдіяти проти масштабного приходу нового германського племені⁴⁷.

Стрімке завоювання Італії було перерване інспірованим Равеннським екзархатом, убивством Альбоїна⁴⁸. П.Диякон зазначив: “*Qui rex portquam in Italia tres annos et sex menses regnavit, insidiis suae coniugis interemptus est*”⁴⁹. Причиною вбивства, за словами хроніста, став випадок у Вероні, коли Альбоїн на одному з бенкетів наказав своїй дружині Розамунді (*Rosimunda*, 540–572/573 pp.) піднести келих, зроблений із черепа її батька Кунімунда. Королеву такий учинок сильно образив, тому вбивством Альбоїна вона хотіла помститися за смерть свого батька. Незабаром вона вступила в змову із *scilpor* Гельмігісом (*Helmechis*), тобто зброноцем короля. Гельмігіс порадив королеві втягнути в змову Передея (*Peredeo*), який згодом убив короля⁵⁰.

Після вбивства короля Гельмігіс спробував захопити владу, однак йому це не вдалося, тому що лангобарди замислили помститися зрадникові. Тоді Розамунда звернулася до Лонгіна – префекта Равенни, щоб він прислав їй корабель для втечі. Лонгін, за словами П.Диякона, зрадив такий новині й негайно відправив корабель, на якому Гельмігіс і Розамунда (тоді вже його дружина) разом з дочкою колишнього короля Альбізундою (*Albsuinda*) і лангобардською скарбницею прибули в Равенну. Згодом Лонгін почав умовляти Розамунду вбити Гельмігіса. Вона піднесла йому чашу з отрутою, яку видавала за цілющий напій. Відчувши, що випив смертельну отруту, Гельмігіс змусив її випити залишок, унаслідок чого загинули обое⁵¹.

Наступником Альбоїна став Клеф (*Cleph*, 572–574 pp.). П.Диякон зазначив: “*Langobardi vero apud Italiam omnes communi concilio Cleph, nobilissimum de suis virum, in urbe Ticinensium sibi regem statuerunt*”⁵². Джерела одноставно відображають перший етап лангобардського

* “Віченцу (суч. Віченца – провінція Віченца), Верону (суч. Верона – провінція Верона) та інші міста Венетії, за винятком Патавії (суч. Падуя – провінція Падова), Монтемсілікис (суч. Монселиче – провінція Падуя) і Мантуї (суч. Мантуя – провінція Мантова)”.

** Приблизно територія північно-центральної Італії (суч. провінції Тоскана й Емілія-Романья).

*** За повідомленням П.Диякона, коли Альбоїн вступав у місто, його кінь упав у воротах і не міг піднятися. Тоді один з лангобардів звернувся до короля з такими словами: “Згадай, мій пане і королю, яку ти дав обітницю. Відмовся від неї, і ти вступиш у місто”. Альбоїн клявся винищити мечем усе населення міста за те, що воно не хотіло здаватися. Тільки він відмовився від своєї клятви, як кінь відразу встав на ноги. Король, вступивши в місто, нікому не заподіяв зла.

**** “Король після трьох років і шести місяців правління в Італії загинув у результаті змови своєї дружини”.

***** За іншою версією Розамунда була схоплена й убита лангобардами під час своєї втечі (див. Григорій Турський IV, 41).

***** “Лангобарди ж вибрали після спільного обговорення Клефа, найзнатнішого чоловіка між ними, у місті Тіціні своїм королем”.

вторгнення в Італію як насильне завоювання із захопленням земель, вигнанням і вбивством місцевих землевласників, а не як розподіл між переможцями й переможеними й не як поселення федератів на території імперії⁵³. Ставши королем лангобардів, Клеф наказав: "...*multos Romanorum viros potentes, alios gladiis extinxit, alios ab Italia exturbavit*"⁵⁴. Свідчення Марія Аваншського (Magius Aventicensis, 532–596 pp.), сучасника тих подій, який жив у Бургундії, доповнюють повідомлення П.Диякона. Марій підкреслив, що в часи правління Клефа було вбито не тільки знатних римлян (*seniores*), тобто великих землевласників, але й інших представників римського населення, яких хроніст визначив дуже широким і юридично не визначеним терміном *mediocres* (люди середнього стану)⁵⁵. Новообраний король, очевидно, дуже ревниво ставився до своєї влади, не бажаючи її ослаблення⁵⁶. Тому, за повідомленням хроніста: "*Iste cum annum unum et sex menses cum Masane sua conigue regnum obtenuisset, a puero de suo obsequio gladio iugulatus est*"⁵⁷.

Після вбивства Клефа лангобарди, не зустрівши серйозного супротиву з боку Візантійської імперії та місцевого населення, вирішили не обирати нового короля й десять років (574–584 pp.) підпорядковувалися герцогам. Останнім була вигідна відсутність централізованої королівської влади, адже кожен герцог на своїй території був повноцінним правителем і на власний розсуд міг здійснювати внутрішню й зовнішню політику⁵⁸. За повідомленням П.Диякона: "*Unisquisque enim ducum suam civitatem obtinebat: Zaban Ticinum, Wallari Bergamum, Alichis Brexiam, Eoin Trientum, Gisulfus Forumiuli. Sed et alii extra hos in suis urbibus triginta duces fuerunt*"⁵⁹. Названа ним кількість герцогів (35 осіб), на думку радянського медієвіста Олександра Неусихіна (Александр Неусыхин, 1898–1969 pp.), перебільшена⁶⁰. На своїй території, за П.Дияконом, герцоги вбили багатьох знатних римлян, інших обклали податком. Поневолене населення ("трибутарії") зобов'язане було віддавати завойовникам третю частину своїх доходів. Згідно з "Історією лангобардів": "*Per hos Langobardorum duces, septimo anno ab adventu Alboin et totius gentis, spoliatis ecclesiis, sacerdotibus interfectis, civitatibus subrutis populisque, qui more segetum excreverant, extinctis, exceptis his regionibus quas Alboin ceperat, Italia ex maxima parte capta et a Langobardis subiugata est*"⁶¹. Унаслідок завойовницької політики герцогів, лангобарди закріпилися на території Північної Італії та заснували герцогства Сполето й Беневент (Центральна Італія). За Візантійською імперією залишилися Равенна, Генуя, Рим, Неаполь, а також територія Південної Італії й острів Сицилія⁶².

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Процес створення Лангобардського королівства суттєво відрізнявся від процесу виникнення ряду інших варварських королівств на території Західної Римської імперії (наприклад, вест-остготського, бургундського, франкського, незважаючи на різноманіття процесів виникнення кожного з них).

2. Лангобардське завоювання Італії було локальним і мало завойовницький характер. Основна частина лангобардів осіла в Північній та Центральній Італії.

3. На першому етапі завоювання лангобарди думали не стільки про створення королівства, скільки про захоплення потрібних їм земель. Як наслідок, півостровом прокотилися хвиля насильства проти місцевого населення, грабунки та руйнування міст і церков.

* "... убити мечем багатьох могутніх римлян або вигнати їх з Італії".

** "Після того як він зі своєю дружиною Масані пробув рік і шість місяців на троні, він був зарубаний мечем одним з його рабів".

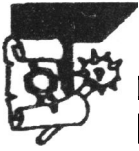
*** "Кожен з герцогів панував у своєму місті: Забав у Тіціні (суч. Павія – провінція Павія), Валар у Бергамо (суч. Бергамо – провінція Бергамо), Алахій у Бріксені (суч. Бріксен – провінція Больцано), Евін у Трієнті (суч. Тренто – провінція Тренто), Гізульф у Фороюлі (суч. Чівідале-дель-Фріулі – провінція Удіне). Крім цих, існували ще герцоги в тридцяти різних містах".

**** "Під владою цих герцогів і на сьомому році з вторгнення Альбоїна, траплялося, що були розграбовані церкви, убиті священники, зруйновані міста, жителі, що розрослися подібно до посівів, винищувалися, і велика частина Італії була захоплена й підпорядкована лангобардами, виключаючи місцевості, захоплені ще Альбоїном".

4. Неспроможність візантійців протистояти лангобардському завойовуванню в основному пояснюється складною ситуацією на Апеннінах. Важка війна з готами та нашествя чуми суттєво вплинули на зниження демографічних показників і фізичного й психологічного стану населення. Тому нечисленне імперське військо не могло нічого вдіяти проти масштабного вторгнення завойовників.

5. Безпосереднім наслідком лангобардського завоювання стало ускладнення взаємовідносин між Константинополем і Римом через посередництво Равеннського екзархату, що згодом привело до зміцнення самостійності папського Риму.

1. Кудрявцев П. Н. Судьбы Италии от падения Западной Римской империи до восстановления ее Карлом Великим. Обзорение остготско-лангобардского периода итальянской истории / П. Н. Кудрявцев. – М., 1850. – 714 с.
2. Тарле Е. В. История Италии в средние века / Е. В. Тарле. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 208 с.
3. Неусыхин А. И. Общественный строй лангобардов в VI–VII веках // Средние века. – 1942. – Вып. 1. – С. 20–42.
4. Дворецкая И. А. О социально-политических противоречиях в лангобардском обществе / И. А. Дворецкая // Средние века. – 1977. – Вып. 41. – С. 78–99.
5. Дворецкая И. А. Из Паннонии в Италию (христианизация завоевателей и генезис варварской государственности в Италии VI–VIII вв.) / И. А. Дворецкая // Античность и раннее средневековье. Социально-политические и этнокультурные процессы : межвузовский сб. науч. трудов. – Новгород : НГПИ им. М. Горького, 1991. – С. 128–142.
6. Бородин О. Р. Равеннский экзархат. Византийцы в Италии / О. Р. Бородин. – С. Пб. : Алетей, 2001. – 474 с.
7. Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.) / Р. Гюнтер, А. Р. Корсунский. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 256 с.
8. Мюссе Л. Варварские нашествия на Европу: германский натиск / Л. Мюссе ; пер. с фр. А. П. Саниной. – С. Пб. : Евразия, 2008. – 399 с.
9. Уоллес-Хедрилл Дж.-М. Варварский Запад. Раннее Средневековье 400–1000 / Дж.-М. Уоллес-Хедрилл ; пер. с англ. А. П. Санина. – С. Пб. : Евразия, 2002. – 224 с.
10. Дьякон П. История Лангобардов / П. Дьякон. – М. : Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков, 1970. – 264 с.
11. Pauli historia Langobardorum // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae : Impensis Biblioplii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 12–219.
12. Ibid. – S. 53.
13. Страбон. География : в 17 кн. / Страбон ; под. общ. ред. С. Л. Утченко. – Л. : Наука, 1964. – С. 226.
14. Древние германцы : сб. док. / [сост. Б. Н. Граков и др.]. – М. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. – С. 42.
15. Тацит К. Сочинения : в 2 т. – Т. 1. Анналы. Малые произведения / К. Тацит ; [изд. подгот. А. С. Бобович и др.]. – Л. : Наука, 1969. – С. 186.
16. Гюнтер Р., Корсунский А. Р. Указ. сочинение. – С. 191–193.
17. Origo gentis Langobardorum // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae : Impensis Biblioplii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 2.
18. Pauli historia Langobardorum. – S. 48.
19. Мюссе Л. Указ. сочинение. – С. 107.
20. Historia Langobardorum. Codicus Gothani // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae : Impensis Biblioplii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 8.
21. Гюнтер Р., Корсунский А. Р. Указ. сочинение. – С. 194.
22. Прокопий из Кесарии. Война с готами / пер. с греч. С. П. Кондратьева, вступ. ст. З. В. Удальцовой. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 353.
23. Геростергиос А. Юстиниан Великий – император и святой / А. Геростергиос ; пер. с англ. прот. М. Козлова. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2010. – С. 36.
24. Мюссе Л. Указ. сочинение. – С. 107.
25. Гюнтер Р., Корсунский А. Р. Указ. сочинение. – С. 194.
26. Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация в VI в. / Ш. Диль. – С. Пб., 1908. – С. 381.
27. Прокопий из Кесарии. Указ. сочинение. – С. 463.
28. Там само. – С. 483.
29. Pauli historia Langobardorum. – S. 69.
30. Ibid. – S. 75.

31. Кулаковский Ю. А. История Византии : в 3 т. – Т. 1 : 518–602 годы / Ю. А. Кулаковский. – С. Пб. : Алетейя, 2003. – С. 283–284.
32. Дворецкая И. А. Из Паннонии в Италию... – С. 129.
33. Очерки истории Италии. 476–1918 годы / под. ред. М. А. Гуковского. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1959. – С. 11.
34. Пфайльшифтер Г. Теодорих Великий / Г. Пфайльшифтер ; пер. с нем. В. А. Певчива. – С. Пб. : Евразия, 2004. – С. 59.
35. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / В. Ададуров. – Львів : Вид-во УКЦ, 2002. – С. 41.
36. Удальцова З. В. Италия и Византия в VI в. / З. В. Удальцова. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. – С. 11.
37. Тарле Е. В. Указ. сочинение. – С. 38.
38. Шервуд Е. А. Законы лангобардов. Обычное право древнегерманского племени. (К раннему этногенезу итальянцев) / Е. А. Шервуд. – М. : Наука, 1991. – С. 15–16.
39. Edictus Rothari / Edidit G. H. Pertz // Leges Langobardorum T. 4. – MGH. – Hannoverae : Impensis Biblioplii Avlici Hahniani, MDCCCLXVIII. – S. 1–3.
40. Ронин В. К. Франки, Вестготы, Лангобарды в VI–VIII вв.: политические аспекты самосознания / В. К. Ронин // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1989. – С. 64.
41. Pauli historia Langobardorum. – S. 77.
42. Ibid. – S. 81.
43. Ibid. – S. 86.
44. Ibid. – S. 86–87.
45. Уоллес-Хедрилл Дж.-М. Указ. сочинение. – С. 62.
46. Pauli historia Langobardorum. – S. 86–87.
47. Бородин О. Р. Указ. сочинение. – С. 77.
48. Дворецкая И. А. О социально-политических противоречиях... – С. 84.
49. Pauli historia Langobardorum. – S. 87.
50. Ibid. – S. 87–88.
51. Ibid. – S. 88–89.
52. Ibid. – S. 90.
53. Неусыхин А. И. Указ. сочинение. – С. 21.
54. Pauli historia Langobardorum. – S. 90.
55. Marii episcopi Aventicensis chronica // Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. / Edidit T. Mommsen // Auctores antiquissimi T. XI. Vol. II. – MGH. – Berolini : Apud Weidmannos, MDCCCXCIV. – S. 238.
56. Кудрявцев П. Н. Указ. сочинение. – С. 113.
57. Pauli historia Langobardorum. – S. 90.
58. Кудрявцев П. Н. Указ. сочинение. – С. 112–113.
59. Pauli historia Langobardorum. – S. 90.
60. Неусыхин А. И. Указ. сочинение. – С. 23.
61. Pauli historia Langobardorum. – S. 90–91.
62. Бородин О. Р. Указ. сочинение. – С. 105.

В статье проанализирована эволюция развития Лангобардского королевства на протяжении VI в. Проведено исследование первого этапа лангобардского завоевания византийской Италии. Исследован характер завоевания Апеннин и его особенности. Прослежено эволюцию и этапы завоевания, расширение территориальных границ. Освещено отношение завоевателей к местному населению. Проанализировано место Лангобардского королевства на Апеннинском полуострове и среди других варварских династий Европы.

Ключевые слова: лангобарды, Альбоин, Клеф, правление герцогов, Северная Италия, Сполето, Беневент, Равеннский экзархат, Византийская империя.

The evolution of Lombard Kingdom during the VI century is analyzed in the article. The first phase of Lombards conquest of Byzantine Italy is researched. The character of the Apennine conquest and its features are examined. The evolution and stages of conquest, expansion of territorial boundaries are explored. The attitude of the invaders to the local population is highlighted. The place of Lombard Kingdom on the Apennine Peninsula and among other barbarian dynasties of Europe is analyzed.

Keywords: Lombards, Alboin, Cleph, board of dukes, Northern Italy, Spoleto, Benevento, Ravenna Exarchate, the Byzantine Empire.

УДК 94 (100): 94(477)

Андрій СТАСЮК

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МІСІОНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ БРАТІВ МЕНШИХ НА РУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 30-х – НА ПОЧАТКУ 40-х рр. XIII ст.

Дослідження стосується вивчення проблеми первинних францисканських місій на землях Русі в кінці першої третини XIII ст. Автор на основі зіставлення історіографічних традицій XVI–XIX ст. з джерельною базою XIII–XV ст. робить спробу історичної реконструкції, передумов і шляхів появи міноритів на Русі перед 1240 р. Проникнення францисканців у руські землі в кінці 30-х рр. XIII ст. відбувалося в контексті становлення Ордену Братів Менших у Центрально-Східній Європі. Ураховуючи політико-релігійні та соціально-економічні умови, що склалися насамперед у Галицькій, Волинській і Київській землях протягом першої третини XIII ст., започаткування місіонерської діяльності міноритів на відповідних теренах між кінцем 30-х – початком 40-х рр. XIII ст. видається цілком можливим і закономірним явищем.

Ключові слова: Русь, францисканці, Апостольська столиця, Галич, Перемишль, міноритські наративи.

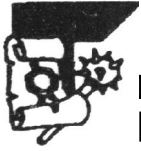
Становлення францисканських орденських структур у центрально-європейських середньовічних державах упродовж 20–30-х рр. XIII ст. сприяло окресленню хороших перспектив для поширення діяльності Братів Менших далі на схід Європи, де розташовувалися князівства, відомі під загальним історичним політонімом Русь (Russia/Ruthenia/Ruscia). На відміну від більшості центральноєвропейських держав, які належали до так званого “Латинського (католицького) світу”, Русь разом із грецькими, сербськими та болгарськими землями відносилася до “Грецької (православної) ойкумени”.

Першочергове завдання, сформоване Римською курією перед місіонерами, які проповідували серед православного населення, полягало в подоланні так званої “схизми”^{*} і забезпеченні релігійних потреб місцевих католицьких громад. Постійна присутність представників латинського обряду (Латининь, Латина) на Русі була зумовлена двома об’єктивними чинниками. Насамперед – це вигідне розташування руських земель у господарському та торговельному сенсі. Тут проходили численні транзитні маршрути європейських “купців-латинян”. Активною була матримоніальна політика Рюриковичів, спрямована на союзи із сусідніми католицькими династіями¹.

Зважаючи на відповідні умови, наявність латинського духовенства на Русі чітко простежується як у писемних, так й археологічних джерелах упродовж другої половини X – першої третини XIII ст.² Основу католицьких місіонерів на Русі склали представники Бенедиктинського та Цистерціанського орденів. Проте вже в кінці 20-х – на початку 30-х рр. XIII ст. активну місіонерську діяльність у руських землях розгорнув Орден Братів Проповідників (Домініканців).

Згідно з папською документацією, а також опираючись на агіографію, присвячену постаті св. Яцека (Sancti Iacchonis (Hyacinthi) OP, 1183–1257 рр.), авторства лектора краківського домініканського монастиря Станіслава (Stanislaus OP, ?–1365 р.), брати-проповідники започаткували місії на Русі між 1228–1234 рр., осівши в Києві при монастирі ірландських Бенедиктинців³. Ця інформація підтверджується повідомленнями польського хроніста Яна Длугоша (Ioannis Dlugosii, 1415–1480 рр.), де вміщена розповідь про вигнання домініканців із Києва місцевим князем Володимиром Рюриковичем (1223–1238 рр.) у 1233 р. і заснування братами цього ж ордену монастиря в Галичі в 1238 р.⁴

^{*} Схизма від давньогрецької – σχίσμα – розкол, розділення, розбрат) – релігійний розкол між Грецькою та Римською церквами, остаточно закріплений у 1054 р. Серйозного поглиблення церковний розкол набув після здобуття хрестоносцями в 1204 р. Константинополя – столиці східного християнства.

Поява на початку другої чверті XIII ст. домініканських місій на Русі зумовила певний поштовх для започаткування місіонерської діяльності в руських землях францисканських ченців. Зокрема, в історіографії, дотичній до проблем діяльності Латинської церкви на Русі, протягом XIX–XX ст. утвердилася загальноприйнята думка про майже одночасне, почергове та взаємозв'язане проникнення спершу домініканських, а згодом і францисканських місіонерів на Русь⁵.

Незважаючи на певну “шаблонність” указаної тези, слід відзначити, що вона відповідає як загальній тенденції поширення жebraкуючих орденів у католицьких країнах Центрально-Східної Європи (Угорське королівство, чеські та польські землі), так і “папській формулі” упровадження місій домініканців і францисканців серед “невірних” і “схизматиків”. Як приклад можна навести почерговість появи й організації Братів Проповідників і Братів Менших на Балканах (створення провінції домініканців у Далмації 1229 р., натомість францисканської – між 1232–1239 рр.) чи в землях Прибалтики (поява братів-проповідників у Гданську під 1227 р. – міноритів у Торуні – 1239 р.)⁶.

Проблема початків організації домініканців у руських землях добре висвітлена як у середньовічних джерелах, так і певною мірою в історіографії, тому їхню можливу появу на Русі слід *terminus post quem* 1228 р.⁷. Натомість питання започаткування місіонерської діяльності францисканців у руських теренах виглядає значно складнішим через брак автентичних джерел і недостатню історіографічну базу із цієї тематики.

Покликаючись на францисканську історичну традицію XVI–XIX ст., вважається, що перші мінорити прибули на Русь у 30-х рр. XIII ст. Офіційна історіографія Ордену сформулювала за цей час основні легенди щодо заснування францисканських монастирів і домів у Перемишлі (1235 р.), Львові (1236 р.) і Галичі (1238 р.). Таке обґрунтування появи Братів Менших у руських землях (окрім Львова) сприймалося римо-католицькою церквою в Галичині практично до початку XX ст.⁸.

Інформація про прихід францисканців до Перемишля в 1235 р. уміщена в “Житті перемишльських єпископів латинського обряду, з рукопису 1744 р.” (“*Vitae episcoporum Peremisiensium ritus latini, tam que in manuscripto anno 1744 continentur*”)* як витяг з актів перемишльського монастиря Братів Менших і латинської кафедральної капітули. Згідно з коротким повідомленням у 1235 р. у Перемишль за підтримки папи Григорія IX (*Gregorius IX PP, 1227–1241 pp.*) прибули брати-мінорити Якуб Лацкара (*Jacobus Lackara*) і Матіас Рос (*Mathias Ros*), зумівши здобути прихильність в особі місцевого коваля Андрія Серена (*Andreas Seren*). Перемишльський міщанин, змінивши грецький обряд на латинський, надав францисканцям свій мурований будинок, при якому місіонери збудували дерев'яний монастир святих апостолів Петра і Павла⁹.

Про появу францисканців у Львові між 1235–1236 рр. указує традиція, сформована на основі фундаційного документа, наданого для Братів Менших галицьким королем Коломаном (*Colomanus Rex Galitiae, 1214–1221 pp., z перервами, † 1241 p.*) від 1235 р. Відповідний акт львівські мінорити, як копію з утраченого оригіналу (тобто фальсифікат), представили перед польським королем Владиславом IV Вазою (*Ladislaus IV Vasa, 1632–1648 pp.*) 5 травня 1633 р. для затвердження монастирських володінь¹⁰. Відтак ця версія закріпилася в історіографії Ордену впродовж XVII–XVIII ст.

Зокрема, францисканський провінціал Русі та Великого Князівства Литовського (*Provinciae Russiae et M. D. Lithuaniae*) – Марк Корона (*Marcus Corona, OFM Conv., 1636–1639 pp.*) у своїй книзі “Дзеркало провінції Русі та Великого князівства Литовського Ордену св. Франциска Братів Менших Конвентуалів” (“*Speculum provinciae Russiae et M. D. Lituaniae ordinis S. Francisci, Fratrum Minorum Conventualium*”) під 1236 р. занотував прихід міноритів до Львова на чолі з генеральним вікарієм Русі – братом Мартіном (*Fr. Martinus Russiae Vicarius Generalis*) і гвардіаном Якубом (*Frater Jacobus gvardianus*) зі згоди галицького архієпископа Бернарда (*Bernardo archiepiscopo Halicensi*)¹¹.

* Зазначене джерело було опубліковане в 1844 р. перемишльським єпископом латинського обряду Францішеком Захаріясевицем (1770–1845 рр.)

Аналогічний сюжет щодо появи францисканців у Львові від 1236 р., за посиланням на інформацію провінціала Марка Корони, наведений у додатках до багатотомної праці міноритського історика й архіваріуса Люка Ваддінга (Lucas Waddingus OFM, 1588–1657 pp.) – “Аннали Ордену Братів Менших. Додатки (Annalium Ordinis Minorum. Supplementa)”, опрацьованих братом Антоніо Меліссано де Макро (Antonino Melissano de Macro OFM, ? – † після 1657 р.)¹². У цій самій книзі під 1241 р. розповідається про вбивство монголами гвардіана львівського монастиря Станіслава Перемишльського (Stanislaus Presmiliensis Guardianus Leopoliensis), однак сам Люк Ваддінг у своєму творі “Аннали Братів Менших трьох Орденів св. Франциска” (“Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco”) датував цю подію 1343 р., пов’язуючи її не з походом військ хана Бату, а з періодом боротьби за Львів у 40-х pp. XIV ст.¹³.

Прибуття міноритів до Галицької землі церковна католицька традиція пов’язувала із заснуванням у 1238 р. францисканського монастиря в Галичі за сприяння сандомирського та краківського князя Болеслава V Сором’язливого (Boleslaus V Pudicus, 1232–1279 pp.)¹⁴. Ця інформація ще до 1914 р. містилася в архівах францисканської обителі св. Станіслава на околиці Галича, проте в 1917 р. монастир разом із давнім архівом був спалений унаслідок воєнних дій Першої світової війни (1914–1918 pp.). Підґрунтям традиції появи францисканців у Галичі в 1238 р. була згадка в “Хроніці європейської Сарматії” (“Kronika Sarmacyeu Europiskiey”) перевидання 1611 р. авторства італійського ранньомодерного історика Алессандро Гваньїні (Alexander Gwagninus, 1534–1614 pp.). У параграфі, присвяченому князеві Болеславу, автор нарративу зазначив, що в 1237 р. той запросив францисканців із Праги до Кракова й збудував для них костел. У контексті цього повідомлення Алессандро Гваньїні згадував, що наступного року, тобто 1238, було засновано монастир у Галичі^{**16}.

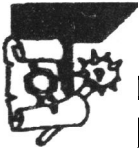
Інформація щодо заснування францисканських монастирів і домів на Русі саме в 30-х pp. XIII ст. неодноразово піддавалася науковій критиці дослідниками XIX–XXI ст. Зокрема, традицію про перших міноритів у Перемишлі ще в 1875 р. піддав сумніву австрійський учений Карл Райфенкугель, припустивши, що її історичні корені сягають не XIII, а XIV ст.¹⁷. Легендарність появи францисканців у Львові окреслив на початку XX ст. Владислав Абрахам і переконливо довів сучасний польський історик Тадеуш Трайдос, акцентуючи увагу на тому, що саме місто Львів як політичний центр володінь Романовичів станом на 1235 р. ще не існувало, а Коломан у цей час уже був герцогом Славонії, а не королем Галичини¹⁸. Критичний аналіз інформації про фундацію Братів Менших у Галичі в 1238 р. подає у своїх працях Даріуш Карчевський, обґрунтовуючи недостовірність доволі пізньої галицької легенди, штучно пов’язаної з особою Болеслава Сором’язливого.

Історична традиція проникнення Братів Менших до Перемишля, Львова та Галича, безумовно, має переважно легендарний аніж історичний характер. Проте ймовірність формування цих легенд на основі більш ранніх переказів або невідомих чи втрачених джерел, на наш погляд, не виключена.

Зокрема, соціально-політична й релігійно-культурна ситуація в Перемишлі та Галичі протягом 30-х pp. XIII ст. була доволі сприятлива для діяльності латинських місіонерів. Протягом 1225–1234 pp. (з перервами) Перемишльською та Галицькою землями володів син угорського короля Андрія II (Andreas, 1205–1235 pp.) герцог Андрій (Andreas Dux Galitiae, 1210–

* Костел св. Станіслава – давня галицька церква св. Пантелеймона, збудована на межі XII–XIII ст., приблизно від середини XIV ст. перебувала під юрисдикцією католицької громади Галича. Упродовж 1596–1945 pp. тут знаходився францисканський монастир св. Станіслава – нині діюча церква св. Пантелеймона УГКЦ у селі Шевченкове Галицького району Івано-Франківської області.

** Інформація А.Гваньїні про заснування францисканського монастиря в Галичі під 1238 р., мабуть, запозичена з праці Я.Длугоша, де під цим самим роком уміщена згадка про появу в Галичі домініканців. Очевидно, що італійський хроніст сплутав назву двох жебракуючих орденів, адже у своїй “Хроніці” автор помилково називав францисканцями св. Яцека та папського легата до монголів ченця Асцеліна з Ломбардії (?–?), які, як відомо, належали Ордену Проповідників. Див. працю: Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії / упоряд. о. Ю. Мицик. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 109–110.

1234 рр.). Відповідно Перемишль (1225 р.) і Галич (1226–1230, 1232–1233/1234 рр.) були столичними резиденціями руських володінь угорського правителя²⁰.

Зазначені міста були також потужними торговельними центрами, що зумовлювало постійну присутність у них великої кількості іноземних купців, у тому числі й католицького віросповідання. Про існування німецької колонії або про важливість німецького напрямку в торгівлі для Галича вказує літописна згадка під 1238 р. про наявність у граді Німецьких воріт (Нѣмѣцьскыхъ вратѣхъ)²¹. Вагомим підтвердженням існування в Галичі та Перемишлі католицьких церковних громад є результати археологічних досліджень, під час яких на теренах городів були виявлені фундаменти латинських храмів, що функціонували від першої половини XIII ст.²². Як аргумент про постійну присутність тут християн латинського обряду слід навести булли папи Григорія IX від 15 червня 1234 р. до латинської громади в Києві (Cives latini Kioviensen; latinos in Kiow)²³.

Опосередкованим підтвердженням про діяльність католицьких місіонерів на Русі в першій третині XIII ст. можуть слугувати листи римських пап до руських князів.

У папській кореспонденції 20–30-х рр. XIII ст. присутні дві булли, направлені правителям Русі, із закликами до переходу на латинський обряд і підпорядкування Римській церкві. Перше послання, надіслане 17 січня 1227 р. до всіх королів Русі (Universis Regibus Rusiae) від імені папи Гонорія III (Honorius III PP, 1216–1227 рр.), є відповіддю руським правителям на їх прохання, адресоване за посередництва моденського єпископа й апостольського легата в Пруссії Вільгема (Guglielmo de Savoy OCart, бл. 1184–1251 рр.), про надання латинських проповідників²⁴. В історіографії ще від XIX ст. точиться дискусія щодо ідентифікації “Universis Regibus Rusiae”, яких дослідники різних поколінь ототожнювали з новгородськими правителями²⁵ або ж із псковськими та полоцькими володарями²⁶. Найновіший погляд на цю проблему запропонував львівський історик Іван Паславський, ідентифікувавши “руських королів” з такими князями: київським – Володимиром Рюриковичем, галицьким – Мстиславом Мстиславичем (1219–1228 рр.), чернігівським – Михайлом Всеволодовичем (1179–1246 рр.) і володимирським – Данилом Романовичем (1201–1264 рр.)²⁷.

Проблема ідентифікації “Universis Regibus Rusiae” у папській буллі від 1227 р. не є безпосереднім предметом чи об’єктом нашого дослідження, однак на фоні діяльності в першій третині XIII ст. у межах Київської та Галицької земель домініканських та, імовірно, францисканських місіонерів версія І.Паславського доволі переконлива.

Черговий папський лист, адресований “Світлому королю Русі” (“Illustri Regi Russiae”), був надісланий 18 липня 1231 р. папою Григорієм IX. Зміст документа полягає в тому, що понтифік за посередництва пруського єпископа Християна (Christiano de Oliva, OCist., 1180–1245 рр.) довідався про християнського володаря (principem christianum), який дотримується грецьких і руських звичаїв (sed observantem Grecorum ac Rutenorum mores et ritus) і прагне протекції Апостольського престолу (obedientiam apostolicae sedis et nostram). У свою чергу, Григорій IX пообіцяв володарю Русі папську протекцію, але за умови переходу останнього на латинський обряд (ritus et mores christianorum latinorum)²⁸.

Особу “руського короля” у папській буллі від 1231 р. російські історики XIX ст. Александр Тургенев та Євген Голубінській пов’язували з володимиро-суздальським князем Юрієм Всеволодовичем (1188–1238 рр.)²⁹. Натомість В.Абрахам на початку XX ст. висунув тезу про те, що лист Григорія IX був адресований волинському правителю Данилові Романовичу в контексті його боротьби за галицький престол з угорцями³⁰. Думку вченого протягом XX–XXI ст. підтримали деякі українські та російські історики³¹.

Очевидно, наслідком тісних взаємозв’язків Апостольської столиці із різними руськими князями впродовж 20–30-х рр. XIII ст. стало призначення на межі 1232–1233 рр. латинського місійного єпископа для Русі – абата цистерціанського монастиря в Опатові Герхарда (Gerardus primus episcopus Russiae Ordinis Cisterciensis, ? – після †1253 р.)³². Із тексту папських булл (адже листи руських правителів не збереглися або поки не відомі науці) чітко простежується прагнення обох сторін до реалізації власних політичних та конфесійних завдань. Одним з них, з боку понтифіків, було підпорядкування Київської митрополії або окремих її єпархій Римській церкві через зміну обряду представників знаті на Русі. Тому цілком логічно припускати, що для

досягнення цієї мети римські папи могли використовувати місіонерів із числа різноманітних католицьких орденів – насамперед цистерціанців, домініканців і францисканців.

На цьому фоні легенда львівських міноритів XVII ст. щодо проникнення францисканців на Русь за посередництва галицького короля Коломана не позбавлена, на наш погляд, сенсу. Безперечно, представник угорської династії не міг надати привілей Братам Меншим для заснування власного монастиря у Львові в 1235 р., бо саме місто, згідно з найновішими дослідженнями, було закладено щонайменше після 1240 р.³³, а потужного політико-економічного розвитку досягнуло лише в другій половині XIII – на початку XIV ст. Натомість сам Коломан упродовж 1221–1241 рр., будучи герцогом Славонії із титулом галицького короля, у відведених йому батьком землях проводив політику сприяння діяльності жебракуючих орденів. Зокрема, за підтримки папи Григорія IX у 1236–1237 рр. він здійснив хрестовий похід на придушення ересі в Боснії та анексію цих територій до складу Угорського королівства³⁴. Коломан активно сприяв домініканським місіонерам, які від 1233 р. виконували тут функцію папських інквізиторів* (від 1254 р. право виконувати службу інквізиторів Боснії було надано францисканцям) серед боснійських християн і долучилися до організації місцевого єпископства³⁵.

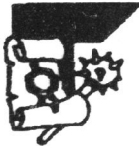
Поряд із домініканцями він надавав підтримку на теренах королівства й Братам Меншим. Зокрема, на зображенні середньовічної печатки Угорської провінції міноритів представлено двох правителів: Белу IV (Rex) і Коломана (Dux) як покровителів Ордену в королівстві³⁶. Не менш цікава інформація про фігуранта під 1235 р. уміщена на сторінках “Анналів Міноритів”. У контексті беатифікаційної розповіді про святу Єлизавету Тюрингську (B. Elisabeth Thuringiae OFS, 1207–1231 рр.)** згадується її брат Коломан – князь Русі (Princeps Russiae) і король Галичини (Rex Galitiae), що перебував зі своєю дружиною Саломеєю (B. Salomea OSC, 1212–1268 рр.) у чистоті шлюбу від першої подружньої ночі аж до своєї смерті. Факт цнотливості подружнього життя цієї сім’ї певною мірою дозволяє припускати, що перед 1241 р. Коломан і Саломея могли вступити до світського (третього) чину францисканської спільноти. Принаймні така думка побутує в сучасній польській францисканській традиції та частково в історіографії³⁸, хоча прямих джерельних підтверджень нам віднайти не вдалося.

Ми не виключаємо, що в основі легенди львівських міноритів від 1633 р. могла бути закладена більш рання інформація, пов’язана з особою Коломана, досі не уціліла окремим документом. Оскільки Перемишль і Галич на 20–30-ті рр. XIII ст. об’єктивно залишалися найбільш сприятливими центрами для роботи латинських місіонерів, не відкидаємо можливості появи тут францисканських ченців у другій половині – кінці 30-х рр. XIII ст., у тому числі за посередництва династії Арпадів.

Окрему групу джерел, що стосуються досліджуваної проблеми, являють собою міноритські наративи чеського походження XIV–XVII ст. Зокрема, у “Хронології монастиря святого Іоанна в Брні Ордену Міноритів святого Франциска Конвентуалів з 1658 р.” (“Chronologia conventus ad sanctos Joannes Brunae Ordinis Minorum Sancti Francisci Conventualium collecta anno 1658”) авторства гвардіана цієї ж обителі Іоанна Людовіка Імпекховена (Ioannes Ludovicus Impekhoven OFM Conv., ? – † після 1665 р.) під 1235 р. уміщено коротке повідомлення про те, що Брати Менші потрапили на Русь (Russiam), Лівонію (Livoniam) та до Пруссії (Borussiam), де з великим успіхом поширюють Слово Боже (disseminantes verba Dei cum magno fructu)³⁹. Також у цьому наративі під 1241 р. згадується про обрання провінціалом Польщі та Русі (Provincialem Poloniae et Russiae), місійні терени яких підпорядковувалися Чеській провінції (cui subiecta erat Bohemia), Іоанна Тенера (Ioannes Tener OFM, 1240–1241 рр.), котрий помер у тому ж році. Згідно із цією ж хронікою, у 1242 р. на провінційній капітулі в Празі за присутності генерала Ордену Хайме з Фейвешема (Haumo de Feversham OFM, 1240–1243 рр.) провінціалу Раймонду

* Папська інквізиція (від лат. inquisitio – розслідування) – судово-слідча інституція, створена понтифіком Григорієм IX в 1231 р. для вивчення та розслідування ересі.

** Свята Єлизавета Тюрингська (Угорська) – дочка короля андрія II, дружина маркграфа Тюрингії Людовіка IV (Ludoviscus, 1200–1227 рр.). після смерті чоловіка в 1228 р. як одна з перших терціарок вступила до Третього світського чину францисканців (Ordo Franciscanis Seagularis – JFS), а в 1235 р. була беатифікована папою Григорієм IX.

(Raymund OFM, 1242–1247 pp.) було доручено службу в Польщі та Русі (in Ministrum Poloniae et Russiae)⁴⁰.

Означення провінціала Польщі та Русі присутнє теж у титулатурі міністра чесько-польської провінції Творимира Чеха (Tworzumirus Bohemus / Taurimirus Bohemus / Tonerameus OFM, 1238–1240 pp.). У “Хроніці Ордену Братів Менших Конвентуалів св. Франциска, провінції Польщі авторства брата Іоанна Фюрштенайна... від 1503 р.” (“Chronica Ordinis FF Minorum Conventualium s Francisci, provinciae Poloniae authore fr Joanne Furstenhaino... 1503”) серед переліку францисканських провінціалів Польщі та Чехії другим за порядком згаданий брат Творимир Чех (Tworzumirus Bohemus), котрий між 1238–1240 pp. носив титул провінціала Польщі та Русі (Ab hoc fuit titulis hic prov. Poloniae et Russiae)⁴¹. Відповідний факт підтверджує й анонімний францисканський автор “Хроніки Чехії” (“Cronicon Boemicum”) середини XIV ст. (або ж його продовжувачі з другої половини XIV – кінця XV ст.), де під 1239 р. указано, що міністр Русі Творимир провів капітулу (провінції) у Вроцлаві на свято св. Калікста* (Anno 1239 Tonerameus minister Russiae capitulum tenuit Wratislaviae in festo sancti Calixti)⁴².

“Руські епізоди” XIII ст., відтворені в чеських францисканських наративах XIV–XV ст., слід розглядати критично. Інформація про використання в титулі чесько-польських провінціальних міністрів приставки “Russiae” відсутня в будь-яких інших джерелах різнопланового географічного та хронологічного походження. Тому слід погодитися з Д.Карчевським**, що вживання цього титулярного додатка треба пов’язувати з працями пізніших компіляторів і копіїстів⁴³. Чеські міноритські наративи були створені в ранньомодерній і модерній періоди, однак їхні автори користувалися більш ранніми джерелами, на що вказують наукові розвідки Герарда Лябуди та Ладіслава Душека⁴⁴. Для підкріплення зазначеної тези можна також відмітити той факт, що францисканським авторам “Хроніки Чехії” традиція про певну причетність міністра Творимира до “руських справ” Ордену була відома або сформувалась як така між другою половиною XIV – кінцем XV ст. Тому не виключено, що певна частина повідомлень, які стосуються Русі, формувалась на основі більш ранньої локальної інформації, яка, очевидно, утрачена для дослідників XIX–XXI ст.

Чеські наративи міноритів XIV–XVII ст. являють собою цікаву й маловивчену групу джерел, дотичних до початків історії Ордену Братів Менших на Русі. Для більш об’єктивного сприйняття їхнього змісту стосовно діяльності францисканців у руських землях потрібні подальші джерелознавчі дослідження. Однак “руські епізоди” чеських францисканських наративів у комплексному поєднанні з іншими джерелами підкріплюють припущення про зачаткування Братами Меншими власних місій на Русі в другій половині 30-х pp. XIII ст.

Найдавніші автентичні повідомлення про францисканців у руських землях датуються 1242 р., являючи собою три листи, які інформують усіх християн про татарську загрозу. Відповідні документи вміщені у “Великій хроніці” (“Chronica Majora”) авторства монаха-бенедиктинця Матвія Паризького (Mattheus Parisiensis OSB, бл. 1200–1259 pp.). Авторами цієї кореспонденції були францисканські та домініканські ченці, серед яких варто виділити провінціального вікарія Братів Менших у Польщі Йордана (Jordanus, ordinis fratrum Minorum, vicarius provinciae Poloniae)^{***}. У текстах францисканських послань акцентується увага на розорення монголами

* Св. Калікст I (S. Calixtus I PP, 217–222 pp.) – шістнадцятий римський папа, який загинув мученицькою смертю через гоніння християн у Римській імперії у 222 р. Ушановується католицькою церквою 14 жовтня.

** У машинописному варіанті розділу “Wikaria Ruska” – книги “Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w Średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna” (“Францисканці у монархії П’ястів та Ягеллонів доби Середньовіччя. Виникнення – розвиток – внутрішня організація”), присвяченому історії місіонерської діяльності францисканців на Русі в середньовіччі, професор Д. Карчевський з усіх вищеперелічених нами повідомлень наводить приклад тільки з “Хроніки Фюрштенайна”. Висловлюю щиро подяку професорові Даріушу Карчевському за люб’язно надану мені частину його праці.

*** Польські історики-францисканці ідентифікують Йордана – провінціального вікарія Братів Менших у Польщі з Йорданом з Джанно (Iordani a Iano OFM, бл. 1195–1262 pp.) – автором «Хроніки брата Йордана з Джанно (Chronica fratris Iordani a Iano Ord. Fratrum Minorum). Див.: Łopat J. OFM Conv. Leksykon postaci franciszkańskich z XIII i XIV wieku / J. Łopat. – Niepoklanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2011. – S. 561.

Русі, Польщі й Угорського королівства. Також автори констатують два цікаві епізоди, пов'язані з контактами латинських місіонерів з руським населенням під час вторгнення татар у Центрально-Східну Європу⁴⁵.

Зокрема, вікарій Йордан у контексті свого листа вказує, що з відомої йому Русі татарами були прогнані Брати Проповідники (*fratribus Preadicatoribus*) і Брати Менші (*et nostris*)⁴⁶. Відповідно анонімні домініканець (*frater R. de ordine Preadicatorum*) в мінорит (*J. de ordine fratrum Minorum*) – автори одного з послань 1242 р., розповідаючи про руйнування монголами Русі, зазначили, що цю інформацію отримали від руських біженців у Саксонії (*Narraverunt nobis profugii de terra illa, in Saxonia*)⁴⁷.

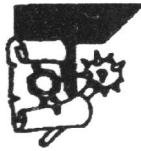
Численні згадки про Русь у листах францисканських монахів, присвячених монгольському вторгненню в Європу, є прямими свідченнями про контакти Братів Менших із руським населенням на початку 40-х рр. XIII ст. Відомості про спустошення володінь Рюриковичів монголами мінорити могли отримати як під час безпосередніх місій у вказаних землях до 1240–1241 рр., так і від руських біженців на теренах Польщі, Моравії, Богемії, Саксонії чи Угорщини, що підтверджується документально⁴⁸. Проте, францисканські листи з “Великої хроніки” Матвія Паризького є особливо цінними в контексті дослідження місіонерської діяльності Братів Менших на Русі в кінці 30-х – на початку 40-х рр. XIII ст.

Безпосередня поява францисканських місіонерів на теренах Русі між 1239–1240 рр., як слушно зауважив Д.Карчевський, могла бути пов'язана з папською буллою Григорія IX із серії “*Cum hora undecima*”*, наданої Братам Меншим 11 червня 1239 р.⁴⁹. Відповідним документом понтифік уповноважив міноритів проповідувати й уділяти Святи Таїнства в землях сарацинів (*Saracenorum*), поганів (*Paganorum*), греків (*Graecorum*), болгар (*Bulgarorum*), куманів (*Cumanorum* – половців) та інших невірних (*aliorumque infidelium*)⁵⁰. Серед згаданих у буллі народів не вказана Русь, проте географічний діапазон поширення місіонерів дозволяє припускати велику ймовірність діяльності францисканців на руських землях саме в рамках зазначеного папського акта.

Поширення Ордену Братів Менших у Центрально-Східній Європі першої третини XIII ст. було частиною єдиної місіонерської програми міноритів, прийнятої на першій капітулі 1217 р. Динамічна організація Братів Менших в Європі та на Близькому Сході була зумовлена завершенням у 1223 р. процесу еволюції від братства покутників до чернечого ордену. Офіційне затвердження та структуризація ордену дозволила міноритам посісти чітке місце в загальній системі Римської церкви XIII ст. і сформувати мету й основні завдання своєї діяльності в контексті папської політики.

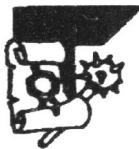
Питання появи францисканських місій на Русі пов'язане з двома завданнями, які перед місіонерами сформувала Римська курія – духовна опіка над християнами латинського обряду та подолання “схизми” за рахунок зміни обряду й підпорядкування Римській церкві. Аналогічні функції були притаманні й іншим католицьким орденам, що відправляли власні місії на Русь – Бенедиктинці, Цистерціанці та Домініканці. Роботі ордену сприяла політико-релігійна ситуація, що склалася насамперед у Галицькій землі, яка періодично між 1205–1234 рр. перебувала під владою Арпадів. Комплексно аналізуючи історичні етапи формування та поширення Ордену Братів Менших на теренах Центрально-Східної Європи, а також критично розглядаючи наявну джерельну базу різнопланового хронологічного та географічного діапазону, можна доволі впевнено припустити, що перші францисканські місії на Русі були зорганізовані перед 1240 р. Однак, унаслідок спустошення монголами руських князівств і низки центральноєвропейських монархій протягом 1240–1242 рр., місіонерська діяльність Братів Менших на Русі була тимчасово призупинена.

* “*Cum hora undecima*” (з лат. “Об одинадцятій годині”) – серія папських булл для католицьких місіонерів, які відправлялися на Схід. Перша булла такого роду видана в 1235 р. для домініканських ченців, що отримали право причащати, сповідати, відлучати, проповідувати та виконувати інші таїнства в землях “еретиків і схизматиків”. Назва походить із євангельського тексту від Матвія (20: 1–16).

1. Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. – Т. 1. – S. 45–72.; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2006. – С. 24–26.
2. Див. праці: Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – S. 3–44; Рамм Б. Папство и Русь в X–XV веках / Б. Рамм. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 23–39, 60–94. Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Рим ; Нью-Йорк : Український Католицький Університет, 1965. – Т. 1 : До 1353 р. – С. 172–188, 331–338, 551–573, 576–596; Мельничук О. Стародавній Галич в історії католицької Церкви XII–XIV ст. (за археологічними даними) / О. Мельничук // Галицька митрополія в історії європейського християнства : матеріали Міжнар. наук. конф. (Галич, 14 трав. 2009 р.). – Галич : Інформ.-вид. від. Нац. заповідника “Давній Галич”, 2009. – С. 242–244; Томенчук Б. Давній Галич в історії Церкви (XII – початку XVII ст.) / Б. Томенчук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2000. – Вип. 3. – С. 3–12.
3. Bullarium Poloniae / ediderunt et curaverunt I. Sułkowska-Kuraś et St. Kuraś. – Romae : P.A.N. (Poliska Akademia Nauk), I. H. (Instytut Historii), K. U. L. (Katolicki Uniwersytet Lubelski), 1982. – Т. 1: 1000–1342. – S. 58–60, 65; Loenertz R. “Żywot świętego Jacka” autorstwa lektora Stanisława jako źródło historyczne / R. Loenertz // Święty Jacek Odrowąż: studia i źródła. Skarby dominikańskie / red. M. Zdanek. – Kraków : Esprit SC, 2007. – S. 64–66.
4. Dlugossii Ioannis. Annales seu Cronicae ingliti regni Poloniae: in 10 libros / komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa : PWN, 1973. – Т. 3. – Lib. 5–6. – S. 283; Щавелева Н. Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша (Книги I–IV). Текст, перевод, комментарии / Н. Щавелева ; ред. А. Назаренко. – М. : Памятки исторической мысли, 2004. – С. 209, 363–364.
5. Reifenkugel K. Die Gründung der Römisch-Katholischen Bistümer in den Territorien Halicz und Wladimir / K. Reifenkugel // Archiv für österreichische Geschichte. – Wien : in Commission bei Karl Gerold’s Sohn, 1875. – Bd. 52. – S. 413–421; Грушевський М. Історія України-Руси : у 10 т., 11 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 3. – С. 299; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – S. 164–165; Kantak X. K. Franciszkanie Polscy / X. K. Kantak. – Kraków : Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1937. – Т. 1 : 1237–1517. – S. 272; Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. – С. 595–597.
6. Fazekaš E. Rády sv. Františka a Arpádovci. Príspevok k rozšíreniu rádov sv. Františka v Chorvátsku, Slavónsku a Dalmácii, Uhorsku a Pol’sku / E. Fazekaš. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra slovenských dejín. Školiteľ : Doc. Martin Homza, Dr. – Bratislava, 2008. – S. 35, 37; Fannesberg-Schmidt I. Papieże i krucjaty bałtyckie 1147–1254 / Iben Fannesberg-Schmidt ; przełożył B. Solecki. – Warszawa : Bellona, 2009. – S. 203, 215; Annales minorum prussicorum // Scriptorum rerum Prussicarum / Heb. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. – Leipzig, 1874 ; Frankfurt am Main : Unveränderter Nachdruck, 1965. – Bd. V. – S. 648.
7. Чорний М. Домініканський орден у Центрально-Східній Європі в XIII – першій половині XV ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02. “Всесвітня історія” / М. Чорний. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 17 с.; Kłoczowski J. Kontrata Ruska w polskiej prowincji dominikańskiej XIV–XVI wieku / J. Kłoczowski // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича / уклад Б. Якимович. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича, 1998. – Вип. 5. – С. 301–307; Loenertz R. Les Missions Dominicaines en Orient et la Societe des Sreses Peregrinants pour le Christ / R. Loenertz // Archivum Fratrum Praedicatorum. – Rome, 1934. – Т. 4. – 47 p.
8. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskim na rok 1895. – Lwow, 1895. – S. 327, 336.
9. Vitae Episcoporum Premisliensium ritus latini, tam que in manuscripto anno 1744 contin-entur, additis super hisce notitiis ex aliis rerum poloniarum scriptoribus, quam abhinc usque ad praesentia tempora succedentium. Adnexae etiam sunt observationes super origine episcopatum latinorum in Russia, et amplitudine limitibusque modernarum diocesum ritus latini in Galicia. – Viennae : Typis Congregationis Mechitaristicae, 1844. – S. 6–7.
10. Trajdos T. Dominikanie a franciszkanie we Lwowie do 1370 r. / T. Trajdos // Dzieje Podkarpacia. – Krosno : Podkarpackie Towarzystwo historyczne, 2001. – Т. V : Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. – S. 443.
11. Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w Średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna : rękopis / D. Karczewski. – Kraków, 2011. – S. 42.
12. Annalium Ordinis Minorum. Supplementa. Fr. Antonio Melissano de Macro. – Augustae Taurinorum: Ex Typographia Ioannis Iacobi Chringheli, et Pauli Mariae Dutti Sociorum, MDCCX. – Ab Anno 1213 – AD Anno 1500. – S. 39.

13. Там само. – S. 44; *Annales Minorum seu trium Ordinum a S.Francisco institutorum auctore A.R.P. Luca Waddingo hiberno.* – Romae : Typis Rochi Bernarbo, MDCCXXXIII. – T. 7. – S. 298.
14. Peleński J. *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych* / J. Peleński. – Kraków : Akademia Umiejętności, 1914. – S. 206.
15. *Archiwum OO. Franciszkanów w Krakowie (AFKr).* – Alojzy Karwacki. *Materiały do historii Konwentów Ruskiej Prowincji OO. Franciszkanów (E-I-8).* – Gdansk ; Essen, 1998. – S. 3–5.
16. Гваньїні О. *Хроніка європейської Сарматії* / О. Гваньїні ; упоряд. о. Юрій Мицик. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 111.
17. Reifenkugel K. *Die Gründung der Römisch-Katholischen Bisthümer in den Territorien Halicz und Wladimir.* – S. 415.
18. Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi.* – S. 189–190; Trajdos T. *Dominikanie a franciszkanie we Lwowie do 1370 r.* – S. 443–444.
19. Karczewski D. *Klasztor Franciszkanów w Haliczu do początku XVII wieku : rękopis* / D. Karczewski. – S. 2; Karczewski D. *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w Średnio-wieczu.* – S. 61–62,
20. Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264* / W. Nagirnyj. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, *Prace Komisji Wschodnioero-pejskiej PAU*, 2011. – T. XII. – S. 187–188, 197–201.
21. *Ипатьевская летопись // ПСРЛ.* – М. : Языки славянской культуры, 2001. – Т. 2. – Изд. 2. – Стб. 778.
22. Лукомський Ю. *Архітектура Княжого Галича XIII ст.* / Ю. Лукомський // *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі : матеріали Міжнар. наук. конф., 29–30 листоп. 2007 р., Львів.* – Львів, 2008. – С. 362–376; *Przemyśl wczesnośredniowieczny* / red. nauk. E. Sosnowska // *Origines Polonorum* / red. naukowych serii P. Urbańczyk. – Warszawa : Fundacja na Rzecz nauki polskiej, Instytut archeologii i etnologii Polskiej Akademii nauk Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. – S. 347.
23. *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953)* : in 2 v. / *Colleget in introductione et adritationibus auxit P. Athanasius G. Welykyi OSBM.* – Romae : PP. Basiliani-Piazza della Madonna dei Monti 3, 1953. – V. 1 : 1075–1700. – № 9–10. – P. 22–23.
24. Там само. – № 4. – P. 18.
25. Голубинский Е. *История Русской Церкви* / Е. Голубинский. – М. : Университетская типография, 1901. – Т. 1 : *Периодъ первый Киевскій или Домонгольскій. Первая половина тома.* – С. 599; Флоря Б. *У истоков религиозного раскола христианского мира (XIII в.)* / Б. Флоря. – С. Пб. : Алетея, 2004. – С. 131–132; Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi.* – S. 61.
26. Чубатий М. *Історія Християнства на Русі-Україні.* – С. 586.
27. Паславський І. *Яким “руським королем” папа Гонорій III адресував свого листа від 17 січня 1227 року?* / І. Паславський // *Вісник НТШ.* – Львів, 2012. – Ч. 48. – С. 26.
28. *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953).* – № 5. – P. 19–20.
29. *Historica Russiae Monumenta, ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta* / ab A. J. Turgenevio. – Petropoli : Typis Eduardi Partzi, 1841. – Т. 1. – № 33. – S. 30; Голубинский Е. *История Русской Церкви.* – С. 599–600.
30. Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi.* – S. 105–107.
31. Чубатий М. *Історія Християнства на Русі-Україні* / М. Чубатий. – С. 586–587; Флоря Б. *У истоков религиозного раскола христианского мира (XIII в.)* / Б. Флоря. – С. 143–144; Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264* / W. Nagirnyj. – S. 197.
32. Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi* / W. Abraham. – S. 110–111.
33. Паславський І. *Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини* / І. Паславський. – Львів : НВФ “Українські технології”, 2010. – С. 27.
34. Fazekaš E. *Rády sv. Františka a Arpádovci. Príspevok k rozšíreniu rádov sv. Františka v Chorvátsku, Slavónsku a Dalmácii, Uhorsku a Poľsku.* – S. 39–40.
35. Zirdum A. *Franjevci i bosansko-humski krstjani* / A. Zirdum // *Fenomen “krstjani” u srednjo-vjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova* / F. Šanjek. – Sarajevo : Institut za istoriju ; Zagreb : Hrvatski institut za poviest, 2005. – S. 504–506.
36. *Historia Scepusii. Dzieje Spizsa I. Dejny Spiša I* / M. Homza, St. A. Sroka. – Bratislava ; Kraków, 2009. – Vol. I. – S. 263.
37. *Annales Minorum seu trium Ordinum a S.Francisco institutorum auctore A.R.P. Luca Waddingo hiberno.* – Romae : Typis Rochi Bernarbo, MDCCXXXII. – T. 2. – S. 392–393.
38. Slawik M. *Klasztor z widokiem na niebo* [Електронний ресурс] / M. Slawik // *Режим доступу : www.klaryski.sandomierz.franciszkanie.pl/index.php/czytamy/44-klasztor-z-widokiem-na-niebo, 17.01.2013*; Birkenmajer Z. *Z najstarszych dziejów zakonów serafickich w Polsce* / Z. Birkenmajer. –

- Kraków : [s. n.], 1925. – S. 28; Fazekaš E. Rády sv. Františka a Arpádovci. Príspevok k rozšíreniu rádov sv. Františka v Chorvátsku, Slavónsku a Dalmácii, Uhorsku a Pol'sku. – S. 40.
39. Fragmentsy kroniki Jana Ludwika Impekhovena dotyczące Prowincji czesko-polskiej dla lat 1225–1515 (z rękopisu przechowywanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Brnie, Mn 59) // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Frantisekanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – T. 1 : Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 2–3. – S. 436.
40. Ibid. – S. 437.
41. Kronika Fürstenhaina // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Frantisekanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – T. 1 : Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 2–3. – S. 450.
42. Cronicon Boemicum // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Frantisekanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – T. 1. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 2–3. – S. 354.
43. Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w Średniowieczu. – S. 1.
44. Labuda G. Franciszkanie polscy w źródłach narracyjnych prowincji polsko-czeskiej w średniowieczu / G. Labuda // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Frantisekanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – T. 1 : Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 2–3. – S. 44–45; Dušek L. Benedicti minoritae dicti chronica et eius continuatio / L. Dušek // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. J. Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Frantisekanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – T. 1 : Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 2–3. – S. 323–328.
45. Матузова В. Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарии / В. Матузова ; под ред. В. Пашуто. – М. : Наука, 1979. – С. 107–171.
46. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae / ed. C. J. Erben. – Vol. 1 : 600–1253. – Praeae, 1855. – P. 478–479; Матузова В. Указ. сочинение. – С. 130, 157.
47. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. – V. 1. – P. 485–486; Матузова В. Указ. сочинение. – С. 131, 158.
48. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. – V. 1. – P. 485–486; Матузова В. Указ. сочинение. – С. 131, 158.
49. Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w Średniowieczu. – S. 1.
50. Bullarium franciscanum romanorum pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco / fr. Joannis Baptistea Constantii, fr. Joannis Hyacinthi Sbaraleae. – Romae : Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, MDCCLIX (1759) – T. 1. – S. 269–270.

Исследование касается изучения проблемы первичных францисканских миссий на землях Руси в конце первой трети XIII в. Автор на основе сопоставления историографических традиций XVI–XIX вв. с источниковой базой XIII–XV вв. пытается сделать историческую реконструкцию, предпосылок и путей появления миноритов на Руси перед 1240 г. Проникновение францисканцев в русские земли в конце 30-х гг. XIII в. происходило в контексте становления Ордена Братьев Меньших в Центрально-Восточной Европе. Учитывая политико-религиозные и социально-экономические условия, сложившиеся прежде всего в Галицкой, Волынской и Киевской землях на протяжении первой трети XIII в., начало миссионерской деятельности миноритов на соответствующих территориях между концом 30-х – началом 40-х гг. XIII в. представляется вполне возможным и закономерным явлением.

Ключевые слова: Русь, францисканцы, Апостольская столица, Галич, Прzemysl, миноритские нарративы.

The research concerns the study of the problem of primary Franciscan missions in the lands of Rus at the end the first third of the XIII century. The author tries to make a historical reconstruction of assumptions and ways of Minorits appearance in Rus before 1240 on the basis of a comparison of historiographical traditions of the XVI–XIX centuries with the source base of the XIII–XV centuries. Penetration of the Franciscans in Ruthenian lands in the late 30's. XIII century occurred in the context of the emergence of the Order of Friars Minor in Central and Eastern Europe. Despite the political-religious and socio-economic conditions that prevailed especially in Galicia, Volyn and Kiev lands during the first third of the XIII century the beginning minorits of missionary activity in these territories between the late 30's – early 40's. XIII century is feasible and natural phenomenon.

Keywords: Rus, the Franciscans, the Apostolic Capital, Galich, Przemysl, minorit narratives.

МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ В НАРОДНОМУ КАЛЕНДАРІ БОЙКІВ

На основі вивчення етнографічних джерел народного календаря бойків розглядаються та обґрунтовуються народні знання метеорології бойків, їх класифікація. Огляд значної кількості етнографічної літератури дозволив зробити висновки про відсутність комплексного дослідження народних знань метеорології бойків у вітчизняній науці. Народні знання бойків щодо прогнозування погоди становлять складний комплекс, у якому знайшли поєднання позитивні емпіричні знання та ірраціональні засоби впливу на погоду. Тому етнографічний аспект передбачає вивчення всього комплексу питань уявлень про природу та народної метеорології, усіх її структурних компонентів, їх генезису та розвитку.

Ключові слова: народний календар, обряди, народні знання, метеорологія, етнографічна література, комплексне дослідження, прогнозування погоди, емпіричні знання, ірраціональні засоби, уявлення.

Протягом багатьох століть в українців відбувалося постійне спілкування з природою, на базі чого склалися багаті традиційні знання, вони, своєю чергою, давали змогу виживати в нелегких природних умовах, орієнтуватися в просторі, пристосовуватися до природних умов, прогнозувати результати праці, пізнавати світ.

Невід’ємним елементом системи народних знань є народна метеорологія, яка становить сукупність прикмет, пов’язаних із прогнозуванням погоди. Народні прикмети не є стабільними рудиментами в метеорології, а мають здатність передаватися з покоління в покоління, відповідно перевіряються, уточнюються й доповнюються новим досвідом. Знання народної метеорології чітко визначали етапи господарської діяльності, регламентували працю й час відпочинку. Землеробський характер господарських занять українців зумовлював значну залежність успішного ведення сільськогосподарських робіт, а отже, і добробуту селянина, від природно-кліматичних умов. Ці фактори спонукають уважніше ставитися до вивчення традиційної народної культури, у тому числі народного досвіду у сфері життєзабезпечувальної діяльності.

З давніх часів люди уважно спостерігали за атмосферними явищами. Про високий рівень обізнаності з метеорологічними явищами, пильну увагу та спостережливість за найдрібнішими змінами в погоді свідчить значний масив бойківських метеорологічних знань.

Метою нашої наукової розвідки є вивчення народних знань щодо передбачень погоди на території Бойківщини. Загалом, проблематика етнометеорології українців набула особливого наукового значення серед кола молодих дослідників. Зокрема, український етнограф О.О.Васянович захистив дисертацію на тему “Народна метеорологія українців Центрального Полісся кінця ХІХ – початку ХХІ ст.”. А етнограф А.Мойсей дисертацію “Прикмети, пов’язані з погодою, у народному календарі східнороманського населення Буковини (на матеріалах ХІХ – початку ХХІ ст.)”. Проте спеціальних праць етнографічного характеру народних знань метеорології бойків як окремої етнографічної групи поки не виявлено. На часі потреба наукової розробки поставленої тематики. Разом з тим, слід зазначити, що в загальному плані про народні знання на Бойківщині згадували у своїх працях українські етнографи М.Зубрицький, Я.Головацький, І.Франко, І.Вагилевич, С.А.Макарчук, С.Павлюк та інші.

Метеорологічні знання українців, як й інших народів світу, сформувалися внаслідок тривалого спостереження за природними явищами в певному екологічному середовищі за допомогою методів, доступних носіям традиційної культури. Народна метеорологія увібрала в себе найдоцільніше з того, що накопичено багатьма поколіннями українського народу.

На Бойківщині “погодою” часто позначалася ясна, сонячна погода, “негодою” – погана погода, сльота. Відповідають кліматичним умовам Бойківщини й залежним від них явищам назви місяців: січень, лютий, марот, цвітень, май, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад¹.

Зиму називали бойки “газдинею”². Ідентично їй на Поділлі – її іменували погожою, хазяйською, коли вона була помірно холодною³; гнилою – коли була малосніжною, із частими відлигами. А зиму із сильними морозами, завірюхами називали лютою.

Багато народних прикмет і завбачень підтверджуються науковими даними. Було помічено, наприклад, що людина, хвора на ревматизм, з підвищеною нервозністю, хворобою серця або легенів краще за інших відчуває зміни погоди: “Коли руки або коліна ломить, буде переміна погоди”; “Здорову людину опівдні знемагає сон – буде дощ” тощо⁴. Таких прикмет існує багато, і вони надзвичайно різноманітні. В основі їх лежать спостереження, які велися століттями, і тому прикмети за певних умов можуть виявитися правильними. Ці прикмети, звичайно, нічого спільного не мають із забобонними й помилковими прикметами, частина яких пов’язана з релігійними віруваннями.

Іноді намагаються пов’язувати погоду з фазами Місяця, передбачати погоду за зірками. Методика прогнозу, як правило, не афішувалася: чим більше туману й містики, тим сильнішим був психологічний ефект прогнозу. Разом з тим у народі здавна виникли правильні прикмети й завбачення погоди, що передавалися з покоління в покоління, перевірялись і доповнювалися безпосереднім досвідом людей.

Народний досвід виробив ряд ознак, за якими можна класифікувати народну метеорологію бойків на групи:

- 1) раціональні знання (передбачення погоди);
- 2) ірраціональні знання (магічно-обрядові дії впливу на погоду).

Раціональні знання утворюють дві підгрупи: прикмети, які дозволяють прогнозувати погоду на короткий час, і прикмети, що дають можливість передбачити погоду на більш тривалий час.

Перша підгрупа складає спостереження за тваринами, рослинами, птахами, комахами; за фізичними явищами в атмосфері; за астральними символами.

Передбачення погоди на короткий термін бойки ставили метою прогнозування кількості опадів, зміни температури, напрямку вітру тощо. Традиційні короткотермінові прогнозування, які мають раціональний характер, продовжують і надалі побутувати в гірських бойківських селах. Проте спостерігається деяке зменшення спектра народних погодних спостережень і завбачень.

Чимало прикмет виникло завдяки спостереженню за тваринами, птахами, комахами. Наприклад: “Бджоли перед негодою ховаються, тому що гроза часто несе їм загибель”, “Ластівки літають низько над землею – на дощ”, “Кури курчать – на негоду”, “Листя на деревах скручується у трубочку – на дощ”, “Верба плаче – на дощ”⁵.

Велика кількість народних прикмет і завбачень визначається спостереженням за фізичними явищами в атмосфері. Найбільш популярними є прикмети: “Дим стовпом – на гарну погоду або мороз”, “Сильна роса літом – на гарну погоду”, “Погане горіння дров у печі – на відлигу”, “Духота влітку – на грозу”, “Похолодання під час дощу – на припинення негоди”⁶.

Існує багато народних прогнозів, пов’язаних із виглядом сонця, місяця й хмар. Особлива увага приділялася кольору сонця та неба зранку й увечері, змінам форми місяця згідно з його фазами. Бойки і понині за фазами місяця в грудні визначають погоду на всі пори року. Така локальна особливість спостерігається тільки на Бойківщині, де погоду встановлюють, починаючи від 24 грудня, тобто з настанням молодого місяця на небі, і закінчують 7 січня. Цих 12 днів відповідно зіставляють з кожним місяцем у році⁷. За народними завбаченнями астральні прикмети були найбільш правдивими: “Вечором сонце заходить за вал (стіну) – на дощ”, “Сонце при заході яскраво-червоне – на вітер”, “Місяць обгородився – на негоду”, “Стовпи біля місяця – на вітер”, “Небо вечором після заходу сонця яскраво-червоне – на вітер”, “Ясне зоряне небо – на гарну погоду”⁸.

Довгострокові передбачення погоди визначалися спостереженнями за окремими метеорологічними явищами, життям природи й опиралися на циклічно повторювальні явища. Такі прикмети, головним чином, прив’язувалися до народного календаря та свят, займали важливе місце в духовному житті народу. Але до народного календаря включалися лише ті дати й дні, які мали певний взаємозв’язок з характерними сезонними явищами та подіями

господарського життя. Таким чином, він не охоплював усі християнські свята, а лише окремі, яким надавалося особливого значення в контексті цілої системи буття людності.

Здавна бойки, спостерігаючи за рослинами та тваринами, прагнули передбачити погоду на тривалий термін. Оскільки землеробство поряд зі скотарством у бойків було однією з важливих форм їх життєдіяльності, то вони зберегли багато метеорологічних прикмет, спрямованих на прогнозування майбутнього врожаю. Деякі з них пов'язувалися з окремими порами року, місяцями й днями, інші – з відомими явищами природи або – з різноманітними рослинними та тваринними особливостями.

Усьє комплекс прикмет, пов'язаний з прогнозами на довготривалий термін, пронизаний великим колоритом різноманітних завбачень: “Багато шишок уверху на ялині – на довгу зиму, пізню весну”, “Великий урожай грибів літом – на неврожай картоплі”, “Якщо весною мало соку з берези – літо дощове”, “Великий урожай волоських горіхів – на неврожай картоплі”⁹.

Існував цілий комплекс прикмет, що відбивав певні закономірності взаємозв'язку погодних явищ у різні пори року. Як показують польові дослідження, особливої ролі в аграрному календарі надавалося зимовій і весняній порі, коли природа набиралася сили. Такими важливими в уявленні бойків були християнські свята: Різдво, Благовіщення, святого Юрія тощо. Тут добачалися християнські нащарування. У народній практиці були поширеними й ірраціональні прикмети, що пов'язувалися зі спостереженнями за першим громом, птахами та комахами. Прикмети, пов'язані з християнськими святами, стосувалися передбачень на тривалий термін: “Якщо на Стрітіння півень води нап'ється, то на Юрія віл трави напасеться”, “Яка погода на Благовіщення – така на Великдень”, “По Петру і по теплу”, “Якщо на Мокрини (31 липня) падає дощ – 40 днів буде ще падати”, “Якщо на Стрітіння відлига, то весна буде пізно”, “Якщо на Юрія у траву сховається курча, то трава буде гарна”, “Якщо до Якова дуб пукне (розпустить), то віл у траву фукне”, “Що росте до Благовіщення, то бий буком”, “Якщо до Благовіщення вилізуть гадюки, то після буде холодна весна”, “По Іллі сидить дідько на білі” (пояснюється тим, що після свята Іллі не можна збирати літні гриби, тому що вони стають гнилими), “Якщо на Святий вечір зоряне небо – несучими будуть кури, а коли небо не зоряне – до великого удою корів”, “Якщо на Йордан вода – то весною велика трава”¹⁰.

У минулому, будучи безпорадною, людина перед несприятливими явищами природи часто приписувала їх потойбічним силам: гроза пояснювалася діями пророка Іллі, вітер вважали Божим диханням, град – Божою карою за людські гріхи¹¹.

Ірраціональні знання були представлені магічно-обрядовими діями як засіб впливу на зміну погоди. На Бойківщині здавна використовували християнську символіку як своєрідну систему заходів, щоб уберегтися від проникнення в приміщення нечистої сили. На цій етнографічній території виявлено цілу низку громових днів (Дев'ятий четвер, Десята п'ятниця, пророка Іллі, Пантелеймона), з якими пов'язані заборони працювати в полі, щоби не накликати пожежу. Цілком природний страх перед утратою врожаю внаслідок грозових явищ, очевидно, став причиною особливого шанування цих днів. Найчастіше громовим днем бойки вважали пророка Іллю і святого Пантелеймона, якого ще називали Палієм. Саме свято увібрало в себе значення слова “палити”.

У регіоні існувала низка табу, які пояснювалися небезпекою посухи й пов'язувалися з певними видами робіт і певними днями. Насамперед – це стосувалося часу Благовіщення, коли заборонялося виконувати будь-яку роботу, пов'язану з обробіткою землі, у тому числі й городити. За уявленнями бойків, від свята Введення до Благовіщення земля “відпочиває і її не можна рувати до Благовіщення, допоки Господь поблагословить землю на врожай”. Якщо заборону порушували, то це могло призвести до посухи чи інших катаклізмів упродовж літа¹².

Нерідко на Бойківщині відбувалися магічні дії, спрямовані на усунення несприятливих явищ погоди. Народні уявлення часто не розмежовують магічні прийоми зупинки чи протидії граду й способів припинення дощу, грози, бурі, відведення градових або грозових хмар тощо. Це цілком природно, адже, по-перше, у негоду могли використовуватися деякі універсальні магічні засоби й способи, які відвертали, за народними уявленнями, стихійну біду; по-друге, деякі види ритуалів, утративши своє мотивування і прямий зв'язок з народним міфологічним

світосприйняттям, могли легко переноситися з однієї ситуації на іншу, зберігаючи лише загальне традиційне оберегове розуміння, чи виконувалися механічно.

Велике значення в магічних обрядах відігравали вогонь і вода. Якщо вода слугувала магічним засобом викликати дощ, то вогонь, навпаки, мав його зупиняти. Саме тому й вдавалися під час грози наші предки до запалювання свічок, спалення свяченої верби в печі тощо. Особливо вагомого значення надавалося громовій свічці, яка була посвячена в церкві на свято Стрітіння. Аналіз польових матеріалів дає підстави стверджувати, що під час грози бойки частіше запалювали в домівках стрітенську свічку.

Піч і пічне начиння в уявленнях бойків асоціювалися із сонцем, спекою. Нерідко ритуальне відвернення грози та граду від хати проводилося хлібною лопатою (разом з іншим пічним начинням: кочергою, діжею тощо). Інколи хлібну лопату з кочергою викладали на подвір'ї у вигляді хреста, що мало символізувати сонце та вогонь, тобто подвоювати магічні дії. На Східній Бойківщині нерідко крім пічного начиння викидали шкаралупу яєць, з яких замішували великодню паску¹³.

Згідно зі слов'янською міфологією, культ грози пов'язувався з поклонінням вогню (грим, громові стріли, блискавка) і води (дощ). Гроза як поєднання цих двох стихій уявлялася гнівом природи проти людей, а також покаранням, оскільки блискавка могла вбити людину чи підпалити житло, ліс. Тому в системі народних вірувань було багато обрядів, що були покликані захищати людей від "гніву неба". Існували також певні обереги від грому та блискавки.

Бойкам була відома значна кількість різноманітних форм відвернення грози та граду, пов'язаних із замовляннями й молитвами. За свідченням респондентів, деяким ворожбитам, а саме, як стверджує етнограф М.Зубрицький, "градівникам", "хмарникам" було під силу зупинити або відвертати стихію¹⁴.

Як свідчать польові матеріали, з днем Юрія, Дев'ятим четвергом і Десятою п'ятницею в бойків пов'язували обряд, яким забезпечували добрий урожай і захист ниви від граду. У ці дні по селах здійснювали хресний обхід криничок, хрестів на полях зі священником, що мало вберегти поля від градобою та забезпечити врожай¹⁵.

Проводились обрядодії викликання дощу під час посухи, символічні дії й заборони магічного, у тому числі й оберегового характеру. Польові дослідження показали, що на Бойківщині побутували різноманітні форми обрядів викликання дощу, доповнених у деяких випадках елементами побутового християнства. Загальний набір цих обрядів, з огляду на свою відносну повноту, слугує основою не лише для порівняльно-історичних, але й для порівняльно-типологічних досліджень (у межах слов'янської спільноти).

Відомий цілий комплекс ритуальних дій, спрямованих на викликання дощу. Окрему його категорію складають "жертвоприношення" воді: сипання в криницю свяченого маку-самосівки, який має велике сакральне значення в бойків, як, зрештою, і в усій Україні¹⁶. Вочевидь, за уявленнями предків, мак символізував дощ: чим більше маку сипали, тим ряснішого дощу очікували. На Східній Бойківщині відомим обрядом викликання дощу було рвати траву й кидати її через голову¹⁷. Як відомо, у слов'янській міфології культ рослин мав тісний зв'язок з віруваннями. Давні слов'яни вірили, що рослини мають особливу силу проти хвороб, уроків, магічну дію стосовно різних явищ тощо. Вірогідно, згідно із цим бойківським обрядом, трава була наділена магічною силою, яка впливала на атмосферні явища.

Віра в надприродну силу води ґрунтується на такій самій реальній і загальновідомій якості, як й уявлення про її очисну та "родючу" силу: і дощова, і ґрунтова вода забезпечує родючість лугам і полям¹⁸. Звідси, шляхом магічної асоціації, виникає ціла система обрядів викликання дощу під час посухи, де вона відігравала головну роль (обливання людей водою, купання їх у річці). У писемних та архівних джерелах кінця XIX – початку XX ст. відображений звичай купання відьом з метою викликання дощу.

Отже, народні метеорологічні знання бойків можна розділити на раціональну (передбачення погоди) та ірраціональну (магічно-обрядові дії впливу на погоду) їх складові. Перші з них утворюють дві семантичні групи: 1) прикмети, які дозволяють прогнозувати погоду на короткий час (від кількох годин до трьох днів і більше); 2) передбачення на більш

тривалий термін (у межах річного сільськогосподарського циклу). За допомогою короткотермінових передбачень погоди виявлено, що бойки очікують опадів, змін температури найближчим часом, спостерігаючи за астрономічними об'єктами, атмосферними явищами, флорою та фауною, самопочуттям людей. Довгострокові передбачення погоди опираються на циклічно повторювальні явища й пов'язані з народним календарем, фенологічними спостереженнями за рослинами й тваринами. Трансформаційні процеси народних знань зазнали деяких змін серед бойків, проте народні прикмети передбачення погодних умов зберігаються і понині в гірських бойківських селах.

1. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 18. Записи від старожиливі с. Ясень Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 4.
2. Там само, спр. 46. Записи від старожиливі с. Межиброди Сколівського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 1.
3. Васянович О. Народна метеорологія українців Полісся у контексті міжслов'янських зв'язків / Олександр Васянович // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С. 94–100.
4. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 9. Записи від старожилки с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 4.
5. Там само, спр. 13. Записи від старожиливі с. Тершів Старосамбірського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 2.
6. Там само, спр. 53. Записи від старожиливі с. Майдан Міжгірського району Закарпатської області, арк. 2.
7. Там само, спр. 9. Записи від старожилки с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 4.
8. Там само, арк. 5.
9. Там само, спр. 48. Записи від старожиливі с. Лисовичі Стрийського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 3.
10. Там само, спр. 9. Записи від старожилки с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 5.
11. Макарчук С. А. Етнографія України : навчальний посібник / С. А. Макарчук . – Львів : Світ, 2004. – 520 с.
12. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят. Записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах : у 8 т. / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 34–60.
13. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології, ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6, спр. 9. Записи від старожилки с. Грабів Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 5.
14. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят. Записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах : у 8 т. / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 34–60.
15. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології, ф. 1 Рукописні матеріали., оп. 6, спр. 48. Записи від старожиливі с. Лисовичі Стрийського району Львівської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 3.
16. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят. Записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах : у 8 т. / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 34–60.
17. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології, ф. 1 Рукописні матеріали., оп. 6, спр. 18. Записи від старожиливі с. Ясень Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про святкування християнських свят, арк. 4.
18. Мойсей А. Прикмети, пов'язані з погодою, у народному календарі східнороманського населення Буковини (на матеріалах ХІХ – початку ХХІ ст.) / Антоній Мойсей // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ, 2009. – № 1. – С. 226–234, 229.

На основі изучения етнографических источников народного календаря бойков рассматриваются и обосновываются народные знания метеорологии бойков, их классификация. Обзор значительного количества этнографической литературы позволил сделать выводы об отсутствии комплексного исследования народных знаний метеорологии бойков в отечественной науке. Народные знания

бойков по прогнозуванню погоди складають складний комплекс, в якому знайшли поєднання позитивних емпіричних знань і ірраціональних методів впливу на погоду. Тому етнографічний аспект передбачає вивчення всього комплексу питань, пов'язаних з природою і народною метеорологією, всіх її структурних компонентів, їх генезису і розвитку.

Ключеві слова: народний календар, обряди, народні знання, метеорологія, етнографічна література, комплексне дослідження, прогнозування погоди, емпіричні знання, ірраціональні засоби, представлення.

On the basis of the ethnographic sources folk calendar boyks considered and justified folk knowledge of meteorology Boyks, their classification. Review of a large number of ethnographic literatures led to the conclusion that there is no comprehensive study of folk knowledge of meteorology Boyks in science. Traditional knowledge of Boyks on weather form the is complex, which found a positive combination of empirical knowledge and irrational means of influencing on the weather. Therefore ethnographic aspect involves studying of all the complex issues and ideas about the nature and folk meteorology, all of its structural components, their genesis and development.

Keywords: Folk calendar, rituals, traditional knowledge, meteorology, ethnographic literature, a comprehensive research, weather forecasting, empirical knowledge, irrational mean, submission.

УДК 630*83:674(477.86/87)

Христина АНДРЕЙКІВ

РОЗВИТОК ДЕРЕВООБРОБНИХ ПРОМИСЛІВ НА БОЙКІВЩИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті подано огляд основних деревообробних промислів на Бойківщині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Здійснено детальний опис техніки виробництва бочок, сит, решит і різного дерев'яного посуду. Значна увага приділяється характеристиці теслярства та столярства, особливостям виготовлення різного типу сільськогосподарського інвентарю, транспорту, предметів хатнього облаштування тощо. Окремим аспектом нашого дослідження виступає специфічна обрядовість, притаманна кожному з промислів.

Ключові слова: видовбування, ложкарство, бондарство, ситарство, решетарство.

Традиційна українська матеріальна культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. характеризується широким використанням у бойківському регіоні деревини різних порід: ялини, сосни, ялиці, бука, граба, ясена, дуба, липи, верби та ін. Наявність багатой та різноманітної сировини стимулювала розвиток деревообробних ремесел і промислів, що супроводжувало процес відокремлення від землеробства. Багатовікові надбання народної культури, зокрема промисли, представлені не тільки органічною складовою матеріальної культури, а й невід'ємним чинником для вивчення закономірностей культурно-історичного розвитку нації.

Цінним джерелом для вивчення розвитку ремесел Бойківщини є зібрані польові матеріали, які являють собою спогади старожилів сіл Бойківщини та стосуються щоденного побуту населення краю. Історіографічна база з тематики культурно-матеріальної спадщини бойківського регіону представлена працями вітчизняних дослідників С.Гвоздевич¹, М.Банах², Ю.Г.Гошко³ та ін. Однак окремі її аспекти потребують подальшої наукової розробки. Цим і спричинена актуальність обраної нами проблеми.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей розвитку основних деревообробних промислів Бойківщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. як складової частини культурно-матеріальної спадщини українського народу.

Інтенсивний розвиток ремесел і народних промислів у карпатських селах був зумовлений низкою причин: наявністю сировини, давніми традиціями, потребою народу у виробках. Позаяк сільське господарство в гірських населених пунктах не могло забезпечити селян продуктами харчування, заняття ремеслами та промислами давало додатковий прибуток сім'ї. У

досліджуваний період у карпатських селах розвивалися різні деревообробні промисли, а саме: теслярство, столярство, стельмаство, видовбування, ложкарство, бондарство, ситарство та рещетарство⁴.

Користуючись значним лісовим багатством, бойківські майстри здавна споруджували з дерева хати й господарські будівлі, виробляли з нього майже всі сільськогосподарські знаряддя (вила, граблі, ціпи, віялки, частини плугів, борін, кіс і серпів), засоби транспорту (вози, сани), хатне обладнання (столи, стільці, ліжка, ослони, полиці, мисники, лави й скрині), різноманітний посуд (бочки, діжки, миски, корита, ложки), веретена та ін.⁵

Відзначимо, що дерево для будови майстри обробляли самі. Теслярі обтісували сокирами кльоци. Трачі, звичайно удвох, різали їх на бруси й дошки спеціальною довгою пилою, деколи подвійною. Укладали кльоц на два великі козли, прикріплювали скобами – клямрами. Під кльоцом тягнув пилу вниз один трач, а другий, що стояв зверху, тягнув пилу вгору й такими ритмічними рухами пили відбувалося різання. Коли треба було – возили будівельне дерево до тартака в Бурсані до Турі Великої або до Лисович (Львівщина). Теслярі (“теслі”) виготовляли з дерева різні сільськогосподарські вироби, а більш досвідчені будували хати, школи, церкви, каплиці, промислові будинки⁶.

Цікавими формами та художньою обробкою відзначаються столярні вироби. Столярі виготовляли двері та вікна для будинків, меблі – столи, лави, стільці, полиці, мисники, скрині, колиски тощо. Працювали вони на столярному станку (“верстаті”), а основними знаряддями, якими користувалися, були сокири, пилки, долота, рубанки, сверла, вісний ніж. Серед цих виробів особливої уваги заслуговують так звані горбаті скрині, які були поширені переважно в східній частині Бойківщини, у сучасних Долинському та Рожнятівському районах. Вони мають оригінальну форму у вигляді мініатюрного будиночка з двосхилим дахом і цікавий декор. Головним осередком їх виготовлення було селище Перегінськ Рожнятівського району, у якому працювали потомствені майстри-столярі Семен, Лев, Ілько та Федір Максимці й Лев та Ілько Країли⁷. Дещо відрізнялися скрині з міста Сколе (Львівщина). Вони мали широкі та низькі частини ніжок і тому виглядали масивно, справляли враження важких. Усі вони були прикрашені геометричним орнаментом плоского різьблення. У підгірських районах Бойківщини в кінці XIX ст. побутували дерев’яні, розмальовані скрині з плоским віком. Вони мали форму невеликого паралелепіпеда, довжину 100–110 см, ширину 50–55 см, висоту 40–45 см. Орнаментальні мотиви на бойківських скринях оконтурювалися різьбою, яка відкривала природний колір дерева⁸.

У другій половині XIX ст. з грубої верби або ялиці видовбували на Бойківщині колиски для дітей. Вони мали вигляд невеликого човника, з одним звуженим і другим розширеними боками. У верхніх бокових частинах видовбувались округлі отвори, через які проходили шнури для підвішування коліски до жердки. Така коліска звалася “завісисто”, або “на завісах”. Наприкінці XIX ст. почали збивати колиски з дощок і вішати їх на спеціальні стояки, що мали вигляд стовпців з перекладиною внизу, тому їх називали “колиски на кілю”⁹.

Не менш важливою була праця стельмахів. Найскладнішою роботою для них було виготовлення коліс для воза. Кожне колесо мало точену з твердого дерева головку (“маточину”), у яку вставляли спиці з ободами, а на початку XX ст. на них накладали п’ять “багрів”, на які натягали залізний обруч (“рафу”), що з’єднував їх. Ободи виготовляли з ясена або бука, що мав посередині вирізане на 10 см заглиблення, з круглою колодою дерева в центрі, довкола якого ободи гнули. З букового або яворового дерева виготовляли сани, причому на полози підбирали такий матеріал, щоб попередній кінець був природно загнутий. На початку XX ст. багатші селяни почали прибивати на полози залізне окуття. Для святкових виїздів заможні господарі мали також “виїзний” віз¹⁰.

Досить поширеним способом виготовлення як посуду, так й інших предметів побуту було видовбування звичайним долотом – простим і жолобчастим. Дно посудини виготовляли із сухого дерева, вставляли його у видовбану посудину, найчастіше із сирій породи дерева, бо тоді легко видовбується. При пізнішому висиханні бокові частини зменшують свій об’єм і тим самим сильно затискають дно, яке не зменшувало свого сухого об’єму, бо було виконане із сухого дерева. Технікою видовбування виготовляли кадовби (великі діжки для зберігання зерна), жлукто (посуд для зоління білизни), ступи, мірки, черпаки, ночви, корита, човни, пасківники, окремі з

яких збереглися в музеях Бойківщини. Найкращим деревом для видовбування вважалася верба, береза, липа, груша. Для виготовлення кадовбів, середину порохнявої колоди спочатку випалювали, а потім видовбували за допомогою ножів і різців¹¹.

Техніка видовбування була основною в ложкарстві – деревообробному промислі, пов'язаному з виготовленням ложок, полонників, черпаків. У кожній сім'ї селяни виготовляли ложки для власного вжитку. Ложки виробляли з ялівцю, липи, явора, бука, осики. Деревину для ложок заготовляли взимку, сушили та розрізали на відповідні бруски. Інструментом для виготовлення ложок, полонників, черпаків була сокира, ніж і спеціальний різець. За допомогою різця виробу надавали потрібної форми. Ложки були овальної чи яйцевидної форми. Для приготування та насипання страв існували великі ложки – варехи, варішки. Ложкарі виготовляли також великі ложки з отворами, якими витягували вареники. Крім цього, ложкарі видовбували полонники для пастухів на полонинах. Полонинський полонник – це велика довбана ложка з довгою вертикальною ручкою, яка використовувалася під час виготовлення овечого сиру – бринзи. Полонник був також і мірою місткості (близько 1 л)¹².

Чималі запаси смереки, лози, ліщини сприяли розвитку лозо- і коренеплетіння. Різноманітність плетених виробів на Бойківщині невелика – це, переважно, різноманітні кошики, дитячі іграшки, намордники для худоби – “каганці”. Кошики найчастіше плели зі смерекового коріння, з лози й ліщини, рідко – з лика. Лозо- та коренеплетіння – заняття літніх людей і хлопчиків-пастухів. Плетені вироби виготовляли перш за все для власного вжитку, рідше – на продаж¹³.

Великого розповсюдження в XIX ст. набув бондарський промисел, хоча він і належить до значно молодших народних промислів. Бондарство – це виготовлення різноманітних місткостей із клепок-дуг: бочок, діжок, коновок, цебриків, барилець, який був досить поширений на Бойківщині¹⁴. Деревину для виробів бондарі заготовляли взимку, висушуючи її протягом року чи півроку. Із висушених полін за допомогою сокири кололи клепки-дуги, обстругували їх рубанком і ножем. Складали певну місткість за допомогою широкого обруча-складача, до якого вкладали першу клепку, підтримуючи її спеціальним пристроєм, що звався тримач¹⁵. Бондарський промисел вимагав вправності й досвіду майстра. Коли були складені всі клепки, їх скріплювали круглими чи плоскими обручами. Залежно від величини місткості, бондарний виріб мав два чи три обручі¹⁶. На початку XX ст. дерев'яні обручі були замінені металевими. Після цього майстер вставляв днище чи два днища (у дводонному посуді). Для розміщення днища підбивали нижній обруч угору, а вставивши дно, зсували обруч на попереднє місце¹⁷.

Тісто для хліба розчиняли в бондарному посуді, що звався загальнослов'янським терміном діжа, діжка. Хлібна діжа мала форму зрізаного конуса. Клепки скріплювали два обручі, а накривали діжу кришкою. З хлібною діжею було пов'язано багато повір'їв та обрядів. Діжа була уособленням багатства сім'ї. Її рідко позичали один одному, вважаючи, що достаток покине (з діжею) дим¹⁸. Багато видів бондарного посуду були призначені для молока та молочних продуктів. Для доїння корів й овець у карпатських селах виготовляли дерев'яні дійниці – скіпці, виготовлені зі смерекових чи букових клепок. Скіпці були круглої конічної форми, ширші вгорі. Одна з виступаючих клепок служила ручкою. Передня частина скіпця була вищою, щоб молоко не виливалося під час перенесення. Клепки скріплювали двома обручами. Місткість скіпців коливалася від 7 до 12 літрів¹⁹.

У селах Рожнятівщини бондарі виготовляли для доїння овець дійницю у вигляді круглої чи еліпсоподібної діжки, ширшої вгорі. Така дійниця мала два вуха з вирізами для пальців. Для зберігання овечого молока в бойківських селах побутувала доїльниця еліпсоподібної форми з наглухо закріпленою кришкою, у якій був отвір. Доїльниця була ширшою внизу, вужчою вгорі, клепки трималися двома обручами. Своєрідністю форми відзначалися коновки. Це був бондарний посуд заввишки від 20 до 40 см у формі зрізаного конуса. Клепки тримали два плоскі обручі. Одна з клепок утворювала ручку. Коновки накривали дерев'яною накривкою²⁰. Для збивання масла виготовляли маснички (маслянки, боденки, збушки). Масничка, зроблена з липи, сливи, ялини або верби, мала форму зрізаного конуса. Вона складалася з трьох частин: дерев'яної бочечки, куди наливали сметану, верхньої частини (навершника, збушка) і довгої палиці з дерев'яним кружком, яким збивали сметану²¹.

Виготовлявся посуд і для алкогольних напоїв. На Бойківщині горілку тримали в берівці (барівка, боденка). Це був різної величини бондарний посуд у формі зрізаного конуса (ширший внизу) з наглухо закріпленою кришкою, у якій був отвір для наливання напою, носик для виливання та ручка-дуга. У жартівливій бойківській пісні згадується барівка:

*Миколаю, я вмираю.
Біжи по горівку,
Та не бери малу фльишку,
Візьми си берівку²².*

Окрему групу становив бондарський посуд для транспортування їжі, а саме: двійнята, трійнята, пасківник, бокла. Для перенесення їжі в поле під час польових робіт, сіножаті були двійнята (близнята, дзвінята). Двійнята – це дві бондарної роботи коновочки, з'єднані в одне ціле: з одного шматка дерева робили дві клепки, які зверху закінчувалися ручкою. Їх накривали покришками, які мали вирізи для ручки²³. Для транспортування та зберігання солоної води-ропи, якою були багаті гори, бондарі виготовляли спеціальні бочки – “запіканки”. У Долинській солеварні 10 бондарів за рік виготовляли 6 500 бочок²⁴.

Єдиним селом на Рожнятівщині й одним з небагатьох в Україні, де існує промисел виготовлення сит і решіт, є Липовиця. Старожил села Ю.М.Сенів згадував, що решетарство було здавна поширене в Липовиці. З переказів відомо, що нижче від села була споруджена фабрика для переробки деревини й виготовлення “лубу”. Крім того, “луб” здавали на фабрику селяни, які мали із цього промислу певний заробіток. Решета не тільки продавали, але й у важкі часи жителі села “ходили за Дністер” і міняли їх на продукти харчування²⁵.

Решета робили діаметром 42–50 см. Для “лубу” (ободу) брали рівну, без єдиного сучка колоду із смереки чи ялиці “сигліс” довжиною 1,5–2 м, яка повинна була бути рівною, щоб добре кололася. Дно решета “зшивали” ликом із ліщини або явора, не використовуючи при цьому жодного цвяха. Цей промисел передавався з покоління в покоління й зберігся до нинішнього часу²⁶.

Про решетарство є багато співанок і коломийок:

*Наші батьки лісоруби,
Решета майструють.
Тепер по всій Україні
Їх люди купують.
Ой матусю ріднесенька,
Де с ми діла дольки.
Виміняла м за решета,
Зелену фасольку.
Ой піду я до майстра,
Майстре – заведію,
Зроби мені густе сито,
Най муки просію.*

Трохи пізніше почали виготовляти сита, для яких використовували рідку та густу сітку²⁷.

Таким чином, на території Бойківщини було багато деревообробних промислів, які займали важливе місце в житті краю. Вироби з дерева виготовляли не тільки для власних потреб, але й на продаж, тому вони були одним із джерел утримання сімей.

1. Гвоздевич С. Матеріальна культура бойків у дослідженнях Володимира Кобільника / С. Гвоздевич // Бойківщина : наук. зб. – Дрогобич, 2007. – Т. 3. – С. 372–374.

2. Банах М. Народні промисли і ремесла Бойківського краю / М. Банах // Бойківщина: минуле та сучасне : зб. наук.-теорет. ст. – Долина, 2007. – С. 98–100.

3. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. / Ю. Г. Гошко. – К., 1991. – 253 с.

4. Гонтар Т. О. Роль дерева в традиційній культурі українців / Т. О. Гонтар // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів, 2006. – Вип. 16.4. – С. 39–44.

5. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / ред. М. Т. Максименко, Н. М. Рожкова. – К. : Наук. думка, 1983. – 303 с.

6. Історія міст і сіл УРСР : у 26 т. Львівська обл. / Ін-т іст. АН УРСР. – К., 1968. – 979 с.
7. Будзан А. Ф. Народні художні промисли Бойківщини / А. Ф. Будзан // Народні художні промисли України. – К., 1979. – С. 7–19.
8. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / ред. М. Т. Максименко, Н. М. Рожкова. – К. : Наук. думка, 1983. – 303 с.
9. Гонтар Т. О. Роль дерева в традиційній культурі українців / Т. О. Гонтар // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів, 2006. – Вип. 16.4. – С. 39–44.
10. Гвоздевич С. Матеріальна культура бойків у дослідженнях Володимира Кобільника / С. Гвоздевич // Бойківщина : наук. зб. – Дрогобич, 2007. – Т. 3. – С. 372–374.
11. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / ред. М. Т. Максименко, Н. М. Рожкова. – К. : Наук. думка, 1983. – 303 с.
12. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – 2009. – С. 23–59.
13. Гонтар Т. О. Роль дерева в традиційній культурі українців / Т. О. Гонтар // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів, 2006. – Вип. 16.4. – С. 39–44.
14. Андрейків В. М. Рожнятівщина з найдавніших часів до початку ХХ століття / В. М. Андрейків, Х. В. Андрейків. – Рожнятів. 2011. – Ч. I. – 206 с.
15. Історико-культурна спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспективи розвитку [Текст] : зб. наук.-теорет. ст. / голов. ред. В. Андрейків ; Рожнятівська РДА, Рожнятівська райрада, Рожнятівська філ. ВГО “Бойківське етнологічне т-во”. – Рожнятів, 2012. – С. 182.
16. Банах М. Народні промисли і ремесла Бойківського краю / М. Банах // Бойківщина: минуле та сучасне : зб. наук.-теорет. ст. – Долина, 2007. – С. 98–100.
17. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф.1 Рукописні матеріали, оп. 6 Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині, спр. 93. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення бочок, арк. 5.
18. Там само, спр. 92. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення бочок, арк. 4.
19. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – 1936. – С.15–67.
20. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6 Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині, спр. 94. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення різного дерев'яного посуду, арк. 3.
21. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – 2009. – С. 23–59.
22. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. / Ю. Г. Гошко. – К., 1991. – 253 с.
23. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф.1 Рукописні матеріали, оп. 6 Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині, спр. 93. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення бочок, арк. 5.
24. Історико-культурна спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспективи розвитку [Текст] : зб. наук.-теорет. ст. / голов. ред. В. Андрейків ; Рожнятівська РДА, Рожнятівська райрада, Рожнятівська філ. ВГО “Бойківське етнологічне т-во”. – Рожнятів, 2012. – С. 182.
25. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), ф. 1 Рукописні матеріали, оп. 6 Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині, спр. 90. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виникнення решетарства, арк. 1.
26. Там само, спр. 91. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення ситарства та решетарства, арк. 2.
27. Там само, спр. 94. Записи від старожилів с. Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. Спогади про виготовлення різного дерев'яного посуду, арк. 3.

В статтє представлен обзор основных деревообрабатывающих промыслов на Бойковщине в конце XIX – начале XX веков. Осуществлено детальное описание техники производства бочек, сит, решет и разной деревянной посуды. Значительное внимание уделяется характеристике плотничества и

столярства, особенностям изготовления различного типа сельскохозяйственного инвентаря, транспорта, предметов домашнего обустройства и т. д. Отдельным аспектом нашего исследования выступает специфическая обрядность, присуща каждому из промыслов.

Ключевые слова: выдалбливание, ложкарство, бондарство, ситарство, решетарство.

The article provides an overview of basic woodworking crafts on Boykivschina in the late nineteenth – early twentieth centuries. A detailed description of the technique of barrels, screens, sieves and other wooden ware production, is made comprehensive analysis of various wooden utensils manufacturing. Much attention is paid to the characteristics of carpentry and joinery, manufacturing characteristics of various types of agricultural implements, transport, house-improvement items, etc. Another aspect of our research is the specific characteristic of each of ritual crafts.

Keywords: gouge, lozhkarstvo, cooperage, sytarstvo, reshetarstvo.

УДК 94:341.71(438:560)“15”:929.52

Олександр КУЧИК, Олег ЦЕБЕНКО

ГЕРБУРТИ В ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ДИПЛОМАТІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

Розглянуто історію становлення польсько-турецьких відносин у контексті трансформації системи міжнародних відносин у регіоні Південно-Східної Європи. Акцентовано увагу на дипломатичній діяльності Миколая Гербурта та Яна Щасного в складі польських посольств до європейських держав. Проаналізовано особливості дипломатичного етикету та ведення переговорів з представниками іноземних держав. Розкрито характер польської дипломатії другої половини XVI ст. та її взаємозумовленість із процесами становлення нової системи міждержавних відносин в Європі.

Ключові слова: посольська місія, Туреччина, Річ Посполита, Ян Щасний Гербурт.

Протягом XVI ст. у системі міждержавних відносин відбувалися доволі динамічні зміни. То був час становлення польської державності в умовах творення польсько-литовського об'єднання. У зазначений період змінюється розстановка сил на міжнародній арені. З одного боку, зміцнення Польщі, а з іншого, – усе більшу роль у регіоні починають відігравати Туреччина та Кримський ханат. І хоча відносини між Польщею та Туреччиною протягом XVI ст. і мали відносно миролюбний характер, усе ж з'являється ще один чинник в особі Московського князівства. Це змусило польську владу звернути увагу на політику в східноєвропейському регіоні, де основними гравцями стають, власне, Москва, Туреччина, Крим, Запорізька Січ, Молдавія та Річ Посполита. З огляду на це, привертає увагу аналіз польсько-турецьких відносин у контексті реалізації геополітичних інтересів Польщі в регіоні. Зростаюча загроза з боку Великого князівства Московського, а також неврегульована внутрішньополітична ситуація в державі схилили польських володарів до проведення політики нейтралітету стосовно Туреччини. Проявом цього було, між іншим, стримування короля Сигізмунда Старого від тісної співпраці з Габсбургами під час чергових турецьких наїздів на Угорщину. Існування постійних суперечок з Кримським ханатом і Молдавією, що були польськими сусідами й водночас перебували у васальній залежності від Туреччини, часті татарські набіги, натхненниками яких була Туреччина, перекреслювали наміри Польщі надати допомогу Угорщині. Принципова зміна головних напрямів польської закордонної політики принесла укладення Люблінської унії 1569 р. Річ Посполита стала в цей період частиною велелюдного організму з кордонами, що знаходилися під постійною загрозою з боку Туреччини та Московського князівства.

У другій половині XVI ст. з'явився ще один чинник, який істотно впливав на формування польсько-турецьких відносин. Це було запорізьке козацтво, яке, відбиваючи численні татарські набіги, часто проникало на територію Кримського ханату. Із цього приводу польський сейм у 1590 р. ухвалив рішення відносно запорізьких козаків й України, яке, між іншим, заборонило козакам залишати територію Речі Посполитої й здійснювати збройні походи проти сусідніх держав. Порушення козаками цих умов нерідко викликало обурення турецького султана та погрози на адресу Речі Посполитої, що загострювало стосунки Польщі з Туреччиною. Турецький султан уважав, що Польща повинна контролювати дії козаків, які були підданими польського короля. У цей період спостерігалася деяке внутрішнє ослаблення Речі Посполитої, чим Туреччина намагалася скористатися. Своєю чергою, польська шляхта прагнула до конфронтації з ісламською Туреччиною, мотивуючи це популярним на той час поглядом, що визначав Польщі місце “передмур'я християнства, яке має охороняти Європу перед наступом ісламу”¹.

Вступ у 1576 р. на польський трон С.Баторія створив передумови для антитурецької політики Польщі. На перших порах внутрішня ситуація, конфлікти із шляхтою й Великим князівством Московським не сприяли приготуванню короля до можливого вирішального удару по Туреччині. Відомо, що Стефан Баторій планував визволення Угорщини, однак уникав поспішних дій. Королівські плани остаточної перемоги над Великим князівством Московським, а в

майбутньому – удар по Османській імперії підтримував також Папа Римський Сікст V (лат. Siktus P.P.; 24.04.1585–27.07.1590)².

В умовах правління короля С.Баторія в 1583 р. сталася подія, яка могла спричинити збройний конфлікт між Туреччиною й Польською Короною. Цією подією було вбивство польського дипломата Якуба Підлодовського (1549–1583), який, завдяки родинним зв'язкам з польським поетом епохи Ренесансу, королівським секретарем Яном Кохановським, перейшов на службу до короля С.Баторія. Він брав участь у військових походах Стефана Баторія, зокрема, у період другого московського походу. Якуб Підлодовський був направлений у 1583 р. як польський посол до Туреччини з офіційною торговельною метою, але одночасно отримав завдання з'ясувати суспільні настрої в Туреччині, зібрати інформацію про становище султанських військ. Про отриману інформацію він повідомив канцлера Я.Замойського листом від 11 травня 1583 р. з м. Тягиня (м. Бендери, Молдова). Але при цьому Я.Підлодовський не дуже вдало виконав доручене йому завдання й був запідозрений у шпигунстві. Повертаючись до Польщі, біля міста Адріанополя (м. Едірна, Туреччина) зазнав нападу й був убитий ніби без відома султана. Убивство Я.Підлодовського в деяких колах було потрактоване як своєрідна помста Туреччини за зруйнування козаками фортеці Ягорлик (Молдова) і спалення Тягині, що викликало досить широкий резонанс у польській державі й за її межами. Про нього, зокрема, згадував Папа Григорій XIII (1572–1585) під час аудієнції, наданої польському послові в Римі Стефанові Решку 24.01.1584 р. У Польщі вбивство посла Я.Підлодовського вважалося за образу, виражену народові й королю. В антитурецькій пропаганді ця подія послужила аргументом військових намірів Туреччини проти Польщі. Убивство обговорювалося на вальному сеймі 1584 р. у Варшаві. Урешті, у серпні 1584 р. С.Баторій скликав у Любліні нараду сенаторів, предметом якої було визначення шляхів розв'язання істотних проблем політичного характеру. Королівський секретар, сандомирський військовий (1579–1584) Ян Кохановський прибув до Любліна з метою переконати короля й сенаторів утретитися в справу покарання вбивць родича Я.Підлодовського. До них також відносили відомий рід Гербуртів, що відіграв значну роль у розвитку зовнішньополітичної діяльності Речі Посполитої*.

Ураховуючи суспільну думку в державі, а також рішення Варшавського сейму 1584 р. і з'їзду сенаторів у Любліні, король Стефан Баторій направив до султана Мурада III (1574–1595) у 1584 р. посольську делегацію в складі літинського старости, королівського ротмістра Станіслава Ляща, галицького підкоморія, королівського ротмістра Миколая Гербурта з Дедилова та королівського підчашого Миколая Чижевського. Королівські послы вимагали в султана покарання вбивць польського посла Якуба Підлодовського. У листі, якого було вручено послам, містилося завдання “відновлення зруйнованих замків, покарання винуватців, а навіть усунення козаків з України, повернення часток звільнення полонених”. У разі неприйняття цих умов застережено, що це належить “сприйняти як замасковану погрозу війни”. Своєю чергою, польські послы, які не хотіли порушувати умов, викладених в інструкціях, направили Миколая Чижевського до короля для узгодження поставлених Туреччиною застережень. Побоюючись розгортання збройного конфлікту, Стефан Баторій погодився на вимоги турецької сторони й пообіцяв султанові покарати козаків за їхні дії. Султан Мурад III, у свою чергу, зобов'язався провести слідство в справі вбивства польського посла, що, однак, виконано не було. Але збройного конфлікту на цей раз удалося уникнути³.

Мабуть, найколеритнішою фігурою в польській дипломатії з роду Гербуртів був Ян Щасний Гербурт (1567–1616)⁴. Будучи високоосвіченою людиною, у 1579 р. він вступив до Краківської академії⁵, а з 1583 р. продовжив навчання в університеті міста Інголштадт (Німеччина, Баварія), де здобував знання під керівництвом відомого філолога Роберта Турнера. З

* Слід нагадати, що рід Гербуртів у результаті одруження в 1498 р. Дороти Гербурт з равським підстолиєм (1508 р.), сандомирським земським писарем (1509 р.) Збігневом Підлодовським перебував у родинних відносинах з родом Підлодовських. Мабуть, із цих міркувань король Стефан Баторій направив Миколая Гербурта з Дедилова в складі польської делегації в 1583 р. до Константинополя з метою встановлення убивства польського посла Якуба Підлодовського [6. – Т. IX. – I. – S. 449.].

Інголштадту виїхав на навчання до Парижа. Після повернення додому став прихильником канцлера Я.Замойського. Як уже зазначалося вище, політична ситуація в Європі в цей період була складною. Захиталася могутність Османської імперії, що створило Речі Посполитій добру нагоду змінити статус кво у відносинах з нею на свою користь. Однак разом зі смертю короля С.Баторія в грудні 1586 р. пішли в забуття його плани польсько-турецької війни. Одночасно загострилися польсько-австрійські відносини.

Вибори нового короля, що відбулися в 1587 р., супроводжувалися конфліктом між Яном Замойським, який підтримував кандидатури з династії Вазів, і родом Зборовських, що підтримував вибір кандидатури Габсбургів. За таких умов, 19 серпня 1587 р. більшість senatorів разом з главою католицької церкви Польщі С.Карнковським обрали новим королем 21-річного шведського королевича Сигізмунда, сина Яна Вази й Катерини Ягайлонки.

У цей період Ян Щасний Гербурт виконував перше посольське доручення з вказівки Яна Замойського й королеви Анни Ягеллонки (1523–1596). У 1587 р. про обрання королем Сигізмунда Вази повідомила посольська місія на чолі з мостиським старостою Яном Щасним Гербуртом⁶. Сеймом було визначено “достойних людей, які мали вітати номінанта в Гданську”: перемішльського єпископа В.Барановського, каліського воєводу П.Томицького, коронного підскарбія Я.Дульського, равського каштеляна М.Фірлея, радомського каштеляна Ю.Мнішха, маршалка великого коронного А.Опалінського⁷. Сигізмунд III Ваза разом зі свитою прибув 7 жовтня 1587 р. до Оливи (р-н Гданська, Польща), де підписав пакти-конвенти, після чого Я.Дульський проголосив його королем. Згодом 27 грудня 1587 р., у Кракові у Вавельській катедрі його було короновано на польського короля главою католицької церкви Польщі С.Карнковським. Коронний гетьман Ян Замойський і його палкий прихильник Ян Щасний Гербурт опинилися на боці нового короля. Водночас коронація не зняла суперечностей з австрійським ерцгерцогством. Намагання австрійського ерцгерцога Максиміліана II Габсбурга (1558–1618) посісти в 1587 р. польський трон стали джерелом суперечки між Священною Римською імперією та Річчю Посполитою. Ситуацію частково полегшила перемога Яна Замойського під Бичиною (24.01.1588), під час якої було взято в полон ерцгерцога. Одночасно до Риму був направлений надзвичайний посол, королівський секретар Станіслав Решка, який мав докласти зусиль для здобуття прихильності Папи Сікста V. Аудієнція з ним відбулася 9 травня 1588 р., у ході якої було висунуто вимогу звільнення з полону ерцгерцога замість визнання королівського титулу Сигізмунда II. Проведені згодом переговори між польським посольством і представниками Священної Римської імперії увінчалися укладенням битомсько-бендзинського миру, який закріпив мирні стосунки між Річчю Посполитою та Священною Римською імперією. Ці домовленості призвели до зближення Речі Посполитої й Священної Римської імперії, але зумовили зміни у відносинах між Польщею і Туреччиною. Про це, зокрема, було офіційно повідомлено польського посла Павла Уханського в 1590 р.

Важливим для Речі Посполитої залишалось завдання збереження миру з Туреччиною, але під впливом досить активної військової експансії українського козацтва зреалізувати це завдання було складно. Так, у 1589 р. під час успішного військового рейду на чорноморське узбережжя козаки спалили татарську твердиню Козлів і належні до Туреччини Очаків, Білгород і Бендери. Але знову ж війни вдалося уникнути. Щоправда, Польща, не відмовляючись від залагодження конфлікту мирним шляхом, робила кроки пошуків союзників у майбутній війні.

Польський посол у Римі Станіслав Решка отримав завдання здобути підтримку Папи Римського, імператора Священної Римської імперії Рудольфа II, представників Венеціанської республіки й волоських князів. У 1589 р. з посольською місією до Риму відбув Ян Щасний Гербурт⁸. Польські послы звернулися до Папи Сікста V й отримали аудієнцію 25 травня 1590 р. Але папа недооцінив важливість цієї справи: “Турки зараз не є такі сильні, щоби були для Польщі загрозою”⁹.

Така відповідь не перешкодила тому, що легати й нунції, перш за все Іпполіто Алдобрандіні, від 1595 р. – Ірманіцо Маласпіна, а також Енріко Гастано залишилися натхненниками створення антитурецького союзу. Справжній мотив стриманої позиції папи, що не давав відкритої відповіді, був висловлений польським дипломатам через венеціанського посла: “На той час не були так готові і не так забезпечені”¹⁰. Посол вручив лист Сигізмунду III, який польські

посли переслали згодом венеціанською поштою. Кілька днів потому посол Рудольф II висловився, “що умовою виходу з пасивного страху був би початок війни, у якій Річ Посполита здобула би значну перемогу, коли б Пан Біг допоміг, щоби із цього приводу інші християнські держави нині всі разом обрушилися на цього ворога, бо тепер кожному наодинці страшно від його могутності”¹¹.

Але антитурецькі порозуміння між Прагою й Краковом були за тих історичних умов неможливими. Річ Посполита намагалася зберегти мир з Туреччиною. Невдовзі з Праги вирушило посольство до Кракова, щоб схилити Польщу до укладення союзу проти Туреччини. Оскільки король Польщі перебував у цей період у Швеції, сенат надав послам короля Чехії Рудольфа II неоднозначні відповіді. Замойський також “дипломатично” позбувся їх порадами утворення великої антитурецької коаліції за участю Іспанії, Москви й Персії. Ян Щасний Гербурт стосовно королівських послів на переговорах зайняв негативну позицію¹².

У зазначений історичний період на українських землях розпочалося повстання під проводом Северина Наливайка. Найпомітнішими подіями повстання козаків були молдавські походи 1594–1595 рр., які слід розглядати в зовнішньополітичному контексті¹³.

Ім'я Северина Наливайка стало відомим із часів укладення запорізькими козаками договору з послом імператора Рудольфа II Еріхом Лясотою, який за дорученням імператора в 1594 р. відвідав Запорізьку Січ з метою залучення козаків до широкої антитурецької коаліції. Австрійський дипломат Лясота фон Стеблау Еріх (1550–1616) характеризує козаків як хоробрих і підприємливих людей, які з юних років вивчають військову справу. У ході своїх спостережень Лясота дійшов висновку, що Запорізька Січ користувалася великим впливом не лише в Україні, й на території всієї Польщі¹⁴. Уклавши договір, козаки протягом 1594–1595 рр. здійснили три походи проти турків та їхніх союзників – татар. Імператор Рудольф II ще наприкінці лютого 1594 р. просив за посередництвом власного посла уряд Речі Посполитої, щоби той не пропускав через свої володіння турецьких союзників – татар. Тоді ж прислав свого посла до поляків і турецький султан з проханням пропустити татар на шляху до Угорщини через територію України. Поляки відмовили Туреччині, але, незважаючи на відмову, татари все ж таки зібралися в намічений похід. Своєю чергою, Северин Наливайко з дозволу князя Костянтина Острозького повідомив про це в листі коронного гетьмана Яна Замойського й запропонував йому свою допомогу в протидії татарам у їхніх намірах з'єднатися з турками. Водночас Наливайко задекларував намір проводити військові дії тільки за згоди з гетьманом. Ян Замойський у відповідь направив до козаків свого посла Яна Щасного Гербурта з листом, у якому закликав козаків до протидії намірам татар¹⁵. Наприкінці червня 1594 р. Северин Наливайко виступив з козаками проти татар, які проходили через територію України. Тим часом татари 2 липня 1594 р. вторглися на територію Покуття, пограбували й спалили прикордонні містечка Снятин, Коломию й Обертин. Коронний гетьман перекрив їм шлях 9 липня під Самбором. Але хан Газі-Герей II не мав наміру воювати з поляками, і вночі відступив у напрямку угорського кордону.

Проаналізувавши вищезгадані події, можна з упевненістю твердити, що під час своєї посольської місії в Україну Ян Щасний Гербурт зустрічався з австрійським дипломатом Еріхом Лясотою, а також побував на Запорізькій Січі. Про це свідчать написані ним згодом твори під враженням посольської місії в 1594 р. в Україну. Перебуваючи після так званого бунту Зебжидовського в краківській тюрмі, він написав працю “Про перемогу козаків над татарами”. Ян Щасний побачив у козаках силу, здатну поважно впливати на хід політичних і військових подій. Згодом з-під його пера виходить праця “Діалог про оборону України”. У ній уперше оприлюднено думку, що для ефективної відсічі турецької й татарської експансії необхідні довготривалі союзницькі зв'язки із запорізькими козаками. Подальші події показали правильність цієї думки¹⁶. Водночас, говорячи про силу та зростаючу могутність Січі, слід брати до уваги небажання польських королів офіційно визнавати козаків силою, що може врятувати Річ Посполиту від Туреччини. Тим часом, у Східній Європі розгорталася жвава дипломатична боротьба.

Уже в серпні 1594 р. Рудольф II схилив молдавського господаря Арона Тирана (1591–1595) до визнання його держави частиною Римської імперії. Але це порушувало інтереси як Туреччини, так і Польщі, яка мала претензії до Молдавії. Імператор залучив на свій бік непередбачуваного семигородського князя Сигізмунда Баторія (1588–1601). Останній одружився з

княжною з роду Габсбургів і 28 січня 1595 р. уклав у Празі союз з імператором, визнаючи себе його васалом. Незабаром він заявив претензії до керівництва всіма наддунайськими князівствами. Через те, що визнав його тільки волоський господар Михайло Хоробрий (1593–1601), Сигізмунд Баторій вирішив розправитися з Молдавією. Господар Арон Тиран воював навесні 1594 р. з козаками, а згодом у союзі з ними боровся проти татар. У лютому 1595 р. він звернувся про допомогу до Речі Посполитої. У цей період польський сейм дебатував над антитурецьким союзом з імператором. Наполегливість австрійського ерцгерцога Максиміліана III Габсбурга (1558–1618), який не хотів відмовлятися від претензій на польський трон, а також відмова Замоїського, що вказувало на слабкість габсбурзького союзника, нівелювали потенційний договір. Гетьман форсував план уряду щодо наступу на татар власними силами й розв'язання конфлікту на півдні відповідно до інтересів Речі Посполитої. Підтримував його в цьому король Сигізмунд III, а перешкоджали – глава католицької церкви Польщі Станіслав Карнковський і шляхта. Ситуація змінилася навесні 1595 р., коли Сигізмунд Баторій підбурих до бунту в Молдавії Стефана Розвана (1595), який проголосив себе новим господарем Молдавії і васалом Баторія. Але турецький султан Мегмед III вирішив усунути князів.

Навесні 1595 р. султан Мегмед III (1595–1603) призначив новим господарем Молдавії султанського фаворита Богдана, а саму Молдавію прагнув перетворити на турецьку провінцію. Річ Посполита не могла бездіяльно дивитися на турецькі заходи в Молдавії. Для Замоїського було зрозуміло, що загарбання турками Молдавії створювало безпосередню загрозу для самої Польщі вздовж південного кордону. Як тільки в Молдавії виникла політична порожнеча, гетьман негайно прагнув нею скористатися. Замоїський написав листа до Сінан-паші, у якому запевнив, що не порушить миру з Туреччиною, але не дозволить перетворити Молдавію в турецьку провінцію¹⁷. Гетьман вирушив з військом і зупинився над Прутом, де його зустріло посольство молдавських бояр, що звернулося з проханням про призначення молдавського господаря. Гетьман указав на родовитого молдаванина, Єремію Могилу, що перебував у польському обозі, спорідненого з магнатськими родами Потоцьких і Вишневецьких. Першого вересня бояри вибрали Єремію Могилу на престол, а три дні поспіль новий господар присягнув на вірність Речі Посполитій. Замоїський зайняв Ясси, столицю Молдавії, і урочисто впровадив Єремію Могилу на престол. У молдавському поході Замоїського й в урочистостях в Яссах узяв участь Ян Щасний Гербурт. Єремія Могила у виданому 21 серпня 1595 р. в Яссах акті зобов'язувався дбати про збереження дружніх стосунків між Польщею й Туреччиною¹⁸.

Тим часом у жовтні дійшло до битви польських і турецьких військ під Цецорою (21.X.1595 р.). Але ще того самого дня обидві сторони запропонували мирні переговори. З польської сторони переговори проводили великий гетьман коронний Ян Замоїський, гетьман польний коронний Станіслав Жолкевський, галицький каштелян Станіслав Гульський, мостиський староста Ян Щасний Гербурт і коронний референт Ян Данилович. У результаті переговорів було укладено договір між Яном Замоїським і турецьким пашою Ахмедом, намісником султана, за участю хана Газі-Геряя II (1588–1596; 1596–1607), що гарантував Могилі господарський стіл. Одночасно договір передбачав делегування до Стамбула посла для відновлення примирення¹⁹. Замоїський діяв, маючи повноваження на такі переговори й укладення угоди польського сейму (21 листопада 1595 р.).

Зрештою, до Стамбула вирушили відповідно до прийнятих рішень, досягнутих під Цецорою, польські послы: галицький каштелян Станіслав Гульський і мостиський староста Ян Щасний Гербурт. Послы прибули до Стамбула навесні 1596 р. У ході переговорів згадали про бажання Речі Посполитої зберегти з Туреччиною приязні відносини, але насамперед домагалися від Туреччини поступок на території Молдавії. Послы наполягали, щоб султан визнав Молдавію васалом Польщі, або, принаймні, прагнули отримати гарантії, що Молдавія не буде втягнута в територіальні володіння турецького султана: “В Молдавії ніколи паша не був поставлений”. Вдночас вони наполягали, щоб султан дозволив Молдавії платити данину не Високій Порті, а Речі Посполитій, якщо не на постійній основі, то хоча б на декілька років²⁰. Цю вимогу вони мотивували фактом, що внесення господарями Молдавії оплат до султанської скарбниці було фактично поступкою з боку польських королів. Сигізмунд III твердив, що “молдавська земля належить до корони, а її володарі були васалами польських королів”²¹.

Султан погодився з умовою – після захоплення Семигорода призначити воєводу, який мусив бути християнином. Погодився він також підтвердити визначену за Сигізмунда Старого й Сулеймана Пишного лінію кордону по Дністру. Зрештою, султан наказав скласти акт примирення й видати його послам²².

Невдовзі польський король знову залучив Яна Щасного до нової місії. Рішення вислати чергового посла Яна Щасного Гербурта (його інструкція була під датою 8.V.1598 р.) виникло, насамперед, через побоювання турецьких військ. Крім того, посол мав ще раз підняти “молдавське питання”, вирішити яке раніше не вдалося²³.

Гербурт добився відновлення союзу, збереження прав купців, на яких не будуть накладатися нові мита, прав для полонених, які зберегли християнську віру. Щодо Молдавії, султан затвердив перехід влади до Єремії Могили й дозволив, аби його наступником був син Михайло. Під час переговорів султан застеріг, що данина повинна платитися до турецької скарбниці. Між тим, Сигізмунд Ваза міг призначити на господарський стіл володаря, але затвердити вибір мав Мурад III. “Польський король на господарство має порадити і призначити такого чоловіка, який би вмів приязні відносини між панамі зберігати, султану має подавати хоругви”²⁴. В акті примирення 1598 р. Туреччина намагалася створити можливість накладання нових мит і податків на купців. Ян Щасний Гербурт добився збереження цілісності прав у незмінному вигляді – “узгоджене мито повинні тільки платити”²⁵. Завдання він виконав, що не перешкодило туркам у 1622 р. спробувати обкласти купців новим митом. Стосовно Молдавії, мала панувати прихильна до Польщі династія Могил, яка одночасно визнавала верховенство султана. Поступливість турків пов’язувалася тривалою війною з Габсбургами, яка продовжувалася до 1606 р.

Сигізмунд Баторій подав протести до імператорського та папського двору. Папа Климент VIII (1592–1605) пробачив Польщі, коли отримав інформацію про підписання унії з православним християнством у Бресті взимку 1595–1596 рр. Водночас Габсбурги звернулися до свого потенційного союзника – російського царя Федора Івановича (1584–1598).

Як свідчить поданий матеріал, польська дипломатія відіграла важливу роль у формуванні зовнішньої політики Речі Посполитої у відносинах з Туреччиною та Татарським ханатом. Особливо це стосується збереження польських впливів у Молдавії, яка була південним сусідом Польщі й займала важливе стратегічне положення в Південно-Східній Європі.

Для Речі Посполитої було важливим зберегти своє верховенство в цьому важливому регіоні. Канцлер Польщі й підпорядкована йому дипломатична служба успішно справилися з вирішенням проблемних питань у відносинах з Туреччиною й Кримським ханатом. Після успішного Молдавського походу 1595 р. і вдалих дипломатичних переговорів у Стамбулі та Москві польським впливам у Молдові вже ніщо не загрозувало. Вагомим фактором другої половини XVI ст. було зародження дипломатії Запорізької Січі, представники якої вели активні переговори з дипломатами Священної Римської імперії та Речі Посполитої. Симптоматично, що в усіх цих заходах Речі Посполитої брав участь Ян Щасний Гербурт, українець за походженням по материнській лінії з Дройовських, мостиський і вишенський староста, посол вальних сеймів від перемишльської землі. А також письменник і видавець, який, усупереч тогочасній офіційній думці урядовців Речі Посполитої, гідно оцінив мужність, силу й гідність українських козаків.

1. Dzieduszycki K. Jan Herburt, Kasztelan Sanocki / K. Dzieduszycki. – Lwów, 1879. – S. 22.

2. Botatynski L. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom / L. Botatynski. – Kraków, 1903. – T. XLIV. – S. 313.

3. Wojcik Z. Historia dyplomacji polskiej 1572–1795 / Z. Wojcik. – Warszawa, 1982. – T. II. – S. 117.

4. Hawelka Antoni – Heryng Teodor. Polski słownik biograficzny. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1960–1961. – T. IX. – S. 443–445.

5. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. – Kraków, 1887. – T. I–III. – S. 114.

6. Wojcik Z. Historia dyplomacji polskiej 1572–1795 / Z. Wojcik. – Warszawa, 1982. – T. II. – S. 73.

7. Там само. – S. 73.

8. Там само. – S. 443.

9. Там само. – S. 117.

10. Там само.

11. Там само.

12. Heidenstein R. Zycie J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana / R. Heidenstein. – Warszawa, 1775. – S. 308.
13. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 164.
14. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6. – С. 405.
15. Hawelka Antoni – Heryng Teodor. Polski slownik biograficzny. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1960–1961. – Т. IX. – S. 445.
16. Słownik biograficzny pracowników Książki polskiej. Zeszyt próbny. – Łódź, 1958. – S. 259.
17. Heidenstein R. Zycie J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana / R. Heidenstein. – Warszawa, 1775. – S. 308.
18. Wojcik Z. Historia dyplomacji polskiej 1572–1795 / Z. Wojcik. – Warszawa, 1982. – Т. II. – S. 117.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само. – S. 131.
23. Там само.
24. Там само.
25. Там само.

Рассмотрено формирование польско-турецких взаимоотношений в контексте процессов трансформации системы международных отношений в Юго-Восточной Европе. Внимание акцентировано на дипломатической деятельности Николая и Яна Щасного Гербуртов в составе польских посольских миссий в европейских странах. Дан анализ особенностей дипломатического этикета и процесса ведения переговоров с представителями иностранных государств. Раскрыт характер польской дипломатии второй половины XVI века в контексте процессов формирования новой системы межгосударственных отношений.

Ключевые слова: посольская миссия, Турция, Польша, Ян Щасный Гербурт.

The history of formation of the Polish-Ottoman relations in the context of transformation of the system of international relations in South-Eastern Europe is considered. The diplomatic activities of Mikolay Herburt and Jan Szczasny in the Polish embassies are highlighted. The peculiarities of diplomatic etiquette and negotiating with foreign representatives are analyzed. The character of the Polish diplomacy of the XVI century in the context of the processes of establishing of the new system of interstate relations in Europe are revealed.

Keywords: diplomatic mission, Turkey, Poland, Jan Szczasny Herburt.

УДК 94(477.43/44)

Михайло СИГИДИН

ПОДІЛЛЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО*

У статті висвітлюються роль і місце Подільського регіону (у межах Подільського, Брацлавського воєводства, Терехівського повіту Руського воєводства, або т. зв. Галицького Поділля) у політичних планах Б.Хмельницького на різних етапах Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Особлива увага фокусується на регіональній самобутності та специфіці Поділля як пограничного регіону, де пересікалися політичні й економічні інтереси різних країн і правителів, що надавало надзвичайної гостроти та динаміки військово-політичним і державотворчим процесам, визначало виняткову роль регіону.

Ключові слова: Поділля, Подільський регіон, Брацлавщина, Галицьке Поділля, Богдан Хмельницький.

Складна геополітична ситуація, у якій опинилась Українська козацька держава після Батозької битви, засвідчувала, з одного боку, уперте небажання польського уряду шукати примирення з козаками на умовах Зборівського договору, як це пропонував зробити Б.Хмельницький, форсування курсу на збройну ескалацію й повну ліквідацію Української держави¹, з

* Продовження. Початок статті див.: Галичина. – 2012. – № 20–21. – С. 94–101.

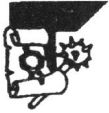
іншого, – рішуче прагнення козацького гетьмана за будь-яку ціну не допустити відновлення умов Білоцерківського договору, чого домагалися на вказаному етапі поляки, розраховуючи виграти час, аби краще підготуватися до нової війни з козаками².

Класична перемога українсько-татарського війська над польською армією під Батогом мала величезний резонанс як в Україні, так і поза її межами. Для Війська Запорозького вона означала силове вирішення проблеми Білоцерківського договору на свою користь і фактично ознаменувала здобуття Козацькою державою незалежності. Крім того, перемога послужила могутнім стимулом для активізації боротьби селян і міщан на теренах Брацлавського, Подільського, Волинського воєводства. За словами Самовидця, “и в том року знову по городах много панов пропало, которіє на свої маєтности понаїздили были, бо знову онїх позабивало, и козаки, що уступили были з своїх дворов, знову ся понаворочали”³.

Найбільшою активністю, як стверджують джерела, відзначалися події саме в східно-подільському регіоні, де шляхта почала вже встановлювати свої порядки, що спричинилося до масових виступів покозачених селян і міщан, а також опришківських загонів. За допомогою козацького війська були визволені Вінниця, Брацлав, Бар, Шаргород, Панівці, Буша, Зіньківці, Могилів, Ямпіль, Остропіль та інші населені пункти⁴. Повстанський рух охопив десятки поселень західної частини Поділля, зокрема, Гусятин, Сатанів, Тербовлю, Тернопіль, Ягельницю тощо⁵. Є свідчення, що Б.Хмельницький доручив керівникові подільських повстанців О.Гоголю звільнити Поділля від польської шляхти, а той, у свою чергу, залучив до його виконання “найбільшого шибайголову” левенця Корпана⁶. Унаслідок активізації визвольної боротьби українського населення, козацьке військо вже до кінця червня відновило свій контроль на території Брацлавського й східних районів Подільського воєводства по лінії Зборівського договору. Сам же гетьман на чолі козацьких полків вирушив з-під Батога до Кам’янецької твердині, наганяючи великий страх на шляхту й католицьке духовенство. Неподалік Бара українська армія розділилася на дві частини. Основні сили козаків очолив Б.Хмельницький, який в обхід через Городок-Бедриківський рушив до Кам’янця. А син гетьмана Тиміш на чолі Животівського, Уманського й Чигиринського полків разом з татарською ордою Карач-бея вирушив до Кам’янця навпростець⁷. Облога Кам’янецької фортеці тривала два тижні, з 9 до 23 червня. Спочатку Тиміш намагався порозумітися з обложеними в Кам’янці ворогами через лист до магістрату з вимогою дати викуп, однак зазнав невдачі. Через кілька днів прибув сам гетьман з основними силами й теж звернувся з листом до магістрату міста з пропозицією капітулювати. Проте й на цей раз місто відмовилося здатися на милість переможця. І хоча залога Кам’янецької фортеці суттєво поступалася чисельністю козацькому війську (не більше двох тисяч активних захисників), усе ж, після кількох невдалих спроб штурмом із застосуванням артилерії захопити місто, Хмельницький, з огляду на морову пошесть, що розповзалася в краї, змушений був припинити облогу⁸.

Сина Тимоша він відправив на чолі майже 6-тисячного війська до столиці Молдовського князівства Ясс женитися на дочці господаря В.Лупула, а сам, як стверджує В.Степанков, через подільське Подністров’я вирушив до Корсуня⁹.

Сьогодні через брак джерел нелегко з’ясувати справжні мотиви такої поведінки гетьмана. Адже перед Б.Хмельницьким й українською армією після Батозької перемоги відкривалася чудова перспектива завершити розгром головного ворога – Речі Посполитої, тоді як затяжна війна породжувала нові проблеми. Важко не погодитися з дослідниками, які вважають, що український гетьман “припустився трагічної помилки” і “не скористався сприятливими військово-політичними обставинами”, а заодно “втратив можливість закріпитися на західних рубежах України”¹⁰. На відміну від 1648 року, коли за подібних обставин покозачений повсталий народ визволив практично всі свої етнічні землі, і це стало несподіванкою для всіх, у 1652 р. склалася зовсім інша геополітична ситуація, яка вимагала від гетьмана, у першу чергу, діяти обережно, оскільки йшов уже п’ятий рік війни. Попри всі неймовірні зусилля Б.Хмельницького та його уряду, спрямовані на утвердження суверенітету Козацької республіки, і видимі військові перемоги (Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Зборів, Батіг) українцям жодного разу так і не вдалося повною мірою скористатися політичними дивідендами своїх військових здобутків. Поступово вирішення майбутнього Української держави переходило з площини внутрішньої у сферу зовнішньої політики. Гетьман чимраз глибше усвідомлював, що без союзників здобути

остаточну перемогу над Річчю Посполитою буде практично неможливо. Тому всі зовнішньополітичні заходи уряду Б.Хмельницького, спрямовані на утвердження міжнародної легітиматії Гетьманату, послідовно трансформувалися в політику полівасалітетної підлеглості новоутвореного державного організму. Б.Хмельницький удався в цих складних геополітичних реаліях до традиційної козацької тактики тиску на потенційного протектора – “лякати” одного монарха іншим¹¹. При цьому гетьман провадив активне листування й відсилав свої посольства одночасно до польського короля, турецького султана й московського царя, сподіваючись визнати протекцію найвпливовішого з них¹².

У той самий час навіть вороги Б.Хмельницького зауважували справжню політичну мету діяльності гетьманського уряду. Зокрема, у жовтні 1652 року польський ксьондз і досвідчений агент-дипломат С.Щильницький у листі до коронного канцлера свідчив: “Задум є в Хмельницького абсолютно й не залежно від жодного монарха панувати та всі ті землі мати у володінні, які починаються від Дністра, ідуть до Дніпра й далі до Московських кордонів... більше того, ця удільність має бути визначена між ними кордонами”¹³.

У контексті реалізації політичної концепції незалежнення Української держави Б.Хмельницький особливу увагу приділяв саме Подільському регіону. Якщо Брацлавщину він постійно сприймав як невід’ємну складову Козацької держави, то територію Подільського воєводства український гетьман не завжди трактував однозначно, погоджуючись у скрутні для Гетьманату часи залишити регіон Речі Посполитій. Стосовно ж Кам’янця-Подільського як політичного й адміністративного центру воєводства, то Хмельницький декілька разів використовував його як розмінну монету в дипломатичних перемовинах з Османською Портою, обіцяючи натомість за допомогу у війні з Польщею й протекцію султана передати місто туркам. Сьогодні важко дати однозначну відповідь на питання, чи дійсно гетьман готовий був пожертвувати Кам’янецькою фортецею заради вирішення стратегічно важливого для Української держави питання, чи це був лише тонкий дипломатичний маневр керівника цієї держави. У будь-якому разі не можна не погодитися з думкою, що, “на відміну від перших років Національної революції, тепер до нього прийшло розуміння того, що місто має належати Україні”¹⁴. Для Хмельницького був очевидним той факт, що володіння Кам’янцем забезпечить йому повний контроль над усією територією Поділля, яке було важливим плацдармом у боротьбі за західноукраїнські землі. Крім того, Подільське воєводство мало протяжні кордони на півдні з Молдовським князівством, яке Хмельницький прагнув залучити разом з іншими придунайськими країнами до антипольської коаліції, що повинно було посилити як військовий, так й економічний потенціал Української держави у виснажливій і затяжній війні з Річчю Посполитою. Не враховувати останнього фактора він як керівник молодого держави не міг, оскільки ставало ясно, що сили її виснажуються й народ, особливо покозачене селянство, поступово відходить від активної участі в боротьбі з ворогом. Та обставина, що саме Батозька битва ознаменувала завершення Селянської війни в Україні й, за винятком Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводств, де фактично утвердились основні соціально-економічні завоювання селянства, а на решті українських територій селянський рух зазнав поразки¹⁵ – лише підтверджує попередній висновок.

На той час український гетьман був уже твердо переконаний у правильності свого вибору й неможливості примирення з ворогом на його умовах. У листі до короля, датованому 29 жовтня 1652 р., польний гетьман і подільський воєвода С.Потоцький наголошував, що “Хмельницький присвоїв собі права королівської величності, гроші карбує, селянам наказав платити податки по п’ятдесят злотих з плуга, а в більш віддаленій частині України наказав давати стацію татарам”. Звідси магнат зробив висновок, що “цю людину ніякі доводи не схилять до щирої покори й миру”¹⁶.

Відсутність порозуміння та небажання прислухатись один до одного, взаємне умисне затягування часу з метою краще підготуватися до нової війни, прагнення будь-якою ціною домогтися перемоги в кровопролитній війні характеризують події наступних років непримиренного українсько-польського протистояння не на життя, а на смерть. У цьому жорстокому двобойі подільські землі знову опинилися в епіцентрі бойових дій. Зрив мирних переговорів на початку 1653 р. тільки прискорив відновлення збройної боротьби. Уже в середині березня восьмитисячний польський корпус під командуванням С.Чарнецького та С.Маховського вторгся в східні

райони Брацлавщини. Були знищені десятки подільських міст і сіл, зокрема, Погребище, Самгородок, Прилуки, Немирів, Кальник, Балабанівка, Ягубець та інші¹⁷. Проте й на цей раз чергова спроба польських завойовників захопити Східне Поділля зазнала фіаско. Вінницький полковник І. Богун за підтримки місцевих жителів учинив гідну відсіч ворогові, завдавши йому поразки під Монастирищем. Польське військо змушене було залишити козацьку територію, відступивши на Волинь, а його жовніри, за словами сучасників, утікали, “як обпарені”¹⁸. Причому козацькі роз’їзди (загони. – М.С.) з подільських полків (Вінницького, Брацлавського, Уманського) переслідували ворога під час втечі й чинили контрудари¹⁹.

У цей самий час помітно активізувалася в південно-західній частині Подільського воеводства діяльність опришківських загонів на чолі з Вонденком. У західних районах Брацлавщини близько двох тисяч опришків очолював Грицько. Однак польським хоругвам під командуванням полковника Я. Кондрацького вдалося розгромити повстанців, а самого Вонденка схопити й покарати²⁰.

Навесні того ж року ще більше ускладнилося міжнародне становище України, що було викликано непередбачуваними негативними наслідками одруження Тимоша Хмельницького з дочкою молдавського господаря В. Лупула Розандою та прагненням гетьмана створити за допомогою Молдовського князівства, Валахії й Трансільванії антипольську коаліцію. При цьому Б. Хмельницький не врахував інтереси як самих придунайських князівств, так й Османської імперії, що обернулося для Козацької держави оформленням антиукраїнської коаліції на чолі з Річчю Посполитою²¹.

У поєднанні з деструктивними тенденціями у внутрішньополітичному розвитку Української держави (руйнівні наслідки перманентних воєнних дій, обезлюднення краю, епідемії 1650–1652 рр., розорення козацьких і селянських господарств, зневіра й розчарування в українському суспільстві в можливості досягнення перемоги над ворогом) усе це, урешті-решт, спричинило в червні 1653 р. масовий виступ невдоволених козаків і селян проти політики Б. Хмельницького. Ця подія відбулася в козацькому таборі на Поділлі під містечком Городком-Бедриківським і змусила гетьмана відмовитися від стратегічного плану походу української армії в Галичину та повернутися до Білої Церкви²².

(Закінчення в наступному номері)

1. Домбровський Я. С. Поміж Батогом і Жванцем: козацька політика сенату Речі Посполитою / Я. С. Домбровський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLIII : Праці історико-філософської секції. – Львів, 2002. – С. 61–63; Анджей Б. Перналь. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659-х рр. / Анджей Б. Перкаль. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2013. – С. 113–117; Степанков В. Боротьба уряду Богдана Хмельницького за об’єднання етнічних земель України в межах національної держави (1648–1657 рр.) / В. Степанков // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Рівне, 1994. – Вип. 1. – С. 214–215; Kaczmarczyk J. Konsepcje polityczne powstania Bohdana Chmielnickiego / J. Kaczmarczyk // Польсько-українські студії. 1. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали міжнар. наук. конф. (Кам’янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.). – К. : Либідь, 1993. – С. 72–73.
2. Степанков В. С. Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654) / В. С. Степанков. – Львів : Світ, 1991. – С. 130; Нариси з історії дипломатії України. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2001. – С. 136–137; Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki / J. Kaczmarczyk. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 2007. – S. 193–195.
3. Літопис Самовидця. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 64.
4. Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 600; Dr. Antoni J. Zameczki podolskie / J. Antoni. – Warszawa ; Kraków, 1880. – S. 12, 63, 206; Гульдман В. Памятники старини в Подолки / В. Гульдман. – Каменец-Подольський, 1901. – С. 126; Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.) / П. В. Михайлина. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 184.
5. Теревовельська земля. Історично-мемуарний збірник. Серія “Український архів”. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1968. – Т. XX. – С. 61; Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 660; Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czolowski. – Lwów, 1892. – S. 20, 56; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1891. – Т. XII. – S. 465.

6. Смолій В. А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – С. 311.
7. Літопис Самовидця... – С. 64.
8. Воссоєдинение Украины с Россией : документы и материалы : в 3 т. – Т. 3 : 1651–1654 годы. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 226–227; Мицик Ю. А. Сполохи козацької звитяги : нариси / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – С. 54; Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów / W. Kochowski. – Poznan, 1859. – S. 156–158.
9. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 169–170.
10. Там само. – С. 169.
11. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа / Т. Чухліб. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – С. 64; його ж. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження. – К. : Наш час, 2007. – С. 62–65.
12. Чухліб Т. В. Особливості міжнародної політики гетьмана Б. Хмельницького / Т. В. Чухліб // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 82–84.
13. Biblioteka Muzeumim. Ks. Czatoryskich w Krakowie. – № 146. – S. 241–242.
14. Степанков В. В. Кам’янець-Подільський у політичних планах Богдана Хмельницького / В. В. Степанков // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : ОІОМ, 2004. – Т. 12. – С. 105.
15. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція... – С. 181; Степанков В. Селянська війна 1648–1652 pp. в Україні: основні проблеми дослідження / В. Степанков // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : ОІОМ, 2005. – Т. 15. – С. 26–34; його ж. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років : основні події, періодизація, особливості, наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Ін-т історії НАН України, 2005. – Вип. 5. – С. 263–314.
16. Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 656.
17. Воссоєдинение Украины с Россией... – С. 306; Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и уграми в царствование Владислава и Казимира. – М., 1847. – С. 45–46.
18. Pamiętniki M. Jemiołowskiego (1648–1679). – Lwów, 1850. – S. 38.
19. Мицик Ю. А. Сполохи козацької звитяги... – С. 55.
20. Степанков В. Поділля в роки Визвольної війни українського народу (1648–1654 pp.) / В. Степанков // Нариси з історії Поділля. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – С. 83.
21. Смолій В. А. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б.Хмельницького (1648–1657) / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Нариси з історії дипломатії України. – К. : Вид. дім “Альтернативи”. – С. 140–142; Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648–1654 pp. / В. Степанков // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Ін-т історії України, 2004. – Вип. 4. – С. 231–233.
22. Воссоєдинение Украины с Россией... – С. 299–301; Смолій В. А. Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 1997. – С. 80.

В статтє освещаютя роль и место Подольского региона (в пределах Подольского, Брацлавского воеводства, Теребовельского повета Русского воеводства, или т. н. Галицкого Подолья) в политических планах Б.Хмельницкого на разных этапах Национально-освободительной войны украинского народа середины XVII в. Особое внимание фокусируется на региональной самобытности и специфике Подолья как пограничного региона, где пересекались политические и экономические интересы различных стран и правителей, что придавало особую остроту и динамику военно-политическим и государствообразующим процессам, определяло особую роль региона.

Ключевые слова: Подолье, Подольский регион, Брацлавщина, Галицкое Подолье, Б.Хмельницкий.

The article highlights the role and place of Podillya region (within Podillya, Bratslav provinces (voevodstv), Terebovlya povit of Rus province (voevodstva), or so-called Galician Podillya) in the political plans of B.Khmelnitsky at different stages of the Ukrainian people National Liberation War of mid-seventeenth century. Particular attention is focused on regional identity and specificity of Podillya as the boundary region where political and economic interests of different countries and rulers crossed, that gave the special urgency and dynamics to the political-military and state created process, distinct the special role of the region.

Keywords: Podillya, Podillya region, Bratslavshchyna, Galician Podillya, B.Khmelnitsky.

РОЗВИТОК МАНУФАКТУРНОГО ВИРОБНИЦТВА В ПЕРІОД ГЕТЬМАНУВАННЯ Д.АПОСТОЛА

Розповідається про зародження та розвиток перших мануфактурних підприємств у Гетьманщині у XVIII ст. Проаналізовано заходи гетьмана, які сприяли функціонуванню перших заводів. Розкрито основні аспекти переходу від цехового ремесла до фабричного виробництва. Показано становлення перших найбільших підприємств. Відображено вплив мануфактур на економіку Війська Запорізького в досліджуваній період. Висвітлюється роль впливових російських дворян як власників мануфактур у Гетьманщині. Описано галузі господарства, у яких становлення мануфактурного виробництва, у зв'язку з природно-географічними умовами країни, було неможливим.

Ключові слова: Гетьманщина, економіка, мануфактура, промисловість, цехове ремесло, суконні заводи.

Промисловість України характеризувалася співіснуванням таких історичних форм, як домашня промисловість, сільські та міські ремесла, промисли, кустарне виробництво й мануфактурна промисловість.

Дослідженням розвитку мануфактурного виробництва в Гетьманщині у XVIII ст. займалися українські історики першої половини XX ст.: М.Ткаченко, О.Оглоблин, В.Барвінський, І.Джиджора. Деякі напрацювання із цієї проблеми є в працях українського діаспорного дослідника Б.Крупницького.

Домашньою промисловістю займалися селяни та козаки у вільний від землеробства час, виготовляючи, насамперед, вироби побутового призначення. Феодально залежне селянство сплачувало натуральну ренту пряжею, полотном, сукном та ін.¹

Ремесло переросло в дрібнотоварне виробництво. Важливим показником розвитку міського ремесла було зростання кількості ремісників. У середині XVII ст. у Руському й Волинському воєводствах налічувалося понад 8 000 ремісників. За даними перепису 1666 р., у 36 містах Лівобережної України ремісники становили 26% жителів. У Гетьманщині найбільшими ремісничими центрами були Ніжин (42,3% усіх дворів були ремісничими), Стародуб (48,5%), Гадяч (16%). У Києві працювало 4 тис. ремісників. У Харківському намісництві ремеслом займалося 1% населення, у Катеринославському – 4%².

Ремесло поступово набувало галузевого характеру, зростає кількість ремісничих спеціальностей. У першій половині XVII ст. їх налічувалося понад 270, у кінці XVIII ст. – до 300. Кількість цехів у містах Гетьманщини впродовж XVI – першої половини XVII ст. зростає, але чисельність майстрів у цехах була різною – від 4 до 50. Вступ до цеху нових членів нерідко утруднювали, збільшуючи строки учнівства. Самостійність цехів обмежувалася залежністю від власника міста, сплатою грошового та натурального чиншу. Цехи залишалися польсько-німецькими за національною ознакою. Українців не допускали до багатьох цехів, забороняли мати власні майстерні³.

У Гетьманщині та Слобожанщині козацька й російська адміністрації активно втручалися в справи цехів, – підтверджували привілеї, давали дозвіл на відкриття нових, визначали права цехів і статус ремісників. Головними правами цехів були: самоврядування, право судити своїх членів (крім кримінальних справ), займатися ремеслом, торгувати виготовленими товарами і контролювати промислове виробництво в містах. У багатьох цехах відбувався процес майнової диференціації. Стала звичайним явищем практика використання наймитів, кількість яких становила 10–15 осіб⁴.

Сільське ремесло та промисли поступово набували значного поширення, дедалі більше відокремлюючись від сільськогосподарського виробництва. У селах зростає кількість ремісників різного фаху, для яких ремесло було головним заняттям, а не додатковим до сільського господарства. У першій половині XVII ст. сільські ремісники становили 8% населення України.

Сформувалася кустарна промисловість, виокремилися ремісничі промислові сільські райони. Тривав процес підпорядкування сільського ремесла міському. Так, скупники ставали посередниками між виробником і споживачем⁵.

Розвиток дрібнотоварного виробництва створював умови для виникнення вищої форми промисловості – мануфактурної.

Зародження мануфактур відбувалося на основі сільських промислів, міського ремесла та кустарного виробництва кількома шляхами: виробник ставав підприємцем; торговельний капітал підпорядковував промислове виробництво; мануфактури засновували приватні особи та держава. Позитивним чинником була власність на мануфактури представників усіх верств населення України (купців, шляхти, міщан, козаків, селян). У Лівобережній і Слобідській Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. працювали понад 200 мануфактур. Будівництво великих централізованих мануфактур почалося у 20-х роках XVIII ст. як результат промислової політики Петра I. Наприкінці XVIII ст. у підросійській Україні⁶ функціонувало вже 40 великих централізованих мануфактур.

За формами власності мануфактури поділялися на державні (казенні) і приватні (магнатські, шляхетські, купецькі, козацькі, селянські, змішані). За характером праці – капіталістичні на найманій праці, кріпосницькі на примусовій, і змішані. В Україні наймані робітники були майстрами-спеціалістами й переважно поміщицькими селянами на грошовій ренті. Найману працю широко застосовували купецькі, козацькі та селянські мануфактури. Існувало три види кріпосних мануфактур: казенні, на яких працювали кріпосні робітники; вотчинні, які засновували феодалі у фільварках (селяни на цих мануфактурах працювали на умовах відробіткової ренти: не були позбавлені землі та засобів виробництва) і посесійні, що були лише в умовному спадковому користуванні купців. Купцям, до речі, згідно з указом 1721 р. Петра I, дозволили купувати кріпосних селян для роботи на мануфактурах. До казенних і посесійних підприємств приписували державних селян, для яких податки замінювали виробітками на мануфактурах. Приписні селяни були тільки тимчасовими працівниками на визначений термін. Частина вотчинних (феодалних) мануфактур здавалася в оренду⁷.

Особлива увага приділялася розвитку овечих ферм-заводів. Урядом було задумано створення великих фабрик-ферм. Для управління такими фабриками запрошувалися люди з-за кордону. Однак на території Гетьманщини не було відповідних місць для спорудження таких великих заводів. Тому вже на початку гетьманування Д.Апостола ця галузь економіки занепадала. 14 листопада 1727 р. було видано указ про часткову ліквідацію вівчарень: “Когда обыватель по указу и регламентам тих отобранных овец весьма содержать не могут, велел они в целости господарям их порозберать и о добром надзиранием содержать до данного указу”⁸. Універсалом від 15 листопада 1728 р. гетьман Д.Апостол звертався до керівників Чернігівського полку, щоб передати вівчарні в приватну власність селянам, оскільки на фабриках вівці переводяться. Російський уряд прагнув будь-якою ціною зберегти вівчарні фабрики в межах Гетьманщини. Тому в 1725 р. до Шлезька були направлені на навчання майор Афанасій Кологривін з кількома дворянами. Після проходження навчання за доглядом і розведенням овець вони повернулися до Росії. 20 серпня 1727 р. їх було направлено в Гетьманщину для управління вівчарними заводами. Як відзначив Б.Крупницький, вівчарна справа не могла розвиватися в межах Гетьманщини, оскільки робота населення на них була примусовою.

Торгівля сукном і прядивом теж вимагала будівництва нових заводів і фабрик. За часів правління гетьмана Д.Апостола було створено лише один завод, який у 1719 р. заснував Іван Дубровський у селах Зване й Глушків Путивльського повіту (Путивльський повіт належав до Гетьманщини). Однак згодом цей завод було передано у володіння державної казни. У період гетьманування Д.Апостола, 1732 р., цю фабрику віддали в приватну власність московському купцю й суконному фабрикантові Івану Михайловичу Полуярославцеву. З українських фабрик полотно скуповували для російського флоту. З нього шили уніформи для моряків і солдатів. Центром розвитку прядива й текстильної промисловості став Стародубський полк. Чимало жителів Стародубщини, завдяки торгівлі прядивом, нажили великих статків й увійшли до заможних кіл старшини Гетьманщини. Крім того, фабрики функціонували в м. Почеп і в селі Великі Топалі Стародубського полку. Усі ці фабрики доставляли сукно на продаж у російський флот⁹.

Почепська вітрильно-полотняна мануфактура була заснована в 1726 р. князем О.Меншиковим, який був власником м. Почеп. Майстри й інструменти для роботи фабрики були привезені з-під московських маєтків князя. Будівництво фабрики здійснювали “посполиті” селяни “по пригону, без найму». Лише будівництво кам’яних споруд виконували спеціальні майстри. Наприкінці 1726 р. фабрика почала працювати, однак вона могла виробляти лише 16 своїх (шматків) полотна на рік. У 1727 р. виготовлена продукція становила 443 свої вітрильного полотна, 1728 р. – 864 свої, тобто потужність фабрики зросла на 43,3%. Кожного року виготовлення парусного полотна на фабриці збільшувалося. Особливо розширилося виробництво почепської фабрики в період російсько-турецької війни 1735–1739 рр.¹⁰

Шептаківська мануфактура побудована, як уважає О.Лазаревський, з ініціативи Петра I російським промисловцем О.Строгановим. Царським указом імператриці Катерини I від 1 березня 1726 р. було передано Шептаківську волость Стародубського полку в оренду Марії Строгановій і її дітям за 3 000 крб щорічно. До того ж М.Строганова була зобов’язана запросити майстрів із-за кордону для будівництва мануфактури. У 1726 р. фабрику було споруджено в межах Узруївського хутора Шептаківської волості. Управителем фабрики став Федір Павлов, який займався не розбудовою заводу, а, радше, спекуляцією тканин, виготовлених на ній. Сама мануфактура розвивалася дуже повільно. Скажімо, у 1727 р. було виготовлено лише 245 своїх вітрильного полотна, у 1728 р. – 277 своїх. Тобто фабрика надзвичайно повільно збільшувала обсяги виготовлення полотна. Відповідно до указу Верховної Таємної ради від 21 липня 1727 р. Шептаківську волость разом із мануфактурою було передано у власність князя О.Меншикова як компенсацію за Гадяцький Ключ, що перейшов, своєю чергою, від О.Меншикова до гетьманського уряду. Після відходу О.Меншикова від “керівництва” Російською імперією, указом від 15 травня 1730 р. Шептаківську волость було передано гетьманові Д.Апостолу “на булаву”. Згодом мануфактура перейшла у власність О.Шаховського, який приєднав її до почепської. Управитель почепської мануфактури Лукін у 1730 р. ліквідував шептаківську мануфактуру, а майстрів, матеріал й інструменти перевіз до Почепу¹¹.

Топальська мануфактура була заснована неподалік від села Великі Топалі Стародубського полку в маєтку графа Сави Рагузинського в період між 1728–1731 рр. За свідченнями О.Оглоблина, фабрику заснував племінник С.Рагузинського – Гаврило Рагузинський. Про перші роки роботи заводу відомостей не збереглося, однак відомо, що в 1738 р. мануфактура давала доволі вагомі прибутки своїм власникам¹².

Поряд із цим, у період існування Першої Малоросійської колегії й гетьманування Д.Апостола, робилися спроби запровадити виготовлення шовку. Такі намагання здійснювала як держава – Російська імперія, так і приватні особи. Наприклад, у 1724 р. Сенат дозволив заснувати шовківничі мануфактури грекам С.Михайлові й І.Диресву. У 1729 р. грек Ю.Леонтьєв отримав дозвіл від російського уряду на створення заводу в Києві. Проте ці спроби були невдалими, і заводи почали дуже швидко занепадати¹³.

Наступну спробу відкрити шовківничий завод зробив російський уряд. Указом Мануфактурної Колегії від 19 березня 1725 р. вимагалось від київської російської губернської канцелярії знайти місце для побудови мануфактури. Для проведення відповідних робіт з Петербурга було направлено майстра Яна Фігеря. Будівництво мануфактури розпочалося в 1725 р. і впродовж 1725–1735 рр. мануфактура виробила 2 пуди 34 фунти шовку-сирцю (приблизно 50 кг). Щоправда, невдовзі і цей завод занепа¹⁴.

У період гетьманування Д.Апостола маємо відомості про спроби створення шовківничого заводу в Переяславському полку. Жителі полку в 1728 р. звернулися з проханням до гетьмана Д.Апостола повернути їм городи й сади, які було забрано під забудову мануфактури. Однак відібрані землі вже були засаджені шовковими деревами, тому гетьман не вжив жодних заходів¹⁵.

Особливо турбувався гетьман Д.Апостол про розвиток селітрової галузі. Ордером гетьмана від 2 травня 1728 р. на ім’я полтавського полковника й полкового писаря дозволено було опішнянським мешканцям Балясному та Тимченку відкрити завод з видобутку й переробки селітри. Фабрики були відкриті в Старосанджарській і Новосанджарській сотнях Полтавського

полку. Крім того, гетьман наполягав, аби ці заводи перебували в постійній власності українців і не переходили до рук російських підприємців¹⁶.

На початку XVIII ст. у містах і передмістях, а подекуди й у сільській місцевості, існували підприємства з переробки зерна на борошно, крупу, а також підприємства з виготовлення горілки, пива. З'являються великі водяні млини, здатні не лише молоти зерно на борошно, але й виробляти сукно та різати колоди на дошки. На таких млинах уже існує певний поділ праці, а отже, їх можна віднести до мануфактурного виробництва. Виникають і великі гуральні (на 4–6 і більше казанів), де працювало до 8 робітників, які теж можна розглядати як перехідну форму від ремісничої майстерні до мануфактури¹⁷.

Початковою формою мануфактур було виробництво гармат і дзвонів, а також підприємства для карбування монет. Значного поширення набули шкіряний і гончарний промисли, суднобудування, виробництво будівельних матеріалів¹⁸.

Тож, наявність підприємств із застосуванням певних технічних засобів, зокрема, гідравлічного двигуна у вигляді водяного колеса, з початковим або виразним поділом праці й використанням найманої праці, значною товарністю продукції свідчила про те, що в Україні відбувався процес творення початкових форм мануфактур. Вони виробляли більшу частку продукції, що надходила на внутрішній ринок, і охопили такі галузі промисловості, як залізобуду, паперову, винокурну, скляну, поташну, селітряну, з виробництва будівельних матеріалів, борошномельну та ін. Сформувалися кадри постійних робітників. Найману працю широко застосовували в купецьких, козацьких і селянських мануфактурах.

Протягом XVIII ст. у Лівобережній і Слобідській Україні відбувався процес монополізації багатьох галузей промисловості. Проте значна частина підприємств перебувала в оренді, експлуатувалася наймана праця, сировину закупували, а готову продукцію реалізовували на ринку.

Приписною мануфактурою (мануфактура, на якій працювали державні селяни замість сплати оброку й подушного податку) була Києво-Межигірська фаянсова фабрика, побудована на території колишнього Межигірського Спасо-Преображенського монастиря (1798 р.). На ній виготовляли чайний і столовий посуд, скульптурні вироби¹⁹.

Отже, розвиток мануфактурного виробництва впродовж XVI–XVIII ст. створив умови для поширення великих розвинених централізованих мануфактур. Їх спорудження почалося в Лівобережній і Слобідській Україні. Розвинені мануфактури виникли в текстильній промисловості, що підпорядковувалася Мануфактур-колегії.

Створення великих розвинених мануфактур було пов'язувалося з військовими й господарськими завданнями Російської держави. Царський уряд підтримував підприємницькі намагання. Держава надавала безпроцентні грошові позики, підтверджувала монополні права власників мануфактур на скуповування вовни й овечих шкур, дозволяла мати власні вівчарні, завозити з-за кордону напівфабрикати (прядену та сучену вовну). Російська держава була великим споживачем товарів мануфактурної промисловості, часто зобов'язувала власників мануфактур постачати своїми товарами державні відомства.

Отож протягом XVI–XVIII ст. в українській промисловості відбулися великі прогресивні перетворення. На зміну цеховому виробництву прийшла мануфактура. У XVIII ст. розпочався період розквіту мануфактурного виробництва. На відміну від Західної Європи, де існувала одна форма мануфактур – на базі вільнонайманої праці, в Україні в умовах панування панщинно-кріпосницької системи господарства працювали мануфактури, що ґрунтувалися не лише на вільнонайманій, а й на кріпосницькій праці (вотчинні, посесійні, казенні). Кріпосна мануфактура була специфічною формою товарного виробництва, що здійснювалося на феодальній основі. Покликана до життя розвитком товарно-грошових відносин, вона сприяла розкладу феодалізму.

1. Ткаченко М. Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. / М. Ткаченко // Записки історико-філологічного відділу Української академії наук. – К., 1931. – Кн. 26. – С. 33–35.

2. Швидько А. Социально-экономическое развитие Украины в 14 – середине 18 вв. / А. Швидько. – Днепропетровск : ДГУ, 1988. – С. 67–69.

3. Оглоблын А. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине / А. Оглоблын. – К., 1925. – С. 45–46.
4. Там само. – С. 45–47.
5. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны / М. Слабченко. – Одесса, 1925. – Т. 4. – С. 102–103.
6. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К., 1948. – С. 145–146.
7. Там само. – С. 145.
8. Там само. – С. 146–147.
9. Там само. – С. 153–154.
10. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2004. – С. 150–153.
11. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII ст. / І. Джиджора. – К., 1930. – С. 70–72.
12. Там само. – С. 78–79.
13. Там само. – С. 83–85.
14. Барвінський В. Замітки до історії мануфактури в Лівобережній Україні XVIII ст. / В. Барвінський // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – Х., 1926. – Ч. 2–3. – С. 18–29.
15. Оглоблын А. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине / А. Оглоблын. – К., 1925. – С. 47–48.
16. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны / М. Слабченко. – Одесса, 1925. – Т. 4. – С. 104–105.
17. Швидько А. Социально-экономическое развитие Украины в 14 – середине 18 вв. / А. Швидько. – Днепропетровск : ДГУ, 1988. – С. 70–71.
18. Оглоблын А. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине / А. Оглоблын. – К., 1925. – С. 105–106.
19. Там само. – С. 108.

Рассказывается о зарождении и развитии первых мануфактурных предприятий в Гетманщине в XVIII в. Проанализированы мероприятия гетмана, которые способствовали функционированию первых заводов. Раскрыты основные аспекты перехода от цехового ремесла к фабричному производству. Показано становление первых крупнейших предприятий. Отражено влияние мануфактур на экономику Войска Запорожского в исследуемый период. Освещается роль влиятельных русских дворян как владельцев мануфактур в Гетманщине. Описаны отрасли хозяйства, в которых становление мануфактурного производства в связи с природно-географическими условиями страны было невозможно.

Ключевые слова: Гетманщина, экономика, мануфактура, промышленность, цеховое ремесло, суконные фабрики.

Told about the origin and development of the first manufactories in the Hetmanate in the XVIII century. The analysis measures the hetman, who led the operation of the first plant. The basic aspects of the transition from craft to craft factory production. Displaying becoming the first major companies. Displaying impact on the economy of factories Zaporozhian Host in the study period. Highlights the role of influential Russian nobility as owners of factories in the Hetmanate. We describe the industries in which the establishment of manufacturing due to natural and geographical conditions of the country was impossible.

Keywords: Hetman, business, manufacture, processing, guild handicrafts, woolen mills.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ПИТАННЯ ЄДНОСТІ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр.*

(До 155-ї річниці європейської “весни народів” 1848 р. у Галичині)

У статті проаналізовано розвиток української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції 1848–1849 рр. “Весна народів” активізувала громадське життя галицьких русинів, у якому провідну роль відіграло греко-католицьке духовенство. Місцева інтелігенція поділилася на кілька національно-політичних орієнтацій (“партій”), виразно переважала проукраїнська концепція національної ідентичності галицько-руського населення. Головна руська рада обстоювала національну єдність підавстрійських русинів і “малоросів” Наддніпряничини по обидва боки австро-російського кордону. Звернуто увагу на слабкість русофільських настроїв і полонофільської течії, яку уособлювали діячі Руського собору. Ідея етнічної спорідненості русько-українського простору знайшла відображення у творчості відомих галицьких діячів і в місцевій пресі, з’ясовано джерела й ідеологію українофільства серед галичан.

Ключові слова: національний рух, національна (етнічна) єдність, свідомість, русини, Галичина.

Русини на загальноавстрійській арені. Питання етнічної самобутності галицьких русинів та їх єдності з малоруським простором на сході вперше на міжнародному рівні прозвучало на Конгресі слов’янських народів у Празі на початку червня 1848 р. На думку організаторів, конгрес мав виробити принципи співпраці австрійських слов’ян для забезпечення їх національних прав, протидії німецькому централізму й перетворення імперії Габсбургів у федеративне об’єднання. На з’їзді Галичину представляли одразу три делегації: Головної руської ради (далі – ГРР) (І.Борисикевич, Г.Гинилевич, О.Заклинський), Руського собору (Л.Сапега, Ю.Любомирський та ін.) і польської Ради народової. Делегація ГРР наголошувала, що виступає від імені 15-мільйонного народу, прагне створити в Галичині умови для піднесення “цілої руської народності”, а не лише її галицької частини¹. Після гострих суперечок представникам галицьких політичних організацій за посередництва чехів удалося досягти компромісу та прийняти спільний документ (“Вимоги русинів у Галичині”), у якому передбачалося запровадження “руської” мови в школах і державних установах, утворення спільної народної гвардії для захисту конституційного ладу, зрівняння в правах представників усіх віросповідань, скликання спільного крайового сейму, який мав вирішити питання про поділ Галичини на два адміністративних округи².

Однак ця угода так і не ввійшла в життя, резолюції “залишилися тільки на папері”³. 12 червня 1848 р., у зв’язку з повстанням у Празі, Слов’янський з’їзд було розпущено. По суті, це була перша в XIX ст. спроба українсько-польського порозуміння, за якою польська сторона в Галичині визнала самостійність русинів та їх право на вільний національно-політичний розвиток. Інтереси представлених на з’їзді народів виявилися надто суперечливими, що виразно засвідчило обговорення в рамках польсько-руської секції – однієї з трьох, утворених делегаціями з’їзду. У процесі формування модерної національно-політичної свідомості серед слов’ян, підвладних Австрії, домінуючою тенденцією середини XIX ст. була диференціація сил, а не інтеграція під егідою загальнослов’янської ідеї⁴.

Якщо в Празі русинам і полякам удалося досягти бодай якогось компромісу, то в самій Галичині взаємини між ними й, відповідно, їхніми національно-політичними організаціями характеризувалися дедалі більшим посиленням конфронтації. Вибух у Львові 1–2 листопада 1848 р. польського повстання засвідчив, що галицькі русини були для австрійського уряду до-

* Закінчення. Початок статті див.: Галичина. – 2012. – № 20–21. – С. 101–120.

сильно слабкою протидією польським державницьким домаганням. Декларування лояльності та вірнопідданства цісарському тронові й Австрійській монархії для забезпечення умов національного розвитку неминує вело до свого логічного фіналу – відмови влади від підтримки “вірних русинів”, за якими утвердилася назва “Тирольці Сходу”, як тільки їх допомога стала непотрібною після придушення революції. І хоч невдача польського повстання у Львові перевела справу поділу Галичини в практичну площину, а на початку 1849 р. це питання обговорювалося в конституційній комісії парламенту, адміністративно-територіальний устрій краю не змінився. У відповідь на рішення конституційної комісії зберегти status quo Галичини члени ГРР погрожували відкликати послів-русинів із парламенту, якщо прохання про поділ не буде задоволене, але до сецесії справа не дійшла⁵.

Водночас не вдалося розвинути, за аналогією з Галичиною, національний рух на Буковині й Закарпатті. Під час революції не було засновано окружне відділення ГРР у Чернівцях, хоча повідомлення про це опублікувала “Зоря Галицька” 13 червня 1848 р.⁶. Питання про русинів Буковини декілька разів обговорювалося на засіданнях ГРР, востаннє – 4 (16) листопада 1849 р. Голова Ради М.Куземський прямо заявив, що буковинські русини не відповіли “на наши одозвы”, “мы их потребь не знаемь”. Звідси було зроблено висновок, що вони “не хочуть съ нами ся зносити”⁷. На Буковині в 1848–1849 рр. не вдалося створити політичного або культурно-просвітнього товариства, яке згуртувало б місцевих русинів у боротьбі за свої права, сформулювало національні вимоги. Буковину сколихнув селянський рух під проводом Л.Кобилиці, що став одним із найбільших селянських виступів в історії краю. Однак селяни, що боролися за конкретні потреби соціально-економічного характеру й деякі дуже обмежені громадянські права, практично не висували національних питань. Буковина стала осередком організованого українського національного руху тільки на рубежі 50–60-х років XIX ст.⁸.

Водночас серед буковинців лунали голоси в дусі вимог ГРР про необхідність залишити край у нерозривній цілості з “русинською”, східною частиною Галичини на правах окремого 13-го округу. Зокрема, ця ідея знайшла підтримку серед окремих депутатів рейхстагу від Буковини, у петиціях сільських громад, хоч, правда, петиційний рух, засвідчивши великі потенційні можливості для зростання національної самосвідомості буковинських русинів, тривав усього декілька місяців⁹. У Чернівцях під час революції вийшли друком комедії І.Озаркевича, що були переробками п'єс наддніпрянських авторів і вперше проявили дуже характерне для наступного періоду явище – поширення культурного впливу з Наддніпрянської України на Буковину через посередництво Галичини¹⁰.

Діячі ГРР порушували питання про об'єднання Східної Галичини й Закарпаття в одне адміністративне тіло. На 85-му засіданні Ради 20 квітня 1849 р. М.Куземський сказав про подання через губернатора прохання “о присоединении Русиновъ нашихъ оугорскихъ съ Русинами галицкими”¹¹. Відповідну петицію ще в січні того ж року вручила імператорові делегація закарпатських русинів на чолі з А.Добрянським, який пізніше поїхав до Львова, де його з ентузіазмом зустріла ГРР¹². Однак порівняно з Буковиною національний рух на Закарпатті був значно слабшим. Відомий закарпатський учений Ю.Жаткович, автор праць з історії Угорської Русі писав наприкінці 1890-х рр., що край був відрізаний “духовно від Галицької Русі”, особливо “за останніх 20–25 літ”. Донедавна “ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і письменство русько-українського народу, бо на Угорській Русі читали лише “Слово”, “Пролом”, “Галичанин” et comp” (русофільські видання. – *І.Р.*)”¹³.

У березні 1849 р. цісар Франц-Йосиф I розпустив парламент і проголосив так звану “октройовану”, тобто даровану монархом, конституцію, яка мало що залишала із завойованих демократичних свобод. Перебуваючи в опозиції до польських революційних домагань, лідери ГРР схвально зустріли цісарські розпорядження. Голова Ради М.Куземський відверто писав у листі до Г.Шашкевича в березні 1849 р.: “Розв'язанье сойму припало намъ дуже до смаку”. Він образно порівнював тогочасні польсько-українські відносини із сімейним життям, коли “честна жена, лихого маючи мужа, не може ся позбути (його. – *І.Р.*) ажъ до смерти”. Так усупереч власній волі галицькі русини не могли від'єднатися від поляків у межах однієї провінції Габсбурзької монархії¹⁴. Отже, почався наступ контрреволюції, в умовах зміни політичних обставин і прямої протидії крайової влади ГРР поступово втрачала позиції, обмежувала коло своєї діяль-

ності й, урешті-решт, 30 червня 1851 р. змушена була оголосити про саморозпуск, реорганізацію в комісію для будівництва Народного Дому у Львові. Невдовзі декретом цісаря було скасовано так і не введено в дію березневу 1849 р. конституцію й відновлено абсолютистське правління. Спеціальний імператорський декрет на початку 1849 р. оголосив Буковину, що була 19 округом “Королівства Галиції та Лодомерії”, окремим коронним краєм¹⁵.

Джерела та ідеологія галицького українофільства. У національному русі русинів Галичини під час революції 1848 р. виразно переважала проукраїнська концепція національної ідентичності, задекларована ГРР. Перевага українофільських настроїв у 1848 р. була зумовлена загостренням відносин між галицькими русинами й поляками, що змушувало тогочасну інтелігенцію звернути погляди на схід у пошуках тотожних ознак етнічної самотності. Виникло бажання відчувати себе більш сильними, усвідомити, що руське населення ні територіально, ні за своєю кількістю не поступалося поділеному на три частини державними кордонами польському простору. Швидкоплинність подій у перші місяці “весни народів”, революційні зміни робили знайомий для багатьох діячів першої хвилі “національного відродження” у Галичині, хоча й досить невиразний образ “Малої Русі”, більш чітким. Водночас австрійський уряд намагався запобігти тяжінню галицьких русинів до всеруського світу й доклав чимало зусиль для їх відокремлення від польського революційного руху. Греко-католицька ієрархія, що взяла на себе керівництво національним рухом, змушена була зважати на долю уніатської церкви в Російській імперії, котру в 1839 р. царським указом було ліквідовано на Правобережжі¹⁶.

Сплеск українофільських настроїв у 1848 р. був настільки сильним, що навіть прихильники об’єднавчих русофільських ідей були змушені визнати свою нечисленність і засумніватися в можливості їх здійснення¹⁷. Як відомо, ідеологом галицького русофільства ще до революції був Д.Зубрицький. К.Хомінський у листі до А.Петрушевича (обидва підтримували пан-руські ідеї) від 7 жовтня 1848 р. поділяв “гореванья надъ неистовымъ починаніемъ нашихъ Малоруссомановъ”, не підтримував намір о. К.Блонського видати “Енеїду” І.Котляревського. “Но Малоруссоманія теперь господствуетъ, – писав він. – Ею заражена наша народна рада, наши посланцѣ въ Вѣдню...”. Найгіршим вважалося те, що в суспільстві “не терпить она жадного сопротивления...”¹⁸. Д.Зубрицький пізніше писав московському Товариству історії і старожитностей 6 (18) січня 1853 р., що під час революції “едва 10 человекъ находилось въ Галиціи, которые разумѣли настоящее Русское слово”. Серед освічених співвітчизників “почти общее было мнѣніе”, що “нашъ Русскій, и такъ называемый ими Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы”¹⁹. Отже, було чітко сказано, що галицькі русини є частиною народу, відмінного від російського.

Один із молодших теоретиків русофільства Б.Дідицький так згадував про події 1848 р.: “Подъ понятіемъ “Русь” я представлялъ собѣ тогда такъ, якъ и наибольшая часть ... нашихъ Русиновъ, только южную или Малую Русь съ ея древними стольными городами, Кіевомъ и Галичемъ, а сѣверную Великую Русь уважали мы хотя сродною намъ по общеславянскому происхожденію, но мало же не такъ само не своею, якъ не своею была для насъ ... тоже славянская Польша”. На відміну від власне Русі, стверджував він, північні, великоруські землі віддавна називали серед галичан “Москвою”²⁰. Б.Дідицький писав, що під час революції політична програма галицьких русинів полягала в трьох основних пунктах: 1) “мы есьмо Русины – Рутены...”; 2) “насъ середь трехъ русскихъ племенъ 15 миліонѣвъ малорусского народа”; 3) “наша часть Малоруси, Галичина” перейшла під владу австрійських монархів у 1772 р., за його словами, “навсегда отреклася отъ Польщи...”²¹. А.Петрушевич у польськомовній брошурі, виданій у Львові 1848 р., вважав руську народність у Галичині лише “частиною Русі”, але не конкретизував, яку саме територію вона охоплює²².

Російський мандрівник В.Кельсієв, побувавши в середині 1860-х рр. у Галичині, установив близькі контакти з Я.Головацьким, А.Петрушевичем, Б.Дідицьким та іншими діячами “староруської партії”, так окреслив їх національно-політичний світогляд у 1848 р.: “Наш языкъ рускій, а не русскій-россійскій; мы русины, а в Россіи россияне (тут і далі виділено автором. – І.Р.); мы пишемъ слово рускій съ однимъ с, а россияне пишутъ съ двумя с; мы принадлежимъ къ двумъ разнымъ племенамъ; російскій языкъ для насъ непонятенъ, російская церковь намъ

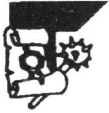
чужая; мы вѣрные сыны престола св. Петра, мы преданнѣйшіе слуги австрійской монархіи, потому что въ ней только наше греко-католическое исповѣданіе (унія) находитъ себѣ должную защиту и покровительство, тогда какъ в Россіи насъ преслѣдуютъ”. Було прямо сказано про усвідомлення етнічної єдності українських (“руських”) земель по обидва боки кордону між Росією та Австрією. В.Кельсієв писав, що в розумінні галичан на схід від Збруча селяни “Поділля, Волині та України” (під останньою розумілася Київщина. – *І.Р.*) мріяли про визволення від кріпацтва, “узнавъ, что хлопы освобождены въ Австріи, будутъ мечтать только о томъ, какъ бы и имъ подойти подъ благодѣтельный скипетръ благороднаго дома Габсбурговъ. Наши единоплеменники за границей лишены святой вѣры отцовъ нашихъ, уніи, російскимъ насиліем. ...Мы не россияне, мы русины”²³.

Греко-католицька церква з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні етнічної самобутності галицьких русинів під час багатовікового іноземного поневолення, що було необхідною передумовою для “національного відродження” ХІХ століття. Релігійний фактор мав чи не вирішальне значення для відрізнення від поляків, але питання про його вплив на формування української національної самосвідомості залишається дискусійним²⁴. Переважна більшість тогочасного українського населення Галичини було греко-католицьким, поляки – римо-католиками, німці – євангелістами й лютеранами, євреї – іудеями. Однак зустрічалися й русини – латинники (так називали селян римо-католицького віросповідання, які в щоденному житті користувалися народною “руською” мовою), і поляки – греко-католики. Якщо до цього додати, що багато русинів та євреїв у містах розмовляли мовою польською, а частина євреїв у сільській місцевості східної частини провінції – “руською”, то стане зрозуміло складність процесу визначення національного складу населення краю²⁵.

Виходячи з внутрішньої сутності уніатської церкви, її священнослужителі й вірні одночасно виступали у двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму “православному походженні” або не менш переконливо доводити “католицьку належність”. Однак жодна з протилежних тенденцій у середовищі греко-католицького духовенства – чи то тісної інтеграції з католицьким світом, чи орієнтації на східну традицію – не могла здобути виразну перевагу, що поставило б під сумнів саму рацію існування церкви, а потенційно навіть загрожувало б збереженню етнічної самобутності місцевого населення. Устійненню бар’єра між греко- і римо-католиками сприяла фактична нерівність і постійні утиски церковної ієрархії та вірних східної традиції з боку їхніх польсько-латинських одновірців²⁶. “...Священики змушені були, – стверджує сучасний дослідник І.-П.Химка, – оглядатися або на Схід, або на Захід, оскільки сама по собі Греко-католицька церква не мала шансів розквітнути як самостійна релігійна традиція”. Перед греко-католиками Галичини в 1848 р. постало питання, “хто ж вони, якщо ... не поляки. Де їхні крєвні?”²⁷.

“Українське” вирішення проблеми національної ідентичності в Галичині, за словами О.Турія, визначив “не тільки і не стільки релігійний обряд”. Серед взаємопов’язаних чинників, що вплинули на українську (малоруську) самоідентифікацію галицької греко-католицької інтелігенції, можна виділити, передусім, мовно-культурні особливості, історичні традиції, соціально-економічні та політичні обставини національного розвитку²⁸. Щоправда, для галичан дедалі більш осмислене розуміння етнічної приналежності, а відтак усвідомлення особистості своїх інтересів, поєднувалося з лояльністю до Відня. Цьому сприяла позиція уряду під час революції, прихильна до підавстрійських русинів, зокрема, скасування кріпацтва. Сукупність вірнопідданських настроїв до австрійського монарха й державної цілісності Австрії становить зміст поняття “австрорусинство”, що сформувався серед греко-католицького духовенства й селянства як вияв вдячності Габсбурзькій династії за покращення свого становища. Складовою частиною австрорусинства було рутенство з властивим йому підкреслено лояльним ставленням до австрійської влади, а також переконанням, що майбутнє галицьких русинів залежить виключно від доброї волі цісаря²⁹.

Самоусвідомлення більшості тогочасних діячів обмежувалося тим, що, по-перше, вони не поляки, по-друге, лояльні піддані монархії Габсбургів. Існує припущення, що потенційно така орієнтація могла навіть привести до утворення окремої галицької чи “австро-русинської” національної ідентичності³⁰. Водночас “не маємо жодного документа, – переконує М.Мудрий, –

який би свідчив на користь існування коли-небудь концепції ... про окрему галицько-руську націю. Ті особи, які в XIX ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”, зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Вони робили це або через вузькість, провінціалізм свого світогляду, або з політико-тактичних міркувань...”³¹. Питання про самоідентифікацію місцеві русини фактично вирішували або у формі українофільства, визнання національної єдності галичан і наддніпрянців, або русофільства, що обстоювало ширші панруські погляди, набрало сили після кульмінаційного 1848-го року³².

Головна руська рада та її друкований орган “Зоря Галицька” від самого початку обстоювали право простонародної мови на входження в літературу, освіту, офіційне діловодство й судочинство, що знаходило підтримку серед місцевого населення. Так, на засіданні ГРР (18) 30 червня 1848 р. “читано предложенье зъ Чортковскаго циркулу, абы ся циркуляры по малоруски и для народа зрозумѣли печатали”³³. Члени Бережанської руської ради домагалися живої народної, а не церковнослов’янської мови в освіті, щоб шкільні підручники “могли не такою бесѣдою бути писанѣ, як Гистория бѣблїйна”, де “денекотрѣ вирази и оуступи ... нашим русинам незрозумѣль”³⁴. Об’єднуючим чинником у процесі національного самоусвідомлення галичан були такі особливі форми духовної та матеріальної культури, як народна пісня, одяг, звичаї й обряди, національна символіка тощо³⁵. “...Наша руска мова, – зазначав дописувач “Зорі Галицької”, – виробилася въ оустахъ пятьнайцять мѣлѣонѣвъ нашего рускаго народа, котрый нею говорить, и може ся добре зрозумѣти, и котрого прости думы славни по всѣмъ свѣтѣ”³⁶. Іншим разом газета зауважила, що русини в Галичині “зачинають цѣнити русконародни наши звичаи, повертаючи до нихъ”, “спѣвають свои руски пѣсни”, а слово в устах народу є “такъ краснымъ, такъ миленькимъ и такъ солоденькимъ...”³⁷.

“Національне відродження” у Галичині дало поштовх утвердженню українських національних символів. Як правило, будь-якому політичному чи національно-визвольному рухові притаманні певні символи, що не лише втілюють у собі конкретні ідеї, а й сприяють їх популяризації й згуртуванню прихильників. Для національної свідомості особливе значення мають такі символічні прояви “винайденої традиції”, як національний прапор (триколон Французької революції став зразком для масового наслідування в XIX–XX ст.), національний гімн (імовірно, перший із них – гімн Великої Британії 1740 р.) або національні свята (мабуть, серед перших було святкування 14 липня у Франції та 4 липня в США)³⁸. Для русинів-українців, як і для більшості народів у складі Австрійської імперії, рубіжною подією, що сприяла устійненню національних символів, була “весна народів”³⁹.

На таємному засіданні ГРР 4 (16) травня 1848 р. було порушено питання про національну символіку, як записано в протоколі, “яка есть руска кокарда, кольоры ѣ гербъ”⁴⁰. Уже через два дні, 6 (18) травня, ГРР вирішила надіслати інструкцію для Руської ради в Станіславові, що “знамя земли руской тутейшой есть левъ, а цвѣты руски жовтый ѣ синий”⁴¹. Малюнок самого герба з описом кольорів опубліковано в “Зорі Галицькій” 27 червня 1848 р. (“золотый левъ въ синѣмъ поли вспинающый ся на скалу”)⁴². Досить швидко ця символіка поширилася серед галицьких русинів: у синій й жовті кольори були оздоблені зали засідань ГРР та її місцевих філій, Собору руських учених, таких самих кольорів прапори вручалися загонам національної гвардії, синьо-жовті стрічки й кокарди стали просто модними серед молоді⁴³. За українським прапором стояла багатотисячова традиція геральдичного знака, що походив ще з давньоруських часів, підсилювана міфами про могутність князів. Кольорова гама національного прапора (синій колір – “якъ чисте небо южнои Руси” – мав уособлювати мир і спокій, а жовтий – “якъ тіи зорницѣ на ясномъ небѣ” – означав прагнення народу до просвіти) знайшла поширення на етнічних українських землях Наддніпрянщини. Водночас герб із левом, що спинається на скелю, не зумів отримати визнання за межами Галичини⁴⁴. Своєрідним національним гімном русинів у 1848 р. став вірш І.Гушалевича “Мир вам, браття”. І.Франко писав, що це був “почти национальный гимн Галицкой Руси, несмотря на отсутствие в нем какой-нибудь идеи и кое-где даже смысла”⁴⁵.

*Мир вам, браття, всім приносим,
 Мир – то наших отців знак,
 Мира з неба всі днесь просим,
 Чи багатий, чи бідак.
 Разом руки си подаймо
 І, як браття, ся любім,
 Одні другим помагаймо,
 К спільній меті поспішім!*⁴⁶

Утвердження модерної національної свідомості супроводжувалося загостренням протисторства з більш сильним у краї польським рухом, що спонукало галицько-руську інтелігенцію до творення свого національного міфу, обґрунтування права на самостійне існування як народ, нація. Особлива увага приділялася тим періодам історичного минулого, коли галицькі русини (“малороси”) мали державницькі традиції. Як говорилося в петиції 19 березня 1848 р., що була подана від імені руського населення Галичини австрійському імператорові, русини мали колись своїх князів, нащадків хрестителя Русі Володимира, але в другій половині XIV ст. “оутратило наше возлюбленне отечество... самостоятельность”..., мы нашу шляхту, того природного заступника народа, ледво не до одного оутратили”⁴⁷. Про славне історичне минуле 15-мільйонного українського (“руського”) народу було сказано в травневій 1848 р. відозві ГРР “Будьмо народом”. Однак у трактуванні минулого серед освічених верств галицько-руського суспільства не було єдності: одні намагалися особливо виділити період існування окремого Галицько-Волинського князівства, інші підкреслювали велич і могутність централізованої Київської Русі. Порівняно рідше, але з не меншим захопленням, згадувалося про героїчні подвиги козаків⁴⁸. Так, у “Зорі Галицькій” можна було прочитати про народно-визвольну війну під проводом гетьмана Б.Хмельницького, що виступив проти нестерпного польського гніту, “мстивь ся на Полякахъ свои и всѣхъ Русинѡвъ кривды, Украину зъ неволѣ Польскои освободивъ ѱ цѣлу Русь зъ неи хотѣвъ освободити”⁴⁹.

Осучаснення національної свідомості русинів Галичини охоплювало не тільки мовно-культурну сферу, визначення особливостей мови, історичного минулого, фольклору, побуту й звичаїв тощо, але також окреслення території, поняття “власної землі”, “власного дому”. Територіально-демографічний фактор, аргументи, пов’язані з обчисленням українського (“руського”, “малоруського”) населення, відіграли мобілізуючу роль у націотворчому процесі. Найважливішим завданням, яке ставила перед собою галицько-руська інтелігенція в середині XIX ст., було відмежування від польського руху з його великодержавною ідеєю відродження Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Цьому сприяло усвідомлення належності галицьких русинів до 15-мільйонного українського народу, навіть трохи більшого за чисельністю від усіх поляків, що проживали під владою трьох держав – Австрії, Росії та Пруссії. Водночас у 1848 р. набула поширення теза про беззаперечну кількісну перевагу русинів над поляками в Східній Галичині (“нась Русинѡвъ є тутка пѡвтретя мѡлѣона”, тоді як “Полякѡвъ разомъ ледвы буде тутка въ рускѡй Галиччинѣ на пѡвъ мѡлѣона”)⁵⁰. Щоправда, у другій половині XIX ст. територіально-історичне розуміння народу не завжди мало чітке смислове навантаження⁵¹.

Утвердження ідеї єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою Австрійської та Російської імперій торкалося емоційної сфери життя людини. Фактично в XIX ст. серед галичан відбувся перехід від розуміння національності як суми зовнішніх показників (походження, мова, церковний обряд) до усвідомлення ключової ролі індивідуального почуття національної належності. Ця тенденція проявилася вже в період революції, зокрема, у статті Й.Лозинського, надрукованій восени 1849 р. у “Зорі Галицькій”. Відштовхуючись від описового розуміння національності, автор приходив до висновку, що через самопізнання вона набуває рис “святості”, де вирішальними є почуття⁵². Й.Лозинський писав, що руська народність базується на трьох головних пунктах – “происхожденіе, языкъ та обрядъ церковный”, причому як тільки народ “до пѡзнанія самого себе прійшошь, втогда стережись народность его оскорбляти; есть то его чувственнѣйша сторона, есть то святѣйшая рѣчь, за котру кровь проляти и житіе положить готовый”⁵³.

Однак політичний провід галицьких русинів під час “весни народів” не зміг виробити єдиної, цілісної ідейно-політичної програми національного руху. Навіть у бурхливій революційній роки значна частина духовенства залишалася осторонь від суспільно-політичного життя, обмежуючись лише формальним виконанням душпастирських обов’язків й уникаючи всякої “політики”⁵⁴. Щоправда, серед галицької інтелігенції вже в 1848 р. існували нечисленні прибічники повної державно-політичної незалежності Русі (України). Прихильником самостійницьких поглядів, як відомо, був В.Подолінський і люди його кола, “чисто руська” партія, за словами автора “Слова перестороги”. Серед матеріалів ГРР збереглася анонімна стаття польською мовою⁵⁵, у якій недвозначно говорилося (у перекладі О.Турия): “Від Тиси за Карпатами, по обидва боки Дністра і Дніпра аж до берегів Дону розкинулися поселення одного слов’янського народу, чисельність котрого досягає 15 мільйонів”. Автор наголошував, що “русини хочуть бути народом самостійним, непідлеглим нікому іншому”. “На Русі, – писав він, – живуть в умовах, не згідних з правом і мовою руського народу, переважно як шляхта, міщани і урядники мадяри, поляки і росіяни”, але всі вони “в кінцевому підсумку мусять зникнути з Руської землі, столицею і серцем котрої як колись, так і потім буде Київ”. Водночас було сказано, що сусідами русинів у Галичині є поляки, обидва народи “розмовляють братніми мовами, то нехай побратньому й порозуміються між собою...”. Не відкидаючи можливості федерації двох народів у боротьбі за “приналежні їм свободи”, автор підкреслював: “Хай львівська Галичина стане зародком майбутньої вільної Русі, а краківська Галичина – майбутньої Польщі”⁵⁶.

Австрійські урядові кола усвідомлювали потенційну небезпеку пробудження до національного життя галицьких русинів і реалізації політичної вимоги про поділ Галичини, що сприяло б у майбутньому їх тяжінню до підросійських “малоросів”. Із цього приводу новий (з 1849 р.) намісник краю багатий польський землевласник А.Голуховський у травні 1849 р. писав, що якби вимога про відокремлення Східної Галичини від Західної, польської, була реалізована, “наступне покоління (русинів. – *І.Р.*) звернулося би до споріднених племен, які живуть під російським скіпетром, щоби витворити одноцільний могутній державний організм. Тоді руська частина Галичини при поступі просвіти і матеріальної культури стала би вогнищем інтриг і заходів, метою яких були б, з одного боку, злам ієрархічної сили духовенства, а з другого – згадана вище злука народів”. На думку намісника, це означало початок боротьби “за відбудову Русі”, подібну до тої, що “вже багато літ ... ведеться за відновлення вільної і незалежної Польщі”⁵⁷.

Таким чином, під час Європейської демократичної революції 1848–1849 рр. передова частина руського суспільства Галичини пробудилася до політичного життя, усвідомлення власної національної приналежності. Провідну роль у національному русі відіграла єдина освічена верства – греко-католицьке духовенство, у середовищі якого існувало кілька національно-політичних орієнтацій, за висловом тогочасного громадсько-політичного діяча священника В.Подолінського, “партій” – “чисто руська”, “польсько-руська”, “австрійсько-руська” і “російсько-руська”. Від самого початку революції переважала проукраїнська концепція національної ідентичності галицьких русинів, що знайшла відображення в діяльності створеної в травні 1848 р. першої політичної організації – Головної руської ради. Лідери ГРР виразно заявили про те, що підавстрійські русини й “малороси” на Наддніпрянщині під владою російського царизму – це один-єдиний 15-мільйонний народ. Водночас було поставлено вимогу об’єднання всіх “руських” земель під Австрією – Східної Галичини разом із Буковиною й Закарпаттям – в окремий коронний край, що практично стало б кроком на шляху реалізації ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча.

Національні вимоги галицьких русинів наштовхнулися на рішучий спротив польського національного руху з його шляхетським характером, який розглядав усю Галичину, включаючи східну, руську частину провінції, як край споконвіку польський, що мав увійти до складу відновленої Речі Посполитої. Русинів Галичини було названо поляками греко-католицької віри, а “руську” мову – діалектом польської. На протигагу ГРР полонізовані шляхтичі руського походження в травні 1848 р. утворили ще одну національно-політичну організацію – Руський собор, навколо якого об’єдналися особи з двоступеневою – русько-польською – ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*), що пропагували ідею єдності та миру

русинів і поляків у спільній вітчизні. Однак полонофільська орієнтація в краї, що співвідносила русинів до польської ідентичності, не знайшла підтримки в руському суспільстві. Підтвердженням цього стало недовговічне існування РС і його газети “Дневник руський”, тоді як друкований орган ГРР “Зоря Галицька” виходив у 1848–1849 рр. регулярно, мав підтримку серед місцевого населення.

Водночас не знайшли сприятливого ґрунту для свого розвитку в Галичині періоду “весни народів” русофільські настрої, визнання належності русинів до ширшого всеруського простору. Їх носіями були поодинокі представники галицько-руської інтелігенції, що в той час не мали виразних і сформованих поглядів на єдність “руського світу”. Серед причин переваги української (“малоруської”) орієнтації були, передусім, почуття мовно-культурної єдності галицьких русинів і “малоросів” Наддніпрянщини, утвердження своєї відмінності від поляків і прагнення протиставити їм рівнозначний за територією й чисельністю населення русько-український простір, позиція вищої ієрархії Греко-католицької церкви, що взяла на себе керівництво національним рухом, побоювалася повторити долю уніатів, заборонених у Російській імперії в недалекому 1839 р. Крім того, усвідомленню наддніпрянсько-галицької єдності сприяла політика австрійського уряду, який прагнув протиставити русинів Галичини польському революційному руху й водночас запобігти їх тяжінню до імперської Росії⁵⁸. Однак визнання діячами ГРР єдності галичан із “малоруським” простором на сході мало декларативний характер, не стало результатом переконливого розуміння окремішності й територіального “уявлення” української нації, що виразно засвідчило післяреволюційне десятиліття.

1. Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II : 1995–1997. – С. 419.
2. Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа / Іван Брик // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 207, 208; Созанський І. До історії участі галицьких Русинів в словянським конгресі в Празі 1848 р. / Іван Созанський // Там само. – Львів, 1905. – Т. LXXII. – С. 115.
3. Наваловський М. Українці і Слов’янський конгрес у Празі 1848 р. / М. Наваловський. – Х., 1930. – С. 55.
4. Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов’янському з’їзді 1848 р. у Празі / Михайло Кріль // Славістичні студії. Матеріали V Міжнародного славістичного колоквиуму (Львів, 14–16 трав. 1996 р.). – Львів, 1997. – Т. 1. – С. 137, 138; Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів, 2003. – С. 61, 62.
5. Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 169, 170; його ж. Українська “Весна народів” // Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за заг. ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович, І. Сварник. – Львів, 2002. – С. XXVI, XXVII.
6. Зоря Галицька. – 1848. – Ч. 5. – 13 черв. – С. 22.
7. Засѣданіе Головної Рускої Рады дня 4/16 Листопада 1849 // Там само. – 1849. – Ч. 93. – 9 (21) листопа. – С. 554.
8. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці, 1999. – С. 116, 117, 118.
9. Там само. – С. 115, 116.
10. Там само. – С. 121.
11. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С. 120.
12. Магочій П.-Р. Історія України / Павло-Роберт Магочій ; авториз. пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової. – К., 2007. – С. 356.
13. Жаткович Ю. Угорські русини а ювілейний рік 1898 / Юрій Жаткович // Праці з історії Угорської Русі ; упорядкув. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – С. 347.
14. Студинський К. Павло Леонтович (Павло зі Щуткова) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СХХХVI–СХХХVII. – С. 164.
15. Турій О. Українська “Весна народів” ... – С. XXVII, XXVIII.
16. Сухий О. Від русофільства до москвофільства ... – С. 54.

17. Андрусяк М. Початки галицького москвофільства / Микола Андрусяк // Життя і знання. – Львів, 1934. – Ч. 3 (78). – Березень. – С. 77.
18. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 77 (Петрушевич А.), од. зб. 469, арк. 10.
19. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII. – Кн. 5. – С. 59.
20. Своежигьевы записки Богдана А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1906. – Ч. I : Где-що до исторіи саморозвитія язика и азбуки Галицкой Руси. – С. 8; Андрусяк М. Початки галицького москвофільства... – С. 77.
21. Своежигьевы записки Богдана А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1908. – Ч. II : Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. – С. 14.
22. Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie guskiej narodowości / A. Pietruszewicz. – Lwów, 1848. – S. 55.
23. Галичина и Молдавія. Путевыя письма В. Кельсіева. – С. Пб., 1868. – С. 174.
24. Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у XIX ст. / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. II : 1995–1997. – Львів, 1999. – С. 409; його ж. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр. ... // Там само. – С. 422, 423.
25. Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття / Мар’ян Мудрий // Шляхами історії : наук. зб. іст. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка на пошану проф. К. Кондратюка. – Львів, 2004. – С. 161, 162.
26. Турій О. “Попи і хлопи”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 296.
27. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег : зб. статей із церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 77, 78.
28. Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 67.
29. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 580, 598, 599.
30. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 79.
31. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми... – С. 573, 599.
32. Там само. – С. 598.
33. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С. 37.
34. Акты бережанской Рады русской 1848–1849 гт. // Вѣстникъ “Народного дома”. – Львовъ, 1909. – Ч. 6. – Июнь. – С. 108.
35. Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття... – С. 71.
36. Чы Галиція єсть польскою землею, и чы Русины суть Поляками? // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 6. – 20 черв. – С. 24.
37. Всячина // Там само. – 1849. – Ч. 3. – 10 сѣч. (29 студ. 1848). – С. 19.
38. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К., 1999. – С. 113.
39. Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині в 1848 р. / Андрій Гречило // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – 1998. – Ч. 16. – Черв. – С. 1.
40. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С. 26.
41. Там само. – С. 27.
42. Гербъ, или знамя Галицкой Руси // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 7. – 27 черв. – С. 50.
43. Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр. ... – С. 429.
44. Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині 1848 р. ... – С. 2.
45. Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1984. – Т. 41. – С. 129.
46. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т. 9. – С. 123. Вірш був надрукований як “пѣснь І” з нотами в збірнику “Пѣсни на день 3/15 мая 1849” і закінчувався словами (Львів, 1849. – С. 1, 4 (8 с.)):
Мирь вамъ! мирь вамъ! Руски дѣти,
И гараздъ вашимъ хатамъ,
Разомъ силы получѣте
Благо! благо! буде намъ.
47. Ваше величество! // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 2. – 23 мая. – С. 7.
48. Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр. ... – С. 430.

49. Зь Перемишля // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 5. – 13 черв. – С. 21.
50. Чы Галиція єсть полскою землею, и чы Русины суть Поляками? // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 6. – 20 черв. – С. 24.
51. Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини. ... – С. 166, 167, 169.
52. Там само. – С. 164.
53. [Лозинський Й.] О змѣнѣ народности / пер. съ нѣмецкого І. Лѣвицкій // Зоря Галицка. – 1849. – Ч. 81. – 28 верес. (10 жовт). – С. 484.
54. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХХІІІ : Праці історично-філософської секції. – С. 191.
55. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф.180. Головна руська рада, м. Львів, оп. 1, спр. 8, арк. 3, 4. Назва статті – “Warunki zgody między Polską i Rusią”.
56. *Цит. за:* Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині ХІХ століття. ... – С. 73.
57. Там само. – С. 74.
58. Сухий О. Від русофільства до москвофільства... – С. 67.

В статтє проанализировано развитие украинского (“малорусского”) национально-политического сознания в Галиции во время революции 1848–1849 гг. “Весна народов” активизировала общественную жизнь галицийских русинов, в которой ведущую роль сыграло греко-католическое духовенство. Местная интеллигенция поделилась на несколько национально-политических ориентаций (“партий”), отчётливо преобладала проукраинская концепция национальной идентичности галицко-русского (“русского”) населения. Головна руська рада отстаивала национальное единство подавстрийских русинов и “малоросов” Надднепряничины по обе стороны австро-российской границы. Обращено внимание на слабость русофильских настроений и полонофильского течения, которое олицетворяли деятели Руського собора. Идея этнического родства русско-украинского пространства нашла отражение в творчестве известных галицких деятелей и в местной прессе, выяснено источники и идеологию украинофильства среди галичан.

Ключевые слова: национальное движение, национальное (этническое) единство, сознание, русины, Галиция.

The article examines the formation of Ukrainian (Malo-Russian/Little Russian) national political consciousness in Galicia during the Revolution of 1848–1849. The Spring of Nations activated the Galician Ruthenians' public life, in which the leading role had been taken by the Greek Catholic clergy. The local intelligentsia split into several national political factions (“parties”), the Ukrainian concept of the Galician Ruthenians' national identity was clearly gaining the upper hand. The Supreme Ruthenian Council defended the idea of national unity of the Austrian-ruled Ruthenians and the “Malo-Russians” of Naddniproshchyna on both sides of the Austro-Russian border. Special attention is given to the weak points of Russophile sentiments and Polonophile tendencies, represented by the members of Ruskyi Sobor. The concept of the affinity of Ruthenian-Ukrainian national space is reflected in the works of prominent Galician figures and local papers, the sources and ideology of Ukrainophilia among the Galicians are also clarified.

Keywords: national movement, national (ethnic) unity, consciousness, Rusyns/Ruthenians, Galicia.

УДК 94 (477)

Любомир ІЛИН

ГАЛИЦЬКИЙ КРАЙОВИЙ СЕЙМ І ФОРМУВАННЯ ЗАСАД УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СТОСУНКІВ (1861–1914 рр.)

У статті крізь призму роботи Галицького крайового сейму розкрито головні аспекти формування українсько-польських політичних стосунків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Парламентська традиція стала основою до створення концепції національної державності, а сформовані в стінах сейму засади міжнаціональних взаємин визначили зміст національно-визвольних змагань галицьких українців.

Ключові слова: Галицький крайовий сейм, українці, поляки, каденція, політичні стосунки.

Національно-визвольна боротьба українців у ХХ ст., яка проходила в кілька етапів, залишила різні наслідки у вітчизняній державницько-правовій традиції. Революційні події 1917–1921 рр., національна боротьба на західноукраїнських землях у роки та після Другої світової війни не були спонтанним явищем, а мали суттєву практичну підготовку. Галицький крайовий сейм, будучи найвищим представницьким органом влади в Галичині й центром українсько-польських політичних стосунків другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., сприяв формуванню концепції національної державності та був осередком формування засад українсько-польських політичних взаємин.

Галицький крайовий сейм та українсько-польські стосунки, що розвивалися в його стінах, стали об'єктом наукових пошуків ряду вітчизняних та іноземних дослідників. Початок дослідження зазначеної проблематики був заснований на межі ХІХ–ХХ ст. безпосередніми учасниками й очевидцями описуваних подій К.Левицьким¹, І.Франком², А.Вахнянином³ та ін. Окрім фактологічного наповнення, ці дослідження відображали практичний вплив роботи сейму на свідомість населення краю в реальних суспільно-політичних умовах. У радянській історіографії, зважаючи на ідеологічні стереотипи, указаній проблематиці не було приділено належної уваги. Виняток становлять дослідження В.Кульчицького⁴, який звернув увагу на правові основи функціонування найвищого крайового органу Галичини. Серед вітчизняних науковців необхідно відзначити передусім львівських істориків О.Аркушу⁵, М.Мудрого⁶, І.Чорновола⁷. Організаційно-правові принципи функціонування сейму та становлення засад українсько-польських стосунків у його стінах відображені в дослідженнях польських науковців С.Гродзіцького⁸, Я.Мокляка⁹ та ін.

Галичина, яка знаходилася в складі імперії Габсбургів, була територією, де паралельно й водночас взаємопов'язано розвивалися два національно-політичні рухи: польський та український. Саме національний фактор став основою витворення специфічної моделі політичного й національно-культурного розвитку краю. Українсько-польські стосунки відзначалися гостротою та напругою. Як влучно зауважив із цього приводу відомий український історик Я.Дашкевич, «відносини між польським та українським народом завжди були складні – не лише тому, що, починаючи з середини ХVІ ст., це завжди були відносини підкорювача і підкореного, гнобителя і пригнобленого, експлуататора та експлуатованого»¹⁰.

Конституційний устрій та ідеї парламентаризму призвели до формування в Галичині кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. специфічної етнополітичної ситуації, що виражалася яскравою регіональною специфікою¹¹. Це було безпосереднім наслідком імперської політики середини ХІХ ст., яка українсько-польське протистояння використовувала як засіб до стабілізації крайової політики та стримування ідей федералізму. Конституційні реформи імперії Габсбургів 1861 р. поклали початок формуванню нової моделі міжнаціональних взаємостосунків, які зі створенням Крайових сеймів отримали легальне правове підґрунтя.

Створення 1861 р. сеймів ознаменувало початок нової – конституційної ери імперії Габсбургів. Незважаючи на куріальну систему виборів і різноманітні політичні перешкоди, громадськість, як українська, так і польська, вітала створення сейму й брала безпосередню участь у його діяльності. Питання, що розглядалися на форумі сейму, виходили далеко поза його межі, отримуючи широкий суспільний резонанс і неоднозначну реакцію суспільства.

Українсько-польські стосунки в сеймі розвивалися в кількох основних напрямках, що визначалися змістом крайової політики, ступенем задоволення національних, культурно-освітніх і політичних питань. За весь період роботи Крайового сейму, з 1861 до 1914 рр. (офіційно сейм функціонував до 1918 р., однак його робота була перервана подіями Першої світової війни), українсько-польські стосунки пройшли шлях від гасла поділу Галичини на Східну – українську та Західну – польську до прийняття, у конституційних рамках, практичних рішень, що підкреслювали національну окремішність і право на національне самовизначення кожного. Таку ситуацію можна пояснити, по-перше, недосконалістю конституційного законодавства; по-друге, еволюцією політичних рухів українців і поляків та їх поглядів на розв'язання національного питання; по-третє, впливом зовнішніх чинників, геополітичною ситуацією. У міжнаціональних стосунках у Галичині чергувалися як випадки відкритої ворожнечі й агресії, так і

спроби порозуміння, що вели до прийняття компромісних рішень із частковим задоволенням інтересів обох сторін.

Галицький крайовий сейм став місцем зародження й розвитку українсько-польських політичних дискусій, які визначали загальний вектор міжнаціональних взаємин у краю. За словами польського дослідника С.Гродзіцького, польсько-українські дискусії на сеймовій арені викликали зацікавлення як серед поляків із-за Вісли, так і в українців із-за Збруча¹². Для підтвердження актуальності розглядуваних у сеймі питань, їх впливу на міжнаціональні взаємини доцільно проаналізувати кілька фактів з роботи українського та польського сеймового представництва.

Найгострішими й найдискусійнішими моментами українсько-польських взаємин були виборчі кампанії до Крайового сейму, які супроводжувалися численними махінаціями, підкупамми, а в окремих випадках фактами насильства. Загалом виборчі кампанії були часом активізації суспільно-політичного життя Галичини.

Передвиборна боротьба велася між українським і польським політичними рухами. Вони були політично різнобарвними, що характеризувалося не лише суспільно-політичними устремліннями, а й віковим фактором. Відсутність внутрішньої єдності як серед польського, так і українського проводу призвела до загострення міжнаціональних протиріч, унеможливила досягнення політичного компромісу. Польський політичний рух, який володів більшою державницькою традицією, був чудовим стимулом для українців, оскільки, конкуруючи з ним, останні змушені були розвиватися в напрямку до чіткої політичної організації, що дозволило б зменшити внутрішні розбіжності. Стіни сейму і для українців, і для поляків стали місцем, де організаційно оформилися національно-політичні рухи, отримавши чіткі партійні риси.

Вагомою складовою міжнаціональних стосунків українців і поляків у Галичині була своєрідна модель політичного устрою імперії Габсбургів, що, гарантуючи конституційні права всім провінціям, відкидала національне питання, яке повинно було стати домінуючим, зважаючи на багатонаціональний склад Австро-Угорщини. Хоч й обмежені, конституційні патенти 1860 та 1861 рр. декларували створення Крайових сеймів, до повноважень яких входило вирішення внутрішніх господарських і культурних проблем. Разом з тим половинчастість конституційного законодавства із самого початку заклала основу до міжнаціонального протистояння. Уся повнота місцевої влади в Галичині знаходилася в руках поляків, які ігнорували або взагалі відкидали право українців на національне та політичне самовизначення.

Якщо розглядати українсько-польські стосунки в рамках діяльності Крайового сейму, то варто зауважити, що вони здійснювалися в межах повноважень, якими був наділений найвищий представницький орган краю. Повноваження зводилися до трьох основних функцій: законодавчої, управлінської, контрольної. Головною серед них є законодавча, яку умовно можна поділити на три основні й одну додаткову групи. Основні групи законодавчої сфери стосувалися затвердження та прийняття законів, а додаткова – подання пропозиції щодо прийняття, відміни чи зміни чинних законів і правових актів, які затверджувалися рейхсратом і стосувалися крайової адміністрації¹³.

Незважаючи на обмеженість повноважень сеймів і меж їх законодавчої ініціативи, вплив на внутрішнє життя був досить вагомим. Так, 19 стаття Крайового статуту надавала право законодавчої ініціативи в усіх питаннях, пов'язаних з потребами краю¹⁴. Якщо процедура формування крайового бюджету, виділення асигнування на розвиток закладів освіти та культури й викликала в сеймі жваві дискусії, то була закономірним явищем, що визначало рівень політичної обізнаності депутатів та їх парламентської освіченості.

Особливо актуальним у процесі становлення українсько-польських стосунків було мовне питання, яке в стінах сейму еволюціонувало від ідеї рівноправності крайових мов до українізації системи середньої та вищої освіти, права використання української в офіційному крайовому діловодстві. Конституція Австро-Угорщини гарантувала рівність усіх народів і давала однакові можливості для розвитку національної культури. У статті 19 закону “Про загальні права громадян” від 21 грудня 1867 р. декларувалося, що “рівноправність всіхъ языкѣвъ уживанихъ въ краю узнае держава въ школахъ, урядѣ и житю публичномъ”¹⁵. У дійсності положення

закону не дотримувалося, українська мова не мала офіційного статусу мови урядування, уся адміністрація послуговувалася польською та німецькою мовами.

Особливо гостро мовно-правописне питання відображалося в освітній сфері. Відповідно до міністерського розпорядження від 26 липня 1861 р., “навчання в початкових тривіальних школах повинно здійснюватися на мові більшості учнів, які відвідують даний навчальний заклад”¹⁶. Це положення польська крайова адміністрація використала для полонізації більшості початкових і всіх середніх шкіл Галичини. У 1866 р. Крайовий сейм за поданням трьох впливових польських депутатів – Г.Водзіцького, М.Зиблікевича й А.Сапіги – затвердив Статут Загальноімперської шкільної ради, який наступного року отримав імперську санкцію й набув статусу закону.

Мова навчання та система освіти стали важливими аспектами українсько-польських політичних взаємин. Вони спонукали до загострення українсько-польських політичних протиріч і були основним механізмом у процесі реалізації так званих “угодовських акцій”. Постійні дискусії та суперечки, які точилися в стінах сейму й поза ним, чергувалися з актами порозуміння та співпраці. За час функціонування сейму було здійснено кілька спроб досягнення політичного компромісу, які мали різні наслідки та вплив на суспільство краю. Так, упродовж третьої каденції Галицького сейму 1870–1876 рр. було ініційовано два угодові внески, які водночас відрізнялися як за змістом, так і за своїми наслідками. Спільним було те, що угодова акція Ю.Лаврівського – Л.Сапеги 1869–1871 рр. та угодова ініціатива бургомистра Станіслава І.Камінського (1875 р.) не мали довгострокової перспективи й із самого початку були приречені на невдачу.

Найтривалішою і найвпливовішою на українське суспільство Галичини була так звана “нова ера” – політичний компроміс із польськими політичними колами та австрійським урядом, ініційований народовцями Ю.Романчуком, С.Сембратовичем, О.Барвінським. Політика нових українсько-польських стосунків тривала з 1890 до 1894 рр. і, крім практичних наслідків, мала вагомий інституційний та ідеологічний вплив на галицький політикум, особливо український. Політика “нової ери” стала каталізатором народовської течії, учасники якої були ініціаторами та засновниками Русько-Української радикальної партії, Християнсько-суспільної партії та Української Національно-Демократичної партії. Остання відіграла визначальну роль в уряді ЗУНР, а з 1919 р. була перейменована в Національно-Трудову Партію. У 1925 р. вона влилася до Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО).

Особливо гостро мовне й освітнє питання на форумі Галицького сейму постало впродовж восьмої та дев’ятої каденцій 1901–1913 рр. Основним його мотивом було відкриття українського університету у Львові. Ідею створення окремого українського університету, яка вперше була висунута в липні 1899 р. на вічі у Львові¹⁷, знайшла підтримку в широких масах українського суспільства. Найактивнішу позицію в університетській справі зайняло українське студентство Львова. На знак протесту проти виключення владою університету організаторів студентських віч і демонстрацій, з вимогою відкриття українських кафедр, у 1901 р. відбулася сецесія 440 українських студентів з Львівського університету¹⁸. Ця акція знайшла підтримку серед української громадськості й депутатів-українців. Поляки на такі акції реагували агресивно, на деякий час припинили взаємини з українськими депутатами. На думку М.С.Грушевського, боротьба за український університет суперечила ідеї “польського володіння”¹⁹.

Запропонована М.С.Грушевським теза про “польське володіння” і невідповідність планів галицьких українців цій доктрині відображає реальну картину українсько-польських стосунків початку ХХ ст., коли головним наріжним каменем стало питання відкриття українського університету та театру, а також реформування виборчого законодавства. Загартовані численними політичними дебатами українські послі, представлені адвокатами та викладачами гімназій, на відміну від духовенства, що становило основний масив вітчизняного політикуму середини ХІХ ст., аргументовано відстоювали національно-культурні та політичні права українців. Одночасно варто відзначити той факт, що перше десятиліття ХХ ст. було часом, коли робота сейму була заблокована з причини обструкції галицьких українців.

В українсько-польських стосунках, які впродовж усього плину історії відзначалися специфічними особливостями, окреме місце займає період функціонування Галицького крайового

сейму, що на п'ятдесят років став основним їх центром. Характеризуючи вплив сейму на міжнародні стосунки в Галичині другої половини XIX – перших десятиліть XX ст., можна прийти до таких висновків:

1) першочерговою заслугою сейму є отримання вагомого політичного досвіду як українцями, так і поляками. Численні дискусії та виступи з депутатської лави формували засади політичної грамотності й тактовності, які давали можливість використовувати найменші можливості, якщо не в контексті реалізації власних національно-культурних і політичних устремлінь, то в їх декларуванні;

2) сеймові дискусії визначили змістове наповнення українсько-польських стосунків. Боротьба за розширення національних і політичних прав вела до кристалізації найпроблемніших аспектів міжнародних взаємовідносин у краї, а це – мова, система освіти, соціально-економічні (сервітутні, земельні питання) та виборчі права. Ці питання не втратили своєї актуальності ні в роки існування ЗУНР, ні в час перебування Галичини в складі Другої Речі Посполитої;

3) сейм і довокасеймова боротьба спричинилися до формування нової генерації галицьких політиків, які у своїй політичній діяльності керувалися не засадами політичного романтизму середини XIX ст., а прагматичними поглядами на гарантовані конституцією культурні та політичні права українців у складі імперії Габсбургів. Більше того, вартим уваги й похвали є вчинок, мабуть, найвідомішого галицького політика Ю.Романчука, який 24 березня 1923 р. у 81-річному віці на багатотисячному мітингу українського населення на площі св. Юра у Львові склав присягу на вірність Українській державі, не погоджуючись тим самим з рішенням Ради Антанти про передачу Галичини до складу Польщі;

4) вагомий вплив Галицький крайовий сейм здійснив на витворення концепції національної окремішності галицьких українців, які в умовах польського політичного домінування в Галичині відчували брак соціальних і політичних свобод.

1. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів : у 2 т. / Кость Левицький – Львів : 3 друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. – 737 с.; його ж. Українські політики. Сильвестри наших давніх послів і політичних діячів. – Львів, 1936. – 72 с.
2. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Т. XV. – С. 5–6.
3. Вахнянин А. Спомини з життя / А. Вахнянин. – Львів : 3 печатні В. А. Шийковського, 1908. – 137 с.; його ж. Матеріали до політики русинів від часу так званої “нової ери” // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 181.
4. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX століття) / В. Кульчицький. – Львів : Львів. ордену Леніна держ. ун-т ім. І. Франка, 1966. – 62 с.
5. Аркуша О. Від “подоляків” до “ендемії” (еволюція польсько-українських взаємин на зламі XIX–XX ст.) / О. Аркуша // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 21–22 листопаду 1996 р.) / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 83–87; її ж. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1996. – 173 с.; її ж. Краківський консерватизм та українське питання в Галичині на зламі XIX–XX ст. // Молода нація : альманах / голов. ред. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 1997. – Вип. 6. – С. 145–157.; її ж. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. – Львів, 2000. – С. 68–91 та ін.
6. Мудрий М. Галицька автономія в 70–80-х роках XIX століття: українське та польське бачення / М. Мудрий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. на пошану професора Юрія Сливки / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; відп. ред. Я. Ісаєвич ; упоряд. М. Литвин, О. Аркуша. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 166–190; його ж. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 465–500; його ж. Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького Крайового сейму (кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1995. – Вип. 3. – С. 47–56; його ж. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-ті роки XIX ст.) // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, держав-

- ність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.
7. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – 270 с.; його ж. Польські та українські політичні доктрини 70–90-х років XIX ст.: порівняльний аналіз (генеза співпраці польської націонал-демократії з українцями) // Україна модерна. / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т іст. досліджень. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 103–121; його ж. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 160–166.
 8. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 / S. Grodziski. – Warszawa, 1993. – Т. I–II; Jego własn. Studia Galicyjskie. Rozprawy i przyczynki do historii ustroju Galicji / S. Grodziski. – Kraków, 2007. – 501 s.
 9. Moklak J. W walce o tożsamości Ukraińców. Zagodnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w prasach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków, 2004.
 10. Дашкевич Я. Шляхи подолання стереотипів / Я. Дашкевич // Визвольний шлях. – 1993. – № 5–6. – С. 61.
 11. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 465.
 12. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 / S. Grodziski. – Warszawa, 1993. – Т. I–II. – S. 8.
 13. Мікула О. І. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / О. Мікула. – Львів, 2005. – 24 с.
 14. Мікула О. Антинародна сутність Галицького крайового сейму / О. Мікула // Право України. – 2003. – № 1. – С. 130–133.
 15. Левицький К. Про права руской мовы / К. Левицький. – Львів, 1896.
 16. Розповсюдження мов у межах Австро-Угорщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.aus-ugr.narod.ru/16.html>.
 17. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 104.
 18. Там само. – С. 104.
 19. Грушевський М. Перші кроки / М. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. Грушевський ; [редкол.: П. Сохань та ін. ; голов. ред. П. Сохань]. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1. – (Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”). – С. 337.

В статтє сквозь призму работы Галицкого краевого сейма раскрыты основные аспекты формирования украинско-польских политических отношений второй половины XIX – начала XX вв. Парламентская традиция стала основой для формирования концепции национальной государственности, а сформированные в стенах сейма основы межнациональных отношений определили содержание национально-освободительной борьбы галицких украинцев.

Ключевые слова: Галицкий крайовой сейм, украинцы, поляки, каденция, политические отношения.

In the article on the base of the Galician Regional Sejm activity the main aspects of the formation of the Ukrainian-Polish political relations in the second half of the XIX – early XX century have been investigated. Parliamentary tradition was the basis for the formation of the concept of the national state, and formed by Sejm basics of international relations determined the content of the national liberation struggle of the Galician Ukrainians.

Keywords: Galician Sejm, Ukrainians, Poles, cadence, political relations.

УДК 94(477.83/86)

Іван ПАТЕР

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (1914–1918 рр.)

У статті розглянуто інформаційно-дипломатичну діяльність Союзу визволення України на міжнародній арені в роки Першої світової війни в контексті розв'язання українського питання.

Ключові слова: Союз визволення України, українське питання, державність.

Перша світова війна призвела до трагічних наслідків для українського народу. Українські землі опинилися в епіцентрі боротьби імперіалістичних держав, кожна з яких у стратегічних планах виношувала мету прилучення їх частини до своєї імперії. Німеччина прагнула відірвати від Російської імперії Україну, Прибалтику та частину Польщі. Австро-угорська монархія намагалася не тільки зберегти панування в Галичині, Буковині, Закарпатті, а й розширити свої володіння за рахунок Волині й Поділля. Російська імперія, навпаки, прагнула приєднати землі австрійської України. Таким чином, українське питання стало міжнародною проблемою.

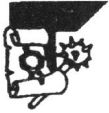
Тому сьогодення вимагає об'єктивного висвітлення життя українського народу, який, не маючи власної державності, виявив велику енергію в боротьбі за своє виживання в роки Великої війни 1914–1918 рр. і почав виходити на авансцену історії, щоб стати суб'єктом міжнародних відносин¹.

Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, які опинилися між двома ворогуючими країнами. Їхні зусилля зосереджувалися вже не на розв'язанні певних культурно-національних завдань, а на головному політичному завданні – змаганні за українську державність. Українці Галичини й Наддніпрянщини, що перебували в еміграції, зорієнтувавшись у ситуації, узяли національно-політичну ініціативу у свої руки. Галицькі українці 1 серпня 1914 р. організували Головну Українську Раду (ГУР) і почали створювати військові формації Українських січових стрільців (УСС), а наддніпрянці утворили 4 серпня 1914 р. у Львові Союз визволення України (СВУ).

Союз створений як безпартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Ця організація основним політичним постулатом проголосила державну самостійність і соборність України, виробила концепцію щодо ролі України в європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань Союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, унаслідок чого “на руїнах російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”².

У Відні, куди перемістився Союз після окупації Східної Галичини російськими військами, було опубліковано низку відозв до болгар, румунів, турків, шведів, чехів. У них наголошувалося, що Союз визволення України є організацією українців, які поневолені великою державою найближчого їм слов'янського народу та не мають захисту й умов для національного розвитку на споконвічній землі своїх дідів і прадідів. Лише повернення Росії до її етнічних кордонів Московщини покладе кінець російському імперіалізму на українській землі й захистить сусідів від російської інвазії. У зверненнях підкреслювалося, що СВУ бере на себе великий історичний обов'язок викрити брехню московського панславізму, боронити культуру, добробут і мир Європи від московського варварства, вирішити долю України.

Відозви до нейтральних народів, складені ще у Львові М.Меленевським і схвалені Президією СВУ, було передано до дипломатичних представництв деяких держав. Ті, своєю чергою, були у Відні розіслані до пресових агентств, важливих періодичних видань, а також окремим політикам і дипломатам, що дало поштовх до зацікавлення українською справою з боку широких кіл західноєвропейської громадськості. Про це красномовно свідчили реферати іноземної преси й авторські роботи, видруковані на сторінках “Вістника Союзу визволення України” та “Ukrainische Nachrichten” (видавалися у Відні). Це – перші акти української закордонної

політики від часів мазепинської еміграції, відкритий виступ на міжнародній арені наддніпрянців у ХХ ст. як представництва українського народу. Це був лише пролог до міжнародної діяльності, яку згодом розвинув СВУ в різних країнах.

Здобуття державної незалежності України СВУ пов'язував з міжнародною підтримкою народів і країн Європи. “Ми, українці з Росії, що злучилися в Союз визволення України, – говорилося у відозві “До громадської думки Європи!”, – звертаємося з цим покликом до цілого цивілізованого світа, нехай світ pomoже нашій слушній справі. Ми звертаємося з тим глибоким переконанням, що українська справа є рівночасно справою європейської демократії”³.

Центральні держави ні до Першої світової війни, ні на її початку відкрито не заявляли про свої плани практичного розв'язання української справи як політичної проблеми, однак Союз вибрав орієнтацію саме на них. Він вважав, що Австро-Угорщина й Німеччина в ході війни займуть якщо не всю, то принаймні частину території наддніпрянської України й навряд чи захочуть віддати цю територію Росії, прагнучи забезпечити свої кордони. Союз виходив також із можливості утворення правно-державної одиниці на українських землях, зайнятих Австро-Угорщиною. У цьому разі, на думку Союзу, наддніпрянці не повинні пасивно спостерігати за діями Центральних держав, а робити рішучі кроки для втілення в життя своїх визвольних прагнень. Зрештою, підкреслювали діячі Союзу, якщо постулат державної самостійності України спрямований проти Росії, то тим самим визначено політичну орієнтацію українців – бути на боці противників Росії⁴.

Один із членів СВУ, Євген Левицький, відзначав: “Ми стоїмо по стороні осередніх (Центральних. – *І.П.*) держав і сподіваємося з вислідом цієї війни”. Союз, таким чином, прагнув до забезпечення вільного національного розвитку, надіявся на Центральні держави, які у випадку своєї перемоги “переведуть непроходимий граничний мур” і для європейського стійкого співвідношення й тривалого миру допоможуть утворити самостійну Українську державу⁵.

Ці положення Союзу базувалися також на засадах історичного процесу. Зокрема, утворення самостійних балканських держав трактувалося не тільки як наслідок визвольних зусиль народів цих країн, а і як результат побіжного впливу інших зацікавлених держав, що до певної міри мало вирішальне значення.

Покладаючись на Центральні держави, СВУ вимагав від них не байдужого ставлення до українського питання, розгляду його не як внутрішньо-російської, а міжнародної проблеми. “Ми гадали, – писав згодом О.Скоропис-Йолтуховський, – що величезне нещастя, яке до коріння стрясло цілим старим світом, розкриє очі німецькій дипломатії на колосальне значення для Німеччини в цій війні та для й мирного дальшого розвитку цілого людства взагалі, яке має українська проблема, коли поставити її у весь зріст”⁶.

Союз з'ясовував ставлення Центральних держав до української справи. Австрійські та німецькі уряди запевняли його представників у своїй прихильності до українських визвольних змагань під час війни. Проте нічого конкретного керівництво Центральних держав у цьому напрямі не зробило, оскільки територія Наддніпрянщини на той час перебувала за межами практичної політики цих країн. “Але це не може нас вести до відвороту від Центральних держав, – писав А.Жук, – бо нема куди-інде повернутись. Українство в Росії слабе. Русифікація може нас навіки задавити. Коли не буде поза межами українського руху, то нам грозить загибель”⁷. Тому, орієнтуючись на Центральні держави, Союз прагнув використати будь-які можливості для досягнення своїх національно-політичних цілей.

Політична орієнтація СВУ на Центральні держави свідчила про те, що організація реально оцінювала міжнародну ситуацію, мала свою концепцію щодо ролі українського питання в європейській політиці. У зв'язку із цим, Союз сприяв популяризації української справи в Європі, усвідомлюючи, що громадська думка, хоч і не вирішує політичних проблем, але має при цьому велике значення. Окрім своєї періодичної преси, СВУ опублікував спеціальні брошури й статті, присвячені українському питанню.

На початку своєї діяльності Союз оприлюднив чимало цінних публікацій іноземними мовами, у т. ч. листівки й відозви, у яких першочергово заявлялося про історичну необхідність проголошення самостійності України⁸. У 1914–1916 рр. Союз надрукував українською мовою

близько 50 книжок загальним тиражем більш як 200 тис. примірників, а за весь період діяльності – понад 150 книг і брошур українською та іноземними мовами⁹.

В усіх роботах підкреслювалася антиросійська позиція українців, їх прагнення до самостійності, значення України як першорядного чинника не тільки європейської, а й світової рівноваги.

Різноманітна видавнича діяльність СВУ доповнювалася інформаційно-дипломатичною роботою. Цією діяльністю Союз прагнув, насамперед, серед відповідних політичних сил балканських, скандинавських держав, що займали нейтральну позицію у війні, і серед широкої громадськості цих країн спопуляризувати українську справу. Союз, виходячи із своїх політичних інтересів і маючи деяку підтримку певних кіл зовнішнього відомства Австро-Угорщини, розгорнув широку міжнародну акцію, щоб знайти підтримку в інших країнах у розв'язанні українського питання як одного з головних чинників європейської політики під час війни.

У Німеччині дуже плідно працював Євген Левицький. Тут було утворено різні проукраїнські товариства, діяла центральна СВУ, переведено полонених-українців російської армії до окремих таборів. У Швейцарії виходив друкований орган Союзу “La Revue Ukrainienne”. Створено також українську громаду й організовано бібліотеку в Женеві.

Чимало зробила в справі поширення українського питання Угорщина, адже в її складі було Закарпаття. Її фактичний правитель, граф Тіса, зустрівся з представниками Союзу. Під орудою Гіларія Стрипського виходив журнал угорською мовою “Ukraina”. “Вістник” подавав інформацію з угорської преси про життя українців.

У Чехії працював делегат СВУ І.Бочковський, якому багато допомагав професор Іван Пулюй. Вони опублікували ряд статей і брошур, присвячених історії українського народу, його визвольним змаганням і міжнародному значенню української проблеми.

Крім названих країн, де від початку війни проводив свою діяльність Союз, варто назвати також Болгарію, Румунію, Італію, Норвегію, Швецію й Америку, до яких відряджалися відпоручники СВУ.

Союз вважав за потрібне знати громадську думку населення цих країн щодо української проблеми та визволення інших поневолених народів Російської імперії. Президія СВУ прагнула залучити до активної роботи якнайбільше чужинців з метою пропаганди українського питання та підтримки його на міжнародному рівні. Тому пропонувалося представникам Союзу публікувати в друкованих органах цих країн комунікати й інформаційні статті про Союз, знайомитися з політиками, публіцистами та громадськими діячами, виявляти їхнє ставлення до українців, організувати в колі чужинців комітети прихильників України, а найголовніше, – зумовити їх виступи проти Росії¹⁰. Найуспішніше ця робота проводилася на Балканах, особливо в Болгарії та Туреччині.

Союз мав намір спонукати ці держави до активної участі у війні на боці Центральних держав. Він доводив, що мета війни на Сході – утворення самостійної Української держави і, тим самим, усунення небезпеки завойовницьких планів Росії проти Балкан. Тому, на думку Союзу, балканські держави повинні вважати українську справу своєю власною й висувати цей аргумент перед Центральними державами як одну з умов їхнього збройного виступу проти Росії.

Така постановка питання про участь балканських держав у війні проти Росії, по-перше, забезпечувала їхні власні національні інтереси, по-друге, зміцнювала позицію українських політичних чинників – СВУ та галицьких українців стосовно Австро-Угорщини й Німеччини, підштовхуючи їх уряди до практичного виявлення своїх поглядів в українській справі, відповідного трактування політичних постулатів у справах усіх українських земель. Крім того, чорноморсько-балканські краї розглядалися СВУ як важлива оперативна база для контакту з Україною й можливих воєнно-політичних дій на самій українській території в разі вступу у війну балканських держав на боці Центральних держав. Саме через це Президія СВУ відрядила наприкінці вересня 1914 р. двох своїх представників – М.Меленевського й Л.Ганкевича на Балкани. Вона доручила їм зав'язати контакти з урядовими та громадськими колами чорноморсько-балканських країн, щоб викликати прихильне ставлення до українських визвольних змагань й отримати необхідну допомогу для розгортання своєї діяльності. Ці дії, на думку Союзу, мали

стати ще одним кроком для усвідомлення політики Австро-Угорщини в східноукраїнській справі.

Першою країною чорноморсько-балканського простору, куди спрямовувалася дипломатична акція СВУ, стала Румунія, яка після вибуху війни опинилася між “двома стільцями, не знаючи, на який сісти й що з собою робити”. Політична румунська думка роздвоїлася – більшість симпатизувала Антанті, мотивуючи свою позицію об’єднанням семигородських і буковинських румунів, меншість була виразно антиросійська, висуваючи на перший план справу бессарабських румунів (молдаван). Румунія, здобувши легку перемогу над Болгарією в другій балканській війні (1913 р.), опанувала значну територію Добруджі, і за тих політичних обставин зайняла вичікувальну позицію. Румунія розраховувала за допомогою Росії загарбати не тільки цілу Бессарабію, а й захопити значну частину українських земель разом з Одесою¹¹.

Цілком зрозуміло, що при таких настроях й “апетитах” румунів важко було сподіватися прихильного ставлення до української справи, шукати відповідних зв’язків в їхніх урядових і парламентських колах. Але в румунському суспільстві існувала течія, щоправда, слабко репрезентована, яка з початку війни висловлювалася за абсолютну й безумовну нейтральність країни. У національній справі вона була тим суспільно-політичним осередком, у якому українське питання могло знайти і, справді, знайшло певне розуміння та підтримку. Це була румунська соціал-демократична партія¹².

У її партійному органі – газеті “Люпта” (“Боротьба”) і деяких інших часописах з’явилося кілька статей професора З.Арборе, який був найтісніше пов’язаний із СВУ й став найважливішим інформатором румунської громадськості про українську справу, та добре знав М.Драгоманова.

Перебування М.Меленевського й Л.Ганкевича в Бухаресті було дуже коротким. Зібравши потрібну інформацію про настрої в Румунії й залишивши відозви та інші публікації Союзу в редакції “Люпти”, М.Меленевський і Л.Ганкевич поїхали до Софії. До речі, СВУ підтримував зв’язок з Бухарестом переважно через кореспонденцію. До Бухареста згодом надіслали рукопис брошури Л.Цегельського “Не освободителька, гнобителька народів” для друку румунською мовою. Вона побачила світ разом з усіма відозвами Союзу, маніфестом ГУР, і з додатком – етнографічною картою України¹³.

Другою країною чорноморсько-балканського простору, куди Союз визволення України вислав своїх представників, стала Болгарія. Приїзд М.Меленевського й Л.Ганкевича до Софії щиро привітала місцева преса. Часопис “Камбана” (“Дзвін”. – *І.П.*) із цієї нагоди писав, що відпоручники СВУ знайдуть у Болгарії братське сприйняття, оскільки є заступниками українського народу, спорідненого болгарам, який перебуває під нещадним гнітом російського царизму. Отож Росія повинна програти у війні, що зумовить національне визволення України¹⁴.

Налагодивши за допомогою родини Шишманових потрібні зв’язки з болгарським журналістським і політичним світом, М.Меленевський виїхав для подальшої роботи до Константинополя, а Л.Ганкевич залишився в Софії. Його діяльність мала успіх – болгарська громадська думка, за винятком окремих москвофілів, була за короткий час завойована для української справи.

Для популяризації українського питання в Туреччині на початку жовтня 1914 р. до Константинополя прибув М.Меленевський. У листопаді того ж року до нього приєдналися Л.Цегельський і С.Баран. Їхній приїзд привітав орган молодотурків “Jeune Turc” в опублікованій статті 6 листопада 1914 р. “Делегати, – писала газета, – будуть без сумніву прийняті тут із симпатіями, бо інтереси українців тісно зв’язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила би Росію від побережжя Чорного моря. Утворення неросійської слов’янської держави звільнило б Туреччину від політики інтриг і забаганок російського царства, яке змагає до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками”.

Союз при підтримці австро-угорських і німецьких кіл планував використати Туреччину в підготовці й організації українського легіону, що разом з турецькими військами мав висадитися на Чорноморському побережжі й викликати повстанський рух на півдні України. М.Меленевський провів ряд конференцій із членами молодотурецького комітету й представниками

уряду, зав'язав контакти з військовими колами Туреччини. Найзначнішим досягненням для Союзу під час перебування його представників у Константинополі була зустріч М.Меленевського з міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, який від імені уряду визнав самостійницько-державницькі інтереси українців і пообіцяв їм допомогти¹⁵. Інформацію із цього приводу розповсюдили всі австрійські та європейські часописи, її передали телеграфні агентства.

Напередодні приїзду М.Меленевського до Константинополя СВУ видав відозву до турецького народу, у якій закликав турків до боротьби з російським царизмом в ім'я спільних інтересів України й Туреччини. Ця відозва була надрукована 20 жовтня 1914 р. у турецькому часописі “Tasfig i Efkiar”. Там було вміщено й інтерв'ю з М.Меленевським, у якому він охарактеризував долю українського народу в Росії та його змагання до самостійності. Відозву пердрукували всі важливі турецькі газети, а в європейській пресі із цієї нагоди з'явилася низка статей, які детально передали зміст відозви й розмови з делегатом Союзу¹⁶.

Перебування і діяльність у Константинополі представників Союзу викликали в турецькій пресі своєрідний “український вибух”. Частіше з'являлися статті про Україну, її народ, історію, відносини з Росією. До статей додавалася карта України. Дуже багато писалося про економічний потенціал України, підкреслювалося, що українські землі – найболючіше місце в російській політиці й тільки їх утрата може назавжди позбавити Росію теперішньої могутності.

Таким чином, українська справа набирала все більшої ваги на політичній арені Європи. Об'єктивні обставини ставили її в центрі великої боротьби, що мала закінчитися знищенням “російської небезпеки” й утворенням незалежної Української держави як гаранта мирного європейського розвитку. Це розуміли численні політики, учені, урядові кола держав, ворожих Росії. Діяльність Союзу знайшла широкий відгомін у Швеції та Норвегії, дякуючи його представникам – М.Січинському, О.Назаруку й О.Рев'юку.

27 липня 1914 р. М.Січинський надрукував в авторитетній робітничій газеті “Stålands Folkblad” велику статтю про гноблення українського народу в Росії й Австрії, а також переклад розділу про українське питання й російську державу з праці німецького професора Отто Геча “Росія”. Крім того, він подав інформаційний матеріал про історію України, на основі якого Свен Оден (приват-доцент Стокгольмського університету. – *І.П.*) опублікував у центральному органі шведської робітничої партії “Sozial-demokraten” і в деяких інших газетах статті про українців як союзників шведів у боротьбі проти московської навали та про тогочасну українську справу. В інших часописах також містилися історичні, географічні й економічні відомості про Україну¹⁷.

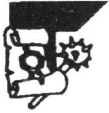
27 серпня 1914 р. СВУ надрукував відозву до шведського народу, у якій підкреслювалося, що “старі традиції шведсько-українського союзу будуть відновлені знову, а нейтральна Швеція та вільна, незалежна Україна до віку зістануться у братерському союзі, щоб боронити себе, культуру, добробут і мир від московського варварства та ненажерливості”¹⁸.

Разом з тим шведська громадськість була слабко поінформована про український рух. Омелян Рев'юк, один із відпоручників Союзу, із сумом констатував, що шведи “не віддають собі відчину, скільки б вони й українці втратили в разі воєнного успіху Росії та наскільки виграла б Східна Європа, коли б справа українського відродження пішла вперед”¹⁹.

Завдяки публікаціям О.Рев'юка у шведській пресі, його публічному виступі в Стокгольмському ліберальному клубі, на якому були присутні міністр Г.Брантінг, численні журналісти та вчені, серед яких відомий історик професор Г.Єрне, знані слависти д-р Арне й д-р Єнсен та ін. Крім того, О.Рев'юк на запрошення, отримане, як він пише, “від одного датського професора”, прочитав у Копенгагені лекцію про українську справу²⁰.

Після виїзду О.Рев'юка до Америки у Швецію прибув інший представник Союзу – Осип Назарук, який мав повноваження “й на Норвегію”, де двічі зустрічався з президентом норвезького стортінгу (парламенту. – *І.П.*) Й.Ловландом, міністром закордонних справ Н.Ігленом й обговорював з ними питання війни та ставлення до неї українського народу²¹.

У Швеції О.Назарук налагодив контакти з багатьма політиками, ученими, редакціями часописів. Він розповсюджував видання СВУ. О.Назарук тепло відгукувався про Альфреда Єнсена, який на той час був найбільшим знавцем і популяризатором українства у Швеції.

Завдяки О.Назарукові, з'явилося ряд статей про українську справу в норвезькій "Morgenbladet" та у шведських часописах – публікувалися Енсен, Єрне й Стадлінг. Крім того, О.Назарук просив Президію Союзу надсилати свої видання до Скандинавії, особливо до Норвегії, оскільки "вістки про українську справу дійдуть скоро й до Англії". Зрештою, ця ситуація ще раз підкреслювала, що українське питання стояло в центрі європейської політики.

До українського руху політичні організації Італії ставилися по-різному. Представник Союзу Олекса Семенів повідомляв Президію, що найбільша італійська русофільська партія добре зорганізована, має значні фонди. Із самого початку війни вона вкрай негативно сприйняла українське питання, називаючи платформу СВУ "політичною помилкою або комбінацією інших держав"²².

Італійська преса неоднаково оцінювала національну проблему українців, передруковуючи різноманітні матеріали з іноземних газет, передусім англійських, французьких, іспанських. Усі вони були фактично проросійськими й пропольськими. Преса не хотіла публікувати статті про українське питання. Навіть соціалістична "Avanti" не подала інформацію О.Семеніва, а Б.Муссоліні, який тоді був її редактором, заявив: "Наразі не відповідає поміщення цієї платформи (Союзу. – *І.П.*) часопису "Avanti"²³.

Завдяки заходам і публікаціям О.Семеніва, італійські політичні та громадські діячі почали ширше цікавитися українським рухом. Один з італійських міністрів заявив представникові СВУ, що розв'язання "проблеми Дарданеллів" допоможе вирішити й українське питання, яке в цій війні не може бути лише інтересом Австро-Угорщини чи Німеччини. Тому платформу Союзу потрібно уточнити, зокрема, щодо приєднання українських земель до Австрії й утворення автономного краю. Італійські політики справедливо вважали справу України не внутрішньою проблемою Австрії й зазначали, що орієнтація Союзу на Центральні держави не повинна бути односторонньою.

Італійська громадськість із симпатією ставилася до українців. О.Семенів відзначав, що були випадки, коли італійські депутати в парламенті робили відчити й говорили про визволення Польщі та Фінляндії, то їм кричали, "а Україна?!", і вони додавали "і Україна". У цілому, підкреслював він, "італійський кабінет знає досить докладно про нашу справу"²⁴.

В Італії були опубліковані брошури М.Грушевського про історію українського народу та С.Рудницького про Україну. "Взагалі, за кордоном, – писав О.Семенів, – більше значення мають ті брошури, які були надруковані ще перед або під час війни, але зі вступною статтею видного їх діяча і в них вдома, або й тут з нейтральної держави".

Звичайно, що діяльність Союзу в Італії викликала напади з боку росіян і особливо поляків, які нарікали, що українці мають усюди доступ у Відні, навіть в австрійському Генеральному штабі. У росіян робота Союзу викликала "прямо таки омерзение и русское общество не может не волноваться говорить об украинском движении за границей".

Однак були політичні діячі, навіть з табору англійців, які цікавилися Україною й знали про національні змагання українців. О.Семенів писав до Президії СВУ, що зустрічався з одним англійським політиком (прізвище не вказав. – *І.П.*), який дуже добре орієнтувався в українській справі, цікавився платформою Союзу, його роботою за кордоном. Він зазначав також, що питання автономії Наддніпрянщини разом з Галичиною обговорювалися в англійському парламенті. У майбутньому він побажав налагодити контакти із Союзом і підготувати спеціальний матеріал про український рух і розсилання літератури. Отже, інформаційна робота Союзу в Італії була не тільки успішною всередині країни, а й мала, завдяки діям його представництва, розголос в інших державах Європи²⁹.

Цікаво, що навіть португальські кореспонденти, які представляли друковані органи різних європейських країн, дорікали Союзові через брак інформації про український рух, оскільки отримали завдання своїх редакцій збирати матеріал про національно-визвольні змагання українців.

Війна ускладнила комунікацію між Центральними державами та Північною Америкою. Але все ж таки іноді надходили вістки про український рух і до Америки. Перш за все варто відзначити, що американська українська преса підтримала Центральні держави. Українці в США утворили "Українську Народну Раду", яка взяла на себе організацію віч і збирання фон-

дів. На вічах висловлювалися протести проти російської окупації Галичини, проти вивезення до Росії видатних діячів, зокрема, М.Грушевського й митрополита А.Шептицького. Ці протести доводилися до відома громадськості та надсилалися до відповідних посольств. До грудня 1914 р. відбулося близько 500 віч, у яких узяли участь не тільки українці, але й визначні американські громадсько-політичні діячі.

Крім популяризації українського питання в США, проводилися також збори добровільних пожертв для національної боротьби українців. У “Фонд визволення України”, утворений при “Українській Народній Раді”, за грудень 1914 р. було зібрано 24 785 доларів. Газета “Америка” з Філадельфії збрала для тих, що “потерпіли від війни”, 12 тис. доларів; на фонд оборони М.Січинського – 5 тис. доларів, а новозаснований “Фонд Українських Січових Стрільців” – 978 доларів²⁶.

Для американців видавалися книжки: “The Ukraine and the Ukrainians” (“Україна й українці”), “The Ukrainians and European War” (“Українці та європейська війна”), “Russia, Poland and the Ukraine” (“Росія, Польща й Україна”), “Russian Plot to seize Galicia” (“Російське знищення Галичини”), “Ukraine’s Claim to Freedom” (“Змагання України до волі”).

Слід зазначити, що при “Українській Народній Раді” також існувало “Інформаційне Бюро”, метою якого було надання допомоги під час війни європейським українцям у пересиланні листів і грошей. Із часом воно розширило межі своєї діяльності, перетворившись у більшу інституцію “Американсько-Українське Бюро”. Воно звертало значну увагу на інформацію про українське питання у світі й українсько-американські відносини.

Важливу роботу з української пропаганди в Америці проводили Д.Раффалович, який наприкінці 1914 р. виїхав у США, й О.Рев’юк, що прибув туди швидше і навіть мав намір зустрітися з президентом країни²⁷. Обидва діячі представляли СВУ.

Канадські українці інформували громадськість своєї країни про українську справу, використовуючи матеріал із часописів, надісланих Союзом. Вони дякували за ці публікації й підтримували національно-визвольні змагання²⁸.

Перед війною до широких кіл Європи та світу не доходила жодна інформація про український народ, а якщо й з’являлися якісь публікації, то переважно це були ворожі наклепи. Можна стверджувати, що між українським народом і світовою громадською думкою “стояв мур, зведений пильною працею ворогів України”. Він ховав її перед широким світом і не давав нікому побачити важке становище її народу. Діями СВУ цей уявний мур повалився, а війна спрямувала погляди народів Європи на несправедливо забутих українців. З вибухом війни всі політичні чинники прагнули якнайбільше дізнатися про становище українського народу. Таке зацікавлення політичного світу українською справою відображалось, передусім, у численних матеріалах іноземної преси. Союз уважав це своїм значним здобутком. Велика історична хвиля, підкреслював СВУ, ніби “чародійною силою” висунула одночасно серед найважливіших світових питань і справу українського народу²⁹.

Улітку 1915 р. Центральні держави вдалим військовим наступом відкинули російську армію з Польщі і західних районів України. Тоді ж СВУ почав підготовку українського національного конгресу, який мав на меті визнати державно-правовий статус українських земель, їх соборність. Так, у меморіалі Союзу від 10 серпня 1915 р. про українську справу на Холмщині, складеному І.Крип’якевичем, підкреслювалося, що Холмщина, незважаючи на денационалізацію, є інтегральною частиною України. “Свідомість про вартість Холмщини для України, – писав І.Крип’якевич, – треба ширити в нашій суспільності і не допускати до думок про “меншовартість” цієї землі”³⁰. Аналогічну позицію займав СВУ й щодо інших українських земель.

Успішні воєнні операції навесні та влітку 1915 р. спонукали Німеччину укласти з Росією сепаратний мир. Таким чином, були б ураховані плани щодо прибалтійських країн і розв’язане польське питання. Австро-Угорщині це загрожувало втратою Східної Галичини на користь Росії. У зв’язку із цим, 9 серпня 1915 р. австрійський посол у Берліні Гогенлоге подав німецькому канцлерові Бетману-Гольвегу проект створення коронного краю України в складі Східної Галичини, Буковини й прикордонної смуги наддніпрянської України³¹. Але Німеччина

прагнула підтримувати сепаратистські національно-визвольні рухи в Росії як засіб її воєнного й економічного послаблення.

Австро-Угорщина ж боялася підтримки німецьким урядом боротьби неросійських народів, оскільки це загрожувало б територіальній єдності монархії. Адже в союзі з Німеччиною Україна вимагала б приєднання Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття.

Слід зазначити, що німецькі урядові структури для кращої орієнтації в українському питанні налагодили контакти з галицькими політиками. Це викликало значне невдоволення серед австрійських політичних кіл. Цісар Франц Йосиф, як пише історик М.Голубець, заявив: “Це не є зле, що українці їдять до Берліну (ідеться про зустрічі К.Левицького й М.Василька з німецькими політичними діячами. – *І.П.*), але це не повинно означати, що українці дістануть все з Берліну”³².

У Німеччині Союз, насамперед, налагодив національну культурно-просвітню діяльність серед полонених українців. Йому допомагало німецьке Товариство сприяння внутрішньої колонізації, головою якого був Фрідріх фон Шверін, секретарем – Еріх Койп, що представляли німецькі промислово-фінансові кола. На їх думку, відродження української державності було корисним для державних інтересів Німеччини.

Українська політична орієнтація все більше наближалася до Німеччини. Перебуваючи в Берліні, представництво Союзу визволення України, як політична репрезентація наддніпрянців, співпрацювало з німецьким урядом, впливовими колами суспільства. З нагоди здобуття Холму німецькими військами 11 серпня 1915 р. Президія СВУ надіслала німецькому кайзерові Вільгельму II вітальну телеграму, у якій висловлювала сподівання “остаточного повалення смертельного ворога українського народу та визволення з російського ярма, а також українських країв на Схід від Бугу із серцем України Києвом”³³.

У жовтні 1915 р. голова централі СВУ в Берліні О.Скоропис-Йолтуховський і представник Союзу з України Є.Голіцинський зустрілися із заступником державного секретаря Німеччини Цімерманом. Вони обговорювали національно-політичні питання у зв'язку з окупацією військами Центральних держав прикордонних територій російської України.

Зростання німецьких інтересів до України засвідчив і такий факт: військове міністерство 11 грудня 1915 р. дозволило заснувати “Спілку німецьких прихильників українського визвольного руху” (товариство “Ukraine”), що була покликана згуртувати широке коло “друзів України” і підтримувати Союз визволення України. Спілку очолював генерал Людвіг фон Гебзаттель, у Північній Німеччині – колишній міністр Е.Ріхтер. У січні 1916 р. почав виходити друком орган товариства “Osteuropäische Zukunft”. У першому номері часопису в передовій статті Й.Галлера відзначалося: “Ми (німці. – *І.П.*) не можемо довго заплющувати очі на факт існування української проблеми, що для Німеччини це має велике й безпосереднє значення”³⁴. Із журналом співпрацювали історик Дітріх Шеффер, публіцист Павло Рорбах, географ А.Пенк, депутат рейхстагу майор Бассерман і видавець журналу Фальк Шупп. У багатьох містах Німеччини проводилися вечори української тематики. До цієї акції німецьких інтелектуалів приєднався Союз визволення України. Він працював, популяризуючи українське питання з метою включення його в порядок денний німецької політичної думки.

О.Скоропис-Йолтуховський виступив 23 лютого 1916 р. перед німецькими політичними та промислово-фінансовими колами Мюнхена з доповіддю на тему “Самостійна Україна”, мрія в 1791 р., дитинна утопія 1854 р., політична потреба 1888 р., а тепер пекуча необхідність”. Він, зокрема, відзначав: “...ми певні того, що німці й розв'яжуть цю проблему, бо самостійність України стала політичною konieczністю теперішнього розвитку справ...” Досягнути цього українці зможуть лише тоді, коли вони будуть в одному ряді серед європейських народів й, таким чином, зможуть “відібрати ґрунт з-під ніг російського велета”. Це можливе тільки за умови утворення самостійної української держави, а це в свою чергу підносить українську проблему до рівня світових подій”³⁵.

Посол до австрійського парламенту Є.Левицький, що з рамени СВУ брав участь в акції на території Німеччини, виголосив 7 травня 1915 р. у Мюнхені доповідь “Україна, українці та інтереси Німеччини” перед німецькими прихильниками України з урядових, промислово-фі-

нансових та інтелектуальних кіл. У ній підкреслювалася спільність зацікавлень українців і Центральних держав стосовно політичного, економічного та культурного розвитку³⁶.

За тих історичних обставин помітно зріс інтерес німецької преси до українського питання. Щодня з'являлося декілька публікацій про Україну. Д.Дорошенко зазначав, що статей про Україну нараховувалася тисяча. Публікувалася значна кількість книжкових видань про українську справу, зокрема, праці П.Рорбаха, А.Шмідта, Ф.Келлера, А.Шуппа, Й.Галлера, К.Нетцеля та ін. Українська тема знайшла вияв у жвавій дискусії. Погляди на цю справу були різні. Найбільш прийнятною для українців була теза, що “остаточно і найкраще вирішилося б питання вільної Європи перед російською загрозою після того, як будуть відновлені старі історичні кордони між Україною та Московщиною”³⁷.

У травні-червні 1915 р. Союз опублікував заяву, у якій говорилося: “Ми звертаємося до кайзера, німецьких союзних князів і німецького народу з найщирішим і найневідкладнішим проханням визволити нас від тривалого гноблення і рабства й допомогти в досягненні державної незалежності. Лише через створення самостійної України великоруської небезпеки надовго позбавиться й Німеччина. З метою свого повного розвитку вона (Україна. – *І.П.*) покладається на німецьку інтелігенцію й німецький капітал, які знайдуть для себе багатюще поле діяльності”³⁸.

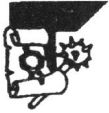
У другій половині 1916 р. редакція “Ukrainische Nachrichten” опублікувала анкету на тему українських проблем. На неї відповідали німецькі й австрійські інтелектуали, політики, зокрема, професори університетів: Р.Ойкен (Єна), Д.Шеффер (Берлін), Сальвісберг (Мюнхен), В.Онезорге (Любек), а також П.Рорбах (Берлін), Е.Пернерсдорфер (Відень), Бассерман, Ф.Шупп (Берлін). Важливість українського питання узагальнив віце-президент австрійського парламенту Е.Пернерсдорфер: “Російська могутність може тільки після того впасти і Європа буде захищена, якщо утвориться українська держава”.

В Австро-Угорщині також через загострення політичної та економічної ситуації набирала популярності ідея сепаратного миру з Росією. Водночас австрійські урядові чинники розуміли, що Росія не погодиться на сепаратний мир за умови відокремлення України. Тому австрійські дипломати розглядали перспективу утворення незалежної Української держави як важливий фактор протидії можливості сепаратного миру. Тим більше, що уряд Австро-Угорщини планував включити Конгресову Польщу, а також польські й українські землі Габсбурзької монархії до Польського Королівства, яке повинно було стати заборолом перед російським панславізмом і бар'єром проти німецьких впливів на сході Європи. Усе ж перехрещення польсько-українських національних інтересів, політична важливість для Австрії “польської карти” відсували українське питання на друге місце в австрійській політиці.

Німецькі плани щодо України узгоджувалися з австро-угорськими стосовно австро-польського вирішення проблеми Польщі, якій відводили роль буферної держави під німецьким протекторатом, а це неминуче сприяло б подальшій експансії на українські землі. 5 листопада 1916 р. за підписами Вільгельма II і Франца Йосифа II були опубліковані заяви з приводу проголошення Польського Королівства й відокремлення Галичини.

Обіцянку німецького кайзера у найближчому майбутньому створити незалежну Польщу й австрійського цісаря надати Галичині автономію галицькі українці оцінили як санкцію на її колонізацію. Тому ставлення Союзу визволення України, Загальної Української Ради й Української парламентарної репрезентації було дуже чітким: “До боротьби, до оборони!”³⁹.

Утрата надії на міжнародну підтримку в здобутті Україною державної незалежності ще раз переконала українські політичні організації у важливості згуртування власних сил. Тим більше, що на цьому етапі Першої світової війни зростали тенденції до розвалу Російської й Австро-Угорської імперій. Ще 15 вересня 1916 р. Загальна Українська Рада опублікувала відозву “До всіх культурних народів світу”, у якій відзначалося, що “всі українці, без огляду на політичні границі, стоять на становищі своєї окремішності від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи ці свої змагання на внутрішній потреби національного розвитку і незабутній традиції своєї національної боротьби”. З іншими державами Європи Україна прагнула таких стосунків, які давали б можливість вільного національно-політичного розвитку. “Хочемо бути самостійними господарями своєї землі, – підкреслювалося у відозві, – в сім'ї вільних і рівних

народів мати повну спроможу розвивати свої духовні сили й матеріальні багатства свого краю для себе та для людства”.

Ці позиції Союзу визволення України ще чіткіше окреслювалися в статті одного з його лідерів А. Жука “Не заманите й не залякаєте!” “Ми знаємо, – писав він, – що ніхто нам нічого не дасть, і коли самі не придбаємо. Нічого й німець не дасть, й нічого ми від нього не ждемо. Але бажаємо розбиття тої тюрми, в якій наш народ уже понад 250 років сидіє. І чи це зробить німець, чи хто інший – нам все одно, аби тюрму розбито й аби наш народ найшовся в інших умовах національно-політичного існування. Німці ведуть війну для себе, в ім’я власних інтересів. Не брали вони на себе ніяких “визвольних” задач, як це зробила Росія, і нам нічого не обіцяли”⁴⁰.

Союз підтримав концепцію американського президента Вільсона, висловлену на засіданні сенату 22 січня 1917 р., у т. зв. “14 пунктах” щодо післявоєнної перебудови Європи. В її основі було право кожної нації на створення незалежної національної держави, тобто принцип самовизначення нації. Хоч Україна й не згадувалася серед проєктованих держав Європи, але сама концепція Вільсона відповідала українським інтересам. У листі СВУ до президента Вільсона, переданому через американського посла у Відні, говорилося: “Український народ в Росії все змагав і змагає до самостійного державного життя і згадане письмо п. Президента управнює нас до надії, що ті змагання знайдуть попертя у п. Президента, згідно з проголошеною ним засадою свободи й рівності народів”.

Лютнева революція прискорила декларацію планів Союзу. У новій ситуації він намагався поглибити боротьбу за повну політичну самостійність народу й уважав, що Україні необхідно повернути правно-державні основи Переяславського договору 1654 р. із зазначенням етнічних меж заселення українців, провести демократизацію місцевих органів влади, що сприятиме реалізації національних вимог. Національно-державницька думка, яку Союз визволення України пропагував під час війни за межами Росії, тепер відкрито поширювалася на рідній землі.

З перемогою революції над царизмом Союз визнавав продовження війни шкідливим, оскільки це загрожувало поверненням реакції. Тому він виступив за якнайшвидше укладення миру.

Нову платформу Союзу було розглянуто на засіданні 2 травня 1917 р. і прийнято такі ухвали: у справі ставлення до війни, Тимчасового уряду Росії, Центральної Ради, Українських політичних репрезентацій в Австрії, про роботу в середовищі полонених. Союз підкреслював, що й надалі стоятиме на платформі повної державної самостійності українського народу й усю роботу координуватиме з діяльністю “покликаних волею революційного українського народу національних репрезентацій на Україні”, тобто із Центральною Радою, яка також визначатиме тепер його політичну орієнтацію. Тому він “зложив” свій мандат⁴¹. Водночас Союз продовжував репрезентувати українські справи за кордоном, визначати форми й напрями діяльності в погодженні з компетентними політичними чинниками в Україні, проводити роботу серед полонених українців в Австро-Угорщині та Німеччині.

Після Лютневої революції Центральні держави розв’язували проблеми окупованих територій, майбутніх кордонів Європи, долі України. 7 червня 1917 р. П. Рорбах писав у берлінській газеті “Die Hilfe”: “Коли б хтось з нас перед початком революції, говорячи про Україну, твердив, що тут найважливіше питання для російської і європейської будучини, то, напевно, це було б зустрінуте здвигненням плечима або рішучим запереченням”. Він зазначав, що революційні події в Україні розвиваються з такою швидкістю, що дивують навіть найпалкіших прихильників української справи, котрі із самого початку вважали Україну центральною проблемою російської будучини.

Урядові кола Німеччини прагнули у своїх інтересах використати національні сили України, надати їм, як заявив кайзер Вільгельм II, “можливість добровільного аншлюсу до Німеччини”. Про використання національних процесів в Україні з метою “безумовного й дружнього приєднання” її до Німеччини було заявлено й 9 серпня 1917 р. під час наради рейхсканцлера й головного командування. Рейхсканцлер Міхаеліс, який у липні 1917 р. змінив на цій посаді Бетмана-Гольвега, відверто говорив, що треба використати український “сепаратистський

рух... для приязного і недемонстративного “аншлюсу” з нами”. На цій нараді йшлося також про домовленість з Австрією про передачу Східної Галичини українцям.

“Німецькі урядові та військові кола спробували через СВУ, зокрема М.Меленевського й О.Скоропис-Йолтуховського, що перебували у Стокгольмі, налагодити контакти із Центральною Радою. Керівники Центральної Ради, насамперед М.Грушевський, відхилили ці намагання Союзу⁴². Німецькі спроби в цьому напрямі були, як писав Д.Дорошенко, менш успішними, ніж їхній контакт з більшовиками”⁴³.

Німецька політика стосовно України, як уже підкреслювалося, була нечіткою й непослідовною. Це підтвердило й перемир’я Центральних держав з більшовицькою Росією 15 грудня 1917 р., яке було підписане без участі України, і це тоді, коли Англія й Франція вже визнали український уряд, уважаючи Центральну Раду більш сильною щодо продовження війни проти Німеччини й Австрії.

На початковій стадії переговорів німецько-австрійські політики відводили Україні протидійну роль, щоб змусити Росію якнайшвидше укласти мир на вигідних умовах для Центральних держав.

У зв’язку з виступами більшовицької делегації проти участі українських представників у мирних переговорах, 2 січня 1918 року СВУ опублікував комунікат: “В останньому часі преса є переповнена повинню фальшивих вісток про стосунки між українцями й більшовиками. Для ясності треба ствердити, що український уряд не має нічого спільного з російським струмом фальшивих поголосок. Український уряд щиро стремить до того, щоби таки заключити мирний договір і з цієї причини Україна не хоче піддатися намовам Антанти продовжувати війну. А тепер, тому що єдина Росія, яка розпочала війну, вже не існує, Українське правління протестує проти того, щоби більшовицький уряд Центральної Росії провадив мирові переговори на власний рахунок!”⁴⁴.

На переговорах у Бресті українська делегація зуміла досягти значних успіхів, зокрема, включити до УНР Холмщину, скасувати для України воєнні контрибуції, домогтися виводу німецько-австрійських військ з окупованих українських земель після ратифікації мирного договору, добилася згоди австрійського уряду на утворення з Галичини й Буковини єдиного коронного краю з українською самоуправою. СВУ вважав, що ця угода створить умови, щоби український народ почував себе господарем на своїй землі й творив свою волю та перестав бути, як досі, слугою інших народів.

9 лютого 1918 р. Україна підписала в Бресті мир із Центральними державами. Союз визволення України вважав, що на початковому етапі війни він правильно оцінив ситуацію, пов’язавши утвердження національного ідеалу із Центральними державами, зокрема, Німеччиною. “Відтепер доля нашого народу тісно зв’язується з долею німецької нації, – писав А.Жук, – нас наповнює вдоволенням обставина, що ми були першими піонерами цієї думки в часі війни, що наша організація – Союз визволення України – не тільки виставила прапор державної самостійності, але й відважилася піти з тим прапором у ворожий табір. І тепер ми дожили до перемоги нашої орієнтації, дожили до жнив з нашого посіву. Але чи знайдуться жінці, чи зуміють господарськи походити коло поля?”⁴⁶.

Напередодні Першої світової війни українська проблема була внутрішнім питанням Австро-Угорської та Російської імперій. З вибухом війни, завдяки широким інформаційно-дипломатичним акціям СВУ в різних країнах світу, українська справа стала важливим чинником міжнародної політики. Міжнародна діяльність Союзу була підпорядкована насамперед досягненню мети – державності й соборності України. Тому у своїй роботі він опирався виключно на Центральні держави, які на різних етапах війни неоднаково ставилися до вирішення української проблеми. Однак український політичний провід дуже повільно наближався до усвідомлення ваги українського питання в європейській політиці, а зусилля СВУ розв’язати його на міжнародному рівні за допомогою Австро-Угорщини та Німеччини не завжди отримували належну підтримку серед української громадськості. Тому нерозв’язане українське питання під час Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. ще на довгі роки залишалося об’єктом міжнародної політики, в якій поступово формувалася думка про незалежну Україну як важливий фактор стабільності в Центрально-Східній Європі.

1. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – К., 2004. – С. 10.
2. Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1914. – № 1. – С. 2.
3. Там само.
4. Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 368.
5. Українське слово. – Львів, 1916. – 27 січ.
6. Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини” / О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська Україна. – 36. II, III, IV. – Відень, 1920–1921. – С. 195.
7. National Archives of Canada (The Andry Zhuk Collection), MG 30. – Vol. 9. – File 10. – С. 167.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4405, оп. 1, спр. 37, арк. 29–31.
9. Пам'яткова книжка. – С. 379.
10. MG 30. – Vol 7. – File 4. – С. 167.
11. Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1916. – 8 April.
12. MG 30. – Vol. 7. – File 36. – С. 167.
13. Ibid. – Vol. 15. – File 30.
14. Вістник. – 1914. – № 2. – С. 10.
15. Вістник. – 1915. – № 9. – С. 17.
16. Там само.
17. ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 13, арк. 13–14.
18. Вістник. – 1914. – № 5–6. – С. 9–10.
19. MG 30. – Vol. 8. – File 1. – С. 167.
20. Ibid.
21. MG 30. – Vol. 7. – File 30. – С. 167.
22. Ibid.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. Ibid.
26. Вістник. – 1916. – № 11–12. – С. 88.
27. MG 30. – Vol. 8. – File 1. – С. 167.
28. Вістник. – 1915. – № 23–24. – С. 18.
29. Вістник. – 1915. – № 9–10. – С. 15.
30. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 395, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
31. Fisher Fritz. Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918. – Düsseldorf, 1961. – S. 156–157.
32. Голубець М. Історія України / М. Голубець. – Львів, 1935. – С. 750.
33. MG 30. – Vol. 10. – File 8. – С. 167.
34. Osteuropäische Zukunft. – Berlin, 1916. – № 1. – S. 14.
35. Вістник. – 1916. – № 39. – С. 332.
36. Lewicky E. Ukraine, Ukraines und Interessen Deutschlands / E. Lewicky. – Berlin, 1915. – S. 53.
37. Rorbach P. Der Krieg und die deutsche Politik / P. Rorbach. – Leipzig, 1915. – S. 164.
38. Die Ukraine und die Krieg. – München, 1915. – S. 23.
39. Вістник. – 1916. – № 64. – С. 731.
40. Там само. – С. 634.
41. Там само. – 1917. – № 8. – С. 113.
42. Volkmann. Die Annexions fragen des Weltkrieg. Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918. – Berlin, 1929. – S. 109.
43. ЦДАІЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2020, арк. 17–18.
44. Дорошенко Д. Історія України / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк, 1954. – Т. 1. – С. 37.
45. Воляник С. Берестейській договір 9.II.1918 / С. Воляник. – Клівленд, 1989. – С. 130.
46. Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – № 7. – С. 81.

В статье рассматривается информационно-дипломатическая деятельность Союза освобождения Украины на международной арене в годы Первой мировой войны в контексте анализа украинского вопроса.

Ключевые слова: Союз освобождения Украины, украинский вопрос, государственность.

The article deals with information and diplomatic activities of Union of Liberation of Ukraine in the international arena during World War I to resolve the Ukrainian question.

Keywords: Union of Liberation of Ukraine, Ukrainian question, nationhood.

УДК 94(447.85/87)“1918/1921”

Петро СІРЕДЖУК

ГУЦУЛИ В БОЯХ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ В 1918–1921 рр.

У статті досліджується наукова проблема участі гуцулів у визвольних змаганнях українців за українську державність у 1918–1921 рр. Передовсім, звернено увагу на бойовий шлях елітного бойового підрозділу УГА – Гуцульського пробоевого куреня, а в армії УНР – Першого Гуцульського полку морської піхоти. Зроблено акцент на героїзмі гуцулів у боях з польськими військами, російськими білогвардійцями й частинами Червоної Армії, а також відзначено воєнну доблесть гуцулів у наказах командування УГА.

Ключові слова: гуцули, Гуцульщина, Гуцульський пробоевий курінь, польське військо, поляки, УГА.

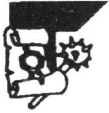
Проблема участі гуцулів у визвольних змаганнях українців у 1918–1921 рр. не нова у вітчизняній історіографії. Вона порушена ветеранами УГА, які волею долі опинилися за межами рідної землі – Чехословаччині й за океаном. Тому у мемуарних публікаціях П.Будз, І.Кузич, С.Сулятицький, П.Фіцич тією чи іншою мірою порушували підняте питання¹. Сучасна українська історіографія не може похвалитися своїм вкладом у розробку цієї тематики². Отож метою нашого дослідження є висвітлення ролі гуцулів у визвольних змаганнях за українську державність у 1918–1923 рр.

З проголошенням української держави у Львові 1 листопада 1918 р. відразу почали формувати її військові підрозділи. На теренах краю було створено призовні пункти, куди мали з'являтися призовники 1883–1900 рр. народження. Зокрема, такі призовні пункти були організовані в селах Баня Березів, Середній Березів, Нижній Березів, Космач, Уторопи, містечку Яблунів та інших населених пунктах краю. Перший призов до Українського війська склали юнаки Утороп і Стопчатова, які на призовний пункт в Уторопах мали з'явитися 28 листопада 1918 р. Другий призов відбувся 29 листопада 1918 р. Тоді до Українського війська пішли юнаки Ковалівки, Лючі і Яблунова. Наступного дня на призовний пункт у Космачі з'явилися призовники Акришори та самого Космача. 2 грудня 1918 р. до Українського війська відбувся призов молодих гуцулів Нижнього, Середнього й Верхнього Березова, 3-го грудня – Верхнього й Середнього Березова, а 5-го грудня 1918 р. – Баня Березів і Лючок.

До служби в Українському війську гуцули зголошувалися масово. Першими добровольцями до війська української держави зголосилися Василь Сав'юк, Іван Подюк з Кобак, Дмитро Ватрич з Рибного, Кузьма Дзуранюк з Монастириська, Василь Романюк, Кирило Катеринюк, Дмитро Розпустяк з Хімчина, Іван Атаманюк, Іван Бойко, Микола Козлан з Микитинець, Микола Буцвінок та Іван Марусек з Ясенова Горішнього³.

Варто наголосити, що серед усіх повітів Галичини Косівський дав найбільше добровольців до Українського війська. Так, газета “Покутський вісник” тоді повідомляла читачам: “Косівщина достарчила може найбільше військо з усіх повітів. Гуцули дуже радо ішли до війська. Славні гуцули билися як льви на вулицях Львова, а тепер б'ються з ляхом під Львовом. Наші гуцулики поспішили з поміччю на правобережну Україну проти більшовиків, московських розбійників і рабівників”⁴.

Командування УГА прийняло рішення з гуцулів-добровольців укомплектувати кілька воєнних підрозділів: Першу кінну Гуцульську козачу сотню імені Юрія Федьковича, на основі прославленої в боях з російською армією в роки Першої світової війни Гуцульської сотні окремих Гуцульський пробоевий курінь УСС. Ще гуцули воювали у складі 24 піхотного полку імені

гетьмана Петра Дорошенка та 36-го піхотного полку імені гетьмана Івана Мазепи. Військове командування УНР теж зуміло з гуцулів сформувати два гуцульські полки морської піхоти⁵.

З перших днів українсько-польської війни прославилась у боях з росіянами Гуцульська сотня. Її з Чернівців перекинули на Львів. На станції Давидів під Львовом Гуцульська сотня зійшла і в пішому порядку обабіч залізничного шляху добиралася до залізничного вокзалу. По дорозі стався прикрий інцидент у Сихові: зі старенького будиночка по лівому боці залізничної колії обстріляли поляки. Від їхніх куль загинули Юзь Пригородський з Нижнього Березова та десятник Калиняк. Тоді сотня засипала поляків шквальним вогнем. Нападники не витримали поривного натиску й здалися в полон. Увечері сотня підійшла до пункту призначення – залізничного вокзалу, який довелося здобувати боєм⁶.

Гуцульський пробоевий курінь організував березівський гуцул – сотник Гриць Голинський, який прибув з буковинського фронту. Цей військовий підрозділ гуцулів був на фронті українсько-польської війни окремою бойовою одиницею на правах полку й складався із чотирьох бойових сотень, сотні скорострільів і чоти саперів. У рядах Гуцульського пробоевого куреня служили бойові вояки, які пройшли тернистий шлях пекла Першої світової війни, особливо на італійському фронті. Це були загартовані, дисципліновані, з великим досвідом і знанням воєнної справи гуцули, а також новобранці, які не знали мудрощів воєнної справи⁷.

Бойовий і овіяний славою шлях Гуцульського пробоевого куреня розпочався з Дрогобиччини. Тут сотня Гуцульського пробоевого куреня 31 грудня 1918 р. між селами Биличі й Чижки отримала своє бойове хрещення. Маючи вигідні бойові позиції, гуцули пішли в навальний наступ на польських вояків, які не витримали їх першого ж наступу й почали відступати. У цьому наступі гуцули здобули п'ять важких гармат, багато зброї та велику частину тилового обозу поляків. Гуцули по п'ятах переслідували польських вояків до села Грушатичі та вздовж шляху на північ у бік Гдешичь.

Про блискучий контрнаступ Гуцульської сотні комендант Групи військ Хирів полковник Антін Кравс у своїх спогадах написав: "... Поляки не витримали того вдару. Відважний вчинок молоденьких гуцулів заскочив їх, упав на них як грим, і вони стрімголов утекли, залишаючи багато ранених і вбитих"⁸.

Їх подвиг полковник Вітовський у денному наказі називав лицарським. Такий наказ передбачав надання найвищих воєнних нагород як старшинам, так і воякам, які мала у своєму розпорядженні тогочасна українська держава. Зокрема, Начальний вождь усім оголосив подяку такого змісту: "Висказую мою щирю подяку Гуцульській сотні, яка багнетами не тільки відперла ворога, та ще здобула в него два скорострільні. Звертаю увагу на всіх славних гуцулів і певен, що як всі так будуть боронити Вітчизну від ворога, як гуцули, то вона буде свободна і щаслива"⁹.

Другий бій Гуцульський пробоевий курінь Г.Голинського мав 7 березня 1919 р. о 16.30 год. Гуцули, мов вихор, пішли в контрнаступ. У кривавім бою на багнети гуцули відбили у ворога с. Доляни на Львівщині й зайняли ворожі позиції в селі Вовчухи, тим самим перервавши польським військам залізничне сполучення Львів – Перемишль¹⁰. На кривавому побоїщі лежали сотні ворожих трупів і ранених. З воєнних трофеїв вони здобули шість гармат, 22 кулемети, два міномети й узяли в полон 250 польських солдатів та майора. Крім того, у Вовчухах вони здобули ворожу польову лічницю – госпіталь з усім обладнанням і медикаментами. За блискучу перемогу гуцули заплатили кільканадцятьма вбитими і 76-ма пораненими¹¹.

Новий бій гуцули мали ввечері наступного дня в с. Родатичі. Тут залізничну станцію обороняла сотня польських вояків, яка складалася з варшавських і краківських студентів. З першого наступу гуцулам через сильний спротив поляків не вдалося захопити залізничний вузол. Справа дійшла до рукопашного бою на багнетах, у якому гуцули взяли верх. На здобутих позиціях ворога вічним сном лежало кілька молодих гуцулів і 32 поранених, а з ворожої сторони втрати становили 22 вояки та 78 осіб, що здалися в полон¹². Коли в Родатичах кипів бій, полякам із Судової Вишні на допомогу мчав бронепоезд. Кінна сотня Гуцульського куреня розібрала колію, і "панцирник" застряг на розібраній залізничці. Сотня знищила паровоз і взяла в полон усю обслугу з воєнними трофеями¹³.

Про успішний бій гуцулів тоді писала вся українська періодика. Зокрема, в “Урядових вістях Косівського повіту” зазначалося: “В бою під містом Судовою Вишнею і Городком здобули Гуцули “Мазепинці” і УСС під проводом чотаря Голинського і Ковча 30 скорострільів і 500 полонених поляків”¹⁴.

Через три дні гуцули впродовж п’яти днів вели кровопролитні бої за дві цегельні в місті Городок поблизу Львова. Потім між Вовчухами й Родатичами мали новий кровопролитний бій з поляками, у якому загинув командант скорострільної чоти (взводу), старший десятник Гладун із кількома стрільцями. Із 17 березня 1919 р. Гуцульський пробоевий курінь деякий час перебував на відпочинку в Стрию, де поповнився новобранцями. Поповнений курінь налічував 1 000 стрільців, 180 осіб скорострільної сотні та 20 штабних вояків. Цього разу гуцули становили лише 20% особового складу Гуцульського пробоевого куреня. Решта його вояків була родом з околиць Станиславова, Чорткова й Перемишля. 1 квітня 1919 р. Гуцульський пробоевий курінь перейшов до Ходорова, а далі в околиць села поблизу Львова: Зубра, Велика і Мала Солонка та Кротошин. Звідси гуцули разом з іншими військовими частинами УГА відступали на Галич, а далі на Язлівець, що на Тернопільщині. А згодом узяли курс на північ до Трибухівців, Джурина, Білобожниці під Ягільницею¹⁵.

Під час Чортківського наступу гуцули гнали ворога аж до Монастириська. Знову був переможний рукопашний бій гуцулів у с. Товстобаби на Тернопільщині. Польські частини з переляку втекли до містечка Горожанка, а звідти до Рогатина. Тоді поляки отримали свіже підкріплення й пішли в наступ на Підкамінь на Рогатинщині, в обороні якого Гуцульський пробоевий курінь зазнав великих утрат. З 1 100 вояків живими залишилося 600, було багато поранених. Цей бій приніс найбільші людські втрати за час усього існування куреня. Через нестачу боєприпасів добровольцям єврейської добровільної чоти порадили розійтися по домівках. Згідно з наказом Начальної команди Гуцульський пробоевий курінь у складі 600 вояків та 120 кулеметників перейшов Збруч у селі Залуче¹⁶.

У поході на Кам’янець-Подільський, далі до Жмеринки, Гуцульський пробоевий курінь не мав великих кровопролитних боїв. Лише 7 серпня 1919 р. Жмеринку гуцулам довелося здобувати боєм. Тут Гуцульський пробоевий курінь отримав деякий перепочинок. У другій половині серпня 1919 р. розгорнулися важкі бої з Червоною Армією за Вапнярку. Через нестачу патронів червоноармійці зуміли змусити 3 Залізну дивізію УНР покинути залізничний вузол Крижопіль. Більше того, 30 серпня 1919 р. на цьому відтинку склалося вкрай загрозливе становище, але червоним не вдалося досягти успіху. Вапнярське вороже угруповання червоноармійських військ, яке складалося з десяти тисяч вояків та семи бронепоездів, за допомогою Волинської групи українських військ розбито повністю. Отже, тритижневе побоїще для Українського галицького війська було вдалим¹⁷.

Згодом Гуцульський пробоевий курінь узяв курс на Бершадь, де мав бої не тільки з більшовицькими піхотинцями, але й кіннотою Григорія Котовського. У боях за Вапнярку, Крижопіль та Бершадь Гуцульський пробоевий курінь удруге зазнав великих утрат. У його рядах уціліло лише 345 вояків-піхотинців і 147 кулеметників скорострільної сотні¹⁸.

З Бершаді Гуцульський пробоевий курінь подався на перепочинок до містечка Гнівани на Вінниччині, де перебував з кінця жовтня до 2 січня 1920 р. Цей “відпочинок” був найтрагічнішим у його літописі, бо тиф безжалісно “косив” вояків, а ефективної медичної допомоги не було. Хворі покотом лежали не в теплій хаті, а в стайні на соломі. Уцілілі вояки подалися в бік Одеси¹⁹.

Про бойовий шлях інших гуцульських підрозділів украї мало інформації. Так, відомо, що 3 січня 1919 р. до Києва прибув 1-й Гуцульський піхотний полк, що складався із найбільш дисциплінованих і організованих вояків. Це були в основному юнаки, перейняті духом патріотизму. Цей військовий підрозділ, як бойову одиницю, включили до складу київського гарнізону, подальша його доля не відома²⁰.

Чимало гуцулів теж воювало і в артилерійських підрозділах УГА. Зокрема, старшим пушкарем (артилеристом. – П.С.) 3 батареї був Іван Стефанко з Лючі (1895 р. н.). На війні воював з 1915 р., а в УГА – з 3 листопада 1918 р. Інтернований, деякий час перебував у таборі Німецької Яблонної в Чехії²¹. Разом із ним у цій самій батареї з ворогами української державності

воювали пушкарі Григорій Дутчак з Хімчина, Дмитро Григоришин, Василь Лаврук з Пістиня, Юрій Витосюк, Федір Рогатинюк (1897 р. н.) із Жеб'єго²².

На території Галицької Гуцульщини Українське галицьке військо з польськими підрозділами мало тільки один бій. Він відбувся 27 серпня 1920 р. Того дня Армія Кравса в кількості 2 600 осіб зайняла Косів. Вояки мали з собою понад 20 кулеметів, дві малі й одну велику гармати та 300 возів із військовим провіантом. Багато з вояків Армії УГА А.Кравса були вихідцями з Гуцульщини. Причиною переходу армії А.Кравса через Покуття й Галицьку Гуцульщину була сепаратна угода Симона Петлюри з поляками: він зрікся Галичини, а тому галичани залишили його й повернулися без великих сутичок з польськими підрозділами до Чехословаччини²³.

У Косові польських вояків було мало: відділ поліції і польової жандармерії чисельністю 200 осіб, озброєних двома кулеметами. Битва за місто почалась о 9 годині ранку. Військо польське відступило до Яблунова. У Косові Українське військо галичан пробуло вісім годин. Тут українські вояки забрали касу староства, коней і вози міської солеварні, з повітового суду – друкарські машинки. Будинки польського товариства, “Ліги Добровольців” українські вояки пограбували, а із санаторію доктора Тарнавського забрали всі медикаменти. Польські “добровольці”, боячись розстрілу за вчинення опору регулярній армії, повтікали з міста. Гуцули Косова радо вітали українських вояків і виказували їм тих поляків, котрі найбільше допекли місцевому населенню. Останні зі страху повтікали з міста. З Косова одні вояки УГА подалися до Чехословаччини, де їх вітали як героїв, інші – до Румунії, а деякі розійшлися по горах.

Наступного дня косівським полякам на допомогу прийшла сотня петлюрівських козаків з кулеметом. Коли другого дня обидва військові підрозділи ввійшли до Косова, то армії А.Кравса тут уже не було. Їй польське військо перекрило дорогу через Яблуницький перевал, тоді українське військо подалося на Жеб'є. Тут вояки розстріляли секретаря гміни й відішли на два дні до Кути²⁴. Польські прикордонники містечка Кути, яких налічувалося 20 осіб, з регулярною армією А.Кравса не вступали в бій, а втекли на румунський бік, тобто до Вижниці, де румунами були інтерновані, проте через кілька днів їх відпустили назад²⁵.

Документальних підтверджень і свідчень про те, що полк УГА тривалий час вів у районі містечка Кути на Косівщині якісь бойові партизанські дії, ми не виявили, а тому не підтримуємо версію дослідника І.Монолатія. Схильні до думки: це викривлення подій 26–27 липня 1920 р., які тоді мали місце в Кутах²⁶.

Через гори Українське військо зуміло перевезти найцінніші речі, частину військового спорядження спалили, а інша, якщо вірити польській газеті “Газета Коломийська”, дісталася польським воякам: десять кулеметів, гармата, табун коней, а також частка державного майна, забраного вояками УГА в Косівському повіті²⁷.

Окрім даних “Газети Коломийської” відомості перебування армії УГА на Гуцульщині підтверджуються й архівними даними. Так, згідно з даними карти просування Армії А.Кравса по Галицькій Гуцульщині, встановлено, що 26–27 липня 1920 р. війська УГА були в Рожнові, де одні підрозділи йшли на Кути, а інші – на Косів. 27–28 липня 1920 р. українські вояки відпочивали в трьох гуцульських селах: Городі, Соколівці та Яворові, а після перепочинку узяли напрям через Буковець і Криворівню на Жеб'є, де спочивали 28–29 липня 1920 р. Звідси одні взяли курс на Бистрець, Зелене, Явірник, Шибене, далі на гору Стіг, де 30–31 липня 1920 р. пересікли польсько-чехословацький кордон і вдовж річки Біла Тиса вийшли до с. Луги на Закарпатті. Друга група військ вийшла на Руський Діл, а потім пішла на Арзелюжу, де їм шлях загородило польське військо. Вірогідно, щоб безглуздо не втрачати людей, армійське командування прийняло рішення повернути назад до Жеб'єго, а далі протореним шляхом попередніх армійських підрозділів пройти до Закарпаття. На територію нинішньої Чехії Українське військо ступило 31 липня 1920 р., де було інтерноване у військові табори в Йосифові, Ліберцю та Німецькій Яблонній²⁸.

Доцільно зазначити, що навіть і в чеських таборах інтернованих гуцули не покидали боротьби за українську державність. Показовим у цьому відношенні є доля кобаківського селянина Миколи Букатчука. Він був стрільцем армії А.Кравса. Разом із нею знаходився в таборах у Чехословаччині. Там зайнявся політичною діяльністю щодо відродження української держав-

ності. Деякий час проживав у Люксембурзі, де теж уніс свій вклад у справу відновлення держави українців. Подальша доля невідома²⁹.

Формування Гуцульського морського полку піхоти розпочалося в Коломиї 24 березня 1919 р. Комплектування полку моряками, які проходили службу на Адріатичному морі колишньої Австро-Угорщини, і сплавниками дерева ріками Черемош і Прут проводив командувач Приморським фронтом контр-адмірал Михайло Білинський. Він особисто разом з офіцерами М.Злобіним і С.Шрамченком об'їздив Гуцульщину й Покуття. Зокрема, Морський міністр у квітні 1919 р. здійснив подорож зі Станіслава до Косова й Жеб'єго, під час якої не тільки організували поповнення полку людьми, але й припасами та матеріальними засобами. "Гуцульські моряки" становили більшість особового складу полку морської піхоти, а тому він отримав назву 1-й Гуцульський полк морської піхоти, командиром якого назначили сотника Володимира Гемпеля. У липні 1919 р. у Кам'янці-Подільському було сформовано 2-й Гуцульський полк морської піхоти, який очолив поручик Іван Сич. Обидва Гуцульські полки морської піхоти ввійшли до складу дивізії морської піхоти. Особових склад полків у своїх рядах налічував понад дві тисячі гуцулів³⁰.

Бойовий шлях 1-го Гуцульського полку морської піхоти розпочався в червні 1919 р. З Тернополя гуцульські моряки виступили на фронт під Волочиск, який звільнили разом із Запорізькою дивізією, від більшовицьких військ і далі продовжив наступ на схід аж до Києва. Увесь час морські піхотинці Гуцульського полку в складі Дивізії морської піхоти УНР були в авангарді військ УНР і брали участь у запеклих боях із Червоною армією³¹.

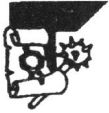
Обидва Гуцульські полки морської піхоти у складі військової групи генерала Михайла Омеляновича Павленка розпочали героїчний Перший зимовий похід. Бойовим діям морських піхотинців на фронті надзвичайно високу оцінку дав командувач армією М.Павленко. У квітні 1920 р. полки морських піхотинців у спільному українсько-польському визвольному поході 7 травня 1920 р. звільнили Київ. Морські піхотинці повторно відзначилися в боях за Підволочиск і забезпечили відхід українського війська за Збруч. 25 жовтня 1921 р. розпочинається Другий зимовий похід. У битві під Базаром 21 листопада 1921 р. Армія УНР зазнала поразки перед переважаючими силами Червоної Армії. З великими втратами Ю.Тютюннику з рештками військ удалося добратися до польського кордону. Тут, у Польщі, уцілілі морські піхотинці були інтерновані³².

У боях за волю України на українсько-польському фронті відзначилися гуцули: поручик УГА з Надвірної (1890 р. н.) Микола Николайчук, підхорунжий Василь Малкович, чотарі Василь Павличко зі Стопчатова, Микола Урбанович з Березова та ряд інших. Чотар Василь Павличко народився 4 березня 1886 р. Брав участь в обороні Львова. Воював у складі 8-ї сотні III куреня у 2-й Коломийській бригаді. Під Галичем у червні 1919 р. був поранений. По дорозі до госпіталю в Заліщиках пропав безвісти³³. Микола Урбанович проявив героїзм у боях з поляками під селом Великий Люблін поблизу Львова, де 19 квітня 1919 р. був важко поранений у голову³⁴.

У когорту славетних гуцулів визвольних змагань 1918–1923 рр. записано ім'я Юрія Лепкалюка (01. 09. 1887 – 16.01. 1936) зі Старого Косова. Він служив в охороні Головного Отамана УНР Симона Петлюри. Юрист за фахом, громадський діяч, доктор права. Був суддею в Галичі. Похований на міському кладовищі Галича³⁵.

У боях з поляками за волю України на різних фронтах загинуло немало гуцулів. Серед них невмирущим є подвиг чотаря УГА, коменданта 2-ї сотні 3-го польового куреня Коломийського піхотного полку імені гетьмана Івана Мазепи, який в основному складався з гуцулів, Юрка Мельника з Яблунова.

Юрій Мельник виявився справжнім героєм. 25 грудня 1918 р. у селі Вербиці під Угновом на Львівщині клокотів страшний бій. Уціліло 18 бійців. Юний гуцул зумів удало організувати оборону й ухитрився взяти в полон 120 польських вояків УГА, а з трофеїв – чотири польові кухні, дві гармати та звільнив з польського полону 50 стрільців. Про його безстрашність і відвагу на фронті складали легенди, а польське командування за його голову обіцяло винагороду у 12 тисяч австрійських корон³⁶.

26 січня 1919 р. під час чергового бою було важко поранено командира кулеметників. У критичній ситуації 20-річний юнак сам береться за кулемет і косить ворожі ряди, але і його не оминула ворожа куля на Угнівщині. Ціною власного життя він зірвав ворожу наступальну атаку й урятував ситуацію на цій ділянці фронту. Чотаря теж було смертельно поранено. По дорозі до польового госпіталю герой помирає. Похований 24 лютого 1919 р. у Яблунові. Останню почесність віддала йому чота 24 піхотного полку імені Мазепи. Як зазначала газета “Покутський вісник”, “Дух Юрка нехай нас веде, а перемога буде на нашій стороні”³⁷. До речі, йому гуцули краю на свої заощадження в умовах українсько-польської війни звели надмогильний пам’ятник, який зберігся до наших днів. Такої честі з гуцулів досі ніхто не удостоювався.

Окрім нього в боях за волю України своє молоде життя віддали хорунжий УСС Василь Голинський із с. Баня Березів, вояк 2 сотні 3 куреня 24 піхотного полку імені Івана Мазепи стрілець Петро Багрійчук з Космача, який 31 серпня 1919 р. загинув у бою з денікінцями на території Києво-Печерської лаври³⁸. Восени 1919 р. у Бірзулі загинув Микола Баб’юк (24.05. 1900 р. н.) із селища Кути нинішнього Косівського району. До лав вояків УГА він вступив 1918 р. Воював з поляками під Львовом, разом з усіма подався за Збруч. У лютому 1920 р. на Східній Україні поліг хорунжий УСС Михайло Чукур з Іспаса³⁹.

Чимало гуцулів – вояків УГА “скосили” дизентерія і тиф на Поділлі. Так, зокрема, 4 лютого 1919 р. на тиф у Чотирикутнику смерті помер стрілець 14-ї бригади українського війська Дмитро Місюк із с. Космач Печеніжинського повіту, на дизентерію 26 вересня 1919 р. у Вінниці помер стрілець 1-го Гуцульського куреня Микола Вінтоняк родом із Пнева⁴⁰. Тиф забрав життя 18 листопада 1919 р. стрільця III бригади УГА Івана Павлюка (1886 р. н.) із села Вербовець поблизу Косова. Похований у Вінниці⁴¹. У містечку Бар у грудні 1919 р. на тиф померло два уродженці Москалівки поблизу Косова – чотарі Іван Шведюк та Дмитро Юсипчук⁴². У Вінниці теж похований стрілець 10-ї бригади УГА Федір Поварчук (1899 р. н.), родом з Білих Ослав, який помер від ран 21 листопада 1919 р.⁴³. З того ж Надвірнянського повіту через тиф 7 січня 1920 р. пішов із життя стрілець Яків Микулич. Він народився 1891р. у селі Яблуниця, був розвідником польової розвідки 1 Гуцульського куреня⁴⁴. На Східній Україні теж покоїться прах стрільця УГА Івана Кубрина (1897 р. н.), уродженця с. Зелене на Надвірнянщині. Помер 20 грудня 1920 р.⁴⁵.

Немало гуцулів – вояків УГА померло і в таборах для військовополонених у самій Польщі. Зокрема, у Бугшопі поблизу Бреста Литовського влітку 1919 р. померли Василь Атаманчук із с. Микитинці, Танасій Вардзарук із Космача, Василь Гаврилюк із Косова, Іван Глодов’як з Білоберезки, Степан Годованець з Ямної, Микола Годзіцький з Ферескулі, Дмитро Довганюк з Тюдова, Іван Потяк із Жеб’єго, Іван Слиско з Рибна, Василь Тимків з Надвірної, Ілля Томашевський з Микуличина, Микола Томащук з Горішнього Ясенова, Микола Форгач з Жеб’єго. Восени 1919 р. у таборі українських військовополонених села Стшалкова неподалік м. Каліша відійшли у вічність стрілець Маркіян Мопсович та хорунжий Іван Петрук з Надвірної і т. д.⁴⁶.

Чимало гуцулів – вояків УГА поховано на військових кладовищах у Чехії. Так, на військовому кладовищі чеського міста Рурехта в могилі №139 покоїться прах стрільця УГА Федора Федорука (1880 р. н.) із с. Прокурава на Косівщині, який помер 25 вересня 1920 р. у запаснім госпіталі в Ліберцях через дизентерію⁴⁷.

На чеській землі вічним сном відпочиває і поручик, військовий суддя УГА Микола Левицький. Він народився 1879 р. у Рожнові колишнього Снятинського повіту в родині сільського священика. Випускник правничого факультету Чернівецького університету, по закінченню студій упродовж тривалого часу був редактором газети “Буковина”. Перед Першою світовою війною працював помічником адвоката в Кутах. Під час війни був призваний у діючу австрійську армію. Воював проти росіян під Перемишлем, де потрапив у полон. Після Жовтневого перевороту в Росії повернувся додому, а після розпаду австрійської монархії вступив у ряди Української Галицької Армії. Його назначають воєнним суддею ОВК у Золочеві. У липні 1919 р. разом з українським військом перейшов Збруч. У Кам’янці-Подільському працював військовим суддею. Зимою 1920 р. у Барі захворів на тиф, а потім на запалення легень. Бойові дії українського війська на Великій Україні не дали йому можливості вилікуватися, а тому й далі хворів на грудну недугу.

З групою генерала Кравса 31 серпня 1920 р. перейшов на чеську територію. Перебування в масовім бараці ще більше підірвало здоров'я інтернованого. Та, незважаючи на недугу, він займався редакторською роботою в редакції журналу “Український Скиталець”. Повністю відредагував його перший номер, який вийшов у світ 1 листопада 1920 р. Оскільки хвороба не відступала, то змушений був лягти до військового госпіталю в Німецькій Яблонній, а потім у Ліберці. Однак було запізно, і 30 червня 1921 р. перестало битися серце гуцульського патріота в ліберцівській лікарні. Похований на українському військовому кладовищі в Рупрехтичах⁴⁸.

Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати:

1. Гуцули на фронтах українсько-польської війни, а також на східноукраїнських теренах у боротьбі з денікінцями й червоноармійськими частинами показали себе відважними вояками, їхню військову доблесть ставили в приклад для всіх українських вояків.

2. Подвиг гуцулів у боях за українську державність складає золоту сторінку в літописі українського військового мистецтва, який ніколи не померкне з плином віків.

3. Найбільшу військову славу гуцулам і Гуцульщині приніс Гуцульський пробоевий курінь. Його вояки й старшини разом зі своїм командиром Г.Голинським відзначилися в боях з поляками під Хировом, заслужили вічну славу за бравурний наступ під Вовчухами, де прорвали польський фронт й об'єдналися з оперативною групою українського війська “Північ”. Бойовий шлях гуцулів стелився й курявими шляхами Поділля, де вони вписали нові рядки звитяжної слави на скрижалі історії. Отож, гуцули теж унесли свій посильний вклад, гідний подиву, у визвольні змагання українців за українську державність.

4. З усією відповідальністю можна констатувати: участь гуцулів у визвольних змаганнях українців за свою незалежність у 1918–1921 рр. є однією з найславніших і яскравіших сторінок у літописі Галицької Гуцульщини.

1. Будз П. Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р. / П. Будз // Український скиталець. – Йозефів, 1922. – № 12. – С. 8; Фіцич П. Щоби слава не пропала! / П. Фіцич // Гуцулія. – 1968. – № 3. – С. 42–43; Кузич І. Листопадові дні в Коломиї / І. Кузич // Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 763; Сулятицький С. Пробоевий “Гуцульський курінь” / С. Сулятицький // Коломия і Коломийщина. – Філадельфія, 1988. – С. 803–804.
2. Барбара І. Гуцульський полк морської піхоти / І. Барбара // Грегит. – 2012. – № 8. – С. 12–13.
3. Мобілізація // Покутський вісник. – 1918. – 28 падолис. – С. 3.
4. Косів // Покутський вісник. – 1919. – 13 мар. – С. 3.
5. Перейменування полків // Покутський вісник. – 1919. – 8 груд. – С. 3.
6. Фіцич П. Щоби слава не пропала! / П. Фіцич // Гуцулія. – 1968. – № 3. – С. 42–43.
7. Кузич І. Листопадові дні в Коломиї / І. Кузич // Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 763.
8. Сулятицький С. Пробоевий “Гуцульський курінь” / С. Сулятицький // Коломия і Коломийщина. – Філадельфія, 1988. – С. 803–804.
9. Признання Начального Вождя // Урядові вісті Косівського повіту. – 1919. – 15 січ. – С. 1.
10. Будз П. Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р. / П. Будз // Український Скиталець. – Йозефів, 1922. – № 12. – С. 8.
11. Сулятицький С. Пробоевий “Гуцульський курінь”... – С. 806.
12. Будз П. Гуцули в боях під Городком... – С. 9.
13. Сулятицький С. Пробоевий “Гуцульський курінь”... – С. 807.
14. Слава Гуцулам // Урядові вісті Косівського повіту. – 1919. – 15 берез. – С. 4.
15. Сулятицький С. Пробоевий “Гуцульський курінь”... – С. 807–808.
16. Там само. – С. 809.
17. Там само. – С. 812.
18. Там само. – С. 813.
19. Там само. – С. 814.
20. З Наддніпрянської України // Нове життя. – 1919. – 16 січ. – С. 1.
21. Центральний державний історичний архів вищих органів влади управління України (ЦДАВО України), ф. 3520, оп. 2, спр. 373, арк. 16–17.
22. Там само, ф. 3520, оп. 1, спр. 373, арк. 50; спр. 179, арк. 21; спр. 373, арк. 22–23, 26–27, 32–33; ф. 3521, оп. 2, спр. 60, арк. 105.

23. Gazeta Kołomyjska. – 1920. – 19 września. – S. 2.
24. Там само.
25. Там само.
26. Монолатій І. Кути : Інтелектуальний путівник єврейською Галичиною / І. Монолатій // І. – 2007. – № 48. – С. 241.
27. Там само.
28. ЦДАВО, ф. 3520, оп. 2, спр. 2, арк. 1.
29. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 622, арк. 201.
30. Барбара І. Гуцульський полк морської піхоти / І. Барбара // Грегит. – 2012. – № 8. – С. 12–13.
31. Там само. – С. 13.
32. Там само. – С. 14.
33. Почтова скринька // Вперед. – 1921. – 13 мар. – С. 5.
34. Кузич І. Листопадіві дні в Коломії / І. Кузич // Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 765, 779, 781.
35. А ми тую стрілецьку славу збережемо. – Коломия : Поступ, 1999. – С. 227.
36. Куришук В. Ой упав стрілець... / В. Куришук // Гуцульський край. – 1991. – 7 жовт. – С. 2.
37. Мацієвич. Посмертна згадка / Мацієвич // Покутський вісник. – 1919. – 2 мар. – С. 2.
38. Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – С. 789.
39. Жалібна книга. – Жовква, 1923. – Вип. 2. – С. 21; Арсенич П. Українські січові стрільці та стрільці Української Галицької армії / П. Арсенич // Красзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 4. – С. 36.
40. Жалібна книга. – Жовква, 1922. – Вип. 1. – С. 8.
41. Там само. – С. 32.
42. Посмертні вісти // Вперед. – 1920. – 19 мая. – С. 3.
43. Там само. – С. 34.
44. Жалібна книга... – Вип. 1. – С. 30.
45. Спис померлих на Україні // Вперед. – 1920. – 29 черв. – С. 3.
46. Виказ полонених // Вперед. – 1919. – 10 верес. – С. 3; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 12 верес. – С. 3; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 13 верес. – С. 3; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 16 верес. – С. 3; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 18 верес. – С. 2; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 20 верес. – С. 2; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 23 верес. – С. 2; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 25 верес. – С. 3; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 27 верес. – С. 2; Спис померлих // Вперед. – 1919. – 27 груд. – С. 4.
47. З життя і буття в таборі в Ліберцях // Український скиталець. – Ліберець, 1921. – № 5. – С. 35.
48. Наші втрати. Посмертні вісти // Український скиталець. – Йосифів, 1921. – № 7. – С. 1.

В статтє исслєдуєтєся научнєя прєблєма учєстєя гуцулов в освєбєдєтєльнєх движєнєях украинцєв за своєю госудєрствєннєстєю в 1918–1923 гг. Автєр в пєрвєю очєрєдє акцєнтєруєт внимєнє на бєєвєм путє элитнєгє бєєвєгє пєдрєздєлєнєя УГА – Гуцульскєгє авєнгєрднєгє курєнєя, а в армєи УНР – Пєрвєгє Гуцульскєгє полкє морскєй пєхєтєы. Сдєлєн акцєнт на прєявлєннєй гуцулами гєрєєзм в бєях с польскєми войскєми, рєссєйскєми бєлєгвєрдєйцєми и чєстєями Краснєй Армєи, а тєжє войскєвєй дєблєстєи гуцулов в прикєзах командєвєнєя УГА.

Ключєвыє слєва: гуцулы, Гуцульщина, Гуцульскєй прєбєєвєй курєнь, польскєє войско, поляки, УГА.

The scientific research on Hutsul taking part in the struggle of Ukrainian people for Ukrainian state independence in 1918–1921 has been provided in the article. First of all, the battle way of UGA (Ukrainian Galician Army) elite combat unit – Hutsul Combat Kurin' and first Hutsul Marines Regiment in UNR (Ukrainian Nation Republic) has been paid attention. The accent has been made on Hutsul heroism in the battles with Polish army, Russian Bilogwardia and Red Army units, and also the soldiers' bravery among Hutsul in command of UGA has been remarked.

Keywords: Gutsuls, Gutsul land, Gutsul Guards' kurin, Polish army, Polish people, Ukrainian Galician Army.

УДК 477.83/86 “1921–1939”

Андрій БЕЗСМЕРТНИЙ

СТРУКТУРА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано структуру зайнятості населення Волинського воєводства в міжвоєнний період, яка зазнавала змін під впливом політики польського уряду. Вони призвели до значної переваги саме римо-католицького – польського населення в суспільно важливих сферах економіки воєводства: державній адміністрації, освіті, охороні здоров'я, комунікації.

Ключові слова: Волинське воєводство, міжвоєнний період, структура зайнятості населення, робітники, розумові працівники.

Дослідження, присвячені окремим регіонам, дають можливість не тільки поглибити розуміння процесів та явищ, які відбувалися в цих регіонах, але й дослідити їхню специфіку на локальному рівні. Одним із таких об'єктів є Волинське воєводство міжвоєнного періоду.

В українській історіографії радянського періоду досліджуване питання висвітлено фрагментарно, більшою мірою дослідники зосереджували увагу на економічному становищі населення воєводства¹.

У польській міжвоєнній історіографії питання структури зайнятості населення Волинського воєводства досліджувалося польськими дослідниками Б.Подгорським та Є.Волощівським².

Із праць польських дослідників сучасного періоду варто виділити роботи Я.Жарновського, який довгий час досліджував соціально-економічну історію міжвоєнної Польщі, і В.Менджецького³. Інші дослідники, а саме – С.Спектор зосереджував увагу на структурі зайнятості єврейського населення воєводства⁴.

У процесі написання статті також були використані видання, у яких висвітлювалося питання безробіття мешканців міст Волинського воєводства⁵.

Джерельну базу статті складають переписи населення II Речі Посполитої 1921 р. і 1931 р.⁶ й періодичні видання (у тому числі статистичного характеру), які виходили в міжвоєнній і сучасній Польщі⁷.

На початку 20-х рр. XX ст. структура зайнятості населення Волинського воєводства зумовлена аграрним напрямом економіки регіону, оскільки більшість його мешканців працювала в сільському господарстві, де було зайнято понад 1 млн осіб (табл. 1). У цій галузі найвищий відсоток становили особи, які працювали в землеробстві й деревообробній промисловості – 81,0%⁸. У гірництві й інших промислах – 7,2%. У сфері продажу й різних послуг – 5,8%. У галузі комунікації і транспорту трудилося 1,2% населення, в інших галузях – 4,8%⁹.

Таблиця 1

Структура зайнятості населення Волинського воєводства на початку 1920-х рр. XX ст.
(за даними перепису 1921 р.)

Галузі	Кількість населення*	%
Сільське господарство	1 162 365	81,87
Промисловість	103 884	7,32
Торгівля	82 524	5,81
Комунікація й транспорт	17 503	1,23
Державна адміністрація та громадські установи	9 417	0,66
Охорона здоров'я	2 736	0,19
Освіта, виховання й культура	8 104	0,57

* У зазначену кількість увійшли православні, римо-католики, протестанти й іудеї.

Продовж. табл. 1

Домашня прислуга	4 771	0,34
Непрацюючі особи	14 017	0,99
Професія не визначена й не відома	14 413	1,02
Разом	1 419 734	100

Джерело: Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitey Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 roku. Województwo Wołyńskie, t. XXIII. – W-wa, 1926. – S. 168–169.

На окрему увагу заслуговує ситуація з населенням, яке не працювало, й професія якого була невідомою, таких осіб у регіоні на початку 1920-х рр. налічувалося більше 20 000 (табл. 1).

У період 1921–1931 рр. у структурі зайнятості мешканців воєводства відбулися певні зміни (табл. 2). Відсоток зайнятого населення в землеробстві та торгівлі зменшився на 0,9 і 1,3% відповідно, у той час як у промисловості й галузі комунікації зріс на 0,4%. В інших галузях зростання становило 1,4%.

Таблиця 2

**Зміни зайнятості мешканців Волинського воєводства в 1920–1930-х рр.
(подано у відсотковому співвідношенні)**

Галузь	1921 р.	1931 р.
Землеробство	80,90%	80%
Промисловість	8,10%	8,50%
Торгівля	5,70%	4,40%
Комунікація	1,30%	1,70%
Інші галузі	4%	5,40%
Загалом	100%	100%

Джерело: Mały Rocznik Statystyczny. – W-wa, 1937. – S. 44.

Аграрний характер економіки воєводства безпосередньо впливав і на соціальну структуру його мешканців, адже 80% населення були селянами. Робітники* становили незначний відсоток, з огляду на низький розвиток промисловості. Інтелігенція складалася з так званих розумових працівників**** – працівників освіти, культури, охорони здоров'я, державної адміністрації. Проте варто наголосити, що від 1918 до 1939 рр. термін “інтелігенція” в Польщі використовували без докладного окреслення тих, хто саме до неї належить¹⁰.

Станом на початок 30-х рр. ХХ ст. чисельність робітників і розумових працівників в окремих галузях економіки воєводства не була однаковою й, за підрахунками польського дослідника Б.Подгорського, із загалом 99 000 робітників воєводства більше 40 000 працювало в землеробстві, промислових робітників налічувалося майже 28 000¹¹. Як домашня прислуга працювало 11 300 осіб. Натомість у галузі комунікації й зв'язку було задіяно лише 6 000 робітників. У сфері продажу працювало 3 500 робітників. У медичних та освітніх установах – більше 2 000 робітників. В установах державної адміністрації – майже 8 000 робітників¹².

Чисельність розумових працівників у галузях економіки регіону була значно меншою й становила лише 42 200 осіб. Із цієї кількості 22 000 розумових працівників трудилося в галузі землеробства¹³. У промисловості й галузі комунікації та зв'язку працювало відповідно 700 та 2 000 розумових працівників. У сфері продажу було задіяно 1 800 розумових працівників. Як домашня прислуга працювало 900 осіб. Натомість в освітніх і медичних установах їх кількість була вищою й становила більше 12 000 осіб. В установах державної адміністрації працювало 1 900 розумових працівників¹⁴.

Стосовно найманих робітників, то їх приріст щодо галузей не був однаковим (табл. 3).

* Особи, які виконували фізичну роботу.

** Особи, які займалися інтелектуальною роботою – учителі, лікарі, інженери тощо.

Таблиця 3

Зміни в чисельності й структурі зайнятості найманих робітників Волинського воєводства за 1921–1931 рр.

Галузі	Римо-католиків		Приріст за 1921–1931 рр.	Православних		Приріст за 1921–1931 рр.	Іудеїв		Приріст за 1921–1931 рр.
	перепис 1921 р.	перепис 1931 р.		перепис 1921 р.	перепис 1931 р.		перепис 1921 р.	перепис 1931 р.	
Сільське господарство*	5 990	29 996	24 006	21 796	27 072	5 276	707	2 595	1 888
Промисловість	1 754	20 942	19 188	2 703	21 200	18 497	3 043	22 194	19 151
Торгівля	302	1 642	1 340	362	1 590	1 228	715	4 204	3 489
Комунікації й транспорт	1 223	13 906	12 683	1 429	5 578	4 149	246	951	705
Публічна служба**	1 259	11 157	9 898	787	1 948	1 161	323	1 416	1 093
Домашня прислуга	1 240	4 329	3 089	2 832	6 254	3 422	1 203	599	- 604
Разом	11 768	81 972	70 204	29 909	63 642	33 733	6 237	31 959	25 722

Підраховано за: Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 roku Województwo Wołyńskie, t. XXIII. – W-wa, 1926. – S. 168–169. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. Województwo Wołyńskie. – W-wa, 1938. – S. 297–298; 300; 316; 319; 312–323.

Зміни в чисельності й структурі зайнятості розумових працівників Волинського воєводства за період 1921–1931 рр. виглядали таким чином (табл. 4).

Таблиця 4

Зміни в чисельності й структурі зайнятості розумових працівників Волинського воєводства за 1921–1931 рр.

Галузі	Римо-католиків		Приріст за 1921–1931 рр.	Православних		Приріст за 1921–1931 рр.	Іудеїв		Приріст за 1921–1931 рр.
	перепис 1921 р.	перепис 1931 р.		перепис 1921 р.	перепис 1931 р.		перепис 1921 р.	перепис 1931 р.	
Сільське господарство*	722	2 582	1 860	315	630	315	98	72	- 26
Промисловість	267	1 575	1 308	181	997	816	347	1 754	1 407
Торгівля	337	1 245	908	215	900	685	390	2 585	2 195
Комунікації й транспорт	295	4 144	3 849	446	782	336	74	124	50
Публічна служба**	2 283	8 173	5 890	3 125	8 732	5 607	895	2 261	1 366
Разом	3 904	17 719	13 815	4 282	12 041	7 759	1 804	6 796	4 992

Підраховано за: Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 roku Województwo Wołyńskie, t. XXIII. – W-wa, 1926. – S. 168–169. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. Województwo Wołyńskie. – W-wa, 1938. – S. 297–298; 300; 316; 319; 312–323.

Чисельність робітників православного віросповідання в галузі сільського господарства за період 1921–1931 рр. зросла на 15,64%. Щорічно їх кількість збільшувалася на 1 850 осіб. Приріст робітників римо-католиків складав 34,19%. Із кожним роком їх кількість зростала в цій галузі на 2 102 особи.

Темп приросту робітників іудейського віросповідання, які працювали в сільському господарстві, порівняно з римо-католиками та православними, був низьким і становив 7,34%. З кожним роком їх кількість зростала лише на 168 осіб.

* Включає землеробство, городництво, рибальство, лісництво.

** Охоплює установи державної адміністрації, громадські установи, установи освіти, охорони здоров'я та релігії.

Щодо розумових працівників, які трудилися в цій галузі, то за той самий період їхній відсоток серед римо-католиків зріс на 13,46%. Натомість серед православних – лише на 4,05%. Серед іудеїв він зменшився на 0,52%.

Відмінною була ситуація в торгівлі, тут найвищий приріст робітників був зафіксований серед іудеїв – 13,56%. Із кожним роком їхня кількість збільшувалася на 313 осіб. За темпами приросту їм поступалися православні та римо-католики, відповідно, 3,64 і 1,91%. Щорічно чисельність робітників римо-католицького віросповідання в цій галузі збільшувалася на 60 осіб, а православних – на 58. Серед розумових працівників також переважали особи мойсеєвого віросповідання – 43,97%.

Значну перевагу серед робітників і розумових працівників євреї мали в ремісництві. Ситуація була аналогічною також у кінці 1930-х рр. Наприклад, у 1937 р. у воєводстві налічувалося 26 000 ремісничих майстерень, у яких працювало 75 000 робітників, із них 56 000 були євреями¹⁵.

Польська преса, яка виходила на території воєводства, теж наголошувала на тому, що пріоритетною діяльністю євреїв є продаж і ремісництво. Наприклад, у “Кур’єрі Волинському” читасмо таке: “Якщо врахувати, що 80% євреїв займається продажем і ремісництвом, то бачимо, наскільки потрібним є стягнення до цієї частини краю здорового польського елемента, який би, у свою чергу, утворював польські місця праці”¹⁶.

Зазначимо, що від початку 1937 р. польська влада розпочала так звану акцію “osidlenia”¹⁷. Новоприбулі поляки за задумом властей мали скласти економічну конкуренцію євреям. Цей процес висвітлювала польська преса, яка відзначала, що “важко передбачити, який ефект дасть такого роду акція”¹⁸.

У галузі комунікації й транспорту найвищий відсоток приросту був зафіксований серед робітників римо-католицького віросповідання – 18,07%, у православних він становив 12,3%, в іудеїв – лише 2,74%. Причину потужного чисельного стрибка польських робітників у цій галузі можна пояснити політикою польської влади, яка намагалася збільшити кількість робітників саме польської національності. Аналогічна ситуація була з розумовими працівниками – їх найвищий приріст був зафіксований серед римо-католиків – 27,86%, у православних він становив 4,33%, в іудеїв – 1%.

Поляки переважали решту етноконфесійних груп у громадських установах й установах державної адміністрації, зокрема, приріст розумових працівників за 1921–1931 рр. серед них склав 42,63%. Зауважимо, що польська влада докладала всіх зусиль, щоб витіснити з адміністративного апарату Волинського воєводства непольський елемент. Сенатор Й.Бартошевич звертав увагу на те, що росіяни, які працюють у бюрократичному апараті, є небажаним чинником для самої влади, адже вони створюють конкуренцію в цій сфері полякам й ослаблюють в очах місцевого населення силу польської адміністрації¹⁹. Проте він перебільшував, оскільки станом на 1923 р. із 283 урядовців воєводства й повітів 264 були римо-католиками, а 274 подали свою польську національність. Серед 38 осіб вищих представників поліції 36 були римо-католиками, ще двоє протестантами, з них усі подали польську національність. Подібна ситуація була серед цивільних урядників поліції – їх налічувалося 66, із них 62 були римо-католиками. У фінансовому управлінні воєводства працювало 384 особи, з них польську національність задекларувало 347 працівників²⁰.

Польська влада намагалася формувати адміністративний апарат воєводства також із колишніх польських військових і військових осадників. Наприклад, з-поміж 283 урядовців, які працювали в 1923 р. в адміністрації воєводства, 42 особи закінчили службу у війську²¹. У поліції теж служили колишні військові – з 38 поліціантів їх було 21. Військові осадники, натомість, працювали в радах гмін. Місцева преса відзначала, що “кількість осадників – членів сеймиків, гмінних рад, вїтїв перевищує відсоток відносно місцевого населення”²².

В освіті також переважали розумові працівники римо-католицького віросповідання. Станом на 1921 р. у цій сфері працювало 800 римо-католиків, за рік ця цифра сягнула 1 300 осіб, а в 1931 р. – 2 700 осіб, у той час чисельність задіяних розумових працівників православного віросповідання в цей самий період впала з 1 300 до 800 осіб²³. Польська влада намагалася

зменшити кількість учителів непольської національності, зокрема, у 1937 р. учителями у воєводстві працювало лише 400 українців²⁴.

Зазначимо, що перед українцями та представниками інших національностей були закриті посади розумових працівників на залізницях і у галузі зв'язку.

Щодо домашньої прислуги, то тут найбільший відсоток працюючих припадав саме на робітників православного віросповідання, їх приріст за 1921–1931 рр. становив 10,14%, римо-католиків – 4,40%. Приріст робітників іудейського віросповідання за той самий період був низьким – 2,35%. Такий низький відсоток свідчив про те, що серед єврейських робітників подібна робота не користувалася популярністю.

Оплата праці робітників у воєводстві була низькою, зокрема, менше 10 злотих отримували 39,6% робітників, 10–20 злотих – 37,2%, 20–30 злотих – 15,3%, 30–40 злотих – 5,2%, 40–50 злотих – 1,7%, і понад 50 злотих – 1,0%²⁵.

Серед мешканців міст воєводства також переважали робітники, чисельність розумових працівників, зокрема лікарів, інженерів та адвокатів була невеликою. Станом на 1929 р. у Луцьку, Дубно, Радивілові, Здолбунові, Рожищі, Олиці, Острозі, Горохові, Берестечку, Ковелі й Володимирі працювало 182 лікарі²⁶. Адвокатів у Луцьку, Дубно, Горохові, Рожищі, Острозі, Ковелі й Володимирі налічувалося лише 57²⁷. Інженерів й осіб інших спеціальностей у Луцьку, Дубно, Здолбунові, Острозі, Горохові, Ковелі й Володимирі – 114²⁸.

Помітним було також зростання безробіття. Наприклад, станом на 1 грудня 1924 р. у Луцьку й Ковелі було зареєстровано 2 700 безробітних²⁹.

Незважаючи на те, що в роки світової економічної кризи, яка охопила й Польщу, у Волинському воєводстві зайнятість населення не впала³⁰, але проблема безробіття залишалася – за період від листопада 1936 р. до травня 1937 р. у Луцьку було зареєстровано 1 200 безробітних – усі робітники. Серед розумових працівників безробітних налічувалося 160 осіб³¹.

Отже, на структуру зайнятості населення Волинського воєводства в міжвоєнний період безпосередньо впливала економіка воєводства, яка мала аграрний характер, і політика польської влади, яка проводила активну національну кадрову політику в окремих галузях економіки воєводства. Проте на початку 1920-х рр. вплив цієї політики не був відчутним. У таких суспільно важливих економічних галузях, як зв'язок і комунікації, найвищий відсоток працюючих припадав на православне населення, а саме – робітників (серед розумових працівників переважали римо-католики). У сфері державної служби кількість працюючих православних і римо-католиків була практично однаковою, проте серед розумових працівників переважали поляки. В освіті та медицині на початку 1930-х рр. спостерігається збільшення чисельності розумових працівників римо-католицького віросповідання, натомість різко зменшується кількість осіб православного віросповідання. Галузями економіки воєводства, де політика польського уряду не допомагала, – були сфери торгівлі, зокрема продажу товарів, і ремісництва. Пріоритет тут упродовж 1920–1930-х рр. належав євреям, вони мали перевагу як у робітниках, так і в розумових працівниках. У той час темпи приросту римо-католицького – польського та православного – українського населення, задіяного в цій сфері, були низькими.

1. Корнійчук Л. Я. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939) / Л. Я. Корнійчук. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1957. – 70 с.
2. Podhorski B. Zagadnienia społeczeństwa i państwa Polskiego na Wołyniu / B. Podhorski. – Poznań, 1938. – 160 s.; Wołoszynowski J. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów. T. 1 / J. Wołoszynowski. – Łuck : Wyd-wo Wołyńskiego komitetu regionalnego, 1929. – 250 s.
3. Zarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939 / J. Zarnowski. – Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1973. – 434 s.; Zarnowski J. O inteligencji polskiej lat międzywojennych / J. Zarnowski. – Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1965. – 283 s.; Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym / W. Mędrzecki. – Warszawa : Wyd-wo Neriton, In-t Historii PAN, 2005. – 331 s.; Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939 elementy przemian cywilizacyjnych społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1988. – 199 s.
4. Spektor S. Żydzi wołyńscy w Polsce międzywojennej i w okresie II wojny światowej (1920–1944) / S. Spektor // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej

- (Białorus Litwa Lotwa Ukraina wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999. – Warszawa ; Londyn : In-t studiow politycznych PAN, 1999. – 1495 s.
5. Miasta wołyńskie. – Łuck : Nakładem zarządu miejskiego, 1937. – 128 s.; Енциклопедія Українознавства. Т. 1. – Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1949. – 800 с.
 6. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 roku Województwo Wołyńskie. T. XXIII. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1926. – 208 s.; Statystyka Polski Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. Województwo Wołyńskie. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1938. – Z. 70. – 329 s.
 7. Mały Rocznik Statystyczny. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1937. – 259 s.; Historia Polski w liczbach: Ludność. Terytorium. – Warszawa : Główny urząd statystyczny, 1994. – 208 s.
 8. Historia Polski w liczbach... – S. 170.
 9. Ibid. – S. 171.
 10. Zarnowski J. O inteligencji polskiej... – S. 8.
 11. Podhorski B. Zagadnienia społeczeństwa... – S. 56.
 12. Ibid.
 13. Ibid.
 14. Ibid.
 15. Spektor S. Żydzi wołyńscy... – S. 569.
 16. Kurier Wołyński. – Łuck, 1938. – 4 lipca.
 17. Kurier Wołyński. – Łuck, 1938. – 4 lipca.
 18. Kurier Wołyński. – Łuck, 1938. – 4 lipca.
 19. Bartoszewicz J. Znaczenie polityczne kresow wschodnich dla Polski / J. Bartoszewicz. – Warszawa, 1924. – S. 11.
 20. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie... – S. 22.
 21. Mędrzecki W. Inteligencja polska... – S. 36.
 22. Tygodnik społeczny, polityczny i gospodarczy "Wołyń". – 1933. – 26 marca.
 23. Mędrzecki W. Inteligencja polska... – S. 147.
 24. Podhorski B. Zagadnienia społeczeństwa... – S. 126.
 25. Корнійчук Л. Я. Становище трудящого селянства... – С. 12.
 26. Wołoszypowski J. Województwo Wołyńskie ... – S. 46–56.
 27. Ibid.
 28. Ibid.
 29. Енциклопедія Українознавства. Т. 1... – С. 191.
 30. Zarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej... – S. 108.
 31. Miasta wołyńskie... – S. 72.

В статье проанализировано структуру занятости населения Волинского воеводства в междувоенный период, изменившуюся под давлением политики польского правительства. Они привели к численному преимуществу римо-католического – польского населения в общественно важных сферах экономики воеводства: государственной администрации, просвещения, здравоохранения, коммуникации.

Ключевые слова: Волинское воеводство, междувоенный период, структура занятости населения, рабочие, работники умственного труда.

In the article has been analyzed the structure of employment of the population of the Volyn region during the interwar period, which changed under the influence of policy of the Polish government. That changes resulted in the numeral advantage of the roman-catholic – the Polish population in the socially important sphere of the economy of the region: state administration, education, health protection, communications.

Keywords: Volyn region, interwar period, structure of employment of the population, workes, intellectual persons.

РУСОФІЛЬСЬКА ТЕЧІЯ НА ПОЧАТКУ 1920-х РОКІВ У ГАЛИЧИНІ

Досліджено русофільський рух на початку 20-х рр. ХХ ст., його трансформацію в новій правовій системі Польської держави. Показано конфлікт у середовищі русофілів, викликаний ставленням до українських демократичних сил і польської влади, який завершився розколом русофільського руху на право- та лівокурсників, що привело до створення “Русской народной организации” (РНО) і радянофільської партії “Народна воля”. Вагому роль у процесі відновлення русофільського руху відігравали товариства Ставропігійський інститут, Народний дім та ін., що забезпечували фінансову базу для цієї течії.

Ключові слова: “Русский исполнительный комитет” (РИК), “Русская народная организация” (РНО), партія “Народна воля”, русофіли, Ставропігійський інститут, Народний дім.

Події Першої світової війни, поразка визвольних змагань українців загострили міжпартійні суперечки, що були пов’язані в основному з вибором зовнішньополітичних орієнтацій. Боротьба різних напрямів відбувалася й у русофільському таборі. Вплив соціалістичних ідей призвів до розколу русофільства на право- та лівокурсників. У статті досліджено причини розколу русофільства, чинники, що впливали на цей процес та ідейні орієнтації її діячів.

Русофільський рух під час Першої світової війни об’єднався під проводом лідера новокурсного крила В.Дудикевича у відновленій ним “Рускій народній організації”¹. Перед загрозою репресій з боку австрійської влади більшість русофілів виїхали в Росію, у тому числі В.Дудикевич, де продовжували свою активність. У період національно-визвольних змагань після 1918 р. русофіли відновили свою діяльність у Галичині². 24 листопада 1918 р. вони зорганізувалися в “Русский исполнительный комитет” (РИК), який очолив В.Курилович, а згодом А.Алексевич. До складу комітету ввійшли Д.Марков, К.Черлунчакевич, М.Третяк, Є.Вальницький, Г.Липецький і М.Іванус. Довкола цієї інституції відбувалися основні події русофільського руху на початку 20-х рр. ХХ ст. 3 грудня 1918 р. РИК видав маніфест, у якому задекларував готовність “русского” народу* Прикарпаття приєднатися до Російської держави³. Свою декларацію русофіли згодом пояснювали тим, що представники українофільського руху проігнорували їхню політичну силу під час національно-визвольної боротьби – утворення УНР і ЗУНР. “И в той народной, демократичной республике, як і в Українській Національній Раді ЗУНР, “поповняєся знов историчний блудь: представителей русской организации не призывают туда”. Русофілів особливо ображало те, що в управлінні ЗУНР узяли участь усі колишні українські послы в парламенті та сеймі, за винятком їх представників В.Куриловича, Д.Маркова й К.Сеника.

Серед членів РИК поступово виникли суперечності, основою яких, як і в багатьох тогочасних українських політичних угруповань, було різне ставлення до Польської держави та єдиного фронту українських партій (Міжпартійної ради). Виділилася правиця, яку сформували переважно політики старшого покоління, що виступали за співпрацю з поляками, і лівниця, яка не хотіла визнавати польського уряду на території Східної Галичини та вступати з поляками в переговори. Ліве крило РИК складалося з осіб, які ще до війни творили лівницю русофільської партії⁴ й були прихильниками соціалістичних ідей. Від вересня 1920 р. вони відновили видання газети “Воля народа” російською та українською мовами. Після Першої світової війни, коли перестала існувати царська Росія – ідейно-політичний орієнтир галицького русофільства, з’явилася потреба перегляду політичних позицій. “Лівокурсники” з РИК перейняли ідеями соціалізму й орієнтацією на більшовицьку Росію⁵. Лівниця русофілів, на відміну від правиці, не займала щодо українців ворожої позиції⁶. Лідерами лівниці були К.Вальницький (юрист за

* У статті термін “русский” вживається в тому значенні, як розуміли й трактували його русофіли, а саме – єдність малоросійської (української), російської та білоруської народностей, котрі разом становили єдиний “русский” народ, і не є тотожним терміну “російський”.

освітою), К.Пелехатий, М.Заяць та ін. Вони критикували своїх опонентів-однопартийців за їхню прихильність до Польської держави, застерігаючи, що “при допомозі Польщі можна в кращому випадку спасти Україну проти Росії”, маючи на увазі загострення польсько-радянських відносин⁷.

У свою чергу, праве крило РИК свої виступи проти спільного фронту пояснювало небажанням українофілів розглядати русофільський рух як політичну силу, коли було утворено ЗУНР, а також визнати власну причетність до арештів учасників цього руху під час війни, незаконність відбирання в них товариств тощо⁸. Русофіли сподівалися на певне розуміння з боку своїх опонентів після того, як стали з ними пліч-о-пліч у лавах Галицької армії. Це, на їхню думку, мало бути першим виявом єдності з українцями, яких вони вважали складовою “галицько-руського народу”⁹, а спільно пролита кров, спільні жертви за народну волю мали започаткувати взаєморозуміння¹⁰. Серед прихильників цього руху були в основному керівники русофільських товариств: І.Костецький (голова Народного дому до війни), І.Лісковацький, М.Третяк.

Після закінчення збройного протистояння ЗУНР з поляками, задля координації й активізації легальної боротьби проти польської влади, у 1919 р. було засновано Міжпартійну раду, яку утворили кілька українських галицьких партій – Трудова, Радикальна, Соціал-демократична, Християнсько-суспільна¹¹. Міжпартійна рада спрямувала всі свої зусилля на відновлення української державності. До цього об’єднання ввійшло й ліве крило РИК¹².

Спільно з українськими демократичними партіями “Русській исполнительный комитет” (лівиця) узяв участь в акціях проти польської влади. Так, було організовано бойкот перепису населення 30 вересня 1921 р.¹³, а 7 серпня того ж року РИК звернувся до генерального делегата Казимира Галецького з протестом проти розпорядження від 20 червня 1921 р. воєнного міністерства у Варшаві, згідно з яким чиновники “русской”, німецької та єврейської національностей у Східній Галичині були зобов’язані відбувати військову повинність на користь Польської держави (і в такий спосіб приймати польське громадянство). Заяву підписав голова РИК А.Алексевич¹⁴. Русофільська лівиця бойкотувала вибори до польського сейму й сенату, що були призначені на листопад 1922 р.¹⁵ До цього закликав голова ЗУНР Є.Петрушевич, якби вибори відбулися, то це означало б визнання польської влади в Галичині¹⁶. Українські демократичні сили вірили, що рішення Паризької мирної конференції від 25 червня 1919 р. про окупацію Східної Галичини Польщею, пункт Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р. про передачу державам Антанти суверенних прав Східної Галичини були тимчасовими заходами міжнародного характеру, що лише передували подальшому самовизначенню місцевого населення¹⁷. Тому й уважалося за доцільне бойкотувати дії польського уряду на галицьких теренах як незаконні.

Подібні ідеологічні розбіжності спостерігалися не тільки в русофільському середовищі, але й фактично в усіх партіях національно-державницького табору. Суспільно-політична ситуація в регіоні поглибила розбіжності серед українських політиків. При виборі тактики політичної боротьби виникли гострі суперечності, що підсилювалися, як зазначає історик О.Красівський, з одного боку, пошуком компромісів та угодовством окремих діячів з владними структурами, а з іншого, – пропагандою ідей соціальної боротьби та пролетарського інтернаціоналізму¹⁸. Відмінність у поглядах представників українського політикуму була зумовлена також невдалим заходами української дипломатії на міжнародній арені та марними сподіваннями на допомогу Антанти у відбудові Української держави. Тому й діяльність Міжпартійної ради виявилася нетривалою, на початку 1920-х рр. партії поступово почали відходити від неї¹⁹.

Приводом до розколу РИК стало питання русофільських товариств – Ставропігійського інституту й Народного дому, а саме – прагнення русофілів повернути їх у своє підпорядкування, оскільки під час війни ними заволоділи українофіли²⁰. Польська влада пообіцяла віддати русофілам названі товариства. Це викликало обурення серед української суспільності, що вважала такі дії неправомірними. Блокуючись з українофілами, “лівокурсники” РИК написали комунікат, у якому протестували проти втручання поляків у партійні справи “русских” й українофілів, назвавши такі дії поляків “непотрібним подарунком”²¹. У відповідь 7 березня 1921 р. дирекція львівської поліції ліквідувала газету “Русь”, періодичне видання РИК²². Члени лівого

крила РИК зазначали, що “закриваючись у вузьких рамках Народного дому і Ставропігії, противники наші (прихильники правого крила) ризикують через стіни цих інституцій не доглядити того, через що так “патріотично” розпинаються – живої, обширної, тої, яка об’єднує всі руські племена Росії”²³.

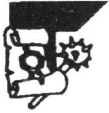
Протистояння між обома групами русофілів загострювали політичні події. На засіданні РИК від 27 вересня 1921 р. лівиця заявила, що І.Лісковацький та о. І.Костецький перебувають поза “Галицько-руською організацією”²⁴, яку було відновлено в 1919 р. Це пояснювалося тим, що останні були на банкеті на честь маршалка Ю.Пілсудського всього за годину після атентату на нього²⁵. На початку осені 1921 р. С.Федак здійснив замах на Ю.Пілсудського під час відвідин ним Львова, важко поранивши львівського воєводу А.Грабовського²⁶. Лівиця РИК, як й українські демократичні сили, схвалила вчинок С.Федака й не могла пробачити І.Лісковацькому й І.Костецькому демонстрації свого вірнопідданства польській владі.

Питання Народного дому та Ставропігії посилювало конфлікт між обома групами РИК. Кожна з них робила спроби відмежуватися від своєї причетності до цієї справи, у такий спосіб відділяючись від угодівської позиції щодо польської влади. Правокурсники РИК нагадували своїм опонентам, що саме вони в 1918 р. клопотали за русофільські інституції, зокрема, відібрання їх від українофілів. Для цього було складено ряд документів до властей, що були вручені В.Куриловичем, А.Алексевичем і К.Вальницьким, а складанням їх займався суддя Михайло Іванус. Як результат, русофілам власті повернули Товариство ім. М.Качковського й Галицько-руську матицю²⁷. 17 квітня 1919 р. В.Курилович разом із суддею й прокурором надіслав протест до намісництва та Міністерства внутрішніх справ у Варшаві про незаконність рішення австрійської влади дозволити урядовому комісарові приймати нових братчиків до товариства з представників українофілів²⁸. Про справу Народного дому й Ставропігії клопотали прихильники правого крила – о. І.Костецький та І.Сас-Лісковацький, що їздили у Варшаву. За домінуючий вплив у товариствах боролися обидві групи русофілів, оскільки гострих протиріч до того часу між ними не було.

Далі події розвивалися за характерним для русофільського руху сценарієм, коли одна з груп намагалася завладати всією організацією чи установою. Із цією метою скликалися з’їзди, на які не допускали опонентів, засновувалися паралельні товариства, чинилися доноси перед владою й т. п. 15 червня 1922 р. відбувся з’їзд мужів довір’я “Галицько-руської організації”, на якому переважало ліве крило РИК. Серед присутніх були о. Р.Чайковський, В.Курилович, М.Заяць, О.Гуркевич, Д.Генсіорський, М.Глушкевич, О.Гнатишак, К.Вальницький, М.Матейків, І.Винницький, А.Генсіорський, І.Гумецький, Р.Юрчакевич, голова РИК А.Алексевич²⁹. Ю.Яворський, прихильник правого крила, намагався відстояти право на участь у роботі цього зібрання й “правокурсників” – комісара Народного дому І.Лісковацького, І.Костецького, комісара Ставропігії М.Третяка та студентів польського університету, але цю його пропозицію не було схвалено³⁰. Коли один з виступаючих ужив вислів “колонізація Східної Галичини Польщею”, комісар поліції Вагнер демонстративно закрити збори. Присутні засудили появу газети “Русській голос”, яку почали видавати прихильники правого крила РИК, назвавши її угодівською, “для якої папір дає польський комісар Ставропігії, а такий самий комісар Народного дому – гроші”³¹. У відповідь праве крило, заручившись підтримкою уряду, домоглося закриття 15 серпня 1922 р. засідання лівокурсного “ширшого Русского исполнительного комітету”, що проходило в приміщенні ліквідованої владою газети “Русь”. Як коментували учасники з’їзду, це було результатом доносу “паничів” з “Русского голосу”³².

Правиця РИК розуміла, що поступово втрачає свої позиції й не зможе втримати провід у комітеті. Тому було вирішено підготувати базу для нової політичної організації й започатковано видання часопису “Русській голос”, перший номер якого вийшов 17 (29) червня 1922 р. У ньому декларувалися ідеологічні засади організації. Суперечки з лівицею РИК його праве крило пояснювало приєднанням своїх опонентів до єдиного фронту з українськими національно-державницькими організаціями, що начебто призведе до загибелі “руської” ідеї, оскільки українофіли не визнають існування “русского народу в Галичині”³³.

29 червня 1922 р. прибічники “Русского голосу” скликали свій з’їзд, маючи на меті залагодити проблему Народного дому й Ставропігії. Загалом прибуло близько 400 осіб. Голо-

вував на з'їзді І.Костецький. Серед присутніх були Ю.Гумецький, Т.Заяць, М.Третяк, Ю.Яворський, І.Лісковацький. На цьому зібранні відбулося чергове зіткнення між обома конкуруючими групами РИК. Головуючий відмовив у слові представникові лівиці К.Пелехатому. Натомість К.Вальницький заявив, що весь процес підготовки цих зборів скерований проти РИК і проти інтересів "Галицько-руської" організації, тож члени згаданого комітету брали участь у з'їзді виключно як свідки остаточного розколу. Він також звинуватив своїх опонентів у тому, що вони заручилися підтримкою польської влади³⁴. Остаточо визначившись в ідейно-політичній орієнтації – на Польщу, діячі правого крила РИК намагалися задекларувати свою лояльність й аполітичність, оскільки ідеологічна платформа не була ще сформована, а про ставлення до Росії вони намагалися не згадувати.

Визначаючи свої головні завдання, русофільські діячі робили ставку на селянство, що становило найбільшу частину українського населення. Правокурники планували створити сильну партію, відмежуватися від рутенщини, що, за їхніми словами, була властива довоєнному русофільству, та угодовщини, котра планує конкурувати з українськими угодовськими партіями. Свої цілі декларували так: "Ніякої політики, лише культурно-просвітницька й економічна праця серед народу, піднесення його добробуту, виховання молодих кадрів у "руському дусі", а "політику нехай ведуть ті, в кого є гармати і зброя". Девіз: «Русска хата для русского человека, русска земля для русского трудового народу»³⁵.

На наш погляд, відмежування від політики засвідчувало угодовську позицію щодо влади реорганізованого русофільства міжвоєнного періоду. Консерватизм, угодовство продовжували залишатися одними з основних характеристик їхньої течії, незважаючи на декларації про бажання їх позбутися.

Названий з'їзд ухвалив кілька резолюцій – висловити довіру комісарам Народного дому (І.Лісковацькому) і Ставропігії (М.Третяку). Газету "Воля народа", офіційне періодичне видання лівого крила РИК, було визнано такою, що перестала репрезентувати думки й ідеологію галицької суспільності, і відмовлено їй у ролі загальнонародного "руського" органу. Присутні закликали до заснування нового загальнонаціонального органу, а всіх "руських" людей – до його підтримки утворенням видавничого фонду, пожертвами й передплатою нового часопису. Фондовану таким чином газету "Рускій голос" зобов'язано виконати поставлені завдання³⁶. "Воля народа" писала, що т. зв. русофільська правиця, або "старі", стала на дорогу порозуміння з польським урядом і народом, тоді як "...лівиця знов не признає уряду польського на території Східної Галичини, поборює все те, що польське, не входить з поляками в жадні умови"³⁷.

Симпатії українофілів, що мали підтримку серед абсолютної більшості галицько-українського суспільства, закономірно, були на боці лівокурного крила РИК. На їх думку, небезпечнішими "для руської справи є перші (група "Русского голоса"), бо другі (РИК) бодай думають, бодай мають якусь ціль, в той час як ті рутени своєю без критичністю, своєю малодушністю є правдивою колодою у ніг руського народу"³⁸.

Наступний етап інституалізації русофілів-"правокурників" відбувся 21 травня 1923 р. на нараді представників "руського народу Галичини", на якому обрано "временний народний комітет" (далі – ВНК) для керівництва суспільним життям. Метою ВНК було провести реорганізацію в лавах передвоєнної "Русской народной організації" і скликати народний з'їзд для обрання "Народного Совета" РНО. Щоб здобути вплив серед "руського" населення Галичини, основним завданням було оголошено культурну, просвітницьку й економічну роботу серед селянства та молоді, що навчалася³⁹. Головою цього комітету став І.Костецький⁴⁰, заступником – В.Труш, секретарем – М.Марк, членами були Ю.Луцик, А.Лисяк, Я.Кмицикевич, В.Гудзь, А.Яськів та І.Брич⁴¹. ВНК ініціював формування Шкільного комітету під назвою "Русская школа", що мав клопотати про відкриття "руських" гімназій. До його складу ввійшли в червні 1923 р. Ю.Яворський, Г.Малець, С.Билинкевич, Д.Дорожинський і В.Труш, заступники – А.Павенцький і Д.Ключник⁴².

Ідеологічне підґрунтя русофільського руху в міжвоєнний період не змінилося, його основою залишалося визнання єдності "руського народу", складовими якого були росіяни, українці й білоруси. Спільне історичне минуле русофіли виводили з періоду Київської Русі, у якій народності – малороси, великороси та білоруси становили єдиний "руській" народ⁴³, або

націю (ці поняття русофілами часто ототожнювалися). Унаслідок несприятливих історичних обставин цей народ опинився у складі різних держав. На переконання русофілів, терміни “український” і “російський” не є національними, термін “російський” визначає не суто національну, а державну приналежність, а “український” – лише для означення малоруського сепаратизму⁴⁴. Виходячи із сучасного західного вчення про націоналізм, русофільська позиція була подібна до платформи прихильників “переніалізму”, які вважали, що нації мають тривалу, безперервну історію й можуть простежити своє походження із середньовіччя. Виняткове значення надавалося тяглоті історичного процесу, перерви й пробіли в ньому не ігнорувалися, а швидше пояснювалися повільними ритмами колективної культурної ідентичності⁴⁵.

Своїм головним завданням русофіли вважали захист прав і культурно-національних інтересів “галицько-руського” народу на території Польщі. Розвиток “руського” об’єднувачого руху, що мав перерости в культурну й політичну злуку “съ русскимъ народомъ въ Россіи”, як вважали представники цієї течії, наштовхнувся на ряд перепон: тимчасовий розвал “руської державності”, який, з одного боку, привів до появи на цій території інтернаціонального комунізму, а з іншого, – до зміцнення й посилення “антируського” руху – українства⁴⁶. Декрети керівництва СРСР санкціонували сепаратизм “малоросів” і білорусів⁴⁷. А українізація більшості навчальних закладів цілковито розбивала культурно-національну єдність “руссаго” народу⁴⁸. Члени ВНК засуджували більшовизм як режим, що придушує свободи совісті, особистості, друку, релігії та ін.⁴⁹.

Першого листопада 1923 р. у Львові у великому залі Народного дому зібралися 342 делегати (“Рускій голос” подавав число 349)⁵⁰ на з’їзд, на якому було прийнято рішення про створення “Рускої народної організації” (РНО). Відкрив його І.Костецький. З’їзд задекларував, що є виразником поглядів тієї частини “галицько-руської суспільності”, котра визнає національну й культурну єдність усього “руського” народу, виступає проти більшовизму, а також бачить можливості ідейної згоди з українофілами. Учасники зібрання постановили звернутися до влади з такими вимогами: 1) визнання громадянського та культурного повноправ’я в краї як самої “руської народності”, так “руської літературної” мови; 2) розвиток “руського” шкільництва зі згаданою мовою викладання – заснування щонайменше п’яти “русских” закладів середньої ланки освіти; 3) відновлення всіх інституцій, закритих австрійською владою, передусім Ставропігії й Народного дому; 4) лояльне ставлення до “руської” народності та “руської” мови в усіх урядових відомствах і установах; 5) справедливий земельний законопроект; 6) вільний і повноправний допуск “руського” населення до участі в місцевому, крайовому та загальнодержавному самоуправлінні (вимога автономії). Було опротестовано заходи денационалізації, а саме – “колонізацію кресів”, яка витісняє “русский” елемент прибульцями з Польщі; систематичні спроби полонізації й латинізації “руського” населення (головним чином через польські школи та релігійну пропаганду); невизнання “русских” свят і мови, неприймання “русских” кандидатів на службу; українізацію “галицько-руської” церкви, переслідування “руського” духовенства, відмову приймати “русских” у духовні семінарії тощо⁵¹.

На з’їзд прибули представники світської інтелігенції, духовенства, студентства, ремісників і селян⁵². Головою РНО з’їзд обрав В.Груша, викладача гімназії зі Станиславова, заступником – М.Бачинського, чиновника фінансової дирекції зі Львова, а М.Марка, чиновника фінансової дирекції зі Львова, секретарем. До складу керівного органу РНО – “Русского Народного Союзу” (РНС) увійшли: д-р О.Гнатишак, д-р К.Черлюнчакевич – присяжні повірені з Перемишля, о. Ю.Гумецький з Вербіжа, о. І.Давидович з Болехова, д-р Т.Заяць, д-р А.Лисяк – присяжні повірені зі Львова, Д.Ключник – викладач гімназії зі Львова, Я.Кмицикевич – львівський студент, І.Костецький – селянин з Поздзяча, Г.Лещак – селянин з Толева, О.Монцібович з Куткора, М.Третяк – радник суду зі Львова, о. С.Федоронко з Перемишля (пізніше відмовився)⁵³. Русофіли вважали цю подію відновленням своєї довоєнної організації та проголошували правонаступність, що виявилось навіть у назві, з партією русофілів-новокурсників РНО, яку заснував В.Дудикевич. Ураховуючи заслуги колишнього голови “Временного Русского Народного Комитета” І.Костецького перед “галицько-руською” суспільністю та відновлення “Русской народної організації”, з’їзд обрав його почесним головою організації⁵⁴.

“Русская народная організація” декларувала, що охоплює “руський” народ у межах Польської Республіки й осіб, які визнають його національну та культурну єдність. При цьому літературні твори на місцевих діалектах розглядалися як важливий внесок у загальнонародну скарбницю. Представником цієї організації в зовнішніх взаєминах виступало політичне товариство “Русская рада” у Львові, рішення та вказівки якої були обов’язковими для всіх членів РНО⁵⁵. Програмні завдання міжвоєнного русофільства фактично перегукувалися з їхньою платформою довоєнного періоду так само, як і внутрішня організація й навіть назви керівних органів. І.Костецький, Ю.Яворський та І.Лісковацький відмовилися ввійти до складу членів РНО через звинувачення (в основному з боку лівиці РИК) у перешкодах для об’єднання та практичної роботи на руській народній ниві.

Ліве крило РИК поступово відійшло від русофільського руху й у середині 1924 р. заснувало радянофільську партію “Народна воля”. Цю політичну організацію очолювали К.Вальницький (юрист за освітою, марксист), К.Пелехатий (співпрацював з комуністами з 1919 р.), М.Заяць, М.Голінатій (поет)⁵⁶. У 1924 р. партія змінила назву на “Воля народу”. З того часу вона ще більше наблизилася до українофільського руху, підкреслюючи своє бажання брати спільну з українськими партіями участь у національно-визвольних змаганнях⁵⁷.

Зважаючи на соціальний радикалізм, польська влада тривалий час не дозволяла скликати з’їзд партії (заборонила в 1923 і 1924 рр.), і лише в лютому 1926 р. львівський воєвода дав дозвіл на скликання партійного з’їзду, що відбувся 25 лютого й схвалив програмні засади партії⁵⁸. Стосовно соціального питання партія “стала на ґрунт радикально-соціалістичний, а щодо питання про самостійне існування українського народу тяжіла до ідеології русофільства”⁵⁹. У жовтні 1926 р. партія об’єдналася з холмсько-волинським “Сельсоюзом” в Українське селянсько-робітничє соціалістичне об’єднання “Сельроб” (1926–1932 рр.)⁶⁰. Отже, розкол русофільства в міжвоєнний період став логічним завершенням тенденцій, що намітилися в цій течії ще на початку ХХ ст. і були пов’язані з поширенням соціалістичних ідей в українському русі*.

* Причиною розколу в русофільській течії на початку ХХ ст. було поширення соціалістичних ідей в українському національному русі. Прихильниками соціалістичних ідей стало молоде покоління, котре в 1902 р. започаткувало видання журналу “Живая мысль”. Довкола журналу згуртувалися М.Глушкевич, Д.Вергун, Ю.Яворський, А.Геровський, Р.Алексеєвич, С.Лабенський та ін. Вони називали себе “прогресистами” й основною своєю метою вважали вирішення проблем селянства та видання творів на місцевих “говорах” (*Живая мысль. – Львовь, 1902. – № 1*). У 1905 р. за виступ проти російського царизму й підтримку революції в Росії на сторінках свого журналу (*Письмо кь молодежи // Живая мысль. – 1905. – Вып. 22. – 1 Января*) його було закрито (*На перепутьи // Новая жизнь. – 1908. – № 1. – Июнь*).

Протягом 1908–1909 рр. ця ж група, очолювана головою молодіжного русофільського товариства “Друг” М.Стасевичем, започаткувала видання газети “Новая Жизнь”, редактором якої і став М.Стасевич. Вони називали себе правонаступниками “Живой мысли”, виступали за вирішення соціального питання селянства та звинувачували РНП у безкласовості й нехтуванні інтересами селянства (*Новая жизнь. – 1908. – № 1*).

Іншою течією в РНП була радикальна, яку очолював В.Дудикевич. Вони з 1909 р. видавали газету для “простого” народу “Голос народа” (1909) на місцевих “наречіях і говорах” (*Галицкая “русско-народная” среда // Новая жизнь. – Львовь, 1913. – № 1. – Январь*), а для інтелігенції – “Прикарпатскую Русь” (*Прикарпатская Русь. – 1909. – № 4. – 19 сентября (2 октября); Голос народа. – 1909. – Ч. 1. – 18 (1 жовтня)*). Обидві фракції, незважаючи на певні відмінності, діяли разом (“новокурсники”) і критикували старше покоління (“старокурсників”) (*Кь друзьям и вразамь русско-народной партии // Галичанинь. – 1909. – № 6. – 9 (22) января*) за ругенство, під яким розуміли надмірну услужливість перед будь-якою політичною владою, аристократизм, що вів до ігнорування соціальних проблем, консерватизм, певну авторитарність у керівництві як партійними, так і культурно-просвітніми товариствами (Ставропігійським інститутом, Народним домом, Товариством ім. М.Качковського, Галицько-руською матицею та ін.), відсутність критики її керівників, будь-яких керівних політичних принципів, а звідси – непослідовність і нерозбірливість у засобах політичної пропаганди (*Оть редакції // Новая жизнь. – 1908. – № 1*). Наявність двох течій – соціал-демократичної і радикальної в лавах РНП, що декларували національно-соціальний характер партії, визнавало й старше покоління діячів партії (*На перепутьи // Новая жизнь. – 1908. – № 1. – Июнь*) і навіть вважало їхню критику певною мірою виправданою. Світоглядною

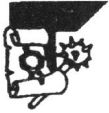
З метою відвернути українські демократичні сили від важливіших цілей польська влада вплутала їх у боротьбу з русофілами. Лівоцентристські уряди Польщі усунули українофільську кураторію Народного дому й керівництво Ставропігії, а на їхнє місце призначили комісарів в особах русофілів І.Лісковацького і М.Третяка. Представники українських демократичних сил сподівалися, що русофільство в міжвоєнну добу зникне взагалі як таке, що позбавлене всякого ідейного й матеріального ґрунту, “щезне остаточно з поверхні політичного життя як повна нісенітниця”⁶¹. Однак суспільні обставини у відновленій Польщі дозволили русофільській течії відродитися й розпочати нове життя. Офіційну Росію, що патрунувала галицьке русофільство, замінили російські організації, які діяли на польській території (здебільшого на її північно-східних окраїнах). Підставою ідеології залишилася давня теорія про національну єдність усіх відламів Русі, тобто великоросів, українців, білорусів і несприйняття українофілів⁶².

Прагнучи не допустити української національної єдності, Польська держава всіляко підтримувала, за визначенням газети “Діло”, уже неприродний на західних землях України передвоєнний русофільський рух. Як слушно зазначалося на шпальтах цього часопису, “це є насправду парадоксом польської політики, яка спирається на ідеологію маршала Ю.Пілсудського, котрий разом зі своїм табором усе життя боровся з русифікацією Польщі, а також і по відбудові польської держави вів війну з большевицькою Росією”. Міністерство внутрішніх справ Польщі намагалось “накинути” русофільську орієнтацію всьому українському населенню, для противаги українофільству. Поляки робили спроби представити “староруський” рух не зовсім російським, “лиш у противенстві до українців полонофільським наставленням смирних русинів”⁶³. Назва польською владою русофільського руху “русинами”, “старорусинами” збігалася з офіційною назвою всього українського народу, який перебував у складі Польської держави, – “русини”. Русофіли доводили, що правильно слід називати “русські” землі в Польщі та їх населення лише термінами: “Русь”, “русин” і “русській”⁶⁴. Термін “український” розглядався лише як визначення для малоруського сепаратистського руху⁶⁵.

Жодна політична течія не може існувати тільки завдяки підтримці ззовні окремими урядовими колами, політичними діячами чи партіями, без належної допомоги та сприйняття народними масами пропагованих нею ідей. Зовнішні політичні орієнтації зароджуються, як правило, за відсутності власного державного організму. Однією з причин популярності ідей русофілів серед певної частини галицького суспільства була, як слушно зауважив історик К.Федевич, належність до руху значної кількості греко-католицьких священників і частини руської інтелігенції, що в деяких селах була єдиним представником інтелектуальних кіл та організатором громадського життя⁶⁶. Подібні погляди висловив польський історик Р.Тожецький, зазначаючи, що причиною збереження русофільства була “впертість і настирливість руського селянина, вихованого в традиції цього специфічного руху руського села”⁶⁷. Серед причин відродження міжвоєнного русофільства слід назвати також урядову підтримку, котра використовувала його для розбиття українського національного руху, поразку українських визвольних змагань, ігнорування русофілів як політичної сили з боку українських демократичних сил під час національно-демократичної революції.

Розкол у русофільській течії, що відбувся на початку ХХ ст. на старо- і новокурсників і був значною мірою пов’язаний з поширенням соціалістичних ідей, на початку 20-х рр. завершився відходом цієї просоціалістично зорієнтованої групи від русофільського руху. Конфлікт

орієнтацією для обох фракцій “новокурсників” залишалася ідея єдності “русского народа”. “Новокурсники” радикали орієнтувалися на царську Росію (*Страусовая политика и подводня скалы // Новая жизнь. – 1908. – № 3–4. – Ноябрь, декабрь*), а “новокурсники” соціал-демократи (*Галицька “русско-народная” середа // Новая жизнь. – Львовь, 1913. – № 1. – Январь*) – на демократичну Росію. Намагання “новокурсників” радикалізувати діяльність своєї партії не дали жодного результату. Оскільки вони, як слушно зазначив один з її лідерів К.Вальницький, “залишались тісно зв’язаними з цілістю галицького, москвофільського руху” (*Вальницький К. До історії право-й-ліво сельробівських ухилів. – Львів, 1928. – С. 8*). Цю ж думку поділяв І.Франко (*Франко І. “Ідеї” та “ідеали” галицької москвофільської молодіжи. – Львів, 1905. – С. 13*), основною причиною безрезультатності їхньої діяльності вважав орієнтацію на Росію й невизнання окремішності українського народу (*Франко І. “Ідеї” та “ідеали” галицької москвофільської молодіжи. – С. 14*).

між обома групами був пов'язаний із ставленням до Польської держави українських демократичних сил і русофільських товариств, Ставропігійського інституту та Народного дому, що забезпечували фінансову базу русофільства.

1. Детальніше див.: Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни / І. Орлевич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 235–249.
2. Там само. – С. 244.
3. Докладная записка делегата Русскаго Исполнительнаго Комитета во Львове, д-ра Э. Вальницкаго. – Одесса, 1919. – С. 6–7.
4. На злобу дня // Русській голось. – 1922. – № 1. – 29 (17) черв.
5. “Чорна рада” або “Совьт нечестивыхъ” // Воля народа. – 1922. – Ч. 74. – 8 лип.
6. Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne / J. Radziejowski. – Kraków, 1976. – S. 108.
7. “Чорна рада” або “Совьт нечестивыхъ” // Воля народа. – 1922. – Ч. 74. – 8 лип.
8. “Одинь вспольный фронтъ” // Воля народа. – 1921. – Ч. 24. – 2 лип.
9. Там само.
10. “Одинь вспольный фронтъ” // Воля народа. – 1921. – Ч. 24. – 2 лип.; Единый фронтъ // Русській Голос. – 1922. – № 6. – 5 серп. (23 лип).
11. Енциклопедія українознавства. Т. 4. – Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1573.
12. Зайцев О. Суспільно-політичне життя / О. Зайцев // Історія Львова : у 3 т. – Львів, 2007. – Т. 3. – С. 55.
13. Там само.
14. Воля народа. – 1921. – Ч. 30. – 13 серп.
15. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków, 1989. – S. 42.
16. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський. – К., 2008. – С. 346.
17. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-демократичних партій Західної України 1923–1939 / І. Соляр. – Львів, 2011. – С. 240.
18. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. – С. 333–334.
19. Там само.
20. Див.: Орлевич І. Товариство “Народний дім” у Львові в 1914–1921 роках / І. Орлевич // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Львів, 2008. – С. 275–288; Орлевич І. Львівський Ставропігійський Інститут (1914–1925) / І. Орлевич // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – Львів, 2009. – С. 153–169.
21. На злобу дня // Русській голось. – 1922. – № 1. – 29 (17) черв. ; “Перша ластівка знесня “выимкового стану” // Воля народа. – 1922. – Ч. 80. – 19 серп.
22. Воля народа. – 1921. – Ч. 59. – 11 марта.
23. “Чорна рада” або “Совьт нечестивыхъ” // Воля народа. – 1922. – Ч. 74. – 8 лип.
24. “Галицко-русска Народна Організація” була відновлена у 1919 р. (Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів, 2006. – С. 191.; Moklak J. Koncepcje staroruskie i prorosyjskie w ukraińskiej mysli politycznej / J. Moklak. – S. 151).
25. Воля народа. – 1921. – Ч. 59. – 11 марта.
26. Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 461.
27. Цветы единого фронта // Русській голось. – 1922. – 29 (17) червня.
28. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 727, арк. 32.
29. Воля народа. – 1922. – Ч. 72. – 24 черв.
30. Там само. – Ч. 69. – 3 черв.
31. “Вовки вь овечой скорє” // Воля народа. – 1922. – Ч. 73. – 1 лип.
32. “Перша ластівка знесня “выимкового стану” // Воля народа. – 1922. – Ч. 80. – 19 серп.
33. На злобу дня // Русській Голос. – 1922. – № 1. – 29 (17) черв.
34. Единый фронтъ // Русській Голос. – 1922. – № 5. – 29 (16) лип.
35. По прямой дорозе // Русській Голос. – 1923. – № 19. – 19 (8) мая.
36. По съездъ 29.VI // Русській Голос. – 1922. – № 2. – 8 лип. (25 черв.).
37. Провокація! // Русській Голос. – 1922. – № 3. – 15 (2) лип.
38. Просчь съ рутенствомъ! // Русській Голос. – 1922. – № 3. – 15 (2) лип.
39. Наша головна задача // Русській Голос. – 1923. – № 21. – 2 черв. (20 мая).
40. Отець Іоаннь Костецкій // Временникъ Ставропігійскаго Института съ місяцесловомъ на 1927 годъ. – Львовь, 1926. – С. 75. Про нього детальніше див.: Орлевич І. Між духовним пастирством і

- політикою: о. І. Костецький у русофільському русі кінця XIX – початку XX століття / І. Орлевич // Історія релігій в Україні. Наук. щорічник. – Львів, 2010. – Кн. І. – С. 649–660.
41. Къ Русскому Народу Прикарпатья // Русский Голос. – 1923. – № 21. – 2 черв. (20 мая).
 42. Первый шаг въ великомъ деле // Русский Голос. – 1923. – № 26. – 7 черв. (24 черв.).
 43. З польської преси. Л. Васілевський про москвофілів // Діло. – 1935. – Ч. 87. – 3 квіт.
 44. Отчетъ о деятельности правящего Совета Ставропигійскаго Института во Львове, за время съ 22 апреля 1928 по 12-е мая 1929. // Временникъ Ставропигійскаго Института съ месящесловомъ на 1930 годъ. – Львовъ, 1929. – С. LXIX.
 45. Ентоні Д. Сміт. Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт. – К., 2004. – С. 51–52.
 46. Наглый вызовъ // Русский Голос. – 1923. – № 22. – 9 черв. (27 мая).
 47. Почему мы – враги большевизма? // Русский Голос. – 1923. – № 35. – 8 верес. (26 серп.).
 48. По пути большевиковъ // Русский Голос. – 1923. – № 23. – 16 (3) черв.
 49. Почему мы – враги большевизма? // Русский Голос. – 1923. – № 35. – 8 верес. (26 серп.).
 50. Русский Народный съездъ // Русский Голос. – 1923. – № 43. – 3 листоп. (21 жовт.).
 51. Там само.
 52. Русский Народный съездъ 1 ноября 1923 г. Резолюція Съезда и Уставъ Русской народной организации. Съ приложеніемъ Резолюцій русскаго народнаго совета отъ 2 февраля 1924 г. – Львовъ, 1924. – С. 1.
 53. Русский Народный съездъ // Русский Голос. – 1923. – № 43. – 3 листоп. (21 жовт.).
 54. Русский Народный съездъ 1 ноября 1923 г. Резолюція Съезда и Уставъ Русской народной организации. Съ приложеніемъ Резолюцій русскаго народнаго совета отъ 2 февраля 1924 г. – Львовъ, 1924. – С. 1.
 55. Там само. – С. 1.
 56. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce... – S. 43.
 57. Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929... – S. 110–111.
 58. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів, 2006. – С. 186; Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929... – S. 109; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce... – S. 42–43.
 59. Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929... – S. 110.
 60. Зайцев О. Суспільно-політичне життя / О. Зайцев / Історія Львова : у 3 т. – Львів, 2007. – Т. 3. – С. 60.
 61. З польської преси. Л. Васілевський про москвофілів // Діло. – 1935. – Ч. 87. – 3 квіт.
 62. Там само.
 63. Український нарід мусить перемогти // Діло. – 1935. – Ч. 39. – 14 лют.
 64. Отчетъ о деятельности правящего Совета Ставропигійскаго Института во Львове, за время съ 22 апреля 1928 по 12-е мая 1929 // Временникъ Ставропигійскаго Института съ месящесловомъ на 1930 годъ. – Львовъ, 1929. – С. LXIX.
 65. Отчетъ о деятельности правящего Совета Ставропигійскаго Института во Львове, за время съ 22 апреля 1928 по 12-е мая 1929 // Временникъ Ставропигійскаго Института съ месящесловомъ на 1930 годъ. – Львовъ, 1929. – С. LXIX.
 66. Федевич К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 / К. Федевич. – К., 2009. – С. 31.
 67. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce... – S. 42.

Исследовано русофильское движение в начале 20-х годов XX в., его трансформацию в новой правовой системе Польского государства. Показано конфликт в среде руссофилов, вызванный отношением к украинским национально-демократическим силам и польской власти, который окончился расколом руссофильского движения на правое и левое течения, что привело к созданию “Русской народной организации” (РНО) и просоветской партии “Народная воля”. Важную роль в процессе возрождения руссофильства сыграли общества – Ставропигийский институт, Народный дом и др., которые служили финансовой основой этого движения.

Ключевые слова: “Русский исполнительный комитет” (РИК), “Русская народная организация” (РНО), партия “Народная воля”, руссофилы, Ставропигийский институт, Народный дом.

Russophile movement in the early 20-ies of the XXth century, its transformation to the new legal system of the Polish state is investigated. Conflict among Russophiles caused by the relationship to Ukrainian democratic forces and Polish government, which ended to the split among Russophile movement on the right and left movement, that led to the creation of a “Russian People’s Organization” (RNO) and the party “People’s Will” is shown. Significant role in the recovery process in the Russophile movement played the Societies Stavropigian Institute, National House, etc. which provide the financial base for this movement.

Keywords: “Russkij Ispolnytelnyy Committee” (RIC), “Russian People’s Organization” (RNO), the party “People’s Will”, Russophile, Stavropigian Institute, People’s House.

УДК 94(477):332.025.26

Ярослав МАНДРИК

ФОРМУВАННЯ МАСОВИХ КАДРІВ ДЛЯ КОЛГОСПНОГО БУДІВНИЦТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ЗАВЕРШЕННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У статті на базі багатого фактичного матеріалу розкрито діяльність партійних і радянських органів радянської України з підготовки механізаторських кадрів у 1933–1937 рр. В основному їх готували на короткотермінових курсах. На кінець досліджуваного періоду сільське господарство УРСР не було забезпечене кадрами. Ця діяльність зазнала провалу.

Ключові слова: політика радянської держави, механізатори, село, культура, освіта, курси.

Роки другої п'ятирічки (1933–1937) характерні деяким посиленням тракторизації сільського господарства, закінченням процесу колективізації, повним знищенням індивідуальних господарств. На селі панівним стає колгосп. Як же розвивався процес забезпечення сільськогосподарського виробництва кадрами масових професій у ці роки, адже колгоспи поступово зміцнювалися й дуже потрібні були спеціалісти.

Певні зміни в цей період спостерігалися в оснащенні сільського господарства технікою. У роки першої п'ятирічки близько половини тракторів, що надійшли в сільське господарство, були імпортними. В 1933 році МТС і радгоспи отримали всі сільськогосподарські машини тільки вітчизняного виробництва. За роки 2-ї п'ятирічки кількість тракторів у МТС збільшилася на 41,5 тисячі й досягла 83,7 тисячі одиниць, комбайнів – на 21,8 тисячі й становила 22,1 тисячі одиниць¹.

Колгоспи та МТС мали також іншу сільськогосподарську техніку, у тому числі, 220,2 тисячі жниварок, 56,9 тисячі молотарок, 402,8 тисячі сівалок (тракторних і кінних), 10,8 тисячі машин для збирання технічних культур, 54,5 тисячі тракторних плугів. Однак, якщо взяти такий факт, де в більшості розміщувалася основна техніка – трактори, то видно: у 1937 році із 83,7 тисячі цих машин у колгоспах було лише 700 одиниць, основна маса – 67,6 тисячі – була в руках держави й розміщувалася в МТС, а 15,3 тисячі – в радгоспах². У такий спосіб держава прив'язала до себе слабкі колгоспи й отримувала від них надприбуток додатково ще за використання техніки.

Покращення оснащення сільськогосподарською технікою дозволило на кінець 2-ї п'ятирічки розпочати механізацію головних виробничих процесів. Загальний обсяг усіх тракторних робіт у колгоспах України в 1933 році виріс до 11 млн га, а в 1938 році він становив уже 46,4 млн га умовної оранки. У 1937 році понад 4/5 загальної площі всіх видів оранки виконували трактори, близько 40% площ ярих й озимих культур засівали тракторними сівалками, а комбайни збирали 40% площ зернових колосових культур.

Однак із завершенням колективізації в роки другої п'ятирічки до завершення механізації сільського господарства було ще дуже далеко. На 1935 рік тяглові сили сільського господарства були механізовані тільки на 22%. Механічна тяглова сила зрівнялася з кінною лише в 1935 році. Напередодні радянсько-німецької війни вона складала 77,7% енергетичної потужності сільського господарства³. Тобто основний обсяг робіт у колективних господарствах України на кінець 30-х років продовжував виконуватися вручну. Важка фізична праця забирала в колгоспників здоров'я й час, не давала їм можливості приділяти належну увагу своєму духовному, культурному розквіту, негативно відбивалася на розвитку українського села в цілому.

Посилення механізації сільського господарства (хоча цей процес ще далекий до завершення й нині) вимагало постійного збільшення кількості спеціалістів масових професій. Однак справа була не тільки в цьому. Поступово в міру зростання впливу техніки в сільському господарстві зростало й значення механізаторів. Змінюється їхнє становище, місце в системі суспільних відносин на селі, вплив на його культурний розвиток. Механізатори починають виділяти в особливу категорію колгоспників – працівників МТС. Вони стають передовим про-

шарком колгоспного населення. Але, з іншого боку, перебуваючи на роботі в державі, механізатори все більше відриваються від землі, удержавлюються й поступово стають найманими державою працівниками, які обробляють землю, але якихось господарських почуттів до неї зовсім не відчувають.

Звичайно, що довго таке становище не могло існувати, настав період, коли земля не витримує панування над собою відчуженої, хоч і освіченої, людини, і ми поступово просуваємося до екологічної катастрофи.

Як же вирішувалася проблема масових кадрів у роки другої п'ятирічки, який був їхній культурний рівень розвитку? Основною формою їхньої підготовки й далі залишалася курсова, але в її організації проявляються певні особливості. Рада праці й оборони випускає в 1933 році дві важливі постанови: 4-го вересня – “Про організацію використання тракторного парку”, і 21-го вересня – “Положення про тракториста”, якими ліквідовувалася короткотермінова підготовка механізаторів. Указувалося на необхідність організації постійно діючої школи для навчання бригадирів тракторних бригад і механіків.

Виконуючи ці постанови, на об'єднаному листопадовому (1933) пленумі ЦКК і ЦК КП(б)У було поставлено завдання про зміну строків навчання на курсах, про організацію на базі деяких курсів шкіл механізаторів. З реорганізацією шкіл колгоспної молоді в 1932 році у загальноосвітні школи підготовка механізаторських кадрів з 1933 року зосереджується безпосередньо при МТС, які стають основною ланкою в цьому процесі⁴.

Певною мірою це був крок уперед. Перш за все тому, що навчання при МТС не відірване від виробництва. Це давало можливість курсантам краще вивчати техніку й виробничі процеси. Разом з тим навчання трактористів було продовжено до чотирьох місяців. З іншого боку, навчання при МТС мало свої негативні сторони. Було важко поєднувати працю й навчання і, як правило, останнє часто опинялося на другому плані.

Крім того, курси при МТС не мали спеціальної навчальної бази, приміщення й обладнання, що не дозволяло поставляти туди підручники та наочність. Курси зовсім не були підготовленими для навчання механізаторів широкого профілю, вони готували вузьких спеціалістів (трактористів за марками тракторів), кожний новий тип машини породжував нову спеціальність. Це вимагало додаткових коштів і часу на підготовку. Не потрібно забувати ще однієї вагомій причини, яка стала на перешкоді організації курсів в Україні після голодної зими 1932–1933 років. Це добре видно на прикладі роботи курсів ветфельдшерів. Так, на 15 лютого 1933 року повинні були набрати на навчання 800 осіб, а фактично було набрано на 15 березня (місяць після початку занять) усього 248 осіб. Головна причина – відсутність харчування, голод. Із цієї причини набрані на курси слухачі в Білоцерківському та Коростенському районах були розпущені, це саме сталось на курсах при Кутинському веттехнікумі. НКЗС УСРР просив включити цих 800 курсантів, які повинні бути набрані на навчання, до централізованого фонду постачання й забезпечити їх стипендіями.

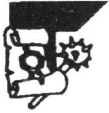
Через відсутність продуктів прохання НКЗС республіки не було виконано.

У лютому 1934 року виходить постанова ЦК КП(б)У “Про реорганізацію курсів підготовки комбайнерів у стаціонарні школи з 6-ти місячним строком навчання”, згідно з якою підготовка комбайнерів переводилася з курсової на стаціонарну⁵.

Збільшуються строки навчання з усіх інших спеціальностей. В 1936 році, як уже говорилося, трактористів готували на чотиримісячних курсах, шоферів – у механізаторських школах із строком навчання 6 місяців, школи бригадирів тракторних бригад були розраховані на 8 місяців, а школи механіків комбайнів й автомеханіків – на 12 місяців. Це, звичайно, покращувало якість підготовки цих спеціалістів.

Утворюються стаціонарні школи підготовки шоферів, механіків, бригадирів тракторних бригад. У Чернігівській області в 1936 році працювало 8 стаціонарних шкіл, 5 із них готували комбайнерів, 2 – механіків, 1 – шоферів⁶.

У лютому 1934 року ЦК КП(б)У запропонував у найстисліші строки укомплектувати курси трактористів, комбайнерів, механіків-молотарок; випускати спеціалістів тільки після екзаменаційної перевірки. З того ж року в Україні розпочинається докорінна перебудова системи підготовки масових кадрів для радгоспів. Мережа курсів з тривалим строком навчання збе-

реглася, але одночасно створюються постійно діючі школи з навчально-виробничими майстернями. Вони стають основною формою підготовки кадрів механізаторів для радгоспів. Протягом 1934–1936 років в УСРР для радгоспів було підготовлено близько 22,8 тисячі кадрів масових професій⁷. У 1937 році запроваджується нова система підготовки колгоспних кадрів. На базі кращих районних колгоспних шкіл (РКШ) були створені однорічні школи колгоспних практиків для підготовки агротехніків, ветеринарів, бухгалтерів і 6-місячні школи для підготовки бригадирів і ланкових. В решту РКШ різноманітнішими стали спеціальності випускників. Якщо за першу п'ятирічку вони в основному готували голів колгоспів, бригадирів, тобто керівників господарств, то тепер в них навчалися техніки-рільники, зоотехніки-практики, колгоспні ветфельдшери та інші спеціалісти масових професій.

Зміцнюється база курсів. Так, у 1934 р. у 20-ти школах механізації Донецької області були 52 комбайни, 25 тракторів, 31 автомашина⁸.

Згідно з рішенням Наркомзему СРСР від 24 вересня 1934 року, без певної матеріально-технічної бази для навчання школи заборонялося відкривати. Поліпшився склад викладачів курсів. Обласні парторганізації посиляли із заводів, інститутів, технікумів спеціалістів для роботи викладачами на курсах механізаторів. Так, Харківський обком компартії в 1934 році відправив у школи механізаторів 45 спеціалістів. Усього в Україні в 1934 році для роботи викладачами було направлено на різні курси й у школи 430 осіб, із них 100 – із центральних органів, 200 – з вузів і технікумів, 130 – з обласних організацій⁹.

У роки 2-ї п'ятирічки підвищуються вимоги до загальноосвітньої підготовки курсантів. Для вступу на курси трактористів освіта повинна була бути не нижча 3-х класів, на курси комбайнерів – не нижча 4-х класів. Для вступу до школи бригадирів тракторних бригад, крім загальної підготовки, курсант повинен був мати виробничий стаж не менше ніж два роки. Приймались туди тільки ударники-трактористи, які мали першу категорію й освіту не нижчу ніж 4 класи¹⁰.

На курсах і в школах механізації створюються спеціальні атестаційні комісії для перевірки знань випускників. Їм починають присвоювати кваліфікацію й розряди. При обкомах партії організовували спеціальні комісії, які слідували за набором курсантів, умовами роботи шкіл і курсів. Так, при Дніпропетровському обкомі партії в комісію входили 25 осіб. У 1934 році вона перевірила знання курсантів, у результаті чого з 5 814 осіб 288 курсантів (4,5% від загальної кількості) були виключені із шкіл і курсів через низьку успішність. Звичайно, усі ці заходи вплинули на якість підготовки механізаторів. Так, Ольгопільську школу механізації Вінницької області в 1933–1937 роках закінчили 1 513 водіїв, 418 комбайнерів. Атестаційна комісія визнала їх знання добрими. Школа мала 11 навчальних аудиторій, майстерні для практичних занять, бібліотеку. У школі працювали 24 викладачі з вищою й середньою спеціальною освітою¹¹.

У 1936 році в республіканській Кіровській школі атестаційна комісія встановила у 86,2% випускників відмінні та добрі знання. Її робота була відмічена Наркомземом СРСР. НКЗС України виділив для преміювання кращих викладачів 2,5 тисячі крб. і 800 крб – для преміювання кращих учнів¹².

Як бачимо, зрушення в роки 2-ї п'ятирічки в підготовці масових колгоспних кадрів були. Вдосконалюється їхня підготовка, поліпшується якість навчання. На жаль, це були поодинокі факти. Уся система курсової підготовки кадрів масових професій для сільського господарства України в роки другої п'ятирічки була ще дуже недосконалою. Так, 23 лютого 1934 року ЦК КП(б)У приймає постанову “Про перебіг підготовки кваліфікованих кадрів для МТС”, де змушений був визнати, що комплектування курсів проходить незадовільно. Наприклад, план комплектування курсів машиністів молотарок у республіці виконаний до 10 лютого (заняття розпочалися ще 1-го січня) лиш на 30%, а в окремих областях ще менше: наприклад, у Вінницькій області – на 18%, Харківській області – на 18% і т. д. Рівень підготовки курсантів залишався ще дуже низьким. Із цих причин ЦК партії категорично заборонив випускати з курсів і шкіл слухачів без старанної перевірки знань і присвоєння їм кваліфікації¹³.

За завданням ЦК КП(б)У було перевірено ряд курсів для підготовки масових кадрів. Картина в цілому була нерадісна. Приміром, курси комбайнерів при Мелітопольській МТС не

мали навчальних класів. У гуртожитку не було світла. Самі гуртожитки не опалювалися (на дворі лютий), не прибиралися, води не було. Не було підручників і зошитів. Курси для підготовки трактористів при цій же МТС були в такому ж стані, зокрема, не було навчальних класів. Фінансів своїх курси не мали, хоча МТС отримувала для них 5 тисяч крб. Вони витрачалися з іншою метою – на ремонт тракторів.

Така ж картина була виявлена на курсах трактористів при Троянівській МТС, на Літенських курсах на Вінниччині¹⁴ тощо. Після роботи цієї комісії, після виходу постанови ЦК КП(б)У від 23 лютого 1934 року у наступні роки обстановка мало в чому змінилася. Тому 15 січня 1936 року ЦК КП(б)У приймає нову постанову “Про хід підготовки масових технічних та колгоспних кадрів по системі НКЗС УСРР”. Сільськогосподарський відділ ЦК перевіряв роботу ряду шкіл, курсів, районних колгоспних шкіл, курсів при МТС в Одеській, Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській областях і в МАСРР. Ось яку обстановку було виявлено, наприклад, у Володарській школі комбайнерів на Донеччині. З перевірених 113 курсантів у 35 осіб були виявлені незадовільні знання (третина від загальної кількості), а офіційні дані керівництва школи були всього 2,6%. Через погані побутові умови на курсах комбайнерів у цій області була дуже висока плинність слухачів. Так, у Новосвітлівській МТС покинули курси 17 слухачів із 30¹⁵.

Таке ставлення до підготовки комбайнерів негативно відбилося на рівні їхньої кваліфікації й результатах праці. Наприклад, у Вінницькій МТС у 1936 році зібрали на один комбайн по 6 га зернових, у Багалійській – 17, у Хмельницькій – по 18, в Ямпільській – по 18 тощо. Важливим було те, що такий низький рівень роботи комбайнерів у МТС України був навіть нижчим від рівня 1933 року, коли в республіці вперше було застосовано на полях комбайни.

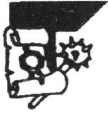
Незадовільним був стан інших шкіл і курсів. Погано були обладнані Перещепинська школа комбайнерів у Дніпропетровській області, Березівська школа трактористів в Одеській області, Балтійська школа комбайнерів і трактористів у Молдавії, дуже низькою була навчальна дисципліна в Ольгопільській школі трактористів на Вінниччині, Володарській школі трактористів на Донеччині тощо. Багато шкіл не було забезпечено підручниками, зошитами, у більшості з них були відсутні гуртожитки, а там, де вони були, умови проживання в кімнатах були просто жахливими¹⁶.

Із цих причин зразу ж після виходу вищезазваної постанови від 1 квітня 1936 року виходить нова, тепер уже спільна постанова ЦК КП(б)У і РНК республіки “Про організацію в областях постійних 6-ти місячних агрозоотехнічних курсів”. Нею проголошувалося створення на базі РКШ стаціонарних курсів з контингентом 3,5 тисячі осіб. Усього організувалося таких 37 курсів для підготовки кваліфікованих агрозоотехнічних кадрів із числа найбільш передової колгоспної молоді. Кошти виділялись облвиконкомом, Наркомфіном України й лише частина – колгоспами. Тобто ці курси переходять фактично на державне утримання, що покращувало їхню роботу¹⁷.

Дещо поліпшується робота, пов’язана з відбором працюючої молоді на курси. У першу чергу посилюється на навчання комуністи й комсомольці. Посилюється роз’яснювальна робота, курсантам стала надаватися матеріальна допомога. Збільшуються витрати держави на навчання курсантів. Так, у 1934 році вартість навчання одного курсанта тракторних курсів зросла до 194 крб на рік, на курсах трактористів-бригадирів – до 108 крб, на курсах комбайнерів – до 194 крб¹⁸. Зростають асигнування з держбюджету на утримання курсів і шкіл. Усього по Україні тільки в 1936 році було виділено на організацію курсів 7,5 млн крб, що становило п’яту частину всіх витрат з держбюджету республіки на підготовку кадрів¹⁹.

За всі роки другої п’ятирічки (1933–1937) в Україні було підготовлено 644,5 тисячі спеціалістів масових професій, у тому числі 210,2 тисячі механізаторів. У кінці 1937 року у МТС працювало 170 тисяч трактористів, машиністів та інших спеціалістів масових професій²⁰.

Однак зусилля партійних і радянських органів УРСР, які всіляко рекламувалися щодо підготовки масових колгоспних кадрів у роки завершення насильницької злочинної колективізації в українському селі зазнали повного провалу. Проблема кадрів залишилася гострою в сільському господарстві УРСР у всі роки існування радянської влади й була однією з основних причин відставання в його розвитку.

1. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління (ЦДАОДВОДУ), ф. 166, оп. 17, спр. 1721, арк. 14.
2. Листопадовий об'єднаний пленум ЦК і ЦК КП(б)У. Партвидав ЦК КП(б). – Х., 1933. – 117 с.
3. ЦДАОДВОДУ, ф. 5, оп. 1, спр. 1917, арк. 84.
4. Народне господарство Української РСР. – К., 1957. – 124 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 2702, спр. 456, арк. 60.
6. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 2547, арк. 499.
7. ЦДАОДВОДУ, ф. 166, оп. 17, спр. 842, арк. 14.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 221, спр. 459, арк. 34.
9. Там само, оп. 164, спр. 434, арк. 123.
10. Там само, спр. 13, арк. 464.
11. ЦДАОДВОДУ, ф. 256, оп. 1, спр. 1154, арк. 24.
12. Там само, ф. 166, оп. 16, спр. 1917, арк. 30–31.
13. Народа в ЦК КП(б)У // Комуніст. – 1936. – 16 січ.
14. ЦДАОДВОДУ, ф. 160, оп. 17, спр. 362, арк. 8–9.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2702, спр. 419, арк. 3–5.
16. Працюють школи механізаторів // Комуніст. – 1936. – 16 січ.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2704, спр. 24, арк. 14.
18. Там само, спр. 7986, арк. 43.
19. ЦДАОДВОДУ, ф. 5, оп. 1, спр. 633, арк. 12.
20. Там само, спр. 2039, арк. 43.

В статье на основе богатого фактического материала раскрыта деятельность партийных и советских органов советской Украины по подготовке механизаторских кадров в 1933–1937 гг. В основном их готовили на краткосрочных курсах. На конец исследуемого периода сельское хозяйство УССР не было обеспечено кадрами. Эта деятельность испытала провал.

Ключевые слова: политика советского государства, механизаторы, село, культура, образование, курсы.

The article based on rich factual material disclosed the activity of party and government organs of Soviet Ukraine in preparation of machine in 1933–1937 rr. Basically they were prepared on short courses. At the end of the studied period agriculture of USSR was not provided by personnel. This activity has been a failure.

Keywords: policy of the Soviet state, mechanics, village culture, education, cours.

УДК 340.12(477.8)

Тетяна ХОДАК

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В УНТП – УНДО НАВКОЛО ДЕРЖАВОТВОРЧИХ КОНЦЕПЦІЙ У 20–30-х рр. ХХ ст.

У статті розкрито історичні обставини формування контрверсійних моделей державотворення в Українській народно-трудої партії (УНТП) – Українському національно-демократичному об'єднанні (УНДО). Розглянуто автономістську політику Народного комітету УНТП. Проаналізовано державотворчу концепцію Незалежної групи УНТП, що спиралася на екзильний уряд Є.Петрушевича. Висвітлено різноманітні аспекти консолідації національно-демократичних сил, створення УНДО, його державотворчу програму та політику, спрямовану на побудову самостійної соборної української держави з конституційно-парламентським устроєм.

Ключові слова: УНТП, УНДО, державотворчі концепції, національно-територіальна автономія, самостійна соборна українська держава.

Ідея автономії західноукраїнських земель у складі Польщі почала формуватися в тогочасних провідних політичних колах Галичини на початку 20-х рр. ХХ ст. Після переломного

для краю березня 1923 р., коли за офіційним рішенням Ради послів країн Антанти українські землі було передано польській державі, посилювався відкритий наступ на всіх напрямках суспільного життя українців. Політичне й дипломатичне маневрування, застосовуване досі на міжнародних форумах для світової громадськості, було відкинуте. Основною засадою політики уряду було зміцнення польської держави на окупованих землях шляхом обмеження економічного й правно-політичного стану посідання українського населення. Терор, викоринення рідної мови й культури, позбавлення українського селянина землі, робітників, учителів, службовців – праці на фабриках, у школах та установах, обмеження прийому їхніх дітей до навчальних закладів – усе це були ланки послідовної політики, спрямованої на обмеження, а в майбутньому й повну ліквідацію українського національно-культурного та громадсько-політичного життя.

Рішення Ради послів країн Антанти про приєднання Галичини до Польщі спричинило глибоку кризу в українському національно-державницькому таборі. Були розірвані стосунки між політичними партіями. Міжпартійна рада розпалася, припинила свою діяльність УНРада в краї.

За нових політичних обставин тогочасні партії випрацювали свою тактику і стратегію, які часто суперечили одна одній. Якщо радикали й споріднені з ними політично волинські есери одразу стали на шлях боротьби проти всіх окупаційних режимів, у тому числі й більшовицького, під всеукраїнським соборницьким прапором, а Українська соціал-демократична партія (УСДП), слідом за комуністами, виступила з ідеєю боротьби проти польської окупації, за возз'єднання з УСРР, то в Українській народно-трудовій партії (УНТП) процес формування нової державно-політичної лінії проходив контрверсійно й тривав досить довго.

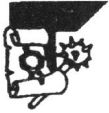
Крайові та закордонні чинники УНТП після краху політики державної незалежності Галичини 1923 р. стали перед необхідністю випрацювання нової державницької платформи, яка була б пристосована до зміненої політичної ситуації. Екзильний уряд на чолі з Є.Петрушевичем виступив з концепцією формування державної влади на всіх західноукраїнських землях. У резолюціях, прийнятих у Відні в 1923 р., наголошувалося, що головною метою “українського народу всіх західноукраїнських земель є відзискання повноти державної незалежності сих земель, а непримирима боротьба проти польської державності на сих землях мусить бути основною і незрушимою лінією його політики і всіх його визвольних змагань на сих землях”¹.

Проте нова політична лінія екзильного уряду зустріла спротив значної частини членів крайового Народного комітету, які розходилися з урядом у питанні ролі та місця закордонного представництва, у ставленні до Польщі, радянської України, політичної тактики і стратегії в умовах польської окупації. Ширилося переконання в недалекоглядності стратегії уряду Є.Петрушевича, хибності його політичної тактики, відповідальності за фатальне вирішення долі краю. У провідних колах УНТП поширювались автономістські настрої.

Автономісти пропагували ідею створення крайового сейму із законодавчими функціями, який мав би розглядати всі справи, що “торкаються української нації й території, яку населяють українці”. Програму закордонного уряду щодо боротьби за державність західноукраїнських земель автономісти вважали “гаслом цілком утопічним, шкідливим, оскільки воно санкціонує поділ панукраїнських змагань соборної української нації”².

Відкидаючи прорадянські орієнтації Є.Петрушевича, автономісти застерігали еміграцію та громадськість від необгрунтованих надій на “вуйка зі Сходу”, від очікування інтервенції в Польщу з боку СРСР. “Ставка на теперішніх володарів Великої України, – зазначав неофіційний орган УНТП газета “Діло” у статті “Шкідливі настрої”, – було би ставкою на другого ворога українства”³. Своє негативне ставлення до радянської влади в Україні автономісти висловили в статті “Засоби”. “Бо не є це влада українського народу, – зазначалося в ній, – тільки влада над українським народом. Є це здебільшого в теорії влада не українського робітництва на Україні, а в суті річі влада червоної Москви. Однак ставлячись негативно до цієї влади, ми далекі від того, щоби активно підпирати зовнішні намагання повалити її... нашим кличем мусить бути клич власних сил”⁴.

Автономісти робили особливий акцент на необхідності вивести український політичний рух на легальні засади, оскільки це давало змогу залучити до нього широкі народні маси, вести

боротьбу за корінні соціально-економічні та національно-культурні права українського народу. “Висуваючи справу територіальної автономії всіх українських земель, що опинилися під польською владою, – писали автономісти в газеті “Діло“, – виходили ми зі становища необхідності виєкзеквування від Польщі і поширення всіх тих прав, які українському народові належаться на основі паризького рішення, статуту Союзу народів про національні меншини і врешті на основі такої паперової польської конституції. Не домагатися цих обкромлених прав, не старатися поширити їх, – значило би резигнувати з усіх можливостей легальної боротьби – і артію зводити все життя нації в підпілля”⁵.

На першому післявоєнному з’їзді трудовиків, що відбувся 1923 р. у Львові, у роботі якого взяло участь близько 300 делегатів із різних місць краю, відомий український громадсько-політичний діяч, учений, доктор В.Охримович у своїй доповіді заявив, що політичною програмою українського народу є побудова незалежної соборної української держави. Проте, беручи до уваги рішення Ради послів країн Антанти як доконаний факт, він висунув ідею національно-територіальної автономії всіх українських земель у складі Польщі. Доповідач застеріг від будь-якого ототожнення вимоги автономії з угодовством⁶.

У прийнятих на з’їзді політичних резолюціях зазначалося, що кінцевою метою українського народу є самостійна соборна незалежна українська держава на всіх українських землях.

Учасники народного з’їзду висловилися за створення національно-територіальної автономії українських земель у Польщі, вказали також на незаконність проведених у листопаді 1922 р. виборів до польського сейму і сенату, звернулися з проханням до українських послів і сенаторів з Волині, Холмщини, Полісся й Підляшшя виступити на захист прав українців Східної Галичини. Делегати висловили протест проти скасування гмінного самоврядування, переслідувань українського духовенства, полонізації українських шкіл, звільнення з роботи українських службовців, учителів, залізничників, колонізації українських земель, поліцейських репресій⁷.

Наприкінці травня 1923 р. на засіданні Тіснішого народного комітету (ТНК) головою УНТП було обрано В.Охримовича. За новим організаційним статутом, прийнятим на з’їзді, до складу ТНК увійшли, в основному, прихильники нормалізаційно-автономістської платформи⁸. Таким чином провід УНТП відмежувався від дотеперішньої державно-політичної програми, репрезентованої Є.Петрушевичем. Замість концепції боротьби за державність західноукраїнських земель було висунуто програму національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі.

Українська еміграція, яка підтримувала Є.Петрушевича, сприйняла негативно програму автономії. У червні 1923 р. проти політичного курсу крайового Народного комітету різко виступила закордонна група УНТП та крайові політичні чинники. Крайовий провід було звинувачено в угодовстві та зраді.

У відповідь Народний Комітет (НК) удався до рішучих заходів. На засіданні 16 червня 1923 р. В.Охримович висунув питання: чи визнавати Є.Петрушевича й надалі диктатором і виконувати його накази, чи діяти на власний розсуд. Більшість підтримала політичну лінію, визначену Народним з’їздом, і після обговорення прийняла “Остаточні і тимчасові домагання”, які адресували закордонному урядові. У “домаганнях” НК замість дотеперішнього закордонного уряду вимагав створити “за границею всеукраїнський політичний центр (комітет для пропаганди всеукраїнської державности і для оборони прав і інтересів українського народу в усіх окупаціях)”. На думку НК, “галицький уряд повинен розв’язатися”, а Є.Петрушевич і члени його уряду “повинні занехати всяку дальшу політичну і дипломатичну акцію”, не “мішатися до краєвої організації, тактики і політики”. Одночасно була розпущена закордонна група УНТП⁹.

Гострота політичного протиборства продовжувала зростати. За таких обставин НК 30 червня 1923 р. прийняв рішення про ліквідацію закордонного уряду. Народний комітет УНТП настоював також на скликанні УНРади для звіту Президента за свою чотирирічну діяльність¹⁰.

Проте автономістський курс НК наражався на всезростаючий спротив різних українських політичних сил, особливо молоді, яка виступала за непримиренну боротьбу проти польського окупаційного режиму. Від крайового проводу УНТП та його автономістської політики

відмежувалися майже всі політичні групи й партії. Безперспективність автономістської політики дедалі гостріше усвідомлювали й члени НК. Під тиском внутрішньої опозиції, загальносуспільних настроїв партійний провід трудовиків, знеохочений постійним протиборством, був змушений добровільно скласти свої повноваження на засіданні НК 8 грудня 1923 р.¹¹

Партію очолила Незалежна група УНТП, яка запропонувала нову програму партії під назвою “Головні точки програми Незалежної групи УНТП”. У політичній частині програми український народ проголошувався державною нацією незалежно від обставин і місця проживання. Українська національна держава визнавалася основою політичної думки УНТП. Партія проголошувала своєю метою боротьбу за об’єднання всіх українських земель в одній незалежній, національній, соборній, демократичній державі.

Прихід до керівництва УНТП Незалежної групи відкрив шлях до внутріпартійної і міжпартійної консолідації. Рішенням ТНК від 10 квітня 1924 р. було підтверджено доцільність подальшого існування національно-державного представництва українського народу за кордоном.

Тим часом, у дусі політики Є.Петрушевича, змінювалося ставлення УНТП до радянської України. Відзначалися чималі здобутки українського народу на Наддніпрянщині у сфері розбудови національно-державного життя. Орієнтація на радянську Україну стала важливою засадою політичної концепції закордонного центру й проводу УНТП. Проте інші західноукраїнські політичні партії не поділяли їхні радянофільські погляди. У зв’язку із цим переговори між представниками політичних партій щодо об’єднання з УНТП не приносили результатів. На перешкоді ставали контрверсійні державно-політичні позиції учасників переговорів. Таким чином, спроби міжпартійного об’єднання зазнали невдачі.

З метою згуртування національно-демократичних сил на початку 1925 р. було створено Об’єднуючу комісію, до якої увійшли від НК УНТП С.Голубович, А.Малецький, М.Струтинський, від групи “Діло” – В.Охримович, Д.Левицький, М.Стефанівський, від Української партії національної роботи (УПНР) – Д.Паліїв, В.Кузьмович, В.Целевич, від Української парламентарної репрезентації – М.Черкавський¹².

Остаточне узгодження Об’єднуючою комісією всіх політичних суперечностей упродовж першої половини 1925 р. дало змогу випрацювати платформу консолідації національно-демократичних сил краю.

11 липня 1925 р. у Львові відбувся об’єднавчий з’їзд українських політичних угруповань, зокрема обох груп трудової партії, а також УПНР і національної групи Української парламентарної репрезентації та делегатів із 49 повітів краю. На з’їзді було створено нову політичну партію – Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО). З’їзд прийняв політичну платформу об’єднання, програмною засадою якої проголошувалася національна єдність усього українського народу, який “змагає до здобуття Соборної Незалежної Української Держави на всіх українських землях”¹³. Указувалося на споконвічний національний характер західноукраїнських земель. Компромісну позицію було зайнято щодо радянської України. Зокрема, у документі зазначалося: “Хоча сучасний устрій Радянської України не покривається з ідеологією УНДО, усе ж уважаємо Радянську Україну етапом до Соборної Незалежної Української Держави, яка зреалізується під напором свідомих мас усього українського народу”¹⁴.

Важливою складовою своєї діяльності УНДО вважало існування за кордоном умандатованого представництва західноукраїнських земель, яке в тісному зв’язку з краєм вестиме політичну акцію на міжнародній арені.

Програма партії і резолюції з’їзду в редакції, запропонованій президією та ЦК УНДО, були підтримані переважною більшістю делегатів. Політична частина програми повторювала основні ідеї платформи, на якій утворилось УНДО.

Політичною метою партії проголошувалося здобуття соборної самостійної демократичної української держави на всіх етнічних землях. УНДО не визнавало ніяких міжнародних актів, що суперечили суверенному праву українського народу на власну державу; заявляло, що “ніколи не признає правовості чужинного панування” на українських землях¹⁵.

УНДО висловилося за конституційно-парламентський устрій майбутньої української держави, розподіл гілок влади, обстоювало широкі демократичні та громадянські права, в тому

числі й загальне, рівне, безпосереднє, таємне й пропорційне виборче право до всіх законодавчих і самоврядних установ.

Партія виступала також за соціальне й економічне визволення українського народу, передачу великої земельної власності безземельним і малоземельним селянам без викупу, проти колонізації українських земель польськими осадниками, за перехід фабрик і підприємств у власність держави, запровадження законодавства, яке охороняло б робітників від визиску.

У культурно-освітній сфері УНДО обстоювало єдину трудову українську безплатну школу, державну допомогу незаможній молоді¹⁶.

На з'їзді було прийнято низку тактичних резолюцій, які конкретизували позицію партії з ряду важливих питань. Насамперед це стосувалося політики Польщі на західноукраїнських землях. Указувалось на екстермінаційний, колонізаційний і антидемократичний характер політики польського уряду в Західній Україні. З'їзд закликав до боротьби за державно-політичні, громадянські, соціально-економічні й культурні права українців; заявив, що "український народ, опинившись примусово під Польщею, не признає цього насильства над собою, та обстоює і на далі своє право на повне політичне самоозначення"¹⁷.

Після березневих виборів 1928 р., на яких націонал-демократи здобули 25 мандатів до сейму й 9 до сенату, центр легальної боротьби українських політичних чинників перемістився до польських законодавчих органів¹⁸. Розглядаючи польський парламент як важливий осередок боротьби за національні інтереси, ундовські послі й сенатори висунули своїх представників до більшості парламентських комісій. Від парламентського представництва УНДО віце-маршалком сейму було обрано В.Загайкевича, а віце-маршалком сенату став М.Галушинський¹⁹.

Створивши Український клуб, послі з перших днів роботи польських законодавчих органів випрацювали власну парламентську тактику й стратегію, форми й методи діяльності. Їх національно-державницькі засади діяльності були викладені у виступах Д.Левицького, В.Загайкевича, С.Барана, В.Целевича та інших. Особливе місце займала правно-державна заява, виголошена Д.Левицьким від імені Українського клубу 29 березня 1928 р. під час бюджетної дискусії на пленарному засіданні сейму. У заяві Д.Левицький підкреслив споконвічний етнічний характер усіх українських земель, їх історичну державницьку традицію. Голова парламентського представництва УНДО зазначив, що "найвищим, святим і непорушним ідеалом нашим є: Незалежна Суверенна і Соборна Українська Національна Держава на всій українській території"²⁰. У зв'язку із цим у заяві наголошувалося на невизнанні рішень Ризького миру (18 березня 1921 р.) і Ради послів країн Антанти (15 березня 1923 р.), відповідно до яких Польщі передали західноукраїнські землі. Головну політичну мету діяльності Українського клубу в польському парламенті націонал-демократи вбачали в боротьбі за здобуття незалежної соборної української держави.

Однак гостра опозиційна тактика ундовських послів і сенаторів до польської держави та національної політики її урядів конкретних результатів не приносила. Це посилювало песимізм і розчарування в українському загалі. В умовах кризи парламентсько-демократичної системи й наростання тоталітарних тенденцій у Польщі перед проводом УНДО з усією силою поставала проблема узгодження незалежницької політики з тогочасною ситуацією. Ні правно-державна заява, ні програмні виступи послів і сенаторів відповіді на поставлене питання не давали.

На початку 1930-х рр. державотворча програма націонал-демократів зазнала докорінних змін. Вирішальний вплив на її зміну мали міжнародні, а також внутрішньополітичні події. Суперечливі тенденції міжнародних відносин зумовили появу різних, часто контрверсійних, державотворчих концепцій.

Ще більший вплив на зміну державно-правової думки націонал-демократів мали події в радянській Україні, пов'язані із централізацією державного управління СРСР та ліквідацією автономних прав УСРР, колективізацією, русифікацією, масовими репресіями української інтелігенції, селян, духовенства. Усе це посилювало антирадянські настрої, активізувало формування принципово нових державотворчих підходів.

Безпосереднім поштовхом до перегляду державно-політичних засад націонал-демократів було загострення політичного курсу польського уряду стосовно українського населення, що

проявилось у масовій пацифікації 1930 р., наступі на господарські, політичні та національні права українського населення.

За таких обставин поміркована, старша за віком частина українців усе більше схилилася до думки про необхідність пошуку шляхів польсько-українського порозуміння на ґрунті автономістської концепції.

Українська молодь, передусім студентство, а також радикально налаштована частина суспільства підходили до перспектив національно-визвольного руху з інших позицій. Вони вважали, що міжнародна стабілізація є тимчасовою, а господарська криза, гонка озброєнь, ревізійні плани й дії Німеччини неминуче призведуть до воєнного конфлікту, у результаті якого буде переглянуто умови Версальського миру, ліквідовано несправедливу систему європейських кордонів, у тому числі й польських. Саме тому тактика і стратегія націонал-радикалів, зокрема ОУН, полягала в актуалізації української проблеми на міжнародній арені за одночасного загострення опозиційного курсу українців до польської держави, невизнання її правових засад на західноукраїнських землях.

Окреслені в загальних рисах контрверсійні державно-політичні концепції спричинили розкол українського державницького табору на прихильників порозуміння з Польщею на засадах національно-територіальної автономії і тих, які прагнули активізації національно-визвольної боротьби за незалежну соборну українську державу. Проблема відносин з Польщею стала в центрі всього політичного життя краю. Протиборство противників і прихильників нормалізації стосунків із Польщею та автономізації призвело до поділу західноукраїнського суспільства на два основні державно-політичні табори.

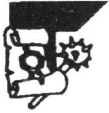
Активна боротьба велася і всередині УНДО, більшість проводу якого поступово схилилася до автономістської платформи. Це виявилось у дискусіях щодо опозиційного курсу УНДО, висуненні вимоги автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. До перегляду дотеперішньої політики схилилася більшість українських послів і senatorів нового парламентського представництва, обраного на виборах 16 (до сейму) і 23 (до сенату) листопада 1930 р. Незважаючи на створення спільного з УСРП та УСДП українського виборчого блоку, порівняно з виборами до сейму 1928 р., українці здобули лише 20 посольських мандатів, з них 17 – УНДО і 3 – УСРП. До сенату УНДО здобуло 3 мандати, УСРП – один²¹. На результати виборів, безперечно, вплинули масові поліцейські репресії та переслідування.

Новообрана Українська парламентарна репрезентація висунула принципово нові правно-державні ідеї. Зокрема, 9 січня 1931 р. посол О.Луцький на пленарному засіданні сейму виступив із критикою дій польського уряду в період пацифікації, указав на необхідність виконання Польщею міжнародних зобов'язань і на те, що "гарантована нам тими умовами територіальна автономія є конечним постулатом практичної політики, від якої не відступимо"²². Таким чином, уперше одним із чільних діячів УНДО на парламентському рівні була зроблена заява про те, що метою діяльності УПР є національно-територіальна автономія українських земель у складі Польщі.

Прихильники нормалізації польсько-українських стосунків звернулися до представників урядової парламентської фракції Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) послів Т.Голувка й Е.Енджеєвича з проханням уплинути на уряд, щоби припинити репресії, закриття гімназій, культурно-освітніх і спортивних товариств, відшкодувати матеріальні втрати. 24 лютого 1931 р. на засіданні ЦК УНДО було вирішено уповноважити делегацію УПР для переговорів з поляками. Офіційні переговори представників УПР О.Луцького, В.Загайкевича і М.Галушинського з лідерами парламентського блоку ББСУ Т.Голувком і Е.Енджеєвичем відбулися 25 лютого 1931 р. Однак умовою для подальших переговорів з польського боку було висунуто вимогу скласти українським послам у сеймі заяву лояльності до Польщі. Через неможливість вести далі переговори на таких умовах ЦК на засіданні 7 березня прийняв ухвалу про їх припинення²³.

Активну дискусію в УНДО викликав пакт про ненапад між СРСР і Польщею, підписаний 25 липня 1932 р. УПР висловилося проти пакту як такого, що продовжував етап поділу українських земель між двома державами²⁴.

На поглиблення протиріч в УНДО вплинули виступи міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького в сеймі, основний зміст якого зводився до тези: спочатку лояльність українців до

польської держави, а вже потім рівність громадянських прав. Про загострення курсу польських властей стосовно українського населення свідчили направлені урядом до сейму законопроекти про військову колонізацію північно-західних українських земель, про державне й приватне шкільництво, що обмежувало функціонування українських шкіл, а також про зміну територіальної самоуправи й створення в Галичині збірних громад, управи яких узалежнювалися від повітових властей. Проти цих урядових законопроектів УНДО розгорнуло широку петиційну кампанію²⁵.

Таким чином, протягом 1920-х рр. через внутрішні й зовнішні обставини державно-політична програма українських національно-демократичних сил еволюціонувала від незалежницької моделі державотворення в напрямі створення територіальної автономії українських земель у складі Польщі. На цьому ґрунті на початку 1930-х рр. в УНДО виник конфлікт з опозиційною групою, яка виступала за активізацію національно-визвольної боротьби за незалежну соборну українську державу.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 372, оп. 1, спр. 16, арк. 51.
2. Спільна платформа // Діло. – 1923. – 20 квіт.
3. Шкідливі настрої // Діло. – 1923. – 27 квіт.
4. Засоби // Діло. – 1923. – 20 трав.
5. Там само.
6. Охримович В. Сучасне політичне положення і наша тактика / Володимир Охримович // Діло. – 1923. – 24 трав.
7. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 163, арк. 66, 68–69.
8. Засідання ТНК // Діло. – 1923. – 30 черв.
9. ЦДІАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 17, арк. 18.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 6, оп. 1, спр. 54, арк. 32.
11. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 144, арк. 44–45.
12. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / Ігор Соляр. – Львів, 1995. – С. 25.
13. Platforma polityczna UNDO // Biuletyn polityczny. – Warszawa, 1926. – № 1. – S. 289–290.
14. Ibid.
15. Програма УНДО // Діло. – 1926. – 28 листоп.
16. Там само.
17. Резолюції Народного зїзду // Діло. – 1926. – 28 листоп.
18. Вибірчі підсумки на суцільній українській території під Польщею // Діло. – 1928. – 24 берез.
19. Ukraincy // Sprawy narodowosciowe. – Warszawa, 1928. – № 2. – S. 200–202.
20. Правно-державна заява Українського Клубу виголошена на пленарному засіданні сейму 29 березня 1928 р. // Діло. – 1928. – 31 берез.
21. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1930 r. – Warszawa, 1931. – S. 30–40.
22. Wszystkie stronnictwa. Tygodnik // Komunicat specjalny. – 1931. – № 6/187. – S. 78.
23. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1931 r. – Warszawa, 1931. – S. 23.
24. Пакт з Совітами // Свобода. – 1932. – 14 серп.
25. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 875, арк. 4, 10, 15, 35–36.

В статтє раскрыты исторические обстоятельства формирования противоречивых моделей государствообразования в Украинской народно-трудовой партии (УНТП) – Украинском национально-демократическом объединении (УНДО). Рассмотрена автономистская политика Народного комитета УНТП. Проанализирована государствообразующая концепция Независимой группы УНТП, опиравшаяся на эмиграционное правительство Е.Петрушевича. Освещены различные аспекты консолидации национально-демократических сил, создание УНДО, его государствообразующая программа и политика, направленная на создание самостоятельного соборного украинского государства с конституционно-парламентским строем.

Ключевые слова: УНТП, УНДО, государствообразующие концепции, национально-территориальная автономия, самостоятельное соборное украинское государство.

The historical circumstances of the formation of the controversial state-formative models in Ukrainian People's Labour Party (UNTP) – Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO) are investigated in the article. The autonomist politic of the People's Committee of UNTP is overlooked. The state-formative concept of the Independent group of UNTP, which relied on the emigration government of Ye.Petrushevych, is analysed. Different aspects of the national democratic forces consolidation, creating of UNDO, its state-formative program and policy aimed at the building of the unified independent Ukrainian state with the constitutional and parliamentary system are highlighted.

Keywords: UNTP, UNDO, state-formative concepts, national-territorial autonomy, unified independent Ukrainian state.

УДК 94 (477.83/86) “1920–1930”

Ігор СОЛЯР

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИКУМ І МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В 1920–1930-х рр.: ФОРМАТ МІЖПАРЛАМЕНТСЬКОЇ УНІЇ

Проаналізовано зовнішньополітичну діяльність національно-державницьких партій Західної України в міжвоєнний період ХХ ст., зокрема, участь українського політикуму в діяльності Міжпарламентської унії. Відзначено, що західноєвропейські держави розглядалися УНДО як інструмент тиску на країни, у межах яких перебували після Першої світової війни українські землі, для розв'язання українського питання. Наголошено, що зовнішньополітичні стратегія і тактика національно-державницьких партій вимагали від них внутрішнього порозуміння й координації дій на міжнародній арені.

Ключові слова: УНДО, Міжпарламентська унія, міжнародні відносини.

Після оприлюднення рішення Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. щодо Східної Галичини національно-державницькі партії Західної України поклали значні надії на міжнародну зовнішньополітичну діяльність і світову спільноту. Однією з міжнародних організацій, на допомогу якої очікували націонал-демократи, стала Міжпарламентська унія. Вона давала можливість представникам УНДО на міжнародному рівні пропагувати ідею необхідності розв'язання українського питання.

Незважаючи на значну наукову цікавість, проблема зовнішніх орієнтацій національно-державницьких партій Західної України в контексті міжнародних відносин міжвоєнного періоду ХХ ст. залишається малодослідженою. Більше того, в українській історіографії практично відсутні відомості про участь українських представників у діяльності Міжпарламентської унії – впливової міжнародної організації, створеної наприкінці ХІХ ст. Джерельну основу статті становлять архівні документи, матеріали періодичної преси, спогади провідних діячів УНДО. Головна мета розвідки – охарактеризувати перспективи розв'язання українського питання на міжнародній арені наприкінці 1920–1930-х рр.

Націонал-демократи, починаючи з 1928 р. були учасниками єдиної польської делегації на щорічних конгресах Міжпарламентської унії. Зародження її діяльності припадає на 1888 р. Відтоді “парламент парламентів” (так називають політологи й публіцисти Міжпарламентську унію) розширював свої межі – напередодні Першої світової війни міжнародна організація об'єднувала 26 парламентських держав і понад 3 500 членів¹. Вагомим був вплив Унії в політичних і дипломатичних колах наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. “Особливо помітні її заслуги в розбудові міжнародного правопорядку, – резюмував щоденник “Діло”. – Скликання другої Гаазької світової конференції було ділом Унії”². Однак Міжпарламентська унія, як й інші міжнародні організації, не змогла зупинити початок Першої світової війни.

Після закінчення війни Міжпарламентська унія відновила свою діяльність, координуючи її з Лігою Націй. “Унія по суті мала ті самі завдання, що й Ліга Націй, тільки що її

трибуна є свобідніша й доступніша не лише для упрівілеєних державних народів, але й для поневоленних, позбавлених державности, хоч і в дуже малому обсязі”, – резюмували тогочасні українські аналітики³.

XXV з'їзд Міжпарламентської унії відбувся в Берліні 23–28 серпня 1928 р. Організація, утримуючи зв'язок між парламентами світу, на своїх конгресах розглядала важливі питання тодішнього політичного, економічного й культурного життя, сприяючи зближенню між державами та народами й усуненню численних перешкод на шляху до миру. Дебати на конгресах мали переважно теоретичний характер. Український щоденник “Діло” (напередодні 25 конгресу) підкреслював: “Та все ж важко, щоби між голосами визначних парламентаріїв не бракувало й нашого (українського. – *I.C.*) голосу в обороні таптання прав українського народу”⁴.

У Міжпарламентській унії польський парламент мав 16 місць, з них на представництво польських народів припадало тільки три мандати (українцям, німцям і євреям). Делегатом Українського клубу на конгрес 1928 р. був Д.Левицький, який 22 серпня того ж року в “товаристві” послів В.Целевича, Д.Паліва, С.Кузика та ін. виїхав до Берліна⁵.

Збори Міжпарламентської унії 1928 р. були потрійно ювілейними: “В цьому році Міжпарл[аментська] Унія зійшлася в 40-ліття свого існування на 25 сесію в побідженому, республіканському Берліні, де останній раз радила перед 20-ти літами (в 1908 р.) з часів розцвіту царства”⁶. Відзначимо, що в 1908 р. конгрес відкривав кн. Бюльо, а “парламент приймав” Фрідріх Вільгельм. Натомість у 1928 р. засідання відкрив чехословацький сенатор Брабец, а від німецького уряду збори привітав соціал-демократичний канцлер Мюллер. На конгрес прибуло понад 500 делегатів – парламентаріїв з усіх континентів. Засідання зборів відбулися в будинку німецького рейхстагу.

Після вступної організаційної частини головою зборів обрано Штоклінга, а президентом Унії – колишнього президента французької палати Фердинанда Буїссона⁷. Перший у своїй інавгураційній промові підкреслив переломний момент в історії європейських держав: “Від минулої доби, наповнений гамором, конфліктів і зоружень, переходить світ до нової доби, в якій починається реалізація мирових ідей шляхом переговорів про обмеження зброєнь, праць роз'ємних трибуналів і загальних мирових умов. Завдання Міжпарл[аментської] Унії є співпраця над здійсненням мирових ідей і побороення анархії, що панує у відносинах між державами”⁸. Принагідно зауважимо, що питання миру було віссю, навколо якої проходили дискусії на зборах 1928 р. Причиною постійних озброєнь колишній німецький міністр Давід уважав недовір'я між народами, яке, на його думку, “витворює те блудне колесо, яке стоїть на перепоні розброєнню. Єдиним виходом з того крутіжу є припинення змагань до спеціальної безпеки. Вона вийде сама зі себе при здійснюванні розброєння”⁹.

На порядку денному зборів Міжпарламентської унії 1928 р. було декілька питань: репрезентативна система у виборчому законодавстві; еміграції та імміграція; “Декларація прав і обов'язків держав; національні меншини”. Проблема національних меншин розглядалася на підготовчих нарадах зборів Міжпарламентської унії, а саме – на засіданнях комісії для етнічних і колоніальних справ. Доповідь на тему “меншостевого питання” виголосив швейцарський делегат Штудер. Референт підкреслював, зокрема, необхідність виконання меншинами державних законів, а державами – міжнародних зобов'язань у цій сфері, об'єднання зусиль з Лігою Націй у вдосконаленні охорони національних меншин. Після тривалої дискусії резолюцію (1927 р.), ухвалену на зборах Міжпарламентської унії в Парижі, доповнено декількома пунктами, а саме: “1) перестудіювати процедуру Ліги Націй в меншостевій квестії; 2) старатись розвинути законну охорону меншостей на всі держави, а не лише на ті, що взяли на себе відповідні міжнародні зобов'язання; 3) розвинути гарантії меншостевого права в поодиноких державах”¹⁰.

Серед представників національно-державницького табору Західної України не було однозначної оцінки в діяльності міжнародної організації. Зокрема, критичну оцінку діяльності Міжпарламентської унії дав З.Пеленський. Він підкреслив, що впливи цієї установи “не сягають туди, де робиться ота політика, що нині диспонує долею держав і націй”¹¹. Незважаючи на прекрасну атмосферу зборів Міжпарламентської унії, журналіст зауважив: “Взагалі Унії можна надавати тільки таку реально-політичну вартість, яку надається всякій політичній

установі, що не розпоряджає ні ніякою реальною силою, ні матеріальними засобами, ні тим більше не має права на ніякі санкції”¹².

Ідеалом Унії, на переконання З.Пеленського, були пацифізм і парламентаризм. На такий висновок підштовхнули промови голови конгресу, німецького канцлера, виступи інших промовців. “Унія ось так цілком впадає в ритми тої політичної гри, – зауважував український журналіст, – яка відбувається послідовно на заході через етапи Союзу Народів і пакту Келльога. Іншими словами: Міжнародна Парляментарна Унія є таким самим засобом охорони існуючого стану політичного посідання як і Союз Народів і пакт Келльога. Вона по суті спрямовує свою теоретичну працю тільки до замирення й закріплення існуючого політичного стану. І цим уже доволі з’ясовується наше відношення до неї”¹³.

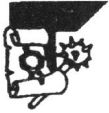
Автор статті не сприймав тих виступів, у яких констатували “консолідацію післявоєнних політичних міжнародніх відносин”. З обуренням український журналіст ставив запитання до українського політикуму: “Консолідація відносин у часі, коли поміж усіма тими представниками чужих держав не має представників нашої державности? Праця над закріпленням мира, в якому, на розчетвертованих українських землях сидить і панюється чужинець? Наша співпраця над замиренням і консолідацією такого положення? Вірити в пацифізм і методи парламентаризму, а також у те, що вони зможуть змінити це положення? Слухати пустих обіцянок занепокоєних у свому насіданні володарів про опіку над національними меншостями, і приймати ту опіку з рук... китайців, бразилійців чи уругвайців? Вдоволитись тим положенням і тими гомінкими словами, поза якими не стоїть ні один навіть жовнір?..”¹⁴.

Водночас З.Пеленський указав на позитивний бік участі українських парламентаріїв у зборах Унії: “Будь це ціла мережка особистих зв’язків та знайомств наших парламентаристів з європейськими, американськими та іншими парляментарними величинами, а далі – наслідком тих зв’язків і знайомств безпосередня першоджерельна і правдива інформація про українську проблему”¹⁵. У порядок денний зборів Унії ввійшли чотири питання: 1) звідомлення генерального секретаря Унії (д-р Лянге); 2) реферат колишнього німецького канцлера д-ра Вірта про “сучасний стан парламентаризму”; 3) реферат посла д-ра Славко-Сецєрова про еміграцію; 4) реферат віце-президента бельгійського сенату Анрі Ля Ронтена про права й обов’язки держав.

Звіт генерального секретаря Унії (66 сторінок друку) мав форму огляду світової політики в 1827–1828 рр. і складався з двох частин. У першій – він торкався проблем військових боргів держав, обмеження озброєння, забезпечення миру між народами, Ліги Націй та ін. Друга частина звіту характеризує працю самої Міжпарламентської унії, її комісії і центрального бюро. Окрему частину звіту присвячено проблемі національних меншин. На думку Остапа Луцького, “очевидячки, вже і при цій точці денного порядку могло прозвучати українське слово. Технічні і принципіальні моменти (ми є розчетвертована нац[іональна] держава, не звичайна національна меншина!) – казали відсунути цей виступ до іншої, відповіднішої нагоди”¹⁶.

28 серпня 1928 р. уперше виступив (німецькою мовою) на пленарному засіданні Міжпарламентської унії О.Луцький у дискусії над рефератом Анрі Ля Ронтена про права й обов’язки держав. Згадуючи основні тези виступу, О.Луцький підкреслював: “Хід думок в цій промові слідує: коли згідно з 10-им пунктом цієї резолюції держави мають бути відповідальні за вільний і новий розвиток народів, що остаються під їх опікою (себто кольоній) і коли ціла єднота держав має дбати, щоби і ці народи чимскоріше осягнули державну незалежність, то тимбільше мусять ці обов’язки держав мати свою силу тоді, коли в межах цих держав живуть більші недержавні народи. Зауваживши коротко політичну історію України по сьогоднішній день і сучасне наше положення та підкресливши, що політика держав, в яких жиємо, йде на виразне навіть культурне й господарське поневолення, я заявив, що завданням української політики є всебічне і загальнонаціональне визволення”¹⁷.

Надалі голови УНДО й УПР, виїжджаючи на загальні збори Міжпарламентської унії, намагалися розглядати проблеми національної політики в Європі й у конкретній державі. Однак президія Унії, польські члени делегації чинили перешкоди зусиллям українців розглядати проблеми національних меншин. Лише 1933 р. В.Мудрому поза порядком денним удалося виступити на пленарному засіданні із засудженням політики комуністичного керівництва СРСР щодо українців. Якщо наприкінці 1920-х років кілька членів УНДО могли брати участь у

засіданнях Міжпарламентської унії, то в середині та другій половині 1930-х рр. лише В.Мудрий, що був головою УПР, репрезентував українців. Востаннє голова УНДО й УПР брав участь у з'їзді Міжпарламентської унії наприкінці серпня 1938 р. у Гаазі¹⁸.

Зовнішньополітичну діяльність національно-державницьких партій Західної України в міжвоєнний період ХХ ст. детально проаналізувала М.Рудницька. Одним із найвідрадніших фактів кінця 1920-х рр., на її думку, стало зростання зацікавлення в Європі українським питанням. Водночас потрібно відзначити ще один позитив – серед українців зросло розуміння ваги міжнародної діяльності. Ці два факти, констатувала вона, необхідно було використати для подальшої розбудови міжнародної праці: “Бо хоча з одної сторони треба перестерігати наше громадянство перед покладанням надто великих надій на закордон, так з другої сторони непростим промахом було би занедбувати закордонну працю, яка в останніх місяцях з'єднала нам багато прихильників та принесла несподівано гарні успіхи. Не забуваючи, що наша доля лежить в останній мірі у наших власних руках, не легковажимо такого могутнього політичного чинника, яким є opinio mundi. А що opinio mundi слід інформувати про наші домагання та здобути її симпатії для нас можна тільки шляхом систематичної витривалої і планово веденої міжнародної праці”¹⁹.

Щодо засобів міжнародної праці, М.Рудницька виділила: 1) пропагандистську пресу й літературу (бюлетені, часописи, брошури); 2) організацію закордонних пресових та інформаційних бюро; 3) членство й співпрацю в міжнародних організаціях; 4) участь у міжнародних виставках, мистецьких імпрезах і спортивних змаганнях; 5) спрямування молоді на закордонні студії; 6) особисті зв'язки із чужинцями. “Всі ці засоби, – підсумовувала вона, – вимагають примінення своєрідної правильної тактики та послідовної, впертої праці”²⁰.

М.Рудницька звернула увагу на проблему тактики в міжнародній праці, зокрема, у співробітництві на терені міжнародних організацій. Вона розкритикувала постійне виголошування скарг на міжнародних форумах без огляду на мету та програму нарад, якій служить організація: “Кожний, хто має якийсь досвід міжнародної праці, знає, – підкреслювала одна з лідерів жіночого руху в Західній Україні, – що метода скарг не є правильна тому, що вона мало кого зворушує, а всіх переконує про нашу слабкість. Так само зайвим, а навіть шкідливим є виголошувати при кожній нагоді – чи це стоїть у зв'язку з темою нарад, чи ні – заяви про 40-міліоновий народ. Ніхто з чужинців не є в силі зрозуміти, чому 40-а мільоновий народ з історичною традицією та власною культурою не може собі здобути волі, а навіть коли хто з чужинців це зрозуміє, то буде нас легковажити і нами погордувати”²¹.

М.Рудницька вважала, що “невільно в міжнародній організації поводитися так, щоб її провідники могли дійти до переконання, що ми прийшли до організації виключно з цією метою, щоби її використати для власних цілей, себто для пропаганди української справи. Кожна міжнародна організація має свої завдання, свою ідеологію, власний круг інтересів та питань. Кожна вимагає від своїх членів відданости своїй ідеї та речовій праці. Зискати пошану, а то й симпатію чужинців зможемо лише тоді, коли виявимо захоплення або бодай зацікавлення провідною ідеєю організації та коли зуміємо нашою діловою працею (яка в усіх міжнародних організаціях зосереджується по комісіях) дорівняти чужинцям. Таким чином ми скорше переконаємо чужинців, що ми є культурний народ, який дозрів до міжнародного співробітництва, ніж деклараціями про потоптані права і заподіяні нам кривди”²².

Одним із важливих “принципів тактики” українська посолка вважала розуміння ментальності членів міжнародної організації, знання її атмосфери: “Хто має це знання (добуте довголітнім досвідом або засвоєне шляхом інтуїції), цей має також з правила прикмети потрібні до ведення міжнародної праці. Він зуміє також приноровити себе зручно до атмосфери дотично чужинецького, зглядно міжнародного осередка, зуміє достроїти форму своїх виступів, спосіб ставлення справи та ціле своє поведення до традиції і звичаїв цього осередка”²³.

Аналізуючи різні проблеми українських представників на міжнародній арені, авторка статті зазначила: “Вже само прийняття в члени міжнародної організації натрапляє на дуже поважні, часто непоборимі для нас перешкоди тому, що майже в усіх міжнародних організаціях обов'язує в справі членства державний принцип у висліді чого членами можуть стати лише державні нації”²⁴. Тільки в студентських і жіночих організаціях українські представники були

рівноправні з іншими представниками. В інших міжнародних організаціях українці змогли б увійти в статусі національної меншини або ж у складі польського представництва. “Доступ до міжнародних організацій, – наголошувала М.Рудницька, – утруднюють не лише її статuti, але робить це також влада, яка зі зрозумілих причин боїться наших зв’язків зі світом. Все-таки ми не використовуємо в цій ділянці всіх можливостей і багато ще є міжнародних організацій, научних, професійних, загалом гуманних і харитативних, до яких ми навіть не пробуємо дістатися”²⁵.

Навіть у тих міжнародних організаціях, у котрих українці були рівноправними членами, на думку М.Рудницької, “приходилося поборювати великі труднощі, що випливають з виїмовості і аномалії нашого положення як недержавної нації. Кожний, хто в ролі українського представництва брав участь у якому-небудь міжнародному конгресі, мусів відчутти і зрозуміти цю прикру, часто упокорюючи двозначність нашої делегації в порівнянні з умовинами праці і становищем делегації державної нації. Немалу роль відіграє також недостача відповідного матеріального забезпечення нашої делегації[...], недостача відповідної пропагандивної літератури і т. д. Ніщо так ясно не освідомлює різниці, які існують між становищем державного і недержавного представництва як міжнародній конгрес, як факт, що делегати державних націй знаходять у своїй амбасаді всяку матеріальну і моральну допомогу тоді, коли наші делегати позбавлені на чужині великої опіки й піддержки”²⁶.

Український політик підкреслювала вагу особистих зв’язків на міжнародних з’їздах: “Наше громадянство, а навіть одиниці, що самі беруть участь у міжнародній праці, легковажать часто цей надзвичайно важливий чинник, яким у пропагандивній акції і загалом у взаєминах поміж народами є особисті зв’язки і особиста дружба. Треба тямити, що симпатії і антипатії до одиниць переносяться у природи річи на цілу націю, яку ці одиниці репрезентують”²⁷.

Передумовою міжнародної діяльності українського представництва мала стати національна солідарність: “Не сміє в ній бути ніяких партійних ні територіальних розходжень, ніяких особистих сварів. Лише об’єднані сили цілого громадянства, лише дружня співпраця краю, європейської і заокеанської еміграції можуть принести пропагандивній акції повний успіх. Як довго нація не може здобутися на суцільну закордонну політику, як довго вона не вміє перед чужинцями звести всіх ідеологічних і прогресивних одиниць до спільного знаменника, так довго вона має мало даних на те, щоби бути нацією в повному значінні цього слова”²⁸.

Таким чином, УНДО, як й інші партії національно-державницького табору, не тільки уважно стежило за розвитком міжнародних відносин, але й вело активну зовнішньополітичну діяльність, що, зокрема, проявилось в участі її представників у роботі Міжпарламентської унії. На засіданнях цієї міжнародної організації націонал-демократи нищівно критикували умови Версальського мирного договору, які санкціонували поділ українських земель між чотирма державами, владні режими цих держав – СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, які обмежували національно-культурні права українського народу. Зважаючи на цей чинник, зовнішньополітична активність УНДО була підпорядкована одній меті – розв’язанню українського питання на основі принципу права націй на самовизначення.

1. Міжпарламентська унія // Діло. – 1928. – 26 серп.
2. Там само.
3. Там само.
4. Міжпарламентарна Унія. Сьогорічна сесія в Берліні // Діло. – 1928. – 24 серп.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 41, арк. 7.
6. Міжпарламентська унія // Діло. – 1928. – 26 серпня.
7. ЦДАЛ України. Кол. мікрофільмів № 9, м/ф 70046, арк. 16.
8. Міжпарламентська унія // Діло. – 1928. – 26 серпня.
9. Там само.
10. Там само.
11. Соляр І. Проблема автономії Західної України у складі Польщі в діяльності УНТП – УНДО / Ігор Соляр // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 18–19. – С. 219.
12. Міжпарламентарна Унія. Сьогорічна сесія в Берліні // Діло. – 1928. – 24 серп.

13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Луцький О. 25-та конференція Міжпарляментарної унії / Остап Луцький // Діло. – 1928. – 18 верес.
17. Там само.
18. Діло. – 1938. – 11 верес.
19. Діло. – 1932. – 7 січ.
20. Там само.
21. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / Ігор Соляр. – Львів, 2011. – С. 275.
22. Діло. – 1932. – 7 січ.
23. Там само.
24. Мілена Рудницька. Статті, листи, документи : збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 538.
25. Діло. – 1932. – 7 січ.
26. ЦДІАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 45, арк. 52.
27. Діло. – 1932. – 7 січ.
28. Там само.

Проанализировано внешнеполитическую деятельность национально-государственных партий Западной Украины в междувоенный период XX в., в частности участие украинского политика в деятельности Межпарламентской унии. Отмечено, что западноевропейские государства рассматривались УНДО как инструмент давления на страны, в пределах которых находились после Первой мировой войны украинские земли, для решения украинского вопроса. Отмечено, что внешнеполитические стратегия и тактика национально-государственных партий требовали от них внутреннего понимания и координации действий на международной арене.

Ключевые слова: УНДО, Межпарламентская уния, международные отношения.

The foreign policy of national-political parties in Western Ukraine during the interwar years of the twentieth century is analysed, including participation of Ukrainian politics in activity of Interparliamentary Union. It is noted that Western states considered UNDO as an instrument of pressure on the countries within which Ukrainian lands were after World War to solve the Ukrainian question. Emphasized that foreign policy strategy and tactics of the national-political party which demanded the internal harmony and coordination of their competition in the international arena.

Keywords: UNDO, Interparliamentary Union, international relations.

УДК 94(477.83/86):329.7

Тетяна МОСІЙЧУК

СПІВПРАЦЯ УНДО Й ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА “РІДНА ШКОЛА” (20–30-ті рр. XX ст.)

Стаття присвячена співпраці однієї з найвпливовіших політичних партій Західної України 20–30-х років XX ст. – Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) з просвітницьким товариством “Рідна школа”. Проаналізовано причини, загальні умови й напрями їх спільної боротьби за національний характер української школи та висвітлено особливості міжпартійного протистояння. Основний акцент зроблений на об’єднанні зусиль партії й товариства в ході проведення шкільних плебісцитів. Авторка стверджує, що їхня співпраця мала на меті протидію денационалізаційній політиці польського уряду.

Ключові слова: Українське національно-демократичне об’єднання, утравістичні школи, плебісцит, міжвоєнний період, “Рідна школа”.

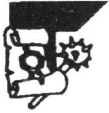
З огляду на низку об'єктивних причин, домінуюче місце в структурі українського національно-політичного руху Західної України впродовж міжвоєнних десятиліть посіло Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Перебуваючи в центрі політичного спектра на легальному становищі, українська націонал-демократія відіграла важливу роль у розвитку національної освіти. Однак наукове вивчення її історичного досвіду розпочалося лише в останнє десятиріччя. При цьому основна увага дослідників зосереджена на політичній діяльності партії, а робота націонал-демократії в освітній сфері залишилася поза увагою науковців. Чільним завданням партії був захист українського шкільництва від наслідків полонізаційної політики польського уряду. Для повноцінної реалізації цього завдання націонал-демократи тісно співпрацювали з провідними культурно-просвітницькими організаціями краю.

У вітчизняній історіографії окреслена проблема епізодично розглядалася в дослідженнях М.Кугутяка¹, Г.Білавич і Б.Савчука², І.Соляра³ та ін.; у польській – у працях Р.Томчика, М.Пап'єжинської-Турек, Р.Торжецького⁴. Джерельну основу розвідки становлять документи Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДАІЛ України), спогади очевидців і матеріали української преси. Мета статті – аналіз особливостей та напрямів співпраці УНДО й “Рідної школи” для протистояння денационалізаційній політиці польського уряду та розвитку українського приватного шкільництва впродовж міжвоєнного періоду.

Відступ Галицької армії за р. Збруч у липні 1919 р. поклав початок двадцятирічному польському пануванню в Західній Україні. Польща зрозуміла рішення Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р. як згоду країн Антанти на проведення політики денационалізації й асиміляції українців краю. Перші удари були спрямовані на освіту. “Не сміє бути української школи, – наголошували польські урядовці, – бо в українській школі дитина навчилася би любови до рідної мови і до минувшини свого народу”⁵. Закон від 31 липня 1924 р. усунув українську мову з урядування в усіх державних і самоуправних установах та перетворював більшість шкіл національних меншин на двомовні (утраквістичні) з переважанням польської мови. Очевидець тих подій І.Василишин відзначав, що “навіть у тих небагатьох школах, що й надалі залишилися ніби українськими, наказано, крім польської мови, викладати по-польськи історію й географію. На українську мову припало навчання рахунків і гімнастики... Старших учителів українців стали передчасно посилати на пенсію, а молоді кандидати учительського звання могли дістати працю тільки на корінно польських землях”⁶. Польський уряд прагнув створити враження, начебто процес ліквідації шкіл національних меншин відбувається добровільно, на демократичних засадах. Тому до закону було внесено статтю, у якій зазначалося, що “в гмінах, де понад, 25% українського, білоруського чи литовського населення, на вимогу батьків 40 дітей шкільного віку, навчання у школі буде проводитись рідною мовою. Якщо на цій території батьки 20 дітей виявлять бажання продовжити навчання польською мовою, то школа, незалежно від кількості дітей української або іншої національності, стає двомовною”⁷. Польська адміністрація не обмежилася тільки знищенням народних шкіл, фактичної ліквідації зазнавали середні державні й приватні навчальні заклади. Міністерство освіти та віросповідань поспішило вже в липні 1925 р. видати розпорядження про об'єднання українських гімназій з польськими у Львові, Тернополі та Перемишлі. За двадцять років польського панування кількість українських шкіл зменшилася з 3 662 до 144⁸.

Таким чином, полонізація стала ключовим інструментом в асиміляційній програмі польського уряду, який прагнув повністю знищити українську національну освіту. Основний удар спрямовувався на початкову й середню школи через проведення плебісцитів.

Уже з перших днів своєї діяльності УНДО виступило на захист українського шкільництва. Провідним став заклик партії “Всі українські діти до української школи!”, бо “хто минає свою рідну школу і посилає дитину до чужої школи, – той ворог своєї дитини і української нації!”⁹. “Нашим обов'язком, – відзначало УНДО на сторінках “Діла”, – є виховати відданих своєму народові громадян. І до цієї мети мусимо йти двома шляхами: обороною українства в державному шкільництві..., а з другого боку – будовою власного приватного шкільництва всіх типів”¹⁰. 11 серпня 1925 р. було опубліковано звернення Народного комітету УНДО до членів партії із закликом активізувати організаційну роботу в масах. Серед першочергових

завдань відзначалося таке: “З вересня мусить початися масова акція в справі оборони українського шкільництва”¹¹, бо “як хочемо удержати наш нарід на становищі живої нації..., то не можемо ні на хвилю забувати трьох основних справ: народної просвіти, рідної школи і національного господарства!”¹². 28 серпня 1925 р. на засіданні президії ЦК УНДО й представників освітніх установ було вироблено програму дій, яка передбачала організацію протестаційних народних віч проти полонізації українських шкіл, бойкот утраквізації українських гімназій, залучення батьків до шкільних плебісцитів, виступи українських послів і сенаторів у польських законодавчих органах, Лізі Націй та інших міжнародних організаціях.

У боротьбі за національний характер української школи націонал-демократи тісно співпрацювали з культурно-освітніми організаціями краю, у першу чергу, з “Рідною школою”. Заснована в 1884 р. як Українське педагогічне товариство, організація впродовж міжвоєнної доби розбудовувала власну мережу приватних українських шкіл, організувала дошкільні заклади, бурси для молоді, видавала педагогічний журнал. Тільки в Галичині організувала 700 бібліотек. У 1938 р. товариство об’єднувало 2 077 гуртків і 104 000 членів (на 1914 р. – 69 гуртків і 500 членів)¹³. Провід партії добре розумів значення товариства в боротьбі за національний характер української школи, тому вирішив об’єднати зусилля. Під час конференції воєвод Східних воєводств у Варшаві (19–20 жовтня 1925 р.) польські урядовці неодноразово звертали увагу на тісну співпрацю УНДО з “Рідною школою” під час вирішення шкільних питань¹⁴. Тернопільський воєвода у зверненні до Міністерства внутрішніх справ від 13 жовтня 1926 р. повідомляв про початок акції за впровадження української мови в початкових школах з ініціативи УПТ й УНДО, які “організують віча, збирають декларації і прохання батьків та надсилають до уряду”¹⁵.

Стратегія та напрями співпраці націонал-демократів з “Рідною школою” були затверджені на II з’їзді партії, який тривав з 19 до 24 листопада 1926 р. У резолюціях наголошувалося, що УНДО не повинно “випускати з під нашої опіки українських державних шкіл, бо це важкими зусиллями виборене національне добро... Щодо шкіл УПТ, то їх слід за всяку ціну вдержати, реформуючи їх обережно в напрямі фаховости”. Народний з’їзд УНДО закликав “все українське громадянство до інтенсивної матеріальної підтримки центральних установ, що займаються освітою і вихованням”¹⁶.

Політичні декларації УНДО щодо співпраці й розвитку товариства знайшли своє реальне втілення в повсякденній діяльності центральних і місцевих партійних осередків, лідерів та рядових членів партії. Середина 20-х років ХХ ст. стала часом серйозних випробовувань для українського шкільництва через проведення плебісцитів в умовах державного терору й підкупу. Організацією й проведенням, часто повторним, шкільних плебісцитів у Західній Україні займалося товариство “Рідна школа” під керівництвом центрального та повітових комітетів партії. Про це свідчать численні звіти воєводських управлінь про суспільно-політичну ситуацію у воєводствах. Зокрема, у звіті Станіславського воєводського управління за 1927 р. повідомлялося: “Зініційована УНДО акція повторного плебісциту на ліквідацію утраквістичних шкіл і за впровадження в усіх школах української мови навчання охопила в останнім часі цілі повіти..., а проводять її Рідна Школа, греко-католицькі священники і вчителі”¹⁷. З початком 1928 р. надвірнянський повітовий комендант поліції повідомляв: “Діяльність УНДО в справі збирання декларацій за руську школу проявилась в наступних гмінах: 1) В Саджаві, де зібрано 65 декларацій; 2) В Ославах Білих зібрано 53 декларації; 3) В Микуличині зібрано 40 декларацій”¹⁸.

Передбачаючи фальсифікації з боку офіційних органів, повітові осередки товариства й партії роздавали священикам спеціальні анкети, запитання яких спрямовувалися на виявлення кількості українських шкіл і кількості дітей, які в них навчалися¹⁹. Як приклад, місцевий парох у листі від 22 грудня 1925 р. подає до ЦК УНДО відомості про стан українського шкільництва в його селі: “У нас, в Куликові єсть 7 класів, народна школа з польським язиком викладовим. До неї ходить дітей української національності 287. В р. 1925 з весною внесено українських декларацій 88 за 135 дітей за українською мовою навчання”²⁰. Така позиція націонал-демократів мотивувалася тим, що польська влада саме “при допомозі “шкільного плебісциту” школу для українських дітей робиться інструментом денационалізації”²¹.

Завдяки успішній взаємодії товариства, духівництва та націонал-демократів, Українська парламентарна репрезентація мала реальну картину проходження шкільного плебісциту для викриття колонізаційної політики уряду. У ході плебісцитової акції 1925 р. українські батьки внесли близько 100 000 шкільних декларацій за 130 000 дітей з вимогою навчання їх українською мовою. Незважаючи на добре організовану акцію, українське шкільництво зазнало великих утрат. 2 червня 1928 р. В.Целевич, виступаючи в польському сеймі, подав реальну картину українського шкільництва. За словами посла, протягом цього короткого часу ліквідовано 1 506 українських шкіл. У наступних 1926–1928 роках польський уряд закрити ще 217 шкіл. Сучасник тих подій польський історик М.Фелінський твердить, що в 1929 р. продовжували функціонувати лише 719 українських шкіл²².

Результати плебісциту черговий раз довели, що єдиний шлях збереження української національної школи пролягає через розширення приватного шкільництва. А це вимагало великих коштів. Оскільки фінансування організації частково здійснювалося добровільними внесками, воно було недостатнім. Націонал-демократи гостро критикували тих українців, які вважали, що “своє рідне приватне шкільництво можна заступити якоюсь менш коштовною організацією” типу “Просвіти” чи “Сокола”²³. А під час проведення протестаційних віч націонал-демократи закликали громадськість до активної розбудови приватного шкільництва²⁴. “Ніхто нам не допоможе, як ми самі собі не поможемо. Нехай же клич: всі і все для “Рідної школи”! – буде пануючим в нашій українській суспільності”²⁵. Під такими гаслами партія постійно організувала збір коштів для ефективного функціонування УПТ за допомогою різноманітних акцій²⁶.

Зокрема, під час різдвяних свят з ініціативи націонал-демократів у кожному селі чи місечку організувалися групи колядників, які отримані кошти за коляду віддавали на потреби “Рідної школи”²⁷. “Під колядою, – писало «Діло», – розуміємо святочну жертву на «Рідну школу»”²³. “Місяць січень, – закликали націонал-демократи, – це місяць «Рідної школи». Тому доходи з аматорських театральних вистав, концертів, чайних вечорів... вертепу і т. п. уладжуваних ким небудь в місяці січні йдуть виключно на «Рідну школу»”²⁸. Це була суттєва матеріальна підтримка, про що свідчать статистичні дані. Зокрема, протягом 1925–1926 рр. кількість громад, які взяли участь у збірці коляди, зросла з 1 126 до 1 740, а загальний “вислід коляди в краю” мав більше 60 тисяч злотих, при цьому українське громадянство закликали не “спочивати на лаврах удалої “коляди”, але... перетворити принагідні жертви в обов’язкові”²⁹. А вже під час різдвяних свят 1930 р. добровільні пожертви становили 90 тисяч злотих³⁰. Такі цифри непокоїли польську владу. Напередодні різдвяних свят 1936 р. керівництво “Рідної школи” звернулося до проводу партії, щоб отримати від Міністерства внутрішніх справ дозвіл на проведення таких збірок “хоча б тільки на 3 дні в межах греко-католицького Різдва Христового”³¹. На численні інтерпеляції націонал-демократів уряд дозволив збірки до 15 січня, вимагаючи від комендантів повітових поліцій точні дані про кількісний і якісний склад груп колядників, текст колядок й отримані кошти.

З 1929 р. стартувала акція “Рідношкільна ялинка”, суть якої зводилася до передання коштів від продажу ялинкових прикрас і від концертів на потреби “Рідної школи”³². Популярністю напередодні святвечора користувалися “рідношкільні свічки”³³. Особливу цікавість і посмішку викликає продаж артистично виконаних карт, які звільняли від алкогольних напоїв під час різдвяних свят. “Як хто набуде таку картку, – переконували автори ідеї, – той не має обов’язку гостити кого-небудь алкоголем”, “Карта коштує 1 злотий..., купимо собі такі картки і як тільки гість почне двозначно говорити про корчі в шлунку, чи сухість в горлі – тицьнемо йому перед очі карту і спокій”³⁴. Слід віддати належне такій ідеї, бо карти користувалися величезною популярністю, про що свідчать цифри. Зокрема, “на карти ...зложили в злотих... І.Кокорудз (Львів) – 50; Є.Моравський (Орове) – 5; І.Герасимович (Львів) – 5...”³⁵. Навіть у період економічної кризи 1933 р. збірки під час різдвяних свят були високі, бо “для масової жертвенности нема ніякої кризи”³⁶.

Під час підготовки до Великодніх свят з ініціативи та за підтримки націонал-демократів проводилася акція “Писанка «Рідної школи»”. Паралельно проходив збір коштів, бо “як на Коляду спішив кожний з лептами... так нехай на Великодні свята – зложить кожний дар на

Українське Педагогічне Товариство, що бореться із супротивною хвилею за Народне Відродження³⁷.

Дуже часто збір коштів на потреби “Рідної школи” націонал-демократи приурочували до різного роду ювілеїв. Так, 25–31 жовтня 1931 р., під час святкування ювілею 50-річчя педагогічного товариства розпочався продаж ювілейних “наліпок «Рідної школи»” ціною в 10 сотиків та емальованих відзнак по 1 золотому. “Вислід цьогорічної ювілейної осінньої збірки на «Рідну школу», – писало «Діло», – стане мірою патріотизму даної області й тамошніх осіб³⁸. Бо “«Рідна школа» – це товариство живе, що все росте, все розвивається, – наголошував діяч УНДО І.Герасимович. – Кожний мусить доложити свою цеголку до того, щоби вона як найкраще розвивалася!”³⁹.

Під час родинних свят практикувалися т. зв. “десятимінуткові збірки”, які полягали в тому, “що на кожній хоч би й найменшій забаві (хрестини, весілля, вечерниці, похорон, чайний вечір) присвячується десять минут збірці на «Рідну школу»”. Націонал-демократи наголошували, що “люди при забаві, маючи добрий настрій, не відмовлять тих кілька сотиків для “Рідної школи”, а при тому вона відбувається в замкненому крузі товариств і тому не потребує спеціальних дозволів влади⁴⁰. Результати найбільших збірок постійно публікувалися в “Ділі”, зокрема, повідомлялося про весілля 13 травня 1931 р. у с. Білка на Волині, яке відбулося при повній відсутності алкогольних напیتків і під час якого “гості зложили 26 зл. на “Рідну школу” у Львові”, хоча “донедавна Волинь була славна з того, що при всяких “оказіях” українські громадяни і молодь запивалися алькогольними напїтками⁴¹. Збори коштів відбувалися й через рекламу промислових підприємств, які підтримували культурно-освітні товариства. Одним з таких підприємств була тютюнова фабрика “Калина” кооперативи “Будучність” у Тернополі, яка «від 1 січня до кінця вересня 1929 р. прислала як 1% з продажних паперців своєї фабрики поважну квоту на “Рідну школу»». Партія зверталася до українських курців із закликом курити «паперців і туток “Калина”», бо, “заспокоюючи наліг, одночасно бодай дрібничкою підпомагає свої установи⁴². Така матеріальна підтримка відіграла суттєву роль у розширенні мережі шкіл товариства. На початку 1931/1932 н. р. “Рідна школа” уже нараховувала 60 народних шкіл, у яких навчалося 6 582 учні, 10 приватних українських гімназій (1 378 учнів), а також 3 вчительські семінарії (365 учнів)⁴³.

УНДО, згідно зі своєю програмою, захищало внутрішню автономію “Рідної школи”, яка проголосила себе “позапартійним” чинником українського національного руху. Націонал-демократи добре усвідомлювали важливість і необхідність їх підтримки з боку такої потужної культурно-освітньої організації, як “Рідна школа”. Однак партії не вдалось одразу поширити свій вплив на педагогічне товариство. На засіданні Центрального Комітету 17 січня 1927 р., голова партії Д.Левицький особливу увагу звернув саме на “відсутність зв’язку між культурною установою і партійною управою⁴⁴. Причина цього, на думку керівника, полягала у відсутності ініціативи з боку товариства, бо “навіть о зборах не повідомляють”. Тому на засіданні 22 січня того ж року було накреслено нову стратегію роботи в цьому напрямі, а саме – “мусить бути праця переведена на села⁴⁵. Таким чином, основний акцент зміщувався на місцеві осередки товариства. Першопричиною такої посиленої уваги УНДО до педагогічного товариства була міжпартійна боротьба за впливи серед українського населення. Головним суперником націонал-демократів виступила Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП). Необхідність посилення впливів УСРП у масових організаціях на чолі з “Рідною школою”, за твердженням її голови І.Макуха, зумовлювалася тим, що вони стали відходити від праці на селі, опинилися на “границі добра і зла”. Насправді ж радикалів непокоїло зростання впливів УНДО на культурно-освітні товариства, їхня постійна присутність на зборах повітових і центральних осередків. Під час зборів кружка “Рідної школи” в с. Гаї Великі Тернопільського воєводства 7 лютого 1926 р. виступав С.Баран. Його промова про значення “Рідної школи” справила велике враження, бо після виступу зі 100 присутніх осіб 84 відразу записалися в кружок⁴⁶. Тиск з боку радикалів примусив націонал-демократів відійти від декларованої “позапартійності” і “нейтральності” громадських товариств. Грудневий 1928 р. з’їзд партії визначив наступальну стратегію: “Треба мати руку” на “Рідній Школі”, керівництво якої слід поповнювати своїми активними членами». Резолюції спрямовували місцеві комітети на охоплення

“цілісності” національного, передовсім, культурно-освітнього життя в кожному повіті⁴⁷. Упродовж 1929 р. члени УСРП були цілковито усунені з керівництва “Рідної школи”⁴⁸. Це давало привід іншим партіям неодноразово критикувати Головну Управу товариства, мовляв, як можна декларувати позапартійність, якщо в її складі “більшість належить до УНДО, а президія сучо – Ундівська”⁴⁹.

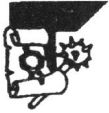
Архівні матеріали засвідчують, що члени або прихильники УНДО становили більшість у керівному складі повітових союзів і кружків “Рідної школи” Тернопільського воєводства, особливо Підгаєччини⁵⁰. Слід відзначити, що націонал-демократи продовжували утримувати свій вплив у місцевих осередках протягом усього міжвоєнного періоду⁵¹. Неодноразово в донесеннях повітових комендантів з’їзди делегатів “Рідної школи” характеризувались як з’їзди “симпатиків” УНДО⁵².

Партія активно відстоювала права педагогічного товариства на парламентарній арені. Питання захисту українського приватного шкільництва неодноразово порушувалося в парламенті І.Герасимовичем⁵³, В.Целевичем⁵⁴, М.Галушинським⁵⁵, М.Струтинським⁵⁶. 18 липня 1938 р. В.Кузьмович подав інтерпеляцію з приводу заборони кружкам “Рідної школи” вести дитячі літні садочки в окремих місцевостях Тернопільського воєводства через начебто “педагогічну некомпетентність”. Посол, керуючись 110 статтею польської Конституції 1921 р., наголошував, що, зважаючи на приватний характер садочків, уряд не може заборонити їхню діяльність. Окрім того, “дитячі садочки є сезонними імпрезами, що мають на меті полегшити нагляд над дітьми в перед шкільному віці під час польових робіт”. Убачаючи в цьому рішенні ще один прояв колонізаційного курсу уряду, В.Кузьмович на доказ своїх слів наводив приклад у с. Хренів повіту Камінка Струмилова, де староство дало згоду відкрити “садочок польський і староруський, однак не дозволило український”⁵⁷. Виступаючи в дискусії над бюджетом Міністерства освіти і віросповідань 26 січня 1939 р., В.Целевич критикував уряд за регулярне фінансування польського шкільництва, у той час як “українське приватне шкільництво не тільки не дістає ніяких грошових підмог, а в додатку ще й... товариство “Рідна школа” зустрічає у своїй діяльності ріжні перепони адміністраційного характеру”⁵⁸.

Отже, у міжвоєнний період уся освітньо-виховна система Західної України піддалася колонізації. Це змусило українську громадськість зосередити свої зусилля на відродженні приватного шкільництва. Виконання вказаного завдання було покладено на “Рідну школу” під протекторатом УНДО.

Співпраця націонал-демократів і педагогічного товариства полягала в контролі за проведенням шкільних плебісцитів, зборі декларацій за введення української мови навчання, популяризації рідношкільних ідей. Партія надавала суттєву фінансову підтримку та відстоювала права товариства на парламентарній арені. Завдяки цьому, УНДО остаточно закріпило за “Рідною школою” роль загальнонародної інституції, покликаної розвивати національну освіту. Спільна боротьба партії і товариства за збереження українського шкільництва не дала польському урядові можливості знищити українську освіту, асимілювати українське населення. Плідна співпраця УНДО й “Рідної школи” може слугувати добрим прикладом для наслідування сучасним партійним і культурно-освітнім організаціям.

1. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) : у 2 т. / М. В. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай. – 2002. – Т. 1. – 536 с.
2. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 206 с.
3. Соляр І. Культурно-просвітницька діяльність національно-державницьких партій Західної України у 1920-х рр. / І. Я. Соляр // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 75–79.
4. Там само. – С. 75.
5. За українську школу! Наше нині – і польське вчора // Свобода. – 1926. – 18 лип. – С. 1.
6. Васишин І. Роля духовенства й учительства в розбудженні культурно-освітнього та економічного життя в Городенському повіті / І. Васишин // Городенщина : історико-мемуарний збірник / Український архів ; ред. М. Г. Марунчак. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – Т. XXXIII. – С. 182–203.

7. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 128.
8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 190.
9. Всі українські діти до української школи // Діло. – 1928. – 18 трав. – С. 2.
10. Свято Відродження // Діло. – 1925. – 7 січ. – С. 4.
11. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939) : у 2 т. / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – Т. 2. – С. 414.
12. Левицький К. Наші найближчі завдання / К. Левицький // Діло. – 1928. – 15 квіт. – С. 1.
13. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К. : Фенікс, 1993. – С. 488.
14. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2 Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 392, арк. 32.
15. Там само, спр. 369, арк. 99.
16. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939) у 2 т. / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – Т. 2. – С. 486.
17. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226 Прокуратура Станіславського окружного суду, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 15, арк. 141.
18. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 637, арк. 1–4.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 344 Українське національно-демократичне об'єднання, оп. 1, спр. 231, арк. 3.
20. Там само.
21. Дальший похід на “креси” // Діло. – 1929. – 2 серп. – С. 1.
22. Кузьмінець О. Товариство “Рідна Школа” в Галичині (20–30-ті рр. XX ст.) / О. Кузьмінець, І. Цепенда // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 45.
23. Герасимович І. Родина і школа / І. Герасимович // Неділя. – 1928. – 23 груд. – С. 3.
24. Держархів Івано-Франківської обл., оп. 1, спр. 425, арк. 265.; спр. 969, арк. 9.
25. Герасимович І. Т. S. L. на українських землях і ми / І. Герасимович // Діло. – 1928. – 17 трав. – С. 2.
26. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 264 “а”, арк. 47; спр. 488, арк. 174.
27. Там само, ф. 6 Станіславське повітове староство, м. Станіслав Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 203, арк. 7–8.
28. Діло. – 1929. – 6 січ. – С. 3; Рідна школа. – 1936. – 1 січ. – С. 1.
29. Жива ідея. З нагоди підрахунку “коляди” на “Рідну школу” // Діло. – 1926. – 6 квіт. – С. 3.
30. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) : у 2 т. / М. В. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – С. 441.
31. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68 Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 376, арк. 89–90.
32. Рідношкільна ялинка // Діло. – 1933. – 7 січ. – С. 5.
33. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 69 Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства, оп. 1, спр. 718, арк. 364.
34. Замість на алкоголь – гроші на “Рідну школу”! // Діло. – 1929. – 14 груд. – С. 2.
35. Діло. – 1929. – 31 груд. – С. 4.
36. Різдвяний дар народу // Діло. – 1933. – 7 січ. – С. 5.
37. Писанка “Рідної школи” // Діло. – 1930. – 16 квіт. – С. 2.
38. Ювілейна осіння збірка “Рідної школи” // Діло. – 1931. – 7 листоп. – С. 4.
39. Герасимович І. З нагоди ювілею “Рідної школи” / І. Герасимович // Діло. – 1931. – 15 лют. – С. 1.
40. Саєвич М. Матеріальне забезпечення “Рідної школи” (про нові засоби у нашій збірковій акції) / М. Саєвич // Діло. – 1929. – 12 січ. – С. 2–3.
41. Весілля без алкоголю на Волині (до наслідування всім нашим громадянам) // Діло. – 1931. – 3 черв. – С. 5.
42. З “Рідної школи”! Піддержуймо рідний промисел! // Діло. – 1929. – 23 листоп. – С. 5; Рідна школа. – 1937. – 1 квіт. – С. 97.
43. Кузьмінець О. Товариство “Рідна Школа” в Галичині (20–30-ті рр. XX ст.) / О. Кузьмінець, І. Цепенда // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 44.
44. ЦДАІЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 32, арк. 3.
45. Там само, арк. 8.
46. Дописи з краю // Свобода. – 1926. – 14 берез. – С. 4.
47. ЦДАІЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 34, арк. 17, 52, 66–67.

48. Боднар О. Культурно-просвітня діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1923–1939) / О. Боднар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 6.
49. Брехня і правда про “Рідну школу” // Наше слово. – 1927. – 7 серп. – С. 2–3.
50. ЦДІАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 242, арк. 31.
51. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 387, арк. 2.
52. Там само, оп. 1, спр. 376, арк. 133.
53. Герасимович І. За українську школу під Польщею / І. Герасимович // Діло. – 1928. – 25 берез. – С. 2.
54. З парламентарної арени // Діло. – 1928. – 4 черв. – С. 2.
55. Там само. – 23 черв. – С. 2.
56. ЦДІАЛ України, ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна Школа”, оп. 1, спр. 196, арк. 1–6.
57. Там само, ф. 344, оп. 1, спр. 559, арк. 30–31.
58. Там само, спр. 545, арк. 22.

Стаття посвячена співпраці самої впливальної політичної партії Західної України 20–30-х років ХХ в. – Українського національно-демократического об'єднання (УНДО) з просвітельським обществом “Родная школа”. Проаналізовані причини, умови та напрями їх спільної боротьби за національний характер української школи та висвітлені особливості міжпартійного протистояння. Основний акцент зроблено на інтеграційні зусилля партії та общества в ході проведення шкільних плебісцитів. Автор стверджує, що їх співпраця мала на меті протидіяти денационалізаційній політиці польського уряду.

Ключевые слова: Українське національно-демократическе об'єднання, утративші школи, плебісцит, міжвоєнний період, “Родная школа”.

The article is devoted to the cooperation of one of the most influential political parties in Western Ukraine 20–30-ies of the XX century – Ukrainian national democratic organization (UNDO) with educational society “Ridna shkola”. The author analyzes the causes, the general conditions and the directions of their joint struggle for the national character of the Ukrainian school and highlights the features of inter-parties confrontation. The main emphasis is on the integration effort party and society in the course of the school plebiscites. The author argues that their cooperation aimed at countering the denationalization of the Polish government.

Keywords: Ukrainian national democratic organization, bilingual schools, plebiscite, the interwar period, “Ridna shkola”.

УДК 94(477.83/86)“1919–1933”

Лев ДАВИБИДА

КАСИ ХВОРИХ У ГАЛИЧИНІ (1919–1933 рр.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто процес запровадження елементів страхової медицини в Галичині під час її перебування під владою Другої Речі Посполитої. Функції страхових інституцій у цій сфері було покладено на Каси хворих, які створювалися на зразок німецької системи всеохоплюючого страхування здоров'я. Автором розглянуто законодавчу та нормативно-правову бази діяльності медичних страхових установ у 1919–1933 рр. На основі статутних документів висвітлено внутрішню структуру Кас хворих, проаналізовано головні принципи їхньої роботи. Також з'ясовано переваги й недоліки подібної системи страхування на випадок хвороби та її ефективність у справі охорони здоров'я населення Галичини.

Ключові слова: Каси хворих, Галичина, охорона здоров'я, страхова медицина.

Добре налагоджена система медичного обслуговування є показником зрілості держави, її внеском у власне майбутнє через опіку над станом здоров'я громадян. Сьогодні медицина України не відповідає міжнародним нормам і стандартам, а тому стоїть на порозі вкрай необхідних змін і реформ. Важливим кроком у цьому напрямі є впровадження обов'язкового

медичного страхування. Щоб здійснити це завдання, необхідно вивчати не тільки іноземний досвід, а й історію функціонування різноманітних елементів страхової медицини на українських землях. Актуальним із цієї точки зору є дослідження системи медичного страхування через Каси хворих, що діяли в Галичині в 1919–1933 рр.

Література, присвячена історії медичного страхування в Україні, стосується в основному радянського періоду чи часів перебування окремих українських етнічних земель у складі Російської імперії. Тільки стаття І.Фуртака¹ присвячена деяким аспектам становлення страхової медицини на західноукраїнських землях. Мета нашої статті полягає в аналізі процесу впровадження й функціонування лікарняних страхових кас на території Галичини в міжвоєнний період. Метою продиктовані і її основні завдання: з'ясувати історію становлення мережі Кас хворих у Галичині в час її перебування під владою Польщі; установити їхні завдання; визначити напрями діяльності та з'ясувати ефективність цих установ у справі охорони народного здоров'я.

Перші медичні страхові інституції в Галичині – Каси хворих – з'явилися ще в 1889 р., коли Австро-Угорщина почала перехід на систему обов'язкового медичного страхування слідом за Німеччиною². Наслідком такого кроку було збільшення фінансування на цілі медичного обслуговування та медичної допомоги з громадських фондів, якими розпоряджалися Каси хворих. Останні створювалися в усіх містах і повітах. При цьому кожна Каса хворих повинна була мати кілька дипломованих лікарів, що поставило завдання вишколу значної кількості лікарських кадрів на місцях. До того ж на громадські кошти цих кас почала розширюватися мережа медичних закладів, зокрема, шляхом створення нових закладів, що надавали стаціонарну медичну допомогу. Найкращим медичним закладом, збудованим за кошти фондів обов'язкового медичного страхування у Львові, була лікарня на Високому замку, нині – Львівська обласна клінічна дитяча лікарня “Охматдит”³.

Однак Перша світова (1914–1918), а згодом українсько-польська (1918–1919) війни не сприяли розвитку галузі охорони здоров'я краю. Захопивши в 1919 р. територію Східної Галичини, польський уряд зустрівся з рядом проблем, однією з яких було різке погіршення санітарного стану, колосальне зростання інфекційних захворювань, що прийняли характер епідемій із високою смертністю.

Зважаючи на складну санітарно-епідеміологічну ситуацію, польський уряд розпочав на захопленій території створення системи охорони здоров'я відповідно до законодавства Другої Речі Посполитої. Згідно з Державним основним санітарним законом, що набув чинності від 19 липня 1919 р., найвище керівництво в справах гігієни й медицини було покладене на створене ще в січні того ж року Міністерство громадського здоров'я⁴.

Глобальною проблемою, з якою зіткнулося Міністерство, була нестача коштів державного бюджету для забезпечення всіх мешканців краю кваліфікованою медичною допомогою. Допомога з Державного Скарбу гмінам виділялася тільки на боротьбу з епідеміями й у надзвичайних ситуаціях⁵. Щоб залучити до розбудови системи охорони здоров'я додаткові фінансові вливання, було вирішено повернутися до добре зарекомендованої себе за імперських часів практики заснування Кас хворих. Ці інституції належали до системи всеохоплюючого страхування здоров'я, або системи Отто фон Бісмарка, й опиралися на використання переважно страхових засобів для захисту робітників у разі нещасних випадків, захворювань чи набуття непрацездатності⁶. Ще однією причиною впровадження медичного страхування було те, що відомі раніше форми соціального забезпечення в нових соціальних умовах під час зростання популяції міст і частки зайнятого в промисловості населення виявилися малоєфективними.

Одинадцятого січня 1919 р. було видано Декрет про обов'язкове забезпечення на випадок хвороби. Згідно з його положеннями, Каси хворих створювалися в усіх повітах, а також у містах із кількістю населення понад 50 тисяч осіб⁷. 19 травня 1920 р. затвердили Статут Кас хворих. До страхових кас в обов'язковому порядку залучалися всі ті, хто займався найманою працею, і члени їхніх родин. У фонд Каси відраховувалися певні кошти із заробітної платні робітника (чим вища зарплата, тим вищий відсоток відрахувань, усього 12 категорій: від 50 до 500 марок)⁸, які поверталися йому у вигляді відшкодувань під час втрати працездатності внаслідок хвороби чи в наданні лікарських послуг. До цієї схеми могли також добровільно

приєднатися особи, які не займалися найманою працею, за умови своєчасної сплати членських внесків. Необхідними вимогами були віковий ценз до 45 років на час страхування, річний прибуток, що не перевищував 30 000 марок, і медична карта, яка засвідчувала хороший стан здоров'я⁹.

Лікарняні каси не були підлеглі державній адміністрації й мали статус, наблизений до місцевого самоврядування. Каси хворих керувалися зацікавленою стороною, тобто самими працівниками та їхніми працедавцями через Раду каси, обираючи до неї своїх представників кожні 3 роки. Третина місць у Раді належала представникам працедавців, решта – робітників. Члени Ради приймали важливі рішення, що стосувалися функціонування Каси, зокрема, призначали їй безпосереднє керівництво: управління, ревізійну й мирову комісії й вирішували фінансові та юридичні питання¹⁰.

Управління Кас хворих складалося з 9–18 осіб, що обиралися на 3 роки таємним голосуванням за тим самим співвідношенням між працюючими та їхніми наймачами, що й Рада. Вибірні члени правління не отримували за участь в управлінні жодної плати, окрім покриття власних видатків на участь у громадському житті Каси. До управління також належало бюро Каси, що складалося з директора Каси, головного лікаря й представника ревізійної комісії. Управління здійснювало загальне керівництво справами Каси, приймало й звільняло працівників на подання директора, виконувало ухвали Ради каси¹¹.

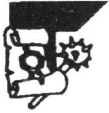
Ревізійна комісія обиралася на рік і складалася з п'яти членів та заступників. До її повноважень входили контроль за діяльністю каси та її працівників, перевірка фінансових і службових книг, складання звіту до чергового засідання ради. Мирова комісія складалася з п'яти виборних осіб і повинна була займатися розглядом суперечностей між членами Каси та її управлінням, а також справами, що стосувалися штрафних санкцій за порушення регламенту для хворих чи симуляцію¹².

Каса хворих зобов'язувалася: надавати безплатну лікарську допомогу своїм членам у разі хвороби чи захворюванні когось з їхньої рідні та при пологах; виплачувати грошову допомогу хворим, вагітним і матерям-годувальницям; оплачувати похоронні послуги. Безплатна лікарська допомога надавалася впродовж 39 тижнів від першого дня захворювання чи до повного одужання протягом цього терміну. Однак, якщо грошова компенсація хворому не сплачувалася, то безплатне лікування тривало протягом одного року з моменту настання хвороби. Лікарська допомога також передбачала постачання медпрепаратів, перев'язувальних матеріалів, окулярів, протезів та інших медичних засобів, покликаних повернути здоров'я та працездатність¹³.

Каси хворих укладали договори з лікарнями та шпиталями, якщо не мали у своєму розпорядженні власної медичної інфраструктури. Член Каси міг лікуватися в цих медичних закладах, відмовившись від отримання безплатної лікарської допомоги чи грошової виплати, за рахунок страхування. Траплялися випадки примусової шпиталізації, коли рід хвороби чи вагітність вимагали кваліфікованої медичної допомоги й постійного нагляду, які неможливо було надати в домашніх умовах, при інфекційних захворюваннях і при неодноразовому порушенні режиму лікування. Для переведення хворого до лікарні потрібна була рекомендація лікаря Каси¹⁴.

З 1922 р. лікарняні каси для кращої координації діяльності об'єднувалися в союзи. Очолював структуру Загальнодержавний союз Кас хворих у Варшаві, якому підпорядковувалися окружні організації. До юрисдикції Львівського окружного союзу лікарняних кас потрапляли Львівське, Станіславське, Тернопільське й Волинське воєводства. Керування союзом здійснювалося через З'їзд делегатів, управління союзу та ревізійну комісію. З'їзди відбувалися раз на рік. Під час них обиралось управління союзу з 9 осіб, яке здійснювало керівництво окружною організацією впродовж року. Виконавчим органом було Бюро окружного зв'язку лікарняних кас на чолі з виборним директором, яке втілювало в життя установчі розпорядження З'їзду делегатів та управління союзу. Також на з'їзді обиралася ревізійна комісія, що складалася з 5 осіб та їхніх заступників, яка повинна була контролювати документацію кас¹⁵.

Двадцять дев'ятого листопада 1930 р. вийшло розпорядження президента Ігнація Мосціцького про організацію й функціонування інституцій соціального забезпечення, що передбачало реорганізацію Кас хворих. Було проведено чіткий розподіл повноважень в управлінні

касами. Каса хворих тепер поділялася на такі відділи: лікувальний, обліку й послуг, фінансово-рахунковий, адміністративно-господарчий. Територія, яку охоплювала каса, складалася з лікарських округів і касових медичних осередків. Очолював лікарський відділ головний лікар, який також виступав очільником лікарської ради. На лікарський відділ лягала відповідальність за хворих платників страхових внесків і членів їхніх родин. Касові лікарі здійснювали огляд хворих і приймали рішення про подальше лікування чи давали посвідку про втрату працездатності для виплати відшкодувань¹⁶.

Подібна система страхування на випадок захворювання мала ряд недоліків. По-перше, поза її межами залишалась основна маса селянського населення Галичини, яке не мало змоги сплачувати внески до кас. По-друге, створювався бюрократичний апарат у сфері охорони здоров'я з усіма його негативними проявами: затримки з виплатами коштів, хабарництво, паперова тяганина. Найбільшою незручністю завдавала та обставина, згідно з якою член конкретної Каси хворих не міг покинути межі її територіальних повноважень без згоди спеціальної комісії та свідoctва лікаря, в іншому разі ризикував утратити свою страховку¹⁷. Нерідко ця процедура ставала нездоланною перешкодою для виїзду в іншу місцевість.

Адміністрація Кас хворих у Галичині та більша частина їхніх лікарів були поляками й ставилися до українського населення доволі нетолерантно. Це чудово ілюструють свідчення сучасника подій Івана Герасимовича, який більше місяця не міг добитися дозволу на виїзд у гірську місцевість краю через те, що подав прохання українською, а не польською мовою: "Вже це вишукування приток для свідомого проволікання справи є дуже характеристичне для неприхильного відношення Каси Хорих до українців, особливо ж до тих, що вносять подання в українській мові... А поки що прийдеться мені мабуть виїхати зі Львова, таки не діждавшись ані приділення лікаря, ані Комісії Каси Хорих, бо ж літо мине, заки для українця львівська Каса Хорих зуміє полагодити цілий лабіринт передбачених і непередбачених бюрократичних кручок..."¹⁸.

Ще однією проблемою Кас хворих був конфлікт між адміністрацією й лікарями. Його причиною були спроби керівництва лікарняних кас регламентувати роботу медичних працівників, перетворивши їх на найманих службовців, які працюють за робочим графіком у відведеній для цього амбулаторії. Це заперечувало основоположний принцип творення Кас, що проголошував платникам страхових внесків вільний вибір лікаря. Проблемними залишалися питання вибору засобів лікування та оплати праці¹⁹. Внутрішні негаразди Кас хворих підривали до них довіру простого населення.

Згодом, у часи Великої депресії на початку 30-х рр. ХХ ст., виникла необхідність реформування системи обов'язкового медичного страхування з мережею Кас хворих. Громадською організацією "Ліга праці" у часи кризи було організовано анкетування населення, щоб з'ясувати, чи вимога обов'язкового страхування на випадок хвороби відповідає істотним потребам суспільства. У висновках ішлося про те, що монополізм призвів до завищеного рівня страхових внесків, що перевищує реальну вартість медичної допомоги застрахованим особам. На підставі проведеного аналізу стверджувалося, що страхові внески не повинні перевищувати 4% і таких коштів буде достатньо для належної організації дієвої й ефективної медичної допомоги, а чинна тоді система споживала 6,5–7,5%²⁰.

Низька ефективність чинної страхової медичної системи змусила польський уряд удатися до її реформування. На початку 1930-х рр. було різко обмежено самоврядування Кас хворих, ради розпускалися, а на їхнє місце владою призначалися комісари. Зменшилася й загальна кількість Кас: із близько 300 в середині 1920-х рр. – до 100 в останній рік їхнього існування²¹. 28 березня 1933 р. Каси хворих були остаточно ліквідовані, а їхнє місце посіли соціальні страхові компанії²².

Отже, після Першої світової й українсько-польської війн у складі Польщі опинилися українські землі зі зруйнованою системою охорони здоров'я. Нестача коштів державного бюджету для побудови медичної інфраструктури змусила польський уряд вдатися до запровадження страхової медицини у вигляді мережі Кас хворих, що діяли за принципом всеохоплювального страхування Отто фон Бісмарка. Вони діяли у двох основних напрямках: 1) покриття збитків від тимчасової непрацездатності; 2) надання лікарських послуг і засобів лікування. Попри певні позитивні зрушення в справі надання населенню медичної допомоги, Каси

хворих не могли забезпечити населення Галичини якісною охороною здоров'я. Серйозними їхніми недоліками були низька ефективність, монополізм, бюрократизм і надмірний територіальний контроль за платниками страхових внесків. Світова економічна криза продемонструвала гостру потребу реформування страхової медицини в Польщі, яка не відповідала якістю на обсяг затрачених на неї коштів. Це змусило уряд відмовитися від перевіреної часом системи Кас хворих на користь конкурентної практики соціальних страхових компаній. Наслідки цього кроку наразі малодосліджені й потребують детального комплексного вивчення.

1. Фуртак І. Історичні аспекти державного управління впровадженням страхової медицини в Україні / І. Фуртак // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. Львів. регіонального ін-ту держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів, 2010. – Вип. 25. – С. 70–76.
2. Там само. – С. 71.
3. Там само. – С. 70.
4. Ordyczyńska A. Historia inspekcji sanitarnej w Leżajsku [Електронний ресурс] / Ordyczyńska Anna. – 2012. – Режим доступу : <http://aord.republika.pl>.
5. Państwowa zasadnicza ustawa sanitarna // Dziennik Praw. – 1919. – № 15. – S. 326.
6. Історія страхової медицини [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу : <http://intranet.tdmu.edu.ua>.
7. Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby. Postanowienia ogólne // Dziennik Praw. – 1919. – № 9. – S. 68.
8. Op. cit. – S. 70.
9. Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby // Dziennik Ustaw. – 1920. – № 44. – S. 725.
10. Jakubiec D. Kasy chorych [Електронний ресурс] / Jakubiec Dariusz. – 2005. – Режим доступу : <http://www.muzeum.warszawa1939.pl>.
11. Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby // Dziennik Ustaw. – 1920. – № 44. – S. 737–738.
12. Op. cit. – S. 739–740.
13. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2 Станіславське воєводське управління, оп. 4, спр. 5. Статут Надвірнянської повітової лікарняної каси, арк. 5.
14. Там само, спр. 143. Статути Надвірнянської, Кутської, Коломийської, Снятинської і Калуської повітових лікарняних кас, арк. 6.
15. Там само, спр. 28. Статут Львівського окружного союзу лікарняних кас, арк. 4.
16. Normy organizacyjne Kasy Chorych // Wiadomości Kas Chorych. – 1931. – № 18. – S. 2038–2039.
17. Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby. Postanowienia ogólne // Dziennik Praw. – 1919. – № 9. – S. 71.
18. Герасимович І. Хождение по муках українського подання у львівській Касі хворих [Електронний ресурс] / Іван Герасимович // Діло. – 1929. – 20 лип. – Режим доступу : <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=1359>.
19. Świątecki S. Lekarzy a Kasy Chorych / S. Świątecki. – 1925. – S. 18–19.
20. Фуртак І. Історичні аспекти державного управління впровадженням страхової медицини в Україні / І. Фуртак // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. Львів. регіонального ін-ту держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів, 2010. – Вип. 25. – С. 72.
21. Jakubiec D. Kasy chorych [Електронний ресурс] / Jakubiec Dariusz. – 2005. – Режим доступу : <http://www.muzeum.warszawa1939.pl>.
22. Jakubiec D. Ubezpieczalnie społeczne [Електронний ресурс] / Jakubiec Dariusz. – 2005. – Режим доступу : <http://www.muzeum.warszawa1939.pl>.

В статтє рассмотрен процесс внедрения элементов страховой медицины в Галиции во время ее пребывания под властью Второй Речи Посполитой. Функции страховых институтов здесь были возложены на Кассы больных, которые создавались по примеру немецкой системы страхования здоровья. Автором рассмотрено законодательную и нормативно-правовую базу деятельности медицинских страховых учреждений в 1919–1933 гг. На основе уставных документов отражена внутренняя организация Касс больных, проанализированы главные принципы их работы. Также выяснены основные преимущества и недостатки подобной системы страхования на случай болезни и ее эффективность в деле здравоохранения населения Галиции.

Ключевые слова: Кассы больных, Галиция, здравоохранение, страховая медицина.

The article deals with the process of introducing of the health insurance elements in Galicia during the period of its subjugation to Second Commonwealth. The features of insurance institutions in this area were assigned to the Sickness funds that created such as the German system of comprehensive health insurance. The author considers the legal and regulatory framework for health insurance institutions in 1919–1933. The internal structure of sickness funds was described and the basic principles of their work were analyzed by the author. The main advantages and disadvantages of such system of insurance and its effectiveness in health protecting of the Galician population was analyzed.

Keywords: Sickness funds, Galicia, health protection, health insurance.

УДК 94(438):94(477.83/86)“1939–1941”

Мар'яна Мосорко

ЗМІНИ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ПОЛЯКІВ ГАЛИЧИНИ ПІД ВПЛИВОМ НАСАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ МОДЕЛІ (1939–1941 рр.)

У статті здійснено аналіз умов матеріально-побутового життя польського населення Галичини в 1939–1941 рр. Прослідковується вплив політики радянзації на зміни економічного та соціального характеру. Особливу увагу приділено опису житлових умов як міського, так і сільського населення, а також роботі комунальних служб і закладів комунального господарства. Окремим аспектом дослідження є розгляд сфери працевлаштування, пенсійного і соціального забезпечення та медичного обслуговування.

Ключові слова: польське населення, Галичина, радянцізація, повсякденне та матеріально-побутове життя.

У сучасній історичній науці дедалі актуальнішим стає дослідження історії повсякдення, невід'ємною складовою якого є матеріально-побутове життя. Актуалізована нами проблема вперше привернула увагу польських істориків. Зокрема, варто відзначити значний вклад у її розробку Г.Мазура¹, об'єктом дослідження якого стала територія Покутського регіону. Частково згадана проблематика знайшла своє відображення в працях В.Бонусяка², А.Гловацького³, Г.Грицюка⁴ та С.Вірського⁵. Однак указана тема майже не висвітлена в сучасній українській історіографії. Виняток становить розвідка дослідників І.Лемка та В.Михалика⁶, яка присвячена повсякденному життю населення Львова. Проблема матеріально-побутового життя поляків інших населених пунктів Галичини потребує подальшої розробки. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в об'єктивному й усебічному аналізі умов матеріально-побутового життя поляків Галичини періоду радянцізації 1939–1941 рр.

Вступ радянських військ на територію Західної України 17 вересня 1939 р. ознаменував собою початок якісно нового періоду в житті населення краю. Радянські органи влади одразу ж приступили до перебудови господарського життя відповідно до існуючої в СРСР моделі. Розпочалася тотальна націоналізація, яка поширилася на промислову, торговельну та інші сфери соціально-економічного життя.

Реорганізація господарства Галичини вимагала наявності великої кількості робочої сили. У Радянському Союзі праця вважалась обов'язком кожного громадянина. Головним завданням влади на окупованих територіях стала ліквідація безробіття. Із цією метою створювалися біржі. У листопаді 1939 р. така установа виникла у Львові. Протягом перших 10 днів свого існування вона працевлаштувала понад 1 тис. робітників⁷. Щоправда, ураховуючи факт про чисельність безробітних у 30 тис. осіб, ці показники видавалися мізерними⁸. Однак через порівняно короткий проміжок часу ситуацію вдалося змінити, у зв'язку з чим 31 березня біржа припинила діяльність⁹.

Безробіття було характерним явищем не тільки для Львова, а й інших міст Галичини. Так, у Тернополі його розміри сягали 3 тис. осіб. З метою якнайшвидшого працевлаштування населення було створено Реєстраційне бюро, яке протягом кількох днів свого існування відправило на роботу 660 робітників¹⁰.

Варто зауважити, що безробіття ліквідовувалося не стільки за рахунок відкриття нових підприємств та установ, скільки шляхом упровадження другої зміни на виробництві й створення нових нікому не потрібних робочих місць¹¹, зокрема введення посад чергових на поверхах у готелях, працівників ЖЕКів, агітаторів, організаторів партійної, виховної та культурної роботи тощо¹².

Важливе значення в удосконаленні виробництва мав перехід на 8-годинний робочий день та семиденний тиждень. У Станіславі таке рішення було прийнято 28 червня 1940 р.: “Згідно з постановою Президії Верховної Ради СРСР про перехід на 8-годинний робочий день та семиденний тиждень і про заборону самовільного виходу робітників і службовців з підприємств та установ”. Облвиконком постановляє: “Встановити для міськрад [...] всіх державних і кооперативних установ початок роботи з 9 год. ранку до 17 год. 30 хв дня з перервою на сніданок з 12 до 12 год. 30 хв”¹³. Через кілька днів аналогічну постанову прийняла Львівська міська рада.

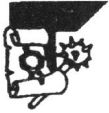
Наступним кроком радянської влади стало запровадження суворої дисципліни на виробництві, яка “прив’язувала” робітника до місця праці й карала за запізнення або неявку на роботу без поважної причини. Підтвердження цьому знаходимо на шпальтах газет: “... Ласійчук 29 червня [1940 р.] зробив прогул, Корбутяк 8 липня запізнилася на 50 хв., а Гершкович 4 липня не вийшла на роботу. За це суд засудив порушників трудової дисципліни на виправно-трудова роботи: Ласійчука – на 4 місяці з відрахуванням 15% зарплати, Корбутяк – на 3 місяці з відрахуванням 20% зарплати, Гершкович – на 3 місяці з відрахуванням 15% зарплати”¹⁴. Аналогічні повідомлення містилися на сторінках львівських періодичних видань: “... Виїзна сесія народного суду II дільниці Шевченківського району міста Львова розглянула справу про порушення трудової дисципліни. На лаві підсудних – ремісничий робітник М.М.Конік. 8 липня він зробив прогул. Його засуджено до 6-ти місяців поправно-трудова робіт з відрахуванням 15% зарплати на місяць”¹⁵.

В умовах начебто ліквідації безробіття мало місце масове звільнення польських робітників. У складній ситуації опинилися працівники державних установ і так званих вільних професій, представники польської національності. Були позбавлені права працювати судді, прокурори, працівники в’язниць, залізничники, листоноші і всі, хто раніше займав керівні посади. Свої робочі місця втратили також адвокати, лікарі (ліквідовано право до здійснення приватної практики). Їхні посади, не залежно від кваліфікації, займали радянські спеціалісти. Полякам, як правило, залишалися робочі місця біля верстатів, на будівництві, у санітарно-очисних закладах міст тощо.

Під час націоналізації необґрунтовано звільняли з роботи спеціалістів, колишніх власників підприємств. Добираючи кадри, приїжджі уповноважені керувалися насамперед класовим принципом, коли на перше місце ставилися не фахові здібності та компетентність, а пролетарське походження та відповідна громадська активність. Невміння керувати нова адміністрація прикривала понаднормовими роботами, змушувала персонал працювати з порушенням техніки безпеки тощо¹⁶.

29 січня 1940 р. введено в дію законодавство щодо заробітної плати робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, порядок оплати чергових відпусток, роботи в нічний час, понаднормової праці тощо¹⁷. Тоді ж владні структури прийняли резолюцію “Про винагородження і державне суспільне забезпечення працівників підприємств та установ у західних районах СРСР і УРСР”¹⁸. Відповідно до неї середня заробітна плата в 1940 р. становила 331 крб¹⁹. Зрозуміло, що розміри її залежали від типу занять. Так, для прикладу, телефоністка, стенографістка отримували від 200 до 350 крб, бухгалтер – від 300 до 700 крб, інженер – 500–600 крб²⁰.

Основним обтяженням зарплати робітника був податок, обсяг якого визначався постановою від 17 березня 1940 р. Приватні підприємства й ремісники платили ремісничий податок, а фізичні особи – залежно від доходів. Загалом податок мав прогресивний характер.

Люди, які заробляли 150 крб, сплачували стягнення в розмірі 0,8%, 200 крб – 1,35%, 300 крб – 2%, а 1 000 крб і більше – 4,2%²¹.

У перші місяці окупації в найважчому становищі перебували пенсіонери. Вони хоча й були офіційно зареєстровані, але жодних виплат не отримували. Тільки 14 грудня 1939 р. було прийнято постанову про виплату пенсії пенсіонерам Західної України в її довоєнних розмірах. Умовами отримання останньої вважалися трудовий стаж і вік (жінки 20 років стажу і вік 55 років, чоловіки – відповідно 25 і 60 років). До робочого зараховувався стаж як постійних, так і сезонних місць роботи.

Значних змін зазнала сфера соціального забезпечення населення. Виплати у зв'язку з інвалідністю надавалися чоловікам і жінкам, які пропрацювали щонайменше відповідно три і два роки. Максимальна пенсія для інвалідів першої групи становила 100% від їхнього колишнього заробітку, а для третьої групи – 33%. Загалом розмір допомоги складав 50–60% від останнього доходу²². Було організовано 67 будинків інвалідів, у яких перебувало майже 3,6 тис. дорослих і 150 дітей²³. 16 таких закладів функціонувало у Львові. Тут же діяв будинок для дітей-інвалідів²⁴. В усіх обласних центрах відкривалися сирітські притулки. Станом на 1 січня 1941 р. у межах Галичини функціонувало 68 дитячих будинків із загальним контингентом 5 565 дітей²⁵.

Матеріальне становище польського населення Галичини було порівняно важким. Ліквідація приватної власності спричинилася до виникнення кризової ситуації в галузі торгівлі. Далася взнаки нестача товарів першої необхідності, яка спровокувала виникнення черг. Появившись ще наприкінці жовтня 1939 р., вони залишалися незмінним атрибутом тогочасного повсякдення галичан протягом першої половини 1940 р. Про такий стан речей розповідала мешканка Станіслава К.Каземирчак. 30 листопада 1939 р. вона записала у своєму щоденнику: “... о 2 год. ночі пішла за цукром. До 10 год. вдалося купити півлітри молока, а кілограм цукру та півкілограма гречки придбала тільки о 15 год., простоявши у черзі 13 годин”²⁶.

Дефіцит товарів спричинив до швидкого зростання цін на них. Наприкінці грудня 1939 р. хліб коштував 1,5 крб, цукор – 3,5 крб, молоко – 1,5 крб за літр, яйця – 50 коп. за штуку, чай – 1,5 крб. Трохи дорожчим було м'ясо – 4 крб²⁷. Однак до кінця січня ситуація кардинально змінилася. У шифрограмі НКВД у Станіславі наркому внутрішніх справ СРСР Л.Берії повідомлялося: “... На ринку товарів і продуктів дуже мало, а на те, що є, ціни наростають: молоко 3 рублі літр, масло вершкове 70–80 рублів кілограм, яйця 10–15 рублів десяток, картопля 2 рублі кілограм, кури 60–70 рублів штука, гуси 120–150 рублів штука і т. д.”²⁸. З метою стабілізації цінової ситуації радянські владні структури вдалися до встановлення максимально можливих цін на продовольчі товари. Однак такі дії спочатку не були ефективними. Тільки до кінця 1940 р. цінова ситуація менш-більш стабілізувалася²⁹.

Зі встановленням радянської влади погіршилися також житлові умови. Керуючись ідеєю про необхідність ліквідації будь-яких проявів приватної власності, нові владні структури звернули увагу на націоналізацію житла. Одержавленню підлягали помешкання загальною вартістю від 15 тис. злотих і більше, а також будинки колишніх поміщиків, купців, промисловців, вищих урядовців і деяких інших категорій населення не залежно від їх вартості³⁰.

На підставі рішення Народних зборів Західної України від 28 жовтня 1939 р. на Львівщині за порівняно короткий проміжок часу було націоналізовано 4 тис. житлових будинків³¹. У місті Львові протягом 1939–1940 рр. державною власністю стало майже 2,5 тис. помешкань з 15 578, що існували там³². Аналогічні процеси спостерігалися по всій території Галичини. Зокрема, на Станіславщині до 20 грудня 1939 р. було затверджено список підлеглих націоналізації житлових будинків по кожному повіту області³³. В обласному центрі ще в жовтні 1939 р. з метою підготовки житлових приміщень для новоприбулих зі східних областей УРСР чиновників та військових підготували 200 кімнат. Часто приватні помешкання використовувалися під офіційні державні установи. Для прикладу, у Тернополі обласні та міські організації розмістилися в 135 квартирах³⁴.

Передбачалося, що згоду на націоналізацію будь-якого будинку треба отримати від Політбюро ЦК КП(б)У та РНК УРСР. Однак у процесі здійснення цієї тривалої кампанії проявилися серйозні зловживання з боку урядовців. Численні джерела свідчать, що працівники

райкомів партії і райвиконкомів припускалися порушень, одноосібно вирішуючи питання про націоналізацію житла. Як правило, собі вони вибирали найкращі приміщення³⁵.

Першими від масової націоналізації житлових споруд постраждали представники польської національності, оскільки були власниками добротних помешкань. Підтвердження цьому знаходимо на сторінках спогадів очевидців. Зокрема, мешканець Станіслава Б.Єндрик згадував, що восени 1939 р. його родина отримала наказ якнайшвидше залишити будинок. Вони із сім'єю переїхали в інше помешкання, яке згодом теж змушені були покинути³⁶.

Націоналізовані будинки потрапляли під контроль так званих домоуправ та заселялися представники робітничого класу непольської національності³⁷. Власники націоналізованого житла подавали скарги до органів більшовицької влади про насильство, вчинене над ними. Іноді під час розгляду таких скарг задовольнялися вимоги позивачів. Але ще частішими були випадки, коли будинки й надалі незаконно залишалися в державній власності. Безкарність призвела до того, що у Галичині розпочалося одержавлення навіть невеликих помешкань³⁸.

Окрім житлових приміщень націоналізації підлягали об'єкти комунального господарства. Зокрема, 25 грудня 1939 р. таке рішення було прийнято Тимчасовим управлінням м. Львова. Протягом досить короткого проміжку часу у власність держави перейшли десятки лазень, готелів, магазинів, їдалень, перукарень і навіть міський транспорт.

Ще одним випробуванням для польського населення Галичини стали так звані квартиранти. Мова йде про направлених зі східних областей УРСР військових і робітників. Останніх радянська влада в примусовому порядку поселяла в будинках місцевих жителів, причому віддаючи їм, як правило, кращі кімнати. Мешканка Львова Я.Дабулевич-Рутковська розповідала, що наприкінці грудня (1939 р.) до них із мамою підселили радянського офіцера. Їм довелося перебратися в маленьку, не зовсім придатну для життя кімнату, у якій не було віконних шиб і температура не перевищувала 5⁰C³⁹.

Щоправда, іноді з новоприбулими вдавалося налагодити нормальні взаємини. Житель Станіслава Т.Ольшанський згадував, що наприкінці вересня до них прийшли працівники НКВД і наказали звільнити дві кімнати будинку для радянського офіцера. Спочатку з ним було важко знайти спільну мову, але згодом, коли приїхала його дружина з дитиною, ситуація покращилася. Мама та батько Т.Ольшанського часто допомагали молодій жінці з немовлям⁴⁰.

Питаннями благоустрою житлових приміщень займалися житлово-комунальні господарства. У містах створювалися спеціальні дільничні комітети, при яких діяли житлова, комунальна, шкільна та санітарна секції⁴¹. Станом на 1940 р. на комунальне господарство західноукраїнських областей було виділено 54 млн крб⁴².

У великих містах Галичини функціонувала система газо-, електро- та водопостачання. Завдяки діяльності газопроводів Дашава – Львів, Калуш – Станіслав забезпечувалася газифікація Львова та Станіслава. Розвиток промисловості вимагав розширення газопровідної сітки. Протягом 1940 р. газ було підведено до фабрик і заводів, готелів, пралень, лазень і житлових будинків⁴³. Однак газифікація, як правило, охопила промислові та громадські заклади. Більшість житлових будинків і надалі грівалася дровами та вугіллям. Щоправда, навіть на таке опалення існував ліміт. Для прикладу, кількість вугілля, яку можна було отримати в Міському відділі опалення Львова, залежала від розміру житлового приміщення. Власник квартири площею до 25 м² одержував 1 т, до 40 м² – 1,5 т, понад 40 м² – 2 т вугілля⁴⁴.

Дещо кращою була ситуація з електро- та водопостачанням. Одним із перших заходів радянських владних структур у цій галузі стало відновлення пошкодженої під час окупації 1939 р. радянськими військами електросітки. Наприклад, станом на квітень 1940 р. у Львові функціонували 2 трансформаторні кіоски, прокладено 13 км нової електролінії, до якої підключили 129 будинків⁴⁵. Крім того, у місті обладнали трасу вуличного освітлення. Зокрема, по вул. Городоцькій, Казимирівській, Замарстинівській були почеплені нові лампи. Аналогічні заходи проводилися і в інших містах. Значна увага приділялась електрифікації містечок. Облкомунгоспи розгорнули роботу зі спорудження нових електростанцій у районах⁴⁶. Тариф на електроенергію становив 20 коп. за 1 квт⁴⁷. Плата за 1 м³ газу 1939 року сягала 22 коп.⁴⁸. Питаннями водопостачання житлових будинків на території Галичини займався Водоканалтрест.

Значну увагу приділяли будівництву каналізації та водостічних споруд⁴⁹. Плату за воду, електроенергію та газ приймали комунальні банки⁵⁰.

По-іншому виглядали житлові умови в сільській місцевості. Основним видом опалення залишалися дрова. Дозвіл на вирубку лісу можна було отримати в сільському комітеті. Електроенергією забезпечувались тільки великі населені пункти сільського типу. У них, як правило, діяла локальна електрична станція, яка могла подати енергію тільки в адміністративні споруди: будинки сільського комітету, міліції, пошти, аптеки, кабінети лікарів тощо⁵¹. Селяни для освітлення власних помешкань користувалися газовими лампами та свічками⁵². Зрозуміло, що система водопостачання в селі була відсутньою.

Радянізація не тільки призвела до зміни типу життя населення, а й позначилася на зовнішньому вигляді населених пунктів, невід'ємним атрибутом яких стали пам'ятники радянським героям. 11 грудня 1939 р. у Львові поряд із пам'ятником польському королю Яну Собеському було споруджено символ нової доби – монумент на честь Возз'єднання 17 вересня 1939 р. за проектом Дмитренка і Литвиненка. 20-метровий пам'ятник мав п'ятикутний постамент, на якому горизонтально лежала п'ятикутна зірка, на кожному зі зрізаних кутів якої розміщувалися 2-метрові картуші із цитатами конституції СРСР 1936 р., тексти Декларації Народних Зборів Західної України та постанови позачергової сесії Верховної Ради СРСР про включення Галичини до складу СРСР. Пізніше на честь першої річниці вступу радянських військ до Західної України (17 вересня 1940 р.) навпроти Оперного театру було закладено камінь під пам'ятник В.Леніну. Його мали завершити до 1942 р., але відкриття відбулось аж через 10 років⁵³. При вході до Стрийського парку знаходився пам'ятник Й.Сталіну⁵⁴. Пам'ятники В.Леніну протягом 1939–1941 рр. спорудили також у Золочеві, Бібрці та Радехові⁵⁵.

Зміни відбувалися не тільки в зовнішньому вигляді населених пунктів, а й у їхніх назвах. У Львові замість колишніх вулиць Чернецького, Сапіги, Собеського з'явилися Вокзальна, Радянська, Леніна тощо⁵⁶. У Станіславі передбачалося змінити назви 145 вулиць⁵⁷. З офіційних державних установ знімалися польські герби⁵⁸.

Одним із головних завдань роботи комунальних служб стала санітарна очистка міст. Із цією метою тимчасовими управліннями приймалося спеціальні законодавчі акти. Постанова “Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів” зобов'язувала: керівників підприємств, установ, приватних домовласників проводити своєчасне очищення дворів, садіб та вивозити з них сміття; дезінфікувати не менше як через день у період від 1 квітня до 15 жовтня подвірні саноб'єкти (вбиральні, помийні ями, ящик для сміття) 10-процентним розчином хлорки чи вапна. Передбачалося ліквідувати всі смітники в межах міст. У громадських місцях встановлювались ящики для сміття⁵⁹. Питанням очищення тротуарних доріжок займалися не дорожні служби, а власники житлових приміщень, до яких вони прилягали. Необхідністю стало прибирання тротуарів (літом до 7 год., а зимою – до 8 год. ранку). Крім того, у теплі пори року передбачалося поливання їх водою (між 8–10 і 14–16 год.)⁶⁰. Узимку й навесні обов'язком кожного домовласника було очищення прилеглої до його будинку ділянки від снігу⁶¹. Окрім вимог щодо прибирання постанови такого типу часто містили і ряд заборон. Зокрема, не дозволялося залишати на тротуарах сміття, виставляти тару і, що найбільш цікаво, їздити велосипедами або іншим транспортом. Власникам квартир у багатоповерхівках заборонялося зберігати на балконах речі домашнього вжитку, розвішувати одяг тощо. У випадку невиконання вказаних вимог стягувався штраф у розмірі 100 крб⁶².

Змінилася ситуація у сфері медичного обслуговування населення. У перші дні після приходу Червоної Армії медико-санітарні підрозділи військових частин надавали допомогу органам влади Західної України в організації нових медичних закладів: створювали пункти невідкладної медичної допомоги, центри по боротьбі з епідеміями та інфекційними хворобами. Наприкінці 1939 р. і на початку 1940 р. замість тимчасових пунктів невідкладної медичної допомоги було організовано стаціонарні лікувальні та профілактичні заклади⁶³.

Характерними рисами системи охорони здоров'я стали безплатна медична допомога та зростання чисельності стаціонарних закладів. Після встановлення нової влади всі колишні працівники сфери медичного обслуговування змушені були стати на державний облік. Приватна лікарська практика заборонялася⁶⁴.

Медицина галузь отримала низку позитивних змін. Якщо раніше в багатьох місцевостях отримати медичну допомогу було важко (у Західній Україні працювало лише 78 лікарень і 160 поліклінік та амбулаторій⁶⁵), то з приходом радянської влади швидко зросла чисельність стаціонарних медичних закладів. Часто вони відкривались у конфіскованих у поляків приміщеннях. Наприклад, у містечку Грималів Скалатського повіту Тернопільської області, у будинку колишнього панського палацу розпочала роботу нова поліклініка⁶⁶. В іншому селі Тернопільщини – Скоморохах – у палаці поміщика устаткували дитячий туберкульозний санаторій⁶⁷.

Медичні заклади передовсім відкривалися в обласних центрах. У перші дні після встановлення радянської влади у Львові розпочали роботу 9 поліклінік, інфекційна лікарня, 10 пунктів для здійснення щеплень проти дизентерії і тифу⁶⁸. У Тернополі функціонувало 15 лікарняних закладів. Зокрема, було переобладнано 3 поліклініки, стоматологічну лікарню, туберкульозний диспансер, створено спеціальний заклад “Шкільна гігієна”⁶⁹. Розпочала роботу молочна кухня для немовлят⁷⁰. Упродовж перших місяців існування радянської влади в Станіславі відкриті міська поліклініка з 8 відділеннями та обласний протитуберкульозний диспансер.

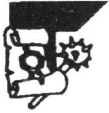
Станом на травень 1940 р., видатки на охорону здоров'я забезпечували утримання 11 393 ліжок у міських лікарнях, клініках і родильних будинках, 2 690 ліжок по селах, 332 фельдшерських, 172 фельдшерсько-акушерських та 387 акушерських пункти⁷¹. На червень 1941 р. у межах Галичини функціонувало 340 лікарень на 17 тис. ліжок, понад 700 амбулаторій, 900 фельдшерсько-акушерських пунктів, де працювало майже 5 тис. лікарів і понад 10,5 тис. осіб із середньою медичною освітою⁷².

Радянська влада підтримувала функціонування розгалуженої системи курортних закладів краю. На території Станіславської області на початку 1940 р. діяло 11 курортів: у Делятині, Дорі, Яремчі, Микуличині, Татарові, Косові та ін. населених пунктах⁷³. У Ворохті (Станіславська обл.) і Брюховичах (Львівська обл.) існували санаторії для хворих на туберкульоз⁷⁴. З 1940 р. почали працювати курорти в Трускавці, Моршині, Великому Любіні та Славському⁷⁵. Вартість путівок становила від 817 до 915 крб⁷⁶.

Поряд із відкриттям стаціонарних медичних закладів зростала також чисельність аптек. Наприклад, у Львівській області станом на червень 1940 р. нараховувалося 118 аптек, 52 з яких працювали в районних центрах і селах. Діяло довідкове бюро, де можна було отримати інформацію про потрібні ліки⁷⁷. До 10 березня налагодили роботу аптеки Станіслава⁷⁸. У містах створювалися магазини дезінфекційних засобів, в асортименті товарів яких були вапно, сірка, формалін, нафталін тощо⁷⁹. Функціонували також ветеринарні аптеки.

Таким чином, запровадження радянської системи господарювання супроводжувалося погіршенням матеріального становища польського населення Галичини. Це проявлялося насамперед у конфіскації житлових приміщень та інших закладів комунального господарства. Постійний дефіцит на продукти харчування призвів до формування одноманітного раціону, а подекуди й голоду. Єдині позитивні зрушення мали місце у сферах охорони здоров'я та соціального забезпечення.

1. Mazur G. Pokucie w latach Drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia / G. Mazur. – Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – 208 s.
2. Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 (“Zachodnia Ukraina” i “Zachodnia Białoruś”) / W. Bonusiak. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 474 s.
3. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941) / A. Głowacki. – Łódź, 1998. – 695 s.
4. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000.
5. Wirski S. Polityka ZSRR wobec ziem polskich (1939–1941), z. 4 / S. Wirski // Instytut Europy Wschodniej. – Warszawa, 1985. – 287 s.
6. Лемко І. Львів повсякденний (1939–1941) / І. Лемко, В. Михалик. – Львів : Априорі, 2010. – 240 с.
7. Біржа праці // Вільна Україна. – 1939. – № 44. – 15 лист. – С. 4.
8. Ліквідація безробіття // Вільна Україна. – 1939. – № 63. – 9 груд. – С. 4.
9. Mańkowski I. Likwidacja Giełdy Pracy / I. Mańkowski // Czerwony sztandar. – 1940. – № 123. – 18 lut. – S. 4.
10. Ліквідовується безробіття // Вільне життя. – 1939. – № 41. – 22 лист. – С. 4.

11. Bonusiak W. Op. cit. – S. 272.
12. Лемко І. Назв. праця. – С. 27.
13. Постанова Станіславського Обласного Виконавчого Комітету від 28 червня 1940 р. “Про реалізацію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р.” // Червоний прапор. – 1940. – № 151. – 6 лип. – С. 2.
14. Суд над порушниками трудової дисципліни // Червоний прапор. – 1940. – № 164. – 21 лип. – С. 2.
15. За прогул – 6 місяців поправно-трудоових робіт // Вільна Україна. – 1940. – № 260. – 2 серп. – С. 6.
16. Лемко І. Назв. праця. – С. 27.
17. Півоварчук В. Західноукраїнське суспільство і соціальна політика сталінського режиму: запровадження радянської моделі у соціально-побутовій сфері / В. Півоварчук // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 5–9.
18. Glowacki A. Op. cit. – S. 456.
19. Bonusiak W. Op. cit. – S. 277.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 220, оп. 1, спр. 421, арк. 14–17.
21. Wirski S. Op. cit. – S. 172.
22. Bonusiak W. Op. cit. – S. 277.
23. Гуменюк О. Зміни у побуті західноукраїнського населення (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / О. Гуменюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 22. – Рівне : РДГУ, 2011. – С. 81.
24. Колесніченко П. Будинки для стариків / П. Колесніченко // Вільна Україна. – 1940. – № 157. – 30 берез. – С. 6.
25. З доповідної записки відділу шкіл ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку про відновлення роботи закладів народної освіти в західних областях Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 126.
26. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 16715/I : “Wiadomości i ploteczki w roku 1939 w Stanisławowie” : Dziennik Katarzyny Kazimierczak. 23 VIII 1939–14 IV 1941, k. 71.
27. Ibid, k. 95.
28. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. : документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 284.
29. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 1-П, оп. 1, спр. 20, арк. 45.
30. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 5.
31. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західних землях: 30–50 роки ХХ століття (історико-політичний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надтир’я, 1995. – 176 с.
32. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 321 с.
33. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 2, арк. 16.
34. ЦДІАЛ України, ф. 859, оп. 1, спр. 10, арк. 38.
35. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 5–6.
36. Jędryk V. Moje dzieje [Електронний ресурс] / В. Jędryk. – Режим доступу : http://stanislawow.net/wspomnienia/jedryk_dzieje.htm.
37. Bonusiak W. Kto zabił profesorów lwowskich / W. Bonusiak. – Rzeszów : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – S. 11.
38. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 6.
39. Dabulewicz-Rutkowska J. Poezja, proza i dramat pamiętnik nastolatki: Lwów 1939–1941 / J. Dabulewicz-Rutkowska. – Wrocław : W Kolorach Tęczy, 1998. – S. 47.
40. Olszański T. Kresy kresów – Stanisławów / T. Olszański. – Warszawa : Iskry, 2008. – S. 93.
41. Дільничі комітети в Тернополі // Вільне життя. – 1939. – № 55. – 10 груд. – С. 4.
42. З доповіді народного комісара фінансів УРСР М. А. Курача на IV сесії Верховної ради УРСР про фінансування народного господарства західних областей Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 66.
43. Постачання міста газом // Вільна Україна. – 1940. – № 133. – 3 берез. – С. 6.
44. Miejski Wydział Ochrony Zdrowia miasta Lwowa // Czerwony sztandar. – 1940. – № 278. – 21 sierp. – S. 6.
45. Забезпечення трудящих електроенергією // Вільна Україна. – 1940. – № 177. – 23 квіт. – С. 6.
46. Впорядкування райцентрів // Вільна Україна. – 1940. – № 268. – 11 серп. – С. 6.

47. Розширення електросітки // Вільна Україна. – 1940. – № 10. – 12 січ. – С. 2.
48. Mańkowski I. Nowa taryfa gazowa / I. Mańkowski // Czerwony sztandar. – 1940. – № 145. – 16 mar. – S. 4.
49. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 25, арк. 164.
50. Вільна Україна. – 1940. – № 288. – 4 вер. – С. 6.
51. Перші електричні лампочки в селі // Вільне життя. – 1939. – № 37. – 17 лист. – С. 4.
52. Спогади жительки с. Назавизів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. Балацко (Івасик) Емілії Петрівни.
53. Лемко І. Назв. праця. – С. 13–14.
54. We Lwowie i obwodzie // Czerwony sztandar. – 1940. – № 283. – 27 sierp. – S. 6.
55. Відкриття пам'ятників Леніну // Вільна Україна. – 1940. – № 301. – 19 верес. – С. 6.
56. Постанова Львівської міської ради від 22.07.1940 р. // Вільна Україна. – 1940. – № 253. – 25 лип. – С. 6.
57. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 26, арк. 31.
58. Skrzypek S. We Lwowie pod okupacją sowiecką / S. Skrzypek // Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941) / wstęp i redakcja Tomasz Bereza ; wybór i opracowanie Tomasz Bereza. – Rzeszów : Instytut pamięci narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2006. – S. 174.
59. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 32, арк. 110–111.
60. Обов'язкова постанова № 7 Львівської міської ради від 28 березня 1940 року “Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів” // Вільна Україна. – 1940. – № 175. – 21 квіт. – С. 6.
61. Постанова Львівської міськради “Про очистку вулиць та дахів будинків від снігу та льоду” // Вільна Україна. – 1940. – № 91. – 11 січ. – С. 6.
62. Обов'язкова постанова № 7 Львівської міської ради від 28 березня 1940 року “Про утримання в санітарному стані площ, вулиць і дворів” // Вільна Україна. – 1940. – № 175. – 21 квіт. – С. 6.
63. Півоварчук В. Назв. праця. – С. 8.
64. Rejestracja wszystkich pracowników medycznych i weterynaryjnych // Czerwony sztandar. – 1940. – № 218. – 9 czerw. – S. 4.
65. З резолюції пленуму ЦК КП(б)У “Про роботу Львівського та Ровенського обкомів КП(б)У” про успіхи соціалістичного будівництва в західних областях Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 73.
66. Піклування про охорону здоров'я // Вільне життя. – 1939. – № 49. – 2 груд. – С. 4.
67. Грінберх А. Люди – найцінніший капітал / А. Грінберх // Вільне життя. – 1939. – № 25. – 1 лист. – С. 4.
68. 9 нових поліклінік // Вільна Україна. – 1939. – № 327. – 27 жовт. – С. 4.
69. Грінберх А. Назв. праця. – С. 4.
70. Об'ява Тимчасового Управління м. Тернополя // Вільне життя. – 1939. – № 1. – 3 жовт. – С. 4.
71. З доповіді народного комісара фінансів УРСР М. А. Курача на IV сесії Верховної ради УРСР про фінансування народного господарства західних областей Української РСР // Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр. : зб. докум. і матеріалів. – К., 1980. – С. 65.
72. Гуменюк О. Назв. праця. – С. 81.
73. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 27, арк. 34.
74. Санаторій для дітей // Вільна Україна. – 1940. – № 92. – 12 січ. – С. 6.
75. На курортах Західних областей // Вільна Україна. – 1940. – № 122. – 18 лют. – С. 6.
76. Путьовки до Моршина, Трускавця та Ворохти // Вільна Україна. – 1940. – № 185. – 5 трав. – С. 6.
77. Відкриття нових аптек // Вільна Україна. – 1940. – № 215. – 10 черв. – С. 6.
78. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 26, арк. 49.
79. Магазины дезинфекционных засобів // Вільна Україна. – 1940. – № 194. – 16 трав. – С. 6.

В статтє осуцествлен анализ условий материально-бытовой жизни польского населения Галиции в 1939–1941 гг. Прослежено влияние политики национализации на изменения экономического и социального характера. Особое внимание уделено описанию жилищных условий как городского, так и сельского населения, а также работе служб и учреждений коммунального хозяйства. Отдельным аспектом исследования является рассмотрение сфер трудоустройства, пенсионного и социального обеспечения и медицинского обслуживания.

Ключевые слова: польское население, Галичина, советизация, повседневная и материально-бытовая жизнь.

The article analyzes the conditions of material and domestic life of the Polish population of Galicia 1939–1941. The impact of the policies of nationalization on changes in economic and social character are shown. Special attention is given to the description of housing conditions of both urban and rural populations, and the working conditions of facilities. Other aspects of the study include the areas of employment, pension, social security and health care.

Keywords: the Poles, Galicia, Sovietization, material and domestic life.

УДК 94(477)“1939–1941”

Микола ВІТЕНКО

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.)

У статті аналізуються причини та початковий етап колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., а також висвітлюються основні соціальні зміни в середовищі українського селянства. Детально характеризуються методи економічного та позаекономічного примусу селян Галичини та Волині до вступу в колгоспи, а також заохочення до співпраці з радянською владою. Автор намагається окреслити коло проблем, що потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: колективізація, колгоспи, західноукраїнські землі, “золотий вересень”, радянізація.

Усі ми є свідками важливих історичних процесів, які відбуваються в сучасній Україні й супроводжуються гострою політичною боротьбою. Серед проблем, які постали перед українською владою в 90-х рр. ХХ ст., одне із чільних місць посідає так зване “аграрне питання”. Воно полягає в тому, щоб шляхом реформування колгоспів у приватні, фермерські, кооперативні господарства чи латифундії зробити сільське господарство рентабельним й ефективним. Процес, зворотний до колективізації, особливо активно розпочався в листопаді – грудні 1999 р. і пов’язаний з низкою указів Президента України Л.Д.Кучми. Найбільш активно він відбувався насамперед у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій і ряді інших областей, розташованих на заході держави. У зв’язку із цим, особливо актуальним є дослідження процесів колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., які й зумовили ту ситуацію, що є сьогодні в сільському господарстві, і сприяли значною мірою появі кризових явищ на селі.

Метою публікації є вивчення передумов, причин, ходу та наслідків колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.

Аграрні перетворення, здійснювані в західних областях УРСР у 1944–1947 рр., були об’єктом досліджень небагатьох українських науковців. Серед них можна виокремити М.Ковалю, Б.Кравченка¹ та інших. Варто зауважити, що окремі історики вивчали депортаційні процеси в регіоні, боротьбу УПА, але майже не пов’язували свої дослідження з проведенням колективізації². Поодиноким винятком є докторська дисертація М.Сеньківа³, яка, однак, не повністю розкриває процеси колективізації західноукраїнських земель.

Не залишилися поза увагою вчених й інші аспекти історії регіону, які до певної міри торкаються цієї проблеми. Так, зокрема, дослідники А.Авторханов, І.Винниченко, І.Волков, Ю.Курносів, М.Поліковський⁴ займалися вивченням питань депортації українців із західних областей УРСР у 40–50-х рр. ХХ ст., проблемою політичного терору московського уряду й Компартії щодо українців. Українські дослідники з діаспори М.Рудницька та Л.Лисенко спробували довести у своїх працях нерентабельність колективної форми господарювання на землі, указати на економічні фактори тиску радянського уряду на селян з метою прискорення темпів колективізації⁵. Проблему нерентабельності колгоспів показав у своїх працях й англійський

дослідник Р.Конквест. Учені І.Кожукало, В.Соколов навели у своїх дослідженнях низку яскравих прикладів колективізації в Станіславській (нині – Івано-Франківська) області, описали масові походи селян з Наддніпрянщини в західні області УРСР за хлібом⁶. В.Замлинський і М.Коваль намагалися розкрити взаємозв'язки між темпами колективізації та боротьбою радянської влади із загонами ОУН і УПА⁷. М.Коваль та Я.Грицак у ряді наукових праць у загальних рисах охарактеризували колективізацію на території західноукраїнських земель, її передумови, наслідки й основні методи проведення, хоча детальною розробкою проблеми не займалися⁸. І.Рибак, Б.Кравченко у своїх дослідженнях намагалися з'ясувати, хоч і не повною мірою, причини появи “неперспективних сіл”, передумови масової міграції сільської молоді до міст⁹.

З огляду на зазначене вище, у статті необхідно вирішити такі завдання:

1) указати на передумови й причини колективізації на території західних областей УРСР;

2) проаналізувати хід та основні методи проведення колективізації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.;

3) дослідити форми спротиву селян примусовій колективізації;

4) указати на основні рушійні сили колективізації в західних областях УРСР.

Сімнадцятого вересня 1939 р. частини Червоної Армії перейшли р. Збруч і ввійшли на територію Східної Галичини й Волині. Польська держава, яка впала під ударами гітлерівських військ, не могла захищатися. Її уряд утік до Румунії, а згодом до Великобританії. Народні Збори, які були скликані 28 жовтня 1939 р. у Львові, оголосили Декларацію з проханням включити землі Східної Галичини й Волині до складу УРСР та СРСР¹⁰. Прохання було задовільнено. На цих територіях ще з вересня 1939 р. розпочалося створення органів радянської влади. У першу чергу було сформовано міські й сільські ради депутатів трудящих, а згодом районні й обласні виконавчі комітети. Було також створено апарати примусу та контролю: обласні й районні відділи НКВД–НКВС, НКГБ–НКДБ, народної міліції, судову мережу та ін.

Усього у вересні 1939 р. до УРСР перейшло 88 тис. км² з населенням 8 млн чол.¹¹. Однією з перших на території 6 новостворених областей (Ровенська, Тернопільська, Волинська, Львівська, Дрогобицька, Станіславська) постала проблема приватної власності й, зокрема, приватної власності на землю, оскільки саме наявність останньої суперечила марксистським ідеям про комуністичне суспільство. Ще в Декларації Народних Зборів Західної України про конфіскацію поміщицьких земель від 28 жовтня 1939 р. зазначалося: “...Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ріки та ліси оголошуються всенародним добром, тобто державною власністю”¹².

Під впливом цього документа, а також указівок ЦК КП(б)У протягом листопада – грудня 1939 р. було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а землі, які раніше належали поміщикам, були частково роздані разом з худобою та інвентарем незаможним селянам. Цей захід радянської влади хоч і був сприйнятий українськими селянами позитивно, але все ж без особливого ентузіазму, оскільки ці дії були спрямовані проти приватної, хай і поміщицької, власності. Існували побоювання, що після поміщиків настане черга заможних селян. Крім того, влада на місцях не хотіла роздавати поміщицькі землі, а почала створювати на них радгоспи. Саме через це до 70% конфіскованих земельних угідь залишилися не розданими¹³. За підрахунками Я.Грицака, до кінця 1939 р. було конфісовано 2 753 млн га – майже третина всіх орних угідь краю, і лише половину землі було роздано селянам¹⁴. Проте ситуація в окремих областях була ще гіршою. Так, на Волині з 379 тис. га конфіскованих земель роздано тільки 24,5%¹⁵. Селяни активніше розбирали коней, корів і волів (до 90%)¹⁶.

На нашу думку, таку ситуацію можна пояснити тим, що селяни не могли обробляти не лише ту землю, яку їм роздавали, а й свою власну, оскільки мали недостатню кількість посівного матеріалу, інвентарю та робочої худоби.

Паралельно з роздачею земель безземельним і малоземельним селянам на нерозданих угіддях розпочалося створення колгоспів та радгоспів, але цей процес до осені 1940 р. не набув масового характеру. На той момент у колгоспи вступило тільки до 2% селянських дворів¹⁷.

Проте місцева влада звітувала в ЦК КП(б)У про появу численних колгоспів, але це було звичайнісіньким озокамилуванням. Найчастіше в перших колгоспах було лише 10–15 селян-

ських господарств, які не могли самостійно обробити ту землю, яку їм дала держава. У радянській історіографії створення перших колгоспів назвали вимушеним кроком. Однак у цьому є лише частка правди. Навпаки, можна твердити, що радянська влада навмисно гальмувала процес роздачі поміщицьких маєтків. Так, селян, які брали землю, худобу й реманент поміщиків, заносили до спеціальних списків і пізніше на них морально тиснули, змушуючи вступати до колгоспів. Землю навмисне не роздавали, щоб згодом заявити, що через відсутність бажаючих на володіння поміщицькою землею на нерозданих угіддях буде створено колгоспи.

Серед причин їхньої появи називали добровільне бажання селян. Проте нині можна сміливо стверджувати, що насправді добровільних бажаючих вступити чи організувати колгоспи було дуже мало (створено в кінці 1939 р. від 11 до 27 колгоспів у кожній із 6 областей¹⁸), а в них перебували одиниці селян, переважно малоземельних чи безземельних, більшість із них літнього віку – 50–60-ти років¹⁹. Фактично КП(б)У за вказівкою Й. Сталіна проводила в західних областях УРСР у 1939–1941 рр. свого роду експеримент, метою якого було їх втягнення в загальнореспубліканське та всесоюзне русло господарського й суспільного життя, причому без урахування специфіки краю. Партиїним органам необхідно було довести, що колгоспне господарювання не має альтернативи та є найбільш перспективним у селі. Крім того, слід пам'ятати, що селянські господарства в західних областях УРСР були на той час дрібнотоварними, тому значна їх частина не могла задовольнити власні потреби в продуктах харчування.

Одночасно з колективізацією планувалося провести й проводилися масштабні процеси радянзації Західної України, а також індустріалізація цього віковичного аграрно-сировинного придатка різних держав, що було неможливе без великого товарного сільського господарства, виробництво якого в основному спрямовувалося на ринок. Створення колгоспів дозволяло також одержати майже задарма значну кількість продовольства.

У ході колективізації Галичини й Волині сліпо використовувався досвід колективізації в СРСР кінця 20 – початку 30-х рр. ХХ ст. Українська дослідниця колективізації з діаспори Мілена Рудницька виділила серед методів із прискорення темпів колективізації, що застосовувалися радянською владою, як політичні, так й економічні. Серед них вона назвала й розкол українського села на “бідняків” і “куркулів” (“куркулі” володіли більше 10 га землі на господарство, “підкуркульники” – від 7 до 10 га, “бідняки” – до 7 га, але до куркулів зараховували й тих, хто використовував найману працю) і примусову здачу наприкінці 1939 р. селянами-одноосібниками зерна – “жито по 20 злотих за 100 кг; пшеницю по 25 злотих, а наступного дня відмінено польські гроші”²⁰.

Було також створено мережі донощиків і т. зв. “секретних сотрудников”, котрі повідомляли про всі прояви вільнодумства галицьких і волинських селян. У 1940–1941 рр. селян-одноосібників радянська влада змушувала продавати зерно по 20 крб за 100 кг жита й 25 крб за 100 кг пшениці, тоді як на ринку ціни були в 3–4 рази вищі, тобто селян-одноосібників прирікали на економічний занепад²¹.

Майже одночасно було встановлено своєрідний оброк по 20 кг м'яса з господарств до 2 га землі, по 30 кг – з 2–5 га, по 50 кг – з 5–10 га, причому м'ясо купувалося державою за 6–7 копійок за 1 кг, у той час, коли на ринку ціна 1 кг – 75 копійок; оброк зерном від 1 га – по 90 кг зерна при ціні 6 крб за 100 кг, на ринку ціна – 180 крб за 100 кг пшениці. Селяни, коли не мали власного м'яса чи зерна, змушені були купляти ці товари на ринку, а потім віддавати фактично задарма державі. Запроваджувалися й нові податки – за корову – 60 крб, за коня – 120 крб, за 1 га землі – 5 крб. Крім цих заходів економічного тиску, вводилися ще й облігації внутрішньої позики в примусовому порядку²².

Та чи не найефективнішими й дієвими засобами агітації за колгоспи, на нашу думку, були терор і залякування селян-одноосібників. Сучасники тих подій згадували слова “визволителів”: “Підписуй заяву в колгосп, тоді пустимо.., а ні, то вивеземо до Сибіру”²³. Про те, що колективізація проходила в 1939–1941 рр. без бажання й особливого ентузіазму селян, свідчить хоча б той факт, що з відступом радянських військ усі колгоспи, створені на території західних областей УРСР, просто зникли.

На повільний хід колективізації в цьому регіоні впливав і факт слабкої диференціації селян. Тут соціальне становище т. зв. “куркулів” майже не відрізнялося від становища “бідняків”. Як перші, так і другі ледве зводили “кінці з кінцями” ще до 1939 р. Справді заможних селян, які забезпечували відносно соціальне благополуччя своїм сім’ям, було дуже мало. Так, “...до початку колективізації розшарування селянства на Станіславщині характеризувалося такими даними: з 237 тис. селянських господарств 168,8 тис. були бідняцькими (71,2%), 64,4 тис. – середняцькими (27,2%); 4 855 – куркульськими (1,6%)”²⁴. Схожа ситуація була й в інших західноукраїнських областях. За даними В.Соколова, селянські господарства Східної Галичини та Волині були переважно бідними й ледве задовольняли свої потреби, а заможні господарства зовсім не мали продукції для продажу. Наприклад, у Станіславському воєводстві в “...1931 р. на 249,2 тис. селянських дворів припадало лише 24 тис. (9,5%) середняцьких, які мали в середньому по 6–8 га землі, двоє коней, 1–2 корови. 16 тис. дворів (6,9%) належало до “куркульських”. В цих господарствах в середньому тримали 13 га землі, 2–3 коней і стільки ж корів. І, нарешті, найбільш поширеними були господарства бідняків – 162,4 тис. (63,6%). Їх земельні наділи не перевищували 2 га. Ще 21,3 тис. дворів належали до напівпролетарських – від 2 до 5 га”²⁵. Слід урахувати й те, що селянам належали переважно малородючі землі. Схожа ситуація була й в інших 5 областях.

На нашу думку, активна колективізація в західноукраїнських землях розпочалася лише весною 1940 р. Дещо уповільнені темпи колективізації в 1939 р. пояснюються тим, що перед КП(б)У й урядом УРСР на той час стояли інші завдання – поширення загальнореспубліканських органів влади, управління та контролю, без яких неможливо було проводити будь-які кардинальні перетворення. Формування органів радянської влади завершилося лише в січні – лютому 1940 р. Як наголошує М.Рудницька, вибори до місцевих рад у краї проходили по кілька разів, перш ніж “...до влади прийшли потрібні (радянській владі. – М.В.) елементи...”²⁶.

Деякий час радянська влада придивлялася до вороже налаштованих до неї людей, виявляючи їх на дрібницях і не ведучи якихось кардинальних змін, які б підняли проти влади більшість населення. Крім того, вона змушена була враховувати й те, що ці території були розташовані неподалік від кордону, за яким перебували на той, але тільки на той час, дружні німецькі війська, і можливість війни була більш ніж вірогідною. Весною 1940 р., коли ситуація дещо змінилася – стала очевидною війна Німеччини з Францією та Англією, а не із СРСР, – німецькі війська були зосереджені в Західній Європі; було остаточно сформовано органи влади й контролю, апарат примусу, тому проведення колективізації стало лише питанням часу. Організованого ж опору її в західних областях УРСР у 1940–1941 рр. не було. У свою чергу, створення колгоспів і радгоспів було головною вимогою ЦК КП(б)У до місцевих органів влади – облвиконкомів, райвиконкомів, обласних і районних Рад, підрозділів НКДБ та НКВС.

У радянській історіографії підкреслювалося, що колективізація проходила виключно на добровільних засадах. На цю думку мали наводити й тенденційно підібрані документи в збірниках документів і матеріалів, які публікувалися в 50–80-х рр. Проте навіть у цих збірниках серед численних документів, які наголошують на тому, що селяни добровільно й з великим задоволенням і бажанням подають заяви для вступу в колгоспи, звучать дисонансом розпорядження та вказівки ЦК КП(б)У місцевим обкомам і райкомам “прискорити процес колективізації”, “провести агітацію серед селян-одноосібників”, “посилити наочну агітацію у перспективності колективного господарювання” тощо. Ці документи є й у книзі “З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР” (К., 1976), і в книзі “Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР в 1939–1979 рр.” (К., 1980). Вони свідчать, вважаємо, про те, що колективізація, по-перше, велася не на добровільних засадах, а за вказівкою комуністичної партії, а по-друге, темпи колективізації в цьому регіоні відставали від планів, а також опосередковано підтверджують наявність державного терору й репресій щодо всіх незгідних. До наведених фактів можна додати й таке: за даними ГУЛАГів, із Західної України й Західної Білорусі в 1939–1941 рр. було виселено 1 млн 173 тис. осіб²⁷.

Виходячи із цього, перед нами постає нерадінна картина примусової колективізації в західних областях УРСР. Загальновизнаним нині є той факт, що вивозили до Сибіру, у Ка-

захстан і т. д. насамперед т. зв. “куркулів” та українську інтелігенцію, тоді як поміщиків, польських осадників і священнослужителів просто страчували. Хоча кількість “куркулів” – господарів, які мали більше 10 га, була малою (трохи більше 4 тис.), кількість депортованих за звинуваченням у “куркульстві” у десятки разів більша.

Визначальними при вирішенні питання про зарахування господарства до категорії “куркульське” були кількість землі, корів, коней, оренда чи володіння машинами, використання наймитів і реалізація сільськогосподарської продукції на ринку²⁸. Дуже часто доленосними були навіть не перелічені умови, а питання особистої помсти чи позиція селянина щодо колективізації. Не поодинокими були випадки, коли до куркулів зараховували не тільки середняків, але навіть і бідняків. При створенні справ проти куркулів відбувалися численні фальсифікації й правопорушення. За різними оцінками, із західних областей УРСР у 1939–1941 рр. було депортовано від 10 до 20% населення, тоді як куркулі становили лише 1,6% населення²⁹.

Чи не найважливішим фактором, що гальмував колективізацію, була безоплатна або майже безоплатна праця селян у колгоспах. На виплати за виконання трудовнів селянська сім’я не могла проіснувати, її могло врятувати тільки власне невеличке господарство. Проте працівникам колгоспів і радгоспів у довоєнний період “...дозволялося тримати на сім’ю не більше 1 корови і теляти до 4 місяців, або козу з приплодом до року й свиню... за 3 місяці до війни ці пільги були розширені, дозволялося тримати і 10 курок, або 5 голів водоплавної птиці...”³⁰.

Крім того, селяни мали добре розвинуте почуття власності й споконвіку прагнули володіти землею. Тобто крім економічного й політичного факторів, що гальмували колективізацію, був ще й інший – психологічний. Тому досить наївно вважати, що процесу колективізації сприяли соціалістичні змагання між окремими районами Львівської, Дрогобицької та інших західноукраїнських областей з районами Московської, Тульської областей РРФСР. Ці змагання та численні зустрічі між селянами двох республік організовувалися згідно з вказівками ВКП(б).

Поступово під тиском радянських і партійних органів чисельність колгоспів у Західній Україні таки зростала. Якщо до кінця травня 1940 р. тут було 240 колгоспів, то 17 вересня 1940 р. їх налічувалося вже 404 з 233 фермами великої рогатої худоби, а до 1 листопада того ж року в західних областях УРСР було створено 529 колгоспів і 174 МТС³¹.

Проте наведені цифри були далекі до суцільної колективізації. У багатьох новостворених колгоспах було не більше 20 селянських господарств. Частка колгоспів до початку війни залишалася порівняно малою: “...було колективізовано лише 13% всіх селянських господарств і 17% орної землі”³². Найбільше колгоспів напередодні війни налічувалося в Тернопільській області – 418, дещо менше – у Дрогобицькій – 318, а ще менше у Львівській – 76³³.

Через такі повільні темпи колективізації уряд республіки вимагав від органів радянської влади на місцях посилити тиск на селян-одноосібників. Зрештою, кількість розкуркулених зросла, особливо у Львівській і Станіславській областях, де ситуація з колективізацією була найгіршою. Останнім заходом, який мав сприяти збільшенню кількості колгоспів, проведеним до початку радянсько-німецької війни, став “молочний податок”. Він становив: з 1–2 моргів – 70 літрів за рік (1 морг – 0,56 га), від 3 до 7 моргів – 120 літрів за рік, більше 7 моргів – 180 літрів за рік³⁴. Можливо, планувалися й інші заходи економічного та політичного тиску на селян-одноосібників, але втіленню їх у життя стала на заваді радянсько-німецька війна, яка розпочалася 22 червня 1941 р.

У цілому, із самого початку колгоспи не виправдовували себе економічно. Так, урожайність зернових у колгоспах у 1940 р. у західних областях становила 13,2 ц з 1 га, у той час як у селян-одноосібників – 16–17 ц з 1 га. Нижчими були й надії молока³⁵.

Колективізація, і не лише в західних областях УРСР, а й у цілому СРСР, стала однією з багатьох причин поразок Червоної Армії в 1941–1942 рр. За висловом дослідника М.Ковалю, “...насильницька колективізація і великий терор, якщо і не спричинили безпосередню фашистську агресію, то, безумовно, значно ускладнили її відсіч”³⁶.

Таким чином, можна зробити низку висновків. Насамперед:

1) колективізація в західних областях УРСР, зокрема в Галичині й на Волині, розпочалася в жовтні – листопаді 1939 р., але особливо активно лише із січня – лютого 1940 р.;

2) колективізація, попри всі заяви про її добровільний характер, велася переважно в примусовому порядку;

3) процеси колективізації не набули масового характеру в довоєнний період, незважаючи на всі економічні, політичні й репресивні заходи радянських і партійних органів;

4) проти колективізації в довоєнний період у західних областях не було активного опору селян, переважали пасивні форми боротьби, такі як втечі, приховування майна, шкідництво та саботаж;

5) процеси створення колгоспів і загалом внутрішня політика радянської влади були однією з причин поразок Червоної Армії в ході радянсько-німецької війни в 1941–1942 рр., а з відступом радянських військ колгоспи на західноукраїнських землях фактично самоліквідувалися.

1. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 424 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1: Військо України. – 432 с.; Винниченко І. Примусове переселення: 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 48–79; Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [Володимир В'ятрович, Руслан Забілий, Іван Дерев'яний, Петро Содоль]; відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. – 2-ге вид., випр. та допов. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2008. – 352 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 роках / Анатолій Кентій. – К., 1999. – 201 с.; Кентій А. Українська повстанська армія (1946–1956) / Анатолій Кентій. – К., 1999. – 111 с.; Русначенко А. Народ збурений. Національний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках / Аналії Миколайович Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 511 с.; Сергійчук В. Український здвиг : у 5 т. / Володимир Іванович Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2004–2005 та ін.
3. Сеньків М. Колективізація західноукраїнського села (40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Михайло Сеньків ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2004. – 463 с.
4. Авторханов А. Империя Кремля: Россия, СССР и Украина / Абдурахман Авторханов // Дружба народов. – 1991. – № 2. – С. 193–207; Винниченко І. Примусове переселення : 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 48–79; Волков І. М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х рр. / І. М. Волков // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 37–43; Курносов Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносов // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 80–87; Поліковський М. Окупаційний сталінський режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників / М. Поліковський // Розбудова держави. – 1994. – № 4. – С. 42–49.
5. Лисенко Л. Сільське господарство України / Л. Лисенко. – [Б. м.] : Видавництво закордонних частин ОУН, 1960. – 210 с.; Західна Україна під більшовиками (IX.1939 – VI.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – 494 с.
6. Кожукало І. Жорстокий хліб : Про становище колгоспного селянства на Україні в перші повоєнні роки / І. Кожукало // Сільські обрії. – 1989. – № 7. – С. 18–21; Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Роберт Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.; Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
7. Замлинський В. О. Шлях чорної зради / В. О. Замлинський. – Львів : Каменяр, 1969. – 168 с.; Коваль М. В. УРСР в період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955) / Михайло Васильович Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації (XIX–XX століття) / Ярослав Йосипович Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.; Коваль М. В. УРСР в період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955) / Михайло Васильович Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
9. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 424 с.; Рибак І. В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955) / І. В. Рибак // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. – С. 61–72.
10. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 19–20.

11. Курносів Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 84.
12. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 20.
13. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 309–311.
14. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації (XIX – XX століття) / Ярослав Йосипович Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 214.
15. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 61–62.
16. Там само. – С. 63.
17. Там само. – С. 215.
18. Там само. – С. 45–48.
19. Там само. – С. 47–49.
20. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 316.
21. Там само. – С. 319.
22. Там само. – С. 319–321.
23. Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
24. Там само.
25. Там само. – С. 8.
26. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 342.
27. Винниченко І. Примусове переселення : 1920 – початок 50-х рр. / Ігор Іванович Винниченко // Золоті ворота. – 1994. – № 1. – С. 57.
28. Соколов Б. Війна з селянином / Б. Соколов // Галичина. – 1993. – 16 лют. – 22 берез. – С. 7–8.
29. Курносів Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 87.
30. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 70.
31. Там само. – С. 73.
32. Західна Україна під большевиками (ІХ.1939–VІ.1941) / [за ред. М. Рудницької]. – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1958. – С. 334.
33. Там само. – С. 333.
34. Там само. – С. 323.
35. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 85.
36. Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Михайло Васильович Коваль. – К. : Вища школа, 1995. – С. 173.

В статтє проанализированы причины и начальный этап коллективизации на западноукраинских землях в 1939–1941 гг., а также освещаются основные социальные изменения в среде украинского крестьянства. Детально анализируются методы экономического и внеэкономического принуждения крестьянства Галиции и Волыни к вступлению в колхозы, а также поощрения к сотрудничеству с советской властью. Автор пытается очертить круг проблем, которые требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: коллективизация, колхозы, западноукраинские земли, “золотой сентябрь”.

The reasons and initial stage of collectivization on western Ukrainian earths in 1939–1941 are analysed in the article also basic social changes in the environment of the Ukrainian peasantry are illuminated. In detail the methods of economic and out of economic compulsion of peasantry of Galycia and Volyn to entering into collective farms, encouragements to the collaboration with soviet power are analysed. The author tries to outline the circle of problems which require a further study.

Keywords: collectivization, collective farms, Western Ukrainian, “the golden September”.

УДК 94(477)“1944–1945”

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДИДУХ

ВІЙСЬКОВЕ Й ІДЕОЛОГО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УПА ТА ОУН (б) І РАДЯНСЬКИХ КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР У 1944–1945 рр. (НА ПРИКЛАДІ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті охарактеризовано ідейні засади, форми й методи боротьби УПА та ОУН (б) з каральними структурами радянської тоталітарної системи на Станіславщині в 1944–1945 рр. Висвітлено пропагандистську діяльність та основні елементи ідейно-політичного виховання визвольних кадрів і населення Станіславщини. Стверджено, що тактика боротьби визвольних сил у 1944–1945 рр. співвідносилася з радянською політикою в регіоні. Проаналізовано заходи місцевого партапарату, спрямовані на радянізацію регіону в загальнорадянську політичну, економічну й культурно-духовну структуру: перекидання додаткових збройних резервів, діяльність спецгруп НКВС і НКДБ, які своїми діями провокували місцеве населення супроти УПА, боївки ОУН, арешти, амністії, проведення широкої радянської пропагандистської акції, спрямованої на підірив соціальної бази національного підпілля. Доведено, що повстансько-партизанський рух на території Станіславської області був одним із найбільш організованих і динамічних, оскільки мав значну підтримку з боку місцевого населення.

Ключові слова: українська національно-визвольна боротьба, Українська повстанська армія, ОУН (б), радянські каральні органи, НКВС, НКДБ, Станіславщина.

Боротьба УПА та збройного підпілля ОУН (б) за державність на західноукраїнських землях у 1944–1945 рр. набула безкомпромісного протистояння з радянською владою. Повстансько-партизанський рух на території Станіславської області був одним із найбільш організованих і динамічних, оскільки спирався на місцеве населення. Метою статті є аналіз військового й ідеолого-політичного протистояння УПА та ОУН (б) з радянськими каральними структурами на Станіславщині в 1944–1945 рр.

У радянській історіографії збройна боротьба УПА та підпілля ОУН (б) оцінювалася з точки зору ідеологічних концепцій критики “українського буржуазного націоналізму” (Я.Галан, Б.Дуткевич, В.Беляєв, Я.Вітошинський, М.Рубач, М.Гарасименко, В.Чередниченко, М.Івасюта). Ситуація змінилася в період перебудови, коли було опубліковано наукові роботи С.Кульчицького, В.Сергійчука, Г.Дем’яна, Ю.Киричука, які висвітлювали український національно-визвольний рух у повоєнний період на засадах принципу історизму. З проголошенням незалежності України з’явилися дослідження (І.Біласа і П.Брицького, Д.Веденєва і Г.Биструхіна, О.Іщука і Н.Ніколаєва, О.Стасюк, Г.Стародубець, К.Бондаренка, М.Посівнич, І.Патриляка, Л.Онишка, В.Деревінського, О.Сича, Н.Мизака та ін.), побудовані на раніше не доступних джерельних матеріалах. Активно діє Центр досліджень визвольного руху, який публікує праці про різні аспекти українського визвольного руху. Серед його співробітників відзначимо В.В’ятровича, І.Андрухіву, Р.Грицьківа, В.Гуменюка, Р.Забілого, В.Манзуренка, В.Муравського, В.Мороза, А.Русначенка, П.Дрогобицького, О.Стасюка та ін. Особливої уваги заслуговують діаспорні видання, зокрема роботи В.Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, Т.Гунчака “Ключові проблеми історіографії Другої світової війни” та два короткі енциклопедичні словники П.Содоля “Українська Повстанча Армія, 1943–49 рр. Довідник” з біографічними даними організаторів і командирів УПА та збройного підпілля ОУН (б). У працях сучасних російських істориків С.Біленко, З.Богатирця, В.Помогаєва переважають штампи радянської ідеології про діяльність ОУН (б) і УПА. Винятком є наукові дослідження О.Гогуна й О.Матвєєва, у яких переосмислюється український національно-визвольний рух. Американські дослідники Дж.Армстронг і М.Купер причину тривалості українського збройного руху опору в повоєнний період убачають у масовій підтримці західноукраїнського населення. Незважаючи на значну кількість праць із зазначеної проблематики, залишається поле для нових досліджень визвольної боротьби ОУН (б) й УПА на теренах Станіславщини.

До архівних документів про діяльність ОУН (б) та УПА належать нормативно-розпорядчі документи, накази, директиви, інструкції, вказівки ЦК ВКП(б)-КПРС, ЦК КП(б)У-КПУ обласним, районним комітетам партії, комсомольським, профспілковим організаціям і каральним органам на місцях; оперативні документи, плани, розробки та звіти органів НКВС і КДБ; документи, захоплені каральними органами УРСР під час бойових дій з підрозділами УПА, які містяться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державному архіві Івано-Франківської області. Значний джерельний матеріал міститься в “Літописі Української Повстанської Армії”, “Літописі нескореної нації” за редакцією Я.Ляльки, ряді збірників документів за редакцією В.Сергійчука, двотомному збірнику “Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950 рр.)” і тритомному виданні “Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959)”. Окрему групу джерел складають мемуарно-ідеологічні праці провідників національно-визвольної боротьби В.Галаси, П.Дужого, П.Федуна-“Полтави”, Б.Гука та ін.

Весною – літом 1944 р. Станіславська область була звільнена від нацистських загарбників. 18 липня 1944 р. розпочалася Львівсько-Сандомирська операція, у результаті якої радянські війська 27 липня зайняли місто Станіслав. З метою утвердження в регіоні радянської влади здійснювалися заходи щодо уніфікації всіх сфер життя відповідно до загальносоюзних взірців. До 1 серпня 1944 р. у західноукраїнських областях з 220 райкомів і 19 міськкомів партії відновлено роботу 180 райкомів і 15 міськкомів¹. На 1 листопада 1944 р. обласна парторганізація нарахувала у своїх рядах 1 587 комуністів². Функції радянських державних установ на місцях виконували відділи виконкомів, які знаходилися під впливом партійних органів. Міста були центрами радянської адміністрації, де розміщувалися збройні частини й війська НКВС, винишувальні загони і т. п. Разом із тим у сільських масивах Станіславщини, за визнанням радянського партапарату, діяльність повстанських загонів “не дає можливості створити районний сільський актив”³. Лісовий рельєф Станіславської області створював сприятливий ґрунт для маневреності збройних відділів УПА.

Проведення кадрової політики впливало з недовіри більшовицької влади до місцевого населення, тому тільки протягом 1945 р. у західноукраїнський регіон було спрямовано 35 тис. відповідальних працівників, з них – партійних працівників – 1 337, комсомольських – 1 210, працівників прокуратури – 185, органів МВС і МДБ – 3 724, промисловості – 4 416, сільського господарства – 4 637, торговельних і фінансових – 1 191, працівників освіти, культури та охорони здоров'я – 16 047 осіб⁴. Значну кількість серед прибулих кадрів склали росіяни, особливо в репресивно-каральних органах⁵. У постанові оргбюро ЦК КП(б)У “Про додатковий набір працівників НКВД і НКГБ для роботи в західних областях України” однією з вимог до співробітників було добре володіння українською мовою⁶.

Радянський адміністративний апарат зіткнувся з масовим національно-визвольним рухом на Станіславщині, що створював перешкоди на шляху радянзації регіону в загальнорадянську політичну, економічну й культурно-духовну структуру. Станіславська область належала до Воєнної округи (ВО) 4, на території якої в 1944 р. діяли група “Говерла” (згодом перейменована на “Карпати-Говерла”) на чолі з І.Бутковським-“Гуцулом” і М.Твердохлібом-“Громом”⁷. Улітку 1944 р. до військової округи входило 40 сотень⁸. У Групі УПА-Захід для оперативного керівництва повстанськими відділами були створені Тактичні відтинки (ТВ)⁹. До ТВ “Гуцульщина” (№ 21, Коломийський) відносилися сотні “Сурма”, “Ім. Колозінського”, “Дністер”, “Ім. Богуна”, “Березівська”, № 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68. До ТВ “Чорний ліс” (№ 22, Станіславський) – курені “Підкарпатський”, “Дзвони”, “Смертоносці”, “Сивуля”, “Бескид”; до ТВ “Магура” (№ 23, Калуський) – сотні “Летуни”, “Вітрогони”, “Круки”, “Рисі”, “Бистриця”, “Журавлі”, “Хорти”, “Опришки”¹⁰. Чисельність “Говерли” влітку 1944 р. становила 8 тис. повстанців¹¹. На Станіславщині також діяла мережа оунівського підпілля з крайовими, окружними, надрайонними, районними проводами, станичними організаціями.

Зі вступом Червоної армії на Західну Україну перед провідниками ОУН (б) і УПА постало завдання не допустити встановлення радянської влади в регіоні, а також отримати морально-психологічну й матеріальну підтримку населення: “Коли українські патріоти – патріоти-се-

ляни, робітники та інтелігенція, що живуть легально, дадуть потрібну дійову підтримку підпіллю, – з одного боку, та коли всі українські патріоти ставитимуть відважний опір московсько-большевицьким загарбникам – з другого боку, – ми переможемо в нашій визвольній боротьбі!”¹². З метою прихильного ставлення до повстанців місцевого населення в наказах по УПА-Захід зазначалося: “Постава до цивільного населення має бути прихильна, приятельська і чесна. Забороняється брати що-небудь від селян на свою руку без відома команд УПА, місцевих теренових Провідників, або згоди селян. Не вимагати від сільського населення речей, яких вони не можуть дати. Всякі проступки будуть строго карані”¹³. Національно-визвольний рух на Станіславщині отримав широку морально-психологічну й матеріальну підтримку з боку місцевого населення, оскільки в його лавах воювали рідні та близькі.

Із наступом радянських військ влітку 1944 р. повстанський рух готувався до тривалого збройного протистояння. Так, у наказі УПА-Захід ч. 2/44 до теренових проводів ОУН областей Станіславів, Дрогобич і Перемишль від 27 серпня 1944 р. ставилося завдання “зорганізувати й скомплектувати теренові проводи ОУН на терені Карпат... охопити сіткою Організації всі села й міста... зорганізувати цивільну адміністрацію терену... зтягнути з терену від цивільного населення для потреб УПА всякі військові речі і приладдя, як зброю, виряд, одіж і т. п... ”¹⁴. “Протягом місяця вересня 1944 р. перевести рекрутський набір у новозмобілізованих відділах. Переробляти як найбільше польовий і бойовий статут, стрілецький вишкіл”¹⁵.

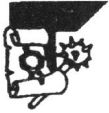
З 1944 р. значну увагу в УПА й ОУН (б) приділялося пропагандистській роботі, яка прирівнювалася до військово-політичної¹⁶. Суб’єктом політико-пропагандистської діяльності була ОУН (б). Програмові положення, агітаційний матеріал, розроблений націоналістичними діячами, широко використовувалися в повстанському запіллі.

Агітаційно-пропагандистською діяльністю в лавах ОУН і УПА, а також серед місцевого населення займалися спеціальні пропагандистські відділи та референти політичних відділів, які очолював політичний штаб. “Політичний штаб розробляв програми ідеологічної та політичної роботи з населенням”, а курував політико-ідеологічною роботою референт пропаганди Проводу ОУН (б), якому підпорядковувалися крайові, обласні, окружні, повітові осередки пропаганди¹⁷. Референтура пропаганди складалася з підреферентур: кадрів, суспільно-політичної, вишкільної, шкільної, юнацтва, жіночого юнацтва¹⁸. Протягом 1944–1945 рр. розбудовувалися повітові осередки пропаганди, які проводили політичні вишколи пропагандистів, віднаходили дописувачів до підпільної преси (особливу увагу зверталось на інтелігенцію), подавали тижневі та щоденні радіо-пресові новини, забезпечували цикльостилі, машини до письма, папір, фарби, кальку, радіоапарати і т. д.¹⁹.

У кожному підрозділі УПА мав бути, окрім пропагандиста, політвиховник, призначений за узгодженням з політвиховником при штабі ВО із числа “ідейно-сильних та найкраще політично вироблених членів ОУН”. На них покладалося зобов’язання посилення політико-виховної роботи як серед вояків УПА, так і серед місцевого населення, яке мало бути не тільки пасивним симпатиком націоналізму, але активним учасником національно-визвольної боротьби. Нерідко пропагандистами були вчителі або молоді люди із семирічною (3–5-річною) освітою²⁰.

З метою посилення ідеологічної роботи створювалися т. зв. вишкільні трійки, силами яких здійснювалися “жіночі і мужескі вишколи в даному терені”²¹. Вишкільна програма передбачала вивчення основ українознавства, історії, економіки, географії, політології, культури та літератури України. Особливу увагу було звернено на підготовку масових пропагандистів, які могли б пояснити завдання боротьби українських повстанців, викрити суть радянського тоталітаризму.

Головний осередок пропаганди й інформаційної служби, очолюваний з 1944 р. П.Федунном-“Полтавою”, проводив пропагандистську й видавничу діяльність. У працях ідеологів і публіцистів: Петра Федуна – “Полтави”, Осипа Дяківа – “Горнового”, Дмитра Маївського – “Петра Думи”, Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”, Степана Слободяна – “Клима” – найбільше уваги приділено трьом темам: засадам української визвольної боротьби, геополітичній ситуації в Європі та світі в контексті вирішення українського питання, проблемі національних перетворень у СРСР і країнах соцтабору.

Свої ідеї та інформаційні матеріали ОУН (б) і УПА поширювали різними способами, зокрема, шляхом випуску журналів: “До зброї”, “Повстанець”, “Ідея і чин”; газети крайового рівня “За волю України” (1946–1950) – окружного осередку пропаганди (ООП) Калуської округи, “За волю!” – ООП Коломийщини, “Повстанець Гуцульщини” – ООП Коломийщини²². У Карпатському краєвому проводі виходили друком також і художні твори. Найвідомішими повстанськими письменниками були Богдана Світлик – “М.Дмитренко”, У.Левич та Михайло Дяченко – “Марко Боеслав”. Друкарня окружного осередку пропаганди Станіславщини розташовувалася в Чорному лісі біля с. Лужки Болахівського району²³. Загалом, повстанська видавнича діяльність була різноманітною щодо форм і тематики. Дописувачами до підпільних видань були також представники місцевої інтелігенції. Так, зокрема, з редакцією коломиїського окружного осередку пропаганди під псевдо “Берест” співпрацював голова Українського комітету в Косові професор Когут²⁴.

Широко використовували в роботі з місцевим населенням листівки, бесіди, мітинги, збори, святкування національних і релігійних свят тощо. Основними складовими ідеологічної роботи була критика суті сталінського тоталітаризму, його мети й форм досягнення, пояснення справжніх причин війни та її наслідків, ролі в ній російського народу та партократичної верхівки, а також роз’яснення завдань ОУН і УПА, визначення їх внеску в боротьбу за незалежну соборну Українську державу, плекання віри в перемогу, піднесення бойового духу й витривалості народу²⁵. У друкованих виданнях формувався культ героїв, які полягли, але не здалися в полон. Так, у статті “До останнього набою” в газеті “За Українську Державу” описано бій 1 грудня 1944 р. у селі Кривець Надвірнянського району: “Билися мужньо, завзято, до останнього набою. Завдавши ворогові дошкульних втрат, у безвихідному положенні, не маючи амуніції, щоб не потрапитися живими в руки ворога, 18 повстанців самі себе вбивають. Так битись і так вмирати вміють вояки УПА – прийняті глибокою вірою у святість нашої боротьби – за Волю України”²⁶.

У пропаганді зверталось увагу на соціальні, мовні та інші особливості населення. Ідеолого-пропагандистською роботою було охоплено насамперед селянство, оскільки за соціальним походженням 60% повстанців були селянами, 25% – робітниками, 15% – інтелігенцією²⁷. Однак необхідно було проводити роз’яснювальну роботу й серед мешканців міст: “Це відомо, що до міст, особливо більших, нашому підпіллю сьогодні важко дістатися. А саме там найбільше тих людей, що серед них нам у першу чергу треба вести нашу роз’яснювальну роботу... І їм треба вміти підкидати (чи в будь-який інший спосіб доручувати) нашу підпільну літературу, підсилати відповідного змісту роз’яснювальні листи (анонімні й писані зміненим почерком, очевидно), підсувати різні національно освідомлені, патріотичні книжки, видані в Західній Україні...”²⁸. У методичних порадах “На допомогу пропагандистам” (1944 р.) указувалося на важливості використання радянської риторики та пропагандистських прийомів проти самих більшовиків, зокрема в робітничому питанні. Викриваючи “успіхи” індустріалізації, націоналістичні політвиховники зазначали: “... Закували українську робітничу клясу кайданами, т. зв. трудової дисципліни та потогінними “соцзмаганнями” і приневолити її працювати на нового, найжорстокішого експлуататора – советську державу. Так приковували колись на суднах-галерах рабів-невільників”²⁹. Зокрема, у націоналістичному звіті за січень 1945 р. по м. Солотвино зазначалося: “Ставлення робітників до большевицької влади сильно вороже, причиною є соціалістичне змагання, низька зарплатня, експлуатація робітників, які працюють тільки на те, щоб мати документ. До нашого руху робітники ставляться приємно”³⁰.

Особливу увагу приділяли вихованню молоді, оскільки найбільшу вікову категорію в УПА становила молодь 20–25 років, другими за чисельністю були бійці віком від 26 до 30 років³¹. Гаслом націоналістичної пропаганди було твердження: “Ми за навчання дітей, але проти викорінювання душ”³². У 1945 р. ОУН поширила звернення до всіх директорів, завідувачів та вчителів, у якому зазначалося: “Ми, Українські Повстанці, допоможемо вчителям в охопленні молоді шкільним навчанням, але рівночасно допомагаємо і наказуємо, щоби в виховуванні української молоді зникло вироблювання радянського патріотизму та вщеплювання любові до “найкращого друга – батька Сталіна”³³. Основне завдання учителя – “в теперішній жорстокий час визвольних революційних змагань українського народу зберегти молодь у моральному здо-

ров'ї та підготувати її до нового життя в Українській Соборній Самостійній Державі, в якій вони мають стати вартісними, творчими силами”³⁴.

Окремим напрямом пропаганди була робота серед червоноармійців. Повстанці проводили масштабну агітацію у фронтових районах із проханням допомогти в поваленні радянської влади в Україні та інших національних республіках³⁵. За німецькими радіозведеннями, датованими листопадом 1944 р., повстанцям заборонено “нападати на червоноармійців не в бойовій обстановці... Серед червоноармійців-українців також ведеться агітація за їх перехід на бік УПА і пропаганда проти політичної та соціальної системи СРСР”³⁶. Про дієвість такої пропаганди свідчать радянські джерела, у яких повідомлялося, наприклад, про відмову прикордонників стріляти по повстанцях³⁷. Однак це не стосувалося високопоставлених офіцерів. Так, зокрема, 23 вересня 1945 р. за 15 км до Станіслава під час нападу загинув заступник начальника політвідділу 38-ї армії полковник Голубєв³⁸. З метою не допустити деморалізації бійців Червоної армії контррозвідка зосередилася на знищенні типографій і складів УПА.

Значну увагу приділяли формуванню морального мікроклімату в повстанських загонах: “Взаємна допомога, братерство і т. д. це дуже важливі прикмети доброго відділу. Писати хроніки відділів, закладати хори, веселі вечорі уряджувати, видавати стінні газети і т. д.”³⁹. Для забезпечення кваліфікованими кадрами були створені старшинські (офіцерські) школи. Зокрема, 1 березня 1944 р. у районі міста Долина було створено старшинську школу “Олені”, керівником якої став С.Фрасуляк-“Хмель”, згодом її очолив Ф.Польовий-“Поль”⁴⁰. У школі навчалося 350 курсантів, із них 230 – за старшинською і 120 – за підстаршинською програмами. На Гуцульщині підготовкою сотні старшин для групи “Говерла” займалася старшинська школа “Грегит”. “Гайдамаки”, “Чорні чорти”, “Беркути” – підстаршинські школи. У школі “Олені” навчалося 5% осіб, які служили в польській армії, 7% – у німецькій⁴¹.

У запіллі та в бойових діях вагому роль відігравав жіночий чинник. Жінки були задіяні в інфраструктурі УПА: безпосередньо в бойових одиницях, найчастіше чотах, у санітарній службі, розвідці, референтурі пропаганди, а також виконували функції зв'язкових. Зокрема, Калина Лукань – “Галина” була провідником Косівського надрайонного проводу ОУН. Жінки виконували й допоміжні, але життєво необхідні функції: прибирання, приготування їжі, прання білизни, облаштування місць постою в населених пунктах тощо. У листопаді 1944 р. прийнято рішення про розпуск жіночих референтур і про передачу жіночих кадрів ОУН в “Український червоний хрест”, який займався доглядом за хворими і пораненими, а також пропагандою.

Таким чином, повстанські заходи, спрямовані на паралізування діяльності у сфері всіх інститутів радянської влади, активно підтримувало місцеве населення, яке пов'язувало з ОУН та УПА реалізацію своїх мрій про відродження незалежної української держави.

Саме тому з метою обмеження соціальної бази УПА у звільнених від німців районах Станіславщини активно проводилася мобілізація до Червоної армії, яка проходила “за допомогою військових частин, шляхом вилучення і приводу військовозобов'язаних в райвійськкомат”⁴². Радянські звіти містять такі дані: “З квітня по 10 травня 1944 р. згідно з планів мало явитися на пункти призову 38 512 осіб, а з'явилося лише 36 881 особа. Не з'явилося 1 631. До 21 серпня мало з'явитися 30 268 осіб, з'явилося лише 14 965, ухиляються від призову – 15 303”. Перешкодою для успішного проведення призову й мобілізації партпрацівники називали діяльність українських повстанців, які нищили списки обліку страти військовозобов'язаних, а також страти відповідальних працівників. Зокрема, 16 серпня 1944 р. у с. Пійло Калуського району повстанці вбили “одного з кращих голів сільради, секретаря сільради і трьох бійців винищувального батальйону за те, що останні добре організували явку військовозобов'язаних на збірний пункт райвійськкомату”⁴³.

На території області з метою ліквідації збройного опору було створено п'ять оперативних секторів, до яких входило декілька районів, відновлено УНКВС, а також до області спрямовано бригаду ВВ НКВС чисельністю 1 328 бійців⁴⁴. Однією з найбільших операцій стало прочісування Чорного лісу в серпні 1944 р., під час якого заарештовано 88 осіб⁴⁵.

У радянських звітах наводяться численні факти активної боротьби повстанських загонів, які основними об'єктами операцій восени 1944 р. обирали районні центри як осередки радянської влади, місця дислокації військ НКВС та винищувальних загонів. Пріоритетними в

УПА залишалися засоби збройної боротьби: напади на гарнізони й пости МВС, на компартійно-радянські установи, засідки, нищення комунікаційних споруд та засобів зв'язку, саботажні акції, у тому числі руйнування промислових об'єктів, виробничих приміщень, клубів, терористичні акції проти представників радянських силових структур і партійно-комсомольського активу, а також проти місцевих мешканців, які співпрацювали з радянською владою тощо. Зокрема, у серпні 1944 р. відділи УПА-Захід захопили містечка Перегінське й Рожнятів на Станіславщині. У ніч на 13 вересня здійснено напад на райвідділення НКВС і НКДБ, райвійськомату, райкому партії у м. Богородчани, а також у м. Лисець. 14 вересня було обстріляно автомобіль райпрокурора в районі с. Дубівці. За радянськими даними, у ході проведених операцій з 20 серпня до 15 вересня 1944 р. у Рогатинському, Войнилівському, Рожнятівському, Галицькому, Жовтневому, Богородчанському районах убито 2 041 осіб, захоплено в полон 1 153. Однак у переважній більшості сіл «як не було можливості виїзду активу для організації роботи, так і не можливий виїзд у ці села навіть групами по 5–10 чоловік»⁴⁶.

Разом із тим радянське керівництво використовувало ідеологічно-пропагандистські методи боротьби: «Потрібно протиставити населення бандитам, потрібно, щоб саме населення бандитів било. Адже неможлива одностороння військова робота. До тих пір, поки населення не залучимо до боротьби з бандитами, наші успіхи будуть не дуже добрі»⁴⁷.

Одним із методів боротьби стала інформаційна блокада довкола протистояння між радянським режимом і повстанцями, а також дискредитація українських націоналістів як «банд німецько-фашистських органів»⁴⁸. Усвідомлюючи дієвість націоналістичної пропаганди, радянські парткерівники закликали «розгорнути велику політичну роботу серед населення і особливо серед молоді, відірвати молодь та інтелігенцію з-під націоналістичного впливу»⁴⁹. Тільки у Снятинському районі восени 1944 р. «доповідачі і лектори із районного партійного і радянського активу... прочитали 107 лекцій і доповідей на різноманітні політичні теми, якими охоплено 32 800 осіб. Організовано 32 кружки по вивченню книги Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу», в яких займаються 530 чоловік. Проведено 50 вечорів художньої самодіяльності в районному центрі і 55 вечорів в селах»⁵⁰.

Незважаючи на розмах ідеолого-пропагандистської роботи, радянський уряд України в грудні 1944 р. дорікав, що «партійні організації Станіславської області і до цих пір слабо ведуть боротьбу з націоналістичною пропагандою українсько-німецьких націоналістів, проявляють повільність і організаційну слабкість у розгортанні масово-політичної роботи»⁵¹. Радянське керівництво зобов'язувало обкоми КП(б)У західних областей докорінним чином покращити політичну роботу серед населення, звернувши особливу увагу на те, щоб партійно-політичною роботою були охоплені всі села, підприємства й установи.

Однак основними залишалися військово-каральні заходи, спрямовані проти повстанського руху й населення, що його підтримувало. 9 жовтня 1944 р. у наказі «Про заходи щодо посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української РСР» ішлося про спрямування в Станіславську область 19 стрілкової бригади внутрішніх військ НКВС з метою знищення збройного підпілля УПА і ОУН (б), передбачалися репресивні заходи щодо членів сімей повстанців, а також осіб, які ухилялися від мобілізації. На думку секретаря Станіславського обкому партії М.Слоня, причинами продовження опору були «недисциплінованість і м'якотілість серед частини командного складу військових командирів і начальників органів НКВС і НКДБ, в результаті чого при зіткненнях багатьох беруть в полон, а не знищують»⁵².

Особливу увагу радянське керівництво приділяло організації агентурно-оперативних заходів. Загалом у західноукраїнському регіоні агентурна мережа НКВС налічувала 175 резидентів, 1 196 агентів і 9 843 інформатори⁵³. У Станіславській області на початок 1945 р. було 1 163 інформатори «з числа контрреволюційного елементу»⁵⁴. До середини 1945 р. створено 157 спеціальних провокативних груп, які діяли під виглядом загонів УПА. За звітами представників радянських спецслужб, «груба провокаційна і не розумна робота низки спецгруп, а також самочинство і насильство над мирними мешканцями з боку учасників спецгруп не тільки не полегшують боротьбу з бандитизмом, але, навпаки, ускладнюють її, підривають авторитет радянської законності...»⁵⁵. Націоналістичне підпілля розгорнуло терор проти тих, хто співпра-

цював з радянською владою: “Разом зі Сталінім, хрущовими, литвинами, слонями повиснете і ви, як повисли ви служники Гітлера і гестапо”⁵⁶.

З метою спровокувати репресії з боку СБ ОУН радянські спецслужби навмисно заарештовували й відпускали повстанців, підкидали компрометуючі матеріали, що погіршувало моральний клімат підпілля⁵⁷.

Незважаючи на військові та ідеолого-політичні заходи радянської влади, на кінець 1944 р. кількість антирадянських виступів зросла до 400, особливо в Жаб'євському, Тлумацькому, Більшівцівському, Жовтневому й Станіславському районах⁵⁸. На 1 жовтня повстанці організували 78 нападів у районах області. Зокрема, у Надвірнянському районі тільки за чотири дні жовтня здійснено три напади⁵⁹. 24 листопада 1944 р. “напали два рої з чоти Чорноти на НКГБ в Станіславі. Обстріляно стійкових з кулеметів, а також обстріляно центр міста гранатометом. У місті повстала паніка. Оборона міста ввійшла в контратаку. Самі між собою більшовики стрілялися до год. 4-ої рано. Вони підтягнули на краї міста гармати й зенітки. Наші вицофали без втрат, залишаючи в місті кількадесят ворожих трупів. Особливо відзначилися в цій акції кулеметчики ст. стрілець Шейк і ст. Мурза, які, перебігаючи вздовж міста, обстрілювали важніші ворожі пункти з кулеметів.

20. XI. 44. чота Морозенка в часі рейду напала на охорону “істреб” у с. Ляхівці (пов. Станіславів). У бою знищено цілу ворожу заставу в числі 12 людей.

24. XI. 44. сотня Гамалії під командуванням сотенного Пирога напала на м. Лисець (пов. Стан.). В Старому Лисці розбито ворожу заставу і здеморалізовано вогнем ворога в місті...

24. XI. 44. відділ УПА “Месники” робив акцію на м. Богородчани. Розбито НКВД, НКГБ і военкомат...

24. XI. 44. сотня “Звірів” під командуванням Славка зробила наскок на місто Солотвино (пов. Надвірна). Дві чоти вдерлися до міста, спалили НКВД і НКГБ та випустили 80 в'язнів. Більшовицької залози в місті було около 150 чоловік. У вогні згоріло 8 большевиків, 9 забито, 12 ранено, а 4 самі себе розстріляли”⁶⁰.

У ніч із 6 на 7 листопада 1944 р. у селі Уторопи було спалено сільраду, а її голову й секретаря захоплено в полон; подібна ситуація повторилася і в селах Космач і Яблунів⁶¹. 6 грудня вночі було здійснено напад на РВ НКВС, НКДБ і райвійськкомат Тисмениці⁶². Начальник обласного НКВС Завгородній на зборах партійного активу Станіславської області повідомляв про напади упівців у грудні 1944 р. на Солотвино, Більшівці, Тлумаць⁶³.

Індивідуальний терор був однією з найпоширеніших форм боротьби повстанців. Зокрема, 10 листопада 1944 р. у Перегінському районі було вбито 26 пропагандистів⁶⁴. Тільки в Чернелицькому районі протягом 1944 р. загальні втрати партійно-радянського активу становили 39 осіб, серед яких начальники районного відділу НКВС і НКДБ⁶⁵.

Збройні напади на міста здійснювалися повстанцями також з метою звільнення заарештованих побратимів, одержання ліків та одягу. Зокрема, 24 вересня 1944 р. дві чоти повстанців у Солотвино звільнили близько 80 в'язнів⁶⁶. 17 листопада 1944 р. у Товмачі “знищено тюремну сторожу та визволено 150 ув'язнених українських громадян, а тюрму підміновано й висаджено в повітря”⁶⁷. 20 грудня 1944 р. у Товмачі силами повстанців було звільнено з в'язниці “45 в'язнів. У вуличних боях убито біля 60 большевиків, знищено будинок міліції і тюрму”⁶⁸. У січні 1945 р. було здійснено збройний напад на Косівську лікарню, у якій перебували поранені упівці”⁶⁹.

Як свідчать джерела, систематичними були руйнування мостів повстанцями. Начальник обласного НКВС Завгородній на зборах партійного активу Станіславської області 8 грудня 1944 р. повідомляв, що міст на Тисменицю “руйнують кожен день”⁷⁰. Тільки по Солотвинському району в період з 1 до 20 січня 1945 р. було підірвано 8 мостів⁷¹.

Активізація дій повстанців зумовила проведення в жовтні – грудні 1944 р. 72 військово-чекістських операцій, у ході яких вилучено 14 мінометів, 5 гарматів, 181 ручний кулемет, 698 снарядів, 1 327 гвинтівок, 41 пістолет, 7 381 гранат, знищено 7 бункерів, 4 шпиталі⁷². За цей період загальні втрати повстанців становили 11 964 особи, а з радянської сторони – 2 871⁷³. Однак в окремих районах, зокрема Долинському, за визнанням місцевого партапарату, “за останні 5 місяців немає ніяких результатів у боротьбі з бандоунівським підпіллям”⁷⁴. На

10 січня 1945 р., згідно з радянськими звітами, на Станіславщині діяли 34 групи чисельністю 4 470 осіб⁷⁵. Указувалося, що на кінець 1944 р. УПА “оперує невеликими відділами або бандами, практикуючи несподівані напади, саботажі, диверсії, поширення чуток і паніки, ліквідовуючи радянських функціонерів, здійснюючи пропаганду тощо”⁷⁶.

На початку 1945 р. радянським керівництвом у постанові “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” визначено серію заходів: агітаційно-пропагандистська робота в селах, розширення мережі агентури, проведення обліку населення до 15 лютого в сільській місцевості західних областей УРСР. Не обліковані, йшлося в документі, “будуть вважатися учасниками банд і до їхніх родичів будуть застосовуватися репресії, аж до арешту і виселення”. Передбачалося посилити діяльність винищувальних загонів групами сприяння та охорони громадського порядку. Згодом радянські партфункціонери доповідали, що облік населення не було здійснено в повному обсязі. Так, у Станіславській області його зі значними труднощами провели в 520 сільрадах із 695 наявних⁷⁷.

Ця ж постанова передбачала завдання створити винищувальні батальйони з місцевого населення в кожному районі, а де це є можливим – то і у великих селах; домогтися того, щоб ядро кожного батальйону складала невелика група з партизанів чи інших осіб, які мають досвід боротьби з бандитами; створити в кожному населеному пункті групи сприяння винищувальним батальйонам з місцевих жителів⁷⁸.

З 25 січня обкоми КП(б)У західних областей України щоденно доповідали ЦК КП(б)У про хід боротьби з бандитизмом і надавали зведені дані у формі таблиці⁷⁹:

Щоденне зведення

Про хід боротьби з бандитизмом по..... області за.....місяць 1945 р.

№	Назва району	Кількість бандитів	Кількість банд-проявів	Взято в полон	Явилось з повинною	Убито	Наші втрати		Виселено сімей бандитів	Виявлено bunkerів	Захоплено зброї	Захоплено інших трофеїв
							У військах	парт-актив				

У січні 1945 р. на Станіславщині точилися важкі бої в рамках “Великої блокади”, однак виконати завдання ЦК КП(б)У – завершити розгром УПА до 15 березня – не вдалося. Значні втрати (за січень 1945 р. – 945 убитих, 1 323 полонених повстанців⁸⁰) змусили реорганізувати УПА з метою збереження особового складу. Наприклад, частина відділів збиралася тільки для виконання бойового завдання, демобілізовано нестійкий елемент, а також осіб із проблемами здоров’я. Також ставилося завдання під прикриттям “легалізації замаскувати оунівські кадри, впровадивши їх у державний апарат, в армію, в усі галузі економічного і культурного життя”⁸¹.

Разом із тим тривало збройне протистояння національно-визвольних сил із військами НКВС і НКДБ. Зокрема, у ході боїв за Космач 30 січня 1945 р. курені “Гайдамаки” і “Гуцульський” знищили 140 бійців НКВС і декілька десятків узяли в полон⁸². За радянськими даними, станом на 15 березня 1945 р. у Станіславській області діяло 11 загонів УПА чисельністю 2 150 чол.⁸³.

26 лютого 1945 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У підкреслювалося, що в низці сіл Станіславської області не вдалося створити навіть сільську раду. Таких сіл станом на 20 лютого 1945 р. налічувалося 31. Не вистачало в області й 132 уповноважених міліції. Фактично 264 села були поза контролем радянської влади⁸⁴.

Авторитету більшовицькій владі не додавали факти мародерства, пияцтва, порушення законності, здійснені її представниками, про що свідчать самі радянські джерела. Зокрема, про це доповідав секретар Станіславського обкому партії М.Слонь на зборах партійного активу області 8 грудня 1944 р.⁸⁵. У постанові ЦК КП(б)У “Про факти грубих порушень радянської законності в Західних областях УРСР” від 21 березня 1945 р. зазначалося: “В Снятинському районі, Станіславській області, в грудні 1944 р. без суду і слідства працівниками підсобного господарства НКДБ було розстріляно 7 осіб... Існували факти незаконного вилучення майна, проведення обшуків. У багатьох випадках зловживання прикриваються нібито боротьбою з

українсько-німецькими націоналістами”⁸⁶. У повідомленні для М.Хрущова, складеному прокурором Р.Руденком, “Про факти грубих порушень радянської законності в Західних областях УРСР” наведено ряд таких фактів у Станіславській області⁸⁷. Загалом у Станіславській області за п’ять місяців (із жовтня 1944 р. до березня 1945 р.) було зареєстровано 119 випадків порушення законності⁸⁸.

Одним із важливих засобів радянзації західноукраїнського регіону стала політика ліквідації УГКЦ, основні положення якої розробляв полковник держбезпеки Г.Карпов – голова Ради в справах Російської православної церкви. У квітні 1945 р. розпочались арешти греко-католицького духовенства, які викликали негативну реакцію західноукраїнського населення. 28 травня 1945 р. члени ініціативної групи звернулись із закликом переходу уніатів у православ’я. Репресивні методи щодо духовенства призводили до того, що “можна було залякати і найвідважніших та підкорити їх і отримати різні покайні заяви”⁸⁹. Однак значна частина греко-католицького духовенства висловилося категорично проти переходу в православ’я. На захист УГКЦ виступили й повстанці. Зокрема, у листівці “Українці греко-католики!” зазначалося: “... Коли акцію переходу греко-католицької церкви на православ’є нині ініціює і переводить жорстокий большевицький окупант, застосовуючи при тому таких гестапівських метод, як тюрми, тортури і розстріли греко-католицьких єпископів і священників, то ми заявляємо всім котельникам і мельникам, що ми є проти цієї акції, бо вважаємо її суто політичною акцією...”⁹⁰. При загонах УПА часто функціонували військові капелани як греко-католицького, так і православного віросповідань (часто обидва водночас). Вони проводили головні обрядові відправи на свята (Різдво, Пасху, Трійцю, Покрову тощо) і в будні: благословляли в бій, проводили ранішню та вечірню молитву, поминали померлих.

Із 7 квітня до кінця червня 1945 р. тривала друга “велика блокада” на Станіславщині. Було проведено 576 операцій, під час яких розбито 23 повстанські загони, убито 3 208, узято в полон 15 471 особу⁹¹. Своєю чергою, відділи УПА на території Станіславщини за перше півріччя 1945 р., за повстанськими даними, провели 181 бойову операцію, і втрати радянської сторони становили 3 975 чол. убитими, 1 383 – пораненими. Незважаючи на значні військові сили, залучені радянським урядом, за визнанням начальника Яблунівського РВ НКДБ Огорєлишева, “підпільні організації ОУН є майже в кожному селі”. Об’єктом нападів повстанців упродовж травня – червня 1945 р. стали районні центри Надвірна, Галич, Яворів, Солотвино, Делятин, Радехів, Жаб’є, Яблунів, Ланчин, Корець⁹². Чисельність “Карпати-Говерла” на літо 1945 р. становила 5 тис. повстанців⁹³. Із завершенням радянсько-німецької війни розпочався новий наступ проти національно-визвольного руху.

Таким чином, тактика боротьби визвольних сил у 1944–1945 рр. на Станіславщині співвідносилася з радянською політикою на західноукраїнських землях. Збройна боротьба тривала в умовах посилення репресій радянської влади проти західноукраїнського населення, створюючи перешкоди на шляху радянзації краю. Значну увагу відводили заходам, спрямованим на паралізування діяльності в регіоні всіх інститутів радянської влади. Серед них: напади на гарнізони й пости НКВС, на компартійно-радянські установи, засідки, нищення комунікаційних споруд та засобів зв’язку, саботажні акції, у тому числі руйнування промислових об’єктів, виробничих приміщень, клубів, терористичні акції проти представників радянських силових структур і партійно-комсомольського активу, а також проти тих, хто співпрацював з радянською владою.

З метою нейтралізації визвольних сил радянська влада перекидала на терен додаткові збройні резерви; посилювала репресії стосовно сімей повстанців; здійснювала арешти, депортації; активізувала діяльність спецгруп каральних органів; збільшила мережу агентури. Можливості радянської системи були потужними не тільки у військовому, але й ідеологічно-політичному плані.

Незважаючи на переваги радянської сторони в матеріальних і людських ресурсах, ізоляцію ОУН та УПА від міжнародних чинників, національно-визвольний рух на Станіславщині продовжив боротьбу за незалежну Україну, отримавши широку морально-психологічну й матеріальну підтримку з боку місцевого населення.

1. Кірсанова О. А. Розвиток політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму / О. А. Кірсанова. – К., 1981. – С. 13.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 7.
3. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 38 П, оп. 1, спр. 8, арк. 10.
4. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях, 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995. – С. 17.
5. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / В. Гулай // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37, ч. 2. – Львів, 2002. – С. 195.
6. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – К. ; Торонто, 2001. – С. 117.
7. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...” : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. / І. Патриляк. – Львів, 2012. – С. 224.
8. Шанковський Л. Тринадцять літ / Л. Шанковський // Альманах Станиславівської землі. Т. 1. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 185–186.
9. Содоль П. Українська повстанча армія 1943–1949. Другий довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1995. – С. 171–180.
10. Там само. – С. 177–180.
11. Патриляк І. Указ. праця. – С. 234.
12. Петро Федун-“Полтава”. Концепція Самостійної України. Т. 1 : Твори / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк ; НАН України ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Львів, 2008. – С. 536.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3836, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
14. Там само, арк. 4–5.
15. Там само, арк. 6.
16. Там само, ф. 3833, оп. 1, спр. 62, арк. 21.
17. Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни / І. Марчук // Український визвольний Рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Зб. 3. – С. 200.
18. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2008. – С. 284.
19. ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 2, арк. 94.
20. Там само, спр. 1, арк. 5.
21. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. – К. ; Торонто, 1999. – С. 250.
22. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / О. Стасюк. – Львів, 2006. – С. 244, 248, 251.
23. Там само. – С. 57.
24. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / відп. ред. Я. Лялька ; упоряд. Я. Лялька, Р. Корито, М. Онишкевич [та ін.]. – Львів, 1997. – С. 488.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2968, арк. 44–54.
26. Там само, спр. 1717, 116 арк.
27. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст.: ідеологія і практика / Ю. Киричук. – Львів, 2003. – С. 142.
28. Петро Федун-“Полтава”. Указ. праця. – С. 535.
29. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4972, арк. 22.
30. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-33-П, оп. 1, спр. 11, арк. 72.
31. Патриляк І. Указ. праця. – С. 266.
32. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-33-П, оп. 1, спр. 11, арк. 70.
33. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1716, арк. 3.
34. Там само, арк. 3 зв.
35. Патриляк І. Указ. праця. – С. 462.
36. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 166, арк. 55–56.
37. Держархів Івано-Франківської обл., ф. ПП, оп. 1, спр. 170, арк. 49–52.

38. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ : 1943–1959. Кн. 1 : 1943–1945 / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – С. 468.
39. ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 16, арк. 2.
40. Ремесло повстанця : зб. праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. – Львів, 2007. – С. 6.
41. Патриляк І. Указ. праця. – С. 239.
42. Сергійчук В. Десять буремних літ : Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1998. – С. 121.
43. ЦДАГО України, ф. 1, спр. 928, арк. 140–143.
44. Андрухів І. Станіславівщина: двадцять буремних літ (1939–1959) : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – С. 106.
45. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 928, 198 арк.
46. Там само, спр. 919, арк. 80–83.
47. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 170, арк. 35–40.
48. Там само, спр. 169, арк. 46.
49. Там само, арк. 46–53.
50. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 22.
51. Там само, арк. 22–23.
52. Там само, спр. 919, арк. 84–85.
53. Лисенко О. Є. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом / О. Є. Лисенко // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 377.
54. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-753, оп. 1, спр. 63, арк. 34.
55. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор : Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА / В. Сергійчук. – Вид. 2-ге, допов. – К., 2006. – С. 115.
56. Стасюк О. Указ. праця. – С. 134.
57. Веденєєв Д. В. Меч і тризуб : Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К., 2006. – С. 212–222.
58. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-584, оп. 1, спр. 2, арк. 32.
59. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 23.
60. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 155, арк. 64 а.
61. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 38 П, оп. 1, спр. 8, арк. 9.
62. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 107–111.
63. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, оп. 1, спр. 70, арк. 35.
64. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 89, арк. 272.
65. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 12-П, оп. 1, спр. 47, арк. 6.
66. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 89, арк. 251.
67. Там само, арк. 272.
68. Там само, арк. 252.
69. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-21-П, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
70. Там само, ф. 1-П, оп. 1, спр. 170, арк. 38.
71. Там само, ф. Р-33-П, оп. 1, спр. 113, арк. 3.
72. Андрухів І., Француз А. Указ. праця. – С. 128–129.
73. Там само. – С. 130.
74. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 12-П, оп. 1, спр. 46, арк. 14–14 зв.
75. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. II / відп. ред. Я. Лялька ; упоряд. : Я. Лялька, Р. Корито, М. Онишкевич [та ін.]. – С. 170–171.
76. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 166, арк. 34–56.
77. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 141–142.
78. Там само.
79. Там само, арк. 57.
80. Сергійчук В. Десять буремних літ : Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1998. – С. 216.
81. Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : документи радянських органів державної безпеки / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк ; за заг. ред. В. Сергійчука. – К., 2006. – Т. 1. – С. 399.
82. Андрухів І., Француз А. Указ. праця. – С. 138.

83. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 183–205.
84. Там само, арк. 143.
85. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 170, арк. 75–78.
86. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 29, арк. 188.
87. Там само, арк. 192–196.
88. Там само, спр. 2434, арк. 1–12.
89. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 484.
90. Сергійчук В. Нескорена церква : Подвижництво в греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К., 2001. – С. 75.
91. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-584, оп. 1, спр. 6, арк. 13–14.
92. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 2005. – С. 366.
93. Патриляк І. Указ. праця. – С. 234.

В статтє охарактеризованї идейнє принципї, форми и методи боротьби УПА и ОУН (б) с карательнїми структурами советской тоталитарной системы на Станиславицине в 1944–1945 гг. Освещена пропагандистская деятельность и основные элементы идейно-политического воспитания освободительных кадров и населения Станиславицины. Утверждается, что тактика борьбы освободительных сил в 1944–1945 гг. соотносилась с советской политикой в регионе. Проанализированы мероприятия местного партаппарата, направленные на советизацию региона в общесоветскую политическую, экономическую и культурно-духовную структуру: переброска дополнительных вооруженных резервов, деятельность спецгрупп НКВД и НКГБ, которые своими действиями провоцировали местное население против УПА, аресты, амнистии, проведение широкой советской пропагандистской акции, направленной на подрыв социальной базы национального подполья. Доказано, что повстанческо-партизанское движение на территории Станиславской области было одним из самых организованных и динамических, поскольку имело значительную поддержку со стороны местного населения.

Ключевые слова: украинская национально-освободительная борьба, Украинская повстанческая армия, ОУН (б), советские карательные органы, НКВД, НКГБ, Станиславицина.

The article describes the ideological principles, forms and methods of struggle UPA and OUN (b) of the punitive nature of the Soviet totalitarian system Stanislavivschyni in 1944–1945 highlighted advocacy and basic elements of ideological and political education liberation rate and population Stanislavivschyny. Approved that the tactics of the struggle of the liberation forces in 1944–1945 he was correlated with the Soviet policy on Stanislavivschyna. Analyzed measures of local party apparatus, directed at the region in general Sovietization Soviet political, economic, cultural and spiritual structure: the transfer of additional military reserves work and NKVD NKVD special groups whose actions provoked the local people against the UPA boyivku OUN, arrests, Amnesty, conducting extensive Soviet propaganda campaign aimed at undermining the social base of the national underground. It is proved that the rebel-partisan movement in the Stanislav region was one of the most organized and dynamic, as opposed to significant support from the local population.

Keywords: Ukrainian national liberation struggle, the Ukrainian Insurgent Army, the OUN (b), the Soviet punitive organs of the NKVD, NKVD, Stanislavivschyna.

УДК 94(4)1945(п39)

Іван ПЕНДЗЕЙ

ВІД “ЕПОХИ М.ГОРТІ” ДО “ЕПОХИ Я.КАДАРА”: ПЕРЕДІСТОРІЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В УГОРЩИНІ

У статті дана побіжна порівняльна характеристика двох важливих періодів у новітній історії Угорщини, відомих у науковій літературі як “епоха М.Горті” й “епоха Я.Кадара”. Висвітлено становище народного господарства, важкі для країни наслідки війни. Особливу увагу приділено наростанню кризи гортистського режиму, політичному курсу правителя – відновленню контактів з Англією й США, участь їхніх військ в окупації країни, вимушеність звернення з проханням про перемир’я до Й.В.Сталіна.

Акцентовано на зміщенні М.Горті – державному перевороті 15–16 жовтня 1944 р. і утвердженні до влади Ф.Салаші, терорі, розв'язаному нілашистами проти співвітчизників, звільненні країни військами радянської армії й формуванні органів нової народно-демократичної влади.

Ключові слова: М.Горті, Я.Кадар, гортистський режим, нілашистський переворот 15–16 жовтня 1944 р., Ф.Салаші, терор, рух Опору, Угорський фронт, Угорський фронт національного визволення (УФНВ), Союзна контрольна комісія (СКК), Й.В.Сталін.

Попри докорінні відмінності “епоха М.Горті” (більше 24-х років перебування при владі регента-правителя М.Горті*, 1920 р. – 1944 р.) і “епоха Я.Кадара” (майже 32 роки одноосібного правління комуніста Я.Кадара, 4 листопада 1956 р. – 22 травня 1988 р.) мають чимало схожого. Кожна із епох настала після нетривалих перехідних етапів і грандіозних цивілізаційних катаклізмів – відповідно, Першої й Другої світових війн, дощенту зруйнованих старих економічних, суспільно-політичних й ідеологічних інституцій та установ, віджилих систем влади.

Як М.Горті, так і Я.Кадар утвердилися при владі внаслідок кривавих розправ з політичними противниками: перший – білого терору, розгрому Угорської радянської республіки (УРР), другий – червоного терору й придушення революції 1956 р. Обидва опиралися на зовнішню військову силу: М.Горті – французькі, румунські, чехословацькі та югославські інтервенціоністські війська; Я.Кадар – радянський фактор, окупаційні війська СРСР. Тобто кожен із них прийшов до влади завдяки військовому втручанням ззовні.

Загалом становлення молодого незалежного держави – Угорщини, яка постала на руїнах Австро-Угорської імперії 31 жовтня 1918 р. і була проголошена Народною Республікою, відбулось у кривавих муках двох революцій – буржуазно-демократичної (1918) і пролетарської (соціалістичної) (1919) зміна влади – цісарської на демократичну в уособленні уряду М.Карої, демократичної на тоталітарну (комуністичну), найяскравішим представником якої був Бела Кун, як і комуністичної на національну М.Горті, позначилися багатьма жертвами, терором, злиднями й бідкуванням народу.

“Гортистський контрреволюційний режим знищив усі завоювання Угорської радянської республіки. Без суду і слідства було страчено близько п'ятнадцяти тисяч революціонерів і демократів, по-звірячому вбиті всі члени директорії міста Сексарда, в “тимчасово” обладнаних катівнях у Шіофоке, Орговане, будапештському готелі “Британія” та інших місцях замучено багато борців. Близько ста тисяч прогресивно налаштованих людей були змушені емігрувати ... Комуністи змушені були працювати в нелегальних умовах”¹.

Шлях комуністів до одноосібної влади після визволення Угорщини в 1945 р., утвердження комуністичної диктатури в результаті “мирної” перемоги соціалістичної революції 1948 р., як і придушення революції 1956 р., супроводжувались арештами, репресіями, депортаціями й розстрілами.

Обидва режими були тоталітарними, але кожен із них прагнув виглядати демократично. Режим М.Горті представляв себе в душі буржуазної демократії, режим Я.Кадара – соціалістичної демократії. При М.Горті зберігалася конституційна монархія з ліберально-правовою системою, постійно працював парламент, регулярно проводилися “вільні” вибори, а реальна влада незмінно знаходилась у руках вузького кола багатіїв. При Я.Кадарі реальна влада знаходилась у руках партійної бюрократії, незмінно працював парламент – Державні збори, регулярно проводилися “вільні” вибори, але існувала лише одна партія – Угорська Соціалістична Робітнича Партія (УСРП), а влада проголошувалася “народною”.

При М.Горті існували приватна власність і ринкова економіка, при Я.Кадарі – загальнодержавна й кооперативна власність, планова економіка та командно-адміністративна система. Але як у першому, так і в другому випадку Угорщина не досягла бажаного рівня розвитку – дуже відставала від європейських країн. Обидві епохи характеризуються тільки тимчасовими й відносними успіхами в розвитку економіки, підвищенні добробуту народу. Щоправда, “епоха Я.Кадара”, як й увесь соціалістичний період загалом, виглядає набагато продуктивнішою в непростій угорській історії в порівнянні з “епохою М.Горті”.

* М.Горті був проголошений регентом 1 березня 1920 р., а усунутий від влади 16 жовтня 1944 р.

При М.Горті економіка Угорщини розвивалася повільно: середньорічний приріст національного доходу склав 1,8%, а промислового виробництва – 1,4%. Частка нагромаджень у національному доході не перевищувала 4–5%². Домінуючу роль в економіці Угорщини відігравало сільськогосподарське виробництво й пов'язані з ним галузі промисловості – легка та харчова. У сільському господарстві було зайнято 55,7% населення³, існували велике поміщицьке землеволодіння й численні дрібні та середні господарства. Частина сільських трударів узагалі не мала будь-яких засобів до існування – складала верству люмпенізованих наймитів (пролетарів). Сільське господарство занепадало. У промисловості працювала п'ята частина населення, а в торгівлі й на транспорті – десята⁴. Країна імпортувала промислове обладнання, сировину та промислові товари з Англії й Франції, згодом – з муссолінівської Італії та нацистської Німеччини. Постійним явищем була “галопоуюча” інфляція. З 1925 р. промисловість стала розвиватися більш інтенсивно, але однобоко, в основному за рахунок легкої промисловості. У роки великої депресії (1929–1933) промислове виробництво різко скоротилося, тисячі робітників були викинуті на вулицю, масово розорювалося трудове селянство, фінансова криза викликала небувале знецінення пенге, банкрутство підприємств і банків. В економіці зростав вплив іноземного капіталу (передусім, німецького), у руках якого зосередилося більше половини всього банківського капіталу, майже третина гірничорудної промисловості й п'ята частина інших підприємств⁵. На 1931 р. борг країни іноземним державам дорівнював її річному національному доходу⁶. В обстановці невпинного зростання цін і заморожування заробітної плати не припинялись уперті класові протиріччя. Перед Другою світовою війною іноземним підприємцям належало більше 20% національного багатства країни, у тому числі багато провідних підприємств промисловості*. На початку Другої світової війни 1941 р. в економіці Угорщини все ще домінував аграрний сектор, у якому було задіяно 49,1% всього населення країни, а в промисловості – тільки 25%⁷. Частка промисловості в структурі національного доходу в 1941 р. складала тільки 37,8%⁸. Сільське господарство, опутане феодалними пережитками, знаходилося у стані хронічної кризи. За чотири десятиліття ХХ ст. сільськогосподарське виробництво в Угорщині збільшилося тільки на 10%⁹.

В одній з англомовних праць відзначено: “До й після Першої світової війни Угорщина була аграрною країною, де переважало велике землеволодіння, але вона мала й деяку промислову базу. Промисловість давала 36% обсягу продукції Угорщини, а сільське господарство – 35%. В 1937 р. ВВП Угорщини на душу населення дорівнював 120 доларів США – цей показник був другим серед східноєвропейських країн після Чехословаччини. Польща, Румунія, Болгарія і Югославія мали менші доходи на душу населення”¹⁰. Одним словом, Угорщина була аграрно-індустріальною країною, яка поступалася за рівнем економічного розвитку багатьом європейським країнам. Особливо значним було відставання в машинобудуванні. Низьким був і життєвий рівень народу. Не випадково тогочасну Угорщину називали “країною трьох мільйонів жебраків”^{**}. Вона не тільки не наближалася до рівня більш розвинених європейських країн, а, навпаки, – усе більше відставала від них¹¹.

Друга світова війна, у яку гортистський режим утягнув Угорщину на боці гітлерівської Німеччини, підірвала економіку: 90% усіх фабрик і заводів лежали в руїнах (було повністю або частково зруйновано й пошкоджено 3 602 підприємства), знищено 3/4 залізничного транспортного парку, підірвано залізничні мости на Дунаї й Тисі. Промислове виробництво було фактично призупинено¹².

Матеріальна шкода, спричинена війною, склала 40% національного багатства (майже 22 млрд довоєнних пенге), що було рівнозначним національному доходу країни за п'ять років¹³. Труднощі посилювалися значними людськими жертвами – Угорщина втратила у війні більше 600 тис. чоловік.

За чотири десятиліття “народної влади” (1945–1985) Угорщина перетворилася в індустріально-аграрну державу з розвинутою багатогалузевою промисловістю й сучасним сільським

* Марксистсько-ленінська історіографія оцінює такий стан як безумовно негативне явище.

** Жебрацтво як соціальне явище при соціалізмі було ліквідоване, але воно знову появилось в умовах соціальних труднощів 1970-х рр.

господарством¹⁴. Глибокі зміни в суспільному житті й народному господарстві країни відбулися (радше були насаджені тоталітарною системою) уже до середини 1950-х років.

Що зумовило соціально-економічний прогрес Угорщини і підвищення життєвого рівня народу?

Насамперед варто згадати про основоположну подію – 4 квітня 1945 р., коли війська Червоної армії повністю визволили територію Угорщини від німецько-нацистських загарбників, завдавши поразки також й угорським фашистам-нілашистам. У ході визволення Угорщини від фашизму на її території загинуло 140 тис. радянських солдат¹⁵. Про ці військові події в сучасній Угорщині рідко згадують, а угорські право-радикальні сили охоче говорять про “окупацію”. На наш погляд, варто при цьому враховувати думки таких політиків, як Арпад Гьонц, що був першим демократично обраним президентом Угорщини. Він у своїх споминах, опублікованих 1991 р., писав: “Не Радянський Союз оголосив війну Угорщині, а угорський уряд почав військові дії проти Радянського Союзу. Радянська армія вступила на угорську територію, переслідуючи німців. Це незаперечний історичний факт. Але незаперечно і те, що більшість угорського народу не підтримувала цієї війни. Її жертви здавалися безглуздими, чужими справжнім національним інтересам. Битва під Сталінградом змусила багатьох угорців зрозуміти, що безпричинний вступ країни у війну був актом історичної безвідповідальності. Це, звичайно, не означало, що люди не тремтіли б перед “великим інородцем” – Червоною армією, як тремтіли би перед будь-якою іншою армією, що наближається. Або що вони з “розпростертими обіймами” чекали на окупацію, яка не могла не позначитися на звичному способі життя, державному ладі, традиційній системі цінностей”¹⁶. Тому ставлення до радянських військ з боку місцевого угорського населення було, зрозуміло, неоднозначним, – від приязності до ворожості¹⁷.

На нашу думку, звільнення країни від фашизму відкрило шлях до її демократичного оновлення, а разом з тим поставило угорський народ перед новими випробуваннями. Фактично вже тоді закладалися передумови майбутніх колізій у суспільно-політичному житті Угорщини, пізнішого протистояння угорців із СРСР. Слідом за частинами Червоної армії в країну вступили підрозділи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), які відразу ж розпочали репресії, найвідчутнішими наслідками яких була депортація (за деякими даними, 40–60 тис. чоловік)¹⁸. Не дивно, що частина населення не бачила особливої різниці між “коричневою” (німецько-нацистською) окупацією країни, яка була ліквідована, і окупацією “червоною”, яка тільки що наступила.

Фактично розкол угорського суспільства відбувся ще напередодні цих подій і був пов’язаний з крахом режиму М.Горті, який, попри класову обмеженість, відіграв консолідуючу роль у міжвоєнній історії Угорщини. М.Горті не вдалося повторити маневр румунського короля Міхая – не тільки укласти перемир’я з антигітлерівською коаліцією, але й оголосити війну Німеччині, уникнувши непотрібних жертв і руйнувань, а отже, продовжити власне політичне життя.

З наближенням радянських військ до кордонів Угорщини наростала загроза існуванню гортистського режиму. Активізувався рух Опору: почастишали вибухи поїздів, автомашин, складів, поширювався саботаж на підприємствах. У національних окраїнах королівства: Закарпатській Україні, Північній Трансільванії, Південній Словаччині, а також у сербській Бачці наростав партизанський рух. Воєнні дії й диверсійні акції партизанів досягли промислових центрів і навіть околиць Будапешта¹⁹. Угорські комуністи готували загальнонаціональне антифашистське повстання, яке мало розпочатись у момент штурму Червоною армією Будапешта. Однак нілашистам удалося схопити членів Комітету визволення, який займався його підготовкою. Було арештовано майже все його військово керівництво на чолі з генералом Яношем Кішем. Унаслідок цього повстання не відбулося²⁰. Масового партизанського руху в Угорщині не виникло, а створені компартією партизанські загони (імені Ракоці, імені Петєфі, Уйпештський партизанський загін та ін.) були нечисленими. Праві лідери соціал-демократії й партії дрібних сільських господарів відмовлялися від спільних дій з комуністами в боротьбі проти фашизму. Партизанська боротьба, хоч і не переросла в усенародне збройне повстання, внесла політичний вклад у справу визволення Угорщини²¹, була частиною загальної антифашистської боротьби за національно-демократичне відродження, за народну владу, за честь угорської нації²².

Перед загрозою окупації Угорщини Червоною армією, яка невпинно наближалася до її кордонів, М.Горті намагався здобути найбільші вигоди зі своєї традиційної “політики лавірування”, поновивши контакти з англо-американською дипломатією. Аби створити сприятливі передумови для цього, він, незважаючи на категоричну заборону Гітлера і погрозу “найтяжчої розправи” над регентом, наприкінці серпня реалізував “план Бетлена”^{*} – відправив у відставку пронимецький уряд прем’єр-міністра Д.Стояї. 29 серпня 1944 р. було створено новий уряд, який очолив генерал-полковник Геза Лакатош – кабінет “військових і спеціалістів”²⁴. Опершись на новий уряд, М.Горті сподівався реалізувати завдання, яке він виношував, за деякими даними, з осені 1942 р. – вивести країну з війни. За його дорученням колишній угорський посланець у Берні Дьєрдь Бакач-Бешеньє^{**} 29 серпня 1944 р. розпочав переговори з послом США в Берні Гаррісоном щодо укладення сепаратного миру й окупації території Угорщини англо-американськими військами²⁵. 9 вересня 1944 р. він повідомив, що М.Горті погодиться на вихід з війни тільки за умов передислокації в Угорщину повітряним шляхом двох-трьох англо-американських дивізій²⁶. У кінці вересня 1944 р. М.Горті здійснив ще декілька спроб укласти сепаратний мир із західними державами. Генерал-полковник Іштван Надаї, який за його дорученням таємно від нацистів на літаку прибув у штаб союзників, що був розміщений у Казерте (поблизу Неаполя), запропонував їм висадитись у Рієці й через Загреб прорватись у південну частину Угорщини²⁷. Однак союзники не залишили М.Горті жодних надій на вступ англійських й американських військ. Вони не пішли на розкол антигітлерівської коаліції і, не уклали з ним сепаратний мир, відтак переговори зайшли в глухий кут. За умов наступу радянських військ до Угорщини, союзники порадили, як згадував згодом сам М.Горті, “звернутися до росіян”²⁸.

23 вересня 1944 р. війська 2-го Українського фронту, переслідуючи німецько-фашистських загарбників, вступили на територію Угорщини. 6 жовтня 1944 р. частини Червоної армії розпочали Дебреценську операцію, у ході якої визволили все лівобережжя Тиси й оволоділи великим плацдармом між Тисою й Дунаєм²⁹.

М.Горті змушений був звернутися до радянських властей. Наприкінці вересня 1944 р. регент направив до Москви особисто підібрану ним делегацію на чолі з колишнім військовим аташе в СРСР генералом Габором Фараго. Г.Фараго передав Й.В.Сталіну листа М.Горті, у якому містилося прохання виробити такі умови перемир’я, які були б сумісними “з інтересами й честю наших народів”³⁰. Уранці 9 жовтня 1944 р. угорську делегацію прийняв нарком закордонних справ СРСР В.М.Молотов і вручив їй умови перемир’я³¹ (за іншими даними – 8 жовтня)³². М.Горті прийняв умови перемир’я, 11 жовтня 1944 р. угорська делегація підписала попередні умови угоди про перемир’я із СРСР і його союзниками по антигітлерівській коаліції. Угорщина, зокрема, зобов’язувалась оголосити війну Німеччині й разом із Червоною армією виступити проти неї³³. Радянський уряд, у свою чергу, для полегшення виконання цих умов обіцяв надати Угорщині воєнну допомогу³⁴. Місія Г.Фараго таким чином була успішно завершена. Однак про прийняття регентом попередніх умов перемир’я мало хто знав навіть серед його найближчого оточення, а з їх оприлюдненням М.Горті особливо не поспішав.

Проте нацисти, які були добре поінформованими про хід переговорів і їхні результати, вирішили усунути М.Горті й замінити його на відданого Гітлеру Ф.Салаші. Ще 3 жовтня 1944 р. імперський намісник в Угорщині Е.Везенмайєр виклав план, який передбачав ізоляцію регента, уведення військового стану. О.Скорцені розробив план захоплення резиденції М.Горті. Гестапо вдалося до насильницької акції – викрало його молодшого сина Міклоша, щоб згодом використати його як заручника для психологічного тиску на регента – примусити останнього “добровільно” поступитися владою.

М.Горті, дотримуючись існуючих норм права, виніс питання про схвалення перемир’я на Коронну Раду, яка була скликана 15 жовтня 1944 р. Мотивуючи свої рішення, він заявив:

* Це був план продовження війни проти Радянського Союзу до наступу англо-американських військ, які, за розрахунками автора проекту (Іштвана Бетлена), повинні були “ліквідувати” війну із “честю для гортистського режиму”²³.

** Один з угорських дипломатів, які в знак протесту проти німецької окупації, призначення уряду Д.Стояї подали у відставку. Він, як і консул Ервін Владен, заявив 1 квітня 1944 р. про відставку (був в еміграції).

“Наше становище виключно критичне. Нема сумніву, що наближається година остаточного краху Німеччини. Він може настати так швидко, що ми опинимось самі на боці Німеччини. Це загрожує втратою державності Угорщини... Укладення перемир'я, напевне, приведе німців до безжалісного й жорстокого поводження з нами... Але третього не дано. Ми повинні зважитись”³⁵. Проте його не підтримав глава уряду Г.Лакатош, заявивши, що без згоди парламенту не попросить перемир'я, не відчинить перед Червоною армією шлях до Будапешта. Г.Лакатош погрожував подати у відставку. (Певною мірою це свідчило про застарілу хворобу гортистів – страх як перед нацистами, так і перед більшовиками). У відповідь М.Горті нагадав, що він, як верховний головнокомандувач, мав право й без попередньої згоди парламенту просити про перемир'я. Правитель запропонував створити новий уряд, що було негайно зроблено. Однак він так і не приступив до виконання своїх повноважень, адже до присяги М.Горті з'явився Е.Везенмайер і в присутності Г.Лакатоша та міністра закордонних справ Г.Хеннеї спонукав регента відмовитися від свого рішення. М.Горті, зі свого боку, попросив прийняти особистого посланця Гітлера Р.Рана й категорично заявив, що не змінить своє рішення³⁶. Після цього по радіо передали текст “Звернення до угорської нації”, у якому³⁷ було оголошено про “укладення попередньої угоди про перемир'я з колишнім противником і припинення проти нього бойових дій”. Хоча свідчення щодо цього розходяться. Так, в “Історії Венгрії” зазначається, що в ньому не було ні слова про отримані в Москві умови й що М.Горті просить у союзників лише перемир'я. Додавалося також, що напередодні з тексту прокламації, на пропозицію Г.Лакатоша, були вилучені такі слова: “Із сьогоднішнього дня Угорщина вважає себе в стані війни з німцями”³⁸.

Щоб перешкодити реалізації наміру угорських правлячих кіл “зрадити Німеччину”, у ніч з 15 на 16 жовтня на вулиці Будапешта в'їхали “німецькі танки, які почали стріляти в натовп”. Частина будапештців, що мали зброю, “і солдати, підтримані поліцією та військовим формуванням, вступили в боротьбу з німецькими солдатами й танками”. Жертви були з обох сторін. Під час штурму королівського палацу загинуло 28 есесівців. Угорську столицю зайняли німецькі війська, які ще напередодні путчу були зосереджені в її околицях (у тому числі більше 600 танків)³⁹.

М.Горті, арештованого вранці 16 жовтня 1944 р., примусили, у принизливих умовах, у ванній кімнаті й під дулами автоматів трьох есесівців, підписати документ про зречення від обов'язків глави держави та призначення прем'єр-міністром Ф.Салаші. Після офіційної передачі йому влади колишнього регента разом із сім'єю спеціальним поїздом вивезли до Баварії. Ф.Салаші оголосив себе главою держави й “вождем нації”.

У результаті державного перевороту, організованого гітлерівцями, до влади в Угорщині прийшли їхні прибічники – нілашисти*. В історії Угорщини настав період чергових випробувань і жертв. Салашизм увійшов в історію Угорщини як крайньо правий фашистський режим. За допомогою гітлерівських окупантів “схрещенострільці” винищили десятки тисяч людей: розв'язали терор проти антифашистів, провели страти “за воєнними законами” тих угорських солдат, яких із радянського полону відпустили додому. 5 січня 1945 р. військовий міністр Бергфі опублікував наказ, який вимагав розстрілювати на місці кожного угорця, що перебував у радянському полоні⁴⁰.

Нілашисти долучилися до вирішення гітлерівцями “єврейського питання” – чинили масові розправи над євреями та іншими представниками (за нацистськими поняттями) “нижчої раси”⁴¹.

Вони також жорстоко придушували спроби протидії їм з боку окремих військових частин, справедливо заслуживши прокляття співвітчизників. Разом з нацистами пограбували й розорили країну. Тільки за даними офіційних документів, наприкінці березня 1945 р. до Німеччини було вивезено 110 ящиків золота в зливках загальною вагою 55 ц і 8 ящиків діамантів; чотири вагони золота, платини, рубінів, сапфірів і перлів; 18 вагонів срібла (1 360 ящиків). Крім того, у 8 вагонах були й інші цінності, у тому числі 22 тис. перських килимів⁴².

* Назва походить від назви партії “Нілаш Керестеш” (“Схрещені стріли”), яку очолював Ф.Салаші.

Нілашисти як вірні сателіти Німеччини аж до закінчення війни (травень 1945 р.) воювали на її боці, ускладнюючи просування Червоної армії в Центральній Європі. Вони посилили, зокрема, опір вермахту радянським військам в Австрії.

Однак оголошення про наміри М.Горті укласти перемир'я Угорщини із союзниками по антигітлерівській коаліції дало поштовх антифашистській боротьбі, породило сум'яття в армії, сприяло самовизначенню армійських командирів у питанні, на чий боці їм продовжувати боротьбу – антигітлерівської коаліції, яка успішно перемагала фашизм, чи нацистської Німеччини, що була на краю поразки. Значна частина високопоставлених військових – 9 із 10 генерал-полковників, 17 із більш ніж 20 генерал-лейтенантів угорської армії, які після нілашистського перевороту 15–16 жовтня 1944 р. залишилися вірними М.Горті, а також члени “місії Фараго” стали на бік Червоної армії. Один із найвідоміших генералів, командуючий 1-ю угорською армією генерал-полковник Бела Міклош (Б.Далнокі-Міклош) разом зі своїм штабом і частиною військ (близько 20 тис. осіб) перейшов на ділянці 4-го Українського фронту на бік Червоної армії й звернувся до солдатів із закликком наслідувати його приклад. За 10 днів (з 20 по 30 жовтня 1944 р.) понад 10 тис. солдатів й офіцерів перейшли на бік радянських військ⁴³. У листопаді 1944 р. тільки на ділянці 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту добровільно здались у полон 3 495 солдатів, в основному угорців⁴⁴. Багато солдатів і офіцерів відмовлялися від прийняття присяги на вірність Ф.Салаші⁴⁵.

Угорські збройні формування, опинившись у протилежних військових таборах, проливали кров за діаметрально протилежні цілі – німецького нацизму й антигітлерівської коаліції. Від такої поляризації сил найбільше страждали національні інтереси Угорщини. Цей трагізм угорської дійсності, який виник на заключному етапі Другої світової війни, позначився на післявоєнній історії країни і, на нашу думку, дає про себе знати й понині.

Прихильність угорської армії до антигітлерівської коаліції, її перехід на бік Червоної армії сприяли згуртуванню антифашистських сил, досягненню цілей. Угорського фронту*, що виник у травні 1944 р. – створення вільної, незалежної демократичної Угорщини. З ініціативи Москви й УКП** у зайнятому Червоною армією м. Сегед 2 грудня 1944 р. було створено Угорський національний фронт незалежності (УНФН), у якому були представлені провідні політичні сили нації – ПДСГ, НСП, Буржуазно-демократична партія (БДП), соціал-демократи, профспілки і, звичайно, комуністи. УНФН, у свою чергу, ініціював проведення на контрольованих Червоною армією східних територіях країни вільних і демократичних виборів до Тимчасових національних зборів (парламенту). 22 грудня 1944 р. у м. Дебрецен було утворено Тимчасовий національний уряд, до якого теж увійшли представники всіх провідних партій, а також чотири колишні високопоставлені гортисти***. Рішенням Політичної ради**** один із них – Бела Міклош був призначений прем'єр-міністром. У сформований ним коаліційний уряд (склад його був погоджений з Й.В.Сталіним) увійшли 3 представники компартії, 2 члени ПДСГ, 2 соціал-демократи, 1 від НСП і 3 гортисти (четвертим був прем'єр)⁴⁶. Уряд Б.Міклоша 28 грудня 1944 р. оголосив війну Німеччині, а 20 січня 1945 р. підписав угоду про перемир'я з антигітлерівською коаліцією⁴⁷. Над Угорщиною, як й іншими колишніми сателітами Німеччини – Болгарією та Румунією, було встановлено опіку Союзної контрольної комісії (СКК), яка складалася з представників США, Великої Британії та СРСР і яку очолив маршал К.Є.Ворошилов. Завдяки присутності на території Угорщини радянських військ, СРСР мав у ній міцніші

* До нього увійшли Партія миру (комуністи), Соціал-демократична партія й Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ), а також деякі керівники Союзу подвійного хреста (легітимісти). Згодом приєдналася Національна селянська партія (НСП).

** Угорська комуністична партія, перейменована з метою конспірації в червні 1943 р. у Партію миру, на початку вересня 1944 р. повернула собі попередню назву.

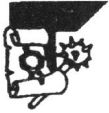
*** Були витіснені з уряду до листопада 1945 р.

**** Обрана 22 грудня 1944 р. Тимчасовими національними зборами в складі 22 членів. Політична рада виконувала функції глави держави. Вона прийшла на зміну існуючому раніше інституту регентства Угорського королівства, який було ліквідовано.

позиції, ніж союзники, що помітно позначилося на суспільно-політичній обстановці Угорщини в перші післявоєнні роки.

(Далі буде)

1. Кадар Я. Партии венгерских коммунистов – 70 лет / Я. Кадар // Коммунист. – 1988. – № 17. – С. 96–104.
2. Пунтус В. И. Венгерская Народная Республика : справочник / В. И. Пунтус, И. С. Савольский. – 3-е изд., допол. – М. : Политиздат, 1985. – С. 27.
3. Краткая история Венгрии. – М. : Наука, 1991. – С. 360.
4. Там само. – С. 361.
5. История Венгрии : в 3 т. – М. : Наука, 1972. – Т. 3. – С. 321.
6. Краткая история Венгрии... – С. 374.
7. Korom M. A fasizmus bukása Magyarországon / M. Korom. – Bp., 1961. – 17 old.
8. Berend T. Iván. Magyarország gyáripára a második világháború előtt és háború időszakában (1933–1944) / Iván T. Berend, György Ránki. – Bp., 1958. – 146 old.
9. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 323.
10. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – С. 244–245.
11. Пунтус В. И. Венгерская Народная Республика : справочник... – С. 27.
12. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 503.
13. Там само.
14. Пунтус В.И. Венгерская Народная Республика : справочник... – С. 25.
15. Мусатов В. Венгерское полустолетие / В. Мусатов // Международная жизнь. – 1997. – № 4. – С. 88.
16. Гёцц А. Будапешт, 1956... / А. Гёцц // Новое время. – 1991. – № 35. – С. 28.
17. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2000 рр. : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. / В. П. Газін, А. О. Копилов ; за ред. А. О. Копилова. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – С. 299.
18. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002) : навчальний посібник / О. П. Іваницька. – Вінниця : Фоліант, 2003. – С. 375.
19. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 402.
20. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны / А. И. Пушкаш. – М. : Наука, 1966. – С. 470.
21. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 405.
22. К 40-й годовщине образования Коммунистической партии Венгрии : тезисы // Новая и новейшая история (НИИ). – 1959. – № 1. – С. 162.
23. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 422.
24. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 435.
25. Rozsnyói A. 1944. október 15. A Szálasi-puccs történetéhez / Agnes Rozsnyói. – Sz., 1959. – 2–4 sz. – 378 old.
26. Macartney C. A. October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. – V. II / C. A. Macartney. – Edinburg, 1961. – P. 336, 339.
27. Rozsnyói A. 1944. október 15. A Szálasi-puccs történetéhez... – 393–394 old.
28. Horthy M. Emlékirataim / Miklós Horthy. – Buenos Aires, 1953. – 266 old.; Horhty N. Ein Leben für Ungarn / Miklós Horthy. – Bonn, 1953. – S. 278–279.
29. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 : в 6 т. – М. : Воен. издат. Мин-ва обороны СССР, 1962. – Т. 4. – С. 379–386.
30. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) (окончание) / Б. Й. Желицки // НИИ. – 1996. – № 3. – С. 205.
31. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 435.
32. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти... – С. 205.
33. Там само.
34. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 435.
35. Ullein-Reviczky A. Német háború-orosz héke / A. Ullein-Reviczky. – Budapest, 1993. – 353–355 old.
36. Желицки Б. Й. Регент Венгрии Миклош Хорти... – С. 207, 208.
37. Там само. – С. 208.
38. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 448.
39. Horti Miklós – dokumentumok tükrében / Miklós Horti. – Budapest, 1993. – 14 old.
40. История Венгрии : в 3 т. ... – Т. 3. – С. 453.
41. Там само.

42. Там само. – С. 454.
43. Пушкаш А. И. Венгрия в годы Второй мировой войны ... – С. 467.
44. Там само.
45. Там само. – С. 467–468.
46. Там само. – С. 478–479.
47. Кором М. К вопросу о заключении перемирия с Временным национальным правительством Венгрии (декабрь 1944 г. – январь 1945 г.) / М. Кором // Военно-исторический журнал. – 1977. – № 1. – С. 99–104.

В статье дана беглая сравнительная характеристика двух важных периодов в новейшей истории Венгрии, известных в научной литературе как “эпоха М.Хорти” и “эпоха Я.Капара”. Освещено положение народного хозяйства, тяжелые для страны последствия войны. Особое внимание уделено нарастанию кризиса хортистского режима, политическому курсу правителя – восстановлению контактов с Англией и США, участию их войск в оккупации страны, вынужденности его обращения с просьбой о перемирии к И.В.Сталину. Рассказано о смещении М.Хорти – государственном перевороте 15–16 октября 1944 г. и приходе к власти Ф.Салаши, терроре, развязанном нилашистами против соотечественников; освобождении страны войсками советской армии и формировании органов новой народно-демократической власти.

Ключевые слова: М.Хорти, Я.Капар, хортистский режим, нилашистский переворот 15–16 октября 1944 г., Ф.Салаши, террор, движение Сопротивления, Венгерский фронт, Венгерский фронт национального освобождения (ВФНО), Союзная контрольная комиссия (СКК), И.В.Сталин.

The fluent comparative characteristic of two important periods in the contemporary history of Hungary, known in scientific literature as “M.Horti’s era” and “Ya.Kadar’s era” is given in the article. The provision of a national economy, heavy for the country of a consequence of war are shined. The special attention is paid to increase of crisis of a hortistsky mode, a political policy of the governor – restoration of contacts with England and the USA, participation of their armies in country occupation, forcedness of its address with a request for I.V.Stalin’s truce. It is told about M.Horti’s removal – revolution on October 15–16, 1944 and coming to power of F.Salashi, the terror untied by nilashist against compatriots; country release by armies of the Soviet army and formation of bodies of the new people’s democratic power.

Keywords: M.Horti, Ya.Kadar, hortistsky mode, nilashistsky revolution on October 15–16, 1944, F.Salashi, terror, a resistance movement, the Hungarian front, the Hungarian Front of National Release (HFNR), the Allied Control Commission (ACC), I.V.Stalin.

УДК 94(477)1992

Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У 1992 р.: ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ МІСТА В ПЕРШІЙ РІК УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій економічного та соціального розвитку Івано-Франківська після здобуття Україною державної незалежності. Проаналізовано кризові явища економічних процесів, зміни в міській господарській інфраструктурі, пов’язані з переходом до нових ринкових умов. Наведено приклади регуляторних та адміністративних заходів міської влади щодо стабілізації економічної ситуації. Окреслено вузлові моменти соціальних проблем розвитку міста, поведінки й настроїв міських мешканців. Відображено стан повсякденного життя пересічних громадян, рівень товарного й побутового забезпечення їхніх життєвих потреб.

Ключові слова: інфляція, Івано-Франківськ, економічна криза, Івано-Франківський міськвиконком, ринкові відносини.

Комплексний розгляд процесів новітнього національно-державного відродження зумовлює потребу з’ясування тенденцій їхнього розвитку як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях. Метою дослідження є аналіз трансформаційних змін в економічному та со-

ціальному розвитку міста Івано-Франківськ – одного з обласних центрів України 1992 року. Відповідно, серед основних завдань автори визначили: з'ясування методів економічного управління та діяльності місцевої влади в рамках переходу до ринкових відносин; фактологічне відображення перебігу основних економічних та соціальних процесів; демонстрацію складності соціальної адаптації суспільства до нових умов життя. Часовими рамками теми обрано перший рік української державності, що став знаковим з точки зору масштабності суспільних змін. Джерельною базою дослідження стали нормативні документи та рішення місцевої влади, матеріали тогочасної преси, свідчення безпосередніх очевидців подій. Стаття є першою спробою наукового узагальнення досвіду економічних перетворень та їхніх наслідків у конкретній адміністративній одиниці, продовженням авторських досліджень із сучасної історії Івано-Франківська¹.

Новий 1992 рік став першим роком української державної незалежності, тож більшість іванофранківців сприймала його прихід із великими надіями й сподіваннями, передовсім, на значне покращення соціально-економічної ситуації. Спадок радянської економічної системи кожного дня нагадував про себе напівпорожніми вітринами магазинів, постійними чергами роздратованих покупців, дивним алогізмом нібито надлишкової грошової й недостатньої товарної маси – з одного боку, і надзвичайно низьким рівнем заробітної плати та інших грошових доходів основної маси населення – з іншого. І хоча продовжували працювати державні промислові підприємства, і більшість працездатного населення міста ще звично зранку вирушала на роботу, загальна тенденція економічного спаду ставала очевидною домінантою повсякденного життя.

Здобуття української незалежності відбулося на фоні глибокої економічної кризи, яка охопила в той час увесь пострадянський простір. Ще в передноворічні дні, до пророкованої вітчизняним урядом лібералізації цін, у місті стрімко зросла вартість м'ясних продуктів та інших продовольчих товарів. 20 грудня 1991 року Івано-Франківський міськвиконком прийняв розпорядження про тимчасовий порядок заготівлі й продажу м'яса та м'ясопродуктів, яким передбачалося “максимально розширити заготівлю м'яса від населення по цінах за домовленістю; м'ясо, м'ясопродукти, в т. ч. ковбасні вироби, що реалізуються по комісійним цінам, продавати на ринках за купони і не більше двох кілограмів одному покупцеві; реалізацію м'ясопродуктів у підприємствах державної і кооперативної торгівлі та громадського харчування здійснювати громадянам за наявності паспорта”². Такі жорсткі заходи влади стали вимушеною реакцією на фактичне припинення виробництва й продажу в місті ковбасних виробів через фізичну відсутність сировини. Збої в м'ясозаготівлі виникли через інерцію відповідних державних органів у питаннях розрахунків за куплене в селян м'ясо (як колгоспів, так й індивідуальних виробників). Знецінення радянського рубля (радянського карбованця) і постійне зростання відпускних цін змушували селян відмовлятися від продажу м'яса державі, тим більше, що придбати їм щось у міських крамниці без відповідних міських талонів (сурогатного, паралельного з рублем, платіжного засобу) було неможливо.

Із середини грудня 1991 року ціна вареної ковбаси, за тотального її дефіциту, сягнула 35 рублів за 1 кг, а в комерційних магазинах за ковбасний копчений сурогат сумнівної якості уже правили 120 рублів³. У державній торговій мережі Івано-Франківська виникли серйозні проблеми із забезпеченням продажу не тільки м'ясних виробів, але й молока та хліба. Базарні ціни на ходові в передсвяткові дні спиртні напої складали 60–70 рублів за пляшку горілки та 80–100 рублів за шампанське. Це при тому, що середня зарплата в державному секторі коливалася в рамках 400–450 рублів.

На цьому фоні запровадження українським урядом з 10 січня 1992 року в обіг купоно-карбованців багаторазового використання (далі – карбованці (крб.))⁴, що подавалось українськими урядовцями як початок грошової реформи, зумовило додатковий ажіотаж на споживчому ринку, але принципово нічого не змінило в системі товарного забезпечення та цінової політики, особливо в питанні боротьби з галопуючою інфляцією.

Перший день використання паралельного з рублем українського карбованця спричинив додаткові черги в міських магазинах, ощадних касах, пунктах побутового обслуговування, де розрахунки проводилися саме в українських грошових знаках. Очікуване наповнення вітрин

магазинів достатньою кількістю товарів не справдилося. Товарна маса в торгових закладах залишалася практично незмінною, але використання українських карбованців в перші дні викликало додаткові незручності. Видані напередодні у сумі 200 крб на одного працюючого в рахунок заробітної плати банкноти були в основному номіналом 50 і 100 карбованців. Брак дрібних купюр в 1, 2 чи 5 карбованців змушував споживачів або “отоварюватися” на всю суму номіналу, або ж очікувати розрахунку наступних покупців із дрібнішими грошми. Тогочасні ціни теж “кусалися”. Кілограм вершкового масла чи копченої ковбаси коштував у межах 130–140 крб. Формально не було оголошено й цінового курсу карбованця щодо рубля, натомість декларувалося нібито банківський обмінний курс 1 долара США на 10 українських купоно-карбованців (за один “зелений” у ті дні давали 120–130 радянських рублів)⁵.

На запровадження українських грошей відразу зреагував тіньовий ринок. Свій “патріотизм” проявили торговці базарів і “барахолки”. Торгівля тут швидко перейшла на національні гроші, при цьому вартість товарів у порівнянні з рублевою зросла. На “чорному ринку” грошові спекулянти (“мінйали”), які стояли на стихійних торжках біля універмагу “Прикарпаття” чи магазину “1 000 дрібниць”, або ж на речовому ринку (поряд із продовольчим колгоспним) на вул. Галицькій, у перший день запровадження карбованця встановили достатньо високий для нього обмінний курс: 2 українські карбованці вартували 25 радянських рублів⁶. При цьому дехто з мінйал із кавказькою зовнішністю відкрито демонстрував запечатані банківським способом пачки українських купюр, уміст яких перевищував дозволений максимум видачі в одні руки в багато разів⁷.

Не відставали від спритних кавказців і “свої”, місцеві. У полудень 10 січня на “барахольній” частині колгоспного ринку працівники міліції затримали місцевого “безробітного”, який займався самовільним продажем шампанського (тоді такі дії вважалися незаконною торгівлею). Окрім спекулятивного товару, в нього вилучили майже три тисячі рублів і 850 крб, більшість з яких – саме дрібним номіналом. Затриманий пояснив наявність у нього такої кількості нових грошей нібито бажанням мешканців міста продати (обмінати) власні купони на рублі за курсом 5–10 рублів за 1 крб. У Коломиї, на місцевому базарі, тогочасний хіт-товар – джинси продавався за 450 крб (у рублях їхня ціна складала орієнтовно 1 600 рублів)⁸.

В обігу залишалися й радянські рублі, але сфера їхнього застосування різко звузилася. Вони вживались як платіжний засіб у закладах громадського харчування, кафе та ресторанах, під час розрахунків за житлово-комунальні послуги в ошадкасах, в аптеках, поштових відділеннях та мережі “Союздруку”, у комісійних і кооперативних магазинах, у книгарнях і художніх салонах, у безготівковому обігу⁹. Сподівання українців, що введення “своїх” грошей дозволить зупинити маховик інфляції, стабілізувати ситуацію на споживчому ринку і, найголовніше, незалежитися від курсу пікірувального радянського/російського рубля не виправдалися. Невдовзі курсові баланси української й російської одиниць зрівнялися, а весною власники останніх почували себе набагато впевненішими, ніж володарі суто українських грошових знаків. З першого квітня урядовою постановою було розширено сферу використання українського карбованця й невдовзі він став єдиною платіжною одиницею, витіснивши російський рубль із готівкового обігу.

Ще з попереднього року частина підприємливих івано-франківців компенсувала брак товарів і низькі зарплати так званім “економічним туризмом” – комерційними поїздками в сусідні країни для перепродажу на місцевих ринках вивезеної продукції та скуповуванням зарубіжного краму для реалізації в Україні. Пізніше це заняття набрало масштабних форм, перетворившись у “човниковий” бізнес. У січні 1992 року виникли серйозні труднощі для вітчизняних перекупщиків при перетині кордону, оскільки обласні ради суміжних прикордонних областей – Львівської, Закарпатської й Чернівецької ввели суттєві обмеження на вивіз багатьох груп товарів¹⁰. Це тимчасово зменшило потік надходжень імпорту, спричинивши підвищення базарних (ринкових) цін на закордонні товари.

Паралельно із запровадженням власної грошової одиниці та декларацією свободи ціноутворення українськими урядовцями був задекларований початок капіталізації виробничого комплексу. Однак курс на лібералізацію економіки вітчизняного уряду В.Фокіна не мав чітких економічних орієнтирів, був свого роду рефлексією на аналогічні дії, що здійснювалися в су-

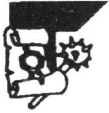
сідній Росії російським прем'єр-міністром Є.Гайдаром. За такого підходу старий господарський комплекс, побудований на командно-адміністративній системі, руйнувався, у той час, коли ринкові відносини по-справжньому ще не були налагоджені. Механічне перетворення державних підприємств в акціонерні принципово не вирішувало проблем їхньої виробничої діяльності, натомість надавало керівникам заводів широкі управлінські повноваження. Із січня 1992 р. українські підприємства одержали право самостійно визначати ціну на власну продукцію, і вона зросла в кілька, а подекуди в кілька десятків разів. Директори використовували монополне становище своїх заводів для одержання надприбутків, при чому найактивнішими в зростаючому ціноутворенні були саме державні підприємства, що виготовляли сировину чи комплектуючі для інших. У першому кварталі 1992 року вартість промислової продукції івано-франківських виробників підскочила в середньому в 6,8 раза. Серед підприємств були й свої рекордсмени. Зокрема, ціни на продукцію заводу "Карпатресмаш" зросли в 32,8 раза, фурнітурного – у 13, тонкого органічного синтезу (ТОС) – у майже 18, шкіряного об'єднання – у 15, меблевого комбінату – майже в 10 разів¹¹. Але зростання вартості продукції спровокувало зворотний негативний ефект – значна частина випущених товарів чи комплектуючих не "знаходила" свого споживача, "осідала" неліквідом на складах підприємств. За перших три місяці нових економічних умов загальний обсяг виробництва товарної продукції івано-франківськими підприємствами склав 3,7 млрд карбованців, натомість її реалізація – тільки 2,1 млрд крб, решта залишилася на складах і прилавках магазинів через непомірні ціни¹².

У найгіршому становищі опинилися виробники кінцевої продукції, ті, хто продав її через систему торгівлі безпосередньо споживачам. Вони повністю залежали як від високих цін поставників, так і купівельної спроможності споживачів. Тривожним сигналом кризових явищ міської промисловості став публічно заявлений на початку лютого 1992 року намір керівництва ВО "Карпатресмаш" припинити власний випуск і продати практично нову (введена в дію у квітні 1991 р.) італійську лінію з виробництва автоматичних машин "Івіта"¹³. Основною причиною такого кроку було різке зростання собівартості продукції через дорожнечу комплектуючих і брак коштів на реконструкцію підприємства задля адаптації до нових господарських умов діяльності. За оцінками заводських спеціалістів, ціна автоматичної моделі могла підскочити до півтора десятка тисяч карбованців, що в тих умовах практично виключало можливість її широкого збуту.

Окрім зростання цін на промислову продукцію, різко зросли тарифи на платні послуги в житлово-комунальній сфері – у 8 разів, на побутові послуги – більше, ніж у 10 разів¹⁴.

На економічний стан тогочасних підприємств суттєво впливала практика диверсифікації їхніх промислових потужностей і фінансових потоків, наслідком якої стали фінансові й господарські зловживання керівництва, "перекачування" державних коштів на підставні фірми та приватні рахунки. Один із найбільш ефективних каналів "вимивання" коштів із державних підприємств у 1992 році – це діяльність створених у їхніх рамках малих державних підприємств (МП), а також комерційних структур, що після виконання таких операцій, як правило, припиняли діяльність. Наявність дочірніх фірм, за умов неврегульованості тогочасного законодавства, давала можливість керівникам і зацікавленим особам зловживати службовим становищем, у тому числі здійснювати тиху приватизацію, яку в народі охрестили "прихватизацією". На гостроту цієї проблеми вказувала зростаюча кількість подібних МП на івано-франківських підприємствах. Наприклад, флагман радіоелектронної промисловості ВО "Родон" мав у своїй структурі 12, ВО "Карпатресмаш" – 13, "Прикарпатліс" – 9 таких підприємств¹⁵.

Подібний спосіб вимивання коштів із підприємств в Україні набрав загрозливих масштабів, змусивши в грудні 1992 року новий уряд Прем'єр-міністра Л.Кучми ухвалити декрет про упорядкування діяльності дочірніх підприємств. Документ передбачав регуляторні та контрольні процедури перевірки їхньої діяльності, заборону керівникам державних підприємств поєднувати участь у комерційних структурах, а також перереєстрацію статутів усіх МП у місцевих органах влади впродовж першого кварталу 1993 р. Урядові рішення зумовили повернення частини таких МП до материнського підприємства, або ж їх закриття. За офіційними даними, станом на 1 квітня 1993 року (коли минав термін перереєстрації і таким підприємствам закривали рахунки), у місті не пройшло подібну процедуру ще 174 малі держпідприємства. У той

же час 240 міських посадовців, що перебували на державних господарських посадах, усупереч урядовому декрету, суміщали свою основну діяльність із комерційною¹⁶.

Роздержавлення та приватизація підприємств прискорили процес скорочення працівників. На початку другого кварталу 1992 року кількість працюючих на основних промислових підприємствах міста склала 49 967 чоловік, що на 1 111 осіб, або 2,2%, менше, ніж на початок року. Частина робітників була переведена на роботу зі скороченим робочим тижнем. Відбулися суттєві скорочення (на 53%) і серед працівників сфери торгівлі та громадського харчування міста¹⁷. На початок травня у службі зайнятості міста було зареєстровано 2 310 осіб, які шукали роботу, і 443 зі статусом безробітних¹⁸. Такі незначні цифри безробітних можна пояснити скороченням іногородніх працівників із так званої категорії маятникових мігрантів. Станом на початок 1992 р. частка таких осіб (жителі сіл, які щоденно їздили на роботу до обласного центру) склала 37,5% від зайнятих у галузях господарського комплексу міста. Однак за період 1992–1995 рр. кількість таких працівників скоротилася на 9,2 тис. осіб¹⁹.

Серйозні проблеми залишалися й на споживчому ринку. Рівень забезпечення товарною масою, особливо продуктами харчування, постійно знижувався. Якщо за радянської управлінської системи існував контроль за виробництвом сільськогосподарської продукції “зверху”, то з відходом від директивних методів управління ради народних депутатів та їх виконками не змогли виробити дієві методи впливу на економічну ситуацію, а ринкові механізми стимулювання селян-виробників не діяли. В області продовжувалося падіння виробництва сільськогосподарської продукції: молока – на 24%, поголів'я худоби – на 12%. Середньостатистичний місячний надій молока від однієї корови у 1992 р. склав 533 л проти 697 л у 1991 р. Тож обсяги закупок молока для потреб міста Івано-Франківськ, у порівнянні з попереднім роком, скоротилися майже на 60%, суттєво зменшилися закупки м'яса та виробництво м'ясопродуктів. Як наслідок, зниження надходжень сировини – падіння виробництва основних виробників продовольчої продукції міста на 228 млн крб (мова йшла ще про відносно стабільні ціни та курс карбованця). За перші три місяці 1992 р. Івано-Франківський м'ясокомбінат знизив виробництво продукції на 78 млн крб, птахокомбінат – на 54,6 млн крб, хлібокомбінат – на 12,5 млн крб, кондитерська фабрика – на 9,3 млн крб²⁰.

Нові господарські умови вимагали змін і в системі державної торгівлі та забезпечення споживчого ринку відповідними товарами. У березні міськвиконком прийняв рішення про реорганізацію міського об'єднання “Продтовари” в комерційно-виробничу фірму “Галичанка”. Частина трудових колективів торгових закладів переходили на господарсько-договірні та комерційні відносини, брали в оренду приміщення та виробничі площі. Але регулювання цін на основні групи продовольчих товарів мало ще адміністративну природу. Їхнє підвищення здійснювалося за відповідним рішенням уряду чи місцевих рад, залежно від товарних запасів або надходжень.

Із травня більшість виробів м'ясної й молочної продукції отримали вільне ринкове ціноутворення, що знову ж таки спровокувало сплеск суспільного невдоволення. Редакції тогочасних місцевих газет були завалені скаргами від мешканців міста на незадовільний стан забезпечення продовольчими й промисловими товарами, численні зловживання у сфері торгівлі та побуту. Колишні комітети народного контролю при виконках доживали свій вік, натомість новостворювані обласні й районні державні адміністрації та ради перебували в стадії розмежування й поділу відповідних владних повноважень. Це накладало свій відбиток і на функціонування управлінської системи в рамках міського господарського комплексу.

Новою гострото набула “цукрова” проблема. Попит на солодку продукцію (пора літніх консервацій) значно перевищував торгову пропозицію. Сам цукор у роздрібній мережі відпускався за талонною системою, але отоварити навіть виділену кількість талонів було складно. Інформація про “викидання” в торгову мережу чергової порції солодкого продукту для влади була на рівні стратегічно-секретних відомостей, нерідко викликаючи скандали чи нездоровий ажіотаж на суспільному рівні та довжелазні черги в продовольчих магазинах²¹. Крім цього і торгові працівники, і правоохоронці виявляли чимало підроблених “цукрових” талонів. Тож торговий відділ міськвиконкому прийняв рішення про відміну талонної системи відпуску цього продукту й переходу з 1 липня 1992 року на реалізацію цукру за списками громадян. У пресі

були оприлюднені адреси продовольчих магазинів та перелік вулиць і будинків, мешканці яких “закріплювалися” за цими торговими закладами²². Така новація викликала нову хвилю невдоволення, оскільки не всі мешканці мали міську прописку чи проживали за відповідною адресою. Не сприяв такий підхід і розв’язанню проблеми в принципі через брак необхідних обсягів цукру.

Подібна ситуація була і з іншим “стратегічним” товаром – спиртним. Ще з попереднього року діяла талонна система придбання горілки в мережі державних магазинів з розрахунку 2 пляшки (1 літр) цього продукту на одну дорослу (від 21 року) особу. Аналогічно з цукром було впроваджено відпуск горілки за списками мешканців відповідно до місця проживання. Натомість заборонялося отоваритися спиртним за попередній місяць, якщо з якихось причин це не було зроблено²³.

Така практика регулювання порядку й обсягів споживання ходових товарів стосувалася тільки державних торгових установ. У комерційних магазинах ніяких обмежень не існувало, але й ціни були набагато вищими. Окрім цього, “процвітав” нелегальний продаж спиртного (у тому числі й різних сурогатів, самогонки) приватними особами біля ринків, на привокзальній площі. У місті почали “плодитися” так звані “точкі” – квартири в житлових будинках, де продавалося нелегальне спиртне в необмеженій кількості. Зрештою, з грудня 1992 року міськвиконком відновив талонну систему придбання в магазинах спиртного – 2 пляшки в одні руки, скасувавши, щоправда, обмеження в часі для їх придбання.

Гострим залишалося питання наповнення товарною масою споживчих промислових виробів. У державних магазинах ціни на одяг, взуття, побутову техніку зрівнялися із базарними. Улітку чоловіча модна сорочка коштувала від 1 500 крб, закордонна футболка – 2 000 крб, вітчизняні чорно-білі телевізори (за наявності) можна було купити за 7–8 тис. крб, кольорові телевізори із системою PAL SEKAM розбирали за 16–18 тис. купоно-карбованців²⁴. Однак асортимент товарів залишався вбогим, тож більшість мешканців купувала одяг і взуття на промислових базарах. Кількість осіб, які займалися торгівлею на ринку, постійно зростала, що вимагало не тільки впорядкування нових торгових місць, але й унормування їхньої діяльності. Наприкінці травня міськвиконком затвердив новий порядок торгівлі на речових і продуктових ринках міста, визначивши розміри денної оплати за одне торгове місце: для громадян, які зареєстрували свою підприємницьку діяльність у міськвиконкомі, – 15 крб, для офіційно незареєстрованих та іноземних громадян – 50 крб, продаж товарів із мікроавтобусів та легковиків – 500 крб, з вантажного автомобіля чи автобуса – 1 000 крб.²⁵

Альтернативою державній торговій мережі з її регульовано-розподільчою системою поставала приватна торгівля, зорієнтована на вільні ринкові ціни чи вільноконвертовану валюту (в основному американський долар і німецьку марку). У місті появилось ряд магазинів, торгових відділів, де товари продавалися саме за іноземну валюту або ж цінники визначали вартість товару з відповідним для покупця перерахунком на український карбованець. Серед перших “ластівок” валютної торгівлі були магазини “Мінолта”, “Доброміль”, “Аускопрут”. Станом на початок липня 1992 року пропозиція щодо продовольчої групи закордонних товарів у подібних закладах була такою: банка сардин – 1 дол., півкілограмові упаковки кручених макаронів чи спагеті – 2 дол., кілограм сухої німецької ковбаси – 10 дол., кілограм кави в зернах – 6 дол., банка розчинної 200-грамової кави – 9 дол., пляшка італійського вина “Амаретто” – майже 11 дол. На промислові товари та побутову техніку ціни мало чим різнилися від сучасних. Дитяче німецьке взуття продавалося за 20–25 дол., турецькі шкірянки 150–170 дол., тисменицькі хутрові вироби від 400 до 1 700 дол. Побутова техніка європейських фірм “Філіпс” і “Сіменс” теж була в ціні: холодильники – 500 дол., мікрохвильові печі – 100–300 дол., пральні машини й порохотяги – 300–400 дол., телевізори – 1 000 дол.²⁶

Цінова прив’язка до іноземної валюти вберігала торгівців від швидкого знецінення українського карбованця, що девальвував чи не щодня. Визначення курсового співвідношення національної одиниці до вільноконвертованої валюти здійснювалося на речових ринках приватними мінйялами (валютниками) за їхніми правилами й курсом. У середині липня ціна продажу одного “зеленого” складала 170–180 купоно-карбованців, придбати його можна було за ціною 190–205 українських грошей²⁷, а подорожчання долара відбувалося чи не щотижня.

Улітку розпочалися роботи по ремонту і реконструкції у місті приватного готелю міжнародного класу “Роксоляна”, який за міжнародною класифікацією можна було означити як тризірковий. Його засновником стало спільне українсько-австрійсько-американське підприємство “Аускопрут”, узявши в оренду приміщення колишнього компартійного готелю на вул. Грюнвальдській. Перспектива появи готелю подібного класу неабияк схвилювала місцеву громадськість, особливо той факт, що за цінами – у твердій іноземній валюті – він був розрахований явно не на вітчизняного клієнта. Але в планах компанії-засновниці було відкриття через два роки в Івано-Франківську ще одного подібного закладу²⁸.

Зрештою, не тільки іноземці, але й частина місцевих виробників уже рекламували власні товари у вільноконвертованій валюті. Так, Івано-Франківська меблева фабрика упродовж квітня – червня пропонувала популярні меблеві гарнітури “Оксамит” за 800–900 німецьких марок, при цьому ціна в карбованцях постійно зростала²⁹.

Суттєвим чинником стрімкого зростання цін на споживчі товари та промислову продукцію стало підвищення вартості автомобільного пального та паливно-мастильних матеріалів, основну масу яких постачали з Російської Федерації. Зрозуміло, що злет цін на енергоносії зумовив і зростання ціни собівартості промислової продукції, а також вплинув на ритмічність функціонування виробничих потужностей. Особливою темою стали перебої, а невдовзі й постійний дефіцит автопалива. Першими це відчули мешканці районів, яким доводилося щоденно добиратися на роботу в Івано-Франківськ. Брак пального спричинив зменшення чисельності маршрутних автобусів та скорочення самих маршрутів на приміських і міжміських лініях. Почалися перебої в робочих графіках міських автобусних пасажирських перевезень. За збоями в автоперевезеннях почалися труднощі й на залізничних. Улітку керівництво Львівської залізниці скасувало маршрут приміського дизель-поїзда “Івано-Франківськ – Потутори”, додатково ускладнивши доставлення пасажирів до обласного центру.

Оскільки завіз і розподіл пального в область здійснювався централізовано, місцева державна влада намагалась адміністративними методами регулювати цю проблему. У лютому Івано-Франківський обласний виконавчий комітет ухвалив рішення про економію на території області паливно-мастильних матеріалів, яке визначало обсяг споживання палива на автотранспортних і промислових державних підприємствах, ліміти на їх використання, запроваджувало режим економії паливних ресурсів. Обмеження стосувалися також й автолюбителів (приватних власників). Їм визначалася норма споживання – 30 л пального на місяць, а інвалідам війни додатково виділяли ще 30 л на квартал³⁰. Отримання бензину приватниками здійснювалося за спеціальними картками-запрошеннями, що розповсюджувалися через спілки автомобілістів. Брак бензину спричинив величезні черги на автозаправках, його “прихватацію” на державних підприємствах. “Народні умільці” з успіхом “тиражували” бензинові картки, вносячи свій посильний “вклад” у загострення бензинового “голоду”.

Коли вал підробок став незворотним, неефективні адміністративні обмеження було скасовано, і з вересня 1992 року запроваджено нові правила заправки: не більше 20 л у бак машини за “живою” чергою, без заповнення каністр та інших ємностей. Щоб звузити можливі зловживання, автозаправні станції були переведені на роботу тільки в денний час. В Івано-Франківську приватні автомобілісти отримали змогу заправлятися тільки на одній автозаправній станції, але й ціни на пальне на ній були вищими, ніж на АЗС, де заправлялись авто державних підприємств чи пільговиків³¹. Зрештою, і ці заходи не дали потрібних результатів, оскільки бензину не вистачало фізично, і не тільки в області, але й в Україні загалом. Наприкінці жовтня обласна влада вдалася до крайніх заходів. Було заборонено вільний продаж бензину приватним автовласникам, суттєво зменшено ліміти для транспортних засобів державних і комунальних підприємств, дано завдання до початку 1993 року переобладнати вантажний державний автотранспорт на скраплений газ³². Але пересічний українець і за таких умов знаходив вихід із складної ситуації. Як зазначалось у тогочасній пресі, “незважаючи на повне припинення реалізації бензину приватним власникам, вони ще їздять вулицями міста, і їх кількість у пропорційному відношенні до державного транспорту з кожним днем зростає”³³.

Економічні негаразди суттєво впливали й на повсякденне життя мешканців міста. Ще взимку місто пережило своєрідний сміттєвий колапс, викликаний проблемою утилізації твер-

дих побутових відходів. Старий міський полігон був остаточно закритий, натомість відкриття нового біля села Рибне на околиці Івано-Франківська застопорилося через протести місцевих жителів і технологічну неготовність самого сміттєзвалища. Із 18 січня вивіз відходів з міста припинився, сміттєві майданчики перетворилися на цілі купи неприбраного побутового сміття, виникали стихійні звалища, загрожуючи антисанітарією та поширенням інфекційних хвороб³⁴.

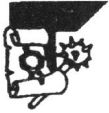
По-різному із проблемою боролися місцеві ЖЕО. Деякі з них відмовляли мешканцям багатоповерхівок, де були найбільші сміттєві “терикони”, у видачі продуктових талонів. Це змушувало міських жителів проявляти дива винахідництва. “Західний кур’єр” навів приклад боротьби зі сміттєвою проблемою мешканцями однієї багатоповерхівки, яким керівництво ЖЕО припинило видачу продуктових талонів до моменту ліквідації численних сміттєвих куп біля будинку. Люди приватно замовили бульдозер, що вирив яму, зсунув туди відходи та загорнув їх землею. Сміттєві контейнери пересунули до сусідньої багатоповерхівки, і уже мешканці останньої мали проблеми у взаєминах з комунальниками³⁵. Зрештою, із 17 лютого запрацював новий полігон, і в місті почалося велике прибирання.

Не менш резонансним улітку постало питання відкриття в місті української гімназії. Воно ініціювалося представниками громадськості, було підтримане депутатським корпусом міськради та знайшло своє юридичне оформлення в розпорядженні Представника президента України в Івано-Франківській області В.Павлика про створення Івано-Франківської української гімназії. Безпосередні рішення щодо часу відкриття, місця розташування та формування педагогічного колективу приймав Івано-Франківський міськвиконкомом, який тимчасово визначив для майбутньої гімназії приміщення середньої школи № 2 на вул. І.Франка. Відповідно, сама СШ №2 була розформована, а її учні та педагогічні працівники переводилися до інших шкіл міста. Такі ухвали міської влади спричинили гостру суспільну дискусію та протести різних сторін, втягнутих у цей конфлікт³⁶. Частина опозиційних до міського голови Я.Тайліха депутатів міськради категорично не погодилася з варіантом школи на вул. І.Франка й підтримала ініціаторів створення гімназії, які вимагали від влади надати їй приміщення тільки в центрі міста, зокрема, колишній Будинок політосвіти на вул. Радянській, 46. Однак ще у вересні 1991 р. міськвиконком ухвалив рішення про передачу його дитячій музичній школі №1. Тож колектив музичної школи намагався відстояти своє право на кращі умови діяльності. Натомість учителі СШ №2 теж виступили проти ліквідації свого закладу, проводячи публічні акції протесту перед стінами міськвиконкому та обласної ради³⁷.

Тугий вузол взаємних претензій доповнився наприкінці червня політичною акцією міської організації Народного руху України, учасники якої виступили із численним переліком претензій і вимог до влади різних рівнів. Сім депутатів-рухівців міської та обласної рад ініціювали з 28 червня голодування до часу задоволення їхніх вимог, серед яких було й питання щодо гімназії. Міськвиконком пішов голодуючим на певні поступки, але в питанні гімназії залишився на своїй позиції³⁸. Як самостійна юридична одиниця, українська гімназія відкрилася в приміщенні колишньої школи на вул. І.Франка й 1 вересня прийняла перших гімназистів. А в лютому 1994 року, після здачі в експлуатацію цільової новобудови в мікрорайоні Пасічна, була переведена до нового сучасного навчально-освітнього комплексу.

Непоступливість колективу музичної школи ледь не коштувала музичним педагогам зменшення державного фінансування дитячих музичних шкіл. Затверджуючи бюджет міста на друге півріччя 1992 року, частина міських депутатів вимагала скоротити кошти цим освітнім закладам і запропонувала перекласти їхнє часткове утримання на плечі батьків дітей, які здобували музичну освіту. Однак позиція міського голови Я.Тайліха та міськвиконкому була твердою, більшість підтримала пропозицію мера, й школам виділили обіцяне фінансування³⁹. Зрештою, за своєю вартістю, ці, як й інші бюджетні кошти, були невдовзі нівельовані галопуючою інфляцією.

У липні 1992 року відбулися персональні зміни в керівництві міськвиконкому. Указом Президента України Л.Кравчука першого заступника голови міськвиконкому З.Шкутяка було призначено першим заступником голови облдержадміністрації. На посаду начальника житлово-комунального господарства ОДА перейшов і заступник мера Б.Ониськів. Їхні місця упродовж майже чотирьох місяців залишалися вакантними, і тільки наприкінці жовтня на засіданні міськ-

виконкому першим заступником голови міськвиконкому був затверджений виконувач обов'язків В.Голод, а на його функціональне місце заступника – новопризначений Я.Павлюк. Однією з причин такого зтяжнього пошуку кандидата на посаду заступника голови виконкому був низький посадовий оклад – близько 5 700 крб на місяць (станом на липень – серпень 1992 р.)⁴⁰. У цей час платня обласних чиновників була не набагато вищою: голова обласної ради отримував 9 190 крб, завідувачі відділів – 5 900 крб, консультанти ради 4 300–4 700 крб⁴¹.

Натомість середня зарплата керівників більшості провідних підприємств міста влітку була на рівні 14–15 тис. крб, не рахуючи премій⁴². А в четвертому кварталі 1992 року, за даними відділу праці і соціальних питань облдержадміністрації, навіть з урахуванням інфляційних процесів, вона суттєво перевищувала платню державних посадовців. Наприклад, керівник Івано-Франківського швейного об'єднання отримував 67 тис. 312 крб, ВО “Карпатагроماش” – 59 тис. 932 крб, заводу “Металопласт” – 52 тис. 924 крб.⁴⁰ Частина керівників великих підприємств – “Промприладу”, Івано-Франківського УБР, Івано-Франківського лісокомбінату, УМГ “Прикарпаттрансгаз” та ін. узагалі відмовилася подавати інформацію щодо доходів, посилаючись на “комерційну таємницю”, хоч, за даними названого відділу, зарплата більшості керівників була не нижче 45 тис. у місяць⁴³. Такі доходи керівників пояснювалися правом очільників держпідприємств самостійно визначати собі рівень платні, хоча вони відносилися до категорії державних посадових осіб і, відповідно, на них мало поширюватися положення ухвалені парламентом улітку 1992 року постанови про розміри оплати праці, де вказувалося: “Встановити, що державні посадові особи, будь-якого рівня на території України, не можуть одержувати більшу заробітну плату, ніж заробітна плата Президента України”. Станом на грудень 1992 р. офіційна зарплата українського очільника була в межах 20 тис. крб, однак господарські керівники на місцях дозволяли собі ігнорувати подібні обмеження⁴⁴.

Незважаючи на соціально-економічну кризу, життя міста продовжувалося. Ліквідація “закритого” статусу області сприяла розширенню його транспортно-географічних зв'язків. Ще наприкінці 1991 року був започаткований перший регулярний автобусний маршрут “Івано-Франківськ – Варшава”, яким користувалася частина “човникових” торговців або ж приватних осіб⁴⁵. У березні керівництво міськвиконкому ухвалило рішення ініціювати відкриття першої міжнародної авіалінії, яка б з'єднала Івано-Франківськ із німецьким містом Франкфурт-на-Майні. Однак практичне втілення в життя цього проекту дещо затягнулося, і сам маршрут був відкритий тільки в серпні 1992 року⁴⁶. Натомість із 14 травня, у зв'язку з ремонтом злітної смуги на Львівському аеродромі, Івано-Франківський аеропорт упродовж місяця забезпечував авіарейси до польської столиці на міжнародному маршруті “Івано-Франківськ – Варшава”⁴⁷. А з 24 травня було відкрито вже власну міжнародну авіалінію “Івано-Франківськ – Манчестер”. Ініціатором її створення стала англійська туристична кампанія “Українська подорож”, один із керівників якої, британський бізнесмен українського походження Б.Сопель, мав родинне коріння на прикарпатській землі⁴⁸. Окрім міжнародних авіаперельотів, Івано-Франківський аеропорт забезпечував обслуговування понад десятка регулярних авіарейсів на внутрішніх українських авіалініях, а також повітряні маршрути до ряду столиць колишніх союзних республік.

Доволі різноманітним залишалось й культурно-мистецьке життя міста. На сцені Івано-Франківського обласного музично-драматичного театру ім. І.Франка ставилися нові вистави місцевого театрального колективу, а також проводились естрадні концерти заїжджих митців. Улітку епіцентром мистецько-культурних заходів стало приміщення мистецької галереї “Пасаж”. У червні в її залах відбулися виставки графіки іспанського художника Антоніо Міро, німецької художниці Емми Андрієвської та українського митця Мирослава Яремака. У липні там же розгорнулася експозиція живопису українця за походженням Павла-Тараса Голоцвана із Аргентини. У рамках продовження мистецького фестивалю “Імпреза”, започаткованого ще 1989 року, у серпні пройшла виставка актуального мистецтва “Рубероїд-І”, участь у якій узяли українські митці з різних регіонів країни. А в Києві, у приміщенні “Українського дому”, була проведена виставка робіт з колекції біенале “Імпреза-91” під назвою “Імпреза-міжсезоння”⁴⁹.

Із розпадом мережі кінофікації прискорилося комерціалізація діяльності міських кінотеатрів. На початку липня на базі колишнього кінотеатру імені І.Франка (на вул. Грушевського), був створений Будинок кіно ім. І.Франка зі статусом самостійної господарської одиниці

та індивідуальною прокатною політикою⁵⁰. Продовжили функціонування кінотеатри “Космос” та ім. Шевченка, а також кінозал народного дому “Княгинин” (колишнього кінотеатру “Комсомолец”). І хоч кількість відвідувань кіносеансів суттєво скоротилася, городяни ще ходили на покази фільмів, репертуарний перелік яких дедалі частіше складався із зарубіжних стрічок. Серед причин зниження кількості кіноглядачів стало постійне зростання вартості квитків. У порівнянні із цінами грудня 1991 року вони зросли в сім разів⁵¹. Конкуренцію кінотеатрам склали приватні відеозали. Вони мали можливість оперативніше оновлювати відеотеки, та й ціни на відеофільми, на відміну від попередніх років, були нижчими за ціни на квитки в кінотеатри.

У серпні в Івано-Франківську та області на офіційному рівні відбулось урочисте відзначення 50-річчя створення Української повстанської армії (УПА). Прикарпатська делегація взяла участь у святкових заходах у Києві, а на місцевому рівні святкування тривало два тижні. Масштабність заходів зі святкування ювілею УПА навіть спричинила скорочення термінів мисливського сезону в області. За розпорядженням керівництва обласної державної адміністрації, його початок із 5 серпня був перенесений аж на 29 серпня, щоб не наразити на небезпеку учасників масових гулянь у лісових масивах області⁵².

Відзначення першої річниці незалежності Української держави для міста завершилося підписанням Президентом України Л.Кравчуком 26 серпня указу про створення на базі Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника Прикарпатського університету імені Василя Стефаника⁵³. Цим було покладено початок творення класичного університету, який невдовзі став одним із флагманів вищої школи на Прикарпатті.

Специфічною суспільною проблемою літа – осені 1992 року було перманентне перебування в місті великої кількості заїжджих осіб ромської національності, які розбили свій тимчасовий стан у сквері біля Привокзальної площі. Як сам табір, з відповідними побутовими атрибутами й санітарною обстановкою, так і специфічна поведінка циган на вулицях викликали чимало нарікань і скарг городян до місцевих владних структур. Неодноразові спроби нейтралізації їхньої асоціальної діяльності й депортації циган за межі міста стали предметом уваги не однієї апаратної наради в міськвиконкомі. Спільними зусиллями міського відділу міліції та залізниці перед святкуванням Дня незалежності ромів утретє вдалося спровадити з міста. Але на початку вересня останні знову повернулися, розбивши табір на традиційному місці. Тож представники міліції вкотре обіцяли міському керівництву остаточне вирішення суспільно дражливого питання, що набуло затяжного характеру⁵⁴.

Ще одним чинником суспільного неспокою городян стали постійні проповіді на пішохідній частині вулиці Радянської (тепер Незалежності) представників релігійної общини “Юсомолос” (майбутньої секти “Біле братство”). Вони з’явилися в місті під кінець жовтня, проповідуючи прихід у 1993 р. “страшного суду”, і закликали громадян “очиститись” від земних проблем і приєднатись до їхнього “братства”⁵⁵.

Із 1 листопада вуличний таксофонний зв’язок у місті став безкоштовним. Такий “подарунок” місцевих телефоністів був вимушеним кроком через дефіцит телефонних жетонів, що в масовому порядку “зникали” з обігу (за вересень із 30 тис. жетонів повернулося телефоністам тільки 7,5 тис.) і зростаючу собівартість їх виготовлення. Натомість, очікуване введення в обіг розмінної української монети так і не відбулося. У терміновому порядку ВАТ “Родон” зобов’язався виготовити відповідні телефонні картки, використання яких дозволило б відновити платність вуличного телефонного зв’язку⁵⁶.

А під кінець осені відбулися дві знакові події. 25 листопада на недобудованому стадіоні “Рух” пройшов футбольний матч 1/8 фіналу Кубка України, у якому місцеве “Прикарпаття” приймало титуловане київське “Динамо” й поступилося з рахунком 0:2. Не допомогла івано-франківцям й обіцяна фінансова мотивація в півтори сотні американських доларів за перемогу, задекларована одним українським бізнесменом із діаспори⁵⁷. А наступного дня для багатьох тисяч івано-франківських шанувальників перших телевізійних “мільних опер” завершився показ культового латиноамериканського телесеріалу “Багаті теж плачуть”. Його обов’язковий перегляд не могли зупинити ні вимушені дискретні відключення електроенергії в спальних районах міста, ні плутанина з трансляціями республіканських і місцевих телеканалів, ні навіть сесія міської ради, проведення засідань яких частина депутатів зривала чи не із цієї саме причини⁵⁸.

Наприкінці грудня 1992 р. міська рада ухвалила рішення про створення міського Фонду комунального майна, на який покладалося завдання організації роздержавлення та приватизації об'єктів комунальної власності, і Контрольну комісію з питань приватизації⁵⁹. Місто входило в етап форсованої приватизації, що сприймалась як панацея в питаннях розвитку ринкових умов і ліквідації негативних наслідків краху адміністративної економіки. А завершився перший рік державної незалежності приємною звісткою. За вагомих внесок у розвиток світової культури Британський Кембріджський міжнародний біографічний центр присудив звання “Міжнародна людина року (1991–1992)” мешканцеві Івано-Франківська, визначному прикарпатському художнику Денису Іванцеву⁶⁰.

Незважаючи на суспільні потрясіння, жорстку економічну кризу, пов'язану з тотальним дефіцитом товарів і галопуючою інфляцією (понад дві тисячі процентів річних), зростання соціальної напруженості, перший рік української незалежності став кроком адаптації тогочасного суспільства до нових економічних та соціальних умов. Складний рік для Івано-Франківська обійшовся без резонансних суспільних потрясінь і більшість його мешканців із надією дивилася в майбутнє.

1. Кобута С. В умовах національно-державної незалежності України. Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська) : монографія / С. Кобута, Л. Кобута. – Івано-Франківськ ; Львів ; К. : Манускрипт-Львів, 2012. – С. 126–157; Кобута С. Міська влада Івано-Франківська (1990–1994): правління “перших демократів” / Степан Кобута // Галичина : Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – № 18–19. – С. 80–96.
2. Маєш паспорт – купи ковбасу // Західний кур'єр. – 1991. – 26 груд.
3. Шок вже почався // Галичина. – 1992. – 1 січ.
4. У широкому вжитку спочатку домінувала назва “купон”, а згодом утвердилася назва “карбованець”. 16 листопада 1992 р. Указом Президента Л. Кравчука купоно-карбованець визнавався єдиним законним засобом платежу на території України, а Національний банк України на початку 1993 р. дав роз'яснення, що вітчизняний платіжний засіб офіційно має назву “український карбованець”, слово ж “купон” стосувалося форми існування грошової одиниці, на зразок банкнота, казначейський білет, монета тощо.
5. Глянцев С. Розкажу вам казку про купони / Сергій Глянцев // Західний кур'єр. – 1992. – 16 січ.
6. Войтик В. День перший: як завжди без товарів / Вадим Войтик // Західний кур'єр. – 1992. – 16 січ.
7. Глянцев С. Розкажу вам казку про купони...
8. Валюта з кримінальним духом // Західний кур'єр. – 1992. – 16 січ.
9. Інструкція про порядок видачі населенню купонів багаторазового використання і продажу за них товарів // Галичина. – 1992. – 6 січ.
10. Вівчар Б. За кордон? Не радимо / Богдан Вівчар // Галичина. – 1992. – 15 січ.
11. Стан господарки міста за перший квартал // Західний кур'єр. – 1992. – 16 квіт.
12. Там само.
13. Продається “Івіта” // Західний кур'єр. – 1992. – 15 лют.
14. Стан господарки міста за перший квартал...
15. Державі доводиться балансувати // Західний кур'єр. – 1993. – 10 квіт.
16. Там само.
17. Стан господарки міста за перший квартал...
18. Войтик В. Скільки безробітних у нашому місті? / Вадим Войтик // Західний кур'єр. – 1992. – 14 трав.
19. Романюк М. Міграція населення Галичини за 1960–1995 роки / Михайло Романюк // Галичина : Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1. – С. 171.
20. Стан господарки міста за перший квартал...
21. Гордієнко В. Заступник голови міськвиконкому О. Галько позавчора зробив спробу поставити редакцію “на місце” / Василь Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 11 черв.
22. Цукор: новий порядок продажу // Західний кур'єр. – 1992. – 9 лип.
23. Всім, хто купує і продає горілку, на замітку // Західний кур'єр. – 1992. – 28 листоп. – 4 груд.
24. Крам-путівник // Західний кур'єр. – 1992. – 18 лип.
25. Хочеш торгувати – плати // Західний кур'єр. – 1992. – 28 трав.

26. Не варто везти з-за кордону повні торби, везіть краще повні гаманці валюти // Західний кур'єр. – 1992. – 11 лип.
27. Біржа валюти – ринок // Західний кур'єр. – 1992. – 18 лип.
28. Богданів І. Валютний готель – не розкіш... / І. Богданів // Західний кур'єр. – 1993. – 27 черв.
29. Реклама // Галичина. – 1992. – 18 квіт.
30. Бензиновий прогноз // Західний кур'єр. – 1992. – 27 серп.
31. У вересні для автолюбителів Івано-Франківська виділено 210 тонн бензину // Західний кур'єр. – 1992. – 22 серп.
32. Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 31 жовт.
33. Там само.
34. Глянцев С. Заступник голови міськвиконкому Віктор Голод стверджує, що за кілька днів, тижнів місто стане чистим / Сергій Глянцев // Західний кур'єр. – 1992. – 22 лют.
35. Там само.
36. Освіта і культура: гаряча точка // Західний кур'єр. – 1992. – 23 трав.
37. Глянцев С. Твердий горішок не по зубах владі / Сергій Глянцев // Західний кур'єр. – 1992. – 23 черв.; Боднарчук Н. Середня школа № 2 вже майже не школа / Наталка Боднарчук // Західний кур'єр. – 1992. – 23 черв.
38. Ухвала одинадцятої сесії Івано-Франківської міської ради “Про ситуацію у місті у зв'язку з акцією протесту групи депутатів обласної та міської Рад” від 3 липня 1992 р. // Західний кур'єр. – 1992. – 9 лип.
39. Василенко Г. Бюджет з невеликими поправками прийнято / Г. Василенко // Західний кур'єр. – 1992. – 23 лип.
40. Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 31 жовт.
41. Яка зарплата в голови // Галичина. – 1992. – 15 серп.
42. Скільки у директора в гаманці? // Галичина. – 1992. – 22 лип.
43. Владко З. Від кожного – по здібностях, кожному – по трохи, а директорам – більше / З. Владко // Західний кур'єр. – 1993. – 3 квіт.
44. Там само.
45. Автобус везе у Польщу // Західний кур'єр. – 1991. – 14 груд.
46. От тепер і політаємо // Західний кур'єр. – 1992. – 22 серп.
47. На крилах – в Європу // Галичина. – 1992. – 15 трав.
48. У Манчестер? Без проблем // Галичина. – 1992. – 26 трав.
49. Статистика / ІМПРЕЗА – міжнародне бієнале / упоряд. І. Панчишин, А. Звіжинський. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 178.
50. Будинок кіно готує сюрпризи // Західний кур'єр. – 1992. – 18 лип.
51. Кіно стає розкішно // Галичина. – 1992. – 26 серп.
52. Полювання зачекає // Галичина. – 1992. – 15 серп.
53. Указ Президента України “Про утворення Прикарпатського університету” // Галичина. – 1992. – 28 серп.
54. У виконкомі міської ради // Західний кур'єр. – 1992. – 17 верес.
55. Посланці головного судді? Західний кур'єр. – 1992. – 24 жовт.
56. З завтрашнього дня телефони стають безплатними // Західний кур'єр. – 1992. – 31 жовт.
57. Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 28 листоп. – 4 груд.
58. Дорошенко В. І депутати плачуть? / Василь Дорошенко // Галичина. – 1992. – 24 лип.
59. Про фонд комунального майна : Ухвала XII сесії Івано-Франківської міської ради // Західний кур'єр. – 1993. – 1 січ.
60. Міжнародна людина року – художник з Івано-Франківська // Галичина. – 1992. – 26 груд.

Стаття посвячена аналізу основних тенденцій економічного і соціального розвитку Івано-Франківська після досягнення Україною державної незалежності. Розглянуті кризові явища економічних процесів, перемены в городській господарській інфраструктурі, обумовлені переходом к рыночным отношениям. Поданы примеры регуляторных и административных мер городской власти по стабилизации экономической ситуации. Отмечены узловые моменты социальных проблем развития города, поведения и настроения городских жителей. Отображены состояние бытовой жизни обычных граждан, уровень товарного и бытового обеспечения их жизненных потребностей.

Ключевые слова: інфляція, Івано-Франківськ, економічний кризис, Івано-Франківський горисполком, рыночные отношения.

The article deals with the analysis of the main tendencies in the economic and social development of Ivano-Frankivsk after the state independency gaining of Ukraine. It analyses the crisis phenomena of the economy processes and the changes in the infrastructure of the public economy of the town, which were caused by the switching over to the new market conditions. It demonstrates the examples of the town authority's regulatory and administrative measures taken in order to stabilize the economic situation. It depicts the main moments of the town development social problems as well as the behaviour and the moods of its citizens. It illustrates the everyday conditions of the ordinary citizens and the level of the product and goods providing of their living needs.

Keywords: *inflation, Ivano-Frankivsk, economical crisis, Ivano-Frankivsk town executives, market relations.*

УДК 94(477.86):168.522(477+438)

Петро ФЕДОРЧАК, Тетяна ФЕДОРЧАК

УЧАСТЬ ПОКУТЯН У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюється внесок уродженців Покуття у розвиток українсько-польських відносин у галузі культури. Показано, що творчі освітні, наукові, літературні й мистецькі взаємини сприяють збагаченню української та польської культур. Велика увага відводиться висвітленню діяльності С. Вінченза, В. Стефаніка та інших відомих українських і польських письменників, поетів, художників, котрі співпрацювали між собою, відтворюючи у своїх працях символізм нашого краю, його багату природу, людські спільноти та культурну й мистецьку спадщину.

Ключові слова: *Покуття, співробітництво, освітні заклади, література, мистецтво.*

Українсько-польські взаємини на Покутті розвивалися впродовж віків. Однак після досягнення Україною та Польщею незалежності для їх розвитку створилися більш сприятливі умови. Їм, зокрема, посприяв укладений у 1992 р. договір між Україною й Республікою Польща (РП), який передбачав налагодження багатостороннього регіонального співробітництва¹.

Покуття є одним із наближених до РП історико-географічних регіонів, а тому набутий тут досвід у галузі українсько-польських взаємин у сфері культури представляє наукову цікавість.

Покутяни, передусім, сприяють налагодженню українсько-польських взаємин у галузі освіти. Прикладом може бути активна культурно-освітня діяльність Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка. Тут у 1992 р. за ініціативою покутянина професора Миколи Лесюка створено кафедру слов'янських мов, відкрито відділення польської мови й літератури, започатковано підготовку спеціалістів-полоністів¹. Підготовці полоністів у Прикарпатському університеті сприяють викладачі навчальних закладів Республіки Польща, які читають тут лекції, обмінюються досвідом. За ініціативою М. Лесюка відбувається обмін студентами-полоністами Прикарпатського університету зі студентами-україністами Варшавського університету. Він також зніціював проведення щорічних Всеукраїнських орфографічних конкурсів з польської мови, у яких беруть участь студенти вищих навчальних закладів України. Це сприяє популяризації спеціальності з полоністики. Її тепер набувають не лише прикарпатці, але й вихідці з інших областей. До 2012 р. у Прикарпатському університеті підготовлено понад 350 спеціалістів-полоністів². Шість з них, зокрема, Оксана Баранівська, Мирослава Хороб, Уляна Рис захистили кандидатські дисертації з польської мови чи світової літератури. Випускники відділення польської мови і літератури Прикарпатського національного університету працюють в освітніх закладах та адміністративних органах України й Республіки Польща.

Українсько-польським культурним взаєминам сприяють творчі зв'язки між загальноосвітніми школами та гімназіями двох країн. Так, у 2002 р. учителі й учні Отинійської загально-

освітньої середньої школи, що на Івано-Франківщині, відвідали дві гімназії в польському місті Кшепіце. Українські вчителі тут вивчали досвід польських колег із навчання та виховання учнів, оглянули навчальні кабінети, приміщення для занять спортом і відпочинку, ознайомилися з веденням шкільної документації. Отинійські й польські учні взяли участь у спільних культурно-освітніх заходах. Згодом польські вчителі й учні відвідали Отинійську загальноосвітню школу. Вони тут вивчали педагогічний досвід, зустрічалися з обдарованими дітьми. У школі відбувся вечір українсько-польської дружби, на якому силами отинійського учнівського колективу було дано концерт³.

Покутяни-науковці сприяють творчій співпраці й між колективами вищих навчальних закладів двох країн. До цього доклав зусилля колишній завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету, член-кореспондент Академії педагогічних наук України (АПНУ), доктор педагогічних наук, професор Богдан Ступарик. Він читав лекції у вищих педагогічних школах Жешува й Ченстохова, здійснював керівництво підготовкою докторських дисертацій чотирьох польських викладачів, які їх захистили в Прикарпатському університеті⁴.

Покутяни проводять наукові дослідження з українсько-польських взаємин. Значним доробком у цій сфері відзначився академік Академії вищої школи України (АВШУ), доктор історичних наук, професор кафедри історії України Володимир Грабовецький. Указані проблеми він висвітлює у монографіях про Олексу Довбуша, опришківський рух, багатотомних “Нарисах історії Прикарпаття”, “Історії Коломиї”, “Історії Печеніжина” тощо. Важливо, що автор цих праць акцентував увагу на тому, що зближувало два сусідні народи. Проблеми українсько-польського співробітництва відображені доктором історичних наук, професором кафедри історії слов’ян Петром Федорчаком у монографії “Новітня історія Польщі ХХ століття” і низці наукових статей.

На українсько-польське зближення спрямована наукова діяльність й інших істориків-покутян. Так, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Михайло Паньків опублікував праці з історії національних меншин України, він ініціював і доклав зусилля щодо створення багатьох музеїв на Прикарпатті, на експонатах яких чільне місце відведено українсько-польським взаєминам. У цьому ж плані відзначився кандидат історичних наук, доцент цієї ж кафедри Богдан Томенчук. Він за науковим проектом академіка АВШУ, доктора історичних наук, професора Миколи Кугутяка протягом ряду років здійснює археологічні дослідження й вивчає культуру Галицької землі. Б.Томенчук читає студентам етнічну історію країн Карпатського регіону, у якій, поряд з іншими проблемами, відображаються українсько-польські взаємини в галузі культури. Відзначаються також публікації кандидата історичних наук, доцента Андрія Королька, який досліджує етнополітичні та національно-культурні процеси на Покутті, пам’яткознавство, урбаністику цього ж регіону. Цінними є і праці кандидата історичних наук, доцента Миколи Вітенка. Сферою його наукових зацікавлень є історія Галичини, польсько-українські відносини, зокрема, їх соціально-економічний аспект⁵.

Наукова творчість покутян представляється на наукових конференціях з українсько-польських взаємин. За останні роки окремі конференції були присвячені видатним постатям Покуття, зокрема, уродженцю села Русів, що на Снятинщині, письменникові Василю Стефанику та польському письменникові Станіславу Вінцензу – вихідцю із с. Слобода Рунгурська, що на Коломийщині. Так, на проведеній у 1996 р. Прикарпатським університетом Міжнародній науково-практичній конференції “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” за участю українських і польських учених низка науковців обґрунтували роль Василя Стефаника й Станіслава Вінценза в зміцненні добросусідських стосунків сусідніх слов’янських народів. Зокрема, викладач університету Петро Арсенич на основі власних досліджень висвітлює особисті творчі контакти між українським письменником І.Франком і С.Вінцензом. Він у цьому зв’язку повідомив, що на знак пошани до Каменяря польський письменник спорудив йому в 1936 р. у своєму селі пам’ятник.

Значну цікавість виявили учасники конференції й до доповідей інших науковців. Так, популяризатор творчості С.Вінценза професор Володимир Полек на базі аналізу особистого листування із цим письменником переконливо довів його ж прихильність до України, зокрема, Гуцульщини. Він також підтвердив, що твір С.Вінценза “На високій полонині” дійсно належав і

Польщі, і Україні. На конференції молодий науковець Наталія Федорчак, проаналізувавши творчі взаємини В.Стефаника з поляками, особливо з польською радикальною молоддю та польськими селянами, довела, що він був поборником справедливих відносин з українцями. Вона ж наголосила, що В.Стефанік різко викривав домагання окремих польських діячів розширити територію своєї країни за рахунок українських земель. Висвітлюючи культурно-освітню діяльність польських громадських організацій у західних областях України, кандидат історичних наук, доцент Мечислав Фіглевський зосередив увагу на важливості вивчення творчості С.Вінценза, пов'язаної з Карпатським регіоном, і поширення творів письменника, виданих польською мовою⁶.

Видатним покутянам присвячувалися окремі доповіді на наукових конференціях у Польщі. Так, у 1989 р. на Міжнародній конференції у Вроцлавському університеті український письменник, професор Прикарпатського університету Степан Пушик виступив з доповіддю "Станіслав Вінценз і фольклористична проза сучасних письменників"⁷. У 1995 р. професор цього ж університету Володимир Полек на конференції в Жешуві виголосив повідомлення "Гуцульщина в кореспонденції Станіслава Вінценза", де обґрунтував його шанобливе ставлення до Гуцульщини, української мови та літератури⁸. У 1998 р. за участю польських й українських учених у Кракові відбулася Міжнародна конференція "Василь Стефанік і його епоха". На конференції ректор Прикарпатського університету, дійсний член АПНУ, доктор філологічних наук, професор Віталій Кононенко проголосив доповідь "Слово і образ у творчості Василя Стефаника", професор Михайло Лесів (Люблін, РП) – "Назви героїв у прозі Василя Стефаника", Ольга Кіх (Краків, РП) – "Богдан Лепкий. Літературний портрет Василя Стефаника". З доповідями про творчість В.Стефаника неодноразово виступали на наукових конференціях у Польщі покутяни, доктори філологічних наук, професори Прикарпатського національного університету Василь Грещук і Степан Хороб.

Значною подією було проведення в травні 2002 р. у Коломийському Музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття наукової конференції, присвяченої завершенню Року С.Вінценза. На конференції виступили син письменника А.Вінценз, а також українські й польські вчені. У музеї С.Вінцензу було присвячено виставку, на експонатах якої було відображено його життєвий і творчий шлях. У цей день на будинку Коломийської загальноосвітньої школи №1, де раніше містилася польська гімназія, у якій навчався письменник, на знак його пам'яті було відкрито меморіальну дошку. У с. Слобода Рунгурська відкрито пам'ятний знак на місці, де стояв будинок, у якому народився С.Вінценз⁹.

Творчість видатних покутян відображається дослідниками в наукових збірниках, які видаються за підсумками наукових конференцій. Так, у VII–VIII томах виданого в 1998 р. польською й українською мовами Інститутом східнослов'янської філології Ягеллонського університету разом із Фундацією святого Володимира Хрестителя Київської Русі збірника "Краківські українознавчі зошити" опубліковано матеріали наукової конференції "Василь Стефанік і його епоха". У збірнику вмістили статті польські автори Францішек Зейка – "Василь Стефанік і його епоха", Владзімеж Мокрий – "Краківське слово Василя Стефаника про Україну"; науковці Прикарпатського університету Степан Хороб – "Поетика художнього конфлікту в новелістиці В.Стефаника", Микола Лесюк – "Мова творів В.Стефаника і розвиток літературної мови в Галичині", Євген Баран – "Художньо-естетичні погляди Василя Стефаника"¹⁰.

Значення вкладу видатних покутян В.Стефаника, С.Вінценза та інших відображена у виданій у 2011 р. за редакцією доктора історичних наук, професора Петра Федорчака колективній монографії "З історії українсько-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.". Особливо цінна унікальна колективна монографія "Покуття. Історико-етнографічний нарис", автором ідеї та керівником колективу якої є доктор історичних наук, професор Василь Марчук, а головним редактором – кандидат історичних наук, доцент Андрій Королько¹¹.

Учені Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника ініціювали створення наукових центрів, завданням яких є розвиток співробітництва між українським і зарубіжними народами. Так, покутянин, доктор історичних наук, професор Володимир Великочий, будучи в попередні роки проректором з міжнародного співробітництва, спромігся створити в університеті центр полоністики. Доктор історичних наук, професор Василь Марчук ор-

ганізував “Академію європейської демократії”. Її зусилля спрямовуються на вивчення досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Республіки Польща, у галузі євроінтеграційних процесів¹².

Завдяки активним науковим пошукам, чимало вчених-покутян стали відомими в Україні та РП. Визнання здобув молодий науковець, нині доктор політичних наук, професор Іван Монолатій – дослідник етнонаціональних і міжнаціональних відносин на західноукраїнських землях, який у попередні роки був стипендіатом Кабінету Міністрів України й уряду Республіки Польща¹³.

На українсько-польське зближення покутяни спрямовують організацію виставок. Так, у 2002 р. у Любліні (Польща) виставку народного мистецтва Гуцульщини та Покуття експонували в рамках Другого польсько-українського фестивалю культури Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського й Косівський інститут декоративно-прикладного мистецтва, що на Івано-Франківщині. Директор Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського Ярослава Ткачук виступила перед відвідувачами виставки з доповіддю про гуцульське й покутське мистецтво. Глядачам були продемонстровані фільми про народне мистецтво й обряди цих регіонів, а також художній фільм “Тіні забутих предків” за однойменною повістю Михайла Коцюбинського¹⁴.

Аналіз взаємин у галузі культури між покутянами та громадянами РП засвідчує, що в умовах незалежності двох сусідніх слов'янських держав створені можливості для ефективної співпраці, які доцільно наслідувати й удосконалювати.

1. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Політика і час. – 1992. – № 7–8. – С. 10.
2. Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. – Тернопіль, 2004. – Вип. 3. – С. 455.
3. З історії українсько-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : колективна монографія. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 235.
4. Там само. – С. 238.
5. Інститут історії і політології : 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / за ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. – С. 6–263.
6. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 листоп. 1996 р. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 317–357.
7. Там само. – С. 441–442.
8. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету LINGVAX VIII. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2001. – № 4. – С. 522.
9. З історії українсько-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : колективна монографія. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 242.
10. Там само. – С. 242–243.
11. Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт–Львів, 2010. – 456 с.
12. Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / за ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. – С. 124; Наукова еліта Івано-Франківщини. Доктори наук, професори Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 74.
13. Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / за ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. – С. 217–218.
14. З історії українсько-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : колективна монографія. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 246.

В статтє освещаетя вклад уроженцев Покуття в развитие украинско-польских отношений в области культуры. Показано, что творческие образовательные, научные, литературные и художественные взаимоотношения способствуют обогащению украинской и польской культур. Большое внимание отводится освещению деятельности С.Винченца, В.Стефаника и других известных украинских и польских писателей, поэтов, художников, сотрудничавших между собой, воспроизводя в своих трудах символизм нашего края, его богатую природу, человеческие сообщества, культурное и художественное наследие.

Ключевые слова: *Покутье, сотрудничество, образовательные учреждения, литература, искусство.*

The article highlights the contribution of Pokuttya natives to the development of the Ukrainian-Polish relations in the field of culture. It is shown that creative educational, scientific, literary and artistic relationships contribute to the enrichment of Ukrainian and Polish cultures. Much attention is given to coverage of the C.Vincenz, W.Stefanik and other well-known Ukrainian and Polish writers, poets, artists, collaborated with each other by playing in his writings, the symbolism of our region, its rich nature, human communities and the cultural and artistic heritage.

Keywords: *Pokuttia, cooperation, educational institutions, literature art.*

УДК 94(477)“XIX ст.”

Віталій ЛОТОЦЬКИЙ

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАНИСЛАВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті аналізується кількісне співвідношення населення міста за національним критерієм, розкрито демографічні зміни. Зосереджено увагу на ролі священників у процесі консолідації українців після запровадження конституційного устрою в Австро-Угорській імперії. Висвітлено передумови, які вплинули на процес створення Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви. Проаналізовано вплив українських парламентаріїв, зокрема О.Заклинського, у відстоюванні права громади Станиславова на окрему єпархію. Автор зосереджує увагу на інституційному становленні єпархії, умовах і напрямках роботи перших єпископів Ю.Пелеша, Ю.Сас-Куїловського, А.Шептицького та Г.Хомишина. Розкривається вплив єпархії на життя української громади.

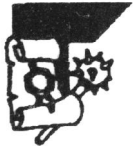
Ключові слова: українська громада, Станиславів, Галичина, Станиславівська єпархія.

Сучасний розвиток історичної науки як в Україні, так і у світі, характеризується принципом локалізації, суть якого полягає у зверненні до коренів певного мікросоціуму. Неодмінним атрибутом цього є локальна історія, яка базується на комплексному вивченні проблем минулого певного регіону в соціально-економічній, громадсько-суспільній і культурно-духовній площинах. Звідси виникає посилення інтересу серед істориків, краєзнавців до вивчення історичного минулого міст, зокрема, м. Івано-Франківськ (до 1962 р. – Станиславів). Цікавою й малодослідженою сторінкою в історії Станиславова було релігійне життя русинів-українців під австрійською владою. Менше уваги приділено вивченню ролі місцевої української громади в створенні Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) та її подальшій діяльності. В окремих аспектах ця тема викликала цікавість дослідників, у т. ч. В.Грабовецького, І.Андрухів, О.Лисенка, І.Пилипіва, Б.Савчука, В.Марчука, О.Єгрешія, Р.Делятинського та інших, однак не була предметом окремого дослідження. У статті автор зробив спробу висвітлити релігійне життя українців Станиславова від революції 1848 р. (“весни народів”) і до приходу на єпископський престол Г.Хомишина.

Для розгляду окресленої теми потрібно з’ясувати кількісне співвідношення населення Станиславова за національним (етнічним) критерієм. Відомості про структуру населення Галичини розглядуваного періоду дають загальноавстрійські переписи (конскрипції), з яких можна почерпнути інформацію про чисельність населення, його становий склад, кількісне співвідношення міських і сільських жителів тощо. З переписів дослідники черпають інформацію про національну належність і соціальний статус краян, що проживали в Галичині¹.

Згідно з матеріалом переписів, можна простежити динаміку зростання чисельності населення міста. Так, з 1849 до 1869 рр. приріст у м. Станиславів склав 3 786 чол., що в процентному співвідношенні становило 25,53%. З 1869 р. до 1880 р. кількість населення збільшилася ще на 3 840 людей (20,62%). У свою чергу, з 1880 р. до 1890 р. кількість міських жителів зросла на 3 765 (16,81%). За національним критерієм у 1869 р. у місті нараховувалося 2 236 українців, 4 221 поляків, вірмен – 55, євреїв – 8 088 та 186 осіб інших національностей. Станом на 1880 р. українців налічувалося 2 794, поляків – 5 584, вірмен – 90, німців – 135, євреїв – 10 023 чол.².

У 1900 р. було проведено черговий перепис населення Галичини, у т. ч. м. Станиславів. Для проведення перепису громаду міста поділили на три дільниці. Анкету для опитування заповняв Гордієвський (на жаль, ім’я не відоме). На перше запитання: “Яка частина усіх мешканців говорить удома по-руськи (тобто українською мовою. – В.Л.)? І кілька душ?”, на кожній з дільниць ця кількість становила приблизно четверту частину. Серед усіх римо-католиків (латинників) розмовляли українською теж чверть населення. Із греко-католиків чверть громадян користувалися польською мовою. Євреїв, що “хоч би кепсько говорили на українській”, налічувалося 90%, інші 10% володіли польською мовою. Німців – християн, що розмовляли українською мовою, налічувалося 5%. Із загальної кількості жителів міста греко-католиків нарахову-

валося 5 952 чол., римо-католиків – 9 659 чол., євреїв – 14 106 чол., протестантів – 699 чол. У цілому кількість населення міста налічувала 30 416 чол.³

Духовно-культурний розвиток українців Станиславова в другій половині XIX – на початку XX ст. був тісно пов'язаний з процесом створення Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви. Греко-католицьке духовенство в умовах багатокласового ополчення українського населення Галичини не асимілювалося, а, навпаки, зберегло свою етнічну самобутність. На середину XIX ст. греко-католицькі священники були єдиною освіченою верствою українського суспільства. Право на одруження греко-католицьких священників і наслідування їхніми синами професії батька в більшості випадків сприяли своєрідній стратифікації священницького стану, що отримав характер, подібний до шляхетського чи дворянського. Як наслідок, формувалася тяглість історичних традицій, відбувалися процеси стабілізації розвитку української еліти в Галичині. Для українського національного руху сім'ї та цілі династії греко-католицьких священників стали одним із головних джерел постачання кадрів національно свідомої інтелігенції. Отже, УГКЦ відіграла в історії Галичини особливу роль для утвердження української національної самосвідомості⁴.

У період 1860–1890 рр. священники формували інфраструктуру русофільського та народовського рухів. Під впливом нових суспільно-політичних умов проходило створення нового типу греко-католицького священника. Як самостійний чинник ГКЦ виявилася міцно інтегрованою в державно-політичні структури Австро-Угорщини, на відміну від її місця в Речі Посполитій. Таке становище церкви сприяло активній участі священників у громадському житті своїх парафій і залученню їх до культурно-просвітницької, а пізніше до національно-політичної діяльності⁵.

У процесі зростання ролі греко-католицького духовенства в житті українців Галичини визріли умови для інституційного розширення ГКЦ. Необхідність заснування нової єпархії відчувалася довгий час і мала різні аргументи. Насамперед, велика територія Львівської єпархії, що налічувала близько 1 200 парафій, утруднювала процес управління. Уперше питання про створення окремої Станиславівської єпархії порушили ще в 1790 р. галицькі єпископи П.Білянський і М.Рилло. Вони подали прохання до австрійського цісаря Леопольда III у справі утворення у Львові Галицької митрополії та просили дозволу на заснування третього єпископства⁶. Питання про нову єпархію ГКЦ у Станиславові порушувалося надалі, відповідно до змін суспільно-політичного становища.

На території Галичини в 1860–1880 рр. діяли Перемишльське та Львівське єпископства. Потреба утворення третього греко-католицького єпископства на території Галичини ГРР обговорювала на своєму 101-му засіданні 14 вересня 1849 р. Згідно з рішенням ради було відправлено делегацію в складі о. протоієрея Михайла Куземського й професора Євстахія Прокопчиця до імператора Франца-Йосифа з проханням дозволити заснувати єпископство. Наступним кроком було те, що львівський митрополит і кардинал Михайло Левицький і перемишльський єпископ Григорій Яхимович надіслали 18 березня 1850 р. нову петицію до імператора, у якій аргументували потребу створення єпископства безпосередньо в Станиславові⁷. На нову єпархію покладалося завдання охопити своєю діяльністю українське населення, що проживало на території Південно-Східної Галичини та Буковини. У відповідь цісарським декретом від 28 травня 1850 р. було надано попередній дозвіл на створення Станиславівської єпархії з відповідним фондом. Остаточо вирішити це питання пропонувалося Апостольському престолові.

Апостольський престол у Римі підтримав ініціативу створення єпископства в Станиславові, про що, зокрема, стверджувалося в рескриптах австрійського Міністерства віросповідань від 22 вересня 1850 р. Унаслідок ряду прийнятих рішень львівська митрополічна консисторія розділила дієцезії у своєму шематизмі на 1850 р. Згідно з визначеним поділом до львівської дієцезії мало належати 28 деканатів, у яких нараховувалося 870 057 чол., а до станиславівської – 20 деканатів, що мали 699 321 чол. Із цією метою в статуті новоствореного Галицького крайового сейму від 26 лютого 1861 р. зазначалося, що вірільний голос (людина отримувала мандат за посадою без участі у виборах) у сеймі мав мати той, хто стане станиславівським єпископом. До його обрання це право голосу належало помічникові львівського єпископа. Од-

нак заснування окремого єпископства на деякий час відтермінувалося через те, що Папа Римський так і не видав спеціальної булли для створення єпархії⁸.

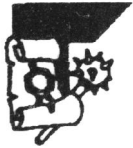
Перепони на шляху створення Станиславівської єпархії були зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. На перешкоді стали внутрішньополітичні події в Австрійській імперії, насамперед, поразка революції 1848–1849 рр., посилення абсолютистських тенденцій у післяреволюційне десятиліття, пізніше – конституційні реформи в Габсбурзькій монархії 60–70-х рр., що призвели до перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Австро-Угорської імперії. Серед суб'єктивних причин був опір представників польсько-шляхетських кіл, що мали вплив на цесаря та Папу Римського й не бажали зміцнення становища ГКЦ. У результаті цих подій створення Станиславівської єпархії відкладалося. Формально зволікання мотивувалися браком коштів у державній казні⁹.

Римо-католицьке духовенство категорично виступало проти використання надходжень на утримання нової єпархії з Галицького релігійного фонду. Воно стверджувало, що названий фонд створений і поповнюється майже виключно з внесків і пожертв римо-католиків. Усупереч твердженням римо-католицького духовенства О.Заклинський у своєму виступі в австрійському парламенті 5 травня 1879 р. аргументовано довів, що Галицький релігійний фонд складався також із коштів “руського обряду”. Ураховуючи це, українці мали однакові права з представниками римо-католицького кліру¹⁰. У 1865 р. О.Заклинський був парохом у Богородчанах, а з 1870 р. став послом до Галицького сейму, у 1873–1879 рр. його обрали до австрійського парламенту. Про необхідність заснування єпископства саме в Станиславові О.Заклинський говорив у своїй промові в парламенті. Отже, українські церковні діячі аргументовано підтримували ідею створення окремої єпархії¹¹.

Про деякі статистичні аргументи на користь створення єпархії в місті О.Заклинський висловлювався детальніше: “В цілій Австро-Угорщині живе рівно 3 600 000 греко-католиків, а 3 000 000 греко-православних, отже, уніатів є на 600 000 більше, ніж православних, себто нез'єдинених із Римським престолом”. Однак греко-католики мають усього 9 єпископів, а мешкаючи там як меншість греко-православні мають 19 єпископів, значить, 10 єпископів більше”¹². “...Наведені тут статистичні дані... достаточні хіба, щоб виказати вам, як сумно представляється відношення Греко-католицької церкви в порівнянні з латинсько-католицькою, і навіть греко-православною. З цього можна заключити, як по-мачушиному трактують нашу Церкву та яка пекуча є необхідність створити це третє єпископство в Станиславові”¹³. Серед причин, через які процес створення в Станиславові окремої єпархії затягувався, на думку краєзнавця В.Полека, були “інтриги польського римо-католицького духовенства і польської шляхти, які вважали, що нове єпископство зміцнить релігійне, культурне і політичне становище українського народу в Західній Україні, протистоятиме ополяченню українців”¹⁴.

Важливе значення в справі налагодження міжцерковних взаємин мала “Конкордія” – декларація про міжурядове порозуміння між Польською римо-католицькою та Українською греко-католицькою церквами на території Галичини. Вона була схвалена в жовтні 1863 р. Папою Римським Пієм IX, австрійським цесарем, а також римо-католицькими та греко-католицькими єпископами, зберігала чинність до 1918 р. Практичним досягненням “Конкордії” стала заборона українцям греко-католицького обряду переходити на римо-католицький, а римо-католикам, відповідно, на греко-католицький. Фактично два обряди в Галичині закріпили свою чисельну незмінність. Такі заходи в цілому відповідали національним і церковним інтересам українського громадянства Галичини. “Конкордія” унормувала громадсько-церковні взаємини між багатоетнічним населенням краю¹⁵.

На початку 1885 р. справа окремої єпархії ГКЦ у Станиславові була успішно завершена. 26 березня 1885 р. Папа Лев XIII видав буллу про створення Станиславівської єпархії. Рішенням від 12 лютого 1885 р. цесар Франц-Йосиф I іменував, а Папа Лев XIII на таємній Папській Консисторії затвердив і канонізував станиславівським єпископом архідиякона львівського капітулу о.-мітрата доктора Юліана Пелеша (1834–1896). У храмі св. Юра у Львові 27 березня 1885 р. Ю.Пелеш прийняв єпископські свячення з рук галицького митрополита С.Сембратовича й львівських архієпископів С.Моравського (латинського обряду) та І.Ісаковича (вірменського обряду). 10 січня 1886 р. єпископ Ю.Пелеш був урочисто інтронізований, у церемонії взяли

участь представники місцевої влади, інтелігенції та духовенства. Станиславівський староста вручив єпископу Ю.Пелешу єпископські відзнаки¹⁶.

Урочисте представлення громадськості Станиславова першого греко-католицького єпископа Ю.Пелеша відбулося в міському театрі. Під час святкування на його честь звучала кантата А.Вахнянина на слова В.Масляка, відбулася постановка п'єси О.Огоновського “Федько Острозький”. Ю.Пелеш увійшов в історію як автор 2-томної праці “Історія унії української церкви з Римом” (1880 р.)¹⁷. Відкриття окремого єпископства ГКЦ мало особливе значення для культурного й духовно-релігійного розвитку української громади Станиславова. Місто стало центром греко-католицької єпархії¹⁸. У результаті створення Станиславівської єпархії галицька митрополія ГКЦ на українських землях у складі Австро-Угорщини наприкінці ХІХ ст. мала п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Кам'янецьку, якою управляв митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачево-Ужгородську й Пряшівську¹⁹.

Вагоме значення в налагодженні роботи створеної митрополії мав храм у центрі Станиславова. У зв'язку із забороною 21 липня 1773 р. діяльності єзуїтського ордену восени того ж року відповідно до цісарського патенту єзуїтський костюл у Станиславові було офіційно закрито. Його приміщення призначили для гімназійної молоді. У період 1828–1835 рр. через появу тріщин у стінах будівлі костюл передали під військовий магазин. У 1835 р. проведено реставраційні роботи та перетворено приміщення храму в каплицю для учнів католицького обряду²⁰. Перші кроки, спрямовані на розвиток греко-католицької громади міста, були зроблені в середині ХІХ ст. У 1847 р. напівзруйнований костюл віддали під греко-католицьку парохіальну церкву й зробили перші реставраційні роботи. Зі створенням греко-католицького єпископства в 1885 р. церква стала Свято-Воскресінським кафедральним собором. Важливою складовою в організаційному становленні Станиславівської єпархії стала реставрація кафедрального храму. Для залучення коштів на реставрацію храму єпископ Ю.Пелеш видав у червні 1889 р. пастирський лист. У ньому, зокрема, зазначалося, що церква знаходиться в невідповідному стані. Заклик єпископа знайшов підтримку серед громадськості міста та єпархії. У результаті станом на червень 1891 р. для реставрації катедрі було зібрано пожертв серед громадськості на суму 6 184 злотих ринських²¹. Саме кафедральний собор у другій половині ХІХ ст. став духовним центром, навколо якого згуртовувалася українська громада Станиславова.

Свою діяльність перший станиславівський єпископ УГКЦ розгорнув у трьох основних напрямках: організаційно-кадрове зміцнення новоутвореної єпархії, душпастирська та духовно-просвітницька робота. Під час єпископства Ю.Пелеша було остаточно визначено територію й кордони Станиславівської єпархії. Зокрема, до неї відійшло 20 деканатів колишньої Львівської єпархії – Богородчанський, Буковинський, Бучацький, Галицький, Городенківський, Густинський, Жуківський, Заліщицький, Коломийський, Косівський, Кудринський, Надвірнянський, Пістинський, Скалатський, Снятинський, Станиславівський, Тлумацький, Тисменицький, Устецький, Чортківський. Деканати розміщувалися на території чотирьох циркулів (округів) та 15 повітів. Загальна площа єпархії складала 440 кв. миль, нараховувала 745 тис. вірних, 436 пап'яфій і 524 священники²².

За сприянням нового єпископа налагодили стабільне фінансування єпархії з державного бюджету. На початковому етапі діяльності Станиславівського єпископства було придбано кілька будинків і земельних ділянок у приватних осіб. Ці заходи заклали основи для його подальшого економічного забезпечення. У 1887 р. створено Вдово-сирітський фонд, з якого надавалася матеріальна допомога сім'ям священників у разі їхньої смерті. У 1889 р. в єпархії виникло Товариство взаємної допомоги дяків під патронатом єпископа. Перелічені товариства відіграли важливу роль у наданні матеріальної допомоги служителям культу та їхнім сім'ям, що зміцнило соціальний статус священника в суспільстві²³.

Для покращення управління єпархією здійснювався випуск двох періодичних видань: “Вісник Станиславівської єпархії”, “Шематизм греко-католицького кліра єпархії Станиславівської”. “Вісник” почав виходити з липня 1886 р., спочатку не періодично, а згодом як щомісячник до 1939 р. На “Вісник” покладалося завдання донести до священників на місцях нову інформацію, зокрема, розпорядження церковної та світської влади. Це дозволило впорядкувати

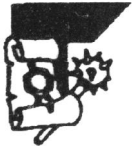
епархіальне діловодство й покращило виконання розпоряджень. У 1887 р. стали виходити шематизми, інформація в яких з кожним роком подавалася значно доступніше в порівнянні з “Вісником”. Спершу подавалися дані про парафію, священника, школи, дотації для пароха, згодом містилися відомості про давні грамоти, церковні книги й ікони, канонічні візитації та ін. Це дало змогу завершити організаційне оформлення основних епархіальних органів, створило умови для організаційного управління епархією²⁴. Унаслідок організаційного становлення Станиславівської епархії виникли передумови для активізації ГКЦ своєї діяльності. Вона спрямовувалася на збереження за церквою ролі провідника національного руху в галицькому суспільстві. Значення ГКЦ у суспільно-політичному житті єпископ Ю.Пелеш окреслив у своєму виступі на зимовій сесії Галицького сейму 1885–1886 рр.²⁵.

Важливе значення мала діяльність першого станиславівського єпископа у сфері освіти, де церква поступово втрачала свої позиції у зв'язку з секуляризацією. У квітні 1886 р. єпископський ординаріат видав розпорядження про обов'язковий виклад релігії в школі. Воно опиралося на відповідне розпорядження Крайової шкільної ради та на державний шкільний закон від 14 травня 1869 р. Перелічені розпорядження й нормативно-правові законопроекти передбачали, що викладання релігії в школі повинен обов'язково вести священник, у крайньому разі – світська особа, але з дозволу єпископа. Для підвищення ефективності контролю церкви над шкільними закладами в Станиславівській епархії було створено інститут ординаріатських комісарів, які працювали в кожному окрузі (повіті). Комісари діяли також в інших епархіях. У грудні 1886 р. єпископський ординаріат видав спеціальну інструкцію, згідно з якою комісарам надавалися широкі права для контролю за роботою шкільних навчальних закладів. Для посилення впливу церкви на народні школи було запроваджено обов'язковий курс “доповнюючої науки релігії”. Перелічені заходи сприяли утвердженню ролі церкви у сфері освіти²⁶.

Щоб не допустити поширення москвофільства й зміцнення впливу православ'я, у Станиславівській епархії було створено комісію цензорів. Вона складалася зі священників В.Фациєвича, І.Литвиновича, А.Струтинського, Л.Витошинського, К.Костецького й І.Козловського. Цензорська комісія заборонила поширення православних часописів “Наука”, “Слово Боже”, ряду книг, виданих у Києво-Печерській лаврі та Почаївській друкарні. Водночас розвитку релігійного життя в епархії сприяло товариство св. апостола Павла. З ініціативи членів товариства проводилися реколекції для духовенства та вірних, поширювалася релігійно-моральна література²⁷.

Піднесенню релігійних почуттів сприяло святкування 50-літнього ювілею священства Папи Лева XIII. На відзначення ювілею до Риму від Станиславівської епархії приїхала окрема делегація. Під час візиту до Лева XIII галицькі єпископи порушили питання у справі проведення Синоду у Львові, в результаті переговорів отримали дозвіл. Однак у серпні 1891 р. напередодні скликання Синоду помер перемишльський єпископ І.Ступницький, на його місце новим єпископом до Перемишля призначено Ю.Пелеша. Отже, одним з останніх заходів першого станиславівського єпископа ГКЦ Ю.Пелеша було ініціювання Львівського провінційного Синоду. Участь у Синоді взяв наступник Ю.Пелеша єпископ Ю.Сас-Куїловський. Львівський Синод проходив з 24 вересня до 8 жовтня 1891 р.²⁸.

Інформація про переведення греко-католицького капітула Ю.Сас-Куїловського з Перемишля на єпископа до Станиславова була відома 3 серпня 1891 р. Про призначення станиславівським єпископом Ю.Сас-Куїловського газета “Діло” 10 серпня 1891 р. надрукувала офіційне повідомлення. Того ж року 28 серпня від міністерства вона отримала своє підтвердження, а новий єпископ приступив до виконання своїх обов'язків 9 листопада²⁹. Через зазначені причини, зокрема у зв'язку зі скликанням Львівського провінційного Синоду, ця номінація здійснювалася поспішно. Під час Синоду єпископ Ю.Сас-Куїловський активної участі в його роботі не брав, але в найбільш принципових питаннях виступав на захист прав і привілеїв ГКЦ. У вересні 1891 р. Ю.Сас-Куїловський видав послання до духовенства і вірних своєї епархії, у якому окреслив обов'язки священників та закликав вірян до молитви. До кожного розділу послання єпископ додав відповідні повчання для вірних. Після завершення роботи Львівського Синоду станиславівський єпископ розпочав канонічну візитацію своєї дієцезії, заборонивши урочисті прийоми³⁰.

Програма урочистого привітання єпископа Ю.Сас-Куїловського була розроблена на 12 листопада 1891 р. Згідно з нею об 11 годині на залізничній колії станції Єзупіль єпископа зустріли представники Станиславівської капітули разом із священниками Єзупільського деканату. О 12.30 у колійовому палаці Станиславова в залі першого класу нового єпископа привітали представники влади, зокрема, маршалок повітової ради, бургомістер міста. У привітанні брала участь “депутація руських мешканців міста”, від імені якої виступив місцевий купець Т.Стахевич. Із боку єпархіального духовенства зі словами привітання виступив о. С.Ленкавський³¹. У великому супроводі єпископа провели через ринок і площу Франциска до кафедральної церкви. По дорозі делегація відвідала вірменський костел і латинську фару. Після завершення урочистого богослужіння єпископа Ю.Сас-Куїловського представники духовенства та громади міста супроводжували вулицями Собеського (тепер вул. Січових стрільців), Казимирівській (Гетьмана Мазепа), Липовій (Шевченка) до єпископської палати. З балкону останньої єпископ здійснив ієрейське благословення для мешканців міста і всього кліру. О 15 год. почався прийом у єпископа, на якому побувало духовенство трьох обрядів, урядники крайового староства, дирекція скарбової, каси податкової. На аудієнції були присутні професори середніх шкіл, семінарії, урядники відділу поштового і телеграфічного, закладу карного, ради повітової і ради м. Станиславова³².

Польські представники також брали участь у привітанні нового єпископа. Вони сподівалися, що він буде сприяти реалізації їхньої політики у сфері національно-культурного життя. З ініціативи польської молоді було створено “живий коридор” від залізничної станції до резиденції єпископа. Проте Ю.Сас-Куїловський намагався абстрагуватися від польських впливів і протистояти антиклерикалізмові представників радикального напрямку. Перший єпископ Ю.Сас-Куїловський мав власні погляди на роль церкви в галицькому суспільстві. Він намагався не втручатися в політичні справи й виступав насамперед як духовна особа. Єпископ акцентував увагу на виконання душпастирських обов’язків священниками та на моральне виховання вірних з метою збереження й утвердження християнських цінностей у галицькому суспільстві³³. Нові історичні умови, що склалися до приходу в Станиславівську єпархію Ю.Сас-Куїловського в Галичині, зумовлювали ряд важливих напрямів роботи єпископа. Одним із найголовніших пріоритетів залишалося організаційне зміцнення єпархії. ГКЦ була змушена піклуватися про збереження провідної ролі церкви в суспільному житті краю в умовах становлення системи політичних партій, що намагалися спрямувати національний рух у русло політизації. Для окреслення своєї роботи у вересні 1891 р. владика видав свій перший пастирський лист. У ньому Ю.Сас-Куїловський зазначав, що його головним завданням буде “подавати вам здорове зерно євангельської науки, мої святительські обов’язки для Вашого добра духовного совісно виконувати і єпархією тою по закону Божому і уставам Св. Церкви католицької по-батьківськи і з усією справедливістю управляти”³⁴.

Єпископ Ю.Сас-Куїловський сприяв розвитку братств тверезості, які сприймав як один із засобів для духовного вдосконалення частини населення Станиславівської єпархії. Із цією метою в листопаді 1896 р. він звернувся з пастирським листом “Про братства тверезості”, де роз’яснював правила вступу й обов’язки його членів. Як приклад, єпископ наводив Статут братства тверезості Станиславівської єпархії, затверджений Апостольським Престолом. Ці об’єднання сприяли викоріненню, зокрема на селі, поширеного в той час явища – пияцтва³⁵.

За час єпископства Ю.Сас-Куїловського було проведено капітальний ремонт кафедрального собору. Для цього в 1893 р. єпископський ординаріат видав розпорядження “Про збирання добровільних пожертвувань на прикрашення Церкви Воскресіння в Станиславові”. Протягом 1893–1898 рр. на проведення ремонтних робіт було зібрано 42 485 злотих ринських. Із цієї суми частка єпархії складала 10 тис. злр., єпископ особисто пожертвував 15 тис., з державної казни надійшло 10 тис., решту коштів надали інші жертводавці. Активно долучився до відновлення кафедральної церкви Теодозій Комісарук, який займався позолоченням і виконував різьлярську роботу. Від єпархії він отримав похвальні відгуки, й оскільки проживав у Станиславові на вул. Собеського, 5, а ціни на виконувану ним роботу були доступними, консисторія закликала духовенство робити в нього замовлення³⁶.

Під контролем єпископа єпархія піклувалася про забезпечення церков необхідними речами для належного проведення богослужінь. У березні 1897 р. єпископська консисторія звертала увагу священників на майстерню для виготовлення культових речей українського ремісника Петра Дуткевича. Останній проживав у Станиславові на вул. Бельведерській, 4 і виробляв чаші, дароносиці, Євангелія, хрести, ліхтарі, а також займався позолоченням церковного посуду³⁷. У 1897 р. представники консисторії зобов'язали духовенство до 15 липня подати інформацію, у яких місцевостях у святкові дні греко-католицького обряду проводяться торги та ярмарки. Ці дані консисторія планувала передати до центрального комітету уряду для того, щоб розмежувати в часі святкові дні та торгівлю. Аргументували указані заходи таким чином: “О устроении того зла, котре не толь понижає наш св. обряд, але також подкопує релігійне чувство и моральность у нашего народа”³⁸.

Єпископ Ю.Сас-Куїловський сприяв розвитку освіти. У 1893 р. ординаріат зобов'язав духовенство ГКЦ матеріально підтримати товариство “Шкільна поміч” у Станиславові³⁹. Отже, духовенство зобов'язувалося матеріально підтримувати “Шкільну поміч” та особистим прикладом заохочувати представників української громади до вступу в члени товариства.

Іншою метою єпископа стала боротьба проти поширення радикальних і соціалістичних ідей у середовищі учнівської молоді. Своїми заходами у сфері освіти ординаріат підтримав видавництво професором В.Насальським “Бібліотеки для руської молоді”. У липні 1898 р. представниками єпархії була розроблена “Інструкція і плани до науки релігії в школах народних і виділових”. У червні 1899 р. Крайова шкільна рада видала спеціальну постанову, згідно з якою священник-катехит мав право брати участь у виставленні оцінки з релігії. Діяльність у сфері освіти Ю.Сас-Куїловського спрямовувалася на формування серед молоді релігійних цінностей для зміцнення авторитету церкви в народі⁴⁰. ГКЦ і Станиславівська єпархія сплачували податки до місцевого бюджету. Станом на 1899 р. податок до Львова з єпархії склав 1 102 зл. Причому особисто дохідний податок Ю.Сас-Куїловського становив 357 зл., а податок за шкільний округ – 17 зл.⁴¹.

Для того, щоб посилити роль церкви в житті галицького українства, єпископ у 1896 р. видав розпорядження про скликання в Станиславові першого єпархіального синоду. Він відбувся 29–30 вересня 1897 р. Особливу увагу акцентував на проведенні “деканальних соборчиків”, душпастирську діяльність священників. Єпископ намагався впливати на еміграційні процеси серед українського населення. У лютому 1892 р. єпископський ординаріат видав розпорядження про стримання еміграції селян до заморських країн, а згодом про попередження еміграції до Росії та Бразилії. Бажаючих емігрувати попереджували про майбутнє несприятливе соціальне становище в еміграції⁴².

Третім станиславівським єпископом 2 лютого 1899 р., згідно із цісарською номінацією, став Андрей Шептицький, якому на той час виповнилося 34 роки⁴³. Будучи станиславівським єпископом, А.Шептицький неодноразово піднімав питання про необхідність утворення жіночого василіянського монастиря у нашому місті. Однак це питання не знаходило підтримки серед представників владних структур. У січні 1900 р. учасниці “Товариства руських женщин” у Станиславові звернулися до єпископа А.Шептицького з проханням посприяти переведенню до міста “настоятельки” для керівництва Інститутом для дівчат-сиріт. Пропозицію Товариства прихильно зустріла єпископська капітула та вжила необхідних заходів для її реалізації. У березні 1900 р. за підтримки візитатора сестер василіянок о. Платоніда Яліяса до Станиславова однією з перших було відправлено Анну Марію Теодорович (у чині з 1898 р., обіти склала в 1899 р.), що очолила керівництво інститутом. На допомогу М.Теодорович з львівського та словінського монастирів до Станиславова прибули сестри Антонія Лесняк, Анастасія Опер і Павлина Звірик⁴⁴.

З приїздом до нашого міста в березні 1900 р. сестри василіянки спочатку проживали в приміщенні Інституту для дівчат-сиріт, що розташовувався на вул. Казимирівській (тепер – вул. Гетьмана Мазепи). У травні 1900р. “Товариство руських женщин” за підтримки єпископської капітули взяло в оренду будинок інженера О.Осостовича, розташований на вулиці Заболотівській (нині – вул. Василянок). В орендоване приміщення переїхав виховний заклад і сестри-монахині⁴⁵.

Для поширення ідей християнського віровчення серед населення Галичини, зокрема Станиславова, зміцнення ролі церкви в житті українців важливу роль відіграли релігійні товариства. Традиція співпраці з вірними в системі ГКЦ утверджувалася протягом декількох століть. Структури такого роду не обмежували коло своєї праці виключно церковною сферою, їхні представники намагалися втілювати в життя сповідувані духовно-моральні цінності, активно впливаючи на різноманітні суспільні процеси, насамперед культурно-освітнього характеру. За участю представників чину св. Василя Великого (далі – ЧСВВ) був започаткований у Східній Галичині рух апостольств молитви й братств Пресвятого Серця Христового наприкінці XIX – на початку XX ст.⁴⁶.

Про участь представників ЧСВВ у русі апостольств молитви засвідчує той факт, що станом на 1911 р. єпархіальними головами товариства виступили о. Мелетій Лончина (Львівська єпархія), о. Діонізій Ткачук (Перемишльська єпархія) та о. Яків Вацура (Станиславівська єпархія). Активність василіан у цьому напрямі підтверджується листами, адресованими тим, хто займався координацією руху. У них парохі окремих населених пунктів звертаються з проханням про надання дозволу на реєстрацію нових осередків апостольства, забезпечення необхідною документацією. Наявні також подання інформації про особливості управління⁴⁷. До питань, пов'язаних з організацією та діяльністю осередків релігійних організацій, долучалися й представники вищих ланок церковної ієрархії. 30 лютого 1900 р. звернення священника щодо організації братства св. Тайн розглядалося й отримало схвалення на засіданні єпископської консисторії в Станиславові в присутності Андрея Шептицького⁴⁸.

У результаті впорядкування церковних структур, старання та працьовитості високоосвіченого кліру забезпечувався вплив церкви на суспільно-політичні процеси в Галичині. Проте цей вплив мав опосередкований характер. Здебільшого із середовища духовенства протягом XIX ст. формувалася політичний провід національного руху. Яскравими прикладами цього стали О.Барвінський, О.Огоновський, Є.Олесницький, К.Левицький, Є.Петрушевич, В.Охримович, Л.Цегельський і багато інших. Часто вони були провідниками й очолювали громадські організації та політичні партії. Однак на початку XX ст. ГКЦ втратила лідерство в процесах політичного націотворення, водночас залишаючись етнодуховним провідником католиків східного обряду на території краю⁴⁹.

З діяльністю Станиславівської єпархії виникла потреба в створенні духовної семінарії. У лютому 1894 р. за час єпископства Ю.Сас-Куїловського було розроблено проект побудови навчального закладу. Місце для будівництва обрали на вул. Липовій, 11, напроти єпископської резиденції. Згідно з планом, передбачалося побудувати триповерховий будинок із семінарською каплицею та двома бічними крилами з кімнатами, відведеними під гуртожиток для 68 семінаристів. У зв'язку з нестачею коштів та опором поляків, будівництво розпочати не вдалося. Ситуація змінилася з приходом на митрополічу кафедру А.Шептицького, який за власні кошти придбав у серпні 1899 р. згадану земельну ділянку вартістю 10 тис. злотих для побудови семінарії. У 1900 р. землю було переписано на греко-католицьку духовну семінарію⁵⁰. Для забезпечення навчального закладу літературою на початковій стадії роботи А.Шептицький передав свою особисту бібліотеку. Єпископ брав на себе зобов'язання щороку жертвувати 500 крон для розширення бібліотеки⁵¹.

На початку 1907 р. будівництво духовної семінарії в місті завершилося. Згідно з клопотанням митрополита А.Шептицького, австрійський уряд для обладнання приміщень виділив 28 тис. крон, а для навчання одного студента щорічно 546 крон. Розпочалося навчання в семінарії 14 січня 1907 р. після урочистої Служби Божої⁵².

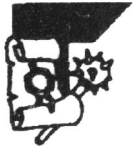
Новим єпископом Станиславівської єпархії 16 квітня 1904 р. своїм указом цісар Франц-Йосиф призначив Григорія Хомишина. Представив Г.Хомишина митрополит А.Шептицький у своєму пастирському зверненні до віруючих Станиславівської єпархії від 18 травня 1904 р. Урочисто висвятили Г.Хомишина на єпископа 19 червня 1904 р. митрополит А.Шептицький, архієпископ львівський латинського обряду Й.Більчевський, архієпископ львівський вірменського обряду Й.Теодорович і перемишльський єпископ К.Чехович. Процес призначення Г.Хомишина на станиславівського єпископа супроводжувався трирічними дискусіями. Поляки підтримували кандидатуру русофіла М.Пакіша для того, щоб нейтралізувати впливи ГКЦ на про-

цес національного відродження галицьких українців. Дискусії завершилися перемогою А.Шептицького, який підтримав кандидатуру Г.Хомишина⁵².

Новопризначений єпископ у своїх перших посланнях виступив проти поширення в Східній Галичині радикальних й атеїстичних впливів. Г.Хомишин висунув ідею створення окремого культурно-просвітницького товариства під безпосередньою опікою церкви. Його метою мало стати, згідно з положеннями статуту, поширення освіти та культури серед найбільш вихідних верств населення. Із цією метою в кожному населеному пункті передбачалося створення парафіяльної читальні, якою повинен був опікуватися місцевий священик⁵³. Проте ідея створення товариства не знайшла підтримки серед інтелігенції, яка аргументувала це тим, що виникне багато суперечностей між діючими товариствами, зокрема “Просвітою”.

Таким чином, релігійне життя української громади Станиславова в період 1840–1870 рр. проявилось в спробах створення в нашому місті єпархії ГКЦ. Причини, що спонукали духовенство до утворення єпископства, полягали в тому, що Львівська єпархія простягалася на значну територію та налічувала велику кількість віруючих, що ускладнювало процес управління. На шляху відстоювання своїх обґрунтованих вимог українці зустріли спротив із боку польського римо-католицького духовенства, що формально пов’язувало свою позицію з фінансовими проблемами. На початку 1885 р. питання про створення окремої третьої єпархії ГКЦ було позитивно вирішено. Першим єпископом Станиславівської єпархії було призначено Ю.Пелеша. У результаті його діяльності розпочалося організаційне становлення ГКЦ і зміцнювався її вплив серед української громади Станиславова. Справу Ю.Пелеша з розбудови єпархії продовжили Ю.Сас-Куїловський, А.Шептицький і Г.Хомишин. Єпархія під їх управлінням сприяла згуртуванню української громадськості міста та намагалася створити кращі умови для культурно-освітнього розвитку українців.

1. Іванюк О. Етнічний склад населення міст України наприкінці XIX ст.: стан і перспективи дослідження проблеми / О. Іванюк // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. II. – С. 124.
2. Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр. / Лев Попович // Альманах Станиславської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 195.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 309, оп. 1, спр. 2552, арк. 35.
4. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія / Ігор Андрухів, Олександр Лисенко, Ігор Пилипів. – Надвірна : ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2010. – С. 70.
5. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / О. Турій // Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 23.
6. Делятинський Р. Передісторія Станиславівської єпархії. (До 115-річчя з часу заснування) / Р. Делятинський, П. Кам’янський // Нова Зоря. – 2000. – Ч. 31 (401). – С. 5.
7. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславської землі... – С. 67.
8. Там само.
9. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 77, 78.
10. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії (1885–1900) / Роман Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – С. 18.
11. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславської землі... – С. 66.
12. Заклинський О. Записки пароха Старих Богородчан / Олексій Заклинський. – Торонто : Укр. вид-во “Добра книжка”, 1960. – С. 106, 107.
13. Там само. – С. 108.
14. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської Єпархії / В. Полек // Шематизм Івано-Франківської Єпархії. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 120.
15. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 78.
16. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 23.
17. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська / Володимир Полек. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 33.
18. Там само. – С. 19.

19. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / Василь Марчук ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 59.
20. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 22.
21. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 34, 35.
22. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 78.
23. Там само. – С. 86, 87.
24. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 31.
25. Там само. – С. 35.
26. Там само. – С. 39.
27. Там само. – С. 41.
28. Там само. – С. 43.
29. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 2.
30. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської Єпархії... – С. 121–123.
31. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 6.
32. Там само, арк. 8.
33. Кам'янський П. Є. Станіславська єпархія за єпископа Юліана Сас-Куїловського (1891–1896 рр.) / П. Кам'янський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 155.
34. Там само. – С. 156.
35. Там само. – С. 159.
36. Вісник Станіславської Єпархії. – 1904. – Ч. II. – С. 29.
37. Там само. – 1897. – Ч. IV. – С. 73.
38. Там само. – 1897. – Ч. V. – С. 80.
39. Там само. – 1893. – Ч. VI. – С. 76.
40. Кам'янський П. Є. Станіславська єпархія... – С. 162.
41. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 1.
42. Вісник Станіславської Єпархії. – 1892. – Ч. II. – С. 22.
43. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя та служіння церкві та народові (1865–1944 рр.) / Я. Ю. Заборовський. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 14, 15.
44. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – С. 23, 24.
45. Там само. – С. 24.
46. Дрогобицький І. І. Роль чину св. Василя Великого в становленні й розвитку релігійних товариств Східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / І. І. Дрогобицький // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 167.
47. ЦДАЛ України, ф. 684, оп. 1, спр. 2203, арк. 2.
48. Дрогобицький І. І. Роль чину св. Василя Великого... – С. 174.
49. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 125.
50. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 2338, арк. 73.
51. Там само, ф. 408, оп. 1, спр. 197, арк. 130.
52. Луцький І. М. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української греко-католицької церкви / І. Луцький. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 119.
53. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 20.
54. Там само. – С. 21, 22.

В статье анализируется количественное соотношение населения города за национальным критерием, раскрыты демографические изменения. Сосредоточено внимание на роли священников в процессе консолидации украинцев после внедрения конституционного уклада в Австро-Венгерской империи. Отражены предпосылки, которые повлияли на процесс создания Станиславской епархии Греко-католической церкви. Проанализировано влияние украинских парламентариев, в частности О.Заклинского, в отстаивании права общества Станиславова на отдельную епархию. Автор сосредотачивает внимание на институциональном становлении епархии, на условиях и направлениях работы первых епископов: Ю.Пелеша, Ю.Сас-Куїловського, А.Шептицького и Г.Хомишина. Раскрывается влияние епархии на жизнь украинского общества.

Ключевые слова: украинское общество, Станислав, Галиция, Станиславская епархия.

In the article quantitative correlation of population of city is analysed after a national criterion, demographic changes are exposed. Concentrated attention on the role of priests in the process of consolidation of the Ukrainians after introduction of the constitutional mode in the Avstro-Hungarian empire. Pre-conditions which influenced on the process of creation of Stanislaviv diocese of greco-catholic church are reflected. Influence of the Ukrainian members of parliament is analysed, in particular O.Zaklinskiy, in asserting right society Stanislavive on a separate diocese. The author concentrates attention on the institutional becoming of diocese, subject to conditions and work of the first bishops of Yu.Pelesha assignments, Yu.Sas-Kuilovskiy, A.Sheptickiy and G.Khomishin. Influence of diocese opens up on life of Ukrainian society.

Keywords: *Ukrainian society, Stanislaviv, Galycia, Stanislaviv diocese.*

УДК 94(477.86):28

Ірина СТАСЮК

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ* В ПЕРІОД 1939–1950 рр.

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано становище греко-католицького жіночого чернецтва Станиславівської єпархії в період німецького та радянського тоталітарних режимів, політика яких у питаннях релігії суттєво різнилася. Німецька адміністрація краю ставилася терпимо до чернецтва, заборонивши, перш за все, участь духовних осіб у політиці. Монахині Станіслава в період 1941–1944 рр. змогли організувати благодійну діяльність і зайнятися справою соціальної опіки не тільки в місті, а й на території всієї єпархії. Радянський окупаційний режим виступив ініціатором гоніння монахинь у контексті загальної ліквідації УГКЦ на території західних областей УРСР. Цей захід здійснювався шляхом переслідування черниць й арештів, знищенням засобів до існування, конфіскацією монастирських приміщень, а також рухомого та нерухомого майна.

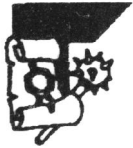
Ключові слова: *УГКЦ, окупаційний режим, монахині, Згромадження, благодійна діяльність, Станиславівська єпархія.*

Друга світова війна, яку розпочала нацистська Німеччина 1 вересня 1939 р., “зумовила функціональні зрушення в суспільстві, а, отже, й зміни у свідомості, які ніколи б не змогли відбутися самі по собі, без воєнних подій”¹. Згідно з пактом Молотова – Ріббентропа й таємним протоколом, радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли польський кордон і вступили в Західну Україну й Західну Білорусію. Офіційно радянське керівництво пояснило цей крок необхідністю захисту “єдинокровних братів” – українців і білорусів від нацистської окупації.

28 вересня 1939 р. союз Німеччини й СРСР був скріплений Договором про дружбу і кордони, за яким уточнювалися сфери впливу цих держав. Відповідно до угод, західноукраїнські землі ввійшли до складу УРСР, що, з одного боку, відповідало прагненням українців до возз’єднання в межах однієї держави. З іншого боку, радянський уряд розпочав радянізацію регіону з метою уніфікації всіх сфер життя, згідно із загальносоюзними взірцями. Інтереси тоталітарних режимів і народів, над якими вони підносяться й панують, рідко повністю збігаються. Для української та польської спільнот на західноукраїнських землях важливо було жити в країні, яка мала хоча б зовнішні, формальні атрибути національної державності (назву, мову, прапор тощо)².

На період вступу радянських військ на західноукраїнські землі у вересні 1939 р. Греко-католицька церква складалася зі Львівської архієпархії та двох єпархій – Станиславівської й Перемишльської, які разом утворювали Галицьку митрополію. УГКЦ очолював митрополит А.Шептицький, його помічником був вікарний єпископ Микита Будка. Суфраганні (підрядні)

* У період 1939–1962 рр. місто Івано-Франківськ називалося Станіслав. Однак єпархія зберігала назву Станиславівська, оскільки не збігалася з адміністративним і територіальним поділом.

єпископства очолювали владика-ординарій Станиславівський Григорій Хомишин разом з єпископом-помічником Іваном Лятишевським і владика-ординарій Перемишльський Йосафат Коциловський з єпископом-помічником Григорієм Лакотою.

Одним із важливих засобів радянзації західноукраїнського регіону стала політика наступу на УГКЦ, згідно з радянським законодавством про релігійні культу. У першу чергу, нові закони стосувалися заборони діяльності єпархіальних духовних семінарій у Перемишлі, Львові та Станіславі, припинення видання духовних часописів, заборона чернечих чинів і релігійних установ. Священикам не дозволяли сповідувати та причащати хворих у лікарнях, у школах – проводити богослужіння, у шкільних класах – мати розп'яття Ісуса Христа. Церковні й монастирські землі конфісковували, ченців і черниць виселяли з монастирів, їх господарство ліквідували. Громади віруючих та духовенство обкладали надмірними податками (10–15 тис. крб на рік). Першочерговою метою влади стало швидке позбавлення церкви та духовенства можливості суспільного впливу й засобів до існування³.

Для дискредитації УГКЦ радянське керівництво ставило за мету пошук компрометуючих матеріалів. Зокрема, у “Докладній записці про церковні формування в Західних областях України” (1940) службовці другого відділу УГБ НКВД УССР звітували, що греко-католицька конфесія мала три повністю самостійні єпархії – Львівську, Станиславівську й Перемишльську, між якими були “трения по вопросу формы обряда”. Конфліктна ситуація начебто виникла через те, що Львівська єпархія більше орієнтувалася на схід, а Станиславівська й Перемишльська – на захід. “Это разногласие в униатском движении возникло еще в момент окончания империалистической войны и имеет место до настоящего времени”⁴. Отже, радянська влада не бачила єдності очільників єпархій у Греко-католицькій церкві й прагнула використати цю “міжусобну боротьбу” як засіб, спрямований на ліквідацію конфесії.

Із “Витягу з плану оперативних заходів НКВС СРСР стосовно Греко-католицької церкви в західних областях УРСР від 24 грудня 1940 р.” дізнаємося про кроки нової влади щодо дискримінації церкви: “1. Организация раскола униатской церкви путем использования существующих противоречий между сторонниками так называемого западного и восточного обряда; 2. Дискредитация руководителей униатской церкви в глазах верующих путем обнародования фактов их бытового разложения, нарушения канонических законов и злоупотреблений в делах управления церковным имуществом...”. Отже, для ліквідації греко-католицької конфесії новоутверджена радянська адміністрація готова була діяти будь-якими методами. Для дискримінації церкви в очах віруючих застосовувалася політика цькування священнослужителів, на загальний розсуд виносилося особисте життя священників, приклади їх побутового антиморального життя. Окрім того, передбачалася конфіскація церковного й монастирського земельного майна⁵.

Ставлення церковних ієрархів до радянської влади було передбачуваним. У листі А.Шептицького до кардинала Тіссерана від 26 грудня 1939 р. владика ділився своїми міркуваннями щодо політичної ситуації на західноукраїнських землях: “Це є система, в якій знищено все, що могло би бути любов'ю, чи просто чистосердечністю... Викладання релігії заборонено, натомість визначено чіткі тенденції до розбещення молоді через пропаганду фанатичного атеїзму. Після комедії плебісциту, парламент у складі 1 400 делегатів одногосно проголосував за ліквідацію монастирів і приватної власності на землю. Монастирі розпущені. При храмах і виховних закладах працює ще певна кількість священників, монахів і монахинь, котрі обслуговують ці заклади у світському одязі, як прислуга... В усіх парафіях ведеться формальне обрання церковних комітетів, більшість в яких надається лівим елементам. Від них залежить існування парафій і настоятеля. Центральна влада прикидується, що не хоче конфіскації церковних земель, але в багатьох випадках це роблять самі селяни”⁶.

Варто зазначити, що на період 1939 р. ще не ставилося завдання повної ліквідації приходів і структур управління УГКЦ. Головне завдання було націоналізувати церковне й монастирське майно, підпорядкування їх “волі народу” і тільки після цього приступити до методичного “винищення” конфесії як такої.

У березні 1940 р. митрополит відреагував на діяльність радянської влади щодо конфіскації монастирських приміщень, засудивши таку діяльність як аморальну. У “Зверненні Андрея Шептицького до монахинь усіх Чинів і Згромаджень про конфіскацію радянською владою мо-

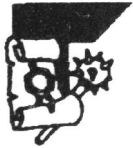
настирів та заклик і наділі дотримуватися правил монашого життя та працювати для добра Церкви й народу” владика зазначив: “Актом яскравої несправедливості і насильства відібрано Вам майже усі ваші монастирі і монахині змушені покинути монастир та шукати на світі важкого заробітку на удержання життя. Ви, розпорошені, позбавлені тепер по більшій часті можності спільного життя, каплиць, усіх захистів, сиротинців, інститутів, шкіл, які ви досі провадили з великим успіхом для Церкви і народу, а з великою заслугою для свої чинів і для душ, посвячених Богові ... Ми не тільки не годимося, але й рішуче протестуємо проти зділеної вам кривди і тяжкого удару, завданої нашій церкві і народові”⁷.

Зважаючи на складну ситуацію, у якій опинилося греко-католицьке чернецтво, при відсутності будь-якого діалогу між владою й церквою, митрополит надав настоятелям чинів і згромаджень надзвичайне право звільняти від обітниць монахів і монахинь, які мали бажання повернутися до мирського життя, щоб уникнути небезпеки переслідування й гоніннь, також дозволив жити поза межами обителі в родичів і знайомих, носити світський одяг. Це не означало зради чи зречення даних обітниць, митрополит підкреслював, “що вони не перестають бути членами монашої родини, до котрої належать”⁸. Життя священників і чернечого кліру з кожним днем усе більше ускладнювалося в умовах тоталітарного контролю й репресій.

Першим жіночим монастирем, який зазнав змін під час зіткнення з радянською владою в 1939 р., був дім сестер мироносиць у Богородчанах. Новоутвердженою владою було конфісковано майно й землю монастиря, сестри змушені були покинути стіни обителі, повернувшись до своїх родин за межі єпархії чи поселившись у чужих людей. Останні записи в монастирській книзі стосувалися саме цих подій: “З вересня сего року зачалася війна Поляків з Німцем. 9.19 вечером приїхало до Богородчан військо російське, що люди називають більшовики, на привітання перед містом виходив наш наряд і жиди з своїми прапорами. Приходили до нас і все майно позаписували. В половині жовтня нас комуністи розігнали і СС розійшлися. Одні пішли до своїх родин, інші лишилися тут між людьми”⁹. Ситуація була не визначеною, сестри не знали, чи назавсім покинули стіни обителі, чи матимуть змогу знову повернутися до рідного монастиря. Ситуація змінилася в кінці червня, коли радянські війська змушені були відходити під тиском наступу німецької армії.

З кінця червня 1941 р. німецька армія швидкими темпами просунулася до Підляшшя, Холмщини, Західної Волині, а також на територію Східної Галичини. 2 липня 1941 р. радянська влада відступила із Станіслава, а 4 липня місто зайняли мадярські війська – союзники німців. На центральній площі міста відбулося проголошення прийнятого Акта відновлення Української держави¹⁰. Митрополит А.Шептицький звернувся до населення зі словами привітання, ознаменувавши прихід німецького війська новою сторінкою в історії України: “З волі Всемогучого і Всемилистивого зачинається нова епоха в житті нашої Батьківщини. Побідоносну німецьку армію, що заняла вже цілий край, витаємо з радістю і вдячністю за osvobodження від ворога”¹¹. Через військові дії, які загострили соціально-економічне становище населення, церква взяла на себе відповідальність за соціальний захист малозахисених і нужденних верств населення, серед яких значну кількість становили діти¹².

Виконуючи вказівку А.Гітлера 16 липня 1941 р. про необхідність перетворення Галичини в область німецької імперії, окупаційна влада 1 серпня 1941 р. створила нове адміністративне утворення “Дистрикт Галичина” із центром у Львові (складався з Львівської, Дрогобицької, Станіславської й Тернопільської областей), яке було включено до заснованого в 1939 р. у Польщі Генерал-губернаторства на чолі з Г.Франком¹³. Станіславська область була поділена на чотири округи із центрами в Станіславі, Коломиї, Рогатині й Калуші, а Тернопільська – на три із центрами в Тернополі, Бережанах і Чорткові. Відповідно змінилася й канонічна територія Станіславської єпархії, оскільки вона лише повністю збігалася з Городенківською (входили Городенківський і Тлумацький деканати), Коломийською (Коломийський, Косівський, Снятинський деканати), Чортківською (Чортківський, Борщівський, Заліщицький, Копачинський деканати), частково Бережанською (Бучацький деканат) і Станіславською (Делятинський, Надвірнянський, Станіславський деканати) округами, Рогатинський деканат відійшов до Львівської єпархії¹⁴.

Отже, Станіславівська дієцезія в часи німецької окупації складалася з таких деканатів: Богородчанський, Бучацький, Городенківський, Гусятинський, Єзупільський, Жуківський, Заліщицький, Коломийський, Кудриницький, Надвірнянський, Пістинський, Скальський, Снятинський, Станіславський, Станіслав-місто, Тисменицький, Тлумацький, Устецький і Чортківський. Єпархія також поширилася на територію Борщівського, Копичинецького й Терехівського повітів¹⁵.

Щодо ставлення німецької адміністрації до релігійного життя на українських землях, то вона не створювала серйозних перешкод для виявлення релігійних почуттів населення¹⁶. У грудні 1941 р. нова влада видала спеціальну інструкцію, яка стосувалася офіційного становища українського населення на окупованих територіях, один з її параграфів стосувався релігії. У ньому зазначалося, що діяльність церков на території України не забороняється до того часу, поки представники духовенства не втручатимуться в політичну діяльність. У Генерал-губернаторстві було організовано спеціальний відділ, який займався церковними справами. Крім того, контроль над діяльністю УГКЦ здійснював відділ служби безпеки в церковних справах, очолюваний у Львові гауптштурмфюрером Г.Кнорром¹⁷.

Така ситуація змусила А.Шептицького звернутися до А.Гітлера з такими словами: “Так як доля нашого народу віднині віддана Богом у Ваші руки, ми надіємося на цю боротьбу, яку Ви веде і за розвиток нашого українського народу, на відродження релігійної і національної свободи”¹⁸. Водночас, намагаючись дотримуватися принципу аполітичності, що став головною умовою існування в умовах воєнного лихоліття, Греко-католицька церква посилила харитативну роботу.

Загальна мобілізація чоловічої частини суспільства до різних регулярних і нерегулярних збройних формувань призвела до втрати мільйонами родин своїх годувальників. Найбільш уразливою та потребуючою категорією населення в роки війни стали діти, які сотнями залишилися сиротами й напівсиротами. Саме вони стали головним об’єктом добродійної діяльності галицького суспільства та церкви. У грудні 1941 р. було створено Український окружний комітет (УОК), один із відділів якого під керівництвом отця І.Микитюка відповідав за соціальну опіку. Завданням цього відділу був захист українців, які “зазнали злиднів воєнного часу”¹⁹.

Організатори акції мали на меті забезпечити догляд і виховання найменших членів української спільноти, а також їх посилене харчування. Для вихованців чотирьох дитсадків у Станіславі спеціальна комісія на чолі з о. проф. Микитком виділяла 185 обідів щоденно. Для цього в дошкільні установи передавали борошно, м’ясо, картоплю, цукор, крупи²⁰. До кінця серпня 1942 р. у Станіславі діяло 15 сезонних садочків, а до кінця вересня в них утримувалося близько 900 дітей²¹.

Дуже швидко нова влада змінила своє ставлення до населення “Дистрикту Галичина”, реалізуючи політику А.Гітлера про економічну й фізичну залежність новоутворених адміністративних одиниць. У містах і селах Прикарпаття вводився так званий “новий порядок”. Промислове та сільськогосподарське мародерство, реквізиції, пограбування краю супроводжувалися вивезенням на фізичні роботи місцевої молоді. Переслідувалися також прояви розвитку української освіти й культури, що відповідало нацистській політиці щодо України. Згідно із “Законом про шкільництво у військовій зоні” від 8 грудня 1941 р., до навчання допускалися тільки початкові класи народних шкіл, сільськогосподарських і лісогосподарських фахових шкіл, для жінок залишалися доступними курси фахової підготовки по домашньому господарству, ручній праці, охороні здоров’я й гігієні. Водночас діяльність вищих навчальних закладів (університети, технічні вузи), вищих шкіл (гімназії, семінарії, ліцеї) і спецкурсів була заборонена²².

Окупаційною владою було закрито понад 170 шкіл, припинили своє існування клуби, будинки культури й бібліотеки. Характеризуючи ці події, митрополит А.Шептицький у серпні 1942 р. писав у листі до Папи Пія XII, що “новий уряд запровадив справді небезпечний режим терору і корупції, який день на день стає тяжчим і незносимішим. Сьогодні цілий край згідний, що німецька влада є зла, справді диявольська, і чи не у вищому ступені від влади більшовицької”²³.

Попри це початок 1942 р. ознаменувався соціальною ініціативою під гаслом “В кожному селі – дитячий садок”²⁴. Утворення дитячих притулків і “захоронок” стало державною програмою соціального захисту: “Крім дитячих садків немало значення мають дитячі приюти-

захоронки, які повинні займатися дітьми-сиротами... Такі захисти повинні дати дитині не тільки захист і притулок, але знищити те тяжіння до вулиці, виховати в них почуття послуху керівникам і старшим, любов до праці, порядку і чистоти". Організовувати такі заклади мали можливість і жіночі чернечі згромадження, тому на початку 1942 р. розпочався новий етап їхньої діяльності²⁵.

Особливої уваги вимагали діти, які були круглими сиротами. Для них створювалися громадські установи, що існували за рахунок коштів і харчів, зібраних серед населення. Досить часто патрунували такі заклади й виконували функції вихователів греко-католицькі священники, ченці та черниці ордену ЧСВВ й інших чернечих згромаджень²⁶. Сестри утримували в притулках і "захистах" дітей-сиріт, чий батьки загинули під час бойових дій, репресій чи були вивезені на роботи до Німеччини. У період сезонних польових робіт утворювалися тимчасові дитячі садки. Для створення такого типу закладу були визначені умови: "1) здорова домівка, бодай на дві кімнати, з відповідною обстановкою і гладженням та городом або садом...; 2) вишколених провідниць дитячого садка; 3) господині, що зайнялася б кухнею для дітей; 4) харчів для доживлювання дітей садка"²⁷.

"Захоронку" для дітей у Тисмениці, Микуличині, Отинії, Делятині Станіславського округу вели кваліфіковані виховательки із чину сестер служебниць²⁸. Під їхньою егідою в Надвірній було створено 24 сезонних садки, у яких перебувало близько 600 дітей, з 1941 р. тут також існував сиротинець під наглядом сестер служебниць на 30 дітей²⁹. Монахині служебниці опікувалися дітьми в схожих закладах у Богородчанах і Грабівцях³⁰. На початку 1943 р. сестри служебниці відкрили сиротинець в Отинії³¹. У 1943 р. у Косові було збудовано дім для монахинь цього згромадження, призначений для притулку.

У Станіславі продовжував роботу захист "Пресвятої Трійці" під керівництвом сестер милосердя. Сестри пригадують, що з приходом німецької армії вони змогли повернутися до свого монастиря, оскільки в період окупації віруючим повернули культові споруди, які за радянських часів було перелаштовано під господарські чи культурно-освітні потреби³². На вагоме значення цього закладу вказує той факт, що 2 вересня в притулку було 14 дітей, а через декілька днів їх кількість збільшилася до 72. Діти були різного віку – від 3 до 6 років³³. Таке вагоме збільшення кількості сиріт у притулку за невеликий період часу говорить тільки про величезну необхідність цього закладу для суспільства.

Ситуацію ускладнювали також несприятливі кліматичні умови. Весною 1942 р. у Карпатському районі почалася повінь. Щоб урятувати населення від голоду, відділ суспільної опіки УОК Станіславщини разом із монахинями епархії організував роботу харчевень і народних кухонь. Усього в окрузі діяло 102 кухні-харчевні, де отримували обіди 29 729 осіб: у Надвірній – 15 таких закладів (5 738 осіб), Делятині – 16 (6 477 осіб), Солотвині – 13 (2 580 осіб), Богородчанах – 19 (3 594 осіб), Галичі – 9 (2 580 осіб), Станіславському повіті – 28 (7 839 осіб), Станіславі – 2 (900 осіб). В окружному центрі кухні діяли цілорічно³⁴. У с. Крехівці кухня, відкрита в лютому 1943 р., готувала обіди для 150 учнів, 30 дошкільнят, 30 громадян отримували обіди з однієї страви, причому бідніші з них – безплатно. У Богородчанах із червня 1943 р. усі харчевні працювали для дитсадків. Кухню в постійно діючому садку вели сестри-служебниці³⁵.

Збори коштів на утримання захистів і притулків відбувалися "усім миром" під егідою греко-католицького духовенства. Організовувалися добродійні акції культурно-релігійного характеру, коляда, збір добровільних пожертв³⁶. Усі кошти передавалися до Львова, а вже там їх розподіляли по опікунських закладах³⁷. Добродійну діяльність кліру УГКЦ підтримував і єпископ Г.Хомишин, оскільки "позитивна праця" кліру відповідала його поглядам на суспільні завдання церкви в роки воєнних лихоліть. Перш за все, владику передбачав необхідність у підготовці нових кадрів. Тому в жовтні 1943 р. при монастирі сестер василянок було відкрито новіціат – студії для кандидатів у чернечий стан³⁸. Отже, незважаючи на важкі обставини, черниці в монастирях отримали можливість жити своїм звичним уставним життям, через сприятливі обставини з боку влади, почалася підготовка нових кадрів для благодійної діяльності, що, у свою чергу, значно зміцнювало епархію³⁹.

Ще однією сторінкою в історії УГКЦ періоду німецької окупації була спроба порятунку від винищення єврейського народу, зокрема, дітей. З 1941 р. А.Шептицький і його брат Кли-

ментій на прохання єврейської спільноти розпочали координацію цієї акції. Незважаючи на те, що відкрита опозиція до режиму та закону була ризикованою, ігумен Климентій організував групу надійних осіб, які таємно звільняли та переховували євреїв⁴⁰. Він влаштував дітей-євреїв у сиротинці, оформляв на них документи про хрещення в церкві, даючи їм українські імена й прізвища, доводив їхнє українське католицьке походження. Частина єврейських дітей він переховував в Унівському монастирі як послушників⁴¹. Чи були такі акції в Станіславі – достеменно не відомо. На жаль, документів про таких охрещених дітей у монастирських сиротинцях не знаходимо, хоч і виключати таку ситуацію не можна.

Спогади окремих монахинь і священників, які збереглися до наших днів, дають можливість відтворити співжиття монахинь з німецькою владою. Зокрема, сестра Віталія (Анастасія Кушнірчук) на запитання інтерв'юера Уляни Третяк про прихід німецьких військ і зміни стосовно церкви відповіла: “А як німці прийшли в село (Спісів, Рожнятівський р-н) то нічо. То не було часу. Люди навіть не соображали то що (ставлення) до церкви якось змінилося або що...”⁴². О. Теодор Боєнко згадує про перебування німецьких військ у василіанському жіночому монастирі в с. Підмихайлівці Букачівського (Рогатинського) району: “Як почалася війна, монастир, я не буду говорити, що він зазнав під час війни якихось переслідувань. Бо я пам'ятаю, як вони зустріли німців, пам'ятаю, як вони проводили німців, пам'ятаю, як німці прощалися з ними (монахинями). Бо то ще всі вийшли на подвір'я, вони там вийшли, так відрепортував цій ігумені і сказав, ми не надовго, ми скоро тут вернемося. Ці слова мені запам'яталися”⁴³.

Цікавими є також факти з біографії священника. Він разом із своєю сім'єю, яка “втікала від поляків з Перемишля” у 1943 р., знайшов притулок і захист у стінах обителі. Дві його сестри залишилися в монастирі та вступили до чину. Священик згадує, що в роки німецької окупації монастир займався благодійною роботою, утримував сиротинець на 10–15 дітей, організували сестри безкоштовну кухню, годували сніданками й обідами бідних людей. На території монастиря існував лазарет, де лікувалися й сільські люди. Усі медикаменти й перев'язувальний матеріал надавалися монастирем безкоштовно⁴⁴.

Війна зруйнувала звичайний життєвий уклад галичан, до межі ускладнила й без того непрості умови існування. У ході війни із СРСР нацистські лідери розкрили свої справжні наміри щодо України. Безапеляційне ігнорування українських домагань національної державності, небачений розмах терору й геноциду, нищівна експлуатація сировинних, матеріальних і людських ресурсів уже незабаром позбавили пронимецьких ілюзій значну частину українців. Попри це сам факт існування чернечих спільнот на території єпархії в період німецької окупації говорить про терпиме ставлення гітлерівців до греко-католицьких чинів і згромаджень. Окрім того, соціальна політика захисту дітей і безпритульних дала можливість монахиням і небайдужим громадянам відновити й розширити благодійну діяльність, спрямовану на захист соціально незахищених верств населення.

У 1944 р. розпочався новий весняний наступ І Українського фронту Радянської армії із захоплення Чорткова та Чернігова, а вже на початку травня 1944 р. майже вся Україна, за винятком маленької смужки земель на заході, була в руках радянської влади. 27 липня 1944 р. війська Червоної армії зайняли три найбільші міста заходу України – Львів, Станіслав і Перемишль. Радянський адміністративний апарат зіткнувся з масовим національно-визвольним рухом на Станіславщині, що створював перешкоди на шляху радянзації регіону в загальнорадянську політичну, економічну й культурно-духовну структури. Повстанські заходи, спрямовані на паралізування діяльності у сфері всіх інститутів радянської влади, були підтримувані місцевим населенням, яке пов'язувало з ОУН та УПА реалізацію своїх мрій про відродження незалежної Української держави.

Нова адміністрація краю відчувала велику недовіру до населення окупованих територій, вважаючи, що “буржуазні пропаганди” вплинули на настрої простих людей. Новоутверджена влада поставила собі за мету, щоб “протиставити населення бандитам, потрібно, щоб саме населення бандитів било. Адже неможлива одностороння військова робота. До тих пір, поки населення не залучимо до боротьби з бандитами, наші успіхи будуть не дуже добрі”⁴⁵. Радянське керівництво проводило кампанію дискредитації українських націоналістів як “банд німецько-

фашистських органів”⁴⁶, а УГКЦ як пособника нацистів. Не влаштувала радянське керівництво й підпорядкованість УГКЦ Ватикану, саме уніати стали головним об’єктом цькування “як агенти Ватикану”, що, у свою чергу, називався “захисником фашизму”⁴⁷.

Одним із важливих засобів радянської західноукраїнського регіону стала політика ліквідації УГКЦ як світоглядної опори й носія своєрідної моральної та національної системи цінностей для переважної частини мешканців цього регіону. Основні положення розробляв полковник держбезпеки Г.Карпов – голова Ради в справах Російської православної церкви. Воєнні події були приводом для радикальних кроків Й.Сталіна в релігійній сфері. Узявши ще на початку 1943 р. за мету перетворити православну церкву на “державну”, а також помститися автокефалістам і греко-католикам за підтримку ними “українського сепаратизму”, Кремль послідовно проводив курс на уніфікацію конфесійного життя.

План ліквідації “національної конфесії” виник у березні 1945 р. і мав привестися в дію звичним для влади шляхом – створенням “Ініціативної групи” серед духовенства та мирян, яка мала “декларативно заявить о разрыве с Ватиканом и призвать униатское духовенство к переходу в православие”⁴⁸. Така група була утворена “за ініціативи” трьох священнослужителів: представника Львівської єпархії о. Гавриїла Костельника, Перемишльську єпархію представляв о. Михайло Мельник, а Станіславську – о. Антін Пельвецький, які 28 травня 1945 р. звернулися до РНК УРСР з проханням прийняти УГКЦ у структуру РПЦ.

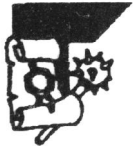
Основним аргументом в об’єднанні двох церков стало українське національне питання: “Коли весь український народ об’єднався в один державний організм, то і його церква мусить об’єднатися в одну церкву – в одну рідну, незалежну від чужинецької корми, в православну, що є церквою наших батьків. Тому ми, підписані, чільні представники з наших трьох єпархій, рішилися вивести нашу церкву з стану анархії в стан консолідації для перетворення її в православну церкву. Ми постановили очолювати “Ініціативну групу” греко-католицької церкви по возз’єднанню з православною церквою”⁴⁹.

Окрім того, варто зазначити, що “Ініціативна група” була визнана єдиним тимчасовим органом, якому надавалося право керувати в повному обсязі існуючими греко-католицькими парафіями в західних областях України. Також саме вона мала проводити справу возз’єднання парафій з Руською православною церквою. Керівники цього органу в міру проведення обліку деканатів парафій і монастирів Греко-католицької церкви повинні були фіксувати всіх священників, парохів і настоятелів монастирів, які відмовлялися приєднатися до РПЦ⁵⁰.

Репресії та звинувачення в шпигунстві та співпраці з повстанцями не минули й жіночих монастирів єпархії. Зокрема, у 1949 р. була заарештована та засуджена до п’ятнадцятилітнього ув’язнення ігуменя монастиря сестер василіянок Ісопенко Марія Іванівна, призначена на цю посаду в 1941 р. Г.Хомишиним. Настоятельку звинувачували у зв’язку з проводом ОУН. У “1947 г., после ликвидации монастыря Исопенко установила связь с нелегалом игуменом бывш. монастыря ордена “Редemptористов” в г. Станиславе Бахталовским Р.Д., ... по его заданию установила связь с руководящим составом ОУН подполья для передачи через “провод” ОУН в Ватикан (Италия) информацію разведывательного характера”⁵¹.

Об’єднання греко-католиків з православною конфесією було й матеріально вигідною справою, оскільки більше ніж три тисячі парафій і монастирів вливалися в РПЦ, що збільшувало державний бюджет від надходження із церковних податків. Ситуація з монастирями стала більш критичною в порівнянні з духовенством. Станом на 1945 р. монахи й монахині не визнали “об’єднання церков”, тому в православну віру не перейшли. Оскільки вони становили найбільшу загрозу для “об’єднання”, то було прийняте рішення розпочати роботу з ліквідації й заборони діяльності всіх греко-католицьких монастирів. Однак до канонічного оформлення “об’єднання” з ними вирішили боротися морально, а не фізично, створивши щонайгірші умови для проживання монахів і монахинь у монастирях⁵².

Акція з ліквідації греко-католицьких монастирів на теренах єпархії розпочалася наприкінці березня 1946 р. із затвердженням “Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахинь греко-католицької церкви в Станіславській області”, що мав проходити у два етапи. Перший етап означав так зване укріплення монастирів (зселення всіх монахинь і монахів в один монастир чину чи згромадження) для зменшення площі проживання та впливу на населення

краю. Так, усіх ченців-василіян мали переселити до Гошева, черниць-василіянок – до Підмихайлівцеь, сестер служебниць Непорочної Діви Марії – до монастиря на вул. Держинського, 94 в Станіславі, а отців студитів із Дори – в Унівський монастир на Львівщині. Другим етапом мало стати повне закриття обителі і виселення чернечого кліру за межі області⁵³.

Монастир сестер мироносиць, який розташовувався в Богородчанах, проіснував до серпня 1944 р. Під час німецької окупації, щоб мати кошти на своє утримання й відремонтувати майже зруйнований монастир, черниці приступили до роботи в Городенківській лікарні, куди їх запросив головний лікар. До Городенки відправилися монахині Євгенія Квасницька, Тереса Садловецька, Зиновія Ковальчук, Ірина Шийка. Ще дві сестри в 1943 р. відновили свою діяльність у дитячому садочку в Старих Богородчанах. У 1944 р. під час зміни влади монахині залишилися в стінах своєї обителі, однак змушені були віддати частину будівлі для потреб радянського війська. Нова влада перетворила це місце на своєрідну камеру тортур, облаштувавши на другому поверсі монастиря шибеницю для ув'язнених⁵⁴. У 1945 р. монастир Згромадження в Богородчанах був переданий під військову частину, а вся прилегла територія – під МТС, після чого обитель остаточно розформували, а сестри розселилися по всій території області⁵⁵.

Наприкінці 1946 р. почалася акція з виселення (офіційно – переселення) з монастиря на вул. Панфілова (сучасна вул. СС. Василіянок) монахинь Чину св. Василія Великого в Станіславі. На приміщення монастиря в центрі міста претендувало управління освіти, оскільки до війни одне крило будівлі займало педагогічне училище, під гуртожиток для студентів. Приводом для таких вимог став факт заселення 53 кімнат на другому й третьому поверхах будівлі, у той час як монахині займали всього 20 кімнат-келій. Спроба повернути будинок через суд зазнала поразки, бо монахині змогли пред'явити документи на право власності всього монастирського приміщення. Погрози переселити черниць до Підмихайлівцеького монастиря не припинялися, тому ігумена Йосифа Ісопенко звернулася особисто до Й.Сталіна, написавши йому листа⁵⁶.

У листі, відправленому 30 серпня, настоятелька просила “розглянути їхню справу і оборонити перед напастями”. Окрім цього, ігумена описала загальне становище й умови проживання монахинь: “Мешкаємо в монастирі, з якого нас щораз викидають і не дають спокійно проживати. Управа Педшколи, що часто змінюється, щораз грозить нам, непокоїть нас і робить старання через уряд релігійного культу, щоби нас викинути з помешкання... В нас 30-ть монахинь, 15 з яких старі і не працездатні, а інші хворі, а лише кілька, є що працюють”⁵⁷. Зрозуміло, що лист ігумені Й.Сталін не отримав, він був повернутий до голови Станіславського облвиконкому, а звідти пересланий уповноваженому в справах релігійних культів по області. Власне, той, на кого скаржилися монахині, мусив і вирішити їхню проблему.

Зважаючи на обставини, ситуація ще більше загострилася, за монахинями було встановлено цілодобовий нагляд, щоб виявити щонайменші порушення в “статутній” діяльності сестер. Влада викрила, що в монастирі незаконно проживають “бродячі” монахині, які займаються агітацією та “вербуванням” молодих дівчат-школярок для вступу до чернечої спільноти. Найбільше запитань у влади викликало фінансове забезпечення монахинь: “На какие же средства живут в данное время монашки сестры василиянки в городе Станиславе...если они не сеют и не пашут, ничего не обрабатывают...нигде не работают”⁵⁸. Саме ці звинувачення були цілком логічними для тогочасної влади в справі закриття монастиря.

Не припинялася робота й над переконанням черниць щодо “добровільного” переселення у василіянський монастир с. Підмихайлівці Букачівського району. Стосунки влади з монахинями в цій ситуації зайшли в глухий кут, оскільки переселення в інший монастир повністю суперечило уставу сестер василіянок. Окрім того, монастир с. Підмихайлівці знаходився в Букачівському районі, який адміністративно не входив до Станіславської єпархії.

Питання вирішилося тільки тоді, коли відділ у справах релігії очолив В.Костюков, який прийняв рішення влітку 1947 р. насильно виселити сестер василіянок з монастиря, отримавши для цього відповідні інструкції з Києва. Він змусив настоятельку монастиря із с. Підмихайлівці Магдалину Абодич написати лист, у якому вона радо запрошувала до себе на проживання сестер зі Станіславської обителі: “Я, настоятелька жіночого монастиря сестер “Василіянок” в селі Підмихайлівці, цим заявляю уповноваженому Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області, що я згідна прийняти і розмістити монахинь із міста

Станіслава на проживання в приміщенні монастиря 25–30 чол., які будуть повністю забезпечені житловою площею. Ми з великим бажанням і радістю приймаємо до свого монастиря сестер монахинь однойменного ордену “Василіянок”⁵⁹.

На основі такої заяви облвиконком прийняв рішення 3 липня 1947 р. за № 495 про переселення сестер василіянок у Підмихайлівці, яке 28 липня затвердила Рада у справах релігійних культів РМ СРСР УРС, однак настоятелька разом з іншими монахинями категорично відмовилися від переселення. На 12 листопада було заплановане примусове виселення монахинь зі стін обителі, яке закінчилося “добровільною” самоліквідацією монастиря. Уповноважений у справах релігії інформував Київ: «“У період проведення погрузки имущества, продуктов питания и прочих вещей, принадлежащих монахиням, несколько человек монахинь, сбросив з себя монашеское одеяние и забрав свои вещи (узелки), ушли домой, как они заявили “не желаем больше жить в монастыре, а будем жить дома и работать”». У другій половині дня настоятелька заявила, що вона й решта сестер не будуть переїжджати до іншого монастиря, оскільки припиняють “монашествующий образ жизни”⁶⁰. Майно монастиря, продукти харчування й самих монахинь було розвезено за адресами, які вони вказали як місця свого проживання. Уже 28 березня 1948 р. облвиконком передав приміщення обителі у власність педучилища й дозволив зняти хрести з даху будівлі⁶¹.

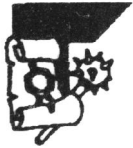
Таким чином, монастир сестер василіянок у Станіславі був “самоліквідований” у 1948 р. Влада вжила всіх можливих заходів, включаючи фізичну силу й примусовість у виборі рішень, щоб позбутися небажаного та “небезпечного” елемента суспільства – 35 жінок-послушниць, половина з яких були хворими й непрацездатними. Звільняючи для педучилища монастир, збудований у 1911 р. за кошти чину та єпархії, на релігійні й духовні почуття населення міста чи монахинь влада не звертала ніякої уваги. Для того, щоб не провокувати національно свідомих громадян, хрести з будівлі зрізалися вночі, під покровом темряви.

Головний монастир сестер служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії в Станіславі на вул. Держинського, 94 до війни мав філії в Богородчанах, Городенці, Грабівцях, Делятині, Заболотіві, Коломиї, Косові, Надвірній, Микуличині, у Станіславі (вул. Чапаєва, 44 та Шевченка, 30), Княгинині. Упродовж липня 1944 – травня 1945 рр. приміщення дочірніх домів були “націоналізовані” для військових і господарських потреб. Станом на 1 січня 1946 р. збереглися тільки приміщення в Станіславі на вул. Держинського, 94, за яке розгорнулася справжня війна, і філії в Коломиї й у Микуличині, які до 1946 р. самоліквідувалися. Приміщення монастиря в Коломиї було передано будинку перестарілих та інвалідів, а будинок у Микуличині довгий час пустував, сьогодні – це дитячий інтернат.

Постановою № 636 виконавчого комітету Станіславської міської Ради депутатів від 27 вересня 1945 р. виносилося рішення про передачу будинку на вул. Чапаєва, 44 (б) (побудований 1935 р.) у користування на правах оренди музичному училищу. У заяві було сказано, що будинок разом із садибою з 1939 до 1941 рр. належав училищу, а під час окупації німецькими військами був зайнятий монахинями й знову перетворений на “бурсу” (притулок). При цьому черниці зруйнували стінні перегородки, які були зведені за державний кошт (кошторис становив сто тисяч рублів), для кращого використання приміщень, а господарський будинок, де містився гуртожиток для студентів, перетворили в сарай. Із приходом до міста Червоної армії музичне училище відновило свою діяльність, тому міськвиконком постановив переселити до центрального монастиря п’ять монахинь, що проживали в цьому приміщенні, а саму будівлю передати навчальному закладові⁶².

Монахинь з філії на вул. Чапаєва було переселено до головного монастиря сестер служебниць на вул. Держинського, 94. У 1947 р. земельна ділянка за цією адресою була передана міським відділом сільського господарства у власність центральної лікарні. Станом на 1949 р. слідчими органами встановлено, що в монастирі проживає двадцять вісім сестер, які “залишилися переконаними прибічницями Ватикану, відмовилися від возз’єднання з руською православною церквою і на цей час, проживаючи в будинку, що ніколи не був місцем молитовних зібрань, проводять нелегальні молитовні збори за греко-католицькою орієнтацією”⁶³.

Також було встановлено, що більшість монахинь прибули до міста з Дрогобицької й Тернопільської областей і самовільно вселилися до будинку під час відступу німецьких військ

у 1944 р. Ураховуючи, що монастир – “це нелегальний релігійний осередок, що й досі є виразником ватиканської політики, що відбивається на громадському оточенні”, міськвиконком постановив його закрити, а монахинь вислати за межі області. Сама будівля була передана в розпорядження Станіславського виконкому з метою організації дошкільного закладу – дитячих ясел⁶⁴. Таким чином, ще одне жіноче згромадження залишилося без власного монастиря та засобів до існування, ризикуючи опинитися поза законом через утримання притулку й “самовільне” захоплення власного приміщення.

Дещо відрізнялася ситуація з виселенням монахинь бельгійського згромадження сестер милосердя з монастиря на вул. Голуховського (нині – вул. Чорновола), оскільки влада мала справу з іноземками. Після звільнення м. Станіслав з-під німецької окупації в приміщенні обителі на постійній основі були розташовані міський пологовий будинок, розрахований на 100 місць, а також на другому поверсі була облаштована дитяча лікарня. Сестрам залишився тільки третій поверх, однак вони змушені були ділити кімнати з лікарським персоналом. Такий стан речей був суворо заборонений статутом Згромадження, однак керівництво пологового будинку цим не переймалося.

Співжиття монахинь і лікарів тривало до січня 1949 р., коли міськвиконком розпочав роботу щодо обліку приватного й комунального житлового фонду. Виявилось, що приміщення монастиря не може бути зареєстроване як власність конгрегації, оскільки “в подтверждение права собственности община предъявила договор дарения от 16.05.1935 г., из которого видно, что отец Роман Лободич Греко-Католической церкви подарил данный участок сестрам милосердия “св. Винкентия из Бельгии”... Из данного акта дарения не усматривается право собственности на дом стоимостью 509 499 руб.”⁶⁵.

Існування чернечої спільноти було ускладнене ще й матеріальною ситуацією. Дохід монастиря станом на 1945 р. складав 2 300 крб і формувався виключно із заробітної платні черниць, які працювали в дитячій лікарні та пологовому будинку. Витратна частина включала в себе харчування монахинь разом з дітьми-сиротами, загальна кількість яких становила 106 чол., та оплату за опалення будинку. Цікаво, що в 1934 р. сестри були звільнені міським відділом фінансів від сплати державного податку на нерухомість на 15 років. Однак після остаточного встановлення радянської влади було скасовано договір, обтяживши монастир щорічними податками, зокрема, земельним (1 323 крб) і будівельним (5 966 крб), передбачалося страхування будинку (985 крб). Також кожного місяця сплачувався воєнний податок 220 крб, прибутковий податок (105 крб) та абсурдний стосовно монахинь – податок на бездітність. Аналізуючи такий стан речей, монахиням залишалось на прожиття 1 500 крб⁶⁶.

Уповноважений у справах релігійних культів не припиняв пошуків компромату на монахинь, щоб законодавчо оформити ліквідацію монастиря. Хоча кошти на будівництво обителі надавав загальний уряд Згромадження, міські жителі також долучилися до цієї справи, жертвуючи на дім власні кошти. У зазначеній ситуації цей факт зіграв вирішальну роль проти монахинь, оскільки влада змогла залучити до справи “свідків”, які вказали на те, що монахині збирали кошти на будівництво монастиря серед міського населення та сільських общин.

Мешканець міста Степан Вовк, який установлював газове опалення в монастирі, свідчив, що землю сестрам подарував священник, а кошти на будівництво монахиням жертвували прості жителі міста й району. Свідчення “доброчинців” у справі монастиря досить цинічні. Зокрема, Микола Грицуляк свідчив: “Ко мне на квартиру приходили сестры милосердия и просили пожертвовать средства на постройку приюта для сирот и я сам пожертвовал им 5 злотых, которые опустил в железную кружку, находившуюся у руках одной их монахинь”⁶⁷.

Рішення суду щодо власності монастирського приміщення було передбачуване. Оскільки документи на будинок були “втрачені”, а монастир збудовано “за народні гроші”, то він належав державі й був власністю міськздороввідділу. Уже 8 березня 1950 р. облвиконком прийняв рішення про припинення діяльності всіх жіночих монастирів на території області, зокрема, монастиря сестер милосердя св. Вінкентія де Поля в Станіславі, тому проблема власності монастирської будівлі зникла сама собою⁶⁸. Конфлікт влади й церкви щодо юридичного статусу чернечих спільнот, а також їх права на власність монастирських приміщень було вирішено.

Отже, до квітня 1950 р. на теренах Станіславівської єпархії були ліквідовані всі греко-католицькі жіночі монастирі та їх доми-філії. Найчастіше влада використовувала примусові та силові методи для виселення монахинь з монастирів і передачу останніх на господарські й освітні потреби. Будь-який конструктивний діалог між владою і згромадженнями був відсутній. Найбільш активні монахині й ченці чоловічих монастирів зазнавали переслідувань й арештів. Для того, щоб урятувати власне життя, сестри “позбувалися” чернечого одягу, влаштувалися працювати на державні роботи, проживали на квартирах поза межами обителі. Насправді ж діячі УГКЦ, зважаючи на неможливість співіснування з атеїстичною ідеологією держави, переходили в підпілля, залишаючись вірними своїй церкві й вірі.

Таким чином, опинившись у вирі Другої світової війни, Західна Україна стала фактично заручницею в політиці двох тоталітарних режимів, які поетапно змінювали один одного. Під час проведення радянської країни вже восени 1939 р. більшовики припинили спробу обмежити діяльність Греко-католицької церкви. Першочергово була заборонена діяльність Богословської академії у Львові, єпархіяльних духовних семінарій у Перемишлі, Львові та Станіславі, були закриті видання духовних часописів, діяльність чернечих чинів і релігійних установ була обмеженою.

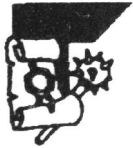
Окрім того, проводилася політика “націоналізації” монастирських і церковних приміщень, церковні й монастирські землі конфісковувалися, ченців і черниць виселяли з монастирів, їх господарство ліквідовували. Наприкінці 1940 р. почастишали арешти священників УГКЦ. Багатьох заарештованих перед приходом німців розстріляли. Остаточній ліквідації Греко-католицької церкви зашкодив лише початок війни на Східному фронті та проникнення німецької армії на територію західних областей України.

Ставлення УГКЦ до німецьких окупантів 1941–1944 рр. не було однозначним і характеризувалося багатьма чинниками. Переживши труднощі першої більшовицької окупації, греко-католицьке духовенство й чернецтво, як і чимало простих українців, поклало на Німеччину великі надії. Невідкладним завданням для свідомого населення краю стали відновлення української державності, а також ліквідація наслідків атеїстичного більшовизму. Однак згодом, коли на практиці вдалося переконатися в антихристиянській і антинаціоналістичній природі німецького нацизму, симпатії до Третього рейху зникли. Та все ж УГКЦ не могла відверто виступити проти німців. Водночас греко-католицька ієрархія (насамперед, митрополит А.Шептицький) намагалася використати свій авторитет для того, щоб зробити національну політику нацистів максимально вигідною для українців.

Неоднозначність стосунків УГКЦ і німецької влади визначалася також у сфері соціальної політики. З одного боку, існував ряд обмежень і заборон на діяльність українських клубів і бібліотек, навчальних закладів (окрім початкових шкіл). З іншого боку, діяльність чернечих чинів і згромаджень була дозволеною, обмежувалася тільки політична діяльність чи зацікавленість церкви. Монахині й ченці змогли повернутися в стіни монастирів, конфіскованих радянською владою під господарські чи освітні заклади.

В основі соціальної політики німецької влади було покладено догляд за дітьми-сиротами, напівсиротами та нужденними людьми. Створювалися спеціальні органи опіки, які залучали до благодійної діяльності монахинь єпархії. На базі монастирів відновлювалися дитячі притулки, організовувалися сезонні садки. Для потреб нужденних і бідних людей, осіб, які потерпали від повені в 1942 р., були організовані безкоштовні кухні, які надавали сніданки й обіди, при монастирях створювали так звані “госпіталі”, де працювали медсестрами сестри-монахині.

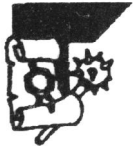
У повоєнний період сталінський режим проводив політику насильницької радянської новоприсланих українських територій. Після закінчення Другої світової війни з розширенням радянської сфери впливу в державах Центрально-Східної Європи вирішення релігійного питання здійснювалося за координацією з Москви. У 1945–1950 рр. Греко-католицька церква була на офіційному рівні ліквідована, єпископи ув'язнені або фізично знищені, світське духовенство – “возз'єднано” з Православною церквою або ув'язнено, монастирі закриті. Чернечі обителі Станіславівської єпархії також піддалися репресіям з боку влади. Монастирі жіночих згромаджень, які діяли в межах єпархії, були передані у власність освітніх закладів чи для госпо-

дарських потреб. Частина монахинь “зрелася” чернечого життя, та не обітниць, які дали під час пострігу. Діяльність УГКЦ перейшла в підпілля.

1. Райнгарт К. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / К. Райнгарт ; пер. з нім. – К., 2006. – С. 299.
2. Лисенко О. Підсумки Другої світової війни та Україна / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 130.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.) / Б. Боцюрків. – Львів : Вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2005. – С. 28–29.
4. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – С. 73–74.
5. Там само. – С. 100.
6. Діяльність Митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939–1944 рр. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua>.
7. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та повчання. – Львів : Вид-во Отців Василян “Місіонер”, 1998. – С. 382.
8. Боцюрків Б. Назв. праця. – С. 36.
9. Архів Згромадження Сестер Мироносиць. Історія Згромадження Сестер Мироносиць 1914–1939 рр.
10. Яшан В. Під брунатним чоботом: німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944 / В. Яшан. – Торонто, 1989. – С. 60.
11. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 / упоряд. Ж. Ковба ; наук. ред. А. Кравчук. – К. : Дух і літера, 2003. – С. 8.
12. Сурмач О. Католицькі жіночі монастирі під час німецької окупації (1941–1944 рр.) / О. Сурмач // Українознавець. – Львів, 2005. – Вип. 1. – С. 49.
13. Прикарпаття: спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання / голов. ред. М. Кугутяк. – Львів, 2006. – С. 312.
14. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія Греко-Католицької Церкви крізь призму століть: історико-релігійний аспект / Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. – Надвірна, 2010. – С. 231.
15. Сурмач О. Структурна реорганізація УГКЦ в роки німецької окупації / О. Сурмач // Історія релігій в Україні: праці X міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 трав. 2000 р.). – Львів : Логос, 2000. – Кн. 2. – С. 368.
16. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 74.
17. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та повчання. – Львів : Вид-во Отців Василян “Місіонер”, 1998. – С. 965–966.
18. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – С. 180.
19. Реферат суспільної опіки УОК в Станіславові // Українське слово. – 1941. – 25 груд. – С. 3.
20. Воля Покуття. – 1943. – 31 січ.
21. Там само. – 4 квіт.
22. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, Українознавча б-ка НТШ. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 368.
23. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та повчання. – Львів : Вид-во Отців Василян “Місіонер”, 1998. – С. 656.
24. Голос Підкарпаття. – 1942. – 1 листоп.
25. Подбаймо про наших найменших // Українське слово. – 1941. – 28 серп.
26. Лисенко О. Добродійність як вияв національної солідарності у роки Другої світової війни / О. Лисенко. – Режим доступу : <http://www.history.iv-fr.net>.
27. Підмога для дитячих садків // Українське слово. – 1942. – 20 берез. – С. 3.
28. Там само.
29. Надвірна при тихій праці // Станіславівське слово. – 1943. – 31 січ.
30. Хроніка Станіславщини // Станіславівське слово. – 1943. – 23 трав.
31. Хроніка Станіславської округи // Станіславівське слово. – 1943. – 31 січ.
32. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 75.
33. Хроніка Станіславівського монастиря сестер милосердя св. Вінкентія де Поль. – Р. 2. – С. 14.
34. Воля Покуття. – 1942. – 7 січ.

35. Там само. – 1943. – 27 черв.
36. На “Коляду!” // Станиславівське слово. – 1943. – 4 січ. ; Святкуймо гідно Воскресення Христове! Доказ нашої культури і жертвенності // Станиславівське слово. – 1943. – 25 квіт.; На Писанку 1943. Мусимо потроїти нашу жертвенність // Станиславівське слово. – 1943. – 25 квіт.; Поможім дітям // Станиславівське слово. – 1943. – 30 трав.; Коляда – всенародна допомога // Станиславівське слово. – 1944. – 2 січ.; Цьогорічна збірка з нагоди Коляди // Станиславівське слово. – 1944. – 16 січ.
37. Колядуймо на народні цілі! Всі заколядовані гроші відіслали до УКЦ у Львові // Станиславівське слово. – 1942. – 27 груд.
38. Новинки // Станиславівське слово. – 1943. – 30 трав.
39. Андрухів І. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали / Андрухів І., Француз А. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 121.
40. Чернописька В. Діяльність Климентія Шептицького в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / В. Чернописька // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 5. – С. 251.
41. Киричук Л. Казимир Шептицький – малодосліджена заслужена постать в житті УКЦ / Л. Киричук // Мета. – 1995. – 10 верес. – С. 16–17.
42. Інтерв’ю з с. Віталією (Анастасією Кушнірчук) від 11.03.1994, м. Львів. Інтерв’юер У. Третяк // Архів Інституту Історії Церкви (АІЦ), ф. П-1, оп. 1, спр. 354, арк. 2.
43. Інтерв’ю з о. Теодором Боєнком від 29.09.2003, м. Львів. Інтерв’юер О. Бордун // АІЦ, ф. П-1, оп. 1, спр. 1553, арк. 5.
44. Там само, арк. 6.
45. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 1-П Станіславський обласний комітет комуністичної партії більшовиків України (ОБКМ КП(б)У) 1939–1952, оп. 1, спр. 170. Постанови військових рад першого і четвертого українських фронтів, листування з військовими частинами про відселення населення із фронтової смуги в глибинні райони..., арк. 35–40.
46. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1-П, спр. 169, арк. 46.
47. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 78.
48. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-389 Уполномоченный Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по Станиславской области 1944–1962 гг., оп. 1, спр. 3, арк. 20.
49. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – С. 747.
50. Андрухів І. Релігійна ситуація на Прикарпатті в 1944–1945 рр. Історико-правовий аналіз / І. Андрухів // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / НАН України, Ін-т іст. України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 8–18.
51. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-2157, оп. 2, спр. 4302. Кримінальна справа Ігумені Й. Ісопенко, арк. 6.
52. Там само, ф. Р-388 Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944–1989 рр., спр. 5, арк. 89.
53. Там само, ф. Р-388, оп. 2, спр. 4, арк. 135.
54. Маслій О. (сестра Андрея) Згромадження сестер мироносиць : історичний нарис / О. Маслій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 50.
55. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 2, спр. 31. Сведения и переписка о монастырях, ведомости о монахах и монашках греко- и римо-католической церкви по Станиславской области, арк. 3.
56. Андрухів І. Галицька Голгофа ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. / І. Андрухів. – Івано-Франківськ. – С. 62.
57. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-388, оп. 1, спр. 4, арк. 83.
58. Там само, спр. 5, арк. 58–59.
59. Там само, арк. 107.
60. Там само, арк. 141.
61. Там само, оп. 2, спр. 31, арк. 47–66.
62. Там само, спр. 51. Матеріали об використанні будівлі колишнього жіночого монастиря в місті Івано-Франківське по вул. Дзержинського, № 94. 1945–1950 гг., арк. 59.
63. Там само, арк. 76.
64. Там само, арк. 114.
65. Там само, спр. 67. Матеріали о работе греко-католического монастыря ордена “Святого Викентия а Павльо”, ул. Пушкина 47. Г. Станислав 1947–1950, арк. 36.

- ^{66.} Там само, арк. 20.
^{67.} Там само, арк. 62.
^{68.} Там само, арк. 54.

В статье на основе архивных документов и историографического материала проанализировано положение греко-католического женского монашества Станиславовской епархии в период немецкого и советского оккупационных режимов, политика которых в вопросах религии существенно отличалась. Немецкая администрация края относилась терпимо к монашеству, запретив, прежде всего, участие духовенства в политике. Монахини Станислава в период 1941–1944 гг. смогли организовать благотворительную деятельность и заняться делом социальной опеки не только в городе, но и на территории всей епархии. Советский оккупационный режим выступил инициатором гонения монахинь в контексте общей ликвидации УГКЦ на территории западных областей УССР. Данное мероприятие осуществлялось путем преследования монахинь и арестов, уничтожением средств к существованию, конфискацией монастырских помещений, а также движимого и недвижимого имущества.

Ключевые слова: УГКЦ, оккупационный режим, монахини, Орден, благотворительная деятельность, Станиславовская епархия.

On the basis of archival documents and historiographical material it is analyzed the situation of the Greek Catholic women's monasticism of Stanislawow Diocese during the German and Soviet occupation regimes whose policies in matters of religion was significantly different. The German administration of the region was bearable to the monastic life, banning, first of all, part of the clergy in politics. Nuns of Stanislawow during 1941–1944, were able to organize charitable activities and social care, not only in the city but also in the whole diocese. The Soviet occupation regime initiated the destruction of the nuns in the context of the overall elimination of the UGCC in the western regions of Ukraine. The event was carried out by persecution and arrests of nuns, the destruction of livelihoods, the confiscation of the monastery premises and movable and immovable property.

Keywords: UGCC occupation regime, the nun, the Order, charity, Stanislawow diocese.

УДК 94(477.83/86)

Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ГКЦ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ (1919–1925 рр.)

У статті проаналізовано особливості розвитку організаційної структури Станиславівської єпархії ГКЦ у 1919–1925 рр. Досліджено вплив польської влади на адміністративно-кадрову політику єпископа Г.Хомішина. Розкрито роль капітули та консисторії, деканальних і парохіяльних урядів у системі управління греко-католицької єпархії.

Ключові слова: адміністративна структура ГКЦ, єпархія, єпископ, капітула, консисторія, канцелярія, деканати, парохії.

Процес оновлення та розвитку Української греко-католицької церкви на сучасному етапі вимагає детальнішого дослідження історичного досвіду цієї церкви, особливо в першій половині ХХ ст. Це дозволить дати об'єктивну оцінку тенденцій розвитку церкви, уникаючи таких "крайнощів", як, з одного боку, розгляд церкви виключно як суспільної інституції, а з іншого, – як "містичного Тіла Христового"¹. Таке дослідження набуде практичного значення.

У вітчизняній історіографії присвячено достатньо уваги різноманітним аспектам розвитку Греко-католицької церкви в першій половині ХХ ст. Водночас мало вивченою залишається проблема розвитку організаційної структури ГКЦ, якій присвячено лише декілька досліджень. Серед найновіших варто згадати дослідження І.Андрухів та О.Лисенка, О.Єгрешія,

О.Каськіва, С.Кияка, Г.Лужницького, В.Марчука, С.Мудрого, Я.Стоцького, О.Сурмач, І.Химки² та ін. Надзвичайно цікавим є дослідження академіка В.В.Грабовецького, у якому проаналізовано систему заміщення парохів на прикладі історії катедрального собору Святого Воскресіння в м. Івано-Франківськ³. У той самий час відсутні комплексні дослідження, присвячені розвитку адміністративної структури Станиславівської єпархії ГКЦ.

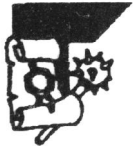
Метою дослідження є розвиток організаційної структури Станиславівської єпархії після Першої світової війни. У статті поставлено завдання проаналізувати процес відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії ГКЦ у 1919–1925 рр. і впливу на неї суспільно-політичних процесів.

Уже з липня 1919 р. ГКЦ була поставлена в нові суспільно-політичні умови, адже уряд Другої Речі Посполитої запровадив у Східній Галичині надзвичайний стан, скасований лише 1922 р., і адміністрація розгорнула активні репресії, що позначилися на становищі єпископату, духовенства та вірних. Практика переконливо засвідчила, що процес відродження ГКЦ тепер залежав від визначення її правового статусу в окупованому краї та налагодження відносин із польською окупаційною адміністрацією.

У таких умовах почалося відновлення Станиславівської єпархії, очолюваної ще з 1904 р. єпископом-ординарієм Григорієм Хомишиним. Одним із найперших завдань було відновлення її організаційної структури, що передбачало формування канонічної території єпархії відповідно до нових суспільно-політичних умов, поповнення церковно-адміністративних органів управління єпархією (єпископської капітули, єпископської консисторії, церковних судів тощо), проведення відповідних змін на рівні деканальних і парохіальних урядів.

Про важливість зазначеної проблеми свідчили деякі недоліки в організаційно-адміністративному управлінні єпархією. Так, наприклад, у дорадчій раді – єпископській капітулі – з передбачених 12 посад (зокрема, 3 крилошан-прилатів, 3 соборних крилошан і 6 почесних крилошан) обсажені були тільки 6 перших і найважливіших, тоді як 6 посад почесних крилошан не були заміщені. Це суттєво позначалося й на роботі єпископської консисторії (адміністративно-управлінському органі), до якої входили більшість членів капітули⁴. Не краще становище було й на рівні деканальних урядів: із 21 деканату в липні 1919 р. не заміщеними були посади деканів у Сучавському та Чернівецькому (після смерті о. К.Костецького 1 березня 1919 р.) деканатах, територія яких була окупована ще в листопаді 1918 р. румунськими військами. Тим часом більшість (18 із 19) деканів були вже в поважному віці (найстаршими з них були косівський декан о. В.Пассинович, народжений 1839 р., і чортківський декан о. А.Чемеринський, народжений 1841 р.) і не могли належно виконувати покладених на них обов'язків. Ефективних заходів вимагала система заміщення парохій, які в повоєнних умовах переживали важкий процес відродження церковно-релігійного й національно-культурного життя.

У нових суспільно-політичних умовах особливого значення для розвитку Станиславівської єпархії набуло питання зміни її канонічної території, яка в липні 1919 р. була поділена між двома зонами окупації – румунською та польською. Унаслідок румунської окупації Буковини станиславівський єпископ практично втратив контроль над двома деканатами – Чернівецьким і Сучавським, які в 1914 р. разом налічували 16 парохій, 2 експозитури, 35 186 душ, 20 душпастирів і 3 катехити⁵. У 1919 р. буковинські греко-католицькі парохії отримали генерального вікарія, призначуваного з Риму й підпорядкованого єпископові в Марамороші⁶. Однак, на нашу думку, формально обидва буковинські деканати перебували під канонічною юрисдикцією станиславівського єпископа щонайменше до 1922 р.⁷, хоча румунська адміністрація Буковини перешкождала її здійсненню, не допускаючи греко-католицьких священників з Галичини. Так, наприклад, спроба Станиславівської єпископської консисторії після смерті 1 березня 1919 р. о. Келестина Костецького, пароха й декана в Чернівцях, провести конкурс на заміщення посади пароха так і не увінчалася більшим успіхом ніж тимчасовим призначенням завідателя парохії о. Антонія Калити (із 16 листопада 1919 р. до 31 березня 1920 р.), тоді як посади декана взагалі не було заміщено⁸. У 1922 р. Апостольська столиця призначила окремого, залежного тільки від неї, Апостольського адміністратора Буковини, якому підпорядковувалися згадані греко-католицькі парохії. За даними О.Соневичької, Апостольським візитатором греко-католицької церкви на Буковині був іменований о. Михайло Семенович⁹. Унаслідок цього, територія Станиславів-

ської єпархії зменшилася на 2 деканати площею 180 кв. миль (або на 40,9%) і чисельністю віруючих близько 25 000 душ¹⁰. Разом з тим було втрачено можливість проведення місійної діяльності на Буковині, де політика румунізації домінуючої православної церкви викликала “греко-католицький прозелітизм” серед її вірних¹¹. Із цього часу розвиток релігійно-церковного життя греко-католицької громади на Буковині відбувався поза межами Станиславівської єпархії. Тим часом більша частина канонічної території Станиславівської єпархії (19 деканатів площею 260 кв. миль із чисельністю вірних 973 657 душ) у травні-липні 1919 р. була окупована польськими військами й поступово інтегрована (як і вся Східна Галичина) до складу відродженої Польської держави. Нові політичні реалії визначили її подальший розвиток протягом наступних двадцяти років.

У процесі відновлення організаційної структури єпархії єпископ Г.Хомишин був змушений ураховувати політичні реалії польської окупації краю. Проведений у січні 1920 р. з метою збільшення питомої ваги польського населення новий політико-адміністративний поділ Східної Галичини на три воєводства – Львівське (28 повітів), Станиславівське (16 повітів) і Тернопільське (17 повітів)¹² – не тільки не відповідав церковно-адміністративному поділу греко-католицької церкви (така невідповідність в австрійський період мала інший характер), але й значно ускладнив процес її відносин з органами влади. У результаті цього канонічна територія Станиславівської єпархії була поділена між Станиславівським і Тернопільським воєводствами, у межах яких знаходилися парафії відповідно 9 і 7 деканатів. Тим часом на території Станиславівського воєводства знаходилося 545 парохій, об’єднаних у 39 деканатах трьох греко-католицьких єпархій: Львівської (241 парохія у 20 деканатах), Станиславівської (256 парохій у 9 деканатах) і Перемишльської (48 парохій у 5 деканатах)¹³. Крім того, якщо в австрійський період невідповідність церковно-адміністративного й політико-адміністративного поділів позначалася поділом парохій у межах одного повіту на два деканати (наприклад, Косівський повіт поділений на Косівський і Пістинський деканати й т. д.), то тепер парохії деяких деканатів були “розкидані” у кількох повітах одного воєводства (наприклад, парохії Скальського деканату знаходилися в межах Гусятинського, Борщівського, Заліщицького й Чортківського повітів Тернопільського воєводства), а іноді – і в різних воєводствах (єдиний на всю єпархію Устецький деканат був поділений таким чином: у Підгаєцькому повіті – 3 парохії, у Товмацькому – 4, у Станиславівському – 5, у Рогатинському – 1, у Бучацькому – 8; тобто 11 парохій знаходилися в Станиславівському воєводстві, а 10 – у Тернопільському)¹⁴. Така невідповідність, підкреслюємо, значно ускладнювала відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії на рівні деканальних і парохіальних урядів, створювала бюрократичні перешкоди у відносинах органів церковної та державної влади. Короткотривалий період існування Галревкому (серпень-вересень 1920 р.), за винятком окупованої радянськими військами частини канонічної території Станиславівської єпархії (Борщівський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Підгаєцький, Тербовельський і Чортківський повіти¹⁵), майже не позначився на адміністративно-територіальній структурі греко-католицької церкви. Упровадження воєводського поділу Східної Галичини у вересні 1921 р.¹⁶ та утворення при кожному воєводському управлінні окремих відділів у справі релігійно-церковних відносин¹⁷ сприяли зростанню адміністративного тиску на ГКЦ.

У таких суспільно-політичних умовах єпископ Г.Хомишин намагався виробити власний проект відродження церкви. Суть цієї програми полягала в зміцненні греко-католицької церкви шляхом введення деяких елементів римо-католицької церкви. Водночас він виступав прихильником “автономізації” церкви стосовно держави, бажаючи таким чином мінімізувати вплив останньої на релігійно-церковне життя. Намагаючись реалізувати цю програму в межах власної єпархії, Г.Хомишин розпочав відновлення організаційної структури, використовуючи доступні йому засоби (пастирські листи, звернення до духовенства й вірних, розпорядження тощо) і методи (зобов’язання духовенства до канонічного послуху).

Ураховуючи невизначеність правового становища всієї ГКЦ, Г.Хомишин зосередив основну увагу на відновленні середньої ланки – деканальних урядів, меншою мірою приділяючи увагу вищим єпархіальним органам – єпископській капітулі та консисторії. Для чіткішого розподілу обов’язків у консисторії із числа “почесних крилошан” було призначено 4-х нових радників, якими стали емеритований (на пенсії) катехит о. Антоній Войтіховський, парох Угор-

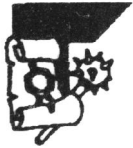
ник о. Євстахій Шмериковський, професор богослов'я духовної семінарії о. д-р Яків Медвецький і парох Вовчинця о. д-р Василь Бабин)¹⁸. Доповнення консисторії дозволило зосередити зусилля на вирішенні найважливіших проблем розвитку єпархії протягом усього періоду до визначення правового статусу церкви за Конкордатом 1925 р. із Ватиканом.

Відновленню деканальних урядів було присвячено найбільше уваги, очевидно, тому що вони найбільше потребували змін на кадровому рівні. Зважаючи на поважний вік більшості деканів, які часто не могли виконувати в повному обсязі свої обов'язки й згідні були передати їх іншим заслуженим й енергійнішим священикам, єпископ Г.Хомишин провів кадрову реорганізацію деканальних урядів у Станиславівській єпархії. Уже в травні 1919 р. завідателем Жуківського деканату було призначено молодого пароха Хотимира о. Григорія Дурделла, який лише в 1921 р. був затверджений дійсним деканом й отримав крилошанські відзнаки¹⁹. Слід відмітити, що цей молодий і енергійний священик одразу ж проявив себе на своїй парохії при відбудові церкви й реорганізації польської школи в утраквістичну з українськими класами²⁰. Віддаючи належну повагу та відзнаки попереднім деканам, єпископський ординаріат проводив кадрові зміни поетапно. Уже в 1920 р. було заміщено 6 деканів (Богородчанського, Бучацького, Городенківського, Косівського, Надвірнянського, Скальського й Чортківського деканатів), на місце яких призначено молодших за віком. Проведена таким чином кадрова реорганізація значно омолодила склад деканальних урядів Станиславівської єпархії (якщо, наприклад, на початку 1919 р. вік деканів коливався від 83 до 31 року, то в 1922 р. – від 61 до 34 років, а більшість не перевищили 40-річного віку) і забезпечила ефективніше їх адміністрування.

Крім того, єпископ Г.Хомишин провів на рівні деканальних урядів деякі зміни організаційного характеру. По-перше, в умовах завершення воєнного часу єпископ-ординарій, зобов'язуючи здати детальні звіти, відкликав надані ще в 1914 р. деканам та окремим священикам надзвичайні повноваження, до яких належали “розрішення” від шлюбних перепон, дозвіл на правління двох богослужінь і право “обсаджувати сотрудицтва” та завідательства парохіями²¹. По-друге, у червні 1925 р. окремим розпорядженням Єпископського Ординаріату, виданим у ході цілібатної дискусії, чіткіше було окреслено обов'язки деканів, визначені Єпархіальним Синодом 1908 р. При цьому підкреслювалося, що “кожний декан є тільки езекутивним органом єпископа і що не може чогось розпоряджувати або поручати кондеканальним, що не є приказане або поручене від єпископа”²².

Особливо пильної уваги єпископа-ординарія, усіх єпархіальних органів управління, деканів і священиків потребували проблеми відновлення організаційної структури єпархії на найнижчій ланці – рівні парохіальних урядів і відбудови церковної інфраструктури, від вирішення яких залежав подальший розвиток церкви. Особливістю вирішення названих проблем було специфічне становище парохій як найнижчої ланки церковної структури, на яку впливало переплетіння інтересів українського національного табору й Польської держави. Ураховуючи це, єпископ Г.Хомишин звернув особливу увагу на систему заміщення парохій, моральне й матеріальне становище духовенства та їхніх родин, відбудову церков і парохіальних будинків. Слід відзначити, що ці питання були основними в роботі Єпископської Консисторії протягом 1919–1920 рр., що засвідчують, зокрема, протоколи її засідань²³. Узагалі, відновлення парохіальних урядів відбувалося відповідно до визначеної Г.Хомишиним програми розвитку церкви, у руслі формування нового ідеалу священика – “воїна Христового”, завданням якого є душпастирська праця й активна суспільна діяльність серед своїх вірних, згідно із соціальною доктриною католицької церкви.

Разом з тим на процес відновлення парохіальних урядів справляли вплив не тільки “внутрішні” проблеми їхнього розвитку, але й інші фактори, особливо політика польської адміністрації щодо ГКЦ. Слід відзначити, що політика польських властей протягом 1919–1925 рр. зазнала значної еволюції: від систематичних репресій до спроби розмежування духовенства на лояльних і “неприєднаних ворогів” держави, а згодом – і до укладення угоди із церквою на підставі Конкордату. Відповідної еволюції зазнавали й методи та засоби репресивної політики, яка проводилася на кількох “рівнях”: по-перше, на “політичному рівні” для “перевиховання” національно свідомих священиків проводилися масові інтернування (прямі арешти), конфінування (домашні арешти) і випадкові вбивства; по-друге, на “економічному рівні” спершу при-

пинено, а згодом значно скорочено виплату конгруї з релігійного фонду; по-третє, на “культурному рівні” здійснено спробу полонізації шляхом примусового ведення листування з адміністрацією та перекладу метрик польською мовою. Крім того, місцева адміністрація проводила приховану політику “перетягнення” на латинський обряд вірних і навіть духовенства.

Треба відмітити, що на початковому етапі окупації (1919–1920) політика польської адміністрації щодо ГКЦ мала виразно репресивний характер, що особливо позначилося на стані парохіальних урядів. Політичні репресії духовенства Станиславівської єпархії досягнули значних масштабів. Так, лише в 1919 р., за даними Східного відділу МЗС Польщі, зі Станиславівського воєводства (як відомо, до складу воєводства входили деканати всіх трьох греко-католицьких єпархій) були вивезені 24 священники²⁴. За іншими даними, у самій Станиславівській єпархії в 1919–1920 рр. було арештовано 87 духовних осіб²⁵. Це позначилося на “вертикальному” і “горизонтальному” рівнях організаційної структури єпархії. Особливо підступною була прихована політика польського уряду “перетягнення” на латинський обряд вірних і навіть духовенства, що проводилася під гаслом “боротьби за душі”, із застосуванням різних методів, зокрема, усунення з посад, фабрикацію метрик, примушування до взяття шлюбу в римо-католицьких церквах тощо²⁶. Особливу роль у цій політиці була покликана відіграти місіонерська діяльність польського римо-католицького духовенства, негативне ставлення якого до українського визвольного руху проявлялося вже з перших днів окупації краю. Не дивно, що 8 лютого 1922 р. Міністерство віросповідань і освіти затвердило статут Місійного товариства, метою якого була “реалізація завдань польського народу в галузі католицької місії, з особливим поглядом на слов’янські краї”²⁷. Це лише формально закріпило політику “зміни обряду” як засіб асиміляції українського населення. Характерно, що кожний, хто змінював обряд, мусив обіцяти, що буде “... працювати для суспільства польського і старатися на кожному кроці заслужити собі на довіру”²⁸. У Чортківському деканаті, наприклад, при цьому застосовували методи психологічного й адміністративного тиску: польське духовенство поширювало чутки про “приказ, що тепер мусить бути лиш один польський нарід, одна польська віра”, тим часом власті використовували погрози й арешти щодо “політично підозрілих”. Унаслідок цього обряд змінили майже половина греко-католицьких парохій у всьому деканаті²⁹. Таким чином, “місіонерська праця” римо-католицького духовенства за сприяння окупаційних властей загрожувала небезпечними наслідками існуванню ГКЦ, а тому вимагала серйозних контрзаходів.

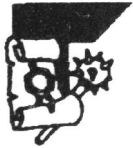
У цілому, репресивна політика польської адміністрації щодо духовенства відчутно позначилася на організаційній структурі Станиславівської єпархії, особливо на чисельній та якійсній характеристиці її найнижчої ланки – парохіальних урядів. В єпархії було інтерновано 87 духовних осіб, що становило близько 15% від загальної чисельності духовенства єпархії³⁰. Крім того, далася взнаки й висока смертність серед духовенства в 1919–1920-х рр., спричинена, очевидно, поширенням епідемічних захворювань. За цей період у Станиславівській єпархії померло 59 священників, у т. ч. 39 парохів, 12 завідателів, 2 сотрудники, 4 експозити й 1 катехит³¹. Як писав 7 лютого 1920 р. в одному з розпоряджень єпископ Г.Хомишин, “тяжко смагає справедливість Божа цілий наш нарід за гріхи і провини наші. Карає нас Христос посередно через людей, а карає і впрост, бо пошесть страшна лютиться і десяткує вірних, а нема також майже дня, щоби не упав жертвою сеї пошести також священник”³². Навіть тимчасовий дозвіл єпископа студентам-богословам “учитися приватно, а до іспитів... зголоситися” у визначений термін³³, лише частково вирішив проблему. Так, протягом 1919–1920 рр. було рукоположено (висвячено на священників) тільки 19 богословів, тоді як у 1918 р. – 34³⁴. Таким чином, проблема відновлення парохіальних урядів, зважаючи на значні втрати духовенства, набула особливої актуальності й вимагала комплексного підходу для її вирішення.

Це змушувало єпископа Г.Хомишина, з одного боку, шукати компромісу з польською адміністрацією в окремих питаннях (зокрема, щодо врегулювання системи заміщення парохій, особливо “урядового” патронату, постійними парохами, матеріального забезпечення духовенства та вдів і сиріт померлих священників, відбудови зруйнованих війною церков і парохіальних господарств тощо), а з іншого, – домагатися визнання автономних прав церкви, незалежної від політичної адміністрації, щоб убезпечити духовенство від можливих репресій, а вірних – від примусової зміни обряду. У листопаді 1920 р. єпископ Г.Хомишин доручив усім парохіальним

урядам Станиславівської єпархії подати звіти про “часті переходи на римо-католицький обряд”³⁵.

Проведені заходи не вирішували проблеми заміщення парохіальних урядів постійними душпастирями – парохами. Станиславівський єпископ протягом 1919–1920 рр. продовжував миритися з тимчасовими заміщеннями завідателями окремих парохій урядового патронату в Надвірнянському (Саджавка, Білі Ослави, Делятин, Зелена) і Пістинському (Рунгури, Печеніжин, Текуча, Бая Березівська, Березів Вижній) деканатах³⁶, але зважився на заміщення парохами парохій приватного патронату для забезпечення цілісності ерекціональних маєтків. Уже 8 квітня 1920 р. Єпископська Консисторія змушена була провести конкурс на заміщення 30 вакантних парохій, повторений 14 червня 1920 р. ще на інших 20 парохій³⁷, оскільки, як відомо, попереднє тривале заміщення парохій завідателями виявилось неефективним. Слід відзначити, що із цих розписаних на конкурс 50 парохій 48 були приватного й тільки 1 урядового (колишнього цісарсько-королівського) та 1 ординаріатського патронату. Це до певної міри дещо покращило матеріальне становище парохій і самого духовенства, адже ерекціональне майно відтепер, перебуваючи в руках одного постійного пароха (а не тимчасового завідателя), могло приносити певний прибуток, достатній для забезпечення матеріального існування священика та його сім’ї, а також для відновлення його душпастирської, культурно-просвітницької й благодійницької діяльності. Крім того, Єпископська Консисторія видала розпорядження, яким декани зобов’язувалися надалі особисто вводити на парохію новопризначених священиків, детально проводячи “спис ефектів належачих до ерекції”³⁸. Цей захід сприяв не тільки відновленню парохіальних урядів, але й відбудові церковної інфраструктури (церков, дзвіниць, парохіальних будинків).

Однак для остаточного відновлення організаційної структури єпархії на рівні парохіальних урядів необхідно було врегулювати процес заміщення парохій (зокрема, під приватним й урядовим патронатом) і матеріальне забезпечення духовенства з релігійного фонду, що, звичайно, вимагало налагодження певних відносин із польською адміністрацією краю. Ураховуючи це, єпископ Г.Хомишин підтримав ухвалені на спільній конференції єпископату 23–24 травня 1920 р. протести на адресу Президії Намісництва у Львові та Міністерства віросповідань у Варшаві “в справі часто лучаючих ся спротивів інституціям съвящеників і переносення катехитів”³⁹. Водночас станиславівський єпископ доклав зусиль для впорядкування системи заміщень парохій гідними свого звання священиками. Для цього, насамперед, було проведено серію конкурсних іспитів з богословських наук для священиків, які претендували на парохії⁴⁰. Такі традиційні конкурсні іспити часто виявляли “професійну здатність” священиків, “відсіюючи” молододосвідчених кандидатів на парохії. Так, наприклад, у результаті одного з таких конкурсних іспитів з 11 кандидатів на парохію комісія синодальних іспитувателів 5-х священиків визнала “неуспособленими” до заміщення парохії⁴¹. Крім того, владика звертав увагу на звичай, коли “вірні “стараються” собі священика” в Ординаріаті, що “кидає уємне світло на деяких священиків, а кромі сего впроваджує зависимість священика від вірних”⁴². Тим часом генеральний делегат К.Галецький, виконуючи розпорядження уряду у Варшаві, повідомив 1 лютого 1920 р. про відновлення виплат конгруї священикам і допомоги для священичих вдів і сиріт, але при цьому ставилася вимога подання серед інших документів (свідоцтво смерті чоловіка священика, свідоцтво вінчання, метрика про народження дітей, свідоцтво убожества, свідоцтво моральності, свідоцтво лікарське) також посвідчення, “потверджене дотичним Староством” про лояльне ставлення до польського народу⁴³. Крім того, у березні 1920 р. Міністерство віросповідань і освіти розпорядилося встановити плату “священикам, занятим в душпастирстві” (не властивим катехитам) за проведення навчання релігії в народних загальних школах за період з вересня 1919 р. народу⁴⁴. Однак остаточне вирішення проблеми матеріального забезпечення духовенства залежало від результатів запланованої польським урядом земельної реформи. Для комплексного вирішення цієї проблеми уряд уже в квітні та липні 1919 р. доручив своєму генеральному делегатові та всім староствам у Східній Галичині зібрати детальну інформацію про “маєтки церковні, монастирські, парафіяльні, подуховні і т. п.”, зокрема, “щодо розміщення, чисельності, розмірів, господарського характеру і юридичного статусу всяких духовних маєтків так римо-католицької, як й інших християнських віросповідань”⁴⁵. Вирішення проблеми мате-

ріального забезпечення духовенства й заміщення церковних посад на рівні парохіальних урядів вимагали врегулювання правового статусу ГКЦ і налагодження певних контактів із польською адміністрацією, що дозволило б забезпечити певну “автономію” церкви стосовно органів державної влади й створити мінімальні умови для її розвитку.

Перші спроби відновлення організаційної структури Станіславівської єпархії в 1918–1925 рр. на всіх “рівнях” (від єпархіальних органів до деканальних і парохіальних урядів) виявили складне становище всієї ГКЦ в умовах польської окупації краю, засвідчили вирішальний вплив політичного фактора на її відродження. Це змусило єпископат висунути гасло “автономії” ГКЦ щодо держави. Контакти з польською адміністрацією показали необхідність регулювання правового статусу ГКЦ, хоча не “знімали” питання національно-політичної орієнтації духовенства та єпископату.

Перспективою дослідження зазначеної проблеми може бути додатковий аналіз відповідних постанов Синодів єпископів Київської Унійної (Греко-католицької) церкви за 1596, 1720, 1891 рр. і Синодів Станіславівської єпархії за 1897 і 1907 рр., положень Конкордатів Апостольського Престолу з Австрійською імперією 1857 р. і з Польщею 1925 р.

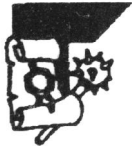
1. Бедуелл Гі. Історія Церкви / Гі. Бедуелл ; пер. з фр. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 11–46.
2. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська єпархія ГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія / Андрухів Ігор, Лисенко Олександр, Пилипів Ігор. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 168 с.; Каськів О. Історично-юридичний розвиток партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви у світлі Кодексу Канонів Східних Церков / О. Каськів. – Рим : Папський Східний Інститут, 2000. – 99 с.; Кияк С., о. Ідентичність українського католицизму : генезис, проблеми, перспективи / о. С. Кияк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 632 с.; Лужницький Г., о. д-р. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / о. Г. Лужницький. – 2-ге вид., випр. – Львів : Свічадо, 2008. – 640 с.; Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.; Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ, 1999. – 528 с.; Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище на Тернопільщині (1946–1989 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432 с.; Сурмач О. Внутрішньоцерковне життя ГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944) / О. Сурмач // Питання історії України. – Чернівці, 2000. – Т. 4. – С. 175–179; Химка І. Релігія й національність в Україні другої половини ХVIII – ХХ століть / І. Химка // Ковчег. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 55–66.
3. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 79 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 504, оп. 1, спр. 808, арк. 9–14; Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславівської на рік Божий 1925. – Станіславів, 1925. – С. XVII–XIX.
5. Див.: Нива. – 1921. – Ч. 10. – С. 297; Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславівської на рік Божий 1914. – Станіславів : Накладом клира єпархіального, 1914. – С. 154.
6. Федорів Ю., о. д-р. Історія церкви в Україні / о. д-р. Ю. Федорів. – Торонто, 1967. – С. 283.
7. Вістник Станіславівської Єпархії. – 1922. – Ч. 1–12.
8. Вістник Станіславівської єпархії. – 1919. – Ч. IV–X. – С. 39; 1920. – Ч. I–III. – С. 10; Ч. IV–VI. – С. 22–23; Ч. VII–IX. – С. 43; Ч. X–XII. – С. 65; Шематизм... 1925. – С. 285; Нива. – 1921. – Ч. 10. – С. 298; Ч. 12. – С. 362.
9. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / НТШ, Укр. архів. Т. XXVI. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Діловий Комітет Земляків Чортківської округи, 1974. – С. 43.
10. Вістник Станіславівської єпархії. – 1922. – Ч. I–III. – С. 20, 31, 33–34; Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславівської на рік Божий 1913. Річник XXVIII. – Станіславів, 1913. – С. XXVII.
11. Нива. – 1921. – Ч. 10. – С. 299–301.
12. Кугутяк М. Галичина. сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 158; Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные

- отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макаручук. – Львов : Вища школа, 1983. – С. 89.
13. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 11, спр. 16, арк. 2; ф. 2, оп. 11, спр. 36, арк. 16–41.
 14. Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1925. Річник ХХХ. – Станиславів. 1925. – С. 1–266.
 15. Там само. – С. ХХХІ.
 16. Український вістник. – 1921. – Ч. 166. – 25 серп. – С. 1.
 17. Див.: Історія фондоутворювача в описі 1 до фонду 2 Держархіву Івано-Франківської обл.
 18. Шематизм... 1925. – С. ХVІІІ–ХІХ.
 19. Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч. ІV–X. – С. 33; 1921. – Ч. І–ІІІ. – С. 13; Шематизм... 1925. – С. 68.
 20. Альманах Станиславівської землі. – 1975. – С. 938; Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. ІІ / НТШ, Укр. архів. Т. ХХІХ. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ, ЦК Станиславівщини, 1985. – С. 100.
 21. Вістник Станиславівської Епархії. – 1921. – Ч. ІV–ІV. – С. 27; Ч. VІІ–ІХ. – С. 42.
 22. Вістник Станиславівської Епархії. – 1925. – Ч. V–VІІІ. – С. 31.
 23. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 808, арк. 9–14.
 24. Марчук В. Українська греко-католицька церква й українська держава / В. Марчук, І. Пилипів // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 212.
 25. Кривава книга. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 262–263; Лебедович І., о. Полеві духовники Української Галицької Армії / о. І. Лебедович. – Вінніпег, 1963. – С. 240–241.
 26. Український вістник. – 1921. – Ч. 126. – С. 2; Ч. 160. – С. 4.
 27. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 11, спр. 14, арк. 2.
 28. Там само, ф. 567, оп. 1, спр. 8, арк. 22.
 29. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛІ України), ф. 408, оп. 1, спр. 1000, арк. 1.
 30. Делятинський Р. І. Становище та діяльність духовенства Станиславівської епархії ГКЦ в 1919–1920 рр. / Р. І. Делятинський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. VІІ. – С. 71.
 31. Шематизм... 1925. – С. 285–287.
 32. Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. 1–3. – С. 1.
 33. Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч. 4–10. – С. 29–30; 1920. – Ч. 1–3. – С. 5; див. також: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 773, арк. 1, 11.
 34. Шематизм... 1925. – С. 267–268.
 35. Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. X–XІІ. – С. 51.
 36. Шематизм... 1925. – С. 291; Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч. ІV–X. – С. 35–36; Ч. XІ–XІІ. – С. 56; 1920. – Ч. І–ІІІ. – С. 11, 12; Ч. ІV–VІ. – С. 28, 31; Ч. VІІ–ІХ. – С. 33–34, 44–46.
 37. Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. ІV–VІ. – С. 22–23; Ч. VІІ–ІХ. – С. 33–34.
 38. Там само. – С. 23–24.
 39. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 812, арк. 1.
 40. Там само, спр. 808, арк. 9–14.
 41. Там само, спр. 814, арк. 2–2 зв.
 42. Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. X–XІІ. – С. 50.
 43. Там само. – Ч. І–ІІІ. – С. 6–7; Ч. ІV–VІ. – С. 25; див. також: Львівсько-Архієпархіяльні відомости. – 1920. – Ч. 2. – С. 18–19.
 44. Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. VІІ–ІХ. – С. 36–37.
 45. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 26, оп. 2, спр. 8, арк. 2 зв.

В статье проанализированы особенности развития организационной структуры Станиславовской епархии ГКЦ в 1919–1925 гг. Исследовано влияние польской власти на административно-кадровую политику епископа Г.Хомышина. Раскрыта роль капитулы и консистории, деканальных и приходских правительств в системе управления греко-католической епархии.

Ключевые слова: административная структура ГКЦ, епархия, епископ, капитула, консистория, канцелярия, деканаты, приходы.

The article analyses the peculiarities of development of the Greek-Catholic Stanislaviv diocese's organizational-territorial structure in 1919–1925. It explores the impact of the Polish authorities on the

administrative and staffing policy of the Bishop G.Khomyshyn. It also reveals the role of the kapitula and consistory, deans and the priests government in the management system of the Greek-Catholic diocese.

Keywords: *the Greek-Catholic administrative structure, diocese, kapitula, consistory, administration office, deans, parishes.*

УДК 94(477.83/86)+329

Ольга ВОЙТЮК

РОЗВИТОК ІКОНОПИСНОЇ ШКОЛИ У СВЯТО-ІВАНІВСЬКІЙ ЛАВРІ У 20–30-х рр. ХХ ст.

У контексті діяльності митрополита Андрея та отця Климентія Шептицьких охарактеризовано витоки та процес утворення іконописної школи у Свято-Іванівській лаврі у Львові в 1927–1939 рр., проаналізовано програму навчання, визначено коло найбільш відомих випускників школи, які створили нові форми українського іконопису, що ґрунтувалися на традиційному українському народному мистецтві. Відзначено, що Глава Греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький створив унікальну збірку ікон Студитського монастиря, що є безцінним компонентом української іконографії.

Ключові слова: *іконописна школа, студити, іконопис, канон.*

Однією з невідомих сторінок історії діяльності монахів Студитського уставу залишається питання школи іконопису. Іконописні майстерні існували в Києво-Печерському монастирі (ХІІ ст. – 30-х рр. ХХ ст.), при Спаському монастирі на Львівщині, при Густинському монастирі в ХVІІ ст. на Полтавщині й Слобожанщині¹, при Золочівському монастирі у ХVІІІ ст. на Львівщині, при Хресто-Воздвиженському Полтавському монастирі у ХVІІІ ст.², при Почаївському монастирі в ХVІІІ–ХІХ ст. на Тернопільщині тощо. Як продовження традиції на початку ХХ ст. створено іконописну школу у Свято-Іванівській лаврі для ченців-студитів у Львові³.

Окреслена проблема малодосліджена й вивчалася українськими та зарубіжними науковцями здебільшого в контексті хронологічно й тематично значно ширших тем. Розвиток церковного мистецтва охарактеризували львівські дослідники В.Свенціцька⁴, В.Александрович⁵, М.Гелетович⁶, О.Нога⁷, О.Ріпко⁸, Л.Волошин⁹, Патріарх Димитрій (Ярема)¹⁰ та ін. Джерельну основу розвідки становлять архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ України), мемуарна література, матеріали періодичної преси. Завдання статті – розглянути процес розвитку іконописної школи ченців-студитів, звернути увагу на формування національної школи церковного малярства, а також простежити творчість керівників іконописної школи й учнів.

Одним із перших у Галичині високу естетичну вартість давнього українського іконопису усвідомив митрополит Андрей. Глава Греко-католицької церкви стверджував, що українське мистецтво повинно шукати власних шляхів духовного розвитку й релігійного малярства, витоки якого – давньоукраїнський іконопис і монументальні розписи церков. Митрополит створив унікальну “довоєнну” збірку ікон Студитського монастиря, якою від 1917 р. займався отець Климентій (знаходилася у львівських монастирях і приміщеннях Унівської лаври). 9 листопада 1939 р. збірку передано “під заряд і опіку Національного музею збірки книг, архіву, образів, давніх ікон при вулиці Скарги, 2 і в Уневі”¹¹. До збірки “Студіону” увійшли ікони ХV–ХVІ століть, серед яких можна виділити 21-фігурний Молитовний ряд кінця ХV ст., що походить із с. Мшана на Лемківщині, рідкісну за іконографією “Богородицю з Дитям і похвалою” кінця ХVІ ст. з Лемківщини, “Старозавітню Трійцю” початку ХVІ ст., “Преображення” середини ХVІ ст. з Кураша (Рівненщина)¹².

На підставі історичних джерел умовно можна виокремити три періоди розвитку іконописної школи ченців-студитів: 1) 1927–1933 рр. – створення іконописної школи, розміщеної в будинку львівського монастиря ченців-студитів на вул. Петра Скарги, 2а (тепер – Озаркевича, 2);

2) 1933–1937 рр. – переміщення школи до Унева; 3) 1938–1939 рр. – повернення іконописної школи до Львова.

Першим кроком до створення іконописної школи стало запрошення Климентієм Шептицьким митця-візантиніста М.Осінчука. З епістолярної спадщини отця довідуємося, що його рекомендувала Я.Музика¹³. 23 серпня 1927 р. у листі до митрополита Андрея М.Осінчук окреслив умови проведення занять в іконописній школі ченців-студитів, указуючи, що для неї “мусить бути створений відповідний верстат і місце праці”, а для майстерні необхідно обладнати кімнати-робітні: “1. Робітня для учеників; 2. Робітня професора; 3. Робітня технічна; 4. Одна дуже чистенька кімнатка, в якій сохли б верніксовані ікони. Відповідна кількість шпалюг. Два столи двометрові. Шафа на ікони і на підручники. Диктові рисівниці. Кілька табуретів зі скляними плитами для тертя та розроблювання фарбів. Відповідна кількість потрібних утензалій: порошок фарби, посуда, карук, крейда, вугіль, позлітка, золото, репарірки для жолоблення орнаментів в ґрунті, пензлі, ахати до полірування золота, куранти до тертя фарбів, шпалі тощо”¹⁴.

Згідно з укладеною 29 грудня 1927 р. угодою між М.Осінчуком й Успенською Унівською лаврою, ченці-студити мали навчатися за такою програмою: “1. Рисунок углем; 2. Технічні підготування для ікони; 3. Копійовання ікон. 4. Вивчення орнаменту на основі орнаменту на іконах; 5. Спроби компоновання стилевих орнаментів і ікон; 6. Стінопись фрескова і темперова. На освоєння матеріалу програми передбачалося два роки щоденних чотиригодинних занять”¹⁵. Найважливіший акцент у своїй програмі навчання М.Осінчук поставив на розумінні мистецьких основ візантійського стилю.

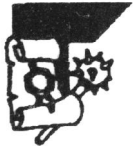
Перші заняття в іконописній школі розпочалися 4 листопада 1927 р. із приїздом з Унева братів схимонаха Висаріона, ієромонаха Філотея (Коць), новика А.Яблонського¹⁶. Згодом в іконописній школі також навчалися схимонах Гелазій, брат М.Висоцький, Домінік Шельонг, Іван Савицький, Й.Мокрицький, М.Пигель, брат Микола, Х.Куць, схимонах Ю.Мокрицький, брат Роман та ін. Іконописці “Студіону” ієромонахи Філотей Коць і Рафаїл Хомин поновили в 1934 р. копію чудотворної ікони Богородиці Одигітрії 1696 р. з Унева, як свідчить напис на її звороті. Ікона вважалася втраченою, а її походження помилково пов’язували з Лаврівським монастирем на Старосамбірщині.

З історією “Студіону” тісно пов’язана діяльність багатьох іконописців, які навчалися в іконописній школі при “Студіоні”. Чи не найбільшу дотичність до збірки мали іконописці Ю.Мокрицький і вже згаданий М.Пигель. Ю.Мокрицький працював також реставратором. Серед ікон збірки – декілька реставрованих ним пам’яток, про що засвідчують написи на їхніх зворотах, зокрема, на іконах XVII ст. ряду Моління з Галичини (“Апостоли Петро й Матвій” та ін.).

Відзначимо, що послушник А.Яблонський у липні 1929 р. залишив монастир, однак не покинув заняття в іконописній школі. Навчався в 1930-х рр. у Парижі як стипендіат митрополита А.Шептицького. Був членом АНУМ і Спілки образотворчих мистців. Сформувався як професійний художник, однак працював також для ченців Студитського уставу. Зокрема, у 1931 р. він виконав стінопис для монастирської трапезної у Львові на вул. Петра Скарги, 2а, намалювавши п’ять сцен¹⁷, а також працював над іконостасом у сестер студиток в Якторові. Серед інших праць А.Яблонського відомі: стінописи в церквах оо. Василян у Лаврові; стінопис у монастирі сс. Василянок у Суховолі; стінопис у монастирях оо. Студитів і сс. Василянок у Львові; дві великі картини в залі нарад Конгрегації для Східних церков у Римі (Ватикан); іконостаси для вісімнадцяти церков у Галичині й на еміграції (дві ікони в митрополичій каплиці у Львові, у Якторові, Старих Бродах, Калуші, Володимирцях та ін.).

Іконописець працював також спільно з П.Ковжуном і М.Осінчуком. Відомий А.Яблонський і як графік, виконавець фольклористичних композицій, альбома українських князів і гетьманів, ілюстратор різних видань. Від 1950 р. іконописець проживав у Парижі, де й помер у 1954 р. У його спадщині з останніх років життя є кільканадцять малих ікон, кілька більших ікон для Української греко-католицької церкви в Парижі¹⁸.

Починаючи з 1931 р., в іконописній школі монастиря студитів у Львові навчав В.Дядинок. Одночасно він створив панно-декорації для Божого Гробу в церкві Успення Богородиці. Найбільш відомий сьогодні твір В.Дядинок – “Володарі України княжої доби” – декілька

портретів князів, відтворених у дусі старих іконографічних традицій, хоча й з модерними рисами. Згодом опубліковано альбом автора під цим самим заголовком.

Його візантинізм у монументальних творах виразно помітно в іконі “Успення Богородиці” (1932) для церкви в Страдчі біля Львова й у проектах церковних поліхромій. В.Дядинок створив низку портретів різними техніками – “Митрополит Андрей”, “Княгиня Ольга”, “Муза”, “Легінь з Криворівні” тощо. З творів станкової графіки відзначимо найпомітніші композиції портретів гетьманів: “Богдан Хмельницький” в овалі, “Гетьман Іван Мазепа” та ін. Він виконав також низку ілюстрацій та обкладинок до українських видань.

1920-ті рр. стали роками активної творчості П.Холодного, який у 1922 р. прибув до Львова. Свої твори, що представляють монументальне та станкове малярство, декоративне мистецтво, він демонстрував на численних львівських виставках 1922, 1923, 1924 та в 1926 рр., а в 1929 р. узяв участь у виставці української книжкової продукції видавництва “Західна Україна”. У цей самий час за ініціативою емігрантів зі Сходу України у Львові був створений Гурток діячів українського мистецтва (ГДУМ), який очолив П.Холодний. Гурток об’єднував художників, літераторів й архітекторів (проіснував до 1927 р.).

Під враженням старовинних українських ікон у збірці Українського музею у Львові, зібраній митрополитом Андреем, П.Холодний почав захоплюватися старовинним українським мистецтвом, а із часом став знавцем української ікони й старовинних живописних технік. Уже з 1916 р. він почав використовувати стару іконописну техніку в релігійних і світських композиціях, які свідомо наділяв окремими стилістичними рисами візантійської традиції, трансформуючи її в дусі сучасного йому модерного мистецтва. Таким чином, П.Холодний, поруч з М.Бойчуком та О.Новаківським, став одним із засновників у сучасному їм образотворчому мистецтві українського національного стилю, який отримав назву “неовізантинізму”.

У 1924–1930 рр. П.Холодний працював над оздобленням однієї з найкращих пам’яток ренесансної архітектури Львова – Успенської церкви на вул. Руській, для якої він виконав ікони та вітражі. Загалом, вітражі в інтер’єрі української церкви – це запозичення з католицьких храмів, яке стало можливим завдяки специфіці історії української християнської церкви в Галичині. Саме П.Холодний у церкві Успіння Богородиці у Львові вперше в історії українського візантійського будівництва використав вітражні композиції.

Свої знання старовинних живописних технік П.Холодний застосував і при створенні поліхромних розписів на фасаді церкви св. Миколая у Львові в 1924 р. (вул. Б.Хмельницького, 28), яка є львівським зразком візантійської архітектури XIII ст., а також при відновленні розписів на фасаді міської церкви св. Онуфрія монастиря василіян (вул. Б.Хмельницького, 36/38). Останньою великою роботою художника стали настінні розписи й ікони до іконостаса каплиці Святого Духа при Греко-католицькій духовної семінарії та Богословській академії у Львові.

Гідними послідовниками П.Холодного стали учні іконописної школи студитського чернецтва, серед яких – монах-студит о. Рафаїл (Роман) Хомин. Він народився в с. Піддністрянни в 1907 р. Навчався в духовній семінарії у Львові, Варшавському університеті на теологічному факультеті, згодом – Католицькому університеті в Лювені (Бельгія), де закінчив художні студії й одержав ступінь доктора богослов’я. У 1932 р. у католицькій академії в Римі він був пострижений у монахи й отримав ім’я Рафаїл.

О.Рафаїл реставрував церкви в Крилосі під Галичем і в с. Вузлове на Радехівщині. Малював декорацію для читальні в Піддністрянах та портрет Т.Шевченка. Був на душпастирській праці в селах Ляшків, Жидятичі, Вербилівці, Уневі, Кривчицях, а в 1931–1933 рр. працював тюремним священиком у Равічу, Вісьнічу, Вронках, згодом перейшов у с. Рясне. Служив в Унівському монастирі, був капеланом Старшинської школи УПА “Олені” (літо – осінь 1944 р.). Загинув у бою 25 жовтня 1944 р. разом з усім штабом (150 осіб), потрапивши у вороже оточення. Похований на горі Люта біля с. Кальне Долинського району¹⁹.

В іконописній школі студитів починав свій мистецький шлях ієромонах Ю.Мокрицький. Він народився в 1911 р. у с. Хлопівці Тернопільської обл. Студіював малярство у В.Дядинюка, продовжив навчання в Академії Мистецтв у Відні (1944–1947). Його перші праці пов’язані з Львівщиною: іконостас у церкві св. Йоанна Богослова в селі Словіта біля Унева. Мокрицький Ювеналій розписував монастирську церкву Успіння Пресвятої Богородиці в Уневі в

1935–1938 рр. із художниками місцевої студитської іконописної школи – схимонахом Ф.Коць, еромонахом Романом, І.Курахом, учителем М.Дюком, братом Миколою, братом Х.Куць²⁰. У 50-х рр. ХХ ст. фрески було варварськи обпалено й замальовано фарбами. Тільки в 1993–1997 рр. фрески відновила група українських реставраторів. Після Другої світової війни перебував у Німеччині, де засвоїв техніку мозаїки. Розмалював іконостас для церкви оо. Василян (1952–1954) й ікони до іконостасу Собору св. Софії (1970–1979) у Римі, молитовниці сестер Венедиктинок (1953–1954), у церквах Бельгії та Австралії намалював плащаниці, відновив церкву св. Апостолів Петра й Павла (1957) у США.

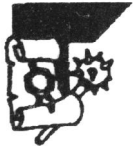
Ще одним випускником Студитської іконописної школи був М.Пигель²¹. Після закінчення Другої світової війни він почав працювати в Державному музеї українського мистецтва у Львові спершу рисівником, а від березня 1949 р. головним хоронителем фондів цього ж музею. Він перейняв справу Студитів із збереження пам'яток українського сакрального мистецтва. Працюючи довголітнім завідувачем фондами Національного музею у Львові, ніхто й не здогадувався, що він – законспірований чернець-студит.

У 1951–1952 рр. М.Пигель проходив практику в художньо-реставраційних майстернях відомих музеїв Москви та Ленінграда, ознайомився з основними консерваційно-реставраторськими процесами й здобув практичні навички в складанні описів стану збереження художніх творів. Використовував час відпусток для численних пізнавальних подорожей. Спершу ознайомився із збірками київських музеїв і з історичними пам'ятками Києва. Відтак подорож у російські міста Володимир, Суздаль, Загорськ дала можливість М.Пигелю пізнати деякі історичні пам'ятки сакрального мистецтва ще із часів Київської Русі. Підсумок цих подорожей – його цікаві, детальні й обширні доповіді своїм співробітникам у Державному музеї українського мистецтва у Львові. Зауважимо, що за час цих поїздок він оглянув 24 музеї, 11 фондів приміщень і понад 80 архітектурних пам'яток.

У своїх, особливо північно-східних, подорожах М.Пигель досить глибоко ознайомився з Новгородськими та Псковськими школами живопису Рубльова, Чернова, Діонісія та ін. Він порівняв стилі українських іконописних шкіл із стилями російського іконописання й прийшов ще в другій половині ХХ ст. до висновку, який нещодавно науково обґрунтував професор Д.Степовик – іконописне мистецтво західноукраїнських шкіл, як частина загальноукраїнського сакрального мистецтва, “придержувалось старогрецького народного типу у створенні образів святих, у композиції та рисункових пропорціях, але в характері передачі суті ікони, у композиції фігур та загальному колориті українські іконописці виявляють явно місцевий характер. Тож можна стверджувати, що українські іконописці внесли у свої твори незвичайно багато індивідуального місцевого характеру, зберігаючи однак тип ікони часу розквіту візантійського іконопису Х–ХІ ст. і тому в історії світового мистецтва займають “зовсім виразно окреме місце”²².

М.Пигель уболівав за долю експонатів іконописного мистецтва ХV–ХVІІІ ст., здепонованих у приміщенні недіючого львівського Вірменського собору. Як головний хоронитель музею він працював у Львівському державному музеї українського мистецтва 27 років, віддаючи всю свою енергію, силу й уміння для збереження музейних, особливо сакральних пам'яток, збирання яких започаткував митрополит Андрей Шептицький. Час праці М.Пигеля головним охоронцем Музею припав на найважчий період у житті мистецьких і культурних закладів Західної України, коли всі намагання кагебістсько-окупаційного уряду спрямовувалися на нищення української культури. Коли з бібліотек “вилучали” і палили, немов на середньовічних кострищах, книжки; з архівів зникали й знищувалися цілі фоліанти справ і пам'яток. У 1952 р. відбулося варварське знищення великої кількості експонатів Музею, які за наказом львівських партійних органів перевезено в Бібліотеку ім. В.Стефаника, де живописні полотна спалено, а скульптурні пам'ятки знищено.

Таким чином, керівники й учні іконописної школи Студійського чернецтва мали змогу навчатися в найвизначніших центрах мистецького життя, працювати й подорожувати по європейських країнах. Вони відновили й розвинули традиції давньоукраїнського іконописання із запозиченням кращих зразків візантійського сакрального мистецтва. Згодом у творчому надбанні монахів-іконописців з'явилися своєрідні особливості. Завдяки доробку студитів, який зберігся до наших часів, їх творча спадщина є невід'ємним компонентом української іконографії.

1. Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. / П. Жолтовський. – К. : Наук. думка, 1978. – 327 с.
2. Білецький П. Український портретний живопис XVII–XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку / П. Білецький. – К. : Мистецтво, 1969. – 319 с.; Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. / П. Білецький. – К. : Мистецтво, 1981. – 159 с.
3. Вуйцик В. Іконописна школа при монастирі Студитського Уставу у Львові, її організація і діяльність / В. Вуйцик // Лавра. – Унів, 1998. – № 1. – С. 52–56.
4. Історії українського мистецтва (II т.). Розділ “Живопис XIV–XVI ст.”; Українське народне малярство XIII–XX століть: світ очима митців : альбом / авт.-упоряд.: В. І. Свенціцька, В. П. Откович. – К. : Мистецтво, 1991. – 304 с.
5. Александрович В. Двох’ярусний іконостас з намісною іконою Спаса Пантократора в ріст в давньому українському малярстві / В. Александрович // Материялы міжнар. навук. канф. “Царква і культура народаў Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі XIII – нам. XX ст.”. – Гродна, 1992. – Кн. 4. – Ч. 3. – С. 516–521; Александрович В. Ікона Спаса Пантократора з церкви Різдва Богородиці у Старичах / В. Александрович // Історія релігій в Україні : тези повід. V Міжнар. круглого столу (Львів, 3–5 трав. 1995 р.). – К. ; Львів, 1995. – С. 31–33.
6. Царські врата українських іконостасів / [упоряд. Ю. Юркевич]. – Львів : Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам’яток при НТШ, 2012. – 360 с.
7. Нога О. Українське церковне мистецтво. Західний регіон 1880–1920-ті роки / О. Нога, О. Герій, А. Туркевич-Клімашевський. – Львів, 2012. – Т. 1. – 305 с.
8. Ріпко О. Львівська картинна галерея : альбом / О. Ріпко, Л. Молчанова. – К. : Мистецтво, 1987. – 159 с.
9. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький як меценат Олекси Новаківського і його школи / Л. Волошин // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці секції мистецтвознавства / [ред. тому: О. Купчинський, В. Овсійчук, А. Рудницький]. – Львів : Атлас. – Т. 227 (CCXXVII). – С. 196–215.
10. Детальніше див.: Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII–XV ст. – Львів : Друкарські куншти, 2005. Автор дослідив ікони Західної України XII–XV ст., що збереглися в музеях та приватних колекціях України, Польщі, Словаччини, Росії, Німеччини тощо, у своїй більшості, які не відомі не тільки широкому загалові, але й багатьом спеціалістам. У дослідженні подається чітка систематизація ікон у стилістично-часовому й іконографічному визначенні, підкріплена ілюстраціями пам’яток як українських, так і народів, близьких до українських у стилі й часі.
11. Щоденник НМЛ. 1939. Запис 582 від 9/11.
12. Там само.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 408, оп.1, спр. 244, арк. 7.
14. Там само.
15. Там само, арк. 57–58.
16. Там само, ф. 684, оп. 1, спр. 3298, арк. 7.
17. Там само, арк. 15.
18. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / [голов. ред. В. Кубійович]. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1989. – Т. 10. – С. 342.
19. Лаба В. Історія села Піддністрян / В. Лаба. – Львів, 1996. – С. 75.
20. Ясна путь. – 1936. – Ч. 7/8. – С. 23.
21. Там само. – 1937. – № 4. – С. 22.
22. Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть / Д. Степовик. – К., 1996. – С.124.

В контексте деятельности митрополита Андрея и отца Климентия Шептицких охарактеризовано истоки и процесс создания иконописной школы в Свято-Ивановской лавре во Львове в 1927–1939 гг., проанализировано программу обучения, определен круг наиболее известных выпускников школы, которые создали новые формы украинской иконописи, основанной на традиционном украинском народном искусстве. Отмечено, что Глава Греко-католической церкви митрополит Андрей Шептицкий создал уникальный сборник икон Студийского монастыря, который является бесценным компонентом украинской иконографии.

Ключевые слова: иконописная школа, студиты, иконопись, канон.

In the context of the Metropolitan Andrei and Father Clement Sheptyts'kyi activities the origin and process of the creation of the icon painting school at St. Ivanovo Monastery in Lviv in the years of 1927–1939

are analyzed. The author describes the educational process and the circle of the most famous graduates of school that have created new forms of the Ukrainian iconography, which were based the traditional Ukrainian folk art. It is noted that the Head of the Greek-Catholic Church Metropolitan Andrei Sheptyts'kyi has created a unique Studites' monastery collection of icons, an invaluable component of the Ukrainian iconography.

Keywords: the icon painting school, Studites' monastery, iconography.

УДК 94(477).316.334“1950/1963”

Олег ЄГРЕШІЙ

ПРОБЛЕМА ПОБУТУ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ – ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ДАЛЕКИЙ СХІД 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр.

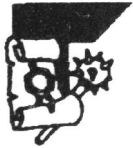
У статті вивчається побут і соціально-психологічна адаптація сімей греко-католицьких священників – політичних переселенців на Далекий Схід у 1950-х – першій половині 1960-х рр. Особливий акцент зроблено на дослідженні життєдіяльності родини священника А.Сірецького. Удільно увагу повсякденному життю родин греко-католицьких священнослужителів, їхньому виживанню в умовах Далекого Сходу. Автор статті, зберігаючи мову оригіналу в цитатах, намагається зрозуміти внутрішній світ спецпоселенців, їхні переживання, психологічні відчуття в складних умовах виживання. В основі джерельної бази статті – епістолярний жанр, листування між депортантами і галицькими українцями.

Ключові слова: політичні спецпоселенці, греко-католицькі священники, Далекий Схід, родина А.Сірецького, повсякденне життя, епістолярій.

Екскурси в історичне минуле безперечно мають не лише пізнавальне, а й виразне дидактичне значення. В умовах “постмодерної” доби, з її технізацією життя, характерними десакралізаційними, емансипованими тенденціями, доволі гостро постає проблема збереження традицій (і національних, і релігійних) у повсякденному житті, побуті тощо. Адже швидкості нинішнього часу нерідко “посягають” на вузлові стратегічні речі, котрі були усталеними для наших предків упродовж тисячоліть. Звісно, є необхідність певних історичних екстраполяцій, зіставлень з нашим часом з метою імовірних запозичень окремих характерних рис предків, притаманних їм цінностей. Адже, безумовно, існують явища, які людина-нащадок просто не може забути, оскільки вони завжди були основоположними. І, незважаючи на їхню, так би мовити, “ретроприроду” (жива християнська віра, молитва, активна участь у літургіях і т. д.), можливо, варто активніше їх застосовувати в щоденному практикуванні.

Хочеться особливо акцентувати на персоналістичному аспекті таких наукових напрацювань, адже в центрі подібних розробок завжди знаходиться історична людина з її побутом, повсякденним життям, соціальним антуражем, ментальністю, ідентичними, характерними тільки для неї, рисами, способом мислення тощо. Для повного розкриття життєдіяльності історичної людини, на наш погляд, найсприятливішими є джерела епістолярного жанру. Листи, зокрема, вигідно відрізняються від інших документів передусім своїми пізнавальними можливостями. Вони випукліше передають ментальну природу конкретної людини. Нерідко кожне авторське скорочення, велика літера, уточнення, три крапки, окремі “галицизми”, “латинізми” говорять більше про людину, аніж широкоформатні тексти. Підібрані автором листа слова, терміни, цитати, уривки з прочитаних ним художніх чи наукових творів дають об’ємну характеристику особистості, указують на рівень інтелекту, цінності, релігійність, зацікавлення людини. Між рядками читаються переживання, тривоги, сподівання окремого конкретного індивіда.

Важливо, що нині у вітчизняних виданнях з’являється низка статей методологічного характеру, які дозволяють “канувати” власні історичні пошуки, надати їм відповідного теоретичного осмислення. Усе частіше проводяться міжнародні конференції, які дозволяють запозичити досвід зарубіжних учених щодо адаптації цього нового, маловідомого напрямку до українських

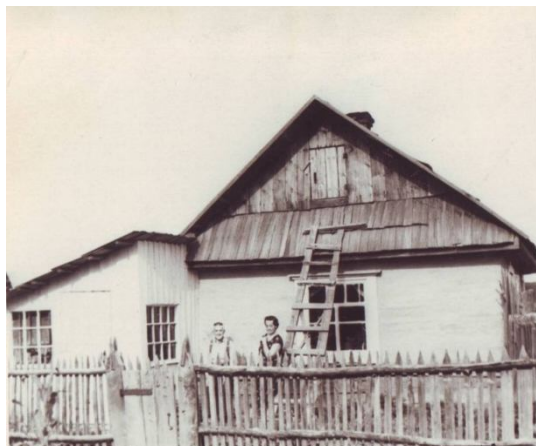

умов. Пізнавальними в цьому контексті можуть видатися й праці вітчизняних науковців, які друкують ґрунтовні методологічні студії. Так, О.Горбовий у праці “Повсякденність як міждисциплінарний ідейний конструкт: соціальне конструювання реальності та історія” чимало уваги вділяє міждисциплінарності, причому не лише науковим, а й практичним перспективам. Адже повсякденність з її скрупульозним, різногранним підходом дозволяє побачити непобачене, те, що, як правило, “не потрапляє в об’єктив” узагальнюючих досліджень¹. Абсолютно солідаризуємося з іншим вітчизняним автором – Валерієм Капелюшним, який торкнувся культурних аксіологічних й онтологічних трансформацій нинішнього суспільства. Авторські звороти “на надриві”: “квазі-цінності комерціалізованої “одновимірної” “культури гіпермаркету”, “мережеве суспільство”, “порногламур”, “тілоцентризм” та ін. – заставляють шукати відповіді “в історії”, уважніше вдивлятися в історичну людину, аналізувати її повсякдення, з’ясовувати для себе щось досі не відане, а відтак убезпечуватися від загрозливих тенденцій нинішньої доби². Цілковито слухними, на наше переконання, видаються узагальнення В.Капелюшного про те, що “глобалізація й постмодернізм зруйнували і «демистифікували» традиційні обґрунтування культурних сенсів людського буття, проте поки що не в змозі дати адекватні часу й переконливо аргументовані альтернативні підходи”³.

Відома українська дослідниця О.Коляструк у своїй статті “Усна історія та історія повсякденності: єдність дослідницьких завдань” акцентує, що “історія повсякденності” повернула у “велику” історію “маленьку” людину, оскільки запропонувала аналіз минулого з позиції безпосереднього учасника подієвої історії. За визначенням вітчизняної дослідниці, “оптика історії повсякденності традиційно позиціонується як “погляд зсередини” чи “погляд знизу”, що істотно корегує оцінку, дану згори⁴. У контексті цих розмірковувань характеризує історію повсякденності як окремий напрям історичної науки тернопільський дослідник Іван Шустак, котрий відзначає, що модерна історична наука прагне віднайти шляхи, які дозволяють наблизитись до розуміння історичного минулого через його суб’єкта й носія – людину. Адже, на думку дослідника, усебічний аналіз матеріальних і соціальних форм повсякденного існування людини – її життєвого мікросвіту, стереотипів мислення і поведінки – є одним із можливих у цьому відношенні підходів, дозволяють випукліше дати оцінку історичним сюжетам⁵.

У пропонованій статті ми торкнемося передусім життєдіяльності родини греко-католицького священика Антона Сірецького, яка була переселена на Далекий Схід у 1950 р. Стаття базується переважно на матеріалах із приватної колекції уцілілих листів сина священика – Любомира, юриста за професією, котрі він адресував галичанам упродовж 1950-х рр. Звісно, що обставини життя однієї конкретної родини не можуть з усією широтою характеризувати побут, повсякденність багатотисячної громади галицьких політичних переселенців 1950-х – початку 1960-х рр., однак, звичайно, відповідний фактичний матеріал вони містять.

Стало відомо, що перші переселенці із сімей греко-католицьких священиків прибули в Хабаровський край наприкінці 1940-х рр. Причому більшість із них приїжджали пізньою весною – влітку, позаяк мусили заздалегідь самостійно споруджувати собі житло на зиму, яке самі ж називали “не то хатками, не то кучками”. Це було, як видається, “стратегічним завданням” новоприбульців. Так, улітку 1949 р. у Хабаровський край привезли переселенців зі Славського, Стрийського, Ходорівського та інших районів Львівщини. Приїзд нових переселенців ставав, як правило, “подією для всієї округи, де жили переселенці”. Як згадував у своєму листі один із депортантів, “...вони (галицькі українці, яких було депортовано раніше. – О.Є.), зібрані святочно великою громадою, вийшли на берег, щоби нас зустрічати. (Приїзд цих родин греко-католицьких священиків відбувся в червні 1950 р. – О.Є.) Старі радили, розказували, інформували. Наступного дня після нічлігу на прибережному камінні попросили частину “гостей” до себе, і порозміщували по своїх вбогих хатинках”. Як відзначив один із галицькоукраїнських депортантів, усіх прибульців нараховувалося в червні 1950 р. близько 700 чоловік, а минулорічних хатин було 19⁶. Кожна сім’я для вирішення своєї житлової проблеми мусила творити спілку з кількома іншими сім’ями. Спершу переселенці вирубували ліс, прочищали площу під забудову, утворюючи тим самим провулки, заготовляли будівельний матеріал. Тож переважна більшість українців на перших порах працювали лісорубами, змушені були жити в палатках. Окремих новоприбульців, щоправда, удавалося розмістити в помешканнях старожилів.

*Вигляд помешкань
спеціалістів. 1950-ті рр.*

Разом із тим робота мала платну основу. Теоретично двічі на місяць після “закриття наряду” (підсумків виконаної роботи) згідно із нормами, передбаченими “Отделением капитального строительства” (ОКС), люди отримували мізерну платню. Насправді ж, як засвідчує листування, “чекати доводилось третю, а то й четверту получку, і чекати авансів”. Найпромовистіше побут переселенців характеризують окремі уривки з їхніх листів: “Робота тяжка, та в винагороду записалася в історію мого життя багатим досвідом у ділянці не тільки архітектури, але й соціальної квестії... На роботу при вирубці лісу доводилося долати 8 км в одну сторону – спершу грязьким прибережним намудом, відтак великим, острым камінням, вкінці водою і плаваючим по ній деревом – у ліс. Хід і праця на невиносимій спеці. Немилосердно їдкі комарі, оводи та інша мушня, ночами язва блощиць при повному браці питної води, “керничної води до пиття”. Ще й нині не можу вповні прийти до себе після набутої у тайзі “pleuritis sicca” (хвороби *сухого плевриту*. – О.Є.)”⁷. Щоправда, багато жінок створювали в домашніх умовах кравецькі артілі. Священики підзаробляли тим, що відправляли богослужіння на прохання (інтенції) за здоров’я, душі померлих, виконували інші священничі практикування. Разом із тим, щоб вижити, депортанти змушені були часто продавати, за їхнім же визначенням, “мертвий інвентар” – свої особисті речі, окреме вбрання тощо.

У листах галицькоукраїнські депортанти часто давали характеристику своєму новому соціально-побутовому середовищу: “Нанайці – малоцивілізовані люди, що не так то надто й давно вийшли з анімізму й тотемізму, недавно за рядянської влади покинули шатра й колиби й дикі обичаї, а тому кочівництво поміняли на школу, кіно й радіо. Головне їхнє заняття – риболовля, частково ловецтво, не цураються й рільництва. Проживають і асимільовані українці. Щоправда, по-українськи наче на глум усім расистичним доктринам – слова сказати не вмюють... Що після короткої розмови й довгих вагань, вкінці признавалися й визнавали, що “вони теж с хахлов”. Серед них трапляються наставники (вірогідно, представники *адміністративного апарату*. – О.Є.), здебільшого яничари, хоча начальники – з Кривого Рогу”⁸.

Спецпоселенці так характеризували природні умови: “Коли уявите собі якийсь безмежжя ліса від півночі й сходу й безмежжя води від полудня й ще трохи від заходу – так це буде, приблизно наш пейзаж. Цей ліс, це глуха, непрохідна тайга: трохи ялиці й сосни, більше кедрини, а там цікаві породи клена, липи, монгольського дуба, маджурського ясеня... найчастіше зустрінете березу, осику, рябину, вільху. Вони ростуть всуміш із нечисленними шпильковими деревами, коріння пускають більше вширш, ніж вглиб і виростають тонкі та високі. Загальний характер краєвиду тайги якийсь строгий, дикий і мрачний, особливо у вогих, болотистих місцях, що їх зустрінете на кожному кроці. Фавна дуже мізерна; говорять про медведів, оленів, рисів і вовків, може десь вони і є, у нас їх не видати (зайця зустрінути дуже тяжко). Не видати й птахів і пташиного співу не чути. В гарячі літні дні, коли наші ліси й діброви аж заходилися від пташиних прегарних концертів, тут так тихо, що наче дзвоном дзвонить... Всюди у краєвиді, у кліматі, у природі, повно тут якихсь не то несподіванок, не то контрастів: і небо, і воду, і ліс заворожила якась невимовна таємниця, і повна загадок душа тутешньої природи, так, як нерозгадана й незбагнута, ніжна (аж до контемпляції) й жорстока (аж до садизму) душа азіята”⁹.

До позитивів депортанти відносили середовище, до якого вони потрапляли, – галицькоукраїнських священиків, катехитів, учителів, юристів. Спілкування з представниками інтелігенції, галицькими інтелектуалами надавало життю депортантів певного сенсу, інакше б довелось, як вони зазначали, “стайговеніти”. Іноді влаштовували спільні вечері “всєї “корейської інтелігенції”, співали українські пісні, у різдвяну пору – колядували. “Варто було чути, як розспівалася була тайга”, – відзначали вони ж у своїх листах до рідні¹⁰. Хоча, влада намагалася розмежовувати проживання таких людей, відправляючи до Чити, Хабаровська тощо.

Проте взаємини між жителями окремих населених пунктів нерідко цензурувалися. Аби відвідати українця з іншого селища, потрібно було отримати спеціальний дозвіл від “спецкомендатури МГБ”. До того ж, щомісяця спецпоселенці мусили засвідчувати свою присутність у вказаній спецкомендатурі – пройти, як вони самі зазначали, “контрольне зголошування”. Без цього дозволу податися в селище Інокентівка, яке було розташоване за 7 км від поселення депортантів і в якому проживало багато галичан, було неможливо. Лише в лютому 1954 р. поселенці отримали спеціальну посвідку замість довідки, що засвідчувала особу. Це, цитуючи спецпоселенців, був “вже твердий «алий» папір, удвоє зігнений в формі книжечки”. Деякі депортанти навіть іронізували, перефразовуючи відомі слова радянського поета В.Маяковського: “Читайте, завидуйте, я громадянин нанайського району”¹¹. Водночас, за цією посвідкою спецпоселенцю дозволялося проживати тільки в районі розселення, який відповідав органі, що видав таку посвідку.

Дивує активне й доволі урізноманітнене дозвілля депортантів. Спецпоселенці створювали хори, влаштовували концерти, мали можливість користуватися бібліотекою, хоча, за їхніми ж свідченнями, “позиція книжки була доволі слаба”. Нерідко галицькі українці просили родичів у листах надсилати їм якусь художню книгу – твори Л.Толстого, А.Чехова, окремих англійських авторів.

Лікарське обслуговування, знову ж таки, було доволі низького рівня, більшість лікарів – з місцевого населення. Водночас спецпоселенці часто скаржилися на гіпертонію, спровоковану місцевим кліматом. “Вулканічна сопка”, розташована поруч, випромінювала гази, що негативно впливали на серце й легені. Часом депортанти грали в шахи, а нерідко навіть з місцевими жителями – нанайцями. Серед нанайців, до речі, траплялися й східняки-українці, прізвища яких, за висловленням самих депортантів, “закінчувалися на -енко”. Разом із тим спецпоселенці визнавали, що “водка також виборола собі сильну позицію в тайгівій суспільності”, траплялися й сварки. Як показує архівний матеріал, разом з політичними депортантами в одному селищі нерідко проживали також особи з кримінальним минулим. Зокрема, у березні 1952 р. у Хабаровський край прибула сотня осіб з кримінальним минулим – вихідці з Донбасу. Часто новоприбульці-криміналісти грабували магазини, робили облави на будинки культури, кінотеатри, здійснювали погроми “власть имущих”. Бувало, активність цих осіб настільки зростала, що доводилося викликати правоохоронні органи з Хабаровська¹².

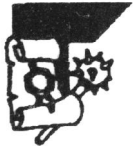
Між тим, навіть радіо, за незначними винятками, депортанти не мали змоги використовувати. Іноді, як відзначали спецпоселенці в листах до родичів, була спроможність відвідувати

кінотеатри, де переглядали фільми (вказувалися навіть їхні назви – “Індійська гробниця”, “Під небом Сицилії”, “Петербурзька ніч” та ін.).

Уже за два роки (станом на 1952 р.) селище спецпоселенців змінилося до невпізнання. Постало кілька нових вулиць, з'явилась електрика, запрацювали трактори, бульдозери, “залізо-бетон і “красний призрак” бродять там, де ще недавно шумів ліс і бродили медведі” – іронічно зауважували самі ж депортанти. Причому такі “цивілізаційні зрушення” відбулися завдяки титанічній праці самих українців, цитуючи авторів листів, “чужими руками можна й грань загрибати”. Чимало переселенців із Житомирської, Київської та Тернопільської областей, серед яких були й поляки, у домашньому господарстві володіли коровами, козами та іншими свійськими тваринами. Тільки за осінь і зиму 1951 р. українські переселенці побудували майже 100 нових будинків, у кожному з яких проживало 5–6 родин. Тож родини священнослужителів Венгріновичів, Котлярчуків, Підлисецьких, Петрашів, згаданих нами вище Сірецьких проживали спільно. Священики-одинаки (целєбси) переважно гуртувалися окремо – також по 4–5 чоловік. Зустрічаємо в архівах також прізвища священників Орищука, Гузана, Семчишина, Шкрєбка, Левицького, Логінського та ін.¹³ Почала функціонувати пекарня, два склепи (магазини), один ларьок. Між тим, усі ці торговельні заклади не в змозі були обслужити потреби всього населення. Щоб вижити, як уже зазначалося, поселенці часто продавали речі особистого використання.

Разом із тим 1954 року священничій родині Сірецьких удалося покращити свої побутові умови, придбати власне помешкання. Купити хату вдалося в “промпереселенця”, який тоді повертався в Україну. Повна ціна будівлі – 3 200 рублів, що за тих умов видавалося порівняно недорого. Для прикладу, помешкання схожого рівня в місті Троїцьк, що неподалік Джонки (таку назву отримав колишній Корейський мис, територія якого розширилася за рахунок новообжитих “колонізованих” земель), коштувало 10 тисяч рублів. (Джонка – китайське слово, яким китайці називали човен, що слугував водночас і помешканням для професійних рибаків). Нові мешканці, як засвідчує їхнє листування, були в цілому задоволені умовами проживання. В одному зі своїх листів вони так характеризують будівлю: “Хата має 7 м довга 5 м широка, ясна, висока, кімната й кухня, біля хати стайня на корову й 20 арів викорчованого городу”. Найголовніше те, що з'являлася можливість окремого проживання¹⁴. Для порівняння – 1 кг корейських яблук у тих умовах коштував 10 руб., черевики жіночі – 118 руб., а білет Хабаровськ–Москва – 510 руб. Щоправда, така розцінка існувала вже станом на липень 1960 р., що з урахуванням інфляції та грошової реформи могло набути дещо іншого значення.

Родина Сірецьких у 1953 р. у домашньому господарстві використовувала козу, для культурної розваги – гітару, а для контакту зі світом – радіо. Старший син греко-католицького священика Любомир працював на електричному циркулярному станку, на якому виготовляв штукатурну дранку, штахети й різноманітні бруси для столярної роботи. Як іронічно відзначав сам депортант, “і то мушу бути вдячний, бо я “буржуазний юрист” мусив мати не електричний станок, а електричне крісло”. До того ж, ця робота була дещо легшою, аніж робота вантажника, яку доводилося виконувати раніше. Хоча влітку спецпоселенці нерідко працювали у дві зміни – денну й нічну. Заробіток становив приблизно 500 руб., хоча й була можливість отримувати окремі доходи, за їхніми ж словами, з “частної практики” – “з ліва”. На роботу часто доводилося добиратися кіньми, а влітку – човнами. Щоправда, з жовтня 1953 р. колишньому правнику, згаданому вище Любомиру Сірецькому було запропоновано увійти до спеціальної інвентаризаційно-люстраційної комісії, що вивчала різноманітну юридичну документацію, зокрема особисті справи спецпоселенців. Очевидно, колишній юрист добре справлявся, бо невдовзі йому запропонували стати “учотчиком” на Гілі (нове спецпоселення, розташоване неподалік Джонки). Разом із тим, спецпоселенця, що не зовсім розумів російську юридичну термінологію, виручало знання латинської мови¹⁵. Нерідко Любомирові Сірецькому, як знавцю юридичної справи, доводилося писати листи-звернення депортантів до радянських високопосадовців – Климента Ворошилова, Михайла Булганіна з проханням про помилування, скорочення строку перебування на спецпоселенні, перегляд кримінальних справ тощо. Але, як показує епістолярій, затриматися тривалий час “учотчиком” Л.Сірецькому не вдалося, оскільки, цитуючи його листа, “ст. брат” (старший брат. – О.Є.) підняли страшний шум, що мовляв партійні сидять без

роботи, а “попам” дістається така робота (з окладом 500 руб. у місяць). Тож синові священника Л.Сірецькому доводилося й надалі сторожувати.

Священічі родини своїм терпеливим, подвижницьким життям демонстрували широкому загалу спецпоселенців взірць поведінки в екстремальних умовах життя, проявляли солідаризм у важких, трагічних ситуаціях. Так, похорон у червні 1956 р. священника, колишнього гімназійного катехита в м. Сянок Степана Венгриновича відбувся за зазначного велелюддя, парастас відправили 8 священників, громада співала Євангеліє та “Вічну пам’ять”, чим, за висловом депортантів, дуже здивувала окремих корінних жителів та адміністративних працівників російської національності. Хоровий спів на похороні священнослужителя став, за словами спецпоселенців, своєрідним “останнім криком протесту”¹⁶.

Особливий спосіб спілкування із “цивілізованим світом” – листування з родичами. Лист із Галичини нерідко ставав, за їхніми визначеннями, “подією тижня”. Хоча, починаючи з листопада, спілкування в листах з родичами утруднювалося, оскільки головний комунікаційно-поштовий шлях – річка Амур починала замерзати¹⁷. Спецпоселенці намагалися через контакт з родичами, близькими людьми, знайомими черпати інформацію про Україну, свою малу батьківщину, а нерідко й “вилити душу”, ділитися чимось сокровенним. Щоправда, депортанти усвідомлювали, наскільки небезпечними можуть бути для українських адресатів листи з Далекого Сходу. В одному з листів спецпоселенців за 1950 р. читаємо: “Вже досі нераз мали ту прикру змогу відчутти, як дуже наші там нас бояться, і які ми поправі вже небезпечні...”¹⁸. Водночас листування спецпоселенців передають їхні переживання, психологічний стан, внутрішню експресію тощо. Аби максимально точно передати напругу листів спецпоселенців, процитуємо уривки з їхньої переписки.

“Часом бачиться мені, – відзначав у своєму листі один з депортантів, – що та велика, невиспуча й болюча Шевченкова тривога, що “Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окрадену, збудять”... може бути сьогодні тривогою також кожного з нас за себе самого, в тому розумінні, щоби та мізерна, проте... необхідна, життєва буденна суматоха не загіпнотизувала нас і в гіпнозі нас не обезкрилила. В цьому теж геніальність Шевченка, що він так широко і глибоко, так правдиво вмів охопити всі інтереси, потреби й конфлікти “мертвих, живих і не народжених земляків” ... “Так, *contra spem sperare*” (без надії сподіваюсь. – *О.С.*) – це велике чародійне слово, ним велика Леся Українка й для мене дуже симпатичні люди, що обрали собі його своєю життєвою девізою. В ньому цілющий еліксир життя, рушійна життєва сила, стимул і мотор справжнього поступу й розвою, щораз нова, все цікавіша й багатша синтеза, в ньому безконечний еквівалент нашої молодості, рекомпенсата всіх життєвих утрат і заводів. Від нього наче від залізного панциря відбиваються мрійливі стріли зневіри, воно золотим сонцем нашого ідеалу заодно світить нам у сумерках життєвої мандрівки і кожний раз зацілює своїми гарячими проміннями наші гіркі сльози... Ви бажаєте мені більше оптимізму, а тут мені всі дорікають, що в мене його вже забагато, що ж буде, коли він ще збільшиться?.. Ні частина жертви не пропаща – влекшить Вам щасливо донести Ваш тягар до переможної мети. Лектура “Кобзаря” дасть Вам усе глибокий ідейний підклад і непереможний гарт, що в злуці з багатим досвідом життя і тепер і згодом, на волі, буде запорукою і невмирущим жерелом Вашої високої ідейної сили й вартості. “Да, мир всегда прекрасней, когда в нем побеждает воля к свету! И только такая красота поистине прекрасна, которая знает все – и все-таки верит. А красота, первой, самой ранней мечты, красота незнания – это лишь возможная красота”. Які вони правдиві – ці глибокі слова Чехова!

Хто визнає, що кому записано в книгу його життя, і скільки відповідальності за долю світа покладено на його плечі? А кожний день і кожна година приносить і принесе нам багато потіхи, бо-ж по всі часи правдивою залишиться трагічна скарга Мефістофеля (ідеться по твір Гете “Фауст”. – *О.С.*), що він тільки “ein Teil von jener Kraft, die stets das Bose will und stets das Gute schafft” (“Я частина тієї сили, котра вічно прагне зла, і вічно творить добро”. – *О.С.*). Від нас залежить, як ми кожночасне “das Bose” перетворимо в “das Gute” – для себе і для Своїх”¹⁹.

*Підпільний греко-католицький священик
Ярослав Сірецький. 1950-ті рр.*

*Помешкання депортантів. Дожонка.
Друга половина 1950-х*

*Помешкання родини греко-католицького
священика А.Сірецького. 20 липня 1961 р.*

*Родина греко-католицького священика
А.Сірецького біля своєї хати. Середина 1950-х рр.*

*Священничі родини в умовах
депортації. 1950-ті рр.*

*Спецоселенці біля свого помешкання.
Перша половина 1950-х рр.*

*Син греко-католицького священика,
юрист Любомир Сірецький. Джонка,
4 вересня 1955 р.*

*Спецоселенці селища Джонка
на Далекому Сході.*

*Хабаровський край. Селище Джонка.
21 грудня 1958 р.*

Ловимо себе на думці про дуже велике подвижництво цих людей, глибокий сенс їхньої життєвої місії, своєрідний “тихий подвиг” депортанта, покору “зі змістом” долі, несприятливим обставинам, а головне – беззаперечну віру в Бога, в Істину, у сенс життя.

Ці наші сентенції дуже промовисто підтверджують слова спецпереселенців з листа від 14 жовтня 1950 р.:

“Це велике щастя й певно велика Божа ласка жити у таких бурливих, переломових часах, як ми живемо, коли рішається судьба людства може на довгий час. Ще більше Божа ласка й більше щастя для всіх разом і для кожного зокрема, могти і ХОТИТИ (Виділено автором листа. – *О.Є.*) власними вчинками, молитвами й терпіннями причинитися до такого корисного вирішення загальної і особистої судьби. А найбільша Божа ласка й найбільше щастя для всіх разом і для кожного зокрема не спротивитися своєму покликанню (до вчинків чи до молитви, чи до терпіння), не стати серед дороги, не навкучити собі своєї дороги, добре завершити розпочатий подвиг і добре скінчити дорогу”²⁰.

Бо ще не було досі такого часу в історії, де би людина так виразно могла побачити й так наглядно переконатися, у яку то “сліпу вулицю” можна заблукати без правдивого релігійного освідомлення й без глибокої релігійної свідомости.

... І тут, на далекій чужині, на всіх нас, вивезених: молодих і старих, селян і інтелігентів, духовних і світських, чигають і чатують ті самі загрози й ті самі глибокі внутрішні, часом, мало помітні й не все як слід усвідомлені небезпеки. З одної сторони – небезпека поганської безнадії, зневіри, часом розпуки, коли людині здається, що все пропало, бо її “розкулачено” а то й позбавлено найконечніших засобів до життя, розбито сімейне життя, знівечено надії на майбутнє, засуджено “на вічність”; з другої сторони небезпека – нехай і укритої – гордості, коли людям могло б видаватися, що вони вже осягнули вершок досконалості й вінець мучеництва, що вони вже повні герої й для них уже непотрібна дальша праця, дальший поступ і розвиток, їм вільно вже навіть менше молитися, або не молитися, для них уже тільки лаврові вінки й кадила похвали”...²¹.

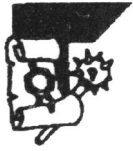
Насамкінець додамо, що родина Сірецьких перебувала на депортації 13 років. До Києва сім’я священнослужителя прибула 25 липня 1963 р., добираючись автомобілем, пароплавом, потягом. Перебуваючи, до речі, у Хабаровську, родина Сірецьких мала нагоду відвідати місцеві театри, музеї, ознайомитися з іншими культурними закладами.

Тож антропоцентричний ракурс, який ліг в основу змалювання повсякденного життя греко-католицьких священнослужителів та їхніх родин, дозволяє поглянути на проблему “із середини”, критичніше осмислити адаптацію переселенців, їх побутові умови, взаємини з місцевим населенням, умови праці, дозвілля. Джерела епістолярного характеру якраз дозволяють глибше осмислити життєдіяльність галицькоукраїнських переселенців, передати напругу переживань осіб у незнайомих для них географічних, соціокультурних, кліматичних умовах. Критичний історико-науковий аналіз листування депортантів дає можливість глибше зрозуміти власне конкретну людину з її складним, але неповторним мікросвітом, емоційним складом, культурними зацікавленнями, ступенем релігійності. Наукова характеристика життєдіяльності політичних переселенців дозволяє переконатися в глибокій “практикуючій вірі” людей, усвідомленні ними своєї життєвої місії, сенсу, покликання, особистої жертви в ім’я Високої ідеї. Звісно, аналіз їхньої життєдіяльності дозволяє людям новітньої, постмодерної доби уважніше проаналізувати свої ціннісні параметри, життєві постулати, оцінкові судження щодо ролі релігії, християнства в житті конкретної людини, а вірогідно, і запозичити якісь позитивні риси, ознаки задля застосування у своєму повсякденні.

¹. Горбовий О. Повсякденність як міждисциплінарний ідейний конструкт: соціальне конструювання реальності та історія / О. Горбовий // Історія повсякденності: теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., 5–6 жовт. 2012 р. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 23–24.

². Капелюшний В. Культурні сенси людського буття: аксіологічні й онтологічні трансформації в умовах глобалізації / В. Капелюшний // Історія повсякденності: теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., 5–6 жовт. 2012 р. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 18–20.

³. Там само. – С. 21.

4. Коляструк О. Усна історія та історія повсякденності: єдність дослідницьких завдань / О. Коляструк // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 19.
5. Шустак І. Становлення історії повсякденності як напряму історичної науки / І. Шустак // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 13.
6. Приватна колекція епістолярної та фотодокументальної спадщини родини Сірецьких, ф. 1, спр. 1. 1950 р., арк. 1.
7. Там само, арк. 1 зв.
8. Там само, арк. 2 зв.
9. Там само, арк. 2 зв.
10. Там само, спр. 3 (1952 р.), арк. 4–5.
11. Там само, спр. 5 (1954 р.), арк. 4.
12. Там само, спр. 3 (1952 р.), арк. 4–5.
13. Там само, арк. 4–5.
14. Там само, спр. 5 (1954 р.), арк. 1–4.
15. Там само, спр. 4 (1953 р.), арк. 7.
16. Там само, спр. 5 (1954 р.), арк. 1–6.
17. Там само, спр. 1 (1950 р.), арк. 4.
18. Там само, спр. 1 (1950 р.), арк. 4.
19. Там само, спр. 2 (1951 р.), арк. 1–3.
20. Там само, спр. 1 (1950 р.), арк. 4 зв.
21. Там само, арк. 6 зв.

В статье исследуется быт и социально-психологическая адаптация семей греко-католических священников – политических поселенцев на Дальний Восток 1950-х – первой половины 1960-х гг. Главный акцент сделан на исследовании жизнедеятельности семьи священника А.Сирецкого. Уделено внимание повседневной жизни семей греко-католических священнослужителей, их выживанию в условиях Дальнего Востока. Автор статьи, сохраняя язык оригинала в цитатах, намеревается понять внутренний мир спецпоселенцев, их переживания, психологические ощущения в тяжелых условиях выживания. В основе источников статьи – эпистолярный жанр, переписка между депортантами и галицкими украинцами.

Ключевые слова: политические спецпоселенцы, греко-католические священники, Дальний Восток, семья А.Сирецкого, повседневная жизнь, эпистолярный.

The mode of life and socio-psychological adaptability of the Greek-Catholic priests is studied in the scientific article. The peculiar stress has been made on the research of the vital activity of the priest A.Siretsky's family. The attention is given to the everyday life of priests' families, their survival in the conditions of the Far East. The author of the article keeping the language of the original, the quotations, tries to understand the inner world of the special settlers, their emotional experience and feelings in difficult conditions of their survival. In the basic source of the article – the epistolary genre, the correspondence between the deported people and Halych Ukrainians.

Keywords: political special settlers Greek-Catholic priests, the Far East, A.Siretsky's family, daily life, epistolary.

УДК 94(477.83/86)

Лілія ШОЛОГОН

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ СЕРЕДИНИ XIX СТ. НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА” (1848–1857 рр.)

Зроблено огляд публіцистичних статей, присвячених різним аспектам національно-культурного руху українців Галичини, опублікованих на сторінках першого українського періодичного видання “Зоря Галицька” упродовж 1848–1857 рр. Авторка також звернула увагу на ідейні переконання редакторів часопису, які неабияк впливали на його зміст і характер проблем, що піднімалися на шпальтах газети.

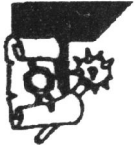
Ключові слова: “Зоря Галицька”, періодичне видання, часопис, Галичина, національно-культурний рух.

Громадсько-політичні видання Галичини другої половини XIX – початку XX ст. не лише інформували про найважливіші події політичного життя краю, а й приділяли чимало уваги на своїх сторінках питанням мови, освіти, літератури, мистецтва, публікували прозові та поетичні твори українських письменників. Особливе місце серед періодики краю, на нашу думку, належить першому українському часопису Галичини “Зорі Галицькій”, оскільки за її публікаціями можна простежити за національно-культурними й політичними перетвореннями в краї під час революційних подій 1848–1849 рр. і згортанням демократичних здобутків “весни народів” у 50-х рр. XIX ст. Саме тому її матеріали є цінними джерелами для дослідження національно-культурного руху українців краю впродовж зазначеного часового проміжку.

Обрана тема не залишилася поза увагою науковців. Вона зацікавила громадсько-політичних діячів і вчених кінця XIX – початку XX ст., зокрема, І.Франка¹, О.Маковея², М.Возняка³, які в публіцистичних та наукових розвідках приділяли немало уваги змісту періодичного видання та суспільно-політичним обставинам, пов’язаним із виходом часопису у світ. Про “Зорю Галицьку”, як перший український національний часопис, писали дослідники міжвоєнного періоду – І.Брик⁴, І.Кревецький⁵, М.Андрусак⁶, учені, що працювали в 40–80-х рр. XX ст. – Р.Лукасевич⁷, Р.Лукань⁸, Р.Кирчів⁹, український зарубіжний дослідник А.Животко¹⁰ та ін. Неабиякий внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили сучасні науковці, зокрема, Г.Маценко¹¹, П.Медведик¹², В.Передирій¹³. Однак комплексного розв’язання вона поки не отримала в українській історіографії.

Метою статті є аналіз змісту публіцистичних статей та інформаційних повідомлень “Зорі Галицької”, що дозволяють простежити за вагомими подіями національно-культурного руху українців краю впродовж 1848–1857 рр. та ідейними переконаннями авторів і редакторів часопису, що неабияк впливали на тематику його публікацій.

Часопис “Зоря Галицька” вийшов друком 15 травня 1848 р. У зверненні до братів-русинів головний редактор видання Антін Павенцький зазначав: “І в том письмі, будемо милому нашому народові подавати все, що Русина, яко чоловіка, й Русина члена краю обходити може. Буде в нім уміщено, що рада народна руска (Головна руська рада. – *Л.Ш.*) для просвещения й добра свого народа урадила і учинила; будет в нем розправи й розговори о життю нашем народном і політичном (о справах нашого краю), о нашем народові, его історії, его язиці, релігії, обичаях, життю домовом...”¹⁴. За редакції А.Павенцького, часопис видавався до 26 липня (7 серпня) 1850 р. Більше того, до початку 1850 р. він публікував його за власні кошти. Газета, що була виразником поглядів прогресивного крила Головної руської ради, 1848 р. проголосила гасло національної окремішності та єдності українців, а тому швидко знайшла вдячного читача й до середини 1850 р. користувалася значною популярністю¹⁵. Тут були опубліковані всі програмні документи Головної руської ради: “Одозва до руського народу”, “Братя русини”, петиція до цесаря Фердинанда, “Устав Ради народной руской во Львові”; протоколи засідань як Головної, так й окружних рад, запрошення руських учених на з’їзд у Львові, основні положення Конституції від 4 березня 1849 р. та інші важливі для Галичини законодавчі акти, урядові повідомлення.

Часопис уміщував інформацію про події політичного життя в Австрійській монархії та за кордоном. Було, зокрема, запроваджено рубрики “Господарство сільське”, “Всячина” (у якій серед іншого надрукували колядку), з’являлися повідомлення про українську національну символіку, наукові, публіцистичні праці, поетичні та художні твори тощо. Крім цього, часопис стояв на захисті української мови в краї, закликав не вірити чуткам, що її вилучать із шкільних програм як непотрібну, навіть у тих регіонах держави, де українці становлять більшість, і не будуть використовувати в роботі державних установ. У серії статей “О язиці рускім”, “О потребе просвіщенія для руского народа”, “Слово к поправе вихованя детей сельських”, “Гадки о руском язиці” редакція “Зорі Галицької” переконувала читачів проявити патріотизм у мовному питанні. Зокрема, доводила необхідність використання української мови в побутовому спілкуванні, закликала не переходити на польську мову, коли в товаристві з’явиться одна полька або один українець, який ігнорує рідну мову, просила батьків записувати своїх дітей до сільських початкових шкіл, де викладали рідною мовою, докладати власних зусиль, щоб в органах державної влади та громадському житті використовувалася українська мова. “Кожний народ, котрий на іншій землі од початків історії замешкал, має право, аби его язык панував в школах і в урядах...”, – читаємо на сторінках часопису¹⁶.

Редактори періодичного видання відкидали, як безпідставні, закиди багатьох їхніх опонентів у мовній політиці, що українська мова – мова неосвіченого народу й не годиться для продукування наукових знань. Із цього приводу читаємо: “Історія доказує, що язык наш має найдавніші пам’ятки словесності, найдавніші права писані (збірники законів. – *Л.Ш.*) і літописи; він не тільки на Русі, але й на Литві більше як 200 літ був языком князів литовських, языком шкільним, судовим, правничим й дипломатичним, в котрім всі справи одбувалися”¹⁷. Автор статті “О язиці рускім” погоджується з тим, що українська мова через те, що була проігнорована національною економічною та політичною елітою, майже не використовувалася в громадському й освітньому житті. Тому її можна називати “не вживаною”, але аж ніяк “необразованою”. На його думку, це підтвердив “Собор руських вчених”, де були проголошені блискучі доповіді народною мовою з богослов’я, філософії, права, історії тощо.

У числі 67 “Зорі Галицької”, надрукованому 27 серпня 1851 р., було висловлено дуже слушну пропозицію, яка була реалізована органами державної влади лише 1867 р., про необхідність запровадження в Галичині загальнообов’язкової початкової освіти, як це було в інших коронних краях держави. Про тогочасне українське початкове шкільництво його автори зазначали: “Но яка польза зь школ, если мало хто до них ходить... пожалься, Боже, за ті гроші, котрі громади на вчителів дають”¹⁸.

Варто зазначити, що з другої половини 1850 р. “Зоря Галицька” стала менш популярною серед українців Галичини. Значною мірою це було пов’язано з політичною позицією її головних редакторів, які були прихильниками русофільської ідеології. Зокрема, Іван Гушалеви́ч відповідав за вихід у світ “Зорі Галицької” від 13 листопада 1850 р. до 25 червня 1851 р.; Богдан Дідицький редагував часопис з 10 червня 1853 р. до 4 серпня 1854 р.; 15 номерів газети за 1854 р. вийшли друком за підписом журналіста та співробітника русофільських видань Северина Шеховича. Наступним редактором було призначено прихильника української народної мови Миколу Савчинського. За його підписом “Зоря Галицька” виходила з 24 листопада 1854 р. до 13 квітня 1857 р., останнього номера видання.

Із середини 1851 р. у тематиці газети спостерігався тематичний поворот у бік русофільства. На це звернуло увагу й Галицьке намісництво, яке закликала не вживати московських слів під загрозою закриття часопису. Саме це, на думку багатьох дослідників, змусило І. Гушалеви́ча відмовитися від редагування “Зорі Галицької”¹⁹. Його наступник, Б. Дідицький, у питаннях мови був значно обережнішим. Із цього приводу він писав у листі до Я. Головацького: “Я за часів моєї редакції жив у згоді як з “твердоруськими”, так й з “хохлами”, по крайній мірі львівськими. Се не самохвальба, а чиста правда”²⁰. Проте стан здоров’я не дозволив Б. Дідицькому надалі працювати в “Зорі Галицькій”, тому в серпні 1854 р. він відмовився від посади головного редактора. С. Шехович, що продовжив його працю в часописі, не мав належного журналістського таланту, щоб зробити журнал цікавим для читача. За його редагування кількість передплатників суттєво зменшилася. У той час навіть постало питання про закриття часопису “Зоря

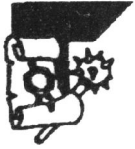
Галицька”. Крім того, в окремих статтях, надрукованих на сторінках газети, відверто пропагували русофільські ідеї. Ставропігійський інститут, що був власником видання, аби підвищити популярність газети, вирішив повернути його на колишню “народну основу”²¹. Саме тому головним редактором було призначено прихильника народовської ідеології М.Савчинського. Він, на думку відомого дослідника української преси А.Животка, неабияк долучився до того, що газета “як за програмовим напрямком, так і мовою стала на народній українській ґрунт”²².

Про працю М.Савчинського як головного редактора “Зорі Галицької” й обставини виходу її у світ ішлося наприкінці 1854–1857 рр. у публіцистичних працях І.Франка. Письменник та журналіст звернув увагу на те, що за час офіційного редагування газети М.Савчинським у часопису з’явилися нові передплатники, повернулися колишні співробітники. Однак, зазначав І.Франко, “у редакції ясність мови не дорівнює ясності погляду на те, який має бути зміст часопису, щоб міг притягати до себе ширшу публіку... Власне з тої неясності скористалися елементи, що самі ясно бачили свою мету...”²³. На перше місце в оновленій “Зорі Галицькій” виступає молодий тоді 23-літній Платон Костецький. У статтях “Азбучна війна в Галичині 1859 р.”, “Стара Русь” І.Франко, на основі документів і фактів, переконливо довів, що це стало можливим за протекції намісника Галичини А.Голуховського. Якраз тому П.Костецький, що розпочав працю в редакції “Зорі Галицької” на початку 1855 р., “провадив її несповна рік нібито в народнім дусі та з тенденцією – не давати, ані пускати нічого противного урядові та нічого противного Польщі і полякам”²⁴. З 1856 р. відповідальність за вихід у світ газети повністю лягла на провід Ставропігійського інституту. Як наслідок цього, “Зоря Галицька” мала невиразний політичний характер, а на її сторінках домінували праці прихильників русофільства: І.Раковського, І.Гушалевича та ін. Тому кількість передплатників часопису суттєво зменшилася (їх залишилося менше 100), і на початку квітня 1857 р. він перестав виходити друком²⁵.

1852 р. був останнім, коли “Зоря Галицька” намагалася дотримуватися задекларованої в попередні роки програми, звертаючи основну увагу на політичне, національне та міжнародне життя. Однак уже в 1853 р. вона стала часописом, присвяченим тільки “літературному, общепольному и забавному чтению” з різноматичним змістом, а з 1856 р. виходить як “письмо посвячене літературі и забаві”. Саме тому в журналі з’явилися рубрики “Известия литературные”, “Известия науковые”, “Известия науковые и художественныя”, “Всячина”. У них містилася інформація про визначних діячів слов’янської науки та літератури, вихід у світ нових художніх і наукових праць, відкриття українських шкіл при церквах²⁶.

На сторінках часопису регулярно публікували відомості про діяльність товариства “Галицько-руська матиця”, протоколи засідань проводу просвітньої організації, інформацію про бібліотеку цього громадського об’єднання; повідомлення про збір коштів на будівництво “Народного дому”. Уміщувався також перелік громад та осіб, що жертвували кошти на його спорудження²⁷.

Насиченими та різноплановими були літературна й наукова складові “Зорі Галицької”. Сучасна дослідниця П.Медведик зазначила в одній зі своїх публікацій: “Дивуємося, як тоді, в умовах важкого національного і соціального поневолення українців Галичини, заясніла зоря багатьох авторів – літераторів і дослідників історії нашого народу на сторінках цього часопису. Який широкий та різноманітний спектр у ньому творів різних літературних жанрів, перекладів (щоправда, деякі з них були художньо слабкими!)”²⁸. На нашу думку, значної уваги заслуговують: праця С.Вітвицького про побут і звичаї гуцулів, театральні рецензії та повідомлення про коломийські вистави І.Озаркевича, дослідження з історії Галича, Станіслава, Тернополя та інших українських міст, розвідки про гетьмана П.Дорошенка, князя К.Острозького, видатного діяча “Руської трійці” М.Шашкевича, відомості про знайдені грамоти XIV ст., першодруки XVI ст. і рукописні книги XVII ст.²⁹. Окрім цього, суттєво розширювали кругозір читачів матеріали про монети Києво-Руської держави, науково-популярна розвідка з астрономії М.Малиновського “О мірі” (про різноманітні астрономічні величини: Сонце, Місяць, зорі), серія статей П.Свенціцького про грецьких філософів Сократа, Платона, Арістотеля та ін.³⁰. Високо були оцінені сучасниками, зокрема, І.Франком, поеми А.Могильницького, поезії М.Устияновича, М.Шашкевича, публіцистичні праці Л.Трещаківського, оповідання Г.Савчинського. Серед літераторів Наддніпрянщини тут опублікував свої твори Є.Гребінка³¹. Безперечно, з огляду на

тогочасні політичні обставини, на шпальтах часопису не могли не з'являтися праці науковців і літераторів, що пропагували русофільські ідеї, зокрема, Я.Головацького, А.Петрушевича, І.Гушалеви́ча, Б.Дідицького та ін.

Таким чином, "Зоря Галицька", що виходила друком упродовж 1848–1857 рр., містила чимало відомостей з історії національно-культурного руху українців зазначеного часового проміжку. Тематика публікацій часопису свідчить про конкуренцію в Галичині між прихильниками народної мови й культури, з одного боку, і русофільської ідеології – з іншого; зауважливане втручання органів державної влади в українську видавничу справу. Окрім цього, зі змісту "Зорі Галицької" дізнаємося, що представники української національної еліти, якими, безперечно, були редактори та співробітники видання, зуміли стати на захист власної мови, культури. Вони на власному прикладі довели, що здатні зробити вагомий внесок у розвиток української літератури, журналістики та наукових знань.

1. Франко І. Стара Русь / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37 : Літературно-критичні праці (1906–1908). – С. 79–111.
2. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики / О. Маковей // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. 2. – Ч. 4. – С. 111–126.
3. Возняк М. З-за редакційних куліс віденського Вісника та Зорі Галицької / М. Возняк. – Львів, 1912. – 37 с.
4. Брик І. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія / І. Брик. – Львів, 1921. – 44 с.
5. Кревецький І. Початки преси на Україні / І. Кревецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1926. – Т. 144–145. – С. 185–208.
6. Андрусак М. Галицько-український часопис у 1848 р. / М. Андрусак // Життя і знання. – 1932. – Ч. 15. – С. 46–50.
7. Лукасевич Л. 125-ліття преси в службі нації / Л. Лукасевич // Краківські вісті. – 1941. – № 7. – С. 5–8.
8. Лукань Р. Вистава української преси в Галичині 1848–1943 рр. / Р. Лукань // Львівські вісті. – 1943. – 27 трав. – С. 2; 29 трав. – С. 2.
9. Українська літературна енциклопедія. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1990. – Т. 2. – С. 280–281.
10. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
11. Маценко Г. Газета "Зоря Галицька" в іменах / Г. Маценко // Українська періодика: історія і сучасність : доп. і повідомл. V Всеукр. наук.-теорет. конф. (Львів, 27–28 листоп. 1998 р.) / [за ред. М. Романюка]. – Львів : Наук.-дослід. центр укр. періодики, 1999. – С. 222–232.
12. Медведик П. Література і мистецтво на сторінках газети "Зоря Галицька" / П. Медведик // Там само. – С. 232–236.
13. Передирій В. До історії дослідження газети "Зоря Галицька": огляд бібліографії (1848–1857 рр.) / В. Передирій // Там само. – С. 212–222.
14. Павенцький А. Братя Русини / А. Павенцький // Зоря Галицька. – 1848. – 15 трав.
15. Маценко Г. Газета "Зоря Галицька" в іменах... – С. 222.
16. О язиці рускимь // Зоря Галицька. – 1849. – 10 січ.
17. Там само. – 15 січ.
18. Зь Коломийського округу // Зоря Галицька. – 1851. – 27 серп.
19. Маценко Г. Газета "Зоря Галицька" в іменах... – С. 225.
20. Там само. – С. 226; Брик І. Початки української преси і львівська ставропігія / І. Брик // Збірник Львівської Ставропігії: минуле і сучасне. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 135.
21. Маценко Г. Газета "Зоря Галицька" в іменах... – С. 227.
22. Животко А. Історія української преси... – С. 35.
23. Франко І. Стара Русь... – С. 97.
24. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47 : Історичні праці (1898–1913). – С. 630.
25. Романюк М. Українські часописи Львова (1848–1939) / М. Романюк, М. Галушко. – Львів : Світ, 2001. – Т. 1. – С. 158.
26. Всячина // Зоря Галицька. – 1856. – 3 лют.
27. О коміссіях для собиранія складокъ на домъ народный // Зоря Галицька. – 1851. – 29 січ.
28. Медведик П. Література і мистецтво на сторінках газети "Зоря Галицька"... – С. 232.
29. Петро Дорошенко. Гетьман // Зоря Галицька. – 1852. – 24 верес.
30. Малиновський М. О мірі / М. Малиновський // Зоря Галицька. – 1852. – 30 січ.
31. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова (1848–1939)... – С. 158.

В статье сделано обозрение публицистических материалов, посвященным разным аспектам национально-культурного движения украинцев Галиции, напечатанных на страницах первого украинского периодического издания “Заря Галицкая” на протяжении 1848–1857 гг. Автор обратила внимание на кругозор редакторов газеты, которые определяли ее содержание и характер проблем, которые затрагивались в периодическом издании.

Ключевые слова: “Заря Галицкая”, периодическое издание, Галиция, национально-культурное движение.

In the article made review the publicistic writing, that devoted of various aspects of Ukrainians national and cultural life in Galycia, that published at the pages of first Ukrainians newspaper “Zorya Galytska” within 1848–1857. The author pays attention also to the word outlook of the editors of the newspaper, what influenced to it contents and characters or problems, that displaying.

Keywords: “Zorya Galytska”, periodicals, Galycia, national and cultural life.

УДК 94(477.83/86):792“1880/1919”

Андрій КОРОЛЬКО

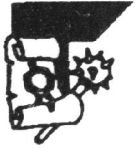
ТЕАТРАЛЬНЕ Й МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЖИТЕЛІВ ПОКУТТЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1880-ті – 1919 рр.)

Стаття присвячена цікавій проблемі активізації національно-культурного життя українців історико-етнографічного регіону Покуття наприкінці XIX – на початку XX ст. У дослідженні простежено передумови творення українського театру в краї; охарактеризовано гастролі першого українського професійного театального товариства “Руська бесіда” (“Українська бесіда”); розкрито особливості функціонування аматорських колективів у селах і містечках регіону; висвітлено діяльність музично-хорових товариств; звернуто увагу на діяльність відомих українських композиторів, які творили чи прилучилися до мистецького розвитку краю; простежено діяльність Українського народного театру імені Івана Тобілевича в м. Коломия, інших мистецьких закладів, які гастролювали на території історико-етнографічного регіону в період ЗУНР (1918–1919); висвітлено діяльність культурологічного товариства “Молода Громада”.

Ключові слова: Покуття, театр, театральне мистецтво, товариство “Руська бесіда” (“Українська бесіда”), гастролі, аматорський колектив, хата-читальня, музично-хорове мистецтво, товариство “Боян”, Український народний театр імені Івана Тобілевича, театральна секція, товариство “Молода Громада”.

Кінець XIX – початок XX ст. – один з важливих періодів становлення й плідного розвитку театального та музичного мистецтва. Суспільно-політичні й етнокультурні процеси другої половини XIX ст. розбудили до активності широкі маси українського населення Східної Галичини. Зароджується національно-культурний рух за українську мову, за поглиблення самосвідомості громадян, згуртування їх у масові організації та товариства. Неабияку роль у розвої культурно-мистецького життя відіграла “Просвіта”, заснована в 1868 р.

Мистецьке життя українців Покуття, як і загалом Східної Галичини, розвивалося в складних і своєрідних умовах. Проте слід визнати, що в другій половині XIX ст. сформувалися сприятливі умови для музичного й театального мистецтва. Основною сферою, де воно зароджувалося й утверджувало свою самобутність, було аматорство. Активізація концертного життя, систематичне проведення шевченківських та інших ювілейних свят спонукало до творчості галицьких і покутських митців. У той час виникають численні музичні товариства, навчальні заклади для виховання виконавських кадрів. Розвитку театально-музичного професіоналізму певною мірою сприяла й творча діяльність ряду німецьких і польських культурно-мистецьких установ.

Метою статті є комплексне дослідження театрального й музичного життя українців Покуття в 1880-х–1919 рр. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: простежити передумови творення українського театру в краї; охарактеризувати гастролі першого українського професійного театрального товариства “Руська бесіда” (“Українська бесіда”); розкрити особливості функціонування аматорських колективів у селах і містечках регіону; висвітлити діяльність музично-хорових товариств Покуття; звернути увагу на діяльність відомих українських композиторів, які творили чи прилучилися до мистецького розвою краю; простежити діяльність Українського народного театру імені Івана Тобілевича в м. Коломия, інших мистецьких закладів, які гастролювали на території історико-етнографічного регіону в період ЗУНР (1918–1919); висвітлити діяльність культурологічного товариства “Молода Громада”.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. Нами опрацьовано матеріали фонду 514 “Театральне товариство “Українська Бесіда”, м. Львів. 1861–1939 рр.”; зокрема, звіти про гастролі мистецького закладу на території Покуття наприкінці XIX ст., розписки, телеграми, листування, запрошення та інші документи про діяльність театру тощо¹.

Частина інформації з досліджуваної проблеми почерпнули із центральних і повітових періодичних видань: “Діло” (1880–1890), “Зоря” (1885), “Народ” (1895), “Поступ” (1903–1905), “Покутське Слово” (1912) та ін. Здійснюючи джерелознавчий пошук матеріалів з періодики, важко не погодитися з думкою Мирона Черепанина про те, що газета “Діло” найповніше відтворювала панораму життя українців Галичини та за її межами, водночас була чи не єдиним джерелом систематичних відомостей про музичне життя. На думку мистецтвознавця, провінційна преса в більшості випадків передруковувала вже відому інформацію, часто змінену у вигляді коротких повідомлень чи оголошень². Велику кількість інформації з вивчення мистецького життя Покуття періоду ЗУНР почерпнули з періодичних видань повітових органів української влади: “Січковий Голос” (листопад 1918 – квітень 1919), “Учительський голос” (лютий-квітень 1919), “Новини” (березень-квітень 1919) та ін. Проте найбільше інформації зі стану мистецького життя краю періоду національно-визвольних змагань західних українців отримали з коломийського часопису “Покутський Вістник” (листопад 1918 – травень 1919). У часи воєнних подій листопада 1918 р., коли на Покутті бракувало достовірної інформації, Окружна Національна Рада м. Коломия вирішила видавати “Покутський Вістник”, який ставив своїм завданням розвивати національну свідомість широких мас покутського громадянства й вести їх з українським народом до спільної мети – вільної, самостійної та нероздільної України³. Відстоюючи інтереси рідної Вітчизни, часопис постійно відгукувався на найбільш важливі події українського життя, інформував про становище краю в рубриках “Життя Покуття”, “Телеграми і вісти”.

Мистецьке життя Галичини знайшло відображення в дослідженнях багатьох українських авторів: І.Франка⁴, Г.Лужницького⁵, М.Черепанина⁶, Ж.Зваричук⁷, Р.Затварської⁸, І.Полякової⁹, О.Боньковської¹⁰, С.Хороба¹¹, І.Монолатія¹², Г.Бурдуланюк¹³ та інших дослідників, проте осібно не зверталася увага на вивчення проблеми мистецького життя українців на Покутті в зазначений період.

Справжньою віддушиною мистецького піднесення краю став розвиток українського музичного театру. М.Черепанин відзначає, що в досліджуваній нами час у Східній Галичині була поширена західноєвропейська музика, яка суттєво впливала на творчість місцевих композиторів, а найбільше – на театральні п’єси з музикою й співом. Тому заснування українського театру відіграло велику роль у духовному відродженні народу Галичини¹⁴.

Справа організації українського театру в Східній Галичині серйозно була поставлена в 1860-х рр. Проте загальновідомим є факт про утворення українського театрального гуртка в серці Покуття Коломиї в ході розгортання “весни народів” 1848 р. (дослідник українського театру Г.Лужницький вважає, що аматорське драматичне товариство на чолі з І.Озаркевичем у Коломиї було утворене дещо раніше, у 1840 р.¹⁵). На підвалинах його створення були голова місцевого осередку Руської Ради Микола Верещинський, бургомістр Сильвестр Дрималик і місцевий священик Іван Озаркевич. Іскрою, що підпалює ватру, І.Франко назвав першу народну театральну виставу в Коломиї “Дівка на виданню, або На милованне нема силовання” (переробив священик зі Снятинщини Іван Озаркевич 1848 р. п’єсу “Наталка Полтавка”

І.Котляревського)¹⁶. Наталка фігурувала під іменем Аннички, виборний Макогоненко – десятником. Дія була перенесена в Коломию, тексти І.Котляревського “перелицьовані” на покутський діалект. Слова відомої пісні:

*Видно шляхи полтавській
І славу Полтаву,
Пошануйте ж сиротину
І не вводьте в славу.*

у сценічній обробці І.Озаркевича звучать інакше:

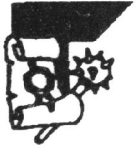
*Видно шляхи Коломийські,
Славу околицю,
Пошануйте сироточку
Бідную дівчицю*¹⁷.

Вистава викликала нечуваний ентузіазм серед простого українського люду, загальноміської публіки. У листі від 27 травня (8 червня) 1848 р. відомий громадсько-культурний діяч Йосафат Кобринський писав з Коломиї до Якова Головацького в село Хмелеву Чортківської округи (тепер – Заліщицького району Тернопільської обл.): “С театру іду і зо мною кількасот русинів самих веселих. Не набувбисся на руском дивалі (від чеського слова “дівадло”, що означає “театр”. – А.К.). Чудо не ігра. То інше діло чути рідное слово, видіти народное дійствие. “дівчина на відданю, ілі На миловане нема силоване” нині відограла на коломийським театрі, есть то переробкою із опери украинской, тобі свідомой. Пісеньки дуже удалися всім нам. Музика дуже пишна. А німці так зрусилися, что бись казав – не німці”¹⁸.

Чому коломийці не виставили п’єсу І.Котляревського в оригіналі? Ростислав Пилипчук стверджує, що І.Озаркевич і його оточення розуміли, що українському глядачеві в Галичині, недостатньо поінформованому ще тоді щодо єдності всього українського народу, єдності його мови, незважаючи на різницю між її діалектами, важливо було показати не полтавських українців, яких не знали тоді й самі виконавці, а покутських русинів¹⁹. На думку театрального критика Григора Лужницького, таке перенесення дії на покутський ґрунт і використання місцевого фольклору не лише зробило “Наталку Полтавку” рідною п’єсою в Галичині, а й відкрило шлях побутовій п’єсі галицького театру²⁰.

І.Озаркевич також приладив до коломийської сцени “Москаля-чарівника” І.Котляревського (у його обробці вистава називалася “Жовнір-чарівник”; п’єса перенесена на покутський ґрунт – Михайло Чупрун позначений як “газда”, Тетяна фігурує як “Таті Чупруниха”, писар Фінтик названий Федьком Лизуном, солдат Лихой перейменований на жовніра), “Сватання на Гончарівці” (“Сватання, або ж Жених навіжений”) Г.Квітки-Основ’яненка, комедію-оперу “Весіле, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого” (переробка української опери Стецька Шерепері (Степана Писаревського), а також п’єсу невідомого автора “Що не pomoже наука, то pomoже батіг” (Р.Пилипчук вважає, що це друга половина подвійного заголовка Озаркевичової переробки з “Москаля-чарівника” І.Котляревського: “Жовнер-чарівник, або Що не pomoже наука, то pomoже батіг”)²¹. До репертуару аматорського гуртка входили переважно твори музично-драматичного жанру: драми та комедії зі співами й танцями, твори із життя сільського населення та на сучасні й історичні сюжети.

Перше українське професійне театральне товариство “Руська бесіда” засноване 1861 р. у Львові заходами Ю.Лаврівського на базі гуртка місцевої інтелігенції “Молода Русь” для племкання товариського життя та “скріплення й піднесення національного духа”²². Члени товариства влаштували музично-декламаторські вечори, концерти, вечорниці на відзначення роковин Т.Шевченка, бали. Перші кроки українського театру активно підтримував буковинський композитор Сидір Воробкевич, котрий укладав музику й пісні до окремих драматичних творів²³. Долучився до організації театального життя товариства Марко Кропивницький, який прибув до Галичини у квітні 1875 р. “Батько українського театру” гастролював у низці населених пунктів Східної Галичини й Північної Буковини. Зокрема, у Снятині М.Кропивницький виступав з успіхом майже впродовж місяця в п’єсах Г.Квітки-Основ’яненка, Т.Шевченка та інших авторів²⁴.

Основою репертуару “Руської бесіди” на той час була народна опера й узагалі вистави зі співом. Як справедливо вважав театральний оглядач, музичний жанр необхідно ставити на перший план, бо “добре виконана народна опера і оперета зможе і повинна в нашому театрі заступити оперету французку і зберегти тим способом не лиш чисто народний характер сцени, але і добрий смак нашої публіки перед зіпсованем поперченими ефектами французких опереток”²⁵.

Майже кожного року цей мистецький заклад здійснював гастролі по населених пунктах Східної Галичини, у тому числі Покуття. У 1884 р. театр поїхав на Коломийщину, щоб ознайомити селян з українськими народними сценічними творами. Декілька вистав були показані в сусідньому Печеніжині, а саме: оперети “Школяр на вандрівці” (М.Вербицького), “Золотий мопс” (Д.Млаки – С.Воробкевича), “Капраль Тимко” (В.Матюка)²⁶. Як свідчать архівні джерела, театр “Руська Бесіда” протягом травня-червня 1895 р. виступав на театральній сцені в Товмачі (Тлумачі), кінця жовтня – початку листопада 1895 р. – Коломії – з такими виставами: “Пташник”, “Ой не ходи, Грицю...”, “Запорожець за Дунаєм”, “Для святої землі” “Синьобородий”, “Вихованець”, “Дон Цезар” тощо²⁷.

У 1905 р. керівники товариства “Руська бесіда” вирішили запросити Миколу Садовського (1856–1933) очолити цей театр. Сучасники справедливо відзначали, що М.Садовський приїхав у Галичину, щоб поставити наш театр на ту висоту, на якій був театр П.Саксаганського на Наддніпрянщині, і зміцнити зв’язок, який “лучить Галицьку Україну з закордонною”²⁸. У ході гастролей трупа М.Садовського перебувала й у покутських містах Городенка й Коломия. У своїх спогадах корифей українського театру високо цинив коломийського глядача: “Трупа з кожним днем все вирівнювалась, набирала ансамблю і почала вже цікавити публіку не тільки з патріотичного боку, але й з артистичного. Коломийське громадянство дуже радо ходило до театру”²⁹.

Гастролюючи в 1908 р., львівський театр представив у Снятині 18 вистав (11 серпня – 8 вересня), Городенці – 9 (10–22 вересня), Коломії – 15 (24 вересня – 18 жовтня), Косові – 10 (25 липня – 9 серпня), Кутах – 11 (8–23 липня); для порівняння, подорожуючи Буковиною, театральна трупа на чернівецькій сцені поставила 36 вистав (1 травня – 8 червня; найбільше серед усіх міст Східної Галичини й Північної Буковини, приміром, у Станиславові лише 7 вистав, 20–31 жовтня), Вижниці – 27 вистав (10 червня – 7 липня)³⁰. У 1911 р. театральна трупа Й.Стадника побувала в одинадцяти містах Східної Галичини й Північної Буковини, з-поміж них у двох покутських містах – Коломії (показано 25 вистав протягом 14 березня – 12 квітня) і Снятині (21 вистава, 30 травня – 25 червня)³¹.

Однак не завжди місцева влада й мистецька аудиторія краю високо цинили роботу львівського театру “Руська бесіда”: чи то за небажання сприймати високий рівень майстерності акторів мистецького закладу, чи через високі розцінки на вистави. У 1908 р. магістрат м. Снятин певний час не дозволяв театральній трупі Й.Стадника (1876–1954) ставити вистави в місті, мотивуючи тим, що мистецький заклад не є зареєстрований керівними органами влади імперії. Тому головний осередок “Руської бесіди” в окремому листі від 27 серпня 1908 р. змушений був роз’яснювати магістрату покутського міста, що трупа Й.Стадника є легітимним мистецьким осередком, сплачує відповідні податки державі та є офіційно підпорядкована матірньому львівському товариству³². 27 березня 1899 р. один з керівників театральної трупи, український і польський актор, драматург Тит Гембіцький (1842–1908) зі Станиславова інформував головний осередок “Руської бесіди” у Львові про те, що коломийська аудиторія не має бажання йти на спектаклі львівського театру, тому що в Коломії “грають як не польські, то руські аматорські представлення”. А тому в ході гастролей доцільно оминати територію Покуття й слід одразу їхати на Тернопільщину (Чортків, Борщів, Заліщики) і Буковину (Серет, Радовець). Лише одне покутське місто Городенка забажало прослухати репертуар театральної трупи “Руської бесіди”³³.

Тогочасна покутська преса розкритикувала діяльність трупи Й.Стадника (директор театру з 1906 до 1913 рр.), яка, приїхавши до Коломії в 1912 р., представляла вистави передусім для містян єврейської й польської національностей. На перше місце ставилася не якість актор-

ської майстерності, а виступала комерційна складова заробітку львівського театру. “Руську бесіду” було названо “ремісничим підприємством, обчисленим виключно на зиск”³⁴.

Попри те, що на початку ХХ ст. керівництво “Руської бесіди” приймало критику на свій бік, усе ж бачились інші загрози розвою театрального життя краю. Перед мистецьким закладом напередодні нового театрального сезону 1912 року стояли нові виклики часу: зростання кількості кінотеатрів, що стали конкурентоспроможними щодо театру; брак залів, перелаштованих на показ кінофільмів; загальна дорожнеча цін; перешкоди з боку громадського активу польської національності; збільшення організаційних внесків акторів театру³⁵. Варто зауважити, що напередодні Першої світової війни переобрали директора театру, ним став Роман Сирецький, який уживав заходів, щоб піднести рівень сценічної трупи на вищий щабель її розвитку.

У 1911–1914 рр. у Коломиї діяв аматорський Театр ім. І.Котляревського, активними учасниками якого були актори, що пізніше перейшли до Театру ім. І.Тобілевича, осередком якого в роки національно-визвольних змагань західних українців 1918–1919 рр. залишалося головне покутське місто³⁶. Аматори виступали з успіхом також у Городенці, Гвіздці, Отинії та інших населених пунктах Покуття³⁷.

Пробудження національної свідомості галицьких українців у другій половині ХІХ ст. спричинило потребу творення культурних осередків, так званих хат-читалень, – своєрідних народноосвітніх центрів³⁸. У сільського населення Галичини, зокрема й Покуття, не було таких сприятливих умов для творення театрального та музично-хорового мистецтва. Та попри всі негаразди по містах і селах почали активно організовуватися читальні, літературно-драматичні гуртки, оркестри й ансамблі. Закладення читалень на Покутті не без допомоги радикальних діячів у 1880–1890-х рр. активізували культурне зростання працьовитих людей села. Корчми, у яких знаходили “розраду” переважно чоловіки, змінювали на читальні й школи.

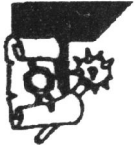
Восени 1879 р. у Коломиї було створено “Перше літературно-драматичне товариство імені Г.Квітки-Основ’яненка”. Організатором і керівником цього товариства був колишній актор театру “Руської бесіди”, драматург І.Трембицький, який сам ставив усі вистави. Улітку 1880 р. товариство опублікувало свій статут, за яким, зокрема, зобов’язувалося давати вистави не менше одного разу на місяць. Першою п’єсою літературно-драматичного гуртка була “Наталка Полтавка”³⁹. Гру коломийських аматорів на рівні професійного театру відзначило “Діло” у рецензії на виставу “Верховинці” Ю.Коженювського⁴⁰.

Протягом 1880 р. було показано близько дванадцяти вистав. Серед них “Ольга” А.Яблоновського, “Маруся” за повістю Г.Квітки-Основ’яненка, “Бондарівна” Ф.Заревича, “На св. Андрея” І.Трембицького, “Сватання на вечорницях” А.Янковського та інші одноактні комедії й водевілі, значною мірою переробки з німецької й французької літератури, запозичені з репертуару театру товариства “Руська бесіда” і польських мандрівних труп.

Виявивши великий інтерес до діяльності літературно-драматичного товариства в Коломиї на початку його існування, галицька преса в наступні роки перестає інформувати про ці аматорські вистави, згадки про них трапляються рідко. Отже, якою була лінія розвитку цього гуртка, судити важко. Відомо, що існував він до початку ХХ ст. Не збереглися прізвиська його акторів-аматорів, але, на думку Г.Лужницького, то були насамперед колишні актори-професіонали, які залюбки осідали на постійне проживання в Коломиї⁴¹.

У тогочасній покутській пресі неодноразово ставилося питання про організацію театральних аматорських гуртків у селах краю. Невідомий дописувач коломийської газети “Поступ”, прізвиське якого ховається під криптонімом “Фр.” (припускаємо, що Іван Франко), відзначав, що театральне мистецтво піднімає інтелектуальний рівень населення. Українське селянство Покуття слід заохочувати до створення театральних гуртків, адже “я мав нагоду бачити нераз наших селян в театрі і переконатися, з яким скупленем духа вони прислухувалися до штуці, я знаю бідні сільські служниці, що послідній сотик давали і дають на театр, я бачив вже і аматорські селянські театри і видів, як радо, та охотно і з яким замилованем училися селяни своїх штук, та відгравали навіть перед інтелігентною публікою...”⁴².

Відкриття, кращий розвій читалень як центрів культурно-мистецького життя села приурочували пам’ятним датам історії України, Галичини; фундаторами їх були переважно місцеві

греко-католицькі священики, учителі. Так, постановкою “Наталки Полтавки” (23 травня 1880 р.) жителі громади с. Вербіж Коломийського повіту відзначили річницю скасування панщини в 1848 р. Для участі у виставі з Коломиї прибув міський оркестр під керівництвом диригента Книпля, який виконував в основному твори народної музики. У цьому селі були також показані народна драма Теодора (Федора) Заревича зі співами й танцями “Бондарівна” і народна оперета Янковського “Українці”. Урочисте театральне дійство завершилося успішно, адже невідомий дописувач газети “Діло”, безпосередній учасник свята, ховаючись під криптонімом “Г.”, так резюмував: “Гостей було більше ніж по причині неперестанності погоди надіятися можна було; – на представленне театральне всі билети розпродано”⁴³. Пам’ятним для жителів с. Се-рафинці Городенківського повіту було свято з нагоди відміни панщини 1848 р. Його організували члени новоствореної читальні 3 травня 1882 р. Оркестр проходив усіма вулицями села, скликаючи людей до церкви, а ввечері грав на майдані. Цей оркестр славився на все довкілля й свої твори виконував з нот. Люди масово ставали членами читальні й висловлювали бажання, щоб такі вечорниці відбувалися якнайчастіше. Оркестр виконував коломийки, буковинську думку (дойну) та інші народні мелодії, а хор – “Дай нам, Боже, добрий час”, “Щасть нам, Боже”, “Мир вам, браття”, “Народний гімн” (у супроводі оркестру)⁴⁴. Аматорський гурт у Кутах зробив приємність своїм односельчанам, поставивши 26 листопада 1882 р. відомий твір “Наталка Полтавка” І.Котляревського. Незвичайним було й те, що частину провідних ролей цієї опери виконували поляки, які “дуже плавно і чисто висловлювалися по руски”⁴⁵. У 1885 р. дві нові читальні в Ковалівці й Стопчатові Коломийського повіту були відкриті о. деканом Грабовичем і М.Ковцуняком. Свято із цього приводу супроводжували місцеві музики співами й танцями, а також співак із с. Мишин Коломийського повіту, “котрий то свої, то з книжок пісні про науку та тверезість переспівав”⁴⁶.

У 1882 р. у Тисмениці з ініціативи керівників просвітянського гуртка була відкрита читальня “Руської бесіди”. Із цієї нагоди, як повідомляв дописувач М.Кропивницький у часописі “Батьківщина” від 2 серпня 1882 р., “дня 23 липня відбувся у нас в руській читальні вечерок музикально декляматорський. Міщани зібрались у двох кімнатах, а межі ними і дівчата міщанські. Крім того, майже вся інтелігенція з красним паном (бургомістром. – А.К.) прийшли також побачити, що то в руській читальні буде... Наступила часть музикально декляматорська. Відспівано кількат пісеньок патріотичних з нот (хоровий спів. – А.К.) під проводом о. Мотюка. Відспівано в супроводі оркестри – “Щасть нам, Боже”, “Там річенька долиною” та інші. В інтервальках деклямовано “Рекрутку”, “Саву” і інші”⁴⁷. Особливо успішним був вечір 1889 р., на якому прибулий зі Станиславова С.Желехівський розповів про поему Т.Шевченка “Неофіти”, а місцева молодь виконала твори українських композиторів у складі дуету, терцету, хору й оркестру. Влаштуванням цього вечора й підготовкою співаків займався місцевий священик Василь Мотюк. Організований при читальні хор складався із 16 співаків. Його керівник Я.Гриньовський (богослов четвертого року навчання у Відні) був знаний як добрий співак і диригент, до того ж – щирий патріот. Складна програма виконаних творів на одному з концертів (“Гуляли” О.Нижанківського, “Хор норманів” А.Вахнянина, “Закувала та сива зозуля” П.Ніщинського) свідчить про високий виконавський рівень хору⁴⁸.

Великою популярністю на Покутті користувався вчитель музики й керівник хору с. Балінці Коломийського повіту (нині – село Снятинського району Івано-Франківської обл.) Василь Барнич, батько відомого українського композитора Ярослава, автора славнозвісної пісні “Гуцулка Ксеня”. На концерти на честь Т.Шевченка та в дні національних свят з’їжджалося багато гостей з Коломиї й навколишніх сіл. У лютому 1899 р. тут була представлена ораторія в чотирьох діях “Вифлеємська ніч” (І.Луцика – М.Копка). Супроводжував виставу оркестр із Гвіздця. Особливо відзначилися грою та співом учень промислової школи з Коломиї Лящук (у ролі пастушка) і Каралаш (у ролі Ірода). Хорами диригував сам В.Барнич. Вистава ораторії, хор й оркестр, за словами дописувача, “випали знаменито”⁴⁹.

Щороку давала про себе знати вечорами й концертами читальня в с. Карлів Снятинського повіту (заснована 1884 р.). Місцевий хор під управою о. Іларіона Курп’яка брав участь у

всіх святкових заходах⁵⁰. У 1885 р. уперше в Снятині заходами місцевого аматорського театру пройшла вистава “Знімчений Юрко”⁵¹.

Подекуди місцева влада, переважно представлена поляками, перешкоджала в організації аматорських вистав українськими селянами. Зокрема, староство Снятинського повіту відмовило в представленні вистави “Сватання на Гончарівці”, яке мало відбутися 24 серпня 1890 р. у с. Будилів⁵².

Аналізуючи становище українського театру в Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., І.Франко зазначав, що “... народ наш дійшов уже до того ступеня розвитку, що почуває потребу театру; доказом цього є аматорські вистави театральні по сільських і містечкових читальнях”. Основним недоліком репертуару галицьких театрів на той час було те, що для них не вистачало повноцінних сценічних творів галицьких драматургів. Це глибоко хвилювало прогресивну громадськість. Так, І.Франко писав, що репертуар і професійного, і аматорського театру “... не відповідав вимогам показу нашого життя таким, яке воно є”⁵³.

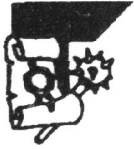
Одне із чільних місць у мистецькому житті того часу займала хорова музика. Світське хорове виконавство набирало все більш широкого розвою, чому сприяло, зокрема, створення співацьких товариств “Боян”, що стали не тільки об’єднанням музичних сил Східної Галичини, а одночасно й осередками національно-культурного відродження⁵⁴. За прикладом заснованого в 1891 р. львівського, “Бояни” були створені в багатьох західноукраїнських містах, зокрема, і у двох покутських – Коломиї (1893) і Снятині (1901).

Ж.Зваричук стверджує, що співацькі товариства “Боян” були першими хоровими колективами, де музичне виконавство набирало більше професійних, а не аматорських форм. Вони були також осередками національного відродження, пропагували рідну народну пісню, пробуджували до творчості галицьких композиторів, популяризували їхні твори⁵⁵. На думку М.Черепанина, завдяки мережі діяльності цього товариства, найкращі твори національної пісенності, скарби української музики стали доступними найширшому середовищу громадськості краю. Спів “Боянів” спричинив появу нових українських талантів. Під опікою цих товариств закладалися основи для плекання української інструментальної музики⁵⁶.

Товариство “Боян” м. Коломия було організоване композитором Д.Січинським під час його кількомісячного перебування в покутському місті. Хоча днем офіційного заснування вважається 13 грудня 1895 р., достовірно, що саме Д.Січинський ще в 1893 р. дав життя цьому співацькому товариству. Газета “Діло” із цього приводу писала: “Радо вітаємо се нове руске товариство, в надії, що оно рідною піснею може згромадити розбиту на атоми руску інтелігенцію, затерти всякі личні справи та пробудити сплячих і неохочих до спільного діла”⁵⁷. Серед фундаторів товариства також були П.Ільницький, А.Недільська, А.Кульчицька, Т.Заячківський. Першим диригентом “Коломийського Бояна” був о. Теодозій Курп’як, який працював з колективом більше 10 років. У споминах за 1907 р. професор М.Рибчак писав: “Гарний розвій та широку діяльність завдячує товариство головному своєму диригенту о. Теодозію Курп’якові, що від основання аж до цього року трудився невпевно окола добра та розвитку товариства”⁵⁸. Наприкінці ХІХ ст. хоровий осередок становив 52 члени, з них 34 дійсних і 16 допоміжних⁵⁹.

Колектив, починаючи з 1896 р., бере участь у шевченківських концертах, музично-театралізованих дійствах, влаштованих у Коломиї, Печеніжині та Городенці. “Побіч цього уряджує прогульки, аматорські представлення, Маланчин вечір, а в кожному святі чи то народнім, чи то місцевім бере живу участь”⁶⁰. За його прикладом почали утворюватися хори по містечках і селах Коломийського повіту: міщанський – у Печеніжині та селянські – у Балинцях під проводом учителя музики В.Барнича, Ковалівці – під керівництвом Ю.Чукура. Організовано хори в Турці – 1890 р., Нижньому Березові – 1907 р., Воскресінцях – 1912 р., Стопчатові, Мишині, Космачі⁶¹.

Перший самостійний концерт “Коломийського Бояна” відбувся 10 березня 1897 р. і, на думку музичних критиків, виявився вдалим. Чоловічий і жіночий хори виконали твори Д.Січинського, О.Нижанківського, Ф.Колесси, М.Лисенка. 8 червня того ж року місцевий хоровий осередок влаштував вечір пам’яті Т.Шевченка за участю інших українських товариств Коломиї та драматичної артистки із Чернівців Філомени Лопатинської. Хори “Бояна” під керуванням Т.Курп’яка виконали “В’язанку з народних пісень” Д.Січинського, обробки народних пісень

М.Лисенка, “Третю в’язанку з народних пісень” М.Кумановського, “Ой ішли наші запорожці” А.Вахнянина, “Закувала та сива зозуля” П.Ніщинського⁶².

Схвальні відгуки мала вокальна частина вистави літературно-драматичного товариства на Маланчин вечір (1901), де “Коломийський Боян” виконав хоровий твір Й.Кишакевича “Катерина” (сл. Т.Шевченка), а також різдвяні щедрівки. “І справді, – зазначав голова літературно-драматичного об’єднання Ю.Носальський, – се співацьке товариство, завдяки неутомимому трудови о. З.Кириловича, розвивався прехорошо і приносить честь рускій пісні і рускому імени. Слава ему!”⁶³

Незабутньою була участь 23 червня 1898 р. “Коломийського Бояна” у концерті Соломії Крушельницької, яка вперше виступила на Покутті. Для “Бояна” було великою честю виступати на одній сцені з прославленою артисткою й вручати їй лавровий вінок. На традиційній вечірці, улаштованій на честь С.Крушельницької, продовжувався імпровізований концерт “Бояна” та інших колективів⁶⁴.

На думку Наталії Толошняк, діяльність мистецького осередку музично-хорового товариства “Боян” у Коломії була різноманітною: його члени вели інтенсивну діяльність у сфері музичної освіти, пропаганди української музики, знайомили громадськість міста зі світовими шедеврами музичного мистецтва, залучали до хорового співу широкі верстви населення, організовували хори в селах Коломийщини, проводили різноманітні благодійні заходи, організовували ювілейні концерти, присвячені діяльності провідних діячів українського мистецтва й літератури⁶⁵.

У м. Снятин частина українських співаків, які раніше були членами польського Музичного товариства й хору “Сокола”, заснували своє окреме товариство наприкінці 1901 р. На підвалинах його створення були Ф.Огоновський (голова), І.Сімович (заступник голови), Є.Шепарович (диригент). З першого ж року існування хор зайнявся організацією концертної діяльності, музично-драматичних вечорів: “Прибули нові і визначні сили і відразу станув величавий хор, що не повстидав би ся і великого міста (до 80 членів)”⁶⁶.

Дев’ятого березня 1902 р. “Снятинський Боян” дав свій перший концерт, до програми якого ввійшли твори Д.Бортнянського, С.Гулака-Артемовського, хорові твори польських композиторів⁶⁷. Вокально-драматичний вечір місцевий хоровий осередок влаштував 3 липня 1902 р. за участю відомої співачки-аматорки О.Проскурницької й піаніста М.Лукаsevича. Музичний критик висловив жаль, “що Проскурницька свій безперечно великий талант музичний і свій прекрасний голос не образує в консерваторії”⁶⁸. Ю.Брик проспівав твори М.Лисенка “Ой, Дніпре” і А.Вахнянина “Помарніла наша доля”. Хор “Бояна” виступав як у Снятині, так і по цілому Покуттю; відвідав також Буковину, де 19 грудня 1902 р. у Вашківцях узяв участь у святкуванні на честь Ю.Федьковича⁶⁹.

У 1885 р. у Коломії відкрито філію польської Музичної консерваторії ім. С.Монюшка, заснована Музичним товариством ім. Станіслава Монюшка в Станиславові, а також музичну школу при ній. Зауважимо, що консерваторія тривалий час залишалася єдиним на Прикарпатті вищим навчальним закладом, що давав змогу опановувати музичні дисципліни на високому професійному рівні. Цей музичний заклад, як і його філіал у Коломії, підготував велику кількість фахівців різних національностей, які працювали також і на Покутті⁷⁰.

Серед відомих тогочасних українських композиторів вирізнявся музикознавчою діяльністю уродженець Покуття Порфирій Бажанський (1836–1920). Відомий греко-католицький священик, композитор-аматор, фольклорист народився в с. Белелуя Снятинського повіту, є автором коломийок для симфонічного оркестру, ряду музично-драматичних творів: “Параня”, “Олеся”, “Олекса Довбуш”, “Весілля міщанське” та ін. Найвідомішим його твором вважається українська опера “Марійка, татарська бранка з XVI віку (з Покуття)” (1890). Опера відзначається тим, що її лібрето ґрунтується на старій поетичній народній ритміці Покуття, супроводжується оркестровою музикою й містить окремі мелодії. Дуети, хори написані в народному дусі. Оригінальним тут є молитва полонених, молитва татар і татарський хор⁷¹. У своїх історично-теоретичних нарисах П.Бажанський виступав за використання українськими композиторами народної музики. Ініціюючи збір музичного фольклору краю, він віддзеркалював у творчій спадщині регіональну своєрідність і національну самобутність галицького українства в другій

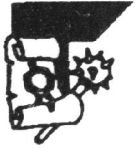
половині XIX ст. Його практичні зусилля зосереджувалися на проблемі фіксації малодослідженої складової фольклорної семантики – мелодико-інтонаційного компонента. Фольклорист-аматор упорядкував збірку фольклорних зразків “Русько-народні галицькі мелодії”. Не претендуючи на фахову бездоганність, збірка ілюструє музично-етнографічне аматорство в Галичині кінця XIX ст. На думку Н.Кушлик, аматор-фольклорист П.Бажанський доклав помітну частку зусиль, аби проблема національно-культурної духовної ідентифікації вирішувалася шляхом успадкування традицій народнопісенної творчості українців-галичан⁷².

Знаковою подією для Коломиї, як і всього Покуття, став приїзд у грудні 1903 р. найвідомішого українського композитора Миколи Лисенка, який відбувся в рамках тріумфального турне по Галичині й Буковині з нагоди 35-ліття його творчої діяльності. Очевидець подій згадував: “Коломийяни вітали його велично. 16 грудня 1903 р. увечері став рух на пероні станції. Святково прибрана громада містян з великим хвилюванням очікувала дорогого гостя. На пероні був виставлений довжезний шпалер із січовиків та гімназистів. З приїздом потягу члени комітету вивели з вагону достойного гостя... Під команду кошового печеніжинської Січі В.Мацька всі Січі віддають українському музичному кобзареві перший поклін, стоголосе “Слава!”, а хористи “Коломийського Бояна” та гімназисти відспівали «Многая літа»⁷³. На честь знаменитого гостя пролунав гімн “Ще не вмерла Україна”: “Се гомоніла великанська пісня побіди культурного поступу Українців, що йдуть безвпинно вперед, незломимою лявою й вміють пошанувати тих, що наділені божеською іскрою талану, стоять на чолі народа...”⁷⁴. Серед музичних колективів виступали: аматорський хор під керівництвом В.Барнича із с. Балинці Коломийського повіту, музично-хорове товариство “Коломийський Боян”, хористи пожежно-гімнастичного товариства “Січ”. М.Лисенко у відповідь на всі привітання виступав із виконанням своїх творів – “Пливе човен”, “Гей, не здивуйте”, “Максим Залізник”: “Із кожного такту мож було бачити, що се грає той, в якому горить іскра божа”⁷⁵. Цікаво, що наступною зупинкою вшанування музичної творчості композитора стали Чернівці. Проте в дорозі залізничним потягом до буковинського міста корифея української класичної музики тричі зупиняли громади покутських містечок і довколишніх сіл – Матіївців, Заболотова й Снятина: “Їзда Лисенка через Покуте се був один тріумфальний похід, де лиш зупинював ся довше поїзд витали його на двірцях (залізничних станціях. – А.К.) земляки хлібом та солею... Оттак то величаво клонило ся Покуте до стіп достойного Ювілята, даючи доказ, що у него є розуміне краси, глибоке почуте для пісні а заразом радіючи, що між нашим народом є такі люди, яким за їх талан та працю і – слід поклонити ся”⁷⁶.

Незважаючи на лихоліття Першої світової (1914–1918) і українсько-польської (1918–1919) воєн у більшості населених пунктів Галичини не припинялося культурно-мистецьке життя українців. На Покутті головним його осередком залишалася Коломия. Аналізуючи місце й роль мистецького активу українства краю, громадсько-культурний діяч Іван Чупрей підкреслював, що “війна примусила заскорозлі мозки до гімнастики, до думання. І наша інтелігенція зачинає пізнавати, що робота, з якої нікому користи, не є властивою роботою. І тому вона кинулася до справдішньої роботи”⁷⁷.

Тогочасна коломийська преса засвідчує, що в головному місті Покуття 24 листопада 1918 р. на базі “Українського драматичного кружка”, зорганізованого взимку 1916 р., заснований Український народний театр імені І.Тобілевича з трьома секціями – театральною, співацькою й видавничою. Головою театру обрано Йосифа Чайківського. Стверджувалося, що членами театрального товариства можуть бути представники української народності, які “цікавлять ся й є прихильні розвиткови нашого театрального мистецтва”, а сам театр має “згуртувати у своєму нутрі всі інтелігентні сили, яким драматичне мистецтво миле й дороге”⁷⁸.

Однак, переглядаючи сучасні дослідження з театрального життя Галичини, переконаємося, що звістки коломийських часописів не відповідають дійсності стосовно дати заснування й першого місця перебування Українського народного театру імені І.Тобілевича. Здійснивши евристичний аналіз, дослідники І.Полякова й І.Дейчаківська стверджують, що Український народний театр імені І.Тобілевича був заснований у 1911 р. у Станиславові. Протягом 1911–1914 рр. театр показав понад 50 вистав. У вирі воєнних лихоліть Першої світової війни він призупинив свою діяльність. І лише наступний, другий, період діяльності мистецького закладу пов’я-

заний з Коломиєю й охоплює 1918–1920 рр. Третій період існування театру припадає на 1921–1927 рр., він знаходиться в м. Станиславів. Останній етап – 1927–1938 рр. – театр поперемінно перебуває в Станиславові й Коломиї – це час найвишого розквіту мистецького закладу⁷⁹.

На місцевій сцені першою виставою мав стати “Невольник” Марка Кропивницького⁸⁰. Керівний осередок коломийського театру планував запросити для роботи відомих артисток львівського театру “Української бесіди” Осиповичеву і Юрчакову. У грудні 1918 р. глядачі насолоджувалися переглядом вистав і декламацій “Наталка Полтавка”, “Мартин Боруля”, “Бувалящина”, “На перші гулі”, “Козак-Невмірака”, “Чумаки”, “Невольник”, а із січня 1919 р. – “Чумаки”, “Нещасливе кохання”, “Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці...”, “На сіножаті”⁸¹. Серед наступних вистав на сцену вийшли “Сватання на Гончарівці”, “Одруження”, “Панна Мара”, “Розумний і дурень”, “Хмара”, “Тато на заручинах”, “Артист”, “Жартівниця”, “На сіножаті”, “Соколики”, “На перші гулі”⁸². У пресі особливо жваво обговорювалася постановка вистави “Наталка Полтавка”, де неперевершено зіграла акторка львівського театру П.Осиповичева (Терпелиха), молоді місцеві аматори Ф.Молодіївна (Н.Полтавка), О.Карашкевич (возний), І.Михалевський (виборний), Т.Пйотровський (Петро), Ю.Гринюк (Микола). Високо відзначалася гра місцевого оркестру на чолі з Д.Николишиним⁸³. Відомий громадський діяч Покуття Іван Чупрей відзначив, що за рівнем акторської майстерності народний театр імені Івана Тобілевича наближається до львівського театру “Руської бесіди” під орудою Миколи Садовського⁸⁴.

В одному з дописів “Покутського Вістника” детально показано не тільки гру акторів у виставі “Розладде” (“Розладдя”) Д.Николишина, але й сценарій театрального дійства⁸⁵. Цікаво, що цей спектакль у роки лихоліть Першої світової війни на драматичному конкурсі Крайового Відділу Українських січових стрільців був удостоєний третьої премії⁸⁶, ця п’єса з успіхом виставлялася кілька років на сцені найвідомішого західноукраїнського театру “Українська бесіда”, про що свідчить рецензент газети “Діло”: “Щойно кілька останніх тижнів почали показувати (після прем’єри “Розладдя”. – А.К.), що театр починає вступати на дорогу, яка трохи більше відповідає артистичним вимогам”. На жаль, самого тексту драми Д.Николишина сьогодні не збереглося. На думку івано-франківського літературознавця Степана Хороба, літературна першооснова вистави “усусів” була загублена (або й знищена) ще в складних умовах воєнного лихоліття⁸⁷.

До речі, Дмитро Николишин (1894–1968) – відомий український письменник, перекладач, літературознавець, педагог⁸⁸ – опублікував у часописі “Покутський Вістник” розлогу статтю “Народний Театр ім. Тобілевича”⁸⁹. Автор статті відзначає, що на підвалинах створення коломийського театру стояли перші директори мистецького гуртка Леонтович і Карашкевич, а також Пйотровський і Михалевський. На відміну від “Українського драматичного кружка” (1916), зорганізованого на самодіяльних засадах, “Народний Театр ім. Тобілевича” має статут. Згідно із цим установчим документом, його членом може бути будь-яка інтелігентна людина, яка при вступі заплатить дві австрійські корони, надалі щомісячно вноситиме по одній короні. Дмитро Николишин детально охарактеризував основи діяльності коломийського театру, виокремивши його чотири секції. Члени театральної (“виставової”) секції повинні займатися сценічною справою; формуючи групу з артистів (акторів), співаків і “музиків”, вони спільно творять “артистичну горстку”. Представники другої, літературно-наукової, секції зобов’язані вивчати драматичну літературу, готувати акторів до сценічної діяльності, – “одним словом: її завдання (секції. – А.К.) є перетворити шаблянового манекіна у свідомого своєї сили мистця, що на сцені живе і творить глибоко передумані типи по інтенціям автора твору”. Учасники музично-вокальної секції видають музикою й співом, організовують оркестр і хори для вистав, самостійно плекають пісню й музику для концертів, вечорниць тощо. Щодо останньої, видавничої, секції, то вона, у разі нагальної потреби, може бути впроваджена в життя, оскільки доцільно видавати оригінальні твори зі сфери драматичного мистецтва, вокальної або музичної творчості. Задля успішної діяльності цієї секції товариство має заснувати спеціальну бібліотеку⁹⁰.

Першими результатами роботи літературно-наукової секції під проводом знавця драматичного мистецтва професор М.Роздольського стала підготовка лекцій-відчитів з теорії й історії української драми. У видавничій секції наприкінці січня 1919 р. виринула думка видавання

театрального літературного квартальника. Члени музично-вокальної секції готувалися до концертів на честь Т.Шевченка, І.Франка й М.Лисенка⁹¹.

Невідомий публіцист, що заховався під псевдонімом А.Степовий, був переконаний, що “театр стає душою громадянства і в глухонімій заплісній горі вливає якусь живу і молоду думку”. Коломийські театри зверталися до творчих здібностей інтелігенції, тих, “які почувають у собі артистичну жилку і можуть з успіхом працювати для рідного мистецтва”⁹². Стверджуючи необхідність зміни ставлення суспільства до ролі театру в перехідний військовий час, Дмитро Николишин пояснював, що “розколихане море всенародніх страстей починає поводи стихати. Старі вартости повалилися, нові займають їх місце”⁹³.

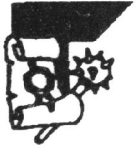
У цей період театр здійснює свої перші гастролі. 8 січня 1919 р. їде до столиці ЗУНР м. Станіславів (нині – м. Івано-Франківськ) і в залі товариства ім. С.Монюшка з успіхом дає свою першу виставу – драму “Степовий гість” Б.Грінченка. Діяльність Українського народного театру імені І.Тобілевича високо оцінюється в тогочасній станіславській пресі. Зокрема, у часописі “Нове Життя” друкується такий відгук: “Від початку грудня 1918 р. грають на сцені “Народного Театру ім. Тобілевича” в Коломиї отсі відомі артисти кращих українських театрів п.п. Осиповичева, Юрчакова, Балевиц і Балевицева. Театр грає добре і з гарними успіхами”⁹⁴.

Вищезгаданий літературно-мистецький критик А.Степовий серед недоліків діяльності Українського народного театру імені І.Тобілевича виокремив такі: невідповідний для проведення вистав театральний зал, нестача декорацій і костюмів, відсутність грошової допомоги з боку місцевої української влади – “се факт, який на самосвідомість місцевої влади кидає тінь”⁹⁵. Однак уже в наступному номері “Покутського Вістника” керівники коломийського театру Й.Чайківський і Д.Николишин спростували буцімто неправдиву інформацію стосовно недофінансування й прикрого матеріально-технічного стану мистецького закладу. За словами дописувачів, місцева цивільна й військова влада надала допомогу в розмірі 500 корон, а також зробила все можливе задля того, щоб у розпорядженні театру був ще один зал товариства “Каса Ощадності”⁹⁶.

Життя Українського народного театру імені І.Тобілевича не обмежувалося тільки виставами. У залі коломийського театру проводилися не лише театралізовані заходи, а й різноманітні концерти художньо-самодіяльних колективів, які з’їжджалися з усього Покуття й суміжних територій. Так, 15–16 березня 1919 р. з нагоди 58-х роковин смерті Тараса Шевченка на сцені виступили представники культурно-мистецької громади м. Косів. Усі кошти з проданих квитків з мистецького заходу мали надійти на встановлення й благоустрій пам’ятника Т.Шевченка й однойменної площі в Косові⁹⁷. У квітні 1919 р. у залі театру виступала відома українська артистка з Наддніпрянщини Марія Шекун-Коломийченко⁹⁸.

Підсумовуючи другий етап діяльності Українського народного театру імені І.Тобілевича (1918–1920), І.Полякова й І.Дейчаківська відзначають, що діяльність цього мистецького закладу “не була систематичною і послідовною. Це пояснюється складними умовами післявоєнного лихоліття на Галичині”⁹⁹. Проте зауважимо, що Покуття періоду становлення української державності й національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. усе ж знаходилося у вирі воєнних лихоліть українсько-польської війни (листопад 1918 р. – липень 1919 р.), румунської (травень–серпень 1919 р.) і польської (з вересня 1919 р.) окупації краю, а тому й у доволі непростих умовах функціонував коломийський театр. Погоджуємося з міркуванням авторів, що окремі вистави, продовжуючи кращі традиції, започатковані в перші роки існування театру (станіславівський період 1911–1914 рр.), були представлені на досить високому рівні¹⁰⁰.

Театрально-мистецькі гуртки діяли й в інших містах і містечках Покуття. Зокрема, “аматорський кружок” м. Городенка на 16 березня 1919 р. відіграв комедію М.Старицького “Перехитрили”¹⁰¹. Подібний аматорський гурток і хор функціонували при читальні товариства “Просвіта” с. Чернелиця Городенківського повіту¹⁰². У Снятині існувала “аматорсько-забавова” секція при місцевій філії товариства “Просвіта”¹⁰³. Активно працював місцевий український театр у Косові, директором якого був відомий прозаїк, поет, драматург, видавець, фотограф Микола Угрин-Безгрішний (1883–1960). Кожного тижня на сцені виходили вистави “Зразковий муж” О.Стадника, “Медвідь” і “Освідчини” А.Чехова, “Назар Стодоля” Т.Шевченка, “Сватання на Гончарівці” Г.Квітки-Основ’яненка¹⁰⁴.

З гастрольями на території ЗО УНР перебували театр М.Садовського, Республіканська капела О.Кошиця, ряд інших колективів з Наддніпрянщини. У найбільшому місті Покуття наприкінці березня 1919 р. гастрюлював “Український чернівецький театр” Михайла Онуфрак, який виніс на суд коломиян низку вистав й оперних постановок “Воскресення”, “Вій”, “Чортиця”, “Циганка Аза”, “Перевертень”, “Про що тирса шелестіла”, “Запорожець за Дунаєм”, “Катерина”, “Паливода”¹⁰⁵. На думку глядацької аудиторії, вистава “Воскресення” показала непогані успіхи буковинського театру, і коломияни бажали “побачити ще раз згадану виставу, а також інші постанови черновицьких театралів”. Місцева громада висловила подяку директорові театру за те, що “оживив гостюванням своєї трупи глухе покутське місто”¹⁰⁶.

Така нагода трапилася в травні, коли чернівецький театр ознайомив коломиян з виставою “Запорожець за Дунаєм”, оперою Миколи Аркаса “Катерина” і комедією Івана Тобілевича “Паливода”¹⁰⁷. Поціновувачі, відзначаючи добру гру театру, підкреслювали, що спів і хори були затихлі й нерішучі¹⁰⁸.

До речі, на зорі національно-визвольних змагань західних українців цей театр спочатку діяв у Чернівцях, а потім з успіхом об’їхав усю Буковину. Проте захоплення румунськими військами в листопаді 1918 р. сусіднього до Покуття історико-географічного регіону поставило театр у безнадійне становище, бо румунська влада заборонила ставити вистави українською мовою. Театральна трупа змушена була переїхати до столиці ЗУНР м. Станіславів, де організовано “Український Чернівецький театр”. Акторам театру дали дозвіл виїхати до Галичини за умови, що вони більше не повернуться на Буковину. У цьому театрі виступали відомі актори Л.Новіна-Розлуцький, Ф.Лопатинська, К.Пилипенко, О.Польовий та інші. У травні 1919 р. він об’єднався з театром Й.Стадника в Державний театр ЗУНР під проводом Й.Стадника. Та через окупацію краю польськими військами діяв недовго¹⁰⁹.

У роки національно-визвольних змагань західних українців 1918–1919 рр. у Коломії спробували відновити діяльність музично-хорового товариства “Боян”. У лютому 1919 р. відбулися перші повоєнні збори й репетиція хорового колективу. Але українсько-польська війна й окупація румунськими військами Покуття в травні 1919 р. перешкодили відродженню товариства¹¹⁰.

На Покутті активно діяли українські молодіжні культурологічні товариства, які цікавилися культурно-мистецькими проблемами краю. Вирізнявся своєю діяльністю коломийський осередок товариства “Молода Громада”. Регулярно збираючись, молоді люди виступали з національно-патріотичними рефератами (“Наша інтелігенція – а сучасний момент” О.Ясінського; “Національна та інтернаціональна ідея Є.Глушкевича”), організовували мистецько-виховні заходи, розглядали на засіданнях наболілі буденні культурно-освітні питання краю¹¹¹. Стараннями товариства 30 березня 1919 р. у приміщенні “Каси ощадності” за допомогою військового оркестру відбулося “Шевченкове свято для козаків-стрільців, робітників і селян”. Присутні глядачі переглянули фрагмент опери Миколи Бобикевича “Страсний четвер”, декламації Омеляна Карашкевича та спів мішаного хору під орудою Гната Колцуняка. Невідомий дописувач місцевої газети “Новини” резюмував: “... таких свят здалося більше, бо й заслужених людей в нас чимало, яких теж не годиться забувати”¹¹².

Серед проблем і недоліків діяльності цього молодіжного товариства А.Дутчак виокремив такі: невелика як для Коломії кількість учасників товариства (70 чоловік); тісне приміщення будинку Народного дому, де збираються члени “Молодої Громади”; пасивність учениць жіночої семінарії Українського Педагогічного Товариства, які теж мали б брати участь в обговоренні складних культурно-освітніх питань краю. Однак автор допису до часопису “Покутський Вістник” надіється, що робота цього молодіжного колективу буде корисною й ефективною для українства Покуття: “Влиймо отже як найбільше життя в наше товариство, даймо змогу злитись в оден гурт, внесімо між себе сердечність і щирість, а причинимося до святого діла – будови Вітчизни”¹¹³. Варто додати, що в цей час також доволі активно діяв станіславівський осередок “Молодої Громади”¹¹⁴.

Отож одними з елементів піднесення мистецького життя населення Покуття в контексті українського національного відродження Східної Галичини стали становлення й розвиток національного театру. Тогочасні українські митці розуміли, що театр як пристановище драма-

тичного мистецтва, музики й пісні зможе піднести духовне життя народу. Відрадным є той факт, що перший аматорський гурток був заснований на Покутті в ході розгортання революції “весни народів” 1848–1849 рр.

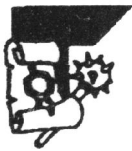
Новий виток зростання культурно-просвітницької діяльності на ниві музичного й театрального мистецтва здійснило перше українське професійне театральне товариство “Руська бесіда” (“Українська бесіда”), гастролюючи територією Східної Галичини та Північної Буковини. Протягом 1880-х рр. й аж до початку Першої світової війни різноманітні театральні трупи товариства неодноразово виступали на сценах міст і сіл Покуття. Хоч виступи театру мали переважно великий успіх, проте, як свідчать джерела, не завжди місцева влада й мистецька аудиторія краю високо цінити роботу львівського мистецького товариства.

На місцях важливим елементом піднесення національної самосвідомості українців стало створення читалень, літературно-драматичних гуртків, оркестрів, які були не тільки центрами мистецького життя села, містечка, округи, а й осередками антиалкогольної боротьби, піднесення інтелектуального рівня населення Покуття. Ініціаторами створення таких мистецьких закладів стали місцеві греко-католицькі священники, учителі.

Важливе місце в етнокультурному житті краю займала музично-хорова музика. Завдяки діяльності товариства “Боян” на території Покуття, найкращі твори національної пісенності, скарби української музики стали доступними найширшому середовищу громадськості краю. Спів “Боянів” та інших музичних товариств спричинив появу нових українських талантів: хореографів, композиторів, музичних критиків. Яскравою сторінкою піднесення мистецького життя Покуття був приїзд у 1903 р. класика української музики Миколи Лисенка, який відбувся з нагоди 35-ліття його творчої діяльності.

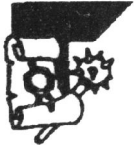
Сегментом піднесення мистецького життя українців Покуття періоду національно-визвольних змагань західних українців 1918–1919 рр. став подальший поглиблений розвиток національного театру. Тогочасні українські митці Покуття розуміли, що Український народний театр імені І.Тобілевича як пристановище драматичного мистецтва, музики й пісні зможе піднести духовне життя народу. Підняти рівень мистецької культури західних українців намагалися молодіжні культурологічні товариства. Вирізнявся діяльністю коломийський осередок товариства “Молода Громада”, члени якого виступали з національно-патріотичними рефератами, організували мистецько-виховні заходи, розглядали на засіданнях наболілі буденні культурно-освітні питання краю.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 514 Театральне товариство “Українська Бесіда”, м. Львів. 1861–1939 рр., оп. 1, спр. 8. Звіти, розписки, запрошення та інші документи про діяльність театру. 1895 р., 139 арк.; спр. 13. Звіти, рахунки та листи про гастролі театру у мм. Бережани, Рогатині, Тернополі та ін. 1899 р., 42 арк.; спр. 36. Звіти, рахунки, листування та інші документи про діяльність театру. 1908 р., 122 арк.; спр. 37. Звіти, телеграми, листування та інші документи про діяльність театру. 1909 р., 122 арк.; спр. 38. Звіти, статті в газетах, листування та інші документи про діяльність театру. 1911 р., 62 арк. та ін.
2. Черепанин М. Музична культура Галичини другої половини XIX – першої половини XX ст. як предмет наукового вивчення / Мирон Черепанин // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 12–21.
3. Від Редакції // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 1. – 10 падолиста. – С. 1.
4. Франко І. Про театр і драматургію: вибрані статті, рецензії та висловлювання / І. Франко ; [упоряд. М. Ф. Нечиталюк]. – К., 1957; Франко І. Рускій театр в Галичині / Іван Франко // Зоря. – 1885. – Ч. 23. – С. 268–270.
5. Лужницький Г. Від Котляревського до Лисенка / Григор Лужницький // Український театр. Наукові праці, статті, рецензії : зб. праць / Григор Лужницький. – Львів, 2004. – Т. 2 : Статті, рецензії. – С. 14–31; Лужницький Г. Про місто, що дихало театром / Григор Лужницький // Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія : Видання Комітету Коломиян, 1988. – С. 273–280; Лужницький Г. Український театр після визвольних змагань / Григор Лужницький // Наш театр. Книга діячів українського театрального мистецтва : у 2 т. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 9–94.
6. Черепанин М. В. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / Мирон Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 328 с.

7. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” та їх вплив на громадсько-просвітницьке життя Прикарпаття кінця XIX – початку XX ст. / Жанна Зваричук // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. II. – С. 54–62.
8. Затварська Р. Корифеї галицьких театрів / Романа Затварська. – Коломия : Вік, 1997. – 88 с.
9. Полякова І. Особливості музично-театрального руху в Галичині періоду кінця XIX – 30-х років XX ст. / Ірина Полякова // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 122–132; Полякова І. Діяльність Українського Народного Театру ім. Івана Тобілевича / Ірина Полякова, Ірина Дейчаківська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – Вип. VI. – С. 51–63.
10. Боньковська О. Український народний театр Товариства “Українська Бесіда” в роки Першої світової війни (Стрілецький театр) / О. Боньковська // Записки НТШ. – Т. ССXXXVII : Праці театрознавчої комісії. – Львів, 1999. – С. 111–133.
11. Хороб С. Українська драматургія 20–30-х років у Західній Україні та діаспорі / С. Хороб. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 192 с.; його ж. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (неоромантизм, символізм, експресіонізм) : монографія. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 414 с.
12. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки / Іван Монолатій. – Коломия, 2000. – 80 с.
13. Бурдуланюк Г. Український театр на Прикарпатті у другій половині XIX – на початку XX ст. / Галина Бурдуланюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2004. – Вип. 10. – С. 242–248.
14. Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 47.
15. Лужницький Г. Від Котляревського до Лисенка ... – С. 18.
16. Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2010. – С. 111; Франко І. Руський театр в Галичині ... – С. 268–270.
17. Лужницький Г. Від Котляревського до Лисенка ... – С. 19.
18. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / зладив К. Студинський. – Львів, 1901. – С. 259.
19. Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломії (1848–1850) / Ростислав Пилипчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 238–254.
20. Лужницький Г. Про місто, що дихало театром ... – С. 276.
21. Затварська Р. Корифеї галицьких театрів ... – С. 3; Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломії ... – С. 240, 242, 245.
22. Лисько З. Занепад музичного мистецтва в Галичині в 50-ті роки / З. Лисько // Наша культура. – Варшава, 1937. – Кн. II. – С. 439.
23. Правда. – 1874. – Ч. 11.
24. Бурдуланюк Г. Український театр на Прикарпатті ... – С. 242.
25. Діло – 1880. – Ч. 237.
26. Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 49.
27. ЦДІАЛ України, ф. 514, оп. 1, спр. 8, арк. 8, 9, 11, 15, 17, 42, 43, 45, 46, 46 зв., 124 зв., 125, 125 зв., 126.
28. Бурдуланюк Г. Український театр на Прикарпатті ... – С. 243.
29. Садовський М. Мої театральні згадки / Микола Садовський. – К., 1956. – С. 141.
30. ЦДІАЛ України, ф. 514, оп. 1, спр. 36, арк. 84, 84 зв., 85, 85 зв., 86; спр. 37, арк. 2, 2 зв., 3, 3 зв., 4.
31. Там само, спр. 38, арк. 53, 53 зв., 57, 57 зв.
32. Там само, спр. 36, арк. 57, 57 зв., 58, 58 зв.
33. Там само, спр. 13, арк. 10, 10 зв.
34. Руський театр під управою Стадника від'їздить нині (4 цвітня) до Черновець ... // Покутське Слово. – 1912. – Ч. 5. – 4 цвітня. – С. 6.
35. ЦДІАЛ України, ф. 514, оп. 1, спр. 38, арк. 58.
36. Полякова І. Особливості музично-театрального руху ... – С. 124.
37. Бурдуланюк Г. Український театр на Прикарпатті ... – С. 244.
38. Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 84.
39. (Г.) Въ Коломыѣ завязалосѣ въ першихъ дняхъ грудня литературно-драматичне товариство имени Основяненка // Діло. – 1880. – 12 (24) січня. – Ч. 4. – С. 3–4.
40. (Г.) Зъ Коломыѣ пишуть намъ ... // Діло. – 1880. – 9 (21) квітня. – Ч. 28. – С. 3–4.
41. Лужницький Г. Про місто, що дихало театром ... – С. 277.
42. Фр. Театр для селян // Поступ. – 1905. – Ч. 42. – 21 жовтня (3 падолиста). – С. 329–330.
43. (Г.) Зъ Коломыѣ пишуть намъ ... // Діло. – 1880. – 17 (29) травня. – Ч. 38. – С. 3.

44. Діло. – 1885. – Ч. 120. – С. 3.
45. Там само. – 1882. – Ч. 91. – С. 3.
46. Там само. – 1885. – Ч. 120. – С. 3.
47. Андрухів І. Тисмениця / Ігор Андрухів, Степан Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 160; Музей історії м. Тисмениця. Колекція документів.
48. Діло. – 1889. – Ч. 226. – С. 3.
49. Там само. – 1899. – Ч. 43. – С. 3.
50. Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 88.
51. Галайда. Зі Снятинщини / Галайда (Іван Харук) // Народ. – 1890. – Ч. 19. – 1 жовтня. – С. 289–290.
52. Там само.
53. Франко І. Про театр і драматургію ... – С. 45, 51; Полякова І. Особливості музично-театрального руху ... – С. 124.
54. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” ... – С. 54–62.
55. Там само. – С. 56.
56. Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 184.
57. Діло. – 1895. – Ч. 280. – С. 3.
58. Толошник Н. Роман Ставничий – провідний диригент музично-хорового товариства “Коломийський Боян” / Наталія Толошник // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 181.
59. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” ... – С. 57.
60. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 108.
61. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” ... – С. 58.
62. Галичанинь. – 1897. – Ч. 117.
63. Діло. – 1901. – Ч. 12. – С. 3.
64. Діло. – 1898. – Ч. 133. – С. 3; Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 195.
65. Толошник Н. Роман Ставничий – провідний диригент ... – С. 180.
66. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 118–121.
67. Діло. – 1902. – Ч. 149. – С. 4.
68. Ілюстрований музичний календар. – 1905. – С. 118–121.
69. Зваричук Ж. Музично-хорові товариства “Боян” ... – С. 60; Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 204.
70. Ничай Л. Консерваторія ім. С. Монюшка в Станіславові / Леся Ничай // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 151–161.
71. Діло. – 1890. – Ч. 227. – С. 3; Черепанин М. В. Музична культура Галичини ... – С. 51–52.
72. Кушлик Н. Фольклористична практика о. П. Бажанського в руслі музичної етнографії другої половини XIX століття / Наталія Кушлик // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 23. – С. 125; Кушлик Н. Порфи́рій Бажанський – сторінки життя і творчості / Наталія Кушлик // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – Вип. V. – С. 16–25.
73. Кречковський Л. Велично зустрічали в Коломії / Л. Кречковський // Коломийський вісник. – 1992. – 22 березня. – С. 3.
74. Сатир О. Гостина М. Лисенка в столиці Покутя / Олег Сатир // Поступ. – 1903. – Ч. 49. – 5 (18) грудня. – С. 1.
75. Там само. – С. 2–3.
76. Там само. – С. 3.
77. Чупрей І. Народний театр ім. Тобилевича в Коломії / Іван Чупрей // Січовий Голос. – 1919. – Ч. 2. – 12 січня. – С. 3–4.
78. Із Коломії. Діяльність “Народнього театру ім. Тобилевича” // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 8. – 8 грудня. – С. 3; Николишин Д. Народний Театр ім. Тобилевича / Дмитро Николишин // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 12. – 22 грудня. – С. 3.
79. Полякова І., Дейчаківська І. Діяльність Українського Народного Театру ім. Івана Тобілевича ... – С. 53–54, 62.
80. Засновини “українського Народнього Театру в Коломії ім. Тобілевича” // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 6. – 28 листопада. – С. 4.
81. Із Коломії. Діяльність “Народнього театру ім. Тобилевича” // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 8. – 8 грудня. – С. 3; Із Коломії. Інавгураційна вистава // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 10. – 15 грудня. – С. 2; Степовий А. Із “Народнього театру ім. Ів. Тобилевича” / А. Степовий // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 9. – 2 лютого. – С. 3; У Коломії. Із театральної салі // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 13. – 26 грудня. – С. 3–4; Монолатій І. Коломія в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 41 та ін.

82. Життя Покуття. Із “Народнього театру ім. Ів. Тобилевича” // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 9. – 2 лютого. – С. 3; Життя Покуття. Народний театр ім. Ів. Тобилевича в Коломії // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 21. – 16 марта. – С. 3; Життя Покуття. Народний театр ім. Ів. Тобилевича в Коломії // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 24. – 27 марта. – С. 4; Культурно-просвітне життя Покуття. Коломия // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 11. – 25 марта. – С. 2; Літературно-просвітне життя Покуття. З Коломії // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 5. – 18 марта. – С. 2; Степовий А. Із театральної салі / А. Степовий // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 15. – 23 лютого. – С. 3; Ч. 16. – 27 лютого. – С. 4 та ін.
83. Явір І. З театральної салі / І. Явір // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 11. – 19 грудня. – С. 3.
84. Чупрей І. Народний театр ім. Тобилевича в Коломії / Іван Чупрей // Січовий Голос. – 1919. – Ч. 2. – 12 січня. – С. 3–4.
85. Життя Покуття. Розладде // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 20. – 13 марта. – С. 3.
86. Николишин Дмитро (1884), письменник і педагог : біогр. довідка // Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1762.
87. Хороб С. Українська драматургія 20–30-х років ... – С. 39.
88. Арсенич П. Николишин Д. В. (12.10.1884–14.12.1950) : біогр. довідка / П. Арсенич // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 149–150; Николишин Дмитро (1884), письменник і педагог : біогр. довідка // Енциклопедія українознавства / за ред. В. Кубійовича. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1762.
89. Николишин Д. Народний Театр ім. Тобилевича / Дмитро Николишин // Покутський Вістник. – 1918. – Ч. 12. – 22 грудня. – С. 2–3.
90. Там само.
91. Степовий А. Із “Народнього театру ім. Ів. Тобилевича” ... – С. 3.
92. Там само.
93. Николишин Д. Народний Театр ім. Тобилевича ... – С. 2–3; Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 41.
94. Нове життя. – 1918. – Ч. 10. – 8 грудня. – С. 3; Полякова І., Дейчаківська І. Діяльність Українського Народного Театру ім. Івана Тобилевича ... – С. 54–55.
95. Степовий А. Із “Народнього театру ім. Ів. Тобилевича” ... – С. 3.
96. Життя Покуття. Спростовання // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 10. – 6 лютого. – С. 3.
97. З життя Покуття. Концерт // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 21. – 16 марта. – С. 3.
98. Життя Покуття. Концерт д. Коломийченкової в Коломії // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 31–32. – 20 цвітня. – С. 6.
99. Полякова І., Дейчаківська І. Діяльність Українського Народного Театру ім. Івана Тобилевича ... – С. 56.
100. Там само.
101. Життя Покуття. Із Городенки // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 22. – 20 марта. – С. 3–4; Літературно-просвітне життя Покуття. Городенка // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 6. – 19 марта. – С. 2.
102. В-н І. Голоси Покуття. Із Чернеличчини / І. В-н. // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 42. – 18 мая. – С. 1–2.
103. Життя Покуття. У Снятині // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 25. – 30 марта. – С. 3.
104. Український театр в Косові // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 24. – 27 марта. – С. 4.
105. Ом.[елян] К[арашкевич]. Життя Покуття. Черновецький укр. театр під управою дир. Онуфрак / Ом. К. // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 24. – 27 марта. – С. 4; Культурно-просвітне життя Покуття. Коломия. З театру // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 12. – 26 марта. – С. 2; Культурно-просвітне життя Покуття. Юрбин. З театру // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 15. – 29 марта. – С. 2; Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 42 та ін.
106. О[мельян] К[арашкевич]. Життя Покуття. Український Черновецький Театр / Омелян Карашкевич // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 25. – 30 марта. – С. 3–4.
107. Життя Покуття. Укр. черновецький театр під управою Онуфрак // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 38. – 8 мая. – С. 4.
108. Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки ... – С. 42.
109. Театр // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 442–448.
110. Толошняк Н. Роман Ставничий – провідний диригент музично-хорового товариства “Коломийський Боян” / Наталія Толошняк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. III. – С. 182.

- ^{111.} З Т-ва “Молода Громада” // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 21. – 16 марта. – С. 2; Старанням тов. “Молода Громада” в Коломії // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 25. – 30 марта. – С. 3.
- ^{112.} З життя Покуття. В неділю 30 марта відбулося Шевченківське свято “Молодої Громади” в Коломії // Нове життя. – 1919. – Ч. 81. – 9 цвітня. – С. 2; Культурно-просвітне життя Покуття. Шевченківське свято “Молодої Громади” // Новини. Інформаційний щоденник. – 1919. – Ч. 18. – 2 квітня. – С. 2; Шевченківське свято “Молодої Громади” відбулося в неділю, 30. марта // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 26. – 3 цвітня. – С. 4.
- ^{113.} Дутчак А. Товариське життя в Коломії / А. Дутчак // Покутський Вістник. – 1919. – Ч. 31–32. – 20 цвітня. – С. 4–5.
- ^{114.} Товариство “Молода Громада” // Станиславівський Голос. – 1918. – Ч. 10. – 6 грудня. – С. 1–2.

Стаття посвячена інтересній проблемі активізації національно-культурної життя українців историко-етнографічного регіону Покуття в кінці XIX – початку XX в. В дослідженні розглянуто історичні умови формування українського театру в краї; охарактеризовано гастролі першого українського професійного театрального товариства “Руська бесида” (“Українська бесида”); розкрито особливості функціонування аматорських колективів в селах і невеликих містах регіону; проаналізовано діяльність музично-хорових товариств Покуття; звернено увагу на діяльність відомих композиторів, які працювали або перебували в краї; відслідковано діяльність Українського народного театру імені Івана Тобілевича, інших установ культури, які гастролували на території историко-етнографічного регіону; висвітлено діяльність культурологічного товариства “Молода Громада”.

Ключеві слова: Покуття, театр, театральне мистецтво, товариство “Руська бесида” (“Українська бесида”), гастролі, аматорський колектив, хата-читальня, музично-хорове мистецтво, товариство “Боян”, Український народний театр імені Івана Тобілевича, театральна секція, товариство “Молода Громада”.

The article is devoted to the interesting problem of the intensification of the national and cultural life of the Ukrainians in the historic and ethnographic region of Pokuttya in the late 19th – early 20th century. The preconditions of the Ukrainian theatre formation in the land are traced in the research; the tours of the first Ukrainian professional theatrical society “Ruska Besida” (“Ukrayinska Besida”) are characterized; the peculiarities of amateur groups’ activity in the villages and small towns of the region are studied; the activity of the musical and choral societies of Pokuttya is highlighted; attention is paid to the activity of the famous Ukrainian composers who worked and were engaged in the artistic development of the land; the activity of local Ivan Tobilevych Ukrainian public theatre, other art establishments that played on tour on the territory of the historic and ethnographic region is characterized; the activity of cultural society “Moloda Gromada” (“The Young Community”) highlighted.

Keywords: Pokuttya, theatre, theatrical art, “Ruska Besida” (“Ukrayinska Besida”) society, tours, amateur group, reading house, musical and choral art, “Boyan” society, Ivan Tobilevych Ukrainian public theatre, theatrical section, “The Young Community” society.

УДК 94(477.83/86)“XIX–XX”

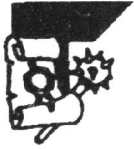
Любов СЛИВКА

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ПРОСВІТНИЦЬКОМУ РУСІ В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Стаття присвячена дослідженню в українській історичній науці соціальної верстві населення Галичини – дрібній шляхті. В дослідженні розкривається участь представників дрібношляхетської верстви в українському просвітницькому русі наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: українська дрібна шляхта, соціальна верства, Галичина, просвітницький рух, читальні “Просвіти”, Товариство імені М. Качковського.

XIX ст. позначилося процесом національного відродження українців Галичини. Перебуваючи під владою Австро-Угорщини, українське населення не мало змоги брати активну

участь у політичному житті краю. Натомість, в умовах українсько-польського протистояння, галицька інтелігенція намагалася проявити себе хоча б у культурно-просвітницькому русі. Наприкінці XIX ст. у селах Галичини українці масово підтримали відкриття читалень і просвітніх товариств, при яких селяни здобували початкову освіту, відвідували бібліотеки, щонеділі перечитували пресу, твори відомих письменників і поетів. Така, нібито й незначна як на сьогодні, діяльність просвітніх товариств посприяла кристалізації національної свідомості українців.

Джерельну базу дослідження становлять документи Центрального державного історичного архіву України у Львові і Державного архіву Львівської області. Це матеріали діяльності читалень Товариства ім. М.Качковського та “Просвіти” в шляхетських селах, що містяться в 146 та 348 фондах ЦДІАУ у Львові¹. Ці документи ілюструють участь дрібної шляхти в просвітницькому русі українців Галичини та відображають рівень національної свідомості жителів шляхетських сіл. В основному, цю документацію складають заяви-прохання на дозвіл відкриття читалень, звіти про їхню діяльність. Окрім того, в них побіжно висвітлюються національні відносини в селі, взаємовідносини між шляхтою та селянами. Також використано архівні документи, що стосуються діяльності Товариства руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.) у м. Самбір. Повна збірка матеріалів цієї організації міститься у фонді ф-1245 “Самбірський музей товариства “Бойківщина”, м. Самбір” Державного архіву Львівської області².

Запропонована проблема серед науковців спеціально не вивчалася. Натомість використані автором сучасні дослідження суспільних рухів українців у Галичині в XIX – на початку XX ст. Я.Грицака, Ю.Терещенка, М.Мудрого, І.Райківського допомагають відтворити процес формування національної свідомості дрібної шляхти зазначеного періоду через її участь в українських просвітніх організаціях на місцевому рівні на тлі становлення загальнонаціональної свідомості українців Галичини³.

Національна свідомість є найважливішою ідентифікаційною ознакою етносу. Загалом про національну свідомість населення Галичини, у тому числі й дрібної шляхти, варто говорити, починаючи вже з другої половини XIX ст., оскільки саме тоді активізуються процеси, спрямовані на пробудження й утвердження в суспільстві етнічних почуттів. Це було пов’язано з кількома періодами національного відродження, – культурницьким, організаційним, політичним, які охопили всі верстви населення краю, зокрібра й дрібну шляхту.

Як пише Я.Грицак, більшість українців ще на зламі XIX–XX ст. стояла перед необхідністю національного самовизначення, що зовсім не свідчило про їхню “відсталість”. Ця проблема мала загальноєвропейський характер. На початку XX ст. те, що ми могли б назвати національною свідомістю, у Європі було властиве переважно інтелектуалам, політичній еліті й жителям великих міст. Здебільшого селяни й мешканці малих міст аж до Першої світової війни не мали чіткого уявлення, до якої нації належать⁴. Така ж ситуація була і в Галичині, де в основному представники інтелігенції, священники, вчителі відзначалися вищим рівнем національної свідомості.

Процеси національного відродження галицьких українців упродовж другої половини XIX – початку XX ст. торкнулися й дрібної шляхти, яка складала відмінну етносоціальну верству населення. Під нею маємо на увазі осіб, які походили з привілейованого шляхетського стану. Завдяки певній цілісності соціальних цінностей та інтересів, що проявлялися в їхній свідомості, вони виділялися в окрему групу й проживали компактними поселеннями або розпорозено серед сільського населення Галичини. У науковій та публіцистичній літературі шляхту означено поняттями “ходачкова”, “чиншова”, “околишня”, “загородова”, “засцянкowa”, “загонова”, “постоляна” тощо. До численних шляхетських родин належали Білинські, Витвицькі, Грабовецькі, Гординські, Городиські, Ільницькі, Комарницькі, Кульчицькі, Матківські, Струтинські, Сулятицькі, Чайківські, Яворські та інші*.

Дрібна шляхта розмовляла українською мовою, переважаюча її більшість належала до греко-католицького віросповідання та ідентифікувала себе з українцями. Педагог С.Сас-Дуб-

* Детальніше про дрібну шляхту див. Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.) / Любов Сливка. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 218 с.

равський (1829–1909 рр.) писав: “Походжу я з неможливої гірської, в Самбірщині проживаючої загонової руської шляхти, котра, в тій стороні від кількох віків оселена по селах і присілках... Тільки через піднесенє люду руського і шляхти дрібної нарид наш може прийти до давного могутства і значеня”⁵. Нотаріус І.Грабовенський зазначав, що 30 сімей дрібної шляхти з передмістя Долини Підліччя наприкінці ХІХ ст. “почували” себе українцями⁶. Зі спогадів І.Макуха дізнаємося, що на початку ХХ ст. “в судовій окрузі Тисмениця було культурне село Ляцьке Шляхетське, у якому було стільки української шляхти, що нею можна було обділити кілька повітів”⁷. Громадський діяч В.Носковський писав, що українська шляхта в селах Кїйданів і Доброполе Бучацького повіту відзначалася “сильною національною свідомістю”⁸.

Складне матеріальне становище не дозволяло їй брати помітну участь у політичному житті краю. Податковий ценз до станового сейму (1775–1845 рр.) дорівнював щонайменше 75 золотих ринських на рік. Виборча ординація Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.) постановляла, що право на голосування мали 2/3 найбільш оподаткованих членів громади. Тим часом, частка дрібної шляхти складала 1/3 найменш оподаткованих⁹. Тобто неможливість залишила дрібну шляхту осторонь від політичних процесів, тим самим відігравши важливу роль в етноідентифікаційних процесах, уберегши її від колонізації.

Участь дрібної шляхти в українському просвітницькому русі кінця ХІХ – початку ХХ ст., як одна з форм вияву національних позицій, засвідчує ідентифікацію її з українцями. Зокрема, відкриття читалень “Просвіти” та Товариства ім. М.Качковського в шляхетських селах указує на залучення цієї верстви спільно з більшістю селян до процесу національного відродження краю. У середовищі дрібної шляхти останній мав загальногалицькі тенденції, оскільки серед неї були представники як москвофільства, так і народовства.

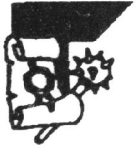
Народовці, як організатори “Просвіти”, проголошували ідеї самобутності та єдності українського народу, а головним засобом у розвитку національної свідомості мали стати захист і пропаганда української мови. Дрібна шляхта брала активну участь у відкритті читалень “Просвіти”, тим самим виявляючи свою українську національну ідентичність. Часто у шляхетській частині села вони відкривалися набагато раніше, ніж у рустикальній. Так, у с. Кульчиці Шляхетські Самбірського повіту читальня “Просвіти” постала 1892 р., а в с. Кульчиці Рустикальні – тільки 1907 р.¹⁰. Активним діячем у цьому селі був парох Дмитро Гординський, який уже наступного року головував одночасно в обидвох читальнях “Просвіти” шляхти і селян. Серед членів-засновників шляхетської читальні були І.Кульчицький-Дашинич, І.Кульчицький-Жигайло, М.Кульчицький-Густ, С.Кульчицький-Цмайло¹¹. Ця громада відзначалася високим рівнем національної свідомості. У звіті про діяльність читальні зазначалося: “В селі є 4-класова руська школа, говорять в громаді руською мовою. Поляки і жиди не мішаються до наших справ”¹².

У с. Серафінці Городенківського повіту читальня “Просвіти” на шляхетському куті діяла в 1900 р., натомість на Вознесенському куті, де мешкало більшість селян, вона відкрилася лише в 1905 р.¹³.

Активну участь у просвітницькому русі брала шляхта с. Витвиця Долинського повіту. Читальню “Просвіти” тут відкрили 1892 р., а очолили її о. Т.Гарникевич, дідич І.Райф, вїт П.Вітвицький, М.Вітвицький, В.Ковалевич, Ю.Вітвицький (для порівняння, на куті під назвою “Кривець”, де мешкали здебільшого селяни, в 1911 р.)¹⁴. У звіті від 20 жовтня 1899 р. її голова о. М.Дерлиця писав: “У неділі по вечірні всі люди з церкви йдуть до читальні. На будні дні читальня і sklep є місцем сходин – як давніше корчма. З 49 чол. всі писемні”¹⁵. На той час це було високоосвічене село.

Отже, представники дрібної шляхти виступали ініціаторами відкриття читалень та були її активними членами. Зокрема, до першого виділу “Просвіти” в с. Лозина Городецького повіту (1897 р.)^{*} увійшли о. А.Целевич, шляхтичі І. де Турек-Крилошанський, С.Ясніський-Биринда, С.Шумило-Кульчицький, Н.Задеберний-Жеребецький, Г.Збагат-Лозинський¹⁶. Членами читальні (1901 р.) у с. Ільник Турківського повіту були шляхтичі о. М.Петровський, О.Блажівський, І.Кречківський, А.Ільницький-Черчович¹⁷. У с. Розтічки Долинського повіту до виділу

*У дужках подається рік заснування читальні.

читальні “Просвіти” (1899 р.) входили К.Ільницький, А.Гошовський, С.Вітвицький¹⁸. Наприкінці XIX ст. у с. Голинь Калуського повіту шляхтичі Іван та Юрій Дрогомирецькі підтримували діяльність “Просвіти”, надавши своє помешкання для читальні (її керівниками були о. О.Криницький та І.Дрогомирецький)¹⁹. У с. Кійданів Бучацького повіту серед засновників читальні в більшості були І.Головацький, І.Лозінський, І.Монастирський, Е.Чайковський, П.Новицький, П.Крушельницький, С.Ільницький²⁰.

На початку XX ст. шляхта сіл Березів Нижній та Верхній, Баня Березів брала посильну участь у відкритті читалень “Просвіти”. Так, головою читальні в с. Березів Нижній був С.Фіцич, а секретарем – І.Геник, у с. Баня Березів серед членів-засновників – о. М.Руденський, М.Лазарович, Я.Руданський, І.Лазарович, П.Лютій, Н.Біскуп, В.Дяченко²¹. У с. Березів Верхній організаторами “Просвіти” виступили о. В.Луговий, А.Геник-Березовський, Г.Симчич-Березовський, М.Геник де Березовський, Н.Бодруг, Н.Бодруг-Березовський, а серед засновників читальні (1910 р.) в куті на Лазах були І.Симчич, М.Перцович, О.Гіряк, Н.Бодруг, А.Геник, А.Філійович²².

Проявом високої національної свідомості серед представників дрібної шляхти було знання гімну “Ще не вмерла Україна”, який тоді популяризували народовці, а також вшанування пам’яті відомих українців. Відомо, що після закінчення зборів члени “Просвіти”, 13 листопада 1899 р., у с. Лозина Городецького повіту співали народний гімн “Ще не вмерла Україна”²³. Відкриття читальні в с. Корчин Шляхетський Стрийського повіту (1907 р.) також завершилося співом гімну²⁴. У с. Витвиці за ініціативи “Просвіти” в лютому 1907 р. відбулися вечорниці “на честь пам’яті незабутнього генія Руси-України Т.Шевченка”²⁵. У с. Кульчиці у 1912 р. за участі місцевої шляхти відбулося віче на відзначення 290-річчя від дня смерті гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного, уродженця села²⁶.

Ідеї просвітницького руху об’єднували селян і шляхту, незважаючи на антагонізм між ними. Так було в с. Струтинь Верхній, Гошів, Витвиця, Розточки, де в “справах українських” шляхта й селяни йшли разом, відкриваючи спільні читальні²⁷. У с. Корчин під керівництвом місцевого священика Б.Охримовича 1907 р. відбулося відкриття одночасно двох читалень “Просвіти” в шляхетській і рустикальній частинах села²⁸. Читальні в с. Кульчиці Шляхетські та Кульчиці Рустикальні на початку XX ст. співпрацювали між собою, обмінюючись делегатами на засіданнях²⁹. У Голині Калуського повіту до виділу “Просвіти” (1894 р.) входили як селяни, так і шляхта (М.Бабій, І.Дрогомирецький, Н.Дзундза, Й.Шевчук, Й.Блавицький)³⁰. Членами-засновниками “Просвіти” в с. Комарники (1908 р.) була здебільшого шляхта – о. М.Попіль, І.Матковський, В.Комарницький-Яцишин, В.Височанський, І.Ільницький-Занкович, П.Комарницький, І.Комарницький, а також селяни А.Жилавий, В.Якимець³¹.

Утім, шляхетська громада не завжди активно підтримувала народовський рух. Так, у с. Бережниця Шляхетська Калуського повіту з-поміж засновників читальні “Просвіти” (1906 р.) – більшість селян, а також і шляхтичі С.Бережницький та О.Глодзінський³². Не зовсім активно діяла читальня і в с. Ляцьке Шляхетське Станиславівського повіту, оскільки, будучи заснованою ще 1896 р., занепала. Вдруге її було відкрито лише в 1906 р.³³

Схожа картина вимальовувалася і в окремих селах на Поділлі. Зокрема, у с. Говилів Великий Гусятинського повіту серед організаторів читальні “Просвіти” (1894 р.) було більше селян, окрім шляхтичів Н.Дрогомирецького, І.Новаковського, А.Подвисоцького³⁴. Не виявлено шляхти і з-поміж ініціаторів створення “Просвіти” (1901 р.) у с. Варваринці Терехівського повіту. Це пояснюється, ймовірно, наявністю в селі польських товариств – “Towarzystwo szkoły ludowej” (“Товариство школи народної”), “Kulko rolnicze” (“Коло рільниче”)³⁵. Подібна ситуація склалася в с. Винятинці Заліщицького повіту, де читальня “Просвіти” відкрилася 1901 р., але серед її членів був лише один В.Щепановський, а пізніше 1910 р. – В.Комарницький³⁶. Можливо, це було зумовлено діяльністю “czytelni polskiej”. Нечисленною в заснуванні читальні “Просвіти” (1898 р.) була і шляхта с. Білобожниця Чортківського повіту, серед членів якої були поодинокі П.Чайковський, А.Будзінський, П.Медзиброцький³⁷.

Участь дрібної шляхти у просвітницькому русі часто позначалася проявами соціальної свідомості, шляхетських амбіцій. У с. Лука Шляхетська Самбірського повіту читальня “Просвіти” (1904 р.) відкрилася за обставин несприйняття русофільської пропаганди. “Шляхта дуже

амбітна – пішла на перекир своєму парохіві, котрий у Луці Рустикальній заложив читальню Товариства ім. М.Качковського”, – зазначалося у звіті від 1905 р.³⁸. Організаторами її були П.Білинський, М.Луцький-Вадык, Й.Білинський-Слотило, М.Луцький-Одинак, Н.Городиський-Мацяйчак.

Політичні процеси ХІХ ст. у Галичині засвідчили неабияку життєздатність консервативних елементів. Частина дрібної шляхти активно засновувала читальні Товариства ім. М.Качковського, сповідуючи консервативні москвофільські ідеї*. Останні полягали в обстоюванні національно-культурної та державно-політичної єдності з російським народом, але аж ніяк не з польським. Однак ця єдність швидше розумілася в політичному аспекті, ніж в етнокультурному. В.Липинський зауважував: “Найбільше традиційної, органічної (а не словесної) української культури заховували в собі елементи соціально-консервативні, політично москвофільські”³⁹.

Москвофільство було близьке дрібній шляхті, котра нерідко сповідувала консервативні ідеї. За Ю.Терещенком, галицькій українській шляхті, як і всьому шляхетському стану, був властивий консервативний спосіб суспільної поведінки і суспільної свідомості⁴⁰. Так, у с. Комарники Турківського повіту засновники читальні “Просвіти” 1909 р. просили Виділ товариства у Львові прислати на перші збори в село делегата-шляхтича, “бо тут населення до нешляхти відноситься недовірливо”⁴¹.

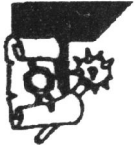
Можливо, саме великою кількістю дрібної шляхти в Самбірському, Старосамбірському, Турківському повітах пояснюється значне поширення москвофільських ідей у Галичині. Особливо цьому сприяли місцеві священики, в основному вихідці з дрібної шляхти. І.Филипчак зауважував: “Показалось, що освітна праця легше проходила в «хлопських» селах, як «шляхетських» ... селянство скорше повинувалося проводіві, було більш карне. Тяжче представлялася праця в шляхетських селах. Не тому, що ті були менш свідомі, ніж хлопські, навпаки – у шляхетських селах національна свідомість і завзятість була більша, ніж по хлопських, але до шляхетської душі повинен був промовити «свій чоловік», інтелігент-шляхтич”⁴².

Оплотом москвофільства на Турківщині стало шляхетське с. Комарники, де понад 30 років був священиком Саламон – провідник цього руху. На 1909 р. у селі діяло дві читальні Товариства ім. М.Качковського⁴³. Очевидно, через москвофільські настрої тут було зірвано відкриття читальні “Просвіти” 1896 р., відкритої тільки через дванадцять років⁴⁴. Активними організаторами заснування читальні Товариства ім. М.Качковського була шляхта в с. Лосинець Турківського повіту, а саме о. А.Скабельський, І.Яворницький, А.Ільницький, Г.Ільницький, Н.Ільницький, І.Церцьович⁴⁵. Шляхтичі Л.Бачинський, М.Бачинський, І.Катинський, К.Бачинський, П.Ігнатович, А.Созанський, М.Созанський виступили засновниками читальні Товариства ім.М.Качковського в 1907 р. у с. Бачиня Старосамбірського повіту⁴⁶. Дрібна шляхта с. Городище Самбірського повіту – Ю.Чайковський, Л.Бережницький, І.Городиський-Лапотнік, Г.Бандровський, І.Татомир, Н.Блажовський, Л.Городиський – також була ініціатором появи читальні Товариства ім. М.Качковського (1899 р.)⁴⁷. Активними членами читальні в с. Винники Дрогобицького повіту (1904 р.) стали шляхтичі І.Винницький-Клисевиць, П.Винницький-Клисевиць, І.Городиський⁴⁸.

У с. Бая Березів читальня Товариства ім. М.Качковського (1906 р.) діяла паралельно з “Просвітою” (1907 р.). Серед засновників першої були Н.Григорчак, М.Лазарович, Д.Лазарович, М.Васкуль, П.Григорчук, И.Томашук, Н.Лазовчук⁴⁹. У с. Березів Середній читальню цього товариства відкрили в 1904 р. на противагу діючій у с. Березів Верхній “Просвіті”⁵⁰.

У деяких москвофільських читальнях шляхта співпрацювала із селянами. У с. Висоцьке Нижнє Турківського повіту шляхтичі Я.Борковський, Н.Матковський спільно з більшістю селян виступили ініціаторами відкриття читальні Товариства ім. М.Качковського (1908 р.)⁵¹.

*Сучасні львівські дослідники О.Аркуша, С.Макарчук, М.Мудрий, О.Середа, О.Турій визначають консервативний рух українців Галичини в ХІХ ст. як русофільський, і тільки з масовою політизацією галицького суспільства на зламі ХІХ–ХХ ст. русофільство кристалізується у свідоме “москвофільство”. Див. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини Австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 483–484.

Шляхтичі В.Яворський, Б.Яворський, А.Добрянський із с. Волосянка Турківського повіту співпрацювали разом із селянами при заснуванні читальні 1907 р.⁵². У с. Добра Шляхетська Добромильського повіту серед засновників Товариства ім. М.Качковського (1903 р.) поряд із селянами М.Сталеним, С.Белих були також декілька шляхтичів, наприклад, Демкович Добрянських⁵³. Шляхтичі К.Весоловський та І.Терлецький із с. Лука Самбірського повіту взяли участь у відкритті читальні в рустикальній частині села в 1902 р.⁵⁴. У с. Залісся Буцацького повіту засновниками москвофільської читальні (1901 р.) спільно із селянами виступили також М.Крушельницький, О.Ясінський, М.Залеський⁵⁵.

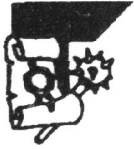
Натомість, у с. Ляцьке Шляхецьке Тлумацького повіту серед організаторів читальні Товариства ім. М.Качковського (1904 р.) тільки один – І.Камінський⁵⁶. У с. Криниця Дрогобицького повіту місцева шляхта взагалі не брала участі у відкритті читальні цього товариства в 1901 р.⁵⁷.

Отже, значна частина дрібної шляхти активно спричинилася до розвитку просвітницького руху на території Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. Її представники часто ставали ініціаторами відкриття народовських читалень “Просвіти” та москвофільських осередків Товариства ім. М.Качковського, підтримуючи відповідно ті чи інші ідеї. Такі ж розбіжності суспільно-політичної орієнтації спостерігалися в більшості сіл Галичини. Національна свідомість шляхти залежала від рівня її освіти. Чимало священників, дяків, учителів, частково лікарів, інженерів належали до цієї верстви. Вони стали частиною освіченої еліти українського народу. Етнічна ідентифікація дрібношляхетської верстви в Галичині впродовж зазначеного періоду відбувалася в контексті становлення української нації через призму збереження етнокультурного символізму. Помітний вплив на етнічну ідентичність дрібної шляхти мала соціальна свідомість, тобто почуття шляхетства.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, (ЦДІАЛ України), ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1920 рр., оп. 58, спр. 873, 62 арк.; спр. 883, 72 арк.; спр. 884, 72 арк.; спр. 890, 90 арк.; спр. 895, 54 арк.; спр. 900, 126 арк.; спр. 901, 166 арк.; спр. 906, 127 арк.; спр. 908/a, 154 арк.; спр. 912, 116 арк.; спр. 920, 133 арк.; ф. 348 Товариство “Просвіта”, м. Львів, 1868–1944 рр., оп. 1, спр. 967, 23 арк.; спр. 1040, 63 арк.; спр. 1048, 67 арк.; спр. 1050, 62 арк.; спр. 1131, 78 арк.; спр. 1409, 35 арк.; спр. 1492, 43 арк.; спр. 1588, 81 арк.; спр. 1854, 67 арк.; спр. 1874, 100 арк.; спр. 2738, 30 арк.; спр. 2845, 82 арк.; спр. 2979, 31 арк.; спр. 3072, 98 арк.; спр. 3073, 35 арк.; спр. 3248, 52 арк.; спр. 3250, 50 арк.; спр. 3436, 34 арк.; спр. 3481, 39 арк.; спр. 3550, 55 арк.; спр. 4828, 22 арк.; спр. 4965, 44 арк.; спр. 4967, 50 арк.
2. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. ф-1245 Самбірський музей товариства “Бойківщина”, м. Самбір, оп. 2, спр. 24, 6 арк.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.; Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини Австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 465–500; Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. / Ігор Райківський // Галичина : Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2000. – № 4. – С. 25–48; Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму / Юрій Терещенко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. Вип. 4. – К., 2000. – С. 11–67.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – С. 13.
5. Боднарук І. Філантроп і добродій шкільної молоді / І. Боднарук // Стрийщина : історично-мемуарний збірник : у 3 т. – Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Сідней, 1990. – Т. 1. – С. 364.
6. Держархів Львівської обл., ф. ф-1245, оп. 2, спр. 24, арк. 3–3 зв.
7. Макух І. На народній службі : спогади / Іван Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – С. 65.
8. Держархів Львівської обл., ф. ф-1245, оп. 2, спр. 24, арк. 4.
9. Ślusarek K. Szlachtażagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrażeniawarstwypod zaborem austriackim i w okresiepodległości / K. Ślusarek // Galicja i jejdziedzictwo. T. 2 : Społeczeństwo i gospodarka. – Rzeszów, 1995. – S. 117.
10. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 3248, арк. 28; спр. 3250, арк. 32.

11. Там само, спр. 3250, арк. 37–37 зв.
12. Там само, спр. 3248, арк. 2.
13. Там само, спр. 4965, арк. 2, 5; спр. 4967, арк. 2–3.
14. Там само, спр. 1588, арк. 3, 28, 62.
15. Там само, арк. 43.
16. Там само, спр. 3436, арк. 11–11 зв.
17. Там само, спр. 2738, арк. 3, 10.
18. Там само, спр. 4828, арк. 8–9.
19. Там само, спр. 1874, арк. 60.
20. Там само, спр. 2845, арк. 19–20.
21. Там само, спр. 967, арк. 1–2; спр. 1050, арк. 2–7.
22. Там само, спр. 1048, арк. 3, 7, 18–19.
23. Там само, спр. 3436, арк. 17 зв.
24. Там само, спр. 3072, арк. 7.
25. Там само, спр. 1588, арк. 54.
26. Проць Б. Книга пам'яті Кульчиць (історико-краєзнавчий нарис) / Б. Проць. – Самбір, 2003. – С. 148.
27. Держархів Львівської обл., ф. ф-1245, оп. 2, спр. 24, арк. 3–3 зв.
28. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 3073, арк. 5.
29. Там само, спр. 3250, арк. 45.
30. Там само, спр. 1874, арк. 42.
31. Там само, спр. 2979, арк. 10.
32. Там само, спр. 1040, арк. 28–29.
33. Там само, спр. 3550, арк. 2, 14.
34. Там само, спр. 1854, арк. 5.
35. Там само, спр. 1409, арк. 2, 24, 34.
36. Там само, спр. 1492, арк. 2, 27, 33 зв.
37. Там само, спр. 1131, арк. 4, 9.
38. Там само, спр. 3481, арк. 7, 9–9 зв.
39. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму / Юрій Терещенко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – Вип. 4. – К., 2000. – С. 24.
40. Там само. – С. 11–12.
41. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 2979, арк. 14.
42. Филипчак І. Товариство “Руської шляхти в Галичині” : історичний нарис / І. Филипчак // Український Бескид. – 1939. – 23 лип. – С. 1.
43. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 2979, арк. 14–15.
44. Там само, арк. 3, 5, 10, 12
45. Там само, ф. 146, оп. 58, спр. 908/а, арк. 49–50.
46. Там само, спр. 912, арк. 26–27.
47. Там само, спр. 873, арк. 39.
48. Там само, спр. 900, арк. 49–50.
49. Там само, спр. 906, арк. 80–81.
50. Там само, спр. 900, арк. 13–14 зв.
51. Там само, спр. 920, арк. 85–86.
52. Там само, спр. 912, арк. 68–69.
53. Там само, спр. 895, арк. 13.
54. Там само, спр. 890, арк. 25, 29.
55. Там само, спр. 883, арк. 49–50.
56. Там само, спр. 901, арк. 41, 45–45 зв.
57. Там само, спр. 884, арк. 45–45 зв.

Большая часть дробной шляхты приняла активное участие в развитии просветительского движения на территории Галичины в конце XIX – начале XX века. Её представители часто были инициаторами открытия народнических читален “Просвиты” и москвофильских отделений Общества им. М. Качковского, поддерживая соответственно те или иные идеи. Такие же отличия общественно-политической ориентации наблюдались в большинстве сёл Галичины. Национальное сознание шляхты зависело от уровня образования. Большая часть священнослужителей, дьяков, учителей, докторов, инженеров принадлежала к этой социальной группе. Это была часть образованной элиты украинского

народа. Этническая идентификация дробно-шляхетской социальной группы в Галичине на протяжении указанного периода происходила в контексте становления украинской нации сквозь призму сохранения этнокультурного символизма. Ощутимое влияние на этническую идентичность дробной шляхты имело социальное сознание, то есть чувство некоторого превосходства.

Ключевые слова: дробная шляхта, социальна група, просветительское движение, этническая идентификация, социальное (шляхетское) сознание, Галичина.

Main part of the petty nobility had taken an active participation in the development of enlightenment movement in the Galicia in the period 19th – early 20th century. Some of its representatives had established the reading halls of “Prosvita” Society and branches of M.Kachkovski Society maintaining accordingly ideas of one or another. Such differences were typical for the majority villages of Galicia. Ukrainian national consciousness was depended on the educational level. Main part of priests, deacons, teachers and several doctors, engineers were belonged to this social stratum. They were the educated part of Ukrainian elite. Ethnical consciousness of this social stratum has evaluated in the context of the ethnical and cultural symbolism preservation. Significant influence on the national consciousness of the petty nobility has social self-identification, some sense of excellence.

Keywords: Ukrainian petty nobility, social stratum, enlightenment movement, ethnic and social identification, Galicia.

УДК 373.011.3–051–055.2:316.423.6(477.83/86)“18/19”

Анна ВАРНИЦЯ

НАРОДНА ВЧИТЕЛЬКА В ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. (ДО ПИТАННЯ ПРО ЕМАНСИПАЦІЮ ЖІНКИ)

Професія народної вчительки розглядається в контексті модернізаційних перетворень суспільства та жіночої емансипації в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Це була одна з перших доступних професій і спосіб реалізації жінки поза домом, що становило певний виклик консервативному патріархальному світогляду. Здобуття освіти й посади вчительки ставало основою для побудови індивідуальної життєвої стратегії жінки відповідно до її поглядів, бажань і потреб. Унаслідок такого вибору вона ставала менш залежною від чоловіка, що часто було причиною зміни стосунків у родині в бік їхньої демократизації.

Ключові слова: жінка, емансипація, Галичина, народна школа, народна вчителька, інтелігенція.

Бачу нову жінку “femina nova”... Свідомих жінок-індивідуалісток мало, але кілька піонерок промостить шлях. Незважаючи ні на що, не дозволю, щоб хвилину часу мене несли. Піду вперед, випереджу час!.. У візях бачу вільну жінку... жінки у нашому роді не мали вдачі рабинь, не були невільницями моди чи церемоній, не гнулися перед лихою долею – вони були сильні, індивідуалістки, були все собою! (З автобіографічної повісті Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко) “Хризантеми”).

Жіноча емансипація традиційно вважається доволі складним і водночас неоднозначним за своїм змістом і наслідками явищем. Рівні права та можливості жінок і чоловіків увійшли в норму соціальних відносин, проте питання про витoki та перші кроки жіночого руху досі привертають увагу дослідників. На другу половину ХІХ – початок ХХ ст. припав період становлення цього руху, що розвивався в ширшому контексті модернізаційних змін. Тоді жінка вперше висловила бажання вийти з тіні й зайняти активну життєву позицію. Проте її готовність включитися в громадську та публічну сферу часто наштовхувалася на опозицію консервативно налаштованого суспільства Галичини, що значно сповільнювало темпи й розмах емансипаційних процесів. Тому жіночий рух, який зазнавав ще й власних трансформацій, змушений був рухатися вперед поступовими кроками. Першою дією жінки в цьому напрямку стало здобуття

освіти та професії, у якій вона могла реалізувати себе як фахівець, рівний за компетентністю чоловікові. Професія, яку почала опановувати жінка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., була пов'язана з традиційними жіночими функціями. Таким чином, було знайдено компроміс між емансипаційними віяннями та патріархальним сприйняттям світу. Першими, хто зважився переступити поріг дому й вийти у світ, виконуючи суспільно значущу функцію, були саме народні вчительки.

Емансипація жінки на галицькому ґрунті найповніше розкрита в працях Оксани Маланчук-Рибак, щоправда, у центрі її дослідницьких пошуків перебуває інституційне оформлення жіночого руху¹. Розкриттю образу жінки в Галичині крізь призму повсякденних практик присвячені роботи Іванни Черчович². Окремі питання нашої статті розглядають дослідники історії шкільництва та освіти, проте вони, говорячи про народних учителів, не виокремлюють гендерний аспект. Тому найбільше про вчительок можна судити із джерел того часу. Відомо, що про жінку ці джерела здебільшого мовчать. Із цим важко не погодитися з кількох причин. По-перше, головними творцями писемних джерел були чоловіки, які заразовували жінку до приватної сфери, а тому згадували про неї принагідно, тільки в приватній кореспонденції чи записках. Поглядаючи на жінку, що поданий у таких джерелах, є однобоким, адже не відображає позиції самої жінки. По-друге, чимало жінок були неписьменними, тому не залишили по собі записів, а рукописи інших часто вважалися незначними й не зберігалися.

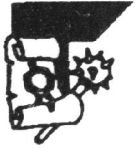
Однак щодо народних учительок справа виглядає по-іншому. Це були фактично перші жінки, які почали писати про себе та своє бачення зовнішнього світу. Тому найважливішим джерелом для дослідження вказаної проблеми є спогади та щоденники народних учительок – Юлії Шнайдер й Ольги Дучимінської. Важливим джерелом є преса, адже активізація жінок на ринку праці викликала реакцію громадської думки. Статистичні дані, що відображають розподіл чоловіків і жінок в освітній сфері, можна почерпнути зі звітів інспекторських перевірок і Крайової шкільної ради. Порівняння звітів різних років дозволяє простежити динаміку змін співвідношення між чоловіками й жінками в народній школі.

Мета статті – розглянути групи народних учительок у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті процесів емансипації жінки, розкрити причини обрання жінками вчительського фаху, визначити передумови переходу професії народного вчителя до розряду “роботи для жінок”, охарактеризувати приватне життя вчительки, що вирішила стати на шлях самореалізації поза домом, реконструювати образ народних учительок у тогочасній громадській думці.

Період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. став переломним моментом в історії Галичини. На цьому етапі розпочалося формування новочасного суспільства й людини модерної епохи, яка мислила сучасними категоріями. Навколишній світ почав змінюватися з не баченою досі швидкістю, до чого необхідно було пристосуватися, відповідаючи на виклики модернізації. З модернізацією тісно пов'язаний феномен емансипації, який став одним із найбільш значущих явищ новочасної історії. У широкому сенсі емансипація означає звільнення від залежності, скасування обмежень і зрівняння в правах.

У контексті загальної емансипації та модернізації суспільства потрібно розглядати зміни в соціальній ролі жінки. Вони проявилися в “розширенні її світу” за рахунок можливості виходу із суто приватного чи, інакше кажучи, сімейного до громадського й публічного життя. Вирішальну роль при цьому відіграло перетворення горизонтальних соціальних структур у вертикальні, що відкривало можливості до висхідної соціальної мобільності, а також масове поширення освіти як його наслідок. Пріоритетом стало принципово нове питання – пошук свого місця у світі, адже чинники, які в домодерний період визначали стійкі соціальні ролі, втрачали смисл.

Соціальні ролі чоловіків і жінок модерної та домодерної епох відрізнялися насамперед світоглядними орієнтирами. Для домодерного світогляду притаманним було опертя на традицію, що передавалася й зберігалася протягом тривалого періоду. Щодо місця людини в суспільстві, особливо коли йдеться про статеві ролі, традиція нав'язувала суворі канони, відповідно до яких визначалася правильність життєвої позиції. Установлена традицією патріархальність піднесла на рівень догми тезу про те, що дім чоловіка – світ, а світ жінки – дім. Роль, яку мала виконати жінка, була встановлена наперед. Зрештою, це стосувалось і чоловіка. Стосовно нього

також діяли стандарти й норми маскулінності. Знання та вміння, необхідні для виконання як чоловічої, так і жіночої ролі, базувалися на досвіді, який передавався від покоління до покоління в спадок³.

Модернізація змінила традиційну світоглядну систему. Досвід більше не міг забезпечити людину всіма потрібними для життя навиками, тому на перше місце вийшло знання. Здобуваючи освіту, людина отримувала можливість знайти своє місце в соціальній стратифікації модерного суспільства. Це, передусім, стало відчутним для чоловіків, для яких здобуття високого соціального статусу було важливим елементом реалізації традиційної чоловічої ролі. Проте зміни відчули й жінки. Зі зростанням вимог до чоловіків підвищувалися й очікування щодо жінок, зокрема, їхнього інтелектуального рівня. Таким чином, вони поступово отримували доступ до освіти.

Наслідком здобуття освіти став пошук способів застосування набутих жінкою знань. Він зводився до двох можливих варіантів: жінка могла стати дружиною-однодумцем для чоловіка, поділяючи інтереси, або ж професійно реалізовуватися самостійно. Другий шлях був, безумовно, складнішим і часто наштовхувався на осуд. Тому жінці, яка обрала професійну реалізацію, доводилося шукати компроміс між традиційною роллю та власними прагненнями до кар'єри чи необхідністю самостійного заробітку. Цим зумовлений вибір жінками наприкінці XIX – на початку XX ст. професій, так чи інакше пов'язаних із функцією помічниці чоловіка або виховательки дітей.

Посада вчителя народної школи стала одним із перших доступних місць праці для жінок. Це було зумовлено трьома основними причинами: зменшенням кількості чоловіків серед учителів початкових шкіл, жіночим прагненням чи необхідністю до фінансової незалежності в умовах патріархальної системи цінностей та ідейним кліматом у середовищі інтелігенції. Після встановлення шкільної повинності для всіх дітей від 6 до 14 років⁴ відбулося чисельне збільшення учнів початкових шкіл. Відповідно виникла потреба розширення шкільної мережі та кількісного збільшення педагогічних кадрів, що зумовило необхідність залучення жінок. Праця жінки-вчительки дала можливість якщо не повністю розв'язати, то принаймні зробити менш гострою проблему браку педагогів у народних школах⁵.

Одночасно з перетворенням освіти в масове явище⁶ відбувалася індустріалізація економіки, на ринку праці утворювалися нові перспективні галузі, що могли забезпечити вищий прибуток, ніж робота в початковій школі⁷. Оскільки в другій половині XIX ст. жіноча праця ще не набула великого поширення, чоловік був, по суті, єдиним годувальником сім'ї, тому питання матеріального забезпечення було для нього найважливішим під час визначення життєвої стратегії. Це спричинило відтік чоловіків із неприбуткових сфер професійної діяльності, зокрема, з народної школи.

Важливим аспектом є лібералізація соціального складу студентів вищих навчальних закладів⁸. Вищу освіту здобували чоловіки, перед якими після закінчення навчання відкривалися широкі перспективи здобути престижну й високооплачувану посаду, бо з другої половини XIX ст. цінність складної інтелектуальної праці зростала⁹. На цьому тлі для чоловіка піти вчителем у початкову школу, маючи вищу освіту, а відповідно, кращі можливості для професійної реалізації, було кроком назад. Такі випадки траплялися рідко й викликали здивування. Наприклад, 29 липня 1870 р. до Крайової шкільної ради надійшов лист від шкільного інспектора Рогатинського шкільного округу з проханням про призначення в народну школу села Беньківці Рогатинського повіту на посаду вчителя Лукаша Базилінського. Згідно з даними, які наводив про кандидата інспектор, кандидат закінчив теологічний факультет Львівського університету. Погоджуючись на працевлаштування Л.Базилінського, Крайова шкільна рада відзначала, що його освіта настільки рідкісна серед учительства, що вже під цим кутом зору він достойний довіри¹⁰. Цікаво, що й громадськість наприкінці XIX ст. почала упереджено ставитися до інтелектуальних здібностей учителів-чоловіків. Так, лєвова частка скарг за недостатній кваліфікаційний рівень чи занедбування професійних обов'язків і звільнення із цих причин припадало саме на вчителів-чоловіків¹¹.

Про тенденції в змінах гендерного співвідношення в середовищі вчителів народних шкіл свідчать звіти інспекторів про перевірку вчительських семінарій і звіти Крайової шкільної ради.

Наприклад, інспекторська перевірка, що проходила протягом 1871–1872 рр. у дев'яти вчительських семінаріях Галичини (3 жіночі й 6 чоловічих), показала такі результати: загальна чисельність учениць становила 232 особи, тоді як кількість хлопців-семінаристів – 151 особу¹². Максимальна чисельність учнів на одну чоловічу вчительську семінарію становила 38 осіб (у Краківській семінарії)¹³, мінімальна – 26 чоловік (у Тернополі)¹⁴. У жіночій учительській семінарії Кракова навчалось 113 учениць¹⁵, у Львівській – 89¹⁶, а в Перемишльській – усього 30 осіб¹⁷.

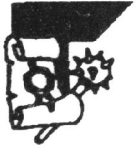
Від початку ХХ ст. поступово розширювалася мережа вчительських семінарій (на 1910 р. їхня кількість зросла до 14 чоловічих, одна з них приватна, і 15 жіночих, з яких державними було тільки три)¹⁸. Із цим пов'язане загальне кількісне збільшення випускників цих навчальних закладів. Протягом усього періоду 1900–1911 рр. кількість випускників чоловічих учительських семінарій була стабільно вищою, ніж чисельність випускниць жіночих, що зумовлено ширшою мережею чоловічих державних учительських семінарій. Але дані про складання кваліфікаційного іспиту, який необхідно було здати через три роки після закінчення вчительської семінарії, показують, що кваліфікацію постійного (сталого) народного вчителя отримало більше жінок, ніж чоловіків. На 1902 р. чисельність жінок, які склали цей екзамен, становила 60,4%¹⁹, на 1905 р. – 64,2%²⁰, на 1908 р. – 61,2%²¹, на 1911 р. – 58,4%²². Загальна кількість народних учителів станом на 1907/08 навчальний рік у Галичині становила 12 636 осіб, з яких чоловіки склали 46,3% (5 852 особи), а жінки – 53,7% (6 787 осіб)²³. Істотно не змінилося це співвідношення й у 1910/11 навчальному році: із загальної чисельності вчителів, 15 038 осіб, на чоловіків припадало 44,95% (6 761 особа), на жінок – 55,05% (8 277 осіб)²⁴.

Таким чином, шанси жінки бути включеною до професійної діяльності значно зросли. Професія народної вчительки зводилася до роботи з дітьми, і родинам було легше прийняти те, що праця доньки не йде наперекір її “жіночій місії”²⁵. Упереджене ставлення до працюючих жінок було зумовлене сильними патріархальними традиціями, які опиралися на консервативне християнське світосприйняття²⁶. Відхід від патріархальності як світоглядного орієнтира наприкінці ХІХ ст. був пов'язаний із процесами лібералізації церкви, у якій від 70-х рр. ХІХ ст. питання місця жінки в суспільстві та рівності людей незалежно від статі опрацьовувалося на концептуально-теоретичному рівні²⁷.

У книзі повчань для дівчат, опублікованій у 1887 р. за підтримки римо-католицького духовенства, ішлося про те, що життя жінки полягає не у виборі, а в місії, яку кожна має виконувати, і та жінка, котра зможе підтримати в собі дух жертвності й полум'ям своєї любові зігріти не тільки своїх, а й чужих дітей, виконує цю місію найкраще²⁸. Це фактично означало схвалення праці жінки-вчительки чи виховательки. Уже наприкінці ХІХ ст. робота вчительки почала сприйматись як щось звичне. Наприклад, аргументом на користь збільшення кількості класів у Львівській дівочій школі було твердження про те, що “Рускі дівчата будуть могли кінчити в своїй питомій школі всіх вісім класів і з них без перепон переходити впрям до семінарії учительської”²⁹.

Важливо з'ясувати мотиви, які підштовхували жінок до виходу з приватної сфери в громадську, професійну. Тут важливою була роль родини, з якої походила дівчина, оскільки у віці 16 років (саме від цього віку приймали на навчання до вчительських семінарій³⁰) людина, зазвичай, ще не може чітко сформулювати певну життєву стратегію. Найбільше народних учительок походило або з родин інтелігенції, або із селянства³¹. Мотиви відпускати дочку на навчання тут, переважно, зводилися до економічних чи ідейних міркувань.

Сім'ї світської інтелігенції зазвичай були нечисленними, з двома-трьома дітьми, що було зумовлено свідомими обмеженнями³². Натомість у сільських родин народжуваність залишалася на рівні 5–7 дітей. На тлі індустріалізації вартість сільськогосподарської праці падала й прибуток від неї ставав недостатнім для утримання великої сільської родини. Тому частіше, ніж раніше, батьки, бажаючи дати дітям перспективи в житті, інвестували гроші в їхню освіту³³. Для хлопця вибір фаху був відносно широким, тоді як для дівчини – зовсім обмеженим. Таким чином, вибір у багатьох випадках випадав власне на професію народної вчительки, яка була доступною. Окрім цього, педагогічна освіта могла розглядатись як елемент підготовки до виконання традиційних жіночих функцій у родині³⁴.

У середовищі інтелектуальної еліти Галичини з другої половини XIX ст. поширення набула ідея духовного й матеріального рівноправ'я жінок і чоловіків. Цю ідею популяризували під впливом загальноєвропейських ідей емансипації особистості, але на галицькому ґрунті вона проявилася з власними особливостями, які полягали в поєднанні жіночого руху з національними ідеалами³⁵. В основі такого поєднання лежало переконання в тому, що “наше жите тогди доперва стане справді народним, коли наше руське жіноцтво... буде піддержувати ватру неугасяемого патріотизму”³⁶. Інтелекція пропагувала ідею нової жінки, яка б, окрім опіки над родиною, у міру своїх здібностей виконувала теж певну працю “для добра цілої громади”³⁷. Цьому мала служити жіноча освіта, оскільки, “щоб родини могли стати такою підвалиною справді народного життя, треба конче образования рускому жіноцтву”³⁸.

Свідченням зростання важливості жіночого питання стало інституційне оформлення жіночого руху в організації. Перша така організація, “Товариство руських женщин”, виникла в 1884 р. у Станіславі з ініціативи Наталії Кобринської³⁹. Метою товариства було залучення жінок до літературно-інтелектуальної діяльності, що в майбутньому дозволило б спрямувати жіночий рух у політичне русло феміністичного соціалізму⁴⁰. Ідеї Кобринської поділяла Герміна Шухевич, основоположниця “Клубу Русинок”, завдання якого полягало в популяризації жіночої освіти та підвищенні рівня національної свідомості русинок Галичини⁴¹.

Ідея жіночої освіти наприкінці XIX ст. була сприйнята прихильно. Зокрема, єпископ Костянтин Чехович у своїй промові під час відвідин дівочого інституту в Перемишлі відзначав позитивний вплив освіти на жіноцтво й заохочував дівчат, “щоби в часі вакацій зближували ся до своїх сільських посестер, огортали їх своєю любовю – бо і они доньки того самого, но бідного народа, – учили їх всяких потрібних річей”⁴². У жіночому додатку до газети “Діло” про позитивне значення жіночої освіти говорилось у більш радикальних формах. Ішлося про те, що “з правом доступу до рівної з мущинами освіти, з добутом що-раз нових теренів праці пробудилась в жінці людина”⁴³.

Такі ідеї стали джерелом натхнення для великої кількості галицьких українок. Зі здобуттям освіти та професійною діяльністю дівчата пов'язували альтруїстичні мрії про служіння своєму народові. Це особливо помітно в спогадах Юлії Шнайдер. Молода вчителька писала: «...наді мною вітав геній рідної землі і кликав: “Не зупиняйся, йди, куди тебе веду, тривай, щоб не забула обов'язків і не жалувала марно страчених хвилин молодости. Перед тобою свята ціль; іди, добувай усіх сил, а твоя праця принесе золоті жнива, бо і яка ж праця кращі жнива принести зможе, як не та, що сягає до підстав суспільства?!.”»⁴⁴

Ще одним джерелом натхнення для молодих учительок та учениць учительських семінарій служила тогочасна феміністична література й преса. Тут потрібно відзначити особливу роль творчості Ольги Кобилянської та Наталії Кобринської. Як писала Ольга Дучимінська, відомий український педагог, у повісті “Царівна” Ольга Кобилянська показала «жінку-людину, яка вже мала в душі свій світ, а не тільки відбитку “його”»⁴⁵. Наталію Кобринську О. Дучимінська називала “апостолкою поневолених”, що покликана “...пробивати нові шляхи, давати нові цілі і вартості жіночої душі...”⁴⁶. У феміністичних газетах часто з'являлися статті, суть яких зводилася до того, що шлях до звільнення жінки пролягає через фінансову незалежність⁴⁷, утримання дружини чоловіком принизливе для жіночої статі і є причиною всіх бід жіноцтва⁴⁸, а “жінка не хоче бути рабинею родини, вона хоче бути її керманічем у рівні зі своїм чоловіком”⁴⁹.

Проте в галицькому середовищі знаходилися й противники жіночої освіти й праці. Сюди належало, передусім, духовенство. В основі критики жіночої емансипації лежало консервативне розуміння суті “жіночості”. Згідно із цим переконанням, жіночої ідентичності як чогось перманентного й самостійного не існувало, її визначало винятково виконання функцій матері й дружини, які “роблять жінку жінкою”⁵⁰. Протест проти жіночої освіти аргументували тим, що навчання не відповідає жіночим природним завданням. При такому підході вважалося, що зі здобуттям наукових знань дівчина забувала про традиційні жіночі функції й ставала “безрадною перед жіночою долею”⁵¹, навіть утрачала “жіночість”: “Дівча відвикає від перебування дома, стає байдужою на всі прояви родинного життя і обезціняє жіноче”. Емансипація розділила те, що традиційно вважалося нероздільним – жінку й родину, накинувши їй “сухі обов'язки бюралістки і учительки”⁵².

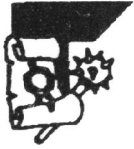
Зі здобуттям жінкою освіти в учительській семінарії та посади вчительки в народній школі змінювалось її становище. Перша важлива зміна полягала в тому, що вона звільнялася від необхідності раннього шлюбу. Отримуючи власний дохід і житло, яке, зазвичай, надавали вчителям при школі безкоштовно, жінка ставала матеріально незалежною й у неї зникала потреба виходити заміж з практичних міркувань. За таких обставин укладення шлюбу залежало від її власного бажання. Тому вчительки виходили заміж пізніше від непрацюючих жінок. Якщо в середовищі селянок без освіти шлюб укладався у віці 15–19 років⁵³, то вчительки початкових шкіл виходили заміж від 19 років. У період навчання в учительській семінарії (3, згодом 4 роки) шлюби не уклалися, тобто дівчина могла вийти заміж після завершення навчання. Відсоток учительок, які виходили заміж протягом перших трьох років роботи (у віці 19–22 роки⁵⁴), був відносно невеликим: серед тимчасових учительок станом на 1910/11 навчальний рік незаміжніми були 80,25%, з яких 25,9% були міськими вчительками, а 74,1% – сільськими. Сталі народні вчительки, старші за 22 роки також більшою мірою були незаміжніми, із загальної кількості вони становили 63,7%, з яких 34,3% викладали в місті, 65,7% – у селі⁵⁵.

Така ситуація була зумовлена соціальною ендогамією, що існувала в середовищі інтелігенції. Чимало інтелігентів походили із села, але дуже незначний їхній відсоток повертався в село: після закінчення навчання більшість залишалася в містах, до села направлялись або власне вчителі, або священники. Оскільки таких людей було небагато, то народній учительці, навіть якщо вона сама походила із селянської родини, після здобуття освіти було важко знайти собі достойну пару в селянському середовищі⁵⁶. Саме тому сільські народні вчительки виходили заміж пізніше чи не одружувалися взагалі. Окрім цього, загальна тенденція до укладення відносно пізніх шлюбів серед учительок пояснювалася прагненням професійної реалізації. Якщо створення сім'ї та народження дитини не переривало кар'єри чоловіка, то для жінки це ставало причиною тимчасового чи постійного відходу від роботи, тим більше, що освіта й посада вчительки не звільняли її від виконання традиційних функцій у родині.

Змін зазнало й саме ставлення до шлюбу. Якщо порівнювати тип авторитету, що панував у сім'ях народних учительок, з родинами неосвічених чи непрацюючих жінок, то перший був значно демократичніший, оскільки дружина вносила свою, хоча й меншу, частку до сімейного бюджету. Фінансова незалежність давала їй можливості для самостійності в стосунках. У вчительських сім'ях взаємини наближалися до егалітарних, бо частка, яку вносив кожен із подружжя, була фактично рівною, а тому дружина ставала рівноправним партнером чоловіка. Власні прибутки й відчуття самостійності часто змінювали загальне ставлення до шлюбу, він переставав бути непорушною твердиною, яку жінка мала обороняти будь-якою ціною. Хоча випадки розлучення були рідкісними, але все ж усвідомлення того, що можливо вижити без чоловіка, зменшувало страх бути покинутою чи відчуття необхідності терпіти становище, яке не влаштовувало жінку.

Більше того, у середовищі жінок-інтелігенток, які були прихильницями емансипації, ідея розлучення прирівнювалася до прогресивності й в окремих випадках заслуговувала на схвалення. Так, наприклад, у часописі “Жіноче діло” була опублікована стаття, яка ідеалізувала становище жінки в Америці, аргументуючи це не обмеженим ні юридично, ні морально правом розлучення, натомість головна проблема Галичини, на думку автора, полягала в тому, що “для наших людей, котрі в “старім краю” привикли свої жінки учити розуму й послушенства кулаком, се щось страшного! Мусит наша жінка до гроба терпіти... Хіба заки декотра набереться духу сказати вистарчить”⁵⁷. Про загрозові тенденції нестійкості сімейних стосунків говорила й консервативно налаштована інтелігенція, яка дивилася на ці зміни критично, а часом й іронічно, висміюючи нові порядки. Це, зокрема, ілюструє вірш під назвою “Современная любовь”, що був опублікований у періодичному виданні Ставропігійського інституту – твердині галицького старорусинства. У ньому були такі рядки: “Влюбилися они Другъ въ друга быстро оба, Розстатись поклялись Другъ съ другомъ лишь у гроба. И нѣжностью полны, Три дни не розставались, А на четвертый день Побились и – розстались!..”⁵⁸.

Уклад життя чоловіка, який обирав професійний шлях народного вчителя, значно відрізнявся від життєвої моделі його колеги-жінки. Фах учителя початкової школи був малопробудковим. Жінку низька заробітна плата здебільшого влаштовувала, оскільки, з одного боку,

власний, навіть невисокий, дохід на зламі XIX–XX ст. уже був явищем прогресивним, а з іншого, – жінка могла розраховувати на основне фінансове забезпечення сім'ї з боку чоловіка. Для чоловіка-вчителя ситуація складалася по-іншому. Робота в початковій школі не належала до престижних чоловічих професій і не давала матеріальної можливості для повноцінного забезпечення родини. Серед усіх працівників інтелектуальної сфери народні вчителі заробляли найменше. Якщо зарплата вчителя початкової школи на 1907 р. становила 800 крон на рік, то професор університету в цей самий час отримував у межах 7 000–8 000 крон⁵⁹.

Тому багато чоловіків, які закінчували чоловічі семінарії, розглядали педагогічну освіту як етап у подальшому кар'єрному зростанні. Із загальної кількості випускників чоловічих учительських семінарій початку XX ст. кваліфікаційний іспит складала тільки близько 40%. Були й ті, хто ставали народними вчителями через відсутність або недоступність кращих життєвих стратегій. Переважно це були вихідці з малозабезпечених селянських родин, для яких учительська семінарія й робота в початковій школі були єдиною можливістю увійти до верстви інтелігенції. Проте частина вчителів-чоловіків таки обирала собі професію з ідейних і патріотичних міркувань. Прикладом цього може служити Ян Кубіш, який у спогадах писав: “Навчили мене (мова йде про шкільного вчителя та секретаря гміни, асистентом якого Я.Кубіш працював на канікулах. – *А.В.*) любити рідну землю, мову, батьківську віру – навчили любити любов'ю незмірною. Відкрили мені очі на справи нашого народу і заохотили до праці для нього. Тому, коли мені мати сказала, щоб став вчителем, погодився охоче, хоча не мав для цієї професії належних, різносторонніх здібностей”⁶⁰.

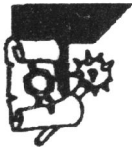
Організація сімейного життя чоловіків-учителів порівняно з учительками мала дещо інші тенденції. Так, станом на 1910/11 навчальний рік серед учителів у віці 19–22 роки неодруженими були 80,5%, що майже повністю збігається з аналогічними показниками серед жінок. Однак, за даними того ж року, 76,2% учителів-чоловіків старших за 22 роки, вже мали власні сім'ї, тоді як заміжні вчительки становили всього 27,6%. Причому серед одружених учителів 71,5 % жили й працювали в селі, тому вірогідно велика частина з них уклала шлюб із селянками⁶¹. Ці відомості свідчать про нижчий рівень гостроти питання соціальної ендогамії серед чоловіків.

Таким чином, вибір освіти та професії народної вчительки в Галичині кінця XIX – початку XX ст. ставав важливим кроком на шляху до емансипації жінки. Якщо для чоловіка професія вчителя не була престижною, зважаючи на наявність більш перспективних пропозицій на ринку праці, то для жінки це був основний спосіб професійної реалізації. На зростання популярності професії вчительки серед жінок справив значний вплив тогочасний ідейний клімат. З одного боку, поширення національної свідомості почали пов'язувати з новим типом освіченої жінки, яка служить народові. З іншого, – постійно зростала популярність ідей емансипації та формування типу “нової” вільної жінки. Захоплюючись цими ідеями, дівчата часто знаходили шлях для втілення своїх мрій саме через роботу в народній школі.

Лева частка народних учительок зараховували себе до емансипованих жінок. Здобуття професії вчительки змінювало весь уклад життя жінки: у неї зникала необхідність раннього шлюбу, заміжжя ставало пізнішим, відповідно вона народжувала менше дітей, схема стосунків в її родині наближалася до рівноправності, а в її свідомості закріплювалися думки про самостійність, власну вартість і відповідальність. Вклад народних учительок у зрівняння прав представників обох статей важко переоцінити. Їхній крок був найважчим, оскільки вони були першими, хто на нього зважився. Специфіка вчительської праці давала їм можливість донести ідеї рівноправності до молодого покоління: учителька навчала ученицю поважати себе, вірити у власні мрії та йти до їхнього втілення, а учня – цінувати жінку, бачити в ній рівну собі особистість з власними потребами, світоглядом і внутрішнім світом.

¹ Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці, 2006. – С. 197–216.

2. Черчович І. Конструювання образу жінки-українки у Львові на початку ХХ століття / І. Черчович // Львів: місто – суспільство – культура : зб. наук. праць / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. – Львів, 2012. – Т. 8. – Ч. 1 : Влада і суспільство. – С. 411–420.
3. Ткаченко О. Місце і роль традиції як духовного феномена у вихованні особистості / О. Ткаченко // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич : РВВ ДДПУ, 2009. – Вип. 23 : Філософія. – С. 78–95.
4. Gesetz vom 14. Mai 1869, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869. – Wien, 1867. – S. 277–289.
5. На основі рескрипту цісаря від 14 травня 1869 р. про обов'язкову початкову освіту для дітей 6–14 років Галицький сейм прийняв постанову, згідно з якою на батьків чи опікунів, чії діти у віці 6–14 років не відвідували школу, накладалися санкції у вигляді штрафу 1–5 золотих ринських або арешту від 24 діб. Від шкільного примусу були звільнені діти з розумовими чи фізичними вадами, а також у разі неможливості відвідувати школу через роботу на фабриках, копальнях і т. п., такі діти повинні були отримувати початкову освіту приватно (Alegaty do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesyji Drugiego Peryodu Sejmu Galicyjskiego z roku 1869. Alegat 22. – Lwów, 1869. – S. 3–5).
6. Biernacka M. Oświata a społeczno-kulturowe przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej od końca XIX wieku do odzyskania niepodległości / M. Biernacka // Etnografia Polska. – Wrocław etc. – T. XXVI. – Zesz. 2. – S. 129–180.
7. Dybiec J. Galicja na drodze do wielkiej przemiany / J. Dybiec // Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). – Kraków, 2010. – S. 31–42.
8. Banach A. K. Synowie chłopscy na katedrach Uniwersytetu Jagiellońskiego od połowy XIX wieku do roku 1918 / A. K. Banach // Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). – Kraków, 2010. – S. 73–85.
9. Biernacka M. Oświata a społeczno-kulturowe przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej... – S. 129–180.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 178 Крайова шкільна рада, оп. 1, спр. 6, арк. 14 (рішення про призначення, переміщення і звільнення вчителів початкових шкіл з прізвищами на букву А–Б).
11. Там само, спр. 49, арк. 1–149; спр. 24, арк. 1–118; спр. 75, арк. 1–131; спр. 128, арк. 1–107 (скарги на вчителів та рішення по дисциплінарних розслідуваннях).
12. Там само, оп. 2, спр. 202, арк. 1–95 (звіти інспекторів про перевірку діяльності вчительських семінарій).
13. Там само, арк. 1.
14. Там само, арк. 50.
15. Там само, арк. 1.
16. Там само, арк. 59.
17. Там само, арк. 2.
18. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1910/1911. – Lwów, 1912. – S. 80.
19. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1901/1902. – Lwów, 1902. – S. 59.
20. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1904/1905. – Lwów, 1905. – S. 80.
21. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1907/1908. – Lwów, 1908. – S. 79.
22. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1910/1911... – S. 82.
23. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1907/1908... – S. 27–28.
24. Ibid. – S. 56.
25. ЦДАІЛ України, ф. 348 Товариство “Просвіта”, оп. 1, спр. 6804, арк. 15 (анонімна стаття “Щастя жінок а емансипація”).
26. Leśniak-Moczuk K. Wpływ wybranych aspektów modernizacji na konwergencję wsi i miasta / K. Leśniak-Moczuk // Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki. – Rzeszów, 2010. – Zesz. 17. – S. 252–264.
27. В Австро-Угорській монархії, як і в інших європейських країнах, жіноче питання було актуалізоване під впливом християнсько-соціальних ідей, задекларованих енциклікою Папи Лева XIII “Regum novarum”. Наслідком цих тенденцій стало формування в Галичині консервативного напрямку фемінізму,

- що, опираючись на християнські цінності, позиціонувався як чіткий антипод ліберального фемінізму й розглядав жінку як ідеальну істоту, здатну створити нове, морально краще суспільство (Маланчук-Рибак О. Соціально-християнський фемінізм: галицька ідеологічно-організаційна модель / О. Маланчук-Рибак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 229–245).
28. Sainte-Foi K. Chwile natchnienia młodej osoby / K. Sainte-Foi. – Lwów, 1887. – S. 27–35, 122.
 29. Відозва в справі запису дитини до руських шкіл у Львові // Руслан. – 1897. – Ч. 144. – 28 черв. (10 лип.).
 30. Alegaty do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesji Drugiego Peryodu Sejmu Galicyjskiego z roku 1869. Alegat 74. – Lwów, 1869. – S. 8.
 31. Маслій Г. Підготовка вчителів у жіночих середніх навчальних закладах: західноукраїнський контекст (друга половина XIX – початок XX ст.) / Г. Маслій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2009. – № 1. – С. 82.
 32. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6768, арк. 1.
 33. Там само, спр. 6804, арк. 19.
 34. Sainte-Foi K. Chwile natchnienia młodej osoby... – S. 200–201.
 35. Маланчук-Рибак О. Порівняльна характеристика феміністичного руху в Україні та Польщі першої половини XX ст.: історіографія та історіософія проблеми / О. Маланчук-Рибак // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1999. – № 50. – С. 153–165.
 36. Споминки про жите і діяльність Володимира Барвінського. Коштом і заходом товариства “Просвіта”. – Львів : 3 друкарні товариства ім. Шевченка, 1884. – С. 42.
 37. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6804, арк. 1.
 38. Споминки про жите і діяльність Володимира Барвінського... – С. 52.
 39. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К. : Либідь, 1995. – С. 106–113.
 40. Богачевська-Хомяк М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хомяк. – К. : Воскресіння, 1993. – С. 45.
 41. Потапюк Л. Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історико-педагогічний аспект / Л. Потапюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – Вінниця, 2010. – № 6. – С. 16.
 42. Дівочий інститут в Перемишлі // Руслан. – 1897. – Ч. 141. – 24 черв. (6 лип.).
 43. Справа жіночої рівноправності // Жіноче Діло. – 1912. – 30 черв.
 44. Уляна Кравченко. Записки учительки / Уляна Кравченко ; [за ред. М. Чумарної]. – Львів : Апріорі, 2010. – С. 29.
 45. Дучимінська О. Весняні дні / О. Дучимінська // Сумний Христос. – Львів, 1992. – С. 173.
 46. Дучимінська О. Наталія Кобринська як феміністка / О. Дучимінська. – Коломия, 1934. – С. 15.
 47. Справа жіночої рівноправності // Жіноче Діло. – 1912. – 30 черв.
 48. Гроші в подружжю // Жіноче Діло. – 1912. – 15 верес.
 49. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6804, арк. 10.
 50. Маланчук-Рибак О. Соціально-християнський фемінізм: галицька ідеологічно-організаційна модель... – С. 237–238.
 51. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6804, арк. 9.
 52. Там само.
 53. Там само, спр. 6768, арк. 1.
 54. Вік визначаємо умовно, виходячи з нижньої вікової межі вступу до вчительської семінарії, мінімального терміну навчання й складання кваліфікаційного іспиту на сталого вчителя через три роки після закінчення семінарії.
 55. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1907/1908... – S. 56, tabl. CII.
 56. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 6804, арк. 19.
 57. Жінка в Америці // Жіноче Діло. – 1912. – 15 верес.
 58. Современная любовь // Временник Ставропигійского Института съ мѣсяцесловомъ на годъ обыкновенный 1898. Годъ изд. 35. – Львовъ, 1897. – С. 138.
 59. Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Н. Ф. Мисак ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Львів, 2005. – С. 13.
 60. Kubisz J. Pamiętnik starego nauczyciela / J. Kubisz. – Cieszyn : Wydaw. Towarzystwa Ewangelickiego, 1928. – S. 143–144.
 61. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1907/1908... – S. 56, tabl. CII.

Профессия народной учительницы рассматривается в контексте модернизационных преобразований общества и женской эмансипации в Галиции второй половины XIX – начало XX в. Это была одна из первых доступных профессий и способ реализации женщины вне дома, что являлось определенным вызовом консервативному патриархальному мировоззрению. Получение образования и должности учительницы позволяло женщине строить индивидуальную жизненную стратегию соответственно с ее собственными взглядами, желаниями и потребностями. В результате такого выбора она становилась менее зависимой от мужчины, что часто вело к изменению отношений в семье в сторону их демократизации.

Ключевые слова: женщина, эмансипация, Галиция, народная учительница, интеллигенция.

Profession of a primary school teacher is considered in the context of modernization transformation of society and woman's emancipation in Galicia in the second half of XIX till early XX century. It was one of the first available professions and the way of woman's realization outside the home, which was a certain challenge to conservative patriarchal worldview. Gaining of education and teacher position were becoming the basis for the construction of individual life strategies of woman according to her beliefs, desires and needs. As a result of this choice, she was becoming less dependent on a man what was often the cause of changes in family relationships towards their democratization.

Keywords: woman, emancipation, Galicia, primary school, primary school teacher, intellectuals.

УДК 81'1.161.2:94(477.83/86)

Василь БУРДУЛАНЮК

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

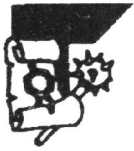
У статті досліджується розвиток українського мовознавства в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. Показано внесок у його розвиток І.Вагилевича, Я.Головацького, О.Огоновського, І.Верхратського, С.Желехівського, О.Колесси, С.Смаль-Стоцького, І.Франка, І.Свенціцького, І.Зілинського, І.Панькевича, В.Сімовича та інших науковців.

Ключові слова: Галичина, Наддніпрянська Україна, українське мовознавство, Наукове товариство імені Шевченка, Львівський університет, Чернівецький університет.

Рідна мова відігравала важливу роль у збереженні національної свідомості та ідентичності українців Галичини впродовж тривалого періоду їх бездержавного існування. Тому закономірним є інтерес до наукового доробку українських мовознавців Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст. Окреслена наукова проблема ще не знайшла належного цілісного висвітлення у вітчизняній історіографії. Тож метою статті є вивчення мовознавчих досліджень українських учених Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст.

Мовознавчі зацікавлення були важливою сферою наукової діяльності діячів “Руської трійці” Івана Вагилевича та Якова Головацького. Ще у своїх ранніх мовознавчих розвідках І.Вагилевич відстоював тезу, що основною рисою народу, який вступив у “політичне життя і виробив собі власний характер”, є “передусім мова”. Він написав і в 1845 р. опублікував “Граматику малоруської мови в Галичині”, у якій свідомо наводив приклади історичного змісту, що мали викликати в читачів почуття патріотизму. Згодом він підготував підручник із граматики “Начальніа правила малорусской граматики”, виданий у Відні 1851 року.

І.Вагилевич звертав також увагу на конкретні питання лінгвістичної науки. У статті “Дещо про корені старослов’янської мови”, яка увійшла до першої частини його “Філологічних досліджень”, розглядається історична система будови стародавніх слов’янських слів. Там же в розвідці “Лінде і його місце у філології” дається оцінка стану розвитку лінгвістики в контексті слов’янської і загальноєвропейської науки¹.

Тривалий час І.Вагилевич працював над підготовкою та впорядкуванням словників. Він, зокрема, підготував “Словар южноруського языка”. Це незакінчений українсько-польсько-німецько-латинський словник, що містить майже 11 тисяч українських слів. Учений вкладав його за зразком відомого сербсько-німецько-латинського словника Вука Караджича. Дослідник підготував також “Idyotycon” – українсько-німецько-латинський словник, що був складовою частиною його монографії “Розвідки про південноруську мову”, невеликий українсько-польський фразеологічний словник, що також був поміщений у згаданій монографії, і словник румунської мови як додаток до праці “Наука дацько-романської мови”. На жаль, більшість із цих праць залишилася не опублікованою. Цікаво відзначити, що в згаданій монографії “Розвідки про південноруську мову” автор говорить про місце української мови серед інших слов’янських мов. І.Вагилевич слушно підкреслює, що українська мова – єдина на всій території України й лише місцями дещо видозмінюється, що характерно для кожної мови².

Слід згадати й про те, що у своїх відомих народознавчих дослідженнях про гуцулів, бойків та лемків І.Вагилевич уділив також увагу характеристиці їхніх говірок і подав словнички гуцульських, бойківських і лемківських термінів³. Є у вченого також ряд літературознавчих досліджень. Отже, як довів дослідник життєвого й творчого шляху І.Вагилевича Г.Дем’ян, він мав усі підстави домагатися посади професора руської мови і літератури у Львівському університеті, на яку претендував і Я.Головацький. Але його спіткала доля, подібна до Франкової в тому ж університеті. Очевидно, що австрійський уряд не зміг йому простити антиавстрійських виступів “Дневника руського” за його редакторства і згодом, після придушення львівського повстання восени 1848 року, це призначення втратило силу. Воно стало недійсним, бо в листопаді 1848 р. було розпущено Шкільну крайову раду, яка його видала⁴.

Я.Головацький дотримувався думки, що на основі мови, якою говорить народ, установлюються межі його поширення. У ряді праць він доводить давність української мови, тривалість її вживання в Галичині всупереч політиці Речі Посполитої. Учений вивчав книжну мову XVI–XVIII ст., дав оцінку мови стародруків, що вживалися у братській друкарні у Львові та інших друкарнях⁵.

Восени 1848 р. на Соборі руських учених у Львові Я.Головацький виступив з промовою “О язиці южноруським і его нариччях”, яку згодом опублікували. Це був виступ на захист рідної мови, її багатих історичних традицій⁶. Тут він зробив першу спробу наукової класифікації діалектів української мови.

1849 року Я.Головацький на основі своїх викладів у Львівському університеті, де цього ж року очолив кафедру руської словесності, підготував “Граматику руського языка”⁷.

У 1857–1859 рр. учений укладає словник української мови під назвою “Матеріали для словаря малороссийского наречія собранные в Галичині і в сіверовосточній Венгрії”, який був доведений до літери “З”⁸. Це один із перших діалектних словників, що обсягом і багатством матеріалу перевищує опубліковані та відомі в рукописах аналогічні словники.

Незважаючи на те, що з 1849 до 1867 року Я.Головацький очолював кафедру руської словесності у Львівському університеті, саме в цей час він стає на позиції реакційного москвофільства й заперечує українську мову як рівноправну слов’янську. Відтепер він ігноруватиме українську мову у власній науковій практиці і як предмет дослідження. Свою публікацію “Літературні відгуки” він спрямовує проти Ф.Міклошича, А.Шлейхера та інших славістів за їхні визнання української мови на рівні з іншими слов’янськими мовами⁹.

Слід відмітити, що справді науковий розвиток українського мовознавства в Галичині починається з наукової діяльності Омеляна Огоновського, який після переїзду Я.Головацького до Росії майже 30 років очолював кафедру руської словесності у Львівському університеті. У праці “Студії на полі української мови” вчений ґрунтовно осмислив граматичну систему української мови, довів її окремішність від російської і польської мов, роз’яснив територію поширення української мови та її говірок, звернув увагу на звуковий склад, систему словотвору тощо¹⁰. Він написав дослідження “Про прийменники в старослов’янській, руській та польській мовах”, “Про важливі властивості руської мови”¹¹ тощо. Учений підготував також “Граматику руського языка” для шкіл Галичини (1889 р.), досліджував мову старопольського перекладу “Біблії” королеви Софії.

Як свідчить дослідник К.Чехович, що, на думку О.Огоновського, не було праруської мови як спільного кореня для української і російської мов¹². Це констатували також, як відомо, Ф.Міклошич, С.Смаль-Стоцький та інші дослідники.

Брат ученого, Іларій Огоновський, був автором низки статей із класичної філології та “Словаря до Гомерової Одисеї та Іліади”. Він разом з В.Коцовським підготував “Методичну граматику руської мови”¹³.

Наприкінці XIX ст. до мовознавчих досліджень у Галичині активно прилучився Олександр Колесса. Із серпня 1895 р. він – доцент, а впродовж 1898–1918 рр. – професор Львівського університету. О.Колесса викладав українську мову й літературу на кафедрі, вакантній після смерті 1894 року О.Огоновського. У січні 1921 р. стає одним із засновників Українського Вільного університету, його професором, першим і кількарізовим ректором, а також професором Карлового університету в Празі впродовж 1923–1939 рр.¹⁴.

У 1898–1899 рр. О.Колесса здійснив наукову подорож Закарпаттям, де збирав матеріали до історії української мови і літератури в Ужгородській єпископській бібліотеці та в бібліотеках василіанських монастирів. 1899 року він вивчав рукописні пам’ятки XI–XIV ст. у Києві, Вільно, Москві та Петербурзі¹⁵.

У 1902 р. Міністерство освіти Австро-Угорщини затвердило О.Колессу членом Центральної комісії у Відні, як консерватора для українських архівалій північно-східної Галичини. Виконуючи ці обов’язки, учений відвідав ряд василіанських бібліотек та архівів, де виявив багато цінних пам’яток, зокрема Лаврівські пергаментові листки та Городські пергаментові листки XII–XIII ст., які пізніше ґрунтовно вивчав¹⁶.

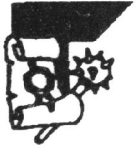
Серед наукових мовознавчих праць ученого слід, зокрема, згадати “Лаврівські пергаментові листки з XII–XIII вв.”, “Південно-волинське городище і городські рукописні пам’ятники XII–XVI вв.”, “Ужгородській «Полустав» у пергаментовій рукописі XIV в.”, “Городське євангеліє XII–XIII в.”, “Рукописні й палеотичні книги південного Підкарпаття”, “Погляд на історію української мови” тощо¹⁷.

У другій половині XIX ст. у царині українського мовознавства активно працював уродженець Тернопільщини Іван Верхратський. Він одним із перших у Галичині плідно трудився над українською природничою термінологією. У 1864–1879 рр. вийшли друком шість випусків його праці “Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної”, де було вміщено результати тривалої системної праці вченого. І.Верхратський зібрав, зокрема кілька тисяч народних назв рослин, звірів, птахів, риб, плазунів, молюсків, комах тощо. Крім того, учений навів вирази, що характеризують зовнішню та внутрішню будову, функції рослин і тварин. Він подає також відомості про походження назв, численні повір’я та забобони, що стосуються природних об’єктів. Тож не дивно, що на цю працю вченого звернув увагу професор слов’янської філології Віденського університету Ф.Міклошич. 1877 року І.Верхратський опублікував у Львові дослідження “Знадоби до словаря южноруського”, яке схвально сприйняли професори слов’янської філології В.Ягич із Відня та А.Брюкнер з Берліна¹⁸.

Перу вченого належать також описи говірок західноукраїнських земель, які відзначаються значним фактичним матеріалом щодо їх словника й наголосу. Це, зокрема, такі дослідження кінця XIX – початку XX ст., як “Говір замішанців”, “Знадоби для пізнання угорсько-русських говорів”¹⁹, “Говір долівський”, “Говір галицьких лемків”, “Говір батюків”²⁰ та ін.

Та все ж найбільш послідовно впродовж багатьох років І.Верхратський займався збором народних назв рослин і тварин. 1908 року він опублікував у “Збірнику математично-природописно-лікарської секції НТШ” дослідження під назвою “Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної”. Тут учений запропонував близько двох тисяч місцевих назв рослин і приблизно стільки ж тварин, а також велику кількість народних відомостей про них. Матеріал зібрано в близько ста п’ятдесяти населених пунктах Галичини, Буковини, Закарпаття й Східної України²¹. Створена І.Верхратським термінологія з природознавства використана в підготовлених ним українських підручниках з ботаніки та зоології для гімназистів. Отже, І.Верхратський став творцем української наукової термінології в царині природознавства.

Важливу роль у розвитку українського мовознавства відіграв Іван Франко, залишивши низку спеціальних робіт з різних галузей цієї науки. Слід, зокрема, згадати його праці “Літе-

ратурна мова і діалекти”, “Етимологія і фонетика в південноруській літературі”, “Причинки до української ономастики”, “Азбучна війна в Галичині 1859 р.”²² та ін.

У лютому 1898 р. І.Франко очолив філологічну секцію НТШ й успішно керував нею впродовж 15 років до жовтня 1912 р. Брав він активну участь і в Мовній комісії, утвореній при згаданій секції 1899 року²³.

1891 року Б.Грінченко, опублікувавши статтю “Галицькі вірші”, розпочав дискусію щодо шляхів розвитку української літературної мови, яка, за його твердженням, існувала тоді лише на Наддніпрянській Україні. До дискусії підключилися А.Кримський, І.Стешенко, І.Верхратський, І.Франко та інші вчені. І.Франко, опонуючи йому, виступив зі статтею “Говоримо на вовка, скажімо і за вовка”, що з’явилася 1891 року на сторінках часопису “Зоря”. Він показав історичну зумовленість діалектної роздрібленості в межах української мови й цінність різноговіркових елементів, визнавав однакову цінність усіх говірок як виявів різнобічності народної творчості. Учений обстоював діалектну багатоосновність літературної мови. Щодо єдності літературної мови, то вчений відсуває її на майбутнє, вважаючи, що для неї ще нема передумов²⁴.

Слід згадати й про те, що через суцільні заборони української мови в досліджуваній період на Наддніпрянській Україні Галичина відігравала, по суті, роль “національної мовної лабораторії”, користуючись мовними здобутками всієї України.

Виходячи із цього, видається закономірною та обставина, що мовознавству в НТШ постійно приділялася належна увага. Тут свого часу активно працювали О.Огоновський, І.Верхратський, І.Франко, С.Смаль-Стоцький, І.Зілінський, В.Сімович та ін. Саме тут у рамках НТШ вироблявся науковий стиль української мови. Нові суспільно-політичні й культурні умови, що склалися на Наддніпрянщині після 1905 року, зробили можливим якоюсь мірою формувати українську мову вже на загальнонаціональній основі.

Учасники згаданої дискусії дійшли згоди, що творення єдиної літературної мови повинно відбуватися на наддніпрянській основі з прийняттям з галицького варіанта української літературної мови того термінологічного надбання, яке через відомі суспільно-політичні умови не могло сформуватися на Наддніпрянській Україні²⁵. Утвердити єдиний правопис тоді так і не вдалося.

Вагоме місце в українському мовознавстві Галичини другої половини XIX ст. посідає Євген Желехівський. За спогадами сучасників, ще під час навчання в Бережанській гімназії, у 60-х рр. XIX ст., він був серед тих гімназистів, які “зложили невеличку громадку, що поставила собі метою життя служити до скону своєму народові, трудитися над розвоєм українсько-руської мови і єднати для сеї справи щонайрадійніших молодців”²⁶.

У науковій діяльності Є.Желехівського визначальним було вивчення й нормалізація рідної мови. Справою всього його життя можна назвати укладений ним “Малоруско-німецький словар”, матеріал до якого постійно збирав з часу навчання в гімназії. Цей словник був тоді найбільшим словником української мови. Він містив 64 тисячі слів. У процесі збирання матеріалу до словника автор використав понад 130 джерел та записи слів більше 90 респондентів²⁷. Подана лексика почерпнута з творів українських письменників, фольклорних збірників, етнографічних матеріалів, тогочасних словників і записів місцевих слів кореспондентами автора словника.

Слід згадати й про те, що, укладаючи словник, Є.Желехівський вирішив спростити правопис, усунути з нього зайві літери, уніфікувати графічне відтворення однотипних звуків. Написання іншомовних слів відображало їхню вимову тією мовою, з якої вони походять. Орфографія Є.Желехівського, фонетична, у своїй основі була пристосована до особливостей південно-західного наріччя української мови.

Перевага фонетичного підходу до правописних норм, легкість її засвоєння зробили правопис Є.Желехівського популярним серед української інтелігенції Галичини. “Желехівку”, як назвали правопис за іменем її творця, з 1892 року на пропозицію НТШ Міністерство освіти Австро-Угорщини запровадило в школах Галичини та Буковини. Він витіснив поширений тоді на західноукраїнських землях складний і консервативний етимологічний правопис, що значною

мірою підривало позиції москвофільського “язичія” та відіграло прогресивну роль у зближенні правописних норм усіх українських земель.

Цей словник, що вийшов друком у 1885–1886-х рр., через упровадження фонетичного правопису, як відзначають сучасні дослідники, значною мірою сприяв зближенню галицького правопису з наддніпрянським²⁸.

Наприкінці XIX – у першій третині XX ст. певний внесок в українське мовознавство Галичини зробив Іларіон Свенціцький. Тоді з’являються його діалектологічні розвідки: “Слова, уживанье в Косовском и Коломыйском поветах”, “Слова, употребляющиеся в Снятинском повете, в селе Килухов” та “Опыт сравнительного словаря русских говоров”²⁹. 1913 року він публікує дослідження “Бойківський говір села Бітля”, де звертає увагу на архаїчну основу західно-бойківської говірки та її зв’язок з говіркою бойківського закарпатського села Ублі³⁰.

Довголітні дослідження вченого над українськими рукописними пам’ятками, систематизація їх і всебічний аналіз, постійне вивчення діалектів послужили базою для написання нових робіт уже цілком синтетичного характеру: “Основи науки про мову українську” (Київ, 1918 р.) і “Нариси з історії української мови” (Львів, 1920 р.).

Пізніше І.Свенціцький опублікував “Словник українсько-польський і польсько-український” і польською мовою “Recz o języku ukraińskim” як граматику для самоуків.

Перу вченого належить також “Руководство к изучению русского литературного языка галичанами”, видане у двох частинах 1902 року. До цієї теми він повернувся знову 1915 року, видавши польською мовою граматику “Praktyczna metoda języka rosyjskiego”³¹.

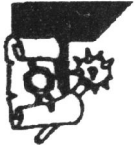
Незважаючи на те, що в міжвоєнні роки І.Свенціцький зосереджує свою увагу переважно на питаннях мистецтвознавства й музейної справи, у його творчому доробку нагромадилося багато мовознавчого матеріалу, цікаві спостереження, до узагальнення яких він приступив лише після війни. Учений опублікував цикл мовознавчих статей у “Питаннях слов’янського мовознавства” Львівського державного університету, зокрема “Нариси про мову пам’яток староруського письменства XI віку”, “Мова Галицько-Волинського літопису”, “Мова пам’яток письменства XIII віку із різних говіркових територій Русі”, “Етапи формування болгарської, сербської, української літературної мови”, “Словниковий склад договорів Русі з греками”³².

Водночас слід згадати й про те, що ряд мовознавчих праць І.Свенціцького залишилися в рукописах, зокрема “Мова грамот Галицької, Волинської і Київської території XIV–XV ст..”, “Словниковий склад грамот XIV–XV ст. Перемишля і Львова”, “Мова західноукраїнських грамот XIV–XV ст..”, “Грамматична система російської літературної мови” та ін.³³.

На початку 80-х рр. XIX ст. до мовознавчих досліджень у Галичині активно прилучився уродженець села Колодіївка поблизу Станиславова – Іван Гануш. У Лейпцизькому університеті він захистив 1889 року докторську дисертацію на тему “Про наголоси іменників в українській мові”, написану на основі говірки рідної Колодіївки та навколишніх сіл Вовчинця, Узина, Підлужжя. Наступного року в празькому “Слов’янському збірнику” вчений опублікував розвідку “Про українську мову” і рецензію на “Малоруско-німецький словар” Є.Желехівського. Після захисту 1884 року ще однієї докторської дисертації з проблем санскриту працював доцентом Віденського університету. Він вивчав також мову вірмен у містечку Кути, що на Косівщині, й опублікував статті “Про прізвиська вірмен” та “Про мову кутських вірмен”. Незважаючи на короткочасну творчу діяльність, учений опублікував 150 наукових праць з різних питань загального, українського й слов’янського мовознавства³⁴.

З прикарпатського міста Долина походить галицький мовознавець і педагог другої половини XIX – початку XX ст. Лев Лопатинський. 1865 року він виїхав до Росії, де працював у Новгороді-Сіверському, а також Києві, Уфі, П’ятигорську, Тбілісі та інших містах. У згаданий період він опублікував ряд праць, зокрема “Суфікси російської мови. Вплив кавказьких мов на їх утворення”, “Замітки про особливості нальчицького говору”, “Дещо про кумиків та про їхню мову”.

Учений готував також посібники й підручники, які витримали по кілька видань, зокрема “Керівництво початкового навчання латинської мови”, “Латинська мова” та “Латинська читанка”. За “Кабардинську граматику зі словником” він отримав ступінь доктора філософії і магістра красних мистецтв Лейпцизького університету. Л.Лопатинський є також автором “Латинсько-

російського і російсько-латинського словника”, “Кабардинської азбуки” та “Російсько-кабардинського словника”. Крім того, він підготував і видав 25 томів “Збірника матеріалів для опису місцевості й племен Кавказу”³⁵.

Певні лінгвістичні зацікавлення були також у відомого фольклориста й етнографа Володимира Гнатюка. Учений вів активну багаторічну боротьбу за скасування Емського указу 1876 року, яким було заборонено офіційне вживання української мови в Росії. Цій проблемі він присвятив понад десять публікацій³⁶. У творчому доробку науковця є такі мовознавчі дослідження, як “Русини Пряшівської єпархії і їх говори”, “Руська мова в Угорщині”, “До бойківського говору”, “Останки аориста в нашій мові”, “Чи бачванський говір словацький?”, “Як писати займенник ся при дієсловах?” та ін. Його турбували також проблеми формування українського правопису та літературної мови. Це відображено в публікаціях “Чи можливе тепер у нас уодно-стайнене літературної мови й правописі?”, “В справі української правописі”, “В справі нашої літературної мови”, “В справі української літературної мови” тощо³⁷. В.Гнатюка турбували також проблеми інших мов, про що свідчать публікації “Вимиране коптійської мови” та “Яка мова стане світовою?”³⁸.

Публікації юриста й етнографа В.Охрімовича “Про наголос в українсько-руській мові” та “Про акцент в українсько-руській мові” є свідченням мовознавчих зацікавлень автора³⁹. У науковому доробку вченого є також описові праці з української антропоніміки. Будучи редактором популярної газети “Діло”, він спричинився до переведення її на фонетичний правопис⁴⁰.

Як дослідник у царині мовознавства зарекомендував себе також Михайло Возняк. Про це свідчить ряд його мовознавчих публікацій, що з’явилися упродовж 1908–1929 рр. у Записках НТШ, зокрема “Проект правописи Івана Жуківського на з’їзді «русських учених»”, “Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в.”, “Грамматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.”, “До вияснення національних поглядів Якова Головацького в 1848 р. Перша редакція “Розправи о язичі южнорускім і его нарічіях”, “Авторство азбучної статті з 1834 р.”, “Апология кирилиці Дениса Зубрицького”⁴¹.

Дослідником різносторонніх зацікавлень кінця ХІХ – початку ХХ ст. був також філолог і педагог Остап Макарушка. У його творчому доробку є праці про тюркські елементи в українській мові, особливості дієприкметників у Галицько-волинському літописі, “Граматику” М.Смотрицького, біографії О.Огоновського та О.Потебні. Готував він також шкільні підручники з класичної філології⁴².

З останньої чверті ХІХ ст. одним із центрів українського мовознавства стає Чернівецький університет, де працювали, зокрема, вчені-мовознавці, вихідці з Галичини, Гнат Онишкевич, Степан Смаль-Стоцький та ін.

Г.Онишкевич з 1877 до 1882 рр. очолював кафедру української мови і літератури Чернівецького університету. Учений працював над словником української мови на матеріалі українських народних пісень, виданих Ж.Паулі, опублікував ряд мовознавчих розвідок: “Грамота молдавського господаря Янкула 1582 р.”, “Додаток до вчення про малоруський наголос”, “Відображення синтаксису засобами відмінку”, “Про найдавніші слов’янські алфавіти, палеографічні утворення” тощо⁴³. У нього було багато інших творчих планів. Г.Онишкевич хотів написати “Короткий підручник старослов’янської граматики”, дослідити вживання частки в українській мові, пояснити причини частого вживання займенника *що* у фольклорі та художній літературі, словесний наголос на основі народних пісень, уточнити висновки про мову молдавських грамот тощо⁴⁴. Однак важка хвороба завадила здійснити задумане.

Після закінчення львівської гімназії С.Смаль-Стоцький упродовж 1879–1883 рр. навчався в Чернівецькому університеті. У Відні під керівництвом відомого вченого, професора Ф.Міклошича він підготував дисертацію на тему “Процес аналогії у словозмінах руської мови” і з осені 1885 р. працював професором Чернівецького університету⁴⁵. Цього ж року до згаданого університету прибув уродженець Відня Теодор Гартнер, який очолив кафедру романської філології. Він вирішив докладно вивчити й дослідити українську мову, заручившись допомогою С.Смаль-Стоцького. Дружні стосунки між науковцями переросли в творче співробітництво, яке тривало понад тридцять років.

Працюючи ґрунтовно в царині мовознавства, С.Смаль-Стоцький і Т.Гартнер досить швидко дійшли висновку, що затверджені для шкіл правила української мови застаріли й не відповідають потребам розвитку освіти та культури українського народу. Тому, на їхню думку, необхідно було якнайшвидше реформувати український правопис, замінивши етимологічний на фонетичний.

Восени 1886 р. вони звернулися до Міністерства віросповідань та освіти Австрії з вимогою ввести фонетичний правопис в українських школах Буковини й Галичини. Міністерство розпорядилося створити в Галичині й на Буковині при Крайових шкільних радах відповідні комісії з фахівців, які повинні розглянути доцільність упорядкування правопису. Львівська комісія, визнаючи, що фонетичний правопис краще відповідає потребам навчання українських дітей, уведення його все ж вважала передчасним. Чернівецька комісія, зокрема, більшістю голосів також висловилася проти зміни правопису⁴⁶. Дискусії із цього питання 1887–1888 рр. також не привели до порозуміння. Москвофільська більшість уперто стояла на своїх позиціях. Тож Міністерство віросповідань і освіти залишило все на своїх місцях.

У грудні 1891 р. до Крайової шкільної ради у Львові й до Міністерства віросповідань та освіти Австрії звернулось із заявою НТШ, висловившись на користь запровадження фонетичного правопису. Згадане Міністерство розпорядилось утворити комісію фахівців у Львові, яка повинна була вирішити остаточно це питання. На спеціальному засіданні Крайової шкільної ради вищезгадана комісія виступила за введення фонетичного правопису в школах Галичини й Буковини. На основі цього Міністерство віросповідань та освіти 25 листопада 1892 р. видало розпорядження, за яким з наступного року в усіх школах Галичини й Буковини з українською мовою навчання передбачалося введення фонетичного правопису⁴⁷.

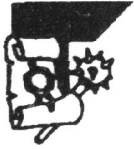
1893 року С.Смаль-Стоцький у співавторстві з Т.Гартнером видали у Львові “Руську граматику”, яка згодом перевидавалася в 1907, 1914 та 1928 рр.

Зміст цих підручників згодом було дещо розширено, окремі параграфи змінено. Мовознавець В.Сімович наголошував, що “Руська грамика” внесла багато нового до наукової термінології. Частина термінів, зокрема, іменник, прикметник, числівник, прислівник та ін., С.Смаль-Стоцький і Т.Гартнер придумали самостійно, частину – запозичили з інших мов або утворили на основі німецьких граматичних термінів (дієслово, дієприкметник, дієприслівник)⁴⁸. І.Огієнко відзначав, що “про термінологію Смаль-Стоцького треба сказати, що се одна з найкращих спроб дати більш-менш наукову, вироблену на підставі народної мови термінологію”⁴⁹. Вищезгадана термінологія утвердилася в українських підручниках дещо пізніше.

У передвоєнний час С.Смаль-Стоцький видав “Українсько-німецький розмовник”, “Українську граматику” та написану спільно з Т.Гартнером 1913 р. “Граматику руської (української) мови”. Остання мала найбільший резонанс. Її поява сколихнула академічно-спокійний світ учених-славістів. На неї подали рецензії ряд відомих тоді дослідників слов’янських мов – В.Ягич, О.Шахматов, В.Вондрак та ін. Більшість рецензентів зазначала, що згадана праця давала найповніший того часу образ живої української мови і є важливою подією в європейській славистиці. Але розділ книги, у якому розглядалося місце української мови серед інших слов’янських мов, викликав гостру дискусію й критику.

С.Смаль-Стоцький і Т.Гартнер хотіли довести, що українська мова походить безпосередньо із праслов’янської мови. Бажаючи довести хибність теорії про праруську мову, нібито спочатку із праслов’янської мови утворилася спільна для східних слов’ян праруська, а потім з неї – українська, російська й білоруська, автори порівняли схожість і відмінність української та російської, а також української та сербської мов. Вони відзначали велику близькість української і сербської мов, незважаючи на територіальну віддаленість народів. Оцю близькість і деякі відмінності між українською та російською мовами вони висунули як головний аргумент, який, на їхню думку, свідчив, що в давні часи українська мова виникла з праслов’янської нарівні з польською, сербською, чеською та іншими слов’янськими мовами.

Більшість критиків виступила проти цієї ідеї С.Смаль-Стоцького й Т.Гартнера, наголошуючи на деяких неточностях і перебільшенні близькості української й сербської мов. Однак ряд зауважень щодо штучності праруської мови вони не змогли нічим заперечити. Незважаючи

на критику, С.Смаль-Стоцький не збирався відступати від своїх поглядів і готувався продовжувати дискусію.

У березні 1914 р. його обрали головою філологічної секції НТШ замість важкохворого І.Франка⁵⁰. У С.Смаль-Стоцького було ряд наукових задумів і проєктів, однак Перша світова війна внесла свої корективи у творчу діяльність ученого.

У міжвоєнні роки, перебуваючи на еміграції в Чехо-Словаччині, С.Смаль-Стоцький розширив свої наукові пошуки, які започаткував ще напередодні війни. Зокрема, він продовжив розвінчання теорії праруської мови. Цій проблемі вчений присвятив опубліковане 1925 р. дослідження “Розвиток поглядів на сем’ю слов’янських мов і їх взаємне споріднення”, де подав ґрунтовний огляд досліджень спорідненості слов’янських мов, показав розвиток окремих із них, аналізуючи творчий доробок із цієї проблеми П.Шафарика, О.Шахматова, В.Ягича та інших дослідників.

Учений показав складність і заплутаність окресленої проблеми і наголосив, що ідея О.Шахматова про праруську мову – це штучна конструкція, кількість аргументів на користь якої з розвитком порівняльної слов’янської філології невпинно зменшується.

Цій же проблемі С.Смаль-Стоцький присвятив також ряд інших статей, опублікованих в українських і зарубіжних часописах⁵¹. В одній із останніх своїх публікацій “Питання про східнослов’янську прамову” він заявив, що “ніякої “праруської мови” ніколи не було, а всі живі слов’янські мови (українська, російська й білоруська та ін.) розвинулися прямо й безпосередньо з діалектів праслов’янської мови”⁵².

До речі, слушність позиції вченого підтверджують і сучасні неупереджені дослідники в царині українського мовознавства⁵³.

У 1920-х рр. С.Смаль-Стоцький брав також активну участь у правописній полеміці, пов’язаній з розробкою нового правопису в УРСР, який мав стати єдиним для всіх українських земель. Державній правописній комісії він надсилав ґрунтовний реферат та публікує кілька статей, зокрема в “Літературно-науковому віснику” та “Україні”⁵⁴.

Відомим славістом і палеографом кінця ХІХ – початку ХХ ст. був уродженець Самбірщини професор Чернівецького університету Омелян Калужняцький. Він був членом-кореспондентом Австрійської, Російської та Румунської академії наук, а наукові розвідки публікував у Львові, Відні, Берліні, Санкт-Петербурзі. О.Калужняцький досліджував впливи церковнослов’янської мови на румунську, він відомий також як видавець староукраїнських (Путнянське Євангеліє, Кристинопольський Апостол) і староболгарських пам’яток⁵⁵.

О.Калужняцький опублікував дослідження “Огляд слов’яноноруських пам’яток мови і письма, що знаходяться у львівських бібліотеках та архівах”, “Документи молдавські і мултанські з архіву міста Львова”, “До бібліографії церковно-слов’янських друкованих видань в Росії”, “Кирилівське письмо у румунів”, “Про суть і значення народноетимологічних визначень християнських святих”⁵⁶ тощо.

На початку ХХ ст. розпочав свої наукові дослідження уродженець Тернопільщини, учень С.Смаль-Стоцького Василь Сімович. 1911 року він опублікував свою першу лінгвістичну працю “Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Гартнера «Руска граматика»”⁵⁷. Улітку 1913 р. на основі дисертації “Дієслово в працях Йоаникія Галятовського” та іспитів зі славістики, української й порівняльної індоєвропейської філології йому присвоюють у Чернівецькому університеті вчений ступінь доктора філософії⁵⁸.

Творчі плани молодого науковця перериває Перша світова війна. Він разом з багатьма українськими вченими й діячами культури був запрошений “Союзом визволення України” для культурно-освітньої праці між полоненими-українцями в таборах Австрії та Німеччини. В.Сімович активно включився до роботи. Він викладає в табірних школах і на вчительських курсах українську мову й літературу, редагує табірні часописи, публікує в них численні статті, видає популярні брошури, зокрема, “Як стати по-українському грамотним. Коротка українська правопись із додатком «Дещо з української граматики»”.

Із лекцій для військовополонених у складних умовах воєнного лихоліття формується його “Практична граматика української мови”, яка стала на той час однією з найповніших

українських граматик, що синтезувала мовні течії Галичини й Наддніпрянської України в напрямі нормалізації української літературної мови⁵⁹.

Упродовж 1923–1933 рр. В.Сімович працював професором Українського високого педагогічного інституту імені М.Драгоманова в Празі, брав участь у роботі Празького лінгвістичного гуртка, що спонукало його глибше зайнятися проблемами історії української мови. Невдовзі науковець переїжджає до Львова.

Члени Празького лінгвістичного гуртка всебічно розробляли фонологічну теорію, яка передбачала функціональний підхід до аналізу мовних явищ. Саме фонологія з її розумінням мови як системи, цілісної структури, у якій всі елементи взаємопов'язані й де зміна одного з них спричиняє зміну іншого, дала вченому міцну наукову основу для пізнання законів розвитку української мови. В.Сімович першим з українських мовознавців застосував поняття структурного закону до аналізу історичних змін у фонетичній і морфологічній будові української мови, чим обґрунтував її право на самостійний і незалежний розвиток.

У цей час виходять друком публікації вченого з історії морфології “Українське “що” (sco)”, “Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні”, “До морфології українських прикметників” та фонології, “Нові методи мовознавчих досліджень”, “Фонологія і правопис”, “Чи є ненаголошене е самостійною фонемою?”⁶⁰.

В.Сімович приділяв також увагу історії українського мовознавства й правопису, про що свідчать його публікації “Grammatica slavo-ruthena М.Лучкая”, “Правописні системи М.Драгоманова (латиниця, драгоманівка)”, “Латинка для нашої бібліографії”, “Йосеф Іречек і українська мова”⁶¹.

Важливим є вклад В.Сімовича у дослідження української ономастики. Його напрацювання репрезентували новий підхід до аналізу українських імен та прізвищ. Учений уперше ввів у науковий обіг багатий джерельний матеріал з літописів, грамот, описів земель, козацьких реєстрів, уважаючи, що тільки історичні джерела можуть дати справжню картину розвитку українського ономастикону. Прикметною рисою української ономастики В.Сімович вважав те, що в основі українських прізвищ найчастіше знаходяться здрібнілі форми хресних імен. У цьому контексті слід згадати дослідження вченого “Історичний розвиток українських (здрібнених та згрублених) чоловічих хресних імен із окремішньою увагою та завмерлі суфікси”, “Українські прізвища з хресних імен” тощо⁶².

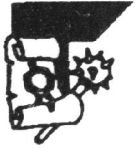
У творчому доробку В.Сімовича є також “Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови”, який сформувався з курсу лекцій, читаних для студентів Педагогічного інституту імені М.Драгоманова. Потреба доповнити теоретичні виклади практичними вправами стала поштовхом до укладення “Хрестоматії з пам'ятників староукраїнської мови” (старого й середнього періоду до кінця XVIII ст.) з додатком вибору зі староболгарських пам'яток зі словничком⁶³.

Перебуваючи у Львові, учений співпрацює з товариством “Просвіта” та НТШ, на посаді редактора видань “Просвіти”, він друкує серію статей з культури мови у львівських часописах: “Великоукраїнські вислови”, “Жінка і культура мови”, “Наша товариська мова”, “Дещо про нашу купецьку мову”, “Один гін і сто перепон”⁶⁴.

У січні 1934 р. В.Сімович засновує в рамках Філологічної секції НТШ лінгвістичний гурток для студіювання мовознавчих питань з позицій празького структуралізму. Під його керівництвом члени гуртка провели 11 засідань, на яких ознайомилися з основами фонологічного методу дослідження мовних явищ, що вимагає підходити до лінгвістичного аналізу з функціональної точки зору⁶⁵.

У березні 1935 р. В.Сімовича обрали референтом наукових справ НТШ, а на засіданні Виділу Товариства, 24 грудня 1935 р., він виступив із проектом реорганізації наукової роботи в НТШ. Учений запропонував створити при кожній секції окремі комісії, які гуртуватимуть дослідників, що працюють у конкретній ділянці науки, а молоді науковці зможуть поглиблювати й поширювати свої знання та спеціалізуватися в певній науковій галузі⁶⁶.

В.Сімович запропонував створити при Філологічній секції ряд комісій, а також перетворити лінгвістичний гурток у Мовознавчу комісію⁶⁷. Тоді було створено дев'ять таких комісій, а саме: української мови, мовознавчу, термінологічну та ін. 1935 року вченого обрали ре-

дактором секційних видань НТШ та Головою Мовознавчої комісії. Таким чином, В.Сімович у міжвоєнний період вніс значний вклад у розвиток українського мовознавства в Галичині.

З початку ХХ ст. до мовознавчих досліджень у Галичині активно долучився уродженець Лемківщини Іван Зілинський. Під час навчання в Перемишльській гімназії він добре засвоїв українську мову, усвідомив різницю між літературною мовою й лемківською говіркою.

Навчаючись у Віденському університеті, І.Зілинський зацікавився наукою. Під керівництвом професора В.Ягича він опрацював семінарську роботу на тему “Загальний стан української діалектології” й надалі вивчав говірку свого рідного села.

В.Ягич, побачивши в молодого студента неабиякі здібності до вивчення діалектів, майже щороку направляв його на діалектологічні дослідження в Галичину, Буковину та Закарпаття.

Після закінчення університету І.Зілинський працював учителем української, німецької та латинської мов у бережанській, станіславівській та львівській академічній гімназіях, продовжуючи водночас займатися науковими дослідженнями.

1911 року на пропозицію В.Ягича Російська академія наук направила його як стипендіата в Наддніпрянську Україну для вивчення живої мови народу⁶⁸. Упродовж трьох місяців І.Зілинський побував у десяти губерніях, де досліджував мову в 60 населених пунктах⁶⁹. Він був першим молодим ученим, який на такому широкому просторі України досліджував живу українську мову. Після повернення з Наддніпрянщини на основі зібраного матеріалу І.Зілинський підготував розвідки “Проба упорядкування українських говорів” та “Короткий огляд фонетики українських говорів з пробою їх класифікації”.

Творчу працю дослідника перервала Перша світова війна. На початку 20-х років ХХ ст. НТШ доручило І.Зілинському опрацювати реформу українського правопису, надавши для цієї праці стипендію. 1923 року Товариство схвалило проект правопису науковця, узаконивши його для всіх своїх видань⁷⁰. У 1925 р. у Записках НТШ І.Зілинський опублікував дослідження “До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів”, у якому закликав дослідників розпочати систематичний збір діалектних матеріалів⁷¹.

З 1926 року вчений почав працювати професором у Краківському університеті, поєднуючи викладацьку працю з науковою. 1933 року І.Зілинський опублікував “Карту українських говорів” із тримовним (українським, польським і французьким) коментарем. Востаннє питання класифікації українських говорів учений розглянув у статті “Географія української мови”, що з’явилась у Львові в 1938 році у книзі “Географія України і сумежних земель”. Пізніше предметом зацікавлень І.Зілинського була фонетика української мови та українських говірок. Серед публікацій ученого, присвячених окресленій проблемі, слід згадати дослідження “Фонетичний опис української мови”, яке стало вагомим внеском в українське мовознавство⁷².

У 1937 р. І.Зілинський публікує статтю “Взаємовідносини між українською та польською мовою”⁷³, у якій торкається впливу української мови на польську (до того часу досліджувався лише зворотний вплив). У статті він аргументовано виступив проти гіпотез польських учених, згідно з якими основою лемківської, бойківської та гуцульської говірок була польська мова.

У творчому доробку І.Зілинського є також статті про говірки його рідного села Красна та села Явірок. Науковець приділяв також увагу встановленню меж поширення лемківської і бойківської говірок. Про це свідчать його публікації “Питання про лемківсько-бойківську мовну границю” та “Границі бойківського говору”. Архаїзмам у мові жителів Закарпаття присвячено статтю вченого “Мова закарпатських українців”. Серед публікацій І.Зілинського важливе місце займають також його бібліографічні огляди мовознавчих досліджень, опублікованих в Україні та за її межами, що з’явилися у виданні “Rochnik Slawistyczny” упродовж 1936–1938 рр.⁷⁴

У міжвоєнні роки активно прилучився до мовознавчих досліджень педагог і вчений зі Львівщини Іван Панькевич. Склалося так, що з 1919 р. до березня 1939 р. його доля була тісно пов’язана із Закарпаттям.

Учений у цей період активно займався історією української мови та діалектологією. Найкращі свої праці він опублікував у виданнях НТШ. 1917 року з’явилося його дослідження “Пандекти Антіоха 1307 року. Філологічна студія”, наступного року – розвідка “Про відношення пам’ятників староукраїнської мови до полудневослов’янських під лексикальним оглядом”⁷⁵.

На Закарпатті І.Панькевич більше уваги приділяв вивченню місцевих говірок. У 1925 р. з'явилася його стаття “Кілька заміток до остатку аориста в закарпатських говорах”, а в наступні роки – статті “Говір села Валашковець бувшої Земплинської жупи на Закарпатті” та “Відношення південнокарпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів і передовсім до північнокарпатських”⁷⁶. 1938 року в Празі вийшла друком монографічна праця вченого “Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей”⁷⁷.

Слід згадати й про те, що в міжвоєнні роки в Галичині з'явилася плеяда молодих дослідників у царині мовознавства, зокрема Василь Дем'янчук, Кость Кисілевський, Євген Грицак, Ярослав Рудницький та ін.

Уродженець прикарпатського міста Надвірна Василь Дем'янчук у роки Першої світової війни опинився на Наддніпрянській Україні, навчався в Київському університеті, працював секретарем і науковим співробітником історико-філологічного відділу ВУАН. Він – автор праць з української граматики, історії української мови, серед яких варто відзначити такі: “Гнат (Ватрослав) Ягич” та “Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV віку”. В. Дем'янчук був також співавтором “Хрестоматії з пам'ятників староукраїнщини XI–XVIII вв.” та упорядником бібліографії з української діалектології⁷⁸.

Невтомним дослідником у царині українського мовознавства виявив себе уродженець Прикарпаття, педагог і вчений Кость Кисілевський. Він опублікував у Станиславів “Словничок української мови” (1927 р.) і “Методику правописних і словесних вправ” (1929 р.). Пізніше у Львові в 1930-х рр. вийшли у світ його праці: “Краса української мови”, “Правописний словник української мови”, “Програма навчання української мови в новій гімназії”, “Методичні вказівки для навчання граматичних знань у вселюдних школах”, “Правописні правила”, “Українсько-польський” та “Польсько-український словник” (спільно з Є.Грицаком)⁷⁹.

У цей період учений активно досліджував українські говірки Прикарпаття. На основі зібраного матеріалу в післявоєнні роки він опублікував ряд розвідок, перебуваючи на еміграції.

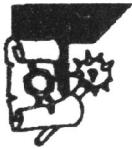
У тридцяті роки ХХ ст. з'явилися перші мовознавчі публікації Є.Грицака “Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі”⁸⁰ і “Топографічні назви села Сушиці Рикової у Старосамбірщині”⁸¹.

Тоді ж з'явилися мовознавчі статті з українського словотвору Я.Рудницького “У справі девербативів із наростками **-ище**, **-исько** у слов'янських мовах”⁸², “Кульчиці чи Кільчиці?”⁸³, “До бойківсько-наддністрянської мовної межі”⁸⁴, “З фонетики бойківського говору”⁸⁵, “Наростки **-ище**, **-исько**, **-сько** в українській мові”⁸⁶, “Важливіші ізофони на Півночі Центральної Бойківщини”⁸⁷. Після Другої світової війни згадані дослідники проживали на еміграції.

У міжвоєнний період на сторінках “Літопису Бойківщини” з'явилися також мовознавчі дослідження о. Ю.Кміта “Бойківський словарець зі села Гвіздця”⁸⁸, “Словник бойківського говору”⁸⁹, “Впливи бойківського говору в проповідях о. А.Полянського”⁹⁰, Антіна Княжинського “Фонетика підгірського бойківського говору села Тисовиця Турчанського повіту”⁹¹ та Марії Парипи “З географії бойківських слів”⁹².

Розглядаючи процес розвитку українського мовознавства в Галичині в окреслений період, слід згадати й про те, що в першій третині ХХ століття зв'язки з краєм підтримували вчені з усіх українських земель. Про це, зокрема, свідчить ряд їхніх публікацій, що з'явилися на сторінках Записок НТШ. Так, на початку ХХ ст. тут було опубліковано праці наддніпрянських учених: Бориса Грінченка “Огляд української лексикографії”, Івана Огієнка “Огляд українського язикознавства”, Володимира Перетца “Матеріали до історії української літературної мови”, В.Розова “До староруської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське наріччє”, Євгена Тимченка “Локатив в українській мові” та вченого із Закарпаття Гіядора Стрипського “З старшої письменності Угорської Русі”⁹³.

У міжвоєнні роки в цьому ж виданні були опубліковані статті наддніпрянців І.Огієнка “Псалтир половини XVIII в. в лемківськiм перекладі”, “Наголос, яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії” та “Загублена українська грамота половини XV віку. Палеографічно-лінгвістичний нарис”, Аркадія Ляшенка “Кілька власних імен в “Історії” Длугоша. Матеріали до історії української мови в

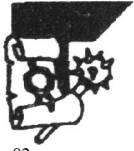
XV ст.», Євгена Тимченка «Льокатив речівниковий в українській мові» та стаття буковинця Агенора Артемовича «Потенціальність мови»⁹⁴.

Як відомо, тісні зв'язки з Галичиною, зокрема з Гуцульщиною, підтримував Гнат Хоткевич, який проживав тут з 1906 до 1912 р., присвятив їй ряд літературних творів і створив Гуцульський театр. Водночас він приділяв увагу й вивченню гуцульського діалекту, про що свідчать рукописи його праць «Гуцульська фразеологія», «Гуцульський термінологічний словник» та «Матеріали до словника Ю.Федьковича»⁹⁵.

Як бачимо, у другій половині XIX – першій третині XX століть українське мовознавство розвивалося в Галичині досить активно. Значний внесок у його розвиток зробили О.Огоновський, С.Смаль-Стоцький та В.Сімович. Завдяки активній творчій праці І.Верхратського, І.Зілинського, І.Панькевича та інших дослідників, вагомих результатів досягнуто також у царині діалектології.

1. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 201.
2. Бурдуланюк В. Філологічні зацікавлення Івана Вагилевича / В. Бурдуланюк, Г. Бурдуланюк // Краєзнавець Прикарпаття. – 2009. – № 13. – С. 49.
3. Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець / Г. Дем'ян. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 108, 111, 113.
4. Там само. – С. 31.
5. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культура України... – С. 200.
6. Торжество історичної справедливості. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – С. 321.
7. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. I. – С. 394
8. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України... – С. 202.
9. Там само. – С. 203.
10. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1813.
11. Булахов М. Восточнославянские языковеды : библиографический словарь. Т. 1 / М. Булахов. – Минск, 1976. – С. 178.
12. Чехович К. Омелян Огоновський як історик літератури / К. Чехович. – Львів, 1937. – С. 19–20.
13. Енциклопедія українознавства... Т. 5. – С. 1813.
14. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1081.
15. Др. Олександр Колесса. – [Б. м., б. р.]. – С. 2–3.
16. Там само. – С. 3.
17. Там само. – С. 5–6.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 328, оп. 1., спр. 98, арк. 82.
19. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – С. 34, 83, 85, 87, 89, 104, 112, 114.
20. Хроніка НТШ. – Львів, 1920. – Ч. 63–64. – С. 52–53.
21. Аксиоми для нащадків. – Львів : Меморіал, 1992. – С. 498–499.
22. Іван Франко : бібліографія творів. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 261, 347, 352, 364–368.
23. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / З. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 87.
24. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : Академія, 2003. – С. 44.
25. Панько Т. Концепція української літературної мови в системі науково-культурологічних поглядів Михайла Грушевського / Т. Панько // Михайло Грушевський : збірник наук. праць і матеріалів Міжнар. ювіл. конф., присв. 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 121.
26. Качкан В. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. Ч. 2 / В. Качкан. – К. : Либідь, 1995. – С. 39–40.
27. Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України / за заг. ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 14.
28. Бевзенко С. Історія українського мовознавства / С. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – С. 50.
29. Свенціцький Іларіон Семенович : [бібліогр. покажчик]. – Львів : ЛДУ, 1996. – С. 12.
30. Пушкар М. Іларіон Семенович Свенціцький / М. Пушкар // Питання слов'янського мовознавства. Кн. V. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – С. 6.
31. Там само. – С. 8.

32. Свенціцький Іларіон Семенович : [бібліогр. покажчик]... – С. 37–38.
33. Пушкар М. // Питання слов'янського мовознавства. Кн. V. – С. 290.
34. Полек В. Біографічний словник Прикарпаття. Зошит 6. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 88.
35. Там само. – Зош. 18–24. – С. 363.
36. Мушинка М. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській національній культурі : дис... д-ра філол. наук / М. Мушинка. – К., 1992. – С. 28.
37. Володимир Гнатюк : 1871–1991 : бібліогр. покажчик. – Львів : Вид-во НТШ, 1992. – С. 48–51.
38. Там само. – С. 49.
39. Бібліографія ЗНТШ... – С. 92, 97.
40. Енциклопедія українознавства... – Т. 5. – С. 1914.
41. Бібліографія ЗНТШ... – С. 191, 207, 209, 211, 215, 219, 226, 244, 253, 258, 325, 331, 337.
42. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1438.
43. Бабич Н. Гнат Онишкевич – “муж науки і правдивого патріотизму” (1847–1883) / Н. Бабич // Буковинський журнал. – 2006. – № 1. – С. 137.
44. Там само. – С. 133.
45. Даниленко В. Академік Степан Смаль-Стоцький : Життя і діяльність / В. Даниленко, О. Добржанський. – К. ; Чернівці, 1996. – С. 42–43.
46. Там само. – С. 52–54.
47. Там само. – С. 72.
48. Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як шкільний діяч і педагог / В. Сімович. – Львів, 1939. – С. 10.
49. Даниленко В., Добржанський О. – Назв. праця. – С. 131.
50. Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 16.
51. Даниленко В., Добржанський О. Назв. праця. – С. 204–208.
52. Там само. – С. 208.
53. Тищенко К. Правда про походження української мови / К. Тищенко // Український тиждень. – 2012. – № 39 (256). – 28. 09–4. 10. – С. 22–64.
54. Даниленко В., Добржанський О. Назв. праця. – С. 204.
55. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 926.
56. Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1923 год. – Львів, 1922. – С. 48–49.
57. Білоус М. Василь Сімович : 1880–1944 : життєписно-бібліогр. нарис / М. Білоус, З. Терлак. – Львів, 1995. – С. 137.
58. Ковалів П. Василь Сімович / П. Ковалів. – Вінніпег, 1953. – С. 8.
59. Білоус М., Терлак З. Назв. праця. – С. 13.
60. Там само. – С. 147–149.
61. Там само. – С. 146, 148–149.
62. Там само. – С. 147–148.
63. Там само. – С. 82–83.
64. Там само. – С. 150–151.
65. Хроніка НТШ. – Львів, 1937. – Ч. 73. – С. 60.
66. Там само. – С. 30–31, 56.
67. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 40, арк. 92.
68. Кисілевський К. Іван Зілінський / К. Кисілевський. – Вінніпег, 1962. – С. 9.
69. Мушинка М. Іван Зілінський – видатний український мовознавець / М. Мушинка // Наша культура (Варшава). – 1979. – № 5. – С. 5.
70. Там само. – С. 6.
71. Бібліографія ЗНТШ... – С. 333.
72. Мушинка М. Назв. праця. – С. 6.
73. Бібліографія ЗНТШ... – С. 341.
74. Мушинка М. Названа праця. – С. 7.
75. Бібліографія ЗНТШ... – С. 326–327.
76. Там само. – С. 251–252, 326–327, 333.
77. Мушинка М. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913–1951) / М. Мушинка. – Нью-Йорк ; Пряшів, 2008. – С. 16.
78. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 496; Полек В. Назв. праця. – С. 137.
79. Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен. – 1975. – Т. I. – С. 659–660; Полек В. Назв. праця. – С. 216–217.
80. Бібліографія ЗНТШ... – С. 251.
81. Літопис Бойківщини. – Самбір, 1937. – Ч. 9. – С. 62–75; 1938. – Ч. 10. – С. 99–112.

82. Бібліографія ЗНТШ... – С. 341.
83. Літопис Бойківщини. – Самбір, 1935. – Ч. 5. – С. 38–40.
84. Там само. – 1935. – Ч. 6. – С. 9–14.
85. Там само. – 1936. – Ч. 7. – С. 6–9.
86. Там само. – 1936. – Ч. 8. – С. 81.
87. Там само. – 1938. – Ч. 10. – С. 92–99.
88. Там само. – 1931. – Ч. 1. – С. 145–149.
89. Там само. – 1934. – Ч. 3. – С. 1–16; 1935. – Ч. 6. – С. 37–40; 1936. – Ч. 8. – С. 77–84; 1937. – Ч. 9. – С. 85–92.
90. Там само. – 1936. – Ч. 8. – С. 12–14.
91. Там само. – 1938. – Ч. 10. – С. 112–117.
92. Там само. – С. 117–123.
93. Бібліографія ЗНТШ... – С. 156, 158, 180, 185, 187, 215, 324.
94. Там само. – С. 251, 331, 333, 340–341.
95. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2232, арк. 20, 25 зв.

В статье исследуется развитие украинского языкознания в Галиции второй половины XIX – первой трети XX века. Показано вклад в его развитие И.Вагилевича, Я.Головацкого, Е.Огоновского, И.Верхратского, Е.Желехивского, А.Колессы, С.Смаль-Стоцкого, И.Франко, И.Свенцицкого, И.Зильнского, И.Панькевича, В.Симовича и других ученых.

Ключевые слова: Галиция, Надднепрянская Украина, украинское языкознание, Научное общество имени Шевченко, Львовский университет, Черновицкий университет.

The development of the Ukrainian linguistics in Galicia in the second half of the 19th and the first third of the 20th centuries is depicted in the article. The peculiarities of its development are described in particular and the contribution into the regional philological research of I.Vahilevych, Ya.Holovatsky, O.Ohonovsky, I.Verkhratsky, E.Zhelekhivsky, O.Kolessa, S.Smal-Stotsky, I.Franko, I.Sventsitsky, I.Zilynsky, I.Pankievych, V.Simovych and investigators is characterized.

Keywords: Galicia, Naddnipyrianska Ukraine, Ukrainian linguistics, Shevchenko Scientific society, Lviv University, Chernivtsi University.

УДК 94 (437):314.7“1918/1939”

Петро ФЕДОРЧАК, Тетяна ФЕДОРЧАК

КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 1918–1939-х рр.

У статті аналізується діяльність українців-емігрантів у Чехословацькій Республіці з розвитку української освіти, науки, літератури та мистецтва у 20–30-ті рр. XX ст. Автори простежують діяльність українських культурних товариств, інституцій, наукових інститутів, створених представниками української політичної еміграції – колишніх активних творців та діячів УНР та ЗУНР. Показано, що, завдяки активній підтримці чехословацьких властей і громадськості, українці за рубежем збагачували вітчизняну культуру, залучали її до загальної світової культури.

Ключові слова: українська еміграція, Чехословацька Республіка, співробітництво, культура.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Чехії надавався притулок українським патріотам, які рятувалися від окупаційних властей. Після Першої світової війни в Чехословацькій Республіці (ЧСР) опинилося кілька тисяч українських військовополонених і біженців¹. У 1922 р. тут налічувалося до 20 тис. українських емігрантів, які прибули сюди після поразки в Україні самостійницьких національно-визвольних змагань. Вони компактно мешкали в Празі, Пльзені та інших містах².

В'їзду в Чехословаччину українців-емігрантів сприяв її президент Т.Г.Масарик. Ще до досягнення незалежності його країною майбутній її президент, перебуваючи в Україні, підтримував національно-визвольні змагання українського народу та сприяв становленню нових чехословацько-українських відносин³. У 1923 р. Т.Масарик наголосив на необхідності допомогти українським емігрантам розвивати національну науку, освіту, культуру та підготувати нову інтелігенцію для майбутньої творчої праці на батьківщині⁴. Він підтримував створені українськими емігрантами в Чехословацькій Республіці громадські культурні та навчальні установи, зокрема, високі українські школи⁵.

У 1921 р. у Празі започаткував підготовку спеціалістів перевезений з Відня Український Вільний університет (УВУ). Його становленню допоміг Т.Масарик.

Взірцем для УВУ послужив Карловий університет, який надав йому дійову допомогу. Очолений професором Олександром Колесою, колектив УВУ зобов'язався підпорядкувати наукову й фахову діяльність Україні. В університеті студенти навчалися на двох факультетах: філософському та правничому. Вони вивчали історію, філологічні, природознавчі та інші дисципліни.

Навчальну й наукову роботу спочатку в університеті проводили 16 професорів і 4 доценти⁶. В УВУ працювали: хімік І.Горбачевський, археолог та етнограф В.Щербаківський, історики Д.Дорошенко, С.Наріжний. Видавництво університету опублікувало праці Д.Дорошенка з української історіографії, І.Горбачевського – з органічної хімії, С.Рудницького – з основ землеробства та багатьох інших українських учених-емігрантів. Науковці УВУ брали участь у наукових міжнародних конгресах і з'їздах⁷. УВУ проіснував у Празі до 1939 р. Частина його вихованців повернулася на рідні землі, зокрема, до Галичини⁸. Його дипломи визнавалися в усіх європейських країнах⁹.

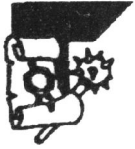
У 1922 р. за ініціативою Українського Громадського Комітету, який очолював колишній міністр Української Народної Республіки (УНР) М.Ю.Шаповал, засновано Українську Господарську Академію (УГА) у Подєбрадах¹⁰. Ректором її був професор Іван Шовгенів¹¹. УГА підпорядковувалася чехословацькому Міністерству закордонних справ, яке її фінансувало, а навчальну роботу спрямовувало Міністерство хліборобства¹².

На трьох факультетах: агрономічно-лісовому, інженерному й економічно-кооперативному УГА готувала спеціалістів у галузях агрономії, лісництва, технології, гідротехніки, економіки, статистики та кооперації¹³. В УГА за час її існування в 1922–1935 рр. працювало 35 професорів, 19 доцентів, 23 лектори та 26 асистентів. Крім них, студентам навчальні дисципліни викладали 26 професорів чеських високих шкіл¹⁴. УГА закінчило понад 550 осіб, значна частина з них працювала в Західній Україні, зокрема, у лісництвах колишнього Станіславського воєводства¹⁵. Випускники УГА також працевлаштовувалися в різних європейських країнах.

В УГА велася велика наукова робота. Її вчені підготували й видали українською мовою підручники, опублікували у своєму "Видавничому товаристві" 229 монографій з економіки, хімії, природничо-математичних та інших наук. Примірники кожного видання надсилалися до Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові, української Академії наук у Києві¹⁶. В УГА функціонувала аспірантура, молоді науковці захищали дисертації. Учені УГА репрезентували українську науку на міжнародному рівні¹⁷.

У 1932 р. на базі УГА було засновано Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) позаочного навчання. Його першим ректором був професор Борис Іваницький. УТГІ сформувався за зразком УГА. Інститут складався з трьох відділів: агрономічно-лісового, економічно-кооперативного та хімічно-технологічного.

При УТГІ існували Висока Школа Політичних Наук, Курси українознавства, Технікум Сільсько-Господарської Промисловості. Професура УГА стала основою викладацького складу УТГІ. Професори інституту підготували нові підручники¹⁸. В інституті виходив журнал "Український інженер", у якому українські вчені-емігранти О.-І.Бочковський, І.Шовгенів, Б.Г.Іваницький та ін. друкували статті. Цей журнал постачався у 24 країни світу¹⁹. Праці науковців УТГІ демонструвалися в 1934 р. на книжковій виставці товариства "Просвіта" у м. Коломия, а в 1935 р. – на виставці в Перемишлі²⁰. У 1945 р. УТГІ припинив своє існування²¹.

У 1923 р. у Празі Українським Громадським Комітетом був заснований Український Високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова. Його очолив емігрант Леонід Білецький²². Спочатку інститутом опікувалося та виділяло кошти на його утримання чехословацьке Міністерство закордонних справ. Згодом інститут був підпорядкований Міністерству шкільництва і народної освіти²³.

Інститут складався з трьох відділів: літературно-історичного (з підвідділами мови й літератури, історії та суспільних наук); природничо-географічного й фізико-математичного. У 1924 р. останні два відділи об'єдналися в математично-природничий, відкрито також музично-педагогічний відділ з вокальним та інструментальним підвідділами²⁴. У 1923–1924 рр. за дворічною програмою інститут готував учителів початкових класів і позашкільної освіти, а з 1925–1926 рр. – за чотирирічною програмою – учителів для українських середніх шкіл та організаторів шкіл і народної освіти. Навчальна програма була складена за зразком західноєвропейських шкіл²⁵. Видавництво інституту “Сіач” друкувало підручники та наукові праці. При інституті створені Науково-педагогічне, Науково-біологічне та Математично-природниче товариства. Інститут проіснував до 1933 р.²⁶

У Празі також створено українську гімназію, яку було переведено до Ржевниці, а згодом до Моджан²⁷.

Українські науковці-емігранти об'єднувалися в громадські товариства. У 1923 р. вони створили Українське Історично-Філологічне Товариство²⁸. На його засіданнях заслуховувалися й обговорювалися доповіді та реферати з різних галузей науки. Так, з проблем історії України й української історіографії з доповідями виступали М. Антонович, О. Лотоцький, С. Наріжний, П. Феденко, з історії української літератури обговорювалися реферати Л. Білецького, П. Богацького, М. Гнатишака, а з археології – І. Борковського, О. Кандиба, В. Щербаківського²⁹.

У 1924 р. автономним органом Українського Історично-Філологічного Товариства став Український Академічний комітет. Він сприяв діяльності українським науковим установам і співпраці українських науковців-емігрантів з ученими зарубіжних країн. Із цією метою Комітет установив зв'язки з Женевською Комісією для міжнародної інтелектуальної співпраці³⁰. Члени Українського Академічного Комітету представляли українську науку на міжнародних наукових з'їздах і конференціях, залучили українців до участі в Міжнародному бібліотечному конгресі, який відбувся в 1926 р. у Празі. Вони сприяли друкуванню українцями наукових праць і діяльності українських високих шкіл у Чехії³¹.

У 1923 р. для дослідження правничих проблем у Празі створено Українське Правниче Товариство. Воно співпрацювало з правничим факультетом Українського Вільного університету³². Українське Правниче Товариство заслуховувало й обговорювало наукові доповіді переважно з українських правничих проблем і сприяло їх друкуванню. У 1933 р. товариство допомогло організувати в Празі Український Правничий З'їзд. Воно також влаштувало національно-культурні свята та дбало про матеріальну допомогу українським правникам-емігрантам і їх працевлаштування³³.

У 1926 р. у Празі засновано Філософічно-Педагогічне Товариство ім. Сковороди, члени якого досліджували проблеми педагогіки. У 1930 р. у Празі також створено Українське Педагогічне Товариство, метою якого було вивчення теорії й практики педагогіки, становище народної освіти в Україні й за рубежем. Воно налагодило взаємини з українськими педагогічними та культурно-просвітницькими закладами Закарпаття й Галичини³⁴.

Українські історики-емігранти досліджували вітчизняну історію. Важливе значення в цьому мало створення у 1924 р. українського національного музею-архіву, у якому накопичувалися та зберігалися документи про визвольні змагання в Україні. При музеї видавався друкований орган “Вісти Музею Визвольної боротьби”, у якому науковці вмщали свої праці³⁵.

У 1930 р. при Міністерстві закордонних справ ЧСР засновано Український історичний кабінет. Тут зберігалися документи Української Народної Республіки, листи В. Винниченка, М. Грушевського, С. Петлюри, П. Скоропадського та інших українських діячів. У фондах бібліотеки кабінету було 15 тис. книжок і періодичні видання. Упродовж перших п'яти років Український історичний кабінет відвідало близько 1,2 тис. осіб³⁶.

Українські вчені здійснювали дослідження в руслі європейської науки. За рубезем високо цінилися їх досягнення в галузях хімії, медицини, інженерії, лісництва тощо.

На рубезі 30-х років у зв'язку з економічними труднощами чехословацької власті скоротили фінансову допомогу українським високим школам. Однак українські науковці вишукували шляхи для продовження наукової діяльності. У 1932 р., зокрема, за ініціативою професорів УГА в Празі створено Українську Наукову Асоціацію (УНА), яка мала такі відділи: гуманітарних наук, права й суспільних наук, природничих і математичних наук, технічних та економічних наук. Метою асоціації було дослідження української культури, соціально-економічного становища в Україні тощо³⁷. Українська Наукова Асоціація об'єднала близько 50 науковців. Спочатку її очолював професор Б.Іваницький, а в 1936 р. – професор К.Мацієвич. Члени УНА заслуховували й обговорювали наукові доповіді та реферати³⁸.

У Празі українські емігранти провели два наукові з'їзди, на яких виступали з доповідями з різних наукових проблем. На Першому Українському Науковому З'їзді, який відбувся в 1926 р., працювало чотири секції: історично-філологічна, права й суспільних наук, природнича та технічно-математична. У Другому Українському Науковому З'їзді в 1932 р. узяли участь учені філософічного факультету Карлового університету, Слов'янського інституту в Празі, українці-вчені зі Львова, Берліна, Варшави та ін.³⁹

Українські емігранти заснували Українське Товариство Прихильників Книги в Празі, яке сприяло поширенню української книги. Це товариство видавало бюлетень “Книголюб”. У Подєбрадах виходив журнал “Українське Книгознавство”⁴⁰.

Освітньо-науковій і громадській діяльності українців-емігрантів у ЧСР сприяло їх об'єднання в організації за професіями. З 1922 р., зокрема, тут існувала Спілка Українських Лікарів, яка допомагала лікарям удосконалювати фах і працевлаштуванню. Спілка видавала “Український Медичний Вісник”, у якому висвітлювалися досягнення світової медицини. Її видавнича комісія співпрацювала з лікарями Києва, Львова та Чернівців⁴¹.

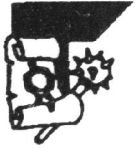
У 1930 р. у Празі було засновано Товариство Українських Інженерів, до якого ввійшли професори українських високих шкіл, працюючі та безробітні інженери. Воно допомагало інженерам у працевлаштуванні та в правничих питаннях, налагоджувало співпрацю з Українським Технічним Товариством у Львові⁴².

Створена в 1923 р. Українська селянська спілка налічувала в ЧСР близько 1 500 осіб. Вона сприяла вирішенню господарських проблем і культурному розвитку українських селян-емігрантів. Їх життя відображалось в періодичних часописах спілки “Наша спілка”, “Вісник Село – спілки”, “Село”. З допомогою Української селянської спілки видавалися книги з історії української кооперації. При спілці існувало 8 пересувних бібліотек, які постачали селянам літературу. Українська селянська спілка мала на місцях філії, які проводили культурно-освітню роботу⁴³.

Серед українських емігрантів значну культурно-освітню діяльність здійснювали студенти-українці, які за підтримки чехословацької влади навчалися в чеських, а згодом в українських високих школах. У 1919 р. майже тисяча студентів об'єдналися в Українську Академічну Громаду (УАГ). Вони створили фахові гуртки, заслуховували реферати, проводили дискусії, концерти, постачали українським емігрантам літературу⁴⁴.

В українських високих школах існували студентські організації та товариства, яких найбільше налічувалося в Празі⁴⁵. У 1922 р. студентські організації об'єдналися в Центральний союз українського студентства. Союз видавав “Студентський Вісник”, у якому відображалось освітнє та культурно-громадське життя студентів⁴⁶. Студенти-галичани створили Студентське товариство “Громада”. Наддніпрянські студенти в 1923 р. об'єдналися в “Громаду студентів-емігрантів з Великої України”. Вони видавали двотижневик “Дніпро”, відзначали національні свята тощо⁴⁷.

У Чехословаччині існували фахові студентські організації. У Празі студенти-медики об'єдналися в Українську Медичну Громаду. Вона разом із Спілкою Українських Лікарів створила Комітет для побудови Народної Лічниці у Львові, для цього збирала пожертви⁴⁸. Студенти також створили Комітет для спорудження у Львові дому українських техніків⁴⁹.

При Українській Академічній Громаді в Празі студенти заснували Секцію агрономів і лісників, яка проводила культурно-освітню роботу та допомагала молоді в працевлаштуванні⁵⁰.

Студентські організації співпрацювали з “Лігою Української Культури”. У Студентському Домі в Празі вони організовували лекції професорів українських високих шкіл П.Андриєвського, В.Біднова, Д.Дорошенка⁵¹.

У Чехословаччині українці розвивали українську літературу та мистецтво. Письменники й поети переважно у творах оспівували героїчну історію українського народу. У поетичній збірці “Сагайдак”, зокрема, Юрій Дараган відобразив княжу добу, Олег Ольжич свою поезію присвятив героїці предків. Олекса Стефанович опублікував поеми про Г.Сковороду, М.Гоголя, Т.Шевченка. З Прагою пов’язана творчість поетеси Олени Теліги, літераторів Максима Гриви, Миколи Чирського та ін.⁵²

У ЧСР існував Союз українських журналістів і письменників, при якому було створено літературну Секцію Молоді⁵³.

Українці розвивали театральне мистецтво. У 1926 р. у Празі створено Українську Театральну Студію під орудою Миколи Садовського. Заснована в 1934 р. у Празі Українська Драматична Студія ставила п’єси “Зимовий вечір” Михайла Старицького, “Лісова пісня” Лесі Українки. Драматичну студію було створено також у Подєбрадах⁵⁴.

Українці-емігранти засновували музичні та хорові колективи. У 1923 р. у Празі В.Ємець організував товариство “Кобзар”, курси гри на кобзі, а згодом Кобзарську капелу. У Подєбрадах створено гурток бандуристів і капелу молодих бандуристів⁵⁵. При Українському Громадському Комітеті було засновано Музичне Товариство й Український Академічний Хор. Тут організовувалися лекції на музичні теми, проводилися концерти. Виступи українських музичних колективів і хорів користувалися популярністю в глядачів. Музику в Чехословаччині презентувала піаністка Любка Колесса. Піаністка Е.Галіп виступала в Празькому радіожурналі⁵⁶.

Відзначилися майстерністю українські танцювальні колективи. У Йозефові та Подєбрадах талановитий танцюрист Василь Авраменко створив школи українського танку⁵⁷.

Українці розвивали й інші види мистецтва. Українських митців готувала створена в 1923 р. у Празі за ініціативою мистецтвознавця професора Дмитра Антоновича Українська Студія Плястичного Мистецтва, яка діяла за зразком західноєвропейських мистецьких високих шкіл і стала найбільшим українським мистецьким осередком за кордоном. При студії існувала чотирилітня школа мистецтва. У класах рисунка та малярства, графіки й прикладного мистецтва, а також скульптури й архітектури, крім українців, навчалися чехи, росіяни, німці та ін. Школу мистецтва закінчили 67 осіб. Студія організовувала художні виставки. Вона користувалася популярністю серед різних національностей⁵⁸. У Тарнові українські митці об’єдналися в Товариство аматорів художньої штуки. П.Холодний створив художню майстерню. Він намалював низку портретів українських видатних діячів, а також ікон та етюдів. Твори П.Холодного, Сірополка, І.Паливоди й інших митців демонструвалися на виставках⁵⁹.

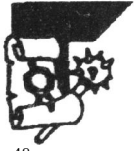
Українські вчені, поети, письменники та діячі мистецтва співпрацювали із чеськими діячами науки та культури. У Карловому університеті працював історик Михайло Грушевський, кафедру української діалектології й мовознавства очолював І.Панькевич, а кафедру історії української літератури – О.Колесса⁶⁰. Українці-емігранти здійснювали разом із чехами спільні наукові дослідження, брали участь у проведених ними конференціях, конгресах, з’їздах і художніх виставках. Це сприяло обміну досвідом та взаємозбагаченню української й чеської культур.

Завдяки наданій допомозі чеськими властями й активному сприянню чеських діячів культури, українці-емігранти у 20–30-ті роки ХХ ст. внесли вагомий вклад у розвиток української освіти, науки, літератури та мистецтва, а також світової науки й культури.

1. Матрук С. Українська громада в Чехії: історія та сьогодення / С. Матрук // Історичний журнал. Наукове громадсько-політичне видання. – 2006. – № 5. – С. 40.

2. Там само. – С. 41.

3. Відянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 рр.) / С. В. Відянський // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 46.
4. Там само. – С. 51.
5. Українська культура: історія і сучасність : навчальний посібник / за ред. Черепанової С. О. – Львів, 1944. – С. 382.
6. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1 / С. Наріжний. – Прага, 1942. – С. 121–128.
7. Українська культура: історія і сучасність... – С. 383; Наріжний С. Українська еміграція... – С. 129–130.
8. Семчишин М. Тисяча років Української культури. Історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – 2-ге вид., доповн. – К., 1993. – С. 522–523.
9. Українська культура: історія і сучасність... – С. 383.
10. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1935. – Нью-Йорк, 1959. – Т. 1. – С. 14.
11. Семчишин М. Указ. праця. – С. 523.
12. Український Технічно-Господарський Інститут. (Подебради, Регенсбург, Мюнхен. 1932–1953). – Нью-Йорк, 1962. – Т. 2. – С. 9.
13. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1935... – С. 14.
14. Там само. – С. 38.
15. Басун О. Українська господарська академія (Чехословаччина) – висока школа світового рівня (1922–1935 рр.) / О. Басун // Історичний журнал. Наукове громадсько-політичне видання. – 2010. – № 3.
16. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1925... – С. 78.
17. Басун О. Указ. праця. – С. 100–111.
18. Український Технічно-Господарський Інститут... – С. 25–27.
19. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.): історико-бібліографічне дослідження / М. Савка. – Львів, 2002. – С. 34.
20. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 170–171.
21. Український Технічно-Господарський Інститут... – С. 38.
22. Семчишин М. – Указ. праця. – С. 524.
23. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ / Б. Єржабкова // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1990. – Кн. 7. – Липень. – С. 864.
24. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 173.
25. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ... – С. 864.
26. Семчишин М. Указ. праця. – С. 524.
27. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ... – С. 864.
28. Там само. – С. 870.
29. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 203.
30. Єржабкова Б. Указ. праця. – С. 870–871.
31. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 193–195.
32. Єржабкова Б. Указ. праця. – С. 871.
33. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 228–229.
34. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 2. Закінчення / Б. Єржабкова // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1990. – Кн. 8. – Серпень. – С. 994–995.
35. Савка М. Указ. праця. – С. 13.
36. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939: матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. – К., 1999. – С. 33.
37. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 2. Закінчення... – С. 995–996.
38. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 243–244.
39. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 2. Закінчення... – С. 996–997.
40. Там само. – С. 993–994.
41. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 2. Закінчення... – С. 993; Савка М. Указ. праця. – С. 35.
42. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 2. Закінчення... – С. 995.
43. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939... – С. 80–81; Савка М. Указ. праця. – С. 29.
44. Савка М. Указ. праця. – С. 14.
45. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ... – С. 870.
46. Савка М. Указ. праця. – С. 15–19.
47. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 77.

48. Там само. – С. 78.
49. Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ... – С. 870.
50. Наріжний С. Українська еміграція... – С. 79.
51. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939... – С. 29.
52. Савка М. Указ. праця. – С. 49–50; Українська культура: історія і сучасність... – С. 382–383.
53. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939... – С. 67.
54. Указ. праця. – С. 56–57.
55. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939... – С. 54.
56. Савка М. Указ. праця. – С. 46; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939... – С. 53.
57. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939... – С. 55.
58. Семчишин М. Указ. праця. – С. 526–527; Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами. 1. Вступ... – С. 864–869.
59. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939... – С. 89.
60. Українська культура: історія і сучасність... – С. 383.

В статті аналізується діяльність українських емігрантів в Чехословацькій Республіці по розвитку українського образования, науки, літератури і мистецтва в 20–30-е гг XX в. Автори прослідковують діяльність українських культурних обществ, інститутів, наукових інститутів, створених представителями української політичної еміграції – бывших активних создателей і діячів УНР і ЗУНР. Показано, що, благодаря активній підтримці чехословацьких властей і общественности, українці за рубежом обогачали отечественную культуру, привлекали ее к общему руслу мировой культуры.

Ключевые слова: українська еміграція, Чехословацька Республіка, співробітництво, культура.

The article analyzes the activities of Ukrainian emigrants in the Czechoslovak Republic in the development of Ukrainian education, science, literature and art in the 20's and 30's of the 20th c. The authors trace the activities of Ukrainian cultural societies, institutions, research institutes created by the political representatives of the Ukrainian emigration – former active creators and leaders of UNR and ZUNR. It is shown that with the active support of the Czechoslovak authorities and community the Ukrainians abroad enrich culture, attracting it to a common channel of world culture.

Keywords: the Ukrainian emigration, the Czechoslovak Republic, cooperation, culture.

УДК 94(477)“19”

Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК

ЮЛІАН ЦЕЛЕВИЧ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті автори простежили процес формування й становлення світоглядних позицій Ю.Целевича як особистості, висвітлили його культурно-освітню діяльність у тісному зв'язку з конкретно-історичною ситуацією на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. Розкрито місце й значення Ю.Целевича в народовському русі, простежено його участь у діяльності національно-культурних товариств Галичини (“Січ”, “Руська Бесіда”, “Просвіта”, “Наукове товариство імені Т.Шевченка” та ін.) другої половини XIX ст.

Ключові слова: Ю.Целевич, Галичина, товариство, інтелігенція, світоглядна позиція, навчання.

Розвиток і вдосконалення наукового знання було б неможливим без участі творчо обдарованих особистостей. Історична наука будь-якої країни завжди була пов'язана з діяльністю мислителів, які своєю активністю сприяли пробудженню національної свідомості й гордості за минуле свого народу.

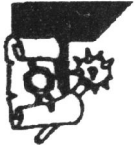
Одним з активних будителів і сподвижників українського національного відродження XIX ст. був Юліан Целевич. Як талановитий історик, дослідник рідного краю, людина різнобічних інтересів, він залишив по собі колосальний за своїм значенням і важливістю слід.

На жаль, наразі в українській історіографії немає комплексного дослідження культурно-освітньої діяльності цієї непересічної особистості. Окремі статті, присвячені проблемі дослідження, опубліковані в газетах і журналах, обмежувалися лише аналізом його творчої спадщини та частково висвітлювали його діяльність на культурно-освітній ниві¹. Саме тому основне завдання нашого дослідження більш глибоко й ґрунтовно розкрити культурно-освітню діяльність Юліана Целевича в тісному зв'язку з конкретно-історичною ситуацією, що склалася в Західній Україні в другій половині XIX ст.

Юліан Целевич народився 23 березня 1843 р. у с. Павельче Станіславської округи в сім'ї сільського священика². Дитячі роки проходили в буремний період “Весни Народів”. Події тих років не могли не позначитися на свідомості малого Юліана та його подальшій долі. У 1853 р. батько віддає Юліана на навчання до Станіславівської державної гімназії, прагнучи, аби син отримав добру освіту³. Під час навчання у гімназії Ю.Целевич відзначався як здібний і стараний учень. Екзамен зрілості він склав із відзнакою в 1861 р. і вступив, послуховавши поради батьків, до Львівської духовної семінарії на чотири роки. У ній він вивчав богословські науки, слухав курс лекцій з історії відомого професора доктора Цайсберга⁴.

Початок 1860-х рр. XIX ст. у Галичині можна охарактеризувати як період зародження і поширення серед освіченої молоді течії, що проголосила своїм основним завданням самовіддане служіння на благо простого народу. Прихильників цієї течії називали “українофілами”, або “народовцями”, а її формування відбувалося під впливом творів Т.Шевченка, М.Шашкевича, П.Куліша, Ю.Федьковича, а також ідей, висунутих “Руською трійцею” та Головною руською радою в 30–40-х рр. XIX ст. Народовці поширювали ідею самобутності та єдності українського етносу, на протигагу “москвофілам”, які відкидали існування українського народу як такого і вважали його частиною російського. Основним завданням, яке поставили перед собою народовці, було піднесення національної свідомості українства за допомогою пропаганди української мови й літератури. “Пізнання і просвіта народу” – таким був заклик народовців, які стали на бік народу з прагненням відновлення живого духу нації через його культурне і національне самоусвідомлення⁵.

Ще будучи семінаристом, Ю.Целевич належав до незначного кола сподвижників, які намагалися всіма силами направити своїх товаришів на шлях праці, на благо українського народу. Із цією метою він організував разом з однодумцями гурток, який займався видавництвом різноманітної літератури для народу⁶. У стінах семінарії сформувалися світоглядні позиції Целевича як щирого народовця, яким він залишився до кінця життя.

Закінчивши богословську науку в 1864 р., молодий Юліан навчався на філософському факультеті Львівського університету, а в наступному, 1865 р., продовжив навчання у Віденському університеті. У ньому він три роки слухав лекції з історії таких поважних професорів, як Білінгер, Єгер, Агибох та ін.⁷ Для тогочасного Віденського університету характерною особливістю була діяльність студентських товариств, які об'єднували представників одного народу для самодопомоги й налагодження відносин з іншими представниками. Серед слов'янських народів існували такі студентські товариства: "Славія" (чехи), "Татрана" (словаки), "Балкану" (болгари), "Огніска" (поляки). Навчаючись в університеті, Ю.Целевич наштотхнувся на несприйняття українців як окремої національності, більше того, українців нерідко ототожнювали з росіянами. Така ситуація була зумовлена значним поширенням теорії "автохтонності України-Русі з Москвою" та ідей "слов'янської взаємності" – "панславізму" російського історика М.Раєвського, які поширювали не тільки росіяни, а й, як зазначав А.Вахнянин, "українські сепаратисти" в особі москвофілів⁸. Розуміючи необхідність зміни ситуації, що склалася на той час, Ю.Целевич разом з А.Вахнянином та іншими свідомими українцями у 1866 р. заснували гурток "Січ", основним напрямом діяльності якого на тому етапі був показ багатой культури свого народу та ознайомлення з нею членів інших товариств. Із цією метою учасники гуртка влаштовували концерти, на які запрошували студентів не лише зі слов'янських товариств. Зокрема, в березні 1866 р., у п'яті роковини смерті Т.Шевченка, відбувся один із таких концертів. Ю.Целевич виступив на концерті із вступним словом, у якому не тільки ознайомив присутніх із життям Т.Шевченка, а й декламував його твори. Зустрівши з боку інших студентських товариств розуміння й підтримку, Ю.Целевич разом із А.Вахнянином, Ю.Медвицьким, І.Вахнянином, Д.Гладимовичем та іншими молодими "академіками", як називали тоді студентів, склали статут товариства "Січ" і подали його на розгляд властей⁹.

Рішенням Намісництва Нижньої Австрії й дирекції поліції у м. Відні від 15 листопада 1867 р. було отримано дозвіл на заснування українського студентського товариства "Січ"¹⁰. Метою товариства було проголошено єднання української молоді у Відні¹¹. Будучи одним із засновників товариства, Юліан Целевич протягом тривалого часу свого перебування у Відні брав активну участь у діяльності товариства, займав посаду завідувача бібліотеки, що нараховувала 1 266 книг у 1 637 томах і приносила чимало користі молодим українцям-галичанам¹². На загальних зборах 25 березня 1868 р. Юліана Целевича було обрано головою товариства¹³. За час його головування товариство проводило щотижня "вечорниці", на яких члени мали змогу не тільки спілкуватися, а й переглядати вистави, відвідувати концерти. Малозабезпеченим членам товариства надавалася допомога у вигляді позичок із каси товариства. Однак у листопаді 1868 р. Юліан Целевич залишив Відень у зв'язку із закінченням навчання, а вже 30 листопада 1868 р. "січовики" обирають його почесним членом¹⁴.

Екзамени на звання вчителя він успішно склав 16 листопада 1868 р. при гімназійно-професійній комісії у Відні¹⁵. З 30 жовтня 1869 р. Ю.Целевич обійняв посаду заступника вчителя у другій державній гімназії Львова¹⁶.

Поряд з основною працею, він активно включився в бурхливе життя українства. Зокрема, увійшов до складу створеного Галицьким сеймом 9 листопада 1869 р. "Наглядного комітету за діяльністю українського театру у Львові", в роботі якого брали участь також В.Льницький, М.Полянський, А.Вахнянин, М.Десницький, К.Рушкевич, М.Дует та ін. Члени комітету спостерігали за діяльністю театру та подавали звіти про його діяльність у сфері використання й поширення вистав українською мовою¹⁷. На засіданні театрального відділу "Руської Бесіди" 1 червня 1870 р. було вирішено запросити Юліана Целевича членом товариства як особу, що бере активну участь в управлінні справами театру¹⁸. Він займався також перекладом вистав українською мовою. Так, зокрема, переклав з італійської мови комедію у 3-х актах "Дивна пригода", яку театр з успіхом ставив в усіх великих містах Галичини¹⁹. Як член наглядової комісії, Целевич завжди допомагав театру, підтримуючи звернення до крайового відділу у справі допомоги субвенціями з крайового фонду²⁰.

Бажання національної самостійності, віра в кращу долю народу породили в серцях молодих українських інтелігентів 60-х рр. XIX ст. думку про створення товариства, яке б займалося просвітницькою роботою. Вони усвідомлювали, що "тільки через доведення народу до

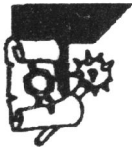
належного освітнього рівня можна укріпити народ у його національності, породити в ньому ідею власної державності і зробити відмерлими всякі деструктивні ідеї москвофілів та денаціоналізаційну політику поляків²¹. Закладене в 1868 р., товариство “Просвіта” поставило собі за мету поширення освіти серед українського народу. Творці товариства спрямували свої перші кроки на збір етнографічних матеріалів, щоб дати можливість інтелігенції пізнати народ. Однак після двох років праці вони переорієнтувалися на освітню діяльність серед народу. Із цією метою члени “Просвіти” активно поширювали серед населення україномовну літературу й готували до друку підручники з українською термінологією, надавали допомогу народним учителям та незаможній молоді²².

Членом товариства “Просвіта” Ю.Целевич став 11 травня 1870 р. на засіданні виділу. А вже на других загальних зборах “Просвіти”, що відбулися 14 травня 1870 р., його було обрано членом нового виділу товариства. Ю.Целевич отримав 29 голосів за свою кандидатуру з необхідних – 24²³. Із цього часу він активно поринає у справи товариства. Активна робота в товаристві була позначена, зокрема, його виступом на декламаційно-музичному вечорі в роковини смерті Т.Шевченка 18 лютого 1871 р. Він був редактором календарів “Просвіти”, у яких неодноразово публікувалися його історичні розвідки²⁴. Опікувався Ю.Целевич і долею незаможних учнів. Так, на засіданні “Просвіти” 6 травня 1871 р. з його ініціативи було вибрано комітет, який повинен був займатися збором і наданням відповідної допомоги²⁵. Ю.Целевич неодноразово й одноосібно робив внески у фонд допомоги бідним учням²⁶.

У жовтні 1871 р. Ю.Целевич переїхав до Станиславова, де з 25 жовтня зайняв посаду вчителя гімназії, на якій попрацював до 1875 р.²⁷ Тут він відзначився активною громадською позицією, чим заслужив пошану й став улюбленим професором студентської молоді. Невипадково Мелітон Бучинський у листі до Михайла Драгоманова від 25 січня 1872 р. писав: “Тут настав від падолиста професором гімназії Юліан Целевич, колись голова “Січі”, нині професор громадський, тай через малий час довів до того, що хлопці за ним, як в дим”²⁸.

Однією з форм культурно-освітньої діяльності народовців було проведення “вечорів” на вшанування пам’яті видатних діячів української культури. Перебуваючи у Станиславові, Юліан Целевич продовжував брати активну участь у культурному житті краю. У газеті “Правда” від 27 березня 1873 р. зокрема зазначено, що він був одним з авторів телеграми, яку надіслала українська інтелігенція м. Станиславова на ім’я організаторів вечорів на пошану пам’яті Т.Шевченка: “Помни великого родимця, най нас на все добре і величне наставляє, бо ж усі його завіти голосять торжество любові всевітньої, любові Вітчизни, перемогу правди”²⁹. Юліан Целевич також був одним з організаторів музично-декламаторського вечора, присвяченого тридцятим роковинам смерті Маркіяна Шашкевича³⁰.

На запрошення дирекції Академічної гімназії у Львові, у якій з 31 травня 1873 р. було дозволено викладання навчальних предметів українською мовою, у листопаді 1876 р. Целевич переходить працювати на посаду вчителя історії та географії³¹. У “Справозданню гімназії про стан учительський” до крайової ради знаходимо характеристику, яку йому дала дирекція гімназії: “Целевич Юліан навчає добре, маючи добру практику в достойних закладах і отримав звітти хвалебні відгуки, маючи добру пам’ять і володіючи досконало датами, здав екзамен на посаду легко від одного предмету до іншого... Його метода навчання є не тільки добра, але і дієва. Він здатен переконувати і тим самим зосереджувати увагу спостерігаючих”³². Протягом багатьох років він залишався працювати професором гімназії, викладаючи історію і географію в другому, четвертому, шостому, восьмому класах. Ю.Целевич викладав також історію краю як надобов’язковий предмет у четвертому, шостому і восьмому класах³³. У звітах дирекції гімназії можна зустріти цікаву тенденцію щодо відвідування учнями курсу історії краю. Якщо у 1878 р. курс, що не був включений до програми навчання, відвідувало 43 учні, то вже 1888 р. їх кількість складала – 203³⁴. Учитель гімназії І.Громницький подавав таку характеристику Ю.Целевичу як педагогу: “Відданий цілою душею науці, зумів світлий цей учитель і знаменитий педагог на лекціях своїх скупчувати увагу молоді до свого предмету і будити в ній охоту до науки того предмету, так лиш рідко який і то хіба крайньо недбалий не виказував у нього поступу у науці”³⁵. Як бачимо, Юліану Целевичу вдавалося не тільки привернути увагу учнів, а й зацікавити їх історією рідного народу.

Поряд із працею в гімназії, Ю.Целевич залишається активним громадським діячем. На загальних зборах товариства “Просвіта” 15 червня 1876 р. він обирається до його виділу³⁶. Уже на наступному засіданні виділу “Просвіти”, 16 червня 1876 р., Юліана Целевича було обрано заступником голови товариства на один рік. За час перебування на посаді він зумів зробити для товариства низку важливих справ. Це й розробка нового статуту для читалень, і створення нових філій товариства в Станиславові та Коломиї³⁷. Як член виділу товариства, разом з О.Огоньським, А.Вахнянином, Ю.Романчуком, В.Лукич-Левицьким, він входив до складу комісії при Шкільній Краєвій Раді, що займалася підготовкою шкільних підручників українською мовою, а також, розробленням термінології³⁸. Починаючи з 1877 р. Целевич став постійним членом виділу товариства, продовжуючи водночас брати участь у справах “Просвіти”. На засіданні “Просвіти” 25 березня 1892 р. Целевичу було присвоєно звання почесного члена за той внесок, який він зробив для піднесення ролі товариства. Збори прийняли це рішення “з одушевленням одноголосно”⁴⁰.

На загальних зборах “Руської Бесіди”, 8 травня 1877 р., він увійшов до складу виділу⁴¹. Згодом, у 1880 р., Юліана Целевича було обрано головою товариства⁴². На цій посаді він перебував до 1884 р., і за цей час він спричинився до піднесення ролі українського театру. Вистави театру відбувалися українською мовою не залежно від того, якою мовою була написана п'єса. Як голова товариства, Ю.Целевич нерідко звертався до крайової влади з метою надання допомоги театру субвенціями⁴³.

Важке становище освітньої сфери в Галичині зумовило появу, 6 серпня 1881 р., “Українського педагогічного товариства”, яке поставило собі за мету: “промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатись заснуванням руських шкіл...; надавати членам поміч як моральну, так і матеріальну”⁴⁴. Для реалізації поставлених завдань мали використовуватися такі засоби, як проведення публічних конференцій, відчитів (звітів) педагогічного і наукового змісту, подання меморандумів і петицій до владних структур у справі навчання в українських школах, видання часописів та навчальної літератури⁴⁵. Членом товариства Ю.Целевич став на засіданні правління товариства – 3 грудня 1881 р.⁴⁶. Це був так званий “петиційний” період, а також період становлення й самоутвердження товариства в громадсько-суспільному житті Галичини. Товариство активно відстоювало інтереси національного шкільництва, українського вчителя не тільки у сеймі, Міністерстві освіти, а й в інших державних інституціях⁴⁷. Будучи членом товариства, він неодноразово обирався членом контрольної комісії (1885, 1889, 1892 рр.), брав участь у загальних зборах товариства, де виступав з пропозиціями вдосконалення його діяльності, зокрема щодо видання органу товариства “Народний часопис”⁴⁸.

Зростаючий просвітницький рух серед галицької інтелігенції знайшов свій вияв у заснуванні 1873 року товариства ім. Шевченка, метою якого було видання літератури українською мовою не тільки для галицьких українців, а й для наддніпрянців. Саме останні були ініціаторами заснування товариства, особливо після урядових антиукраїнських репресій в Росії⁴⁹.

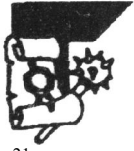
Участь у справах Товариства ім. Т.Шевченка Ю.Целевич розпочав як член редакційного комітету газети “Зоря”, що був створений 8 грудня 1884 р.. Він працював разом з М.Подолінським, Є.Цегельським, І.Франком⁵⁰. Дійсним членом товариства Ю.Целевич став 14 червня 1885 р. на других загальних зборах⁵¹. 27 березня 1890 р. його обрали заступником голови Товариства ім. Шевченка. Ю.Целевич неодноразово виступав із пропозицією видання наукового збірника товариства, однак, через ряд причин, видати перший том удалося аж у 1892 р.⁵². 23 листопада 1890 р. на засіданні виділу товариства Юліану Целевичу було запропоновано скласти лист до уряду у справі запровадження в школах та органах управління Галичини української мови. Але відповіді на лист товариство не отримало⁵³.

На ІХ загальних зборах Товариства ім. Т.Шевченка 13 березня 1892 р. у присутності 28 членів доктора Юліана Целевича 27 голосами було обрано головою товариства⁵⁴. На цих зборах з його ініціативи було розпочато процес реорганізації товариства в наукове й створено комісію на чолі з Ю.Целевичем з метою доопрацювання нового статуту⁵⁵. 2 травня 1892 р. на засіданні товариства Ю.Целевич повідомив, що зібрано матеріали до першого випуску “Наукового збірника”, а вже на засіданні 7 червня 1892 р. було ухвалено, що редактором збірника має бути той,

“хто надав підтримку – голова товариства проф. Юліан Целевич”⁵⁶. У листопаді 1892 р. вийшов друком перший том Записок Наукового товариства ім. Шевченка⁵⁷, що стало неординарною подією, оскільки із цього часу товариство стало науковим осередком українства. Поряд із працею над науковим збірником Ю.Целевич разом з А.Вахнянином за дорученням Шкільної Кращої Ради готував підручник з “Історії краю” у частині “княжого та политовського періоду” для середніх шкіл з українською мовою викладання⁵⁸.

Отже, постать Юліана Целевича посідає чільне місце серед представників народництва другої половини XIX ст. Він своєю невтомною працею, як член і голова багатьох українських культурно-освітніх товариств, спричинився до піднесення та утвердження їх ролі в житті українського населення Галичини. Це знайшло відображення в поданні конкретних пропозицій не тільки щодо вдосконалення напрямів і шляхів освітньої роботи серед народу, а й у процесах реорганізації внутрішньої структури товариств, через внесення змін у їх статuti. Це своєю чергою приводило до розширення сфер їх впливу на культурне життя в Галичині. Водночас, будучи педагогом за покликанням, Юліан Целевич прагнув посіяти в душах своїх учнів зерно правди про долю рідного народу й виробити в них почуття гордості й любові до нього. Не менш важливою справою, якій він присвячував чимало часу, була підготовка підручників для шкіл з українською мовою навчання. На нашу думку, подальшим напрямом дослідження діяльності Ю.Целевича має стати аналіз його творчої спадщини як науковця.

1. Баб'як П. Целевич Юліан Андрійович / П. Баб'як // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 475–477; Барвінський Б. Д-р Юліан Целевич (23. III. 1843 – 24. XII. 1892) і його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів / Б. Барвінський. – Львів : Накл. НТШ, 1927. – 336 с.; Гаврилів Б. Галицьке краєзнавство. Ч. 1 : Історичні дослідження на Прикарпатті в XIX – поч. XX ст. / Б. Гаврилів. – Коломия : Вік, 1997. – 165 с.; Грабовецький В. Олекса Довбуш / В. Грабовецький. – Львів : Світ, 1994. – 272 с.; Історик, етнограф, педагог : матеріали міжвуз. наук. конф., присв. 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993. – 84 с.; Качкан В. Українське народознавство в іменах : навч. посіб. : у 2 ч. / В. Качкан. – К. : Либидь, 1994. – Ч. 1. – 336 с.; Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові / В. Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 178 Крайовий шкільний комітет у м. Львові, оп. 1, спр. 102, арк. 9; Історик, етнограф, педагог : матеріали міжвуз. наук. конф., присв. 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 6.
3. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 292 Станіславська I державна гімназія ім. Романовського, оп. 1, спр. 2, арк. 5 зв.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (ЛНБ. ВР), ф. 167 Лвц II, спр. 3308, папка 97, арк. 14.
5. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів : Вид-во друк. отців Василіан у Жовкві, 1926. – С. 110.
6. ЛНБ. ВР, ф. 167 Лвц II, спр. 3308, папка 97, арк. 14.
7. Там само.
8. ЦДІАЛ України, ф. 834 Українське студентське товариство “Січ” у Відні, оп. 1, спр. 9, арк. 4–11.
9. Там само.
10. Там само, спр. 3, арк. 1.
11. Барвінський О. Літопис суспільної роботи і сили русинів австрійських / О. Барвінський. – Львів : Вид-во друк. т-ва ім. Шевченка, 1885. – С. 12.
12. Там само.
13. ЦДІАЛ України, ф. 834, оп. 1, спр. 10, арк. 11.
14. Там само, арк. 18–19.
15. Там само, ф. 178, оп. 1, спр. 102, арк. 9.
16. Там само.
17. Там само, ф. 514 Театральне товариство “Українська бесіда” у Львові, оп. 1, спр. 5, арк. 1; там само, спр. 30, арк. 1–2.
18. Там само, спр. 25, арк. 10.
19. Новинки // Діло. – 1885. – № 56. – 4 черв.
20. ЦДІАЛ України, ф. 514, оп. 1, спр. 25, арк. 10.

21. Там само, ф. 348 Товариство “Просвіта” м. Львів, оп. 1, спр. 6790, арк. 94.
22. Там само.
23. Там само, спр. 7628, арк. 19.
24. Там само, арк. 21; Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” / С. Перський. – Львів : Вид-во т-ва “Просвіта”, 1932. – С. 129.
25. ЦДІАЛ України, спр. 7628, арк. 23.
26. Новинки // Правда. – 1876. – Ч. 1. – 3 січ. – С. 44.
27. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 1, спр. 102, арк. 9.
28. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – Львів : Накл. НТШ, 1910. – С. 84.
29. Новинки // Правда. – 1873. – Ч. 3. – 27 берез. – С. 134–136.
30. Новинки // Правда. – 1873. – Ч. 10. – 13 лип. – С. 374–375.
31. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 3, спр. 424, арк. 7–8.
32. Там само, спр. 301, арк. 29–30.
33. Там само, спр. 424, арк. 7; там само, спр. 427, арк. 14; там само, спр. 433, арк. 32; там само, спр. 447, арк. 19.
34. Там само, спр. 424, арк. 8; там само, спр. 447, арк. 20.
35. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 292, оп. 1, спр. 2, арк. 49–50.
36. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 7628, арк. 224; Загальні збори товариства “Просвіта” // Правда. – 1876. – Ч. 12. – 18 черв. – С. 480–482.
37. ЦДІАЛ України, спр. 7628, арк. 229–230, 249; Sprawozdania z działalności wydłu товариства “Просвіта”, за рік адміністративний 1876/77. – Львів : Вид-во друк. т-ва ім. Шевченка, 1877. – С. 6.
38. Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” / С. Перський. – Львів : Вид-во т-ва “Просвіта”, 1932. – С. 120.
39. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 7628, арк. 247–264.
40. Там само, спр. 7629, арк. 6.
41. Новинки // Правда. – 1877. – Ч. 9. – 3 трав. – С. 343.
42. ЦДІАЛ України, ф. 514 Театральне товариство “Українська бесіда” у Львові, оп. 1, спр. 5, арк. 13.
43. Там само, спр. 6, арк. 13–17.
44. Білавич Г. Українське педагогічне товариство “Рідна школа”: етапи становлення та розвитку / Г. Білавич // Товариство “Рідна школа”. Історія і сучасність : науковий альманах. Ч. 1. – Львів : Вид-во Львів. крайового т-ва “Рідна школа”, каф. педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 8.
45. Там само.
46. ЦДІАЛ України, ф. 206 Рідна школа. Українське педагогічне товариство у Львові, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
47. Білавич Г. Назв. праця. – С. 8.
48. ЦДІАЛ України, ф. 206, оп. 1, спр. 1, арк. 9–96.
49. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів : Вид-во друк. отців Василіан у Жовкві, 1926. – С. 142.
50. ЦДІАЛ України, ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, оп. 1, спр. 30, арк. 9.
51. Там само, арк. 10; там само, спр. 371, арк. 16.
52. Там само, спр. 30, арк. 13; Новинки // Діло. – 1890. – № 64. – 1 квіт.
53. ЦДІАЛ України, спр. 30, арк. 14.
54. Там само, спр. 33, арк. 3–4; Всячина і новинки // Батьківщина. – 1892. – Ч. 10. – 18 берез.; Sprawozdania z działalności wydłu товариства ім. Шевченка у Львові // Діло. – 1892. – № 48. – 13 берез.; Загальні збори наукового товариства ім. Шевченка // Правда. – 1893. – Т. XVII. – Май. – С. 269–273; Загальні збори наукового товариства ім. Шевченка // Учитель. – 1893. – Ч. 11. – 17 черв.
55. ЦДІАЛ України, спр. 30, арк. 57.
56. Там само, арк. 65.
57. Мороз М. Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944 рр.). З історії Наукового товариства ім. Шевченка : (Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові). – Львів, 1998. – Т. 10. – С. 211.
58. Новинки // Діло. – 1892. – № 263. – 2 груд.

В статтє авторы исследовали процесс формирования и становления мировоззренческих позиций Ю.Целевича как личности, очертили его культурно-образовательную деятельность в тесной связи с конкретно-исторической ситуацией на западноукраинских землях второй половины XIX в. Также раскрыто место и значение Ю.Целевича в народническом движении, прослежено его участие в деятель-

ности національно-культурных обществ Галичины (“Сич”, “Русская Беседа”, “Просвита”, “Научное общество имени Т.Шевченко” и др.) второй половины XIX в.

Ключевые слова: Ю.Целевич, Галичина, общество, интеллигенция, мировоззренческая позиция, обучение.

In the article the authors traced the process of formation and development of worldview of Y.Tselevich as personality, highlighted its cultural and educational activities in close contact with the concrete historical situation at Western in the second half of the nineteenth century. Reveals the location and value of Y.Tselevich in populist movement, traced his involvement in the activities of Galician national cultural societies (“Sich”, “Ruska Besida”, “Prosvita”, “Scientific Society by Taras Shevchenko” etc.) of the second half of the 19 c.

Keywords: Y.Tselevich, Galicia, society, intellectuals, worldview, learning.

УДК 929:341.71

Ігор ГРИНИК

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

У статті висвітлено підсумки дипломатичної діяльності державного секретаря закордонних справ ЗУНР Василя Панейка на Паризькій мирній конференції. Проаналізовано ставлення країн Антанти до відновлених держав у Східній Європі, а саме: Польщі, Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки. У статті охарактеризовано проблеми впливу геополітичних факторів на шляху вирішення українського питання. З’ясовано причини зміни напрямів дипломатії ЗУНР і дипломатичних кроків В.Панейка. Досліджено значення дипломатичної діяльності В.Панейка для досягнення української державності.

Ключові слова: Паризька мирна конференція, Антанта, Східна Галичина, українське питання, ЗУНР, дипломатична місія.

За роки розбудови української держави вітчизняними дослідниками заповнено певний вакуум в історичній науці щодо повернення українському народові його визначних громадських діячів, науковців, політиків. Василь Лукич Панейко (1883–1956) належить до несправедливо малодосліджених постатей української історії, хоча вплив відомого громадсько-політичного діяча, талановитого дипломата й публіциста на суспільно-політичні процеси в Західній Україні в першій третині ХХ ст. є досить вагомим.

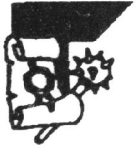
Ключовою подією в державотворчій діяльності В.Панейка стало його призначення 11 листопада 1918 р. на посаду Державного Секретаря закордонних справ ЗУНР. Актуальність теми зумовлена тим, що дипломатична діяльність В.Панейка в українській історичній науці висвітлена фрагментарно й до цього часу немає однозначної оцінки його діяльності на Паризькій мирній конференції.

Метою статті є з’ясування значення дипломатії В.Панейка стосовно визнання державами Антанти права українського народу на самостійне державно-політичне життя.

Наприкінці 1918 р. через відновлення Польської держави та проголошення Західно-Української Народної Республіки на порядку денному європейської політики з’явилося “східно-галицьке питання”, одне з найскладніших територіальних питань у Європі після Першої світової війни.

Доля ЗУНР залежала від багатьох розрахунків країн Антанти. Тоді більшість європейських політиків не вірили в життєздатність незалежної української держави й перед загрозою поширення соціалістичних революцій у Європі схилилися до думки, що їй потрібна сильна Польща, яка зможе протистояти більшовицькій Росії.

На початку 1919 р. український політикум починав розуміти, що здобути державну незалежність за допомогою власних сил, навіть за умови максимальної мобілізації людських,

матеріальних, фінансових ресурсів, – завдання майже недосяжне. У цих важких суспільно-політичних умовах великі надії уряди УНР і ЗУНР покладали на міжнародну спільноту, зокрема справедливе рішення Паризької мирної конференції.

Міжнародна конференція розпочала роботу в Парижі 18 січня 1919 р. за участі 27-ми держав. Найважливіші питання вирішувалися на засіданнях так званої “Ради десяти”, до якої входило по два представники від кожної з п’яти великих держав-переможниць – Англії, Франції, США, Італії та Японії. Згодом засідання “Ради десяти” змінилися засіданнями значно вужчого органу – “Ради чотирьох” (Англія, Франція, США, Італія). Де-факто всі спірні питання вирішували прем’єр-міністр Франції Жорж Клемансо, прем’єр-міністр Великобританії Девід Ллойд-Джордж та президент США Вудро Вільсон.

Відзначимо, що в той час, коли відбувалася мирна конференція в Парижі, у Києві 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані урочисто проголосили Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки.

Унаслідок об’єднання західноукраїнська держава отримала назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗО УНР), а її президент Є.Петрушевич увійшов до складу Директорії УНР. І хоча повної уніфікації не відбулося (ЗУНР зберігала власну адміністрацію, законодавчу й виконавчу владу, збройні сили, повну самостійність у веденні внутрішньої політики), обидві республіки почали виступати спільним фронтом на міжнародній арені.

Українська делегація, яка прибула на конференцію без формального запрошення, так і не була визнана й могла розраховувати лише на неофіційні відносини з іншими делегаціями. Очолив делегацію Г.Сидоренко, а його заступником став державний секретар закордонних справ ЗУНР В.Панейко. До її складу також увійшли О.Шульгин, А.Марголін, М.Туган-Барановський, С.Томашівський та інші. Прибувши до столиці Франції, в одному зі своїх перших звітів голова делегації писав українському уряду Директорії УНР: “З самих перших днів мого перебування в Парижу мною було помічено, що про Українську Народну Республіку ніхто нічого докладно не знає, не тільки в широких масах, але й серед дипломатичних і політичних кіл, не знають про українську справу взагалі, про домагання українського народу і його уряду. Тому вороги Республіки розповсюджували вільно всякі брехні й інсинуації про нас і ширили провокацію. Головним робом напірали на те, що ми є большевики і германофіли”¹.

В.Панейко, долаючи перешкоди французьких властей, зміг дістатися Парижа тільки 22 березня 1919 р. Інші члени делегації (С.Томашівський, С.Шелухін, О.Шульгин, В.Дідушок) прибули ще пізніше.

З перших днів роботи української делегації на Паризькій конференції стало зрозуміло, що “інстинкт самозбереження” двох держав подекуди почав брати верх над здоровим глуздом. Подвійні стандарти дипломатичного представництва полягали в тому, що дипломати ЗУНР, особливо В.Панейко, виступали за зміцнення суверенності західноукраїнської держави. Східна Галичина в таких умовах мала стати з’єднувальною ланкою із Західною Європою. Натомість принципово інші засади сповідувала Директорія УНР, яку в середині лютого 1919 р. очолив С.Петлюра. “Шлях до української державності, – вважав він, – стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами. Інша політика – це мрії, нереальні комбінації, що призведуть до того, що ніякої України не буде”².

Ці суперечності, котрі дедалі більше загострювалися, були викликані двома головними причинами. По-перше, різним міжнародним становищем і відповідно різними зовнішньополітичними пріоритетами, а по-друге, міжпартійною боротьбою в урядах УНР і ЗУНР. Головну небезпеку для ЗУНР від перших днів її існування становила агресія з боку Польщі. Директорії УНР, яка ледь утримувала фронт проти Червоної армії й відчувала постійну загрозу з боку білої Росії, було не під силу втручатись у події на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Зауважимо, що Директорія не була в стані війни з Польщею.

У таких умовах склалися напружені взаємини між Г.Сидоренком і В.Панейком. На думку В.Панейка, голова української делегації “скоро вспів відкинути від себе антантських агентів і делегатів, а галицьку справу він швидко вспів радикально скомпромітувати”³.

Тактика дій В.Панейка на Паризькій мирній конференції визначалася ситуацією на українсько-польському фронті. Він перебував на постійному зв'язку із Є.Петрушевичем і членами уряду, від яких отримував інформацію та директиви щодо подальших дій.

У середині лютого 1919 р. УГА розпочала Вовчухівську операцію, яка повинна була звільнити територію Східної Галичини від поляків. Проте в події втрутилася міжнародна спільнота. До Львова для врегулювання конфлікту прибула місія на чолі з французьким генералом Бартелемі. 28 лютого 1919 р., після тривалих дискусій, місія поставила ультимативну вимогу негайного припинення бойових дій і запропонувала встановити демаркаційну лінію, згідно з якою більшість території Східної Галичини, зокрема нафтові райони та Львів переходили до польського уряду. Через такий розвиток подій В.Панейко звернувся з листом до президента США В.Вільсона, у якому повідомляв про зрив польсько-українських переговорів й упереджене ставлення Бартелемі до українців, на якого, власне, поклав відповідальність за негативний результат цих переговорів. Він підкреслив, що українці Галичини погодяться на лінію перемир'я, якщо вона відповідатиме Вільсоновим принципам, тобто польсько-українському етнічному кордону. В.Панейко відзначив, що місія Бартелемі “показалась явно сторонньою на користь поляків і в нашу некористь. Її пропозиція завішення зброї, з демаркаційною лінією, віддаючою нафтові області полякам, український штаб і уряд відкинув”⁴. Державний секретар закордонних справ ЗО УНР отримав відповідь, у якій наголошувалося, що президент США уважно вивчить ситуацію, описану в телеграмі, після чого в Галичину буде вислано спеціальну міжсоюзну місію.

У той час керівництво більшовицької Росії, охоплене ейфорією близької перемоги соціалістичних революцій у Європі, розпочало розробляти план походу Червоної Армії в Західну Європу. У своїх спогадах тодішній командувач Українського фронту В.Антонов-Овсієнко писав, що 26 березня 1919 р. він отримав наказ головнокомандувача Й.Вацетіса про те, що наступальною операцією війська фронту (близько 89 тис. вояків) мали з'єднатися з військами радянської Угорщини. Успіхи навесні 1919 р., зауважував автор, ставили на порядок денний утворення єдиного фронту революції радянських республік: Росії, України, Угорщини, Баварії (у перспективі – Німеччини). Однак виконання стратегічного плану залежало від перебігу українсько-польської війни. В.Антонов-Овсієнко підкреслював, що необхідно було “відсікти Галичину від Антанти, підтримувати війну між поляками і галичанами, і для цього активізувати агітацію і пропаганду у Східній Галичині”⁵. У таких умовах Галичина ставала своєрідним “мостом” для перекидання соціалістичної революції в Європу.

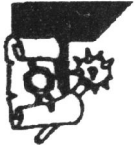
Оцінюючи тогочасну воєнно-політичну ситуацію на сході Європи, французька газета “Petit Parisien” із тривогою констатувала: “Галичина, ця остання протибільшовицька українська твердиня, ізольована і залишена на свої власні сили. Коли б вона розпалася, то на її руїнах більшовизм російський і угорський подадуть собі руки і ніяка Польща, ані Румунія цьому не перешкодить...”⁶.

Стривожена подіями в Галичині, Антанта наприкінці березня 1919 р. у м. Ходорові ініціювала проведення українсько-польських переговорів, які в підсумку завершилися безрезультатно.

Для В.Панейка ставало зрозуміло, що західноєвропейські країни не зацікавлені у створенні як єдиної української держави, так і наданні незалежності її складовій частині – ЗУНР. Дипломат відзначав: “То таки є правдою, що ні одна велика держава не має нині інтересу у відриванні України від Росії, ні віри в можливість такого акту...”⁷.

15 квітня 1919 р. В.Панейко провів зустріч із колишнім представником польського уряду в Берні п.Залеським. Державний секретар закордонних справ ЗО УНР відзначив, що до припинення наростаючої польської агресії він “уважає свої дальші розмови з представниками союзників безперспективними, своє дальше перебування в Парижі зайвим, а уряд ЗО УНР вправі шукати допомоги в іншій ніж Антанта стороні”⁸. У відповідь англійські представники, за словами В.Панейка, просили його не покидати Париж.

18 квітня 1919 р. Радою Паризької мирної конференції було утворено “Спеціальну Міжсоюзну Комісію для підписання перемир'я між Польщею й Україною”⁹, до якої увійшли представники США, Англії, Франції та Італії, очолив комісію генерал Бота.

7 травня 1919 р. до столиці Франції прибула доповнююча українська дипломатична місія в складі керуючого справами закордонного відомства ЗО УНР М.Лозинського (голова делегації), голови військового відомства полковника Д.Вітовського, полковника Ерле та перекладача з французької мови О.Кульчицького. Голова дипломатичної місії ЗО УНР В.Панейко був прикрито вражений складом доповнюючої делегації, оскільки напередодні пропонував вислати до Парижа генерала М.Тарнавського або ж полковника В.Курмановича.

Прибуття М.Лозинського й Д.Вітовського значно поглибило кризу у відносинах чільних діячів ЗО УНР, які розкололися на два табори. М.Лозинський відзначав: «Одразу ж на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка, Панейко привітав нас заявою, що наш приїзд се для нього “удар ножом ззаду”. Водночас С.Томашівський, побачивши в документах новоприбулих делегатів назву “Західна Область УНР”, з іронією зауважив: «Ми тут докладаємо всіх сил, щоб переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!»¹⁰.

Відповідаючи на критику В.Панейка, М.Лозинський підкреслював: «Ціла акція п. Панейка в цілі ратування Східної Галичини від Польщі доказування, що Східна Галичина не є часть Української Народньої Республіки, тільки щось окреме від неї. Представникам держав Антанти він доказував, що тільки Східна Галичина доросла до державного життя і тільки вона з усіх українських земель не є заражена большевизмом, отже, тільки з неї можна утворити базу протибольшевицької акції. Сим надіявся він досягнути признання Державного Секретаріату як самостійного уряду Східної Галичини і добитися бодай неутралізації Східної Галичини під протекторатом Антанти»¹¹.

Пропозиції комісії на чолі з Л.Ботою були відкинуті польською стороною, яка готувала збройну інтервенцію на галицький фронт і вже 14 травня 1919 р. із Франції в Галичину була направлена 80-тисячна армія генерала Галлера, що й вирішило в подальшому долю українсько-польської війни на користь поляків. Зусилля В.Панейка щодо мирного врегулювання українсько-польського протистояння не увінчалися успіхом.

Цього ж дня 14 травня делегацію ЗО УНР запросили на засідання найвищої Ради за участі Д.Ллойд-Джорджа, Ж.Клемансо, В.Вільсона. Останній попросив охарактеризувати відносини між українцями й поляками в Східній Галичині. В.Панейко, Д.Вітовський і М.Лозинський запевнили присутніх, що ЗУНР прагне досягти порозуміння із польською стороною та вести боротьбу з більшовиками. Прем'єр-міністр Великобританії запитав: “Виходить, що Україна веде війну з більшовиками, а поляки атакують її з тилу?” і після ствердної відповіді В.Панейка звернувся до Ж.Клемансо: “Ось бачите, що роблять ваші поляки!”¹². Наступного дня, за наполяганням В.Панейка, українську делегацію прийняв Ж.Клемансо. Президент Франції повідомив, що очікує пояснень від Ю.Пілсудського про польську наступальну операцію в Східній Галичині. Він укотре зауважив, що найвища Рада зацікавлена в припиненні бойових дій на території Західної України.

20 травня В.Панейко та інші члени української делегації звернулися до президента Франції з нотою, у якій вимагали негайно припинити польський наступ у Галичині. 21 травня 1919 р. українська делегація на чолі з В.Панейком і М.Лозинським прибула на засідання “Ради чотирьох”. Як зауважували учасники зустрічі, запитання Д.Ллойд-Джорджа були надто поверхневими, на кшталт: “Чи Ви добре обходитеся з поляками? Яка відмінність між польською і українською мовами?” Водночас закиди української сторони про нецільове використання армії Галлера залишилися непочутими¹³.

Невдачі на міжнародній арені остаточно розкололи українську місію. Голова української делегації Г.Сидоренко підтримав польські наміри щодо направлення в Галичину армії Галлера. На запитання В.Панейка, чи справді голова української делегації надав санкцію на окупацію Східної Галичини полякам, Г.Сидоренко відповів: “Да, я згодився”¹⁴.

Державний секретар закордонних справ ЗО УНР відзначав: “Про геростратську славу українських “самостійників” з польської ласки й не говорити. Згоджуючись, аби Україна була об'єктом велико-польської політики, замість суб'єктом політики української, вони скомпрометували чистий клич національної самостійності. Продаючи “самостійну” по їх розумінню

Україну Пілсудським, вони спізнали й утруднили реалізацію дійсної самостійності українського народу”¹⁵.

Без відома голови делегації В.Панейко заснував окреме бюро дипломатичної місії, а коли його закулісна діяльність стала предметом обговорення на внутрішньому засіданні делегації, він заявив, що в галицькому питанні він “має право виступати сам і без делегації”¹⁶.

Аналізуючи міжнародну ситуацію, яка склалася на той час, В.Панейко усвідомлював, що єдиний спосіб зберегти незалежність ЗО УНР – це отримати допомогу від білої Росії, яку водночас підтримувала Антанта. Він зауважував: “Україна й Московщина, чи їм се мило, чи не мило, призначені природою жити з собою в зв’язку ближшим (ближчим. – *Авт.*) ніж з іншими державами й народами, призначені бути спільниками в одній імперії, призначені здійснити кожна свою самостійність у рамках сеї спілки. Форми сеї спілки, як і кожної іншої, можуть бути різні, рамки її тісніші або ширші...”¹⁷.

Наприкінці травня – на початку червня становище на сході Європи зазнало кардинальних змін. Значно посилюючись після прибуття армії Галлера, польські війська зламали відчайдушний опір Української Галицької Армії та досягли своєї головної мети в Східній Галичині – окупували нафтові райони й зустрілися з румунськими військами на Покутті. Передбачення В.Панейка щодо такого розвитку подій справдилися.

Водночас розпочався відступ адмірала Колчака в Росії, Червона армія окупувала майже всю Україну, а влада Директорії практично не виходила за межі Кам’янка-Подільського. У цих умовах лише Польща здавалася спроможною протидіяти поширенню революції в Європі і її вага в очах західних урядів зростала.

25 червня 1919 р. Найвища Рада Паризької мирної конференції ухвалила рішення про дозвіл польським військам окупувати Східну Галичину до річки Збруч – колишнього кордону між Австро-Угорською та Російською імперіями, що означало повну ліквідацію державного існування ЗУНР (ЗО УНР).

У листах до Є.Петрушевича від 8 серпня та 17 жовтня 1919 р. В.Панейко повідомляв про ситуацію, що склалася в Європі на той час, пропонував різні варіанти порятунку України. Він писав: “Ситуація недобра. Як щодо Галичини, так і соборної України. З газет, які привезено свіжо з Камінця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі щодо міжнародного становища. Поляки грають подвійну гру: підюжують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші як діти йдуть на тім польським шнурочку. Боюся, що ліквідація прийде скорше, ніж хто і думає”¹⁸.

5 грудня 1919 р. на спільному засіданні української делегації в Парижі було висловлено недовіру низці її членів, зокрема В.Панейку й С.Томашівському¹⁹. Наступного дня члени делегації звернулися до уряду УНР зі зверненням: “Д-р Панейко та проф. С.Томашівський за весь час своєї праці в Парижі ігнорували делегацію УНР і проводили свою працю цілком сепаратно, як в галицькій, так і в загальноукраїнській справі”²⁰.

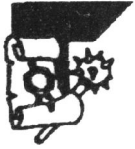
16 грудня 1919 р. делегати ЗУНР офіційно самостійно вийшли зі складу делегації²¹. Своє рішення вони пояснили “соборницькими переконаннями”, а також “протестом проти віддання українських земель Польщі Директорією внаслідок Варшавської угоди 2 грудня 1919 р.”²².

19 грудня 1919 р. у Парижі за сприяння Є.Петрушевича В.Панейко утворив Український Національний Комітет (УНК), який орієнтувався на антибільшовицьку Росію, зокрема на Добровольчу армію Денікіна.

І.Кедрін писав, що “загальним переконанням є те, що договір УГА з Денікіним 24 жовтня 1919 року – це насправді плід духа В.Панейка і що орієнтація д-ра Є.Петрушевича на Росію зформувалась під впливом листів В.Панейка, що приходили з Парижу”²³.

21 січня 1920 р. Паризька мирна конференція припинила свою роботу. Після поразки на початку 1920 р. Добровольчої армії А.Денікіна під Новоросійськом В.Панейко відійшов від співпраці з УНК. Разом із поразкою білої Росії згасли останні надії галичан на позитивне розв’язання східногалицької проблеми.

Таким чином, дипломатична діяльність В.Панейка, орієнтована на країни Антанти, на Паризькій мирній конференції зазнала краху. В умовах, коли Антанта не визнавала УНР і ЗУНР

повноцінними суб'єктами міжнародних відносин, а Директорія УНР пішла на зближення з Варшавою коштом Східної Галичини, західноукраїнські дипломати на чолі з В.Панейком змушені були шукати інших союзників для порятунку української державності, у тому числі шляхом утворення об'єднаної східноєвропейської федерації держав у союзі з Росією та іншими східноєвропейськими державами. Отже, В.Панейко, репрезентуючи невизнану Західно-Українську Народну Республіку на найвищому міжнародному форумі, робив усе можливе, щоб донести до країн Західної Європи й США міжнародне право українців на створення власної держави, але зовнішні обставини виявилися непереборно сильнішими, ніж державна воля українського дипломата.

1. Додатки і документи // Ісак Мазепа. Україна в огні й бурі революції : 1917–1921. – К., 2003. – С. 539.
2. Там само. – С. 216.
3. Лозинський М. Заспокоювання мін Залеського / Михайло Лозинський // Діло. – 1926. – 19 жовт. – С. 3.
4. Там само. – С. 2.
5. Литвин М. Історія ЗУНР / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.
6. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939). Т. 1 / Микола Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 125.
7. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи : Галичина й Україна супроти Польщі й Росії / Василь Панейко. – Відень, 1922. – С. 14.
8. Лозинський М. Заспокоювання мін Залеського / Михайло Лозинський // Діло. – 1926. – 20 жовт. – С. 2.
9. Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920 / Михайло Лозинський // Українська революція : Розвідки і матеріали. Кн. 5. – Відень : Червона Калина, 1922. – 228 с. – С. 120.
10. Табачник Д. Історія української дипломатії в особах : навч. посіб. для студ., аспірантів спец. «Історія», «Історія України» / Дмитро Табачник. – К. : Либідь, 2004. – С. 342.
11. Лозинський М. Куди ідете? : Відкритий лист до членів Української Національної Ради і Ради Державних Секретарів Західної Области Української Народної Республіки і до Українського Національного Комітету в Злучених Державах Північної Америки. Париж, 31 січня 1920 р. / Михайло Лозинський // Табачник Д. Історія української дипломатії в особах : навч. посіб. для студ., аспірантів спец. «Історія», «Історія України» / Дмитро Табачник. – К. : Либідь, 2004. – С. 343.
12. Борщак І. Відгомін УГА на Версальській конференції / Ілько Борщак // Українська Галицька армія. – Вінніпег, 1960. – С. 147–149.
13. Головченко В. Дебют новітньої української дипломатії на Паризькій мирній конференції 1919 року / В. Головченко // Київська старовина. – 2003. – № 6. – С. 15.
14. Лозинський М. Заспокоювання мін Залеського / Михайло Лозинський // Діло. – 1926. – 19 жовт. – С. 2.
15. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії / Василь Панейко. – Відень, 1922. – С. 24.
16. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 рр. / Микола Кугутяк // Галичина : Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 201.
17. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи : Галичина й Україна супроти Польщі й Росії / Василь Панейко. – Відень, 1922. – С. 32.
18. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський // Український голос. – 1918. – 13 листоп. – С. 2.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3603, оп. 1, спр. 1, арк. 114.
20. ЦДАВО України, ф. 4211, оп. 1, спр. 15, арк. 37.
21. Там само, ф. 4440, оп. 1, спр. 3, арк. 14.
22. Воля. – 1920. – 7 лют. – С. 257.
23. Кедрин І. Життя – події – люди : спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – 724 с. – С. 228.

В статтє освещены итоги дипломатической деятельности государственного секретаря иностранных дел ЗУНР Василия Панэйка на Парижской мирной конференции. Проанализированы отношения стран Антанты к восстановленным государствам в Восточной Европе, а именно: Польше, Украинской Народной Республике, Западно-Украинской Народной Республике. В статтє охарактеризованы проблемы влияния геополитических факторов на решения украинского вопроса. Выяснены причины изменения направлений дипломатии ЗУНР и дипломатических шагов В.Панэйка. Исследовано значение дипломатической деятельности В.Панэйка для достижения украинской государственности.

Ключевые слова: Парижская мирная конференция, Антанта, Восточная Галиция, украинский вопрос, ЗУНР, дипломатическая миссия.

In the article there highlighted outcome of the diplomatic mission of the secretary of state for foreign affairs of WUPR (the Western Ukrainian People's Republic) Vasyl Paneyko on the Paris Peace Conference. There was analyzed attitude of the Entente countries to the restored states in the Eastern Europe, that is Poland, the Ukrainian People's Republic, the Western Ukrainian People's Republic. In the article there defined problems of influence of geopolitical factors on solving of the Ukrainian problem. It was studied out importance of the diplomatic activity of V.Paneyko for consummation of the Ukrainian statehood.

Keywords: The Paris Peace Conference, Entente, Eastern Galicia, the Ukrainian problem, WUPR, diplomatic mission.

УДК 94(477)+32

Наталія БУРАЧОК

УЧАСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА В ДІЯЛЬНОСТІ ФРОНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

У статті досліджується формування та діяльність Фронту національної єдності, його участь у політичному житті Західної України у 30-х рр. ХХ ст. Основну увагу звернуто на організаційну, ідеологічну й публіцистичну діяльність членів ФНЄ та участь у ньому Миколи Шлемкевича. Проаналізовано ідеологію цієї політичної партії. Досліджується також місце партії ФНЄ в західноукраїнському політичному спектрі. Встановлено, що у теперішніх умовах громадсько-політична діяльність М.Шлемкевича, його ідеї мають виразну співзвучність із сучасними дослідженнями проблем національної єдності та державності.

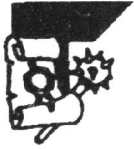
Ключові слова: М.Шлемкевич, М.Іванейко, ФНЄ, “Перемога”, “Батьківщина”, творчий націоналізм.

Фронт національної єдності (далі – ФНЄ) – легальна політична партія, яка була утворена 1933 р. у Львові, на тлі важкої політичної ситуації на українських землях під Польщею. Вона боролась проти політики “нормалізації”, що її провадило УНДО. До формування ФНЄ була причетна ідеологічна група “Нового часу”, що була утворена за ініціативи Д.Паліїва, згодом оформився організаційний комітет у складі: С.Герасимовича (голови), Д.Паліїва (секретаря), М.Блозовського, В.Кохана, Л.Савойка, а також членів кооперативного видавництва “Батьківщина” (І.Рудницького, М.Коновальця).

В історіографічному плані політична діяльність М.Шлемкевича у становленні ФНЄ не стала об’єктом особливої уваги дослідників. Науковці у своїх працях писали про М.Шлемкевича як філософа, оминаючи його громадсько-політичну діяльність. Дослідження діяльності ФНЄ та участь у ній М.Шлемкевича започатковано в публікаціях О.Медвідь, Т.Ходак та інших.

Виходець з УНДО, Д.Паліїв організував ФНЄ, де ідеологом був М.Шлемкевич. Офіційною датою заснування партії вважається 1 листопада 1933 р., коли вперше побачив світ друкований орган ФНЄ – журнал “Перемога”, на сторінках якого було опубліковано тези його політичної програми. На початкових етапах свого існування ФНЄ обмежувався ідеологічно-пропагандистською діяльністю через свої газети й журнали: “Перемога”, “Українські вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”¹.

У 1933 р. двотижневик “Перемога” виходив у світ 1-го і 15-го числа кожного місяця, а з 1 листопада 1934 р. один раз на місяць². У партійній програмі ФНЄ зазначалося, що він ставить собі за мету організувати провідну верству з усіх станів і шарів української нації (згодом виникла назва “творчий націоналізм”)³. На сторінках журналу “Перемога” 1 березня 1935 р. М.Шлемкевич під псевдонімом М.Іванейко опублікував статтю під назвою “Ідея й господарст-

во”, де й розтлумачив суть творчого націоналізму⁴. Поступово внаслідок жвавої організаційної роботи діяльність ФНС набрала значного розвитку. У листопаді 1934 р. почав виходити тижневик “Батьківщина”, а видавництво “Батьківщина” розгорнуло активну видавничу діяльність; з листопада 1935 р. вийшов у світ щоденник “Українські Вісті”⁵.

23 і 24 березня 1935 р. у Львові відбулася Перша крайова конференція ФНС. Під час її засідань було ухвалено резолюцію, яка була співзвучна з “Тезами ФНС”, оголошеними 1 листопада 1933 р. У тезах зазначалося, що сильним є народ, що має відповідне керівництво, яке організує його й веде в правильному напрямку⁶. М.Шлемкевич на конференції виступив з доповіддю “Ідеологічні підстави творчого націоналізму”⁷.

1 квітня 1935 р. у журналі “Перемога”, де висвітлювались події Першої крайової конференції, було опубліковано “Тези ФНС”:

- Бути сильним, або загинути!
- Створити синтезу революційної ідеї нового українського світу з організованою працею заради нього в різноманітній гушавині сучасного життя – це передумова подужання, відродження, це неухильний приказ нашого дня.
- В сучасному релятивізмі змішані інтелектуальна свобода й моральна безхарактерність.
- Молода нація стає лицарем своєї правди.
- Спинити ті розкладові тенденції, розбудити й викінчити національну спільноту – це найперше завдання творчого націоналізму й його носителя ФНС.
- Основні риси діяльності ФНС:
 1. Діяльність ФНС скерована до позитивної творчості.
 2. Скерованість углиб національної спільноти.
- Українська національна ідея до основ революційна.
- В цей великий час не можна зрікатися великих призначень⁸.

У цьому ж номері газети зазначалося: «“Перемога» – це не масовий журнал. Її читачі ті, що їх об’єднує одна ціль: знайти правильні шляхи відбудови сили української нації”⁹. 1936 р. “Перемога” виходила щокварталу. Редактором цього журналу стає М.Іванейко (М.Шлемкевич)¹⁰.

20 вересня 1936 р. у Львові відбувся Перший конгрес ФНС, в якому взяли участь 376 делегатів із 35 повітів краю (у тому числі 80% становили селяни)¹¹. На конгресі виступили С.Герасимов, М.Шлемкевич, С.Волинець, Д.Паліїв. Для ФНС це була переломна подія, що означала перехід від ідеологічно-пропагандної підготовки – до організаційних утілень і виявів у зовнішньому світі¹². Конгрес прийняв статут партії, який будувався на засадах суворого централізму, обрав провідником ФНС Д.Паліїва, призначив Політичну комісію; закликав до боротьби проти більшовизму та “всіх егоїстичних класових доктрин, всяких партійних поділів, демоліберальних гасел про народоправство”, наголосив, що лише творчий націоналізм і сильний провід “можуть сконсолідувати цілу націю на підставі великих ідей”¹³. Метою ФНС було здійснення тез, проголошених 1 листопада 1933р.¹⁴.

Керівним органом ФНС була обрана на конгресі політична колегія, до складу якої увійшли: С.Герасимович (голова), Д.Паліїв (провідник ФНС), М.Шлемкевич, В.Кохан, Л.Савойка, С.Волинець (секретар), Ю.Крохмалюк, М.Дзьоба, І.Гладилович, В.Дзись, Д.Кузів, М.Кушнір, Т.Руденський. Другим керівним органом ФНС була Крайова рада, до складу якої входило 30 членів¹⁵.

Фронтвики вважали себе легальним націоналістичним рухом. Тези ФНС 1933 р., матеріали конференції 1935 р. і конгресу 1936 р. склали основу ідеології творчого націоналізму. Проте чіткого державотворчого плану дій політична партія не мала. Вихідною засадою ідейно-політичної концепції творчого націоналізму була ідея особливої історичної місії української нації в слов’янському світі та Європі. Згідно з поглядами діячів ФНС, українська нація виступала як носій слов’янської та європейської культури й духу Божого народу. В ідеології творчого націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації як запоруки відновлення української держави. У зв’язку із цим на конференції ФНС 1935 р., І конгресі 1936 р. було висунуто ідею загальної перебудови всього політичного устрою українського суспільства.

Зважаючи на згубність міжпартійної “війни всіх проти всіх”, лідери ФНС вбачали своє завдання в тому, щоб “ліквідувати в українському світі всякий партійний поділ і анархію”. Тому боротьба з партійництвом стала однією з головних засад діяльності фронтовиків¹⁶.

Особлива увага в їхніх програмних засадах відводилася формуванню нового проводу нації. Виступаючи на першому конгресі ФНС (1936 р.), Д.Паліїв у зв'язку із цим зазначав: “Джерело нашої кризи зрозуміле: на наших очах занепадає та провідна верства української нації, яка продовж 19-го і 3-х десятків літ ХХ ст. творила розум народу. Світська і духовна інтелігенція перестає бути у своїй масі провідною верствою, вона втікає від того почесного обов'язку. Тому почала існувати криза того національного проводу, який виріс з тої провідної верстви. Треба зберегти з поміж неї цінну частину, а разом з тим всю увагу спрямувати на витворення, виховання нової провідної верстви й проводу. Селянство мусить стати ядром ФНС, з селянства мусять вийти головні кадри нової провідної верстви”¹⁷.

Силу нації фронтовики вбачали в якісних характеристиках її проводу, вождя, провідника, що уособлював загальнонаціональну організацію, виступав найвищою організаційно-політичною владою для членів політичної партії. Безоглядний послух її провіднику й сувора організаційна дисципліна лягли в основу статуту й правильника ФНС¹⁸.

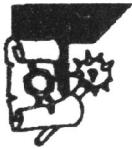
Окреслена М.Шлемкевичем, Д.Паліївим, С.Волинцем, у загальних рисах державотворча концепція партії передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтовики планували, опираючись на зовнішні й внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНС, міжнародний військовий катаклізм, у ході якого СРСР потерпить поразку. Партійні публіцисти вважали, що “більшовизм перемінюється поволі в якийсь новітній московський націоналізм”, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення земель Західної України¹⁹.

Популярності ФНС сприяла тактика легальної опозиції, яку провадила організація щодо польської держави. Д.Паліїв пов'язував з новою організацією далекосяжні плани, в основі яких лежала найвища мета – побудова самостійної соборної Української держави²⁰. Польська влада переслідувала ФНС, часто конфіскувала його видання і переслідувала найактивніших діячів (на початку 1939 р. був заарештований весь секретаріат); восени 1939 р. були заборонені партійні часописи “Перемога” і “Батьківщина”, друкованим органом ФНС впродовж місяця був “Хліборобський Шлях”. Згодом видання “Батьківщина” відновилося²¹.

Після окупації 1939 р. Німеччиною та СРСР Польщі, а в 1941 р. усїєї території України, українська проблема, як і загалом польсько-українські стосунки, ще більше ускладнилися. Фронтовики розуміли, що СРСР, Німеччина і польський еміграційний уряд у Лондоні нахабно підігрували ці етнополітичні суперечності у власних геополітичних цілях. Тому, в силу цілого ряду обставин, українсько-польські та українсько-німецькі діалоги наприкінці війни все ж були приречені на різке загострення, у центрі якого опинилися українські та польські збройні формування по різні боки фронту, а жертвами стали тисячі українців, поляків, євреїв, що мешкали на польсько-українському пограниччі²².

Наприкінці 30-х років провідники ФНС сподівалися, що в боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України українство зможе розраховувати на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. Незважаючи на вирішальну й підступну роль Німеччини в окупації Угорщиною в березні 1939 р. Карпатської України, праворадикали не втрачали надій на відродження національної державності за сприяння Берліна, насамперед у ході неминучої війни Третього рейху з Радянським Союзом. Тому, на певному етапі, зокрема в 30-х – початку 40-х рр. в ідеології та політиці ФНС домінували засади інтегрального націоналізму²³.

Непримиренним було ставлення політичної партії і до Польщі. Фронтовики різко засудили автономістську концепцію УНДО, виступили проти будь-яких угод із польським урядом. Варто зазначити, що боротьба з угодовством стала одним із факторів утворення ФНС. Упродовж другої половини 30-х рр. фронтовики здобули значний вплив серед українського суспільства.

Цьому значною мірою сприяла організаційно-політична криза, в якій перебувала УНДО й ОУН. До ФНС примкнула частина членів УНДО, не задоволених політикою “нормалізації”, а також ОУН, гетьманців і навіть колишні прихильники КПЗУ. Наприкінці 30-х рр. партія займала помітне місце в західноукраїнському політичному спектрі²⁴.

Після початку польсько-німецької війни частина провідних членів ФНС виїхала за кордон. Оскільки в умовах німецької окупації на території Генеральної Губернії не можна було вести незалежної української політики, Д.Паліїв припинив діяльність політичної партії навесні 1941 р. Членів ФНС закликали долучитися до роботи в Українському центральному комітеті²⁵.

Отже, державотворча стратегія ФНС, до формування якої безпосередньо був причетний М.Шлемкевич, передбачала використання сприятливих міжнародних відносин, пов'язаних із воєнним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи з її пануванням одних націй над іншими, для відбудови соборної української держави. Реалізація цього завдання, на думку партійних теоретиків, вимагала максимальної організованості й консолідації західноукраїнського суспільства, якому відводилась одна з провідних ролей у відбудові держави. Окремі фрагментарні згадки щодо суті державотворчих засад свідчать про те, що ФНС намагався узагальнити вітчизняний досвід державотворення, урахувавши становище українського народу в другій половині 30-х р. Разом із тим у політиці партії очевидні запозичення з тогочасних європейських тоталітарних націоналістичних рухів з їх ідеями авторитаризму, вождизму, монопартійності, запереченням парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою. Визначальними були ідеї нації і держави, до будівництва якої мали бути залучені всі соціальні верстви нації.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
2. Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1933/34. – № 2. – С. 12.
3. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386.
4. Іванейко М. Ідея й господарство / М. Іванейко // Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 берез. – С. 11.
5. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / [голов. ред. В. Кубійович]. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3387.
6. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 68, оп. 2, спр. 387, 3 арк.
7. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму / М. Іванейко // Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 квіт. – С. 4.
8. Там само. – С. 1.
9. Там само. – С. 2.
10. Іванейко М. Націоналізм як інтуїція будуччини / М. Іванейко // Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 5.
11. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3387.
12. Іванейко М. Конгрес ФНС / М. Іванейко // Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 3. – С. 1.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
14. Кохан В. Конгрес ФНС / В. Кохан // Перемога : ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 3. – С. 27.
15. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3388.
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук : спец. “Історія України” 07.00.01 / О. В. Медвідь. – Львів, 2003. – 20 с.

21. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3388.
22. Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. "Історія України" 07.00.01 / О. В. Медвідь. – Львів, 2003. – 20 с.
23. Там само.
24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
25. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3389.

В статье исследуется формирование и деятельность Фронта Национального Единства, его участие в политической жизни Западной Украины в 30-х годах XX в. Основное внимание обращено на организационную, идеологическую и публицистическую деятельность ФНЕ и участие в нем Николая Шлемкевича. Проанализированы также основные аспекты идеологии ФНЕ. В нынешних условиях общественно-политическая деятельность М.Шлемкевича, его идеи имеют выразительную созвучность с современными исследованиями проблем национального единства и государственности.

Ключевые слова: М.Шлемкевич, М.Иванейко, ФНЕ, "Победа", "Родина", творческий национализм.

The article examines the formation and activities of the Front of National Unity, its participation in the political life of the Western Ukraine in the 30s of the twentieth century. The main attention is paid to the organizational, ideological and journalistic activities of FNE involved and Nicholas Shlemkevych. Also analyzed the main aspects of the FNE of activity. In these conditions socio-political ideology M.Shlemkevych, his ideas have a clear consonance with contemporary research issues of national unity and independence. We investigate the role of the party FNE in the Western Ukrainian political spectrum.

Keywords: M.Shlemkevych, M.Ivaneyko, FNE, "Victory", "Motherland", creative nationalism.

УДК 82.091:821.161.2 + 821.111

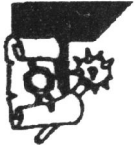
Світлана КОБУТА

МОТИВ СВОБОДИ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ЛІРИЦІ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА Й ІВАНА БАГРЯНОГО

Стаття присвячена вивченню проблеми свободи в художній творчості Джорджа Орвелла та Івана Багряного. Основний акцент зроблено на авторському розумінні мотиву "свобода" та дослідженні особливостей його поетичного зображення в громадянській і війсьній ліриці письменників. Особливу увагу приділено компаративному аналізу реалізації зазначеного концепту в авторській поезії передусім на її тематичному та ідейному рівнях. У висновках визначено типологічно спільні й відмінні риси поетичного сприйняття реальності Іваном Багряним і Джорджем Орвеллом, а також роль у ньому мотиву свободи.

Ключові слова: типологічний підхід, поезія, свобода, Іван Багряний, Джордж Орвелл, обов'язок, патріотизм, самоповага, гідність.

Джордж Орвелл та Іван Багряний – письменники одного покоління, відомі далеко за межами національних літератур передовсім як автори резонансних прозових творів. Утім, їхня поетична творчість також заслуговує дослідницької уваги, оскільки в ній переважає громадянська позиція авторів, що реалізується в засудженні обмеження внутрішньої та зовнішньої свободи людини. Постаті Івана Багряного свої праці присвятили Н.Лисенко-Ковальова, М.Балаклицький, І.Василишин, С.Антонович, Н.Шаповаленко, Ю.Мариненко, В.Дмитренко. Доробок Джорджа Орвелла став об'єктом вивчення Ю.Жаданова, О.Євченка, О.Білько, К.Шахової, Д.Тейлора, Дж.Роддена, Б.Кріка та І.Джейкоба. Хоча багатоплановість і глибина їхніх творів і досі потребують досліджень. Тож розвідка є першою роботою, присвяченою порів-

нянню поетичної творчості Джорджа Орвелла та Івана Багряного, що й визначає її актуальність. Метою статті є компаративний аналіз мотиву свободи в громадянській ліриці авторів.

Поетичний доробок Івана Багряного значно перевищує за обсягами напрацювання Джорджа Орвелла, але в їхніх творах бачимо подібні теми й проблеми. На нашу думку, особливої уваги заслуговує мотив свободи. Він актуалізується в громадянській ліриці через почуття патріотизму, що є засобом розкриття зовнішньої та внутрішньої свободи людини. У ряді різножанрових поезій, як-от сатиричні вірші “Газават” та “Слинянин”, ліричні “Комета” і “Товаришам”, викривальна та історична поеми “Антон Біда – герой труда” та “Скелька”, Іван Багряний звертається до одвічної боротьби українців за волю та національну незалежність, але особливого звучання мотив національної свободи набуває в авторських піснях і гімнах. Стиль його віршів різниться: часто пафосний, він переходить у ніжно-ліричний, патріотичний чи, навпаки, сатиричний, іноді його вірші – це пародії або викривальні памфлети. Багато літературознавців підкреслює його декларативність і відверту публіцистичність. Сучасний дослідник письменника М.Балаклицький звертає увагу на високу ідейність його творів, хоча й відзначає їх незначну естетичну вартість. Він називає марші Івана Багряного поетичними агітками, оголошеною публіцистикою без філософської глибини та версифікаційної вправності, наголошує, що їх ідея дуже проста – заклик до поневолених народів СРСР та українського юнацтва до збройної боротьби¹. Літературознавець Л.Череватенко визнає, що написання пісень, маршів та гімнів поет почав із наслідування, пародіювання та полеміки, але наголошує на тому, що “він таки створював і намагався прислужитись становленню вільної України, а не лише плакав та розбалакував”². А отже, громадянська лірика та пісні Івана Багряного – це якісно нова сторінка в історії української поезії, сповна відображає авторську мрію про вільний народ на вільній українській землі.

Н.Шаповаленко у своїй розвідці “Публіцистичність лірики Івана Багряного” зазначає, що “образність лірики ... – публіцистично-художня”³, вона переважно побудована на ряді протиставлень “свій-чужий” із позитивною конотацією першого слова пари. Причиною цього є узгодження мотивів із “внутрішнім порухом душі публіциста, з його здатністю мислити як громадянин і як художник”⁴. Іван Багряний як на теренах СРСР, так і в еміграції жив ідеєю вільної України, і це стало провідною ідеєю його творчості. Так, у “Гімні”, написаному у спів-авторстві з Миколою Бажаном і Павлом Тичиною, рефреном звучить заклик до політичного звільнення держави. Автори викривають фальшивість радянських лозунгів, що лише декларують рівноправність республік у “соціалістичному раю”. Вони надають визвольній боротьбі відтінок сакральності, підкреслюють домінування ідеї національної волі над особистими бажаннями і проблемами:

*Вставай, Україно! Вставай непоборна!
Зривай геть кайдани, надіті в “раю”!
У горі єдина, у муках соборна!
Вперед! Ми здобудем свободу в бою!*⁵

У марші “Україна” звучить подібний мотив. Поет декларує перемогу духу над тілом, виправдовує патріотичну жертвовність тріумфом високої ідеї, адже той, хто помирає на полі бою, залишається нескореним, а отже, вільним. Іван Багряний звертається до традиційного художнього порівняння співвітчизників з орлами, підкреслюючи гордість нації, яка радше обере смерть, ніж неволю:

*Бий! За Вітчизну поляж головою!
... Грізно реве неблаганна стихія. –
Нас вже до ями на смерть привели.
Тільки не знали ж напасники злії,
Як умираючи б'ються орли!*⁶

М. Балаклицький підкреслює, що Іван Багряний вкладає у вірші власний кодекс честі: живучи в межових ситуаціях, бути лицарем без страху і догани, належати до ордену “крицевих” людей без жалю, під яким розуміємо внутрішню розчакнутість⁷. У поезії “Перепілка в житі – радість” поет закликає сучасників черпати натхнення на боротьбу в героїчному минулому, що вкаже правильний шлях до вільного майбутнього:

*Онуки звитяжців, діти героїв –
Ми вірні наказам великих предтеч, –
Нас не зламали в нерівнім двобої
ні тюрми, ні дуби, ні зрада, ні меч⁸.*

Громадянська поезія Івана Багряного спонукає до конкретних дій, моделює бажану поведінку. Проте, на нашу думку, саме в читацькій реакції на неї і розкривається особлива свобода особистості – свобода сумління й остаточного вибору: плисти за течією, покрививши проти власної душі та нації, чи стати на нелегкий шлях боротьби. Самому вирішувати, як жити й за що помирати – у цьому і є багрянівська свобода людини.

Вивчаючи творчість поета, М.Балаклицький звертає увагу на те, що для його громадянської лірики характерні традиції українського неоромантизму 1920-х рр., зокрема оптимізм, гуманізм та гігантизм⁹. Саме вони звучать у кожному рядочку поезії, змушують читача відчувати себе значущою частинкою народу, що знову й знову самоутверджується, доводить своє право на волю. Таким чином, громадянська лірика Івана Багряного є потужним, життєстверджувальним поштовхом для пробудження “сірих мас”. При цьому, як зазначає Л.Череватенко, поет “*намагався розбудити гордість, самоповагу своїх затурканих, безвольних земляків. Не добивати їх, не упосліджувати, не топтати зайвий раз їхню гідність, а підносити їхню національну гідність, зневажену честь!*”¹⁰.

Наскрізь проникнута визвольницькими мотивами, громадянська поезія Івана Багряного апелює до різних верств населення. У “Марші каторжан” поет піднімає на боротьбу безневинно засуджених, нагадує, що кожен може стати жертвою системи. Він оптимістично стверджує, що, хоча зовнішню свободу можна обмежити, людина залишатиметься вільною, доки не стане “рабом духу”:

*В неволі родились, в неволі зростали.
Ніхто не щадив нас – нас всі розпинали
за те, що ми чесні були, живучі...
Вставайте, рабів легіони!
...Все знищим! Зламаєм! Розтопчем в бою!
Повернем свободу й Вітчизну свою!¹¹*

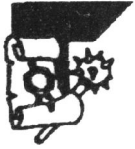
Заклики до патріотичної боротьби звучать у “Марші єдиного народного фронту України” та “Марші трудового народу”, “Юнацькій”, “Пісні про Юрія Тютюнника”, “Марші молоді”, “Марші української молоді”, “Марші Одумівського руху” та “Юнацькій пісні”, а також у “Гімні республіки”. Рядки цих творів сповнені вірою в непереможеність духу, окриленого національною ідеєю. А той факт, що життєва позиція Івана Багряного повністю збігається із задекларованими цінностями, робить його поезію неповторною. Недарма найвищим досягненням поетичної спадщини автора вважається громадянська поема “Гуляй-поле”¹², присвячена святій для Багряного темі боротьби за свободу.

Подібний пафос громадянської лірики знаходимо й у віршах Джорджа Орвелла. У роки Першої світової війни з’являється чудовий зразок англійського патріотичного вірша “Прокинься, молодь Англії”^{*}, що закликає ставати на захист своєї землі. У свідомості поета солдат-доброволець є синонімом безстрашного героя, людини честі, вартої наслідування:

*Прокинься! О, молодь англійська,
Коли ця країна в біді,
і ви, що не в лавах війська, –
просто боягузи тоді!¹³*

Джордж Орвелл скоріше апелює до чоловічої гордості, аніж до громадянського обов’язку співвітчизників, називаючи бій випробуванням їх честі. Він дозволяє молодим англійцям зробити свій вибір: стати героями в очах суспільства, можливо, ціною життя, або жити як боягузи, утративши право на самоповагу. При цьому поет не плекає ілюзій щодо доцільності та ідейності війни, адже, на відміну від Івана Багряного, не має підстав зображати кровопролитну

* Український переклад тут і далі автора.

війну як визвольний героїзм. Він визнає, що солдати доволі часто стають пішаками у великій політиці:

*Згадай про життя солдатів,
Безстрашно втрачені надарма¹⁴.*

У Джорджа Орвелла патріотизм і боротьба за волю країни залишаються в тіні особистого самоутвердження. Виконання громадянського обов'язку як символу честі та вірності самому собі домінують у системі цінностей поета, перетворюючи вірш із патріотичного заклик на оду людській гідності.

На думку британського дослідника Д.Тейлора, поезія Джорджа Орвелла є скоріше допоміжним засобом вираження провідних ідей його творчості¹⁵, вона еволюціонує разом із громадянською позицією поета і, як і в Івана Багряного, перегукується із публіцистикою автора. Так, у поезії "Коли Франки втратили свій запал" поет виступає із позиції загальнолюдського протесту проти будь-якої влади, котра обмежує зовнішню та внутрішню свободу людини. Він є противником імперіалізму, поширеного на британські колонії, і його позицію можна було б вважати антипатріотичною. Проте ідеалом Джорджа Орвелла був не колоніалістський занепад країни, а її духовна еволюція. Поет, залишаючись британцем до глибини душі, пропагує знищення будь-якої тиранії, незалежно від її національного забарвлення:

*Коли народ досяг, чого хотів,
І прапор тирана повалено,
Струмок із крові як зажебонів
По лондонських канавах,
Коли повітря громом вибуха
І гуркотом поваленого трону¹⁶.*

Джордж Орвелл пропагує тріумф людського духу, що можливий лише за умови його повного звільнення від зовнішніх впливів. Подібний настрій зустрічаємо в пізній поезії "Італійський солдат потис мою руку", де яскраво домінує мотив внутрішньої свободи людини. Автор оповідає про випадкового знайомого – італійського добровольця, з яким він зустрівся в Іспанії під час антифашистської революції. У вірші залишається лише легке ехо пафосного патріотизму, замість нього виростає заклик до інтернаціонального руху боротьби проти антигуманних політичних режимів. Джордж Орвелл стирає кордони між країнами, демонструючи, що кожна людина – вмістилище безцінного духу, котрий повинен залишатися вільним за будь-яких обставин. У певному сенсі, завершальні рядки цього вірша можна вважати маніфестом усієї творчості автора:

*Та в твоєму обличчі побачив,
Що жодна влада не зрушить,
Що жодна бомба не знищить
кришталіно-чисту душу¹⁷.*

Таким чином, схожість громадянської лірики Івана Багряного та Джорджа Орвелла прослідковується передусім на ідейному й тематичному рівнях, має чимало спільних рис. Обидва поети схильні закликати своїх співвітчизників до боротьби на всіх фронтах за зовнішню та внутрішню волю людини, апелюючи до їх почуттів патріотизму й особистої гідності. Автори усвідомлюють, що подібна боротьба не може бути безкровною, але ця жертва має бути принесена, щоб надихнути інших, адже, цитуючи "Марш полеглих" Івана Багряного:

*Почате мерцями довершать живі,
Мільйони повстануть на нашій крові¹⁸.*

Автори також поділяють віру в те, що справжня воля полягає у свободі обирати, як і за що варто жити й помирати. Але, попри цю типологічну подібність, поети обирають протилежні шляхи реалізації своєї ідеї. Іван Багряний у поезії іде дорогою від національного до загальнолюдського, ставлячи на перше місце інтереси свого народу, його політичну свободу та самоутвердження. Джордж Орвелл тяжіє до інтернаціоналізму, його вірші зачіпають загальнолюдське, що специфічно реалізовується в національній обстановці. І в цьому вбачаємо основну типологічну розбіжність у їхній творчості.

Ще однією відмінністю громадянської лірики поетів є протиставлення всепоглинаючого оптимізму Івана Багряного жорстокому реалізму Джорджа Орвелла. Іван Багряний неодноразово підкреслює, що людина залишається вільною доти, доки не зрадила власним ідеалам, а мірилом вірності собі обирає патріотизм. Він вірить у Шевченківське “І мене й сім’ї великій...”:

*У сонячнім сяйві, як пісня побідна,
Про нас прогримить Україна свободна.
Онуки героїв згадають в цей час
І дивні легенди розкажуть про нас.¹⁹*

Джордж Орвелл схильний реальніше дивитися на речі, навчений гірким досвідом європейських революцій:

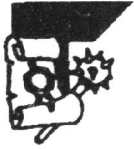
*Твоє ім'я та подвиги забули,
хоча не встигли й висохнуть кістки,
І ту брехню убивчу загорнули
У більшу ще із легкої руки²⁰.*

Свою творчістю обидва поети намагаються змінити світ на краще, але використовують різні методи: Іван Багряний підбадьорює й надихає, а Джордж Орвелл – викриває недоліки реальності. А втім, мета в них одна – зачепити саму людську душу, змусити переосмислити почуте й побачене й піднятися на боротьбу за самих себе.

1. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать / М. Балаклицький // Багряний І. Вибрані твори / упоряд., авт. передм. та прим. М. Балаклицький. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 37.
2. Багряний І. “Вперед, сини народу, в кайдани закутого!” : тексти пісень / Іван Багряний ; передм. Л. Череватенка. – К., 1996. – № 1–2. – С. 123.
3. Шаповаленко Н. Публіцистичність лірики Івана Багряного [Електронний ресурс] / Н. Шаповаленко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prsl/2006_14/23.pdf. – С. 276.
4. Там само.
5. Багряний І. “Вперед, сини народу, в кайдани закутого!” : тексти пісень... – С. 125.
6. Там само. – С. 126.
7. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать... – С. 31.
8. Багряний І. “Вперед, сини народу, в кайдани закутого!” : тексти пісень... – С. 126.
9. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать... – С. 31.
10. Багряний І. “Вперед, сини народу, в кайдани закутого!” : тексти пісень... – С. 123.
11. Там само. – С. 128.
12. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать... – С. 37.
13. Orwell G. Awake young men of England [Електронний ресурс] / G. Orwell. – Режим доступу : http://www.orwell.ru/library/poems/awake/english/e_awake.
14. Там само.
15. Taylor D. J. Orwell's poetry [Електронний ресурс] / D. J. Taylor. – Режим доступу : <http://theorwellprize.co.uk/george-orwell/about-orwell/d-j-taylor-orwells-poetry/>.
16. Orwell G. When the Franks have lost their sway [Електронний ресурс] / George Orwell. – Режим доступу : <http://www.flickr.com/photos/theorwellprize/5876862282/in/photostream>.
17. Orwell G. The Italian soldier shook my hand [Електронний ресурс] / George Orwell. – Режим доступу : <http://theorwellprize.co.uk/george-orwell/by-orwell/poetry/the-italian-soldier-shook-my-hand/>.
18. Багряний І. “Вперед, сини народу, в кайдани закутого!” : тексти пісень... – С. 129.
19. Там само. – С. 128.
20. Orwell G. The Italian soldier shook my hand ...

В статтє изучается проблема свободы в художественном творчестве Джорджа Оруэлла и Ивана Багряного. Основной акцент сделан на авторском понимании мотива “свобода”, а также исследовании особенностей его художественного изображения в гражданской и военной лирике писателей. Особое внимание уделяно сравнительному анализу реализации данного концепта в авторской поэзии, в первую очередь, на ее тематическом и идейном уровнях. В заключении определены типологически общие и отличительные черты особенностей поэтического восприятия реальности Иваном Багряным и Джорджем Оруэллом, а также место в нем мотива свободы.

Ключевые слова: *типологический подход, поэзия, свобода, Джордж Оруэлл, Иван Багряний, долг, патриотизм, самоуважение, достоинство.*

The article is devoted to the study of the problem of freedom in the literary works of George Orwell and Ivan Bahrjanyj. The main emphasis is made on the research of the authors' understanding of the motive of freedom and on the peculiarities of the authors' literary interpretation of their civil and military poetry. A special attention is paid to the comparative analysis of the realization of the mentioned above notion primary on the thematic level. In the summary the typological similarities and differences in the perception of reality of George Orwell and Ivan Bahrjanyj are defined, as well as the role of the freedom motive in it.

Keywords: *typological approach, poetry, freedom, Ivan Bahrjanyj, George Orwell, duty, patriotism, self-respect, dignity.*

УДК 929:341.71

Петро ХМЕЛЬОВСЬКИЙ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЛИСЯКА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

*Це був один з тих адвокатів Західної України,
які душею, талантом і працею був більше
журналістом, ніж адвокатом...*
Левко Лукасевич

Охарактеризовано процес формування світогляду П.Лисяка, розкрито особливості його навчання у Львівському університеті, участь у студентському русі, перші кроки в громадсько-політичному житті. Акцентовано увагу на сімейних проблемах і відносинах із відомими політиками, науковцями, громадськими діячами. Проаналізовано працю в редакціях часописів “Український прапор”, “Діло”, “Краківські вісті”. Визначено погляди відомого громадсько-політичного діяча на актуальні проблеми українського політичного життя в міжвоєнний період ХХ ст., його ставлення до політичного режиму в УРСР і суспільно-політичних подій на Наддніпрянщині.

Ключові слова: *П.Лисяк, “Український прапор”, “Діло”, суспільно-політичні процеси.*

Павло Лисяк – відомий український громадсько-політичний діяч, адвокат і журналіст. Проаналізувавши його життєвий шлях, І.Кедрин зауважив, що “це була одна з тих українських індивідуальностей між двома світовими війнами у Західній Україні, які стояли вище пересічного рівня та яким, на жаль, немає рівних в українській дійсності на поселеннях в діаспорі”¹. Проте, незважаючи на його заслуги в усіх сферах українського громадського життя в Другій Речі Посполитій, його постать сьогодні залишається маловідомою не тільки для широкого загалу, а й для дослідників новітньої історії України.

Досліджувана проблема належним чином не відображена в українській і зарубіжній історіографії. Єдиною статтею-нарисом про діяльність Павла Лисяка є стаття І.Кедрина². У роботах сучасних науковців: Л.Бурачок, І.Васюти, І.Соляра – епізодично згадується постать П.Лисяка в контексті суспільно-політичних процесів у Західній Україні в міжвоєнний період ХХ ст. Метою нашої розвідки є аналіз громадсько-політичної діяльності відомого журналіста, адвоката Павла Лисяка. Джерельною основою дослідження послужили архівні документи, матеріали періодичних видань Західної України, опубліковані збірники документів і матеріалів, а також спогади відомих громадсько-політичних діячів, соратників і друзів П.Лисяка, передусім І.Кедрина та М.Рудницької.

Народився П.Лисяк 1887 року у міщанській родині в с. Лука біля Самбора. Зокрема, І.Кедрин відзначив, що “нотарем у Луці був тоді Іван Рудницький, який згодом став нотарем у Бережанах і там помер у 1905 році на 51 році життя. Павло Лисяк, як хлопчина, бавився і приятелював з 5-ма дітьми Івана й Ольги Рудницьких, особливо з найстаршим їх сином Михайлом,

пізнішим професором літератури університету у Львові, та з автором цих рядків (І.Кедрином. – П.Х.), з яким мав спільне замилювання до журналістики та однаковий політичний світогляд. Як хлопчина приязнився теж з одинокою дочкою Рудницьких – Міленою”³.

Згадуючи про вказаний період свого життя, М.Рудницька згодом писала: “Інтелігентських родин в Луці не було, а приятелювати з селянськими дітьми дівчинці з доброго дому не личило. Вліті, під час вакацій, наш дім був повний дітвори, чи кажучи точніше хлопців. Були тоді вдома Михайло і Владко, крім того, цілими днями перебував у нас Павло, батько якого Григорій Лисяк, був судовим возним у Луці”⁴.

Після закінчення середньої школи П.Лисяк продовжив навчання у Львівському університеті, де долучився до розбудови українських студентських товариств⁵. Коли в 1910 р. у Львові загинув А.Коцко, П.Лисяк “промовляв” на його похороні від імені Українського Студентського Союзу й Академічної Громади⁶. Згодом, “на самому початку Першої світової війни, вони (Павло та Мілена. – П.Х.) одружилися”, – відзначав товариш П.Лисяка І.Кедрин. “Це була цікава пара, – продовжував він, яка стала неначе клясичним зразком дивної життєвої правди, що двоє чільних індивідуальностей, двоє інтелектуалів, інколи не можуть довго гармонійно співжити”⁷. Про взаємопідтримку двох, ще тоді маловідомих особистостей, свідчить лист П.Лисяка до о. Тита Войнаровського від 5 жовтня 1917 р. у справі працевлаштування М.Рудницької в Національний музей: “Чи Ексц[еленція] Митрополит загалом думає що-небудь робити зі своїм Музеєм й чи є місце в нім не стараються які другі, більше від моєї нареченої компетентної кандидатури? Якби Ви, Високопреподобний Отче, були добрі переслати пару слів на нисше подану адресу. Моя наречена зараз прийшла би до Вас на устну Конференцію, й на ній можна би обговорити всі деталі справи”⁸.

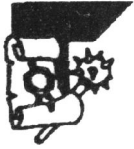
Однак незабаром подружжя емігрувало до Відня, що став осередком української політичної еміграції. Сучасники П.Лисяка, описуючи цей період, відзначають: “Вийшовши зі Львова до Відня, жили кілька років згідливо і їхній дім на передмісті Відня у Гіцінгу був товаришким центром тодішньої тамошньої політичної еліти. Там зокрема стрічалися, гуторили й дискутували полк. Євген Коновалець і д-р Лука Мишуга – обидва були суперниками у залицянні до одної з 6-ти дочок сеньйора львівських адвокатів д-ра Степана Федака, вийняткової красуні Ольги, яка таки вийшла заміж за Євгена Коновальця і пережила подвійну трагедію: чоловік згинув 23 травня 1938 з руки большевицького провокатора у Роттердамі, а одинокий син Юрій помер, як молодий інженер на пістряка у віці 37 років, у Римі”⁹.

Перебуваючи у Відні, П.Лисяк став головним редактором “Українського прапора” – офіційного органу закордонного центру Західноукраїнської Народної Республіки. У тижневику, як констатували сучасники, “ведено непереребрливу полемічну кампанію проти закордонного центру УНР з Андрієм Левицьким у проводі, – магістром преси був інший видатний адвокат-журналіст д-р Осип Назарук. Це була жалюгідна газетна гризня між галичанами і наддніпрянцями, психологічний залишок поділу України між ворожі окупаційні держави, де ці дві вітки українського народу виховувались і виростали у двох цілком інших духових кліматах”¹⁰.

Саме під впливом Є.Коновальця, Л.Мишуги, майбутнього голови УНДО Д.Левицького та журналіста І.Кедрина Павло Лисяк опублікував у тижневику “Воля” (виходив друком у Відні за редакцією В.Піснячевського) статтю “Совіт нечестивих”, у якій нищівно розкритикував “галичан і наддніпрянців, які неначе забули, що вони – українці”¹¹. Тоді ж зародилась організація “Молода Галичина”, яку очолив Д.Левицький (Є.Коновалець – заступник голови, І.Кедрин-Рудницький – секретар, Павло й Мілена Лисяки – члени редколегії). Однак організація розпалася після Рішення Ради амбасадорів і приєднання Галичини до складу Польщі 14 березня 1923 р.

Наголосимо, що у Відні народився син Павла й Мілени Лисяків – Іван. Він помер у 1984 р., будучи професором історії в університеті в Едмонтоні (Канада)¹². Інший син – Петро – до останніх днів працював професором англійської літератури в Колумбійському університеті в Нью-Йорку (США), але, “маючи за собою студії з докторатом в Сйльському та в Оксфордському університетах в Англії, має перед собою блискучу наукову кар’єру”¹³.

У другій половині 1920-х рр., після повернення на батьківщину, подружжя Лисяків розлучилося. “Причиною не були якість треті особи, ані з його, ані з її сторони, вони нікого іншого не мали, – із сумом відзначав І.Кедрин, єдиною причиною була різниця характерів. Вона,

Мілена, котра вернулась до свого дівочого прізвища Рудницька, була надзвичайно солідна, совісна у своїх приреченнях, роботяща, тверда характером жінка, вимоглива супроти інших, інколи може й несправедлива, бо не толерантна у відношенні до людських слабостей, педантка аж до дрібничковости, першорядна організаторка, послідовна, не терпіла несловних людей, мала терпець і видержливість студіювати, сидіти й писати, дбайливо приготувлялась до своїх виступів на українському, соймово-варшавському чи міжнародних форумах. Він – Павло Лисяк, мав вдачу типову для (за німецьким висловом) “Шингайстів” – “красно духів”. Був надзвичайно інтелігентний, високоосвічений, мав за собою студії не тільки з права, але й економії у Берлінському університеті, але легковажив собі дані обіцянки, не дотримував даного слова, бо забував, мав широкі жести, але не мав терпцю посидіти і написати щось більше, як статтю. Натомість його дружина “залишила після себе” книгу “Українська дійсність і завдання жінки” (1934), збірник “Західня Україна під большевиками” (1958), “Дон Боско, людина, педагог, святий” (1963), дослідження про Кир Йосифа Сліпого “Невидимі стигмати” (1970), а також незакінчений рукопис про Папу Івана ХХІІІ. Проте Павло Лисяк і Мілена Рудницька мали також багато спільного: обидвоє були першорядними промовцями, “кожне з них мало небуденний талант журналіста і редактора”¹⁴.

Повернувшись із Відня в Галичину, П.Лисяк відкрив адвокатську канцелярію в Стрию¹⁵. Також він постійно дописував до часопису “Діло” у Львові, працював редактором чотиримовного журналу “Націо” (орган парламентського блоку національних меншин у Варшаві, заснованого головою Української Парламентарної Репрезентації Д.Левицьким та І.Грінбергом), недовго був головним редактором “Нового часу”¹⁶.

У цей самий період він не оминув увагою проблеми українського просвітнього руху. При відзначенні 60-річного ювілею “Просвіти” актуалізував дискусію серед української громадськості про нові напрями діяльності товариства. “Якої нам треба “Просвіти”? – це тема не одної дискусії українського політикуму Західної України. Міркуючи над цим питанням, П.Лисяк відповідав на інше: “Що ж дала нам “Просвіта” в минулих 60-ти літах своєї діяльності? Вона перемінила нас зі сірої етнографічної маси в свідомий народ. Вона вчинила те, що сьогодні хіба фанатик або сліпець може сумніватися в існуванні самостійного українського народу. І це є досягнення великанське, могутнє <...>. Сьогодні ми мусимо, – хочемо чи ні – піти далі. Мусимо тому завдання “Просвіти” в майбутті сформулювати як працю над перетворенням мільйонних мас українського народу в людей, що стануть свідомими громадянами своєї Батьківщини”¹⁷.

Аналізуючи зовнішні і внутрішні перепони щодо реалізації цього завдання, П.Лисяк звернув увагу на небезпеку новітнього москвофільства: “В часи великанського нашого національного зриву і боротьби, і по тім появилася нове, досі невидане в нас, москвофільство, що виступило під плащиком червоного інтернаціоналізму. Годі сьогодні аналізувати й порівнювати: чи й наскільки сучасний т. зв. інтернаціоналізм більше або менше небезпечний та шкідливий від передвоєнного москвофільства. Але ясно, що коли ми хочемо бути не народом у звичайному розумінні, тільки нацією, то мусимо цій ворожій інтернаціоналістичній ідеї, котра йде проти нас з нашого таки нутра, як ідеї, по суті, ретроградній, якнайенергійніше протиставитися”¹⁸.

У 1938–1939 рр. П.Лисяк був обраний послом від УНДО до польського сейму¹⁹. Зауважимо, що його колишня дружина – М.Рудницька – теж двічі обиралася послом до польського сейму (1928–1935), упродовж 1930-х рр. була редактором періодичного видання “Жінка”, активним учасником українського жіночого руху, здобула непересічний авторитет завдяки рішучій обороні українців Наддніпрянщини в роки голодомору 1932–1933 рр. Те, що “Павло Лисяк і його дружина Мілена розійшлись, не перешкодило, що всі члени родини Рудницьких близько дружили з Павлом Лисяком, – людиною великої особистої і політичної культури”, – констатував І.Кедрин²⁰.

Проте наприкінці 1930-х рр. П.Лисяк відійшов від активного громадського життя, практично припинив адвокатську діяльність. Його сучасники, пояснюючи причини такого рішення, відзначали: “Вище середнього росту, з гарним мужеським інтелігентним обличчям, легко закривленим носом, надзвичайно милий у зв’язках з людьми, закоханий у журналістиці – занед-

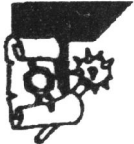
бував свою адвокатську канцелярію і боровся з матеріальними труднощами, бо не прив'язував ніякої ваги до гроша”²¹.

У вересні 1939 р. П.Лисяк “був у невеличкому гурті осіб-приятелів, які втекли зо Львова пішки Городецькою рогачкою в сторону Городка, на захід, коли від сходу, Личаківською рогачкою вступали до Львова большевицькі війська”²². Перебуваючи в тодішньому центрі українського життя в Кракові, він відкрив адвокатську канцелярію. У монографії “Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету” (1975) В.Кубійович у восьмому розділі “Українське видавництво й преса” описав співпрацю П.Лисяка із часописом “Краківські вісті” у 1941–1942 рр. Редакція часопису організувала (за допомогою УЦК) мережу своїх кореспондентів у провінції, де друкували статті на суспільні, політичні й загальні питання (окрім П.Лисяка) В.Андрієвський, С.Баран, Б.Галайчук, В.Глібовицький, Р.Гучванович, А.Животко, А.Жук та ін.²³.

В умовах наступу більшовицьких військ до Кракова П.Лисяк виїхав з міста, опинився в англійській зоні Західної Німеччини й згодом став головою організації “українських втікачів” та їх репрезентантом перед англійською владою. Помер П.Лисяк у 1948 р. у м. Госляр на 61 році життя²⁴, “залишивши загальний жаль по собі”. Із цього приводу І.Кедрин констатував: “По нинішній день згадують його видатні наші громадяни, яким Господь дозволив ще прожити та які знали д-ра Павла Лисяка з тих “давніх добрих”, але й недобрих часів”²⁵.

Таким чином, П.Лисяк залишив вагомий слід у всіх сферах українського національного життя міжвоєнної Польщі ХХ ст. Співпрацюючи з “Ділом”, “Новим часом” та іншими періодичними виданнями, Павло Лисяк торкався тогочасних наболілих проблем, серед яких особливе місце займали: розбрат між галицькими та наддніпрянцями в роки національно-визвольної війни 1918–1923 рр.; утиски українців у національно-культурній і соціально-економічній сфері в Другій Речі Посполитій; репресії та голодомор в УРСР і бездіяльність міжнародної спільноти. За словами сучасників, П.Лисяк “був відомий як промовець ще за своїх студентських часів”, виступав активним членом українських студентських організацій, в еміграції був співзасновником товариства “Молода Україна”. Після повернення на батьківщину підтримував контакти з багатьма відомими українськими громадсько-політичними діячами, обирався послом до польського парламенту, що дозволило на якісно вищому рівні захищати національно-культурні права українського народу по обох боках Збруча.

1. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 135.
2. Там само. – С. 137.
3. Там само. – С. 136.
4. Рудницька М. Пекло і небо : Два спогади із раннього дитинства / Мілена Рудницька // Статті, листи, документи : зб. док. і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / [упоряд. М. Дядюк]. – Львів, 1998. – С. 604.
5. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 297, оп. 1, спр. 2, арк. 37.
6. Там само, арк. 32.
7. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 138.
8. Рудницька М. Пекло і небо: Два спогади із раннього дитинства / Мілена Рудницька // Статті, листи, документи : зб. док. і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / [упоряд. М. Дядюк]. – Львів, 1998. – С. 615.
9. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 453.
10. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 141.
11. Там само.
12. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії / Я. Грицак // Нариси з історії нової України. – Львів, 1991.
13. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 143.
14. Там само. – С. 147.
15. Клодницький О. Моя служба в УГА [Електронний ресурс] / О. Клодницький. – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/1969%20%E2%84%96%202>.
16. Там само.
17. Лисяк П. Якої нам треба “Просвіти” / П. Лисяк // Діло. – 1928. – 8 груд.
18. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 135.

19. Пуйда Р. Парламентська діяльність УНДО (1928–1939) / Р. Пуйда // Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду. (Присвячується 20-й річниці незалежності України) : матеріали Всеукр. наук. конф., (Мукачеве, 2011 р.). – Мукачеве, 2011. – С. 209.
20. Там само. – С. 156.
21. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 149.
22. Там само.
23. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії. Історія Українського Центрального Комітету. 1939–1941 / В. Кубійович // Мемуари, роздуми, вибрані листи / В. Кубійович ; [упоряд. О. Шаблій]. – Париж ; Львів, 2000. – Т. 2. – С. 468.
24. Клодницький О. Моя служба в УГА [Електронний ресурс] / О. Клодницький. – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/1969%20%E2%84%96%202>.
25. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 163.

Охарактеризован процесс формирования мировоззрения П.Лысяка, раскрыты особенности его учебы во Львовском университете, участие в студенческом движении, первые шаги в общественно-политической жизни. Акцентировано внимание на семейных проблемах и отношениях с известными политиками, учеными, общественными деятелями. Проанализирована работа в редакциях журналов “Український прапор”, “Дело”, “Краковские известия”. Определены взгляды известного общественно-политического деятеля на актуальные проблемы украинской политической жизни в междувоенный период XX века, его отношение к политическому режиму в СССР и общественно-политическим событиям на Приднепровье.

Ключевые слова: П.Лысяк, “Украинский флаг”, “Дело”, общественно-политические процессы.

The process of the formation of P.Lysiak ideology, the features of his studies at Lviv University, participated in the student movement, the first steps in public and political life are characterised. The main attention is paid to family issues and relationships with famous politicians, scientists, public figures. The activity of P.Lysiak in the newspapers “Ukrainian banner”, “Dilo”, “Cracow news” was analyzed, his views on topical problems of Ukrainian political life in the interwar period of the twentieth century, and relationship to the political regime in the USSR are defined.

Keywords: P.Lysiak, “Ukrainian banner”, “Dilo”, socio-political processes.

УДК 94(477.83/86)

Віталій НАГІРНИЙ

ІНВЕНТАРНИЙ ОПИС ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1757 РОКУ

У статті вперше публікується рукописний текст інвентарного опису Чернелицького замку 1757 року, який зберігається у фонді Олександра Чоловського у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Опрацьоване джерело містить детальну характеристику стану замкових споруд у середині XVIII століття. Стаття також містить оригінальний текст опису та його переклад українською мовою.*

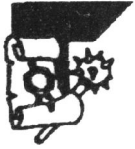
Ключові слова: Чернелицький замок, Чернелиця, інвентарний опис.

У невеликом старовинному покутському містечку Чернелиця¹, що розташоване на правому березі Дністра, знаходиться маловідома, але ще непогано збережена, особливо на фоні катастрофічного стану інших історичних пам'яток, фортеця бастионного типу, більш відома як Чернелицький замок, або замок Чарторийських. Початки її будівництва сягають першої половини XVII століття**. Збережені архівні документи дають можливість однозначно ствердити, що будівельні роботи зі зведення Чернелицької твердині розпочалися між 1607 і 1636 рр. з ініціативи тодішніх власників містечка – Язловецьких² і були закінчені напередодні 1659 року князем Михайлом Єжи Чарторийським³. У другій половині XVII–XVIII ст. замок неодноразово змінював своїх власників. Після смерті 1668 року дружини Міхала Чарторийського, Євфросинії Станіславської, котрій, власне, належала Чернелиця із замком, за її спадщину розпочалася тривала боротьба⁴, у результаті якої замок перейшов спочатку до Дідушицьких (1690 р.)⁵, а згодом до Потоцьких (1692 р.)⁶, у володінні яких залишався принаймні до 1780-х рр.⁷. Однак, якщо історія замку в загальних рисах хоча б частково відображена в науковій⁸ чи публіцистичній літературі⁹, то про оригінальний вигляд пам'ятки до цього часу було майже нічого не відомо. Цю прогалину дозволяє заповнити віднайдений нами інвентарний опис Чернелицького замку, датований 1757 роком.

Документ має загальну назву “Інвентар Чернелицького ключа. 1757” (“Inwentarz klucza Czernelickiego. 1757”), написаний польською мовою й налічує 51 рукописний аркуш (аркуші 38–39 відсутні в документі). Хронологічно інвентар охоплює документи 1757–1772 рр.¹⁰. Характер письма й спосіб написання документа вказують на те, що це копія, зроблена в XIX столітті. Швидше за все, вона була виконана особисто польським істориком і консерватором Олександром Чоловським або на його замовлення. Місцезнаходження оригіналу документа невідоме. Що ж стосується згаданої копії документа, то вона, разом з оригіналом інвентарного опису Чернелицького замку від 1798 року¹¹, була передана в першій половині XX ст. до фондів Оссолінеум у Львові. Після поділу матеріалів Оссолінеум 1946 року між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Польською Народною Республікою вищезгаданий інвентарний опис потрапив до Відділу рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР. Наразі він зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (ЛННБ ім. В.Стефаника), у фонді Олександра Чоловського (ф.141, оп.1), під шифром 159 і загальною назвою “Inwentarz klucza Czernelickiego. 1757” (“Інвентар Чернелицького ключа. 1757”)¹². Відповідно до угоди, укладеної 2004 року між ЛННБ України ім. Василя Стефаника та Національною бібліотекою імені Оссолінських у Вроцлаві, оцифрована копія цього документа знаходиться у фондах Оссолінеум¹³.

* Статтю написано в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізує група дослідників в Інституті історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) за співпраці із Прикарпатським національним університетом імені В.Стефаника та Національним технічним університетом нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна).

** Хочу також висловити щире подяку мгр. Артурові Гошинському з Ягеллонського університету і мгр. Левкові Квятковському з Львівської Політехніки за консультації при підготовці даної статті.

Інвентарний опис 1757 року містить досить обширну інформацію про місто Чернелиця й село Хмелева, а саме: про стан замку¹⁴, чернелицьких гостинних дворів¹⁵ і чернелицького фільварку¹⁶, про ґрунти, повинності й податки населення Чернелиці та річні доходи з міста¹⁷, корчму в Хмелеві над переправою через Дністер¹⁸, ґрунти, повинності й податки населення Хмелеви та річні доходи із цього села¹⁹, ґрунти, повинності й податки населення села Кунісівці й річні доходи із села²⁰, корчму в Кунісівцях²¹, фільварок у селі Корнів²², ґрунти, повинності, податки населення й доходи з Корнева²³, корчму в селі Олієво²⁴, ґрунти, повинності, податки населення й доходи з Олієви²⁵, лани, сіножаті, сади й городи, стави, млини й пасіки в Чернелиці та Корневі²⁶, знаряддя праці та різний реманент у чернелицькому й корнівському фільварках²⁷, прибутки, реманент й панщину населення цілого Чернелицького ключа²⁸, звіти управителя Чернелиці Яблонського Потоцьким за 1757–1761 рр.²⁹, звіт про коней, худобу й мед, що були вивезені з Чернелицького фільварку 1772 року³⁰, дані про засівання ґрунтів у Чернелиці 1772 року³¹.

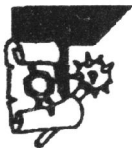
Для нас найбільш цікавою є перша частина інвентарного опису, де вміщено обширний опис Чернелицького замку станом на 1757 рік. Наведемо його повністю зі збереженням оригінальних знаків пунктуації та оригінального польського правопису кінця XVIII століття.

Opisanie zamku Czernelickiego

Z przyjazdu goscincem od Kosciola Zamek murem o koło opasany ze czterma rądlami natym murze częściami kamienie podpadały do ktorego wjezdżając most przez fosę na słupach dębowych po lewey ręce z poręciem dębowym po prawey stronie mostek ku forcie quondam bywał na słupach także dębowych lecz zdezolowanych reparacji potrzebujących. Natymże moscie zwod na czopach dwóch z ryfami żelaznymi y kołek dwie do zwodzenia w gurę także skoblow dwa. Facies nad bramą z herbem xiążąt Czartoryskich między którą okien dwie ab intra. Brama do niey wrota pojedynkowe z tarcie sosnowych biegun z czopem u spodu y ryfą a na wierzchu kuną zelaznymi u tych wrot tarcie przybijane bratnalami ktorych in...³² 111 do zamykania tychże wrot w odzwiercu kamiennym wrzeciąż o dwóch ogniwach żelazny u wrot do tego wrzeciąża skobel, u fortki drzwi dębowe bez żadnych zelaz tylko z zasuwą drewnianą dębową do bramy wchodząc po prawey ręce Skarbiec do którego drzwi z tarcie jedłowych nazawiasach trzech hakach trzech wrzeciążem y skoblami dwema żelaznymi wktorym skarbcu okien dwie szkła żadnego niemające wiedzny krata żelazna w drugim krata drewniana tarciami zabita w tey że bramie po lewey ręce komin kopiasty z kamienia nad dach wywiedzony. Przy tym komienie drzwi z tarcie jodłowych na rydel o iednoy zawiasie a drugiey połowie y haku iednym żelaznym z bramy wychodząc po lewey ręce Loch murowany do którego drzwi zepsute o zawiasie iedney całej drugiey złamaney hakiem iednym wrzeciążem iednym y skoblami dwiema żelaznymi z bramy po prawey ręce minowszy okna skarbcowe lamus do którego wchodząc drzwi dębowe na zawiasach dwóch hakach dwóch wrzeciążem iednym y skoblami dwiema żelaznymi w tymże lamusie okno bez szkła tylko krata drewniana. Wszedy z lamusa po prawey ręce loch do którego wchodząc szyia pod daszkiem gątami pobita do tey szyie wchodząc do lochu oddzierz pierwsza bez żadnego zamknięcia niżej o kilku schodach drugie odzwierki do pierwszego lochu. Drzwi łożem szyią bez zawias y hakow tylko z wrzeciążem y hakami dwiema zaleznymi wtymże lochu okienko ku miastu z kratą drewnianą wprawo w tymże lochu okienko ku miastu. Także loch drugi ciągnący się po podskarbiec do którego drzwi z tarcie jodłowych na zawiasach dwóch hakach dwóch wrzeciążem iednym y skoblami dwiema żelaznymi w tymże lochu okienko na dziedziniec bez szkła tylko z kratą drewnianą nad skarbcem y Lamusem tudzież y bramą bywały quondam rezydencye do ktorych drzwi na gurę od rądlu południowego lecz schodow na tę gurę niemające w tych że drzwi zamknięcia żadnego niemasz. W tychże rezydencyach iest okien od dziedzinca pięc bez żadnego szkła y najmieszego zelaza. Okno także od nocnego rądlu iedno bez szkła żadnego zelaza powały y podłog żadnych miemasz tylko do powały bałki są wszystkie całe. Nadtemi rezydencyami y bramą dach gontami pobity lecz wszylek reparacyi potrzebujący.

Wszedy z bramy na dziedziniec pałac murowany iako intra opisuie się wschodząc po prawey stronie od bramy na ganek posadzka kamienna y słupy ta posadzka o dwóch stopniach y słupach okrągłych kamiennych czterech dwóch stojących i dwóch leżących na ziemi. Pod też cztery słupy a kapitelow do sieni wschodząc nad też słupy dwa. U sieni drzwi dębowe podwojne stolarską

robotą o zawiasach czterech y hakach bez wrzęciężow y skoblow wsieniach, posadzka kamienna ale niecała okien w sieniach dwie na dziedziniec ramy dębowe tafle w drewno oprawione stolarską robotą kwater cztery owobydwoch wpuł otwierane utych kwater zawiasek cztery po narożnikow cztery podwa kołowrotki pokutek do otwierania dwie żelaznych. Po prawey ręce izba stołowa drzwi do niey z tercic sosnowych stolarską robotą w orzech malowaną na zawiasach dwóch y hakach dwóch żelaznych bez żadnego zamknięcia y wrzęcięża y skoblow. Okien cztery nayprzed od dziedzinca dwie w ramach dębowych stolarską robotą tafle w drewno oprawione utych obydwuch kwatery wpuł otwierające pozawiaskach czterech haczykach czterech narożnikach czterech kołowrotkach dwóch pokutkach dwóch żelaznych wjednym oknie ztych tafli iedney niemasz. Drugie dwie od muru fosalnego iedna bez ram y taflow i żadnego żelaza drugie także iako inne stolarską robotą wpuł otwierające kwatery tafle w drewno oprawne mające zawiasek cztery haczykow cztery narożnikow cztery kołowrotkow dwa kołek dwie żelaznych iedna kwatera cała udrugiey tafli czterech niedostaie. Posadzka kamienna tylko wmieyscach na piec naznaczonych posadzki nieczyniono komina y pieca z izby niestawiono tylko miejsca są prozne komin zas wyprowadzony tylko w puł dachu. Wyszedszy z izby stołowyi osein po prawey ręce pokoik poboczni do ktorego drzwi z tarcic jodłowych stolarską robotą orzechową malowane nazawiasach dwoch hakach dwoch z wrzęciężem ab intra y skoblami dwiema tudziez ab extra z wrzęciężem y skoblami dwiema żelaznymi okno iedno ramy dębowe stolarską robotą tafle szklane drewno oprawne kwater dwie wpuł otwieraiące się z zawiaskami czterma narożnikami czterma kołowrotkami dwiema kolkami dwiema żelaznymi posadzka kamienna cała piec farfurowy dobry tylko u wierzchu koronki y stuczek kilku niedostaie koło tego pokoiku drugi pokoik alias qurderopa do ktorey drzwi jodłowe stolarską robotą orzechowo malowane na zawiasach dwóch hakach dwóch z wrzęciężem ab extra y skoblami dwiema ab intra skoblem iednym żelaznym. Okno iedno podobnym fasonem iak wpierszym ze wszystkimi nalezytosciami tylko woknach tafel szklanych nadpadnionych dwie. Posadzka kamienna pieca ani komina niestawiano. Odtych pokoikow po prawey ręce pokojow cztery. Do pierwszego wchodząc z tarcic drzwi jodłowe stolarską robotą orzechowo malowane na zawiasach dwóch hakach dwóch żelaznych zamek wewnętrzny slosarską robotą kryty z klamkami dwiema kluczem y gąłkami dwiema do otwierania żelaznymi wtym pierwszym pokoju okien dwie na dziedziniec ramy dębowe stolarską robotą w każdym kwatery wpuł otwieraiące się tafle szklane w drewno oprawne tylko iedna szyba wpułnadpadniona ołow zupełny tak iak y wtych ktore są wyzey wyrazone. Pokoy drugi poboczni do którego wchodząc drzwi wpuł otwierające się stolarską robotą orzechowo malowane o zawiasach czterech hakach czterech żelaznych zamek wewnętrzny slosarską robotą niekryty z gąłkami czterma do otwierania żelaznymi. Okien dwie natył do muru iednakim fasonem iako y pirwsze ze wszystkimi potrzebami u ktorzych okien szyb cztery nadpadnionych. Piec do obudwu pokojow farfurowych ...³³ biały z facyatą na obie strony na wierzchu z herbami oboygą JWW Państwa wyzłacaną z gąłkami nad facyatą wyzłacanyimi osmią w tych dwoch pokojach kominy dwa szafiaste z pierwszego pokoju komin od gruby murowany nad dach wywiedziony. Pokoy trzeci do którego wchodząc drzwi wpuł otwierające się stolarską robotą orzechowo malowane o zawiasach czterech hakach czterech zamkiem wewnętrznym blachą nie przykrytym z gąłkami do otwierania trzema żelaznymi. Okien taflowych trzy takie iak y drugie wyrazone ze wszystkimi nalezytosciami u ktorzych tafle trzy nadpadnione. Z tego trzeciego pokoju czwarty pokoy poboczny do ktorego drzwi wpuł otwieraiące się stolarską robotą orzechowo malowane o zawiasach czterech hakach czterech żelaznych z zamkiem niekrytym z gąłkami czterma do otwierania żelaznymi. Piec farfurowy z trzeciego do czwartego podobnym modeluszem y facyatami i iak (jak) wpierszych, kominiek szofiasty od gruby komin murowany pod dach tylko wywiedziony ztego pokoju do drugiego pokoju drwi podwodne stolarską robotą orzechowo malowane o zawiasach czterech hakach czterech żelaznych z zamkiem wewnętrznym niekrytym blachą y gąłkami czterma do otwierania żelaznymi z tegoż pokoju na tył drzwi iednostayne stolarską robotą orzechowo malowane ab intra o zawiasach dwóch hakach dwóch żelaznych z zamkiem wewnętrznym krytym blachą bez klucza y gąłkami dwiema żelaznymi u każdych drzwi każdego pokoju dwoistych suffrygle niewielkie do zasuwania y zamykania drzwi także wewsztykch tych czterech pokojach posadzka kamienna wtych ze pokoiach stol wielki z przystawkami dwiema zokowem skladany w tymze zabudowaniu kaplica obok z stołową izbą do ktorey z dziedzinca drzwi dębowe podwoyne stolarską robotą niemalowane o zawiasach czterech hakach czterech wrzęciężem y skoblami dwiema żelaznymi wtey kaplicy mensa murowana o iednym

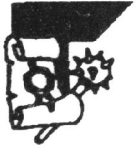
gradusie kamiennym okien szklanych taflowych trzy podobnym fazonem do innych zewsztykiemi nalezytosciami wtych okien tafel wybitych dwie a trzecią nadpadniona posadzka w niey kamienna. W tey kondygnacji caley poczowszy od kaplicy aż do ostatnich pokojow sklepienia murowane. Dach dobry włoski z grymzem u wierchu fugowanym w tyle kaplicy lochow dwa do ktorzych wchodząc szyia, nad tą szyią daszek gontami pobity dobry z szyi do pirwszego lochu drzwi jodłowe z tarcic na zawiasach dwuch haku iednym wrzeciążem y skoblami dwiema żelaznymi z tego lochu drugi loch bez drzwi y zadnego żelaza w odzwierzach. Idąc od pałacu ku wschodowi oficyna drewniana z kuchnią do ktorey wchodząc ganeczek gontami pobity od dziedzinca części iedna nowymi a trzy części starymi w czasie reparacyi potrzebujące między tym daszkiem a dachem officyn rynewka, do sieni wchodząc drzwi z tarcic jodłowych stare z zawiasami dwiema hakami dwiema klamką y klamerką żelaznymi w tych że sieniach od dziedzinca okien dwie wiedzny oknie szkła zadney szyby niema wdrugim szyb szkła prostego jedynascie w drzewo oprawnych stolow kucharskich przy scianach dwa kuchnia na filarach murowanych komin nad dach wywiedziony ognisko z kamienia murowane po prawey ręce z sieni izba do ktorey wchodząc drzwi jodłowe na zawiasach dwuch hakach dwuch z wrzeciążem ab extra y skoblami, ab intra z skoblami tylko bez wrzeciąża z klamką haczkim y dwiema blaszkami żelaznymi w tey izbie okien trzy z kwaterami wpuł otwierającymi się. Pierwsze okno od szafy wiedzney kwatyrze szyby wołow oprawne na ktorzych szyb nadpadnionych trzy, w drugiey kwatyrze szyby w drewno oprawne całe, te dwie kwatery na zawiasach haczykach z narożnikami haczykami do zamykania czterma żelaznymi iednego naroznika niedostaie w drugim oknie szyby wołow oprawne iednak szyb dwie wytłuczonych a trzecia nadpadniona. Te kwatery nazawiasach hakach znaroznikami żelaznymi ale zawiasek dwuch haczyka iednego y naroznika iednego żelaznego niedostaie. W trzecim oknie kwatyrze dwie szyby wołow oprawne iednak szyb nadpadnionych osm te kwatery na zawiasach hakach naroznikach z haczykami dwiema do zamykania żelaznymi ale iednego naroznika niedostaie do tych okien okiennic trzy w puł otwierające się na zawiasach hakach y haczykami u dwuch okiennic po dwa będącymi y skoblikami żelaznymi u trzeciego okna okiennica także podwoyna na zawiasach hakach y haczykiem żelaznym iednym w teyże izbie szafa z tarcic jodłowych stolarską robotą na czworo otwierająca się ocztereich wesrodku deszczkach dostawienia naczyinia tez drzwiczki na zawiasach osmiu z wrzeciążami dwoma y skoblami trzema żelaznymi tudzież z haczkami do trzymania teyże szafy pobocznymi y skoblikami dziesiącią. Piec kaflowy stary z kominem murowanym kopiastym do alkierza drzwi podwoyne nazawiasach czterech hakach czterech wrzeciążem y skoblami dwiema żelaznymi okno iedno o dwuch kwatyrach wpuł otwierające się na zawiaskach trzech haczykach czterech z narożnikami trzema a haczykiem do zamykania dwiema żelaznymi okiennica podwoyna z nadworza o zawiasach czterech y hakach czterech z haczykami dwiema y skoblami czterma żelaznymi szyby w drewno oprawne w tymże alkierzu przegroda z tarcic lipowych do ktorego drzwi na zawiasach dwuch slosarską robotą żelaznych u drzwi dwuch lisztwy lipowe snickerską robotą fugowane z herbami pułtrzecia krzyża powała dobra tak w izbie iako w alkierzu, kamienna posadzka z izby przez sien izba kuchenna do ktorey drzwi z tarcic jodłowych na zawiasach dwuch y hakach dwuch z klamką y haczykiem żelaznymi w tey izbie okien trzy. Pirwsze ode drzwi kwatery iedna wtey kwatyrze szyb całych iedynascie w drzewo oprawnych w drugiey kwatyrze wszystkich szyb niema okiennicy połowa na zawiasach dwuch y hakach dwuch żelaznych a do drugiey połowy okiennicy tylko hakow dwa żelaznych drugie okno kwatyrze dwie otwierające szyby w drzewo oprawne na iedney zawiasce y haczyku iednym bez maroznikow y innego żelaza szyba iedna wybitya a dwie nadtłuczonych, w trzecim oknie szyb osm tylko wiedzney kwatyrze a reszta wytłuczonych w drugiey kwatyrze zadney szyby nie ma tylko puł okiennicą zabite przy tey okiennicy zawiasy dwie żelazne hakow żadnych niema piec kaflowy z prostych kaflow biały stary przy tymże piec piekarski z kominem z kaflow prostych robionym z prętami podpirayącymi dwiema y z haczykiem do rozna żelaznymi szafa przy drzwiach wchodzących o czterech kondygnacyach prosta y stara z tey izby alkierz do ktorego drzwi z tarcic jodłowych na zawiasach dwuch y hakach dwuch z wrzeciążem y skoblami dwiema żelaznymi okno iedno zadnych szyb niemające tylko znadworza hakow dwa żelaznych do okiennic należących w izbie alkierzu powała z tarcic posadzka kamienna nadpsuwana za kuchnią schody bywały na gurę lecz zruynowane gdzie drzwi są jodłowe z tarcic na zawiasach dwuch y hakach dwuch żelaznych. Ta sama officyna z kuchnią z dziedzinca gontami nowymi pobita a od kominu na pułnocney stronie od muru dach stary reparacyi potrzebujący. Od tey officyny po prawey

ręce wozownia y stayni z drzewa tartego budowana nayprzod do wozowni wjezdziac wrota podwoyne z tarcic stare na biegunach wtey stayni przy scianie od muru zloby ciagnace sie od rogu az do wozowni z jasłami dyloowanymi z wrot po prawey ręce ku wozowni zlobu dwie sztuki ktore obydwie zle jasła dylowane dobre srodkiem stayni wzdluz wiązane pod belkami o słupach dębowych siedmiu z dziesięcią kantowania nadta staynią y wozownią dach gontowy stary tylko do bramy do pięciu krokiew nowymi gontami pobity. Ta staynia że od wiatrow zmcowana od dziedzinca podpor trzy z dylow a od muru podpor cztery także z dylow. Na srodku dziedzinca studnia okrągła murowana szescią angułową pod dachem nowopobitym z kopułą nawierzchu y herbem półtrzecia krzyża. Stawnic w jednym angule wcale mniemasz w drugich dwóch angułach po dwie tarcice także mniemasz. Wał nad studnią z liną łyczaną wiadrami dwiema do wyciagania wody. Przytey że studni koryt dużych kamiennych dwie tylko jedna po obudwu rogach mniejsze od mrozu nadpadnione. Statua S. Jana Nepomucena w zamku od rądelu bez postumentu kamienna.

Опис Чернелицького замку (переклад)

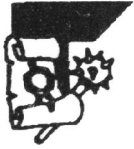
З боку в'їзду від костелу замок оточений муром із чотирма бастіонами, на тому мурі частково повідпадало каміння. В'їжджаючи до нього, бачимо міст через рів на дубових стовпах, зліва із дубовим поруччям, а справа колись був місток до фіртки, також на дубових стовпах, але понищених, що потребують відновлення. На тому ж мості підйомна частина на двох завісах із залізними смугами й двома колами для зведення вгору, також два скобелі. Фасад над брамою містить герб князів Чарторийських та двоє вікон [що виходять] усередину. Брама має одностулкові ворота із соснових дощок, бігун із чопом внизу із залізною пластиною, уверху [із] залізною куною. У тих воротах дошки прибито металевими цвяхами, котрих в...³⁴ 111, для запирання тих же воріт у кам'яному одвірку є залізна пластина³⁵ із двох частин, до цієї пластини – скоба. У фіртці – дубові двері без жодного заліза, тільки з дерев'яним дубовим засувом. На вході до брами з правого боку скарбець, до якого [ведуть] двері з ялинових дощок, на трьох завісах, трьох гачках, із двома залізними пластинами й двома залізними скобами. У тому скарбці двоє вікон, які не мають жодного скла. В одному – залізна решітка, у другому – дерев'яна, забита дошками. У тій же брамі з лівого боку є купольний камін із каменю, виведений на дах. Біля каміну двері з ялових дощок...³⁶, з однією завісою і половиною другої і [на] одному залізному гачку. На виході з брами з лівого боку є мурований льох, до якого [ведуть] зіпсовані двері з однією цілою завісою і з другою зламанною, одним гаком, однією металевою пластиною й двома залізними скобами. Справа від брами, минувши вікна скарбця, [розташований] лямус, на вході до якого дубові двері на двох завісах, двох гаках, одній металевій пластині і з двома залізними скобами. У тому ж лямусі вікно без скла, тільки з дерев'яною решіткою. На виході з лямуса з правого боку [розташований] льох, до якого веде [похилий] коридор під дашком, [який] покритий гонтами. На вході до цього коридору [і] до льоху перше кам'яне обрамування без жодного замикавання, кількома сходинками нижче – друге кам'яне обрамування до першого льоху. Двері лежать під кутом у [похилому] коридорі, без завіс і гаків, тільки з металевою пластиною й двома залізними гаками. У тому ж льосі віконце з боку міста має дерев'яну решітку. Справа в тому ж льосі віконце, спрямоване в бік міста. Другий льох також веде до підскарбця, двері до якого зроблено з ялинових дощок на двох завісах, двох гачках, з однією металевою пластиною й двома залізними скобами. У тому ж льосі віконце виходить на дитинець, без скла, тільки з дерев'яною решіткою. Над скарбцем і лямусом, а також над брамою колись були резиденції, до яких [вели] наверх двері від південного бастіону, але сходів на це й верх немає, а двері нічим не замикаються. У тих же резиденціях є п'ять вікон з боку дитинця, без жодного скла й найменшого заліза. З боку північного бастіону – одне вікно, без скла, без заліза. Ні стелі, ні підлоги немає, тільки [залишилися] усі цілі балки до стелі. Над резиденціями й брамою дах покритий гонтами, але весь потребує ремонту.

Виходячи з брами на дитинець, бачимо мурований палац, який описано далі. При вході на ганок із правого боку від брами – кам'яна підлога й стовпи. Підлога має два рівні із чотирма круглими кам'яними стовпами. Два стовпи стоять, а два лежать на землі. Під ними знаходяться капітелі. При вході до сіней – два стовпи. У сінях є дубові подвійні двері, [виготовлені] столярським способом із чотирма завісами й гаками, без металевих пластин і скоб. У сінях

підлога кам'яна, але не суцільна. У снігах двоє вікон, [які виходять] на дитинець, рами [в них] дубові, скло оправлене в дерево столярським способом, чотири кватирки, дві з яких відкриваються наполовину. У тих кватирках чотири завіси, чотири кутники, по дві петлі для закривання вікон і дві залізні клямки для відкривання. З правого боку – їдальня. До неї ведуть двері із соснових дощок, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на двох завісах і двох залізних гаках, без жодного замикання й металевих пластин і скоб. Є чотири вікна, насамперед з боку дитинця, двоє в дубових рамах, [виготовлені] столярським способом, скло оправлене в дерево, в обох [вікнах] кватирки відкриваються наполовину, по чотири завіси, чотири гачечки, чотири кутники, дві петлі для закривання вікон і дві залізні клямки. В одному вікні одного [листа скла] бракує. Два інших [вікна] знаходяться з [боку] фасадного муру. Одне без рам, без скла і жодного заліза, друге, як й інші, [виготовлене] столярським способом, кватирки наполовину відчиняються, скло оправлене в дерево, [вікно] має чотири завіси, чотири гачки, чотири кутники, дві петлі для закривання вікон і дві залізні клямки. Одна кватирка ціла, в іншій бракує чотирьох листів скла. Підлога кам'яна, тільки в місцях, призначених під піч, підлоги не зроблено. Камін і піч у кімнаті не поставлені, тільки [залишено] порожні місця, а комин виведений тільки до середини даху. При виході з їдальні в сіни з правого боку [знаходиться] бічна кімнатка, двері до якої [зроблені] з ялових дощок, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на двох завісах, двох гаках із металевою пластиною зсередини й двома скобами, а також із металевою пластиною ззовні й двома залізними скобами. Одне вікно в дубовій рамі, [виготовлений] столярським способом, листи скла оправлені в дерево, дві кватирки, що відкриваються наполовину, з чотирма завісами, чотирма кутниками, двома петлями для закривання вікон і двома залізними кільцями. Підлога суцільна, кам'яна. Добре збереглася фарфорова піч, лише зверху не вистачає деяких [фрагментів] оздоблення. Біля тієї кімнатки [знаходиться] інша, названа гардеробом, до якої [ведуть] ялові двері, [виготовлені] столярським способом, горіхового кольору, на двох завісах, двох гаках з металевою пластиною ззовні й двома скобами всередині та однією залізною скобою. Вікно [зроблене] на зразок першого [вікна], з усіма пристосуваннями, тільки у вікнах пошкоджені два скляні листи. [У кімнаті] кам'яна підлога, печі чи каміна немає. Від цих кімнаток справа [знаходяться] ще чотири кімнатки. Двері першої кімнати – із ялових дощок, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на двох завісах, двох залізних гаках, внутрішній замок закритий, із двома ручками, ключем і двома круглими залізними ручками для відкривання. У першій кімнаті є двоє вікон, [що виходять] на дитинець, дубові рами [виготовлені] столярським способом, у кожному – кватирки, які відкриваються наполовину, листи скла оправлені в дерево, тільки одна шиба наполовину пошкоджена, [вікна] повністю в олові, як і ті, що описано вище. Друга бічна кімната, на вході до якої [знаходяться] двері, що відкриваються наполовину, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на чотирьох завісах, чотирьох залізних гаках, внутрішній замок [виготовлений] слюсарським способом, не прикритий [бляхою] з чотирма круглими залізними ручками для відкривання. Двоє вікон, що [виходять] назад у [бік] муру, однакового фасону з першими, з усім необхідним. У тих вікон пошкоджено чотири шиби. Піч до обох кімнат глиняна...³⁷ біла, спереду на обидва боки, вверху позолочені герби ясновельможних панів, попереду вісім позолочених круглих ручок. У цих двох кімнатах є два квадратні димоходи. З першої кімнати мурований димохід від грубки виведений над дах. На вході до третьої кімнати половинчасті двері горіхового кольору, на чотирьох завісах, чотирьох гаках, внутрішній замок не прикритий бляхою, з трьома залізними круглими ручками. Троє вікон зі скла, як й інші, виконані за всіма вимогами. У них надбито три листи скла. Біля третьої кімнати [йде] четверта бічна кімната, до якої [ведуть] половинчасті двері, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на чотирьох завісах, чотирьох залізних гаках, із замком, чотирма залізними круглими ручками для відкривання. Глиняна піч із третьої до четвертої кімнати [виконана] схожим [до інших] способом, спереду така ж, як і попередні, камін у формі шафи, мурований димохід від грубки виведений тільки під дах. З тієї кімнати до іншої [ведуть] подвійні двері, [виготовлені] столярським способом, пофарбовані в горіховий колір, на чотирьох завісах, чотирьох залізних гаках, із внутрішнім замком, не покритим бляхою, і чотирма залізними круглими ручками. У цій же кімнаті ззаду суцільні двері, [виго-

товлені] столярським способом, горіхового кольору, із двома завісами зсередини, двома залізними гаками, із внутрішнім замком, покритим бляхою, без ключа, з двома круглими залізними ручками. Кожні подвійні двері до кімнат [мають] невеликі засуви для засування й закривання дверей. Також у всіх чотирьох кімнатах кам'яна підлога. У кожній – великий стіл із двома приставками, окований, складний. У цій же будівлі поряд із їдальнею [знаходиться] каплиця, до якої з дитинця [ведуть] дубові подвійні двері, [виготовлені] столярським способом, нефарбовані, на чотирьох завісах, чотирьох гаках, з металевою пластиною й двома залізними скобами. У тій каплиці мурований вівтар на одній кам'яній сходинці, три вікна зі скла, [виконані] схожим до інших способом, з усіма пристосуваннями. Два скла вибито, а третє тріснуте. Підлога в цій [каплиці] кам'яна. На всьому поверсі, починаючи від каплиці аж до останніх кімнат, муровані склепіння. Добрий італійський дах, із профільованим карнизом. Ззаду каплиці [знаходяться] два льохи. На вході до них коридор, над ним – добрий дашок, покритий гонтами. З коридору до першого льоху [ведуть] ялові двері з дощок на двох завісах, одному гаку, з металевою пластиною й двома залізними скобами. З того льоху [йде] другий, без дверей і жодного заліза в одвірках. Від палацу на схід [розташований] дерев'яний флігель із кухнею, на вході до якої ганочок, покритий гонтами, з боку дитинця одна частина [покрита] новими, а три частини – старими [гонтами], які потребують ремонту. Між тим дашком і дахом флігеля – ринвочка. На вході до сіней старі двері з ялових дощок, із двома завісами, двома гаками, залізними ручкою й заціпкою. У тих же сінях з боку дитинця є двоє вікон. В одному вікні немає жодної скляної шиби, у другому – одинадцять шиб із простого скла, оправлених у дерево. Біля стін – два кухарські столи. Кухня на мурованих стовпах. Димохід виведений на дах. Місце для вогнища вимуроване з каменю. Справа від сіней є кімната, на вході до якої ялові двері на двох завісах, двох гаках із металевою пластиною назовні й скобами зсередини, зі скобами, тільки без металевої пластини, з ручкою, гачком і двома залізними бляшками. Кімната має три вікна з кватирками, які відкриваються наполовину. Перше вікно [розташоване] з боку шафи. В одній кватирці шиби в олов'яній оправі, три з них пошкоджено. У другій кватирці цілі шиби, оправлені в дерево. Ті дві кватирки на завісах, гачках з кутниками, чотирма залізними гачечками для замикання, одного кутника не вистачає. В іншому вікні шиби в олов'яній оправі, однак дві шиби вибито, а третю пошкоджено. Кватирки на завісах, гаках із залізними кутниками, але не вистачає двох завіс, одного гачка й одного залізного кутника. У третьому вікні дві кватирки, шиби в олов'яній оправі, однак вісім шиб пошкоджено. Кватирки мають завіси, гаки, кутники з двома залізними гачечками для закривання, але одного кутника не вистачає. До тих вікон – три половинчасті віконниці на завісах, гаках і гачечках. У двох вікнах є по дві [віконниці] із залізними скобами. У третьому віконниці теж подвійна, на завісах, гаках і з одним залізним гачечком. У тій же кімнаті шафа з ялових дощок, [виготовлена] столярським способом, із чотирма дверцятами, усередині із чотирма дошками для посуду. Дверцята на восьми завісах із двома металевими пластинами й трьома залізними скобами, також із бічними гачками для тримання тієї ж шафи й десятима скобками. Стара кахельна піч із мурованим купольним димоходом. До алькова [ведуть] подвійні двері на чотирьох завісах, чотирьох гаках, з металевою пластиною й двома залізними скобами. Одне вікно має дві кватирки, що відкриваються наполовину, на трьох завісах, чотирьох гачечках із трьома кутниками й двома залізними гачками для закривання. Віконниці ззовні подвійна, із чотирма завісами й чотирма гаками, з двома гачечками й чотирма залізними скобами, шиби в дерев'яній оправі. У тому ж алькові перегородка зроблена з дерев'яних липових дощок, до нього двері на двох залізних завісах, [виготовлених] слюсарським способом. У двох дверях липові дошки декоровані різьбленими з дерева гербами з однією третиною хреста. Стеля добра як у кімнаті, так і в алькові, підлога кам'яна. Від кімнати з іншого боку сіней [знаходиться] кухня, двері якої – з ялових дощок на двох завісах і двох гаках із залізними ручкою й гачечком. Кімната має три вікна. Перше від дверей – з однією кватиркою, у ній одинадцять цілих шиб у дерев'яній оправі, у другій кватирці всіх шиб немає, половина віконниці на двох завісах і двох залізних гаках, а до іншої половини [приєднано] тільки два залізних гаки. Друге вікно [має] дві кватирки, дві шиби, які відкриваються, в дерев'яній оправі, на одному завісі й одному гачечку без кутників та іншого заліза, одна шиб вибита, а дві пошкоджені. У третьому вікні вісім шиб, тільки в одній кватирці, а решта – вибито. У другій кватирці немає жодної шиби,

тільки половина віконниці забита. При тій віконниці є дві залізні завіси, жодних гаків немає. Піч із простого кахелю, біла, стара. Є також пекарська піч з димоходом з простого кахлю, зроблена з двома залізними прутами, що підпирають її, і з [залізним] гачечком до рожна. При входних дверях чотирирівнева шафа, проста й стара. З тієї кімнати – альков, двері якого [зроблено] з ялових дощок на двох завісах і двох гаках з металевою пластиною та двома залізними скобами. Одне вікно, у якому немає жодних шиб, має тільки ззовні два залізних гаки, що належать до віконниць. У кімнаті алькова стеля з дощок, кам'яна підлога пошкоджена. За кухнею були сходи на верх, але [тепер вони] зруйновані. Там є ялові двері з дощок на двох завісах і двох залізних гаках. Той самий флігель з кухнею з дитинця покритий новими гонтами, а від димоходу з північного боку, від муру, дах старий і потребує ремонту. Від флігеля справа [розташовані] возівня й стайня, збудована з тертого дерева. Спереду, на в'їзді до возівні – подвійні старі ворота з дощок, на бігунах. У стайні, біля стіни від муру – жолоби, що тягнуться від рогу аж до возівні, з пониженими яслами. Із воріт справа від возівні – двоє жолобів у поганому стані. Добрі ясла із грубих дощок [розміщені] вздовж стайні [і] підв'язані під балками з дубових стовпів. Сім із десяти [ясел] похилені. Над стайнею й возівнею гонтовий старий дах, тільки до брами, до п'ятої крокви, покритий новими гонтами. Стайня добре укріплена проти вітрів. З боку дитинця є три підпори із грубих дощок, а з боку муру – чотири підпори, також із грубих дощок. Посередині дитинця [знаходиться] кругла мурована криниця, [верхня частина] шестикутна, під новим дахом із куполом зверху та з гербом з однією третиною хреста. Ставні з одного боку взагалі немає, з інших двох також немає по дві дошки. Вал над криницею з волокняною мотузкою [і] двома відрами для витягування води. Біля криниці – два великі кам'яних корита, але одне з обох кінців коротше [і] надлупилося від морозу. У замку [є] кам'яна статуя св. Яна Непомуцького, без постаменту, [розміщена] з боку бастиону.

1. Чернелиця вперше згадана в історичних джерелах 7 березня 1440 року. Див.: Zbiór dokumentów małopolskich. T. 8 : Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie : dokumenty z lat 1286–1442 / wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – № 2252. – S. 78; Сиреджук П. Першовитоки Прикарпаття / П. Сиреджук // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – С. 42.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 5, оп. 1, спр. 130, арк. 646.
3. Akta Grodzkie i Ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie. T. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów : Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1931. – S. 157.
4. Євфросинія Станіславська була близько пов'язана з родом Чурилів, а її першим чоловіком був снятинський староста Петро Потоцький. Після смерті П. Потоцького (1648 р.) Євфросинія 2 лютого 1650 р. вийшла заміж удруге за брацлавського воєводу, князя Міхала Єжи Чарторийського. Ймовірно, саме вона залишалася власницею Чернелиці навіть після шлюбу із М. Чарторийським. Відсутність дітей у шлюбі з Міхалом Чарторийським призвела до того, що після смерті Євфросинії на її маєток почали претендувати Чарторийські, Чурили, Потоцькі, Дідушицькі. Детальніше про це див.: ЦДІАЛ України, ф. 5, оп. 9, спр. 602, арк. 663–700.
5. [Dzieduszycki M.] Kronika domowa Dzieduszyckich / [M. Dzieduszycki]. – Lwów : Nakładem autora, 1865. – S. 108.
6. Tamże. – S. 109.
7. ЦДІАЛ України, ф. 134, оп. 2, спр. 860, арк. 6 а, 11, 14 зв., 15–16.
8. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – S. 12–13; Нельговский Ю. А. Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII вв. / Ю. А. Нельговский, Е. М. Годованюк // Архитектурное наследие. Т. 34 : Приемственность и влияния в архитектуре народов СССР / под ред. О. Х. Халпахчяна. – М. : Стройиздат, 1986. – С. 127; Нагірний В. Чернелицький замок / В. Нагірний // Матеріали III Прикарпатської історико-краєзнавчої наукової конференції. – Коломия : ВІК, 1997. – С. 38–39; Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Р. Смеречанський, О. Каглян, В. Никифорок. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 48–50.
9. Лесик О. В. Замки та монастирі України / О. В. Лесик. – Львів, 1993. – С. 39–40; Polak T. Zamki na Kresach. Białołęka, Litwa, Ukraina / T. Polak. – Warszawa : Pagina, 1997. – S. 171; Вечерский В. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К., 2005. – С. 113; його ж. Замки й фортеці : альбом / В. Вечер-

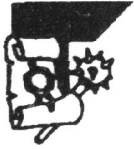
- ський. – К., 2007. – С. 22; Прибега Л. Замки та фортеці / Л. Прибега. – К., 2007. – С. 116–117; Випасняк І. П. Чернелиця – містечко над Дністром : (Короткий історичний нарис) / І. П. Випасняк, Я. М. Яценюк. – Чернівці : Технодрук, 2007. – С. 89–92; Антонюк Д. Сто п'ятдесят п'ять польських замків і резиденцій в Україні / Д. Антонюк. – К. : Грані-Т, 2011. – Ч. 1. – С. 104.
10. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника Відділ рукописів (ЛННБУ. ВР), ф. 141, оп. 1, спр. 159, 51 арк.
 11. ЛННБУ. ВР, ф. 141 Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 449, 17 арк. Опис замку вміщено на арк. 3. Інвентарний опис Чернелицького замку з 1798 року разом із перекладом та науковим коментарем буде опубліковано у “Віснику Прикарпатського університету. Історія”.
 12. Там само. – Титульна сторінка (без нумерації).
 13. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Inwentarz klucza Czernelickiego. 1757, sygn. DE-4972 [Sygnatura oryginału: 449], 51 k.
 14. ЛННБУ. ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 449, арк. 3–6.
 15. Там само, арк. 6–7.
 16. Там само, арк. 7.
 17. Там само, арк. 8–17.
 18. Там само, арк. 18.
 19. Там само, арк. 18–19.
 20. Там само, арк. 20–24.
 21. Там само, арк. 25.
 22. Там само.
 23. Там само, арк. 26–30.
 24. Там само, арк. 30.
 25. Там само, арк. 31–33.
 26. Там само, арк. 34–36.
 27. Там само, арк. 37.
 28. Там само, арк. 37, 40–45.
 29. Там само, арк. 46–49.
 30. Там само, арк. 50.
 31. Там само, арк. 51.
 32. Текст нерозбірливий.
 33. Текст нерозбірливий.
 34. Текст нерозбірливий.
 35. В оригіналі “wzesciadz”, що у XVIII ст. означало металеву пластину, прикріплену до дверей, через яку пропускали металеву скобу для колодки, що кріпилася на одвірку. Обидві частини – пластина і скоба – служили для замикання дверей на колодку ззовні.
 36. У цьому місці в оригіналі документа вміщено слово “na rydel”. У дослівному перекладі “rydel” – це вузька дерев'яна лопата. Однак це стилістично не пасує до вказаного фрагмента тексту. Можливо, у XVIII ст. цей вираз мав інше значення, однак під час написання статті не вдалося з'ясувати інші можливі значення цього слова.
 37. Текст нерозбірливий.

В статье впервые публикуется рукопись инвентарной описи Чернелицкого замка 1757 года, которая хранится в фонде Александра Чоловского в отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины имени Василия Стефанька. Исследуемый источник содержит детальную характеристику состояния замковых сооружений в середине XVIII столетия. В статье подается оригинальный текст описи и его перевод на украинский язык.

Ключевые слова: Чернелицкий замок, Чернелица, инвентарная опись.

The article is the first-time publication of the text of the Chernelytsya Castle's inventory from 1757, which is being kept in the Aleksander Czolowski's archives in the Manuscript Department of the Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine. The edited source contains detailed characteristics of the state of castle's buildings in the middle of the 18th century. The article provides the original text of the source, along with a translation into modern Ukrainian.

Keywords: Chernelytsya Castle, Chernelytsya, inventory.

УДК 94(477.83/86)

Магда АРСЕНІЧ

**ЧЕРНЕЛИЦЬКИЙ ЗАМОК У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939) У СВІТЛІ
ВИБРАНИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ***

В основі статті лежить комплекс досі не опублікованих документів, які стосуються долі Чернелицького замку в часи II Речі Посполитої. Ці документи знаходяться в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів, Державному архіві Львівської області та у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Зазначені матеріали в поєднанні з науковими публікаціями й іконографічними джерелами дозволяють прослідкувати зміни в зовнішньому вигляді замку й проаналізувати діяльність польської державної адміністрації, пов'язану з правовим захистом замку як пам'ятки старовини. Джерела підготовлено до друку в оригіналі – польською мовою зі збереженням оригінального правопису – і в українському перекладі.

Ключові слова: Чернелицький замок, Чернелиця, пам'ятка, Тереза Петровичова, Єлена Петровичівна, Анна Петровичівна.

Історія Чернелицького замку, згідно з даними більшості наукових і науково-популярних видань, закінчується тоді, коли його залишає останній представник роду Ценських у першій половині XIX століття. Мало відомо, як склалася доля замку в наступні роки і як поступово змінювалося ставлення до нього від об'єкта фортифікації до пам'ятки старовини, яка потребує захисту¹. У статті спробуємо підсумувати наявну фрагментарну інформацію, яка міститься в публікаціях, а також порівняти її з віднайденими нещодавно й не опублікованими раніше архівними джерелами, які стосуються періоду 1918–1939 рр. Це може пролити нове світло на історію Чернелицького замку, який залишається однією з найбільш значних, але призабутих фортифікаційних пам'яток Покуття із часів Речі Посполитої.

1. Замок після Першої світової війни

Складно встановити, у якому стані замок перебував на момент закінчення Першої світової війни. Тадеуш Шидловський, автор книги про втрати культурної спадщини в Галичині в 1914–1918 рр., так коментує стан замку: “Досить добре збережений замок у Чернелиці (...) [та] вражаючі руїни замку в Раківцю. Очевидно, обидві ці пам'ятки були пошкоджені внаслідок війни”². Однак на основі цього припущення важко визначити, коли саме замок зазнав руйнування і яким був їх характер. Цікавим є те, що автор відзначив твердиню в Чернелиці як досить добре збережену.

Цю нечітку інформацію дозволяють дещо уточнити джерела, які містяться в Центральному державному історичному архіві, м. Львів у фонді Товариства Грона Консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини, а також у Відділі рукописів Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. Першим із них є рапорт староства в Городенці, поданий у Намісництво у Львові, після проходження австрійсько-російського фронту й відновлення австрійської влади в цьому регіоні. Цей документ наведено нижче польською мовою зі збереженням оригінального правопису, а також у перекладі українською мовою:

Sk. Starostwo w Horodence

K.K. Bezirkshauptmannschaft in Horodenka

Ц.К. Староство в Городенці

Horodenka dnia 12 grudnia 1917 roku. L:14639.

Ochrona zabytków architektury w odzyskanych powiatach Galicyi Wschodniej.

* Стаття написана в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізується групою дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) при співпраці з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Івано-Франківським національним технічним університетом нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна).

C.K. NAMIESTNICTWO WE LWOWIE

W myśl reskryptu z dnia 23 października br. L:183714/5285 XXIV donoszę iż następujące zabytki budowlane z polskich czasów uległy uszkodzeniu lub zupełnemu zniszczeniu.

W gminie Czernelicy zamek obronny Czartoryskich,

- // // dwór staropolski
- // Daleszowej dwór staropolski
- // Dąbkach cerkiew
- // Michalczu zarówno cerkiew jak i kościół
- // Olejowej Korolowce dwór
- // Rakowiec zamek obronny
- // Raszkowie dwór staropolski

Kierownik c. k. Starostwa. – Aleksander Strzelbicki³

pieczęć: C.K. NAMIESTNICTWO

Weszło dnia 8 I 1918

1.1.1.1.L. 3490/XIV 127⁴

Переклад:

Ck. Starostwo w Horodence

K.K. Bezirkshauptmannschaft in Horodenka

Ц.К. Староство в Городенці

Городенка, 12 грудня 1917 року. L: 14639.

Охорона пам'яток архітектури в повернутих повітах Східної Галичини.

Ц.К. Намісництво у Львові

Згідно з рескриптом від 23 жовтня ц. р. L: 183714/5285 XXIV, повідомляємо, що такі архітектурні пам'ятки з польських часів були пошкоджені або навіть зруйновані.

У гміні Чернелиця оборонний замок Чарторийських,

- // // старопольський двір
- // Далешова – старопольський двір
- // Дубки – церква
- // Михальче – церква й костел
- // Олієво-Королівка – двір
- // Раківець – оборонний замок
- // Рашків – старопольський двір

Керівник ц. к. Староства. – Александр Стрельбичський.

Друк: Ц.К. НАМІСНИЦТВО

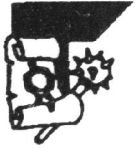
Надійшло 08.01.1918

1.1.1.1.L. 3490/XIV 127

Цитоване джерело подає інформацію про руйнування, яких зазнав Чернелицький замок напередодні грудня 1917 року. Можна припустити, що під словами “старопольський двір” ховається жилий будинок, що знаходився на дитинці замку, хоча мова може йти й про інші споруди, що належали місцевій шляхті. Остаточо розв'язати цю проблему не дозволяє дуже загальний характер повідомлення.

Серед кореспонденції львівських консерваторів, які намагалися зібрати інформацію про руйнування на території колишньої Галичини, міститься одне контroversійне джерело. Це – лист священика Якуба Гомулки, пробоща католицької парафії в Михальчі в Городенківському повіті, датований 28 червня 1918 року. Священик описує відомі йому руйнування й подає коротку інформацію, що “замок у Чернелиці під час війни не постраждав, але помітними є старі руйнування”⁵. Однак інші, цитовані нижче джерела, подають відмінну інформацію, що дозволяє вважати повідомлення Я.Гомулки помилкою.

Цікаве джерело, яке описує повоєнний стан замку, знаходиться у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаника у Львові у фонді Львівського управління консерваторів. Це – копія листа, надрукованого на машинці й у кількох місцях виправленого олівцем. Зацитуємо його, зберігаючи оригінальну орфографію і пунктуацію:

Текст:

Одпис.

Dowództwo powiatu etapowego Horodenka.

Loz. 89.

Sprawozdanie o zabytkach

Horodenka, dnia 9 lutego 1920

Donoszę, że tak kościół i cerkiew w Horodence nie ucierpiały w czasie wojny prócz dzwonów, które z cerkwi zabrano. Portret fundatora i antepodja są w dobrym stanie.

Zamek w Czernelicy jest bardzo zaniedbany, wymaga adaptacji (над цим словом дописано "ta". – *M.A.*) by uchronić resztę stylowych ozdób. W murze okalającym dziedziniec zrobiły wojska kilka utworów ("u" poprawлено na "o". – *M.A.*) celem ułatwienia wypadu z poza murów. Należało by skłonić właścicielkę zamku, by zajęła się zabezpieczeniem zamku przed dalszym zniszczeniem. Stanu w Uniżu zbadać nie mogłem, gdyż przez całą zimę trudno dostać się z Horodenki przez Dniestr, na którym jest kra, a droga okrężna przez Kołomyję-Stanisławów – wymaga dłuższego czasu. Sprawozdanie odnośnie do Uniża prześlę się później po zbadaniu stanu na miejscu.

podpis nieczytelny

Pieczczę:

Konserwator Okręgu Lwowskiego
weszło dn. 4/12/1920, nr 195–197⁶

Переклад:

Копія.

Уряд етапового повіту Городенка

Лоз. 89.

Звіт про пам'ятки

Городенка, дня 9 лютого 1920

Повідомляю, що як костел, так і церква в Городенці не потерпіли під час війни, окрім дзвонів, які були взяті із церкви. Портрет фундатора й антеподія знаходяться в доброму стані.

Замок у Чернелиці є дуже занедбаний, потребує опіки, щоб зберегти рештки стильних прикрас. У мурі, який оточує дитинець, війська зробили кілька проходів з метою полегшення виходу за межі мурів. Варто було б переконати власницю замку, щоб вона зайнялася його охороною від подальшого руйнування. Стан Уніжу дослідити не міг, бо цілу зиму важко дістатися від Городенки через Дністер, на якому є крига, а окружна дорога через Коломию–Станіславів займає багато часу. Звіт стосовно Уніжа надішлю пізніше, після вивчення стану на місці.

Підпис нерозбірливий.

Печатка:

Консерватор Львівського округу

Надійшло 04.12.1920

Нр. 195–197.

Із наведеного вище джерела дізнаємося, що під час війни мур навколо дитинця замку було зруйновано в кількох місцях. Крім того, виявляється, що протягом певного часу на території замку розташовувалися військові підрозділи. У документі не уточнюється, чиї війська мали перебувати в замку й коли саме це мало місце. Можна припустити, що тут ідеться про австрійські війська, які тримали оборону на правому березі річки Дністер у 1915–1916 рр.⁷. Цікаво, що в документі вперше з'являється інформація про не названу за прізвиськом власницю замку. Судячи з наступних документів, мова йшла, швидше за все, про Терезу Петровичову.

2. Чернелицький замок на початку 1920-х років

Після Першої світової та польсько-української війн польська адміністрація розпочала інтенсивне збирання інформації про воєнні руйнування на теренах колишньої Східної Галичини. Свідченням цієї діяльності є збережений у ЦДАЛ України "Щоденник Кореспонденції" львівських консерваторів. У його записах з'являється інформація про кореспонденцію, що стосується стану Чернелицького замку⁸. На жаль, оригінали листів не збереглися, а на

основі самих тільки дат і короткого опису змісту важко зробити вичерпний висновок про фактичний стан замку в цей період. Не відомо, які саме частини замку потребували термінової реконструкції.

Однак серед фрагментарних повідомлень міститься одна особливо цікава інформація. Це – скорочена виписка з листа до власниці замку Терези Петровичової від 18 березня 1922 р. такого змісту: “Наказ про негайний початок реставрації замку, бо в іншому разі примусовий викуп володінь”⁹. Ці короткі дані показують, що керівництво консерваторів поставило перед власницею ультиматум – або вона розпочне ремонт Чернелицького замку, або може його втратити.

До цього часу невідомо, ким була згадана вище Тереза Петрович і за яких обставин і коли вона стала власницею замку в Чернелиці. Відомо, що у всякому разі до квітня 1906 р. замком володів Самуель Мосберг¹⁰. Однак звісно, що рід Петровичів принаймні з другої половини XIX століття проживав у Чернелиці й був одним з найбільш знатних родів у містечку¹¹.

Короткі дані, що містяться в ЦДІАЛ України, доповнюють документи, які знаходяться в Державному архіві Львівської області й стосуються відбудови замку в 1920-х рр. Це – окрема справа під заголовком “Дело о реставрации замка в Чернелице Городенковского повета”¹². Серед кореспонденції консерваторів із власницями замку й повітовою адміністрацією в Городенці знаходиться зобов’язання, підписане Терезою Петровичовою і Єленою Петровичівною 10 липня 1922 р., у якому вони обіцяли відбудувати замок замість того, що їхні маєтки в Чернелиці не будуть піддані парцеляції¹³.

Текст:

(Znaczek z opłatą stemplową)

Oświadczenie

W majątności naszej Czernelica w powiecie horodeńskim istnieje starożytny obronny zamek pochodzący z XVII wieku, który jest cennym zabytkiem historycznym wymagającym należytej konserwacji. Otóż my niżej podpisane właścicielki dóbr Czernelica obowiązujemy się utrzymać ten zamek w należytych stanie, w ścisłym porozumieniu z Państwowym Urzędem Konserwatorskim we Lwowie. W tym celu obowiązujemy się wykonać w najbliższym czasie najkonieczniejsze roboty zabezpieczające zamek od ruiny, a mianowicie pokryć dachem dwie części mieszkaniowie budynku przy bramie wjazdowej oraz zabezpieczyć przed groźącym zawaleniem się zabytkowy budynek murowany w dziedzińcu zamkowym. W miarę pomnożenia się dochodów z naszego majątku, który przez wojnę doznał znacznego zniszczenia, i w którym gospodarstwo musiało być na nowo wprowadzane, będziemy się starały o przyprowadzenie zamku do takiego stanu, ażeby zabezpieczyć trwałą jego konserwację i uchronić go od dalszej ruiny.

Obowiązek ten przyjmujemy jednak z tem wyraźnem zastrzeżeniem i pod tym warunkiem, że dobra nasze Czernelica wolne będą od przymusowej parcelacji i od wywłaszczenia spowodowanego przepisami ustaw agrarnych lub też innych przepisów mogących ograniczyć naszą własność i posiadanie.

W dowód czego nasze własnoręczne podpisy:

Działo się we Lwowie, 10. lipca r.1922

Teresa Petrowiczowa,
Helena Petrowiczówna
(znaczkі) Zap. 18026

Stwierdzam, że osobiście mi znane WW. pp. Teresa Petrowiczowa i Helena Petrowiczówna, właścicielki dóbr w Czernelicy powiat Horodenka chwilowo we Lwowie zamieszkałe powyższy dokument własnoręcznie podpisały.

Lwów, dnia dziesiątego/10/lipca roku tysiąc dziewięćset dwudziestego drugiego

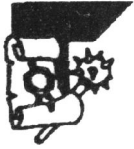
Albin Kazimierz Limanowski

(pieczęć)

Zastępca notariusza Franciszka Sobola,

we Lwowie, mianowany dekretem sądu okręgowego we Lwowie z dn. 30/06/1922

(pieczęć okrągła) Polska, Franciszek Sobol, Notaryusz we Lwowie¹⁴.

Переклад:

(Марка з печаткою про оплату)

Зобов'язання

У нашому маєтку Чернелиця в Городенківському повіті є стародавній оборонний замок, що походить із XVII століття, який є цінною історичною пам'яткою, котра вимагає необхідної консервації. Тому ми, підписані нижче власниці маєтку в Чернелиці, зобов'язуємося утримувати цей замок у належному стані, у тісному порозумінні з Державним управлінням консерваторів у Львові. Із цією метою зобов'язуємося виконати протягом найближчого часу найнеобхідніші роботи, які забезпечать замок від руйнування, зокрема, покрити дахом дві житлові частини будинку при в'їзній брамі й запобігти загрози обвалу історичного мурованого будинку на замковому дитинці. У міру збільшення доходів із нашого маєтку, який протягом війни зазнав відчутних руйнувань і в якому необхідно було наново організувати господарство, будемо намагатися допровадити замок до такого стану, щоб забезпечити його тривалу консервацію й уберегти його від подальшого руйнування.

Цей обов'язок, однак, візьмемо на себе із застереженням і за умови, що наш маєток у Чернелиці буде вільним від примусової парцеляції й експропріації, зумовлених вимогами аграрних або інших устав, які можуть обмежити нашу власність і володіння.

Доказом цього є наші особисті підписи:

Відбулось у Львові 10 липня 1922 р.

Тереза Петровичова,

Єлена Петровичівна

(марки) Зап. 18026

Підтверджую, що особисто знайомі мені ВВ. Пп. Тереза Петровичова та Єлена Петровичівна, власниці маєтку в Чернелиці в Городенківському повіті, які тимчасово проживають у Львові, власноручно підписали цей документ.

Львів, 10 липня тисяча дев'ясот двадцять другого року.

Ольбін Казимир Лімановський

(печатка)

Заступник нотаріуса Францішка Соболя,

Номінований декретом окружного суду у Львові 30.06.1922

(кругла печатка) Польща, Францішек Соболя, нотаріус у Львові.

Цитоване джерело містить кілька цікавих фрагментів. По-перше, з нього випливає, що Тереза Петровичова та Єлена Петровичівна були власницями маєтностей у Чернелиці вже незадовго до Першої світової війни, оскільки вони відмічають, що їхній маєток у містечку зазнав руйнування в часи війни. Можна також припустити, що серед їхніх володінь у Чернелиці напередодні 1914 року був і замок. По-друге, обидві власниці виявили готовність до ремонту замку, щоб зберегти маєток від поділу. Звичайно, важко сказати, чи їхнє зобов'язання було викликане прагненням зберегти історичну пам'ятку, чи тільки економічними причинами, але незаперечним фактом є те, що виконаний ними ремонт замку був останньою спробою порятунку замку.

У документі знаходимо й декларування потреби термінового покриття дахом приміщення поряд із в'їзною брамою, а також виконання робіт, необхідних для порятунку історичного будинку на дитинці замку. Одночасно власниці заявляли, що в міру збільшення прибутків з їхнього маєтку подбають про подальшу консервацію замку.

Іншим джерелом до історії Чернелицького замку в 1920-х рр. є машинопис, створений львівськими консерваторами в 1920–1929 рр., оригінал якого знаходиться в Архіві Нових Актів у Варшаві у фонді “Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”¹⁵. У ньому знаходимо таку інформацію.

Текст:

Czernelica. Ruiny zamku warownego, wzniesionego przez X. Michała Jerzego Czartoryskiego w w. XVI/XVII, później własność Cieńskich, obecnie Teresy Petrowiczowej. Zamek otoczony wysokim murem kamiennym tworzącym czworobok ze strzelnicami. W środku muru zachodniego zachowała się kwadratowa piętrowa baszta z beczkowo sklepioną bramą wjazdową i kamiennym portalem, pokryta gontowym dachem brogowym. Nad portalem wykuty w kamieniu herb Czarto-

ryskich: Pogoń. Kamienne odrzwia bramy od strony dziedzińca zdobi herb Pilawa z literami E.S.X.C.W.B (Eufrozyna Stanisławowa, Xiężna Czartoryska, Wojewodzina Braclawska). W obrębie murów fortyfikacyjnych wznosi się niewielki parterowy dom mieszkalny o rzeźbionych kamiennych odrzwiach i obramieniach okien¹⁶.

Переклад:

Чернелиця. Руїни укріпленого замку, побудованого Кн. Михайлом Єжи Чарторийським у XVI–XVII століттях, пізніше власність Ценських, тепер – Терези Петровичової. Замок оточують високі кам'яні мури, які утворюють квадрат з бійницями. У середині західного муру збереглися квадратна одноповерхова вежа з воротами з купольним склепінням і кам'яний портал, покритий гонтовим вальмовим¹⁷ дахом. Над порталом висічений у камені герб Чарторийських: Погоня. Кам'яні наличники брами з боку двору прикрашає герб Пилява з літерами E.S.X.C.W.B. (Євфросинія Станіславська, Княгиня Чарторийська, Воеводина Брацлавська). У межах фортифікаційних мурів розташований невеликий одноповерховий житловий будинок із різьбленими кам'яними перемичками й обрамленням вікон.

Оскільки вказане джерело датується значним відрізком – 1920–1929 рр., то немає можливості точно визначити, у якому саме році було складено опис замку. Проте він є найбільш точною характеристикою пам'ятки станом на 1920-ті рр. Можна припустити, що згадані раніше руйнування замку під час Першої світової війни до кінця 1920-х рр. уже були ліквідовані, оскільки в цитованому описі немає жодних відомостей про проломи в мури. Це підтверджує інформацію про те, що Тереза Петровичова вже на початку двадцятих років провела необхідні реставраційні роботи¹⁸.

3. Замок у 1930-х рр. Включення до списку історичних пам'яток

На віднайдених фотографіях замку із середини тридцятих років XX століття¹⁹ чітко видно дах на давніх житлових приміщеннях, які прилягали до в'їзної брами. На підставі цього можна ствердити, що зміни в зовнішньому вигляді пам'ятки були результатом реставрації, проведеної на початку 1920-х рр.

З точки зору історії пам'ятки, безсумнівно, найважливішим моментом було офіційне включення замку до списку пам'яток. Копія документа, що підтверджує цей факт, знаходиться у фонді Львівського управління консерваторів у Відділі рукописів Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка у Львові. Це – друкований текст, який містить рукописні уточнення. Нижче наведемо його повністю зі збереженням оригінального правопису. Рукописні фрагменти, дописані одним із чиновників, зазначені курсивом:

Текст:

Urząd Wojewódzki *Stanisławowski*

№ AA. 86/4/33.

Stwierdzenie wartości zabytkowej

b. zamku w Czernelicy

I/29

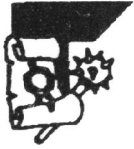
Po aprobacie P. Konserwatorowi celem
wpisana do rejestru zabytków
dopilnowania przedłożenia dowodu
doręczenia a następnie odniesienia się
do Prokuratorji Gen. o wpis do ksiąg hipotecz.
Stanisławów, dn.1932

Wysyłka I

Do Pani Anny Petrowiczowej w Czernelicy

Na podstawie art. 3, art. 1 i art. 2 punkt..... 2 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 o opiece nad zabytkami Dz. U. Rz. P. Br. poz. 265 uznają za zabytek *b. zamek w Czernelicy z XVII wieku (whl 967 Księgi Gruntowe Sądu Grodzkiego w Horodence) jako charakterystyczny tym architektury obronnej wraz z otaczającym murem (wzniesionym w kwadrat (zakreślono. – M.A.)) kamiennym, kwadratową, piętrową basztą z bramą wjazdową i drzewostanem.*

Decyzja niniejsza na podstawie art. 3. ust. 2. wymienionego rozporządzenia o opiece nad zabytkami i art. 87 ust. 3 lit. a. (rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o

postępowaniu administracyjnym /Dz. U. Rz. P. nr 38 poz. 341) ulega natychmiastowemu wykonaniu (Зворотний бік документа. – М.А.).

Od decyzji tej przysługuje odwołanie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; odwołanie wnosi się za pośrednictwem Urzędu Wojewódzkiego w *Stanisławowie* ciągu 14 dni po dniu doręczenia decyzji.

Za wojewodę Konserwator (слово “konserwator” закреслено. – М.А.)
(нижня частина друку закреслена. – М.А.)²⁰.

Переклад:

Воєводське управління *Станіславське* I/29
№ АА. 86/4/33.

Підтвердження цінності пам’ятки
к. (колишнього. – М.А.) замку в *Чернелиці*

Після дослідження П.Консерваторові з метою вписання до реєстру пам’яток забезпеченню продовження опіки доручається, а потім відноситься до Ген. Прокуратури щодо книг іпотеч. Станіславів, дн. 1932

Висилання I

До *Пані Анни Петровичової в Чернелиці*

Відповідно до ст. 3, ст. 1 і ст. 2 пункт..... 2 Розпорядження президента Речі Посполитої від 6 березня 1928 про охорону пам’яток Dz. U. Rz. P. Вг. поз. 265 визнаю пам’яткою к. (колишній. – М.А.) замок у *Чернелиці із XVII століття/вхл. 967 Ґрунтові Книги Гродського Суду в м. Городенка / як характерний тип оборонної архітектури разом з навколишнім кам’яним муром (зведеним у квадрат (перекреслено. – М.А.)), квадратною одноповерховою в’їзною брамою й деревостаном.*

Це рішення на підставі ст. 3, абзац. 2, згаданого Положення про охорону пам’яток і ст. 87, абзац 3 літ. а. (Указ Президента Речі Посполитої від 22 березня 1928 р. про процедуру адміністраційну / Dz. U. Rz. P. № 38 поз. 341) набирає чинності негайно (Зворотний бік документа. – М.А.).

Це рішення може бути оскаржене в Міністерстві релігійних визнань і народної освіти; апеляція повинна бути подана через Воєводське управління в *Станіславові* протягом 14 днів із дня вручення рішення.

За воєводу консерватор (слово “консерватор” перекреслено. – М.А.)
(нижня частина друку закреслена. – М.А.).

На цій копії документа, на жаль, не збереглася точна дата прийняття рішення. Однак із нього можна дізнатися про дві важливі речі. По-перше, власницею замку була вже Анна Петровичова. Можна припустити, що вона не була дочкою згаданої вище Терези, на що вказує прізвище “Петровичова”, що в польській традиції означало “дружина Петровича” (дочку в тогочасній традиції називали “Петровичівна” чи більш нейтрально – “Петрович”).

Окрім інформації про ім’я й прізвище останньої відомої власниці Чернелицького замку, вартим уваги є короткий опис замку, уміщений у цьому документі. На жаль, у ньому немає інформації про те, у якому стані перебували згадані частини замку.

Визначення дати включення замку до реєстру пам’яток полегшує ще один короткий машинопис, який знаходиться в тому ж фонді й містить перелік різних пам’яток, повторюючи інформацію про включення до списку пам’яток замку в Чернелиці. У ньому зустрічаємо конкретну дату цього рішення.

Текст:

Czernelica pow. Horodenka. B. Zamek z XVII w. (whl 967 księga gruntowa Sądu Grodzkiego w Horodence) wraz z otaczającym murem kamiennym, kwadratową piętrową basztą z bramą wjazdową i drzewostanem, jako charakterystyczny typ architektury obronnej, uznany za zabytek orzeczeniem z dnia 28 kwietnia 1933 r. nr AA 86/4/33²¹.

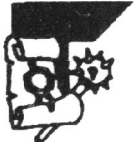
Переклад:

Чернелиця пов. Городенка. К. замок XVII ст. (вхл. 967 Ґрунтова Книга Гродського Суду в Городенці) разом із навколишнім кам’яним муром, квадратна одноповерхова вежа з в’їзною

брамою й деревостаном, як характерний тип оборонної архітектури, вважаються пам'яткою рішенням від 28 квітня 1933 № АА 86/4/33.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що джерела, які знаходяться у львівських архівних фондах, дозволяють відносно повно відтворити історію Чернелицького замку в міжвоєнний період. По-перше, унаслідок військових дій у часи Першої світової війни замок зазнав руйнувань, що сталося не пізніше грудня 1917 р. По-друге, зацікавленість польської адміністрації станом пам'ятки, а також компроміс між владою й власниками замку привели до часткової відбудови фортеці. По-третє, збережені документи дають можливість визначити дату включення замку до списку пам'яток, що відбулося 28 квітня 1933 р. Крім правового статусу замку й відтворення його зовнішнього вигляду, можна встановити також власників замку в міжвоєнний період. Ними були Тереза й Анна Петровичові та Єлена Петровичівна, подальша доля яких невідома. Таким чином, документи дозволяють відтворити не тільки історію самої фортеці, а й історію представників різних народів, які протягом тривалого часу проживали на Покутті.

1. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – S. 12–13; Нельговский Ю. Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII в. / Ю. Нельговский, Е. Годованюк // Архитектурное наследство. – М., 1986. – Вып. 34. – С. 126–128; Лесик О. В. Замки та монастирі України / О. В. Лесик. – Львів, 1993. – С. 39–40; Polak T. Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina / T. Polak. – Warszawa : Pagina, 1997. – С. 171; Вечерський В. Фортеці й замки України / В. Вечерський. – К., 2011. – С. 521–522; Вечерский В. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К., 2005. – С. 113; Прибега Л. Замки та фортеці / Л. Прибега. – К., 2007. – С. 116–117; Випасняк І. П. Чернелиця – містечко над Дністром : короткий історичний нарис / І. П. Випасняк, Я. М. Яценюк. – Чернівці : Технодрук, 2007. – С. 89–93; Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Р. Смеречанський, О. Каглян, В. Никифорок. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 48–50; Антонюк Д. Сто п'ятдесят п'ять польських замків і резиденцій в Україні / Д. Антонюк. – К. : Грані-Т, 2011. – Ч. 1. – С. 104.
2. “dosyć jeszcze dobrze zachowany zamek w Czernelicy (...) [i] okazałe ruiny zamku w Rakowcu. Podobno obydwie te zabytki doznały przez wojnę uszkodzeń”. Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. – Kraków : Gebethner i Wolff, 1919. – S. 99.
3. Прізвище незрозуміле, за допомоги в його розшифруванні щиро дякую Камілю Рушалі.
4. Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 616, оп. 1, спр. 130, арк. 13.
5. “zamek w Czernelicy w czasie wojny nie doznał uszkodzenia, ale ruiny widoczne dawniejsze” // Там само, арк. 11.
6. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (ЛННБУ). – Відділ рукописів, УК 18, арк. 159.
7. Випасняк І. П. Чернелиця – містечко над Дністром : короткий історичний нарис / І. П. Випасняк, Я. М. Яценюк. – Чернівці : Технодрук, 2007. – С. 24–28.
8. ЦДІАЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 138, арк. 4 зв., 5, 11 зв., 43 зв., 46 зв.; спр. 139, арк. 28 зв., 29, 34 зв., 35, 52 зв., 53.
9. Nakaz natychmiastowego przystąpienia do restauracji zamku w przeciwnym razie przymusowy wykup dóbr // Там само, спр. 139, арк. 29.
10. Там само, спр. 45, арк. 63 (під тим номером в архівній справі знаходяться 3 аркуші, у цьому випадку мова йде про останній аркуш).
11. Pilat T. Skorowicz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiej Ks. Krakowskiem / T. Pilat. – Lwów : Nakładem Autora, 1890. – S. 34; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархии Станиславовской. 1892. – Въ Станиславове, 1892. – С. 33; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархии Станиславовской. 1898. – Въ Станиславове, 1898. – С. 25.
12. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 25, спр. 1507, 23 арк.
13. Детальніше про це див. статтю Левка Квятковського “Проект повоєнної відбудови Чернелицького замку 1922 року”, уміщену в даному номері журналу.
14. Там само, арк. 10 і зв.
15. Archiwum Akt Nowych, sygn. 7022, s. 60.
16. Там само. Див. також: Zabytki województwa Stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. R. Brykowski, G. Ruszczyk. – Warszawa : Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1998. – S. 18.
17. Вальмовий дах – дах із трикутними схилами на чотири сторони.

18. Детальніше про це див. статтю Левка Квятковського “Проект повоєнної відбудови Чернелицького замку 1922 року”, уміщену в даному номері журналу.
19. Див.: Zbiory Ośrodka “Karta” w Warszawie / Archiwum Fotografii, sygn. 004879, 1 ark.; Archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, sygn. 5849, 1 ark.; Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. – Foto Bogdana Querquina 1935 r. – 23 ark. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
20. ЛННБУ. – Відділ рукописів, ф. УК 28, арк. 369.
21. Там само, ф. УК 24, арк. 127.

В основе статьи лежит комплекс неопубликованных документов, которые касаются судьбы Чернелицкого замка во времена II Речи Посполитой. Данные документы находятся в Центральном государственном историческом архиве Украины, г. Львов, Государственном архиве Львовской области и в Отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки им. В. Стефаника НАН Украины. Эти материалы в совокупности с научными публикациями и иконографическими источниками позволяют проследить изменения во внешнем виде замка и проанализировать деятельность польской государственной администрации, связанную с правовой защитой замка как памятника старины. Источники подготовлены к печати в оригинале – на польском языке с сохранением оригинального правописания – и в украинском переводе.

Ключевые слова: Чернелицкий замок, Чернелица, памятка, Тереза Петровицхова, Елена Петровицивна, Анна Петровицивна.

The paper is based on the collection of so-far non-published documents related to history of Chernelytsya Castle during the period of Second Polish Republic. The documents can be found in the Central National Archive of Ukraine in Lviv, the State Archive of Lviv Region and in the Manuscripts department of the Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine. This data, combined with scientific publications and iconographic sources allow tracking of changes in external image of the castle. The sources are edited the way they are found – in Polish, keeping the orthography of the original, and in Ukrainian translation.

Keywords: Castle of Chernelytsya, Chernelytsa, the source, Tereza Petrovythchova, Olena Petrovythchivna, Anna Petrovythchivna.

УДК 94(477.83/86)

Левко КВЯТКОВСЬКИЙ

ПРОЕКТ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ 1922 РОКУ

У статі вперше розглянуто проект відбудови та консервації замку в Чернелиці після Першої світової війни, виявлений у фондах Державного архіву Львівської області. Автор проаналізував й описав збережену проектну документацію, а також умови, які передували її створенню**.*

Ключові слова: Чернелиця, Чернелицький замок, відбудова, консервація, реставрація.

Чернелиця – колишнє містечко, а сьогодні селище міського типу Івано-Франківської області, розташоване на Покутті, на правобережжі Дністра, яке вперше згадане в джерелах від 1440 року¹. Найбільшою пам’яткою селища, безумовно, є руїни замку XVII ст. Ця фортеця, закладена Язловецькими й добудована князем Міхалом Єжи Чарторийським до 1659 року², відіграла важливу роль в обороні кордонів Речі Посполитої, зокрема під час воєн з Османсь-

* Стаття підготована до друку в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізує група дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) за співпраці з Прикарпатським національним університетом ім. В. Стефаника та Національним технічним університетом нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна).

** Автор статті висловлює подяку науковим співробітникам Українського регіонального спеціалізованого науково-реставраційного інституту “Укрзахідпроектреставрація” – канд. іст. наук В. Слободяну та канд. арх. О. Бойко за допомогу у віднайденні архівної справи.

кою імперією та її союзниками в другій половині XVII ст. Упродовж XVIII–XIX ст. фортеця поступово занепала. Свого часу замком володіли Чарторійські, Дідушицькі, Потоцькі та Ценські³.

Від часу закінчення будівництва, 1659 року, Чернелицький замок, правдоподібно, кілька разів перебудовувався, утрачаючи при цьому свій первісний вигляд і характер оборонної резиденції. Так, наприклад, можна припустити, що на початку XIX ст. замок був відбудований із руїн як родинний маєток Ценських⁴. Відомо також, що 1892 року тодішній його власник Самуель Мосберг намагався перебудувати замок. Його плани, однак, не були узгоджені ні з Гроном Консерваторів Східної Галичини, ні з місцевою адміністрацією й викликали негативну реакцію тодішнього городенківського старости Норберта Лорша, який заборонив будь-які перебудови замкових будівель⁵. В обох випадках у розпорядженні дослідників немає даних про існування якоїсь проектної документації, яка б стосувалася цих перебудов. Фактично, перша проектна документація, що стосується Чернелицького замку, була виготовлена аж на початку XX ст. Поштовхом до цього стала пожежа в замку 1904 року, коли вогонь пошкодив дах надбрамної вежі і його потрібно було терміново ремонтувати⁶.

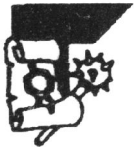
Наслідком цієї пожежі стала поява найдавніших відомих креслень Чернелицької фортеці, датованих 16 лютого 1905 року, а їх автором, про що свідчить підпис, був Теодор Тальовський⁷. На кресленнях, із зазначеннями основних розмірів, подано фасад надбрамної вежі, план дахових конструкцій та два перерізи даху. Очевидно, що це був проект відновлення дахового покриття вежі. Не можна виключати можливості існування більш докладного робочого проекту з відповідною документацією, хоча до цього часу не вдалося віднайти жодних його слідів.

Черговим важливим етапом в історії Чернелицького замку був початок 1920-х рр. Під час Першої світової війни фортеця зазнала пошкоджень⁸ і потребувала негайного ремонту. І вже 1920 року польська адміністрація порушує питання про необхідність відбудови або консервації замку⁹. Упродовж наступних років поставлену проблему було успішно вирішено, і на фотографіях середини 1930-х рр. бачимо, що надбрамна вежа та південний корпус поруч із нею уже покриті гонтовим дахом¹⁰. Однак до останнього часу фактично весь міжвоєнний період в історії Чернелицького замку залишався білою плямою, хоча цілий комплекс нововиявлених архівних джерел дозволяє досить детально відтворити зміни, які відбувалися із замком у 1920-х рр.¹¹.

До таких архівних матеріалів належать документи, що стосуються відбудови та консервації руїн Чернелицького замку. Сьогодні вони зберігаються в Державному архіві Львівської області у фонді 1 (Львівське воєводське управління), описі 25 (Адміністративний відділ), справі № 1507 (Справа про реставрацію замку в Чернелиці Городенківського повіту)¹². Архівна справа нараховує 23 аркуші, серед яких знаходяться: калька з кресленнями, відомість матеріалів до проекту, акт технічного стану палацу, листування власниці маєтку та різних адміністративних установ Львівського й Станіславського воєводств тощо. Хронологічно архівна справа охоплює проміжок з 1921 р. до 1928. Детальніше документи можна поділити на три групи: документація з відбудови замку (21 грудня 1921 р. – 4 жовтня 1922 р.); акти, що стосуються розпарцеляції маєтку (5 січня 1926 р. – 17 вересня 1926 р.); документи про необхідність протиаварійних робіт у замку (липень 1928 р. – 20 серпня 1928 р.). На жаль, описана справа не є повною, у ній бракує згаданого в документах креслення палацу XVII ст., датованого липнем 1928 р.¹³. Крім того, відсутня відповідь на останній лист, тож невідомо, чи згадані в листах протиаварійні роботи були проведені.

Натомість серед документів, які зберігаються в справі, найбільше зацікавлення викликає креслення проекту відбудови замку (див. Додаток 1)¹⁴. Воно є доповненням до листа Терези Петровичової та Єлени Петровичівни до Державного управління консервації у Львові від 10 липня 1922 р.¹⁵. Окрім проекту до листа додана заява про готовність опіки над пам'яткою та кошторис відбудови¹⁶.

Аркуш із кресленням міститься в окремому конверті. Це паперова калька альбомної орієнтації. Усі зображення нанесено чорною тушшю в масштабі 1:100, підписи до них виконані польською мовою, розміри подано в сантиметрах. Композиційно креслення розміщуються у два ряди, у верхньому ряді є два креслення, а в нижньому – три. Умовна вертикальна вісь розділяє лист таким чином, що два креслення з лівого боку займають приблизно 2/3 площі листа. У верхній правій частині аркуша міститься основний підпис – “Plan odbudowy głównej części zam-

ku w Czernelicy; pow. HORODENKA; SKALA 1:100” (“План відбудови головної частини замку в Чернелиці; пов. Городенка; масштаб 1:100”). Під підписом читаємо: “PRZEKRÓJ DACHU” (“Переріз даху”). Тут зазначено товщину перерізів балок, стропил та інших частин даху прибрамної будівлі тощо, а також розміри площин даху в перерізі. Ліву верхню частину займає напис “WIDOK PRZEDNI” (“Вигляд спереду”) – креслення головного (західного) фасаду брами й південної куртини з проєктованим дахом. На кресленні проставлені основні розміри будівель, декоративні оздоби брами нанесені без деталізації. У нижньому лівому куті міститься напис “RZUT POZIOMU WIEZBY DACHU” (“План рівня конструкцій даху”) – план конструкцій даху із зазначенням їх основних розмірів. Цікаво, що на кресленні показано конструкції даху тільки над прибрамною будівлею, сама ж надбрамна вежа показана тільки контуром. У правому нижньому куті розміщені три невеликі креслення, які стосуються палацу на замковому подвір’ї, про що свідчить підпис “BUDYNEK MIESZKALNY” (“Житловий будинок”). Сьогодні це єдині виявлені креслення, на яких, хоч і схематично, зображено цю будівлю. Під підписом читаємо: “CZEŚĆ WIDOKU BOCZNEGO” (“Частина бокового вигляду”), тобто частина бокового фасаду, на якій зображено західну стіну будинку з трьома вікнами, а навколо вікон схематично показано їхнє кам’яне обрамування. Близьче до північно-західного рогу будинку, а також у проміжку між вікнами автор пропонує примурувати три контрфорси. Розміри на цьому кресленні не вказані. Правіше розміщено напис “PRZEKRÓJ” (“Розріз”) – переріз по західній стіні палацу з проєктованим контрфорсом. Нижче записано “RZUT POZIOMU MUROW OPOROWYCH” (“Проекція рівня підпирних стін”) – план на рівні підпирних стін (контрфорсів). На цьому й попередньому кресленні подано розміри тільки проєктованих контрфорсів. По периметру аркуша викреслено рамку, за її межами в лівому нижньому куті міститься підпис автора проєкту “DAMIAN ELIJOW, HORODENKA 1922” (“Дем’ян Елієв, Городенка 1922”)¹⁷. На жаль, про Дем’яна Елієва відомо тільки те, що в 1911/12 навчальному році він навчався в Державній промисловій школі у Львові на додаткових курсах для будівельної справи, будучи в той момент на 3-му році навчання¹⁸. Інша його діяльність, як і подальша доля, невідома.

Зміст креслення свідчить про те, що проєкт передбачав облаштувати гонтовий дах із заломом над прибрамними приміщеннями, а також примурувати три контрфорси до західної стіни житлового будинку (палацу). Необхідність контрфорсів не була випадковою. Документи, датовані липнем 1928 р., свідчать, що “дощова вода вимила шви і каміння західної стіни, що спричинило просідання і похилення цієї стіни”¹⁹. Відкритим залишається питання часу побудови даху на надбрамній вежі. У проєкті його креслення відсутні, це пов’язано з тим, що на момент розробки проєкту він уже існував. Цей факт підтверджують знімки, датовані вереснем 1921 р.²⁰, на яких видно свіжі сліди консервації вежі – замуrowані віконні отвори з боку дитинця, а саме покриття даху виглядає цілком новим. Сумнівно, щоб за 16 років, що пройшли з часу останньої реконструкції, і в часи воєнних лихоліть гонтовий дах міг зберегтись у відмінному стані. Тож можна припустити, що дах було відновлено в перші повоєнні роки, скориставшись при цьому проєктом Т.Тальовського 1905 року.

Документи підтверджують, що проєкт відбудови Чернелицького замку був розроблений до 8 травня 1922 року²¹, самі ж будівельні роботи розпочалися не пізніше 12 червня цього ж року²². Станом на 19 липня 1922 р. був готовий гонтовий дах над прибрамними приміщеннями²³. Тим часом ремонту потребувала надбрамна вежа, її фронтон, а також кам’яні оздоби фасаду, які повипадали з мурів²⁴.

Про результати відбудови замку свідчать його численні фотографії з 1935 року, нещодавно виявлені в архіві Кафедри польської архітектури Варшавської політехніки. На фотографіях, зокрема, зафіксовано надбрамну вежу та будівлю, що прилягає до неї, вони накриті, згідно з проєктом, гонтовим дахом, крім того, західну стіну житлового будинку (палацу) підпирає контрфорс, який зберігся до сьогодні²⁵.

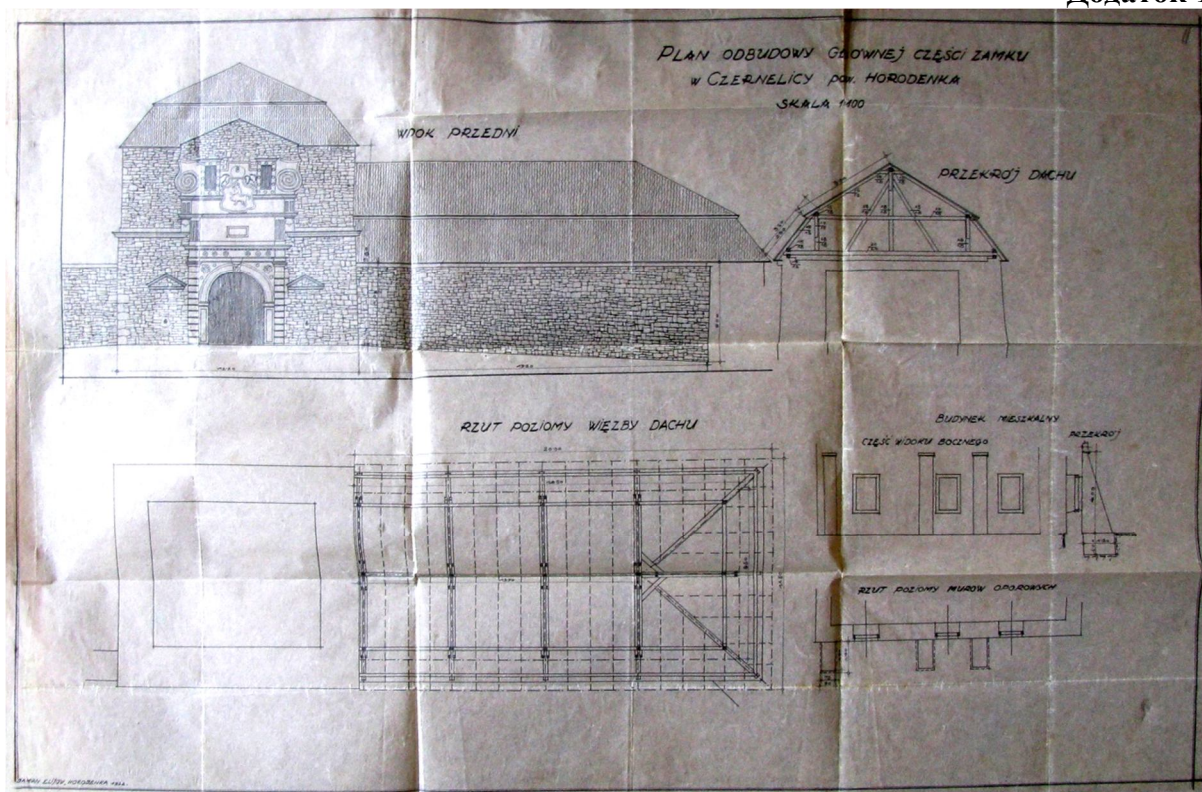
Відомо, що це не єдині відновлювані роботи, проведені в Чернелицькому замку в 1920-х рр. В архівній справі зберігся кошторис будівельних матеріалів і робіт, виконаних у фортеці²⁶, а також зарис “відбудованої башти і крила замку”²⁷, які були надіслані власницями Чернелиці городенківському старосту в липні 1926 року. Цей документ свідчить, що, крім облаштування даху в прибрамній будівлі (у документі це приміщення назване стайнею), у будівлі було вмонтовано

нові вікна та двері. Нові віконні й дверні заповнення вміщено і в житловому будинку (палаці), сюди ж було закуплено блати (металеві пластини для розігрівання) на кухню. Цікаво, що придатним для проживання було тільки східне крило замку, натомість праве вважалось аварійним і не використовувалось²⁸.

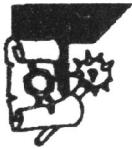
Не можна не згадати також про те, що 1933 року Чернелицький замок було внесено до реєстру пам'яток і таким чином взято під опіку держави²⁹.

Збережені архівні документи, а також факт розробки й реалізації проекту відбудови замку в Чернелиці свідчать про значне зацікавлення тогочасного суспільства, пам'ятоохоронних організацій, а також різних структур місцевої влади до відбудови та збереження пам'яток архітектури й мистецтва, незважаючи на фінансову кризу та інші повоєнні негаразди. Також необхідно відзначити старання тогочасних власниць Чернелицького замку – Терези Петровичової і Єлени Петровичівни, які попри фінансові негаразди змогли вберегти замок від подальшого руйнування. Однак, на жаль, зусилля згаданих осіб та організацій виявилися марними. Після Другої світової війни радянська влада демонтувала дерев'яне накриття надбрамної вежі й прилеглої будівлі, було розібрано житловий будинок (палац), а матеріали використано для будівництва будівлі районного комітету КПРС, яка постала перед замком із західного боку. Радянська влада тільки декларативно оберігала замок. Незважаючи на те, що 1963 року Рада Міністрів УРСР видала постанову № 970, якою внесла замок до списку пам'яток архітектури національного значення (охоронний номер 251)³⁰, це жодним чином не вплинуло на стан збереження замкових руїн. На жаль, ситуація не змінилася й після здобуття Україною незалежності. Попри офіційну опіку держави над пам'яткою³¹, замок стоїть пустою, поступово розсіпаються bastiони й куртини, фундаменти надбрамної вежі та прилеглих до неї приміщень просідають, і будівля дає тріщини, руйнуються склепіння, а разом з ними стирається людська пам'ять про часи, коли замок служив прихистком не тільки для шляхти, а й для місцевого населення.

Додаток 1

1. Zbiór dokumentów małopolskich. T. 8 : Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie : dokumenty z lat 1286–1442 / wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład

- Narodowy imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – № 2252. – С. 78; Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich / J. Kurtyka. – Kraków : Societas Vistulana Towarzystwo Naukowe Młodych Historyków, 2011. – S. 496.
2. Akta Grodzkie i Ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie. T. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów : Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1931. – S. 157.
 3. Загальні дані про історію замку, щоправда, не завжди достовірні, див.: Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – S. 12–13; Polak T. Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina / T. Polak. – Warszawa, 1997. – S. 171; Вечерський В. Фортеці й замки України / В. Вечерський. – К., 2011. – С. 521–522; його ж. Замки и крепости Украины / В. Вечерский. – К., 2005. – С. 113; Прибега Л. Замки та фортеці / Л. Прибега. – К., 2007. – С. 116–117.
 4. Не має прямих даних, які б указували на те, що це Ценські відбудовували замок, однак відомо, що 1798 року замок перебував у стані руїни й не підходив для проживання в ньому. Див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника Відділ рукописів (ЛННБУ. ВР], ф. 141 Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 449, арк. 3; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1995. – Т. 7. – S. 140–143. Однак на початку XIX ст. він служив Ценським резиденцією. Це дозволяє припустити, що замок був хоча б частково відбудований.
 5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 616, оп. 1, спр. 9, арк. 38.
 6. Там само, спр. 36, арк. 72.
 7. Оригінал креслення: Archiwum Instytutu Sztuki PAN, sygn. 5849, 1 ark; Фотокопія: Zabytki województwa Stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. R. Brykowski. – Warszawa, 1998. – S. 132.
 8. ЦДАІЛ України, ф. 616, оп. 1, спр. 130, арк. 13; ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 159; Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej / T. Szydłowski. – Warszawa ; Lublin ; Łódź, 1919. – S. 99; Ochrona zabytków sztuki 1930–31. – Warszawa, 1930. – Z. 1–4. – Cz. 2. – S. 261.
 9. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 159.
 10. Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Foto Bogdana Querquina 1935 r., 8 k. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
 11. Детальніше про це див. статтю Магди Арсеніч “Чернелицький замок у міжвоєнний період (1918–1939) у світлі вибраних архівних джерел”, уміщену в цьому номері журналу.
 12. Держархів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 25, спр. 1507, 23 арк.
 13. Там само, арк. 21–22. Сьогодні це єдине відоме креслення плану замкового палацу в Чернелиці.
 14. Там само, арк. 11.
 15. Там само, арк. 9.
 16. Там само, арк. 10. Оригінал кошторису у справі відсутній, збереглася тільки його пізніша копія.
 17. Там само, арк. 11.
 18. Sprawozdanie C. K. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1911/1912. – Lwów : Nakładem Szkoły Przemysłowej, 1912. – S. 36.
 19. Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 22 зв.
 20. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 147–149.
 21. Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 7.
 22. Там само, арк. 8.
 23. Там само, арк. 12.
 24. Там само, арк. 12 зв.
 25. Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Foto Bogdana Querquina 1935 r., 23 k. (фотографії наклеєні на трьох окремих листках формату А4, вирваних із фотоальбому, без шифру й нумерації сторінок).
 26. Держархів Львівської обл., ф. 1, оп. 25, спр. 1507, арк. 14–15.
 27. Там само, арк. 16.
 28. Там само, арк. 22.
 29. ЛННБУ. ВР, ф. 26, спр. УК-18, арк. 369. Детальніше про це див. статтю Магди Арсеніч “Чернелицький замок у міжвоєнний період (1918–1939) у світлі вибраних архівних джерел”.

30. Постанова Ради міністрів Української РСР № 970 “Про впорядкування справи обліку та охорони пам’ятників архітектури на території Української РСР” від 24 серпня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/970-63-n/page>.
31. Державний реєстр національного культурного надбання (пам’ятки містобудування і архітектури України). Затверджений наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 2 червня 1999 року № 128 // Пам’ятки України. – 1999. – № 2–3. – С. 71.

В статье впервые рассмотрен проект восстановления и консервации замка в Чернелице после Первой мировой войны, обнаруженный в фондах Государственного архива Львовской области. Автор проанализировал и описал сохранившуюся проектную документацию, а также обстоятельства, которые предшествовали ее возникновению.

Ключевые слова: Чернелица, Чернелицкий замок, восстановление, консервация, реставрация.

In this article, for the first time, the project of reconstruction and conservation of the castle in Chernelytsya after World War I, which was founded in the State Archive of Lviv region is considered. The author analyzed and described the preserved project documentation as well as the conditions that preceded its creation.

Keywords: Chernelytsya, Castle of Chernelytsya, reconstruction, conservation, restoration.

УДК [323.21](477.8)“1911/1912”

Іван МОНОЛАТІЙ

НА ШЛЯХУ ДО ГАЛИЦЬКОГО МІЖЕТНІЧНОГО КОМПРОМІСУ: ПЕРЕГОВОРНІ ПРОЦЕСИ 1911–1912 рр.

У статті проаналізована діалектика компромісів і консенсусів формалізованих та неформалізованих етнічних політичних акторів, які в Галичині мали свої особливості. Обґрунтована теза, що спроби укладення Галицького міжетнічного компромісу засвідчили можливість початку конструктивної співпраці між обома етнонаціями. Автор підкреслює, що на характер політичної діяльності українців і поляків постійно впливав фактор претензій на спільну територію проживання, а визначальними були вимоги українців стосовно запровадження територіальної автономії в регіоні їх ареального проживання. Їх агрегували й артикулювали політичні актори українців, які обстоювали той варіант політичного консенсусу з поляками, який базувався на їхній участі в державному управлінні й запровадженні автономії. Прагнучи здобути політичну рівноправність з політичними акторами поляків в управлінні Галичиною, українці шукали підтримки в центральних органах влади, а державу трактували як партнера в спарингу проти вимог поляків щодо розширення компетенцій уже існуючої галицької автономії.

Ключові слова: компроміс, поступки на користь “чужих”, атмосфера міжетнічної конфронтації, політичні етнічні актори, Галичина, Австро-Угорщина.

Сутність міжетнічного консенсусу визначають ініціативи, спрямовані на подолання суперечностей макросоціальних груп. А що ці починання супроводжуються поступками на користь “чужих” та узгодженням обопільних інтересів, то багатовимірність компромісу, на відміну від “нейтрального” співбуття, є результатом безпосередньої міжетнічної взаємодії, цілеспрямованих дій політичних акторів.

Останнє й відображає контрверсійність природи компромісу рівностатусних “чужих”. Адже на заваді досягненню взаємовигідної консенсусної платформи взаємодії поміж ними стоять численні фактори. З-поміж них – реальні чи уявні кривди, розбіжності, суперечності групових інтересів, етнічна упередженість і стереотипи. Отже, атмосфера міжетнічної конфронтації й конфліктів є тією екстремою, яка спонукає здійснити вибір між продовженням протистояння й ставкою на залагодження спірних питань. Це й зумовлює імператив подолання взаємної недовіри в рамках окремих міжнаціональних тандемів, бо йдеться про надання кредиту довіри однією зі сторін іншій, готовність взаємодіяти з тими “чужими”, співпрацю з якими апробована група не апробувала раніше або ж яка (співпраця) не перетворилася на тенденцію.

Однак, як зауважує український учений-етнополітолог М.Гон, дилема ініціативи формується як спільний знаменник двох факторів: 1 – імовірної корекції взаємин із третіми силами – результату особливостей взаємостосунків імовірного союзника з іншими етнічними меншинами й державою; 2 – глибини двосторонніх суперечностей імовірних партнерів, їхнього бажання нейтралізувати соціальні або іншого роду суперечності чи, навпаки, – багажу набутого (принаймні в стані беземоційного співіснування) позитиву¹.

Проте в будь-якому з імовірних варіантів чи не єдиним виходом із полону міжетнічних суперечностей є пошук шляхів для мінімізації конфліктних площин, спірних питань, демонстрація готовності групи або її складників до поступок на користь “чужих”, щонайменше – демонстрація доброзичливості. Адже передумови для досягнення компромісу “чужих” з однією зі сторін – це таке позиціонування в соціальних суперечностях чи етнічних конфліктах, яке категорично не протиставляє етнічну групу її учасникам, власне етнополітична поведінка “чужих”. Це подвійно важливо, оскільки визначальний критерій перспективи досягнення згоди чи порозуміння зі спірних питань із “чужим” політичним актором або групою загалом означається як характер етнополітичної поведінки групи².

У фокусі українці – поляки, який виявився найбільш конфліктогенним з-поміж тандемів рівностатусних етнічних меншин у “галицькому” сюжеті нашого дослідження, привертають увагу засоби внесення конструктивного начала в міжетнічну взаємодію. Їх багато: імовірні іні-

ціативи включають спектр від адресних звернень, укладання угод чи домовленостей до публікацій у періодичній пресі. Саме в останній, як основному тогочасному засобі суспільної комунікації, відбувалося й публічне обговорення тих проблем, які стали каменем спотикання в українсько-польських стосунках.

Не буде перебільшенням те, що й хронологія активного пошуку/заперечення міжнародного примирення в Галичині вже мала “дорослий вік” – принаймні понад два десятиліття³. А той факт, що лише в ході перемовин було відхилено близько десяти проектів польсько-української угоди, тільки “Галицький компроміс” 1914 р. почасти засвідчив можливість початку конструктивної співпраці між обома етнонаціями⁴.

Як зауважував улітку 1911 р. політичний оглядач львівського “Діла”, “...поголоски про польсько-українську згоду стали в останніх літах постійним явищем нашого політичного життя. Шукаючи за їх причинами, можна поставити дві альтернативи: або справді Поляки починають розуміти, що теперішній стан польсько-українських відносин в державі, де скрізь бачимо змагання до національного порозуміння і проби полагодження національного питання, можливий та що треба шукати виходу з теперішнього положення, – або ті поголоски, інспіровані ними, являють ся політичним маневром, який має на меті відвернути увагу... державних кругів... від польсько-українських відносин...”⁵

А оскільки на характер етнополітичної поведінки українців і поляків у досліджуваній період постійно впливав фактор претензій на спільну територію проживання, то визначальними були вимоги українців стосовно запровадження територіальної автономії в регіоні їх ареального проживання⁶. Їх агрегували й артикулювали українські політичні актори, які обстоювали той варіант політичного консенсусу з поляками, який базувався на їхній участі в державному управлінні й запровадженні автономії⁷.

На думку лідерів українців, “...здійснене сього домагання найпевніше перемінило би стан залежності українського народу від польського на стан рівновартности і рівноправности обох народів: кождий з них був би господарем на своїй національній території, кождий мав би свою окрему автономну провінцію. Та заки прийде час на здійснене сього домагання в зв’язку з перебудовою австрійської держави на основі національно-територіальної автономії, стан залежності українського народу від польського може бути змінений при помочі ряду реформ, для яких переведенє не треба ждати аж на зазначену перебудову австрійської держави. Приміром тут можуть послужити ті краї австрійської держави, де при помочи таких реформ національне питанє або – бодай в части – полагоджено (прим. Моравія або Буковина) або полагоджене його стоїть на деннім порядку (прим. Чехія)”⁸.

А що, прагнучи здобути політичну рівноправність з політичними акторами поляків в управлінні Галичиною, українці шукали підтримки в центральних органах влади, націю-державу останні трактували як партнера у спарингу проти вимог поляків щодо розширення компетенції галицької автономії: “Польські політики не можуть зрозуміти того, що польсько-український спір швидче чи пізнійше стане справою державної ваги, так само, як спір німецько-чеський. А коли б до сього спору серйозно вмішала ся держава, то безперечно польський “стан посідання” не дав ся би вдержати, бо щоби в краю, заселенім двома народами, які собі дорівнюють числом, з яких кождий має свою компактну територію, один нарід мав таку абсолютну повноту власти над другим, се вже занадто велике викривленє ідеї національної рівноправности, яка, хоч з великими трудностями, пробиває собі шлях в австрійській державі”⁹.

Статусно-рольовий фактор визначав варіативність умов досягнення міжетнічного компромісу між українцями й поляками. При цьому трансльовані етнічною пресою оцінки ініціатив їхніх політичних акторів зазвичай відповідали інтеграційній етнополітичній поведінці груп, які вони репрезентували: “... справа польсько-українського порозуміння, се не справа кількох нових субвенцій з краєвих чи державних фондів, кількох нових гімназій, кількох нових катедр чи навіть цілого університету для українського народу, взагалі не справа нових “концесій”, з польської і нових “здобутків” з української сторони, тільки справа основ цілого правно-політичного (розрядка в оригіналі. – *І.М.*) життя в Галичині і – на стільки ходить о відносини між Галичиною і державою – в державі під національним оглядом. Ті основи мусять бути змінені, коли справді має дійти до тривкого польсько-українського порозуміння...” Тому для етнофорів-

українців прийнятною була формула, так би мовити, міжетнічного розмежування: "... Як Поляки про свої національні справи рішають самостійно, без нашої волі, так само самостійно, без волі Поляків, хочемо й ми рішати про наші національні справи"¹⁰.

Суспільно-політичні обставини польсько-українського компромісу активно обговорювалися в державних і громадських колах імперії. Скажімо, кореспондент віденської "Neue Freie Presse" зазначав, що "Угода між Поляками і Русинами є майже так само трудною до переведення, як німецько-чеське порозуміння. Обосторонню вразливість треба пошанувати і як найбільше числити ся з радикальними групами обох таборів..." Однак "оба народи і край, що дуже потребує розвитку, віднесли би користь з національного мира"¹¹. А пражська "Union", посилаючись на історію попередніх польсько-українських угодових акцій та обструкцію в Галицькому крайовому сеймі (далі – ГКС) у 1910 р., підкреслювала: "... нема сумніву, що дотеперішні спори і борби обом народам шкодять і є небажані в спільнім інтересі цілого краю. Справедлива (розрядка в оригіналі. – *I.M.*) угода скріпила би становище Галичини в нашій половині монархії..."¹²

Свою точку зору з приводу українсько-польської дискусії мали й буковинські журналісти, які на шпальтах "Czernowitzer Tagblatt" заявили: "В останніх часах ... допустила преса відомість про нові угоди в Австрії, тим разом про угоду між Поляками і Русинами в Галичині. Ми таки вже є державою угодових заходів. Політичні філії (хвилі. – *I.M.*) бідної Австрії від давна несуть її від одного угодового берега до другого. Що десять років маємо потрясіння через угоду з Угорщиною. Питане національної угоди в Чехії є вічно отверте. Побіч нього виринає, неначе для відміни, моравська угода, німецько-словінське питане в Сирії (Штирії. – *I.M.*) і ще подібних. Тепер має наше політичне життя збагатити ся ще одним угодовим питанем"¹³.

Кореспонденції часопису галицьких німців "Deutsches Volksblatt für Galizien" свідчили про активне зацікавлення проблемою польсько-українського замирення. Називаючи головні вимоги етнічної більшості регіону (відкриття українського університету, збільшення чисельності українських шкіл і гімназій, а також державних службовців-українців) цілком справедливими, дописувач зазначав, що "... теперішні переговори між правительством і обома слов'янськими народами краю повинні стати хвилею, в котрій положене Німців в східній Галичині має бути просліджене і коли треба допомогти тому народові краю до здобуття своїх прав..." А що польсько-українська угода відкрила б західноукраїнським німцям шлях до власної сеймової репрезентації, то часопис висловив сподівання, що "... німці Галичини одержать вкінці те, що їм справедливо належить ся: відповідне їх числу і значінню представництво в соймі, свободний і забезпечений розвиток німецького народного шкільництва і їх господарських організацій та рівноправність німецької мови в народності в публичнім життю"¹⁴. Це вкотре свідчило, що, незважаючи на формально високий статус німецької групи в координатах міжетнічної взаємодії, тривали соціокультурні суперечності між етнофорами-німцями та поляками, особливо в царині релігії й шкільництва. А тому перші покладали значні надії на компроміс між поляками й українцями, убачаючи в політичних фігурах останніх гарантію повноцінного етнополітичного розвитку своєї групи.

Як бачимо, публікації езоповою мовою в періодичній пресі дають змогу констатувати особливу роль держави, з одного боку, й етнічних меншин – з іншого, в налагодженні конструктивних міжетнічних стосунків. А що від етнополітичних акторів останніх залежить вироблення та втілення в життя системи заходів для досягнення толерантної міжетнічної взаємодії, показовою ми вважаємо ініціативу проведення т. зв. "угодових конференцій", під час яких "свої" і "чужі" робили спроби лобювати проекти реформування виборчого законодавства до ГКС¹⁵.

Однією з перших була двостороння зустріч, яка відбулася 28 листопада 1911 р. у Відні. Її фігуранти – українські й польські депутати австрійського парламенту. У перемовинах з українського боку брали участь члени президії Українського клубу, націонал-демократи К.Левицький, Т.Окуневський та Є.Петрушевич, з польського – члени президії Кола Польського на чолі з президентом Л.Білінським¹⁶. Позицію Українського клубу озвучив К.Левицький, який запропонував таке розуміння проблеми: "... означене процентового відношення мандатів польських для обох народів в краю є дійсно першою квестиєю, що творить точку вихідну в

справі реформи виборчої (розрядка в оригіналі. – *І.М.*) до галицького сейму, та коли польська сторона ретельно думає про міжнародне уладжене польсько-руських відносин, то мусить згодитися з таким трактуванням справи, як поставлено з нашої сторони”¹⁷.

Українська сторона запропонувала п’ять основних засад реформування ГКС: 1 – загальне, безпосереднє, рівне й таємне виборче право; 2 – у разі незгоди сеймової більшості на першу умову – у межах куріальної виборчої системи забезпечення третини всіх мандатів українським депутатам; 3 – пропорційність і плюральність виборчого права; 4 – вибір третини членів Крайового віділу (зокрема, із заступником маршалка) українськими депутатами; 5 – формування української сеймової репрезентації для виборів з українських депутатів сейму: а) членів Крайового віділу; членів сеймових комісій; представників до крайових інституцій, до яких сейм вибирає своїх заступників, а також членів дисциплінарної комісії й апарату сейму (“сеймового бюро”) – на підставі третини депутатів; б) автономії в питаннях українського народного й середнього шкільництва¹⁸. Незважаючи на те, що українці становили 42% всього населення Галичини, а вимагали тільки третини сеймових мандатів, у цьому їм польська сторона відмовила¹⁹.

Непоступливість етнофорів-поляків дала підстави українцям заявити, що “становище Поляків до нашого народу безприкладне на цілім просторі австрійської держави. Поляки не соперничають (розрядка в оригіналі. – *І.М.*) з нашим народом о більший або менший вплив у сій або иншій області публично-правного устрою, а вони над нами панують (розрядка в оригіналі. – *І.М.*). [...] Єдиною і дуже великою нашою уступкою в справі сеймової виборчої реформи є наша концесія на збережене куріяльності – так цінної з погляду польських національних інтересів”²⁰. А що вже на початку грудня сторони призупинили угодові переговори, а подальші контакти зайшли в глухий кут, то політичні актори етнічної більшості (націонал-демократи й радикали) заявили, що “...подальші конференції уважають безпредметними, а переговори, з вини поляків, – остаточно розірваними”²¹.

Наступним етапом, так би мовити, уже антиугодової акції стали заяви українських періодичних видань про можливий розпуск ГКС – як наслідок невдалої спроби порозуміння з Колом Польським. Газетні публікації стверджували, що “в польському таборі бере гору та політична думка, яку проголосив на останніх зборах Правиці Народової у Кракові посол д-р Яворський, що сейм має бути розпущений, а нові вибори – проведені”²².

Іншими словами, українські часописи артикулювали етнофорам-українцям тезу про цілком можливий тактичний хід польських політичних фігур – створення ситуації штучного переформатування сеймової більшості. За такої умови склалася б репрезентація, схильна до певних поступок і не схильна до обструкції. Імовірно, що це свідчило про слабкість політичних акторів українців. Адже ще наприкінці 1910 р. газета “Діло” висновувала, що “... всю свідомість і силу руського народу замкнено в такі вузькі парламентарні рами, що вона на парламентарній арені показала ся величиною такою незначною, що не можна й думати, щоб вона могла як слід обороняти інтереси народу. [...] В кожній області суспільного життя заострене національних відносин збільшаєть ся в міру того, як народні маси приходять до переконання, що їх парламентарна репрезентация безсильна оборонити як слід їх інтереси”²³.

Зважаючи на провал попередніх домовленостей між польськими й українськими політиками, останні продовжили використовувати тактику обструкції, уже апробовану під час засідань сейму в попередні роки. Її нова фаза розпочалася на пленарному засіданні ГКС 11 січня 1912 р. Згодом “українські концерти”, так ці акції називали поляки, продовжилися 20 січня, коли на сигнал Тимотея Старуха (“Ганьба цьому сейму!”) розпочалася гра на музичних інструментах. Як повідомляла польська преса, найголосніше в трубку дув радикал І.Макух, так відчайдушно, що “аж кров заливала йому обличчя”, а Т.Старух використовував привезені з Праги електричні дзвінки, гра яких приводилася в дію за допомогою батареї²⁴. “Голосна обструкція” українських націонал-демократів і радикалів відбувалася на засіданні сейму і 3 лютого, і в наступні дні аж до закриття сесії ГКС 14 лютого 1912 р.

Оскільки двосторонні перемовини у Відні (листопад – грудень 1911 р.) закінчилися повним фіаско, то ініціативу їх регулярного проведення перехопив намісник Галичини М.Бобжинський як посередник українсько-польського порозуміння: “П[ан]. намісник в переговорах між

презесами польських і руських клубів в справі виборчої реформи обмежаєть ся до ролі посередника, який підпирає доведене до порозуміння²⁵. Так, зокрема, у січні 1912 р. двічі (15 і 25 січня) відбувалися зустрічі між польськими й українськими політичними акторами. Незважаючи на те, що ці події викликали жваву дискусію в лоні парламентської репрезентації поляків²⁶, згоди щодо нового проекту виборчої ординації сторони не дійшли²⁷.

Українська преса, коментуючи чергову поразку сторін, констатувала й факт недовіри етнофорів-українців до ідеї компромісу: "... віденська історія починає повторяти ся на краєвм терені, у Львові. [...] Починають ся польсько-українські переговори у Львові. Що польська сторона починає їх після української сецесії, сього не забуває використати як політичний капітал, реклямуючи свою згідливість. [...] Своєю тактикою, своїм обманюванем і своєю віроломністю, які вічно повторюють ся, Поляки довели до того, що в нашій суспільности вже сам факт переговорюваня з Поляками стрічаєть ся з що раз більшим недовірем і невдоволенем. На основі дотеперішних досвідів наша суспільність переконана, що в усіх тих переговорах Поляки мають за ціль тільки обдурене противника, а не чесне порозуміне з ним, – переконане, яке на жаль доси не потверджувало ся. І тому суспільність різко осуджує всякі уступки з наших принципіальних домагань бо переконана, що ті уступки, замість довести до порозуміння, дадуть тільки Полякам нове оруже проти нас²⁸.

Суттєвими в контексті пошуку елементів міжетнічного компромісу були вісім пунктів проекту виборчої ординації, запропоновані М.Бобжинським 25 січня 1912 р. Їх ми трактуємо певним "приспосувальним механізмом" політичної системи, який за умови прийняття дозволить би зберігати рівновагу у взаєминах політичних акторів українців і поляків у Галичині:

1. Частка українських мандатів має бути такою ж, як і репрезентації Галичини до рейхсрату – 26,4% від загальної кількості членів сейму.

2. Кількість українців – членів Крайового виділу – становитиме двоє проти восьми або, імовірно, троє проти семи.

3. З-поміж членів Крайового виділу крайовий маршалок визначатиме двох своїх заступників у Крайовому виділі – по одному українцеві й поляку.

4. Українцям, які засідатимуть у сеймі, має бути визнане право вибору українських членів Крайового виділу, членів сеймових комісій – у кількості, яка відповідатиме їх співвідношенню до загальної кількості членів сейму, а також право вибору до тих інституцій, до яких сейм вибирає, не порушуючи права Крайового виділу щодо пропозицій стосовно Крайового банку.

5. У міській курії або новоутвореній загальній курії міст організуються національні виборчі округи з тих виборців, які під час останнього перепису населення записали українську мову розмовною; буде встановлена відповідна кількість українських округів і мандатів.

6. У курії сільських і містечкових громад запроваджується двомандатна пропорційна система (аналогічна з виборами до рейхсрату), однак зі змінами – для уникнення трьох або чотирьох турів виборів і спрощення процедури виборів. Відсоток голосів під час першого туру виборів посла більшості й меншості буде знижено, а в разі прийняття пункту 1 територію двомандатних округів буде зменшено.

7. Крайовий статут визначатиме компетенції сейму в тій редакції, на яку погодиться уряд.

8. Крайовий статут міститиме положення, згідно з яким організація громади й повітової ради ґрунтуватиметься на підставі заступництва інтересів, а також постанову, що в разі об'єднання двірського обшару (великих поміщицьких земельоводінь) із громадою обшар може залишити собі право використовувати місцеву поліцію²⁹.

Уже наступного дня, 26 січня, президія Українського клубу озвучила свою відповідь стосовно пропозицій М.Бобжинського, а преса опублікувала її 5 лютого 1912 р.:

1. Відмова від 26,4% мандатів; згода тільки на 31% за умови виконання цих пунктів.

2. Вимога утворення одномандатних національних виборчих округів як у курії сільських і містечкових громад, так і в обох (дочасній і загальній) міських куріях.

3. Вимога включення до Крайового віділу трьох українців із загальною кількістю вісім осіб, причому згода на те, щоби тільки двох з них вибирали члени сейму українці, а одного – цілий сейм з-поміж членів сейму українців.

4. Відмова від ідеї зменшення кваліфікованої більшості, необхідної для зміни крайового статуту.

5. Відмова від ідеї розширення крайової автономії.

Підсумовуючи чергові спроби українсько-польського порозуміння, часопис “Діло” оцінює політичну поведінку української делегації так: “... про уступки, які підсуває нам польська сторона ... не може бути мови (розрядка в оригіналі. – *І.М.*)”³⁰. Отже, переговорний процес між політичними акторами українців і поляків і далі залишався основою для нової ескалації конфлікту. Це засвідчили зустрічі 1 і 8 лютого. На підставі провалу переговорів польські сеймові клуби оприлюднили офіційний комунікат і слова М.Бобжинського, що “...Поляки поза ті межі у жодному разі не вийдуть, а до виходу поза ті межі схилити їх (він. – *І.М.*) не може”³¹.

Зауважмо: взаємна згода з приводу правил і процедур є, так би мовити, “найслабшим” типом компромісу, а стійкішим – згода щодо ідеологічних установок і цінностей домінуючої й опозиційної еліт³². Тому компроміс етнічних меншин, зокрема не елітний, а суспільний, ґрунтується на взаємозобов’язувальних домовленостях. А використовуючи критерії стійкості (“рівновага Д.Неша”: нікому з учасників компромісу не вигідно його порушувати в односторонньому порядку) й оптимальності (“рівновага В.Парето”: такий наслідок дає кожному учасникові не менш гарантований результат – зміст угоди не може поліпшитися ніякими іншими ходами)³³, проаналізований етап міжетнічного компромісу ми вважаємо не оптимальним, але стійким.

Отже, переговорні процеси 1911–1912 рр. показали, що відсутність значних змін у польсько-українських відносинах у Галичині, як і домінуючий антагонізм у взаєминах двох етнонацій загалом, свідчив, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслювала вже “на старті” перспективу досягнення консенсусу й компромісу між етнонаціями навіть у недалекому майбутньому. На відміну від гармонізації стосунків, якої досягають у процесі взаємодії етнічні меншини і яка уособлює горизонтальну конфігурацію їх компромісу, ініційована етнічними меншинами співпраця з титульним етносом продемонструвала її вертикальний варіант. Відтак Галицький міжетнічний компроміс 1914 р. трактуємо штучним, адже ані польські, ані українські політичні актори не спромоглися домовитися між собою без втручання третьої сили, від якої вони залежали.

1. Гон М. Зробити крок назустріч іншим. Міжетнічний компроміс: об’єктивний та суб’єктивний виміри / Максим Гон // Політика і час. – 2006. – № 1. – С. 56.
2. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – С. 308.
3. Новый планъ польско-русского примиренія въ Галичинѣ // Галичанинъ. – 1897. – 12 (24) июня. – С. 1.
4. Кугутяк М. Українська національна ідея в Галичині в контексті польсько-української боротьби за виборчу реформу 1900–1914 рр. / Микола Кугутяк, Микола Вітенко // Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній красназавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 44.
5. Основи польсько-українського порозуміння // Діло. – 1911. – 7 серп. (25 лип.). – С. 1.
6. Монолатій І. Політична мобілізація етнічної більшості західноукраїнських земель у другій половині XIX ст.: еволюція стратегій інтеракціонізму груп / Іван Монолатій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2009. – Вип. 44. – С. 431.
7. Инакше ні! // Діло. – 1911. – 26 (13) серп. – С. 1.
8. Основи польсько-українського порозуміння // Діло. – 1911. – 9 серп. (27 лип.). – С. 1.
9. Основи польсько-українського порозуміння // Діло. – 1911. – 7 серп. (25 лип.). – С. 1.
10. Основи польсько-українського порозуміння // Діло. – 1911. – 10 серп. (28 лип.). – С. 1.
11. Польсько-руська угода // Діло. – 1911. – 7 серп. (25 лип.). – С. 2.
12. Ще про польсько-українське порозуміння // Діло. – 1911. – 23 (10) серп. – С. 4.
13. Там само.
14. Там само.
15. Rusini a sejmowa reforma wyborcza // Czas. – 1911. – 26 listopada. – S. 3–4.

16. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – S. 528.
17. Левицький К. На першу конференцію польсько-руську / Кость Левицький // Діло. – 1912. – 1 січ. (19 груд.). – С. 3.
18. Там само.
19. Materiały do historii Galicji na początku XX w. 1. Sejmowa reforma wyborcza w rokowaniach stronnictw polskich i ukraińskich 1910–1913; zakończonych opracowaniem przez Mich. Bobrzyńskiego kompromisu. – Odział rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 8106/III, s. 10, 11, 28.
20. Уступки за виборчу реформу // Діло. – 1912. – 18 (5) січ. – С. 1.
21. O rokowaniach polsko-ruskich // Czas. – 1911. – 15 grudnia. – S. 2.
22. Tomczyk R. Op. cit. – S. 528.
23. Перед виборчою реформою // Діло. – 1910. – 26 (13) жовт. – С. 1.
24. Uwertura ruska // Czas. – 1912. – 12 stycznia. – S. 1.
25. Польсько-українські переговори // Діло. – 1912. – 5 лют. (23 січ.). – С. 1.
26. Політична дискусія в соймовім польським колі // Діло. – 1912. – 18 (5) січ. – С. 1–2; Соймові справи. Президії польських соймових клубів про виборчу реформу // Діло. – 1912. – 10 лют. (28 січ.). – С. 2. Rząd a sejmowa reforma // Czas. – 1912. – 4 lutego. – S. 1.
27. Переговори – зірвані! // Діло. – 1912. – 10 лют. (28 січ.). – С. 1–2.
28. Переговори – зірвані! // Діло. – 1912. – 10 лют. (28 січ.). – С. 1–2.
29. Польсько-українські переговори // Діло. – 1912. – 5 лют. (23 січ.). – С. 1; Rząd a sejmowa reforma // Czas. – 1912. – 4 lutego. – S. 1.
30. Польсько-українські переговори // Діло. – 1912. – 5 лют. (23 січ.). – С. 1–2.
31. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – S. 532.
32. Глухова А. В. Компромисс и консенсус как методы регулирования и разрешения политических конфликтов [Электронный ресурс] / А. В. Глухова. – Режим доступа : <http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/glukhova4.htm>. Дата звертання: 11.03.2013 р.
33. Маковеев Н. И. Компромисс как политико-культурный феномен : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : 23.00.03 / Н. И. Маковеев. – Екатеринбург : Уральский гос. ун-т им. М. Горького, 2000. – С. 20.

В статтє проанализирована диалектика компромиссов и консенсусов формализованных и неформализованных этнических политических акторов, которые в Галиции имели свои особенности. Обоснован тезис, что попытки заключения Галицкого межэтнического компромисса показали возможность начала конструктивного сотрудничества между обеими этнонациями (украинцами и поляками). Автор подчеркивает, что на характер политической деятельности украинцев и поляков постоянно влиял фактор претензий на общую территорию проживания, а определяющими были требования украинцев относительно введения территориальной автономии в регионе их ареального проживания. Их агрегировали и артикулировали политические акторы украинцев, которые отстаивали тот вариант политического консенсуса с поляками, который базировался на их участии в государственном управлении и создании автономии. Стремясь получить политическое равноправие с политическими акторами поляков в управлении Галиции, украинцы искали поддержки центральных органов власти, а вот государство трактовали как партнера в спарринге против требований поляков по расширению компетенции уже существовавшей галицкой автономии.

Ключевые слова: компромисс, уступки в пользу “чужих”, атмосфера межэтнической конфронтации, политические этнические акторы, Галиция, Австро-Венгрия.

The article analyzes the dialectic of compromise and consensus formalized and informal ethnic political actors who in Galicia had its own peculiarities. Substantiates the thesis that attempts to conclude Galician interethnic compromise demonstrated the possibility of beginning a constructive cooperation between the two ethnations. The author emphasizes that on the nature of political activity of the Ukrainians and Poles constantly influenced factor of claims to the joint area of residence, it was crucial requirements regarding the implementation of the Ukrainian territorial autonomy in the region of their areal residence. They were aggregated and articulated by the Ukrainian political actors who advocated the option of political consensus with the Poles, which was based on their participation in governance and implementation of autonomy. In an effort to gain political equality of political actors of Pole the management of Galicia, the Ukrainians sought support in the central government and the state treated as a partner in sparring against the Poles requirements to enhance the competence of Galician autonomy.

Keywords: compromise, concessions in favor of the "alien", atmosphere of inter ethnic confrontation, political ethnic actors, Galicia, Austria-Hungary.

УДК 327.33

Микола Геник

РОЛЬ НАРОДНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

Після Гельсінкської конференції досягнення польсько-українського примирення, яке реалізувалося без участі урядових структур, здійснювалося на рівні інститутів громадянського суспільства: опозиційних організацій, незалежної преси, польсько-українських товариств, церкви. Досягнення українсько-польського примирення методом народної дипломатії становило феномен у новітній європейській історії.

Ключові слова: українсько-польські відносини, українсько-польське примирення, народна дипломатія, опозиція, еміграція.

Гельсінкські домовленості сформували нову ситуацію в міжнародних відносинах Центрально-Східної Європи. Досягнення компромісу між двома протилежними таборами в Європі продемонстрували небажання Заходу займатися проблемами визволення народів соціалістичного табору. Підтвердження принципу непорушності післявоєнних кордонів нівелювало зусилля прихильників повернення стану міжнародних відносин, які були перед 1939 р. Положення Підсумкового акта НБСЄ про повагу прав людини створили передумови для виникнення опозиційних рухів у країнах соціалістичного табору. Питання польсько-українського примирення стало кардинальною проблемою діяльності опозиційних сил у контексті координації спільної антитоталітарної боротьби.

Василь Витвицький розглядав польсько-українське примирення в контексті з німецько-французьким, польсько-чеським і польсько-німецьким. На його думку, польсько-українське примирення повинно бути досягнуте методом народної дипломатії, оскільки уряди й політичні організації не здатні виконати цю функцію. “<...> Кожна нагода добра для справи польсько-українського зближення і кожна людина покликана до того, щоб робити зусилля в цьому ж напрямі. Там, де нема урядів, які, як це було у випадку німецько-французького порозуміння, могли б робити діло, де нема партій чи організацій, готових узятися за нього, там паде обов'язок і відповідальність на людей”¹.

Українсько-польське примирення досягалося практично без участі еміграційних урядів. Міжурядова польсько-українська декларація, підписана 28 листопада 1979 р. у Лондоні, була витримана в досить туманних тонах й оминала кардинальні проблеми двосторонніх відносин. Тому питання примирення стало розв'язуватися на рівні інститутів громадянського суспільства: польсько-українських товариств, церкви, громадсько-політичних об'єднань, окремих органів преси.

У 1970-х рр. активізувалася співпраця між обома еміграціями на території США, певною мірою підтримувана й стимульована радником з питань національної безпеки президента Дж.Картера Збігневом Бжезинським. Президент Конгресу Полонії Алоїз Мазевський ініціював переговори між національними представництвами про співпрацю в галузі американської політики. Зокрема, він звернувся з такою ініціативою до президента Українського конгресового комітету Америки (УККА) Льва Добрянського і 6 вересня 1975 р. Екзекутива УККА схвалила цю пропозицію. З нагоди 30-річчя Ялтинського договору за ініціативою польської сторони було опрацьовано текст спільного меморіалу представників сімох національностей із критикою імперіалістичної політики Москви. У його розробці брали участь також представники Відділу УККА в Чикаго, однак в останній момент голова філії Юліан Куляс відмовився підписати спільний меморіал, оскільки проти цього виступили деякі члени Відділу, що не схвалювали українсько-польських контактів². Показником польсько-українського зближення став виступ

професора Ендрю С.Еренкрейца від імені Польського конгресу Америки на III Світовому конгресі вільних українців 24 листопада 1978 р. Польський політик заявив, що без усунення радянської гегемонії з України, Польщі та інших поневолених нації неможливий мир у Центральній-Східній Європі³.

На початку 1980-х рр. актуалізувалася проблема польсько-українського порозуміння, що диктувалося зміною міжнародної обстановки та активізацією опозиційних рухів. Уведення радянських військ до Афганістану, на думку Держдепартаменту США, означало порушення СРСР домовленостей про сфери впливів, досягнутих у Ялті й Тегерані. Стефан Корбонський, який протягом 1979 р. двічі зустрічався з президентом Дж.Картером, передбачав, що “рано чи пізно Сполучені Штати перейдуть до політичної акції стосовно країн Східної Європи, яку попередньо назвемо політикою самовизначення. Також рано чи пізно вони почнуть політику деколонізації Східної Європи, надаючи підтримку національно-визвольним рухам і сепаратистським прагненням у неросійських союзних республіках на чолі з Україною”. Цьому сприяла наявність у США концепції політики стосовно Східної Європи, яка полягала в підкресленні важливості прав людини та права народів на самовизначення. Конгрес США утворив спеціальну комісію на чолі з Данте Фесцеллом (Dante Fascell) і раз у рік під час т. зв. “Тижня поневолених народів” присвячував розгляду проблем народів Східної Європи спеціальні дебати. Активізація американської політики в справі Центрально-Східної Європи детермінувалася також наявністю впливової полонії в політикумі США: Збігнева К.Бжезинського (радника президента Дж.Картера з питань національної безпеки), Клементя Заблоцького (голови комісії із закордонних справ у Палаті Представників), Едмунда С.Маскі (державного секретаря у 1980–1981 рр.), Едварда Девінського (конгресмена, радника Держдепартаменту в адміністрації Р.Рейгана) та ін.⁴.

Двосторонньому зближенню сприяла також підтримка українською еміграцією опозиційного руху в Польщі. Зокрема, 19 серпня 1980 р. Український демократичний рух, до якого входили УРДП, ОУН(з) та УНДО, звернувся до польських страйкарів з висловами солідарності з їхніми вимогами. У зверненні зазначалося, що “ідеї, за які борються польські страйкуючі робітники, є близькі і дорогі також українським робітникам. Володимир Клебанов, робітник із українського Донбасу, започаткував кілька років тому боротьбу за вільні профспілки в Україні і цілому СРСР та був за це заарештований разом із своїми співробітниками. <...> Хай живе солідарність українських і польських робітників у боротьбі за їх слушні права!” Це звернення було надіслано в Польщу, Україну, до редакції “Kultura” та “Континента”⁵.

Нові міжнародні обставини та зміна ситуації в польсько-українських відносинах дали можливість досягнути домовленостей про створення польсько-українських товариств (ПУТ) у кількох інших містах скупчення еміграцій, зокрема Парижі й Мюнхені. ПУТ у Парижі було засноване на початку червня 1976 р. з метою пошуку шляхів порозуміння. Його найактивнішими діячами й першими головами були: проф. Є.Кульчицький, проф. Є.Лянрот, В.Михальчук, В.Желенський та інші⁶.

У 1977 р. у Мюнхені на зустрічі, організованій Українським демократичним рухом, з доповіддю про політичну співпрацю між поляками й українцями виступив співробітник радіо “Вільна Європа” Єжи Іранек-Осмецький. У найближчій перспективі ця співпраця повинна мати антирадянський характер. У довготривалій перспективі, навіть після розпаду СРСР, продовжуватиме існувати російський імперіалізм, який становитиме загрозу для українців і поляків. Шляхом до подолання історичної небезпеки Є.Іранек-Осмецький уважав тісну співпрацю обох народів. Під впливом цього виступу в Мюнхені було засноване Польсько-українське товариство⁷. Комюніке з нагоди утворення ПУТ у Мюнхені наголошувало на необхідності зближення між поляками та українцями перед загрозою російського імперіалізму й стверджувало неактуальність і другорядність усіх суперечок про кордон⁸. Друкованим органом ПУТ у Мюнхені став “Łącznik Polsko-Український Зв’язковий”, який почав виходити в 1984 р.

В інтерв’ю “Kontaktowi” Є.Гедройць і Г.Герлінг-Грудзинський висловили думку про роль еміграції як певного способу політичної діяльності й боротьби для підготовки змін у рідній державі. Якщо екстраполювати цю тезу на польську еміграцію, то перед нею ставилося завдання обговорення проблеми ставлення до сусідів, зокрема українського питання, і формулювання позиції. “Потрібна співпраця і контакти з іншими східними еміграціями. Щоправда, ця

співпраця є дуже важка: еміграції є дуже слабкі і роздроблені”. У цьому контексті високо оцінювалися можливості польсько-українських товариств⁹.

Польсько-українські товариства об’єднували людей із колись протилежних таборів. Зокрема, Владислав Желенський, колишній прокурор у справах членів ОУН, став одним із найбільших прихильників польсько-українського порозуміння, довголітнім головою ПУТ у Парижі та автором багатьох статей з питань польсько-української співпраці¹⁰. Товариства займалися організацією доповідей про різні аспекти двосторонніх відносин¹¹.

Починаючи з другої половини 1970-х рр., важливим форумом міжнародного примирення стали українсько-польські наукові форуми. Зокрема, великий вплив на польсько-українське порозуміння та подолання стереотипів мала діяльність постійного дискусійного клубу, на якому обговорювалися двосторонні відносини. На початку травня 1976 р. у Мюнхені було створено Польсько-український семінар. Більшість лекцій і дискусій були присвячені систематичному висвітленню польсько-українських відносин новітнього часу. Б.Осадчук писав, що великим успіхом була б публікація хоча б частини цих матеріалів у вигляді книжки. “У кожному випадку дотепер – це єдина такого типу трибуна, де постійно дискутуються польсько-українські взаємини. На жаль, немає чогось подібного ані у Варшаві, ані в Києві”¹².

Важливе значення для подолання стереотипів у двосторонніх відносинах мали польсько-українські наукові конференції: у Гамільтоні (20–22. X. 1977), Мюнхені (6–7. X. 1980), Карлсбергу (5–6. III. 1983), Нью-Йорку (1982, 1984) та ін. Конференція в Гамільтоні завершилася виданням матеріалів “Poland and Ukraine, Past and Present”¹³. Б.Скарадинський уважно відстежував кроки польсько-українського примирення в еміграції та високо оцінив видання збірника “Poland and Ukraine, Past and Present”. Він помічав тенденцію відсутності висвітлення проблематики найбільш контроверсійних справ: війни за Львів 1918–1919 рр., фіаско київського походу, терору й контртерору міжвоєнного періоду, польської політики УПА та виселення українського населення після війни. “Щоб не роз’ятрувати? Але без повідомлення собі взаємно правди – навіть несумісної – про ці події, важко думати про залишення їх тільки історикам і архівістам”¹⁴. Порівняно з конференцією в Гамільтоні, в Мюнхені піднімалися гостріші проблеми¹⁵.

Оцінюючи ці конференції, І.Кедрин стверджував, що суто наукові польсько-українські заходи мали виключно політичну мету – “створення такої атмосфери, у якій провідники обох народів зрозуміли б і знали, що коли прийде історична година, прихильна для визвольного зриву, обидва народи повинні забути про минуле й піти разом в ім’я теперішнього й майбутнього державного інтересу”¹⁶. А.Білинський також відзначав, що за науковим характером конференції в Гамільтоні крилася політика польсько-українського зближення¹⁷.

Значення польсько-українських форумів полягало не стільки в науковому висвітленні двосторонніх відносин, скільки у великому пропагандистському впливі на еміграційні кола, тому що учасники конференції проводили численні зустрічі й давали інтерв’ю. Так, зокрема, після польсько-української конференції в Гамільтоні Ю.Лободовський 3 грудня 1977 р. в Українському національному домі в Нью-Йорку переконував українську громадськість у необхідності досягнення порозуміння на еміграції навіть за відсутності негайних результатів. Однак у момент визволення це порозуміння й солідарність проявляться і не дійде до того, що “народи, які рвуться до волі і незалежності, замість стріляти у спільного ворога, стріляли б у себе”. Для двостороннього порозуміння він пропонував забути про взаємні кривди і “пам’ятати тільки про ту найбільшу кривду, яка спіткала нас у середині цього століття, а передусім пам’ятати про ще більші кривди, які можуть спіткати нас у майбутньому”. Ю.Лободовський спростовував концепцію, яка полягала в можливості досягнення ПНР більшої незалежності шляхом відмови від підтримки визвольних рухів народів СРСР. На його думку, у випадку появи проблем в Азії Москва забезпечить свої європейські тили не шляхом поступок чи союзів, а затисканням залізного кулака на горлі народів, які хотіли б використати цей момент для визволення. Якщо поляки відмовляться від підтримки права на свободу й незалежність когось зі своїх сусідів, вони також утратять право домагатися свободи й незалежності для себе.

Ю.Лободовський робив кардинальну різницю між українсько-польськими конфліктами та українсько-російськими й стверджував, що для українців “Польща ворогом номер один ніколи не була й не могла бути. Польща могла український народ при різних okazіях прибити

тим чи іншим способом, але поглинання українського народу Польщею ніколи не загрожувало, а з московського боку – загрожує”. Причому, у подальшій перспективі, це поглинання може стосуватися також польського народу. На запитання про участь українців у придушенні Варшавського повстання Ю.Лободовський зазначив, що “суспільна думка польського суспільства впала й продовжує падати жертвою комуністичної провокації”. Він нагадав про спростування цього стереотипу в публікаціях “Kultury”¹⁸.

Конференції служили форумом для примирення колишніх супротивників. На згаданій конференції в Мюнхені зустрілися головний прокурор на Варшавському процесі С.Бандери В.Желенський та один з основних обвинувачуваних – Володимир Янів. Відкриваючи конференцію, він звернув увагу на цей факт і зазначив, що ця зустріч не випадкова і є виявом еволюції політичної думки обох народів у напрямі порозуміння. “Від згаданих процесів минуло півстоліття і, напевно, ще мине, поки настане хвиля узгодження позицій наших політичних середовищ. Але цю хвилю, коли дійде до розмов між політиками, ми, інтелектуали, маємо готувати вже сьогодні, щоб уникнути ситуації, у якій вирішує зверхність і ненависть, бо <...> дійшло б до трагедії, коли б у вирішальний момент змін на Сході, які приближаються, ми мали б розпочати новий розділ історії тим, чим ця історія закінчилася в трагічні роки війни чи одразу після її закінчення”¹⁹.

Відносна лібералізація політичного режиму створила умови для проведення подібних конференцій у ПНР. 23–25 жовтня 1987 р. у Лодзі відбувся симпозіум “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”, у якому взяли участь Р.Тожецький, Т.Ольшанський, Б.Скарадзинський, А.Вінценз, В.Мокрий, Я.Ю.Ліпський та ін. У рецензії Януша Стельовського стверджувалося, що “усвідомлення і спроба зрозуміння мотивації протилежної сторони у такому потенційно вибуховому – у сфері емоцій – питанні, яким є відносини з ULB (Україна, Литва, Білорусія) є дуже важкими”. Загалом, на думку Я.Стельовського, семінар виявив існування багатьох “білих плям”, тому він вважав необхідним видання історії України польською мовою. Крім того, пропонував видання в підпіллі історії Польщі українською мовою та пересилку її до УРСР з метою протидії антипольській кампанії властей²⁰. Конференція в Лодзі завершилася публікацією матеріалів “Colloquium Narodów”²¹.

На Польсько-українському симпозіумі в Ягеллонському університеті 8 травня 1991 р. виступив заступник голови II округу КПН А.Іздебський. Він пригадав тезу, яку 1987 р. у статті “Ukraińcy” надрукувала “Opinia krakowska” (№ 32): “Зможемо порозумітися тоді, коли про польські гріхи говоритимуть поляки, а про українські – українці”. Пізніше цю формулу повторив також В.Мокрий. Звертаючись до українських істориків, А.Іздебський закликав їх написати про українські гріхи, про те, що відбувалося між Бугом і Збручем у 1942–1944 рр. “Поляки легко пробачають, якщо бачать від колишніх супротивників вияви покаяння”²².

Велику роль у процесі українсько-польського примирення відіграла еміграційна та опозиційна преса. Насамперед спостерігалось зближення між українськими й польськими журналістами, оголошення декларацій. Зокрема, редактор “Listów do Polaków” Чеслав Малішевський та Яніна Войновська від імені Кола незалежних польських журналістів (Нью-Джерсі) опублікували “Звернення до приятелів незалежності й рівності народів Центральної і Східної Європи”. Автори заяви, концентруючи свою увагу на Польщі, Литві, Білорусії та Україні, стверджували, що концепції “Pax Sovietica” і “Pax Americana” не відповідають інтересам народів регіону. Альтернативу автори вбачали в усвідомленні спільності інтересів народів регіону, порозумінні та співпраці. Ці народи повинні “подати собі руки та приступити до праці від основ, здаючи собі вповні справу, що лише ми є ковалями нашої долі та що покращення її залежить від щирої волі, спільного планування і дії, бо самотні народні зриви мусять кінчитися масакрою; щоб виступати спільно, треба насамперед добре пізнатися, зрозуміти одні одних, виказати дозу взаємної пошани й спільної доброї волі”²³.

Неоціненний внесок у досягнення українсько-польського примирення належить колективу паризької “Kultury”, на сторінках якої відбувалося систематичне обговорення двосторонніх відносин. Подоланню міжнародних стереотипів та історичних міфів сприяло видання “Zeszytów Historycznych”. Особливо далекосяжною була співпраця між еміграційними журналістами. Журнал “Віднова”, який видавався Ярославом Пеленським у штаті Айова, включив до

редакції Є.Гедройця та публікував статті польських журналістів і політичних діячів. Було видано польськомовний номер “Віднови”²⁴ та заплановано україномовний номер “Kultury”²⁵. Улітку 1985 р. вийшов польськомовний номер “Сучасності”, який редагували також два поляки – Станіслав Баранчак та Пьотр Наїмський. Польськомовний номер “Сучасності” отримав значний резонанс в еміграції та в Польщі. Два опозиційні видавництва: КОС у Варшаві та “Антик” у Любліні перевидали цей номер повністю. Окремі статті передруковувалися в опозиційній нецензурованій пресі, зокрема статтю М.Прокопа “Український опір” опублікували “ABC” (1986, № 4), “Miedzymorze” (1987, № 1) і “Baza” (1986, № 6), статтю А.С.Камінського помістили “Poglady” (1986, № 10), “Baza” і т. д. Позитивну оцінку згаданому номеру “Сучасності” дав Ю.Лободовський в інтерв’ю “Kulturze” (1986, № 5, с. 104–119), яке було передруковане в неофіційному журналі католицької молоді “Spotkania” (1986, № 33–34).

Широкий резонанс, який викликав польськомовний номер “Сучасності”, турбував офіційну Варшаву. В інтерв’ю міністра внутрішніх справ генерала Чеслава Кіщака було різко розкритиковано участь поляків у підготовці згаданого видання та кваліфіковано її як співпрацю з українськими націоналістами. Інтерв’ю генерала слідом за “Polityka” (14 червня 1986 р.) передрукувала офіціоз ПОРП “Trybuna ludu”, що свідить про рівень занепокоєння правлячих кіл Польщі та СРСР перспективами польсько-українського порозуміння. Репресії торкнулися крайових поляків, які брали участь у роботі над номером. Зокрема Пьотра Наїмського було звільнено з посади редактора одного з варшавських видань²⁶. Ураховуючи такий резонанс, Павло Турула пропонував запровадити постійну рубрику в “Сучасності” про події в Польщі та польські визвольні проблеми, що “стимулювало б думку про потребу співпраці”²⁷.

Проблемою польсько-українського порозуміння займався багато опозиційних видавництв: “ABC”, “Obóz”, “Nowa Koalicja”, “Spotkania”, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński”, “Niepodległość” і т. д. Редактором “ABC” з 1982 р. був майбутній президент Польщі Броніслав Коморовський²⁸, редактором “Nowej Koalicji” – Гжегож Костжева-Зорбас²⁹, “Niepodległości” і “Obozu” – Єжи Таргальський (Юзеф Дарський), кілька номерів “Obozu” редагував Ян Маліцький³⁰. Назва “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński” покликана була нав’язувати традиції міжвоєнного “Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”, який редагував В.Бончковський і який пропагував польсько-українське порозуміння. З метою інспірації двостороннього діалогу та активізації української меншини середовище “Niepodległości” і Є.Таргальський у другій половині 1980-х років видавали україномовний “Самостійник”³¹. Усвідомлюючи загрозу українсько-польського примирення, у 1984 р. цензура ПНР унеможливила видання “українського” номера “Znaku”³².

У 1988 р. у підпіллі на кошти польської та української діаспори почав виходити позацензурний двомовний бюлетень “Serwis ukraiński”, а з 1989 р. – також “Opinie ukraińskie”. Їхнім редактором був професор Богдан Струмінський з Бостонського університету (США). На думку видавців, польсько-українські відносини мають стратегічне значення для політичного й економічного формування Центрально-Східної Європи. Мотивом видання згаданих часописів редакція називала також явище, коли “відсутність правдивої своєчасної інформації та політичних помислів утворює стереотипи, ресентименти й упередження у відносинах між Польщею та Україною, а одночасно ослаблює волю взаємного розуміння та співробітництва”. Незважаючи на відцентрові тенденції в СРСР та поступове унезалежнення України, видавці “Opinie ukraińskich” констатували наявність загрози для польсько-українських відносин унаслідок відсутності серйозного й постійного зацікавлення політичних еліт Речіпосполитої українською проблематикою та українських еліт – польською. “Цю луку заповнюють ресентименти і стереотипи. Спорадичні візити і заяви залишаються у сфері символічних дій і не замінять творення політичного бачення польсько-українських відносин, яке б визначало площину спільних інтересів та співпраці”³³.

У січні 1990 р. почав виходити кварталник “Пертурбації” українською мовою, який можна оцінювати як інспірацію польською опозицією певних процесів з українського боку. Одночасно було започатковано серію книжок “Wydawnictwa Perturbacje”. Перший номер серії п. н. “Stosunki polsko-ukraińskie 1917–1947. Od tragedii do współpracy” містив передруки статей Юзефа Дарського, Костянтина Зеленка, Павла Шандрука, М.К.Дзевановського, Євгена Штендери, Давида Варшавського з “Kultury”, “Zeszytow Historycznych”, “Kontaktu”, “Tu teraz” і т. д.³⁴

З № 35 “Opinia krakowska” започаткувала рубрику “Sprawy sąsiedzkie”, яка стосувалася відносин поляків з Україною, Литвою й Білорусією. Перша публікація була присвячена українському питанню. Усвідомлюючи велику ненависть, кривди й злочини у відносинах між обома народами, редакція пропонувала для польсько-українського примирення застосувати відомий принцип “Пробачаємо і просимо пробачення”. На переконання редакції, польсько-українське порозуміння вимагало, щоб про польські гріхи говорили поляки, а про українські – українці. Першою публікацією із цієї серії став передрук статті А.Суліми-Камінського із “Сучасності”³⁵.

Потужний стимул зміні ставлення польського суспільства до українського питання дала книга Б.Скарадзинського «Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?», яку передрукувало багато видань. Український переклад вступу, 3 розділу та завершення цієї праці опублікувала “Віднова” (зима 1984/1985 – весна 1985, № 2, с. 236–248; літо–осінь 1985, № 3, с. 256–280; зима 1985/1986 – весна 1986, № 4, с. 22–61). Ю.Лободовський оцінив працю Б.Скарадзинського (Kultura, 1985, № 10, s. 89–94) як “найсоліднішу і найчеснішу” серед усіх дотеперішніх, підкреслюючи, що єдиною корисною формою діалогу може бути тільки відкритий і чесний діалог. Видання українського повного перекладу Я.Пеленський назвав першими кроками української сторони в новому діалозі, метою якого є реалізація концепції польсько-української співпраці³⁶.

Опозиційні середовища створювали організації, метою яких була нормалізація відносин зі східними сусідами. Зокрема, “Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość” заявляла про прагнення до мирної співпраці із сусідніми народами³⁷. Аналогічні цілі переслідувало Товариство Pomost, зареєстроване 20 грудня 1988 р. Його активними діячами були Т.Щепанський і П.Казанецький³⁸.

Наприкінці 1985 р. у Любліні було створено Польську групу поєднання (ПГП), до якої ввійшли також представники української меншини. ПГП пропагувала принципи непорушності кордонів, визнання права на самовизначення та поваги прав національних меншин. Однією із цілей ПГП було подолання міжнаціональних стереотипів. “Ближче пізнати ставлення до минулого, теперішнього й майбутнього політичної долі обох народів і у висліді може допомогти обом сторонам признати похибки минулого, взаємно мудро вибачити собі вину та розпочати спільну боротьбу для повного суспільного і політичного визволення”³⁹. У зверненні ПГП до українського, білоруського й литовського народів наголошувалося на необхідності примирення для боротьби зі спільним ворогом – московським більшовизмом. “У минулому нас ділили різні непорозуміння, часто криваві, і це було трагедією для нас усіх, а воно також додавало сили нашому спільному ворогові. Розпочнімо нову картку історії від поєднання й вибачення! Подаймо собі руки й з’єднаймося в належній боротьбі за право існування наших народів у власних, незалежних і нікому не підлеглих державах!”⁴⁰.

З 1988 р. за ініціативою професора Є.Клочовського стали проводитися щорічні Тижні української культури в Католицькому університеті в Любліні. 21 червня 1989 р. у Кракові Володимир Мокрий заснував Фундацію св. Володимира, метою якої була “підтримка і популяризація науки і християнської української культури в Польщі та діяльність на користь польсько-українського зближення”. На її створення В.Мокрий спрямував нагороду, надану йому 1987 р. Фундацією Івана Павла II за “суспільно-моральну діяльність на користь польсько-українського порозуміння і зближення, так важливого для майбутнього Центральної Європи, а також за важливі наукові досягнення, що розкривають християнські корені української культури”⁴¹.

Бажання українського опозиційного руху до зближення з поляками й одночасно відсутність викристалізованих концепцій помітна з перших інтерв’ю Валентина Мороза на Заході. “Не будемо повертатися до минулого, хоч історія наших взаємовідносин то не тільки битви. Уважаю, що тісні зв’язки між обидвома народами є невідхильні і конечні. Вони лежать в їх спільному інтересі. Не треба нам більше боротьби ані ворожнечі”⁴².

Важливе значення мали спроби контактів польської та української опозиції. На необхідності встановлення таких контактів наголошував Є.Гедройць⁴³. Зацікавленість у польсько-українському примиренні помітна з листа до В.Мороза Яна Клебановського, який, зокрема, писав: «Історія вказує, що сварки між Польщею та Україною спричинило поневолення їх обох. Нехай відтепер і назавжди сварки припиняться і нехай відтепер спільною буде наша дорога»⁴⁴.

Василь Витвицький виділяв польську опозицію як важливий фактор двостороннього порозуміння. Події в Польщі вплинули на те, що “уперше за тисячу років спільної історії українці щиро і цілковито співчують полякам і розуміють, що на вазі важиться питання «за нашу і вашу волю»”. В.Витвицький висловив свої зауваження стосовно процесу українсько-польського зближення. На його думку, воно повинно ґрунтуватися на позитиві, тобто не проти когось, а за щось. Також цей процес повинен відбуватися не зверху вниз, а знизу вгору, “тобто від кожного з нас, від окремих товариств, місцевостей, періодичних видань тощо”⁴⁵.

На початку 1980-х рр. у період пошуків політичної лінії і “солідарносцьової гарячки” Польське незалежницьке порозуміння (ПНП) проголосило декларацію “Польща – Україна”, яка мала величезне значення для формування проукраїнської орієнтації в середовищі польської опозиції. У декларації наголошувалося на необхідності польсько-українського примирення, якому повинно передувати взаєморозуміння, взаємоповага й праця над кращим майбутнім шляхом відповідного виховання молодого покоління⁴⁶.

Боротьба польської опозиції служила прикладом для українських дисидентів. Восени 1982 р. було створено Центральний комітет українських католиків та Групу дій для захисту прав віруючих і церкви на чолі з Йосипом Терелею, яка ставила мету – легалізацію УГКЦ. У квітні 1984 р. у листі до Л.Валенси Й.Тереля писав: “Ваша боротьба, яка ведеться спільно з усім польським народом, є надією, яка дає нам сили до опору”⁴⁷.

Тоталітарний режим, закритість кордонів і відсутність політичного плюралізму в СРСР були серйозними перешкодами для контактів польської та української опозиції. Однак успіхи опозиційного руху в Польщі викликали захоплення українських дисидентів. У 1982 р. В.Стус у своєму щоденнику занотував: “Хіба вже від часу перебування у Києві слідкую за подіями в Польщі. Хай живуть ті, що борються за свободу. Як мене радує їх польська незломність щодо радянського деспотизму. Яка шкода, що Україна не хоче користуватися з науки польського вчителя”⁴⁸.

Важливим фактором польсько-українського порозуміння М.Лесів уважав близькість ідеологій опозиційних рухів обох країн. “Загалом, українці тепер є дуже пропольськими. <...> на Україні, як і в Польщі, починають оцінювати співіснування культур не як перешкоду, а як перевагу”⁴⁹. Упродовж 1980-х рр. відбулися великі зрушення в політичній свідомості обох суспільств. Характеризуючи тенденції розвитку польсько-українських відносин, Є.Штендера заявив у 1988 р., що “конфлікт уже позаду”. Р.Шпорлюк зазначав, що серед українського суспільства, зокрема львівської інтелігенції, “колишні антипольські стереотипи уступають місце понофільським стереотипам”⁵⁰.

Усвідомлення спільності інтересів та взаємозумовленості незалежності обох народів стимулювало розробку концепцій міжнаціонального примирення. Після Гельсінкської конференції необхідність опрацювання принципів польсько-українського примирення, яке реалізовувалося без участі урядових структур, детермінувало пошуки оптимальних форм і методів. Розроблення основних принципів примирення здійснювалося на рівні інститутів громадянського суспільства: опозиційних організацій, незалежної преси, польсько-українських товариств, церкви. Досягнення українсько-польського примирення методом народної дипломатії становило феномен у новітній європейській історії.

1. Les archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1978. – Vol. 1; Витвицький В. Польсько-українські взаємини / Василь Витвицький // Українське життя. – 1 IV 1978.
2. Турула П. До питання українсько-польської співпраці / Павло Турула // Свобода. – 23 X 1975. – С. 4.
3. Let us proceed with a joint investment // Svoboda. The Ukrainian weekly. – 2 XII 1978. – № 263. – Р. 6, 15.
4. Korboński S. O sprawie Rzeczypospolitej Emigracyjnej / Stefan Korboński // Kultura. – 1980. – № 7–8. Korboński S. O sprawie Rzeczypospolitej Emigracyjnej // Stefan Korboński // Zwiastkowiec. – 1980. – № 64. – 11 sierpnia.
5. УДР до страйкуючих польських робітників // Українське життя. – 1980. – 30 верес.
6. Паризьке Польсько-Українське Товариство. На спільному фронті // Українське слово. – 27 VII – 3 VIII 1997.
7. Білінський А. На маргінесі польсько-української конференції в Гамільтоні / А. Білінський // Українське життя. – 1 VII 1978. – № 13. – С. 5, 6.
8. Стиранка М. Чи треба нам говорити з поляками / М. Стиранка // Мета. – 1977. – X.

9. Emigracja jest sposobem walki politycznej // Kontakt. – 1983. – Marzec – kwiecień.
10. Желенський В. Польські заходи на оборону С. Петлюри / В. Желенський // Українське слово. – Париж, 13. 06. 1986.
11. AILP. – Wł. Żeleński. – List Wł. Żeleńskiego do J. Giedroycia. – Paryż, 17 II 1980.
12. Przegląd czasopism polskich wychodzących na Zachodzie / opracował Zygmunt Jabłoński // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. – 20 XI 1977. – P. 6–7.
13. Poland and Ukraine. Past and Present / edit. by Peter J. Potichnyj. – Edmonton ; Toronto : The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980. – 365 p.
14. Podlaski K. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – [wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 82.
15. Archiwum Ojców Bazylianów (AOB), zespół XVIII, spr. 34, jedn. 5, s. 1; Українсько-польська Наукова конференція у Мюнхені // Свобода. – 14 II 1980. – Ч. 240; AOB, zespół XVIII, spr. 34, jedn. 1, s. 1–3; Гвань І. Зустріч польських та українських вчених у Мюнхені / Іван Гвань // Сучасність. – 1981. – № 2. – С. 135–137; AILP. – Bohdan Osadczyk. – List J. Giedroycia do B. Osadczyka, 11 VII 1979.
16. Polska i Ukraina // Listy do Polaków. – 1984. – Pazdziernik. – S. 11–12.
17. Білинський А. На маргінесі польсько-української конференції в Гамільтоні / А. Білинський // Українське життя. – 1 VII 1978. – № 13. – С. 4, 5, 6.
18. Truchan B. Polsko-ukraińska współpraca / Barbara Truchan // Dziennik Polski (Detroit). – 30 I 1978. – S. 4, 7.
19. AOB, zespół XVIII, spr. 34, jedn. 2, s. 1–18; Українсько-польська наукова конференція у Мюнхені // Пресовий бюлетень У.В.У., ч.1(53). – 18 X 1980. – С. 3–18.
Janiw W. Ukraińsko-polska konferencja naukowa 6–7 X 1980 roku / Wołodmyr Janiw // Zeszyty Historyczne. – 1981. – № 55. – S. 161–168; Korzon A. Publicystyka i historiografia emigracyjna o stosunkach polsko-radzieckich i niektórych innych problemach politycznych Polski / Andrzej Korzon // Kraje socjalistyczne. – 1988. – № 2. – S. 125.
20. AOB, zespół XVIII, spr. 17, jedn. 4, s. 1; Program symposium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”. – Łódź, 23–25 X 1987; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Stelowski J. Nieuzasadniony optymizm czy sceptycyzm? / J. Stelowski // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1988. – № 2–3 (11–12). – S. 19–21.
21. Colloquium Narodów : Materiały z Symposium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”. – Łódź : Nakładem Tomasza Filipczaka, 1987. – 175 s.
22. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie;
Izdebski A. W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Polska koncepcja bezpieczeństwa narodów między Bałtykiem a morzem Czarnym / Andrzej Izdebski. – Wyd. II, poprawione. – Kraków : Wyd-wo Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Pomost, 1999. – S. 13, 15–16; Archiwum Akt Nowych (AAN), KPN, sygn. 17, nprgn. Wystąpienie A. Izdebskiego z KPN 8 V 91 na Symposium Polsko-Ukraińskim na Uniwersytecie Jagiellońskim, maszp; AAN, KPN, sygn. 17, nprgn; Izdebski A. Фрагменти виступів у дискусії після доповідей // Між сусідами. – Краків, 1991. – С. 5.
23. Ще одна ініціатива польсько-українського діалогу // Українське життя. – 1978. – 15 V.
24. AOB, zespół XVIII, spr. 41, jedn. 17, s. 72–82; O stosunkach polsko-ukraińskich : Materiały z ankiety ukraińskiego kwartalnika “Widnowa” // Widnokrag. Kwartalnik. – Bazylea ; Warszawa ; Londyn. – 1986. – № 1. – S. 83–95; AOB, zespół XVIII, spr. 17, jedn. 20, s. 1–9; Puciatycki A. Patrzenie prawdzie w oczu. Polsko-ukraiński numer “Widnowy” / Andrzej Puciatycki. – S. 146–154.
25. Лисяк Б. Рятуймо наші церкви в Польщі / Богдан Лисяк // Америка. – 1986. – 20.05.
26. Сучасність=Sučasnist. Zeszyt w języku polskim. – Lato 1985. – № 1–2. – 280 s.; Т. К. “Сучасність” – польською мовою / Т. К. // Сучасність. – 1988. – Вересень. – С. 115.
27. Турула П. Про журнали – українську “Сучасність” і польську “Культуру”: Порівняння та подібності / Павло Турула // Сучасність. – 1986. – № 5/301. – С. 96.
28. Biografia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prezydent.pl/prezydent/biografia-bronislawa-komorowskiego>.
29. Інтерв’ю з Іжегожем Костжевою-Зорбасом, Варшава, 18.07.2009.
30. Інтерв’ю з Яном Маліцьким, Варшава, 26.07.2004.
31. Інтерв’ю з Єжи Таргальським, Варшава, 22.08.2006.
32. Інтерв’ю з Анджеєм Фрішке, Варшава, 14.08.2006; AOB, zespół XVIII, spr. 19, jedn. 6, s. 39–70; Mokry W. Polaków i Ukraińców dziś, wczoraj, jutro / Włodzimierz Mokry // Znak (Kraków). – 1989. – № 10–12 (413–415). – S. 155–183; AOB, zespół XVIII, spr. 19, jedn. 7, s. 71–79; Torzecki R. Metropolita Andrzej Szeptycki; AOB, zespół XVIII, spr. 19, jedn. 11, s. 96–102; Zięba A. Ukraińcy a Powstanie Warszawskie / Andrzej Zięba // Znak (Kraków). – 1989. – № 10–12 (413–415). – S. 184–190.

33. Oświadczenie Wydawnictwa Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość” w Lublinie na zakończenie wydawania pism “Serwis ukraiński” i “Opinie ukraińskie”// Українські погляди=Opinie ukraińskie. – Lublin : Wydawnictwo LDP”N”. – X–XII 1990. – № 4/5.
34. Stosunki polsko-ukraińskie 1917–1947. Od tragedii do współpracy. Seria: Biblioteka Perturbacji I. – S. I. – Wydawnictwo “Perturbacji”, 1990. – 123 s.
35. Archiwum prywatne W.Mokrego w Krakowie; Ukraińcy // Opinia krakowska. – Kraków, 1987. – № 32. – S. 17–18.
36. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie; Pełenśkyj J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej / J. Pełenśkyj // Kultura Niezależna. – XII 1986. – № 26. – S. 58–71.
37. Archiwum Państwowe w Przemyślu (APPr.) – NSZZ “Solidarność”, sygn. 56, k. 2. Deklaracja Założycielska Klubów Rzeczypospolitej Samorządnej “Wolność – Sprawiedliwość – Niepodległość”.
38. AAN, KPN, sygn. 17, nrpn.; Towarzystwo Pomost // Українець. Часопис незалежної думки. – Весна 1992. – № 1 (5). – С. 3.
39. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Городецький М. Польська Група Поєднання / М. Городецький // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 5–6.
40. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Польська Група Поєднання. Заклик // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 5–6.
41. Інтерв’ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28. 02. 2004; Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie; Україńska Fundacja w Krakowie // Kultura. – 1990. – № 7–8 (514–515). – S. 137–138.
42. Гайденкорн Б. Зустріч з В.Морозом (3 інтерв’ю в польській “Культурі”, липень–серпень 1979) / Бенедикт Гайденкорн // Гомін України. – 25 VII 1979. – № 31. – С. 2, 3.
43. AILP. – CP. – 1981. – Vol. 3; 1983. – Vol. 4; Wiadomości Polskie. – Stockholm, 1983. – Sierpień–wrzesień; Rozmowa z Jerzym Giedroyciem / wywiad Barbary Toruńczyk // Res Publica. – Warszawa, 1981. – № 8. – S. 52–53.
44. Archiwum Ośrodka Karta (AOK). – Archiwum Opozycji (AO), sygn. AO IV/169.2, k. 1. Jan Klebanowski. List do Walentyna Moroza. – Warszawa, w czerwcu 1979.
45. Витвицький В. Про польську онову / Василь Витвицький // Сучасність. – Мюнхен, 1981. – Ч. 10 (250). – Жовтень. – С. 126–127; Музей-архів українського самвидаву, папка № 10. Польща у 1980 і 1990 роках – наука для України // Свобода (Джерзі-Сіті). – 5 IX 1990. – Ч. 169. – С. 2.
46. Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia / S. Kozak // Więż. – XI–XII 1991. – № 11–12. – S. 113–115.
47. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Janek. Kościół w katakumbach / Janek // Zomorządność. NSZZ “Solidarność”. Koło oporu społecznego 241. Region Małopolska. – Kraków. – 6 III 1989. – № 168. – S. 3–4.
48. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 170. Стус В., спр. 1204, арк. 5. Стус В. С. З таборового зошита; Музей-архів українського самвидаву, папка № 64; Радіо Свобода. Українська редакція. – Б. Нагайло /AP/ов. Василь Стус про події в Польщі. 12 X 1983. – С. 9–12; Із записок В. Стуса із концтабору // Америка (Філадельфія). – 1 XI 1983; Carynyk M. Vasyl Stus: the life and death of a Ukrainian poet / Marco Carynyk // The Ukrainian weekly. – 15 IX 1985. – № 37. – P. 7, 12; 22 IX 1985. – № 38. – P. 10; Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упорядкув. і ред. Осип Зінкевич, Микола Французенко. – Балтимор; Торонто: Українське Видавництво “Смолоסקип” ім. В. Симоненка, 1987. – С. 121–122; Стус В. Про Польщу / Василь Стус // Łącznik Polsko-Ukraiński Zв’язковий. – Мюнхен, 1984. – Травень. – № 1. – С. 20–21; Radio Free Europe. – 6. 03.1984.
49. Granice ustalali za nas / rozmawiał Zbigniew Dudziński // Po prostu. – Warszawa. – 3 V 1990. – № 12. – S. 11.
50. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – 12 VII 1992. – № 28. – S. 4.

После Хельсинской конференции достижение польско-украинского примирения, реализовавшегося без участия правительственных структур, совершалось на уровне институтов гражданского общества: оппозиционных организаций, независимой прессы, польско-украинских обществ, церкви. Достижение украинско-польского примирения методом народной дипломатии составляло феномен в новейшей европейской истории.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, украинско-польское примирение, народная дипломатия, оппозиция, эмиграция.

After the Helsinki Conference the Polish-Ukrainian reconciliation was being reached without the assistance of governmental structures and being realized at the grass-root level – by institutions of civil society: oppositional organizations, independent press, the Polish-Ukrainian associations and the Church. Achievement

of the Polish-Ukrainian reconciliation by the method of people's diplomacy was a phenomenon in modern European history.

Keywords: *the Ukrainian-Polish relations, the Ukrainian-Polish reconciliation, people's diplomacy, opposition, emigration.*

УДК 930.85:7.03(477)

Микола КУГУТЯК

ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО СКИТУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті вперше в українській історичній науці зроблено спробу комплексного історіографічного аналізу історії Великого (Манявського) Скиту, проаналізовано його джерельну спадщину, розкрито сучасний стан історичних, археографічних та археологічних досліджень проблеми.

Ключові слова: *Великий Скит, історія, історіографія, джерелознавство.*

Наукова проблематика, пов'язана з історією монастиря Скит, завжди викликала посилену цікавість науковців і громадськості краю та зарубіжжя. Особлива увага до цієї пам'ятки викликана тим, що історична доля відомого в Україні й Східній Європі монастиря під назвою Великий Скит* тісно переплелася з доленосними для України й православ'я подіями XVII століття – національною революцією, духовним і національно-культурним відродженням, церковним протиборством, які підняли до активного суспільного життя всі верстви українського народу.

У духовно-релігійному плані заслугою великоскитських монахів було відродження давньої вітчизняної подвижницької традиції. Сформований у XVII ст. у Скиті український аскетичний ідеал, разом з реформаторською церковно-монастирською й національно-культурною діяльністю, спричинився до перетворення його в одну з найавторитетніших і найвпливовіших православних духовних інституцій України та зарубіжжя. У XVII ст. це був один з найбільших і найвідоміших монастирів Центрально-Східної Європи.

Дослідження історії монастиря Скит розпочалось у 40-х рр. XIX ст. За більш ніж 170 років із цієї проблематики опубліковано понад 250 наукових і науково-популярних праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Вони характеризуються різним рівнем наукового аналізу й джерельною наповненістю. Як не дивно, проблема Великого Скиту досі не стала предметом комплексного історіографічного й джерелознавчого аналізу.

Виявлення унікального джерельного матеріалу, здійснене останніми роками, дає змогу по-новому підійти до вивчення діяльності Великого Скиту. Розкриття цієї наукової проблеми передбачає висвітлення історії монастиря на основі проблемно-хронологічного підходу, історіографічний та археографічний аналіз теми, археологічне й мистецтвознавче вивчення пам'ятки. Комплексний підхід покликаний сформуванню сучасне наукове бачення історії Скиту.

В історичному й археографічному аспектах у вивченні пам'ятки слід виділити п'ять головних етапів:

1) початковий, який охопив 40–50-ті рр. XIX ст., коли було опубліковано низку науково-популярних праць і віршованих творів;

2) 60-ті рр. XIX ст. – 1914 р., що визначались активними науковими дослідженнями історії, археографії, мистецтва Великого Скиту вітчизняними й зарубіжними істориками;

* У період існування монастиря Скит (1605–1785 рр.) він був відомий в Україні, Польщі, Молдавії, Болгарії, Росії, Австрії як Великий Скит, або Скит. Саме така назва монастиря подана в численних тогочасних документах, що опубліковані в третьому томі видання. Уперше назву Великий Скит ужив ігумен монастиря Феодосій у кінці 1620-х років у “Завіті Духовному”. Назву Скит Манявський (Манявський Скит) дали в другій половині XIX ст. українські поети Антін Могильницький (Скит Манявський. – Перемишль, 1852), Сидір Воробкевич (Скит Манявський. – Львів, 1887; 1993), а також історик Юліан Целевич (Історія Скиту Манявського. – Львів, 1887). У цьому виданні повертаємо давню самоназву – Великий Скит.

3) 20–30-ті рр. XX ст. відзначалися перенесенням акценту на мистецтвознавчі аспекти дослідження великоскитської спадщини, початком археологічного вивчення пам'ятки, а також появою значної кількості популярних видань;

4) 40–80-ті рр. XX ст., у період радянського тоталітаризму наукове вивчення історії монастирів було припинено, а Скит було перетворено в історико-культурний заповідник. Кілька науково-популярних публікацій вийшло в українських діаспорних виданнях. У той самий час активізували дослідження історії Скиту деякі болгарські й румунські дослідники;

5) 90-ті рр. XX ст. – до сьогодні. За роки незалежності України побачили світ ряд фундаментальних видань з історії української церкви, монастирського руху в краї, однак великоскитська проблематика знайшла відображення лише в кількох науково-популярних публікаціях.

З початку XXI ст. здійснюються цілеспрямовані комплексні історичні, археографічні, археологічні й мистецтвознавчі дослідження Великого Скиту вченими Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Увагу до монастиря Скит виявляли видатні українські діячі ще на ранніх етапах його існування. Зокрема, Захарія Копистенський, архімандрит Києво-Печерської лаври, письменник і культурно-освітній діяч, який протягом тривалого часу жив у Скиті, у своєму церковно-історичному трактаті “Палінодія” високо оцінив діяльність засновника монастиря Іова (Княгиницького)*. Відзначаючи його багаторічні монаші подвиги на Святій Горі (Афон), Копистенський указував на його заслуги в заснуванні знаменитої православної обителі в Карпатах, відродженні пустельницької традиції, підготовці послідовників, праці на добро свого народу¹.

Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Петро Могила в праці “Літос або камінь”, виданій у Києві 1644 р., розповів про 200 монахів, що живуть у Скиті на Покутті, наслідуючи давніх пустельників². Чернігівський архімандрит, науковий і культурно-освітній діяч Іоанікій Галятівський у книзі “Небо новое” (Львів, 1665) писав про явлення 22 грудня 1644 р. Пресвятої Богородиці скитському ієромонахові Філарету, згодом ігумену; вона повідомила про припинення епідемії чуми, від якої померло багато монахів.

Наукове вивчення історії Скиту було започатковане в середині XIX ст. Іваном Вагилевичем. Його праця “Монастир Скит у Маняві”³ польською мовою викликала значний науковий і суспільний інтерес до великоскитської проблематики. У своїй невеликій праці І. Вагилевич зробив опис скитських руїн, Блаженного Каменя**, двох скитів, що знаходилися на горах Вознесінка й Скит. На основі народних легенд дослідник висловив припущення про заснування монастиря ще наприкінці XIII ст. монахами Печерської лаври. У кінці автор опублікував два документи XVII ст. з історії Скиту.

Інший тогочасний дослідник Август Бельовський у праці “Покуття” уперше повідомив про виявлений ним рукопис “Життя Іова”, написаний монахом Ігнатієм з Любарова, і подав його короткий виклад. При цьому А. Бельовський зазначив, що придбаний ним список “Життя Іова” був переписаний рукою скитського ігумена Доротія, наступника Феодосія⁴.

На основі місцевих легенд поет Антін Могильницький у 1852 р. видав першу частину поеми “Скит Манявський”, присвячену заснуванню Хресто-Воздвиженського монастиря біля Блаженного Каменя в княжий період.

Перші науково-популярні й віршовані публікації 40–50-х рр. XIX ст. привернули увагу наукової громадськості краю. У другій половині XIX ст. багатьма дослідниками було зроблено вагомий внесок у вивчення історії Скиту, зокрема, проведено велику археографічну роботу, видано важливі скитські документи.

У 60-х рр. XIX ст. відомий галицький історик Антоній Петрушевич уперше опублікував “Життя Іова”, виявлене ним у Підгорецькому монастирі⁵, а також “Завіт Духовний” першого

* “Палінодія” – полемічний трактат Захарії Копистенського, написаний у Києві 1619–1622 р. на захист православної віри проти Берестейської унії.

** Блаженний Камінь – скельний останець ямненського пісковика, що знаходиться за 400 м на південний схід від Скиту. Виявлені петрогліфи вказують на його культове призначення ще в дохристиянський період.

ігумена Скиту Феодосія та “Регулу”^{***} для Скитика⁶. Ці публікації вивели дослідження історії Скиту на якісно новий рівень, розкрили досі не відомі постаті будівничих Великого Скиту Іова й Феодосія, велич їх духовного подвигу.

Окремі матеріали з історії монастиря Скит подав А.Петрушевич у своїй “Сводной Галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ” і в інших виданнях. Зокрема, у “Дополненіи ко сводной Галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ” А.Петрушевич повідомив про участь скитського ігумена Феодосія в Київському соборі православного духовенства, який відбувся 16 серпня 1628 р. Він поставив свій підпис під соборною ухвалою: “Многогрішний Феодосій игум. Скита и Угорникъ, протъ монастырей воеводства Руского, Белзского и Подольского в р.”⁷. У цьому ж виданні поміщено лист скитського ігумена Іраклія до російського царя Федора Олексійовича від 24 листопада 1679 р. з проханням про милостиню⁸. У “Сводной Галицко-русской летописи съ 1700 до конца августа 1772 года” А.Петрушевич опублікував артикули Унівського собору 1711 р., під ухвалою якого стоїть підпис ігумена скитського монастиря Філарета⁹.

Опираючись на видане А.Петрушевичем “Житіє Іова”, написане монахом Ігнатієм з Любарова, відомий вірменсько-українсько-польський історик Садок Баронч (справжнє ім'я Вінцентій Фереріуш, Вінкентій Ферерт) у 1885 р. підготував у рукописному варіанті “Каталог славних василіан наукою і цнотою в Польщі”, у якому подав короткий життєпис Іова Княгиницького, Захарії Копистенського (архімандрит Києво-Печерського монастиря), Варлаама Кокайловича (ігумен монастиря в Тереховлі), Іллі Тарасовського з Погонського монастиря, які були монахами або ж тривалий час жили у Великому Скиті*. С.Баронч також зазначив, що “Житіє Іова” було перекладено польською мовою греко-католицьким священником із с. Звижень Віктором Подсонським.

У 1867 р. управитель друкарні Ставропігійного інституту М.Коссак видав ґрунтовний, як на той час, каталог православних і греко-католицьких монастирів, у якому коротко подав деякі історичні відомості про Скит, Угорницький, Пітрицький та інші галицькі монастирі¹⁰.

Великий вклад у вивчення історії Скиту вніс відомий галицький дослідник Юліан Целевич. У зібраному й опублікованому ним “Зборнику грамотъ, деяких важньйшихъ судовыхъ документовъ и приватныхъ листовъ, дотычнихъ колишнього Велико-скитського монастиря въ Манявѣ” (1887) у чотирьох частинах містилося 70 документів – листів, грамот, привілеїв, наданих монастиреві польськими королями й молдавськими господарями, вельможами, шляхтою, а також заповіти селян. Вони охоплювали період від 1628 до 1776 рр. Документи були виявлені Ю.Целевичем в Архіві актів гродських і земських у Львові (т. зв. Бернардинський), в архівах Намісництва і Прокуратурії Скарбу, а також в архіві Ставропігійного інституту. Крім того, він використав акти парохіяльних архівів у Товмачику та Маняві.

Археографічне видання Ю.Целевича, над яким він працював два роки, було його великою заслугою у вивченні історії Скиту. “Зборникъ” заклав документальну базу для подальших досліджень. На його основі Ю.Целевич підготував “Історію Скиту Манявського”, яка досі залишається найґрунтовнішим виданням із цієї проблематики та є базою для численних популярно-красназничих праць. На зібраному документальному матеріалі автору вдалося вперше викласти історію Скиту від заснування до закриття, його роль і місце в складній системі тогочасних міжцерковних відносин, розкрити головні напрями його діяльності.

Монографію Ю.Целевича, яка стала основною науковою працею його життя, високо оцінили українські й польські науковці. Історик Омелян Калитовський назвав її “чистою перлою” української історичної науки. Разом з тим слід відмітити, що значно більший масив документів і матеріалів був для Ю.Целевича недоступний. Як дослідник історії Скиту він переважно звернув увагу на соціальні аспекти діяльності монастиря, натомість залишилася мало-

*** Регула – устав, написаний для малого Скитика першим ігуменом Феодосієм.

* Рукопис С.Баронча “Каталог славних василіан наукою і цнотою в Польщі” було виявлено професором Петром Сіреджуком, провідним науковим співробітником Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка, у фондї № 3 “Монастирі василіан” у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаніка й люб'язно надано авторові для роботи.

вивченою або ж незауваженою проблематика, пов'язана з унікальним скитським досвідом чернечого подвижництва, відродження в обителі вітчизняної аскетичної традиції.

Великий інтерес до великоскитської проблематики виявляв Іван Франко. У ході підготовки докторської дисертації, присвяченої життю і творчості Івана Вишенського, І.Франко детально вивчав різноманітні документи й матеріали, у тому числі й “Житіє Іова”. У зв'язку із цим, він першим склав хроніку життя та діяльності Іова Княгиницького, ґрунтуючи її на доступних йому джерелах. У своїх літературно-критичних працях кінця XIX ст. він високо оцінив діяльність Княгиницького, людини “великого і чистого характеру, незламної енергії і трудолюбія, чоловік, яких може, найбільше потребує кождий час і кожний народ”¹¹. Спостереження й висновки, зроблені І.Франком, не втратили свого наукового значення й нині.

Посилений інтерес до історії Скиту, його видатної мистецької спадщини викликало відкриття в Богородчанах у 1880 р. професором Львівського університету, дослідником старовини Войцехом Дзедушицьким унікального іконостаса скитської церкви Воздвиження Чесного Хреста. Так званий “Богородчанський іконостас” із Великого Скиту в 1888 р. було долучено до пам'яток загальнодержавного значення. Результати своїх мистецтвознавчих досліджень іконостаса В.Дзедушицький опублікував у науковому журналі “Przaegland archeologiczny”¹².

У 1911 р. обстеження руїн Скиту здійснив відомий архітектор Тадей Мокловський. Свої напрацювання він узагальнив у статті “Skit w Maniawie na podstawie badań dokonanych latem w roku 1911”¹³, уперше зробив аналіз архітектурних особливостей Великого Скиту, подав його ситуаційний план.

Порівняльний аналіз зовнішніх фресок із зображеннями святих Антонія і Феодосія Печерських на фронтоні в'їзної вежі (дзвіниці) і Богородчанському іконостасі скитської церкви дав Т.Мокловському підставу припустити, що творці іконостаса були одночасно авторами фресок дзвіниці. Церква Воздвиження Чесного Хреста, побудована 1681 р. з тисового (кедрового) дерева, за словами Т.Мокловського, “була небаченою рідкістю”. Він відносив її до афонського типу, а зовнішні фрески дзвіниці порівнював з традицією буковинських храмів*.

Численні згадки, які стосуються історії Скиту, містяться у великій двотомній праці відомого дослідника Владислава Хотковського про історію церкви в Галичині під час правління Марії Терезії¹⁴. Значну увагу історії Скиту приділив автор в іншій своїй роботі, присвяченій ліквідації василіанських монастирів у Галичині¹⁵. Видання В.Хотковського цінні тим, що розкривають маловідомі історичні обставини закриття багатьох василіанських монастирів у Галичині, ґрунтуючись на документах архівів Міністерства внутрішніх справ і Міністерства віросповідань і освіти Австро-Угорщини.

Інтерес до історії Скиту й буковинських монастирів виявляли й австрійські дослідники. У кінці XIX ст. фінансовий службовець Державної ради м. Чернівці Франц Вікенгаузер розгорнув велику археографічну роботу, спрямовану на виявлення й публікацію корпусу монастирських актів, написання історії православних буковинських монастирів. Він переклав німецькою мовою й у 1890 р. опублікував “Житіє Іова”. Одночасно дослідник надрукував написану ним працю “Geschichte des Bistums Radautz und des Klosters Gross-Skit”, яка в другій частині присвячена виключно історії Скиту. Вона в основному ґрунтувалася на монографії Ю.Целевича. Однак останній розділ “Zur Zeit der österreichischen Herrschaft” виступав цінним доповненням праці Ю.Целевича, оскільки містив документально насичений матеріал, присвячений австрійському періоду історії Скиту включно з деякими обставинами його закриття. Попри те, що автор володів усім комплексом документів, пов'язаних із закриттям Великого Скиту, ряд драматичних сюжетів, спричинених австрійською владою, ним були упущені¹⁶. Ф.Вікенгаузер підготував також збірник скитських грамот, однак він не був опублікований.

Інший австрійський дослідник професор Вищої реальної школи м. Чернівці Карл Ромшторфер, автор відомої праці “Молдавсько-візантійське будівельне мистецтво” (Відень, 1896), у 1893 р. у журналі “Jahrbuch des Bukowiner Landes – Museums” зробив детальний опис архи-

* За народними переказами під час перенесення церкви до Надвірної кожне дерево було позначене сокирою, після чого люди з Надвірної – чоловіки, жінки й навіть діти – ішли до Маняви й на плечах з набожеством переносили на нове місце.

тектурних особливостей буковинських православних храмів, зокрема скитської дерев'яної церкви в с. Ревна, що належала разом із с. Мамаївці (Буковина) Великому Скиту. Автор помістив план і рисунок скитської церкви св. Миколая¹⁷.

У другій половині XIX – на початку XX ст. важливий джерельний матеріал з історії Скиту був опублікований у Росії. У третьому томі “Актів относящихся къ истории Южной и Западной России” надрукована грамота, видана в Скиті 4 жовтня 1646 р. монахові Марку – “благочестивому человеку по имени Матвей Григорьевъ Деменков, рода и земли Московские”, який, подорожуючи святими місцями, відвідав Великий Скит у Карпатах¹⁸.

У виданні “Архивъ юго-западной России” поміщено лист чернігівського архієпископа Лазаря Барановича до царя Федора Олексійовича за 17 січня 1680 р. про милостиню й жалувану грамоту для скитських старців, а також супровідний лист до Москви, виданий монахам скитського монастиря гетьманом України Іваном Самойловичем¹⁹.

У восьмій частині другого тому “Архива юго-западной России”, редактованого Михайлом Грушевським, у якому опубліковані акти Барського староства XVII–XVIII ст., видано заповіт гетьмана України Івана Виговського про поховання його тіла “у Скиті Великому в склепі мурованім, в церкві Воздвиження святого Хреста”, датований 16 березня 1664 р.²⁰.

У десятому томі “Архива” подано документи з історії Скиту, почерпнуті з Російського архіву закордонних справ. У першій частині десятого тому опубліковано лист гетьмана України Богдана Хмельницького до царя Олексія Михайловича за 20 квітня 1656 р. про двох скитських старців Григорія й Іоана, що йшли до Москви з проханням дати їм милостиню. У двох документах, датованих 20 січня і 1 травня 1671 р., ідеться про приїзд у Москву трьох скитських монахів – Мардарія, Ананія та Афіногена з прохальними листами від чернігівського архієпископа Лазаря Барановича й ігумена Скиту Доротея з братією віддати гроші за куплені московським урядом у монастиря 3 000 бочок солі^{21*}.

Цінний матеріал з життя засновника Скиту Іова й першого ігумена Феодосія помістив відомий дослідник церковної історії Степан Голубев у своїй двотомній праці “Кіевській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (Опытъ историческаго изслѣдованія)”. У першому томі видання він опублікував лист засновника Скиту схимонаха Іова від 23 серпня 1619 р. до ієромонаха Кирила Транквіліона (Ставровельського) з критичним аналізом його “Зерцала Богословія” (Почаїв, 1618), а також фрагмент листа скитського ігумена Феодосія до Кирила Транквіліона (Замойського) за червень 1625 р.²².

У другому томі своєї праці автор, торкаючись “Житія Іова”, повідомляє про скитський устав Іова, який досі не виявлено. “Устав самого Іова невідомий, – пише С.Голубев, – але, що він існував, див. Theodora Skuminowicza. Przyczyny poruczenia disunicy. Wilno, 1643. Rozdz. V. § 1”. У зв'язку із цим, С.Голубев зазначив: “Заповіт Феодосія, очевидно, складений на основі цього устава”²³. Однак самої праці Т.Скумінювича-Тишкевича він, очевидно, не читав, оскільки в ній нічого не сказано про устав Іова, хоч про Великий Скит і його засновника згадується²⁴.

Усі ці джерельні матеріали були невідомі Ю.Целевичу на час написання його праці, хоч окремі з них опубліковані ще за його життя.

Здійснюючи пошук документів і матеріалів з історії Скиту, Ю.Целевич доклав багато зусиль до виявлення скитського синодика** – важливого історичного джерела, проте безуспішно, вважалось, що його втрачено. Проте на початку XX ст. історик А.Яцімірський

* Богдан Барвінський у статті “Д-р Юліян Целевич” зазначає, що А.Криловський, один з упорядників десятого тому “Архива”, у додатках до своєї монографії про Львівське ставропігійне братство надрукував лист о. Пафнутія Кульчича, управителя друкарні Онуфріївського монастиря у Львові, за 6 березня 1616 р. до Львівського братства, у якому згадується про відомого культурного діяча, друкаря Памва Беринду, який працював у названій друкарні. У листі сказано, що П.Беринда мав намір покинути Львів і перейти до Скиту: “до Скиту ся маєть”. Однак здійснити свій намір, за словами І.Огієнка, йому не вдалось.

** Синодики, пом'яники, суботники, диптихи – записи імен померлих монахів, ктиторів, жертводавців для зачитування в храмі під час богослужіння кожної середи й п'ятниці в період Великого посту й у Великий четвер. Окрім імен померлих, у синодиках часто повідомляли про важливі історичні події.

виявив скитський синодик у бібліотеці Румунської академії наук, зробив його короткий опис й опублікував з нього 17 записів²⁵.

Численні згадки про монастир Скит помітив відомий російський історик православної церкви К.Харлампович у своїй великій монографії “Малоросійське впливання на великорусську церковну жизнь” XVI–XVIII ст. Автор навів багато фактичного матеріалу про діяльність високоосвічених українських монахів у Росії, стан її освіти й культури, розкрив церковну й культурно-освітню політику московського уряду.

К.Харлампович висвітлив численні факти переслідувань і заборони творів Кирила Транквіліона (Ставровецького) “Зерцало Богословія” (Почаїв, 1618) і “Учительное Евангеліє” (Рахманів, 1619) протягом XVII ст., а також праць інших українських культурно-освітніх діячів, як і літератури “польской и литовской печати” загалом.

Дослідник простежив обставини перебування в Москві сотень посольств від українських та інших православних монастирів, які направлялися до царя за милостинею, у тому числі неодноразові відвідини російської столиці скитськими ченцями²⁶.

Для повноти історіографічного огляду зазначеного періоду слід також згадати працю румунського православного священика Дмитра Дана, який у 1905 р. видав книгу про монастир Путна, що в Південній Буковині. В архіві цього монастиря автор виявив рукопис “Завіту Духовного” Феодосія й “Житіє Іова” ієромонаха Ігнатія з Любарова, який пізніше одержав назву “Путна 60”. Д.Дан уважав, що скит, про який іде мова в записах на полях рукопису, – це монастир Путна, а його засновник Іов й автор “Завіту Духовного” Феодосій* є його монахами. Насправді ж було виявлено один зі списків рукопису, текст якого стосувався Великого Скиту. Цей рукопис переписували монахи й поширювали по монастирях²⁷.

Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XX століть історія Великого Скиту була предметом ґрунтовного вивчення вітчизняними й зарубіжними дослідниками. Жодному іншому монастирю на західноукраїнських землях не було приділено стільки уваги істориків й археографів. За цей час була опублікована велика кількість цінних джерельних матеріалів з історії Скиту, монографічних досліджень, які дали змогу, у цілому, простежити історію обителі від її заснування до закриття. Масштаб і глибина цих досліджень виявилися неперевершеними до початку XXI ст.

У міжвоєнний період розробка наукової проблематики, пов’язаної з історією Скиту, знайшла своє продовження в колективній праці Михайла Драгана, Володимира Пещанського й Іларіона Свенціцького “Скит Манявський і Богородчанський іконостас”²⁸. У вступній статті до видання М.Драган, на основі праць І.Вагилевича, Ю.Целевича, А.Яцімірського, Т.Мокловського, В.Дзедушицького, Т.Обмінського, а також “Житія Іова” і “Завіту Духовного”, подав короткий огляд головних подій з історії Скиту. Автор уперше повідомляв про спалення скитської церкви в Надвірній під час Першої світової війни.

В.Пещанський у своїй розвідці зробив мистецтвознавчий аналіз складових частин Богородчанського іконостаса, виконаного в 1698–1705 рр. Іовом Кондзелевичем – монахом Білостоцького монастиря та його учнями. І.Свенціцький у статті “Культурна праця Скиту Манявського” розкрив історичні обставини заснування монастиря в умовах духовно-релігійного протиборства православ’я й католицизму, звернув увагу на західні ренесансні тенденції Богородчанського іконостаса. У кінці видання поміщено композиційну схему іконостаса, підготовлену В.Пещанським, а також список пам’яток зі скитської церкви.

Однією з небагатьох наукових праць міжвоєнного періоду, присвячених Великому Скиту, є маловідома робота українського громадського й культурного діяча Богдана Барвінського “Д-р Юліян Целевич”. Автор зробив ґрунтовний аналіз наукової творчості Ю.Целевича, вершиною якої була монографія “Історія Скиту Манявського”. На основі детального історіографічного й джерелознавчого аналізу Б.Барвінський високо оцінив названу працю. “Коли ходять о архивальні матеріали, – писав він, – то треба признати, що, оскільки, вони були йому доступ-

* Ієродиякон Феодосій прийняв постриг у монастирі Путна й був його монахом до 1608 р., коли, за порадою Іова, перейшов до Пітрицького монастиря біля Галича, а в 1611 р. приєднався до скитської чернечої общини й став згодом першим ігуменом Скиту.

ні, або мав про них відомість, вибирав їх Целевич незвичайно сумлінно. Також із печатних жерел використав він усе відоме йому. Що до історичної літератури годиться піднести, що Целевич не поминув нічого такого, що зменшило би вартість його монографії²⁹. Дослідник відзначав об'єктивність Ю.Целевича в оцінці історичних подій “попри горячу любов до свого рідного”³⁰.

Крім того, у додатку до розвідки “До питання про місце вічного спочинку гетьмана Івана Виговського” Б.Барвінський опублікував кілька цінних документів з історії Скиту, зокрема, заповіт дружини І.Виговського Олени (Стеткевич) про поховання її після смерті біля чоловіка у Великому Скиті в склепі церкви Воздвиження Чесного Хреста, а також важливі матеріали до топографії Великого Скиту, почерпнуті з Йосифінської метрики³¹.

Монастирська проблематика середньовічної Галичини цікавила й відомого історика Івана Крип'якевича. Використовуючи різноманітні джерела, праці дослідників, учений у статті “Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу” подав інформацію про 57 галицьких монастирів XII–XV ст. У своєму каталозі, разом з пам'ятками пізнішого періоду, він опублікував відомості про 346 монастирів, у тому числі згадав і про Великий Скит³².

У 1936 р. український археолог Ярослав Пастернак започаткував археологічні дослідження пам'ятки. У результаті були виявлені кам'яні фундаменти скитської церкви, у двох її криптах знайдено поховання монахів, підмурівки чернечих келій уздовж річки Батерс (Скитець), а також житло монастирського сторожа біля брами-дзвіниці (кухня й невелика кімната).

За вартівнею біля потоку Я.Пастернак натрапив на “братську могилу” убитих монахів і вірних під час нападу турків і татар 6 вересня 1676 р., про що писав: “Між великою купою кісток багато черепів мають наскрізь поперепалювані діри, а між ними лежать стоплені в малі грудки мідні монети Яна Казимира та його наслідників із дрібних лепт на монастир, усяке залізя, стоплена шкляна утвар, навіть стоплені у грудки гердани жінок, що скрилися були на час лихоліття в монастирі. Сьогодні є вони єдиним доказом, що у нас носили гердани-силянки на шії у XVII ст.”³³.

Археологічні розкопки Я.Пастернака, проведені на кошти Станіславівського єпископа Григорія Хомишина, вирішили далеко не всі проблеми Великого Скиту. Сам дослідник, у зв'язку із цим, писав: “Розкопи у Скиті ще не покінчені. Треба ще доконче випорожнити із румовища і перешукати льохи під усіма трьома вежами і під рефектарем, пересондувати ціле подвір'я, а головню віднайти і перешукати монастирський цвинтар за потоком, знайти останки церкви на горі Вознесінці та пошукати за слідами малого Скитку на горі за Скитом, як веде дорога у Битьків”³⁴.

Не вдалось Я.Пастернаку виявити останки засновників Скиту Іова й Феодосія, а також гетьмана Івана Виговського з дружиною. Під церквою у двох мурованих криптах, з'єднаних вузьким переходом, “під румовищем, замість сподіваних останків Виговського, лежали лиш два більші фрагменти кам'яних надгробних плит, одна із кутим ренесансовим орнаментом, друга з ушкодженою датою АХ... (16..), трохи порозкиданих людських костей та останки сильно спорохнявілої домовини вже тільки з головою небіжчика та дрібними кусками срібної шихової борти з фелону. Більша крипта мала кам'яну підлогу, на якій колись стояли домовини, невокпані у землю”³⁵. Археолог мав намір продовжити розкопки Скиту, однак у наступні роки він зайнявся дослідженням Стародавнього Галича, а згодом почалася Друга світова війна.

Типовою для міжвоєнного періоду була публікація значної кількості популярних видань з історії Скиту. Серед них слід відзначити праці греко-католицького священника о. Романа Луканя “Василіянські монастирі в Станіславівській єпархії” каталожного характеру³⁶, галицького культурно-освітнього діяча Адріана Копистянського “Скит Манявський” з дев'ятьма оригінальними фотографіями старожитностей Скиту³⁷, мистецтвознавців Миколи Голубця “Скит Манявський і Богородчанський іконостас”³⁸, а також Я.Константиновича “Манявський Скит”³⁹. Дві останні присвячені мистецькій спадщині Скиту.

На відміну від попереднього періоду, у 20–30-х рр. ХХ ст. було припинено дослідження історії Скиту зарубіжними авторами. Винятком є хіба що чотиритомне археографічне видання “Документи Буковини”, підготовлене румунським дослідником Теодором Баланом, який у

третьому томі, що охоплює період 1573–1720 рр., помістив ряд документів про передачу Великому Скиту молдавськими господарями буковинських сіл Мамаївці, Ревна, Митків, Пилипець⁴⁰.

У радянський час історію монастирів безпосередньо не вивчали, окрім мистецтвознавчої проблематики. Дослідженню творчості Іова Кондзелевича присвятили свої праці мистецтвознавці Борис Возницький⁴¹, Микола Батіг⁴². Кілька науково-популярних статей з історії Скиту опублікували історик, професор Володимир Грабовецький⁴³ і краєзнавець Іван Скрипник⁴⁴.

У 1970–1980-х рр. Скит, крім церков, було реставровано, створено історико-архітектурний музей-заповідник “Скит Манявський” і включено в програму туристичних об’єктів.

У 1950–1980-х рр. історія українського чернецтва була предметом вивчення дослідників діаспори, як правило, монахів Чину святого Василя Великого (ЧСВВ). У Канаді, США, Італії вийшли праці о. Михайла Ваврика, присвячені історії окремих василіанських монастирів у Галичині й на Закарпатті⁴⁵. Нариси з історії українського чернецтва опубліковані в “Записках ЧСВВ” (Рим) о. А.Пекарем⁴⁶. У цьому ж виданні побачили світ статті І.Патрила⁴⁷, Т.Коструби⁴⁸, про історію окремих галицьких монастирів. Однак історію Великого Скиту вони не досліджували.

Лише в “Альманасі Станиславівської землі” В.Феданків опублікував невелику статтю “Руїни Скиту Манявського”, у якій торкнувся історії та археології обителі. У кінці свого нарису В.Феданків згадує про “надгробний камінь на могилі гетьмана І.Виговського”, який він мав нагоду бачити в 1938 р., проте місця його знаходження не подав⁴⁹.

Важливі події в цей час відбувались у зарубіжній історіографії та археографії Великого Скиту. У 1969 і 1971 роках відома болгарська дослідниця історії музики Олена Тончева виявила в Центральній державній бібліотеці в Бухаресті два слов’янські музичні рукописи XVII–XVIII ст. за номерами 10846 (1675 р.) і 10845 (1684 р.), написані в Скиту. Це були українські нотолінійні ірмолої* так званого болгарського, київського, скитського, волинського, острозького наспіву, що походили з Великого Скиту. Ще один музичний рукопис XVIII ст. було виявлено в бібліотеці Румунської академії наук.

Рукопис № 10846 датований 1675–1676 роками. Він нараховує 305 аркушів (610 сторінок) форматом 30x19 см. Писаний на папері українським півуставом чорною, а заголовки й заглавні букви – червоною фарбами.

Музичний рукопис № 10845 датовано 1684 р., нараховує 418 аркушів (836 сторінок) розміром 30x19 см. Як і в попередньому рукописі, на кожній сторінці є 8 нотолінійних і словесних рядків, написаних чорною й червоною фарбами. До кожного рукописного збірника подано “Передмову до Боголюбивого співця”. Рукописи ілюстровані кольоровими мініатюрами.

Великоскитські ірмолої були для О.Тончевої свідченням того, що в монастирі Скит існувала перша відома сучасній музично-історичній науці школа “осмогласного болгарського наспіву”. У самій Болгарії репертуар болгарського наспіву став популярним лише в період болгарського національного відродження другої половини XIX ст.

Поряд з “болгарським наспівом” рукописи містили також окремі мелодії волинського, острозького, київського й навіть скитського співу, зв’язаного з місцевою співочою традицією.

У 1981 р., до 1300-річчя створення Болгарської держави, О.Тончева опублікувала двотомну працю “За болгарский распев”, перший том якої був присвячений музикознавчому аналізу скитських ірмолоїв XVII–XVIII ст., а другий містив факсимільне видання частини ірмолоїв з оригінальними тогочасними вступами й ілюстраціями⁵⁰. На базі опублікованого в другому томі документа О.Тончева зробила висновок про те, що саме перший скитський ігумен Феодосій є основоположником монастирського співу; висунула припущення, що путненський монах-композитор Феодосій Зотик, слов’янин за походженням, – це скитський ігумен Феодосій. Скитські ірмолої дослідниця оцінила як унікальну в історії музики пам’ятку, що ввібрала

* Ірмолой – церковний спів XVII–XVIII ст., що виконували під час богослужінь.

в себе українську православну монодію^{**}, старослов'янський одноголосий спів і західноєвропейські ренесансні партесні^{***} музичні тенденції.

Тим часом у Румунії розгорілася дискусія навколо скитських рукописів. Священик Павлін Попеску стверджував в опублікованій 1962 р. праці “Слов'янські рукописи з монастиря Путна”, що виявлені ним два рукописи, яким він дав назву “Путна 60” і “Путна 74” (за інвентарними номерами монастирського архіву), походять з монастиря Путна. Автор помилково вважав скитського ігумена Феодосія за путненського ігумена початку XVIII ст. Рукопис “Путна 74” він оцінював як оригінал, написаний у Путні 1778 р., а “Путна 60” ніби є його копією⁵¹.

Професор Віктор Бретулеску в 1966 р. надрукував статтю “Мініатюри та рукописи з монастиря Путна”. На відміну від попереднього автора, він доводив, що монастир, про який іде мова в рукописах, – це Великий Скит у Галичині (Польща), а його ігумен Феодосій є автором “Завіту Духовного”⁵².

Однак професор Клавдій Парадайс у своїй великій роботі “Румунські духовні скарби Путни”, опублікованій 1988 р., відкинув аргументи В.Бретулеску, настоюючи на путненському походженні рукописів початку XVIII ст.⁵³. Твердження К.Парадайса лягли в основу ряду інших румунських видань кінця XX – початку XXI ст.

За роки незалежності України інтерес до історії монастирів як центрів духовності й культури значно посилюється. У 2008 р. Віктор Вечерський видав узагальнюючу працю про знамениті монастирі всіх регіонів України. Серед семи найвідоміших галицьких монастирів автор подав коротку історію Скиту⁵⁴. Науковий співробітник Інституту народознавства НАН України Вікторія Тарас опублікувала монографію “Монастирські сади Галичини (X – середина XIX ст.)”, у якій розкрила функціональне призначення, планувально-композиційні особливості та філософсько-символічний зміст монастирських садів середньовіччя, ренесансу, бароко. Автор торкнулась й окремих аспектів монастиря Скит⁵⁵.

Вивченню освітньої й книговидавничої діяльності галицьких монастирів, їх традиції в церковному будівництві та сакральному мистецтві присвятив свою роботу мистецтвознавець і художник Олег Чуйко “Монастирі Галичини (середина XVI – початок XX століть)”⁵⁶.

У 2002 р. уперше друком вийшла праця Івана Огієнка (митрополита Іларіона) “Українське монашество”, написана автором ще в 1942 р. у Холмі. Шість розділів дослідження розкривають проблеми зародження чернецтва на Сході, його початку та розвитку в Україні, види нашого подвижництва, спосіб чернечого життя (статути, ступені чернецтва, монастирське управління), християнізаційну та культурно-освітню працю монахів. Значна частина книги присвячена видатним діячам українського православ'я – преподобному Іову Почаївському, старцю Паїсію Величковському⁵⁷.

В останні роки побачили світ кілька наукових праць Богдана Томенчука, Марії Вуянко, Романа Береста про окремі сакральні пам'ятки Прикарпаття XIII–XVIII ст. Особливу увагу привертає монографія Романа Береста “Середньовічні монастирі Галичини. Житло і побут”, у якій дослідник простежив процес зародження та розвитку середньовічного українського чернецтва, зробив спробу визначити його соціальну типологію, дослідити умови життя й побуту. Однак автор більше зупинився на вивченні середньовічних монастирів Львівщини й Тернопільщини⁵⁸.

Попри значну кількість опублікованих за роки незалежності праць з історії монастирського руху Галичини досліджень з історії й археографії Великого Скиту небагато. Серед них у першу чергу привертає увагу стаття голови товариства “Український Народний дім в Чернівцях” Володимира Старика, присвячена досі не відомим обставинам ліквідації монастиря Скит. Опираючись на джерельний матеріал, почерпнутий з Державного архіву Чернівецької області, автор розкрив маловідомі сторінки боротьби монахів за відновлення Скиту, опору урядовим розпорядженням, відстоювання права колективного виїзду за кордон. В.Старик опублікував також важливий документ – ноту буковинського єпископа Доситея до окружної адміністрації за

^{**} Монодія – одноголосий церковний спів під час богослужінь.

^{***} Партесний спів – багатоголосий церковний спів, що сформувався наприкінці XVI ст. і розвинувся впродовж XVII ст.

16 лютого 1786 р. про неприпустимість застосування сили до скитських монахів, що чинили опір владі⁵⁹.

Значну цікавість становить й опубліковане у 2011 р. Євгеном Чернухіним каталожне видання фонду XVIII “Колекція рукописів та архів митрополита Андрія Шептицького” Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського. Матеріали цього фонду, що нараховує 608 інвентарних одиниць, містять документи XIV–XX ст., зокрема, оригінали папських булл і бреве, ставлених грамот митрополитів та єпископів, австро-угорських цесарів, польських королів і вельмож, правові акти й листи, які відображають історію української церкви візантійського обряду на західноукраїнських землях. Серед автентичних документів знаходяться привілеї польських королів василіанським монастирям у Крилосі, Підгородді, Перегінську, а також оригінал грамоти про правовірність єпископа Йосифа Шумлянського, виданої ігуменом Христо-Воздвиженського скитського монастиря Теофілом 22 червня 1667 р.⁶⁰.

Відомий історик української музики Юрій Ясіновський уперше у вітчизняній музично-історичній науці торкнувся проблеми скитської музичної спадщини. В опублікованій невеликій статті “Манявський Скит в історії української музики” він зробив музикознавчий аналіз скитських ірмолоїв XVII–XVIII ст., визначив їх роль і місце в історії вітчизняної музики⁶¹.

Історії створення, реставрації та вивчення Богородчанського іконостаса присвятив ряд статей мистецтвознавець Тарас Откович. Автор відзначає велику заслугу в збереженні іконостаса митрополита Андрія Шептицького, який виділяв на реставраційні роботи значні кошти, а також Іларіона Свенціцького, Михайла Драгана, Володимира Пещанського⁶². Мистецтвознавець Зоряна Лильо-Откович опублікувала звіти Національного музею у Львові за 1924–1925 рр., які висвітлюють діяльність його керівництва, пов’язану з реставрацією іконостаса⁶³.

У своїй книзі про скитський устав дослідник історії Великоскитського монастиря Василь Долотко проаналізував “Завіт Духовний” і “Регулу” ігумена Феодосія та їх вплив на розвиток Скиту. Дослідник простежує також вплив скитського уставу на галицькі й волинські монастирі XVII – першої половини XVIII ст., відносини з молдавськими монастирями⁶⁴.

Цій самій проблематиці присвячена невелика стаття історика Святослава Галасливого “Про галицькі монастирські устави”, у якій автор зазначає, що “Житіє Іова” було написане ієромонахом Ігнатієм Симоновичем з Любарова в період між 1623 та 1628 роками⁶⁵.

Статтю, насичену новим фактичним матеріалом з історії Скиту, надрукував історик Ігор Мицько. Розглядаючи Скит як видатний культурно-релігійний центр України, він розкрив літературну й музичну діяльність скитських монахів; при цьому дослідник наводить багато нових фактів, почерпнутих зі скитського синодика⁶⁶.

Окреме місце в історіографічному огляді займає есе “Слово про Скит Манявський” письменника Богдана Сушинського, у якому автор зробив спробу осмислити історію Великого Скиту в широкому історичному контексті. У додатку до книги Б.Сушинський здійснив “вільний літературний переклад” “Житія Іова”⁶⁷.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. було опубліковано низку популярних краєзнавчих видань про Скит, зокрема, Івана Скрипника⁶⁸, Івана Миронюка й Мечислава Фіглевського⁶⁹, Володимира Грабовецького⁷⁰ та інших.

Ряд важливих проблем великоскитської проблематики в цей час порушено в зарубіжних виданнях. Монахиня Софія Сенік у праці “Манявський Скит. Українські писемні джерела про монастир XVII ст.” підняла питання про релігійно-містичну течію ісихазм в українському православ’ї та його послідовників І.Княгиницького, І.Вишенського, ігумена Феодосія. Значну увагу авторка приділила таким важливим аспектам чернечого життя, як молитва, піст, праця. У цьому ж виданні С.Сенік опублікувала англійською мовою “Житіє Іова” Ігнатія з Любарова, “Завіт Духовний” і “Регулу” ігумена Феодосія⁷¹.

На основі праці С.Сенік румунський православний священник Іван Іке у 2004 р. видав книгу “Ісихазм і життя монахів Великого Скиту Маняви на Покутті в XVII столітті. Житіє блаженного Іова. Завіт Феодосія. Регула Скитика”⁷². Вступна частина книги являє собою переклад праці С.Сенік в інтерпретації І.Іке, де головна увага зосереджена на особливостях аскетичної традиції великоскитських монахів, підкреслено значення Скиту в розвитку православ’я Пів-

денно-Східної Європи. Другу частину книги складають перекладені І.Ке румунською мовою три скитські рукописи – “Житіє Іова”, “Завіт Духовний” і “Регула”.

Ієромонах Путненського монастиря (Румунія) Дософтей Діжміреску, порівнюючи рукописи “Путна 60” і “Путна 74” зі скитськими текстами, опублікованими І.Ке в названій книзі, виявив їх тотожність. Тепер стало очевидним, що путненські рукописи є великоскитського походження й розповідають про заснування Скиту в Маняві. Тим самим було підтверджено правильність висновку В.Бретгулеску про те, що в рукописах “Путна 60” і “Путна 74” ідеться не про монастир Путна, а про Великий Скит на Покутті.

У 2008 р. ієромонах Дософтей опублікував результати своїх досліджень у збірнику “Аннали Путни”. На думку автора статті, рукописи путненського монастиря є копіями, що належать до двох різних редакцій, з яких “Путна 74” тотожна тексту, виявленому А.Петрушевичем, а “Путна 60” відрізняється деякими неточностями від двох перших⁷³.

Під час перебування в грудні 2010 р. у монастирі Путна нам стало відомо про монастирські рукописи “Путна 60” і “Путна 74”, тим самим уможливлено їх уведення у вітчизняний науковий обіг.

Рукописи “Путна 60” і “Путна 74” являють собою дві маленькі книжечки, переплетені шкірою, написані півуставом. Назви творів й окремі букви наведено червоною фарбою. На відміну від рукописів, виявлених А.Петрушевичем у Підгорецькому монастирі, “Путна 60” і “Путна 74” містять “Завіт Духовний” Феодосія і “Житіє Іова” Ігнатія з Любарова. “Регули” для Скитика тут немає. На першій сторінці “Путни 60” подано ікону Іова та Феодосія за канонічним зразком засновників Києво-Печерської лаври. Зображення Іова й Феодосія відтворено вперше в рукописах XVII–XVIII ст. Важливо відзначити, що їх зображено з німбами. Реальна їх канонізація відбулася 15 липня 2004 р. на Помісному соборі Української православної церкви Київського патріархату.

На останній сторінці “Путни 74” написано червоною фарбою рік: “1678”. У кінці “Путни 60” дописано іншим почерком: “26 серпня 1785 року розорення Великого Скиту”. Напис на другій сторінці “Путни 74” свідчить про те, що рукопис деякий час належав ієромонахові Ісаї Запайдовичу з Мамаївцівського монастиря, підпорядкованого Великому Скиту. Реліквії, очевидно, потрапили в Путну з монахами, що покинули Скит після його закриття 1785 р., або ж спеціально були переписані монахами для бібліотеки Путненського монастиря.

Значний вклад у вивчення історії Великого Скиту зробили науковці Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які протягом 2010–2013 рр. провели велику пошуково-археографічну роботу, а також археологічні дослідження скитських пам’яток.

Археологічне обстеження околиць Скиту у 2010 р. дало змогу виявити невелике городище X–XII ст., імовірно святилище, на Вознесінській горі. Його схематичний план опубліковано 2010 р. у журналі “Галичина”⁷⁴.

У липні 2010 р. учасниками Карпатської археологічної експедиції Інституту історії, етнології і археології Карпат була обстежена верхня частина Блаженного Камня. У результаті розчистки похилого майданчика розміром 3x4 м виявлено продовгувату заглибину (довжина 1,1 м, ширина 0,5 м), що має вигляд людської стопи. Сакральні знаки стопи різної величини епохи міді – бронзи виявлено на більшості стародавніх скельних святилищ Карпат.

Уперше наукове обстеження Блаженного Камня здійснив львівський археолог Л.Мацкевий. Неподалік від Камня було виявлено крем’яні артефакти епохи мезоліту (X–VII тис. до н. е.)⁷⁵.

Літом 2011 р. учасниками Карпатської археологічної експедиції виявлено й розкопано верхню частину Блаженного Камня висотою 1,5 м, якому надано форму двосхилого даху. Подібний камінь-храм із двосхилим дахом, викутими численними хрестами й чашею знайдено в урочищі Дебриця, що біля села Дора Яремчанської міської ради Івано-Франківської області.

На вершині верхньої частини Блаженного Камня є продовгувата прошліфрована заглибина. На його бокових стінках виявлено фрагменти рельєфних зображень, а також знаки та символи дохристиянського й ранньохристиянського періодів. На Каміні викуто більше десятка рівнораменних і косораменних хрестів, у тому числі хрести з трикутниками на кінцях рамен.

Вони поширені на скельних останцях у Карпатах, пам'ятках Стародавнього Галича й датуються XII–XIII ст. Ці та інші обставини дають підстави зробити попередній висновок про те, що Блаженний Камінь був ритуальним місцем ще в дохристиянський період, а хрести XII–XIII ст. указують на християнський характер пам'ятки ще з княжих часів.

Протягом 2010–2013 рр. були проведені значні археологічні обстеження самого Скиту та його околиць. 15 травня 2010 р. члени Карпатської археологічної експедиції Інституту історії, етнології і археології Карпат у складі її керівника професора М.Кугутяка, наукових співробітників доцента Б.Томенчука, старшого викладача Р.Кобильника виявили в урочищі Скитик залишки кам'яних фундаментів Скиту, де до смерті проживав Іов Княгиницький. Охоронні археологічні дослідження, проведені влітку 2010 р. за участю студентів-істориків, дали змогу знайти кам'яні фундаменти церкви Пресвятої Богородиці, про яку йдеться в рукописі “Регула” XVII ст., а також келії монахів, вимощене кам'яними плитами подвір'я Скитика та його земляні оборонні споруди.

Того ж дня, 15 травня 2010 р., було виявлено розвал кам'яних фундаментів Вознесінського Скиту, що на горі Вознесінка. У результаті проведених тут археологічних досліджень літом 2010 р. знайдено фундаменти церкви Вознесіння Хрестового, келії, а також ескарповані схили й оборонні вали.

Охоронні археологічні дослідження, проведені на території Скиту у 2011–2012 рр., дали змогу уточнити монастирську топографію, яка, згідно із середньовічним афонським канонем, передбачала розміщення трапезної навпроти храму. У 2011 р. її кам'яні фундаменти були виявлені навпроти Христо-Воздвиженської церкви. Одночасно за потоком Батерс локалізовано місце розташування фундаменту шестикутної дерев'яної вежі. Улітку 2012 р. біля в'їзної вежі віднайдено останки десятків побитих турками й татарами 6 вересня 1676 р. скитських монахів і мирян. Першочерговим завданням археологічних досліджень залишається локалізація монастирського цвинтаря, а також виявлення останків Іова й Феодосія, гетьмана І.Виговського.

Одночасно з археологічним та історіографічним вивченням пам'ятки проведено велику джерельно-пошукову роботу в архівосховищах і бібліотеках України, Польщі, Румунії, Греції (монастирів Афону). У результаті в архіві монастиря Путна (Румунія) виявлено два рукописи “Завіту Духовного” Феодосія і “Житіє Іова” Ігнатія з Любарова. Їх короткий археографічний опис подано вище.

Важливим археографічним здобутком стали скитські пом'яники XVII–XVIII ст., виявлені нами в грудні 2012 р. у Відділі рукописів бібліотеки Румунської академії наук у Бухаресті, які досі не були відомі вітчизняним дослідникам. Значну допомогу в їх ідентифікації надала бакалавр історії О.Краснюк.

Синодик Великого Скиту, який Ю.Целевич уважав утраченим, зберігається у Відділі рукописів бібліотеки під № 79, писаний півуставом, нараховує 143 аркуші (286 сторінок), розміром 27x17,5 см. Він складається з ряду пом'яників, зокрема, Іова Княгиницького, Феодосія, Іова Кондзелевича та сотень інших монахів Великого Скиту. Останній містить записи від 1622 до 1803 рр. У пом'янику подано імена й короткі біографічні дані про 676 скитських монахів, розкрито різні аспекти діяльності ігуменів і монахів*, а також цінні відомості про історичну обстановку в краї, згадки про важливі події в історії Скиту. “Даний синодик, – писав А.Яцімірський, – дає нам гарну уяву про тип монастирських пом'яників, які входили в основу багатьох літописів”⁷⁶.

Серед великої кількості церковнослов'янських рукописів було виявлено під № 500 ще один, досі не відомий, скитський пом'яник XVII ст., який налічує 355 аркушів (710 сторінок), писаний півуставом, аркуші розміром 30x17,5 см. У перекладі українською мовою він має назву “Пом'яник загальний благочестивих ктиторів обителі цієї та інших православних християн, що сюди прийшли і вписалися до нього”. Іменна й родова частини пом'яника охоплюють декілька десятків тисяч персоналій і містять інформацію про членів Станіславівського пра-

* Переклад синодика із церковнослов'янської сучасною українською мовою, здійснений В.Гавадзиним, публікується в другому томі видання.

вославного братства, місцевих вельмож, шляхту й селян, а також із різних регіонів України, Молдавії, Білорусії, Росії, які були вписані в загальний пом'яник Великого Скиту.

Дослідження слов'янських рукописів, здійснене нами в березні 2013 р. у бібліотеці Румунської академії наук, дало змогу виявити ще один список рукопису XVIII ст. “Завіту Духовного” Феодосія й “Життя Іова” монаха Ігнатія. У бібліотечному каталозі він міститься під номером 567. Писаний у Скиті на папері червоними й чорними фарбами трьома різними монахами для монастиря Ворона (Воронець, що в Південній Буковині), а в 1908 р. був подарований церковною адміністрацією бібліотеці Румунської академії наук. Рукопис нараховує 62 аркуші (124 сторінки) розміром 18,5x15 см.

На сторінці 62 зроблено напис чорнилом: “Скит Великий, 200 років був: від Німця розорений 1784 р.”. Зазначено також, що Скит існував 172 роки, був заснований у 1612 р., а ліквідований у 1784 р.*

У бібліотеці Румунської академії наук знаходиться ще один скитський рукопис під номером 525. У ньому відмічено (сторінка 34), що він написаний у Скиті в 1731 р., очевидно, за ігумена Касіяна і був виконаний червоними й зеленими фарбами на папері розміром 17,5x14 см. Нараховує 312 аркушів (624 сторінки).

Рукопис уміщує правила (“канони”) церковного співу, який виконувався під час богослужінь. З 34 до 48 аркуша подано ірмолої, що “містять в собі церковний спів за переданням святих отців”, з 51 до 84 аркуша – “богонатхненні гімни болгарського наспіву на 8 голосів”, крім того, поміщено канони, призначені для співу на Різдво Ісуса Христа, на Богоявлення, Благовіщення, Великдень, а також присвячені Богородиці, Чесному Хресту.

Рукописний нотолінійний збірник ірмолоїв багатоліюстрований кольоровими мініатюрами й орнаментами, написаний церковнослов'янською мовою, переплетений шкірою. Останній, 312-й аркуш, був пришитий до рукопису пізніше. Він являє собою фрагмент листа, написаного польською мовою ігуменом скитського монастиря Ісаєю в 1769 р. з проханням, очевидно, до властей дозволити монахам Кирилу й Симеону “вільно перейти до свого власного монастиря у Волощині” (Молдавії. – *М.К.*).

Рукопис був подарований бібліотеці Румунської академії наук у 1907 р. Міністерством культури й Публічним комітетом.

У Національному архіві Румунії (Бухарест) у фонді “Австрійська імперська комісія” нами виявлено унікальні документи, пов'язані зі зверненням австрійських урядовців до Високої Порти (Стамбул) стосовно обставин переходу монахів з Австрії в Молдавію весною 1786 р. У цьому ж фонді міститься також німецька копія фірману турецького султана Абдулхаміда I до свого молдавського васала Олександра Маврокордата, датованого 26 березня 1786 р., про перехід монахів з Австрії до Молдавії.

З метою детальнішого вивчення історичних обставин перебування І.Княгиницького й І.Вишенського на Афоні представники Карпатської історико-археологічної експедиції Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету М.Кугутяк і Б.Хруслів 11–17 квітня 2011 р. відвідали Афон, де побували в монастирі Ватопед, Великій лаврі, а також у монастирі святого Пантелеїмона. У результаті відтворено різні етапи діяльності І.Княгиницького в монастирі Ватопед, зроблено спробу історичної реконструкції останніх років життя І.Вишенського.

Унікальні документи й матеріали було виявлено в Державному архіві Чернівецької області. У фондах 1 (Окружне управління Буковини. м. Чернівці), 320 (Митрополія Буковини. м. Чернівці), 1023 (Грамоти молдавських воєвод про надання прав і привілеїв православним монастирям Буковини. Німецькі переклади з старомолдавської, руської, слов'янської мов. 1841, 1842 роки) і 1178 (Генеральне воєнне командування Галичини і Лодомерії (в справах Буковини). м. Львів) зосереджено сотні документів, які розкривають австрійський період діяльності Скиту, драматичні обставини його закриття, боротьбу монахів за збереження своєї обителі,

* Указана в рукописі дата ліквідації Скиту є помилковою, оскільки він був закритий у 1785 р. Крім того, монастир Великий Скит проіснував 180 років, якщо рахувати від часу приходу Іова в Маркову пустинь літом 1605 р.

політику властей щодо скитського монастиря. Значна частина цих документів перекладена з німецької українською мовою науковим співробітником Інституту історії, етнології і археології Карпат В. Гавадзиним і вперше публікується в цьому виданні.

У Державному архіві в Кракові на Вавелі (АРКВ) в теці “Манявський Скит” виявлено списки 59 монахів, які перебували в монастирі на час його закриття. Подано їхні короткі біографічні дані. Тут же зберігається документ із переліком книг, які належали до монастирської бібліотеки й були описані ліквідаційною комісією. У теці “Манява” виявлено печатку Великого Скиту.

Цінний архівний матеріал з історії Скиту XVII–XVIII ст. зберігається у фондах Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка. У фондах 3 (Монастирі василіан), 77 (А. С. Петрушевич), 141 (А. Чоловський) містяться копії привілеїв, листи, фундаційні грамоти Великого Скиту, а також його філій в Угорниках, Товмачику, Коломиї.

Документальну базу з історії Скиту становлять також матеріали фондів 153 (Колекція документів про продаж королівських і церковних маєтків 1685, 1726–1886 рр.), 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), 577 (Товариство “Студіон” у м. Львів) та інших Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, які містять, зокрема, документи про соціально-економічну діяльність монастиря, привілеї місцевих вельмож, грамоту Константинопольського патріарха Паїсія за 1748 р. про підтвердження Скитові його ставропігійного статусу.

Переважна більшість цих та інших документів уперше введена у вітчизняний науковий обіг.

Попередні підсумки історичних, археологічних і джерелознавчих досліджень Великого Скиту було підбито під час Міжнародної наукової конференції “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування”, яка відбулась у Прикарпатському національному університеті 29–30 вересня 2011 р. Особливу цікавість викликала доповідь відомого дослідника сакральної мистецької спадщини, професора Дмитра Степовика про роль і місце Скиту в духовному й культурному житті України. Історик, професор Микола Кугутяк розкрив стан і перспективи досліджень пам’ятки. Владика Іоасаф зупинився на процесі відродження Манявського Скиту в незалежній Українській державі. Археологи й архітектори Богдан Томенчук, Василь Романець і Олександр Линда актуалізували археологічну проблематику Скиту й потребу його архітектурної регенерації. З оригінальним дослідженням, яке стосувалося особливостей скитського чернечого соціуму й традицій виховання монахів у порівняльному контексті, виступив Олег Жерноклеєв. Проблематика, пов’язана з міжконфесійними й екуменічними взаєминами в Україні XVII–XXI ст., була розкрита в доповіді релігієзнавця, професора Святослава Кияка. Сучасний стан і перспективи розвитку релігійного туризму в краї знайшли відображення в доповіді історика, професора Володимира Великого. Учасники конференції обговорили також етноконфесійні, етнографічні, мистецтвознавчі, музеєзнавчі та інші аспекти досліджень історії Великого Скиту⁷⁷.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що вперше історія Скиту, як наукова проблема, постала в другій половині XIX ст. Зусиллями, у першу чергу, вітчизняних, а також зарубіжних учених у кінці XIX – на початку XX ст. вдалося сформувати джерельну базу дослідження, яка була узагальнена й лягла в основу монографічного видання Ю. Целевича. Це був один з найрезультативніших етапів у вивченні історії Великого Скиту. У вітчизняній історіографії скитська проблематика стала самобутнім явищем.

У міжвоєнний період увага дослідників була зосереджена на вивченні мистецтвознавчих й археологічних аспектів пам’ятки. У 80-х рр. XX ст. ряд новаторських ідей з наукової скитіани були поставлені болгарською дослідницею О. Тончевою, а на початку XXI ст. – американською монахинєю українського походження С. Сенік.

За останні роки вченими Інституту історії, етнології і археології Карпат уперше здійснено комплексне дослідження історіографічної, джерелознавчої, археологічної складових великоскитської проблематики, результатом чого є тритомне видання “Великий Скит у Карпатах”, яке готується до друку.

1. Палинодия. Сочіненіє кїевскаго ієромонаха Захарїи Копыстенскаго, 1621–1622 года // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссією. – Т. IV : Памятники полемической литературы въ Западной Руси. – Кн. I. – Петербургъ, 1878. – С. 856.
2. Bielowski A. Pokucie / A. Bielowski. – Kraków, 1856. – S. 658.
3. Monastyr Skit w Maniawie, przez D. I. Wagilewicza z dwoma rycinami. – Lwów, 1848. – 24 s.
4. Bielowski A. Pokucie. – S. 658.
5. Житіє Іова // Зоря Галицкая яко Альбум. – Львовъ, 1860. – С. 225–251.
6. “Завіт Духовний” ігумена Феодосія і Устав-Регула ігумена Феодосія // Акты, относящиеся к истории Южнозападной Россіи. – Львовъ, 1868. – С. 56–96.
7. Дополненія ко сводной Галичско-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ, изданной въ Львовъ 1874 года / сост. А. С. Петрушевичъ. – Львовъ, 1891. – С. 141.
8. Там само. – С. 578.
9. Петрушевич А. Сводная Галичско-русская летопись съ 1700 до конца августа 1772 года / А. Петрушевич. – Львовъ, 1887. – С. 59.
10. Коссаk М. Шематизмъ провинции св. Спасителя чина св. Василія Великаго въ Галиции, уложеный по капитуле отбувшойся въ монастырь св. Онуфрія во Львовъ дня 24 и 25 липця 1866 и короткій поглядъ на монастыри и на монашество руске, от заведенія на Руси вѣры Христовой аж по нинѣшное время / М. Коссаk. – Львовъ, 1867. – С. 146, 166–167, 171.
11. Франко І. Літературно-критичні праці (1886–1889) : у 50 т. / І. Франко. – К., 1980. – Т. 27. – С. 321–325; К., 1981. – Т. 30. – С. 11–13, 134–135, 170–174, 181–189, 192; К., 1984. – Т. 41. – С. 56, 57, 111, 238.
12. Dzieduszycki W. Ikonostas Bogorodzanski / W. Dzieduszycki // Przaegland archeologiczny. Organ C. K. Konserwatorium Pamnikow oraz towarzystwa archeologicznego. – Lwów, 1888. – Z. 4.
13. Moklowski T. Skit w Maniawie na podstawie badañ dokonanych latem w roku 1911 / T. Moklowski // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1914. – Т. IX. – Z. III–IV. – S. 433–450.
14. Chotkowski W. Historia polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy / W. Chotkowski. – Kraków, 1909. – Т. I, II.
15. Chotkowski W. Redukcje Monasterów Bazylianьskich w Galicji / W. Chotkowski // Polska Akademia Umiejetności. Wydział historyczno-filozoficzny. Rozprawy. Seria II. – Kraków, 1922. – Т. XXXVIII. – 79 s.
16. Wickenhauser F. A. Geschichte des Bistums Radautz und des Klosters Gross-Skit / F. A. Wickenhauser. – Czernowitz, 1890.
17. Romstorfer C. A. Aus den “Mittheilungen der k. k. Central-Commission”. Die alte gr. Or Kirche in Rewna / C. A. Romstorfer // Jahrbuch des Bukowiner Landes – Museum. – Czernowitz, 1893. – S. 65–67.
18. Акты, относящиеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. Т. 3. – С. Пб., 1862. – С. 15–16.
19. Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич / Б. Барвінський. – Львів, 1927. – С. 162–163.
20. Архивъ юго-западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кїевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторь. Ч. 8. – Т. II : Матеріалы для исторіи мѣстнаго управленія въ связи съ исторією сословной организаціи. Акты Барскаго староства XVII–XVIII в. – К., 1894. – С. 116–123.
21. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кїевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторь. Ч. I. – Т. X. – К., 1904. – С. 602–604, 701–717.
22. Голубев С. Кїевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. (Опытъ историческаго изслѣдованія) / С. Голубев. – К., 1883. – Т. 1. – С. 218–225, 233–234.
23. Там само. – Т. 2 : Приложенія. – К., 1898. – С. 36.
24. Skuminowicz-Tyzkiewicz T. Przyczyny poruczenia disuniej / T. Skuminowicz-Tyzkiewicz. – Wilno, 1643. – Rozdz. V, § 1 (без нумераціи сторінок).
25. Яцімирський А. Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ / А. Яцімирський // Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. – С. Пб., 1905. – Т. 79. – С. 214, 217.
26. Харламповичъ К. Малороссійское вліяніє на великорусскую церковную жизнь / К. Харламповичъ. – Казань, 1914. – Т. I. – С. 76, 85, 92, 348, 355, 360, 365.
27. Dan D. Manăstirea si comuna Putna. Cu două apendice / D. Dan. – București, 1905.
28. Скит Манявський і Богородчанський іконостас. – Львів, 1926.

29. Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич / Б. Барвінський // Збірник історично-філософичної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1927. – Т. XV. – С. 140.
30. Там само. – С. 149.
31. Барвінський Б. До питання про місце вічного спочинку гетьмана Івана Виговського / Б. Барвінський // Збірник історично-філософичної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1927. – Т. XV. – С. 286–289, 290–298.
32. Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу / І. Крип'якевич // Записки Чина св. Василя Великого. – Жовква, 1926. – Т. II. – Вип. 1–2. – С. 70–104.
33. Пастернак Я. Проблема консервації руїн Скиту / Я. Пастернак // Діло. – 1937. – 7 січ. – С. 22–23.
34. Там само.
35. Там само.
36. Лукань Р. Василянські монастирі в Станиславській єпархії / Р. Лукань. – Львів, 1935.
37. Копистянський А. Скит Манявський / А. Копистянський. – Перемишль, 1927. – С. 27.
38. Голубець М. Скит Манявський і Богородчанський іконостас / М. Голубець // Записки чину Святого Василя Великого. – Жовква, 1927.
39. Константинович Я. Манявський Скит / Я. Константинович // Нова публікація про його мистецьку культуру. – Львів : Відбитка з “Нових шляхів”, 1929. – С. 2–58.
40. Documente Bucovinene / de Teodor Balan doc. univ. – Cernăuți, 1937. – Vol. III. – P. 8–9, 28–29, 35–37, 156–157, 168–170.
41. Возницький Б. Іов Кондзелевич / Б. Возницький // Історія українського мистецтва (репринтне видання). – К., 1964. – Т. 3 : Творчість українського художника Іова Кондзелевича // Львівська картинна галерея : виставки, знахідки, дослідження. – Львів, 1967.
42. Батіг М. Йов Кондзелевич і Богородчанський іконостас / М. Батіг. – Львів, 1957.
43. Грабовецький В. Скит Манявський / В. Грабовецький // Жовтень. – 1977. – № 9. – С. 108–133.
44. Скрипник І. Скит Манявський і опришки / І. Скрипник // ОНКД. – 1988. – С. 23–25.
45. Ваврик М. Лаврівська хроніка (1771–1882) / М. Ваврик // Записки ЧСВВ. – Рим, 1954. – С. 69–94; По василянських монастирях. – Торонто, 1958; Василянські монастирі на галицькому Поділлі // Шляхами Золотого Поділля. – Філадельфія, 1960; Нарис розвитку і стану Василянського чину XVII–XX ст. // Записки ЧСВВ. – Рим, 1979.
46. Пекар А. Чернече життя Київської Русі в домонгольській добі / А. Пекар // Записки ЧСВВ. – Рим, 1988. – Т. XIII. – С. 15–65; Нарис історії Василянського чину святого Йосафата // Записки ЧСВВ. – Рим, 1992. – Т. 48.
47. Патрило І. Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ / І. Патрило // Записки ЧСВВ. – Рим, 1982. – Т. XI. – С. 43–130.
48. Коструба Т. Василянські монастирі в Белзі / Т. Коструба // Записки ЧСВВ. – Рим, 1967. – Т. V. – С. 339–359.
49. Альманах Станиславської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 741–745.
50. Тончева О. За болгарский роспев. Ч. I, II / О. Тончева. – Софія, 1981. – 702 с.
51. Dijmăresku D. Două manuscrise della schitul mare (Maniawa) aflate la mănăstirea Putna / D. Dijmăresku // Analele Putnei. – 2008, IV, № 1. – P. 207.
52. Ibid.
53. Ibid. – P. 208.
54. Вечерський В. Українські монастирі / В. Вечерський. – К., 2008. – С. 358–361.
55. Тарас В. Монастирські сади Галичини (X – середина XIX ст.) / В. Тарас. – Львів, 2006. – С. 115.
56. Чуйко О. Монастирі Галичини (середина XVI – початок XX століть) / О. Чуйко. – Івано-Франківськ, 2011.
57. Огієнко І. Українське монашество / І. Огієнко. – К., 2002.
58. Берест Р. Середньовічні монастирі Галичини. Житло і побут / Р. Берест. – Львів, 2011.
59. Старик В. Ліквідація Манявського Скиту в 1785 році. Буковинські свідчення Йосифінської “культурної революції” / В. Старик // Національний науково-дослідний реставраційний центр України. Львівський філіал. Бюлетень 7. – Львів, 2006. – С. 62–82.
60. Чернухін Є. Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Є. Чернухін. – К., 2011. – С. 35, 49.
61. Ясіновський Ю. Манявський Скит в історії української музики / Ю. Ясіновський // Musica Galiciana. – Львів, 1999. – Т. 2.

62. Откович Т. Іконостас церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Скит Манявський: історія створення, реставрацій і вивчення / Т. Откович // Національний науково-дослідний реставраційний центр. Львівський філіал. Бюлетень. Інформаційний випуск. – Львів, 2006. – № 1 (7) – С. 5–18.
63. Лильо-Откович З. Про іконостас з церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Скит Манявський в архівних джерелах / З. Лильо-Откович // Національний науково-дослідний реставраційний центр. Львівський філіал. Бюлетень. Інформаційний випуск. – Львів, 2006. – № 1 (7) – С. 58–61.
64. Долотко В. Устав Манявського Скиту Животворчого Хреста. Розвиток уставу і його вплив на інші монастирі / В. Долотко. – Івано-Франківськ, 2005. – 164 с.
65. Галасливий С. Про галицькі монастирські устави / С. Галасливий // Лавра. – 1999. – № 10. – С. 47–49.
66. Мицько І. Про великоскитську обитель / І. Мицько // Іконостас Воздвиженської церкви Скиту Манявського. Каталог виставки відреставрованих ікон. – Львів, 2000. – С. 5–12.
67. Сушинський Б. Слово про Скит Манявський / Б. Сушинський. – Львів, 2004. – 336 с.
68. Скрипник І. Нариси історії Скиту Манявського / І. Скрипник. – Богородчани, 1996. – 120 с.; Скрипник І. Легенда про гетьмана / І. Скрипник. – Івано-Франківськ, 1997. – 176 с.
69. Миронюк І. Скит Манявський / І. Миронюк, М. Фіглевський. – Івано-Франківськ, 2008. – 68 с.
70. Грабовецький В. Скит Манявський серед монастирів Прикарпаття XVII–XVIII ст. в літописах та ілюстраціях / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2012.
71. Senyk S. Manjava Skete. Ukrainian Monastic Writings of the Seventeenth Century / S. Senyk. – Spencer-Coalwille, 2001.
72. Isihasm și viață monahală la Schitul Mare Maniava din Pocuția in secolul XVII. Viața Cuviosului Iov. Testamentul lui Teodosie. Regula Schitulețului. Studiu introductiv maica profesoară Sophia Senyk / presentare și traducere diac. Ioan I. Icăjr. – Sibiu, 2004.
73. Dijmăresku D. Două manuscrise della schityl mare (Maniawa) aflate la mănăstirea Putna / D. Dijmăresku // Analele Putnei. – 2008, IV, № 1. – P. 205–228.
74. Томенчук Б. Городища і замки Галицької Гуцульщини : матеріали досліджень 2006–2010 рр. / Б. Томенчук, М. Кугутяк // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 39.
75. Мацкевий Л. Мезолит Запада України / Л. Мацкевий. – К., 1991. – С. 9.
76. Яцимирський А. Славянські і руські рукописи румунських бібліотек / А. Яцимирський // Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. – С. Пб., 1905. – Т. 79. – С. 214–217.
77. Матеріали Міжнародної наукової конференції “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування”, 29–30 верес. 2011 р. // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ, 2011. – № 3. – С. 3–180.

В статтє впервє в української історическої науке предпринята попытка комплексного історіографіческого аналізу історії Великої (Манявського) Скита, проаналізовано єго істочникове наследіє. Раскрыто современное состояние історических, археографіческих и археологических ісследованій проблемы.

Ключевые слова: Великий Скит, історія, історіографія, істочниковеденіє.

The first attempt in the Ukrainian historic science of the comprehensive historiographic analysis of the Great (Maniava) Skyt history is made, its source inheritance is analyzed. The current state of historical, archaeological and archaeographic investigations of the problem is revealed in the article.

Keywords: Great Skyt, history, historiography, source study.

УДК 930. (477.83/86)

Василь ПЕДИЧ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ В ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті розглядається процес переходу від індивідуальних історичних пошуків до організованого колективного, системного дослідження української історії в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. Звернено увагу на те, що історіографічний процес у Галичині того часу проходив під знаком гострої поле-

міки між польськими та українськими вченими. Наголошено на тому, що на розвитку української історіографії Галичини XIX – початку XX ст. найбільше позначилися філософсько-світоглядні доктрини просвітництва, романтизму, позитивізму, які представлені в роботах І.Могильницького, М.Гарасевича, М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького, Д.Зубрицького, І.Шараневича, Б.Дідицького, В.Гльницького, С.Качали, Ю.Целевича, О.Партицького, О.Барвінського, М.Грушевського та його історичної школи відповідно.

Ключові слова: українська історіографія Галичини, наукове товариство ім. Шевченка, М.Грушевський.

Період XIX – початок XX ст. є дуже важливим для української історіографії. У цей час відбувається непростий процес формування історичної думки й становлення української історичної науки в Галичині. Науково-історична думка Галичини XIX ст. постала органічною складовою частиною національного руху галицьких українців як платформа ідейно-теоретичного обґрунтування їх політичних програм. Варто погодитись із висновком Б.Крупницького, що в XIX столітті “історіографія, не дивлячись на спільні основні лінії, індивідуалізується. Національна лінія переважає універсальну. Кожний історик є передусім репрезентантом своєї країни і свого народу. В основі історіографії європейських країн лежать не тільки потреби свого часу, скільки загальні потреби своєї власної країни”¹. Провідні національно-політичні течії, насамперед русофільська, яка домінувала майже до кінця XIX ст., й українофільська, визначали формування основних напрямів у тогочасній історичній думці Галичини². Усе це відбувалось у винятково складних суспільно-політичних, соціально-економічних та духовно-культурних умовах XIX ст. і збіглося в часі із загостренням українсько-польського протистояння, що зумовило інтенсифікацію пошуку необхідних історичних аргументів для легітимації власних національних проєктів. Загалом увесь історіографічний процес Галичини XIX ст. проходив під знаком гострої полеміки між польськими й руськими вченими. Спочатку, у першій половині XIX ст., головним предметом дискусій був сам факт окремішності руського народу, наявності в нього власного історичного минулого. Згодом, у другій половині століття, коли відповідь на перше питання вже втратила певну гостроту, предмет дискусії перемістився в площину історичної ретроспективи польсько-українських взаємовідносин та інтерпретації окремих її сторін. Як відомо, упродовж усього XIX ст. польська історіографія домінувала в науковому житті Галичини, спираючись на структуровану систему навчально-освітніх, культурних та наукових інституцій з належною матеріально-видавничою базою й кадровим потенціалом, виробленими науково-методичними критеріями. Вона була сильним інтелектуальним подразником для галицьких українських істориків. Загалом можна стверджувати, що основні постулати польської історіографії, зокрема про споконвічну належність Галичини до Польщі, “цивілізаційну місію” Польщі на руських землях, твердження про український рух Галичини як “австрійську інтригу”, козакофобні ідеї та інші, спричинили появу опозиційних контраргументів та вироблення концептуальних положень галицької української історіографії. Щоб посилити можливості протистояння польському табору, який апелював до історичних традицій Речі Посполитої, руські вчені зверталися не лише до минулого Галичини, а й до історії давньоруської держави Київської Русі, Московської держави тощо. “Суто “руська” версія галицької історії, – наголошує Я.Грицак, – не задовольняла психологічних потреб галицької руської інтелігенції, котра потребувала історії такої національної спільноти, яка була б рівна польській як за своїм розміром, так і за історичною славою і величиною”³. Слід урахувати й те, що розвиток новочасної історичної науки в Галичині визначили ряд зовнішніх чинників: національний рух у Наддніпрянській Україні та в інших слов’янських народів, конституційні умови Австро-Угорщини, які створювали належні політичні підстави для достатньо вільного розвитку наукової роботи. Вагомим ідейно-інтелектуальним чинником, що помітно стимулював розвиток історичної та суспільно-політичної думки Галичини, була ідеологія панславізму та слов’янофільства. Особливо актуальною виявилася слов’янофільська теза про “зраду Польщею ідеалів слов’янщини”, яка набула в історичних працях галичан значного поширення. Разом із тим потрібно наголосити, що на розвитку новочасної української історіографії найбільш істотно позначилися філософсько-світоглядні доктрини просвітництва, романтизму, позитивізму. Упродовж майже всього XIX ст. визначальним був вплив романтизму. Щодо позитивізму, то

лише в останній чверті XIX ст. окремі його вияви простежуються в працях І.Шараневича, А.Петрушевича, О.Барвінського. Остаточний перехід української історіографії Галичини на засади позитивізму відбувся лише в кінці XIX – на початку XX ст. у працях М.Грушевського та його учнів. Слід погодитись із слушною думкою дослідників, що цей перехід “не мав різких виявів межового плану, а відбувався потупово”⁴ і що в концепції М.Грушевського “гармонійно поєднано теоретичні здобутки романтизму, позитивізму, історичної соціології, неокантіанства”⁵.

Незважаючи на всю неоднорідність здобутків української історичної думки в Галичині в першій половині XIX ст., яка ускладнює спробу подання її всебічної характеристики, можна виділити їхні загальні риси, що цілком логічно вкладаються в течію романтизму, яка, у свою чергу, була закорінена в ідейний спадок європейського Просвітництва.

Прилучення західноукраїнської громадськості до просвітницьких ідей відбувалося через посередництво польського національного руху⁶, але їх осмислення здійснювалося відповідно до власних національних потреб, набуваючи рис національного відродження. Із цим пов’язані перші починання на ниві народної освіти, покликані сприяти поширенню знань і культури. Просвітители вірили в силу і могутність розуму, а їхня діяльність сприяла поступовому становленню науково-дослідного, критичного пізнання та певному піднесенню престижу науки. Особливістю галицького просвітництва було те, що основні його діячі І.Могильницький, В.Компаневич, І.Лаврівський, Й.Левицький, М.Гарасевич, Й.Лозинський та інші були вихідцями з духовенства, єдиної освіченої верстви української спільноти Галичини, перебували в полоні історичного консерватизму, не реагуючи належним чином на ліберальні ідеї Французької революції. Більшу частину наукового доробку галицьких просвітників становили дослідження, спрямовані в основному на оборону культурно-релігійної, мовної самобутності українського народу⁷.

У 30-х рр. XIX ст. у Галичині відбувся перехід від просвітництва до романтизму, який поступово перетворився на провідний напрям духовного життя суспільства. Ідеологія романтизму утверджувала новий погляд на людину, а емансипація особистості постала як одна з її головних рис⁸. Впливи романтизму проникали разом із творами інтелектуалів німецької класичної філософії Ф.Гегеля, Й.Гердера, Ф.Шеллінга. Зокрема плідною виявилась ідея Ф.Шеллінга про те, що “сутністю науки має бути пошук народного духу”⁹. Романтизм передбачав повернення до “народних джерел”, до народу як носія “вічних ідеалів” і пошук суспільного ідеалу в минулому як антитезу сучасній їм дійсності. Холодна безпристрасність, яка була характерною для просвітництва, замінена емоційним співпереживанням, котре супроводжувало процес історичного пізнання в романтизмі¹⁰. Романтики вважали, що розум сам собою не дає жодного живого знання, це стає можливим лише через поєднання розуму й серця людини. Ці нові тенденції романтизму, їх синкретичне поєднання з ідеями просвітництва, найвиразніше виявилися в діяльності представників “Руської трійці” – М.Шашкевича, Я.Головацького та І.Вагилевича¹¹. Незважаючи на те, що вони не були професійними істориками й коло їх зацікавленень сягало значно ширшого міждисциплінарного поля, яке охоплювало філологію, етнографію, історію, фольклор, у їхніх працях чітко окреслена історична думка. Слушно, що як загальні історіософські ідеї “Руської трійці”, так і конкретні дослідження з ранньослов’янської писемності, виявлення й публікація важливих документальних джерел, нагромадження й осмислення значного фольклорно-етнографічного матеріалу, практична діяльність у лексикографії та архівістиці справили позитивний вплив на розвиток української історіографії Галичини.

Пріоритетним завданням інтелектуальних зусиль галицьких діячів 30–40-х рр. XIX ст. було відмежування руської ідентичності від польських національно-історичних конструкцій. Це надзавдання зумовило співпрацю фундаторів українофільської течії діячів “Руської трійці” з ідейним провідником русофільства Д.Зубрицьким, незважаючи на суттєві концептуальні розбіжності в їх трактуванні національної історії¹².

Д.Зубрицький був першим фаховим істориком, який репрезентував українську історіографію Галичини XIX ст.¹³. Від початку 30-х років він активно співпрацював зі Ставропільським інститутом (був директором друкарні, віце-сеньйором, керівником архіву, бібліотеки) – єдиною українською релігійно-просвітницькою організацією того часу. Історіографічна спад-

щина Д.Зубрицького присвячена здебільшого давньоруській та галицько-волинській проблематиці, яку він не мислив поза “общеруським контекстом”. “Відділити історію галицьку від історії інших володінь, – пише Д.Зубрицький, – є неможливо, замах цього роду був би смішним, а вимога безглуздою”¹⁴. Під егідою Ставропігійського інституту він підготував цілу низку праць¹⁵, у яких засадничо окреслив русофільську історичну концепцію, головними постулатами якої були: панрусська форма ідентичності; означення власної національної історії як “общеруської”; рецепція свого національного минулого як історичного процесу на всіх східнослов'янських землях включно з Московською державою; ототожнення етнонаціонального (руськості) та релігійно-конфесійного (православ'я) чинників; провіденціалістське тлумачення історії тощо¹⁶. До чільних представників русофільського спрямування належала більшість галицьких істориків ХІХ ст. – Я.Головацький, Б.Дідицький, І.Шараневич, А.Петрушевич, В.Площанський, Т.Ріпецький та інші. Частина діячів сповідала крайню форму політичного русофільства – москвофільство, ідейні витoki якого в Галичині пов'язують з російським ученим М.Погодіним¹⁷.

На думку дослідників О.Аркуші та М.Мудрого, русофільство варто відокремлювати від москвофільства, оскільки для першого характерна панрусська (“общеруська”), а для останнього – великоруська (власне російська) національна ідентичність¹⁸. Відверте москвофільство, у його крайніх проявах, виразно виявилось лише на зламі ХІХ–ХХ ст. у працях молодого покоління вчених – М.Антоневича, В.Дудикевича, О.Маркова, О.Мончаловського, Ф.Свистуна¹⁹.

До подальшої концептуальної розробки русофільської історичної моделі в другій половині ХІХ ст. найбільше спричинились історичні праці І.Шараневича²⁰ та Б.Дідицького²¹. І.Шараневич, “плідний історик, що полишив глибокий слід в історіографії Галичини”²², був першим університетським професором-українцем та найкращим популяризатором руської історії серед галицького суспільства. Його ґрунтовне наукове дослідження про Галицько-Волинське князівство “тривалий час було одним і цінним підручником історії краю”²³. І.Шараневич одним із перших розпочав археологічні дослідження в Галичині, результати яких використовував у власних наукових працях²⁴. Найбільш довершеної форми “общеруська” історична концепція набула в працях Б.Дідицького, у яких виразно заявлено ключове ідейно-теоретичне положення русофільської історичної концепції – руська історія територіально охоплює простір усіх східнослов'янських земель²⁵.

Варто наголосити, що в руках русофілів була зосереджена практично вся наявна інституційна база (загалом доволі скромна, порівняно з польською історичною наукою) русько-української історіографії Галичини: Ставропігійський інститут, Галицько-руська матиця, Народний дім, Товариство ім. М.Качковського. Основну роль у виданні саме наукових досліджень відігравав Ставропігійський інститут, тоді як усі інші культурно-просвітницькі установи видавали переважно популярну, навчальну й художню літературу²⁶.

Слід погодитись зі слушним твердженням професора Л.Зашкільняка про неправомірність повної неґації в оцінках наукового доробку русофільської галицької історіографії, адже, незважаючи на серйозні перешкоди, “вони зуміли розбудувати наукову періодику, опублікували численні документальні видання, монографії і статті”²⁷. Головна заслуга істориків-русофілів полягала насамперед у розв'язанні проблеми “відпольщення”, тобто відмежування руської ідентичності від польських національно-історичних концепцій.

Наукове обґрунтування етнонаціональної окремішності русинів (українців) від великоросів (росіян), розмежування української та російської історії було започатковано працями вчених-народовців (українофілів): В.Ільницького²⁸, С.Качали²⁹, Ю.Целевича³⁰, О.Партицького³¹ й особливо О.Барвінського³². Це були праці переважно публіцистично-популяризаторського характеру, які друкувалися в основному в періодичних виданнях “Правда”, “Зоря”, “Діло” та інших (пізніше деякі з них перевидавались окремими книгами).

Ключове місце в історичній свідомості народовців посідали ідеї козакофільства, зорієнтовані на історичне минуле здебільшого Наддніпрянської України, а не всього панруського простору. Їхні праці були, головним чином, спопуляризованим варіантом досліджень учених з підросійської України, зокрема М.Костомарова, П.Куліша, В.Антоновича та ін. Усвідомлюючи те, що науково-інтелектуальний потенціал та інституційні можливості народовців не були кон-

курентоспроможними й програвали русофілам, а також те, що на цей час припав пік популярності “Ягайлонської ідеї” (1869 року відзначали 300-річчя Люблінської унії), на яку потужно працювали польські історики, народовці використовували науковий доробок переважно наддніпрянсько-української історіографії, щоб певним чином урівноважити історіографічну ситуацію в Галичині. За порадою В.Антоновича О.Барвінський започаткував у 1886 р. видавничий проект “Руська історична бібліотека”, яка стала першим серійним виданням фахової української історичної літератури в краї³³. Це видання мало не тільки суто академічне значення, а й виразно політичне спрямування. Публікація цих історичних досліджень (усього вийшло 24 томи) мало довести соборність усіх розділених кордонами українських земель і продемонструвати наявність окремого від росіян і поляків історичного досвіду. Важливим було й те, що ці праці друкувались українською мовою, що було вагомим контраргументом на випаді москвофілів. Видання “Руської історичної бібліотеки” знаменувало кінець домінування русофілів у галицькій українській історіографії. Основоположна теза народовської історичної концепції про етнонаціональну окремішність українців від росіян найбільш виразно представлена в просвітницько-популярній праці О.Барвінського “Ілюстрована історія Руси...”. Принципово важливим для ідейно-концептуального оформлення народовської історичної моделі стала проблема історичної термінології. О.Барвінський, після консультацій з В.Антоновичем, першим почав використовувати й популяризувати формулу “Русь – Україна” та її похідні прикметникові форми³⁴.

Узагальнюючи, наголосимо, що народовські історики не мали власних вагомих видань і серйозних повноцінних наукових інституцій. Спроби надання своєму рухові певного інституційного оформлення пов’язані із заснуванням першої офіційної народовської інституції – Товариства “Просвіта” (1868 р.) і Товариства ім. Шевченка (1873 р.). Організована “Просвітою” розгалужена мережа читалень спричинилася до поширення й популяризації історичних знань серед широкого загалу галицького суспільства. Слушним є зауваження Д.Дорошенка, що галицькі історики в переважній більшості були “автодидактами” на полі історичних досліджень³⁵, для них історичні студії були аматорським, а не професійним заняттям.

Отже, галицька українська історіографія, пройшовши в ХІХ ст. складний процес еволюції від русофільства до українофільства, через відсутність власних наукових інституцій та фахових професійних істориків виконала лише частину завдання українського національного руху – розмежування українського і польського минулого³⁶ та зробила перші спроби у вирішенні проблеми “відросійщення”. Остаточне її вирішення стало нагальним завданням для української історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Реалізація цього надважливого завдання пов’язана з діяльністю Наукового товариства ім. Шевченка й організаційною та науковою роботою його голови Михайла Грушевського.

По приїзді до Львова 1894 року М.Грушевський передовсім розпочав організацію наукової роботи, за його словами, “в зреформованім, але зовсім ще не виведенім на наукову дорогу Науковому товаристві ім. Шевченка”³⁷. Нагадаємо, що в кінці 80-х рр. широко розгорнулася дискусія над зміною Статуту і, головне, над переміною характеру діяльності Товариства. Урешті, перемену статуту вирішили збори в березні 1892 року, змінивши назву Товариства на наукове³⁸. Але далеко ще не всі положення Статуту відповідали вимогам наукового характеру Товариства. На це звертав увагу І.Франко, зауваживши, що “дотеперішній статут (1892 р.) хоч зреформований супроти старого (1873 р.), зупинився на половині дороги між звичайним товариством, доступним для всякого, і товариством науковим”³⁹. Як М.Грушевський розумів завдання НТШ? Які ідеї закладав у його основу? Відповідь на ці запитання знаходимо в статтях ученого та його виступах на зборах НТШ. На його глибоке переконання, основне завдання Товариства полягало в усвідомленні того, що “наукова робота лежить в основі культурного поступу і без сильного, солідного культурного підкладу неможливі ніякі тривкі політичні чи національні здобутки, ніякий тривкий і певний поступ народу”⁴⁰.

Розпочавши працю в НТШ, опираючись на широкі кола громадськості Галичини й Наддніпрянської України, М.Грушевський ставив за мету домогтися поступового перетворення НТШ в Українську Академію Наук⁴¹, що, у свою чергу, утвердило б культурну рівноправність українського народу з іншими європейськими народами. Сам факт існування такої Академії, на

думку М.Грушевського, “дав би остаточне право українській мові, як мові культурній, здатній до наукового вжитку”⁴².

Завдання НТШ у цьому напрямі вчений виклав у записці до загальних зборів Товариства від 1898 р. У ній, зокрема, говорилося, що Товариство має стати “осередком наукової роботи на своєнародній мові... скупити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народним інтересам, організувати наукову роботу й у тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри”⁴³. Для реалізації цих завдань була продовжена реформа Товариства. На загальних зборах у лютому 1898 р. був прийнятий новий Статут, затверджений Намісництвом у квітні цього ж року⁴⁴. Оцінюючи реформу Товариства у звіті про діяльність НТШ в 1898 р., М.Грушевський звернув особливу увагу на те, що “її головною прикметою було – глибоше переведення наукового характеру... через цілу його організацію”⁴⁵. Від червня 1899 р. датується офіційний список “дійсних членів Товариства в кількості 32 чоловіки”⁴⁶.

Отже, статутні реформи 1898 та 1905 рр., спрямовані на структурну перебудову НТШ, уточнювали критерії дійсного членства в НТШ, відкидали позанаукові функції й конкретизували мету його діяльності як наукової інституції. М.Грушевському та його однодумцям удалося закласти в Товаристві противаги зовнішнім чинникам, несприятливим для розвитку науки. НТШ відмовилося від друку й фінансової підтримки народовецької преси і навіть власного друкованого органу літературно-наукового вісника, який було передано 1905 р. “Русько-українській видавничій спілці”. Поступово воно відмежувалося навіть від педагогічно-дидактичних справ, таких як видання підручників, організації українознавчих курсів. (Пропозиції влітку 1904 р. провести курси з українознавства для української молоді зі Східної України були переадресовані “Товариству прихильників української літератури, науки і штуки”. Лекторами на цих курсах були члени НТШ, проте організаційно-адміністративними питаннями воно не займалося)⁴⁷. М.Грушевський особливо наголошував на тому, що Товариство, як наукова інституція, не може бути ареною політики, і застерігав членів НТШ від політичної і громадської тенденційності під час вирішення політико-утилітарних проблем, коли йдеться про діяльність наукової асоціації. У надзвичайно політизованій ситуації Галичини позиція М.Грушевського не завжди сприймалася з належним розумінням і це призводило до загострення відносин із галицькими політичними діячами, провокувало конфлікти в НТШ⁴⁸.

У реформі НТШ Грушевський і його однодумці орієнтувалися на паризький взірець із перевагою гуманітарних наук, а не на берлінсько-віденський – із пріоритетом математично-природничих дисциплін.

Творчо використовуючи приклад західноєвропейських і новоутворених слов'янських академій, М.Грушевський разом з іншими співробітниками Товариства розвивав 3 класичні секції: історично-філософську, філологічну, математично-природописно-лікарську та низку комісій, зокрема археографічну, правничу, мовознавчу, статистичну, бібліографічну та ін. Слушним є висновок Я.Дашкевича про підстави вважати М.Грушевського творцем першої повноцінної моделі організації української академічної науки⁴⁹.

Як голова НТШ (він перейняв керівництво Товариством від О.Барвінського в 1897 р.) і керівник історично-філософської секції з 1894 р.⁵⁰, М.Грушевський заклав міцний фундамент для розвитку української історіографії. І саме на цій академічно-науковій базі він створив Львівську історичну школу, яка мала серйозний вплив на розвиток історичної науки в Україні⁵¹. Це визнавали такі відомі українські історики, як Д.Багалій, О.Оглоблін, М.Чубатий, Б.Крупницький, О.Домбровський, Н.Полонська-Василенко та інші. До М.Грушевського в Галичині ніхто спеціально не займався підготовкою наукових кадрів національних істориків. Він першим звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наукову школу, діяльність якої охоплювала такі напрями: освітній (підготовка істориків-професіоналів), науково-дослідницький (розробка широкого кола проблем історії України), археографічний (проведення експедицій, пошук нових джерел) і видавничий (поширення наукових здобутків через періодичні та спеціальні друковані видання). Професорська посада давала можливість М.Грушевському підбирати собі учнів із найбільш здібних до наукової роботи студентів. Ці студенти (О.Терлецький, Д.Коренець, М.Кордуба, С.Томашівський, С.Рудницький, О.Целевич, В.Герасимчук, І.Джиджора, І.Кревецький, І.Крип'якевич та ін.) творили ядро його історичної школи⁵².

Складність об'єктивних умов, у яких перебувала українська наука кінця XIX – початку XX століття в Галичині, а саме відсутність належної матеріальної допомоги з боку держави, не могли сприяти організаційному становленню української наукової школи на базі Львівського університету номінально австрійського, а фактично польського (у Західній Європі саме університети були базою кристалізації наукових шкіл). Це було причиною того, що Львівська історична школа М.Грушевського опиралася перш за все на НТШ, його історично-філософську секцію. Виключення української історії зі сфери університетської науки, на думку М.Грушевського, прирекли її на аматорські дослідження, а відсутність наукового регулятора, яким є академічна наука, призвели до зниження критично-методологічних критеріїв історичних праць⁵³. М.Грушевський своєю історичною школою заклав солідну інституційну базу під дослідження рідної історії дійсно наукового характеру, сприяючи науково-критичному опрацюванню її проблем.

Головними формами організаційної діяльності школи М.Грушевського, її творчим осередком були засідання історичного семінару у Львівському університеті та історично-філософської секції НТШ під його керівництвом. Особливо багато учні почерпнули на історичних семінарах-вправах. “Там обговорювався, – згадує учень М.Грушевського М.Чубатий, – не тільки сам предмет семінарської праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного дослідження та джерелознавства”⁵⁴. Широта методологічного кругозору М.Грушевського, його вміння надавати своїм семінарським вправам новаторського характеру сприяли ґрунтовному оволодінню учнями науковими методами дослідження. Проблема методології та методики історичних досліджень М.Грушевський не присвятив спеціальних праць, проте його міркування із цього приводу знаходимо в багатьох роботах ученого, що дозволяє реконструювати його візію зазначених проблем⁵⁵. Можна погодитися з дослідником методології М.Грушевського В.Тельваком, що, як і в “більшості українських істориків тієї доби, це був позитивізм “другої хвилі” з притаманним йому синтезом сциєнтизму, документальності, критичності та комюлятивності знання, з одного боку, і модерністських новацій (індивідуалізм, психологізм, поліфакторність) – з іншого”⁵⁶. Ще в 1895 р. в одній зі своїх рецензій М.Грушевський чітко зазначив значення методології: “уважав я найбільше на методологічну сторону праці; як тон, кажуть робить музику, так від методи починається наука, тому ся сторона й заслуговує особливої уваги. Всякий в праці науковій мусить виразно відрізнити факт від догадки або відомости незафактованої; фактичний вивод може постати тільки на основі фактів; на догадках і суперечних відомостях можна збудувати тільки гіпотезу, яку можна ставити тільки як гіпотезу, з резервою і яка тільки через довгу перевірку новими датами може придбати собі віру”⁵⁷. Як зазначає професор Л.Зашкільняк, учений застерігав своїх учнів від міфологізації минулого, а така небезпека існувала, оскільки “під впливом суспільно-політичних і науково-пізнавальних чинників поширились неоромантичні підходи до минулого, що проявлялися в ідеалізації і модернізації подій та явищ минулого на догоду тогочасним політичним завданням”⁵⁸. Урешті, неоромантичних впливів не уникла того часу жодна європейська національна історіографія, у тому числі польська та українська, для яких питання соціальних функцій історії було нерозривно пов'язане з ідеологією й політикою⁵⁹. М.Грушевський закликав “... рішуче п'ятнувати всякий прояв ігноранції й легковаження наукових вимог”⁶⁰, бо не бажано “дістати покоління національних Нарцисів... самозалюблених, до затрати всякої об'єктивності”⁶¹. Серед основних принципів історичного дослідження вчений звертав найбільшу увагу на об'єктивне й критичне ставлення до предмета дослідження. “Розуміється, не утворення легенди, – зазначає М.Грушевський, – не вироблення іконного лику мусить бути завданням, а вірне, історичне пізнання дійсності, живої реальної одиниці, що відбила в собі епоху... ми не іконописці, а історики”⁶². Він уміло направляв наукову роботу своїх учнів, підтримував їх начинання, правильно оцінював здобутки, допомагав їм через наукові праці реалізувати себе як особистість. Більшість із них згодом стали дійсними членами НТШ. Серед них бачимо прізвища С.Томашівського (став дійсним членом 1898 р.), М.Кордуби (1903 р.), І.Кревецького (1907 р.), І.Крип'якевича, (1911 р.), І.Джи-

джора (1913р.)⁶³ та інших. Обрання дійсним членом було справжнім науковим відзначенням наукового доробку молодих дослідників.

Важливу роль у процесі інституалізації української історіографії в Галичині відіграла фахова наукова періодика як його інтегральна складова. Об'єктивна необхідність у налагодженні творчих контактів між науковцями та в поширенні їхніх праць диктувала необхідність нових організаційних структур, активізації видавничої діяльності, яка б прискорила обіг наукової інформації й забезпечила більш енергійне входження українських досліджень у європейський науковий простір. Саме це завдання вирішували різноманітні видання НТШ: "Записки НТШ", "Жерела до історії України-Руси", "Етнографічний збірник", "Матеріали до української етнології", "Україно-руський архів" та інші. Серед цих видань особливе місце за науковим насиченням, тематичною різноманітністю, академічним характером, регулярністю друку належить "Запискам НТШ", котрі стали, як зазначає І. Колесник, фактично "центральним органом українознавства"⁶⁴. Дослідники зауважили цікавий факт майже одночасної появи в другій половині XIX ст. різних наукових журналів історичного профілю в країнах Європи (що виглядає як загальна тенденція в тогочасній європейській історіографії). Так з'являються французький "Revue Historique" (1876 р.), англійський "English Historical Review" (1887 р.), польський "Kwartalnik Historyczny" (1887 р.), російський "Историческое обозрение" (1891 р.), наші "Киевская Старина" (1891 р.) і "Записка НТШ" (1892 р.)⁶⁵. Не має сумніву, як стверджує Любомир Винар, що видання НТШ того часу не поступалися науковим рівнем і кількістю перед виданнями інших академій наук. Видання Товариства охоплювали всі важливі царини науки й виразно демонстрували перед світом самобутність українського народу⁶⁶.

Таким чином, у кінці XIX – на початку XX ст. відбувся поступовий перехід від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного, більш системного дослідження української історії. Відсутність координації наукової праці й постійних контактів між дослідниками протягом XIX ст., а також брак відповідної інституційної організації, завдяки якій можна було б реалізувати певні проекти спільними зусиллями, значно стримували науковий поступ. У 90-х рр. XIX ст. українська історіографія ввійшла в якісно новий період свого розвитку, період інституалізації та професіоналізації, який позначився важливими теоретико-методологічними змінами, розбудовою організаційно-інституційних основ науки: заснуванням кафедри історії України у Львівському університеті (1894 р.), перетворенням Товариства ім. Шевченка на наукове (1892 р.), вагомим представленням наукового доробку через власні фахові видання, збільшенням кількості професійних істориків та формуванням першої історичної школи у Львові під керівництвом М. Грушевського. Отже, на рубежі XIX–XX ст. у національно-культурній поліфонії Львова став відчутним голос українського науково-інтелектуального життя як інтегральної частини європейської науки.

1. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України / Б. Крупницький. – Мюнхен, 1959. – С. 2.
2. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / І. Куций. – Тернопіль, 2005. – С. 183.
3. Грицак Я. "Яких то князів були столиці в Києві?.. : до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Я. Грицак // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 84.
4. Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття : школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. – К., 2004. – С. 158.
5. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття) / В. Тельвак. – Нью-Йорк ; Дрогобич, 2002. – С. 25.
6. Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX I XX w. T. IV. – Львів ; Rzeszów, 2006. – С. 146.
7. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / М. Возняк. – Львів, 1924. – С. 18.
8. Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1981. – Т. 29. – С. 277.
9. Шеллінг Ф. Про сутність німецької науки / Ф. Шеллінг // Мислителі німецького романтизму. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 354–355.

10. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т. Комаринець. – К., 1983. – С. 14.
11. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987. – С. 3.
12. Орлевич І. “Руська трійця” і Денис Зубрицький / І. Орлевич // Шашкевичіана. Нова серія. Вип. 3–4. – Львів, 2000. – С. 200.
13. Крип’якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму / І. Крип’якевич. – К., 1962. – С. 6.
14. Зубрицький Д. Історія древняго Галичско-руссаго княжества. Ч. 1 / Д. Зубрицький. – Львов, 1852. – С. 10.
15. Зубрицький Д. Галицкая Русь в XVI веке / Д. Зубрицький // Чтенія Московского общества Истории и Древностей Россійских. – М., 1862. – Кн. 3. – С. 1–84; його ж. Історія древняго Галичско-руссаго княжества, Ч. 1, 2, 3. – Львов, 1852; 1855. – 210 с.; 136 с.; 313 с.; його ж. Начало унии // Чтенія ... – М., 1847–1848. – Кн. 7. – С. 1–82; його ж. Хроніка міста Львова. – Львів, 2001. – 640 с.
16. Куций І. Українська науково-історична думка... – С. 47.
17. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 84.
18. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 267.
19. Киричук О. Львівський Ставропільський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Киричук. – Львів, 2001. – С. 89.
20. Шараневич І. Історія Галицько-Володимирской Руси / І. Шараневич. – Львов, 1863. – 462 с.; його ж. На котром местци нынешного Галича и его окресности стояв старорусскій княжій город Галич? // І. Шараневич // Зоря. – Львов, 1880. – Ч. 12, 13; його ж. Огляд внутрешних відносин Галицкой Руси в другой половине XV столетя / І. Шараневич // Руска Історична Бібліотека. Т. V. – Тернополь, 1886. – С. 107–174; його ж. Старорусскій княжій город Галич / І. Шараневич. – Львов, 1880. – 57 с. та ін.
21. Дідицький Б. Народная история Руси от начала до новейших времен. Ч. 1, 2, 3 / Б. Дідицький. – Львов, 1868, 1870. – 224 с.; 200 с.; 208 с.
22. Грушевський М. Ісидор Шараневич – заслужений галицький історик / М. Грушевський // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – 1902. – Т. 45, кн. 1. – С. 13.
23. Кравець М. І. Шараневич / М. Кравець // Архіви України. – К., 1969. – № 4. – С. 52.
24. Борчук С. Галицькі землі в археологічних студіях Ісидора Шараневича / С. Борчук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 1. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 19.
25. Куций І. Українська науково-історична думка... – С. 56.
26. Зашкільняк Л. Формування новочасної української історіографії в Галичині у XIX столітті / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Т. V. – Rzeszów, 2007. – S. 50.
27. Там само.
28. Ільницький В. Стародавний Звенигород / В. Ільницький. – Львов, 1861. – 23 с.; його ж. Стародавня Теребовля / В. Ільницький. – Львов, 1862. – 15 с.
29. Качала С. Коротка історія Руси / С. Качала. – Тернополь, 1886. – 155 с.
30. Целевич Ю. Історія Скиту Манявского / Ю. Целевич. – Львов, 1887. – 136 с.; його ж. Опришки / Ю. Целевич // Руська історична бібліотека. Т. XIX. – Львів, 1897. – С. 155–295.
31. Партицький О. Скандинавщина в давней Руси / О. Партицький. – Львов, 1887. – 207 с.; його ж. Старинна історія Галичини. Т. 1 / О. Партицький. – Львів, 1894. – 372 с.
32. Барвінський О. Ілюстрована історія Руси од найдавніших до нинішних часов після руских и чужих историков / О. Барвінський. – Львов, 1890. – 282 с. та ін.
33. Див.: Франко І. Руська історична бібліотека / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46, кн. 1. / Іван Франко. – К., 1986. – С. 563–564.
34. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині / І. Чорновол // Wielokulturowe środowisko... Т. II. – Rzeszów, 2004. – S. 265.
35. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа : історія, політологія, право / Д. Дорошенко. – К., 1996. – С. 181.
36. Зашкільняк Л. Формування новочасної української історіографії в Галичині у XIX столітті / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko... Т. V. – Rzeszów, 2007. – S. 53.
37. Грушевський М. Автобіографія / М. Грушевський // Великий українець. – К., 1992. – С. 201.
38. Справозданє про діяльність і розвиток наукового товариства імені Шевченка // ЗНТШ. – 1893. – Т. 2. – С. 173–182.
39. Франко І. Як я став “казенним радикалом” / І. Франко // Життє і слово. – Львів, 1896. – Т. 5. – С. 475–476.
40. Хроніка НТШ. – 1907. – Ч. 31. – С. 2.

41. Див.: Звернення комітету НТШ до громадськості в справі збирання грошей для утворення Української Академії Наук // П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв, М. Грушевський і Academia. – К., 1993. – С. 195–199.
42. Грушевський М. Три академії / М. Грушевський // Вісник Академії Наук України. – К., 1991. – № 11. – С. 95.
43. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка до загального збору 1898 р. / М. Грушевський // ЗНТШ. – 1898. – Т. 21. – С. 10.
44. Див.: ЗНТШ. – 1898. – Т. 23–24. – С. 5–12.
45. ЗНТШ. – 1899. – Т. 26. – С. 4.
46. Біографічні дані про перших дійсних членів НТШ див.: Хроніка НТШ. – 1900. – Ч. 1. – С. 52–98.
47. Грушевський М. Українсько-руські наукові курси / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1904. – Т. XXVIII. – С. 102–103.
48. Грушевський М. Наша політика : матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / М. Грушевський. – Нью-Йорк ; Дрогобич, 2003. – 240 с.
49. Див.: Дашкевич Я. Михайло Грушевський і початки організації української науки / Я. Дашкевич // Вісник Академії Наук УРСР. – К., 1991. – № 9. – С. 54.
50. Кучер Р. Наукове Товариство ім. Шевченка / Р. Кучер. – К., 1992. – С. 22.
51. Див.: Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові / В. Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
52. Там само. – С. 19.
53. Грушевський М. Справа українських катедр і наші наукові проблеми / М. Грушевський // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – С. 52.
54. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр. / М. Чубатий // Український історик. – 1975. – Ч. 3–4. – С. 78–79.
55. Див. докл.: Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського / Л. Зашкільняк // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 233–253; Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Тельвак. – Нью-Йорк ; Дрогобич, 2002. – 236 с.; його ж. Інституційні та теоретичні засади української історичної науки на зламі XIX–XX ст. в науковій діяльності Михайла Грушевського / В. Тельвак // Історія та історіографія в Європі. Вип. 3 : Історична наука як засіб легітимації в Україні та в Німеччині в XX столітті. – К., 2004. – С. 107–115.
56. Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / В. Тельвак, В. Тельвак. – К. ; Дрогобич, 2005. – С. 126.
57. Грушевський М. Рец. на: В. Коцовський. Історико-літературні замітки до “Слова о полку Ігоревім” / М. Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1893–1895. – Т. 5. – С. 10.
58. Зашкільняк Л. Польська історія та історіографія кінця XIX – початку XX ст. в оцінці галицьких українських істориків / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko... Т. III. – Rzeszów, 2005. – S. 239.
59. Зашкільняк Л. Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі XIX і XX століть / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko... Т. II. – Rzeszów, 2004. – С. 278.
60. Грушевський М. Рец. на: Statut Litowski druciej redakcii... – Краків, 1900 / М. Грушевський // ЗНТШ. – 1902. – Т. 50. – С. 16–17.
61. Грушевський М. Історія й її соціально-виховуюче значення / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 186.
62. Грушевський М. Костомаров і новітня Україна / М. Грушевський // Український історик. – 1984. – Ч. 4. – С. 169.
63. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІУ України), ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 25, арк. 49, арк. 73 зв.
64. Колесник І. Українська історіографія XVIII – початок XX століття / І. Колесник. – К., 2000. – С. 57.
65. Тельвак В. Kwartalnik Historyczny – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Тельвак // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2005. – Вип. 1. – С. 320.
66. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка : 1892–1934. – Нью-Йорк ; Дрогобич ; Львів, 2006. – С. 44.

В статье рассматривается процесс перехода от индивидуальных исторических поисков к организованному коллективному, системному исследованию украинской истории в Галичине XIX – начала XX в. Обращено внимание на то, что историографический процесс в Галичине того времени проходил под знаком острой полемики между польскими и украинскими учеными. Отмечено, что на развитии украинской историографии Галичины XIX – начала XX в. преимущественно отразились философско-мировоззренческие доктрины просвещения, романтизма, позитивизма, которые предельно выразились в работах И.Могильницкого, М.Гарасевича, М.Шашикевича, И.Вагилевича, Я.Головацкого, Д.Зубрицкого, И.Ша-

раневича, Б.Дидицького, В.Ильницького, С.Качалы, Ю.Целевича, О.Партицького, А.Барвінського, М.Грушевського і його історическої школи відповідально.

Ключевые слова: українська історіографія Галичини, научне общество ім. Шевченка, М.Грушевський.

The process of transition from the individual historical research to the organized collective, systematic study of Ukrainian history in Galicia XIX and early XX centuries is investigated. The attention is paid to the fact that the historiographical process in Galicia at that time passed under the sign of acute controversy between the Polish and Ukrainian scientists. It is emphasized the fact that the development of the Ukrainian historiography of Galicia XIX – early XX century was determined by the influence of the philosophical doctrine of enlightenment, romanticism, positivism, represented in the works of I.Mogilnytsky, M.Garasevych, M.Shashkevych, I.Vahivych, Y.Holovatskiy, D.Zubrytskiy, I.Sharanevych, B.Didytskiy, W.Ilnytskiy, S.Kachala, Y.Tselevych, O.Partytskiy, O.Barvynskiy, M.Hrushevskiy and his historical school respectively.

Keywords: Ukrainian historiography of Galicia, scientific society named after Shevchenko, M.Grusevskiy.

УДК 94(438): 94(477.83/86): 930.1

Уляна КЛИМ'ЮК

ІДЕЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОЦІНКІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті робиться спроба аналізу польської історіографії під час висвітлення проблеми процесу відновлення й здобуття поляками державності в Галичині напередодні та в роки Першої світової війни. Аналіз наукової розробки проблеми свідчить про зацікавлення науковцями становищем польської політичної думки в Галичині на початку ХХ ст., діяльністю польських політичних партій та репрезентаційних організацій під час війни; важливу роль відведено відомим політичним діячам, а саме Юзефу Пілсудському та Роману Дмовському; зроблено порівняння політичних рухів та зовнішньополітичних орієнтацій.

Ключові слова: ідея польської державності, польсько-українські взаємини, Галичина, історіографічний аналіз.

Здобуття польської державності на початку ХХ ст. завжди було актуальною темою для дослідження в історичній науці, навколо якої і сьогодні не припиняються дискусії. Факт незалежності України й Польщі дає можливість науковцям по-новому підійти до питання ідеї державності двох народів – українців і поляків, розширити поле об'єктивної історичної інформації, яке має на меті звільнити обидві нації від стереотипів національного протистояння, подолати ідеологічні упередження, створити міцний фундамент українсько-польського співробітництва у ХХІ ст.

Мета статті полягає в аналізі наукових розвідок, проведених відомими польськими істориками, адже найбільш широко питання польської державності прослідковане саме в польській історіографії. Наукові дослідження, які проводили активно ще в часи Другої Речі Посполитої, залишаються актуальними й до цього часу. Результатом досліджень є сотні публікацій, документальних збірників, спогадів, монографій, статей. Головними питаннями, які піднімаються в цей період, є: військові події на території польських земель, діяльність польських партій та політичних інституцій, розвиток польської справи на міжнародній арені, створення державних структур під німецько-австрійською окупацією, незалежницька діяльність поляків за кордоном, стосунки із сусідніми народами, особливо українцями, білорусами, литовцями, німцями, чехами. Наукова література, присвячена зазначеній темі, достатньо різнопланова. За хронологією її можна поділити на три групи: до першої входять праці очевидців досліджуваних

процесів; другу групу представляють дослідники міжвоєнного та повоєнного періодів; до третьої відносимо науковців сучасної історичної науки.

Відомою постаттю польської історії ХХ ст. був представник “активістичного” табору*, прихильник Ю.Пілсудського Леон Василевський (L.Wasilewski). Його наукові дослідження присвячені історії польського соціалістичного руху, проблемам міждержавних відносин, баченню польської державності й ролі українського питання зокрема¹. Польські дослідники називали його найбільш відомим знавцем української справи. Історик займався також проблемами націоналістичних рухів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. і в результаті своїх досліджень дійшов висновку, що різноманітні національні питання в Європі ще довго будуть джерелом внутрішнього неспокою². Щодо питання польської державності під час Першої світової війни, то з позицій одного з головних ідеологів Польської партії соціалістичної (ППС) Л.Василевського вибух війни з Росією не був несподіванкою. ППС віддавна поширювала серед польських робітничих груп гасло неможливості уникнення війни, а завданням війни Австрії з Росією є справа незалежності Польщі³.

Досліджуючи питання польської державності, не можна оминати праці ще одного учасника тогочасних подій, який відіграв неоднозначну роль у середовищі польських політичних сил, намісника Галичини протягом 1908–1913 рр. Міхала Бобжинського (M.Bobrzyński) – лідера краківських консерваторів. У польській історіографії його називають “останнім станьчиком”, який усе життя писав одну книжку “Нарис історії Польщі (Dzieje Polski w zarysie)”⁴.

Грунтовним дослідженням польської політичної думки наприкінці ХІХ – першої половини ХХ ст. є праця відомого діяча польської демократичної партії В.Фельдмана (W.Feldman) “Історія польської політичної думки 1864–1914 (Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914)”⁵. Використовуючи широку джерельну базу, автор дав об’єктивну оцінку програмам провідних польських політичних партій: консерваторів, націонал-демократів, людовців, соціалістів. На думку дослідника, Галичина серед інших польських територій єдиною зберегла певну суму національних прав і нормальні умови політичного життя. Тут з великою свободою кристалізувалася думка, відбувалися міжімперські з’їзди, тут без перешкод виходила преса, формувалися постулати польської незалежності та збройної боротьби⁶. А війна могла принести полякам якщо не часткове відновлення польської державності в персональній унії з Австрією під скіпетром Габсбургів, то хоча б приєднання Королівства до Галичини. У тім випадку польський чинник здобув би в Австрії становище, рівнозначне Угорщині, і тоді повстав би справжній польський П’ємонт, звідки можна буде здобувати решту⁷.

Ідеологія націонал-демократів найбільш висвітлена в працях головного ендека Р.Дмовського: “Думки сучасного поляка” (1902 р.)⁸, “Німеччина, Росія і польське питання” (1908 р.)⁹, “Польська політика і відродження держави” (1925 р.)¹⁰ та ін., де він обґрунтував ідею та шлях відбудови польської державності. Ураховуючи реалії кінця ХІХ – початку ХХ ст., відомий політичний діяч уважав нонсенсом програму відновлення Польщі в кордонах 1772 р., і це був принциповий відхід від історичної традиції серед освіченого польського загалу. В основі політичних доктрин націонал-демократії лежала підстава ідеї відродження польської державності, без окреслення її устрою і подібних деталей.

Під час наукової розвідки цієї проблеми особливого аналізу потребують репрезентативні організації. Діяльності Головного національного комітету (ГНК) присвячена праця члена ГНК К.Сроковського (K.Srokowski) “Нарис історії Головного Національного Комітету (Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego)”¹¹. Його опис займає тільки перший рік існування однієї з головних політичних інститутів поляків, що діяли на території Галичини під час Першої світової війни. Одночасно ця праця є спробою зробити стислу історію ГНК як політичної організації, проаналізувати еволюцію політичних поглядів поляків у передвоєнні роки та порів-

* Активістичний табір у середовищі польського суспільства напередодні Першої світової війни об’єднував представників антиросійської орієнтації, які стояли на позиціях того, що за допомогою центральних держав (Німеччини та Австро-Угорщини) можна буде здобути незалежність Польщі на території, що входила до Російської імперії, а звідти мета війни – перемога Австрії та Німеччини над Росією. Головним ідеологом активістичного табору був Юзеф Пілсудський.

няти різні політичні орієнтації. Займаючи посаду секретаря, К.Сроковський, мав свій погляд на всі справи й акти цієї організації. Він трактував ГНК як замкнуту цілість, уважаючи, що на першому році діяльності вона одночасно розвинулася й вичерпала себе.

Одним із відомих істориків Польщі міжвоєнного періоду вважається С.Кутшеба (S.Kutrzeba)¹². Будучи політично пов'язаним з пасивістичним табором*, який критично ставився до політики Німеччини й Австро-Угорщини, він відмовився від співпраці з ГНК, на чолі якого стояв В.Л.Яворський, прихильник австро-польського розв'язання. Багато статей писав під псевдонімом Владислав Вирва (Władysław Wyrwa). Постійно критикував політику Німеччини щодо поляків і підкреслював культурний антагонізм своїх співвітчизників з німцями і росіянами. На його переконання, тільки поразка всіх загарбницьких держав може допровадити до здобуття незалежності. Із цією думкою роздумував над майбутнім устроєм Речі Посполитої. Ототожнював себе з Національною Лігою і Р.Дмовським, однак організаційно не був пов'язаний з жодним політичним угрупованням. За свої політичні переконання був атакований з боку активістів не тільки на шпальтах періодичних видань, але також у Ягеллонському університеті¹³. З плином часу вчений щораз більше ангажувався в політиці, виступаючи з багатьма публіцистичними статтями на тему змінної політичної ситуації. Вважав, що історія, як учителька життя, може надати історикам зброю в боротьбі за краще майбутнє народу. Протягом Першої світової війни С.Кутшеба боровся пером і словом за здобуття Польщею незалежності. Як історик, він належав до покоління неоромантиків¹⁴.

У післявоєнний період польська історіографія найбільше уваги приділяла питанням власного національного руху, політичним партіям та угрупованням, що перебували під владою Австро-Угорської та Російської імперій. З'являються нові дослідження стосовно періоду Першої світової війни, який в історії трактується як перехідний етап між епохою після поділів та утворенням нової держави. Тому історики висвітлюють цей період по-різному. Більшість із них: Г.Верещицький (H.Wereszycki)¹⁵, М.Кукель (M. Kukiel)¹⁶, С.Кеневич (S.Kieniewicz)¹⁷, П.Вандич (P.Wandycz)¹⁸, Ю.Бушко (J.Buszko)¹⁹ – у своїх працях трактують цей період як історію Польщі під владою загарбницьких імперій (pod zaborami). Інша група істориків вважає, що епоха Польщі під владою імперій закінчилася до початку Першої світової війни. До цієї групи дослідників належать В.Побог-Малиновський (W.Pobog-Malinowski)²⁰, К.Гроньовський (K.Groniowski), Я.Сковронек (J.Skowronek), Я.Здрада (J.Zdrada). Учені, зокрема, свої праці розпочинають від початку військових справ у 1914 р., бо, на їхню думку, важко пояснити утворення Другої Речі Посполитої без подій Першої світової війни²¹.

Польська історіографія 1950–1980-х рр. в основному була зосереджена над проблемами політичного життя Галичини. Здійснювалися дослідження над діяльністю політичних партій. Наприклад, діяльності ППС присвятили праці такі науковці: Г.Яблонський (H.Jabłoński)²², Ф.Тих (F.Tych)²³, Я.Холзер (J.Holzer)²⁴. Зокрема, Г.Яблонський є добре відомим польським істориком, який свого часу широко показав цілісну картину політичних подій, що відбувалися на польських землях у період Першої світової війни. Автор у своїй книзі «Політика ППС у роки війни 1914–1918 рр.»²⁵ головну увагу приділяв ППС, партії, яка в майбутній історії Польщі відіграла важливу роль, а також її головним політичним діячем. Відомим дослідженням з історії польської соціал-демократичної партії є праці В.Найдус (W.Najdus)²⁶. У її роботах прослідковано генезу польського соціалістичного руху на території Галичини. Дослідниця, зокрема, багато уваги приділяла діяльності відомих польських політичних діячів, таких як І.Дашинський, З.Марек, а також висвітлювала діяльність репрезентаційних інституцій, зокрема ГНК. Політичним становищем селянських та людових партій займався польський історик К.Дунін-Вонсович (K.Dunin-Źasowicz)^{27–28}.

Великим зацікавленням для дослідників була діяльність Легіонів та конспіративної Польської військової організації (ПВО). Деякі історики польський військовий стан визнавали вирішальним чинником у здобутті Польщею незалежності. Перші праці на цю тематику були

* Пасивістичний табір виражав інтереси антинімецької орієнтації серед представників польської політичної еліти, яка першою умовою здобуття незалежної Польщі вважала поразку Німеччини в Першій світовій війні. Головним прихильником цього табору був Роман Дмовський.

написані в міжвоєнний період, а для нашого дослідження важливою є робота В.Ліпінського (W.Lipinski) “Збройна боротьба за незалежність Польщі (1905–1918 pp.)”²⁹.

У польській історіографії одним із найбільш відомих знавців політичного життя Галичини вважається Ю.Бушко^{30–32}. Знаний історик у своїх наукових розробках неодноразово підкреслює значимість Галичини для відновлення державності поляків і багато уваги приділяє відомій у польській літературі концепції “триалізму”, за якої Галичина мала відіграти роль “Польського П’ємонту”. Він зазначає, що настрої польської людності в Галичині у хвилі вибуху війни були рішуче об’єднані навколо проавстрійської орієнтації, а точніше – навколо орієнтації на Австрію, за підтримки якої можна було розв’язати польське питання³³.

У 1980 р. вийшла праця Я.Моленди (J.Molenda) “Піلسудчики та національні демократи 1908–1918 pp. (Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918)”³⁴, яка була однією з перших праць порівняльного характеру головних політичних течій серед поляків у першій чверті ХХ ст. Історик проаналізував основи ідеології та політичну суперечку за період Першої світової війни поляків, репрезентованих ендеками й пілсудчиками. Наукові розробки над зовнішньополітичними орієнтаціями в середовищі поляків проводили відомі польські історики В.Сулея (W.Suleja)³⁵, Г.Ціmek (H.Cimek)³⁶. Історію пасивістичного “Міжпартійного кола”, який діяв на території Польського королівства, описав Ч.Козловський (Cz.Kozłowski)³⁷. З.Паяк (Z.Pajak) своє дослідження присвятив діяльності Центрального національного комітету на території Польського королівства³⁸. Важливим компонентом польської справи під час Першої світової війни є межа зацікавлення, яку вона здобувала на міжнародній арені. Таким науковим дослідженням є монографія вищезгаданого польського історика В.Сулеї “Тимчасова державна рада”³⁹, яка висвітлює передумови прийняття акта 5 листопада та утворення нової державної структури ТДР.

У новітній період польська історіографія збагатилася новими кількісними дослідженнями з історії польської політичної думки. Серед таких праць великої уваги заслуговує робота Т.Неленча (T.Nałęcz) “Польська ірредента (Irredenta Polska)”⁴⁰. На думку автора монографії, *ірредента* – слово, яке часто ототожнюють зі словом *незалежність*, однак це не те саме. Ірредента становила “вирізку” незалежницької думки, яка відрізнялася тільки радикальними методами боротьби. Ірредентична думка народилася після розподілів Речі Посполитої, коли частина суспільства прагнула повернути державність. На переломі XVIII і XIX ст. викристалізувалися дві різні ірредентичні концепції: легіонова, метою якої було утворення польських військових кадрів, і революційна, яка пов’язувала боротьбу за незалежність без залежності й допомоги ззовні⁴¹. Праця Т.Неленча концентрує свою увагу на обставинах повстання й розвитку польської думки в умовах існування тогочасних політичних рухів.

Польське питання в політиці Австро-Угорщини та Німеччини в період Першої світової війни висвітлюють у своїх працях польські історики Д.Шимчак (D.Szymczak) і Л.Гросфельд (L.Grosfeld). Зокрема, Д.Шимчак простежує еволюцію польських політичних поглядів через призму відносин між Габсбургами та Гогенцоллернами. У результаті свого дослідження історик дійшов висновку, що в період Великої війни польська справа підлягала важким випробуванням у відносинах між Австро-Угорщиною та Німеччиною, тісно пов’язані з тією проблемою інтереси двох імперій були досить різними, а їхня суть постійно змінювалася зі зміною подій на фронтах війни⁴². Л.Гросфельд, характеризуючи політику центральних держав щодо відродження польської державності, підкреслив, що політичні прагнення Німеччини та Австро-Угорщини супроводжував взаємний інтерес, щоб рішення, запропоноване одним із союзників, не вийшло на шкоду іншому⁴³.

Найбільш яскравими лідерами польської політичної еліти того часу можна вважати Р.Дмовського та Ю.Пілсудського. Обидва політики залишили за собою багату політичну спадщину, у результаті чого їхня діяльність стала об’єктом дослідження багатьох науковців. Серед істориків, які досліджували політичну діяльність Ю.Пілсудського, варто виокремити А.Гарлицького (A.Garlicki)⁴⁴, вищезгаданого В.Сулею⁴⁵, Р.Швентика (R.Świętek)⁴⁶. Постаті Р.Дмовського присвячені наукові розвідки К.Кавальця (K.Kawalec)⁴⁷, М.Лагоди (M.Łagoda)⁴⁸, Р.Вапінського (R.Wapiński)⁴⁹. Окремі дослідники, такі як Я.Цабай (J.Cabaj)⁵⁰ і М.Гертих (M.Giertych)⁵¹, присвятили свої роботи порівняльній характеристиці діяльності польських політиків.

Велике зацікавлення серед польських дослідників викликає ставлення поляків до сусідніх народів. Особливу увагу польські історики присвятили польсько-українським відносинам. Одним із перших, хто зробив спробу проаналізувати ставлення австрійського уряду та польських політичних сил до української справи в Австро-Угорській імперії, був Я.Грухала (J.Gruchala)⁵². Історик провів глибоке дослідження польсько-українських відносин 1891–1908 рр. та українського питання в зовнішній політиці імперії Габсбургів. Важливими для нас є праці Т.Дабковського (T.Dąbkowski)⁵³, Ч.Партача (Cz. Partacz)⁵⁴, Л.Мрочки (L.Mroczka)⁵⁵. В основі їхніх досліджень знаходиться польсько-українське протистояння на тлі передвоєнних подій. Позиція щодо українського чинника в цих авторів є досить різною, та в основному дослідники трактують успіхи українського національно-культурного руху й посилення політичних вимог українських політичних партій як процес зазіхання на “польський П’ємонт”. Погіршення польсько-українських відносин пов’язують зі збільшенням прав та можливостей для розвитку українців Галичини*.

Таким чином, питання ідеї польської державності було й залишається актуальною темою для дослідження в польській історіографії. Опрацьовані в процесі дослідження різноманітні історіографічні матеріали дозволили скласти загальне уявлення про зміст, характер і зумовленість ідеології та політики провідних польських та українських політичних течій стосовно ідеї польської державності в Галичині на початку ХХ ст. Проте ще залишається ряд нерозкритих питань і неотриманих відповідей щодо ідеологічних та політичних чинників, які впливали на політичну ситуацію в Галичині. Тому тільки об’єктивне висвітлення наявної історичної інформації забезпечить нове розуміння власної історії поляками та українцями, що, у свою чергу, може припинити численні дискусії між двома сусідніми народами.

1. Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / L. Wasilewski. – Warszawa : Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego, 1934. – 146 s.
2. Stoczewska B. Litwa, Białorus, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego / B. Stoczewska. – Kraków : Księgarnia Naukowa, 1998. – 397 s.
3. Archiwum Akt Nowych (AAN), zespół 390 (Akta Leona Wasilewskiego), sygn. 13. PPS a Rosja, Komunizm, nacjonalizm, wojna (1905–1944), kat. 84.
4. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. T. III. – Warszawa ; Kraków ; Lublin ; Łódź ; Poznań ; Wilno ; Zakopane : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1931. – 439 s.
5. Feldman W. Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914 / W. Feldman. – Warszawa, 1933. – 389 s.
6. Op. cit. – S. 351.
7. Op. cit. – S. 352.
8. Dmowski R. Wybór pism / wybrał i opracował R. Wapiński. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1990. – 346 s.
9. Дмовский Р. Германия, Россия и польский вопрос / Р. Дмовский. – С. Пб., 1909. – 292 с.
10. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa / R. Dmowski. – Warszawa, 1988. – Т. I. – 205 s.
11. Srokowski K. NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego / K. Srokowski. – Kraków : Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1923. – 376 s.
12. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. T. 1 / S. Kutrzeba. – Lwów ; Warszawa : Księgarnia Polska B. Połonieckiego, 1925. – 320 s.
13. Biliński P. Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna / P. Biliński. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. – S. 43–44.
14. Op. cit. – S. 59.
15. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864–1918 / H. Wereszycki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1990. – 309 s.
16. Kukiel M. Dzieje Polski porozbirowe 1795–1921 / M. Kukiel. – Paris : Wydawnictwo Spotkania, 1983. – 743 s.
17. Kieniewicz S. Historia Polski 1975–1918 / S. Kieniewicz. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 611 s.
18. Wandycz P. Pod zaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918 / P. Wandycz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994. – 551 s.

* Матеріал для статті зібраний при допомозі Фонду Музей історії Польщі (Fundusz stypendialny MHP).

19. Buszko J. Galicja 1856–1914. Polski Piemont / J. Buszko. – Warszawa : KAW, 1989. – 80 s.
20. Pobóg-Malinowski W. Narodowa Demokracja 1887–1918 / W. Pobóg-Malinowski // Fakty i dokumenty. – Wydanie drugie. – Londyn : Polska Fundacja Kulturalna, 1998. – 237 s.
21. Sowa A. Sprawa polska w okresie I wojny światowej – stan badań // Przemyskie zapiski historyczne. R. XVI–XVII: 2006–2009 / Studia i materiały poświęcone historii Polski Południowo-Wschodniej. – Przemysł : Polskie Towarzystwo Historyczne, 2010. – S. 39–57.
22. Яблонский Г. Великий Октябрь и независимость Польши / Г. Яблонский ; пер. пол. Т. Манусевич. – М. : Прогресс, 1967. – 125 с.
23. Tych F. PPS-Lewica w latach wojny 1914–1918 / F. Tych. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1960. – 238 s.
24. Holzer J. Polska w pierwszej wojnie światowej / J. Holzer, J. Molenda. – Wyd. I. – Warszawa : Wiedza Powszechna. – 1963. – 380 s.
25. Яблонский Г. Политика Польской социалистической партии во время войны 1914–1918 гг. / Г. Яблонский. – М. : Изд-во иностранной л-ры, 1963. – 181 с.
26. Najdus W. Ignacy Daszyński, 1866–1936 / W. Najdus. – Warszawa : Czytelnik, 1988. – 564 s.
27. Dunin-Wąsowicz K. Dzieje stronnictwa Ludowego w Galicji / K. Dunin-Wąsowicz. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1956. – 267 s.
28. Dunin-Wąsowicz K. Ludowcy i socjaliści w Galicji / K. Dunin-Wąsowicz // “Chłopi–naród–kultura”. T. 1. – Warszawa, 1996. – S. 201–207.
29. Lipinski W. Walka zbrojna o niepodległość Polski (w latach 1905–1918) / W. Lipinski. – Warszawa, 1990. – 438 s.
30. Buszko J. Galicja 1856–1914. Polski Piemont / J. Buszko. – Warszawa : KAW, 1989. – 80 s.
31. Buszko J. Galicyjskie dziedzictwo II Rzeczypospolitej / J. Buszko // Galicja i jej dziedzictwo. T. 1 : Historia i Polityka / red. W. Bonusiak, J. Buszko. – Rzeszów, 1994. – S. 187–199.
32. Buszko J. Polacy w parlamencie Wiedeńskim 1848–1918 / J. Buszko. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 460 s.
33. Op. cit. – S. 315.
34. Molenda J. Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918 / J. Molenda. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1980. – 523 s.
35. Suleja W. Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada 1916 r.) / W. Suleja. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. – 326 s.
36. Cimek H. Myśl polityczna stronnictw ludowych w kwestii niepodległości Polski w latach 1914–1919 / H. Cimek. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Cła i Logistyki, 2007. – 107 s.
37. Kozłowski Cz. Działalność polityczna Koła Międzypartyjnego w latach 1915–1918 / Cz. Kozłowski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1967. – 290 s.
38. Pająk J. O rząd i armię. Centralny Komitet Narodowy (1915–1917) / J. Pająk. – Kielce : Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2003. – 422 s.
39. Suleja W. Tymczasowa Rada Stanu / W. Suleja. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1998. – 238 s.
40. Nałęcz T. Irredenta Polska / T. Nałęcz. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1987. – 361 s.
41. Op. cit. – C. 5–6.
42. Szymczak D. Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko-austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego / D. Szymczak. – Kraków : AVALTON, 2009. – 423 s.
43. Grosfeld L. Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej / L. Grosfeld. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. – 390 s.
44. Garlicki A. Józef Piłsudski 1867–1935 / A. Garlicki. – Warszawa : Czytelnik, 1990. – 783 s.
45. Suleja W. Józef Piłsudski / W. Suleja. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. – 436 s.
46. Świętek R. Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918 / R. Świętek. – Kraków : PLATAN, 1998. – 950 s.
47. Kawalec K. Roman Dmowski / K. Kawalec. – Warszawa : Dig, 1999. – 84 s.
48. Łagoda M. Dmowski, naród i państwo. Doktryna polityczna “Przeglądu wszechpolskiego” (1895–1905) / M. Łagoda. – Poznań, 2002 – 287 s.
49. Wapiński R. Roman Dmowski / R. Wapiński. – Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1989. – 392 s.
50. Cabaj J. Dmowski i Piłsudski – dwie koncepcje niepodległościowe / J. Cabaj // Powrót Polski do rodziny wolnych narodów / red. J. Konefał, S. Bober. – Lublin : Polichymnia, 2009. – S. 52–75.
51. Giertych M. Dmowski czy Piłsudski? / M. Giertych. – Wrocław : Wydawnictwo “Nortom”, 1995. – 139 s.
52. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914) / J. Gruchała. – Katowice : Uniwersytet Śląski, 1988. – 146 s.
53. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / T. Dąbkowski. – Warszawa : PAN, 1985. – 326 s.

- ⁵⁴. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego: Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji latach 1888–1908 / Cz. Partacz. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996. – 280 s.
- ⁵⁵. Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923 / L. Mrocza. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. – 219 s.

В статті делается попытка анализа польской историографии проблемы провозглашения поляками государственности в Галиции накануне и в годы Первой мировой войны. Анализ научной разработки проблемы свидетельствует о интересе научными работниками положения польской политической мысли в Галиции в начале XX в., деятельности польских политических партий и репрезентационных организаций в условиях войны. Существенная роль уделена известным политическим деятелям – Юзефу Пилсудскому и Роману Дмовскому, сравниваются политические движения и внешнеполитические ориентации.

Ключевые слова: идея польской государственности, польско-украинские отношения, Галиция, историографический анализ.

This article attempts to analyze the Polish historiography in the coverage problem recovery process and gaining statehood by the Poles in Galicia before and during the First World War. In particular, scientific analysis of the problem indicates the position of the Polish scientists interested in political thought in Galicia in the early twentieth century, the activities of Polish political parties and representative organizations during the war, the important role is given, for the well-known political figures, namely Y.Pilsudski and R.Dmowski, political movements and foreign policy orientation are compared.

Keywords: the idea of the Polish statehood, the Polish-Ukrainian relations, Galicia, historiographic analysis.

УДК 930.2: 94(477.8)

Ірина ГАЛАЙЧУК

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті проаналізовано основні тенденції національної історіографії суспільних процесів у Галичині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.), а саме: висвітлено погляди сучасних вітчизняних науковців на встановлення німецького окупаційного режиму в Україні та “галицьку модель” окупаційної політики краю.

Ключові слова: історіографія, нацистський режим, Галичина, суспільні процеси, німецька окупація.

Історія України періоду 1939–1945 рр. посідає провідне місце в усьому вітчизняному історіописанні. Характерними особливостями сьогоденного етапу розвитку української історичної науки є пошук науковцями нових підходів і методик у вивченні проблеми Другої світової війни. Наразі вказана проблема викликає значне зацікавлення істориків. Це пояснюється новими процесами, які відбуваються в суспільстві. Вони дозволили значно ширше залучити необхідні архівні документи й матеріали, заповнити “білі плями”, підняти раніше замовчувані теми, з нових позицій розглянути складні й неоднозначні процеси, які мали місце в роки війни.

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії та історіографії Другої світової війни, розкриття ролі й місця у війні України та українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об’єктивного наукового дослідження та висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань і стереотипів, які були характерними й домінуючими в історіографії попередніх років. Після проголошення незалежності нашої держави актуальним стало об’єктивне вивчення історії окремих регіонів, зокрема Галичини.

Мета статті – розкрити домінуючі тенденції розвитку історіографії історії Другої світової війни, проаналізувати найбільш гострі й суперечливі проблеми зазначеної теми. Джерелом для її написання стали найважливіші історичні праці, які характеризують історіографічний процес у незалежній Україні.

На думку дослідника О.Маруценка, одним із перших про необхідність створення нової історіографії проблеми, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, висловився авторитетний дослідник воєнної історії М.Коваль. Саме йому належить ряд ґрунтовних праць, у яких здійснюється історіографічне й історіософське осмислення подій Другої світової війни та формування її нової історичної концепції. Зокрема, у працях М.Ковалю з позицій фахівця української історії, уперше у вітчизняній історіографії окремо виділено й розкрито таке поняття, як “український військово-політичний фактор у Другій світовій війні”, обґрунтовано тезу про масовий, народний характер національно-визвольного руху на заході України¹. Автор намагається долучитися до формування повноцінної наукової концепції, адекватно відобразити й тлумачити центральні віхи історії Другої світової війни, в епіцентрі якої була й Україна як воєнний і геостратегічний фактор, як центральна ділянка воєнних дій.

Сучасна національна історіографія звернулася до розкриття проблем, які тривалий час були “білими плямами”. Зокрема, це стосується дослідження регіональних особливостей і специфіки окупаційного режиму та його політики в різних регіонах України. На прикладі Галичини їх розробляє А.Боляновський². Характерною рисою його досліджень є прагнення з’ясувати суть окупаційного режиму в Генеральній Губернії загалом і Галичині зокрема. Значну увагу дослідник приділив спробам вироблення керівництвом дистрикту “Галичина” так званої “галицької моделі” окупаційної політики, “спеціального статусу” Галичини у складі Генерального Губернаторства. Автор присвятив свої публікації малодослідженим соціальним аспектам гітлерівського “нового порядку”, національній політиці нацистської Німеччини в цьому краї, надав відомості про культурну, освітню та релігійну політику нацистської влади у 1941–1944 рр.³.

Важливому аспекту встановлення німецького окупаційного режиму та його впливу на соціальну політику в Галичині приділяє увагу дослідник Б.О.Ярош у монографії “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30–50-х рр. ХХ ст. (історико-політичний аспект)”⁴. Як зазначив дослідник, “на окупованих українських землях німці впроваджували заходи для ліквідації будь-яких ознак державності, насамперед територіальної єдності”. Берлін розділив Україну на кілька окремих частин з відмінним окупаційним режимом. Львівська, Станіславська, Тернопільська й Дрогобицька області склали дистрикт “Галичина”, який було приєднано до Краківського генерального генерал-губернаторства, очолюваного Г.Франком. Гітлер заявив, що на окупованих землях “необхідно впроваджувати найжорстокіший режим”⁵. Окреслюючи соціальну політику нацистського режиму, автор зазначив, що, “втілюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувалися вказівками про максимальну експлуатацію місцевого населення в інтересах Рейху”⁶. Окрім того, дослідник характеризує трудові зобов’язання українців різних вікових категорій.

Достатньо вагому частину матеріалів, що стосуються періоду німецької окупації, опубліковано на сторінках джерельно-історіографічного видання “Архіви окупації”⁷. У третій частині цього збірника – “60 років по війні. Роздуми істориків” – містяться одні з останніх наукових праць відомих українських дослідників, які висвітлюють різні аспекти окупаційної політики в Україні, і в Галичині зокрема. Це передовсім публікації таких відомих істориків, як О.Лисенко, В.Нестеренко, І.Ветров, Г.Стефанюк, І.Поїздник та ін.

Зокрема, О.Лисенко та В.Нестеренко в статті “Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект”⁸, розглядаючи окупаційний режим у різних регіонах України, вказували, що 1 серпня 1941 р. чотири західні області УРСР були включені до складу польського Генерального Губернаторства – Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська (без північних районів), площею понад 48 тис. км² під назвою “Дистрикт Галичина” із центром у Львові (Ламберг). Аналізуючи адміністративно-територіальний устрій, автори стверджували, що дистрикт поділявся на окружні староства (крайзгауптманшафти), які, у свою чергу, ділилися на “бецирки” та “ландгемайнди” (сільські громади). Також існували так звані виділені міста (крайзфрайштадти). Усього налічувалося 17 крайзгауптманшафтів і міст, які прирів-

нювалися до них за значенням (крайзфрайштадтів). Крайзгауптманшафти мали від двох до п'яти округів (бецирків)⁹.

Вагомий внесок у розробку питання відносно становища галицького суспільства в роки Другої світової війни здійснила дослідниця Г. Стефанюк¹⁰. Так, у дослідженні “Українське питання в контексті німецької східної політики” історик відобразила місце України в політичних планах нацистської адміністрації, а також проаналізувала адміністративний поділ її територій між райхскомісаріатом Україна, Трансністрією та Генеральною Губернією¹¹.

У брошурі В. Офіцинського “Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти”¹² проаналізовано особливості політичного розвитку та суспільно-політичного становища в Галичині на основі аналізу ряду періодичних видань, а саме “Станіславського слова”, “Української школи”, “Львівських вістей”, “Українських щоденних вістей”. Автор на підставі матеріалів зазначених видань значну увагу приділив особливостям німецького адміністративного управління в Галичині, діяльності Українського центрального та краевого комітетів, їх ролі у розвитку освіти в зазначений період, прослідкував специфіку взаємодії української влади та населення з німецьким режимом на різних етапах Другої світової війни.

У сучасних історичних дослідженнях належну увагу приділено висвітленню становища галицького суспільства у 1941–1944 рр. У такому контексті цікавими є праці І. Андрухів та П. Кам'янського “Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз”¹³, а також І. Андрухів та А. Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)”¹⁴. У вищевказаних дослідженнях автори розглядають політичне, соціально-економічне, культурне та релігійне становище Станіславщини (Івано-Франківщини) у період становлення радянської влади, а також німецької окупації. Зокрема, висвітлено такі аспекти, як спротив колективізації, релігійним утискам з боку радянської влади та німецьких окупаційних властей, окремі аспекти важкого становища української освіти в роки німецької окупації.

У новітній українській історіографії дослідження українсько-польських стосунків у роки Другої світової війни має системний науково-дослідницький характер. Найбільш помітний внесок у розробку зазначеної проблеми зробили І. Іллюшин¹⁵, Ю. Сливка¹⁶, О. Лисенко¹⁷, О. Марущенко¹⁷, В. Сергійчук¹⁸, Ю. Шаповал¹⁹, Л. Зашкільняк²⁰, В. Трофимович²¹ та інші вчені.

Упродовж багатьох років науковці обговорювали всі без винятку, у тому числі й не зовсім приємні, сторінки спільного минулого, а політики на підставі підготовлених ними матеріалів: збірників документів, монографій, публікацій у науковій періодиці – крок за кроком наближалися до порозуміння, свідченням чого була зустріч Президентів Польщі та України на Волині влітку 2004 р. Науковим наслідком цих зусиль стала публікація матеріалів Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” під назвою “Україна – Польща: важкі питання”²². Завдяки цьому дослідники та широкий читачський загал одержали змогу ознайомитися з документальними матеріалами, які дають можливість громадянам двох країн краще зрозуміти один одного, коли йдеться про суперечливі епізоди їхнього історичного буття.

Дослідник О. Марущенко зазначив, що й польські, й українські науковці розглядають, в основному, тільки втрати польського населення. Про підрахунки втрат українського населення перед дослідниками питання не стояло. Автор акцентував увагу на тому, що в новітніх наукових працях справедливо наголошується на відсутності в українській історіографії детальних досліджень і підрахунків польських та українських жертв, на необхідності проведення вченими науково-виваженого й більш-менш точного обліку втрат з обох сторін, а також представлення їх балансу, неприпустимості маніпулювання заздалегідь неправдивою інформацією про кількість жертв обопільного протистояння.

Пострадянський період у вітчизняній історіографії характеризується підвищеною увагою до історії ОУН і УПА в період Другої світової війни. Політичної гостроти цій темі надає та обставина, що донині живі учасники Великої Вітчизняної війни й радянські партизани, з одного боку, та бійці ОУН і військовики УПА – з іншого. Війна розділила їх ідеологічними та військово-політичними бар'єрами. “Вони й донині, – слушно зазначив О. Лисенко, – перебувають на

«передовій», хоча воюють не зброєю, а словами»²³. За підрахунками О.Лисенка й О.Маруценка, лише протягом п'яти років (1998–2002) з'явилося понад 1 400 публікацій на цю тему²⁴.

У 1997 р. Кабінет Міністрів України, на виконання доручення Президента України від 28 травня 1997 р., затвердив Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА у складі віцепрем'єр-міністра (голова), ряду міністрів, керівників відомств і установ. В Інституті історії України НАН України було сформовано робочу групу істориків при Урядовій комісії під керівництвом заступника директора інституту професора С.В.Кульчицького. Упродовж семи років (1998–2004) робоча група випустила у світ 28 книг загальним обсягом 5 819 с. (293,8 друк. арк.)²⁵. За результатами вивчення проблеми ОУН–УПА 2005 року було видано підсумковий документ «Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА», а також підсумкову колективну монографію «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси».

Аналізуючи й узагальнюючи цю величезну дослідницьку роботу, проведену після здобуття Україною незалежності, можна зробити такі висновки. По-перше, історики ввели в науковий обіг багатющий фактичний матеріал, що висвітлює націоналістичний рух у роки війни. Сьогодні в розпорядженні дослідників знаходяться десятки томів архівних матеріалів з історії ОУН і УПА. По-друге, спростовано міфи, створені радянською історіографією. Історики переконливо довели, що неможливо характеризувати український націоналізм як «ворога українського народу», що радянська історіографія неправомірно відкидала національно-визвольні мотиви в боротьбі ОУН та УПА.

У контексті суспільних процесів у Галичині в 1941–1944 рр. важливими є питання культури, а саме освіти, науки, релігії тощо. Серед праць сучасних вітчизняних істориків найвагомішим внеском у наукову розробку вказаної проблематики є монографія Н.Антонюк «Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.)»²⁶. Автор, зокрема, спираючись на матеріали періодичної преси, яка виходила в Генеральній Губернії в період німецької окупації, визначила етапи й особливості культурного процесу на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни через аналіз стану його основних складових: освіти і науки, літератури і мистецтва, релігійного життя, видавничої діяльності.

Становище церкви та міжконфесійні відносини, зокрема в Галичині в зазначений період, висвітлили дослідник О.Лисенко в монографії «Церковне життя в Україні 1943–1946»²⁷ та О.Рєєнт і О.Лисенко в праці «Українська національна ідея та християнство»²⁸. У вказаних дослідженнях йдеться про те, що, проголосивши віротерпимість, нацистські ідеологи виступали проти релігійної свободи, планували використати релігійний чинник для зміцнення окупаційного режиму, узяти під свій контроль церковне життя й перешкоджали консолідації населення на релігійному ґрунті. Загалом релігійна політика окупантів була спрямована на перетворення церкви на пропагандистське знаряддя окупаційної адміністрації, інспірування конфліктів у релігійних громадах, розпалювання ворожнечі між різними конфесіями й течіями однієї релігії.

Не менш цікавою є публікація І.Поїздник «Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр.»²⁹. Проаналізувавши релігійне становище в Галичині в період німецької окупації, дослідниця зазначила, що в регіоні відбулася переоцінка ставлення до німецької політики не лише духовенством різних конфесій, а й населенням краю. На думку історика, церква повинна була консолідувати народ у час великих випробувань, а вірні – виступити єдиною силою проти ворога. Друга світова війна створила нові історичні реалії, у межах яких відбулась еволюція міжконфесійних відносин на території Галичини. Як свідчить аналіз історичних фактів, вона здійснювалася передусім під впливом суспільно-політичних чинників, домінуючим з яких була політика окупаційної влади в церковно-релігійній сфері. Певну конкуренцію владному чиннику становила діяльність національного руху, який змагався за реалізацію своїх програмних засад, зокрема створення національної держави. «У межах нового державного утворення важливе значення мала відіграти національна церква. Чинники власне релігійного життя виявилися підпорядкованими суспільно-політичним обставинам», – зазначила дослідниця³⁰.

Виходячи з важливості й перспективності історико-біографічних досліджень, у 90-х роках вітчизняні науковці звернулися до вивчення діяльності видатних політичних, громадських і

духовних діячів, зокрема глави Української греко-католицької церкви митрополита А.Шептицького. Деякі підсумки щодо цієї роботи зробив ужгородський історик М.Вегеш³¹, відзначаючи високу оцінку сучасними авторами подвижницької діяльності А.Шептицького, його значний внесок у функціонування Української греко-католицької церкви й культурно-освітнього життя в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу, спростовуючи висновки радянських учених про “буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність галицького митрополита”³².

У сучасній національній історіографії питання українського культурного життя під час нацистського окупаційного періоду були в центрі уваги О.Луцького, Г.Стефанюк. Зокрема, О.Луцький у своїх публікаціях окреслив умови, головні напрями й особливості культурного життя в 1941–1944 рр. у Галичині. Автор зазначив, що роки німецької окупації були важким випробуванням для інтелігенції і, загалом, для культурного життя України. “Безперечно, – писав О.Луцький, – не лише націоналістичне підпілля, а й абсолютна більшість тих, хто заангажувався в легальній культурно-освітній праці, зокрема в рамках Українського центрального комітету, намагалися прислужитися своєму народові, захищати його інтереси. Настав час належно оцінити їх внесок у національну культуру й пошанувати всіх тих, завдяки кому навіть у грізну добу терору не завмирала духовна творчість”³³.

Дослідниця Г.Стефанюк у науковій публікації “Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.)”³⁴ доходить висновку, що, згідно з німецькою доктриною під назвою “освічений колоніалізм”, рівень освіти українців Західної України мав не те що не перевищувати, а навіть не наближатися до рівня освіти в Німеччині, але не повинен був знижуватися до такої межі, яка б загрожувала паралізувати нормальне господарське життя окупованих українських територій. Окрім того, Г.Стефанюк зазначила, що “масове закриття шкіл та приниження інтелігенції призвело до недовіри німецькій окупаційній владі й зробило ворогами Німеччини тих, хто ще мав певні ілюзії щодо німецького «нового ладу» в Європі”³⁵.

Підсумовуючи основні тенденції в розвитку сучасної національної історіографії суспільних процесів у Галичині в 1941–1944 рр., можна констатувати, що кардинальні зміни в розробці проблеми відбулися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли Україна стала самостійною державою і вітчизняні історики почали активно переосмислювати трагічні події, що відбувалися в роки Другої світової війни на її території, аналізувати існуючі “білі плями” в історичній науці.

Суттєвими факторами, що впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії, є “архівна революція” і виведення зі спецховищ величезних масивів неопублікованих документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, активізація досліджень концептуальних питань не лише в столиці, а й на регіональному рівні. У вивченні дискусійних проблем Другої світової війни, зокрема історії східногалицьких земель в 1941–1944 рр., є певні досягнення, але потрібні нові зусилля істориків, щоб сформуувати повноцінну наукову концепцію цього періоду.

1. Марущенко О. Україна в Другій світовій війні : історіографічні дослідження 90-х років / О. Марущенко // Історія в школі. – 2000. – № 5–6. – С. 2–4.
2. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. Історія. Вип. 32. – Львів, 1997. – С. 226–235.
3. Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих Німеччиною територій : пошук альтернатив нацистської східної політики у 1941–1944 рр. / А. Боляновський // Матеріали засідання історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. 2. – Львів, 1999. – С. 3–14.
4. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті рр. ХХ ст. : (історико-політичний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк, 1995. – 171 с.
5. Там само. – С. 134.
6. Там само. – С. 153.
7. Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Академія, 2006. – 872 с.
8. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр. : адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Академія, 2006. – С. 762–769.
9. Там само. – С. 768.

10. Стефанюк Г. Українське питання в контексті німецької східної політики (1941–1944) / Г. Стефанюк // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2006. – № 1 (73). – С. 63–66.
11. Там само. – С. 65.
12. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1944 рр. : політичні та культурні аспекти / В. Офіцинський. – Ужгород, 1997. – 59 с.
13. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30–50-х рр. ХХ ст. : Історико-правовий аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. – 364 с.
14. Андрухів І. Станіславщина : двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
15. Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Льюшин. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2001. – 289 с.
16. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни : витоки і наслідки / Ю. Сливка. – Львів, 2003.
17. Лисенко О. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії : бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – К. ; Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.
18. Сергійчук В. Трагедія українців у Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль, 1997.
19. Шаповал Ю. Польсько-українські взаємини під час Другої світової війни : потенціал взаєморозуміння і баланс ненависті / Ю. Шаповал // Сучасність. – 2004. – № 7–8.
20. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Наукові записки Національного університету “Острозька академія” : Історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3.
21. Трофимович В. Примирення не можна приурочити до певної дати / В. Трофимович // День. – 2003. – 16 квіт.
22. Україна – Польща: важкі питання : матеріали II міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947”. – Варшава, 1998. – Т. 1–2.
23. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3.
24. Лисенко О. Організація українських націоналістів та українська повстанська армія : бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – К., 2002. – 198 с.
25. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005. – С. 41.
26. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.) / Н. Антонюк. – Львів, 1997. – 232 с.
27. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 / О. Лисенко. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 1998. – 404 с.
28. Реєнт О. Українська національна ідея та християнство / О. Реєнт, О. Лисенко. – К., 1997. – 235 с.
29. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. / І. Поїздник // Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Академія, 2006. – С. 817–823.
30. Там само. – С. 823.
31. Вегеш М. Митрополит А. Шептицький : (Історіографічні аспекти) / М. Вегеш // Проблеми української історіографії : матеріали Всеукр. наук. конф., присв. 30-річчю Українського історичного товариства і журналу “Український історик”. – Мукачеве, 1996. – С. 80–86.
32. Там само. – С. 88.
33. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. / О. Луцький // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3–4. – С. 195–226.
34. Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) / Г. Стефанюк // Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Академія, 2006. – С. 811–817.
35. Там само. – С. 816.

В статтє проанализированы основные тенденции национальной историографии общественных процессов в Галичине в годы немецкой оккупации (1941–1944 гг.), а именно: показаны взгляды современных отечественных ученых на немецкий оккупационный режим в Украине и “галицкую модель” оккупационной политики края.

Ключевые слова: *історіографія, нацистський режим, Галичина, общественные процессы, немецкая оккупация.*

This article makes the analysis of the main tendencies of national historiography of social processes in Halychyna problem in the years of nazi occupation (1941–1944), in particular, it highlights the contemporary country scientists' viewpoints on the establishing of the nazi occupying regime in Ukraine and "Halych model" of occupying policy in the region, an individual model of political and lawful status of the region, a "special status" of Halychyna in the General Governship body and the regional political course.

Keywords: historiography, nazy regime, Halychyna, social processes, German occupation.

УДК 94.477.8(031)

Степан БОРЧУК

ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ І БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ

У статті подається аналіз українського національного руху в період Другої світової війни. Наводяться перелік і характеристика основних бібліографічних праць, які описують діяльність ОУН й УПА. Розкриваються переваги та перспективи енциклопедичних видань, а також проблеми, які варто подолати.

Ключові слова: енциклопедія, бібліографія, національний рух, Друга світова війна.

У тематичній номенклатурі історії України ХХ століття український національно-визвольний рух посідає доволі помітне місце. Дискусії довкола того, яку історію України мають писати сучасні науковці – етатистську, етнічну, соціальну, політичну тощо, практично не перешкоджають інтенсивному освоєнню татубованої в радянські часи проблематики, до якої належить український національно-визвольний рух у всіх його формах і проявах. Оскільки роль найактивніших носіїв "української ідеї" у 20–50-ті роки перебрали на себе українські націоналісти, саме Організація українських націоналістів стала центральним об'єктом наукових студій у незалежній Україні. Те, що впродовж двох десятиліть ця тема (щоправда, з різними амплітудами активності, що синхронізуються з певними політичними процесами й, насамперед, виборами) обговорюється на шпальтах періодичних видань та електронних ЗМІ, лише підтверджує її високий суспільний рейтинг і водночас конфліктогенний потенціал. За підрахунками О.Лисенка й О.Маруценка, лише в період від 1998 до 2002 рр. з'явилося понад 2 тис. українськомовних публікацій з історії ОУН та УПА, різних за методологічними параметрами, пізнавальною цінністю й ідеологічним спрямуванням. Усі вони в сукупності сприяли науковій реконструкції не тільки загального полотна історичного дійства, суспільно-політичного контексту, а й окремих аспектів самостійницького руху¹.

За жанровими ознаками такі публікації охоплюють статті в науковій періодиці, матеріали наукових конференцій, індивідуальні й колективні монографії, навчальні посібники та підручники, збірники документів, публікації окремих документів, мемуарну літературу, дисертації, бібліографічні й енциклопедично-довідкові видання, синтетичні науково-документальні праці, наукову критику.

Та якщо вести мову про історіографічні праці, їхні автори зосереджуються насамперед на характеристиці наративу. Натомість публікації, у яких розглядаються енциклопедичні та бібліографічні видання, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Тим часом саме енциклопедичні праці покликані слугувати своєрідними маркерами певних етапів фундаментальних досліджень, що підсумовують наявні напрацювання й дають можливість визначити перспективні та недостатньо опрацьовані тематичні ніші й окремі проблеми. Водночас енциклопедичні видання містять, так би мовити, "сухий залишок" історичних досліджень, що дає уявлення про визначальні, магістральні історіографічні тенденції в тій чи іншій країні.

Узявши за основу кілька енциклопедичних проєктів, спробуємо простежити, як у них віддзеркалюється український самостійницький рух часів Другої світової війни.

У повоєнне десятиліття вчені української діаспори, об'єднані в Наукове товариство ім. Т.Шевченка, розпочали підготовку багатотомної “Енциклопедії Українознавства”. Виконання проєкту, ініціатором і головним редактором якого став професор В.Кубійович, тривало від 1955 до 1984 рр. Згідно з ухвалою та за підтримки Видавничої ради НТШ у Львові й Фонду Енциклопедії Українознавства, у 1993 р. було здійснено перевидання цієї самобутньої серії.

Ураховуючи ставлення радянського керівництва до промоутерів і виконавців проєкту, нескладно зрозуміти, чому доступ цієї книги до читачів СРСР був неможливий. На зорі незалежності України патріотично налаштовані науковці вирішили виправити ситуацію. До складу видавничого комітету увійшли І.Гель, М.Жулинський та О.Романов, а фундаторами-меценатами виступили кілька підприємств й установ Львівщини.

Визначаючи мету цієї акції, І.Гель у передмові до першого тому “Енциклопедії Українознавства” наголошував: “Як загальні енциклопедії, що охоплюють по змозі увесь комплекс відомих на даний час наук, так і енциклопедії з окремих ділянок знань мають непересічне значення для розвитку й примноження духовного й інтелектуального та потенціалу кожної нації. Ось чому кращі представники української інтелігенції навіть в умовах жорстокого колоніального гніту завжди намагалися створити для свого пригнобленого народу його рідною мовою праці енциклопедичного характеру, в яких би було найповніше відображено матеріальне, культурне й духовне життя не тільки рідного народу, але й всебічно використаний багатющий досвід інших народів, які волею історичної долі перебували в набагато кращих суспільно-політичних обставинах, з огляду на що мали більш сприятливі умови розвивати й систематизувати свій науково-освітній потенціал до рівня таких всесвітньо відомих енциклопедичних видань, як, скажімо, французька Енциклопедія з XVIII ст., Енциклопедія Британіка чи знаменитий німецький Лексикон Ф.Брокгауза”².

За відсутності на той час оновленої цілісної концепції історії України й окремих її періодів (у тому числі Другої світової війни) таке видання, що містило розгорнуті сюжети, україноцентричні підходи й оцінки минулого, мало відіграти роль своєрідного “криголама” радянської парадигми, привернути увагу вітчизняних науковців до вузлових проблем нашої історії, сприяти генеруванню нових концептуальних підходів, які в майбутньому склали б основу “національної” історіографії. Нині складно визначити, наскільки “Енциклопедії Українознавства” вдалося виконати цю місію, адже жодних соціальних опитувань чи інших форм моніторингу, який би засвідчив частоту апеляції дослідників або індекс цитування її текстів, не здійснювалося. Та навіть без нього можна з упевненістю констатувати, що серія стала “настільною” для багатьох фахівців різних знань і сприяла критичному осмисленню радянської “спадщини” і виробленню оновлених методологічних орієнтирів.

У руслі цієї розвідки викликає цікавість кілька статей “Енциклопедії”, через призму яких простежується узагальнена позиція авторів і редколегії у викладі й інтерпретації подій, пов'язаних з українським національно-визвольним рухом у період 1939–1945 рр.

В одинадцятому томі вміщено велику статтю з історії України, розділ VIII якої присвячений Другій світовій війні. Цей матеріал слугує широким суспільно-політичним і воєнним тлом, на якому розгортається боротьба за Українську суверенну соборну державу.

Першим її етапом став період від вересня 1939 до червня 1941 рр., коли в результаті реалізації “пакту Молотова–Ріббентропа” відбулися розподіл Східної Європи на сфери впливу між СРСР і Німеччиною, ліквідація II Речіпосполитої. Таким чином, “українське питання” у черговий раз вирішувалося без урахування інтересів українського народу, зовнішніми чинниками. Автори статті показують, які політичні процеси відбувалися на зайнятих нацистами й більшовиками західноукраїнських землях, які громадські та військово-політичні сили самостійницької орієнтації формувались у цьому регіоні. Зокрема, указується на методи радянзації та русифікації краю керівництва СРСР, масові репресії й депортації опозиційної частини українського та польського соціуму, соціально-економічні заходи.

Наступний етап пов'язаний з нападом Німеччини та її союзників на СРСР і встановленням, нацистського окупаційного режиму на всій території України. Незважаючи на спроби

адаптуватися до “нового порядку”, більшість місцевого населення й громадсько-політичних сил не змогли змиритися з антиукраїнською політикою гітлерівців і румунської адміністрації. Свідченням цього став рух Опору, складовими якого були відділи “Поліської Січі”, пізніше – УПА, УНР, Т.Бульби-Боровця, ОУН, УПА, а також “червоні” партизани.

Указувалося на те, що, на відміну від польського руху Опору, який значною мірою скеровувався еміграційним урядом у Лондоні, у роки війни “екзильний уряд УНР не виявляв помітної активності. З вересня 1939 р. А.Лівицький під наглядом поліції перебував у Варшаві, а функції гол. Директорії УНР виконував 1939–1940 рр. В.Прокопович, що перебував у Франції. В той час гол. уряду був О.Шульгин. Екзильний уряд відновив свою діяльність тільки після війни”³.

У тексті зазначається, що 21–25 липня 1943 р. відбувся III Великий надзвичайний збір ОУН, учасники якого за нових воєнно-політичних умов визначили головні програмні положення організації, у тому числі право кожного народу на створення власної держави.

Через рік у липні 1944 р. була створена Українська головна визвольна рада (УГВР) “як політичний провід УПА”. Її завданням була “розбудова суспільно-політичної бази боротьби збройного підпілля проти окупанта”.

“Наприкінці 1944, – указується в статті, – коли всі укр. землі були окуповані більшовиками, німці змінили своє ставлення до українського питання. Восени 1944 вони випустили з концентраційних таборів українських політичних лідерів: С.Бандеру, А.Мельника, Я.Стецька, Т.Бульбу-Боровця та ін.

... Під проводом ген. П.Шандрука, В.Кубійовича й О.Семененка 17.3.1945 в Німеччині створено Український Національний Комітет – політичний центр, який, однак, не міг багато зробити. Частково вдалося врятувати Дивізію “Галичина”, яку було переведено з більш. фронту на бік зах. альянтів і перетворено на Першу Українську Дивізію в складі Української Національної Армії. Українська Дивізія була згодом інтернована в Ріміні”⁴.

У 2003 р. вийшов перший том “Енциклопедії історії України”. Цей проект започатковано відповідно до Постанови Президії Національної академії наук України від 20 червня 1997 р. Базуючись на здобутках фундаментальної науки в 90-ті роки ХХ ст., вітчизняні вчені почали підготовку праці, що не відкидала досвід минулого, а ґрунтувалася на принципово відмінних підходах: відмові від ідеологічних кліше, жорстких схем, вибіркості, штучних лакун, міфологізації, а також урахуванні досягнень світової історичної науки.

У другому томі ЕІУ стаття “Друга світова війна 1939–1945” (автор – М.Коваль) починається аналізом її причин. “Українське питання” тут не фігурує, а “українські” сюжети зведені до мінімуму. Очевидно, це можна пояснити тим, що М.Коваль як один із засновників видання (він готував словник із цієї теми) передбачав розкриття всіх питань в інших “гаслах” (статтях), що власне й сталося. Лише в останньому реченні сказано про те, що “від черв. 1941 по жовт. 1944 центр. ділянкою всього європ. театру воєн. дій Д.с.в. була тер. України, яка зазнала у зв’язку з цим величезних матеріальних і людських втрат”⁵.

Стрижневою силою українського національно-визвольного руху стали адепти українського націоналізму. У зв’язку із цим, указана дефініція набуває особливого значення в розрізі цієї розвідки.

У радянських енциклопедичних серіях – “Большой советской энциклопедии”, “Советской исторической энциклопедии”, “Энциклопедическом словаре”, “Українській радянській енциклопедії” – статті, присвячені українському націоналізмові, ОУН, УПА тощо відсутні. Немає гасла “націоналізм” і в “Современной украинской энциклопедии” у 14 томах, виданій у Харкові, “Российском энциклопедическом словаре” (у 2 кн., М., 2001) і деяких інших сучасних виданнях.

Натомість в “Енциклопедії Українознавства” міститься розлога й виконана в суто науковому руслі стаття “Націоналізм”, більша частина якої розкриває сутність українського націоналізму, його місце й роль у розгортанні самостійницького руху в першій половині ХХ ст. Детально аналізуючи генезу, ідеологічні підстави, програмні засади українського націоналізму як політичного руху, автори тексту наголошують на його складності, внутрішніх організаційних, тактичних і стратегічних суперечностях, розходженнях у поглядах теоретиків та лідерів ОУН, наявності “ревізійністських тенденцій, еволюції українського націоналізму від його

“інтегральної” форми тоталітарного зразка у 30-ті роки до демократичного самостійництва кін. 40-х – поч. 50-х років. ХХ ст.”

Оскільки головним закидом опонентів українського націоналізму була (і залишається) співпраця з III Райхом, видається важлива оцінка цього явища авторами статті. Вони стверджують із цього приводу таке: “Колоніальна політика німців в окупованій Україні перекреслила зовн.-політ. концепцію націонал. Руху. Але обставина, що Німеччина взагалі не хотіла мати українців за партнерів, звільнила укр. Н.[аціоналізм] від ролі, аналогічної до хорв. усташів чи словацьких глінківців”⁶.

У період війни істотно змінилися основні контрагенти протистояння: “Приєднання Зах. України до УРСР восени 1939 р. означало для націонал. підпілля переставлення з протипол. на протисов. фронт. Однозначно відкрився доступ до сх.-укр. масиву. Це давало Н., що оперував з гал.-волин. бази, нові перспективи. У цій конфронтації із сов. дійсністю н-ти виявили подиву гідну ініціативу й героїську відвагу. Патріотизм і жертвенність н-тів викликали симпатії і довір’я до них серед свідомих кіл Наддніпрянщини. Але брак відповіді на питання соц.-екон. ладу, як і тоталітарні риси націонал. Руху, були великою перешкодою для його популяризації серед населення, що в ньому досвід з ком. режимом зашепив нехіть до всілякої диктатури”. Поповнення лав ОУН мешканцями Наддніпрянської України в 1941–1943 рр. пояснюється тим, що в цей час почалася ревізія найбільш ортодоксальних та одіозних положень українського націоналізму⁷.

У підготовленій Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса “Політичній енциклопедії” про український націоналізм ідеться в статті “Націоналізм” (автор – В.Кулик). Періоду 1939–1945 рр. присвячується лише одне речення: “Під час 2-ї світової війни ОУН очолила спротив нацист. окупац. режимові, що увінчався створенням масової збройної сили – Української повстанської армії, яка після відступу нацистів і встановлення радянської влади протягом майже десятиліття вела боротьбу проти неї”⁸.

У статті “Націоналізм”, підготовленій для “Енциклопедії історії України” Л.Нагорною, власне українському націоналізмові відводиться незначна частина, причому нічого не сказано про його еволюцію в 40–50-ті роки ХХ ст. у бік демократичних цінностей. Натомість зазначено, що “у процесі взаємодії і протиборства з ін. ідеологіями та світоглядними системами він у 20 ст. виразно еволюціонував у бік крайнього, інтегрального Н., набуваючи таких рис, як апологія нац. винятковості, схильність до політ. екстремізму і його героїзація, абсолютизація вічного суперництва націй. Фанатизм, дух нац. нетерпимості, ксенофобії, втілені в радикально-націоналістичних концепціях, створили в очах значної частини суп-ва негативний імідж не лише Н., але й української ідеї”⁹.

Не потрібні якісь особливі зусилля, аби встановити відмінність наведених оцінок. На жаль, доводиться констатувати, що в найбільших й авторитетних виданнях феноменологія українського націоналізму, в одному випадку, фактично не розкрита, а в іншому, – подана однобоко й плоско.

Деяко інакшою є ситуація з іншими засадничими дефініціями – “Організацією українських націоналістів” та “Українською повстанською армією”.

Статтю “Організація Українських Націоналістів” для “Енциклопедії Українознавства” підготував М.Прокоп, що визначило її високий науковий рівень. У розлогіму матеріалі викладено основні етапи становлення й розвитку цієї політичної сили, внутрішні антагонізми, складну діалектику відносин з Німеччиною. Автор акцентує увагу на змінах в ідеологічній доктрині та програмних засадах ОУН: “Вже у 1942 р. через ідеологічно-програмові розходження від ОУН Бандери відійшла група під проводом І.Мітрінги. Згодом, під впливом зустрічі з укр. сходом, в ОУН під керівництвом Бандери відбулися зміни програмового і орг. характеру, які знайшли завершення в Постановах III Великого Надзвичайного Збору ОУН, що відбувся на Україні 21–25.8.1943. У них сказано, що ОУН “бореться проти інтернаціоналістичних та фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політ. концепцій” і “проти рос. комуно-більшевизму”, декларувала свою боротьбу за свободу слова, друку, світогляду, рел. переконань, визнала права нац. меншостей на розвиток їхньої нац. по формі і змісту культури. Було ухвалено принцип колегіальності рішень, а на місце одноособового провідника уведено Бюро про-

воду ОУН, сформоване з трьох осіб. У травні 1943 р. зліквідовано пост урядуючого провідника, який до того часу посідав М.Лебедь, і вибрано Бюро Проводу з Р.Шухевичем, як гол. Вимоги боротьби за свободу слова, друку, релігії тощо внесла у свою програму ОУН під проводом Мельника на своєму III Великому Зборі, що відбувся у 1947 р. в Зах. Європі, але залишила корпоративно-становий принцип у проекції державного устрою". Проводячи думку про загальнонародний характер самостійницького руху, М.Прокоп указує на те, що в період Другої світової війни "обидві фракції ОУН ініціювали утворення загальнополіт. об'єднань. Це впливало з бажання виступати не тільки від імені ОУН, але ширшої нар. репрезентації, а також з факту, що довоєнні укр. політ. партії зах. обл. ліквідувалися або діяльності не вели". Ішлося про Український національний комітет у Кракові, Українську національну раду у Львові й Українську головну визвольну раду – як революційний центр боротьби, якому підпорядковувалась УПА¹⁰.

Статті про ОУН для "Політичної енциклопедії" й "ЕГУ" підготував І.Патриляк. Оскільки вони схожі за змістом, проаналізуємо останню, що є розширеним варіантом першої. Воєнному періодові діяльності організації відведено найбільше місця й цей акцент стверджує оцінку дослідником участі ОУН у національно-визвольному русі 20–50-х рр.

У матеріалі показано роль українських націоналістів у підтримці Карпатської України, причини та процес розколу організації. Зокрема, наводиться епізод про переговори С.Бандери й В.Тимчія з А.Мельником у Римі (січень 1940 р.), коли останній отримав вимоги ротацій у Проводі українських націоналістів і корегування зовнішньополітичного курсу відповідно до геополітичних змін: відмова від жорсткої прив'язки "революційно-визвольної боротьби ОУН до Німеччини, переведення Проводу до Швейцарії, створення двох зовнішньополітичних центрів (одного – для контактів з Німеччиною, другого – для роботи з Великобританією та США), що були відхилені.

Розкол ОУН і поява Революційного проводу на чолі із С.Бандерою дали змогу його прихильникам виробити власну тактику боротьби на підрадянських землях. 24 березня 1940 р. у Львові відновлена Крайова езекутива на західноукраїнських землях на чолі з О.Грицаком. Вона зайнялася реорганізацією мережі ОУН(Б)".

У тексті показано, як оунівці готувалися до війни Німеччини проти СРСР, як відбувалися антирадянське повстання й формування української адміністрації попри те, що вони сповідували різні тактичні лінії. Окупаційні реалії спричинили кількаразову зміну підходів до боротьби за УССД: від розгортання масової партизанської війни проти німецьких окупантів до підпільної роботи оунівських структур, створення власних збройних сил і накопичення сил для спротиву радянській владі після перенесення лінії фронту на захід.

Згідно з рішеннями III Великого надзвичайного збору ОУН(Б), було взято курс на посилення УПА, організацію повстань у різних куточках СРСР. Декларуючи боротьбу проти гітлерівського й сталінського режимів, бандерівське керівництво проголосило прагнення розбудувати майбутню Українську державу на засадах демократизму й соціально зорієнтованої політики.

Важливе значення, на думку автора, мало проведення 21–22 листопада 1943 р. 1-ї конференції поневолених народів, що заклала основи майбутнього Антибільшовицького блоку народів.

Дослідник також акцентує увагу на спробах реформування ОУН(Б), пов'язану зі створенням Народної революційно-визвольної організації (НРВО), що вважала пріоритетними соціальні питання. Однак керівництво ОУН(Б), зрештою, відмовилось її визнати.

У тексті йдеться й про кроки ОУН(М), спрямовані на організацію боротьби за національну державність, однак поглинання бандерівцями й окупаційний терор підірвали сили мельниківців, які фактично в 1944 р. перевели свою мережу в еміграцію. Усі спроби консолідації зусиль обох частин ОУН завершилися невдачами.

Восени 1944 р. висунули з в'язниць і концтаборів провідних діячів обох ОУН, які разом з прибулими з України керівниками ОУН(Б) у лютому 1945 р. провели у Відні конференцію. Її учасники створили Закордонний центр ОУН(Б) на чолі із С.Бандерою. А в серпні в Мюнхені на 1-й конференції проводу ЗЦ ОУН(Б) було ухвалене рішення про формування в європейських

країнах оунівської мережі та прискорення роботи зі створення Антибільшовицького блоку народів¹¹.

Найбільш численним і дійовим формуванням самостійницьких сил стала Українська повстанська армія. Історія УПА доволі детально описана в літературі. Однак енциклопедичний жанр за визначенням залишає тільки усталену, найбільш вірогідну інформацію про те чи інше явище. Проте з УПА (як й ОУН) не все так просто. У виданнях радянської доби діяльність УПА й ОУН замовчується. Та сама ситуація спостерігається в деяких російських енциклопедичних проектах, зокрема такому, як “Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия”¹². У вже згаданій “Современной украинской энциклопедии” гасла “ОУН” та “УПА” подаються так: “Організація українських націоналістів – об’єднання в Західній Україні у 1929 – на поч. 1950-х рр.; наступниця Української військової організації (УВО). Створила воєнне формування – Українську повстанську армію, що боролася проти Червоної Армії у Велику Вітчизняну війну. Після 1945 р. залишки ОУН діяли підпільно”¹³.

“Українська повстанська армія (УПА) – підпільне воєнно-політичне угруповання, яке діяло з 1942 р. під керівництвом ОУН. У Польщі ліквідована в 1947, в УРСР – на поч. 1950-х рр.”¹⁴.

Така стисла й однобічна інформація притаманна швидше енциклопедичним словникам, та й то тенденційним.

Свою версію генези та боротьби УПА дали безпосередні учасники тогочасних подій М.Прокоп і Є.Шендера. На відміну від загалом незаангажованої інформації про ОУН у статті, присвяченій УПА в “Енциклопедії Українознавства”, автори уникають деяких неоднозначних сторінок історії цього формування. Так, визнаючи, що перші підрозділи під цією назвою організував Т.Бульба-Боровець, вони пишуть про те, що «18.8.1943 р. збройні загони бандерівців роззброїли “УПА – Польську Січ”», а “силою УПА було те, ... що до неї йшли люди різних політичних переконань, напр., дехто з чл. ОУН А.Мельника та непартійні”. Насправді бандерівські відділи вдалися до примусу й не зупинилися перед застосуванням терористичних методів і зброї задля приєднання чи знищення військових формувань інших політичних сил: бульбівців, мельниківців, ФУР та ін.

До сильних сторін УПА віднесено її політичну платформу, зокрема, положення про самостійність України, основні громадянські права, демократію, рівноправність національних меншин, співпрацю з іншими поневоленими народами.

Оскільки до УПА перейшла частина української допоміжної поліції, автори зазначають, що окупанти “створили поль. поліцію, яка разом з німцями повела каральні акції проти українського населення за підтримку УПА. Це привело до виступів українських боївків проти ворожо наставлених до українців поль. колоністів та проти поль. боївків. Подекуди й загони УПА брали участь у цих кривавих поль.-укр. зударях, що їх з свою боку провокували німці”.

У тексті наголошується на тому, що упівці в 1943 р. протидіяли також окупаційним властям і радянським партизанам. Натомість наприкінці осені 1943 і в 1944 рр. командування УПА “досягло порозуміння про нейтралітет зі стаціонованими на Україні частинами угор. армії, як і з румунами, а в лютому 1944 з поль. підпіллям (Армія Крайова) про взаємовизнання боротьби обох народів за незалежність”. Кількість особового складу в цей час оцінюється в 40 тис. осіб, а після перенесення лінії фронту на захід – 20–25 тис. осіб.

Стаття містить інформацію про структуру УПА, субординацію, озброєння, головні форми протидії режиму, а також засоби ліквідації самостійницького руху, до яких удавалося радянське керівництво та польські власті в другій половині 40-х рр. ХХ ст.¹⁵

У “Політичній енциклопедії” у статті “Українська повстанська армія” (автор – О.Лисенко) дуже стисло окреслені обставини створення, діяльності, основи тактики й стратегії, ідеологічно програмні засади повстанського руху. Однак, як і в попередньому матеріалі, тут не сказано про результати боротьби та їхні наслідки, хоча, напевно, це належить робити в монографічних дослідженнях і теоретичних матеріалах¹⁶.

В енциклопедичних виданнях, як правило, широко представлена історична біографістика. Поряд з основними віхами життя та діяльності провідних учасників національно-визвольного руху можна віднайти (хоч і в дуже стислих обсягах) інформацію, у якій віддзеркалюються мотиваційні чинники, особисті риси вдачі персонажів.

Аби уявити, яким чином формується узагальнюючий портрет діячів українського самостійницького руху періоду Другої світової війни, спробуємо простежити публікації про С.Бандеру.

У статті, яку подає “Енциклопедія Українознавства” (автор. – В.Я.), головні віхи життєдіяльності викладено дуже лаконічно. Згадано його внесок у боротьбу проти польських властей у 20–30-ті роки, репресії, яких він зазнав від польської та німецької адміністрацій. Зазначено, що С.Бандера був автором ідеологічних і програмових статей на теми українського націоналізму¹⁷.

На час виходу 1-го тому “ЕУ” С.Бандера ще був живий, але місце його помешкання не розголошувалося.

О.Стасюк додає до цього у своїй статті для “Енциклопедії історії України” те, що на початку Другої світової війни С.Бандера “очолив опозиційну течію в проводі українських націоналістів, прибічники якої наполягали на радикалізації форм і методів боротьби”, а також інформацію про те, що “внаслідок розходжень з керівником крайового проводу ОУН у серп. 1952 залишив пост голови ОУН”, а з 1946 до 1953 та з 1956 до 1959 рр. був головою закордонних частин ОУН, місця проживання, а також факт убивства агентом КДБ Сташинським. Текст завершується стислою оцінкою: “Прізвище Б.[андери] є символом укр. нац.-визв. руху 1930–50-х рр.”¹⁸

У статті В.Пономарьова до “Політичної енциклопедії” указується, що після звільнення із Заксенхаузена (грудень 1944 р.) С.Бандера відхилив пропозицію про співпрацю з нацистами. Характеризуючи погляди лідера ОУН(СД), автор наголошує, що він був прихильником “ідеології” чинного націоналізму, вождизму й авторитаризму, вважав “гол. метою діяльності ОУН здобуття суверенної, самост., соборної незалежної Укр. д-ви. Наголошував на необхідності протистояти ідеол. та політ. експансії СРСР. Не визнав змін у програмі ОУН(Б), запроваджених 3-м надзвичайним збором (21–25.08. 1943), зокрема відомі від ідеології інтегрального націоналізму на користь дем. націоналізму. Вважав ці зміни ревізією засад націоналізму, які наближають ідеологію ОУН до соціалізму та комунізму (Б. та Я.Стецько) та Закор. ОУН (“двійкарі”: Л.Рибет і З.Матла)”. Повідомляється також, що в 1962 р. Верховний Суд ФРН у Карлсруе визнав уряд СРСР головним звинуваченим у справі вбивства С.Бандери, а також про присвоєння йому посмертно звання Героя України 20 січня 2010 р.¹⁹

Цікава оцінка діяльності С.Бандери російськими істориками. В енциклопедії “Великая Отечественная война. 1941–1945” (з авторством М.М.) міститься стаття, у якій стисло згадані основні віхи життя та боротьба очільника ОУН(СД). Уникаючи характеристики самого діяча, автор зміщує акценти на інші сюжети, до яких головний персонаж має опосередковане відношення. Зокрема, зазначається, що до нападу Німеччини на СРСР “Бандері вдалося сформувати під німецьким протекторатом батальйони українських націоналістів – “Нахтігаль” і “Роланд”, які надалі використовувалися як каральні підрозділи на окупованій території СРСР та відзначилися своєю жорстокістю проти мирного населення”. Визнається факт бойових дій не тільки з радянськими партизанами, підрозділами Червоної армії та військ НКВС, а й німецькими частинами. Водночас наголошується, що члени ОУН та упівці “здійснювали вбивства радянських активістів та військовослужбовців Червоної армії, влаштовували акції терору проти місцевих мешканців”²⁰.

Отже, деякі трафаретні кальки з радянської, ідеологізованої версії українського національно-визвольного руху простежуються навіть у загалом правдоподібних матеріалах. Це є відображення сучасного сприйняття цього феномену російським науковим співтовариством, яке постійно перебуває під тиском офіційної ідеології й адміністративного ресурсу.

В енциклопедичних виданнях можна виявити статті про Р.Шухевича, А.Мельника, Я.Стецька та інших діячів ОУН і командирів УПА, і ці концентровані життєписи також сприяють популяризації знань про національно-визвольний рух в Україні у ХХ ст., хоча й виконані з різним ступенем повноти й тенденційності.

Крім того, у працях жанру існує низка гасел, які відображають особливості українського самостійницького руху воєнної доби, наприклад: Українська головна визвольна рада, “Польська Січ”, Український національний комітет, Українські національні ради (у Львові та

Києві), Українська народна самооборона, Буковинський курінь, Українське державне правління, НРВО, Фронт національної єдності, Фронт української революції та інші.

Як їхня наявність, так і відсутність в енциклопедичних працях є свідченням стану історичної науки в певних суспільно-політичних умовах, рівня її свободи й автономності від влади, політичної кон'юнктури та соціального замовлення.

Таким чином, тенденція останніх років, на наше переконання, окреслює магістральну перспективу, пов'язану з відмовою від рудиментарних ідеологем і міфологізації найскладніших сторінок нашої історії, пласких, позбавлених особистих рис (героїзованих або, навпаки, деромантизованих) постатей, демонізації чи глорифікації тих чи інших подій. Лише такі підходи здатні забезпечити вітчизняній історіографії гідне місце у світовому науковому просторі та повноцінне виконання її головної місії – продукувати фундаментальне історичне знання, а отже, формувати колективну історичну пам'ять нашого народу.

1. Лисенко О. Є. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років / Лисенко О. Є., Марущенко О. В. – К., 2002.
2. Енциклопедія Українознавства. (Перевид. в Україні). – Львів : Молоде життя, 1993. – Т. 1. – С. V–VI.
3. Там само. – Т. 11. – С. 95–96.
4. Там само. – С. 95.
5. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 470.
6. Енциклопедія Українознавства... – Т. 5. – С. 1726.
7. Там само.
8. Політична енциклопедія. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – С. 486.
9. Енциклопедія історії України... – Т. 7. – С. 241.
10. Енциклопедія Українознавства... – Т. 5. – С. 1866.
11. Енциклопедія історії України... – Т. 7. – С. 610–618.
12. Великая Отечественная война. 1941–1945 : энциклопедия. – М., 2010.
13. Современная украинская энциклопедия. – Х., 2007. – Т. 10. – С. 290.
14. Там само. – Т. 13. – С. 406.
15. Енциклопедія Українознавства... – Т. 9. – С. 3377–3380.
16. Політична енциклопедія... – С. 731–732.
17. Енциклопедія Українознавства... – Т. 1. – С. 87.
18. Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 177.
19. Політична енциклопедія... – С. 50, 51.
20. Великая Отечественная война. 1941–1945 : энциклопедия. – М., 2010. – С. 46, 47.

В статье дается анализ украинского национального движения в период Второй мировой войны. Приводятся перечень и характеристика основных библиографических трудов, описывающих деятельность ОУН и УПА. Раскрываются преимущества и перспективы энциклопедических изданий, а также проблемы, которые следует преодолеть.

Ключевые слова: энциклопедия, библиография, национальное движение, Вторая мировая война.

The paper presents thy analysis of the Ukrainian national movement during World War II. A list and description of the major bibliographical works that describe OUN and UPA are represented. The advantages and prospects of encyclopedias, as well as problems that should be overcome are ed uncovered.

Keywords: encyclopedia, bibliography, national movement, World War II.

УДК 94(447.83/86): 941438

Андрій КРЮКОВ

**АГРАРНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В ГАЛИЧИНІ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ**

У статті проаналізовано польську історіографію щодо аграрної політики Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду, представлену працями, авторами яких були громадсько-політичні, державні діячі, економісти, історики. У статті зазначено характер їхніх суб'єктивних переконань, який наклав відбиток на висвітлення соціально-економічних процесів Галичини періоду 1921–1939 рр. Автор показує контрверсійність поглядів польських авторів на проблему дослідження, виокремлює об'єктивні та суб'єктивні чинники, які вплинули на характер польської історіографії міжвоєнного періоду, аналізує економічний напрям польської історичної науки.

Ключові слова: аграрна реформа, польська історіографія, економічний напрям.

Актуальність вивчення аграрної політики Польщі в Галичині міжвоєнного періоду визначається насамперед відсутністю в сучасній українській історіографії окремого спеціального комплексного дослідження цього питання, необхідністю глибокого вивчення й переосмислення досвіду минулого в контексті сучасних проблем соціально-економічного розвитку, розв'язання земельного питання як необхідної умови ефективності аграрного сектору в державі.

Крім того, вивчення цієї теми слугуватиме посиленню наукових, економічних і культурно-освітніх зв'язків між Україною та Республікою Польща, розвитку польсько-українських взаємин, а сам аналіз польської історіографії аграрної політики Другої Речі Посполитої в Галичині сприятиме глибшому осмисленню сутності аграрних відносин у краї, об'єктивному вивченню порушеної проблеми та неупередженому її висвітленню, позбавленню стереотипів та суб'єктивізму в аналізі, зокрема з боку окремих польських істориків.

Характер польської історіографії досліджуваної проблеми зумовлений об'єктивними й суб'єктивними факторами. До об'єктивних відносимо стан розвитку науки, соціокультурні передумови, розвиток економіки, врешті, історичні умови.

Між тим, праці польських науковців міжвоєнного двадцятиріччя не позбавлені суб'єктивізму, позаяк вони аналізували суспільно-політичний, культурно-освітній чи соціоекономічний розвиток так званих “східних кресів”. Крім того, на характері історіографії міжвоєнної доби позначився й той факт, що більшість авторів були державними, громадськими, політичними діячами Польщі, які зазвичай у контексті політики “осадництва” демонстрували аграрні відносини в Галичині. Переважно праці польських авторів досліджуваної доби мали радше фактологічний, інформативно-довідковий, аніж науковий характер.

Значною мірою, розвиток польської історіографії досліджуваної проблеми спричинений відродженням польської державності, відродженням Другої Речі Посполитої 11 листопада 1918 року, що зумовило поживлення досліджень новітньої польської історії, зокрема і в ділянці соціально-економічного поступу. Точкою відліку в цьому питанні можна вважати створений 1921 року у Варшаві Інститут досліджень національних питань (ІДНП), який, крім традиційної проблематики попереднього періоду, започаткував вивчення історичних передумов, становлення й розвитку польської державності.

Отримання статусу незалежної держави спричинило національне піднесення Польщі, що стимулювало розвиток науки й освіти, зокрема створення у Варшаві, Любліні, Познані нових науково-освітніх центрів, активізацію діяльності польської Академії наук у Кракові. Вона започаткувала видання збірників документальних матеріалів з історії Польщі (з поверненням до Польщі архівних матеріалів), відновлення 1925 року діяльності Польського історичного товариства тощо.

Виступивши координаційним центром наукових досліджень, Польське історичне товариство розгорнуло широку видавничу діяльність. У цей період почали друкуватися численні періодичні видання “Niepodległość” (“Незалежність”), “Przegląd Historyczny” (“Історичний огляд”), “Kwartalnik Historyczny” (“Історичний кварталник”), “Kronika Ruchu Rewolucyjnego” (“Хроніка революційного руху”), “Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (“Щоденники соціальної та економічної історії”), збірники історичних праць, інформаційні матеріали тощо, що істотно розширило проблематику наукових досліджень. Товариство скликало з'їзди науковців, на яких порушувались актуальні проблеми розвитку польської історичної науки, зокрема й аналіз політичних та соціально-економічних процесів у незалежній Польщі.

Закономірно, що вже на початку 1920-х років з'явилися перші ґрунтовні дослідження авторитетних учених новітньої історії Польщі. Скажімо: книга “Відроджена Польща 1919–1921 років” С.Кутшеби, у якій автор, як представник історико-юридичного напрямку польської науки, на основі широкого масиву джерел проаналізував внутрішньо- та зовнішньополітичний розвиток Польщі¹. Відзначаємо критичний підхід до висвітлення соціально-економічного становища Польщі. Інші праці С.Кутшеби присвячені вивченню торгівлі, фінансів, права, суспільно-державного устрою Польщі, історії держави. Попри об'єктивізм, властивий їх авторові, роботам притаманна деяка ідеалізація історії шляхетської Речі Посполитої.

Водночас, крім досліджень суспільно-політичних процесів відродженої Польщі, вийшли друком студії, присвячені окремим аспектам розбудови Другої Речі Посполитої, зокрема провідним напрямкам аграрних реформ, економічній політиці держави в умовах кризи; проблемам пристосування економіки до нових історичних реалій та ін.

Таким чином, був започаткований новий напрям історичних досліджень – економічний. Зацікавлення учених економічними проблемами зумовлене низкою факторів: бурхливим розвитком промисловості, банківської справи, економічних знань, зверненням попередніх поколінь істориків до соціально-економічних проблем, розвитком соціології як науки тощо. Крім цього, розширилася джерельна база наукових досліджень; автори історичних праць дедалі частіше аналізували статистичні матеріали, фактичний матеріал, описи, пов'язані з виробництвом, сільським господарством тощо. Усе це дає підстави говорити про формування нового економічного напрямку в історичній науці в міжвоєнний період.

У центрі уваги польських політиків, урядовців і науковців було аграрне питання, яке за доби створення Другої Речі Посполитої набувало національно-державного значення. Так, прем'єр-міністр Польщі В.Вітос зокрема наголошував: “Земельну реформу ми розглядаємо не тільки як соціально-економічну, але і як державну й національну проблему, вирішення якої розширить кордони нашої Вітчизни”². Тому необхідно було запровадити земельну реформу, питання про яку порушувалося ще влітку 1919 року. Зокрема, Я.Домбський, член Польської народної партії “П'яст”, у виступі на засіданні сейму, 7 липня 1919 року, підкреслював, що “власне на кресах велика власність повинна бути якнайшвидше розпарцельована між польськими селянами... Якщо сьогодні маємо Україну і т. п., причина цього в тому, що сьогодні деякі не розуміють національного значення сільськогосподарської реформи”³. У “східних кресах” польські політики бачили нівелювання земельного дефіциту й розв'язання соціальних проблем в етнічній Польщі. Між тим, аграрна реформа спричинювала негативну реакцію селянства Східної Галичини, оскільки в краї ніколи не було “зайвої” землі.

Серед польських урядових кіл, політиків, учених, економістів перетворення в аграрному секторі оцінювалися неоднозначно. Влада усвідомлювала складність розв'язання цієї проблеми. Ще влітку 1919 року сейм розпочав пошуки оптимального варіанта земельної реформи. Тоді була започаткована дискусія щодо проекту аграрних перетворень, який під назвою “Основи земельної реформи” польський сейм 10 липня 1919 року ухвалив з перевагою в один голос. Утім, аграрні перетворення в краї були зупинені війною, а в повоєнній Польщі вони були оголошені “завданнями державної ваги”, позаяк земельне питання залишалося практично не вирішеним. Тому уряд Другої Речі Посполитої ухвалив низку законопроектів у галузі розвитку сільського господарства, що на законодавчому рівні закріплювали аграрні перетворення в різних напрямках, – парцеляції, комасації, ліквідації сервітутів, осадництва тощо. Загалом, закон “Про виконання аграрної реформи” означував наріжні засади розвитку сільського господарства: обмеження великого землеволодіння, створення різнотипних селянських господарств, що визначалися б приватною власністю на землю, формуванням ринку землі, модернізацією сільського господарства через індустріалізацію тощо.

Однією з прикметних рис історіографії досліджуваної проблеми є те, що питання аграрних реформ стали предметом розгляду й аналізу польських державних, громадських, політичних діячів: Л.Василевського, Т.Голувка, Є.Квятковського, С.Козіцького, Я.-С.Лося, Є.Ромера та ін., а також авторитетних тогочасних науковців (істориків, економістів, аграріїв).

Аграрні реформи в історичному контексті ґрунтовно вивчав В.Грабський – історик, економіст, політичний діяч, науковець, професор Варшавського університету та Університету Яна

Казимира у Львові. Він репрезентує економічний напрям польської історичної науки. Предметом обсервації В.Грабського стали аграрні відносини, становище польського селянства у ХІХ ст., реформи в сільському господарстві, зокрема 1864 р. Як і більшість польських національних демократів, у колонізації він убачав великі перспективи для розбудови польської держави. В.Грабський, зокрема, через осадництво пропонував змінити етнодемографічну ситуацію на так званих “східних кресах” на користь польської нації, яка на цій території поступалася чисельністю українській. Зокрема, як вважав учений, варто спрямувати в Галичину потоки польських емігрантів – заможних сільських господарів, які “хочуть добитися великого маєтку”, а це, своєю чергою, спричинить асиміляційні процеси в суспільстві, що невдовзі нівелює відмінності між Східною Галичиною та “польськими національними теренами”⁴. Як економіст, В.Грабський відводив дрібним і найдрібнішим господарствам провідну роль, позаяк саме вони “мають у Польщі господарську життєвість незрівнянно більшу не тільки за такі ж господарства у радянській Росії, а й у Швейцарії”⁴.

Цю думку обстоював також інший відомий представник економічного напрямку історичної науки Польщі В.Стись. У праці, присвяченій питанням роздрібнення селянських земель Східної Галичини, він обґрунтовував теорію стійкості “дрібноселянського господарства”, на фактичному матеріалі (дані з 20 сіл) показував аграрну еволюцію селянства з 1787 до 1931 рр., що призвела до витіснення великого землеробства “трудоим”, нівелювання селянства⁵.

Вагомими є творчі здобутки знаного польського державного діяча (віце-прем’єра з економічних питань) і вченого-економіста Є.Квятковського⁶⁻⁹, який одним із перших запропонував економічне планування розвитку економіки. Знаковою є його праця “Диспропорції”, у якій обґрунтовано завдання реформ, що мали здійснюватися на підставі глибокого аналізу історії суспільства і стану економіки. Вагоме місце тут відводилося сільському господарству. “Основне завдання – перетворення занедбаного й відсталого краю на державу з цілком новою промислово-сільськогосподарською структурою, зі скристалізованою і ясною тенденцією гармонійного розвитку міст і сіл – мусить становити кульмінаційну точку у внутрішній політиці. Потрібно мати на увазі те, що, концентруючи зусилля і програмну боротьбу на другорядних завданнях, не будемо навіть стояти на місці, але зі значною швидкістю і з прискоренням будемо змушені рухатися назад”⁷.

Погляди Є.Квятковського щодо планових інвестицій формувалися під впливом західноєвропейської економічної науки. Крім того, свої реформаторські ідеї він міг реалізувати на посадах віце-прем’єра й міністра фінансів, які обіймав з 13 жовтня 1935 року до початку Другої світової війни у двох останніх урядах Другої Речі Посполитої. Так, у праці “Сучасна криза і напрямки відновлення економічного життя” (1935 р.) учений зазначав: “Сьогодні ми є свідками того, як один за одним руйнуються основні принципи ліберально-капіталістичної економіки... Уряди держав поступово перетворюються у своєрідну «генеральну дирекцію», величезну і неспроможну до самостійного управління економіки, змушені управляти статичним гігантом, який намагається зберегти основи ліберальної та індивідуальної економіки”⁸.

Поступ економіки Польщі у другій половині 1930-х рр., дострокове втілення в життя чотирирічного плану економічного розвитку дало підстави висунення Є.Квятковським для обговорення й схвалення на грудневому 1938 року пленарному засіданні сейму свого проекту – плану економічного розвитку Польщі на найближчі 15 років⁹.

Стратегічний план, що охоплював період 1939–1954 рр., передбачав 5 етапів. На кожному з них автор проекту виокремлював пріоритетний напрям діяльності:

- 1) 1939–1942 рр. – розвиток оборонної промисловості;
- 2) 1942–1945 рр. – інвестиції, спрямовані на розвиток інфраструктури: будівництво шосейних доріг, каналів, завершення портового будівництва в Гдині, розвиток автотранспорту й цивільної авіації;
- 3) 1945–1948 рр. – розвиток народної освіти й сільського господарства;
- 4) 1948–1951 рр. – розвиток індустрії міст, великі інвестиції в соціально-культурну сферу;
- 5) 1951–1954 рр. – уніфікація економічної структури країни, поступова “уніфікація” кордонів між Польщею “А” і Польщею “Б”⁶.

Таким чином, праці Є.Квятковського – це не тільки скрупульозний аналіз тогочасного стану економіки Другої Речі Посполитої, а й окреслення перспектив економічного поступу, зокрема розроблення проекту-плану розвитку економіки Польщі на період з 1939 до 1954 рр. Зрозуміло, що у зв'язку з початком Другої світової війни цей план не був реалізований, однак основні його ідеї стали підґрунтям для економічної програми, яку польські економісти реалізовували після війни.

Іншою рисою польської історіографії аграрної політики Польщі міжвоєнної доби ХХ ст. є те, що державні, громадсько-політичні діячі (Л.Василевський, Т.Голувко, С.Козіцький, Є.Ромер та ін.) аналізували суспільно-політичні та соціально-економічні процеси у Східній Галичині під кутом зору її органічної належності до Другої Речі Посполитої, розглядали край як невід'ємний складник, інтегральну частину Польщі. Відтак, будь-який прояв національного життя, зокрема відродження й розбудову господарського життя українців, їхню боротьбу за підвищення господарської культури, кваліфікували не інакше як замах на цілісність Польської держави.

Отже, нові суспільно-політичні умови, в ході яких розвивалася відроджена Польща, світова економічна криза зумовили пошук розв'язання аграрної проблеми. Більшість польських політиків, державних діячів, учених одним із шляхів її розв'язання називали колонізацію українських земель, “польське осадництво”, обмеження громадсько-культурного життя українського народу.

Утім, польські політичні діячі та вчені-економісти вже в середині 1920-х рр. почали усвідомлювати, що військове осадництво не забезпечить очікуваних результатів. З-поміж причин – насамперед недостатня професійність державних урядовців – колишніх військовиків, неприйняття українським селянством аграрних перетворень через ненависть до “всього польського”, складний механізм аграрних реформ тощо¹⁰.

Заслугують на увагу погляди Т.Голувка. Так, у праці “Методи і шляхи санації взаємовідносин у Східній Галичині і східних воєводствах” він наголошував, що “... вихідним пунктом усього оздоровлення і справжнім фундаментом пов'язання українського... населення з польською державою є швидке й стале проведення там земельної реформи”¹¹. Першими кроками на шляху реалізації санації взаємовідносин він уважав ліквідацію великого землеволодіння у Східній Галичині на користь українців “без жодного виокремлення місцевих поляків”. “Отримання землі з рук польської держави, – підкреслював Т.Голувко, – зав'яже міцні вузли між українським... селянином та польською державою”. Він також окреслив план аграрних реформ – земельна реформа має стати спрощеним для українців механізмом комасації землі, ліквідації сервітутів тощо. Відтак “упорядкування земельних відносин” Т.Голувко оцінював як “фундамент, на якому можливо побудувати міцну споруду польської державності на Східній Галичині та східних воєводствах”¹¹.

На увагу заслуговують і надбання Я.-С.Лося – державного діяча, дипломата, історика, публіциста. За походженням Ян-Станіслав Лось був аристократом, графом. У праці “Міжнародне положення Польщі та галицькі українці” (Львів, 1932) він звернувся до проблеми польсько-українських стосунків, виступив за необхідність польсько-українського порозуміння й зближення між народами. Такими переконаннями автор керувався, працюючи в Міністерстві внутрішніх справ, де обстоював ідею надати політичні й економічні поступки українцям Східної Галичини¹². Цій проблемі Я.-С.Лось присвятив декілька праць, у яких, порушуючи українське питання в політиці польської держави, давав позитивну оцінку політиці порозуміння поляків та українців. Він не оминув увагою й економічну сферу життєдіяльності українців Східної Галичини, зокрема, у статті “Господарська проблема в Червенській землі” проаналізував проблему кредитування великих землеволодінь, показав його значення й результативність, розкрив сутність і роль емісії облігацій та інших цінних паперів¹³.

На думку Я.-С.Лося, польському урядові, втілюючи в життя аграрну реформу, варто зважати на реальний стан речей, справедливість, здоровий глузд. У протилежному випадку можна очікувати загострення “національних та соціальних проблем на селі”.

Як засвідчив аналіз джерельної бази, проблему аграрних реформ активно розробляли польські історики. Так, змістовними в галузі економічної історії Другої Речі Посполитої є праці Я.Рутковського¹⁴ та Ф.Буяка^{15–16}.

Так, Ф.Буяк, засновник школи польських істориків-економістів, редактор “Щорічників соціальної та економічної історії”, зауважував: “Якщо ми хочемо збудувати сильну, здорову, здатну до розвитку державу, то мусимо насамперед зайнятись упорядкуванням аграрного устрою”¹⁶. Професор Ягеллонського, Варшавського, Львівського університетів, зачинатель економічної історії як навчальної дисципліни, він сформував плеяду молодих науковців, які вивчали соціально-економічний розвиток Галичини. Прикметно, що за міжвоєнної доби не втратили своєї актуальності праці Ф.Буяка “Західно-галицьке село наприкінці XIX ст.” (1906 р.) і “Галичина” (т. 1–2, 1908–1910 рр.), у яких здійснено аналіз та узагальнення соціально-економічних відносин у краї. Перу Ф.Буяка належить понад 400 наукових праць, з-поміж яких чимало присвячено історії західноукраїнських земель.

Ф.Буяк, досліджуючи історію галицьких міст і сіл, вивчаючи економіку, господарство, населення краю, наголошував на злидненню становищі українських селян. Ретельний і скрупульозний дослідник, він залучав при написанні праць не тільки історичні дані, матеріали з галузі географії, культури, етнографії, а й економіки і статистики. Ф.Буяк був виразним представником позитивістської історії, характерною особливістю праць якого є відрив економічних проблем від суспільно-політичних та класових.

Багатий фактологічний матеріал містить книга Ф.Буяка “Історія осадництва”, у якій автор висвітлив характер нових реформ в аграрному секторі, вивчив державний устрій, розкрив можливості для “економічно-важливої парцеляції двірських земель, відбудови господарств та відкриття нового поля для польського осадництва із заходу”¹⁶.

Словом, Ф.Буяк наголошував, що політика осадництва на “східних кресах” була історично мотивованою, зумовленою економічними чинниками, відтак логічно дійшов висновку про так звану “законну польську колонізацію західноукраїнських земель”. Учений обґрунтував свою позицію історичними фактами, навів приклади з польської історії, витоків польського осадництва вивів з найдавніших правителів Болеслава Хороброго, Казимира Великого, Генріха Бородатого, Сигізмунда Старого, Сигізмунда Августа (XIII ст.). Ф.Буяк зазначав, що в XIV–XVIII ст. у Польщі утворилося ціле середовище родів магнатів – Потоцьких, Любомирських, Яблоновських, Замойських та ін., які продовжили господарську й осадницьку колонізацію¹⁶.

Очевидці подій – історики Г.Крахельська¹⁷, А.Прухнік¹⁸ та ін. зазначали, що в новітній історії Польщі державне будівництво, зокрема розбудова аграрних відносин, належать до найактуальніших проблем.

Варто зауважити, що таких поглядів дотримувалася більшість польських істориків міжвоєнного двадцятиріччя, вбачаючи у великому землеволодінні запоруку “польськості” в Галичині і таким чином обґрунтовуючи “цивілізаційну політику” Другої Речі Посполитої на так званих східних кресах.

Так, А.Крисінський у своїх працях^{19–20} обстоював думку, що на “східні креси” держави жодна з національних груп, зокрема й українці, не мали виключного права, оскільки вони, мовляв, не становили абсолютної більшості на цій території.

Таким чином, аналіз джерельної бази дає можливість дійти таких висновків:

- історіографія аграрної політики Польщі започаткована одразу після відродження Другої Речі Посполитої;
- авторами праць були зазвичай державні, громадсько-політичні діячі, учені-історики, економісти, що наклало певний відбиток на характер висвітлення суспільно-політичного, культурно-освітнього та соціально-економічного розвитку Галичини в контексті їхніх політичних переконань. Щоправда, їхні праці мали радше фактологічний, інформативно-довідковий, аніж науковий характер;
- на початку 1920-х років у польській історіографії сформувався новий напрям наукових досліджень – економічна історія, основоположником якого вважають ученого Ф.Буяка;

- більшість польських авторів стверджує, що польське осадництво Східної Галичини мало об'єктивний характер, було необхідною передумовою підвищення культури землекористування, упровадження аграрних реформ;
- польська історіографія міжвоєнного двадцятиріччя розвивала й зміцнювала у суспільній свідомості образ цивілізаційної Польщі на українських землях.

1. Kutrzeba S. Polska odrodzona 1914–1921/ S. Kutrzeba. – Kraków, 1921. – 230 s.
2. Історія українського селянства : у 2 т. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 660 с.
3. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / З. Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146–153.
4. Grabski Wl. Wies i folwark.
5. Stys W. Rozdrabnianie gruntow chlopskich w bylym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931/ W. Stys. – Lwów, 1934.
6. Kwiatkowski E. Tendencje i postulaty rozwoju gospodarczego Polski / E. Kwiatkowski. – Warszawa, 1930. – 26 s.
7. Kwiatkowski E. Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszlej i obecnej / E. Kwiatkowski. – Kraków, 1932. – 307 s.
8. Kwiatkowski E. Kryzys wspolczesny i zagadnienie odbudowy zycia gospodarczego / E. Kwiatkowski. – Warszawa : Zwiasek Izb i Organizacyj rolniczych, 1935. – 47 s.
9. Kwiatkowski E. Nowe zjawiska i prądy u podstaw wspolczesnego zycia gospodarczego / E. Kwiatkowski // Księga pamiątkowa kuczci L. Caro. – Lwów, 1935. – S. 246.
10. Studnicki W. W sprawie osadnictwa zolnierskiego na ziemiach wschodnich / W. Studnicki. – Warszawa : [bez wyd. ; bez roku].
11. Голувко Т. Методи й шляхи оздоровлення взаємовідносин у Східній Галичині і східних воєводствах / Т. Голувко // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів / за ред. Павла Ковалю, Яна Олдаковського, Моніки Зухняк ; пер. з пол. Сергія Гірки. – К. : Києво-Могилянська академія, 2012. – 440 с.
12. Лось Я.-С. Міжнародне положення Польщі та галицькі українці / Я.-С. Лось. – Львів, 1932.
13. Лось Я.-С. Господарська проблема в Червенській землі / Я.-С. Лось // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів / за ред. Павла Ковалю, Яна Олдаковського, Моніки Зухняк ; пер. з пол. Сергія Гірки. – К. : Києво-Могилянська академія, 2012. – 440 с.
14. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski / J. Rutkowski. – Warszawa, 1923. – 187 s.
15. Bujak Fr. Historia osadnictwa ziem polskich w kratkim zarysie / Fr. Bujak. – Warszawa : Druk F. Wyszynskiego i 8-kl, ZGODA, 1920. – 62 s.
16. Bujak F. O naprawie rolnego w Polsce / Fr. Bujak. – Warszawa, 1918. – 160 s.
17. Kraheńska H. Prawda o stosunkach pracy / H. Kraheńska. – Lwów, 1934. – 97 s.
18. Prochnik A. (Swoboda H.) Pierwsze pietnastolecie Polski niepodleglej (1918–1933). Zarys dziejow politycznych / A. Prochnik. – Warszawa, 1933. – 159 s.
19. Krysicki A. Liczba i rozmieszczenie Ukraincow w Polsce / A. Krysicki // Sprawy Narodowosciowe – 1928. – № 6. – S. 651–707.
20. Krysicki A. Ludnosc polska a mniejszosci w Polsce w swietle spisyw ludnosc i 1931 r. / A. Krysicki // Sprawy Narodowosciowe. – 1932. – № 4–5. – S. 347–391.

В статті проаналізована польська історіографія аграрної політики Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду, представлена роботами, авторами яких є громадсько-політичні, державні діячі, економісти, історики. Як вказано в статті, характер їх суб'єктивних переконань залишив певний слід в освітленні ними соціально-економічних процесів Галичини періоду 1921–1939 рр. Автор показує суперечливість поглядів польських авторів на проблему дослідження, виділяє об'єктивні та суб'єктивні фактори, які впливали на характер польської історіографії міжвоєнного періоду, аналізує економічне напромлення польської історичної науки.

Ключевые слова: аграрная реформа, польская историография, экономическое направление.

In the article Polish historiography concerning the agricultural policy of the Second Commonwealth during the interwar period was analyzed. It is represented by works, the authors of which were usually public politics, political leaders, economists and historians. As it is stated in the article, the nature of their subjective

beliefs put some mark on their coverage of social and economic processes in Galicia during the period of 1921–1939. The author showed controversial views of Polish authors on the problem, determined objective and subjective factors that influenced on the nature of Polish historiography of the interwar period, analyzed the economic direction of Polish historical science.

Keywords: *agrarian reform, Polish historiography, economic direction.*

УДК 930.1 : 94(498)

Володимир КРОЙТОР

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ РУМУНІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано історіографічний аспект українського питання в політиці Румунії міжвоєнного періоду. При цьому виокремлено два принципові підходи щодо висвітлення проблематики: монопартійний та демократичний. Значну увагу приділено позиції українських і зарубіжних істориків. Автор піддає критичній редуплікації погляди деяких представників румунської історичної школи. Обґрунтовано потребу вестороннього й неупередженого характеру розгляду проблематики.

Ключові слова: державницький напрям, ідеологічна схема, історичний контекст, автохтонність, історичне право.

Історія боротьби українського народу за утворення незалежної держави займає одне з пріоритетних місць сучасних суспільствознавчих наук. Її актуальність і багатоаспектність зумовлюють поглиблений інтерес з боку істориків до українського питання в політиці тих держав, які володіли українськими етнічними землями в міжвоєнний період. Тому назріла потреба підсумувати доробок науковців у дослідженні українського питання в політиці Румунії, виокремити недостатньо висвітлені проблеми, привернути увагу до їх подальшого вивчення.

У дослідженнях даної тематики вирізняються два основних підходи: партійно-класовий і національно-демократичний. Перший впливав з ідеологічних засад комуністичного тоталітарного режиму й намагався підпорядкувати його гаслам політику до українців. Після падіння тоталітарного режиму він зазнав краху. Національно-демократичний підхід було започатковано істориками народницького і державницького напрямку, та після їх заборони в УРСР розвивався в українській діаспорі. З відновленням державної незалежності України цей, другий, підхід став провідним у сучасній науці.

За хронологічним принципом історіографію проблематики можна поділити на чотири періоди.

Перший період розпочався в 1917 р. і тривав до кінця 1920-х рр. Він характеризується початком наукових досліджень. Другий період – це 1930-і рр. – перша половина 1950-х рр. Його особливістю було посилення ідеологічного тиску на історичну науку в умовах тоталітарного режиму. Третій період розпочався з другої половини 1950-х рр. і завершився в середині 1980-х рр. Він характеризується надмірною заідеологізованістю і засиллям партійної кон'юнктури. Четвертий, сучасний, – почався на рубежі 1980–1990-х рр.

Перший період розпочався від доби визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. Відновлення державності України сприяло вивченню історії українського народу вітчизняними та зарубіжними вченими. Законне прагнення українців здобути свободу й незалежність у власній державі підтримували представники інших національностей колишніх Російської та Австро-Угорської імперій. Румунська анексія українських етнічних земель Буковини й Бессарабії та їх форсована асиміляція призвели до активної протидії українського населення. Обставини україно-румунських відносин у 1918–1927 рр. послужили стимулом для відповідного наукового осмислення проблеми.

Надзвичайно важливе значення для її наукового дослідження мали праці видатних українських вчених і громадсько-політичних діячів: М.Грушевського¹, О.Барвінського², Ю.Бачинського³, Д.Донцова⁴ та багатьох інших. У передмові до першого видання “Історії України-Руси” М.Грушевський писав: “Вправді невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший може часом ніж інші, але суспільність, що дає віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу”⁵. Він орієнтував дослідників на вивчення історії українського народу в різних історичних обставинах, які “на довгі віки кинули його на роздоріжжі політичного життя, як безборонну, безза-

хисну здобич для заборчих апетитів його сусідів, як етнографічну масу без національної фізіології, без традицій, навіть без імені”⁶.

Теоретичне обґрунтування ідеї об’єднання всіх українських земель в єдине державне утворення, здійснене визначним громадсько-політичним діячем як М.Міхновським⁷, стало серцевиною ідеології українського народу в боротьбі за єдину Українську державу. Перша світова війна та анексія Румунією українських земель Буковини й Бессарабії перетворили його на одне з найважливіших чинників європейської історії.

Визначальною умовою для розгортання наукових досліджень українсько-румунських відносин стало відновлення національної державності України. Утворення в 1918 р. Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) започаткувало системний напрям історичних досліджень, хоча ця наукова інституція в радянські часи була під впливом комуністичної ідеології. Це призвело до одностороннього висвітлення проблеми з позиції партійно-класової системи. Окремі події, що характеризують національні мотиви українського суспільного руху Буковини й Бессарабії, не позбулися подібних підходів і до цього часу. Дослідження українського питання в політиці Румунії пов’язані з процесом формування національної свідомості. Румунські історики цей період розглядають як перехідний до новітньої доби. Українська революція й відновлення національної державності України стало важливим чинником у дослідженні зазначеної проблеми.

Історична думка 1920-х рр. складається з наукових досліджень в УСРР, на західно-українських землях, діаспорі та в Румунії. Методологічною основою радянських досліджень був марксизм-ленінізм, а тому факти, які не вкладались у визначену ідеологічну схему, залишалися поза увагою науковців. Заперечувальні постулати щодо українського питання в румунських істориків стали основою тенденційності їх досліджень.

Марксистський напрям повністю визначався політичною лінією партійного керівництва. Після утворення СРСР бессарабська й буковинська проблеми розглядалися на основі національних принципів самовизначення народів. Красві назви “Буковина” і “Бессарабія” замінили на “Україна” і “Молдавія”. Основу монографічних досліджень, збірників, науково-популярних статей склали роботи, які висвітлювали визвольний рух Буковини та Бессарабії в контексті більшовицького перевороту 1917 р.⁸ Радянський напрям досліджень був ізольований від впливу зовні. Відсутність контактів радянських істориків із своїми зарубіжними колегами значно звужувала параметри їх наукових пошуків.

Важливе значення для історичної науки, що охоплювала українсько-румунські відносини, мало визначення характеру боротьби українського народу Буковини й Бессарабії проти румунської окупації. У працях учених Західної України з державницьких позицій інтерпретовано події Української революції на Буковині як складові всіх українських земель. Важливе місце в дослідженні займають спогади учасників історичних подій 1920-х рр., які висвітлювались у засобах масової інформації. Проте вони в цей період, на думку окремих сучасних учених, “носять тематичний характер”⁹. Не зважаючи на об’єктивні труднощі української історіографії цього часу, тематика наукових робіт ґрунтувалася на достатній джерельній основі й не зазнавала істотної ідеологічної обробки. Так, дослідник С.Водотика вважає “1920-ті рр. «золотим віком» української історичної науки і культури”¹⁰.

Наукові підходи, що поєднувались з аналізом проблематики, забезпечувала українська діаспора. На початку 1920-х рр. вона поповнилася “новими інтелектуальними силами”¹¹. Праці таких істориків створювали об’єктивне тло для перспектив її детального розгляду. У процесі розвитку українського національного руху у 1920-х рр. учені діаспори “закладають принципово новий напрям досліджень – націологію”¹². Її теоретичні засади обґрунтував Д.Донцов, який вважав, що український націоналізм базується на принципових засадах пригнобленої нації без своєї державності¹³. Таке тлумачення суперечило ідеологічному характеру радянської історичної науки.

Румунські історики розглядали українців як частину слов’янського етносу. Провідною фігурою серед них був відомий політичний діяч, автор численних публікацій з історії Румунії Н.Йорга, який заперечував автохтонність українців Буковини й Бессарабії, вважаючи їх україн-

зованими румунами¹⁴. Така позиція відповідала концепційному виміру політичної еліти Румунії.

Близький до нього за своїми поглядами румунський історик А.Ксенопол¹⁵ розглядав українську проблематику з позицій синтезу румунської та всесвітньої історії як контакт “від народу до народу”¹⁶. Проте публікації К.Регуша стверджують, що в румунській історіографії немає свідчень, які б документально заперечували походження українських поселень у Буковині¹⁷.

Один із найавторитетніших румунських істориків І.Ністор обґрунтував концепцію “історичного права” Румунії на Покуття, Бессарабію і Буковину¹⁸. Він уперше в Румунії сформулював домагання на Трансністрію, обстоюючи молдавські претензії на землі Покуття. В окремих його книгах умотивовувалися румунські претензії на буковинські землі¹⁹. Так, зокрема, В.Греку відзначає, що “етнографічна карта, додана в німецькому виданні, на мирних переговорах у Парижі та наступних, а потім, під час визначення кордонів з Польською республікою, була основою переговорів і головним джерелом інформації для обґрунтування наших прав на всю Буковину”²⁰. Такі підходи слугували правлячому режиму політичним обґрунтуванням анексії українських етнічних земель. Українське питання розглядалося крізь призму австро-німецького політичного ідеалізму. У своїх роботах Н.Йорга, торкаючись української проблеми, обґрунтував позицію Румунії щодо Задністрянщини, Придунав’я, Буковини. На його думку вона має базуватися на доктрині семініторизму, тобто концентрації досліджень на єдиній, найважливішій проблематиці й має обстоювати державницькі інтереси Румунії. Ігноруючи національні права українського народу, він ставив під сумнів закономірності об’єктивного розвитку історичного процесу.

У праці “*Voinea obștii românești*” Н.Йорга визначає історичне місце румунів у світовій цивілізації. Не заперечуючи українського впливу на румунську історію, пояснює його тривалим процесом слов’янського засилля²¹ й доходить висновку, що піднесення й розвиток українського національно-визвольного руху в Буковині було викликано зовнішніми факторами. Засуджуючи міжнародний імперіалізм, який водночас домагався й поділу України, він висунув румунську національну ідею.

Послідовники Н.Йорги залишалися на тих самих позиціях. У праці І.Ністора “*Istoria Bucovinei*” останні розділи присвячені подіям 1918 р.²². Автор пише, що український національний рух на буковинській землі був для румунської сторони серйозною перепорою на шляху до об’єднання королівства. На думку вченого, він мав суспільно-організаційні структури, яким буковинські румуни не могли ефективно протистояти. Цим самим він виправдовує збройну акцію Румунії та анексію Буковини на початку листопада 1918 р.²³.

Намагаючись звузити спільну фактологічну базу румуно-українських взаємовідносин, румунські вчені приділяли особливу увагу дослідженню іноземних архівів²⁴. Сучасну територію Румунії і Молдови вважали місцем тривалого проживання предків румун²⁵. Буковина й північно-західне Причорномор’я розглядалась як частина цього ареалу²⁶. Стверджувалося, що далі, на північ від цих земель, проживали даки, яких розділяв Траянський вал, зведений між річками Прут і Дністер для захисту від кочівників²⁷.

Заслуговує особливої уваги той факт, що протягом століть румуни використовували руську мову в діловому й церковному вжитку²⁸. Молдавське князівство перебувало під руським впливом, особливо релігійним²⁹. Такі висновки можна зробити на основі румунських досліджень з історії Молдови³⁰. Вважається, що Австрійська імперія анексувала Буковину, виходячи із власних геополітичних інтересів³¹.

Характерною рисою згаданих праць було прагнення авторів довести перевагу румунського етносу над українським у Буковині й Бессарабії. Найбільш вагомий внесок зробив І.Ністор, який після вбивства залізногвардійцями Н.Йорги став одним із лідерів румунської історичної науки. Він обґрунтував перевагу українців тим, що австрійська влада вносила до статистичних даних частину румунського населення, яке володіло українською мовою. У роботі “*Români și rutenii în Bucovina*” автор заперечує автохтонність буковинських українців, вважаючи їх переселенцями із Галичини³². Складаючи етнографічну карту Буковини, він порахував українців і гуцулів як окремі національності, а міста – чисельністю лише більше однієї тисячі

жителів. Таким чином, до цієї схеми не потрапило українське населення, яке головним чином проживало в невеликих селах.

Піддавалася перегляду історія українсько-румунських відносин³³. Тенденційно висвітлювалися молдовсько-українсько-російські відносини³⁴. Сам Н.Йорга критикував А.Ончула за те, що він “стоїть на українських позиціях”³⁵. Заслугує уваги його коментар статистичних даних перепису населення, проведеного у 1890 р. австрійськими властями. За ними в Буковині проживало 333 597 українців, а румунів – 208 300, 50 000 німців, 83 000 євреїв, 24 000 поляків, 8 100 угорців і 3 200 ліпован³⁶ (православних старообрядців. – *В.К.*). У коментарі Н.Йорга намагався обґрунтувати історичні права румунів на буковинські землі.

Румунський дослідник Г.Недеї вважає Галичину епіцентром української західної колонізації³⁷. Натомість, українські поселення в Південній Буковині та Марамороші засвідчені документально в найдавніших слов'яно-молдавських грамотах XIV–XVII ст., і немає жодного доказу, який би заперечував, що вони із самого початку засновані українським населенням³⁸. Вони розташовані на периферії південно-західного українського етнолінгвістичного масиву і є продовженням українства на дивергентній території. Таким чином, це заперечує тезу про те, що українці оселилися тут у результаті міграції галичан.

Отже, протягом першого періоду розпочалося дослідження українського питання в політиці Румунії за трьома напрямками: українськими вченими, частина яких після утворення СРСР працювала в діаспорі, дотримуючись демократичних засад, радянськими вченими, які керувалися марксистсько-ленінською ідеологією, і закордонними істориками.

На другому етапі, після появи “Короткого курсу історії ВКП(б)”, з архівів було вилучено значну кількість документів досліджуваної тематики. Українське питання розглядалося лише крізь призму класової боротьби за приєднання Північної Буковини і Бессарабії до УРСР. Так, В.Осечинський, аналізуючи становище українського народу, намагався довести, що національне питання можна розв'язати “лише в зв'язку і на ґрунті пролетарської революції”³⁹. Нав'язувався постулат, що радянська влада своїм існуванням вирішувала національну проблему.

У концептуальному вимірі радянської історичної науки національний і соціальний фактори вважалися єдиним цілим. Обов'язковою умовою публікації історичних досліджень стало штучне прив'язування проблеми до “революційних ідей”, або “розгортання боротьби трудящих за возз'єднання з Радянською Україною”, чи “боротьбу за встановлення радянської влади” і т. п. Ідеологічний напрям досліджень знижував їхню наукову цінність, девальвував його практичне значення, звужував об'єкт історичних пошуків.

Із середини ХХ ст. над українською проблемою в політиці Румунії радянські історики практично перестали працювати. Її фрагментарно висвітлювали в контексті проблем, які підпорядковувалися політичним цілям для обслуговування правлячого режиму. Розглядаючи історію українського народу, ігнорувалось українське питання як один із домінуючих факторів національної політики Румунії. Автори відходили від об'єктивних закономірностей історичної дійсності, перекручували події в Буковині й Бессарабії періоду визвольних змагань на догоду пануючій ідеології.

У дослідженні І.Компанійця “Боротьба за радянську владу на Буковині” національні прагнення українців показані з позицій надуманих “ідей Великого Жовтня”, які вплинули на “розгортання” боротьби за “соціальне і національне визволення та возз'єднання краю з Радянською Україною”⁴⁰. Автор наводить чимало фактів збройної боротьби українців проти румунської влади. Визвольну боротьбу вважає класовим виступом трудящих під впливом “Великої Жовтневої соціалістичної революції”. Це пояснення не відповідає історичній дійсності, тому що не підтверджується фактами.

І.Компанієць відзначив, що в повстанні солдатів 113-го полку в листопаді 1919 р. у Чернівцях брали участь представники всіх національностей, які перебували на службі в цій частині⁴¹. Румунські документи свідчать, що в ньому взяли участь українці, а вояки-румуні, дотримуючись нейтралітету, залишилися в казармах⁴². Тлумачення автором цього повстання як революційного не має реальних підстав, оскільки архівні документи цю гіпотезу не підтверджують.

Можливість включення до складу УРСР буковинської і частини бессарабської землі в радянській історіографії розглядалась як невідворотний процес творення української, але соціалістичної нації. Було виведено історичну закономірність об'єднувчих процесів українського народу. Вважалося, що історична справедливість для українців можлива тільки за умови встановлення й розвитку радянської системи. Безальтернативні узагальнення, що ділили українське суспільство за класовою ознакою, закладали деструктивні механізми в методи історичних досліджень.

Певною мірою їх дотримувався А.Юрченко в праці “Хотинское восстание”⁴³. Зібраний ним фактичний матеріал створює цілісну картину боротьби українців проти румунської анексії. Більш детально ці події не висвітлювалися в українській радянській історичній науці. Але, як і його попередники, зважаючи на позитивні сторони опублікованих праць, він не дав вичерпної відповіді на питання про характер революційного руху українського народу.

У радянській Україні вчених фактично позбавили можливості об'єктивного підходу до національної тематики. Однак розвиток співробітництва в рамках “соціалістичної співдружності” з Румунією дещо сприяв активізації досліджень історії обох народів, особливо в пошуку їх спільної участі в “революційному русі” та “соціалістичному будівництві”. Українська радянська історіографія пояснювала події міжвоєнного періоду, пов'язані з румуно-українськими відносинами, у контексті спільних із російськими умов і характером революційного руху першої чверті ХХ ст. Для цих досліджень характерні такі загальні ознаки:

- причиною народного невдоволення були соціальні фактори, усі інші мали похідне від нього значення;
- революційний рух українського народу в Буковині й Бессарабії відбувався під впливом Жовтневої більшовицької революції 1917 р. і під безпосереднім керівництвом комуністів;
- кінцевою метою боротьби українців Буковини й Бессарабії було встановлення радянської влади та об'єднання в єдину радянську державу під керівництвом партії більшовиків;
- у своїй боротьбі українці розраховували на допомогу й підтримку пригнічених класів, насамперед – російських пролетарів.

Перелічені ознаки були характерними майже для всіх радянських досліджень, які торкалися цієї проблематики.

Національні традиції української історіографії зберігали історики Галичини, Буковини та діаспори. Незважаючи на перешкоди влади, в Галичині продовжували діяти осередки Наукового товариства імені Т.Шевченка, які досліджували українсько-румунські відносини. Розглядаючи українське питання в політиці Румунії як частковий сегмент історичного процесу, автори розробляли синтезуючу концепцію історії України як частини всесвітньої історичної науки. Роботи істориків української діаспори розвінчували національну політику в СРСР і псевдонаукові праці радянських дослідників з українського питання. Вони намагалися створити об'єктивну історію українського народу.

Румунські історики цього періоду притримувалися традицій своїх фундаторів. Своєрідну інтерпретацію подіям 1917–1918 рр. дано в роботі Г.Пінта “Rolul organizațiilor militare moldovenești; în actul unirii Basarabiei”⁴⁴. Приєднання Бессарабії до Румунії подається як довершений факт добровільного союзу всіх національностей краю. Автор обійшов увагою спроби Української Центральної Ради владнати компромісом бессарабську проблему. Односторонній аналіз румунсько-українських відносин значно звужує фактологічну основу дослідження.

У роботі Т.Балана “Rolul Lui Vasile Bondarescul in preajma unirii”⁴⁵, присвяченій тридцятиріччю об'єднання, наголошувалося на значенні суб'єктивних факторів історії. Дослідник зважає на роль В.Бондареску у приєднанні Буковини до Румунії. На думку автора, переконливі аргументи під час його зустрічі з найвищими посадовими особами Румунії визначили виступ румунської армії до Буковини. Це дозволяє припустити, що політична ситуація на початку листопада 1918 р. у Буковині складалася не на користь румунської сторони.

Після приходу 1947 р. до влади комуністів у Румунії розпочався перехід історичної науки на марксистські позиції. Глумачення українського питання набуло дещо іншого, ніж

раніше, змісту. Формально акцентуючи увагу на двосторонніх історичних зв'язках, замовчува-лося право українського народу на незалежність.

Історіографія українського питання в політиці Румунії міжвоєнного періоду минулого століття зазнала відчутного методологічного тиску партійного керівництва, внаслідок чого українсько-румунські політичні відносини розглядалися крізь призму пануючої тоді комуністичної ідеології. Українська діаспора певним чином забезпечувала науково виважені аналітичні підходи в дослідженні проблематики. Румунська історична наука намагалася довести так зване “історичне право” на володіння українськими етнічними землями.

1. Грушевський М. *Формы национального движения в современных государствах* / М. Грушевський // *Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. докум. і матеріалів.* – К., 1994; Грушевський М. *Історія України-Руси* : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 648 с.
2. Барвінський О. *Історія України-Руси* / О. Барвінський. – Львів, 1904. – 122 с.
3. Бачинський Ю. *Економічні підстави самостійності націй* / Ю. Бачинський // *Націоналізм : антологія.* – К. : Смолоскип, 2000. – С. 133–146.
4. Донцов Д. *Ідеологія чинного націоналізму* / Д. Донцов // *Націоналізм : антологія.* – К. : Смолоскип, 2000. – С. 188–196.
5. Грушевський М. *Історія України-Руси* : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1. – С. 9.
6. Там само. – С. 3.
7. Міхновський М. *Самостійна Україна* / М. Міхновський // *Націоналізм : антологія.* – К., 2000. – С. 147–158.
8. Виноградов В. “Две Румынии” и Советская Россия (ноябрь 1917–1918 гг.) / В. Виноградов // *История СССР.* – М., 1983. – № 5. – С. 30–49; *Всемирная история.* – М. : Из-во соц.-эконом. л-ры, 1961. – Т. 8. – 636 с.; Зайончковский А. *Подготовка России к империалистической войне* / А. Зайончковский. – М., 1926. – 284 с.
9. Великочий В. *Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / В. Великочий. – Львів, 1999. – С. 7.
10. Водотика С. *Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / С. Водотика. – К., 2001. – С. 1.
11. Рафальський О. *Національні меншини України в ХХ столітті: Історіографія* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.06 / О. Рафальський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – С. 3.
12. Рафальський О. *Національні меншини України у ХХ столітті : історіографічний нарис* / О. Рафальський. – К., 2000. – С. 23.
13. Донцов Д. *Ідеологія чинного націоналізму* / Д. Донцов // *Націоналізм : антологія.* – К. : Смолоскип, 2000. – С. 194.
14. Iorga N. *Histoire des roumains et de la romanite orientale* / N. Iorga. – București, 1945. – Vol. X. – 384 p.; Iorga N. *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* / N. Iorga. – București : Editura științifică și enciclopedică, 1989. – 566 p.
15. Xenopol A. *Istoria Românilor din Dacia lui Traian* / A. Xenopol. – București, 1913. – Vol. I. – 498 p.
16. *Op. cit.* – P. 143.
17. Регуш К. *Українці в Румунії* / К. Регуш // *Український вісник.* – Бухарест : Союз Українців Румунії, 1999. – № 1–2. – С. 3–4.
18. Nistor I. *Zece ani de la unire* / I. Nistor. – Cernăuți, 1929. – 180 p.
19. Nistor I. *Români și ruteni in Bucovina* / I. Nistor. – București : Editura Academiei Române, 1915. – 68 p.
20. Grecu V. *Răsplata unei munci* / V. Grecu // *Glasul Bucovinei.* – Cernăuți, 1927. – 3 iulie. – P. 3.
21. Iorga N. *Voința obștii românești* / N. Iorga. – București, 1983. – P. 15.
22. Nistor I. *Istoria Bucovinei* / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991. – 454 p.
23. *Op. cit.* – P. 354–454.
24. Xenopol A. *Istoria Românilor din Dacia lui Traian* / A. Xenopol. – București, 1913. – Vol. I. – P. 143–144.
25. Bogdan I. *Cronicele slavo – române din sec. XV–XVI. Cronicile medievale ale României* / I. Bogdan. – București, 1959. – Vol. II. – P. 54.
26. *Op. cit.* – P. 29.
27. Хофбауэр Х. *Буковина, Бессарабия, Молдавия : Забытая земля между Западной Европой, Россией и Турцией* / Х. Хофбауэр, В. Роман. – Черновцы, 1996. – С. 158.

28. Bogdan I. Cronicile slavo – române din sec. XV–XVI. Cronicile medievale ale României / I. Bogdan. – București, 1959. – Vol. II. – P. 262.
29. Cronica Ghiculeșilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754. – București : Editura academei Republicii Socialiste România, 1965. – P. 489–491.
30. Costin M. Letopisețul țării Moldovei. De neamul Moldovenilor / M. Costin. – București : Editura Minerva, 1979. – P. 127–190.
31. Iorga N. Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria / N. Iorga. – București : Editura științifică și enciclopedică, 1989. – P. 198.
32. Nistor I. Români și ruteni în Bucovina / I. Nistor. – București : Editura Academiei Române, 1915. – P. 1–2.
33. Costin M. Interpretări și comentarii / M. Costin. – București, 1913. – P. 196–248.
34. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. : документы и материалы : в 3 т. – М. : Наука, 1970. – Т. II. – С. 249–297.
35. Iorga N. Cuvinte adevărate / N. Iorga. – București : Institutul Minerva, 1903. – P. 155–156.
36. Iorga N. Romanismul în Bucovina / N. Iorga. – București, 1913. – P. 79.
37. Nedei G. Cum a rezolvat Ceaușescu problema maghiară / G. Nedei // România Mare. – București, 1999. – 22 ianuarie. – P. 20.
38. Регуш К. Українці в Румунії / К. Регуш // Український вісник. – Бухарест : Союз Українців Румунії, 1999. – № 1–2. – С. 3–4.
39. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів, 1954. – С. 182.
40. Компанієць І. Боротьба за радянську владу на Буковині / І. Компанієць. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри, 1950. – С. 36.
41. Там само.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 57, оп. 2, спр. 339, арк. 1.
43. Юрченко А. Хотинское воостание : К истории борьбы северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918–1919 гг. / А. Юрченко. – К. : Укр. изд-во полит. л-ры, 1948. – 142 с.
44. Pinta G. Rolul organizatiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei / G. Pinta. – Cișinău, 1932. – 120 p.
45. Balan T. Rolul lui Vasile Bondarescul in preajma unirii / T. Balan. – Cernăuți, 1938. – 36 p.

В статье проанализирован исторический аспект украинского вопроса в политике Румынии межвоенного периода. При этом выделено два принципиальных подхода относительно освещения проблематики: монопартийный и демократический. Значительное внимание уделено позиции украинских и зарубежных историков. Автор подвергает критической редупликации взгляды некоторых представителей румынской исторической школы. Обоснована необходимость всестороннего и беспристрастного характера рассмотрения проблематики.

Ключевые слова: государственное направление, идеологическая схема, исторический контекст, автохтонность, историческое право.

The historiographical content of the Ukrainian issues in the Romanian politics of the interwar period is analyzed in the article. The fundamental approaches to elucidation of the issues are singled out: one-party and democratic. Much attention is paid to the position of the Ukrainian and foreign historians. The author subjects views of some representatives of the Romanian school under critical reduplication. The need of comprehensive and impartial nature of consideration of issues is grounded.

Keywords: state tendency, ideological scheme, historical context, autochthony, historical law.

УДК 39(477): 929 “1940/1950”

Мар'яна ВОЛОШИН

**НАУКОВИЙ ДОРОБОК ЛЮБОВІ СУХОЇ ТА ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ В 1940–1950-х рр.**

Стаття присвячена українській ученій – дослідниці традиційної української культури і побуту Любові Михайлівні Сухій, народознавцеві Львівського осередку української етнографії, яка плідно працювала в галузі української етнології впродовж 1940–1950-х рр. Основну увагу зосереджено на науково-пошуковій діяльності вченої, формуванні її світогляду й становленні особистості. Розкрито роль маловідомої постаті української етнології Любові Сухой, доля якої пов'язана з Галичиною, у розвитку народознавчих студій у повоєнний період у Львові. У дослідженні здійснено аналіз основних наукових праць етнолога, маловідомих широкому читацькому загалу. На основі опрацювання широкої джерельної бази доведено, що науковий доробок ученої ґрунтовний і важливий для поступу української етнології ХХ ст.

Ключові слова: Любов Суха, Львівський осередок української етнографії, Інститут народознавства, Музей етнографії та художнього промислу, етнологія, польові дослідження.

Вагомий внесок у збереження культурної спадщини українського народу зробила Л.Су-ха – визначна українська вчена, високої кваліфікації музейний працівник, етнолог, культуролог, сильна духом патріотка, людина* й громадянин¹.

Особистість львівської дослідниці – етнолога Любові Сухой є неординарним явищем української етнографічної науки. Її науковий доробок наразі залишається недостатньо дослідженим (більшість робіт ще й досі не опублікована), багато матеріалів про життя й наукову діяльність ученої знаходяться в архівах. Безсумнівно, можна стверджувати, що науковець Л.Су-ха відома невеликому колу спеціалістів, передусім дослідникам народних художньо-металевих виробів українців. Про життєвий шлях і наукову діяльність ученої поки що наявні лише окремі згадки, зокрема в спогадах чи розповідках про її колег². Сьогодні, в умовах розвитку національної науки та 25-ліття з дня смерті вченої, виникла потреба дослідити основні етапи життя та наукової діяльності (тематика, регіони, методика дослідження) Любові Сухой, донести її доробок, як опублікований, так і рукописний, до широкого читацького загалу.

Дослідниця почала працювати в 1940-х рр.: під час Другої світової війни, німецької окупації, приєднання Західної України до Радянської України, у час повоєнного спустошення, національних утисків, упродовження в усі сфери життя й буття марксистсько-ленінської ідеології. Вона працювала поряд з людьми, яких сьогодні називаємо старою генерацією національної інтелігенції, “останніми із могікан”³.

Л.Су-ха – уродженка с. Любеля Великомоствівського (Нестеровського) р-ну (тепер Жовківський р-н) Львівської області. 27 липня 1910 р. у сім'ї сільських учителів народилася дівчинка, якій при хрещенні за греко-католицьким обрядом дали два імені – Любов-Анна⁴. Початкову освіту вона здобула в народній двокласній школі в с. Любеля Жовківського повіту. Успішно склавши іспити з релігії (дуже добре), польської, латинської, грецької, української мов (добре), математики (добре), вступила до Львівської Державної академічної гімназії. У гімназії навчалася сумлінно й проявила себе як старанна учениця. Середню освіту Л.М.Су-ха здобула в

* Любов-Анна Су-ха народилася в с. Любеля на Львівщині. Батько – Сухий Михайло Васильович, 1882 р. н., був уродженцем м. Белз Сокальського р-ну Львівської обл., мати – Су-ха Ольга Андріївна, 1884 р. н., теж народилася в м. Белз. Тато працював директором Української народної школи, мати – вчителькою в с. Губенок повіту Рава-Руська. У сім'ї було двоє дітей – Любов (Анна) і брат Юрій Михайлович Сухий, який мешкав і працював у Львові. Батьки працювали вчителями народної (початкової) сільської школи. Ставлення до родини Сухих з боку мешканців с. Любеля було неоднозначним. На основі матеріалів фонду Сухой Л., відділу рукописів Львівської наукової національної бібліотеки ім. В. Стефаника виявлено протокол, який датується 1915 р., у ньому йдеться про те, що Михайло Сухий та його сім'я повинні терміново виїхати з рідного села. Причини, за якими сім'я змушена була покинути село, не вказані. Ця інформація вимагає подальших досліджень.

приватній жіночій гімназії СС Василіанок у Львові та отримала свідоцтво, у якому Державна Іспитова Комісія признала “Суку Любов-Анну зрілою до вищих студій”⁵. Навчання у Львівській Державній академічній гімназії та приватній жіночій гімназії СС Василіанок вплинуло на формування особистості майбутнього етнолога. Адже впродовж навчання в гімназії Л.Сука побувала в оточенні Василя Щурата, Романа Цегельського, Олени Дашкевич, Володимира Калиновича, які неабияк вплинули на формування її світогляду.

Вищу освіту отримала в 1930–1935 рр. у Львівському університеті на гуманітарному історико-філологічному факультеті, де студіювала педагогіку, психологію, філософію, слов’янську філологію, етнографію з археологією⁶. У Львівському університеті навчалась разом із такими відомими сучасному поколінню вченими, як Катерина Матейко, Ірина Вільде, Богдан-Ігор Антонич, Іван Ковалик, Ярослав Рудницький тощо. Навчання в колі цих осіб визначило світогляд ученої та її наукові зацікавлення. Свідченням цього стало вже те, що Л.Сука темою своєї дипломної роботи вибрала дослідження відомої особистості української культури – Лесі Українки. Магістерську роботу етнограф захистила у 1935 р. та одержала диплом магістра філософії. Вона вільно володіла польською, німецькою, грецькою, латинською та російською мовами. Л.Сука відзначилася надзвичайно великою працьовитістю, яка проявилася в самостійному вивченні інших іноземних мов: чеської, французької, турецької й арабської, як доказ цього збереглися її власні конспекти, записи⁷.

У 30–40-х рр. ХХ ст., коли загострилися українсько-польські відносини. Варшавське міністерство освіти масово звільняло українців з державних посад, це послужило причиною того, що Л.Сука була змушена піти працювати викладачем української мови та літератури в приватних середніх навчальних закладах Львова. Спочатку вона викладала в ліцеї та гімназії, а з 1939 р. – у середній школі №9. Про це так писала у своїй автобіографії: “з 1935 року працюю в V Державному ліцеї та гімназії ім. Ожешкової, а з 1939 року по 1941 рік в середній школі №9”⁸. Під час німецької окупації 1941–1944 рр. Л.Сука давала приватні лекції з музики⁹.

З часу звільнення Львова від фашистських загарбників (1944 р.), розуміючи свій обов’язок перед українським народом, Любов Михайлівна Сука розпочала свою наукову діяльність в Етнографічному музеї АН УРСР у Львові, де пропрацювала безперервно двадцять шість років (1944–1970 рр.). Музей спочатку знаходився в будинку колишнього Наукового товариства ім. Шевченка (вул. Радянська, 24). Першим його директором після війни був академік Ф.Колесса, а після його смерті в 1947 р. Музей очолила народна художниця О.Кульчицька, 1948-го – Ірина Гургула¹⁰. 1951 р. через реорганізацію Львівських установ АН УРСР відбулось об’єднання Етнографічного музею з Музеєм художньої промисловості й перенесення обох відділів до нового приміщення – колишнього банку на вул. 1-го Травня (тепер проспект Свободи). Новостворений музей став називатися Музеєм етнографії та художнього промислу АН УРСР (нині у складі Інституту народознавства НАН України). У цей час більшість працівників Музею, у тому числі Л.Сука, здійснювали наукову роботу, а музейною займалися Савина Сидорович, Данило Фіголь та Мустафа Козакевич. Саме вони найбільше спричинилися до збереження й оформлення музейних експонатів. 1952 р. Л.Сука взяла на себе основну ношу з формування фонду писанок, і як науковий співробітник була його незмінним, сумлінним і пильним охоронцем до 1969 р. Станом на 1954 р., завдяки заслугі вченої, збірка писанок була однією з найбільш численних у Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР, адже вона нараховувала 11 332 одиниць зберігання¹¹.

На посаді наукового співробітника Л.Сука впорядковувала збірку гуцульських металевих народних виробів, для якої підготувала довідник і спричинилася до його публікації в скороченому вигляді під назвою “Художні вироби з металу”, в 1951 р. у Віснику Академії наук УРСР¹². Важко оцінити велику й копітку працю дослідниці, яка об’їздила й обійшла різні регіони України, побувала в містах, містечках і селах у пошуках дорогоцінних народних скарбів. Вона була учасником багатьох науково-дослідних експедицій, у яких, попри достеменно вивчення української народної писанки, художніх виробів з металу та інших галузей традиційно-побутової культури, із властивою їй педантичністю, знанням справи й фаховістю формувала фондові колекції музею. Завдяки невтомній праці Л.Сухої збірки народних писанок, металевих

виробів, вишивки, одягу поповнилися експонатами високого художнього рівня, а іноді й унікальними творами, які мають велике наукове значення.

Упорядкувавши збірки металевих народних виробів, учена активно працювала над темою про художні металеві вироби українців Східних Карпат (Станіславська, Чернівецька, Дрогобицька, Закарпатська обл.). Під час наукових відряджень та науково-дослідних експедицій дослідниця збирала експонати, опрацьовувала статистичні матеріали, вивчала музейні збірки та осередки народних промислів західних областей України.

Багаторічна науково-пошукова робота Л.Сухої увінчалася кандидатською дисертацією на тему “Художні металеві вироби українців Східних Карпат (Станіславська, Чернівецька, Дрогобицька, Закарпатська обл.: історико-етнографічне дослідження)”, яку авторка підготувала 1954 р. Склавши успішно кандидатські іспити та захистивши дисертацію, здобула вчений ступінь кандидата історичних наук. Невдовзі, унісши незначні зміни, після попереднього відгуку, написаного Б.С.Бутник-Сіверським, дослідниця підготувала монографію та передала її рукопис до Києва. Наукова праця, незважаючи на всі тодішні ідеологічні й цензурні заборони радянської влади, побачила світ 1955 року.

Монографія Л.Сухої була першою спробою комплексного дослідження із цієї теми в етнографічній і мистецтвознавчій літературі. Залучивши значний експедиційний матеріал, літературні й архівні джерела, науковець провела класифікацію художніх металевих виробів та орнаменту, з’ясувала шляхи їх генези¹³.

У цій роботі вона подала детальну історико-етнографічну характеристику Східних Карпат, описала суспільно-економічні умови життя місцевого населення зазначеного періоду, проаналізувала історіографію питання, охарактеризувала джерельну базу дослідження¹⁴, детально вивчила й дослідила 6 тис. виробів народних майстрів у музеях Львова, Станіслава, Коломиї, Чернівців, Києва та інших містах УРСР, побувала у всіх основних центрах художніх промислів, де познайомилася з побутом фахівців цієї справи, історією, економікою і технікою виготовлення, а також із самими майстрами. Це дало їй можливість достовірно вивчити такі чинники: вплив економічного розвитку Східних Карпат (землеробство, допоміжні промисли) на металообробку, встановити цікаві факти про умови збуту художніх виробів, з’ясувати соціальне та матеріальне становище майстрів. Л.Сухої уперше вдалося подати історію розвитку металообробки на території України від найдавніших часів до ХХ ст.¹⁵, детально описати цікаві факти про умови збуту виробів із металу, матеріальні й соціально-побутові умови майстрів та їхніх сімей. Також поза увагою Л.Сухої не залишились і професійні навички фахівців своєї справи – ливарів. Використовуючи етнологічні методи дослідження, достеменно вивчила становище та розвиток металообробного промислу в Західній Україні. Вона встановила не тільки те, у якому місці була виготовлена та чи інша річ, але й ким. Л.Сухої виявила ряд місцевих шкіл, сфера діяльності яких була спрямована на виготовлення художніх виробів з металу, уперше оприлюднила факт існування таких шкіл у містах і селах: Яворів, Космач, Річко, Брустурів, Жаб’є, Криворівня, Соколівка, Старий Косів, а також у населених пунктах Північної Буковини, Закарпатської та Дрогобицької областей. Це допомогло виявити декілька династій майстрів, які займалися виготовленням художніх виробів з металу. Однією з таких династій був рід Дудчаків. На основі дослідження виробів народних майстрів вона розробила їхню класифікацію за ознаками призначення: предмети побутового значення; прикраси; кінна “збруя”; прослідкувала зміни у формах народного використання в часі й просторі; здійснила порівняльну характеристику виробів населення Східних Карпат із російськими та білоруськими виробами¹⁶, у рамках визначених форм прослідкувала зміни окремих виробів у часі, детально провела класифікацію “топірця”¹⁷.

Любов Михайлівна – одна з перших серед дослідників стверджувала, що орнамент має символічний зміст, він є невід’ємно пов’язаний із релігією і трудовою діяльністю. Дослідниця вважала, що “мистецтво кожного народу росло і розвивалось із його трудовою діяльністю... орнамент, у житті народу ніколи не був самоціллю. Він завжди був пов’язаний із тим предметом, який повинен був прикрашати...”¹⁸. На основі багатолітніх досліджень учена виділила три види орнаменту за способом виготовлення: втиснутий, випуклий, плоский, і цим заторкнула питання про можливий зв’язок його з гравюрою по металу¹⁹, дослідила специфічні особливості орнаменту в різних майстрів, їх зміни в часі та зв’язок між орнаментом на металі й на інших

матеріалах. Це дозволило їй виявити безліч варіантів, певні типи мотивів орнаменту й стверджувати, що орнамент – це мова поверхності форми²⁰, а також встановити витоки і спільні шляхи розвитку традиційного українського орнаменту²¹. Вивчивши витоки орнаменту, вона дійшла висновку, що “не формалізм, а створення форм, не мертва техніка, а технічна майстерність допомагає народним майстрам створювати високохудожні предмети”²².

У зв’язку з організацією в радянський час народних промислів Л.Суха порушила питання про їх зв’язок із професійним мистецтвом. Ідеалом для неї були прекрасні прийоми роботи в цій сфері мистецтвознавця Олени Кульчицької. Основні ідеї та фактографічний матеріал про художні вироби з металу українців Східних Карпат дослідниця також оприлюднила в окремих статтях.

Вона брала активну участь у наукових відрядженнях і науково-дослідних експедиціях в різні регіони УРСР²³. Так, Л.Суха, як і всі її колеги, в 1948 р. була залучена до підготовки колективної праці “Атлас матеріальної культури Західних областей УРСР”, яку готували науковці Етнографічного музею та Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Зокрема, Л.Суха працювала над підрозділом про народне мистецтво: робила виписки з літератури, писала проспект, вивчала та збирала музейні експонати. Для накопичення польових матеріалів етнограф відвідала Львівську, Закарпатську й Тернопільську області, а вже згодом вона побувала і в східних та південних областях УРСР, а саме – Полтавській, Хмельницькій, Одеській, де досліджувала свята, обряди, звичаї колгоспного селянства. На основі зібраних матеріалів, результатів польових досліджень практично всіх областей УРСР вона написала статтю “Свята, звичаї обряди колгоспного селянства Радянської України”²⁴. “Творче і вмиле використання кращих народних творів, – робить висновок авторка, – збагатить радянську звичаєвість і обрядовість, які з одного боку будуть виховувати і формувати нову людину в душі поваги до традицій, до праці, допоможе краще пізнати духовну спадщину і народну мудрість, а з іншого дасть широким масам працюючих людей естетичну насолоду, веселого, цікавого та радісного дозвілля”²⁵. Частина матеріалів була опублікована в “Матеріалах з етнографії та художнього промислу”²⁶, а іншій так і не судилося бути опублікованою через заборону радянської цензури. Незважаючи на заборони досліджувати традиційну культуру, згодом, як згадувала одна з тодішніх співробітниць Музею Савина Сидорович, “період 1948–1949 рр. вважаю найкращим та особливо плідними для науковців цієї установи”²⁷.

У листопаді 1949 р. відбулася нарада за участю львівських і київських етнологів, на якій обговорювали дослідження львівських народознавців за останній рік, зокрема роботу над атласом. Під час наради кожному з дослідників було висунуто численні зауваження ідеологічного характеру²⁸. Зважаючи на критику, ще наприкінці грудня того ж року дев’ять співробітників Музею, зокрема й Л.Суха, відвідали Бузький та Новомилятинський р-ни Львівської обл., вивчали культуру й побут колгоспників, фактично українського селянства²⁹. За підсумками польової роботи було опубліковано статтю, у якій містився матеріал дослідниці про одяг та весільні звичаї селян³⁰.

На початку 1950 р. “авторитетна” київська комісія офіційно вказала на недоліки в роботі над атласом, які полягали в “неактуальності тематики, низькому ідейно-теоретичному рівні, поганій кваліфікації робітників, замалому зв’язку з Інститутом МФЕ АН УРСР”. Пропонувалося звернути більшу увагу на “досягнення соціалістичної перебудови села, висвітлення переваги колгоспного способу виробництва над дрібним виробництвом”. Висунуті “недоліки” змусили колектив львівських етнологів згорнути роботу над атласом та розпочати активне вивчення колгоспного побуту.

Наприкінці 1951 р. на основі рішення уряду про об’єднання в одну установу Етнографічного музею Львівського філіалу АН УРСР і Львівського державного музею художнього промислу Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР створив Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР³¹. Л.Суха перейшла на роботу в новостворений музей, у якому стала охоронцем фонду писанок. У цій установі вона продовжувала наукові дослідження, брала участь в одній із найбільших польових експедицій 50-х рр. ХХ ст. Під час роботи вчена досліджувала промисли та ремесла українського населення визначеної території. Саме поліська експедиція, у якій взяли участь львівські етологи, була однією з

найчисленніших за кількістю учасників, найширшою за колом досліджуваних тем, площею обстеженої території та за обсягом зібраного фактичного матеріалу³². Комплексна історико-етнографічна експедиція, до складу якої входили Д.Фіголь (вивчав землеробську техніку), М.Козакевич (вивчав типи забудови поселень, господарські та житлові будівлі), К.Матейко, М.Ломова (керівник, обидві вивчали та досліджували народний одяг), а також художник Л.Максименко й фотограф Ю.Пашнівський, обстежила Рокитнянський і Дубровицький р-ни Рівненської обл., Любешівський та Камінь-Каширський р-ни Волинської обл.³³

Важливу роль для майбутнього розвитку української етнологічної науки мала конференція, яка відбулася в лютому 1954 р. у Львові за участі провідних українських фахівців і гостей із Москви та Ленінграда. Серед найважливіших питань, що обговорювалися під час її проведення, варто відзначити підготовку до друку двох робіт: колективної історико-етнографічної монографії “Українці” та “Атласу матеріальної культури українського народу”³⁴. Президія АН УРСР 7 травня та 10 липня 1954 р. видала постанови про підготовку цих двох досліджень до видання³⁵. Робота над ними й визначила напрям етнографічних досліджень в Україні протягом наступних років. Тому впродовж тривалого періоду Л.Сухо працювала над фундаментальною колективною історико-етнографічною монографією “Українці”. Для цієї монографії Любов Михайлівна підготувала розділ “Українське народне мистецтво др. пол. XIX ст. – поч. XX ст.” і “Народне мистецтво Радянської України”³⁶. Два томи монографії “Українці” були присвячені відповідно “дожовтневому” та “соціалістичному” періодам. До роботи було залучено більше тридцяти науковців відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР й Українського державного музею етнографії та художнього промислу (м. Львів) на чолі з керівником відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР Костем Гуслистим. 1956 р. опублікували її проспект (“Українці: Історико-етнографічна монографія”), а в 1959 р. – макет першого тому (“Українці: Історико-етнографічна монографія у двох томах”). Проте монографія так і не побачила світ, оскільки партійні функціонери побачили в ній загрозу радянській владі³⁷. Основною причиною цього стало насадження й утвердження в 50-х рр. XX ст. марксистсько-ленінської ідеології в усіх сферах життя та нові обмеження щодо вивчення національних культур.

Ця ситуація змусила Л.Сухо ввести у сферу своїх наукових зацікавлень політичні установки партії. Свідченням цього стали такі праці: “Культура та побут колгоспників”, “Сучасні промисли на українському Поліссі”, “Соціально-економічні умови розвитку допоміжних домашніх промислів на Західній Україні” тощо.

Л.Сухо була українським етнографом, який вистоював позиції національної науки. Прикладом цього є такі статті: “Обробка шкіри та рогу в Українських Карпатах (др. пол. XIX ст. – поч. XX ст.)”, “Нотатки про народне мистецтво України на матеріалах експозиції ДМЄХП АН УРСР”, “Творчість Лесі Українки”, “Культ жінки-матері в по-історичних часах”, “Жінка минулих віків”, “Дитячий побут с. Любеля” та велика кількість неопублікованих матеріалів про народний побут, краєзнавчих нарисів та історіографічних оглядів: “Народна писанка”, “Народний метал”, “Стаття про ковальство на Західній Україні та його значення в народному господарстві”, “Стаття про художні промисли на Україні як підрозділ народного мистецтва і їх розвиток в 1920–1950-х рр.”, “Загальний критичний огляд джерел про Львівщину, зокрема Жовківщину, як базу до написання дослідження з історії села”, “Нарис про Чернівецький республіканський краєзнавчий музей”. Вона також є автором багатьох рецензій на статті своїх колег, зокрема її перу належать відзиви на статті М.Козакевича.

Вагомим вкладом в етнографічну науку Л.Сухої було вивчення й опрацювання промислів Українського Полісся та робота над довідником про народні музичні інструменти у фондах музею. Це перший науковий аналіз, що містить важливий матеріал про народну музичну творчість та відображення цієї творчості в українському фольклорі, а також більш чітко визначення народної музики й стверджує, що українська народна музика розвивалася вже в часи Київської Русі, а в IX–XIII ст. постає багата народна творчість, яка поклала початок історії української народної музики³⁸. У праці висвітлено основні питання збірки українських народних музичних інструментів Українського державного музею етнографії та художнього промислу у Львові, подано ряд цікавих відомостей про історію розвитку музичних інструментів. Учена доповнила довідник важливими відомостями про майстрів на основі осередків ви-

робництва народних музичних інструментів і представила аналіз художнього оформлення цих інструментів³⁹.

Окрім цього, вона проводила систематизацію музейної збірки писанок. Результатом такої роботи стали статті “Народна писанка” та “Українська народна писанка”, які так і не були опубліковані. У статті “Народна писанка” Л.Сухою детально характеризує писанки в окремих областях України. Рецензію на цю наукову розробку написав співробітник ученої М.Козакевич, який порадив роботу “Народна писанка” написати в мистецтвознавчому аспекті, звернути увагу на художнє прикрашування українських писанок, краще вивчити писанки Полтавської та Хмельницької областей.

Праця “Українська народна писанка” була розділом до довідника з фондів музею. Л.Сухою вивчала українську писанку як один із видів народного малювання й детально описувала різні українські звичаї і обряди, пов’язані з писанками⁴⁰. Важливим аспектом у цьому дослідженні був орнамент на писанках, класифікацію якого вона зробила. Однією із домінант під час класифікації був територіальний принцип, що базувався на адміністративному поділі УРСР. Огляд збірки писанок охопив дванадцять областей і відобразив групу територіально не визначених (338 писанок) і тих, що походили із суміжних областей Польської Народної Республіки, де свого часу проживали українці (близько 1 000 писанок)⁴¹.

Дослідниця вперше здійснила спробу етнографічного районування писанок залежно від характеру їх орнаменту, подала перелік авторів – писанкарок і писанкарів та огляд типів написів на писанках. До статті додавався покажчик за територіальним і кількісним визначенням писанок по областях. Довідник проілюстровано тринадцятьма рисунками, в основному таблицями писанок в різних районах та областях⁴².

Робота дуже цікава, вона значною мірою розкриває багатство народного орнаменту, який зображений на писанках, і який через охоплення великої кількості матеріалу – 11 332 писанки із 12-ти областей становить значне зацікавлення для дослідників історії, культури й побуту українського народу.

За час роботи в Етнографічному музеї Любов Михайлівна успішно займалася дослідженням побуту українського народу. Цій тематиці присвячено неопубліковану статтю Л.Сухої “Народні свята, звичаї, обряди на Україні та їх стан дослідження в етнографічній науці XIX – поч. XX ст.”. У ній йдеться про традиційні народні свята календарної обрядовості, що у своїй основі відображають трудові процеси, а також обрядовість, пов’язану із сімейним побутом – родини, весілля, похорони, що санкціонували важливі події родинного життя як суспільно-громадський акт⁴³. Авторка подала характеристику історії обрядовості, її становлення, а також, згідно з тодішніми науковими принципами, пояснення історії християнізації народних обрядів⁴⁴.

Дослідниця висвітлювала традиції збирання та вивчення різногранної народної обрядовості в етнографічній літературі українськими, польськими, російськими авторами; охарактеризувала дослідження емпіричного та описового характеру; синтезувала також праці з окремих питань народної обрядовості з позицій сучасника, дала аналіз окремим роботам⁴⁵. Уперше в історії радянської етнографічної науки, по змозі, було дано комплексну наукову оцінку працям з питань народної обрядовості в цілому⁴⁶.

Праця, окрім наукового значення, має і практичне, оскільки стала в пригоді великій “армії ентузіастів” для впровадження української обрядовості, становлення якої проходить за кращими зразками традиційної народної обрядовості.

Про результати своїх досліджень Л.Сухою доповідала на конференціях, брала участь в організації виїзної виставки в Івано-Франківськ, і в VII Міжнародному Конгресі антропологічних та етнографічних наук у Москві 1968 року.

Любов Михайлівна – активний громадський діяч, двічі була обрана народним засідателем Обласного суду й працювала кількарічним агітатором на виборчій дільниці Львова. 1957 р. відвідала Чехословаччину, Болгарію та Румунію не як турист, а для ознайомлення з історичними й архітектурними пам’ятками інших країн, а також для “підвищення ділової кваліфікації старшого викладача”⁴⁷.

У 1970 р. вийшла на пенсію. Та, незважаючи на це, Л.М.Сухою не припиняла співпрацю з музеєм, завжди перебувала у вирі його життя, продовжувала підтримувати контакти з ним як

консультант, з радістю ділилася своїми знаннями, багатим довголітнім досвідом музейної праці з кожним, хто до неї звертався за порадою чи допомогою. У 1988 р. у Львові на 78-му році життя Любов Михайлівна пішла з життя. Поховано її на Личаківському кладовищі. Залишилися її мудрі книги, зібрані нею скарби народної культури, збереженню яких Любов Михайлівна віддала часточку своєї душі, жива добра пам'ять про неї в тих, хто знав її і працював разом із нею.

Упродовж роботи в Етнографічному музеї в 1944–1970 рр. відбулося формування й становлення Л.Сухої як етнолога. У той нелегкий історичний період вона залишалася вірною не тільки своєму власному науковому кредо, а й основним завдання етнології, оволоділа різними формами наукової роботи (польової, музейної, дослідницької). Тематика та географія її зацікавлень були досить широкими. Вона брала участь у підготовці кількох важливих проектів, досліджувала ряд тем (художні вироби з металу; обробка металу; народні промисли; обробка шкіри та рогу; одяг; музичні інструменти; народне мистецтво; етнографія; свята, звичаї, обряди; народні майстри; побут колгоспників та робітників). Чи не найвагоміших результатів учена сдосягла у вивченні народних художньо-металевих виробів Гуцульщини. Дослідниця ввела до наукового обігу великий обсяг архівного й польових матеріалів і звернула увагу на досягнення гуцулів у ковальстві й показала їхнє місце у світовій спадщині. Наукові праці Л.Сухої характерні тим, що написані вони на основі величезного й оригінального польового матеріалу, ретельно зібраного під час експедицій і відряджень по Україні та за її межами. Досконала обізнаність із фаховою літературою та музейними збірками, архівними й іншими джерелами послужили надійною базою для глибокого осмислення багатьох явищ і здійснення широких етнографічних узагальнень. Фундаментальна наукова монографія, змістовні статті й розвідки Л.Сухої присвячені найрізноманітнішим актуальним проблемам української етнографії. Вони містять великий аналітичний та інформативний матеріал для фахівців різноманітних галузей наукової діяльності та є важливим джерелом для вивчення української етнографії.

Життєвий шлях української вченої тісно пов'язаний з долею нашого народу, а роки її життя та праці припадають на нелегкий історичний період другої третини ХХ ст. Л.Сухої належить до когорти провідних етнографів України (хоча тоді такого офіційного визнання не було), які з почуттям великої відповідальності перед народом вивчали українську традиційну культуру. Чим далі відділяє нас мить передчасного відходу вченої у вічність, тим більше ми усвідомлюємо й глибше оцінюємо її вагомий внесок у вітчизняну та світову науку, зокрема етнографічну.

Назавжди відійшли у вічність ті люди, однак залишили по собі великий спадок, гідні прикладу вчинки, варті наслідування життя. Вони були й залишаться нашими Вчителями. Ми, спадкоємці Л.Сухої, зобов'язані оприлюднити неопубліковані праці та внести їх до наукової спадщини етнографічної науки України.

1. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка, ф. Л. Сухої 225 Характеристика, видані Сухій Л. в час її праці в музеях АН УРСР, п. 1, од. 1, арк. 1.
2. Болтарович З. Берегиня скарбів народних / З. Болтарович // Народознавчі зошити. – 2005. – № 1–2. – С. 203–204; Горинь Г. Катерина Матейко: штрих до творчого портрету на відстані часу / Г. Горинь, О. Никорак // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1108; Никорак О. Науковий доробок Катерини Матейко / О. Никорак // Народознавчі зошити. – 1996. – № 4. – С. 219; Маковецька Х. Той, хто “працював з серцем” / Х. Маковецька // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1123; Гілевич І. Експедиційне дослідження Полісся в повоєнний період (1944 – поч. 1960-х рр.) / Ігор Гілевич // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 9. – С. 122.
3. Горинь Г. Катерина Матейко: штрих до творчого портрету на відстані часу / Г. Горинь, О. Никорак // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1102.
4. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, ф. Л. Сухої 225, од. 1, п. 1. Біографічні матеріали, арк. 12.
5. Там само, од. 2, п. 1. Біографічні матеріали, арк. 4.
6. Там само, од. 1, п. 1. Біографічні матеріали, арк. 1.
7. Там само, од. 642 – 643, п. 27. Зошит 1, арк. 2–3.
8. Там само, од. 1, п. 1. Біографічні матеріали, арк. 13.

9. Там само, арк. 7.
10. Грицюк І. Життєвий шлях і наукова діяльність Савини Сидорович / І. Грицюк // Народознавчі зошити. – 1999. – № 6. – С. 915.
11. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. Л. Сухої 225, од. 697, п. 28, арк. 3.
12. Суха Л. Художні вироби з металу / Л. Суха // Вісник академії наук УРСР. – 1951. – № 1.
13. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. Л. Сухої 225, од. 681, п. 28. Бутник-Сіверський Б. С. Попередній відзив на дисертацію Сухої Л. М., Львів, 1954, арк. 1.
14. Там само, арк. 2.
15. Там само, арк. 7.
16. Там само, ф. Л. Сухої 201. Художні вироби з металу українців Східних Карпат. Альбом до дисертації, Львів, 1953, арк. 8–9.
17. Там само, ф. Л. Сухої 225, од. 681, п. 28. Бутник-Сіверський Б. С. Попередній відзив на дисертацію Сухої Л. М., Львів, 1954, арк. 7.
18. Там само, ф. Л. Сухої 200, п. 7. Художні вироби з металу українців Східних Карпат – історико-етнографічне дослідження. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук, Львів, 1953, арк. 129.
19. Там само, арк. 133.
20. Там само, арк. 135.
21. Там само, арк. 142–145.
22. Там само, арк. 171.
23. Там само, ф. Л. Сухої 225, од. 682, п. 28, арк. 2.
24. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 1. Етнографічний музей, спр. 28. Накази директора, арк. 1.
25. Там само, арк. 2.
26. Там само.
27. Грицюк І. Життєвий шлях і наукова діяльність Савини Сидорович / І. Грицюк // Народознавчі зошити. – 1999. – № 6. – С. 915.
28. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 46. Річні плани та звіти, спр. 29, 30.
29. Там само, ф. 1, оп. 2. Етнографічний музей, спр. 21, 22, 91. Польові матеріали, арк. 91, 103.
30. Культура и быт колхозников Львовской области / М. Ломова, Д. Фиголь, Е. Матейко [и др.] // Советская этнография. – 1950. – № 4. – С. 133–149.
31. Жолтковський П. Двадцять років праці Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР / П. Жолтковський // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 3. – С. 141.
32. Деякі особливості сучасного побуту українців Полісся : (За матеріалами експедиції 1953 р.) / Д. І. Фіголь, Л. М. Суха, М. З. Козакевич [та ін.] // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1956. – Вип. II. – С. 48–59.
33. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2. Етнографічний музей, спр. 21, 22, 91. Польові матеріали, арк. 17.
34. Культура и быт колхозников Львовской области / М. Ломова, Д. Фиголь, Е. Матейко [и др.] // Советская Этнография. – 1950. – № 4. – С. 140.
35. Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2. Етнографічний музей, спр. 21, 22, 91. Польові матеріали, арк. 18.
36. Там само, оп. 1. Етнографічний музей, спр. 28. Накази директора, арк. 3.
37. Гілевич І. Експедиційне дослідження Полісся в повоєнний період (1944 – поч. 1960-х рр.) / Ігор Гілевич // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 9. – С. 119.
38. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. Л. Сухої 225. Художні вироби з металу українців Східних Карпат. Альбом до дисертації, Львів, 1953, арк. 1–2.
39. Там само, арк. 1.
40. Там само, од. 689, п. 28. Козакевич М. Критичний огляд робіт Сухої Л. “Народна писанка” та “Народний художній метал”, арк. 1.
41. Там само, арк. 2.
42. Там само, арк. 3.
43. Там само, од. 697, п. 28. Козакевич М. (молодший науковий співробітник). Відзив на статтю Сухої Л. “Українська народна писанка” – розділ до довідника по фондах музею, арк. 1.
44. Там само, арк. 2.
45. Там само, арк. 3.
46. Там само, арк. 2.
47. Там само, од. 1, п. 1. Біографічні матеріали, арк. 7.

Статья посвящена украинской ученой – исследователю традиционной украинской культуры и быта Любови Михайловне Сухой, народоведу Львовского центра украинской этнографии, которая плодотворно работала в области украинской этнологии на протяжении 1940–1950-х гг. Основное внимание сосредоточено на научно-поисковой деятельности ученой, формировании мировоззрения и становлении личности. Раскрыта роль малоизвестной фигуры украинской этнологии Любови Сухой, судьба которой связана с Галицией, в становлении народоведческих студий в послевоенный период во Львове. В исследовании осуществлен анализ основных научных трудов этнолога, которые мало известны широкому читательскому кругу. На основе обработки огромной базы источников доказано, что научный потенциал ученой основательный и является важным аспектом для развития украинской этнологии XX в.

Ключевые слова: Любовь Сухая, Львовский центр украинской этнографии, Институт народоведения НАН Украины, Музей этнографии и художественного промысла, этнология, полевые исследования.

This article is devoted to Ukrainian scientist – researcher of the traditional Ukrainian culture and life – Lubov Mykhailovna Sukhaa, anthropologists of Lviv branch Ukrainian ethnography, which successfully worked in the field of Ukrainian Ethnology during 1940–1950 years. The main attention scientific research activities of scientists, the formation of belief and identity formation is focused. The role of the little-known figures of Ukrainian Ethnology Lubov Sukha the fate of which is related to Galicia in the development of ethnology studies in the postwar period in Lviv. The study carried out analysis of key scientific papers ethnologist who are little known wide range of reader. On the basis of wide sources proved that sound scientific research achievements and a very important aspect for progress Ukrainian Ethnology of the twentieth century.

Keywords: L.Sukha, Lviv center of the Ukrainian ethnology, Institute of ethnology of the Ukrainian National Academy of Sciences, Museum of Ethnology and Crafts, ethnology, field research.

УДК 7.079 : 792.73

Зоряна РОСЬ

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ДЖАЗОВИХ ФЕСТИВАЛІВ ЯК ПОКАЗНИК ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДЖАЗОВОГО ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД 1990–2012 рр.

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку джазового фестивального руху в Україні. Для нашого дослідження був узятий період від 1990 до 2012 рр. У науковій літературі він був визначений як період “фестивального буму”. На основі огляду особливостей функціонування міжнародних джазових фестивалів на території України та їх класифікації визначено, досліджено й охарактеризовано 2 фази найбільшої активності цього процесу. Їх розмежовують кризові 1999–2000 рр.

Ключові слова: джазові фестивалі, фестивальний процес, джазовий фестивальний рух, міжнародні джазові фестивалі.

З точки зору культурології джаз як різновид музики є, по суті, естетичним, історичним і соціальним феноменом. Його не зрівняти ні з одним класичним музичним стилем, чий розвиток відбувався століттями. Джаз змінив музичний побут сучасного світу й, нарешті, став у наші дні явищем воістину інтернаціональним, без якого вже неможливо уявити музичну культуру ХХ – початку ХХІ ст.¹

Зазначене положення відноситься й до міжнародних джазових фестивалів, особливо до тих, які відмічаються багаторічними традиціями, мають свою публіку, своїх фанатів і слухачів. Саме такі джазові фестивалі, як переконає світовий та український досвід, є своєрідними центрами або двигунами, які намічають напрями розвитку музичного мистецтва, формують нові ідеї, відкривають нові безмежні горизонти творчої діяльності. Адже фестиваль – це не тільки свято й насолода для публіки, а й своєрідний механізм регулювання та корекції естетичних смаків, поглядів, утвердження певних ідеалів. Це – і перевірені практикою новації та встановлення пріоритетів, і пошук нових шляхів розвитку музичного мистецтва тощо.

Серед зарубіжних дослідників феномену фестивалю слід згадати П.Паві, який визначає специфіку фестивалю як унікального комунікативного каналу; К.Мошкова – дослідника особливостей організації фестивалів, концертів і роботи джаз-клубів в Америці; О.Баташева, який досліджує історію розвитку фестивального руху як складової світового джазового руху та ін. Проблеми, пов’язані з розвитком фестивального руху в Україні, вивчаються вітчизняними культурологами й мистецтвознавцями та постійно піднімаються в наукових публікаціях. Для здійснення аналізу діяльності сучасного фестивального процесу й визначення особливостей розвитку фестивального руху в Україні за основу були взяті дослідження Ю.Гожик, Я.Іваницької, О.Дячкової, О.Зінкевич, М.Копиці, В.Кузик, П.Маркушевського, Л.Мельник, В.Рунчака, І.Сікорської, Г.Степанченко, М.Черкашиної-Губаренко, Ю.Чекана. Слід окремо згадати про дисертаційні дослідження С.Зуєва, К.Резникової, В.Олендарева, В.Романка, М.Шведа. Однак до цього часу відсутні ґрунтовні дослідження щодо вивчення особливостей розвитку джазово-фестивального руху в Україні на межі ХХ–ХХІ ст., диференціації джазових фестивалів стосовно їх спрямованості й статусу. Окремі аспекти вказаної проблеми піднімаються в наукових публікаціях, на сторінках вітчизняних музичних журналів, але вони відзначаються узагальнюючим або обмежуються інформаційним характером і не вирішують проблеми комплексно. Відповідно цей аспект дослідження й визначає актуальність пропонованої статті.

Мета роботи – на базі аналізу діяльності нині діючих українських міжнародних джазових фестивалів як найбільш престижних національних форумів та їх класифікації простежити основні тенденції розвитку джазового фестивального руху в Україні в період 1990–2012 рр.

Для досягнення поставленої мети були застосовані такі *методи* дослідження: теоретичні – *аналіз і систематизація* (для вивчення та опрацювання культурологічної, музикознавчої й довідкової літератури з указаної проблеми; аналіз документів для вивчення інформації про проведення міжнародних джазових фестивалів на підставі доступних друкованих матеріа-

лів та інтернет-ресурсів – програм, буклетів, відгуків, коментарів тощо); *класифікація й узагальнення* (класифікація міжнародних джазових фестивалів відповідно до вирішення ними культурологічних завдань); *порівняльний аналіз і синтез* (для виявлення спільних і відмінних рис міжнародних українських фестивалів джазової музики та визначення тенденцій розвитку джазово-фестивального руху в Україні в зазначений період).

Як відмічають багато авторів, починаючи з 90-х років ХХ ст., в Україні фестивальний рух активізується й швидко набуває рис “фестивального буму”. Причинами, що спровокували цей фестивальний “бум”, стали зменшення фінансування сфери культури, яке призвело майже до повного припинення функціонування системи гастролей, з одного боку, і процеси регіоналізації та децентралізації – з іншого. “Цей момент зламу, – підкреслює у своєму дослідженні С.Зуєв, – відзначився пошуками нових шляхів розвитку, в тому числі “оптимальних” форм існування мистецтва, зокрема музичного. У цьому сенсі на початку 1990-х років актуальності набуває саме фестиваль як альтернатива концертному сезону та резонансний засіб демонстрації культурної значущості певного просторового локусу. Проведення фестивалів стає фактором залучення міста як повноцінного культурного суб’єкта до світового культурного простору, а сам фестиваль набуває значення обов’язкового атрибуту культурного центру”².

У 1990-х рр. починають формуватися організаційні структури, що безпосередньо сприяють розвитку джазового руху, і особлива роль у цьому процесі належить джаз-клубам, які виникають в Україні ще на початку 1960-х рр. “Саме джаз-клуби стали ініціаторами проведення нових джазових фестивалів ... Першим в 1962 р. був сформований Київський джаз-клуб, біля витоків якого стояв В.Симоненко”³. Але найбільша кількість аналогічних структур майже в усіх обласних центрах України формується якраз у 1990-х рр. Така активна діяльність джаз-клубів сприяла створенню в 1995 році Джазової асоціації України (ДАУ) на чолі з В.Симоненком. Поряд із цим у Києві був організований Міжнародний джазовий абонемент, який також прилучився до організації джазових фестивалів (“Vocal Zone”). Необхідно відзначити й активну діяльність Продюсерського агентства “Jazz In Kiev”. “Усе, що робить агентство під орудою Олексія Когана, ретельно продумується й має інтелігентний вигляд. Команда Когана несе високу культуру тим, хто тішиться плодами їхньої праці, – чи то буде великий фестиваль, окремий концерт, фотовиставка, демонстрація кінофільму, чи дитячий музичний ранок. Звісно, діяльність агентства спирається на найбільш затребувані, масові стилі джазу та навколоджазової музики, його поп-жанрові вияви; джазовий авангард у нас майже невідомий – ні західний, ні дуже скромний наш”⁴.

Це все відбувалося з ініціативи окремих особистостей, компаній або асоціацій, які розуміли та вболівали за майбутнє нашої музичної культури. На жаль, ці програми дотепер залишаються поза увагою відділів культури, які б мали в першу чергу подбати про формування відповідних структур, що узяли б на себе вирішення хоча би частини організаційних і фінансових проблем, пов’язаних з проведенням фестивалів. Єдине, чого досягла діюча влада в цьому питанні, то це здійснення на державному рівні джазової освіти молоді: поява в окремих містах України естрадно-джазових відділів у ДМШ, у музичних училищах, вищих навчальних закладах, мова про які повинна йти окремо. “За свою історію джаз пройшов величезний шлях розвитку ... і перетворився в складну сучасну музику. Український джаз, який упевнено завойовує публіку, концертні зали і майданчики, стає “обличчям” нашої культури, що вимагає до себе відповідної уваги як з боку влади, так і музичної громадськості”⁵.

Сучасний музичний фестиваль – це і конкурс, і школа майстерності, і пізнавальний тур одночасно. Участь у великому міжнародному музичному фестивалі – подія величезної ваги. Короткий виступ на сцені конкурсу вимагає багаторічної напруженої роботи й повної віддачі. Сучасне мистецтво не стоїть на місці, постійно розвивається та вдосконалюється, відповідно підвищуються й вимоги до майстерності музикантів. Тому перемога на міжнародному конкурсі є своєрідною віхою на шляху будь-якого виконавця чи композитора. Музичні фестивалі, які стають майданчиками не тільки для демонстрації власних досягнень, але й для обміну досвідом та отримання нових знань, сьогодні грають велику роль у розвитку майстерності й особистісних якостей молодих виконавців і композиторів. У ситуації, коли сучасна музика, у тому числі й джазова, витіснена із широкого музичного вжитку з вищезазначених причин, кар’єрний

прогрес молодого композитора поза фестивальним життям нині надзвичайно складний, і це загальносвітове явище. У цьому сенсі фестивалі джазової музики справедливо називають творчою лабораторією, у якій відбувається процес утворення нових течій і напрямів.

Фестивалі в Україні відрізняються між собою за масштабами, за віковими категоріями, за змістом, за сферами впливу тощо й статус кожного з них визначається виконаним обсягом культурологічних завдань. Особливе місце в цьому процесі належить міжнародним фестивалям джазової музики, які нерідко визначають напрями розвитку мистецтва й формують нові ідеї, творять особливий механізм регулювання та корегування естетичних смаків, перевіряють практикою новації. “Саме завдяки міжнародним фестивалям ... в Україні сучасне покоління українських композиторів активно інтегрується в нинішній глобалізований світ”⁶.

Джазові фестивалі, які завоювали право називатися міжнародними не тільки за назвою, а й за змістом, по суті, є нерівноцінними. У першу чергу їх відрізняють масштаби та ступінь участі в їхніх програмах відомих зарубіжних виконавців. Відповідно до цього джазові фестивалі, які здобули статус міжнародних, умовно можна поділити на дві групи: **1) розширені міжнародні джазові фестивалі і 2) міжнародні джазові фестивалі обмеженого міжнародного представництва.**

До розширених міжнародних нині діючих джазових фестивалів можна віднести такі: “Джаз на Дніпрі” (м. Дніпропетровськ), заснований у 1968 р. і відновлений у 1987 р.; “Do#Дж” // “ДоДж” (м. Донецьк), заснований у 1969 р. і відроджений у 2001 р.; “Міжнародні дні джазової музики у Вінниці”, заснований у 1996 р., а з 2012 р. додається назва “Vinnytsia Jazzfest” (м. Вінниця); “Джаз-Карнавал”, заснований у 1998 р., а з 2011 р. – “Odessa Jazz Fest” (м. Одеса); “Jazz Bez” (м. Львів, до якого приєдналися інші міста України та Польщі), заснований у 2000 р.; “Єдність” (м. Київ), заснований у 2002 р.; “Джаз Коктебель” (Коктебель, Крим), заснований у 2003 р.; етно-джазовий фестиваль “Флюгери Львова” (м. Львів), заснований у 2003 р.; “Jazz in Kiev”, заснований у 2008 р.; “Бразил Босанова Джаз Фест” (м. Київ, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Сімферополь), заснований у Києві у 2009 р.; “Alfa Jazz Fest” (м. Львів), заснований у 2011 р. та ін.

Огляд нині діючих фестивалів показує, що кризу, яка охопила нашу культуру в кінці 1990-х, пережило мало фестивальних форумів, заснованих до 1990-х рр.⁷. Серед багатьох утрималися лише декілька, окремі з яких після перерви під час кризи були відновлені. Серед них: “Джаз-Карнавал” – “Odessa Jazz Fest”, “Джаз на Дніпрі” (1968, 1987) і “Міжнародні дні джазової музики у Вінниці” – “Vinnytsia Jazzfest”. Стає очевидним, що велика кількість фестивалів була сформована вже після 2000 р. і відразу зорієнтована на високий статус міжнародних. Як приклад були охарактеризовані два з них: “найстарший” у цій групі – фестиваль “Міжнародні дні джазової музики у Вінниці” і “наймолодший” – “Alfa Jazz Fest”. Аналіз здійснюється на основі визначення специфіки організаційного чинника, а саме: кількісної динаміки концертів, динаміки прогресу чи регресу, відповідності практичної діяльності фестивалю задекларованим концептуальним положенням, якості програм, оцінювання рівня фестивальних концертів експертами та слухачами тощо, а також масштабності й міжнародного представництва, що підтверджує їхній статус як великого міжнародного.

“Міжнародні дні джазової музики у Вінниці” – “Vinnytsia Jazzfest”

Це – найстарший джазовий фестиваль незалежної України, який був започаткований у 1996 р. і відтоді щороку проводиться у вересні, за винятком 9-го, що відбувся в грудні у зв’язку з виборчою кампанією. За цей час організатори зуміли не лише зберегти чітку форму проведення й високий міжнародний статус фестивалю, а й дотрималися головних принципів проведення “Міжнародних днів джазової музики” – демократичності й загальнодоступності. Цей фестиваль відзначається ще й тим, що в ньому немає обмежень у стилі й це допускає участь разом з джазовими та ф’южн-виконавцями на фестивальній сцені естрадних колективів.

Організатори кожного року намагаються підібрати концертні програми виконавців таким чином, щоби слухачі могли насолодитися різноманітними гранями джазової музики. На XV фестивалі 2010 р. були широко представлені джазовий вокал і перкусійне мистецтво, продемонстровані всі можливі спектри мистецтва гри на ударних інструментах. Кульмінацією

фестивального дійства став виступ зірки світового джазу – легендарного барабанщика Ела Фостера з квартетом (США). Уперше на фестивалі прозвучали народні арабські інструменти, такі як уд (ud) і канун (kanoun), у виконанні музикантів з Тунісу, які продемонстрували їхнє звучання та виконавські можливості, що є певною екзотикою для поціновувачів джазової музики. Також цей фестиваль, як і прийдешні, не обійшовся без прем'єр. Однією з них був проект “Junior Jazz” у виконанні юних вінницьких вокалістів і муніципального оркестру “Big Band”, на якому маленькі подільські зірочки на сцені міжнародного фестивалю в супроводі професіоналів високого класу продемонстрували джазові стандарти.

У тому ж році організатори розширили звичну формулу побудови фестивалю (одна країна – один проект), за якою він проводився останні десять років, і перетворили його в справжній калейдоскоп з країн, культур і традицій, яка була реалізована в спільних міжнародних проектах. Так, на XV грали музиканти з Польщі й Тунісу (група “Amine and Hamza”, яка виступила з програмою “Perpetual Motion”), Канади й Данії (тріо Сієни Дален), тріо Шахаба Толуї (Іран – Чехія – Словачія), гурт “The Groove Syndicate” (США – Англія – Польща), квартет Шенгетаї (Зімбабве – Франція) і квартет Ела Фостера (США – Ізраїль) та інші. На шести фестивальних концертах було представлено музикантів з тринадцяти країн світу, яких об'єднувала велика музика – ДЖАЗ.

На XVI фестивалі 2011 р. “Міжнародних днів джазової музики” з'їхалися артисти та поціновувачі їхнього таланту з багатьох куточків світу. Було запрошено низку іменитих виконавців, які вже неодноразово радували вінничан своєю творчістю. Загалом на фестивальну сцену в 9 концертах піднімалися представники 13 країн світу з Польщі, Грузії, Іспанії, Швеції, Італії, Швейцарії, ПАР, Австрії, Болгарії, Франції, Росії, США й України.

Відкриття всіх днів фестивалю було доручено єдиному на той час в Україні муніципальному оркестрові “Big Band” і ексклюзивними концертними програмами, наприклад, “Джаз-Де-Парізі”, “Джаз-Де-Вінниця” тощо. На фестивалі вже традиційно були представлені спільні міжнародні проекти. Це – гості з Австрії та Бразилії – Руді Бергер і Фабіано Чавез зі спільним проектом “Руді Бергер Дуо”, іспано-французьке тріо “Jerez Texas” із запальними ритмами фламенко в джазовій інтерпретації, українсько-польський квінтет “Futurethno”, унікальний грузино-іспанський проект – грузинський гурт “The Shin” з іспанським флейтистом і саксофоністом Хав'єром Паксаріно. Поряд із цими виступами вінничани почули польське тріо Артура Дуткевича (рояль, перкусія й контрабас), муніципальний джаз-бенд міста Сергієв Посад з Росії (кер. В.Кадерський), тріо гітаристів зі Швеції, польський квінтет на чолі з маестро-духовиком Збігневим Намисловським, італійське тріо на чолі з романтичним піаністом Кекко Форнареллі, швейцарське тріо “Vein” (рояль, бас, барабани), оригінальний чоловічий квартет з далекого африканського континенту “Soweto Entsha”, колоритне тріо відомого контрабасиста Георга Брайншміда “Brain's Café”. Уперше в рамках фестивалю було презентовано проект “Зіркові діалоги”, унікальністю якого є те, що впродовж одного концерту глядачі почули колектив з Японії “Юко Окамото квартет” і російський дует Олега Бутмана й Наталі Смирнової. Об'єднуючу роль в обох колективах зіграв король музичних інструментів – рояль. Родзинкою фестивалю й хедлайнером водночас стали гості із США – квартет легендарного саксофоніста сучасності Абрахама Бартона.

У фестивальному 2012 р. класика джазу, стандарти та хіти сучасності в джазовому аранжуванні прозвучали в блискучому виконанні українських музикантів-вінничан: співачки Оксани Славної, якій акомпанували Р.Кульматицький (тромбон), Валерій Іщук (барабани), Костянтин Самойлюк-Яковський та Юрій Кондрицький (фортепіано). Завершився фестиваль яскравим виступом зірок старої джазової школи, справжніх світових величин: саксофоніста Джессі Джонса, якого називають батьком сучасного американського джазу, і росіянина Андрія Кондакова – гуру джазу російського.

За результатами конкурсу, який організувала дирекція фестивалю, було вирішено до старої назви додати “Vinnytsia Jazzfest” з одночасним збереженням назви, до якої всі звикли.

Отже, представлений аналіз концертних програм останніх років і масштабу міжнародного представництва дає підставу визначити статус фестивалю “Міжнародні дні джазової музики у Вінниці” – “Vinnytsia Jazzfest” як розширеного міжнародного.

Одним із наймолодших міжнародних джазових фестивалів України зазначеної групи став *“Alfa Jazz Fest”* (м. Львів), заснований у 2011 р. Він об'єднав джазових меломанів зі всієї України та велику кількість гостей з інших країн. Ініціатором створення фестивалю був фінансово-промисловий консорціум СНД *“Альфа-груп”*. Творчий куратор – Олексій Коган. Генеральними партнерами стали Альфа-банк і компанія *“Київстар”*. Організатор фестивалю – компанія *“Леополіс джаз”*.

На фестиваль *“Alfa Jazz Fest”*, який відбувся з 3-го по 5-те червня 2011 р., до Львова приїхало більше 20 тисяч туристів, які мали змогу насолоджуватися виступами незаперечних зірок джазу на трьох відкритих сценах Львова, які розташувалися в Парку культури ім. Б.Хмельницького й у самому центрі міста – на Площі Ринок і на вулиці Валовій. Слухачам було представлено відомих музикантів з України, Білорусі, Росії, Бразилії, США. Серед більше ніж 15 колективів, які взяли участь у цьому міжнародному джазовому форумі, львів'яни та гості фестивалю змогли почути зірок світового джазу. Безпрецедентним був склад учасників, які виступили на головній сцені *“Alfa Jazz Fest”* у місцевому Парку культури. Це були відомі джазмени із США: квіртет Джона Скофілда, група *“Syrvo Gyra”*, проект Білла Еванса *“Soulgrass”*, зірковий квіртет *“Jeff Lorber Fusion”* і легенда джазу – музикант першої величини Рон Картер у складі *“Golden Striker Trio”* (разом із Петом Мартіно й Малгрю Міллером).

Крім того, на безкоштовних сценах у місті виступили не менш цікаві джазові музиканти: американський блюзмен Вестал Джексон, провідні російські джазові й блюзові музиканти Андрій Кондаков і Микола Арутюнов, низка відомих бразильських джазменів, а також гурт з Білорусі *“Apple Tea”*. Загалом у Львові відбулося 15 концертів, у яких виступило більше 100 музикантів. За версією видання *“Lviv Today”* міжнародний джазовий фестиваль *“Alfa Jazz Fest”* став найкращим і наймасштабнішим фестивалем року, за що отримав винагороду *“Lviv Today Lion Awards 2011”*.

Не розчарував фестиваль своїх прихильників і у 2012 р. На ньому виступили відомі джазові музиканти із США (Kenny Garrett Quintet / Квінтет Кенні Гарретта, Cassandra Wilson / Кассандра Вілсон, John Patitucci Trio / Тріо Джона Патітуччі, Scott Henderson Trio / Тріо Скотта Хендерсона), Канади (Gino Vannelli / Джіно Ваннеллі), Камеруну (Richard Bona / Рішар Бона), Англії (John MacLaughlin & the 4th Dimension / Джон МакЛафлін і *“4th Dimension”*), Польщі (Marek Napiorkowski Group / Група Марека Напюрковського), Німеччини–Білорусії (Walk Away), Угорщини (Miki Birta & Friends / Мікі Бірта і Друзі), Росії (Nikolay Moiseenko Project / Проект Ніколая Моїсеєнка, Квіртет Аркадія Шилклопера), України (ManSound + Пікардійська терція, Dislocados / Діслокадос, Секстет Григорія Паршина, Денис Мороз & AQ, Квіртет Олексія Саранчина, Квінтет Ольги Лукачової).

У 2013 р. географія фестивалю значно розширилась: львів'яни почують виступи нових джазових музикантів зі Швеції, Норвегії, Ізраїлю, а сам фестиваль, який триватиме 4 дні, з 13 до 16 червня, організатори планують транслювати наживо через сервіс *“Youtube”*, а також показати його в 44 країнах світу, завдяки партнерству з відомим французьким каналом *“Mezzo”*.

Незважаючи на свою молодість, фестиваль *“Alfa Jazz Fest”* здобув звання однієї з найважливіших літніх музичних подій Східної Європи й наймасштабнішого джазового open-air фестивалю в Україні. Така кількість світових джазових зірок виправдовує заяву куратора фестивалю Олексія Когана про те, що музикантів такого масштабу збирають лиш обрані фестивалі у світі.

До міжнародних джазових фестивалів більш скромного (обмеженого) міжнародного представництва було віднесено такі: *“Черкаські джазові дні”* (м. Черкаси), заснований у 1988 р.; Міжнародний дитячий джазовий фестиваль імені Леоніда Утьосова в Південному – *“Дитячий джазовий рух”* (Одеська обл.), заснований у 1992 р.; *“Jazz Fest Органум”* (м. Суми), заснований у 1993 р., відновлений у 2008 р.; *“Запорізький джем”* (м. Запоріжжя), заснований у 2006 р.; Міжнародний джаз-фольк фестиваль *“Музичні діалоги”* (м. Луцьк), заснований у 2006 р.; *“Vocal Zone”* (м. Київ), заснований у 2006 р.; *“Kharkiv ZaJazz Fest”* (м. Харків), заснований у 2007 р.; *“Art jazz cooperation”* (Луцьк і Рівне), заснований у 2008 р.; *“Fort. Missia”* (с. Поповичі, біля кордону в Шегині), заснований у 2009 р.; *“Jazz in Crimea”* (міста Ялта, Сімферополь, Севастополь), заснований у 2009 р.; *“Live in Blue Bay”* (міста Коктебель, Феодосія, Крим), за-

снований у 2009 р.; “Chernihiv jazz open” (м. Чернігів), заснований у 2010 р.; Міжнародний дитячий джазовий фестиваль “ОКешкин Джаз” (м. Київ), заснований у 2010 р.; “JVL Jazz Festival” (м. Севастополь), заснований у 2011 р. та ін.

Аналогічно, як і в попередній групі фестивалів, значно кількісно переважають фестивалі, сформовані після 2000 р. Щодо міжнародного представництва, наприклад, на “найстаршому” фестивалі цієї групи “Черкаські джазові дні” (м. Черкаси), заснованому в 1988 р., і “наймолодшому” – “JVL Jazz Festival” (м. Севастополь), заснованому у 2011 р., переважали виступи джазових колективів з різних регіонів України (Києва, Черкас, Сум, Дніпропетровська, Львова, Сімферополя, Севастополя, Херсона, Миколаєва). Із закордонних учасників на першому була представлена лише група “Afro Free” (Тарнов, Польща) і музиканти з Москви (Кирило Кухаренко з колективом “Positive Orchestra” й органне тріо Володимира Нестеренка), а на “прем’єрі” у 2011 р. другого фестивалю – квартет Лью Солоффа (Lew Soloff) – США, секстет Roy Ayers – Англія, Бен Бесіаков (Ben Besiakov) – Данія, Кнут Рііснес (Knut Riisnes) – Норвегія, Ігор Бриль – Росія.

Отже, детальний аналіз програм і буклетів більшості українських міжнародних джазових фестивалів, які функціонували на території України в період 1990–2012 рр., дозволяє стверджувати, що визначення в музикознавчій літературі “фестивального буму” щодо 1990-х рр. характерне й для перших 12 років ХХІ ст., коли виникло більше як 80% нині діючих джазових фестивалів. Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що тепер у розвитку джазово-фестивального руху в Україні простежується два етапи “фестивального буму”, кожен з яких відзначається певними особливостями функціонального характеру: перший “бум” 1990-х – це, передусім, виконання функції активної популяризації джазової музики, репрезентації новинок, створення й підтримки нових імен, які реалізувались у формі основних концертних виступів, проведенні майстер-класів, показових виступів дитячих, юнацьких і студентських колективів та солістів, тобто цей етап має інформативно-пропагандистський характер; другий “бум” 2000-х (2000–2012 рр.), у якому поряд з вищеперерахованими функціями виділяється, як зазначив у своєму дослідженні М.Швед, “комунікація світової творчої еліти” – комунікативна функція, яка із часом стає домінуючою. Вона реалізується в спільних творчих концертних проектах, які значно переважають у фестивалях другого етапу розвитку фестивального руху вказаного періоду, обов’язкове проведення майстер-класів і сейшенів, якими завершуються всі фестивальні форуми тощо.

Отже, фестивалі джазової музики сприяли заповненню музичного інформаційного вакууму, що склався на початку 1990-х рр.; приєднанню української джазової музики до світових художніх процесів шляхом установлення творчих контактів між українськими митцями та впливовими західними виконавцями, критиками, видавцями й музичними менеджерами; вихованню цілої плеяди композиторів і виконавців джазової музики.

Більша частина всіх мистецьких подій в Україні відбувається саме у формі численних фестивалів, які проводяться протягом усього календарного року. Фестивалі сформували новий регламент культурного життя, нову модель споживання мистецтва. Це стосується, насамперед, міжнародних джазових фестивалів, які відзначаються багаторічними традиціями, мають своїх прихильників і шанувальників. Це – і перевірені практикою новачки та визначення пріоритетів, і пошук нових шляхів розвитку не тільки музичного мистецтва, а й художньої культури в цілому.

У середині 1990-х рр. в Україні починають з’являтися організаційні структури, діяльність яких спрямована на розвиток джазово-фестивального руху в країні. Серед них особливо дієвими стала низка джаз-клубів, а також сформовані в Києві продюсерське агентство “Jazz in Kiev” під орудою Олексія Когана й Міжнародний джазовий абонемент, ініціаторами створення яких були відомі в музичних колах творчі особистості, ініціативні групи, асоціації, які усвідомлюють значення розвитку джазового мистецтва для підвищення міжнародного престижу України. Треба не полишати надії, що наші перемоги на міжнародних джазових форумах, нарешті, спонукають владні структури прилучитися до цих процесів шляхом формування при відділах культури відповідних підрозділів, які на державному рівні взяли б на себе фінансову й організаційну підтримку фестивальної справи.

Незаперечним фактом є необхідність підготовки та формування творчої еліти, яка була б здатна достойно представляти українське джазове мистецтво на міжнародному рівні й конкурувати з визнаними у світі зарубіжними джазовими виконавцями. У цьому сенсі є вкрай важливою організація спеціальної музичної підготовки, яка нині проводиться, на жаль, лише в окремих ДМШ, музичних училищах, вищих музичних закладах, організація роботи яких була б передбачена державною програмою. Необхідно, щоб така підготовка була доступна всім регіонам й областям України, що значно сприятиме розвитку джазової культури наших співвітчизників.

Міжнародні джазові фестивалі в Україні, більшість з яких уже зайняли свою нішу на світовій карті джазових форумів з належним міжнародним статусом, різняться між собою за масштабами, віковими категоріями, змістом, сферами впливу тощо. Статус кожного фестивалю визначається виконаним обсягом культурологічних завдань, визначених художньою політикою нашої держави. Відповідно до цього джазові фестивалі, які здобули статус міжнародних, умовно можна поділити на дві групи: *розширені міжнародні джазові фестивалі й міжнародні джазові фестивалі обмеженого міжнародного представництва*.

На базі аналізу динаміки розвитку міжнародних джазових фестивалів у період 1990–2012 рр. виявлено головні тенденції українського джазового фестивального процесу в указаний період, які характеризуються двома етапами за визначенням у музикознавчій літературі так званого “фестивального буму” (90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.). Їх розділяють кризові 1999–2000 рр., що пов’язано, насамперед, з організаційними факторами (значне зменшення державного фінансування, обмеження або повне припинення спонсорської підтримки в основному великих фестивалів) і концептуальним чинником (унаслідок попередніх змін організатори прагнуть надати фестивалям той концептуальний напрям, який вони, згідно з набутим досвідом і міжнародними зв’язками, прагнули б у них бачити).

Доказовим є той факт, що серед функцій, які реалізуються в процесі проведення джазових фестивалів, на першому етапі їхньої найбільшої активності домінувала інформаційна функція популяризації джазової музики, тобто пропагандистська, а на другому етапі розвитку джазового фестивального руху в Україні спостерігається тенденція поступового зміщення акценту на комунікативну функцію “творчої еліти”.

Нині відбувається численна кількість фестивалів. Залишається говорити лише про їхню якість і спрямованість. Є надія, що кожна територіальна громада чи професійна спільнота із часом створить свій фестиваль, який буде забезпечувати самоорганізацію й комунікацію людей, рекламу ідей або місцевості, культурний розвиток і просто гарний настрій.

На жаль, у рамках однієї публікації складно знайти вирішення тих проблем, що тільки частково окреслені в нашій статті і які в майбутньому чекають своїх ґрунтовних досліджень.

1. Капелюшок-Войченко О. М. Вплив джазової музики на оновлення змісту навчання сучасної молоді України [Електронний ресурс] / Капелюшок-Войченко Ольга Миколаївна. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/mz/2010-18/48.pdf.
2. Зуев С. П. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.01 “Теорія і історія культури” / Зуев Сергій Павлович. – Х., 2007. – 20 с.
3. Романко В. І. Джаз в музичній культурі України: соціокультурна і музична інтерпретації : дис. ... канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво” / Романко Володимир Іванович. – К., 2001. – 177 с.
4. Кизлова О. Джаз проти попси – битва титанів [Електронний ресурс] / Кизлова Ольга. – М. : Зеркало недели. Украина. – 2011. – № 36. – 7 октября. – Режим доступу : [http:// gazeta.ua/articles/events-journal/372229](http://gazeta.ua/articles/events-journal/372229) </ a> Gazeta.ua </ a>.
5. Рось З. П. Український джаз як культурологічна проблема / Рось Зоряна Петрівна // V культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаєва “Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї глобалізації цивілізації” : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2007. – С. 258–262.
6. Швед М. Б. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики на новому етапі (1990–2005 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.01 “Теорія і історія культури” / Швед Михайло Богданович. – Львів, 2005. – 19 с.

7. Симоненко В. Українська енциклопедія джазу / Володимир Симоненко. – К. : Центрмузінформ, 2004. – 232 с.

Статья посвящена актуальной проблеме развития джазового фестивального движения в Украине. Для нашего исследования был взят период с 1990 по 2012 гг. В научной литературе он определен как период “фестивального бума”. На основе обзора особенностей функционирования международных джазовых фестивалей на территории Украины и их классификации определены, исследованы и охарактеризованы 2 фазы наибольшей активности данного процесса. Их разграничивают кризисные 1999–2000 гг.

Ключевые слова: джазовые фестивали, фестивальный процесс, джазовое фестивальное движение, международные джазовые фестивали.

This paper focuses on the actual problem of the jazz festival movement in Ukraine. For this study was taken the period from 1990 to 2012. This period was defined as a period of “festival boom” in the scientific literature. On the basis of review of peculiarities of international jazz festivals functioning in Ukraine and their classification are defined, investigated and described 2 phases of the greatest activity of this process. They demarcate with the crisis years 1999–2000.

Keywords: jazz festivals, festival process, the jazz festival movement, International Jazz festivals.

УДК 78.022

Юрій ВОЛОЩУК

НАРОДНО-АНСАМБЛЕВЕ ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ВИКОНАВСТВО ПРИКАРПАТТЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті вивчаються основні чинники функціонування сучасних народно-ансамблевих колективів Прикарпаття як соціокультурного явища кінця ХХ – початку ХХІ століття. Автор досліджує вплив академічного виконавського мистецтва на майстерність ансамблів народної музики та окремих солістів; аналізує зв'язок виконавського стилю професійних народно-інструментальних ансамблів з фольклорними елементами виразності. Значну увагу приділено музично-просвітницькій діяльності інструментальних гуртів, які займаються професійною реконструкцією фольклору.

Ключові слова: народно-ансамблеве виконавство, фольклор, фольклоризм, реконструкція фольклору, виконавська творчість.

Музична народна творчість на сучасному етапі розвитку стає предметом дедалі глибшого вивчення. Українська фольклористика та органологія піддають щоразу детальнішому аналізу її складові елементи як у зв'язках, що існують усередині самого музичного фольклору, так і в його зв'язках з іншими явищами культури.

На сучасному етапі особливої уваги заслуговують дослідження організованих форм виконавського фольклоризму, зокрема народно-професійного виконавства, або так званої професійної реконструкції фольклору у творчості виконавців-інструменталістів.

Розвинене народно-інструментальне мистецтво українського народу знайшло своє відображення в численних публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, серед українських дослідників, які працювали в цій галузі, відзначимо сучасних музикологів – Михайла Хая, Андрія Гуменюка, Анатолія Іваницького.

Особливий внесок у розвиток музичного інструментознавства та психологію традиційної інструментальної творчості зробив видатний український етномузиколог Ігор Мацієвський. Його визначний науковий доробок присвячений теоретичним і методологічним проблемам традиційної інструментальної музики, її музичним формам, сферам та функціонуванню у світі.

Шляхи створення методологічної бази для втілення в навчальному процесі виконавського фольклоризму, як одного з перспективних напрямів удосконалення й розвитку національної скрипкової школи, окреслює Ігор Андрієвський.

Однак у працях етномузикологів надто фрагментарно висвітлюються питання взаємозв'язків професійного та народного скрипкового виконавства, не систематизуються особливості функціонування етнофольклорного виконавства на теренах України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Фольклоризм нерідко розглядають як вторинну, або похідну, форму культури. Таке визначення відносно: він вторинний у відношенні до фольклору, проте первинний та унікальний як явище зовсім іншого порядку. Як зазначає К.Чистов, “термін “вторинні форми” не означає форми другорядні або фальсифіковані. Вони настільки ж природні та історично неминучі, як і форми “первинні”, тобто як такі, що виникли в результаті безперервного розвитку традицій, що коріняться в давніх архаїчних шарах людської історії”¹.

Реконструкція фольклору професійними колективами – це один з основних і найважливіших шляхів проникнення фольклору у сферу сучасної культури. Посилюється прагнення до справжнього “необробленого” фольклору, безпосереднього освоєння місцевих та регіональних традицій, “вживання” в самотню народну культуру.

Розвиток народно-ансамблевого виконавства України на сучасному етапі характеризується рядом особливостей, зумовлених кількома основними чинниками. Це, зокрема, такі:

- удосконалення системи музичної освіти, розширення мережі навчальних закладів, де здійснюється підготовка виконавців, фольклористів, керівників ансамблів та оркестрів народної музики, що спричиняє урізноманітнення палітри виразових засобів та розширення репертуару;
- залучення до складу ансамблів та оркестрів народної музики класичного (кларнет, флейта, віолончель), естрадного (акордеон, електрогітара, електронні синтезатори) інструментарію, що позначилося на виникненні нових форм реалізації фольклорних творів;
- перехрещення й взаємопроникнення форм фольклорного і професійного мистецтва, що привело до створення на основі автентичних першоджерел високоякісних у художньому плані композицій, придатних для сценічного виконання й популяризації серед широких верств народу (у тому числі й серед молодіжної аудиторії).

На основі аналізу творчої діяльності провідних народно-інструментальних колективів Прикарпаття кінця ХХ – початку ХХІ століття спробуємо простежити всі вищеописані чинники.

Перший, найвагоміший, чинник функціонування сучасних народно-ансамблевих колективів, пов'язаний з можливістю отримання професійної музичної освіти музикантами з “народного середовища”. Так, наприклад, постійні учасники ансамблю “Черемош” (м. Верховина Івано-Франківської області; керівник – заслужений працівник культури України Р.Кумлик) здобули середню спеціальну та вищу освіту у вищих навчальних закладах культури та мистецтва. Зокрема, Степан Паньків (баян) – закінчив Харківський інститут культури; Микола Ілляк (скрипка, барабан, трембіта) – закінчив Калуський коледж культури); Роман Кумлик (керівник ансамблю, соліст на 16 гуцульських інструментах) – закінчив Сімферопольське училище культури й десятимісячні курси диригентів Івано-Франківського обласного будинку народної творчості².

Учасники оркестру народної музики “Аркан” (м. Надвірна Івано-Франківської області; керівник – заслужений працівник культури України Сергій Орел) також закінчували середні спеціальні (музичні й культурно-освітні училища) і вищі навчальні заклади (Київський національний університет культури і мистецтв, Львівська національна музична академія імені М.Лисенка, Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника)³.

Аналізуючи рівень освіти учасників оркестру народної музики “Рапсодія” (м. Івано-Франківськ; керівник – заслужений працівник культури України Л.Никорак), відзначимо, що переважна більшість з них має закінчену вищу музичну або музично-педагогічну освіту. Так, наприклад, Львівську національну музичну академію імені М.Лисенка закінчили такі музиканти, як Л.Мельниченко, В.Пікуляк, В.Ровенко; музичний факультет Прикарпатського університету імені В.Стефаника – Я.Гунько, О.Джуган, О.Мартинець, Л.Никорак, В.Палійчук, А.Пасечко, С.Пасечко, Р.Пасічняк, М.Петрик, Я.Прибуш, Т.Слободян, С.Шовгенюк, І.Шургот; Харківську академію культури – З.Магдій та Ю.Федорин.

Навчання музикантів у професійних навчальних закладах позначилося на їхніх постановках, виконавській манері, засобах виразності, репертуарі. Виразова палітра учасників сучасних народно-ансамблевих колективів досить широка й включає володіння віртуозними штрихами, акордовою технікою й технікою подвійних нот, віртуозними пасажами, контрастною динамікою, що, очевидно, пов'язано з наявністю в їхньому репертуарі віртуозних гуцульських, румунських, молдавських та угорських композицій, а також авторських творів – “Жайворонки” Г.Дініку, “Чардаш” К.Монті, “Угорські танці” Й.Брамса та інших.

Наступний чинник, який вплинув на специфіку розвитку народно-ансамблевого музичування, пов'язаний із залученням до складу ансамблів, поряд із традиційним, академічного та естрадного інструментарію. Так, для відтворення й популяризації фольклорних композицій керівник ансамблю народної музики “Черемош” Роман Кумлик уводить до його складу такі народні інструменти, як скрипка, волинка, окарина (зозуля), трембіта, гуцульська триструнна ліра, дудка, телінка, тиква, дрімба нанайська з Хабаровського краю, дрімба бурятська, дрімба британська, дрімба з Франкфурта (Німеччина), а також – румунська й гуцульська дрімби, флюєрка й флюєра з басом, сопілка на 5 отворів (одинарна, подвійна), сопілка на 6 отворів. Проте слід зазначити: у складі колективу є також професійні інструменти – баян і сопілка на 10 отворів, що є свідченням проникнення традицій академічного мистецтва в автентичну сферу.

Значно “окласичнений” у порівнянні з традиційними “троїстими музикантами” і склад оркестру народної музики “Гуцулія”, створеного 1971 р. у м. Коломия народним артистом України, колишнім професором кафедри народних інструментів і музичного фольклору Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка Петром Терпелюком (існував до 1978 року). До колективу залучені скрипки, альти, віолончелі, контрабас, кларнети, сопілка, цимбали. У супроводі оркестру П.Терпелюк успішно пропагував як академічний, так і народний скрипковий репертуар: “Угорські танці” Й.Брамса, “Циганські наспіви” П.Сарасате, “Політ джмеля” М.Римського-Корсакова, “Ой піду я межі гори” А.Кос-Анатольського, “Концертна хора”, українська народна пісня “Гандзя”, “Рапсодія” для скрипки з оркестром та інші⁴.

Прагнення наблизитися до молодіжної аудиторії спонукало митців створювати нові форми репрезентації фольклору. Так, 1978 року в с. П'ядики Коломийського району Івано-Франківської області було створено фольклорну синтез-групу “Заграва” (керівник – талановитий композитор й аранжувальник Володимир Павліковський). Творче кредо колективу базувалося на рівноцінному поєднанні в одному колективі естрадної групи й “троїстих музик”. До складу “Заграви” були залучені електронні синтезатори, гітара, бас-гітара, скрипка, флейта, цимбали, ударні інструменти. Такий стильовий симбіоз збагатив музичну палітру, сформував індивідуальний творчий почерк ансамблю. Особливо це відчутно в синтезі рок-музики та джазу з національним гуцульським фольклором.

Репертуар колективу складала здебільшого авторські композиції керівника: обробки народних пісень (“Висока верба”, “Вечір надворі”, “Добрий вечір, дівчино”), “Гуцульська балада-плач”, інструментальна сюїта “Опришки” та ін.

Перехрещення й взаємопроникнення форм фольклорного та професійного мистецтва (третій чинник функціонування сучасного народно-ансамблевого виконавства) привели до створення сучасними виконавцями, пропагандистами гуцульського фольклору оригінальних композицій, у яких вдало поєднуються фольклорні елементи з академічними засобами музичної виразності та професійними прийомами гри.

Так, наприклад, у грудні 2003 року народний артист України, професор Петро Терпелюк видав збірку творів для скрипки з фортепіано “Моя Гуцулія”⁵, яка характеризується вдало обраними автором жанрами (рапсодія, фантазія, танцювальна мініатюра), оригінальним тематизмом, деколи несподіваною гармонією, самобутніми фактурними вирішеннями. Усі твори, що увійшли до збірки (“Гуцульська фантазія”, чотири “Гуцульські рапсодії”, “Запрутські мелодії”, “Гуцульщина”, “Танець старого гуцула”, “Безперервний рух”, “Півторак”), позначені глибинним знанням фольклорної традиції, яскравим артистизмом утілення (що йде від виконавської манери автора). Ці композиції П.Терпелюка вже перекладені для ансамблів та оркестрів народної музики й пропагуються такими відомими колективами, як оркестр народної музики “Дніпро” та Національний оркестр народних інструментів України (м. Київ).

Таким чином, аналіз діяльності провідних ансамблів й оркестрів народної музики Прикарпаття засвідчив, що їх розвиток наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття безпосередньо пов'язаний з формуванням нових освітніх традицій, спрямованих на глибоке вивчення та популяризацію фольклорних джерел. Характерною ознакою народно-ансамблевого інструментального виконавства Прикарпаття останньої третини ХХ – початку ХХІ століття є його тісний зв'язок як з автентичним фольклором, так і з традиціями професійного мистецтва. Відтворення народних інструментальних мелодій музикантами з професійною освітою через використання різноманітних засобів музичної виразності, притаманних академічному мистецтву, привело до нової якості автентичного першоджерела, нової форми його реалізації.

1. Новійчук В. І. Народно-професіональні зв'язки та тенденції розвитку фольклорних форм творчості / В. І. Новійчук // Українська художня культура : навч. посіб. – К. : Либідь, 1996. – С. 314–331.
2. Дрозда П. В. Концертно-виконавська діяльність оркестру “Аркан” в контексті розвитку українського народно-інструментального мистецтва / П. В. Дрозда // Культуротворча парадигма українського націєтворення. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 192–198.
3. Волощук Ю. І. Народно-професійне інструментальне виконавство як явище сучасної культури (на матеріалі творчості гуцульських скрипалів) / Ю. І. Волощук // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. праць : наук. записки Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. Вип. 12. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 76–80.
4. Волощук Ю. І. Виконавсько-просвітницька діяльність скрипаля Петра Терпелюка у контексті розвитку українського народно-інструментального мистецтва / Ю. І. Волощук // Вісник КНУКіМ. Мистецтвознавство. – К. : КНУКіМ, 2004. – С. 53–59.
5. Терпелюк П. Моя Гуцулія : твори для скрипки в супроводі фортепіано / П. І. Терпелюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – 100 с.

В статье изучаются основные факторы функционирования современных народно-ансамблевых коллективов Прикарпаття как социокультурного явления конца XX – начала XXI века. Автор исследует влияние академического исполнительского искусства на мастерство ансамблей народной музыки и отдельных солистов; анализирует связь исполнительского стиля профессиональных народно-инструментальных ансамблей с фольклорными элементами выразительности. Значительное внимание уделено музыкально-просветительской деятельности инструментальных групп, которые занимаются профессиональной реконструкцией фольклора.

Ключевые слова: народно-ансамблевое исполнительство, фольклор, фольклоризм, реконструкция фольклора, исполнительское искусство.

This article examines the key factors of functioning of the modern folk ensemble groups of Precarpathia as a sociocultural phenomenon late XX – early XXI century. The author examines the impact of academic skills in the performing arts folk music ensembles and soloists, analyzes the communication style of professional folk instrumental ensembles with elements of folk expression. Considerable attention is given to music and education of instrumental groups that engaged in vocational rehabilitation folklore.

Keywords: folk ensemble performance, folklore, folklorism, reconstruction of folklore, performance art.

УДК 94(477.83/86) : 929“XIX/XX”

Юрій ЯКОВЛЄВ

БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК І.О.ЛЕВИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УРП У ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проаналізовано частину матеріалів, зібраних І.О.Левицьким до біографічного словника, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України (ЛННБ ім. В.Стефаніка). На основі матеріалів до біографій окремих галицько-українських громадсько-політичних діячів розглядається діяльність Української радикальної партії. Проаналізовано різні групи джерел, основну увагу звернено на автобіографічні матеріали. Загалом джерельна база біографічного словника І.О.Левицького дає змогу суттєво доповнити й поглибити знання з історії суспільно-політичних процесів у краї другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: І.О.Левицький, біографічний словник, джерела, Галичина, Українська радикальна партія.

Іван Омелянович Левицький (1850–1913) – відомий західноукраїнський бібліограф, видавець, журналіст, письменник, голова Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (1909–1913), творча спадщина якого гідно поповнює духовну скарбницю народу. Особливо вагомим є його внесок у становлення та розвиток бібліографії Галичини¹. Під час роботи над бібліографією у нього виникла думка створити біографічний словник, присвячений русько-українським діячам, що проживали на українських землях під владою Австро-Угорщини. На жаль, протягом 1898–1901 рр. вийшло тільки чотири випуски першого тому його праці “Прикарпатська Русь вь ХІХ-мъ вѣцѣ вь біографіяхъ и портретахъ си дѣятелей...”, яка охоплювала біографії діячів на літери “А” і “Б”. Незавершеною біографією В.Барвінського (с. 224) видання словника припинилося. Хвороба й важке матеріальне становище не дали змоги І.О.Левицькому завершити свою роботу².

Джерельна база біографічного словника І.О.Левицького зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаніка (ЛННБ ім. В.Стефаніка) у фонді 167 (Левицькі), описі 2 (“Левицький Іван Омелянович. Матеріали до біографічного словника...”) й охоплює понад 3 500 імен. Біографічний словник І.О.Левицького (в літературі його називають “словником Левицького”) – це, по суті, матеріали до біографій українських галицьких, буковинських і закарпатських громадсько-політичних і культурних діячів, зібрані І.О.Левицьким. У теках-зошитах, своєрідних конвертах, папках формату шкільного зошита (“фасцикулах”, як їх називав І.О.Левицький) переважають газетно-журнальні вирізки, бібліографічні та інші нотатки І.О.Левицького. Набагато рідше трапляються автобіографії, написані на його прохання³.

Певне зацікавлення викликає ряд матеріалів до біографій галицьких суспільно-політичних діячів, що відіграли значну роль у генезі радикального руху в краї, а в кінцевому результаті – в утворенні Русько-української радикальної партії (РУРП), що на межі ХІХ–ХХ ст. була перейменована на Українську радикальну партію (УРП). І.О.Левицький завершив збір матеріалів у 1902 р. Через це, наприклад, відсутні біографії О.Назарука, який тоді вступив на юридичний факультет Віденського університету, і Д.Вітовського, найвірогідніше, учня Станіславівської гімназії⁴.

Трапляються матеріали, які характеризують різні аспекти діяльності персоналій, включно до особистого життя (повідомлення про одруження тощо). Крім того, у процесі еволюції суспільно-політичних поглядів частина діячів залишили партію та виступили засновниками Української соціал-демократичної партії (УСДП) і Націонал-демократичної партії (НДП). Тому основну увагу було звернено лише на ті джерела, що стосувались історії РУРП–УРП у Галичині. Подані І.О.Левицьким вихідні дані назв статей не завжди збігаються з оригіналами, назвами публікацій у використаних ним часописах.

Питаннями місця й ролі І.О.Левицького та значення його праці над збиранням матеріалів до біографічного словника дослідники займалися й раніше. Так, Я.Дашкевич проаналізував джерельну базу біографічного словника⁵, І.Чорновол на основі матеріалів до біографій українських діячів, зібраних І.О.Левицьким, склав реєстр послів Галицького крайового сейму⁶. Однак проблема використання джерельної бази “словника Левицького” для розкриття історії РУРП–УРП досі не була предметом спеціального дослідження. Дослідники вважали це питання несуттєвим, другорядним, оскільки покладалися на вже існуючу, значну джерельну базу з історії Галичини зазначеного періоду.

Мета нашої статті полягає в спробі висвітлити історію УРП на основі матеріалів до біографій українських громадських діячів Галичини, уміщених у біографічному словнику І.О.Левицького.

Активне поширення соціалістичних ідей в Австро-Угорській імперії припадає на другу половину 70-х рр. XIX ст. У генезисі українського соціалізму в Галичині провідна роль належала відомому громадсько-політичному діячеві з Наддніпрянської України Михайлу Драгоманову⁷. Під його ідейним впливом у Галичині виникла радикальна течія, яка, на противагу народовцям і русофілам, прагнула надати українському рухові модерного європейського характеру⁸. Матеріалів, які стосуються безпосередньо особи М.Драгоманова, І.О.Левицький зібрав обмаль. У “словнику Левицького” зберігаються лише виписки з органу РУРП, журналу “Народ”, часопису радикального спрямування “Житє і слово”, який видавало подружжя Івана та Ольги Франко в 1894–1897 рр., а також періодичних видань інших ідейних напрямків (“Бесѣда”, “Зоря”, “Правда” та “Молода Україна”), що являють собою некрологи та біографічні замітки про діяча⁹.

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. молодше покоління українських соціалістів ще не мало власної громадсько-політичної організації, у своїй діяльності змушене було покладатися на вже існуючі українські студентські товариства. Так, у Кракові прихильники радикальних ідей брали активну участь у діяльності “Академічної громади” – українського товариства, заснованого наприкінці 1887 р. студентами медичного факультету Ягеллонського університету. Ця організація стала осередком політичного й культурного життя українських студентів у Кракові¹⁰. Однак після відкриття 1894 р. медичного факультету у Львівському університеті товариство, до складу якого входили лише студенти, майбутні лікарі, поступово почало занепадати, а 1895 р. остаточно припинило своє існування¹¹.

До товариства “Академічна громада” входили особи різних поглядів, однак переважали прихильники радикальних ідей¹². Деякі відомості про життя краківської групи радикалів можна почерпнути з автобіографії Якова Невестюка – багаторічного голови товариства “Академічна громада”, члена РУРП, громадського діяча та лікаря¹³. Автобіографія написана на прохання І.О.Левицького й одержана вченим 21 липня 1896 р. Крім коротких даних біографічного характеру, уміщена інформація засвідчує активну участь Я.Невестюка в діяльності Громади. Спочатку він був обраний до керівного органу товариства (виділу), а невдовзі став головою “Академічної громади”¹⁴.

Характеризуючи свою діяльність у складі РУРП, Я.Невестюк указав на завдання, яке поставив перед собою, – доставляти нелегально літературу на підросійську Україну. Проте був заарештований у 1892 р. царською жандармерією на кордоні у м. Підволочиськ, майже рік перебував в ув’язненні: спочатку під слідством у Києві, згодом – в одиночній камері в Петербурзі. В автобіографії Я.Невестюк назвав три публікації, вміщені на сторінках “Народу” протягом 1890–1891 рр. Перша стаття згідно з текстом автобіографії мала назву “Про долю вінця русь[ких] радик[алів] на похороні Міцкевича” (підписана Радікал). Найвірогідніше, що це замітка “Причинок до історії польско-руських відносин”, про вінок від редакції часопису “Народ”, надісланий до Кракова у зв’язку з перепохованням останків А.Міцкевича у Вавелі, у липні 1890 р. (див.: Народ, 1890, ч. 15, 1. л[атинського] серпня, с. 221–222).

Інша розвідка – “Селяне на зборах “Просвіти” й “общества Качковского” – була написана у співавторстві з радикалами Романом Яросевичем і Павлом Думкою й присвячена зборам товариства “Просвіта” в Коломиї від 28 серпня 1890 р. (підписана криптонімом Я.Н.). В авто-

біографії Я.Невестюк зазначив, що в іншому номері журналу він помістив статтю “Рухъ радик[альний] в Борщівскім повіті” (підписана повним прізвищем). Вважаємо, що це була стаття “Радикалізм на провінції. (Перший виступ радикальної програми)”, присвячена оцінці виборів до австрійського парламенту – Державної Ради, що відбулися 2 березня 1891 р. На виборах радикальні кандидати С.Данилович і Т.Окуневський не здобули жодного мандата (див.: Народ, 1891, ч. 9, 1. л[атинського] мая, с. 145–147). З автобіографії Я.Невестюка довідуємося, що він брав участь у II з’їзді РУРП, який відбувся 3–5 жовтня 1891 р. у Львові, де виступив із доповіддю на тему: “Фонди партійі і організація партійі”¹⁵.

У конверті вміщено також кілька вирізок та власноручних виписок І.О.Левицького з тогочасної преси, що стосуються арешту Я.Невестюка, повідомлень, заміток про нього на сторінках газети “Діло”, часопису “Зоря”, подано вихідні дані його статей “Радикалізм на провінції” та “Спомини з моєї пригоди в Росії”, опублікованих у “Народі” відповідно в 1891 та 1893 рр., а також публікацій на сторінках часопису “Учитель”¹⁶.

На межі 1880–1890-х рр. розпочався якісно новий етап у діяльності радикальної течії. Так, з 1 січня 1890 р. у Львові за матеріальної допомоги наддніпрянських українців почав видаватися двотижневий журнал “Народ”. Виданням часопису радикали підготували ґрунт для створення власної партії. На установчому з’їзді радикалів, який відбувся 4–5 жовтня 1890 р. у Львові, під час дводенних дискусій було вирішено заснувати масову партію та виробити її програму¹⁷. Так було засновано Русько-українську радикальну партію – першу модерну українську політичну партію, у створенні якої взяли активну участь діячі різного віку, неоднакових поглядів та ідейних переконань.

Крім названої вище краківської, партія складалася ще з декількох груп української соціалістичної інтелігенції. Важливу роль відігравала група старших соціалістів, прихильників ідей М.Драгоманова¹⁸. До драгоманівців тривалий час належав Іван Франко. У “словнику Левицького” більшість матеріалів про І.Франка присвячені насамперед його літературній діяльності¹⁹. Джерел, що стосуються його участі в діяльності партії, небагато. Це лише повідомлення про участь І.Франка, як кандидата від РУРП, у передвиборчій кампанії та на виборах 1897 р. до Державної Ради, їх невтішні результати для нього, опубліковані здебільшого на сторінках русофільських видань “Галичанинъ”, “Русское слово”²⁰. Також є декілька матеріалів із зазначенням його праць, які стосуються соціалістичного руху: “Соціалізм і соціалдемократизм” (Житє і слово, 1897, т. VI), “Руско-українська радикальна партія і загальне голосованє” (тут і далі збережено правопис оригіналу. – Ю.Я.) (Народ, 1891)²¹.

Існує відносно мало матеріалів про діяльність Михайла Павлика в РУРП–УРП. Крім джерел за 70–80-ті рр. XIX ст.²², переважають вирізки, зрідка власноручні виписки І.О.Левицького з русофільської преси, передусім “Галичанина”, наприклад, про припинення видання “Тромадського голосу” в 1901 р., повідомлення М.Павлика про причини залишення ним посади редактора названого часопису в 1895 р. і передачу повноважень В’ячеславу Будзиновському²³. Є також матеріал з народовської газети “Діло” про судовий процес 1892 р. проти радикальних діячів – редактора журналу “Народ” І.Франка, видавця М.Павлика та власника друкарні В.Годака, які здійснили переклад брошури Ф.Енгельса “Соціалізмъ утопійний и науковий”²⁴. У папці вміщено також вихідні дані кількох статей М.Павлика, опублікованих у “Народі” впродовж 1890–1891 та 1894–1895 рр.²⁵.

Про Остапа Терлецького зібрано матеріали, що стосуються його літературознавчої та публіцистичної діяльності²⁶. До старших радикалів можна віднести Щасного Творовського та одну із сестер М.Павлика – Ганну (Анну). У конверті Щасного Творовського є лише одна картка, де подано вихідні дані його статті “Людска кривда в Станіславщині [написавъ: Іванів]”, уміщена в “Народі” за 1890 р.²⁷ Одна виписка знаходиться в папці Г.Павлик, а саме бібліографія її статті “Образок хлопа-рільника. Від Косова. [Написала Анна П.]”, опублікована в 1890 р. у “Народі”²⁸.

Крім названих осіб, до партії увійшла група соціалістів, які активно працювали на теренах Покуття. Серед них варто згадати Іларіона Гарасимовича, Теофіла Окуневського, Северина Даниловича, Юрія Лутчака, Івана Сандуляка (Лукина), Лева Бачинського, Кирила Трильовського, Василя Стефаника, Леся Мартовича та багатьох інших. Серед матеріалів І.Гараси-

мовича міститься автобіографія, датована 16 травня 1899 р.²⁹. Текст автобіографії опублікований*, тому не будемо його детально аналізувати. Крім того, папка умістить матеріали з “Галичанина”, “Діла” (1901 р.) і “Громадського голосу” (1902 р.) з некрологами та замітками про діяча³⁰. Декількох радикалів із Покуття було обрано до представницьких органів влади (наприклад, Т.Окуневський і К.Трильовський – до сейму й парламенту, І.Сандуляк – лише до сейму, а В.Стефанік і Л.Бачинський – до Державної Ради), тому детальніший аналіз їхніх біографій подаємо в контексті висвітлення діяльності партії в Галицькому крайовому сеймі та австрійському парламенті.

У конверті С.Даниловича, крім кількох джерел початку ХХ ст.³¹ і тих, які стосуються його адвокатської діяльності³², знаходиться повідомлення журналу “Зоря” про початок видання С.Даниловичем із квітня 1891 р. часопису “Хлібороб”³³. Є також матеріал з газети “Галичанин” за 1897 р., який стосується критики діяча з боку радикального органу “Громада” за незадовільну, на думку коломийських радикалів, діяльність С.Даниловича під час виборчої агітації до парламенту³⁴. Подано бібліографічний опис статті С.Даниловича “Про неподільність мужицьких ґрунтів”, опублікованої в декількох номерах журналу “Народ” у 1890 р.³⁵.

У папці Ю.Лутчака міститься лише вирізка з газети “Громадський голос” за 3 січня 1901 р., де надруковано його автобіографію. Описавши свій нелегкий життєвий шлях, Ю.Лутчак пригадував, як у 1890 р. заснував спілкуву крамницю, брав активну участь у виборах до Державної Ради в 1891 р., підтримуючи кандидата від РУРП С.Даниловича³⁶. Як свідчить сам Ю.Лутчак, великий вплив на еволюцію його світогляду мав І.Гарасимович, з яким він познайомився 1889 р. У 1890 р. Ю.Лутчак вступив до РУРП. Із тексту автобіографії дізнаємося, що він читав майже кожний номер “Народу” та “Хлібороба”. Є інформація, яка засвідчує присутність Ю.Лутчака – єдиного із селян – на II з’їзді РУРП у Львові у жовтні 1891 р. Він також брав активну участь у заснуванні політичного товариства радикалів “Народна воля”, заснованого в 1892 р. у Коломиї, заснував дві “Народні спілки” у своєму рідному селі Ілинці та інших селах Снятинського повіту³⁷.

Матеріалів про Л.Мартовича в папці дуже мало. Крім виписок з періодичних видань, які стосуються його літературної діяльності³⁸, можна згадати лише вихідні дані до статті “Конгрес французьких соціал-демократів в Нанті” [подав Ол.Мартович], опублікованої в “Народі” в 1894 р.³⁹. Аналогічна ситуація у випадку Марка Черемшини (Іван Семанюк). Конверт містить лише виписки з періодичних видань із замітками про нього⁴⁰. Відомості, які стосуються 80-х рр. ХІХ ст., знаходяться серед матеріалів Григорія (Гриця) Запаринюка⁴¹.

Окрему групу партії склали “молоді” радикали. До них у мемуарній літературі традиційно відносять Юліана Бачинського, В.Будзиновського, Семена Вітика, Миколу Ганкевича, Олександра Колесу, Євгена Левицького, Володимира Охримовича. Однак кількісний склад “молодих” був набагато чисельніший. Протягом кінця 80-х – початку 90-х рр. ХІХ ст. до складу цієї групи входили або тісно співпрацювали з нею Станіслав Козловський, Денис Лукіянович, Лев Лопатинський, Лев Турбацький та ін.⁴²

У конверті В.Охримовича знаходяться матеріали за початок ХХ ст., замітки про нього, які розкривають різні аспекти його діяльності⁴³. Для вивчення історії партії певний інтерес становить автобіографія В.Охримовича, написана останнім на прохання І.О.Левицького та одержана 27 липня 1897 р. Автобіографія під назвою “Моя автобіографія” складається з кількох частин⁴⁴. В одній із них В.Охримович охарактеризував свою участь у радикальному русі. Себе він зарахував до засновників РУРП, які були залучені до вироблення програми партії, наголосив на участі у двох її перших з’їздах, указав на те, що вміщував статті до часописів “Народ”, “Громадський голос” і “Радикал”⁴⁵. У розділі “Моя літературна діяльність” В.Охримович, крім наукових публікацій, наводить перелік статей публіцистичного характеру, уміщених у “Народі”, серед них: “Кілька критичних гадок про галицько-руську інтелігенцію”, “Жолудкові ідеї”,

* Трегуб М. Ілярій Гарасимович: архівні документи до життєпису (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України) / М. Трегуб // Українська періодика: Історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 604–611.

“Смертельність галицьких Русинів в світлі статистики”, “Страхопуд XIX столітя” та “Вражнія з Угорської Руси”. Однак, як зазначив у кінці автобіографії В.Охримович, “заголовки і час праць поданий з пам'яті, отже невірні”⁴⁶.

Крім автобіографії, у папці вміщено ряд газетно-журнальних вирізок із переліком інших статей В.Охримовича, поміщених в основному на сторінках “Народу” за період 1890–1892 і 1895 рр.⁴⁷. У теці-зошиті Ю.Бачинського, крім замітки з “Діла” за 1899 р. про участь діяча в утворенні УСДП⁴⁸, є вирізки з преси та частково нотатки І.О.Левицького, у яких подаються оцінки брошури “Україна ingredienta”. Це передусім статті М.Павлика та М.Драгоманова, взяті з журналу “Жите і Слово” (1897, кн. VI)⁴⁹. Знаходимо також вирізку з відгуком М.Кордуби на працю Ю.Бачинського, вміщену в “Зорі” за 1896 р.⁵⁰. Є вихідні дані до статті Ю.Бачинського “По поводу еміграції”, опублікованої в кількох номерах “Народу” за 1893 р.⁵¹. Зберігаються матеріали, які інформують про вихід у Чернівцях накладом Д.Лукаїновича праці Ю.Бачинського “Поділ Галичини”, реферат, виголошений ним на VI з’їзді РУРП у вересні 1897 р., повідомлення газети “Діло” про вимоги діяча стосовно поділу Галичини й Буковини та об’єднання українських земель в один автономний округ⁵².

Більшість матеріалів, які стосуються особи В.Будзиновського, відносяться до початку XX ст., тобто часу, коли він належав до НДП⁵³. Деякі матеріали стосуються літературної та видавничої діяльності В.Будзиновського, передусім видання спільно з Д.Лукаїновичем “Універсальної бібліотеки”⁵⁴. До матеріалів, які характеризують його як активного члена РУРП, можна віднести: бібліографічний опис статті “Культурна нищета австрійської Руси”, вміщеної в кількох номерах русофільської газети “Галицкая Русь” за 1891 р., бібліографічні описи статей В.Будзиновського, опублікованих на сторінках “Народу” протягом 1892–1895 рр.⁵⁵ Є замітки з “Галичанина” (1895 р.) про вихід його праці “Хлопска посілість в Галичині...”, припинення видання “Народу” та появи замість нього часопису “Радикал” за редакцією В.Будзиновського, декілька матеріалів з “Галицкой Руси” і “Діла” за 1892 р.⁵⁶.

У конверті є повідомлення газети “Діло” (1892 р.) про повернення В.Будзиновського зі всенародного віча у Львові до Відня та скликання ним зборів “січовиків”, декілька заміток, узятих з “Галичанина”, наприклад, повідомлення за 1894 р. про вихід праці “Аграрні відносини Галичини”⁵⁷. Є декілька повідомлень за 1897 р., передусім замітка львівського “Діла” про звинувачення “Gazet-ою polsk-ою” В.Будзиновського, тоді видавця часопису “Праця”, у започаткуванні “руху руского хлопа”, тобто страйкового руху серед селян⁵⁸. Крім того, вміщено згадку про VI з’їзд РУРП 1897 р. і виступ на ньому В.Будзиновського з доповіддю на тему “Страйки по громадах”⁵⁹.

Відповідна папка містить повідомлення “Галичанина” про вихід 1897 р. у Чернівцях праці “Хлопский страйк”, у 1898 р. – про припинення В.Будзиновським видання радикального часопису “Праця” та замітку про те, що на VII з’їзді РУРП, який відбувся 1898 р., він виголосив доповідь, присвячену річниці скасування панщини⁶⁰. Серед матеріалів “словника” є також замітка з газети “Діло” про справу виключення В.Будзиновського з РУРП, порушену М.Павликом від імені головного заряду на VII з’їзді партії⁶¹. Зберігаються також матеріали, узяті з декількох номерів журналу “Зоря”. З них можна довідатися про початок видання В.Будзиновським з 1895 р. у Львові “Громадського голосу”, а з 1 жовтня того ж року – часопису “Радикал” замість журналу “Народ”⁶². Є також повідомлення “Зорі” за 1896 р. про те, що К.Трильовський видавав у Коломиї часопис “Громада”⁶³.

Біографія С.Вітика представлена лише заміткою з газети “Діло” за 1901 р., тобто часу його перебування в УСДП⁶⁴. Відносно більше матеріалів про іншого “молодого” радикала М.Ганкевича. Окрім джерел до історії соціал-демократичного руху⁶⁵, є частина матеріалів, що стосуються історії РУРП. Це вирізка з газети “Діло” за 1893 р., де наведено епізод критики М.Ганкевичем духовенства під час святкування роковин М.Шашкевича, його відповідь у цій газеті, де він спростував свої висловлювання, а також бібліографічний опис кількох статей М.Ганкевича, надрукованих у “Народі” протягом 1890–1892 рр.⁶⁶.

Поряд із замітками та іншими джерелами⁶⁷, серед матеріалів мовознавця, фольклориста О.Колесси, які стосуються історії РУРП, можна назвати лише вихідні дані до його статті, вміщеної в “Народі” за 1893 р. під назвою “Дума чи пісня? Слівце відповіді д. Драгоманову”⁶⁸.

У папці І.Левицького, крім матеріалів із тогочасної преси, в окремих випадках, присвячених початку ХХ ст.⁶⁹, цінність для вивчення історії партії становлять лише бібліографічний опис його кількох статей, опублікованих на сторінках “Народу” протягом 1890–1892, 1893 та 1895 рр.⁷⁰.

У біографії працівника Львівської політехніки С.Козловського вміщений лише некролог з газети “Діло”⁷¹. Крім заміток про літературознавця Д.Лукіяновича, які характеризують його як видавця й письменника⁷², можна назвати лише вихідні дані до його статті “Збори общ[ества] ім. Качковського і пару слів на увагу молодим москвофілам”, опублікованої в журналі “Народ” у 1894 р.⁷³ У папці актора й письменника Л.Лопатинського, крім кількох заміток про нього⁷⁴, так само, як і в попередніх біографіях, уміщено лише бібліографічний опис трьох його статей, які були опубліковані в “Народі” в 1890 та 1891 рр.⁷⁵ Небагато матеріалів і в конверті перекладача, журналіста Л.Турбацького. Окрім кількох повідомлень про нього⁷⁶, наведено перелік трьох статей, уміщених Л.Турбацьким у “Народі” протягом 1894–1895 рр.⁷⁷. Серед матеріалів є вирізка з некрологом, опублікованим у “Громадському голосі”⁷⁸.

Матеріали, зібрані І.О.Левицьким, дають змогу проаналізувати діяльність радикалів у Галицькому сеймі впродовж 1889–1914 рр. та в австрійському парламенті за період 1897–1900, 1907–1918 рр. На виборах до Державної Ради в 1900 р. радикали не здобули жодного мандата⁷⁹.

Значна кількість матеріалів знаходиться в папці Т.Окуневського, який протягом 1889–1895 рр. був єдиним депутатом від радикалів, а в 1895–1901 рр. спільно зі Степаном Новаківським та Дмитром Остапчуком представляв інтереси партії в сеймі, до того ж у 1897–1900 рр. разом з Романом Ярославичем був депутатом від РУРП до Державної Ради⁸⁰. Частина матеріалів Т.Окуневського відносяться до початку ХХ ст.⁸¹ і розкривають різні аспекти його діяльності⁸². Однак є матеріали з періодичної преси, які дають змогу частково проаналізувати його сеймову діяльність як представника РУРП. До них можна віднести замітку з часопису “Русская Рада” (1889 р.) про обрання Т.Окуневського депутатом сейму від Коломийського округу, повідомлення газети “Діло” за 1893, 1894, 1897 і 1898 рр. про засідання сейму та діяльність Т.Окуневського⁸³, матеріали з часопису “Русское слово” за 1895–1897 рр., “Галичанина” за 1892, 1895 і 1897 рр., часописів “Батьківщина” (1892 р.) і “Русская рада” (1893 р.)⁸⁴.

У конверті є певна кількість джерел, що стосуються парламентської діяльності Т.Окуневського. Як правило, це матеріали русофільських часописів “Галичанин” і “Русское слово” лише за 1897 р. З них довідуємося про хід передвиборчої діяльності радикалів до парламенту та результати виборів⁸⁵. Також є частина матеріалів із “Галичанина”, які частково висвітлюють початковий період діяльності радикалів у Державній Раді, декілька вирізок про засідання парламенту⁸⁶.

Суттєво доповнюють парламентську діяльність радикалів матеріали, які знаходяться в теці-зошиті Р.Яросевича. У папці також зібрано витяги з преси, які дають змогу проаналізувати безуспішну передвиборчу діяльність Р.Яросевича до Державної Ради у 1900 р. від УСДП, невтішні результати цих виборів для діяча⁸⁷. Є повідомлення про участь Р.Яросевича в міжнародному з’їзді лікарів у Москві в 1897 р., замітка з віденського часопису “Arbeiter Zeitung” за грудень 1899 р.⁸⁸.

У названій папці належним чином представлена передвиборча діяльність Р.Яросевича як кандидата до парламенту від РУРП у 1897 р. і результати виборів до Державної Ради. Це матеріали з “Галичанина” та часопису “Русское слово”⁸⁹. Є також повідомлення “Галичанина” про те, що Р.Яросевич звертався до керівників соціал-демократичного клубу з проханням прийняти його до складу клубу, вміщено вирізку з текстом звернення Р.Яросевича до міністра крайової оборони. Наявні матеріали про участь Р.Яросевича в числі 160 делегатів з усієї Австро-Угорської імперії на конгресі соціалістів у Відні в 1897 р., інші аспекти його парламентської діяльності в перший рік перебування в Державній Раді⁹⁰. Крім того, є виписані І.О.Левицьким вихідні дані до двох статей Р.Яросевича. Перша з них – “Селяне на зборах «Просвіти» й «общества «Качковського»” була написана в співавторстві з Я.Невестюком і П.Думкою та опублікована в “Народі” за 1890 р.⁹¹. Стосовно іншої статті – “Поляки і русини”, вміщеної в 1897 р. на сторінках журналу “Жите і слово”⁹², то, за свідченням М.Возняка, автором розвідки був І.Франко, але через певні обставини він попросив Р.Яросевича підписати її своїм іменем⁹³.

Матеріалів, що стосуються сеймової діяльності С.Новаківського, небагато. Крім поодиноких матеріалів за 1901 р.⁹⁴, є кілька вирізок та виписок з русофільської преси – “Галичанина” і “Русского слова” за 1895, 1896, 1897 та 1898 рр. На їхній основі можна лише частково простежити участь С.Новаківського у виборах до сейму 1895 р., його арешти та діяльність у сеймі⁹⁵.

Д.Остапчук був депутатом сейму фактично впродовж двох каденцій, аж до своєї смерті 1907 р. Замість нього на додаткових виборах був обраний колишній радикал, на той час член УСДП Андрій Шмігельський⁹⁶. Матеріали, зібрані І.О.Левицьким з газет “Галичанин” і “Діло”, частково розкривають сеймову діяльність Д.Остапчука в 1901 р.⁹⁷. Крім того, є невелика кількість матеріалів, які відносяться до першої сеймової каденції. Усі вони з газет “Діло” (1897 і 1898 рр.) і “Галичанин” за 1895, 1896 і 1897 рр.⁹⁸.

У папці А.Шмігельського є матеріали з газет “Галичанин” і “Діло” за 1901 та 1902 рр., коли він був членом УСДП⁹⁹. Відносно мало матеріалів про Яцька Остапчука, сина Д.Остапчука. Усі вони відносяться до початку ХХ ст., тобто часу його участі в соціал-демократичному русі¹⁰⁰.

Певне значення для історії партії мають матеріали, зібрані І.О.Левицьким про К.Трильовського, який протягом 1907–1918 рр. двічі обирався до парламенту, а в 1913–1914 рр. був також депутатом Галицького сейму. У папці є замітки про діяча, узяті з тогочасної преси¹⁰¹. Однак для історії партії певний інтерес становить матеріал з львівського “Діла” за 1901 р. про XII з’їзд УРП, повідомлення про цей з’їзд у газеті “Галичанин”, а також вирізка з газети “Громадський голос” за 1900 р., де було надруковано біографію К.Трильовського¹⁰². Крім того, серед матеріалів знаходяться вихідні дані кількох його статей, надрукованих у “Народі” впродовж 1890–1892 рр. та 1894 р.¹⁰³.

Значно менше матеріалів І.О.Левицький зібрав про інших депутатів парламенту від РУРП. До таких можна віднести біографії Л.Бачинського та Миколи Лагодинського. Обидва представляли інтереси партії в Державній Раді протягом 1907–1918 рр., а М.Лагодинський у 1913–1914 рр. паралельно був депутатом сейму¹⁰⁴. Це, наприклад, виписка з газети “Діло” за 1898 р. про те, що на VII з’їзді партії Л.Бачинський був обраний до головного заряду РУРП¹⁰⁵, або матеріал із цієї ж газети за 1902 р. з повідомленням, що М.Лагодинський був присутній на відкритті читальні в с. Заріччя поблизу Надвірної¹⁰⁶. Одна замітка з “Діла” (1901 р.) уміщена серед матеріалів Павла Лаврука. З неї довідуємося про зняття радикалом Іваном Дорундяком з Коломийського повіту своєї кандидатури до сейму на користь П.Лаврука¹⁰⁷, який протягом 1911–1918 рр. був депутатом парламенту, а в 1913–1914 рр. ще й крайового сейму¹⁰⁸.

Небагато матеріалів у біографічному “словнику Левицького” про В.Стефаніка, депутата Державної Ради від УРП протягом 1908–1918 рр*. Крім матеріалів, які стосуються його літературної діяльності¹⁰⁹, можна назвати лише виписані власноруч І.О.Левицьким вихідні дані статті В.Стефаніка “Жолудки наших робітних людей і читальні. Зі Снятинського [написав Василь Семенів]”, опублікована у “Народі” в 1890 р.¹¹⁰. Уміщено також вирізку з часопису “Будучність” за 1899 р. з його біографією¹¹¹.

Інтереси партії в сеймі протягом 1908–1914 рр. представляли також І.Макух, П.Думка та І.Сандуляк¹¹². Серед матеріалів, які стосуються І.Макуха, можна назвати вирізки та виписки з “Діла”, “Літературно-наукового вістника” та “Галичанина”, з яких дізнаємося про відновлення видання з 1 жовтня 1901 р. “Громадського голосу” за редакцією І.Макуха¹¹³. На прохання І.О.Левицького П.Думка на початку березня 1896 р. подав свою коротку автобіографію, яка для вивчення історії партії цінності не становить¹¹⁴. Крім автобіографії, є виписки з періодичних видань, наприклад, “Літературно-наукового вістника” з бібліографією про діяча (1898 р.), із часопису “Русское слово” за 1895 р., де міститься інформація про те, що П.Думка був кандидатом до сейму від Тернопільського повіту¹¹⁵. Також І.О.Левицький подав бібліографічний опис трьох статей П.Думки, надрукованих упродовж 1890 р. у “Народі”¹¹⁶.

Серед матеріалів І.Сандуляка, який також протягом 1908–1914 рр. був депутатом сейму, є матеріали з “Діла” за 1900, 1901 рр. та “Громадського голосу” (1900 р.), де повідомляється

* У 1908 р. В.Охримович, член УНДП, склав мандат. Замість нього був обраний радикал В.Стефанік.

про виборчий рух до сейму на Снятинщині, подано вихідні дані до двох його статей, опублікованих у “Народі” в 1895 р.¹¹⁷. Крім того, вміщено вирізку з “Громадського голосу” за 1900 р. з текстом його біографії¹¹⁸.

Окрему групу радикалів становлять діячі, які не увішли до керівних органів РУРП–УРП, до управління політичних і просвітницько-економічних організацій радикалів або через певні обставини не були обрані до представницьких органів влади. Однак вони також відіграли значну роль у радикальному русі та діяльності партії. До таких можна віднести Михайла Олійника, громадсько-політичного діяча, лікаря. На жаль, матеріалів про нього мало. Це передусім кілька заміток із часопису “Русское слово”, де повідомляється, що М.Олійник у вересні 1896 р. на вічу у Жовкві виступив з рефератом на тему “Хлопска ґрунтова пос□лость”¹¹⁹. Є матеріали про його участь у виборчому русі 1897 р. до Державної Ради, узяті з “Галичанина” та “Русского слова”¹²⁰.

У папці Миколи Шухевича представлені матеріали преси, які розкривають лише його громадську, передусім адвокатську діяльність¹²¹. Вирізка з газети “Діло” за 1901 р. була вміщена в папці нотаря Михайла Гординського¹²². Крім повідомлення з львівського “Діла” за 1901 р.¹²³, у конверті публіциста Воломира Лаврівського є лише бібліографічний опис його статті “Народовці против народовської політики”, надрукованої в 1891 р. у “Народі”¹²⁴. У теці-зошиті редактора “Громадського голосу” Володимира Загайкевича вміщена виписка з вихідними даними до його публікації в журналі “Жите і слово” (1896, т. V)¹²⁵. Жодних матеріалів немає в папках Івана Бородайкевича, селянина, делегата XII з’їзду УРП (там є лише примітка: див. К.Трильовський¹²⁶) і селянина-радикала з Коломиї І.Дорундяка¹²⁷. Щодо особи Івана Козакевича, то І.О.Левицький подав тільки вихідні дані до трьох його статей, уміщених у “Народі” в 1893 та 1894 рр.¹²⁸. У папці Михайла Новаківського знаходиться повідомлення газети “Галичанин” про його перебування в 1898 р. протягом трьох тижнів у Монастириській в’язниці¹²⁹.

Таким чином, опрацьовані нами матеріали біографічного словника І.О.Левицького можна поділити на декілька груп. Основну частину джерел становлять вирізки та виписки з українських періодичних видань Галичини. Однак у поодиноких випадках трапляються матеріали з іншомовної преси, наприклад, з віденського часопису “Arbeiter Zeitung”.

І.О.Левицький тривалий час поділяв погляди русофілів, лише згодом перейшов на народовські позиції. Така світоглядна еволюція наклала свій відбиток на джерельну базу біографічного словника. Як наслідок, абсолютна більшість матеріалів, представлених у “словнику Левицького”, узяті з народовського “Діла” та русофільської газети “Галичанин”. З преси рідше зустрічаються матеріали з інших народовських часописів, таких як: “Зоря”, “Літературно-Науковий Вісник”, “Молода Україна” тощо. Значна частина інформації, зібраної І.О.Левицьким, узяті з іншого русофільського часопису “Русское Слово”. Крім того, в біографічному словнику І.О.Левицького є витяги, нотатки з партійної преси радикалів, передусім з “Народу”, рідше – з “Громадського голосу”. У поодиноких випадках трапляються матеріали з часопису радикального спрямування “Жите і слово”.

На основі використаної джерельної бази можна лише частково проаналізувати різні аспекти діяльності партії. Крім того, названа група джерел дає змогу фрагментарно простежити діяльність депутатів від РУРП–УРП у Галицькому крайовому сеймі та в австрійському парламенті – Державній Раді.

Окрему групу джерел становлять автобіографічні матеріали, насамперед автобіографії Я.Невестюка та В.Охримовича, які частково проливають світло на певні моменти в історії партії, передусім у першій період її діяльності (1890–1899 рр.). Своєрідну групу джерел становлять газетні вирізки опублікованих біографій, поміщених на сторінках “Громадського голосу”: біографії Ю.Лутчака, К.Трильовського та І.Сандуляка. Без сумніву, ці матеріали дають змогу доповнити й поглибити знання з історії партії в Галичині.

Значимість матеріалів, які зберігаються в архіві І.О.Левицького, полягає в тому, що вони були зібрані та укомплектовані безпосереднім учасником процесів українського національного відродження в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Вони містять своєрідну джерельну базу для вивчення історії РУРП–УРП у Галичині досліджуваного періоду.

1. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 Т. I (Роки 1887–1889) / уложив на підставі автопсій Іван Ем. Левицький. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. – 290 с.; його ж. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 Т. II (Роки 1890–1891) / уложив на підставі автопсій Іван Ем. Левицький. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1910. – 262 с.; його ж. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 Т. III (Роки 1892–1893) / уложив на підставі автопсій Іван Ем. Левицький. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1911. – 290 с.; його ж. Галицко-русская бібліографія XIX-го столѣтія съ узглядненіемъ русскихъ изданий появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) Т. I : Хронологическій список публикацій (1801–1860) / сост. Иванъ Ем. Левицкій. – Львовъ : Изъ типографіи Ставропигійского ин-та, 1888. – 161 с.; його ж. Галицко-русская библиографія XIX-го столѣтія дополненная русскими изданиями вышедшими въ Венгрии и Буковинѣ 1801–1886 Т. II : Хронологическій списокъ публикаціямъ (1861–1886) / сост. Иванъ Ем. Левицкій. – Львовъ : Типографія Ставропигійского ин-та, 1895. – 736 с.
2. Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣцѣ въ біографіяхъ и портретахъ ея дѣятелей съ узглядненіемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни Т. I / написав на підставі автобіографічнихъ записокъ и архивально-библіотечныхъ матеріалѣвъ Иванъ Ем. Левицкій. – Львовъ : Типографія Ставропигійского ин-та, 1898. – 56 с.; Кревецький І. Иван Ем. Левицький. Посмертна згадка / І. Кревецький // Записки НТШ. Наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, фіольології й етнографії. – Львів, 1913. – Т. СХІІІ, кн. I. – С. 159; Дашкевич Я. Р. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника / Я. Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1966. – Вип. другий. – С. 41; Кульчицька Т. Ю. “Хроніка” НТШ як джерело до біобібліографії / Т. Ю. Кульчицька // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – К. : Нац. академія наук України ; Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника ; Наук. думка, 1995. – Вип. 3. – С. 126; Баб’як П. Левицький Іван Омелянович / П. Баб’як // Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 162; Магочій П. Р. Націоналізм і національна бібліографія : Іван Омелянович Левицький та дев’ятнадцятивічна Галичина / П. Р. Магочій // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : зб. наук. пр. / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника ; упоряд. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 92.
3. Особисті архівні фонди відділу рукописів: анований покажчик / уклали П. Баб’як та ін. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів : [б. в.], 1995. – С. 116, 117; Дашкевич Я. Р. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника / Я. Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1966. – Вип. другий. – С. 42, 43; Баб’як П. Левицький Іван Омелянович / П. Баб’як // Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 163; Іван Омелянович Левицький : зб. наук. пр. / упоряд. та заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; редкол. : Л. І. Крушельницька (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2002. – С. 57; Трегуб М. До питання видання покажчика архівних матеріалів біографічного словника І. О. Левицького (з рукописних фондів ЛННБ України ім. В. Стефаника) / М. Трегуб // Вісник Львівського університету. Серія “Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології”. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 280.
4. Бурачок Л. В. Осип Назарук: початок політичної діяльності (1904–1907 рр.) / Л. В. Бурачок // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2000. – Вип. III. – С. 173; [Оцб] Дмитро Вітовський / [Оцб] // Громадський голос. – Львів, 1936. – Ч. 30, 8 серп. – С. 1 ; Заклинський М. Дмитро Вітовський / Мирон Заклинський. – Нью-Йорк : Червона калина, 1967. – С. 5.
5. Дашкевич Я. Р. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника / Я. Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1966. – Вип. другий. – С. 35–53; Передрук у: Іван Омелянович Левицький : зб. наук. пр. / упоряд. та заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; редкол. : Л. І. Крушельницька (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2002. – С. 36–56.
6. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 : (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 288 с.; його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.
7. Левинський В. Початки українського соціалізму в Галичині / Володимир Левинський. – Торонто : З друкарні “Робітничого Слова”, 1918. – С. 6; Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках XIX ст. / М. М. Кравець // З історії західно-українських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Вип. II. – С. 126.
8. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / Лисяк-Рудницький І. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 431, 432.
9. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (ЛННБ НАН України, ВР), ф. 167, оп. 2, од. зб. 1100, 6 арк.

10. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССXXII. – С. 75; Січ. 1868–1908 : Альманах в пам’ять 40-их роковин основаня товариства “Січ” у Відні / збір. і видали: др. Зенон Кузеля і Микола Чайківський. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. – С. 463; Остапчук Я. Подих з недавньої бувальщини (думки і спогади з мого життя) / Я. Остапчук // Збаражчина : зб. споминів, статей і матеріалів. – [Б. м., б. р.], – С. 338.
11. Стефаник В. Про ясне минуле / В. Стефаник // Альманах українського студентського життя в Кракові / збір. і вид. редкол. в складі: Володимир Ничай [та ін.]. – Краків : Накладом т-ва “Українська студентська громада”, 1931. – С. 10; Січ. 1868–1908 : Альманах в пам’ять 40-их роковин основаня товариства “Січ” у Відні / збір. і вид.: др. Зенон Кузеля і Микола Чайківський. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. – С. 464.
12. Трегуб М. Листи Романа Яросевича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) / М. Трегуб // Записки НТШ : праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т. ССXL. – С. 599.
13. Українські лікарі Прикарпаття / упоряд. П. Арсенич, Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : 1991. – С. 27, 28; Українські лікарі Прикарпаття / упоряд. : П. Арсенич, П. Білянський, С. Генік. – Коломия : Вік, 1995. – С. 56, 57; Романюк М. Оратаї журналістської ниви : Українські редактори, видавці, публіцисти / М. Романюк. – Львів, 2002. – С. 146, 147.
14. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 2301, арк. 10.
15. Там само, арк. 10–12.
16. Там само, арк. 1–6.
17. Животко А. Нарис історії української преси : (курс лекцій) / Аркадій Животко. – Подєбради : Укр. Технічно-Господарський Ін-т позаочного навчання, 1937. – С. 49; Кугутяк М. В. Радикальна партія в Східній Галичині / М. В. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 57; його ж. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 78.
18. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 90, 91.
19. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 3248, арк. 2–59, 80–87, 90, 92 та ін.
20. Там само, арк. 60–66, 70.
21. Там само, арк. 88 зв., 91.
22. Там само, од. зб. 2420, арк. 16–36.
23. Там само, арк. 5, 8.
24. Там само, арк. 9.
25. Там само, арк. 14, 14 зв.
26. Там само, од. зб. 3109, арк. 1–5.
27. Там само, од. зб. 3092, арк. 1.
28. Там само, од. зб. 2419, арк. 1.
29. Там само, од. зб. 690, арк. 10–12 зв.
30. Там само, арк. 2, 3, 5–7, 9.
31. Там само, од. зб. 961, арк. 10, 10 зв.
32. Там само, арк. 5, 7.
33. Там само, арк. 2.
34. Там само, арк. 6.
35. Там само, арк. 9.
36. Там само, од. зб. 1994, арк. 2, 3.
37. Там само, арк. 3, 3 зв.
38. Там само, од. зб. 2110, арк. 2–4.
39. Там само, арк. 4.
40. Там само, од. зб. 2843, арк. 1–3.
41. Там само, од. зб. 1227, арк. 1–4 зв.
42. Будзиновський В. Ішли діди на муки: введення в історію України / В’ячеслав Будзиновський. – Нью-Йорк : Говерля, 1958. – С. 29; Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 90, 91; Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини... – С. 75.
43. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 2412, арк. 2–14, 34–36 зв.
44. Там само, арк. 16–33.
45. Там само, арк. 28.
46. Там само, арк. 33.

47. Там само, арк. 15, 15 зв.
48. Там само, од. зб. 168, арк.8.
49. Там само, арк. 3–5 зв.
50. Там само, арк. 11, 11 зв.
51. Там само, арк. 7.
52. Там само, арк. 9.
53. Там само, од. зб. 398, арк. 2–20, 43 зв.–56.
54. Там само, арк. 36–42 зв.
55. Там само, арк. 21, 24.
56. Там само, арк. 26–28 зв.
57. Там само, арк. 31.
58. Там само, арк. 33.
59. Там само, арк. 33, 33 зв.
60. Там само, арк. 34, 35.
61. Там само, арк. 36.
62. Там само, арк. 43.
63. Там само, арк. 43, 43 зв.
64. Там само, од. зб. 553, 2 арк.
65. Там само, од. зб. 676, арк. 2–4 а, 9–12.
66. Там само, арк. 5–7.
67. Там само, од. зб. 1529, арк. 3–15 та ін.
68. Там само, арк. 17.
69. Там само, од. зб. 1824, арк. 2–6, 8–9.
70. Там само, арк. 7, 7 зв.
71. Там само, од. зб. 1521, 1 арк.
72. Там само, од. зб. 1992, арк. 1–7.
73. Там само, арк. 8.
74. Там само, од. зб. 1961, арк. 1–4.
75. Там само, арк. 5.
76. Там само, од. зб. 3173, арк. 2–6.
77. Там само, арк. 7.
78. Там само, арк. 9, 9 зв.
79. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – S. 210.
80. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С.110–112; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 292.
81. Там само, од. зб. 2370, арк. 2–17 зв., 60, 61.
82. Там само, арк. 52, 56.
83. Там само, арк. 18–19 зв., 20, 24–25 зв., 49–51 зв.
84. Там само, арк. 21–24 зв., 26–34, 47–48 зв., 62, 63 зв.
85. Там само, арк. 35–38.
86. Там само, арк. 39–44 зв.
87. Там само, од. зб. 3555, арк. 1–8 зв., 10, 10 зв.
88. Там само, арк. 11, 22.
89. Там само, арк. 12–13.
90. Там само, арк. 13 зв., 15 зв., 16, 16 зв., 17 зв., 18–21 зв.
91. Там само, арк. 27.
92. Там само, арк. 26.
93. Возняк М. Іван Франко і баденівські вибори 1897 року / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали : зб. четвертий. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – С. 48; Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 46, кн. 2 : Історичні праці (1891–1897). – С. 411; Михайло Павлик. Бібліографічний покажчик / уклад.: В. Т. Полек, П. Г. Баб'як. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника АН УРСР, 1986. – С. 51.
94. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 2336, арк. 2–5.
95. Там само, арк. 7–13 зв.

96. Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років / О. Аркуша // Записки НТШ : праці Історично-філософської секції. – Львів, 2006. – Т. ССІІ. – С. 195, 196; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 112, 113.
97. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 2407, арк. 2–3.
98. Там само, арк. 4–7.
99. Там само, од. зб. 3448, арк. 1–2.
100. Там само, од. зб. 2408, арк. 2, 4 зв., 5, 10.
101. Там само, од. зб. 3160, арк. 5, 9.
102. Там само, арк. 2–3 зв., 7.
103. Там само, арк. 10.
104. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... – С. 444; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 115.
105. ЛННБ НАН України, ВР, од. зб. 157, 1 арк.
106. Там само, од. зб. 1783, арк. 2.
107. Там само, од. зб. 1782, арк. 2.
108. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців... – С. 574; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 115.
109. ЛННБ НАН України, ВР, од. зб. 3007, арк. 3, 6, 9, 10 та ін.
110. Там само, арк. 11.
111. Там само, арк. 17.
112. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму... – С. 115.
113. ЛННБ НАН України, ВР, ф. 167, оп. 2, од. зб. 2053, арк. 2–4.
114. Там само, од. зб. 1128, арк. 13–16 зв.
115. Там само, арк. 3, 8.
116. Там само, арк. 9.
117. Там само, од. зб. 2811, арк. 2, 7, 9, 10.
118. Там само, арк. 5.
119. Там само, од. зб. 2380, арк. 1.
120. Там само, арк. 2–4.
121. Там само, од. зб. 3472, 13 арк.
122. Там само, од. зб. 810, 1 арк.
123. Там само, од. зб. 1776, арк. 1.
124. Там само, арк. 3.
125. Там само, од. зб. 1201, арк. 2.
126. Там само, од. зб. 361, арк. 1.
127. Там само, од. зб. 1093, арк. 1.
128. Там само, од. зб. 1503, арк. 1.
129. Там само, од. зб. 2335, арк. 2.

Проанализирована часть материалов, собранных И.О.Левицким к биографическому словарю, которые хранятся в отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины им. В.Стефаника НАН Украины (ЛННБ им. В.Стефаника). На основе материалов к биографиям отдельных галицко-украинских общественно-политических деятелей рассматривается деятельность Украинской радикальной партии. Проанализированы различные группы источников, основное внимание обращено на автобиографические материалы. В целом, источниковая база биографического словаря И.О.Левицкого позволяет существенно дополнить и расширить знания по истории общественно-политических процессов в крае второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: *И.О.Левицкий, биографический словарь, источники, Галичина, Украинская радикальная партия.*

The material collected to I.O.Levytskyi biographic dictionary stored in the Department of Manuscripts of the Lviv Vassyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine (LNSL named after V.Stefanyk) are analysed. Based on materials for biographies of some Galician-Ukrainian public and political figures the activity of the Ukrainian Radical Party. Analysis of different groups of sources, the main attention is paid on autobiographical material is outlooked. In general the source base of I.O.Levytskyi biographical dictionary enables to complement and deepen knowledge on the history of social and political processes in the region of the late nineteenth – early twentieth centuries.

Keywords: *I.O.Levytskyi, biographic dictionary, source, Galicia, Ukrainian Radical Party.*

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОЧИХ ТОВАРИСТВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ В УКРАЇНОМОВНІЙ ПЕРІОДИЦІ (1914–1939 рр.)

У статті досліджується проблема висвітлення в українській періодичній пресі найосновніших подій діяльності жіночих товариств Східної Галичини 1914–1939 рр. Охарактеризовано напрями, зміст, мету, форми, конкретні заходи активності жіночих згромаджень цього періоду. Виявлено, що найбільша увага громадськості була звернена на організаційну розбудову добре відомих товариств – “Союзу українок”, Марійських дружин, Української захоронки та на їх культурницьку (освітню, благодійну, санітарну тощо) працю, міжнародні контакти. Великий масив відомостей зустрічається у власне жіночій і загальноінформаційній пресі.

Ключові слова: преса, жіночі організації, Східна Галичина, “Союз українок”, культурна активність.

Жіночий рух у Галичині – це одне з унікальних явищ суспільного життя краю останньої третини ХІХ ст. – 1939 р. Щоб прослідкувати специфіку його розвитку, пов’язаність з іншими соціальними рухами (політичним, релігійним та ін.), слід, окрім власне документальних джерел, залучати додаткові. Одними з таких є періодичні видання, які дають змогу більш повно розкрити життя не тільки жіночого руху (загальне), але й окремої жінки – суспільно активної (індивідуальне). Періодика допомагає дослідникові у висвітленні питання регіональних особливостей жіночого руху не лише в містах і за кордоном, але й на периферіях Галичини.

Розглядаючи зазначену проблему, слід з’ясувати такі питання: “Хто висвітлював діяльність жіночих товариств? Що саме, тобто якого роду праця, висвітлювалося на сторінках преси? Який характер мала інформація? Усі питання є взаємопов’язані. Водночас не потрібно відкидати принципу суб’єктивізму в статтях періодичних видань. Він залежатиме від суб’єкта (видавця), його власних інтересів, які не завжди збігатимуться із цінностями жіночого руху, і це, відповідно, впливатиме на характер інформації, поданої на сторінках преси. Потрібно ставитися з обережністю й до статей жіночої преси, у яких можлива гіперболізація подій.

Першими досліджувачами своєї діяльності на сторінках жіночої преси були членкині товариств Л.Бурачинська², М.Рудницька-Лисяк²¹ та інші, а також їхній сучасник Д.Дзеревиць⁷. У радянський час зазначена тема не цікавила істориків з ідеологічних причин. Проте вона активно розвивалася за кордоном українцями М.Волинець³, А.Животком⁹, І.Полянською¹⁶, але виключно в аспекті української жіночої преси. Їхню справу продовжує сучасний дослідник С.Кось¹⁴. Найвідомішою українською дослідницею жіночого руху є М.Богачевська-Хом’як¹, яка питання висвітлення їхньої діяльності в пресі розкрила частково, не ставлячи це за основну мету своєї монографії. У модерному науковому просторі інформативніші та ширші відомості про діяльність жінок на сторінках періодики подають львівські вчені В.Передерій, Н.Сидоренко, Т.Старченко¹⁵.

Проблема стосуватиметься діяльності жіночих товариств, яка здебільшого лежала в культурно-освітній площині (розвиток шкільництва, виховання в патріотичному дусі, популяризація через літературні твори рідного слова, розширення ерудиції читачів тощо). Водночас відбувалося всезростаюче залучення жінок до роботи в різноманітних громадських організаціях, наприклад, у “Просвіті”, педагогічному товаристві, “Руській бесіді”, кооперативі “Народна торгівля” та ін. Діяльність жінок у цих товариствах, як правило, прямо не була пов’язана зі специфічно феміністичними завданнями, але об’єктивно сприяла новому психологічному сприйняттю жінки в суспільстві.

У Галичині протягом 1887–1939 рр. існувало близько двадцяти як українських, так й іноземних жіночих організацій. Кількість їхніх членів, рід, масштаб діяльності, продуктивність були різноманітними. Від цього залежить висвітлення їхньої праці на сторінках періодики. Значний обсяг матеріалу міститься про “Союз українок” і його філії, Марійські дружини; мен-

ше – про Товариство Українська захоронка, Товариство вакаційних осель, “Жіноче товариство” та інші.

Діяльність жіночих організацій періоду Першої світової війни була тісно пов’язана з актуальними національно-суспільними потребами. У воєнні роки жіноцтво взяло активну участь у добродійній і санітарній роботі. У Відні українські жінки заснували Комітет допомоги пораненим воякам, що опікувався українськими вояками у віденських лікарнях. Молоде жіноцтво входило до складу військових частин. Багато жінок і дівчат працювали медсестрами, служили в армії. У той самий час українські жінки вперше вступили в міжнародні жіночі організації. Із цією метою в 1919 р. в Кам’янці-Подільському було створено Українську Жіночу Національну Раду. Її делегати брали участь у конгресах Міжнародної Жіночої Ради (Осло, 1920) і міжнародного Жіночого Союзу (Женева), а в 1921 р. – у конгресі Міжнародної Ліги Миру і Свободи (Відень). Українська Жіноча Національна Рада стала членом цих міжнародних об’єднань¹⁵. Про зазначені події повідомляється в діаспорній пресі: “Жіночий світ”, “Америка”, “Свобода” (США), “Українська кореспонденція” і періодиці на західноукраїнській землі (“Діло”, “Жіноча доля”). Зокрема, ішлося про таке: на конгресі в Празі голова українського жіночого товариства “Союз українок” Мілена Рудницька виступила з доповіддю “Національне питання і його мирне розв’язання”, у якому констатувала, що Перша світова війна не тільки не вирішила національного питання, а ще більше його загострила. “Мирні договори перерізали живі організми живих народів і створили довге сплетення вулканічних прикордонних смуг, на яких іде нещадне нищення переможців проти переможених». Єдиним рішенням мирного врегулювання національних конфліктів, на переконання М.Рудницької, є реалізація ідеї самовизначення народів: “Дозволити нації вирішувати свою долю, державну приналежність, віддати їй у руки цілий державний апарат». Торкаючись питання національних меншостей, підкреслювала, що на той час не буде миру, поки кожний народ не буде мати своєї незалежної держави. Ідея об’єднаних європейських держав – пан-Європи – може здійснитися за умови, коли в Європі не буде ні пануючих, ні поневолених націй²⁰.

На західноукраїнських землях жіночий рух розвивався далі, незважаючи на несприятливі умови чужого панування. У Галичині найбільшою жіночою організацією був “Союз українок”, перетворений із Жіночої громади 1917 р. Значну роль у розгортанні жіночого організованого життя відіграла жіноча преса.

У 1930-х роках постало питання спеціалізації жіночого організованого життя, виникли фахові об’єднання, наприклад, секція господинь при “Сільському господарі” з мережею гуртків по селах, товариство “Будучність”, кооператив “Українське народне мистецтво” та ін. Виявом сили українського жіночого руху став перший жіночий Конгрес у Станіславові, скликаний 1934 р. з ініціативи “Союзу українок”. Участь у ньому взяли представниці жіночих організацій з усіх українських земель поза УРСР і з еміграції, які підкреслили своє прагнення до єдності українок. Пропозиція до створення загальноукраїнського об’єднання жіночих організацій у Світовому “Союзі українок” (1937) із центром у Львові стала наслідком цього Конгресу¹. Матеріали про вказану діяльність висвітлювала періодика перш за все самих жіночих товариств. Так, у “Жіночій волі” – додатку “Жіночої долі” існували такі рубрики: “Праця в жіночих гуртках”, “З життя наших товариств”; у двотижневику “Жінка” – “При громадській роботі”, “Вісті з “Союзу українок”, “Крізь нашу призму”; у “Світі українок” – “Як працюємо в кружках “Союзу українок” та інші. Інформація була значною й пов’язаною з висвітленням різноманітної діяльності перш за все найбільшої жіночої організації “Союзу українок”: про заснування нових філій, їх голів, про участь у міжнародних конгресах за кордоном (США, Прага), співпрацю з “Просвітою”, кооперативами, про видавничу діяльність “Союзу” тощо.

Особливістю є те, якого роду з нежіночої періодики видання описували події. Це впливатиме на критерій об’єктивності. Загальноінформаційна преса висвітлювала події кожного дня. Тому отримана звідти інформація є найбільшою за обсягом. Такого роду преса вмещувала матеріал про найзначніші події в житті жіночих товариств. Як правило, це стосувалося з’їздів організацій, на яких вирішувалися поточні питання. Так, уже 23 жовтня 1921 р. львівська українська газета “Вперед” повідомила про те, що після “оживленої дискусії” над “рефератом” М.Рудницької було ухвалено скликати “всенародній” жіночий з’їзд. Його організацією мав

зайнятися спеціально обраний комітет, до якого входили керівники й члени гуртка, знані в Галичині та за її межами громадські діячі, фахові педагоги О.Коренець, К.Малицька, М.Рудницька, О.Січинська, О.Степанів-Дашкевич, О.Шепарович, а також представниця київської громади українців С.Вольська-Мурська¹⁹.

Перебіг з'їзду, на який прибуло понад 380 делегатів із Галичини, Буковини, Волині, східних українських земель і найбільших центрів політичної еміграції 1920-х рр. (Варшава, Відень, Прага, Тарнів), особливості його проведення, значення для подальшого розвитку національного жіночого руху розкривають публікації в українській пресі: "Вперед", "Жінка", "Світло", "Українське слово" – Львів; "Жіноча доля" – Коломия; "Українська трибуна" – Варшава; "Український голос" – Перемишль. Вони підтверджують, що "з огляду на перепони" польської влади з'їзд проходив як "надзвичайні" загальні збори товариства "Союз українок". У його порядку денному значилися аналогічні до програми з'їзду "точки" і теми доповідей. Після відкриття зборів, "відчитання правильника" (порядку роботи), вибору "ділової" (К.Малицька, О.Ціпановська, С.Вольська-Мурська) і почесної президій (до складу останньої були обрані три неprisутні "громадянки" – Ольга Кобилянська, Людмила Старицька-Черняхівська, Софія Русова, яка прибула до Львова тільки 23 грудня), виголошення 26 усних і 20 письмових привітань від провідних українських культурно-освітніх організацій та окремих громадських діячів мали виступати: 22 грудня – М.Рудницька на тему "Жінка в громадянському житті", Д.Старосольська – "Перегляд до теперішньої діяльності", О.Шепарович – "Організація жіноцтва на будуче"; 23 грудня – К.Малицька – "Жінка і виховання", К.Гриневиц – "Жіноча преса і видавництва"⁴.

Думки, які К.Малицька не змогла донести в повному обсязі до учасників Всеукраїнського жіночого з'їзду, лягли в основу її статті "Жіноцтво – і справа виховання" ("Діло", 1922) і прозвучали у виступі на з'їзді "Союзу українок" 24 квітня 1924 р. Педагог і громадська діячка домагалася більш активного втручання жінок у "шкільне виховання", зокрема, через заснування "материнських рад", широкої участі в роботі дошкільних і позашкільних інституцій; наголошувала на потребі збільшення "жіночих педагогічних сил" у навчально-виховних закладах, призначених для дівчат, з метою "вироблення нового світогляду серед молоді"; закликала стати діяльними членами гуртків Українського педагогічного товариства, внести туди "живішу струю інтересу для справ чистої педагогії", порушити "неторкані" ще питання жіночого виховання, жіночих фахових і загальноосвітніх шкіл, опіки над занедбаними й убогими дітьми, жіночих видавництв тощо¹³. На результативність популяризаторської й організаційно-практичної роботи К.Малицької в цьому напрямі в 1927 р. указав провідний український суспільно-політичний часопис Галичини "Діло": "... на цьогорічнім з'їзді СУ ("Союзу українок"), – підкреслювалося в його кореспонденції, – виразно зазначилася накреслена п'ять літ тому і розпочата в часі головування Констянтини Малицької культурно-освітня жіноча праця"¹⁰.

Газета "Діло" за 23 червня 1934 р. розмістила коротку статтю інформаційного характеру під назвою "Перший український жіночий конгрес у Станіславі", де вказується кількість учасників з усієї Західної України, з-за кордону (Праги, Будапешта, Канади, Варшави, Злучених держав), які прибули на засідання від філій "Союзу українок". У наступному номері були надруковані невелике повідомлення "Станіславів вітає конгрес" і "Резолюції Українського жіночого конгресу, ухвалені у Станіславі 27 червня 1934 р.". Учасниці Конгресу засвідчили відданість "Найвищому Національному Ідеалові" і були переконані в тому, що його життєздатність можлива тільки за активної участі жіноцтва в національному житті¹⁹.

У царині позашкільної освіти Конгрес закликав усі українські жіночі організації активізувати самоосвіту жіноцтва й культурно-освітню діяльність серед жіночого "доросту" у всіх містах і селах українських земель; влаштовувати курси для неграмотних, спільні читання, закладати мандрівні бібліотеки й читальні, аматорські гуртки, хори, освітні курси, народні університети; плекати народну традицію "словом і ділом". На Конгресі також обговорювалися проблеми національного виховання дітей та молоді, "плекання народнього здоров'я", суспільної опіки, участі жінки в розбудові народного господарства, у розвитку кооперації, у відстоюванні права на "заробіткову" працю¹⁷.

У 1920–1930-х рр. на західноукраїнських землях подальшого розвитку набув релігійно-доброчинний (переважно католицького, греко-католицького обряду) жіночий рух, зокрема, по-

силилася діяльність Марійських товариств, які створювалися для поглиблення духовного життя своїх членів завдяки особливому культіві Богородиці. Організаційно ці об'єднання поділялися на Марійські дружини для дорослих і молоді та гуртки для дітей. Їхня діяльність теж знайшла вираження на сторінках жіночої та іншого роду періодики. Так, у “Меті” за 1934 р. згадується про 30-річчя із часу заснування першої в Галичині Марійської дружини пань. Із цієї нагоди 2–4 листопада на базі першої західноукраїнської дівочої приватної середньої школи – рідномовної гімназії Сестер Василянок – відбувся з'їзд Марійських дружин інтелігентного жіноцтва за участю 150 львівських і 52 “замісцевих” учасниць. Серед них були й активні члени громадських жіночих організацій краю, які представляли “Союз українок” (І.Лунева, О.Ціпановська), Товариство вакаційних осель (М.Парфецька), “Українську захоронку” (С.Ракова), а також репрезентанти жіночого католицького руху Волині¹⁴. У програмі з'їзду знайшли відображення важливі для всього українського жіноцтва регіону проблеми виховно-освітнього й опікунського характеру. Вони порушувалися у вступній промові співзасновниці й багаторічного голови товариства, громадського та педагогічного діяча Ольги Бачинської – дочки визначного галицького педагога, у 1918 р. секретаря освіти й віровизнаних у Державному Секретаріаті Західно-Української Народної Республіки Олександра Барвінського, у доповідях А.Конрад (“Харитативна акція”), Є.Тишинської (“Історія жіночого руху та участь у ньому католицького жіноцтва”), І.-М.Янович (“Марійська дружина й виховання молоді”). Найбільше уваги доповідач приділила родинному вихованню, запорукою результативності якого вважала створення в родині сприятливої для виховання атмосфери через забезпечення в ній “царювання Христа”, утвердження “кріпкої віри” у Бога. Чільне місце відводила плеканню в родині братньої любові – до її членів, до свого народу, а також до людей, що “різняються від нас поглядами, суспільним положенням, національністю”²². Згодом ці питання стали предметом обговорення в українських періодичних виданнях, а концептуальне положення про першість Бога чи нації в ідеології українського жіночого руху – на з'їздах “Союзу українок” другої половини 1930-х рр. Як зауважувала І.Вільде, “ці дві стихії так тісно зв'язані в душі української жінки, що годі котрійсь із них дати першенство. І найбільші націоналістки признають велике значення релігії – і найбільші релігійні фанатички кажуть: «Все для України – а Україна для Бога»”²⁵. Організаційні збори товариств “Українська захоронка” та Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю висвітлювалися на сторінках газет “Діло”, “Громадський вісник”. Тут розкривалася їх благодійна діяльність. Наприклад, аналізуючи ситуацію, що склалася в організації дитячих притулків на початку 1920-х років, редакція часопису “Громадський вісник” (7 липня 1922) наголошувала, що нею займаються різні світські та церковні інституції. Їхніми зусиллями було врятовано життя тисяч українських дітей, однак кожна з них ставилася до справи “зі своїх позицій”, що проявлялося у відмінних підходах до виховання, у матеріальному забезпеченні, рівні соціальної опіки тощо. Це актуалізувало потребу об'єднання зусиль навколо вказаної проблеми.

За січень 1925 р. в інформаційному часописі “Діло” згадується товариство під назвою “Українська захоронка”, яке відновилося в травні 1924 р., коли затвердили його статут, який окреслював ті ж завдання, форми й методи діяльності, що й за довоєнного періоду. За головування спершу О.Гординської, а згодом С.Ракової на початок 1930-х років воно досягло найбільшої чисельності – 475 членів і найвищого піднесення діяльності. Воно не засновувало місцевих осередків, але поширювало працю на територію всієї Галичини. Цікаво, що в так би мовити “публічних” (поміщених в українській пресі) звітах про працю “Української захоронки” указувалося, що головним (і єдиним) джерелом її функціонування були збірки по церквах, членські внески та місячні оплати батьків. Між тим, вона щороку одержувала субсидії від львівського магістрату в розмірі від 4 до 7,5 тис. злотих. Інший приклад – повідомлення за червень 1929 р. про перші п'ять років діяльності Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю (УКТОДОМ). На 1927 р. воно утримувало десять сирітських притулків і п'ять “захоронок”, де загалом перебувало понад 600 дітей. Відкриті товариством дві “порадні матерів” щороку обслуговували 900 сімей. З улаштованих у різних місцевостях “американських кухонь” користали не лише безпритульні діти, а й дорослі. На пропозицію Міністерства праці товариство взяло на себе опіку над тисячами дітей українських репатріантів. Широку підтрим-

ку знаходили й інші влаштовані ним благодійницькі акції для сиріт і найбільш вразливих верств населення^{11, 12}.

Таким чином, періодичні видання останньої чверті XIX ст. – 1939 р. у цілому об'єктивно, по “гарячих слідах” висвітлювали діяльність жіночих товариств. Повідомлення про них містилися в різного роду періодиці (загально-інформаційній, політичній, релігійній тощо). Це свідчить про активну роль жіноцтва в суспільному житті краю. Короткі статті інформаційного типу, менше – аналітичного дають змогу поетапно прослідкувати еволюцію жіночого руху в Східній Галичині, висвітлити пріоритети їхньої діяльності (культурно-освітня, політична сфери), позиції їхніх активісток щодо питань війни, національного розвитку, які відповідали їхньому покликанню. Більшість статей сприяли формуванню в мешканців регіону позитивної оцінки й схвалення невтомної праці жінок, підносили їхній авторитет у суспільстві.

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 434 с.
2. Бурачинська Л. Про завдання жіночої преси / Л. Бурачинська // Жіноча доля. – 1933. – Ч. 1. – С. 1–2.
3. Волинець Л. Українська жіноча преса в минулому / Л. Волинець // Сучасність. – 1974. – Ч. 7–8. – С. 113–127.
4. Від Ради Українського Жіночого Союзу // Жіночий Вістник. – 1917. – № 2. – 22 серп. – С. 13–14.
5. Вільде І. Український Жіночий Конгрес / І. Вільде // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 14. – 15 лип. – С. 2–6.
6. В справі організації жіноцтва // Вперед. – 1921. – 23 жовт. – С. 3.
7. Дзеревич Д. Перегляд української жіночої преси / Д. Дзеревич // Діло. – 1937. – Ч. 83. – С. 4–5.
8. Дядюк М. С. Жіночі організації Східної Галичини в контексті польсько-українського протистояння під час Першої Світової війни і у повоєнний період / М. С. Дядюк // Ucrainika Polonica. – 2000. – Вип. 1. – С. 221–235.
9. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
10. Жіночий з'їзд // Діло. – 1927. – Ч. 102. – С. 4.
11. Загальні Збори Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю // Діло. – 1929. – 9 черв. – С. 3.
12. Загальний З'їзд Товариства “Українська Захоронка” // Діло. – 1925. – 16 січ. – С. 5.
13. Конгрес Міжнародної Жіночої Ліги Миру і Свободи у Празі // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 19. – 1 жовт. – С. 3.
14. Кось С. Жіноча преса / С. Кось // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 123–141.
15. Передирій В. Жіноча доля на тлі доби. (Літопис жін. руху у світлі укр. вид.) / В. Передирій, Н. Сидоренко, Т. Старченко ; Дослідн. центр історії укр. преси. – К., 1999. – 120 с.
16. Полянська І. Українська жіноча преса / І. Полянська // Наше життя. – 1964. – Ч. 1. – С. 3–4.
17. Потапюк Л. М. Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історико-педагогічний аспект / Л. М. Потапюк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 42. – С. 125–134.
18. Пропам'ятна книга першого з'їзду Марійських Дружин інтелігентного жіноцтва з приводу 30-ліття існування Марійської Дружини Пань у Львові, 1904–1934. – Львів : Наклад Марійської Дружини Пань у Львові, 1937. – 162 с.
19. Резолюції Українського Жіночого Конгресу, ухвалені в Станиславові 27 червня 1934 р. // Діло. – 1934. – Ч. 172. – С. 4.
20. Рудницька М. Націоналізм і фемінізм / М. Рудницька // Діло. – 1929. – Ч. 100. – 9 верес. – С. 1.
21. Рудницька-Лисяк М. Львівське жіноцтво під час падолистого перевороту / М. Лисяк-Рудницька // Наша мета. – 1919. – С. 3–5.
22. Янович М. Марійська Дружина і виховання молоді. Реферат на Ювілейному З'їзді Марійських Дружин Пань, 1934 / М. Янович // Мета. – 1934. – Ч. 44. – 11 листоп. – С. 7; Ч. 47. – 2 груд. – С. 6.

В статтє исслеуєтєя прѳлема освещєния в украинской печати самых основных событий деятельности женских обществ Восточной Галиции 1914–1939 гг. Освещєны направления, содержание, цели, формы, конкретные меры активности женских конгрегаций данного периода. Доказано, что наибольшее внимание общественности было обращено на организационную перестройку известных обществ (“Союза украинок”, Марийских дружин, Украинского приюта) и на их культурный (образовательный, санитарный и т. д.) труд, международные контакты. Большой массив сведений встречается в собственно женской и общепрессовой прессе.

Ключевые слова: *пресса, женские общества, Восточная Галиция, “Союз украинок”, культурная активность.*

The article examines the problem of coverage in the Ukrainian press of the most fundamental events of women's societies activity of the Eastern Galicia 1914–1939. It reveals the directions, meaning, purpose, shapes, specific measures of women's congregations of the period. It is proved that the main public attention was drawn to the organizational development of famous societies (Union of Ukrainian, Sodality, Ukrainian children's ward) and their cultural (educational, charitable, sanitation, etc.) work, international contacts. Much information is found in the actual female press and general information press.

Keywords: *press, women's organizations, Eastern Galicia, Union of Ukrainian, cultural activity.*

УДК 930.2 : 94(477.8)

Галина СТЕФАНЮК

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ 1941–1944 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті зроблено аналіз україномовних періодичних видань, що публікувалися в 1941–1944 рр. і є джерелом до з'ясування правового та соціального становища населення Галичини в період нацистської окупації краю. Зазначено, що розвиток історичної науки в Україні великою мірою залежить від повноцінної джерельної бази історичних досліджень. У процесі національно-державної розбудови сучасної України, духовного відродження українського народу, піднесення його історичної свідомості гострою потребою стало вивчення історії України, позбавленої штучної політизації, заідеологізованості, кон'юнктурних спекуляцій, що можливе лише при об'єктивному аналізі джерельних матеріалів. У статті зазначено, що, з огляду на німецьку цензуру, періодика не завжди могла претендувати на об'єктивність. Ураховуючи цю обставину, потрібно критично підходити до повідомлень преси, зіставляючи їх з даними інших джерел. Указано, що доступ до цих видань тривалий час для вітчизняних дослідників був закритий. Тільки недавно науковці отримали змогу користуватися ними.

Ключові слова: *періодика, Галичина, Генеральне Губернаторство, німецький окупаційний режим, Третій рейх.*

Питання окупації Східної Галичини військами нацистської Німеччини, становлення нацистського окупаційного режиму та відповідна реакція українського суспільства були в центрі уваги українських періодичних видань, що виходили в роки Другої світової війни. Тільки нещодавно, після проголошення незалежності України, періодика стала доступним джерелом для опрацювання науковцями. До того часу вона зберігалася в спецфондах наукових бібліотек та архівах і була забороненою для більшості дослідників. Сьогодні публікації друкованих органів, що виходили на території Галичини в період німецької окупації, є одним із джерел до вивчення соціально-правового становища східногалицького соціуму в 1941–1944 рр.

Вагомий внесок у вивчення матеріалів періодичних видань воєнного періоду зробив В.Офіцинський. Він ґрунтовно опрацював у львівських архівних і бібліотечних установах газети “Українські щоденні вісті” і “Львівські вісті” (1941–1944), “Самостійна Україна”, “Українське слово”, “Станіславівське слово” (1941–1942), “Рідна земля”, “Станіславівське слово”, “Голос Підкарпаття”, “Тернопільський голос” і “Чортківська думка” (1942–1944), “До перемоги” (1943–1945), журнали “Українська школа” (1942–1944), “Студентський прапор” (1943–1944) та “Ідея і чин” (1942–1946). У зв'язку із цим, в автора з'явилася ряд тематичних публікацій. Причому наукові досягнення В.Офіцинського відзначено дослідницею Н.Антонюк. Зокрема, авторка зробила перший детальний аналіз його наукових досягнень через призму брошури “Східногалицька періодика 1941–1944 років: політичні та культурні аспекти”. Справді був піднятий маловідомий, але потужний пласт історичних джерел. Тому висока оцінка пошуково-дослідни-

цьких звершень В.Офіцинського є цілком заслуженою, а його новаторство має й матиме надалі послідовників.

Завдяки науковим розвідкам Н.Антонюк¹, К.Курилишина², В.Офіцинського³ та інших дослідників, українська періодика Генерального Губернаторства перестала бути для вітчизняної історіографії невідомою. Різні за характером і спрямуванням – суспільно-громадські, мистецькі, освітянські, господарські – вони вміщували різноманітну й досить повну інформацію з місць, детально висвітлювали соціально-економічне та культурно-освітнє життя регіону. Серед них найбільшу цікавість для нас становлять масові щоденні газети “Краківські вісті”, “Львівські вісті”, “Українське слово”, “Станіславівське слово”, “Українська дійсність”, “Український голос”, “Воля Покуття”, “Стрийські вісті”, “Рогатинське слово”, “Калуський голос”, “Чортківська думка”. Вони існували, на відміну від інших видань, досить тривалий час, по суті, весь досліджуваний період, виходили регулярно й найповніше відтворювали соціально-правові аспекти українського життя в Галичині.

Офіційна влада використовувала пресові друки для нормативно-організаційного інформування населення стосовно смертної кари за порушення режиму військового часу, принципу колективної відповідальності, збору військового майна, реєстрації населення, прописки, працевлаштування, трудової повинності, умов праці й оплати за неї, цін на товари та послуги, базарної торгівлі, харчових карток, сільськогосподарських робіт, контингентів тощо. Уміщення всіх оголошень, розпоряджень, наказів, постанов окупаційних владних структур, що суворо визначали всі складові життя населення окупованих земель, і недотримання яких у багатьох випадках загрожувало пересічній особі смертною карою, було наказово обов’язковим для всіх редакцій без винятку.

Основний курс німецької соціальної політики на захоплених східних територіях визначався загалом трьома чинниками: 1) експансіоністськими планами вищого керівництва нацистської Німеччини; 2) расовими мотивами нацистської політики; 3) надзвичайним станом на завойованих вермахтом землях, що знайшов свій вияв у формі окупаційного режиму. У нацистській концепції створення на Європейському континенті “європейської великопростірної економіки” Галичині відводилася роль аграрно-сировинного додатка Рейху. На воєнний час було передбачено, що ця політика має бути спрямованою на те, щоб тримати в порядку, спокої, дисципліні, спонукати або примусити працювати підлегле населення.

У “Львівських вістях” зазначалося, що, виступаючи на одній з перших господарсько-політичних нарад у Львові, у якій узяли участь представники влади, суспільно-господарських установ, довірені державні особи на підприємствах і власники приватних підприємств, губернатор дистрикту Галичина Ляш підкреслив, що її приєднання до Генерального Губернаторства було продиктоване адміністративно-господарськими причинами. “Особливий статус” Галичини означав, що велика територія західноукраїнських земель одразу після окупації підпадала під дію трудового законодавства. Процес прописки й реєстрації працездатних регламентувала наказова база, яка дозволяла контролювати й обмежувати зміну місця проживання та праці. Зокрема, у газеті “Воля Покуття” говорилося, що “у Генеральній Губернії для контролю за пропискою від 1 квітня 1942 р. запроваджений загальний мельдунковий обов’язок”⁴. Усі, хто вселявся в будинок чи квартиру або виселявся, були зобов’язані впродовж трьох днів прописатися або виписатися. Хто виїздив більше як на два місяці, то мусив повідомляти про це відповідну структуру. Дітей до 15 років реєстрував голова родини. Крім того, власник або адміністратор будинку був зобов’язаний реєструвати всіх, що проживали в підконтрольних йому помешканнях⁵. У “Краківських вістях” наголошувалося, що, починаючи з 1942 р., усі мешканці Генеральної Губернії, згідно з постановою від 17 грудня 1941 р., підлягали обов’язковому “поліційному зголошенню”⁶.

У зв’язку зі створенням галицького дистрикту Г.Франк видав “Прокламацію до населення Галичини”, у якій вказувалися нові правові реалії. У ній проголошувалися право приватної власності, свобода культурного розвитку й релігійних справ. Як прокоментував газетний оглядач, “замість безбожництва буде допущена свобода віри, національно-культурне життя не переслідуватиметься й отримає підтримку зі сторони німецького державного правління”⁷.

Не залишилася поза увагою громадськості промова губернатора Франка з приводу зрівняння правових відносин у дистрикті Галичина з Генеральним Губернаторством, яке стосувалося торгівлі, промислів, сільського господарства, власності. При цьому робився наголос на тому, що подальший позитивний розвиток можливий лише при лояльній співпраці населення з німецькою владою в повному обсязі. Зі свого боку, німецька адміністрація мала намір прихильно ставитися до населення, однак з такою самою рішучістю, “з якою ми беремо в опіку лояльне населення цього терену, будемо поборювати всяку спробу спротиву проти введеного Великонімецькою правопорядку”, – застеріг губернатор⁸.

Характеризуючи правове становище українців дистрикту Галичина, варто проаналізувати закони, розпорядження, оголошення, які видавали представники владних структур, а до відома населення вони доводилися за допомогою преси. Зокрема, у газеті “Воля Покуття” керівник міліції 2 липня 1941 р. опублікував наказ про запровадження надзвичайного стану, згідно з яким населення зобов’язували виконувати розпорядження влади й міліції. Водночас заборонялися мітинги та збори, устанавлювалася комендантська година від 20-ї до 6-ї год. У цей час тільки лікарі й акушерки, які мали довідки від санітарної служби, могли перебувати на вулицях. У зазначеному наказі говорилося, що “за насилля, грабежі або непідкорення владі оголошувалася смертна кара. Це ж покарання передбачається за незаконне зберігання зброї або переховування колишніх солдатів та офіцерів Червоної армії, а також робітників і службовців, що в часі радянської влади переїхали до Коломиї зі східних областей, для яких оголошувалася обов’язкова реєстрація”⁹.

Не залишився поза увагою преси процес формування української поліції як органу, що мав підтримувати правопорядок і безпеку в краї¹⁰. Вона виникла одразу ж, коли Львів зайняли німецькі війська. Однак згодом припинила своє існування, а на її місці, згідно з розпорядженням губернатора, було створено допоміжні відділи німецької поліції¹¹. Українська допоміжна поліція засновувалася з метою підтримання загального порядку й громадської безпеки. У часописі “Львівські вісті” відмічалось, що формування “української помічної поліції в Галичині прийняло українське громадянство із задоволенням, уважало доцільним і справедливим фактом, який впливає з національних відносин в Галичині”¹². А в газеті “Українське слово” говорилося: “Праця для всіх українців у теперішню пору є радістю і насолодою. Всюди можна побачити мужчин і жінок, які беруться за всяку роботу, де є потреба і виконують її. Так у Галичі інженер Мацькевич взірцево зорганізував п’ять команд української жандармерії, яка навела порядок в місті і селах району”¹³.

У “Львівських вістях” цікавим є інтерв’ю з комісаром української поліції в м. Львів Я.Левицьким. Він, зокрема, зауважив, що українську міліцію 15 серпня 1941 р. було переорганізовано в українську допоміжну поліцію, у рядах якої восени 1941 р. нараховувалося 6 000 осіб. Причому 415 українських поліцаїв, очолені десятима старшинами, несли службу з охорони правопорядку та підтримання безпеки у Львові. Комендантом львівської поліції був В.Пітулай, а його заступником – Л.Огоновський. Зазначалося, що повноваження української поліції поширювалися лише на українське, польське та єврейське населення. Усі справи про порушення правопорядку німцями українська поліція була зобов’язана передавати німецьким поліцаям. Особовий склад української допоміжної поліції формувався з молодих людей, які закінчили курси Поліційної школи у Львові. У кінці січня 1942 р. такі курси закінчили 186 осіб, а 15 травня того ж року завершився другий вишкільний курс, який підготував 192 поліцаїв¹⁴.

Щодо характеристики правових відносин, то можна аналізувати повідомлення часопису “Львівські вісті”, у якому висвітлювалося розпорядження губернатора від 1 серпня 1941 р. про те, що на території дистрикту Галичина стали чинними німецькі закони та судівництво. В основу судочинства в Східній Галичині, як і по всьому Генеральному Губернаторству, було покладено принцип дуалізму. Співіснувало дві системи: німецькі суди, що вирішували справи німецького й ненімецького населення, і ненімецькі суди, що розглядали цивільні справи ненімецького населення. Згідно з розпорядженням генерального губернатора, було запроваджено три види німецьких судів: 1) німецькі суди (Дойче Геріхте); 2) вищі німецькі суди (Дойче Обергеріхте); 3) спеціальні суди (Зондергеріхте).

В усіх судах чинним було виключно німецьке законодавство. Функції прокуратури при німецьких судах виконував обвинувальний орган “Анклягебегерде” при Зондергеріхте (спеціальному суді)¹⁵. У компетенції ненімецьких судів були всі цивільні справи, які не розглядали німецькі суди. З кримінальних справ ненімецький суд вирішував тільки ті, які обвинувачувальний орган передавав на його розгляд. Чинним залишалося польське законодавство, крім випадків його зміни спеціальним розпорядженням генерального губернатора. Згідно з розпорядженням генерального губернатора від 19 жовтня 1942 р., судовою мовою в Галичині визнано українську, але, водночас, указувалося, що коли п’яту частину населеного пункту становило польське населення, то в судовому засіданні могла використовуватися й польська мова¹⁶.

За допомогою газет окупаційна влада періодично повідомляла українців про те, що смертна кара й колективна відповідальність – основні міри покарання. Зокрема, у “Станіславівському слові” за 24 жовтня 1943 р. було надруковано розпорядження генерал-губернатора Франка про “боротьбу з насильницькими діями проти німецької відбудовної праці в Генеральному Губернаторстві”. У ньому зазначалося, що ненімці, які порушують закони, урядові накази й розпорядження (наприклад, невиконання обов’язку праці), караються смертю. Поцедуру слідства максимально спрощував і пришвидшував “наглий суд поліції безпеки”, вироки якого підлягали негайному виконанню¹⁷.

Вивчаючи соціальне життя населення Галичини в період німецької окупації на основі аналізу повідомлень періодичних видань 1941–1944 рр., слід відзначити помітну роль у ньому відділу суспільної опіки, створеного при Українському Центральному Комітеті (УЦК). Його діяльність – це опіка над сиротами, вдовами, інвалідами, допомога переселенцям, полоненим, виїжджаючим на роботу в Німеччину та їхнім сім’ям, організація дитячих садків, гуртожитків, дешевих кухонь, охорона народного здоров’я (медична допомога, санітарна опіка, санаторії, бази відпочинку), проведення антиалкогольної кампанії, матеріальна допомога потребуючим, надання правничих порад населенню тощо¹⁸. Зокрема, у серпні 1943 р. було прийнято закон про “Обов’язкове забезпечення в Україні”, а саме – страхування від пожежі, удару грому, повені, землетрусу, хуртовини, зливи, зсуву ґрунту. За цим законом страхуванню “не підлягали громадські будинки, – от: будинки німецьких органів влади, казарми та домівки офіцерів та вояків”¹⁹.

Аналізуючи умови, у яких жили й працювали українці під німецькою окупацією, варто згадати про норми харчових продуктів, які видавалися на картки. Зокрема, у часописі “Львівські вісті” щомісяця влада інформувала своїх читачів про “харчові приділи”. У спеціальній інструкції повідомлялося, що «населення Львова прикріплюється до крамниць за місцем проживання. Картки складаються із контрольних купонів, пронумерованих латинськими літерами А, В, Z, F, М. Купони А – бакалійні крамниці, В – хлібні, Z – бакалійні, але тільки на тютюнові вироби для курців, яким виповнилося 18 років, F – м’ясні від “Центросоюзу”, М – молочні від “Маслосоюзу”»²⁰.

Соціальне забезпечення вноرمовувало розпорядження німецької влади від 21 січня 1942 р. На тимчасову допомогу могли претендувати ті, хто захворів або травмувався на виробництві в Німеччині, був визнаний непрацездатним і відправленим додому. У разі смерті робітника компенсації мали нараховуватися родині. Місцеві уряди праці часто відмовлялися призначати відповідні відшкодування й “переадресовували” постраждалих до Українських допорогових комітетів (УДК). Щоб уможливити нарахування компенсаційних виплат, УЦК просив надсилати такі відомості про кожного робітника: прізвище й ім’я, імена батьків, дата й місце народження, адреса, професія, сімейний стан, яким урядом праці та коли відправлений на роботу, де працював, дата й причина звільнення (копії документів, насамперед, медичної довідки), чи подав клопотання в уряд праці на оформлення компенсації і який результат. Перелічені дані обов’язково завірялися в УДК. За цим самим розпорядженням дружинам працюючих у Німеччині та їхнім дітям до 16 років належало медичне страхування, а також визначені грошові компенсації. Із часом ці виплати перестали нараховувати. Виняток становили сім’ї, які не володіли жодним майном і перебували на повному утриманні тих, хто змушено виїхав на роботу до Рейху²¹.

Необхідно відмітити, що до 1943 р. соціальною опікою займалися уряди праці, і тільки в березні того ж року ці функції були в УЦК. Кошти для забезпечення діяльності спеціально створеної комісії надавав головний відділ уряду праці Генерального Губернаторства. У “Краківських вістях” зазначалося, що сім’ї працюючих на території Рейху могли мати одноразову

або постійну матеріальну допомогу. На призначення виплат претендували діти до 14 років і батьки віком понад 60 років. “Про допомогу рішають Українські допорогові (окружні) комітети, від рішення котрих прислуговує кожному право відклику до УЦК, Львів, вул. Семінаріяльна (Відділ суспільної опіки). УЦК рішає тоді остаточно і від його рішень немає жодного дальшого відклику”²².

Утілюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувалися вказівками про максимальну експлуатацію місцевого населення в інтересах Рейху. Німецька влада контролювала посівну кампанію та жнива. Зокрема, у лютому 1942 р. губернатор дистрикту Галичина д-р Вехтер відвідав усі округи, зустрічався з посадниками, війтами та солтисами повітів, від яких вимагав учасного виконання доведених зобов’язань. Улітку він видав наказ “Про охорону жнив”, опублікований у “Станіславському слові”, згідно з яким до 30 листопада вводився “винятковий стан”, щоб запобігти можливим диверсіям. У наказі наголошувалося, що той, “хто нищитиме сільськогосподарську продукцію або зумисне не виконуватиме доведеного податку з сільськогосподарських плодів, буде покараний карою смерті”²³.

Нацистська влада контролювала діяльність промислових підприємств, кредитних та кооперативних спілок. У наказі губернатора від 27 липня 1942 р. “Про усунення більшовицьких господарських форм в ділянках ремесла і малого промислу” говорилося, що “удержавлені більшовицькими властями під час приналежності Галичини до СРСР ремісничі підприємства роздрібної торгівлі можуть бути перемінені на самостійні приватні підприємства, якщо їх існування є виправдане з уваги на народну господарку”. Приватизації підлягали промислові підприємства, на яких працювало до 20 найманих робітників. Але для цього власник мав документально засвідчити, що підприємство чи майстерня належали йому до 1 вересня 1939 р. Представникам єврейської національності заборонялося повертати собі власність. Такі ж підходи визначало губернаторське розпорядження “Про усунення більшовицьких господарських форм в ділянці нерухомості і ґрунтів, вживаних для промислових цілей” від 27 липня 1942 р.²⁴.

У жорстких умовах німецького порядку, при сприянні УКК, відносно добре розвивалася й українська фінансова, реміснича та кооперативна справа. Так, станом на 1 червня 1942 р. тільки на Станіславщині до “Окружного кооперативного союзу” входило 10 “Повітових союзів”, що налічували 873 спілки, які займалися закупівлею та реалізацією сільськогосподарської продукції, 33 молочарські спілки, 61 кредитна та 71 споживча, що разом складало 995 спілок. Річний товарообіг становив 38 млн 651 тис. злотих. Ремісничою справою в області займалося 1 500 чоловік²⁵.

Пізніше, у 1944 р., практично всі українські галицькі газети закликали галичан до боротьби проти більшовиків і публікували статті про готовність різних районів дати відсіч Червоній армії. Слід зазначити, що згадані вище періодичні видання були легальними, тому виходили досить тривалий час і достатньо вичерпно відтворювали панораму українського життя в краї. Треба відмітити, що авторами газетних статей були відомі на той час українські громадсько-політичні діячі – В.Кубійович, К.Паньківський, К.Левицький, З.Зелений та ін.

Беззаперечне право на легальне існування мали лише ті часописи, які виходили в рамках підконтрольних німецькій адміністрації видавництвах. Суворі цензура не пропускала матеріалів, у яких містився хоч найменший натяк на критику існуючого стану речей, чи таких, що, на думку німецьких цензорів, могли сприяти активізації національного руху.

Таким чином, як документальний матеріал періодична преса розглядається з двох позицій – як інформаційне джерело та як вияв суспільно-політичного й культурно-освітнього процесу. Матеріали преси значною мірою доповнюють свідчення архівних джерел і дають можливість відтворити соціально-правове становище східногалицького соціуму в умовах нацистського “нового порядку”.

Зрозуміло, що, з огляду на німецьку цензуру, періодика не завжди могла претендувати на об’єктивність. Так, легальній пресі заборонялося писати про політичні процеси, німецькі каральні акції, важкі побутові умови населення та інші труднощі воєнного часу. Ураховуючи цю обставину, потрібно критично підходити до повідомлень преси, зіставляючи їх з даними інших джерел. Важливо зазначити, що доступ до цих видань тривалий час для вітчизняних дослідників був закритий. Тільки недавно науковці отримали змогу користуватися ними.

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.) / Н. Антонюк. – Львів, 1997. – 232 с.
2. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.) : за матеріалами україномовної легальної преси / К. Курилишин. – Львів, 2010. – 328 с.
3. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти / В. Офіцинський. – Ужгород, 1997. – 59 с.
4. Воля Покуття. – 1942. – Ч. 7.
5. Там само.
6. Краківські вісті : щоденник. – Краків, 1942.
7. Українське слово. – 1941. – 5 серп.
8. Станіславівське слово. – 1942. – 9 серп.
9. Начальна командна міліція в Коломиї дня 2 липня 1941 р. Наказ // Воля Покуття. – 1941. – Ч. 1.
10. Рідна земля. – 1942. – 1 берез.
11. Львівські вісті. – 1941. – 13 серп.
12. Там само. – 14 серп.
13. Українське слово. – 1941. – 28 серп.
14. Львівські вісті. – 1942. – 28 трав.
15. Там само. – 1941. – 23–24 листоп.
16. Там само. – 1942. – 19 листоп.
17. Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 43.
18. Воля Покуття. – 1942. – Ч. 1.
19. Краківські вісті. – 1943. – Ч. 24.
20. Львівські вісті. – 1941. – Ч. 74.
21. Вісник Українського Центрального Комітету. – Краків, 1941. – Ч. 3.
22. Краківські вісті. – 1943. – Ч. 24.
23. Станіславівське слово. – 1942. – 9 серп.
24. Там само.
25. Там само. – 3 черв.

В статье сделан анализ украиноязычных периодических изданий, которые публиковались в 1941–1944 гг. и есть источником к выяснению правового и социального положения населения Галиции в период нацистской оккупации края. Указано, что развитие исторической науки в Украине зависит от полноценной источниковой базы исторических исследований. В процессе национально-государственного развития суверенной Украины, духовного возрождения украинского народа необходимым стало изучение истории Украины, избавленной от искусственной политизации, заидеологизованности, конъюнктурных спекуляций, что возможно при объективном анализе источников. В статье показано, что, в зависимости от немецкой цензуры, периодика не всегда была объективной. В связи с этим, нужно критически относиться к информации прессы, сопоставляя её с другими источниками. Отмечено, что доступ к этим изданиям долгое время для отечественных историков был закрыт. Только недавно научные работники получили возможность использовать их.

Ключевые слова: *периодика, Галиция, Генеральное Губернаторство, немецкий оккупационный режим, Третий рейх.*

The article makes the analysis of the Ukrainian language periodical publications, which were published in 1941–1944 and are the source for clarifying of the legal and social situation of Halychyna population in the period of nazi occupation of the country. It is noted that the development of historical science in Ukraine considerably depends on the valuable source base of historical investigation. In the process of national state rebuilding of sovereign Ukraine, the spiritual rebirth of the Ukrainian nation, the uplifting of its historical consciousness, the studying of Ukraine's history has become of urgent need, deprived of artificial politics, abandoned ideology, speculations, which may just be possible with the objective analysis of original materials. In the article the author emphasizes that the printed matters could not always bid for objectivity taking into consideration the German press censorship. Taking into account this fact, it is necessary to grasp the press release in a critical way and compare it with the other sources data. It is stated that for a long time the access to those issues was closed for the country investigators. Only recently the scientists have got the opportunity to use them.

Keywords: *periodicals, Halychyna, General Governship, German occupation regime, Third Reich.*

Олег ЄГРЕШІЙ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ У МІЖВОЄННІЙ ГАЛИЧИНІ У ВИСВІТЛЕННІ МИРОСЛАВИ ДЯДЮК: НОВЕ БАЧЕННЯ

Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині. Між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю / Мирослава Дядюк. – Львів : Астролябія, 2011. – 368 с.

Монографія кандидата історичних наук, завідувача відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки (ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України Мирослави Дядюк, випускниці Івано-Франківського державного педінституту (нині – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника) “Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю”, що нещодавно вийшла друком у львівському видавництві “Астролябія“, висвітлює актуальну й малодосліджену проблему у вітчизняній історіографії. У фокусі дослідження опинилося організаційне становлення українського жіночого руху в Галичині та його задіяність у суспільно-політичні процеси міжвоєнного періоду у ХХ ст., зокрема, діяльність товариства “Союз українок” “на шляху ресоціалізації – зміни гендерних стереотипів” у тогочасних історичних реаліях (с.4). Нові перспективи для дослідження жіночого руху відкриваються з упровадженням в історичний дискурс гендерної історії – спеціальної історичної дисципліни, яка вивчає історію жінок, чоловіків, взаємин між статями й, що найголовніше, взаємозв’язок і вплив усіх цих процесів на загальну картину історичного розвитку людства. Застосування гендеру як категорії аналізу дозволяє розкрити історичне минуле в його багатогранності, з’ясувати, що гендерні відносини так само важливі, як і всі інші типи людських стосунків.

Можна погодитися з твердженням відомої української громадсько-культурної діячки, історика Марти Богачевської-Хом’як у передмові до рецензованої книжки, що М. Дядюк запропонувала “новий рівень осмислення історії рідної країни зсередини, “з нутра”, і тим самим віддзеркалює глибинне розуміння проблематики” (с.5). Авторка у своїй монографії відійшла від усталеної в сучасній академічній історіографії суто наукової термінології змісту роботи. Про це, зокрема, свідчать окремі назви розділів її монографічного видання: “Досвід війни і жінка”, “Український жіночий рух між «ізмами»”, назви підрозділів: “Війна і жінка”, “Ольга Басараб-Левицька: жінка-шпигун”, “Крізь призму статі” та ін. Таке бачення дозволяє авторці, на наш погляд, залучити ширше читацьке коло до прочитання монографії, уже, так би мовити, аргіогі зацікавити самою постановкою проблеми. Книжка складається з восьми розділів, у яких розкрито в проблемно-хронологічному плані різноманітні аспекти дослідження, включаючи не лише багатогранну діяльність жіночих організацій у Галичині, їх ідейне спрямування, місце й роль у суспільстві, а й українську репрезентацію в міжнародному жіночому русі. Хронологічно видання охоплює період від участі жіноцтва у визвольних змаганнях періоду Першої світової війни 1914–1918 рр. до початку Другої світової війни в 1939 р.

У книжці міститься велика кількість удало підібраних авторкою малюнків, карикатур, шаржів (усього понад 70 позицій у “переліку ілюстрацій”), почерпнутих з українських періодичних видань міжвоєнного періоду. Це поза всяким сумнівом надало можливість глибше, “з середини” передати дух епохи, ментальність тогочасних діячів, збагатило інформацію про розвиток галицько-українського суспільства. Унаслідок громіздкої й деталізованої роботи з періодикою вдалося залучити досі не відомі подробиці з життя не тільки, власне, українського жіноцтва, а й усього населення краю. Чого варті лише публіцистичні назви окремих статей з журналів того часу: “Вакаційні пляни наших послів”, “Ненагороджені костюми на останній маскарад”, “Машерують за тамбором”, “Обливаний понеділок”, “Три туристики”, “Княгиня Ольга і ... Рудницька”, “Жіноче гетто”, “Худоба!”, “Ексгумація” та ін.

Основою для написання монографії М. Дядюк послужило широке коло першоджерел. Крім періодичної преси (як українських видань – “Вперед”, “Батьківщина”, “Жінка”, “Діло”,

“Громадянка”, “Світ українки”, “Громадський голос”, “Тризуб”, “Новий час” тощо, так і польських, зокрема, “Monitor polski”, “Wiadomości ukraińskie”), цінну інформацію почерпнуто з мемуарної літератури. Важливе значення для дослідження мають спогади відомих громадсько-політичних діячок М.Рудницької, О.Дучимінської, О.Степанів, О.Кисілевської, І.Вільде та ін. У роботі використано також збірники документів і матеріалів, твори активних представниць жіночого руху Н.Кобринської, О.Теліги та ін., джерела особового походження, передусім епістолярну спадщину. Висновки М.Дядюк базуються на ґрунтовному опрацюванні історіографії з досліджуваної проблеми, що була проаналізована в першому розділі “Стан наукової розробки та джерельна база дослідження”. Зокрема, авторкою залучено монографічні видання вітчизняних і зарубіжних, переважно польських, авторів, науково-довідкову літературу, автореферати дисертаційних досліджень. Імпонує міждисциплінарний характер рецензованої монографії, у якій, поряд з історичними, використано наукові й науково-публіцистичні праці з інших галузей суспільних наук, у тому числі соціологів К.Мілет і В.Агеєвої, літератора С.Павличко, роботи С.Гелея й С.Рутара з політології, окремі дослідження з педагогіки та філософії.

Особливо цінними є неопубліковані матеріали, опрацьовані авторкою в п’яти архівах: крім названого відділу рукописів ЛННБ ім. В.Стефаніка, також у Державному архіві Львівської області, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) у м. Київ, Центральному державному історичному архіві України у м. Львів (ЦДАІЛ України) і Державному архіві в Перемишлі (Республіка Польща). Серед використаних архівних джерел – персональні фонди Михайла Возняка (ЛННБ ім. В.Стефаніка), Софії Русової (ЦДАВОВУ), Володимира Старосольського, Володимира Охримовича, митрополита Андрея Шептицького, Осипа Назарука (ЦДАІЛ України) та ін. Крім того, опрацьовано архівні матеріали, що зберігаються у фондах українських культурно-освітніх, політичних і релігійних організацій – Греко-католицької митрополичої консисторії, Наукового товариства ім. Шевченка, Українського жіночого товариства “Союз українок” у м. Львів, політичних партій, Українське національно-демократичне об’єднання, Сельроб, української парламентської репрезентації в польському сеймі й сенаті, редакцій львівських газет “Нова зоря” і “Діло” тощо.

Залучення різнопланового матеріалу дозволило авторці зробити аргументований висновок, що “в екстремальних умовах воєнного періоду 1914–1919 рр. безпосередня участь жінок у військових формуваннях, їхній посильний внесок у виробництво, промисловість спричинилися до формування серед українського населення Галичини нового типу жінки, яка заявила про свою значущість усупереч багатовіковим уявленням, а набутий у цей важкий час досвід став кроком на шляху ліквідації нерівноправності жінок у повоєнну добу. [...] Маючи подібні з чоловіками настанови щодо національних проблем, володіючи правом голосу, учасники організованого жіночого руху фактично протиставилися традиційним поглядам на своє обмежене суспільне призначення” (с.317). Однак слід мати на увазі, що фемінізм міжвоєнного періоду й нинішньої доби – це не одне й те саме. Адже нині – зовсім інший суспільний клімат, ментальність людей, змінюються звичаї, повсякденність, урешті, і суспільні цінності зазнали певної еволюції. Отже, емансипована жінка 1920–1930-х рр. і сьогодення – далеко не тотожні поняття.

Ознайомлюючись із монографією М.Дядюк, упадає у вічі, що авторка дотримувалася принципу історизму, намагалася якомога точніше відобразити тогочасні відносини, не осучаснювати й тим більше “не прикрашати” дійсність. Як нам видається, вона свідомо залишила деякі галицизми, що в її інтерпретації отримали нове звучання, водночас вживає архаїзми, тобто слова, що нині вийшли з ужитку. Такий підхід дозволяє чіткіше уявити історичну епоху, конкретну людину з притаманним їй внутрішнім світом, взаєминами, стилем життя, цінностями тощо. Авторка не відходить від наукової концептуальності, монографія включає ґрунтовні висновки, узагальнення, для обґрунтування своїх думок використано велику кількість цитат, покликів на наукові видання вітчизняних і зарубіжних авторів тощо. Поєднання публіцистичності, якоюсь мірою навіть есеїстики із глибокою науковістю надало роботі особливого звучання, несхожості на більшість “стереотипних” монографічних видань, значно наблизило монографію до читачів, а не лише до відносно обмеженого кола науковців, істориків. М.Дядюк спромоглася доступно й популярно розкрити важливу наукову проблему, що не знайшла належного висвітлення в історіографії.

Окремо хотілося б звернути увагу на “антропоцентричність” монографії М.Дядюк. У дусі новітніх тенденцій в історичній науці авторка розкриває досліджувану тему через висвітлення постатей конкретних осіб, відомих діячок жіночого руху (Олени Степанів, Ольги Басараб-Левицької, Софії Галечко та ін.). Вона подає біографію не просто громадської чи просвітницької діячки в Галичині, а передусім жінки, людини. М.Дядюк вдалося максимально наблизити своїх героїнь до пересічного читача, мабуть, жінку (нехай навіть в історичному плані) може найкраще зрозуміти насамперед жінка, у нашому випадку – авторка книги. В умовах дегуманізації нинішньої доби антропоцентричні пошуки дослідниці видаються актуальними як у суто науковому, так і в соціальному значенні. М.Дядюк увела до наукового обігу чимало невідомих або маловідомих епізодів про життя тогочасних діячів, частину з них повернула із забуття. У монографії нерідко згадуються прізвища малознаних людей, імена, роки та місця народження, здавалося б, “непримітних” осіб. Авторка внесла свою посильну лепту в розвиток мікроісторії як окремого напрямку історичної науки, що останнім часом набуває популярності в Україні, виявила інтерес до “малої людини”. Особливого колориту рецензованої монографії додають віршовані рядки, узяті з тогочасних періодичних видань.

Захоплення авторкою соціальною історією аж ніяк не означає, що вона ігнорує політичне життя регіону. Аналіз тексту монографії переконує в тому, що вона належним чином відобразила суспільно-політичну ситуацію в регіоні досліджуваного періоду, зокрема, специфіку польсько-українських відносин, партійно-політичне, громадсько-культурне й релігійно-церковне життя краю тощо. Власне, жіночий рух у Галичині розглядається в чіткому суспільно-політичному контексті, у відповідній часовій канві. У монографії М.Дядюк міститься чимало маловідомих фактів про парламентські вибори в Польщі 1922 р., Український жіночий конгрес 1934 р., консолідаційні процеси галицько-українського суспільства кінця 1930-х рр., “пресове порозуміння” 1938 р., українську репрезентацію в міжнародному жіночому русі та ін. Авторський стиль, що, на перший погляд, характеризується певною публіцистичністю викладу, з іншого боку, робить монографію значно цікавішою. Праця читається досить легко, “ненав’язливо”, відносна “простота” сприйняття вдало поєднується з глибокою науковістю.

Таким чином, авторські висновки про те, що “міжвоєнні роки принесли жінкам можливість участі в різних ділянках життя, раніше доступних винятково чоловікам”; “у Галичині почалася адаптація до нового становища самих жінок і “звикання” до цього більш широких кіл громадськості”; “упродовж 1921–1939 рр. український жіночий рух у реаліях II Речі Посполитої продемонстрував високий рівень самоорганізації, сформував чітку триступеневу структуру – товариство “Союз українок” із центром у Львові, повітові філії в містах і гуртки в селах”; “у програмних документах найбільш впливових політичних партій було зафіксовано рівноправність жінки в усіх ділянках суспільного життя” та ін. (с.317–320) видаються цілком обґрунтованими, такими, що представляють вагому наукову й суспільну цінність. Рецензоване видання буде цікавим для фахівців гуманітарних дисциплін, а також для всіх, кого цікавить історичне минуле Галичини в контексті загальноукраїнської історії, зокрема, розвиток українського жіночого руху. Тож радимо із цікавістю прочитати книжку М.Дядюк, що, за влучним висловом М.Богачевської-Хом’як, “проткала вже не білу, а яскраву нитку історії жіночих організацій в Україні” (с.6), а її авторці побажати нових творчих успіхів.

ЦІННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 30–50-х рр. ХХ ст.

Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / І. К. Патриляк ; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с.

Нинішній етап розвитку вітчизняної історичної науки характеризується поглибленим дослідженням багатьох непростих і суперечливих проблем історії України 30–50-х рр. ХХ ст., пов'язаних, насамперед, із жертовною боротьбою Організації українських націоналістів й Української повстанської армії за національну державність, свободу та незалежність. Об'єктивне й усебічне висвітлення цього героїчного й водночас трагічного періоду української історії в усій його повноті, багатогранності та поліаспектності неможливе без ґрунтового вивчення проблематики українського національно-визвольного руху на сучасному науковому, концептуально-методологічному рівні та на новому джерельному матеріалі, без застосування й упровадження методів соціальної, усної, гендерної історії, мікроісторичних, історико-антропологічних, просопографічних досліджень.

У цьому зв'язку звертає на себе увагу нова монографія відомого українського історика Івана Патриляка «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)¹, у якій на основі використання широкого кола джерел здійснене комплексне дослідження діяльності українського визвольного руху на території України від початку Другої світової війни до остаточної ліквідації радянськими органами держбезпеки збройного підпілля і його останніх активних представників наприкінці 1950-х рр. Ця монографія стала також апробацією докторської дисертації автора, яка була успішно захищена ним у 2012 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка².

І.Патриляк є широкознаним дослідником актуальних тем і проблем з історії Другої світової війни, українського національно-визвольного руху 1930–1950-х рр., діяльності й боротьби ОУН та УПА. Згадана монографія є також своєрідним підсумком й узагальненням його численних попередніх історичних студій і напрацювань, певним рубежем й етапом у його науковій творчості. Назвою до книги, за словами автора в передмові до неї, стали слова зі знаменитих «44 правил життя українського націоналіста – «Встань і борись! Слухай і вір...»», що значною мірою розкривають світогляд української молоді 1930–1950-х рр., яка перебувала під впливом ідеології українського дієвого націоналізму³.

Вражає джерельний комплекс монографії, публікацією якої до наукового обігу введений унікальний масив документальних матеріалів, велика кількість нових різнопланових архівних джерел із понад 70 архівних фондів близько 20 архівосховищ України й Польщі, зокрема, документи Галузевого державного архіву СБУ, архівних управлінь СБУ в окремих областях, значна частина яких раніше не використовувалася. Крім неопублікованих архівних матеріалів, у монографії використано величезну кількість опублікованих джерел, у т. ч. підпілну й повстанську періодику, археографічні видання, численні збірники документів з проблематики дослідження, а також щоденники, мемуари, листи, інтерв'ю й опитування безпосередніх учасників або свідків подій.

Особливістю монографії є її саме комплексний і синтетичний характер, а головним завданням, як зазначено автором у передмові, – розкриття ключових подій і явищ часів масштабної визвольної боротьби українського народу від кінця 1930-х до кінця 1950-х рр.⁴ Воно реалізується шляхом об'єднання й глибокого, ретельного дослідження двох великих періодів історії українського визвольного руху – діяльності підпілля ОУН й УПА під час Другої світової війни та в повоєнні десятиліття, розділити які, за словами І.Патриляка, надзвичайно складно, оскільки як у період війни, так і в перші роки після її завершення підпільно-партизанська боротьба за незалежність мала найбільш масовий, безкомпромісний і збройний характер⁵.

Такий підхід уможливив підготовку та написання автором вельми цікавої й змістовної узагальнюючої праці, яка, опираючись на солідний доробок попередників і широку документальну базу, дає масштабне й максимально повне уявлення про український антикомуністичний рух опору в досліджуваний період, сприяє реконструкції організаційної, державотворчої та військової діяльності ОУН й УПА в роки Другої світової війни та після її завершення.

Приступаючи до аналізу монографії І.Патриляка, слід сказати, що вона складається із 6 розділів, які, у свою чергу, поділяються на 23 підрозділи.

У першому розділі “Діяльність українського націоналістичного підпілля на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – травень 1941 рр.)” автор розкриває історичні передумови зародження українського націоналістичного руху й активізацію його діяльності напередодні війни, характеризує збройні виступи націоналістичного підпілля в період вересневої кампанії 1939 р., аналізує його становище в період радянської Західної України. Він переконливо доводить, що виникнення українського націоналізму як політичного руху стало суспільною реакцією на невдачу й програму боротьбу за незалежність у 1917–1921 рр., трагічне становище української нації в міжвоєнний період, неспроможність тодішніх політичних лідерів забезпечити реалізацію її права на самовизначення. На думку І.Патриляка, появі самостійницького руху також сприяли криза українського демократизму, суспільна недовіра до ефективності легальної боротьби, руйнування престижу парламентських і ліберальних цінностей в Європі, тиск на українців з боку польської держави, популярність у тодішньому світі успішних, життєздатних і перспективних, як видавалося, радикальних національних і соціальних рухів⁶.

Аналіз діяльності ОУН під час радянсько-польської війни 1939 р. зумовив висновок І.Патриляка про те, що через розпочате 17 вересня радянське вторгнення в Польщу ОУН своїми збройними виступами не зуміла встановити українську владу на території західноукраїнського регіону, однак відверто засвідчила прагнення українців до власного державного життя, а також наявність свого потужного потенціалу як підпільно-революційної організації⁷.

Розгляд дражливого питання про внутрішньоорганізаційний конфлікт і розкол ОУН на бандерівську й мельниківську фракції в 1940–1941 рр. зробив можливим авторські висновки про їх причини, до яких віднесені не спецоперації іноземних служб держбезпеки, а суперечки щодо тактики визвольної боротьби між Крайовою езекутивною й еміграційним Проводом українських націоналістів, світоглядні відмінності між давніми емігрантами та безпосередніми учасниками оунівського підпілля в Україні, кадрові проблеми, особистісні конфлікти й амбіції, організаційний і структурний дуалізм⁸.

Характеристика діяльності українського націоналістичного підпілля в жовтні 1939 – травні 1941 рр. спонукала І.Патриляка до висновків про те, що ОУН(б) зуміла вистояти в боротьбі з радянськими каральними органами й напередодні німецько-радянської війни перетворитися в доволі масову та розгалужену підпільну структуру, яка після 22 червня 1941 р. приступила до енергійної реалізації плану антирадянського повстання, відновлення української державності, початку формування осередків української адміністрації⁹.

Другий розділ монографії “Націоналістичне підпілля в перші місяці німецько-радянської війни” присвячений найважливішим аспектам діяльності ОУН від червня до грудня 1941 р. і, насамперед, збройним антирадянським виступам українських націоналістів у червні-липні 1941 р., їхній державотворчій роботі у зв’язку з проголошенням Акта 30 червня 1941 р. про відновлення української державності, початку протистояння між українським націоналістичним підпіллям і нацистським окупаційним режимом та військовотворчим заходам оунівців влітку-восени 1941 р.

Фактологічні матеріали цього розділу підтверджують авторські висновки про те, що організовані ОУН літні антирадянські повстання були масштабними й скоординованими, вони продемонстрували потужність і силу націоналістичного руху, його рішучість у боротьбі за досягнення кінцевої мети – створення української держави. Адже внаслідок збройної активності в перші тижні війни націоналістам, зокрема бандерівцям, удалося взяти під контроль п’яту частину території тодішньої УРСР, організувати на ній органи української адміністрації та місцевого самоврядування¹⁰. І.Патриляк зауважує, що прагнення оунівців до опанування ситуації в західноукраїнському регіоні ще до приходу вермахту, звільнення від радянської присутності

окремих місцевостей силами націоналістичного підпілля дозволяло керівництву бандерівської ОУН сподіватися на початок процесу державотворення й швидкого будівництва адміністративного апарату, на прихильне до української справи ставлення з боку німців, котрі мали би рахуватися, як вважалося, з фактом існування суверенної української влади й визнати Україну рівноправним союзником¹¹.

Торкаючись проблемного й жваво дискутованого в сучасній історіографії та публіцистиці питання про історичне значення ініційованого ОУН(б) Акта відновлення української державності від 30 червня 1941 р. як реалізації революційним чином права нації на самовизначення, І.Патриляк відкидає існуючі звинувачення на адресу його ініціаторів у нелегітимності цього документа й доводить, що в умовах війни організувати “більш легітимне” з юридичного погляду проголошення незалежності було нереально. Автор монографії переконаний, що альтернативою львівській декларації, яка в тактичному плані спрямовувалася на провокування німецького керівництва визначитися у своєму ставленні до української проблеми, були “лише пасивне спостереження за зміною окупаційного режиму на українських землях, повна дискредитація та маргіналізація національно-визвольного руху”¹². На користь легітимності Акта, слушно зауважує І.Патриляк, свідчить його підтримка численними зборами населення в різних районах Західної й Правобережної України, документально зафіксована відповідними рішеннями, протоколами, підписами громадян, що зберігаються в центральних архівах м. Київ¹³.

Не обходить І.Патриляк увагою й контроверсійного третього пункту Акта 30 червня 1941 р., де йдеться про майбутню тісну співпрацю з “Велико-Німеччиною”, котра “під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад у Європі”, і про “союзну німецьку армію”. Критикуючи в цьому зв’язку поширені твердження про маріонетковість новопроголошеної держави, оунівську колаборацію тощо, І.Патриляк згадані дипломатичні реверанси стосовно Німеччини, Гітлера й вермахту пояснює насамперед значною військовою присутністю німців у Львові, неможливістю в умовах бойових дій реалізувати всі довоєнні плани ОУН(б) щодо проголошення відновлення суверенітету України й захопиту столицю Галичини силами оунівського підпілля й батальйону “Нахтігаль” саме до приходу німецьких військ, а також ще однією спробою націоналістів продемонструвати свою готовність до рівноправного союзу обох держав¹⁴.

Принципового значення набуває таке твердження І.Патриляка: “Розвиток подальших подій, пов’язаний з арештами лідерів ОУН(б), ліквідацією Українського державного правління та нижчих ланок української адміністрації, чітко продемонстрував, що про жоден колабораціонізм чи навіть узгодженість позицій із нацистами не йшлося, а всі згадки про Німеччину в Акті від 30 червня ... були лише не зовсім вдалим “дипломатичним прикриттям”, яке не врятувало націоналістів від гітлерівських репресій”¹⁵. Про це яскраво свідчив і німецький наказ від 25 листопада 1941 р. про необхідність знищення всіх активістів руху Бандери як грабіжників у зв’язку з підготовкою ним повстання з метою створення незалежної України. Його аналіз, як й осмислення всієї еволюції відносин оунівців з німцями від червня до листопада 1941 р., уможливили висновок І.Патриляка про те, що з кінця 1941 р. ОУН(б) остаточно перейшла з категорії ситуативних союзників до категорії ворогів нової гітлерівської імперії, що їй попри арешти, страти та переслідування вдалося закласти підвалини функціонування українського націоналістичного підпілля на території Великої України¹⁶.

Торкаючись військовотворчої діяльності націоналістичного підпілля влітку-восени 1941 р., І.Патриляк розкриває такі її основні аспекти, як формування відділів Української національної революційної армії, Української народної міліції, “Січей”, котрі мали стати зародками українського війська, зокрема, на Волині, Поліссі. Автором установлено, що у вересні 1941 р. німецька окупаційна адміністрація паралізувала будь-яку легальну військовотворчу роботу націоналістів і спонукала їх створити в Західній Україні мережу нелегальних і напівлегальних старшинських кадрів, що стало поворотним пунктом від співпраці з німцями до підготовки збройної боротьби проти них¹⁷.

У третьому розділі монографії І.Патриляк ретельно досліджує діяльність ОУН у 1942 – на початку 1943 рр., аналізує перехід українських націоналістів до повстанських форм боротьби, розкриває обставини створення УПА. У цій дуже змістовній частині своєї книги автор висвітлює діяльність підпілля ОУН(б) й ОУН(м) у 1942 р., підготовку бандерівців до антині-

мецького збройного повстання, участь підпілля ОУН(б) на Волині та Поліссі в створенні УПА. Ним підкреслено значення III конференції ОУН(б) (лютий 1943 р.), яка дала офіційний старт для повстанської боротьби проти Німеччини, виділено головні стадії протистояння між українським націоналістичним підпіллям і нацистським окупаційним режимом – пропагандистську (липень 1941 – весна 1942 рр.), пропагандистсько-самооборонну (квітень-грудень 1942 р.) і наступальну (від січня-лютого 1943 р.). Вираженою науковою новизною відзначається четвертий підрозділ цього розділу, у якому йдеться про “колективний портрет” вояка УПА, а також її структуру, чисельність, трансформації, забезпечення, тактику, старшинські кадри, уніформу, нагороди.

Аналіз діяльності підпілля бандерівської й мельниківської фракцій ОУН у 1942 р. зумовив висновки І.Патриляка про використання ними тактики “накопичення сил” з метою підготовки загальнонаціонального повстання в момент очікуваного націоналістами виснаження й послаблення СРСР і Німеччини на Східному фронті, припускаючи виникнення шансів на здобуття Україною державної незалежності за аналогіями часів Першої світової війни¹⁸.

Опираючись на значний джерельний і фактологічний матеріал, автор монографії доводить, що наприкінці літа – восени 1942 р. керівництво ОУН(б) на Волині та Поліссі у зв’язку з посиленням окупаційного режиму, загостренням стосунків між українським підпіллям і німецькою окупаційною адміністрацією, появою на північно-західних українських землях радянських партизанських загонів переконалося в нездійсненності в умовах нацистського терору попередньої тактики постійного накопичування сил для загального, всенародного повстання й створення великої регулярної армії. Воно переглянуло свою позицію щодо недоцільності застосування партизанських методів боротьби, пішло на зміну тактики діяльності, схиляючись до партизансько-повстанської боротьби, до масштабного розгортання партизанської війни проти німців як початкової фази загальнонаціонального повстання й революції¹⁹.

Аналізуючи процеси створення УПА, І.Патриляк доводить, що до кінця 1942 – початку 1943 рр. ОУН(б) загалом була готова до початку розгортання масової повстансько-партизанської боротьби, а її керівництво в жовтні-грудні 1942 р. на Волині та Поліссі здійснило початкові заходи щодо розбудови повстанських структур, пізніше, з травня 1943 р., поширивши цей досвід на територію Галичини. Отже, упродовж п’яти осінньо-зимових місяців 1942–1943 рр. було сформовано зародок майбутньої підпільної армії, а до середини літа 1943 р. командування бандерівської УПА, через невдачу переговорного процесу, здійснило в жорстокий, насильницький спосіб централізацію й об’єднання повстансько-партизанського руху та встановило над ним контроль, сконцентрувавши у своїх руках для уникнення хаосу отаманщини всі найбільші повстанські формування, у тому числі мельниківські й бульбівські²⁰. Зупиняючись на проблемному для істориків питанні про кількісний склад УПА, І.Патриляк припускає в умовах браку джерел, зокрема, облікових документів повстанських штабів, що її особовий склад з кінця 1943 р. і до середини 1945 р. міг коливатися в межах 14–23 тис. осіб із чисельною перевагою повстанських підрозділів у різних регіонах у різний період, а загалом від 1939 до 1960 рр. зі структурами націоналістичного підпілля й повстанського руху були тісно пов’язані 400–500 тис. українців²¹.

Вельми цікавою, багато в чому новою є авторська інформація про підготовку старшинських і підстаршинських кадрів УПА та військовий досвід курсантів командирських шкіл, про навчальні програми, систему оцінювання, розпорядок дня в повстанських старшинських і підстаршинських школах, військові ступені в УПА, про облаштування вишкільних таборів, харчування та матеріальне забезпечення курсантів, бойову тактику й озброєння УПА.

Реконструюючи “колективний портрет” українського повстанця, І.Патриляк ледь не першим із дослідників використав унікальне історичне джерело – евіденційні (пам’ятні або облікові) картки воїнів УПА, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Київ. Просопографічний метод дослідження сприяв відтворенню автором достатньо адекватного “колективного портрета” українського повстанця з Волині, зокрема, групи “Богун” УПА-Північ, на зламі 1943–1944 рр., особливо наголосивши на таких ознаках, як регіональне походження й національна приналежність вояків УПА, їхнє со-

ціальне походження, професія, вік, освіта, сімейний стан, служба в іноземних арміях, військові звання та спеціальності, поранення, підвищення, нагороди, покарання, псевда вояків УПА²².

Результатом цього аналізу стали важливі наукові висновки І.Патриляка про те, що УПА мала тенденцію до перетворення на всеукраїнську армію, що її програмні цілі й ідеї були близькими та зрозумілими для українців із різних регіонів УРСР та за її межами; що український національно-визвольний рух, репрезентований оунівським підпіллям й УПА, складався не з “петлюрівських недобитків”, а був робітничо-селянським і аж ніяк не буржуазним чи куркульським²³, на чому спекулювала радянська історіографія й що не підтверджується статистичними даними.

Ще один авторський висновок полягає в тому, що протягом 1942 – початку 1943 рр. український повстанський рух зміг здобути максимальних організаційних результатів у вкрай несприятливих умовах відсутності державної матеріальної підтримки, офіцерського складу кадрової армії, при постійній військовій загрозі, розпочавши грандіозну боротьбу, зумівши мобілізувати маси людей, надихнути їх вірою в правоту національної ідеї та в її перемогу²⁴.

У четвертому розділі монографії “Протистояння з гітлерівським окупаційним режимом. Націоналістичне підпілля у 1943–1944 рр. Українська Головна Визвольна Рада” І.Патриляк ґрунтовно аналізує збройний опір УПА й націоналістичного підпілля нацистському окупаційному режимові, обставини створення Української народної самооборони в Галичині (майбутньої УПА-Захід), розкриває особливості переговорів керівників українського резистансу з представниками німецької адміністрації та силових структур, розмірковує про діяльність націоналістів на завершальному етапі німецької окупації України в 1943–1944 рр., спрямовану на пошук “нового обличчя” українського визвольного руху та формування його позапартійного представництва.

Реагуючи на жваво обговорюване в історіографії й громадській думці питання про те, на чиєму боці перебували ОУН й УПА в роки Другої світової війни, І.Патриляк уважає його постановку некоректною, оскільки приналежність воюючих сторін у минулій світовій війні до того чи іншого табору часто змінювалася, залежачи від геополітичної ситуації, яка, у свою чергу, визначала національний інтерес кожної окремої держави або впливової політичної групи. А відтак, на думку І.Патриляка, керівництво ОУН(б) і УПА намагалося діяти й визначати свою позицію відповідно до власних уявлень про національні інтереси України, пройшовши шлях від свідомої співпраці та ситуативного союзу між українськими націоналістами й Німеччиною, що склався влітку 1941 р. з розрахунку на німецьку підтримку ідеї української державності, до протистояння, а згодом і конфлікту з німецькими окупаційними силами в 1943–1944 рр.²⁵ За будь-яких умов, підсумовує автор, націоналісти намагалися максимально використовувати обставини на користь боротьби за самостійну українську державу, ідучи часто на шкоду власним іміджевим інтересам на співробітництво з німцями або займаючи вичікувальну позицію чи перебуваючи в стані нейтралітету з метою збереження власних сил²⁶.

Аналіз взаємин українського націоналістичного руху й Німеччини, вивчення великої кількості джерел дали підстави І.Патриляку для висновків про те, що організований і керований ОУН(б) український повстанський рух довгий час мав антинімецький характер, що нацисти з 1942 р. саме в українських націоналістах бачили найбільшу загрозу своєму пануванню в краю, що УПА, не маючи зовнішньої підтримки, домоглася визволення від німців значних українських територій, на яких не функціонувала окупаційна адміністрація, зривалися поставки сільськогосподарської та промислової продукції й сировини, визволялися люди від вивезення до Німеччини, знищувалися засоби комунікацій, ліквідовувалися представники цивільної адміністрації, дезорганізовувалася місцева поліція тощо. І.Патриляк доводить, що УПА, створена значною мірою як військо для захисту населення від терору окупаційної адміністрації, змусила рахуватися зі своєю присутністю нацистів і своєю боротьбою проти них та їх союзників урятувала честь окупованої української нації²⁷. Увесь фактичний матеріал монографії здатен переконати неупередженого читача в справедливості авторського висновку стосовно ОУН й УПА як борців за свободу України та звільнення її від гітлерівського рабства²⁸.

Не обходить автор своєю увагою й дражливої теми контактів українського підпілля з представниками німецької адміністрації та силових структур на зламі 1943–1944 та влітку 1944 рр.,

коли вже чітко виявилися ознаки майбутньої поразки Німеччини у війні. Їх мету І.Патриляк убачає у звільненні з німецьких тюрем і концтаборів українських політичних в'язнів, у заощадженні власних сил в антинімецькій боротьбі у зв'язку з майбутнім витісненням німців з території України й поверненням радянської влади, одержанні німецької матеріально-технічної, продовольчої допомоги й розвідувальної інформації про радянських партизанів і польське підпілля, у досягненні нейтралітету й співпраці в боротьбі зі спільним ворогом – більшовизмом, свободі пересування українських повстанських загонів у прифронтовій смузі²⁹. І.Патриляк характеризує ці контакти українських націоналістів з німцями як прагматичні, ситуативні, вимушені й тактичні з метою використання один одного лише у власних інтересах, уникнення масштабної воєнної конфронтації між УПА, німецьким вермахтом і поліцією під час наступу Червоної армії³⁰. Автор вважає факт перемовин між УПА й німцями підтвердженням антинімецького характеру боротьби УПА, адже якби УПА й нацисти не воювали між собою, зауважує він, не потрібно було б і вести переговори між ними про припинення бойових дій³¹.

Аналізуючи діяльність українських націоналістів у 1943–1944 рр., коли перспектива краху Німеччини стала реальною, І.Патриляк наголошує на її надзвичайній складності, на спробах українських патріотів знайти в цих умовах “нове обличчя”, сформувати позапартійне представництво українського визвольного руху. На конкретних фактах він доводить, що ОУН(б) у 1943–1944 рр. остаточно перетворилася на беззаперечного лідера українського визвольного руху й фундамент визвольного руху українського народу, зумівши розбудувати найпотужнішу підпільну мережу, організувати найчисленнішу та найдієвішу мілітарну структуру – УПА, здійснити суттєві ідеологічно-організаційні зміни, зокрема, у напрямках загальної демократизації програми ОУН(б), посилення соціальної складової в програмі та пропаганді організації, що зумовлювалося внутрішньоукраїнськими й зовнішньополітичними потребами та реаліями, необхідністю залучити до визвольного руху якнайширші кола населення³².

Обґрунтованими є висновки І.Патриляка про створену в липні 1944 р. з ініціативи ОУН(б) Українську головну визвольну раду (УГВР) як про своєрідний “революційний парламент”, політичний репрезентант воюючої України, що надало українському визвольному рухові нової якості, змінивши статус поневоленої України в роки Другої світової війни з об'єкта в суб'єкт східноєвропейської геополітики, перевівши всю боротьбу за самостійність на якісно новий рівень загальнонаціональної антиколоніальної боротьби, у контекст світових антиколоніальних рухів³³. Виникнення УГВР, її оголошення “найвищим і єдиним керівним органом українського народу на час його революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави”, робили, на думку автора, сумнівною легітимність уряду УРСР, деконструювали сталінський міф про “українську радянську державність” і демонстрували її абсолютну фіктивність, створили альтернативу маріонетковій владі радянської України й ускладнили сталінському керівництву ведення переговорів із західними союзниками, змушували Кремль сформувати при уряді УРСР фіктивні наркомати оборони й закордонних справ, аби переконати Захід у “реальній суверенності” радянської України³⁴. Поява УГВР, переконаний І.Патриляк, залишала всім незгодним мешканцям України бодай невелику, але все-таки альтернативу покірному існуванню в умовах радянського режиму³⁵.

Дослідження діяльності мельниківської ОУН привело І.Патриляка до висновків про те, що, перейшовши взимку 1941–1942 рр. на антинімецькі позиції, зосередившись на адміністративному, економічному, культурному й організаційному опануванні насамперед території Центральної й Східної України, потерпівши від масових арештів 1942 р., ця організація зазнала невдач у розбудові власних збройних сил, у формуванні підпільної мережі ОУН(м) і почала втрачати свої позиції у визвольному русі. Не зумівши впродовж 1943–1944 рр. пристосуватися до вимог нелегальної боротьби, нечисленна й не впливова мережа ОУН(м) була майже повністю знищена нацистами, спонукавши керівників мельниківського підпілля в 1944 р. оголосити про необхідність виходу залишків організаційного активу на Захід, в еміграцію³⁶.

П'ятий розділ монографії І.Патриляка “Локальна українсько-польська війна” викликає особливу цікавість, зокрема, у контексті бурхливих дискусій і суперечок навколо 70-річчя трагічних подій 1943 р. на Волині. Автор ретельно аналізує історичні передумови українсько-польського міжнаціонального конфлікту, розкриває його ескалацію в перші роки Другої світо-

вої війни та кульмінацію протистояння в 1942–1944 рр., досліджує оборонну боротьбу українців на Закерзонні в 1945–1947 рр. У розділі простежена динаміка розвитку конфлікту в усій його географічній площині, а не лише на Волині; зроблена спроба узагальнити статистику втрат української й польської сторін. До причин українсько-польського протистояння І.Патриляк відносить складний історичний досвід співіснування українців у межах польської держави, політику міжвоєнних польських урядів в українському питанні, фаворитизацію українців, здійснювану німецькою та радянською владами в 1939–1941 рр. на території Західної України й у Генеральному губернаторстві, провокації німецької окупаційної влади на території спільного проживання українців і поляків на Забужжі в 1942 р., непоступливу позицію польського й українського визвольних рухів у питанні приналежності західноукраїнських земель, розробку польським еміграційним урядом у Лондоні планів повторної окупації Західної України після завершення Другої світової війни, виникнення в роки нацистської окупації України “дивовижних ситуативних союзів між поляками та більшовиками і поляками та німцями”³⁷.

Аналіз причин конфлікту зумовив висновок І.Патриляка про те, що командування УПА й керівництво ОУН(б) на північно-західних українських землях для збереження єдності українських земель були зобов’язані застосовувати симетричні кроки, діяти на випередження, а це часто призводило до ліквідації поляків, які перебували на німецькій службі або були запідозрені в співпраці з гестапо чи радянськими партизанами; до використання характерного для часів Другої світової війни принципу збірної відповідальності, до звинувачень в “антиукраїнській роботі” практично кожного поляка з відповідними трагічними наслідками³⁸.

Торкаючись дискутованого в історіографії питання про наявність наказів керівництва українського повстанського руху щодо антипольської акції, І.Патриляк заперечує прийняття такого рішення, наголошуючи, що в розпорядженні істориків немає наказу командування УПА про знищення польського населення³⁹. Він припускає, що повстанські лідери відклали початок антипольської акції, намагаючись запобігти виникненню повноцінного антипольського фронту й полегодити конфлікт шляхом переговорів, навіть попри агресивну поведінку поляків стосовно українських самостійницьких прагнень. На його думку, це могла бути лише ініціатива місцевого, регіонального керівництва ОУН(б) і УПА, максимум на рівні окремого краю⁴⁰.

Аналізуючи події 11–12 липня 1943 р., що супроводжувалися організованим нападом відділів УПА на численні самооборонні бази й колонії поляків на Волині, І.Патриляк кваліфікує їх як превентивний акт, учинений для запобігання реалізації польських планів нової окупації українських земель, після чого конфлікт вийшов з-під контролю командування й перетворився на спрямовану на взаємне винищення міжетнічну боротьбу, яка принесла тисячі невинних жертв з обох боків⁴¹.

Підбиваючи підсумки українсько-польської війни, що тривала на території Холмщини, Грубешівщини, Берестейщини, Полісся, Волині й Галичини з кінця 1942 до кінця 1944 років, і опираючись на українську, польську, радянську й німецьку статистику, історіографічні та документальні джерела, І.Патриляк робить спробу визначити приблизну кількість жертв українсько-польського протистояння. Він припускає, що в ньому загинуло 13–16 тис. українців, з яких близько 4 тис. припадає на Холмщину, Грубешівщину й Підляшшя, і 38–39 тис. поляків, а біженцями стали, відповідно, 20 і 355 тис. осіб. Кількість польських жертв на Волині автор оцінює у 23–24 тис. осіб, вважаючи ці дані найбільш коректними. Українці Волині, Полісся й Берестейщини від дій польського підпілля, поліції, що була на службі в німців, польських і радянських партизанів утратили, за оцінками І.Патриляка, 10–12 тис. убитими, з яких 3–4 тис. – на рахунок польської самооборони й Армії Крайової. Що стосується Галичини, то під час польсько-української війни, за припущенням автора монографії, загинуло близько 15 тис. поляків і 3–4 тис. українців, убитих аківцями й польськими військовими на німецькій службі. Шукаючи термінологічне визначення вищезгаданих трагічних подій, І.Патриляк пропонує вести мову не про геноцид українцями поляків, а про локальну війну між збройними формуваннями двох народів із залученням цивільного населення, яка супроводжувалася етнічними чистками з обох боків⁴².

Значне місце в монографії відведено завершальній фазі українсько-польського конфлікту, пов’язаній зі збройною оборонною боротьбою УПА й оунівського підпілля на Закерзонні в

1945–1947 рр., охороною українського населення краю від депортацій і фізичного винищення, що стало головним тактичним завданням УПА на Закерзонні, актуалізованим трагедією знищеного вояками АК у березні 1945 р. українського села Павлокоми. За даними І.Патриляка, загалом, разом із збройним підпіллям ОУН, самооборонними кушовими відділами й куреннями УПА український визвольний рух на Закерзонні восени 1945 р. мав у своєму розпорядженні 9–10 тис. осіб⁴³.

Фактологічний матеріал розділу засвідчує, що лише завдяки масовому застосуванню регулярних військ і спецпідрозділів і повній депортації корінного українського населення з українських етнічних територій Закерзоння під час здійснення акції “Вісла” у квітні-липні 1947 р. польській державі вдалося в повоєнні роки ліквідувати українське націоналістичне підпілля й повстанський рух на своїй території та вирішити для себе українську проблему, прикриваючись, зокрема, необхідністю боротьби з УПА⁴⁴.

Наслідками весняно-літніх боїв Війська Польського проти УПА й проведення акції “Вісла” для українського націоналістичного підпілля та повстанського руху стали, за оцінками І.Патриляка, утрата 50–80% особового складу своїх закерзонських відділів, усвідомлення командуванням УПА на Закерзонні безперспективності продовження тут своєї боротьби, вихід повстанських сотень із цього регіону на територію Західної Європи й в Україну, переведення частини підпільників у межі УРСР⁴⁵.

Підсумовуючи трагічні результати українсько-польської війни, активна фаза якої тривала з 1942 до 1947 рр., І.Патриляк констатує поразку української сторони, попри запеклий опір, у боях на Закерзонні; припинення існування польського фронту УПА, наводить сумну статистику українських утрат, згідно з якими на українських етнічних землях Закерзоння в 1944–1947 рр. було вбито 10–12 тис. цивільних осіб, майже півмільйона українців депортовано на територію СРСР і 150 тис. розсіяно на півночі й заході Польщі. У боях із польськими та чехословацькими військами загинуло 2–3 тис. повстанців і підпільників мережі ОУН, на Захід прорвалося до 300 осіб, приблизно стільки ж пробилося в УРСР⁴⁶.

Заключний, шостий розділ монографії присвячений протистоянню УПА й оунівського підпілля радянському тоталітарному режиму в останні роки Другої світової війни та після її завершення. У відповідних підрозділах книги автор ретельно досліджує перебіг конфлікту українських націоналістів із радянським партизанським рухом у 1943–1944 рр., висвітлює локальні напади повстанців і підпільників на підрозділи Червоної армії в 1944–1945 рр., боротьбу збройного підпілля й повстанців проти внутрішніх військ НКВС і радянської адміністрації на завершальному етапі Другої світової війни. Значна увага приділяється автором “малій війні” українського повстанського руху й націоналістичного підпілля з радянським режимом у першому повоєнному п’ятиріччі 1945–1950 рр., боротьбі підпілля ОУН в останні роки своєї організованої діяльності в 1951–1954 рр. і придушенню комуністичним режимом окремих осередків антирадянського спротиву в 1954–1960 рр.

Аналіз конфронтаційних взаємин українських повстанців з радянськими партизанами привів автора до висновків про їхні кардинально відмінні стратегічні цілі й ідеологічні засади, що зумовило, незважаючи на досягнення короткотермінових домовленостей про нейтралітет і збіг окремих тактичних завдань, масштабну партизанську війну між ними в роки нацистської окупації України й нездатність знайти порозуміння в можливій спільній боротьбі проти німців. Адже оунівці прагнули створити незалежну українську державу, тоді як червоні партизани боролися проти німців і націоналістів за відновлення радянської влади на території СРСР, у якому Україна була б адміністративно-територіальним утворенням⁴⁷.

Складною й неоднозначною дослідницькою проблемою вважає І.Патриляк локальне протистояння й напади відділів УПА на окремі підрозділи та частини Червоної армії в 1944–1945 рр., оскільки вони не були санкціоновані вищим керівництвом визвольного руху й порушували “Тактичні інструкції” командування УПА від 24 грудня 1943 р., які забороняли вступати в бої з регулярними радянськими військами. Зумовлені конкретними ситуаціями й реальними обставинами фронтової дійсності, потребами в зброї, медикаментах і продовольстві, масштабною призовною кампанією до Червоної армії тощо, збройні напади відділів УПА тривали до кінця 1945 р., а з початку 1946 р. вони практично не фіксуються⁴⁸.

Констатуючи епізодичний характер сутичок повстанських відділів із підрозділами й частинами Червоної армії, боротьбу з НКВС на завершальному етапі Другої світової війни І.Патриляк визначає як системну й таку, що становила основу бойової діяльності підпілля⁴⁹. Автором детально розглянутий перебіг усіх найбільших боїв і сутичок повстанців з військами НКВС, їх особливості й наслідки, пов'язані з блокуванням під час масштабних військово-чекістських операцій лісових масивів і навколишніх населених пунктів, великими втратами в лавах УПА, суттєвими змінами структури й тактики боротьби УПА, яка ставала більш гнучкою й пристосованою до боротьби в нових умовах⁵⁰.

Аналізуючи політику радянського керівництва щодо українського самостійницького руху в післявоєнний період, І.Патриляк ґрунтовно висвітлює його діяльність, спрямовану на остаточний розгром, дискредитацію й компрометацію УПА, знищення підпілля ОУН і будь-якого збройного спротиву комуністичному режимові. Серед методів цієї роботи, виділених, систематизованих і проаналізованих автором монографії, слід назвати т. зв. “Велику блокаду”, пошук і ліквідацію керівників підпілля й командирів УПА (Р.Шухевича, В.Кука та ін.), розквартирування військових гарнізонів у населених пунктах Західної України, застосування проти УПА Червоної армії, винищувальних батальйонів, масові й безперервні військово-чекістські операції та каральні заходи внутрішніх військ МДБ, використання практики заручництва та колективної відповідальності, а також спецгруп й агентів-бойовиків, що діяли під виглядом повстанців; масові переселенські акції й депортації населення на Схід, упровадження радянської агентури в підпільні структури тощо⁵¹.

У свою чергу український визвольний рух, виборюючи незалежну державу, попри важкі втрати, в умовах майже цілковитої ізоляції від зовнішнього світу й байдужості світової громадськості до самостійницького чину українців удавався до бойкотування виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР, здійснення повстанських рейдів теренами Румунії й Чехословаччини, боротьби проти радянзації та колективізації західноукраїнського регіону й антиколгоспних акцій, посилення агітаційно-пропагандистської, виховної та видавничої діяльності, реорганізації повстанського руху й перебудови його структури, зміни тактики та форм збройної боротьби з масштабної повстанської на підпільно-конспіративну з метою пристосування до нових умов. Широко використовувалися також збройні акції захисного характеру, акти індивідуального терору, проникнення в структури радянської влади, боротьба з місцевим комуністичним і колгоспним активом, апаратом МВС і МДБ тощо. Наприкінці 1940-х рр. відбулися розформування й демобілізація повстанських сотень, згорання діяльності армійських підрозділів і перехід особового складу УПА в підпорядкування мережі ОУН, що означало злиття обох структур в єдине збройне підпілля, перехід від широкомасштабної партизанської війни й повстанських форм масової збройної боротьби до глибоко законспірованого підпілля⁵².

Оцінюючи результати багаторічної збройної боротьби українського національно-визвольного руху за створення Української самостійної соборної держави та його протистояння радянському тоталітарному режимові, І.Патриляк наводить сумну й трагічну статистику комуністичних репресій і масштабних утрат українських повстанців і підпільників, підкреслюючи його нерівний, героїчний і жертвний характер. Він принципово стверджує, і в цьому з ним не можна не погодитися, що, зазнавши військової поразки у війні за незалежність Батьківщини, український визвольний рух водночас здобув цілковиту ідейну, духовну й моральну перемогу, оскільки ідеали свободи та національної незалежності, які виборювали ОУН й УПА, знову стали актуальними й перемогли, а на політичній мапі світу, нарешті, з'явилася незалежна Україна⁵³.

У післямові до монографії, узагальнюючи її зміст і багатоаспектну діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанського руху в Україні від 1939-го до початку 1960-х рр., І.Патриляк полемізує із сучасними звинуваченнями скептиків і критиків на адресу лідерів воюючої України в політичній короткозорості, нерозумінні приреченості своєї боротьби за незалежність, національному фанатизмі, нездатності до компромісів тощо. Слушно зауважуючи, що ці “помилки” добре видно лише з погляду сьогодення і 70 років тому вони зовсім не були очевидними, він переконаний, що тактика, обрана ОУН (а після її розколу – ОУН(б)) для досягнення стратегічної державотворчої мети, в основному була правильною, а ідея створення

української держави в роки Другої світової війни й у перші повоєнні роки мала шанси на свою реалізацію. Однак їхнє втілення, вважає автор, залежало від позитивних і сприятливих геополітичних умов й обставин, які, на жаль, створювалися не українськими, а зовнішніми політичними чинниками⁵⁴.

Уважний аналіз тексту монографії І.Патриляка засвідчує, що авторові на підставі використання великої та доволі репрезентативної архівної й історіографічної джерельної бази вдалося, на наш погляд, успішно реалізувати цілі й завдання наукового дослідження та всебічно й комплексно, на основі системного аналізу, розкрити й проаналізувати діяльність українського націоналістичного підпілля й УПА в політичному та військовому вимірах доби Другої світової війни й післявоєнного часу, дослідити напрями, форми й методи їхньої політичної та збройної боротьби, її стратегію й тактику, спрямовані на створення Української самостійної соборної держави як у роки війни, так і після її завершення.

Безперечним творчим досягненням автора є як сама постановка цієї важливої й актуальної наукової проблеми, що попри наявність великої кількості праць ще не отримала належного об'єктивного висвітлення в історичній літературі, так і її вирішення. Мова йде насамперед про унікальний конкретно-історичний матеріал, запропоновані концептуально-методологічні й фактологічні положення та висновки, що стосуються різноманітних аспектів боротьби й діяльності українського самостійницького руху в 1939–1960 рр. Новизну дослідження зумовив також важливий комплекс архівних й історіографічних джерел, який уявляється оптимальним для всебічного вивчення діяльності ОУН та УПА і є ґрунтовною базою для подальшого поглибленого наукового пошуку.

На підставі вивчення й аналізу величезного фактичного матеріалу, уведення до наукового обігу значної кількості нових і різнопланових архівних джерел І.Патриляк сформулював низку принципово нових, конструктивних і перспективних теоретичних висновків й узагальнень, які дозволили побачити цілісну, стереоскопічну картину досліджуваних процесів і явищ, осмислити внутрішню логіку українського руху опору, його проблемні й позитивні сторони, успіхи, невдачі й помилки та ввести його в широкий європейський і світовий контекст подій Другої світової війни, історії національно-визвольних й антиколоніальних рухів ХХ ст. Це, зокрема, стосується таких активно дискутованих серед науковців і громадськості й уже згадуваних вище проблем, як діяльність націоналістичного підпілля в Україні після інкорпорації західно-українських земель до складу УРСР, його антинацистська боротьба в роки німецько-радянської війни, становлення, поетапне розгортання й територіальне поширення українського повстанського руху в цей період, українсько-польський міжетнічний конфлікт 1940-х рр. та його причини, перебіг і наслідки, ідеологічна еволюція ОУН(б), мікроісторія націоналістичного руху, його регіональна специфіка, демографічні втрати ОУН й УПА в роки війни та в повоєнний час, взаємини УПА з підрозділами Червоної армії й радянськими партизанами, доцільність і виправданість опору радянській владі після завершення нацистської окупації України й аж до 1950-х рр. тощо.

Разом з тим текст монографії переконує, що окремим аспектам цієї невичерпної проблеми її авторові слід було, на наш погляд, приділити більше уваги. Це стосується, зокрема, питання про місце й роль Української греко-католицької церкви у військово-політичній, виховній і пропагандистській діяльності ОУН та УПА, взаємини українського повстанського руху з єврейським населенням України в роки Другої світової війни й ставлення керівництва воюючої України до геноциду українського єврейства. Актуальними залишаються й питання, пов'язані з установленням кількості втрат і жертв безкомпромісного протистояння й боротьби 1940–1950-х рр., багато з яких мають приблизний та оціночний характер. Майбутні перевидання книги доцільно доповнити розділом про джерела, історіографію та методологію дослідження, а також списком використаних джерел і літератури, що значно полегшило б читачам орієнтування в історіографії й бібліографії проблеми.

Таким чином, ознайомлення з монографією І.Патриляка засвідчує, що українська історіографія збагатилася фундаментальним дослідженням украї важливої проблеми вітчизняної історичної науки. Написана талановитим істориком, що належить до нового покоління українських учених і здобув історичну освіту, фах і наукове визнання вже в незалежній Україні, вона

стала серйозним і важливим внеском у вітчизняну гуманітаристику й відповідає сучасним інтелектуальним і духовним потребам українського суспільства. Монографія, вочевидь, сприятиме приросту й збагаченню знань громадян України з історії Другої світової війни, українського національно-визвольного руху у ХХ ст. та новітньої історії України загалом. Презентуючи об'єктивне, але водночас україноцентричне бачення вказаної проблематики, монографічне дослідження І.Патриляка має беззаперечну наукову цінність, суспільне та практичне значення й буде, сподіваємося, вельми затребуваним у науковому, освітньому, інтелектуальному й інформаційному житті та просторі України.

1. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / І. К. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – 592 с.
2. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / І. К. Патриляк. – К., 2012. – 36 с.
3. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 10.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само. – С. 30–31.
7. Патриляк І. “Встань і борись!”... – С. 44; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 19.
8. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 55, 56; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 19, 27.
9. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 97.
10. Там само. – С. 107.
11. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 20.
12. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 122, 123.
13. Там само. – С. 123.
14. Там само. – С. 126.
15. Там само. – С. 126–127.
16. Там само. – С. 141, 142.
17. Там само. – С. 150, 152.
18. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 21.
19. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 184, 194.
20. Там само. – С. 195, 196, 197, 206.
21. Там само. – С. 234, 235.
22. Там само. – С. 257–283.
23. Там само. – С. 259, 264, 265.
24. Там само. – С. 283.
25. Там само. – С. 284, 285.
26. Там само. – С. 348.
27. Там само. – С. 348, 553.
28. Там само. – С. 349.
29. Там само. – С. 350.
30. Там само. – С. 351, 358.
31. Там само. – С. 358.
32. Там само. – С. 360.
33. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 378, 383; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 23.
34. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 378, 383.
35. Там само. – С. 383.
36. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 381–382; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 21, 23, 27, 28, 29.
37. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 399; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 23.
38. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 399, 411.
39. Там само. – С. 406.
40. Там само. – С. 404.

41. Там само. – С. 405, 406.
42. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 425, 426; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 23, 29.
43. Там само. – С. 428, 430.
44. Там само. – С. 432.
45. Там само. – С. 435.
46. Там само. – С. 437.
47. Там само. – С. 438, 457.
48. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 459, 460, 467; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 25.
49. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 468.
50. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 468–498; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля... – С. 26.
51. Патриляк І. К. “Встань і борись!”... – С. 499, 500–538.
52. Там само. – С. 499–538.
53. Там само. – С. 550.
54. Там само. – С. 383, 551, 552.

**Інформація про захист докторських (кандидатських) дисертацій
у спеціалізованій ученій раді Д 20.051.05
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника” у 2010–2013 рр.**

Наказом ВАК України від 5 липня 2010 р. № 487 спеціалізованій вченій раді Д 20.051.05 надано право на період з 5 липня 2010 р. до 5 липня 2013 р. проводити захист докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія.

Протягом цього періоду функціонування ради відбулося 4 захисти докторських і 12 захистів кандидатських дисертацій, з них 7 зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 9 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

У 2010 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 3 кандидатських дисертацій, з них одна – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 2 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Випасняк Андрій Іванович, викладач Івано-Франківського державного коледжу технології і бізнесу. Дисертація “Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 21 грудня 2010 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівич Кожоляк, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Михайло Іванович Гладкий, кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та українознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 26 січня 2011 р.

Боян Світлана Петрівна, аспірантка з відривом від виробництва зі спеціальності 07.00.05 – етнологія ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Весняно-літня календарна обрядовість бойків кінця XIX ст. – 1930-ті роки” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 22 грудня 2010 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівич Кожоляк, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Горошко Леся Миронівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу етнології і сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 23 лютого 2011 р.

Дем’ячук Тетяна Дмитрівна, викладач кафедри філософії та політології Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. Дисертація “Кримінально-виконавча система у боротьбі з “ворогами народу” в Західній Україні (вересень 1939 р. – червень 1941 р.). Історико-правовий аналіз” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 22 грудня 2010 р. Науковий керівник – Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. Офіційні опоненти: Ярослав Іванович Мандрик, доктор історичних наук, професор кафедри історії і політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу; Олег Григорович Бажан, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 23 лютого 2011 р.

Протягом 2011 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 2 докторських і 4 кандидатських дисертацій, з них 3 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 3 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Побережнюк Інна Валеріївна, аспірантка з відривом від виробництва за спеціальністю 07.00.05 – етнологія Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Дисертація “Алкогольні напої у традиційній культурі українського населення північної частини Буковини та Хотинського повіту Бессарабської губернії: історико-етнологічний аспект (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 15 лютого 2011 р. Науковий керівник – Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Офіційні опоненти: Борис Петрович Савчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму і краєзнавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; Наталія Олександрівна Петрова, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 31 травня 2011 р.

Адамович Сергій Васильович, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Соціальність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 13 вересня 2011 р. Науковий консультант – Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Олександр Петрович Реєнт, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України, заслужений діяч науки і техніки України; Володимир Вікторович Калініченко, доктор історичних наук, професор Харківського національного університету імені Василя Каразіна; Олександр Володимирович Добржанський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома доктора історичних наук від 26 вересня 2012 р.

Олексин Ярослав Васильович, директор Івано-Франківської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів №5 з поглибленим вивченням німецької мови Івано-Франківської міської ради Івано-Франківської області. Дисертація “Державно-церковні відносини в західноукраїнському регіоні України 90-х років XX – початку XXI ст.” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 14 вересня 2011 р. Науковий керівник – Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Віталій Олександрович Перевезій, кандидат історичних наук, доцент Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, вчений секретар. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 17 лютого 2012 р.

Гаврильченко Інна Іванівна, здобувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Етносоціальні процеси на Півдні Бессарабії у другій половині XIX ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 14 вересня 2011 р. Науковий керівник – Сергій Миронович Дерев’янюк, кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії і джерелознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Лілія Федорівна Циганенко, доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету; Антоній Аркадійович Мойсей, доктор історичних наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного універ-

ситету імені Юрія Федьковича. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 17 лютого 2012 р.

Гавадзин Володимир Васильович, аспірант з відривом від виробництва кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Весняні календарні обряди і звичаї гуцулів ХХ ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 22 листопада 2011 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Тетяна Мар’янівна Файник, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 17 лютого 2012 р.

Пилипів Ігор Васильович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету. Дисертація “Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 20 грудня 2011 р. Науковий консультант – Олександр Євгенович Лисенко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України. Офіційні опоненти: Олександр Володимирович Добржанський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Микола Романович Литвин, доктор історичних наук, професор, в. о. директора Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України; Олександр Сергійович Рубльов, доктор історичних наук, професор, учений секретар Інституту історії України НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома доктора історичних наук від 17 лютого 2012 р.

У 2012 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 2 докторських і 3 кандидатських дисертацій, з них 2 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і 3 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Берест Роман Ярославович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського інституту економіки і туризму. Дисертація “Середньовічні монастирі Галичини (житло і побут)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 13 березня 2012 р. Науковий консультант – Степан Арсенович Макарчук, доктор історичних наук, професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка. Офіційні опоненти: Степан Петрович Павлюк, академік НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту народознавства НАН України; Олександр Іванович Гуржій, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України; Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома доктора історичних наук від 26 вересня 2012 р.

Федорак Нестор Дмитрович, здобувач наукового ступеня кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Діяльність українських громадських об’єднань Галичини із соціального захисту населення (20–30-ті роки ХХ століття)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 18 квітня 2012 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Олександр Володимирович Добржанський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія

Федьковича; Ігор Ярославович Соляр, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 26 вересня 2012 р.

Лицур Микола Зіновійович, викладач Калуського коледжу економіки, права та інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету. Дисертація “Традиційне рибальство в Східній Галичині (друга половина XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 15 травня 2012 р. Науковий керівник – Михайло Ілліч Паньків, доцент кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Алла Адамівна Дмитренко, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 1 березня 2013 р.

Бацвін Маріанна Ярополківна, молодший науковий співробітник відділу фондів національного заповідника “Давній Галич” (м. Галич, Івано-Франківська область). Дисертація “Господарство та матеріальна культура Опілля в 90-х роках XIX ст. – 30-х роках XX ст. (на матеріалах Рогатинського та Галицького районів Івано-Франківської області)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 16 жовтня 2012 р. Науковий керівник – Михайло Ілліч Паньків, доцент кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Оксана Миронівна Годованська, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про видачу диплома кандидата історичних наук від 25 січня 2013 р.

Соляр Ігор Ярославович, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Дисертація “Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 4 грудня 2012 р. Науковий консультант – Іван Григорович Патер, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Офіційні опоненти: Олександр Сергійович Рубльов, доктор історичних наук, професор, учений секретар Інституту історії України НАН України; Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародного співробітництва ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; Степан Петрович Качараба, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка. Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України про видачу диплома доктора історичних наук від 28 березня 2013 р.

У 2013 р. у спеціалізованій вченій раді відбулися захисти 2 кандидатських дисертацій, по одній – зі спеціальності 07.00.01 – історія України і зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Середюк Тетяна Володимирівна, провідний науковий співробітник відділу організаційно-аналітичної та режимно-секретної служби Державного архіву Івано-Франківської області. Дисертація “Трудова еміграція українців кінця XX – початку XXI ст.: соціокультурний аспект (на прикладі Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 28 травня 2013 р. Науковий керівник – Михайло Ілліч Паньків, доцент кафедри етнології і археології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинович Кожолянко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Оксана Миронівна Годованська, кандидат

історичних наук, науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України.

Котенко Руслан Михайлович, асистент кафедри туризму і краєзнавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Дисертація “Туристично-екскурсійна справа на Прикарпатті у 70–80-ті роки ХХ століття” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 25 червня 2013 р. Науковий керівник – Борис Петрович Савчук, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-освітнього центру дослідження козацтва імені Семена Височана ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. Офіційні опоненти: Володимир Кіндратович Баран, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії України Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки; Сергій Іванович Попович, кандидат історичних наук, ректор Інституту туризму Федерації професійних спілок України.

НАШІ АВТОРИ

АНДРЕЙКІВ Христина Василівна – аспірантка кафедри етнології та археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукової зацікавленості – ремесла та промисли Бойківщини кінця XIX – початку XX ст.

АРСЕНИЧ Петро Іванович – доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Заслужений працівник культури України. Займається краєзнавчими дослідженнями.

АРСЕНІЧ Магда Андріївна – магістр історії, пошукач кафедри історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету (м. Краків, Польща). Сфера наукових зацікавлень – польсько-українські відносини в XIX–XX ст.

БЕЗСМЕРТНИЙ Андрій – здобувач відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Досліджує соціальну історію Волинського воєводства в міжвоєнний період.

БОРЧУК Степан Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – біографістика, енциклопедистика, український студентський рух першої половини XX ст.

БОЯН Світлана Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує весняно-літню календарну обрядовість бойків.

БУРАЧОК Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-культурну діяльність Миколи Шлемкевича.

БУРДУЛАНЮК Василь Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням історії української науки й культури в Галичині.

ВІТЕНКО Микола Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує польсько-українські відносини в Галичині в останній третині XIX – на початку XX ст.

ВАРАНИЦЯ Анна Орестівна – магістрантка кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Наукові інтереси: українська інтелігенція, історія освіти та педагогічної думки, політичні та соціальні процеси в Галичині другої половини XIX – початку XX століття.

ВОЙТЮК Ольга Михайлівна – здобувачка Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових зацікавлень – церковно-релігійне життя на західноукраїнських землях у першій половині XX ст.

ВОЛОШИН Мар'яна – (м. Львів). Досліджує творчу спадщину українського етнографа Любові Сухої.

ВОЛОЩУК Мирослав Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує військово-політичні відносини Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.).

ВОЛОЩУК Юрій Іванович – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії виконавського мистецтва Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – дослідження поліетнічних чинників розвитку сучасного інструментального виконавства в Україні; трансформація академічних і фольклорних форм у народно-ансамблевому виконавстві.

ГАЛАЙЧУК Ірина Романівна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням історіографії історії України періоду Другої світової війни.

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара В'ячеславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного

університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політичну історію України першої половини ХХ ст.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських взаємин у ХХ – на початку ХХІ ст.

ГРИНИК Ігор Іванович – здобувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), директор Державного архіву в Івано-Франківській області. Досліджує громадсько-політичну діяльність Василя Панейка.

ДАВИБИДА Лев Іванович – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Дослідник соціальної історії Прикарпаття міжвоєнної доби.

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан Іванович – асистент кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини ХХ століття.

ДУБЧАК Сергій – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – церковно-релігійна проблематика середньовічної доби.

ЄГРЕШІЙ Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини ХХ століття.

ЗАСИПКО Мар'яна Віталіївна – здобувачка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує військово-політичну діяльність гетьмана Данила Апостола.

ІЛИН Любомир Михайлович – кандидат історичних наук, доктор філософії. Виконувач обов'язків директора Науково-дослідного інституту Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині ХІХ – першої половини ХХ ст.

КВЯТКОВСЬКИЙ Левко Андрійович – випускник Національного університету “Львівська політехніка”, Інституту архітектури, кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів. Учасник стипендіальної програми міністра культури і національної спадщини Республіки Польща “Gaude Polonia”. Сфера наукових зацікавлень – архітектурні й історичні дослідження оборонної архітектури Середнього Подністров'я ХVІ–ХVІІ ст.

КЛИМ'ЮК Уляна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує етнополітичні процеси в Галичині періоду Першої світової війни.

КОБУТА Лариса Петрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує питання розвитку української політичної думки у ХХ столітті, вивчає процес становлення багатопартійності та застосування політичних технологій у політичному житті України.

КОБУТА Світлана Степанівна – аспірантка кафедри світової літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує творчу спадщину Івана Багряного й Джорджа Орвелла.

КОБУТА Степан Йосифович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України 1990-х рр.

КОРОЛЬКО Андрій Зіновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, докторант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця ХІХ – першої половини ХХ століть.

КОЧКОДАН Віра Русланівна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера зацікавлень – преса як джерело до вивчення історії жіночих товариств Східної Галичини (1884–1939 рр.).

КРОЙТОР Володимир Костянтинович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політику Румунії в українському питанні в міжвоєнний період, українсько-румунські відносини.

КРЮКОВ Андрій – аспірант кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує аграрну політику польських урядових структур у Галичині в міжвоєнний період.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині XIX–XX ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

КУЧИК Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Досліджує політичне життя в Галичині в умовах польсько-литовської інтеграції XIV–XVI ст., історичну біографістику.

ЛОТОЦЬКИЙ Віталій Володимирович – здобувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію міста Івано-Франківськ австрійського періоду.

МАНДРИК Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту гуманітарної підготовки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень: культура, соціально-економічне життя українського радянського села 1930–1950-х рр.

МАРУЩЕНКО Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням історіографії історії України періоду Другої світової війни.

МІЩУК Андрій Іванович – кандидат історичних наук, провідний фахівець Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історична біографістика, національно-визвольний рух на Прикарпатті першої половини XX ст.

МІЩУК Мар'яна Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в Західній Україні першої половини XX ст.

МОНОЛАТІЙ Іван Сергійович – доктор історичних наук, професор кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Наукові зацікавлення: етнічні спільноти в Галичині, українсько-німецькі відносини кінця XVIII – першої половини XX ст.

МОСІЙЧУК Тетяна Дмитрівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Українського національно-демократичного об'єднання в Галичині в міжвоєнний період.

МОСОРКО Мар'яна Іванівна – аспірантка кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує повсякденне життя польського населення міста Станиславів періоду Другої світової війни.

НАГІРНИЙ Віталій Миколайович – доктор історії (кандидат історичних наук), доцент, працівник кафедри історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету в Кракові (Польща). Сфера наукових зацікавлень: історія середньовічної Русі, фортифікаційні споруди Середнього Подністрів'я періоду Середньовіччя і Нового часу.

ОРЛЕВИЧ Ірина Василівна – старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, кандидат історичних наук (м. Львів). Напрямок наукових досліджень – ідеологія й інституційний розвиток українського національного руху в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

ПАВЛЮК Андрій – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – лангобардські завоювання Італії раннього середньовіччя.

ПАНЬКІВ Михайло Іллєч – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається етнографічними дослідженнями, проблемами музеєзнавства й краєзнавства.

ПАТЕР Іван Григорович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України. Завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Основний напрям наукових інтересів – політична історія України першої половини ХХ століття.

ПЕДИЧ Василь Пилипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує українську історіографію кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, науковий доробок учнів М.Грушевського.

ПЕНДЗЕЙ Іван Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – політична історія Угорщини.

ПИЛИПІВ Ігор Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Західній Україні першої половини ХХ століття.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині ХІХ – першої половини ХХ ст.

РОСЬ Зоряна Петрівна – Заслужена артистка естрадного мистецтва України, викладач кафедри академічного та естрадного співу Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукової діяльності – розвиток джазового мистецтва в Україні.

СИГИДИН Михайло Васильович – доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію українського козацтва ХV–ХVІІІ ст.

СІРЕДЖУК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Основна тематика наукових праць – колонізація західноукраїнських земель у ХІV–ХХ ст. та історія національних меншин Галичини.

СЛИВКА Любова Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – українська шляхта в просвітницькому русі Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

СОЛЯР Ігор Ярославович – доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Фахівець у галузі політичної історії Західної України першої половини ХХ ст.

СТАСЮК Андрій Євгенович – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію францисканського католицького Ордену в Галичині.

СТАСЮК Ірина Михайлівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми історії Української греко-католицької церкви.

СТЕФАНЮК Галина Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурно-освітні процеси періоду Другої світової війни.

ФЕДОРЧАК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя

Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми розвитку слов'янських країн у ХХ ст., взаємини між Україною й слов'янськими державами, історію освіти на Прикарпатті.

ФЕДОРЧАК Тетяна Петрівна – доктор політичних наук, професор кафедри історії і політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Сфера наукового зацікавлення – політична історія країн Центрально-Східної Європи.

ХМЕЛЬОВСЬКИЙ Петро Михайлович – кандидат історичних наук, директор ТОВ “Альцест-Карпати” (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень: національно-культурні процеси в західних областях України в міжвоєнний період ХХ ст.

ХОДАК Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний фахівець Навчально-наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує державно-правову думку в Західній Україні (1919–1939 рр.).

ЦЕБЕНКО Олег Олександрович – аспірант факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Досліджує політичне життя в Галичині в умовах польсько-литовської інтеграції XIV–XVI ст., історичну біографістику.

ЦЕПЕНДА Ігор Євгенович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує українсько-польські взаємини в другій половині ХХ століття та сучасні двосторонні стосунки України й Республіки Польща.

ШОЛОГОН Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

ЯКОВЛЄВ Юрій – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Русько-української радикальної партії в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;

- резюме й ключові слова англійською мовою;

- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 22–23
2013

GALICIA

All-Ukrainian Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 22–23
2013

Головний редактор
Літературні редактори
Комп'ютерна верстка
Комп'ютерна правка

Коректор
Дизайн обкладинки

*Василь Головчак
Руслана Боднар, Олександра Ленів
Лідія Курівчак, Віра Яремко
Оксана Клименко, Лідія Курівчак,
Віра Яремко
Надія Гриців
Вікторія Книгиницька*

Підп. до друку 19.07.2013.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 67,9. Зам. № 64.

Наклад 100 пр.

Видавець і виготовлювач

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ,

вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006.

